OSMAN SELİM KOCAHANOĞLU

ATATÜRK - RAUF ORBAY KAVGASI

Milli Mücadele ve Sonrası



Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

TEMEL

3. BASKI

Levent Şahverdi Arşivi

TEMEL YAYINLARI
Sertifika Nu: 1206-34-004588
YAYIN Nu: 168
Tarih Dizisi: 60

ISBN: 978-975-410-109-6

Dizgi-mizanpaj
Temel Yayınları / Ayhan Özcan
Düzelti
Göktuğ-Batuhan
Kapak: Minyatür Ajans
1. Baskı 2012
2. Baskı 2014
3. Baskı 2018
Baskı-Cilt
Çevik Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Besler İş MerkeziNo: 20/18
Topkapı–İstanbul
Matbaa Sertifikası: 12095

Kasım 2018 – İstanbul

TEMEL YAYINLARI
Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sok.
Hacıbey Ap. No. 10 Daire 5
Tel:(0.212) 516 23 52 – 517 73 20
Fax: (0.212) 517 75 96
Çemberlitaş – İSTANBUL

Levent Şahverdi Arşivi

Osman Selim Kocahanoğlu

ATATÜRK - RAUF ORBAY KAVGASI

Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası

Gözden Geçirilmiş
3. Baskı

TEMEL

Levent Şahverdi Arşivi



Osman Selim Kocahanoğlu: Kayseri'nin Amarat köyünde doğdu (1944). İlkokulu köyünde, orta ve liseyi Kayseri'de okudu (1963). İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye – Sosyal Siyaset bölümünü bitirdi (1968) Yedek subaylıktan sonra Maliye Bakanlığı Vergi Müfettişi olarak görev yaptı (1972–1983). 20'den fazla meslekî kitabı ve çok sayıda makalesi yayınlandı. Kendi isteğiyle görevinden ayrılıp Temel Yayınlarını kurdu (1983). Otuz yıldan beri yoğun ilgi duyduğu yakın tarihimiz üzerinde çalışmakta. Kendi telifi dışında elliye yakın anı–inceleme türü eseri yayına hazırladı. Mesleki yayınları dışında bazı eserleri: (1) Milli Edebiyat Hareketi ve Beş Hececiler, 1976; (2) Midhat Paşa'nın Hatıraları / Tabsıra-i İbret, cilt: 1, 1997; (3) Midhat Paşa'nın Hatıraları / Mir'at-ı Hayret, cilt: 2, 1997; (4) İttihat Terakki'nin Yargılanması ve Sorgulanması, 2000; (5) Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı, 2001; (6) Atatürk'e Kurulan Pusu / İzmir Suikastinin İçyüzü, 3. Baskı 2012; (7) Nutuk/Söylev, 2003; (8) Felaket Günleri / (Cavid Bey'in Anıları), 2000; (9) Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, 2005; (10) Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa, 2008; (11) Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları / Tehcir Yargılamaları, 2007; (12) 31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, 2009 (3. baskı 2017); (13) Atatürk'ün Üç Muhalif (c. 1) Kazım Karabekir, 2010; (2011 Yunus Nadi Araştırma Ödülü); (14) Atatürk–Rauf Orbay Kavgası / Kurtuluş, 2012;(15) Atatürk-Vahdeddin Kavgası, 2014, (16); Yeni Türkiye'nin Doğuşu,2016; (17) Osmanlının Altı Paşası (2017) (18) İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası, C. II, (2017), (19) İtihat Terakkinin Yüce Divan Sorgulaması(2017),(20) Bilinmeyen Abdülhamid (Osman Nuri Bey'den), 2017.



Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Önsöz yerine... 11

1
Yoldaşların kimlik ve kişilik sorunu

1. Kimlik ve kişilik üzerine 19
2. Dil ve kavram sorunu 21
3. Bilinç kararması - bilinç tutulması 23
4. Entelektüel tarih bilinci 28
5. Rauf Bey'in seçilmiş travması 32
6. Muhafazakarlığın anatomisi 38
7. Mustafa Kemal kişiliği 41
8. Devlet ve cumhuriyet bilinci 46
9. Mustafa Kemal karizması 53
10. Anıların kimliği ve tarihselliği 55
11. Rauf Orbay'ın anıları üzerine 58

2
Rauf Bey'in yetişme serüveni

1. Denizci aile Kafkasyalı köken 64
2. Bahriyeli Rauf Bey 68
3. Rauf Bey ve Bağnam Paşa 71
4. Rauf Bey Roosevelt karşısında 73
5. Sisam ayaklanması ve Rauf Bey 78
6. 31 Mart ve Ali Kabuli olayı 81
7. Abdülhamid ve Yıldız Şatosu 83
8. Balkan Harbi ve Rauf Bey 86
9. Hamidiye'nin şanlı destanı 88
10. Sultan Osman ve Reşadiye 93
11. Rauf Bey'in Afgan seferi 94

Levent Şahverdi Arşivi

3
Mondros Mütarekesi ve Rauf Bey

1. Rauf Bey Bahriye Nazırı 99
2. Rauf Bey'e verilen talimat 103
3. Rauf Bey Mondros yolunda 106
4. Ya imzala ya terket! 110
5. Teslimiyet belgesi mi, zafer mi? 114
6. İttihatçılar kaçıyor 117
7. Mütarekenin anatomisi 121
8. Mustafa Kemal ve Rauf Bey 123
9. Kaptan Rauf Ege turunda 130

4
Rauf Bey ve Erzurum Kongresi

1. Amasya Tamimi ve Rauf Bey 133
2. Erzurum Kongresi ve Rauf Bey 136
3. Erzurum Kongresi başlıyor 141
4. Kongrenin kapanış Beyannamesi 145
5. Miralay Kazım olayı 150
6. Erzurum'un bazı portreleri 156
7. Anadan doğma bir muhalif 156
8. Gazeteci Ömer Fevzi 164
BÖLÜME EK Rauf Orbay'ın Karabekir Paşa'ya Yazdığı Tarihi Mektup. 167

5
Sivas Kongresi ve Rauf Orbay

1. Sivas Kongresi açılıyor 174
2. Rauf Bey ve Manda meselesi 180
3. General Harbord Sivas'ta 188
4. Amasya Mülakatı ve Rauf Bey 191
5. Sivas kumandanlar toplantısı 193
6. Sivas'taki Anadolu kadınları 196
7. Uydurma "Muvahhidîn Cemiyeti" 197
8. Karakol Cemiyeti 200
9. Sivas'tan Ankara'ya hareket 201

Levent Şahverdi Arşivi

6
Osmanlı Meclisi ve Malta sürgünü

1. Vahdeddin Meclisi açmak istemiyor 208
2. Misak-ı Milli Beyannamesi 217
3. Mustafa Kemal reis olamaz 224
4. Kürt meselesi sahnede 226
5. İngilizlerin Meclis baskını 234
6. Rauf Bey'in tutuklanması 236
7. Âyan Meclisinin tutumu 240
8. Teslimiyet gerekçesi ve analizi 244
9. Rauf Bey kahraman mı? 250
10. Rauf Bey'in Malta macerası 254
11. Malta'nın ilginç portreleri 257
12. Malta'dan kaçan İttihatçılar 263

7
Rauf Bey Ankara siyasetinde

1. Rauf Bey vatana kavuşuyor 267
2. Rauf Bey'i kavrama psikolojisi 271
3. Rauf Bey Nafıa Vekili 276
4. Bu ordu kıpırdayamaz 280
5. Rauf Bey ikinci adam oluyor 284
6. Keçiören Toplantısı ve Rauf Bey 290
7. Rauf Bey'in ahlak anlayışı 295
8. Büyük Taarruz ve Rauf Bey 298
9. Rauf Bey'in zafer beyannamesi 303
10. Başkumandan nereye kadar? 306
11. Yoldaşların gelecek rüyası 309
BÖLÜME EK Hakkı Behiç'in Rauf Orbay'a Gönderdiği Mektup... 312

8
Saltanatın kaldırılması ve Rauf Bey

1. Mudanya'dan Lozan'a 322
2. Rauf Bey'in kürsü hitabesi 327
3. Rıza Nur'un önergesi 330

Levent Şahverdi Arşivi

4. Tarihi gün / saltanatın sonu 333
5. Bazı kafalar kesilecektir 335
6. Rauf Bey hangi cephede 339
7. Bir Sultan portresi 341
8. Vahdeddin sarayını nasıl terketti? 344

9
Ankara'da bir hilafet komedyası

1. Görüşmeler başlıyor 348
2. Taassubun yanlış bilinci 354
3. Meclis iradesi mi Halife mi? 356
4. Vehbi Efendi'nin hal' fetvası 359
5. Halifenin seçim komedyası 362
6. Fetva tüzükten önce gelemez: 367
7. Adnan Bey'i şikayet önergesi 368
8. Osmanlının ünvan ve anlam fetişizmi 370

10
Rauf Bey ve Lozan hikâyesi

1. Lozan'a kim gidecek? 375
2. Lozan'daki kurtlar sofrası.. 380
3. Bir vatandaşlık komplosu 386
4. İsmet Paşa Lozan'ı anlatıyor 389
5. Hüseyin Avni ve Lozan 396
6. Rauf Bey'in Lozan savunması 397
7. Mustafa Kemal Paşa kürsüde 400
8. İsmet Paşa'ya soru yağmuru 401
9. Rauf Bey tekrar kürsüde 405
10. Alçak herifler Musul'u satıyor 407
11. Bitlis mebusu Yusuf Ziya 411
12. Mustafa Kemal kavganın içinde 413
13. Delegasyona güvenoyu verilmesi 416
14. Ankara'da bir siyasi cinayet 419
15. TBMM seçimlere gidiyor 421
16. İsmet Paşa - Rauf Bey kavgası 427
17. Lozan Andlaşması imzalanıyor 430

Levent Şahverdi Arşivi

18. Lozan görüşmeleri ve İsmet Paşa 432
19. Lozan'ın arkaplan hikayesi: 436
20. Hahambaşı Naum Efendi 441

11
Çankaya'da bir veda partisi

1. Bir telgrafın arkaplan hikayesi 445
2. Hesaplaşmanın ilk adımları 449
3. Rauf Bey'in istifa gerekçesi 452
4. İkinci Meclis'in siyaset zemini 460
5. Ankara Başkent oluyor... 461

12
Rauf Bey'in Cumhuriyet kavgası

1. Tuhaf bir siyaset zemini 463
2. Cumhuriyete giden yol 465
3. Cumhuriyetin top sesleri 471
4. Cumhuriyetin yılan hikayesi 475
5. Saldırıya geçmeden saldırma taktiği 477
6. İsmet Paşa: Hata ettiniz Rauf Bey 484
7. Rauf Bey'in yumurta–tavuk hikayesi 487

13
Hilafetin sonu ve Rauf Bey

1. Cumhuriyet ruhu ve hilafet 493
2. Cumhuriyet bütçesi ve hanedan ödeneği 500
3. Hilafeti kaldıran teklif 504
4. Mustafa Kemal halife olsun 506
5. Tarihi oturum başlıyor 508
6. Seyyid Bey'in konuşması 510
7. Abdülmecid Efendi'yi tanıyabiliriz 514
8. Abdülmecid - Mustafa Kemal ilişkisi 520
9. Hilafetin tarihsel arkaplanı 523
10. Rauf Bey ne kadar hilafetçi? 531

Levent Şahverdi Arşivi

14
Hesaplaşma ve yol ayrımı

1. İlk adım Paşalar komplosu 538
2. Çankaya harekete geçiyor 542
3. Bir gensorunun anatomisi 544
4. Rauf Bey: Allah derim! 546
5. Rauf Bey ne kadar cumhuriyetçi? 548
6. Milyon Refet Paşa, milyon Karabekir 552

15
Rauf Orbay İzmir suikastinin neresinde?

1. Kısa bir gezinti 559
2. Psikolojik ve ahlaki boyut 561
3. Faik Günday'ın ifşaatı 562
4. Bilinç düzeyinin analizi 565
5. Anadolu Cemiyeti ve Çerkez Ethem 568
6. Halil Bey'den Dr. Nazım'a 575
7. Her sözün bir cevabı vardır 577
8. Bir masumiyet karinesi 579
BÖLÜME EK: Rauf Bey'in Londra ve Paris Mektupları 582

16
Yurdunu kaybeden adam...

1. Uzun bir ayrılık 596
2. Rauf Bey'in yurda dönüşü 598
3. İsmet İnönü ve Rauf Orbay 600
4. Rauf Bey'in Londra Büyükelçiliği 605
5. Rauf Bey'in marjinal siyaset hevesi 607
6. Bir kahramanın ölümü 609

Kaynakça 615
Dizin 627

Levent Şahverdi Arşivi

Önsöz yerine...

Milli Mücadele ve erken Cumhuriyette Mustafa Kemal ile arkadaşları arasında çıkan anlaşmazlıkları herkes gibi bende yıllar öncesinden merak edip okumalara girmişimdir. Kuşkusuz bunların en önünde Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuad Paşa gelmektedir. Yazacağım kitabın ismini bile o günlerden koymuştum: **Atatürk'ün Üç Muhalifi.** Topladığım notlar ancak otuz yıl sonra kaleme döküldü. Konunun kapsamlı olduğu anlaşılınca her portreyi ayrı yazmaya karar verdim. Çalışmanın ilk cildi ***Atatürk-Karabekir Kavgası*** adıyla 2010'da yayınlandı. Beklenen ilgiyi görerek Yunus Nadi ödülü verildi (2011). Arkasından da elinizdeki ***Atatürk-Rauf Orbay Kavgası*** kitabı geldi (2012).

Karabekir de Rauf Bey de aslında bağımsız birer biyoğrafi olmayıp, Mustafa Kemal ile aralarındaki anlaşmazlıkları anlama çabasıdır. Milli Mücadele yolculuğunun ilk başlarında yer alan Rauf Bey, sürecin bir parçası olarak Mustafa Kemal'in yanında bulundu. Erzurum ve Sivas Kongreleri, Heyet-i Temsiliye, Osmanlı Meclisi, Malta sürgünü, TBMM., Saltanat ve Hilafet, Lozan ve Cumhuriyet sürecinin önemli bir aktörüydü.

Büyük Zafer ardından Osmanlı saltanatı kaldırılıp Milli bir devlet yapılanması gerçekleşti. Ancak diğer devrimlerin başına gelen anlaşmazlıklar aynen bizde de yaşandı ve ihtilalin kurucu aktörleri birbirine düştüler. Biri ikbalinin zirvelerine tırmanırken diğerleri kenarda kaldı. Aslına bakılırsa Rauf Bey - Mustafa Kemal anlaşmazlığı sanıldığı gibi cumhuriyetin kuruluş safhasında değil Milli Müca-

Levent Şahverdi Arşivi

delenin başlarından beri yaşanan görüş ayrılıklarının sonucuydu. Milli devlete yönelişin felsefesi, geleneksel toplumdan çağdaş bir devlet inşa edebilmek, Tanzimattan beri kör-topal yürüyen zihinsel düalizm, bürokratik elitizm ve saltanattan ulus devlete geçebilmekti. Erken Cumhuriyet üzerine şimdiye kadar akademik ve popüler nitelikli çok sayıda kitap ve hatırat yayınlandığı halde, kurucu aktörlerin düştüğü anlaşmazlıklar üzerine doğrudan eğilen bir çalışma yapılmamıştı.

Öncelikle belirtelim, kitabın adındaki ***'kavga"*** kelimesinden hareketle bu kitabın polemik ve sansasyon amaçlı yazıldığı sanılmamalı. Buradaki "kavga" sözcüğü kuruluş sürecinde yaşanan fikir ve kavram anlaşmazlığını ifade ediyor. Çok sayıda anlam ve arkaplan barındıran kavramlar, bu kitapta sık kullanılacaktır. Özellikle ***"siyaset'*** ve ***"ideoloji"*** kavramları da dil ve dinden, sosyo-politik ve siyasal kültüre kadar kapsayıcı anlamıyla kullanıldı. Tarafların algılama düzeyleri ve buna dayalı olarak ortaya çıkan, düşünce ve söylemleri belirleyen yazılı metinler, dilsel ve entelektüel ortamın özel bağlamıyla yorumlandı.

Rauf Bey veya Mustafa Kemal'in siyasal ve ideolojik görüşlerini anlaşılır kılmak için anlaşmazlık yaratan eylem ve söylemler yolculuk boyunca adım adım izlenerek, beslendikleri kültürel ve psiko-sosyal kişilik üzerinden analizler yapıldı. Rauf Bey kişiliği okunarak Mustafa Kemal kişiliği, Mustafa Kemal kişiliği okunarak Rauf Bey portresi anlaşılır kılınmaya çalışıldı. İlk planda portrelerin kendi eser ve anıları esas alındı. Nutuk dahil her anının kendini haklı çıkarmak için yazıldığı dikkate alındı. Ancak, herkes hayatta iken yazılan Nutuk'un çıkış noktası ile diğer anıların bakış açıları farklıydı. Mustafa Kemal yapıyorum demişse yapmış, söylüyorum demişse söylemiş, düşüncesini daha rahat ifade edebilmiştir. Diğer yoldaşlar ise eylem ve söylemlerini yıllar sonrasının hafıza kayıtlarıyla, biraz da çekinerek kaleme aldılar. Onlar Nutuk'taki eleştirileri gördüler fakat Mustafa Kemal onların yazdıklarını görmedi.

Rauf Bey'in siyasal ve kültürel bilincini mikro - kimlik / kişilik ögeleri, daha açıkçası etno kültürel diaspora algısı belirlerken; Mustafa Kemal'in ideali ana toplum / büyük kimlik üzerine oturmuştu. İdeolojik bilinci doğmatizmden arınmış ulus-devlet yapılan-

Levent Şahverdi Arşivi

ması tahayyül ederken, Rauf Bey 'de huzura ermemiş etno kültürel kodlar kabarıyordu. Uygar/evrensel düşünceyi geriden izleme kompleksine kapılan geleneksel düşünce modernizme ısınamıyordu. Muhaliflerin otoriter bir dışlanmaya uğradığı kabul edilse bile, kurucu söylemin siyasal idealizmi ve düşünsel arkaplanı bununla sınırlı değildi. Karabekir ve Rauf Bey'in cumhuriyet devrimlerini gönülden destekledikleri söylenemezdi. Anlaşmazlığın bir yanında ikbal ve iktidar beklentisi olsa bile, derinlerde geleneksel kök paradigmalar yatıyordu.

Kitabımızda eylem ve söylemiler değerlendirilirken olay ve olguların önemli ve anlamlı olanlarına öncelik verildi Bir yandan bu zorunluluğa uyulurken, bir yandan da Mustafa Kemal üzerine getirilen reddiyeler irdelendi. Sadece zerzevat bilgisi niteliğindeki bilgi kırıntıları gerçekliğin öznesi yapılmadı.

Erken cumhuriyetin söylem ve eylemleri okunurken, Rauf Bey hem kurtuluş ve kuruluşun doğal aktörü, hem anlaşmazlığın temel figürü olarak ortaya çıkmıştır. Karabekir gibi askeri bir konumu bulunmasa da, Hamidiye şöhreti ve eski Bahriye Nazırlığını kullanmış; siyaset zekası Karabekir'den iki gömlek ilerde seyretmiştir. Mustafa Kemal ile en yakın beraberliği Rauf Bey yaşamış, Amasya'da başlayan yoldaşlıktan sonra önemli kararların içinde bulunmuştur. Biraz müşavirlik, biraz ikinci adamlık yapmasına ve gönüllü fedakarlığına rağmen, etno-kültürel hafızası karizma yanında huzur bulmamıştır. Bu nedenle en yakınında bulunurken bile en uzağında kalmış, gizliden gizliye birbirini kontrol etmişlerdir.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ikinci adamı sayılan Rauf Bey, son Osmanlı Meclisinde Anadolu Hareketi ve Mustafa Kemal'i temsil eder görünmüş, Malta'ya sürülmesi nedeniyle TBMM'nin açılışında bulunamamıştır. Arkadaşı sayesinde Malta'dan kurtulup Ankara'ya döndüğünde, Mustafa Kemal mücadeleyi yarı yarıya kazanmış bulunuyordu. Büyük Taarruz öncesinde ikinci adamlığa tekrar oturan Rauf Bey; saltanat kaldırılırken ve Lozan sırasında en sorumlu makamdaydı.

Rauf Bey, saltanatın kaldırılmasını hilafetin kalması şartıyla kerhen desteklemiştir. Muhaliflerin hendikabı Büyük Şef'in yükselen şöhret ve politik zekası karşısında yetersiz kalmalarıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

O'nun vesayeti ve gölgesinden kurtulamıyor, parlayan otoritesini önleyemiyorlardı. Meclis reisliği ve Başkumandanlık üzerine bir de reisicumhurluk gelince, Mustafa Kemal'in Tek Adamlığı pekişti. Önce Mustafa Kemal'in siyaseti kendilerine bırakıp köşeye çekilmesini istediler... Kendilerini vatanın öz evladı, *suyun ötesinden gelenleri* üvey evlat gördüler. Kendilerine hak olan siyaset O'nun için olmamalıydı. Ömür boyu tahsisat ve emrine verilerek bir sarayda kurucu önder gibi baş köşede tutulacaktı. Mustafa Kemal iyi biliyordu ki, etkisiz ve yetkisiz kılındıktan iki gün sonra tepeleyeceklerdi. Bu olmayınca onunla beraber kalarak yönetmeyi denediler. Oyunlar Lozan sırası ve sonrasında sahnelendi. Ancak Mustafa Kemal, satrancını ustaca oynuyor, şamatacı oyunları boşa çıkarıyordu. Bundan sonra dillerinde ***"diktötörlük"*** pelesenk olacaktı.

Yüzüne karşı eleştiri getirilmese de Rauf Bey'de, Osmanlı devletini felakete sürükleyen Mondros ezikliği vardı. Lozan'da bunları silme umudu doğmuşken, Mustafa Kemal İsmet Paşa'yı öne çıkararak, yanında iğreti duranların yıldızını parlatmak istemedi. Rauf Bey'in asıl niyeti de Lozan'da ortaya çıktı. Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasında sıkışıp kaldı. Gizli bilgilerini muhalefetle paylaşarak elaltından onların şımarmasını sağlama taktiği güttü. Mustafa Kemal soyunduğu hakemlik rolünü İsmet Paşa'dan yana kullanınca ipler de koptu. İsmet Paşa daha Lozan'dan dönmeden Ali Fuad Paşa'yı alarak Çankaya köşküne çıkan Rauf Bey, Mustafa Kemal'in bundan sonra kimlerle yola devam edeceğini sordu. Etrafını boşaltma tehdidinde bulundu. Kendi yazdıkları aksine Rauf Bey istifa etmedi, Mustafa Kemal'in restini görerek istifa zorunda kaldı (4 Ağustos 1922). *Dereyi geçerken at değiştirilmez, kurucu siyaset, nazın bu kadarını çekemezdi.* Rauf Bey, kazanıp kaybettiklerinin farkına zamanla varacaktı.

İlk meclisin muhaliflerine mağduriyet hissesi, Mustafa Kemal'e *"diktatör"* payesi verilirken, hayatını herkesten önce tehlikeye atan kurucu aktörün siyaset zekası ve zamanın ruhunu da kavramak gerekiyordu. Mustafa Kemal, siyasetin tek oyun kurucusuydu, politikasını da Meclisin çoğunluğuna dayanarak yapıyordu. Muhaliflerin özellikle Lozan görüşmelerinde sergilediği siyaset ufku, o günün ortamında *gürültü ve şamatadan* ileri geçmiyordu..

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey ve arkadaşlarının zihinsel tasarımları, eski kurumlara bakışları ve devlete verilecek şekil konusunda Mustafa Kemal ile uyuşmazlıkları Lozan sonrası ortaya çıkmıştı. Vazgeçemedikleri kurum ve kuram saltanatın arka bahçesiydi. Öyle konular olur o noktaya gelinir ki, insanlar ne kadar konuşursa konuşsun anlaşamazlar. Rauf Bey, iyi siyasetçi olmasına rağmen Mustafa Kemal'in politik zekası karşısında, İsmet ve Fevzi Paşalar gibi uyum sergileyemedi. Çolak Selahaddin, Karabekir Paşa ve İttihatçı şürekaya ısındığı kadar Mustafa Kemal'e ısınamadı. Mustafa Kemal de en yakınında bulunuyor görünen adamın ikiyüzlü siyasetine güvenmiyordu.

Cumhuriyetin ilanında küskün paşalar Ankara'da yoklardı. Karabekir Trabzon'da Rauf Bey İstanbul'daydı. Top seslerini uzaklardan duydular. Cumhuriyet onların yokluğunda ilan edildi. Mustafa Kemal onların yokluğunu fırsat bilmemiş, onlar bu kokuyu alarak uzaklaşmış, engelleme imkanları kalmamış, hatta Emir Ali ve Ağa Han ile eski İttihatçıları ve hilafetçilerin paraleline düşmüşlerdi.

Çankaya karşısında küskünler trumvirası oluşturan Rauf Bey, Ankara'da büyük bir cumhuriyet hesaplaşması yaşadı. Kısa bir nekahet dönemi ve iki kürsü hesaplaşması ardından yollarını ayırmak zorunda kaldı.. Devrimler ilerliyor, otorite yoğunlaşıyor, muhalifler daha çok çaresizliğe sürükleniyorlardı. Muhaliflerin kavramadığı ve basiretlerinin bağlandığı nokta şuydu: ***Bundan sonra sular tersine akıtılamaz, Cumhuriyetin ilanından sonra eskilere, hele hele hilafetli meclis hükumetine asla dönülemezdi.***

Rauf Bey ve muhalif Paşalar hilafetin kaldırılmasını da önleyemeyince, siyasetin etkisiz elemanı kaldılar. Esad Efendinin Mübadiller önergesini vesile ederek ikinci bir hesaplaşmaya daha girdiler. Ancak daha ağır bedelle kaybettiler. Biraz Cumhuriyete kafa tutmak biraz da onun altını oymak için Terakkiperver Fırkayı (TCF) kurarak demokrasi oyunu oynadılar. Şeyh Said isyanı ardından TCF kapatılınca, tüm kapıları yüzüne kapanmış gördüler. Liderleri ölmüş, hukuken ve fiilen partileri dağılmış İttihatçı şürekadan bile medet beklediler. İstanbul mütegallibesi şimdilik İttihatçı şürekanın elinde sayılırdı. Cumhuriyet karikatürize ediliyor, hilafetin ihyasını istiyorlardı. Ankara ise sıfıroan başlıyormuş gibi devrim üstüne devrim yapıyordu. Hiç kmsenin aklında olmayan bir şapka devrimi çıkıyor-

Levent Şahverdi Arşivi

du. Muhalifler bu noktada tam bir bilinç tutulmasına sürüklenmişti. Anadolu'da gösteriler başlamıştı. Madem Çankaya'daki Adam'ın bileği bükülemiyordu, fakat öldürülemez biri de değildi. Ne geleneğimiz bundan azade, ne Yakup Cemil gibi fedailerimiz eksikti. Proje İttihatçı şürekadan, Şükrü Bey'den olacak, fedailik Ziya Hurşid'den gelecekti. Rıza Nur da onu kahraman ilan edecekti.

Rauf Bey işte bu günlerde Meclisten 45 gün izin alarak kaplıca tedavisi için Viyana'ya (Karlsbaad) gitti. Fedailer de artık İzmir yolunu tutabilirlerdi. ***Tarih 15 Haziran 1926.*** İzmir suikasti ortaya çıktığında, Rauf Bey Avusturya'da Adıvarlar yanındaydı. Beklenen olayı gazetelerden öğrenmiş göründüler. Rauf Bey bu girişimden haberli mi, habersiz miydi? Kulağına kar suyu kaçıran birileri olmamış mıydı? Bu ince nokta Rauf Bey açısından kitabımızda yeterince tartışılmıştır. Gerçi Mustafa Kemal pusuya düşürülemedi, ama *"bana değmeyen yılan bin yaşasın"* diye köşeye çekilen arkadaşları da İstiklal Mahkemesine çıkarıldı. Paşalar beraat ettiler. Ama mahkeme Rauf Bey'e on yıllık gıyabi mahkumiyet vererek, hem kendinin hem paşaların siyasal hayatına pranga vurmuş oldu. En azından Rauf Bey ve arkadaşlarına ahlaki bir sorumluluk yüklenmiş oldu.

Karabekir menkubiyet yıllarını Erenköy köşkünde geçirirken, Rauf Bey dokuz yılını Londra, Paris, Mısır gibi yerlerde geçirdi. Hindistan'da kaplan avına çıktı. Uzak doğu turuna uzandı. Üvey vatanına döndüğünde, Ankara başka Ankara, rejim başka rejim, Türkiye başka Türkiye olmuştu... Bu konu özel bölümde işlenmiştir. Rauf Bey'in hayat hikayesinde işte böyle noktalar bulunuyordu.

Milli Mücadelede hizmeti geçen sivil-asker herkese, hele hele paşalara en az Mustafa Kemal kadar saygı duyduğumuzu peşinen belirtebiliriz. Tam bizim gibi, tam bize göre, tam içimizden birileri olan muhalif paşaların yoldaşlık hikayelerinden çıktığımız yolculuk, elinizdeki kitapla sonuçlanmış oldu. Olay ve olguların gerçek bağlamını anlamak için en bol kullandığımız malzeme, aktörlerin kendi yazdıkları ve TBMM zabıtları oldu. Asıl önemlisi, söylenmeyen ve yazılmayan arkaplanları ortaya çıkarmaktı. Kitapta çatışmanın taraftarı olarak karşılıklı sergilenen eylem ve söylemler, elbet yorumlanması gereken hususlardı. Bunları insan ve siyaset psikolojisi bağlamında olaylarla bağdaştırmak gerekiyordu. Bunlar Osmanlı

Levent Şahverdi Arşivi

düşünce geleneğinden, Max Weber'in deyimiyle patrimonyalizmden Cumhuriyet iklimine miras kalan gerçekliklerdi.

Muhaliflerin karşısına öyle bir siyaset portresi çıkmıştı ki, sanki onu anası değil tarih doğurmuştu, sanki bu adam anasının değil tarihin memelerini emerek büyümüştü. Önlerinde "monadik beyinli" bir karizma bulunuyordu. Mustafa Kemal'in siyaset zekası ve oyun kuruculuğu, "muasır medeniyet" dediği uygarlığa şaşı bakan zihinleri uyanışa davet ediyordu. Tarihe havale edilen düşünsel ve felsefi derinliklerin, mitler ve mitolojilerin özgür düşünce ortamında zamanla netleşeceği bilinse de, her zaman beklenen gelmiyor, umulan gerçekleşmiyordu. Cemaatten cemiyete ulaşamamış, bireyleşememiş, saltanat dogmasından milli devlete evrilememiş, 13 milyon nüfusun çoğu 46 bin köyde yaşayan tarım toplumuydu. Pek çoğunda okul ve yol yoktu. Beşyüz kelimeyle konuşan bir toplum nasıl eğitilecek nasıl sekülerleşecekti. Böylesi topluma demokrasi nasıl uygulanabilirdi? 600 yıllık İslamcı teokrasi ve patrimonyal geleneğin zihinsel paradigmaları, modern bilincin uzaklarındaydı.

Bu kitap tarihsel bir süreç içinde ortaya çıkan muhalif aktörlerin kuramsal ve kuramsal hesaplaşması, zaman zaman kişisel kavgaları üzerine bir deneme sayılabilir. Hesaplaşma medrese- modernite kavramları ve kök paradigmalar üzerinden okunmuştur. Bu metin oluşturulurken, maddi olay ve olgular karşısında ne kadar nesnel olunmaya, ne kadar zamanın ruhuna inilmeye çalışılırrsa çalışılsın, yorumların içine öznel duyguların karışması kaçınılmaz olmuştur.

Milli Mücadele ve erken Cumhuriyetin siyasal ve ideolojik kavrayışları kök paradigmalar üzerinden değerlendirilirken, 600 yıllık kültürel bir topoğrafya üzerinde seyahat ettiğimizin farkına da varmışızdır. Osmanlı devleti, devlet değil imparatorluk, millet değil ümmet, toplum değil cemaat örgütlenmesiydi. 600 yıllık bir kültürel yapının değişmesi için ya bu dadar daha beklenecek veya radikal bir yol seçilecekti. Cumhuriyet kurucuları ikinci yolu tercih etti.

Anadolu yaylasında kurucu ve inşaacı rollere soyunan aktörlerin kimlik ve kişilikleri, fiil ve eylemleri, fikir ve ideolojileri algılanır ve yorumlanırken, neyin içinde ne yapıldığını veya neyin yapılamadığının anlamlandırılması gerekiyordu. Süreç içinde yaşanan her olay ve olgu yorumlanırken elimizdeki ölçü insan düşüncesini uygarlığa

Levent Şahverdi Arşivi

taşayan yönelimler, medrese - modernite anlaşmazlığı olmuştur. Olay ve olgulara yüz yıl sonra bakarken bile günümüz İslam dünyasındaki siyasal rejimleri, sistem ve ahlak anlayışlarını, Katip Çelebi'nin 16. asırda bizim için kullandığı *ümmet-i büleha* kavramını anımsamak gerekiyordu. Giriş bölümü bunun için yazıldı.

21 Temmuz 2018 ***Osman Selim Kocahanoğlu***

Levent Şahverdi Arşivi

1

Yoldaşların kimlik ve kişilik sorunu

1. Kimlik ve kişilik üzerine

Milli Mücadele yoldaşlarını gerek bireysel gerek yoldaşlık ilişkileri bağlamında incelerken, öncelikle kimlik ve kişilik üzerinde durmamız gerekiyor. Zira arkadaşları anlaşmazlığa sürükleyen eylem ve düşünceler, en başta kimlik ve kişiliği yapılandıran psikolojik ve ideolojik sorunlar üzerine oturmaktadır. Algılama düzeyini belirleyen ve çok sayıda bileşeniyle karmaşık bir sistem olan kimliğin formel bir tanımı yoktur. Bireyin sınıf, ırk, cinsiyet, bölge, etnisite, din ve ulus gibi topluluklara mensubiyetini belirleyen, toplumsal olarak inşa edilip tasvip gören kimlik; bir anlamlar bütünü olarak davranışta belirleyici rol oynar. Belli bir dünya görüşüyle uyum sağlayan ve tepki verdiren, bireyleri diğerlerinden farklı kılan, bu ilişki biçimidir. Doğduğu koşullar üzerinde etki ve tercihi olmadan hayata karışan insan, ömür boyu aile ve sosyal çevrenin sunduğu formların etkisinde kalır. Öğrendiğini neden öğrendiğini bilmeden, yaşadığını neden yaşadığını bilmeden, düşündüğünü neden düşündüğünü bilmeden; ideolojiyi, dili, dini, davranış kalıplarını çevreden alır.

Çocuklar/bireyler; veliler, okullar, iletişim araçları, diğer toplumsal kurumlar yoluyla içselleştirilen yasaklar, roller, değer yargıları ve simgelerden oluşan söylemin içine doğarlar. Psikanalizci bazı yazarlar, anne baba tarafından çocuğuna iletilen ve hiçbir zaman bilinçli hale gelmemiş bir oluşumdan bahsederler. Önceki kuşaktakiler benlik ideallerine, utanca vesile olan bir eylemde bulundukları zaman, bunu bilinçli olarak saklarlar, bu sözle anlatılamaz olandır. Bu sır, söylenmeyen bilinmesi istenmeyen, önceki kuşağın travmalarıdır. İkinci kuşak bu sırrı, anne babanın acılarını uyandırmamak için bastırmış veya inkar

Levent Şahverdi Arşivi

etmiştir. Üçüncü kuşakta ise bu kistleşmiştir, düşünülemez olandır. Kuşaklararası aktarılan, yetişkinin bilinçdışı olarak travmatize olmuş benliği, çocuğun kişiliği üzerine aktarılır, çocuk da önceki kuşağın aktardıklarını depolayarak, onlara göre davranmak zorunda kalır.[1]

Birey neyin kabul edilebilir, neyin tercih edilebilir veya edilemez olduğunu ailesi ve çevreden öğrenir. Hafıza (bellek) bireysel olsa da, kimlik ve kişilik, sosyal çevrede anlam kazanır ve devamlı yeniden inşa edilir. Kimlik ve kişilik bir nesne değil, ruhsal bir süreçtir. Bireysel hafıza, kollektif hafıza sayesinde ve geçmişteki anılar sahiplenilerek oluşur; kişinin aileden, dini ve ulusal topluluklara kadar değişik sosyal gruplara aidiyetini sağlar. Kendimize ve başkalarına kim olduğumuza dair hikayeler anlatınca kim olmadığımızı da söylemiş oluruz. Sosyal gruplar, ortak anılar sayesinde kimliğe dönüşür; en kişisel anılar bile, sosyal grupların etkileşimi üzerinden yapılanır. Sadece başkalarından öğrendiklerini değil, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını da hatırlar. Töre, alışkanlıklar, inanç ve semboller, değerler ve bilgiler hafızaya dolarak ulusal, etnik, dinsel kimliği oluşturur. Kimlik ve kişiliği toplumsal kültür ve kollektif hafıza belirler.[2]

Analitik psikolojinin kurucusu *Gustav Jung*, ruhsal (psişik) gelişim ve sosyal uyumda rol oynayan kendilik, benlik, persona, gölge gibi unsurlar üzerinde durur. Persona, kişinin gerçekte olmadığı halde kendisi ve diğerlerinin o zannettiği şeydir. Gölge ise, olgunlaşan kişiliğin toplumsal olarak istenmeyen yönlerinin bilinç dışına itilmesiyle oluşan komplekstir. Sosyal bir çevrede büyürken düşman veya öteki arketipi kişinin ruhuna kompleks olarak yerleşir. Kompleks (gölge) oluşmasının en önemli nedeni edinilen kültür ve ailevî bastırmalardır. Kültürel kaynak ahlaki kompleksi oluşturur, bireylere dost - düşmanın kim, iyi ve kötünün ne olduğunu öğretir. Böylece gözlerden uzak tutulan gölgeler, olumlu, pozitif, normal ve istenir özelliklerin zıddını taşımak zorunda kalır. Bunu zorlayan Freud'un ***"süper ego"*** veya ***"ahlaki kompleks"*** dediği arzu, istek ve düşüncelerin depolandığı bilinçaltıdır. Birine duyulan kin, arzu, istek, dürtü, duygu ve düşünceler bilinçaltına

1 Bkz. A. Eiguer, Psikanaliz ve Aile, Çev. B. Alsancak Dönmez, Psikanaliz Yazıları 15, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

2 Midhat Sancar, Geçmişle Hesaplaşma, İletişim 2007, s. 39-44; Nafiz Tok, Kültür, Kimlik ve Siyaset, Ayrıntı, 2003; İlhami Güler, Radikal 21 Ekim 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

saklanır ve farkında olmadan davranışı etkiler. Birey bunları bilinçötesi yollarla yapar. Sürekli beraberinde taşıdığı kompleksi bilinçaltına bastırır; kişiliğini korumak için, içindeki kötülüğü ve bunun sorumluluğunu başkalarına yükler. Kaygılar büyüyünce ego, önce savunma sonra tepki mekanizması geliştirir. Bu mekanizma, şiddetli kaygıyla başa çıkabilmek için oluşturulan düşünce, tutum ve davranış biçimleridir. Gölge kompleksi suçluluk, değersizlik, reddedilme korkusuyla üstü örtüldüğü için gerçek yapısını açığa çıkarmak zordur. Kötülüklerin somutlaşmış hali olarak algılanan düşman kişi ve gruplar bu hazneden üretilir: Büyük şeytanlar, hainler, deccaller, dönmeler, sahte kahramanlar, mason ve siyonistler, veled-i zinalar, Süfyan komiteleri... Egoyu tatmin eden bu malzemeler, toplumun geleneksel değerlerini temsil ediyor; üst - ben'e (vicdan) uygun geldiğine inanılıyor, çevreden destek görüyorsa hem rahatlatıcı olur, hem de saldırganlaşır.[3]

2. Dil ve kavram sorunu

Gustave Lebon, insanlar ve zihniyetler arası anlaşmazlığı doğuran ve geçmişi anlamayı zorlaştıran *"mantık ve dil değişikliği"* gibi iki etken üzerinde durur. İnsanlarda olduğu gibi uluslarda da düşünce, anlayış ve kavrayış yeteneği farklıdır, aynı kelimeler ve aynı olaylar ayrı ayrı etki yaratırlar.[4] Son derece soyut, karmaşık, sembolik ve şematik bir iletişim sürecini ifade eden dil ve kavramlar, bilgimizi kelimelerle sistematik hale getiren simgeler bütünüdür. Bu simgeler ne kadar açık olur ve rasyonel çalışırsa dıştan gelen etkileri o kadar doğru algılar. İletilen mesaj "dilin" bağlamı içinde anlam kazanır. Eğer sözcük ve kavramlar aynı fiziksel ve toplumsal ortam içinde farklı algılama ve çağrışım yaratıyorsa, konuşan ile dinleyen farklı şeyleri söylemiş ve anlamış olurlar. İnsanlığın yarattığı uygarlık dile dayalı iletişim olmadan düşünülemez; dil olmasa medeniyet de olamazdı.

Dil işlevini sözcük ve kavramlarla yerine getirir. İnsan kavramlarla düşündüğü gibi, bir şeyin zihnindeki tasavvuru ve bilgi aktarımı da kavram ve kelimelerle olur. Kavram genel olup bir şeyin "hayal" gibi zihinde canlanması değil, o şeyin anlaşılmasıdır. Kavramlar, gökten inen ilahi kategoriler olmayıp, belli ihtiyaçlardan hareketle üretilmiş,

3 Bkz. Doğan Cüceoğlu, İnsan ve Davranışı, s. 400 vd.;

4 Bkz. Gustave Lebon, Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları, Çev: Abdullah Gökçen, Ufuk Yayınları, İstanbul 1999

Levent Şahverdi Arşivi

içerikleri sürekli değiştirilip yeniden tanımlanmış zihinsel araçlardır. Genel kavram oluşturulurken, geçici benzerlikler, ayrıntılar ve ayırdedici olmayan farklılıklar soyutlanarak (zihinde ayıklanarak), olgular kalıcı ve ayırdedici ortak özelliğe göre tanımlanır. Kısaca kavramlar, yaşananı, var olanı yorumlamamızı sağlar; anlaşılmaya çalışılan olgu ile onu anlaşılır kılan kavram arasında doğrudan ilişki vardır. Kavramlar, içinde somutlaştığı ideolojinin herhangi bir olguyu kavrayış biçimiyle varlık kazanırlar.[5]

Algılama ise bir şeyden haberdar olma, onun izlenimine, bilgisine sahip olmadır. Eski dildeki "idrak" vetiresi. İnsanlar duyduğu sözleri, yaşadığı olayları hiç farkında olmadan zihinsel şemalarla algılar, yorumlar ve belleklerine kaydeder. Şema denilen şey; nesne ve olayların zihinde temsil edildiği ve toplumda paylaşılan yapıdır. Paylaşımı sağlayan toplumun kültürüdür. Farklı kültürde yetişenlerin anlaşmazlığı sade dillerinden değil, zihinsel şemaların farklı oluşundan ileri gelir.[6]

Kelime ve kavramların tarih felsefesi açısından anlamını *Gustave Lebon* belirtir: *"... Eski dilleri veya metinleri çevirdiğimizi düşünürken, asırların geçmesi sırasında karşılıkları yavaş yavaş değişmiş kelimelerin gerçekten anlattıkları yerine çoğunlukla bugünün düşüncelerini koyarız. (...)Bugün bizim anladığımız özgürlük veya eşitlik veya özel kardeşlik duyguları, o eski dünya için bilinmeyen şeylerdi. Bir kelimeyi çevirmiş olsak da o kelimenin o zaman uyandırdığı duygu ve düşünceleri zihinde aynen canlandırmak mümkün değildir. Matematikte kavramlar aynı sınırda iken, duygu ve inanç konusunda isteğe bağlı boyutlarda kalırız. Tarih istenilen sınırdan çıkmadıkça yorumcunun kendi dili olarak kalır."*[7]

Sözcük ve kavramların bir yaşama süreci vardır; her sözcük doğar, dolaşır, düşünüş şekillerini oluşturur; zihnimizde nirengi noktaları bulduktan sonra yeni kavramlar tarafından geçersiz kılınır. Düşünce, onları ifade için kullanılan sözcüklerden önce zihinde canlanır, fakat eşyanın bulunduğu durum veya olgularla örtüşüp örtüşmediğine bağlı

5 Bkz. Etyen Mahcupyan, İdeolojik Tercihler ve Kimlik, Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik (içinde), s. 585, İletişim 2002

6 Bkz. Doğan Cüceoğlu, age. s. 208; Necati Öner, Bilginin Serüveni, s. 35-38, Vadi 2005.

7 Bkz. Gustave Lebon, Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları, s. 89-90, Çev: Abdullah Gökçen, Ufuk Yayınları, İstanbul 1999

Levent Şahverdi Arşivi

olarak ve soyutlanan biçimiyle doğru ya da yanlış anlam kazanır. Belli bakış açısıyla tanımlanan olgular, doğru algılanmayınca gerçekliği ifade etmez. Çünkü olgular, tecrübe ve düşüncelerden, hatta kullandığımız dilden ayrı nedensellik ilişkisiyle bağlantılıdır. Zihnimize giren her yeni bilgi yeni algılama biçimleri, bilinçli düşünme ve bilgiyi kullanmada zihinsel beceri kazandırırken; öğrenme, karar verme ve yorumlama ufkumuzu da geliştirir. Yaşanan realite, örneğin dinsel/geleneksel paradigma ile algılanıyorsa olgu da o mantıkla canlanır. Yanıltıcı olan, farkına varılmayan bu arkaplandır.

Toplum dili yaratırken dil de toplumu üretir. Leibnez'e göre dil zihnin aynasıdır. Dilin temelini oluşturan kelimeler ne kadar kullanışlı ve açık olursa zihin de o kadar iyi işler. Bir milletin dilindeki kelimelerin açık ve anlaşılır oluşu o milletin düşünce üretmesini kolaylaştırır. Bir dilin yeni düşünceler elde etmeye elverişli olması, konuştuğu kelimelerin doğru çağrışım yaptırabilmesine bağlıdır.[8]

3. Bilinç kararması - bilinç tutulması

Toplumdaki siyasal, sosyal ve kültürel gelişmeler toplumun diline bakılarak anlaşılır. Osmanlı toplumunun modern bilgiye ulaşım kanalı ilk olarak Tanzimatla dönüşmeye başladı ve geleneksel bilgideki bilinç nesnel gerçekliğin ürettiği kavramları algılama zorluğuna düştü. Geleneksel kültürün dili yeni olguların anlam ve içeriğini kavramakta zorlanmış, kendine anlam yüklenen modern kavramlar, bağlam ve içeriğinden soyutlanıp anlamsızlaşmış, zihni çağrıştıran olgunun hangi kavramın karşılığı olduğu bilinemez olmuştur. Bir olgunun doğru kavrandığını anlamanın en iyi yolu, kullanılan kavramın hangi kavramın zıddı veya benzeri olduğunu kestirebilmektir.

Bireysel varoluşu ve yaşamı biçimlendiren sözcük ve kavramların hepsi insana duyuş, düşünüş ve aidiyet biçimi verir ki, biz buna bilinç diyoruz. Varoluşcu felsefe insanı bilinç varlığı olarak tanımlar. Bilinç, sözcük ve kavramların zihinsel şemada anlamlandırıldığı şekildir. Bireyin tek başına düşünme yetisi olan bilinç, başkasının giremiyeceği kale, kapısı kolaylıkla açılamayan bir dünya, insanın onur ve saygınlığını sağlayan "vicdan" denilen yerdir.[9]

Bilinç, insanın beyninde gerçekleşir. *"Üstbeyin"* felsefe, tarih, ede-

8 Bedia Akarsu, Wilhem von Humboldt'da Dil ve Kültür Bağlantısı, İst. 1955, s. 31.
9 Bkz. Server Tanilli, Yaratıcı Aklın Sentezi, s. 120-123, Alkım2006, 6. Baskı.

Levent Şahverdi Arşivi

biyat gibi eğitsel bilgi birikiminin, yaşama bakış ve davranışın (kültür), *"altbeyin"* kendinden (insiyaki) davranışların merkezidir. Üstbeyinde (korteks), *"sol lob"* diye adlandırılan sayısal işlemler merkezi ile *"sağ lob"* diye adlandırılan bütünsel işlemler merkezi bulunur. Altbeyinde genetik ve içgüdüsel refleksler depolanır. Bu ikisinin uyumlu çalışması "akıllı" veya "yarı cahil" kavramlarını ortaya çıkarır.[10] John Searle, bütün bilinç durumlarında içsel, niteliksel ve öznellik olarak üç özellik bulur. Zihinde yaşandığı için bilinç içseldir. İnsanın kendini hissettiği bir karakter tarzı olduğu için nitelikseldir. Bir ifadenin doğruluğu esas itibariyle ifade edenin duygu ve tutumuna bağlıysa, bu ifade aynı zamanda subjektiftir.[11]

Zihin karmaşası mantık ve dil değişikliği gibi iki nedene bağlıdır. Ögelerini durmadan değiştiren doğa yasalarına kelimeler de bağlıdır; aynı kelimeler hatta aynı olaylar, farklı anlayış yeteneği yaratır. Eski dilleri tercüme ettiğimizi düşünürken asırların geçmesiyle karşılıkları değişmiş kelimelerin gerçek anlamları yerine günümüz düşüncelerini koyarız. Bugün bizin anladığımız özgürlük, eşitlik ve kardeşlik, ortaçağda bilinmeyen şeylerdi. Bu nedenle tarihe inmek istediğimizde, o zamanın kelimelerine gerçek anlamını verme zorunluluğu vardır; oysa bunun başarılması oldukça zordur. Sonuçta kelimeyi tercüme mümkün olsa da, o kelimenin eski dönemlerde uyandırdığı düşünce ve duyguları zihinde aynen canlandırmak mümkün değildir. Bugün önemini yitirmiş nice kelimeler var ki, zamanında ruhlarda kıyametler koparmıştır.[12]

Dil ve kavram üzerinden algılama farklılığını daha net açıklamak için örnekler verilebilir: Ağaç, kuş ve tavşan kelimelerinde anlaşmazlığa düşmeyiz; çünkü nesneler zamanla değişmediği için algılamamız da değişmez. Ancak *devlet* kelimesi, *demokrasi* kelimesi, ahlak veya laiklik gibi soyut sözcükler böyle değildir. Bu sözcükler asırlar boyu biçim değiştirerek yeni anlamlar kazanmıştır. Devlet deyince, ortaçağdaki Medine site devletini değil günümüz çağdaş devletini anlarız. Devlet eğer ortaçağ referanslarıyla algılanırsa, bu şemadan günümüz devlet

10 Bkz. Gâzi Özdemir, Din ve Beyin, Sınır Ötesi Yayınları 2010, s. 49-65, Bkz. V. Doğan Sorguç, Cehaletin Psiko-patolojisi, Cumhuriyet, 21 Haziran 2012

11 John Searle, Zihin ve Toplum, age, s. 50

12 Gustave Le Bon, Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları, s. 88-89, Çev. Abdullah Gökçen, Ufuk Yayınları 1999

Levent Şahverdi Arşivi

tasavvuru çıkmaz.[13] Modern devleti anlamak için önce modern toplum ve bireyi anlamalıyız. Eğer zihinsel yapı "demokrasi"den modern bireyi yaratan toplumsal yapıyı değil, kabile/padişah/krallık yönetimini algılıyorsa, gerçek olgu kavranmamış olur. *Demokrasi,* sadece seçime katılıp oy verme işlemi olmayıp, bir felsefesi vardır. Her şeyden önce demokrasi, bireysel temelli, özgürlükçü ve bilinçli yurttaşı doğuran modernite kavramıdır. İslam veya Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde, günümüzdeki demokrasi ne algılanmış ve yaşanmıştır. Osmanlı kültürü kendi dilinden kavram üretemediği için bulduğu karşılıklar da algılama ve uyum zorluğu yaratmıştır.

Talat Tekin'e göre zengin bir dil sanılan Osmanlıca, bir eş anlamlı sözcükler diliydi, her nesne ve kavram için Türkçe, Arapça ve Farsça üç ayrı sözcük kullanılırdı. Örneğin, *"Güneş – şems – afitap ve hurşid," "ay-kamer-mah," "yıldız-necm-sitare," "gün-yevm-rûz," "gece-leyl-şeb," "göz-basar-dide," "el-yed-dest"* vs... Osmanlı aydınının bağışlanmaz yanlışı, Arapça Farsça sözcükler alırken onun gramerini de almasıdır. Örneğin *"mekteb"* sözcüğünü alıyor ama *"mektepler"* diyemiyor, *"mekatib"* diyor? *Kitap'ı* alıyor fakat *kitaplar* diyemiyor da *mekatib-i askeriye* diyor. *Zabit* diyor da *zabitler* diyemeyip *zabitan* diyor...[14] Tanpınar'ın *medeniyet krızi* dediği şey, Osmanlı aydınının modernite karşısında düştüğü kavram, anlam ve algılama aczi işte budur. Demokrasi için bulunan *"Huku-ı Avam", "laiklik"* için bulunan *"lâ-dini"* kavramları bunun göstergesidir...

Aynı şekilde vahiy dinlerinin klasik kavramları da doğuşundaki anlamlarını günümüzde yitirmiştir; örneğin *"zekat"* işlevini çağdaş vergilere, *"infak"* yerini *"sosyal devlet veya sosyal yardıma"* bırakmıştır. Faiz haram,[15] resim günah söyleminin anlamsal çerçevesi günümüzü açıklamaktan uzak kalmıştır. Olgunun özünü karşılamayan kavramlar modern veya geleneksel zihinde başka başka çağrışımlar yapar; farklı kültürler farklı realiteler yaratır. Kavramları çoğaltabiliriz: *Bilim / ilim,*

13 Örneğin medrese kültürü "devlet" deyince "asr-ı saadet" devletini veya "insan" deyince "asr-ı saadet insanını" anımsar ki, aranan ve istenen bu değildir.

14 Bkz. Talat Tekin, Osmanlıca Övgücüleri, Cumhuriyet, 19 Ağustoz 1997

15 Günümüzde banka sisteminin olmadığı bir ekonomik ve siyasal toplum düzeni düşünülemiyeceği gibi, faizsiz banka da düşünülemez. İslamda faiz yasağının tarihsel oluşumu ve örtülü uygulamasının ayrıntılı bir analizi için Bkz. İsmail Tokalak, İslam Ülkeleri Neden Geri Kaldı?, s. 119.

Levent Şahverdi Arşivi

laiklik, modernite, muhafazakarlık, insan hakları, vicdan özgürlüğü, hilafet, gelenek, helal-haram, ibadet, ekonomi, akıl / vahiy, resûl, özgürlük, liberalizm, tesettür...

Kitabımızın düşünme/algılama ve yorumlama planında iki kavram öne çıkar: ***Medrese ve Modernite.*** Siyasal / sosyal / kültürel olay ve olgulara bu iki kavram üzerinden yaklaşılır. Medrese "geleneksel" veya "muhafazakar" düşünüşü, "modernite" "üniversal" ve "evrensel" olanı ifade eder. Olgular karşısındaki davranış şekilleri bu iki kategori üzerinden yorumlanmıştır. Ürettiği ve temsil ettiği ideolojik/siyasal paradigma ile Osmanlının toplumsal zihniyetini şekillendiren kurumsal yapı medreseler olmuştur. Medrese öğretisinin entelektüel arkaplanını Ahmet Yaşar Ocak şöyle tanımlar:

"... Selçuklu ve Osmanlı döneminden beri, düzenleyici merkezi kurum medreseler ve ulema olmuştur. Toplumun zihniyet yapısı, insanın benlik yaratma ve anlam krizinin yorumlanması, İslam teolojisinin vahiy ve sünnete dayalı fıkıh, tefsir, kelam, hadis bilgileriyle üretilmiştir. Ulema bir yandan medrese hocalarını yetiştirirken, kadılarla yargı hizmeti, müftü ve imamlarla din hizmeti veriyor, sosyal bünyeyi de tarikatlarla düzenliyordu. Zamanla bürokrasiyle bütünleşen medreseler, aynı zamanda hanedanlara meşruiyet ve kutsallık kazandırmış, kendi orjinal eserlerini üretecek yerde, İslam ortaçağının klasik eserlerini şerhetmiştir. (...) Medreselerde bir yandan resmi/kitabi İslam üretilirken, Hilafetin kendine geçişiyle devlet ikinci bir misyon daha yüklenerek İslam dünyasının hamisi oldu. Bu olgu, kuruluşunu cihad ve gaza ideolojisine bağlayan devlet ile medreseleri özdeşleştirdi. Kanuni devrinde bazı hareketleri bastırma aracı yapılan siyasallaşmış devlet İslamı, Ebussuud zamanında her türlü gelişim, esneklik ve dinamizme kapısını kapayan bir yapıya büründü..."[16]

Medreseler yoluyla topluma aktarılan bilinç kendinden üstün kültürle karşılaşınca dünyevi bilgiyi algılama yetersizliğine düşmüştür. *Medreseyi* İslamcı düşüncenin, *Moderniteyi* çağdaş dünyanın simgesi sayabiliriz. Batıda ortaya çıkan bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel dönüşümün bütünü modernitedir. Newton'la başlayan bilimsel

16 Medreselerin tarihsel arkaplanı ve Osmanlı toplumundaki işlevi hakkında en çok makaleyi Ahmet Yaşar Ocak yazmıştır. Yazarın bu konudaki makaleleri şu iki kitapta derlenmiştir: Türkler ve Türkiye'de İslam, İletişim Yayınları 2009; Türk Sufiliğine Bakışlar, İletişim 2009

Levent Şahverdi Arşivi

devrim, devlet modelini demokrasiye dönüştüren siyasal devrim, laik düşünceyi ifade eden kültürel devrim, aletten makineye uzanan teknolojik devrim... Bunların bütünü modernite kavramıyla özümsenir. Modernitenin en belirgin özelliği, ruhban kültürünü öteleyip aklın dilini çözmesi, düşünceyi serbest bırakmasıdır. Kendine tanıdığı üstünlük duygusuyla dev uykusuna dalan Osmanlı, küçümsediği *"diyar-ı küfrün"* gerisinde kaldığını anlayınca iş işten geçmiştir. *Bernard Lewis* bile gerileme olgusunu Adnan Adıvar'ın cümlesiyle tanımlar: *"Osmanlı'da bilimsel düşünce ilahiyat ve fıkhın setlerine çarpıp dağılmıştır."*[17]

Osmanlı devlet sistemi yarı örfî yarı dini görünse de (din ü devlet), İslami karakterli bir yapılanmaydı. Osmanlı devleti laik Batı düşüncesiyle ilk defa Tanzimatla karşılaştı. Müslim ve gayrı müslim tebanın hukuk önünde eşitliği ortaya çıkınca; kolaycılıktan beslenen medrese demagojisi ve ***i'la-yı kelimetullah*** psikolojisi, Batı düşüncesini *küfür*, zındık-mülhid diye aşağıladı. Dinsel arınma ayini içinde kendini akladığını zanneden ulema kendi yenilikçilerini bile *"dinsiz-imansız, veled-i zina,"* "gavur" ilan ederek kompleksini sergiledi.[18]

Bunun nedeni, Batı modernizmini oluşturan siyasal, kültürel ve bilimsel devrimlerin Osmanlı toplumunda zihinsel planda yaşanmamış olmasıydı. Yani modernitenin ilerlemecilik, akılcılık, dünyevilik, özgürlük ve bireycilik gibi temel kavramlarını oluşturan dinamikler Osmanlı toplumunda yeşermedi. Özgün bir zihinsel ve fikri arkaplandan yoksun olan, kendini farklı kılan anlam kodları ve davranış normlarını değiştiremeyen toplumların elinde sadece taklitçilik yolu kalacaktır.

İnsan nasıl teknolojiden vazgeçemiyorsa, düşünceyi ifade için de çağın kavramlarını kullanmak zorundadır, ama zihinsel görüntü her zaman gerçek olguya tekabül etmeyebilir. Modernizmin kuşatıcı kavramları karşısında zihin aynı anda bilinçli veya bilinçsiz olma gibi iki farklı durumu yaşayabilir. Çünkü yaşamdaki iyi ve kötü, doğru ve yanlış çoğu zaman gece ve gündüz gibi yan yanadır. Algılama zaafı yaratan böylesi durumları sosyal psikoloji, ***"bilinç kararması"*** veya

17 Bkz. Bernard Lewis, Çatışan Kültür, s. 6-12, Tarih Vakfı, İstanbul 2002

18 Bkz. Ekrem Üçyiğit, Tanzimatın 150. Yıl Sempozyumu, s. 7, TTK 1994; ayrıca bkz. Jacgues Le Goff, Ortaçağda Entelektüeller, Ayrıntı Yayınları 2006. Bu kitabı çeviren Mehmet Ali Kılıçbay'ın girişine bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

"bilinç tutulması" diye tanımlar. Olay ve olguları algılama ve anlama kapasitesi, duygu ve inanç gibi isteğe bağlı önyargılardan kurtulamayınca; zihinsel karmaşa kaçınılmazdır. Bu karmaşanın doğal sonucu olarak zihnimize açılan alan, tarih dışı, zaman dışı tasavvur, zihin karmaşası, bilgi kirliliği veya travma olacaktır...

Bilgi toplumu standardını kavramamış cemaat/ tarikat/ mezhep toplumları *kapalı bilinç, kapalı tutum* üretirler. Kapalı bilinç, bilgiyi sadece kendi doğrusundan algılayan, kendi kavramları içinde yanlışlanması mümkün olmayan anlamlandırmadır. Kendi köyünün, kendi vadisinin, kendi obası veya mahallesinin dışına çıkamama tezahürü... Mutaassıp veya dogmatik kimlikler, kendi grubunun değerleri dışındaki unsurları algılayamaz; modern bireyi üretip evrenseli kavrayamaz.[19] *İslam* dünyasındaki zihin geriliği veya çatışmasının temeli burasıdır. Çağdaş bireyin zihinsel omurgası, modern öncesi dinsel ve töresel gelenekten beslenen zihinsel otoriteye karşı aklın özgürlüğünü savunmaktır.[20]

4. Entelektüel tarih bilinci

Bilgi kirliliği ve bilinç tutulması, sosyal yapı içinde insanın özelinden kaynaklı yanlış bilinç yaratabilir. Yanlış bilinç, aynı zamanda entelektüel elinde tehlikeli bir silahtır; çünkü doğruluk ve gerçeklik algısını veya yanlış bilincini başkasına yansıtır. Bu fenomeni Julien Benda, "aydın ihaneti" diye yorumlar:

"... Bazı 'aydınlar' vardır ki, onlarda tarafsız zihinsel faaliyetin nitelik kaybı çok daha şaşırtıcı bir düzeye ulaşır; hele bunların sıradan insanlar üzerindeki etkileri, kendilerine atfedilen itibar yüzünden çok daha büyük olduğu için durumun vahameti açıktır. Bu aydınlar tarihçilerdir. Ulaşmış olduğu olgunluk mertebesi sebebiyle yeni bir fenomenle karşılaşırız."[21]

19 Nur Vergin, çağın gerisinde kalmış böylesi toplumları, *"toplumsal görgüsüzlük"* ortamı olarak niteler. Bu toplumlar, "Ürettiği eserden ziyade cengaverlik kültürüyle övünen, cinsiyetçi bir ahlak bekçiliğine soyunan görgüsüzlük kültürünün insanlarıdır. Bağnaz, önyargılı, saldırgandırlar. Varlıklarını, çocukluklarından beri kendilerine öğretilen her türlü kötülüğün ve melanetin simgesi saydıkları yabancı düşmanlığından duyulan nefret üzerine kimlik kurarlar.(Örneğin siyonizm komplosu)." Bkz. Nur Vergin, Kişisel Tarih ve Kimlik İnşaası: Nasıl Türk Olunur, Doğu-Batı Dergisi, 2011/sayı: 56, s. 50

20 Burada akıldan anladığımız, insan zihninin doğruyu anlama, kabul etme ve kanıtlama güçlerinin bütününü ifade eden fonksiyonel/işlevsel akıldır.

21 Bkz. Julien Benda, Aydınların İhaneti, Çev. Cem Soydemir, Doğu-Batı Yayınları 2011, s. 59

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihsel her olayın bilinen, görünen ve yazılanın ötesinde bir arkaplanı olduğuna göre, nesnel olmadan olaya bakılınca - *tabiri caizse, işini yaparken-* teoriye ihtiyaç duyulmaz. Varsayım teoriden önceye alınır. Böyle olunca, tarihin malzeme deposunda aynı bilgi ve belgeler bulunduğu halde, bunu okuyanlar farklı sonuç çıkarırlar. Herkes aynı olgu veya vesikanın ancak görebildiği yüzünü okur, algıladığı kadarını görür. Olgulara farklı algılarla yaklaşmak, uzlaşma alanını daralttığı gibi; akıl dışı rivayetler sebep-sonuç ilişkisini olumsuz etkiler. Örnek: Sultan Abdülaziz'in intiharını Yıldız Mahkemesi zabıtlarına inerek sadece İ.H. Uzunçarşılı araştırmıştır. Bu araştırmaya tek satır bilgi ve belge katmadan, "*tarihçilik vasfını kendine doğuştan hak gören*" biri, Uzunçarşılı'nın kendine uyan belgelerini alıp diğerlerini görmezden gelerek "*Bir Darbenin Anatomisi*" kitabını yazmış, nefretini gizlemek için de roman üslubunu benimsemiştir.[22]

Elli yılını tarihçiliğe vermiş bir akademisyen bu zürriyet tarihçiliği için şöyle yaklaşır: "*... Bir bilim dalı olan tarihin, kişi ve kuruluşlarca bu denli yozlaştırıldığına, politikacılara taşeronluk yapan akademisyenlerce ideolojik kullanım uğruna bu derece saptırıldığına tanık olmadım... Bilimsel araştırma evresinden yaygın tarihçiliğe uzanan süreçte, tarihçi-gazeteci rolleriyle, güya halkın tarih açlığına merhem olmak için beyin yıkayan tellalların tarih bilimine ettikleri kötülük sayılacak değildir. (...) 1960'lı yıllarda, evrensel ölçülerde kazanılan dinamizm, konulara getirilen çeşitlilik, kalabalıkların nefesini kesti adeta; evrensel boyutlara açılım, etnisite, din ve hükmetme içine hapsedildi... Politikasını tarihten kazandığını düşünen etkin tarihçi, tarihini de politikasından kazanıyor ve muhtemelen tarihçiliğinin temel suçunu yüklenip geçmişin bütünlüğüne saygısını yitiriyor.(...) İktidar simgeleri sayılan sultan, kral, şeyh ve ağababaların tuttuğu koca boyutlar, insanların gündelik yaşamını ve tarihçiliğin geliştirilmiş yöntemlerini kenara itiyor... Tarih (ve tarihçilik) hiç bu kadar muktedirlerin oyuncağı olmadı. Ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ve gelişme sürecinden – hiç bu kadar – hınçla ve cahilce intikam alan bir bilgi dalı haline getirilmedi... Tarih, toplum bireylerinin sadece seyrettikleri bir film, dinledikleri bir ders*

22 Roman üslubu benimsenince belgeye inme zorunluluğu yoktur, istediği gibi çarpıtabilir. Yılmaz Öztuna'nın *Devletler ve Hanedanlar Tarihi* eserindeki metodolojik yanlışları için bir kitap yazılmıştır. Bkz. Ali Birinci, Müverrih-i Mâderzadın Fülânnamesi, İstanbul 1994; ayrıca Ali Birinci, Tarih Uğrunda, Dergah 2001, s. 184-243

Levent Şahverdi Arşivi

değildir; aynı zamanda bireyin kendisi dahil bir serüvenin halkası ve yanlış sandığı imgelere karşı bir başkaldırıdır..."[23]

Başka örnek Şerif Mardin'den: *"Bu kompleks alanda yalnız mahalle yok. Cami var, imam var, imamın okuduğu kitaplar var. Tekke var, külliyeler var, esnaf var. Mahalle, bütün bunların bir sektör olarak çalışmasıdır. Bu yapının karşısında öğretmen, okul, öğrenci, öğrencinin kitabı ve Cumhuriyetin öğretmenle birlikte getirdiği mahalle yapısına rakip bir inşa var. Uzun vadede bu iki inşanın rekabetinde öğretmen kaybetti... Bizim Cumhuriyet öğretimizde iyi, doğru, güzel hakkında derine giden bir düşünce yok.. Öğretmenin dünya görüşünde iyi, doğru ve güzel olmayınca, orada olmayan diğer elemanlar (yani İslâmi düşünce) devreye giriyor."*[24]

Şerif Mardin'in bu yaklaşımı, *toplumsal vicdan* ve *bilinç* yaratmada öğretmenin cami imamına yenilişini anlatır. İdeolojik tercihin sosyolojiden uzaklığı lafazanlığa boğularak; modernizmin tarihsel serüveninde toplumsallığın rolü sıfırlanır. Modern öğretideki iyilik ve doğruluk düşüncesinin *"derine giden"* yönü bulunmadığı için, tekkeli - takkeli külliye düzlemine özlem duyulur. Aklın özgürleşmesi 500 yıllık geçmişe sahipken, dinsel gelenek büyü-masal çağı kadar inmektedir.

Kemalist laiklikten post-modernizme evrilen Şerif Mardin'in derinlik tasavvuru *Saidi Nursi* kitabında daha belirginleşir. Geniş perspektiften kavradığı öznesine, Jön Türkler dönemi zemin seçilirken; hem tarihsel dekora, hem kendi kök asaletine muhabbet sağlanır. Modernitenin kavram ve metodolojisini tedris etmeyen, medrese kültürünün hikmet şemasıyla düşünüp, dünyayı özel ve sözel gelenekle algılayan öznesini çağdaş kavramlarla okuyarak, bir filozof potansiyeli çıkarır.[25] Evliya menkıbelerinin keramet ve hurafe motifleri, Doğu-Batı kıyaslamasında sembol yapılır.[26] Halbuki tarihi boyunca cehlin karanlık

23 Bkz. Salih Özbaran, Tarihin Gündemi; NTV Tarih Dergisi, Mart 2011, Sayı: 26. s. 8. Tarihçiliği belge okumaktan ibaret sanan medya tellalları ile, *"politikasını tarihten kazanan konu mankeni etkin tarihçi"*lerin kimler olduğu bilinmektedir.

24 Bkz. Şerif Mardin'in 24 Mart 2008 tarihli Hürriyet gazetesine verdiği demeç.

25 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, Tarihçei Hayat, Envar Neşriyat 1996

26 Şâzeliyye tarikatının Kuzey Afrika Ebü'l-Abbas kolu ve Kadirilik âdâbından türeyen Arûsî tarikatını Mardin'de Şirin Dede namıyla bilinen Kadirî Şeyhi Ahmed Şemseddin R.A. (Mardin'de medfun) temsil ederdi. Daha sonra Mardinizade Yusuf Sıtkı Efendi Hazretleri posta oturdu. Yusuf Sıtkı Efendi'nin 28 batın öncesinin El-Seyyid El-İmam Ali Bin Ebutalip Radiyallahu anh Hazretleri'ne dayanan şeceresi ve mübarek ayak izleri Şerif Mardin'in ailesince halen muhafaza edilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

yüzünde yalanın, aldatmanın çıkar ilişkisi olduğu gibi; iyilik, güzellik, doğruluk bilgiye, bilgi gerçeğe, gerçek ışığa dayanır. Çağdaş düşünce, toplumu yüceltme idealine özgür akılla ulaştığına göre; modern toplumlar gibi grup baskısından uzak bilinçli özneler yaratılamamışsa, bunun sorumlusu elitist cehaletin hürriyet yerine zürriyeti savunmasıdır.[27]

Şerif Mardin'in zihinsel gerilikle zihinsel derinliği karıştıran bilinç tutulmasına, erken Cumhuriyetin kadın öğretmeni Mediha Muzaffer, daha nesnel bakabiliyordu (1933):

"... Güneş ve hayat ışığını bol bol alamayan kafesli evler, din ve tesettür ruhunu aşılayan peçeli çarşaflar, fesler, sarıklar, perdeli tramvaylar, hayatımızın en kıymetli zamanlarını ziyan etmiş, insanca, medenice yaşamak için kabiliyet ve hayatiyet göstermemize mani olmuştur. Dinî hurafelere, ananelere sımsıkı bağlanan kadercilik ve taklitçilik bizi bu bedbaht hayattan kurtarabilecek kudrette değildi..." (...) An'aneciler hayatın manasını düşünemediklerini, inkılabın lüzumunu hissetmedikleri için değişime yaklaşmazlar, dini, hayatın her şeyine karıştırır, taassubu hayatın her yerine sokarlar, isterlerdi ki, din hayatlı hayat dinli olsun... Eğlence ve gezinti için dolaşmak herkesin gözünü yıldıran müşküller içindeydi.(...) Dini yalnız kitaplarda, ahlak düsturlarında bırakan, fenalığı öğretmeyen, yalan söyleten, riyakarlık, hafiyelik, dalkavukluk ettiren saltanat devri, hayatımızdaki mahrumiyetlerin, terbiyemizdeki şuursuzluğun, korkak tembel ve esir yaşayışımızın sebebidir..."[28]

Yusuf Sıtkı Efendi Hazretlerinin (1816-1903) ölümünden sonra tarikatın Anadolu halifesi Ömer Fevzi Mardin oldu. Ömer Fevzi'yi tarikat postuna Rauf Bey oturttu. (Soner Yalçın, Efendi, s. 437). Günümüz duayen siyaset bilimcisi Şerif Mardin'in kök asaleti ve şeceresi de Hz. Peygamber'in amcasının oğlu Hz. Ali'ye (606-661) kadar inmektedir. Şerif Mardin'in "derinlikten" kastı bu etno-kültürel asabiye kutsallığıdır. Bkz. Ebul'ula Mardin, Huzur Dersleri, s. XIII, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966; Ayrıca Yusuf Mardin, Kocataş Yalısı-Anılarım, İst. 1988; ayrıca Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı, s. 114 vd.

27 Hürriyet yerine zürriyeti savunanların hakikat algısı aydın yozlaşmasıdır. Geçirdikleri varoluşsal sarsıntı nedeniyle içerik ve kabuk değiştirip, *ideolojik iflas ve tahliye* nedeniyle dükkan boşaltanlar hurma kültürüyle saflaştılar. İdeolojik değerlerinin sıfırlanma hırsını Cumhuriyetten almak için etno-kültürel yakınlık ve ve gadre uğramış hislerden hasım klanlar ve hasta ruhlu bireyler yarattılar ki, eşitlik yerine *cehalete özgürlük* istemek demokrasi değildir...

28 Bkz. Mediha Muzaffer, İnkılabın Ruhu, Devlet Matbaası, 1933, s. 61; Aktaran Mehmet Özden, Öğretmen Kemalizminin bir örneği olarak Mediha Muzaffer ve İnkılabın Ruhu, Türklük Araştırmaları Dergisi, Mart 2002, s. 127 -138. Mediha

Levent Şahverdi Arşivi

Üstelik Mediha Muzaffer, riyakarlığı iman haline getiren külliye sektörü gibi hurafeyi paraya tahvil edemiyordu: *"... Cin çarpan adamın parmaklarına Allah ismi yazılırsa cin hapsedilir veya ayrı ayrı bir mavi beze yazılıp, bu bez tütsü olarak cin çarpan hastaya koklatılırsa cinni yanar, hasta şifa bulur..."*[29]

5. Rauf Bey'in seçilmiş travması

Buraya kadar yapılan gezinti, Milli Mücadelede yer alan siyasal aktörlerin davranış kodlarını anlamak içindir. İnsanlar, davranışlarını eylem ve sözleriyle dışa vururduğuna göre; her söz ve eylemin arkasındaki çok parametreli kimlik / kişilik formları, algı düzeyleri ve ideolojik yönelimler bilinmeden, düşünce ve eylemler de sağlıklı açıklanamaz. Rauf Bey'in bilinç düzeyindeki en belirgin özelliği, çift kimlikli olması; ana toplumun şemsiye kimliği yanında, etno-kültürel, komünoter, küçük grup kimliğini (mikro-milliyetçilik) temsil etmesidir.[30] Sosyal-psikiyatrist Vamık Volkan, ana toplumdaki küçük grup kimliklerini *"seçilmiş travma"* diye niteler:

"... Seçilmiş travma, grupta çaresizlik, mağduriyet ve aşağılanma duygusu yaratan tarihsel bir olayın zihinsel temsilidir. Travmaya uğramış grubun ve olay sırasında yaralanmış diğer insanların içselleştirilmiş simgeleri gelecek kuşağın kendilik duygularına depolanır. Çocuklara bu mağduriyetleri tersine çevirme, pasifliği girişkenliğe dönüştürme ödevi verilir. Tarihsel olaylara ait simgeler ve bunlarla ilgili görevler sonraki kuşağın zihnine depolanınca, bireyler arasında görünmez bağlar oluşur. Yüzlerce yıl geçse bile bu grup, bilinçdışı olarak atalarını travmaya uğratan olayın zihinsel temsilini, kimliğinin önemli bir unsuru sayarlar...."

Muzaffer Hanım, 2 Şubat 1923'te İzmir'de düzenlenen geniş katılımlı toplantıda Hasan Âli'den sonra Mustafa Kemal'e şunu sormuştur: *"Paşa Hazretleri, en büyük bir inkılabı yapan ve pek çok kadın muallimlere ihtiyacı olan memlekette, muallimelere olan ihtiyaçlarımızı temin etmek için ne gibi bir prensip ve nasıl tedbirler düşünülüyor. Lütfen izah buyurulur mu?" (Alkışlar).* Bkz. ABE. c. 15 s. 55, Kaynak Yayınları 2005

29 Bu metin ve benzerlerine, günümüz İlahiyat Fakültelerinde Yüksek Lisans yaptırılan Esma-ül Hüsna Şerhlerinde veya 300 sene Osmanlı medreselerinde okutulan Delaili Hayrat şerhlerinde daha fazla örneğe raslanır.

30 Burada kullanılan, komünote veya cemaat, psiko-sosyal açıdan kendi mensuplarının özel iletişimini ve ana toplumdaki bir kimliğin sosyal temsillerinin paylaşılmasını ifade eder. *Bkz. Nuri Bilgin, Siyaset ve İnsan/Siyaset Psikolojisi Yazıları, s. 160 Bağlam 2005*

Levent Şahverdi Arşivi

Birey ile etnik, dini ve ulusal grup arasındaki ilişkilerin bilinçli ve bilinçdışı sosyal güdüleri ve zihinsel süreçleri Freud analizleriyle aydınlanır. *Büyük grup* kimlikleri paylaşılan tarihsel sürekliliğin, coğrafya ve ortak kültürün sonucudur. Antropologlar, anatoplumdaki etno-kültürel yapıları, ***"aynı geleneklere sahip olan ve temas edilen diğer insanlarla geleneklerini paylaşmayan"*** gruplar olarak tanımlar. Etnisite cemaatleri, kendileri ve diğer gruplar için önyargılar geliştirerek, kendilerine manevi doyum sağlayan sosyal bir alan yaratırlar. Etnisite ve aidiyet duygusu bir kategoriden ziyade, düşünce biçimi olup, örtüşür görünmelerine rağmen ırkçılıkla eş anlamlı değildir.[31]

Seçilmiş travmanın en belirgin örneği Rauf Bey'in kişiliğinde görülebilir. Osmanlı bahriyesindeki görevleri ardından Âyan üyeliğine kadar yükselen babası Muzaffer Paşa'nın vasiyetini unutamaz: *"... Benim hemcinslerim Kafkasya'da değil devlet memuru olmak, varlıklarını korumak için dinlerini değiştirmeye zorlandıkları bir sırada biz Türk topraklarına sığındık. Devlet ve millet bizi cins ayırmadan okuttu. En yüksek mevkilere getirdi. Bunu daima göz önünde bulundurarak sizin hedefiniz de, bizim için mukaddes olan devlet ve millete kayıtsız şartsız fedakarlık ve hizmet olmalıdır..."*[32]

Kişinin kendi geçmişi onun gerçekliğidir, kimlik ve kişilik öncelikle ailede oluşur. Bunu kişinin ebeveynleri, daha sonra onların ebeveynleri olan bir silsile yaratır. Ne kadar geri gidilirse kişinin varoluşunu sağlayan soykütüğü dallanıp budaklanır. İdeoloji dediğimiz şey de burada devreye girerek, kendiliğiyle ilgili bir bağ oluşturur.

Seçilmiş travma modern literatürde daha çok ***"diaspora"*** kavramıyla ifade edilir. İlk kez Yahudiler için kullanılan *diaspora,* modern dönemde önce Filistin sonra değişik topluluklar için kullanıldı. Osmanlı İmparatorluğunda savaşlar nedeniyle değişik tarihlerde muhacir/mülteci olayları ve göçürülme trajedileri yaşanmıştır. En belirgin olanları da İspanya'dan kovulan Yahudiler, Boşnaklar (Bosnalılar), Arnavutlar, Macar ve Polonyalılar ile Kafkasya'dan Osmanlıya sığınan Çerkez topluluklarıdır.[33] Doğdukları yerden kopan topluluklar, bazı

31 Bu konuda geniş bilgi ve analizler için bkz. Vamık D. Volkan, Kan Bağı/ Etnik Gurur dan Etnik Teröre, Bağlam Yayınları 1999

32 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 39, Kazancı 1992

33 Rus çarı II. Alexsadr'ın baskı ve asimilasyon politikası sonucu Çerkezlerin Os-

Levent Şahverdi Arşivi

şeylerden vazgeçmeyi göze alırlar ve gidilen yerde öteki durumuna düşmeme duygusu kader olarak önlerine çıkar. Gidenler hiçbir zaman gittiği yerin yerlisi olamaz; çünkü dil, düşünce, duygu ve köken olarak doğduğu yere aittir.

Bunun ardından "üst-kimlik/alt kimlik" gibi bir problemle karşılaşılır ki, artık başka bir çevre, dil ve kültürün içindedir. Bu toplulukların vazgeçemediği veya zor vazçebildiği şey anadilidir. Kimlik/aidiyet ikilemi veya travması burada başlar. Yeni topluma uyum sağlaması için dili ve kültürü ile kaynaşmak zorundadır. Aidiyet ve kimlik daha ziyade dil ve kültürle beslenir olsa da, daha ziyade hissedilir bir şeydir; bu da öncelikle kültürle beslenir dille gerçekleşir.

Bu teori başta Arnavut ve Çerkez etnoları olarak Osmanlının parçalanmasıyla ortaya çıkan tüm diaspora grupları için geçerlidir. Şeyh Şamil Rus çarlığına yenilince (1864) Çerkezler Osmanlı devletine sığındılar.[34] En yoğun göç dalgası 93 Harbinden sonra oldu. Sığınmak zorunda kaldıkları topluma inanç, dil, kültür bakımından uyum sağlamaya çalışırken, çift vatanlı çift kişilikli ve ***"Gavur memleketinde Müslüman olmuş"*** gibiydiler.[35] Muhacir Komisyonu eliyle dağınık şekilde yerleştirildikleri Osmanlı coğrafyasında diaspora oluşturdular. Diaspora çifte tutunma psikolojisidir: Bir yanda vatandaşlık hakları ve bir devlete bağlılık, diğer yandan ailesinin toplumsallaştığı etnik toplulukla dayanışma, yani çifte sadakat duygusu...[36] Sığındıkları ülkede güvensiz yaşamayı temsil eden ve ev sahibi toplumula karışmamaya özen gösteren Çerkezler, aralarına kültürel sınırlar koyarak

manlı devletine sığınmaları 1862 sonrası Büyük Göç ile başladı. Büyük kayıplar vererek Osmanlıya sığınan Çerkezler, Balkanlar ve Anadolu'ya yerleştirildiler. İkinci dalga muhacereti 93 Harbinden sonra yaşandı. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Mirza Bala, Çerkesler, İA. c. 3, 1977, s. 384; Bkz. Fahriye Emgili, Boşnakların Türkiye'ye Göçü, İstanbul 2012

34 Çerkez lideri Şeyh Şamil Ruslara yenilince Moskova'ya götürüldü. On yıl sürgünden sonra serbest bırakılıp İstanbul'a gönderildi. Buradan Mısır'a gitti, 1871 yılında Hac ziyareti yaparken Medine'de öldü. Oraya defnedildi.

35 Kafkas diasporasının Meşrutiyet dönemindeki en belirgin ve uyumsuz temsilcisi Dağıstanlı Mizancı Murad'dır. Abdülhamid ve İttihat-Terakki ile ilişkileri ve Jön-Türk macerası incelenince, kararsız, tutarsız kişilik eksikliğini ve 31 Marttaki irtica destekçiliği bu seçilmiş travma psikolojisinin eseridir.

36 Bkz. Anthony D. Smith, Ulusların Etnik Kökeni, Çev. S. Bayramoğlu, Dost Kitabevi 2002, s. 196-197

Levent Şahverdi Arşivi

ortak hafıza ve mitlerle anavatanları Kafkasya'ya bağlı kalmaya devam ettiler.[37]

Önce Rumeli sınır boylarına yerleştirilen Çerkezlere ilk şikayet Berlin Konferasında ortaya atıldı. Büyük devletler sınır boylarındaki Çerkezlerin içerlere yerleştirilmesini istediler. İmparatorluk içinde diğerlerine göre bürokrasi ve askeriyede itibarlı yerlere geldiler. Bunda özellikle saraydaki Çerkez cariyelerinin Haremde çoğalması ve hanedan evliliklerinin etkisi büyük oldu. Meşrutiyetin ilanıyla Çerkez entilijansiyası örgütlendi ve 1. Cihan Harbiyle anavatan umutarı arttı.[38]

Çerkezler ilk zihinsel parçalanmayı Mondros Mütarekesi ile duydular. Saraya duyulan sadakat ile akıbeti belirsiz Milli Mücadeleyi destekleme arasında kararsız kaldılar. Rauf Bey'in Mustafa Kemal yanındaki Anadolu yolculuğu bu umut ve karamsarlığı yansıtır. Sadece Anadolu değil Kafkas coğrafyası da hercümerç içindeydi. Wilson prensipleri onlara da umut vermişti.[39] Çerkez toplumunun güven duygusunu tehlikeye iten zihinsel karmaşa Ethem isyanıyla su yüzüne çıktı. Ancak bilinçli Çerkez aydınları Ethem'in isyanını da, İzmir'de toplanan *Şark-ı Karip Çerkezleri Kongresini* de, Adapazarı-Düzce isyanlarını da ***"şuursuz"*** bir davranış olarak gördüler. [40] Milli Mücadelede Çerkez etnosu iki arada bir derede kalmış, diaspora bilinci, cumhuriyet devrimlerini ontolojik varlığı için en az dini cemaatler kadar tehlikeli görmüştür:

"... Türkiye Cumhuriyet olduktan sonra toplumun karakteri radikal bi-

37 Bkz. Ayhan Kaya, Türkiye'deki Çerkez Diasporası ve Siyasal Katılım Stratejileri, 21. Yüzyılda Kent ve İnsan, Haz. Firdevs Gümüşoğlu, Bağlam Yayınları 2001, s. 201-202.

38 Bkz. Elbruz Aksoy, Benim Adım 1894/Çerkes Hikayeleri, İletişim 2018.

39 Rusya'da Çarlığın devrilmesi üzerine Mayıs 1917'de kurulan Birleşik Kafkas Dağlıları birliğini Osmanlı devleti tanıdı. Çerkez asıllı İsmail Berkok gibi bazı subaylar Temmuz 1918'de Kafkasya'ya gönderildi. Yusuf İzzet Paşa kumandasında bir Osmanlı birliği Dağıstana girdi. Ancak 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi gereği Kafkasyadan çekilmek zorunda kaldı ve Kafkasya Kızılordu birlikleri tarafından işgal edildi.(1921).

40 Sarayın dağıttığı altınların cazibesine kapılan Adapazarı-Düzce Çerkezlerinin içine sürüklendiği zihinsel kargaşayı, o günlerin eli kalem tutan bir Çerkez aydını şöyle değerlendirir: *"... Çerkezlerin kendileri için zarardan başka hiç bir şey intaç etmeyeceği gün gibi aşikar olan son kıyamları da, bu şuursuzluğun son bir nümunesinden başka ne olabilirdi ki..." Bkz. M. Fetgerey Şoenu, (Transkipsiyon: M. Safi) Çerkes Meselesi Hakkında Bir Ariza (1923), Bedir Yayınları 1993*

Levent Şahverdi Arşivi

çimde değişti. Toplum daha önce dini bağlılıklar açısından tanımlanmışken, modern laik milliyetçilik açısından yeniden tanımlandı. Geleneksel olarak toplumu karakterize eden ve toplumun kendilerini özdeşleştirdiği Hilafet ve Saltanat gibi kurumları kaldırıldı. Geleneksel dinî toplum, yapılan reformlarla, cumhuriyetçi ve laik topluma dönüştürüldü. Tarikatlar, tekke ve zaviyeler kapatıldı, dini hukuk yerine medeni hukuk getirildi. (...) Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışımı olan Osmanlıca Türkçe ile değiştirildi. Latin Alfabesine geçilince, Arapça ve Farsça kelimeler temizlenip dil sadeleştirildi. Reformlar geleneksel dinin karakterini değiştirmeyi amaçladı..."[41]

Bu satırlar Kafkas etnosundaki kararsızlığın psiko-sosyal arkaplanıdır. Cumhuriyetin uluslaşma modelini kendi cemaatinin hayatiyeti için zararlı ve tehlikeli sayan Çerkezler dinci muhafazakarlığa yanaşmıştır. Sosyal psikolojiye göre: *"İnsan davranışlarının kaynağı her zaman akıl ve mantık değil, kültürel kimlik ve bilinçaltına bastırılmış güdülerdir. Kişiler her zaman makul insan davranışı sergilemez."*[42] En üstün eğitim en iyi siyasi konumlar bile bazı kalıtım etkilerini yok edemez. Bir ulusun bütün bireyleri çok iyi eğitim görmüş olsalar bile, karşıt ırklardan / etnisiteden geliyorsa kaynaşma zorlaşır. Psikolojik bilinçdışılık eğitim sistemini etkiler, çabayla öğrenilen şeyler, daha sonra kolayca yokedilebilir.[43]

İslam dünyasının ilk bilinçli hamlesi olan Türk uluslaşmasına gösterilen etnik ve dinsel muhalefet, Rauf Bey'in kimlik ve kişiliğindeki gizli tepkilerle örtüşür. Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasında, Lozan

41 Modernizmin etno-kültürel toplumlarda yarattığı kimlik sorunları için *Bkz. Nafiz Tok, Kültür, Kimlik ve Siyaset, Ayrıntı Yayınları 2000* . Bu kitap Ali Fuat Başgil serencamına da örnektir. Hukuk kariyerini Fransa'da yapan Başgil, Volter'in kilise yobazlığına saldırısını kendi üzerine alarak, Fransız aydınlanmasına şiddetle saldırır. Diaspora kimliği/kültürüyle bağdaşmayan zihinsel kodların etkisiyle nefretini belirtir. Halbuki Volter, halkın bilgisiz bırakılmasına, ruhban sınıfın taassubuna ve yargıçların adaletsizliğine isyan eden yürekli bir aydınlanmacıdır. Volter, bir insandan fazla bir şeydir... Aklın önyargıya, haklının haksıza ve iyiliğe karşı savaşını yürüten Volter, Başgil için ürkütücü gelir. Öğrenciliğinde ***Paris Camii imamlığı yapan Ali Fuat Başgil,*** Din ve Laiklik kitabında, cumhuriyet modernizmine/laikliğe karşı, medrese bilinciyle yoğurulmuş diaspora reddiyesidir. Bkz. A.F. Başgil, Din ve Laiklik, Yağmur Yayınları, İstanbul 1962.

42 Bkz. Mark T. Gilderhus, Tarih ve Tarihçiler,/Tarih Yazıcılığına Giriş, Çev. Emine Sonnur Özcan, Birleşik Dağıtım, s. 19 2011 Ankara.

43 Gustave Le Bon, Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları, s. 95, Çev. Abdullah Gökçen, Ufuk Yayınları 1999

Levent Şahverdi Arşivi

ve cumhuriyetin ilanında Mustafa Kemal'e karşı çıkarken mikro-milliyetçiliğin bilinçaltı referansları hakimdir. Örtülü vicdanı, *"makul insan davranışı"* sergileyemediği için öz duyguları Mustafa Kemal ile iletişim kuramaz, gönülden yaklaşamaz. Cemaat/diaspora benliği duygularını açığa vurmasını engellediği gibi, yüzüne vurulunca da rahatsız olur. Gözlerini başkasına çevirmesini önleyen, kendi dışındaki dünya ve büyük kimlikle yaşanan kopukluk *gölge personanın* duygusallıklarıdır. Milli Mücadelede "anavatan" ile "çöküşe giren devlet" arasındaki sadakat zedelenmiştir. Bir siyasal taahhüde girerek, siyasal vatandaşlığın etnik dayanışmadan kopmuş olmanın acılarını yaşar. Çoğunluk karşısında kaybolan bu ruhsal telafi mekanizmasını ***"vekaleten milliyetçilik"*** olarak niteleyebiliriz.[44]

Osmanlının yıkılışıyla Rusya da parçalanma sürecine girince, Kafkas halkları da Wilson ilkelerinden umutlandılar. Birinci Dünya Harbinde Enver Paşayla canlanan Turancılık ve *Teşkilat-ı Mahsusa* eylemlerine Çerkez gönüllülerin ihtirasla katılmaları bu psikolojiye dayanır. Moskova görüşmeleri için Türk heyeti ile Moskova'ya gelen Bekir Sami Bey'in Ahbazya prensliği için gizli kulislere katılması bu özlemin parçasıydı.[45] Bu özlemler Enver Paşa ile hüsrana uğradı. Sivas Kongresinde çok sayıdaki etno-kültürel yoldaşın Mustafa Kemal'in etrafını kuşatması, bağımsızlık karşısında manda söylemine yatkın duruşmaları, umutların Kafkasya'ya bağlanmasıyla ilgiliydi.[46]

Ulus devlet kuramı teorik olarak bireylerin ortak bir şeye sahip olmaları, aynı zamanda pek çok şeyi unutmaları gereken bir siyasal topluluk veya cemaattir. Milliyetçilik de hiyerarşik hanedanların, meşruiyetini aşındırdığı modern çağın ideolojisi olarak doğmuştu. Ne var ki, tıpkı bireylerdeki nevroz gibi milliyetçilik de toplumlar için çocuksuluğun dengi olan ve topluma dayatılan çaresizliğin patolojisini taşımaktaydı.[47] Milli Mücadele ve erken cumhuriyette Çerkezlerin yeni

44 Bkz. Anthony Smith, Ulusların Etnik Kökeni, s. 198, Dost 2002; Ayrıca bkz. Nıra Yuval-Davıs, Yerlilik ve Diaspora Arasında, 21. Yüzyılda Milliyetçilik içinde, s. 141, Der. Ümit Özkırımlı, Bilgi Üniv. 2008

45 Hayal ile gerçek arasındaki bu gözlem Moskova gezisine beraber katıldıkları Rıza Nur tarafından ifade edilimiştir.

46 Sivas Kongresinde etkinlik sağlamaya çalışan Çerkezler: Rauf Bey, İbrahim Süreyya Yiğit, Bekir Sami Bey (Kunduk), Emir Paşa (Marşan), Hakkı Behiç Bey...

47 Bkz. Benedickt Anderson, Hayali Cemaatler, Metis Yayınları 2015.

Levent Şahverdi Arşivi

rejime *"güvensizlik"* duymaları ontolojik varlıklarının büyük kimlik içinde tehlikeye girme endişesinden kaynaklanıyordu. Ulus-devlet modernleşmesi aynı zamanda dinsel / folklorik feodal ritüellerden arınıp normalleşmeyi gerektiriyordu..[48] Halbuki etnik ve dinsel cemaatlerde grubun maddi ve manevi çıkarı büyük toplumun genel yararı ve yurttaşlık bağının önüne geçiyordu. Doğaları gereği bunu açıktan dile getiremeyen etnik ve ve sosyolojik yapılar, varlıklarının hikmeti vücudu olarak, anlamı ve sınırı belirsiz saltanat dinciliğini de kapsayan bir *"muhafazakarlık"* içine saklanırlar. Erken cumhuriyet işte bu problemle kaşılaşmıştı. [49]

6. Muhafazakarlığın anatomisi

Rauf Bey ile Mustafa Kemal farkında olarak veya olmayarak, hem bireysel hem kollektif kimlikleri üzerinden çatışırlar. Rauf Bey- Mustafa Kemal uyuşmazlığını anlamak için "muhafazakarlık" kavramının şifreleri de analiz edilmelidir. Oldukça muğlak olan Farsça kökenli *muhafaza-kârlık,* tutuculuktan, radikal köktenciliğe/ gericiliğe kadar uzanan bir yelpaze içerir. Hangi değerin nasıl muhafaza edileceği; iyisi kötüsü, yararlısı ve zararlısı ayırılmadan hangisinin korunup hangisinin atılacağı bir sorundur. Sınanmış ve denenmiş gelenekler korunurken; dinsel ve kültürel geleneğin bilinçdışı telkinlerini depolayan düşünce havuzu tedirgin olur.

Kökü eskilerde olsa da politik kullanımı Fransız devrimiyle ortaya çıkan muhafazakarlık, devrimin yakıp yıktığı jakobenliğe karşı, politik ve ekonomik önemi azalan aristokrasinin siyasal tepkisini simgelemiştir. Kökü eskilerdeki bu ruhsal kavrayışlar alışılmış dinsel / kültürel formlara müdahale eden reformlara tepki duymuş; rasyonel

48 Çerkezlerin anavatan hasreti hiç bitmedi. Kurucu kadro iseetnik ve sosyolojik yapıların eşit vatandaş olarak topluma entegrasyonunu beklerken onlar bunu asimilasyon olarak görüyordu. Türk toplumu ve Türk tarihi tezlerinden rahatsız oluyordu. Sadece dil değil, folklorik adetleri konusunda da problemleri vardı. Çerkez gençleri soğuk savaş yıllarında eski moskof düşmanlığı nedeniyle sağ milliyetçiliğe sığındılar. Daha doğrusu kullanıldılar. Sovyetlerin yıkılmasıyla kapıldıkları yeni umutlar da boşa çıktı. Bkz. Elbruz Aksoy, age. s. 41.

49 İlginç bir araştırma için Bkz. Alexandre Toumarkine, Kafkas ve Balkan Dernekleri ve Milliyetçilik, (Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik) içinde; s. 425 - 451, İletişim Yayınları 2002; aynı yerde Erol Taymaz, Kuzey Kafkas Dernekleri, s. 451

Levent Şahverdi Arşivi

aklın ürettiği çağdaş kavramlar geleneksel zihine sığmayınca dönüşüm zorluğu yaşanmıştır.[50]

Post-modern muhafazakarlığın akıl dışı versiyonu Batı kadar Doğuda da düşündürücü boyutlardadır: *"... Din ve dindarlık adına birşeyleri koruma çabası için öyküler yazanlar, tüm öykülerin kendi düşünsel tahayyülleri değil, kendi dışlarında üretilen kavramları izleyerek tüketen kalabalıklar yaratmıştır. Muhafazakarlığı, geçmişin şimdiki doğrusu olarak muhafaza etme anlamında kullananların, İslamı ve dini değerleri gerekçe göstermeleri aklın dinden/gelenekten özgürleşmediği anlamına gelir. Önemli olan dini din, sanatı sanat, felsefeyi felsefe, ahlakı ahlak olarak kavrayacak akla sahip bir tecrübe dünyası yaratmaktır..."*[51]

Modern ve güncelle barışık muhafazakarlığı dinsel taassuptan ayırmak gerekir. Dogmatizmin anlam fetişizmine sıkıca sarılan siyasal İslamcıların kendilerine yakıştırdığı muhafazakarlık, insanın doğal kapasitesini sınırlayıcıdır.[52] Kendi dogmatizmine aykırı her görüşü,

50 Muhafazakar düşüncenin teorik ve pratik yönleri hakkında iki kaynağa dikkati çekebiliriz. Bkz. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık, (Editör: Tanıl Bora), İletişim Yayınları, İstanbul 2003; Bkz. E. Zeynep Güler, Muhafazakarlık, Modern Siyasal İdeolojiler içinde, s. 117- 135. Bilgi Üniversitesi 2009

51 Günümüz uygulamasını teorik, dinsel ve tarihsel kaynaklara bağlayarak doğmatik İslam yaklaşımını eleştiren ilginç bir makale için bkz. Mevlüt Albayrak, Din Muhafazakar Değildir, Radikal (2), 06.05.2012 Pazar

52 Günümüzde birbiriyle içiçe geçen dincilerle modern muhafazakarları ayırmak imkansız hale gelmiş; biz dinci değiliz; mütedeyyiniz/muhafazakarız ayırımı anlamını yitirmiştir. Muhafazakarlığın derdi eskiden aile değerlerini korumaktı. Şmdilerde 'dinciler' muhafazakarlaşırken, 'muhafazakarlar' da dincileştiler. İslamdaki 'şura'nın demokrasinin kaynağı olduğu söylemi artık sadece kuş beyinlileri ikna edebilir. Bir ilahiyatçı şöyle yazar: *"... Ey kare yapılı, kara örtülü Kabe'yi kıble edinip etrafında dönen Müslümanlar, yaptığınız ibadetle hasıl olması beklenen bir şey varsa, Müslümanlar arasında birlik, dayanışma ve kardeşlik tesisidir. Afrika'nın kara derili, kara saçlı, kara gözlü o sefil ve aç çocuklarının ölüme gidişleri içinizi parçalamıyorsa, Kızıldeniz'in hemen ötesindeki o 'kara' örtülü yapının 'put' olmanın ötesinde başka bir anlamı kalmamıştır, hep beraber orayı yıkalım. Çünkü o artık vicdanları diriltmiyor, karartıyor demektir..."* Bkz. İlhami Güler, *Realpolitik-Muhafazakarlık Karşıtı Yazılar/Siyah Afrika ve Kara Vicdanlılar, s. 135, Ankara Okulu Yayınları 2012. Sorulması gereken artık şudur:* Dinci muhafazakarlar/muhafazakar dinciler demokrasiyi taviz, yani *"aranan düzene varmak için araç"* babından değil, gerçek anlamda asli değer olarak kabul ediyorlar mı, etmiyorlar mı? Eğer demokrasiden söz ediliyorsa, özgürlüklerin kıstası 'cemaat' değil 'birey' olmalı; din özgürlüğü yanına bireyin tüm diğer özgürlükleri de konmalıdır. 5.300 yıl önce hiyeroğlifleri icad edip piramitleri kuranların, beyin ameliyatı ve tahnit

Levent Şahverdi Arşivi

her inanışı sapkınlık sayan; dünyayı otantik ve dogmatik yollarla algılayıp hayatı eski yaşam biçimlerine bağlayan muhafazakarlığın; diğer görüşleri, insan olmanın değişik halleri sayıp ilahi hikmete bağlaması zordur. Halbuki dışardaki insanlar da Allah'ın kullarıdır; belki Tanrıya yaklaşmakta ondan daha ileri düzeydedirler.[53] Seküler aklın ürettiği evrensel değerler yerine eski ritüellere özenti duymak, muhafazakarlık değil ileriyi geride arayan gericiliktir...[54] Kur'an açısından gelenekçilik/muhafazakarlık (ecdatperestlik) adıyla diriltilmeye çalışılan Osmanlıcılık özentisi mutlak manasıyla şirk sayılır. Çünkü Kur'an gelenekçiliğin yanına akıl ve bilimciliği koymuştur. (Maide, 104 / Lukman, 20–21 / Enbiya, 53–55)[55]

Bu noktanın konumuzla ilgisi erken cumhuriyet aktörlerinin zihinsel kodlarını kavramak, yüz sene sonra bile cumhuriyete direnme serüvenini anlamak içindir. Rauf Bey'in sergilediği İkinci Grupla gizli işbirliği, Lozan sonrası tedirginliği, hilafete bağlılığı arkasındaki tepkiler, bütünüyle medrese öğretisinin referanslarıdır. [56]Tarikat ögeleri de içeren dogmatik muhafazakarlığı, Şâzeliyye tarikatının Kuzey Afrika Ebü'l-Abbas kolu ve Kadirilik âdâbından türeyen Arûsîlik anlayışına kadar uzanır. Mardin'de Şirin Dede namıyla bilinen Kadirî Şeyhi Yusuf Sıtkı Efendinin torunu Mardinizade Ömer Fevzi tarikatın Anadolu halifesi olup, Küçük Hüseyin Efendi'nin postuna oturtan kişi de Rauf Bey'dir.[57] Osmanlı ordusunda Miralay Sadık gibi *yüzellilik* Nakşiler, Abdülkerim Paşa gibi *Melâmiler* kadar Arûsiler de bulunur. Rauf Bey'in anılarına silik bir portre giren giren Ömer Fevzi (Mardin) Enver Paşa'nın Umur-u Şarkiyye Müdürü ve Hamidiye'nin ikmal subayıdır. Afgan seferinde ve Terakkiperver Fırka kuruluşunda yanındadır. Rauf

tekniğini bulanların günümüzde geldiği nokta, acaba demokrasinin daha ileri noktası mı, yoksa daha gerisi mi?

53 Bkz. Prof. Yasin Ceylan, Dindarlıkve Kişilik, Radikal (2), 27.05.2012/Pazar. s. 9.

54 Bkz. Philippe Beneton, Muhafazakarlık, (Çev. Cüneyt Akalın) İletişim 2011; ayrıca bkz. Haluk Efekan, Muhafazakarlığın Hermenötiği, Doğu Batı, Ekim 2011, s. 80

55 Bkz. Y.N. Öztürk, Kur'an Penceresinden Kurtuluş Savaşı, s. 169-175

56 23 Kasım 1923 tarihli Grup konuşması veya Esad Efendi'nin Gensoru (1924) hesaplaşmasındaki konuşması bunun en bariz örneğidir.

57 Bkz. Soner Yalçın, Efendi, s. 437; Rauf Bey'in yeğeni Zafer Orbay, bir röportajında, Küçük Hüseyin Efendi ile dayısı arasındaki ilişkiye şu yorumu getirir: "... Görmedim öyle bir şeyini. Camiye gittiğini, namaz kıldığını, dualar ettiğini de hiç duymadım..." Cemal Kalyoncu, Aksiyon Dergisi, Sayı: 574, tarih 05.12.2000

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'in kardeşi Melike Hanım, Bedirhanî Hüseyin Kenan Paşa'nın torunu Avni Şasa ile evlidir. Emir Paşa (Marşan) büyük kimlikten rahatsızlığını TBMM'nin açılışında açıkça dile getirir.[58]

7. Mustafa Kemal kişiliği

Mustafa Kemal'in zihin yapısı da elbet sıfırdan üretilmemiş, onun bilinçaltına da hayli psiko-sosyal kimlik-kişilik malzemesi depolanmıştır. Öncelikle belirtelim; Mustafa Kemal diğer arkadaşları Rauf gibi Ali Fuat gibi, hatta Karabekir gibi paşa ve bey konaklarında büyümüş bir çocuk değildi. Hepsinden daha fakir ve yoksul bir ailenin çocuğu, üstelik küçük yaşta babası öldüğü için öksüz kalmıştı. İsviçreli bilim adamı psiko-analizci Dr. Pierre Rentchnick bir araştırmasında, özellikle babasız büyümenin kişiye büyük olanaklar sağladığını belirtir. Yetim çocuklarda gelişen güçlenme içgüdüsü çoğu kez onları amaçlarına ulaştırabilir. Yazar bu gerçeğin arkaplanını şöyle açıklamıştır:

"... Gerçi babadan yoksun kalış çocuk ve büyüme çağındaki genç için büyük bir yıkımdır. Fakat aynı zamanda baba kişiliği altında ezilmeksizin kendi kişiliğini geliştirme açısından büyük olanak sağlar. Zira baba, çocuğunu kendisi gibi bir insan olarak görmek ister, ya da çocuk benzemeyi istediği gibi bir ideal olarak babasını görür. Babasız çocuk daha çok annesine yönelir; aynı zamanda da anavatanına sevgisi çoğalır. Sonunda kendisi o

58 Meclis açıldığında *"İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun Layihasını"* Yusuf Kemal hazırlamıştı (1 Mayıs 1920). Sıhhıye Vekaletinin görevini açıklamak için kürsüye gelince şunları söyledi: *"... Zannederim her Türkün söyleyeceği, memlekette görülecek ilk iş sıhhıye işidir. Sıhhat olmazsa, Türklük bulunmazsa, o Türkler üzerine bina edeceğimiz hiç bir iş kalmaz. Türkleri muhafaza etmek için evvela sıhhati muhafaza etmeli (alkışlar). Türklüğü bitiren hastalıkları bir an evvel kaldırmazsak, eğer Türk ailesinin, Türk ferdinin refahını temin etmezsek..."* Dikkat edilirse konuşmada sık sık Türk kelimesi geçiyordu. Kürsüye çıkan Sivas mebusu Çerkez Emir Paşa, *"hep Türk, Türk diyorsun, bu memlekette başka kimse yok mu? Sıhhat kelimesi yalnız Türklere hasrediliyor"* diye itirazda bulundu. Yusuf Kemal'in cevabı: "'Türk, Türk' derken vatandaştan başka bir şey kastetmediğim aşikardı. Fakat bilmem Emir Paşa'ya neresi dokundu?" *Bkz. Y.K. Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 145.* Emir Paşa'dan sonra kürsüye gelen Mustafa Kemal, ***"Efendiler, burada maksud olan yalnız Türk değil, yalnız Çerkez değil, yalnız Kürt değil, hepsinden mürekkep anasırı İslamiye ve samimi bir mecmuadır."*** *Bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, 1 Mayıs 1336 celsesi, c. 1, sayfa 164-65.* Saraya sunduğu cariye yüzünden kendine sivil paşalık (mirimiranlık) verilmesi dışında bir özelliği olmayan Sivas Mebusu Emir Paşa (Marşan), 1925 Şapka olayları sırasında Sivas'ta yaptığı kışkırtmalar nedeniyle İstiklal Mahkemesi tarafından üç yıl Isparta'ya sürgün cezasına çarptırılacaktır...

Levent Şahverdi Arşivi

ülkenin "Babası" olmayı ister. Bu konuda en güzel örnek babasını küçükken kaybeden Atatürk'tür." [59]

Bazı kişilik uzmanları insanları, *bir kere doğan* ve *iki kere doğanlar* diye ikiye ayırırlar. Birinciler doğuştan barışçıl ve çatışmasız kişilikler; ikinciler ise hayatı sürekli mücadele içinde geçenlerdir. Bir kere doğanlar uyumlu, iki kere doğanlar olağanüstü ve aykırı tiplerdir. Mustafa Kemal kişilik gelişimine dair bazı ipuçlarını kendisi vermiştir. Çocukluğuna ve aile içi yaşama dair şunları anlatmıştır:

"... Çocukluğumdan beri bir tabiatım var. Oturduğum evde ne ana, ne kızkardeş, ne de ahbapla beraber bulunmaktan hoşlanmazdım. Müstakil kalmayı çocukluktan çıktığım zamandan itibaren daima tercih etmiş ve hep öyle yaşamışımdır. Tuhaf bir halim daha var, ne ana (babam çok erken ölmüş), ne kardeş, ne de en yakın akrabamın kendi telakkilerine göre bana şu veya bu tavsiyede bulunmasına tahammülüm yoktu. Aile arasında yaşayanlar pekala bilirler ki sağdan soldan pek saf ve samimi ihtarlardan kurtulamazlar. Bu vaziyet karşısında iki hareket tarzından birini seçmek zaruridir: Ya itaat etmek, yahut bu ihtar ve nasihatleri hiçe saymak! İtaat nasıl lur, en aşağı benimle yirmi yirmibeş yaş farkı olan anamızın ihtarlarına itaat, maziye recat etmek değil midir? İsyan etmek faziletine, hüsnüniyetine, yüksek kadınlığına kani olduğum anamın kalbini, telakkilerini altüst etmek etmektir. Bunu da doğru bulmam..." [60]

Mustafa Kemal'in oluşturduğu arkadaş gruplarıyla ülke sorunlarıyla ilgilenme, düşünüp yorumlama özelliğinin gençlik yıllarında ortaya çıktığını Ali Fuat Paşa'nın anılarında görürüz.[61] Mustafa Kemal'in kendi ifadesine göre; Manastır Lisesi yıllarında komitecilik benzeri toplantılar yapıyorlardı. Kendi evlerinde toplanmışlardı. Bu toplantılardan haberdar olan annesi bir gün oğluna şu uyarıyı yaptı:

– Çocuğum, bir şey anlamak istiyorum. Sen ve arkadaşların yedi evliya kudretindeki padişaha isyan mı ediyorsunuz?

Anne şefkatinin bu uyarılarını Mustafa Kemal erken olgunlaşma

59 Bkz. "Dünya tarihini Yetimler Yazıyor" Hürriyet Gazetesi, 22 Mart 1978, s. 3. Aktaran Cemil Sönmez, Atatürk'ün Annesi Zübeyde Hanım, s. 42, Ankara 1998

60 Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944, s. 40-41. Ayrıca bkz. Falih Rıfkı Atay, Atay, Atatürk'ün Hatıraları, s. 33, İş Bankası 1965. Mustafa Kemal'in bu anlatımı iki kitapta da aynıdır. Ancak Şapolyo'nun daha erken yazdığı dikkate alınmalıdır.

61 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

belirtileriyle cevapladı: "... Anama ne düşündüğümüzü, ne yapacağımızı söylemek istemiyordum. Fakat bizim o akşamki toplantımızı görüp her şeye vakıf olduktan sonra annem ve kardeşimden hakikati gizlemeye lüzum görmedim. Bilakis, onları tenvir etmeyi tercih ettim: 'Evet anne! Senin yedi evliya kuvvetinde farzettiğin adam hiçbir kuvvete malik değildir. Biz burada toplanan insanlar, memleketi bu zalimlerden kurtarmak istiyoruz. Senin aklın buna ermeyebilir, yahut evladın olduğumu unutarak, gider evliyalara karışırsın!' Anam o vakit aklını başına aldı..."[62]

Mustafa Kemal üzerine biyografi kitabı yazan Vamık Volkan gençlik yılları üzerine şu değerlendirmeyi yapar: "... Sarışın çocuk iki temel benlik duygusu geliştirdi, bir yandan yoksun ve bağımlı, diğer yandan ise kimseye benzemeyen özel bir kişiydi. Kendi benlik duygusunu geliştirdiği dönemde Mustafa'nın kendisi yoksun olarak büyüdüğü, buna karşı bir savunma olarak, her şeye muktedir olma fantezisiyle desteklenmiş erken gelişmiş bir özerklik duygusu inşa etmiştir."[63]

Rauf Bey ve Karabekir'in ataerkil bir ailede yetişme ve kişilik kazanma serüveninde bu özellikleri bulamayız. Mustafa Kemal'in bireysel ve toplumsal kişiliğinde Selanik'teki sosyal çevrenin, özellikle Şemsi Efendi Mektebinin[64] etkisini görürüz. Jön Türk aşısı ve başkaldırı kültürünün Osmanlının Batıya açılan kapısı Selanik çevresinde yeşermesi bu bakımdan anlamlıdır. Harbiye Mektebinde okurken kafasında *akdesi hümayun kulluğunun* coşku ve tutkuları oluşmamış, hep geleceğin problemlerini düşünmüş görünür...

Aile ortamı bakımından çevresindeki dünyayı algılama kodları geleneksel/dinsel argümanlarla barışık değildir. Sonraki eğitimi ve yetişme safhalarında öğrendiği ve edindiği ahlaki/ toplumsal yargılar, sosyal etkileşime erken açılıp nötralize olmuş, bilinçdışı geleneksel

62 Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944, s. 40-41.

63 Bkz. Vamık D. Volkan- Norman Itzkowıtz, Ölümsüz Atatürk, Bağlam 2006, s. 49

64 Atatürk'ün gittiği Şemsi Efendi Mektebi, Selanik'te ilk modern eğitim veren bir ilkokuldu. O günlerin öğrencisi Galip Pasiner'in anılarına göre: "... Bir gün kalabalık bir grup yobaz okula girip çocukları dışarı attıktan sonra sıraları, hocanın kürsüsünü, kara tahtayı, pencere ve kapıları kırarak harabeye çevirdiler. Sıralar ve kara tahta gavurluk alametiydi, sıranın üzerinde Kur'an okunamazdı." *Bkz. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, c. 1–2, s. 473, İstanbul 1977*

Levent Şahverdi Arşivi

formlardan ziyade modernizme açılmıştır. Sadece gençlik fenomenlerinden değil ileride ortaya çıkacak kurucu söylemlerden de anlarız ki, Mustafa Kemal modernizmi kutsallıktan arınmış bir zihinle içselleştirmiştir. Zihinsel tasarımın temeli nakil yoluyla değil, akıl yoluyla referans aramaktır. Dünyayı pozitif akla yüklediği kodlar üzerinden ve bu bağlamda algılar. [65]

Mustafa Kemal'in İzzet ve Cemal Paşaları strateji konusunda Enver aleyhine çevirmesi(1917), mücadele azmi, sahne yeteneği, zeka ve kültür birikimi özerk bir kişilik kazandığını gösterir. Aksi halde kendinden kat kat üstün adamları, usta bir tiyatro aktörü gibi etkileyip dermansız bırakması kolay açıklanamaz:

"... Mustafa Kemal fikrini yürütmek için her nevi sistemi kullanıyor, zaman zaman bir George Washington tavrı alıyor, bazan Napeleon havası yaratıyordu. Fakat ilim sahasında çok yüksek olanlar bile onun kudretine yaklaşamazdı. İnsan tabiatının en zeki bir mümessili olan Mustafa Kemal mevkiini daima konuyabilirdi. (...) Onu hala görebiliyorum. Odanın ortasında ayakta duruyor ve herkesi takatsiz düşürmüşken, o başladığı dakikada gibi canlı. Ne kadar şaşılacak bir adam! Yıkım kılığına bürünmüş bir doğa kuvveti gibi. İnsana ait herhangi bir şeyi var mı? Peki, millet amacına ulaştığı zaman bu kasırga nasıl durdurulabilir ki..." [66]

Halide Edip'in Meclisin açıldığı günlere ait yukardaki izlenimi, Mustafa Kemal kişiliğine ışık tutabilir. Mustafa Kemal'in izlenen tüm davranışları, sabır, cesaret ve ikna üzerine kurulu bir rasyonalitedir. Açık tartışmalardan çekinmez, herkese uygun davranır; ama sözlerinin ağırlığıyla kendi iradesini hakim kılmayı başarır. Lord Kınross, Mustafa Kemal'in bu özelliğini kendi yeteneğinin herkesten üstün olduğuna inanan, Doğulu insan davranışına benzetir.[67] Sabır melekesi için de gene o günlerin bir tanığı dinlenebilir: "... Vaziyetin ağırlığını, bütün yükünü bu hareketin başı çekerdi. Bir kısım politikacıların daha o zamandan ona eza ve cefanın her türlüsünü yaptıkları görüldü. Bu

65 Muhafazakarlık ve modernite için bkz. Hasan Şen, Kemalist Modernleşme ve İslamcı Gelenek, Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 15.

66 Halide Edip Adıvar'ın Anılarının İngilizce basımından aktaran Hakan Erdem, Tarih Lenk, s. 192-193; Halide Edip anılarının orjinalindeki bu parağrafı ve bazı satırlarını, kendi eliyle ve kendi gözetiminde yapılan sonraki çeviride değiştirmiştir. Bkz. Türkün Ateşle İmtihanı, s. 139, Atlas Kitabevi 1973

67 Bkz: Lord Kınross, Atatürk, Sander s. 447

Levent Şahverdi Arşivi

devirlerde onun göstermiş olduğu sabır, tolerans ve tahammül kuvvetini inkılap tarihlerinde hiçbir inkılapçının göstermiş olabileceğini zannetmiyorum."[68]

Mustafa Kemal'in kişiliğindeki psiko-sosyal veriler, Cebesoy'un *Sınıf Arkadaşım* kitabında daha açık görülür. Misak-ı Milli sınırlarını çok öncelerden, daha genç subaylığında çizecektir. Kısacası bir kariyer subayı değil misyon adamı olarak yetişmiş, [69] hiçbir komplekse kapılmadan *"Türk olmaklığı ve yaratılmaklığından"* övünç duyan bir aidiyet duygusu gelişmiştir. Genç subaylığı Avusturya askeri ateşesi Pomiankowski'nin anılarına yansımıştır:

"... Mustafa Kemal İngiliz ve Fransız politikası karşısında Almanya'yı destekleyenlere de karşı çıkıyor, bir şeytanın başka bir şeytanla uzaklaştırılmasını değil, vatanın tüm hegemonyadan kurtulmasını istiyordu. 1910'da 3. Kolordu Arnavutluk isyanını bastırdıktan sonra, askeri mahfilde toplanılmıştı. Alman ateşe zafer şerefine kadeh kaldırdı. Ayağa kalkan Mustafa Kemal: Arnavutluk'un teslim alınması gibi önemsiz bir olaya Türk subayı kadeh kaldırmaz. Kendi sınırları içinde kazandığı başarıdan dolayı Türk ordusu için, Osmanlı ordusu için değil - böyle bir şey yoktur - kadeh kaldırılırsa buna üzülürüm. Arkadaşlar, Osmanlı ordusunun değil Türk ordusunun, Türk milletinin bağımsızlığını kurtaracağı gün gelecektir. O zaman ordumuz şerefine göğsümüz kabararak kadeh kaldıracağız..."[70]

1910 yılında ordu üzerinden sergilenen bu bilinç yoğunluğu Osmanlı toplumunda bir unsurun *"Kavm-i Necib"* diye yüceltilirken ötekinin *"Etrak-ı bî idrak"* (İdraksiz Türk) diye horlanmasına tepki olabilir.[71] Ahmet Yaşar Ocak, kurucu kimliğin ağızlara alınmayan veya

68 Birinci Mecliste Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürü olan Tanin gazetesi başyazarı Muhittin Birgen'in bu sözlerini aktaran, Zeki Arıkan, Tarih Gezintileri, s. 155, Tarihçi Kitabevi 2011.

69 Bkz: Prof. Frederik Latimer'in Atatürk üzerine Ali Fuat Cebesoy ile yaptığı ilginç bir röportaj için (29 Mayıs 1966) Bkz: O.S. Kocahanoğlu, A.F. Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, s. 223-312, Temel Yayınları İst. 2005; Ayrıca Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları 2008,

70 Mustafa Kemal literatüründe dikkati çekmeyen ve Alman askeri çevrelerinin kullandığı bu veri aydınlatıcıdır. Bkz. Tarihçi Orga'dan nakleden Johannes Glasneck, Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Onur Yayınları, Ankara 1976, s. 39,

71 "Kavm-i necip" vurgusu ve Türklerin aşağılanması Ali Fuat Paşa'nın anılarında açıkça görülür: İlk tayinleri Suriye ordusuna çıkınca (1905) Mustafa Kemal ile Şam'a gittiler. Suriye ordusuna çoğunlukla Türkçe bilmez Arap gençler alınır,

Levent Şahverdi Arşivi

aşağılanan Türklük kavramı ile Mustafa Kemal arasında bir özdeşlik kurmuştur: "... Uzun Osmanlı asırları boyunca siyaset ve toplum hayatının bütün sektörlerine damgasını vurmuş, onları kontrol altına almış, ona küçük bir serbestiyet dahi tanımayan yozlaşmış toplumsal düzene karşı bir çeşit tepkiydi. Bizzat Mustafa Kemal bu tepkiyi ve başkaldırı ruhunu kendi iç dünyasında çok kuvvetli biçimde duyanların başında geliyordu..."[72]

Mustafa Kemal'in en belirgin özelliği bireysel kimliğine paralel olarak ulus-devlet inşasıyla topluma kazandırdığı kollektif bilinçtir. Gelenekçi Karabekir veya Rauf Bey karşısında, inşaacı / kurucu idealler bireysel kimliği ile ideolojik olarak bütünleşir. Örneğin iki arkadaşının muhalif kimliğinde cumhuriyet reformları üzerine müsbet menfi hiçbir değerlendirme görülmez. Bu sessizlik ancak olumsuz değerlendirince yerine oturur. İsmet Paşa, *"devrimlerin hiçbiri bizim aklımızdan bile geçmemişti"* derken, politikayı modern toplum yaratmanın inşa aracı olarak görmüş olur. Mustafa Kemal'in ideolojik ve ulusal kimliği, her zaman ve her yerde yüceltilen bilimsel düşünce, akılcılık, çağdaşlaşma ve ilerleme idealleridir.[73]

8. Devlet ve cumhuriyet bilinci

Modernitenin ulaştığı en geçerli siyasal örgütlenme ulus-devlet modelidir. Ulusal devlet yapılanması, geleneksel farklılık ve ayrıcalıklar yerine, aklın ilkelerine dayanan, yasalarla belirlenmiş toplumsal bir düzeni öngörür. Gerek yeni devlet şekillenirken, gerek monarşiye siyasal duruş sergilenirken, dinsel ve yerel kimlikleri aşan kuşatıcı bir

Anadolu'dan gitmiş usta kıta çavuşları tarafından eğitilirlerdi. Acemi erat Türkçe bilmediği için verilen emri anlamaz, sert davranıldığı olurdu. Arap gençler diğerlerinden üstün tutulur, adeta kutsanırdı. Bu ayrıcalık, Türklük bilinci taşıyan genç kurmayları öfkelendiriyordu. Makedonyalı bir yüzbaşı, Anadolu'dan gelmiş talim çavuşlarını şöyle azarlardı: *"Sen nasıl olur da necip Arap kavmine mensup Peygamber efendimiz soyundan gelen çocuklara sert davranır, ağır sözler söylersin. Kendini bil. Sen onların ayağına su bile dökemezsin!?" Bkz. A.F. Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları 2008*

72 Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim 2008, s. 114. Belirtelim ki, Osmanlı unsurları arasında Batılı anlamda milliyetçilik en erken Yunan, Bulgar, Sırp, Arnavut ve Arap unsurunda gelişmiş, hanedana hürmeten en son uyanan Türkler olmuştur.

73 Geniş bilgi için Bkz. Nuri Bilgin, Siyaset ve İnsan/Siyaset Psikolojisi Yazıları, s. 228-29, Bağlam Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

üst-kimlik gerekiyordu.[74] Balkan ve 1. Dünya Harbinin dramatik olaylarından dersler çıkaran aydınlar, önce bir halka ve *bir* "vatana" ihtiyaç duyuyordu. Artık Yemen Yemenlilerin, İşkodra Arnavutların, Hicaz Arapların vatanı olmuştu. Bütünsel olgunluğun bulunmadığı toplumda, cumhuriyetin doğası gereği teokratik / feodal zihinlerin dönüşmesi için müdahele kaçınılmazdı. Bu dönüşüm elbette gelenekçilerin ve İslamcıların sinir uçlarına dokunacaktı...

İslamcılık olmadan muhafazakarlık, muhafazakarlık olmadan İslamcılık olamazdı. Osmanlı pratiğinin tersi olarak Kemalist modernleşme İslamcıları siyasi ve sosyal yaşamdan soyutlamıştı. İslamcılar eskiden modernleşmenin aktörü olmasalar da kamusal alanın önemli parçasıydılar. Ekonomik, kültürel, siyasal alanların seküler değerlere göre yeniden inşasıyla, eğitimde medreselerini, adalet düzeninde hakimlerini (naip/kadı), sosyal alanda tarikat ve tekkelerini i yitiriyorlardı. Kabine içinde ihtiram mevkiinde bulunan Şeyhülislamlık gitmiş; Hilafet tarihe karışmıştı. Ezan Türkçeleştiriliyor, Latin alfabesiyle Kur'an yazısı kaldırılıyor, din ve devlet işleri birbirinden ayrılıyor, dinin kendi alanına çekilmesi isteniyordu. Cumhuriyet daha kurulurken muhalefetini de kendiyle yaratmış oluyordu.[75]

Din-modernleşme ilişkisinin ikiyüz yıllık macerasına bakılırsa, II. Mahmud'dan beri yapılmak istenen islahatların hepisi tepeden inme ve jakobencedir. Sanıldığının aksine Meiji dönemi Japonyası bunun en bariz örneğidir. Jakobenliğin temel motivasyonu şu gerekçeye dayanır: ***"Sosyolojik gerçekliğin belirli bir tarihsel andaki durumu, doğal ve aşılamaz bir durum gibi görüldüğünde, bunu değiştirme iddiasıyla ortaya çıkan projelerin, başarısızlığından söz edilemez. Çünkü toplumun 'verili durumu', her türden sosyal inşaacı politikaya kapalıdır."***[76]

Her türlü sosyal inşaaya kapalı *"verili durum,"* modern olmadan post-modernliğe özenen toplumlara has bir komplekstir. Toplumdaki zihinsel faaliyetin, modernizme açık veya kapalı oluşu, Tanzimattan

74 Ulus devlet inşaası için girişilen kültürel çalışmalar hakkında nitelikli bir makale izin bkz. Zafer Toprak, Antropolojik Dilbilim, Dil Devrimi ve Sadri Maksudi, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 219 2012 Mart.

75 Doktora tezi için Bkz. Hasan Şen, Kemalist Modernleşme ve İslamcı Gelenek, Kadim Yayınları 2012, s. 6 vd.

76 Geniş bilgi için Bkz. Nuri Bilgin, Siyaset ve İnsan/Siyaset Psikolojisi Yazıları, s. 230-31, Bağlam Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

beri yaşanan gerçekliktir. II. Mahmud'un asker kıyafetine getirdiği yeniliğe *"gavur padişah"* diye karşı çıkanlar, Cumhuryet döneminde *"Ben sadece kalbimdeki iman ile değil, başımdaki fes ve onun püsküllüyle de Müslümanım"* diyerek gene dine sarıldılar.. Mustafa Kemal'in kaderi Sultan Mahmud ile özdeştir. Tıbbıye'de Anatomi Atlası basılmasına cevaz vermeyen, haritayı resim diye lağım çukuruna dolduran Murat Molla, 'kara tahtayı' günah sayıp okula sokmayan medrese kafası, her türlü sosyal inşaya kapalı demektir. Bu "verili zihinsel algıyı" kim nasıl aşacaktı? Meiji reformları da Samurayların modern öncesi geleneklerini zorla düzeltebilmişti. [77]

Her devrimin meşruiyet sorunu kendi koşullarında oluşur. Osmanlı feodal bilinci "yurttaşlık" anlamında kullanılan "Türk vatandaşlığı" içindeki "Türk" kelimesine bile tahammül edemedi. Mustafa Kemal'in 1 Mayıs 1920'de *"Meclisin sadece Türk, Çerkez, Kürt, Laz olmayıp hepsinden oluşan bir topluluktur"* vurgulaması, "verili" zihin karmaşasına cevaptı. [78] Batı literatürü Osmanlıyı Türkler diye tanımlıyordu. Türk ve Türklük tanımı modern anlamdaki milletin (ulus) şemsiye kavramı; bin yıllık sosyol - kültürel entegrasyonun ifadesiydi. *Ne mutlu Türk'üm diyene* sözü, biyolojik bir etnoyu yüceltme ötesinde, Balkan Harbinde idrak edilmiş üst kimlik gerçekliğiydi. Abdullah Cevdet bile bununla kuruculuk algısını vurgulamıştır: *"Türkiye Türkiyelilerindir. Türkiye kelimesi nereden gelir. Türkiye hükümetinin kurulmasında yalnız Türklerin bulunmasından..."* [79]

1935 nüfus sayımına göre erkeklerin %76'sı, kadınların %91'i okula yazma bilmiyordu. 46 bin köyün 31 bininde okul yoktu. Cum-

77 Modernizme ve yeniliklere direnen kültürel ve dinsel malzemeye sayısız örnek için Bkz. Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi. Meiji reformları için bkz. Selçuk Esenbel, Japon Modernleşmesi ve Osmanlı, İletişim 2012.

78 1 Mayıs 1920 celsesinde Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal'in konuşmasında "Türk" kelimesi fazla geçtiği için Sivas Mebusu Çerkez Emir Paşa (Marşan)(Saraya takdim ettiği güzel cariye karşılığı olarak kendine Mirimiranlık rütbesi verilen Paşa) güya sizden başka kimse yok mu? diye celallenmiştir. Mustafa Kemal de buna cevap vermiştir.

79 Bkz. İçtihat. no: 3 s. 255, Zikreden Sabahattin Özel, Atatürk ve Atatürkçülük, Derin Yayınları 2008, s. 169; Türkiye kelimesinin etimolojik ve tarihsel kökeni hakkında bkz. İ.H. Danişmend, Türklük Meseleleri, Doğu Kütüphanesi, s. 148-153; Kimlik inşa sürecinin post-modern yorumu için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, İlk adım "olana" uyum sağlamaktır, Sabah 09.10.2010

Levent Şahverdi Arşivi

huriyete devreden insan malzemesini bir "toplum" olarak nitelemek bile kolay değildi. Bilinçaltı tahrip edilmiş, hayatla bağlarını yalnız gündelik ihtiyaçlar üzerinden kuran, kültürel bağları gevşek bir insan kalabalığı... Saltanat ve Hilafet kaldırılmış olsa da feodal kültür cumhuriyetin kanında dolaşıyordu. Nasıl insanın doğası karmaşıksa, toplumun amaçları da karmaşıktır. Osmanlı kültürünün toplumsal geriliğini Birinci Dünya Harbinde yedek subay olan Şevket Süreyya, okuma yazma bilmez askerlerin bilinç düzeyi üzerine şunları yazar:

"... Bizim dinimiz nedir? sorusuna; 'elhamdülillah müslümanız' diyeceklerini sanıyordum. Kimi 'İmam-ı Âzam dinindeniz, kimi Hz. Ali dinindeniz' diyordu. 'İslâmız' diyenler de çıktı ama; peygamberimiz kim diye sorunca, pusulayı şaşırdılar. Akla gelmez peygamber isimleri ortaya atıldı. Peygamberimiz Enver Paşa diyenler bile çıktı... Peygamberimiz nerde yaşadı sorusuna, İstanbul, Şam, Mekke diyenler oldu. Hangi milletten olduklarını bilmiyorlardı. Biz Türk değil miyiz? diye sorunca, 'Estağfurullah' diyorlardı. Onlara göre Türk demek 'Kızılbaş' demekti. (...) Çoğunun köyünde cami vardı, ama hiçbirinde okul yoktu. Okuma yazma bilmiyorlardı. Anlaşıldı ki, bu kalabalığın içinde bir sıra birbirini tutmaz din tortuları, mezhepler, tarikatler canlı olarak yaşamaktadır. Bunların hepsinin ruhlarına hurafe, vehim ve geçmişin tortuları hakimdir. (...) Hele iş 'vatan' bahsine dönünce büsbütün karıştı. Daha vatanımızın neresi olduğu bile bilinmiyordu.."[80]

Cumhuriyet, dindar/gelenekçi olduğu bilinen insanların bilinç düzeyini devralmıştı. Geri kalmışlığını geç anlayan, toplumsal dinamizmden yoksun Osmanlı toplumu; kendi iç aydınlanmasını yaşamadığı için modernleşmeyi kül halinde kavrayamıyordu. Meşrutiyet aydını İngiliz sekülarizmi ile çok az temas ettiği için, Fransız devriminin *"hürriyet, adalet ve uhuvvet"* parolası kullanıldı. İçi boş kavramların içini doldurmak kolay değildi. ABD, Brezilya, Endonezya ve İsrail gibi suni olarak yaratılan milletler; "kendine saygı duyan ve kendini büyüten bir milliyetçiliğe" sahip çıkmışlardı. "Genelinde görkemli olarak, ancak bazan zarar verici şekilde, oluşturulan millet içindeki etno-kültürel grupları bastıran bir geçmiş miti gerekiyordu."[81]

Post-modern tahayyülün aksine Cumhuriyet, "doğru bir geçmiş ve gelecek sentezi yapmış, geçmişin ve geleceğin toplumsal değerlerini

80 Bkz. Ş.S. Aydemir, Suyu Arayan Adam, s. 111 vd. Remzi Kitabevi 1967.
81 E.H. Erikson ve Peter Loewenberg'den nakleden, Vamık D. Volkan, age. s. 36-36

Levent Şahverdi Arşivi

temsil ederek, sağduyunun peşine düşülmüştür." [82] Mustafa Kemal asker olarak cepheyi, Meclis yoluyla siyaseti yönetirken Sarayla da mücadele ediyordu. Malta sürgününden dönen Rauf Bey, mücadeleyi yarı yarıya kazanılmış buldu. Politik zekasıyla ikinci adam koltuğuna oturdu. Büyük Zafer, saltanatın kaldırılması ve Lozan dönemeçlerinde Liderin gölgesinde bir başvekildi. Lozan sonrasında İsmet Paşa'nın sivrileceği ve yeni kadrolarla anlaşamayacağı anlaşılınca, Lider'le restleşip Ankara dışına savrulan Rauf Bey, Cumhuriyetin top seslerini İstanbul'da duyunca öfkesini Kandemir'e yazdırdı:

"... Lozan imzalanana kadar benim Mustafa Kemal ile hiçbir ihtilafım olmamıştır ve yoktur. Ama, menfaatlerini bunda bulan bir takım adamların ihtilaf yaratmak istedikleri görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın Etraf'ı hiçbir zaman kendine layık olmamıştır... Bu ayrılık basit bir ekip değişimi olmaktan çıkıyor, başlı başına memleketin kaderini yepyeni bir ekibe tevdi ve teslim ediş oluyordu ki, öneminin derecesini izaha gerek yoktur..."[83]

Bu sözleri yerine oturtmak pek kolay görünmez; görünmez çünkü anlaşmazlık esas olarak kurucu temeller üzerineydi. Mustafa Kemal'e saygıda kusur etmese de Rauf Bey kendini açıkça ifade edemiyor; Karabekir gibi yüksek sesle düşünemiyordu. Yukardaki sözleri Nutuk'taki eleştirileri görmezden gelme, muhalefetini basite indirgeme anlamına gelir. Anılarını yazarken kurucu önderlikle polemiğe girmenin ters tepeceğini bildiği için eleştirilerini kendinin de içinde bulunduğu *"etraf"* üzerinden yaptı. Kendisi için anlamlı bir özeleştiri yapabilse, Falih Rıfkı'ya da söz kalmayabilirdi:

"... Mustafa Kemal, İsmet Paşa yerine Karabekir Paşa'yı başvekil seçseydi, Karabekir kafasını değiştirecek miydi? Yahut, Rauf Bey Mustafa Kemal'in baş adamı olmakla fikirlerinden vazgeçti mi? Rauf Bey Başvekil olduğu zaman fikirlerine bağlı kalmamış mıydı? Yoksa Mustafa Kemal, beraber çalıştığı kimselerin kuklası mıydı? Kendi yanında başka biri bulunsa ayrı bir adam mı olacaktı?.." [84]

82 Bkz. Oğuz Adanır, Yeni bir Osmanlı yorumundan evrensel bir tarih yorumuna, Düşünen Siyaset, sayı: 7, Ankara 2004, s. 49

83 F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 180 vd. Sinan Matbaası 1965

84 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 396, Bateş 1969

Levent Şahverdi Arşivi

Yolculuğun başından beri Mustafa Kemal'in refakatçisi olan Rauf Bey'in, muhalefet nedenlerini arkadaşı da bilmiyor değildi, ancak arkadaşlarının örtülü muhalefetine de, hakkında üretilen dedikodulara sabır göstermek de bir siyaset zekasıydı. Bu dedikoduları ölümünden sonra Rauf Bey ve Karabekir bol bol kullandılar. Rauf Bey'in örtülü muhalefeti ve yoldaşların öfkesinden yararlanma marifeti, ideolojik paradoksunu örtemedi. Büyük Zafer ardından ulaşılmaz noktaya gelen Lider karizması, siyasetin doğasına hakim olunca, oklarını aralarında sivri diken gördükleri *"Kuzu Paşa"*[85] ile İsmet Paşa'ya çevirdiler. İsmet Paşa ise, kendinde üstünlük vehmedenlerin ne altında ne uzağındaydı, tarafları yakından ve içerden tanıyordu:

"... Bence Rauf Bey ile Atatürk arasındaki ihtilaf iki sebepten geliyordu. Birincisi, Atatürk'ün yaptığı reformları, kendisinin hazmedemiyeceği ölçüde kanaatının dışında görüyordu. Bunlar söylenir söylenmez veya tatbike konulur konulmaz Rauf Bey üzerindeki tesirleri ağır oluyordu. İkincisi; önde bulunmuş birinci derecede hizmet etmiş bir insan olarak, iktidarda bulunduğu zaman da bulunmadığı zaman da yapılacak işlerden haberdar olsun ve bunlar üzerinde müzakere edilsin tarzında bir usulü iltizam etmesidir.(...) Gerek Rauf Bey, gerek diğer arkadaşlar, Atatürk'ü, neler yapacağı bilinmeyen biri olarak kabul ediyorlar. Başından beri böyle tanımışlar ve bunun için ondan korkarlardı. Onu frenleyecek ve emniyet verecek tek çareyi, kendilerinin muvafakatini almasında görüyorlardı..."[86]

Bir buçuk yıllık Malta boşluğuna rağmen Rauf Bey, Mustafa Kemal ile Karabekir'den daha çok beraber oldular. Saltanatın geleneksel otoritesi, sadakat olgusunu parçalamış, meşruiyetin zihinsel koşulları değişmiştir. Rauf Bey ve muhalifler Hilafet yerinde kalıyor umuduyla saltanata oynadılar. Her yolu denemelerine rağmen Lider otoritesine çaresiz kalıp Cumhuriyetin ilanını ve Hilafetin ilgasını engelleyemediler. *Etraf* diye küçümsenenler boşluğu doldurunca, Terakkiperver Fırka ile demokrasi cephesi kurdular. Milli Mücadelenin asker ve sivil kadroları güçlü ve zayıf iki duruşa kanalize olmuşlardı. Muhaliflerin kırgınlık ve şöhretini siyasete tahvil eden Rauf Bey'in Karabekir'den

85 "Kuzu Paşa" Mustafa Kemal'e gücü yetmeyen muhaliflerin Fevzi Paşa'ya taktığı lakaptır. Eski yazıda "F" harfine bir nokta ilave etmek bu sıfat için yeterlidir.

86 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 184, Bilgi 1984

Levent Şahverdi Arşivi

birkaç gömlek ileri politik zekası bile, Mustafa Kemal'in karizmasına yetersiz kalacaktır.[87]

Red cephesini sürükleyen ideolojik algının, akla ve kalbe dayalı derinliğindeki bir ifadesi de, "diktatörlüğe" gidişi önlemekti. Farklı tarihler ve farklı kavramsal liflerle duyguları yönlendiren yarı dinsel inançların beslediği tutku ve söylemler toplumsal gerçekliği anlaşılır kılmaktan uzaktı. Siyasal gerçekliğin yönünü muhafazakarlıktan alan inançlar, normlar ve değerler bütünü o günden beri modern öncesinin mitolojik söylemlerini kullanmaya devam ettiler...[88]

Yoldaşların kimlik/kişilik analizine en uygun veriler yolculuğun kavşak noktalarında belirginleşti. Grup kimliğini temsil eden Rauf Bey, Anadolu yaylasında Bahriye kurmaylığı geçmese de, Hamidiye şöhreti ve yirmi günlük Bahriye Nazırlığını kullandı. Kafilede iki numara, Lider'in hem yanında hem en uzağındadır. Rauf Bey'in Mustafa Kemal yakınlığına getirdiği derinlik, 31 Mart günlerine indirgenmiş bir fotoğraftır. Mütarekede kuvveden fiile çıkan yakınlaşma, Mondros'un verdiği eziklik ve zihinsel arayıştan kaynaklanır.

Amasya Tamimini *hatıra kabilinden* imzalaması, kendisi için gönülsüzlük ve çekingenlik işareti, Kongreler ve Heyet-i Temsiliye günleri Lider'in cesaret ve sabrını deneme sürecidir. Karmaşık ilişkilerle yürüyen yolculuğun en anlamlı sorusu şudur: Mustafa Kemal Erzurum'da iken Sarayın afarozuna uğrayıp üniformasını çıkardıktan sonra Karabekir neden peşine takılıp onu Şef tanıdı, neden onun yerine ortaya atılan çıkmadı? Saraya isyan görüntüsünden çekinme ve karizma eksikliği baş sebebidir. İlişkileri Mustafa Kemal cesareti yönlendirir. O sahneye çıkmasa, boşluğu Karabekir doldurabilir miydi? Bunun cevabını Karabekir kendisi verir:

"... Benim maksat ve gayem milletin kurtulması fikrinin muvaffak olmasından ibaretti. Bu kanaatle Mustafa Kemal'i tutuyordum. Zira ben başa geçersem aynı kuvvetteki kanaatle beni tutacak kimseyi göremiyordum... Hiçbir mülahaza beni Mustafa Kemal'i baş tanımaktan men edemezdi. Beni, ilerde bu fedakarlığımın kıymeti bilinmez diye bu kanaatten çevirmek iste-

87 Burada ortaya konan yargı masa başında üretilmiş bir tasavvur veya analiz değil, Rauf Bey'in hayatı ve anılarının tümünden çıkarılmış bir sonuçtur.

88 Bkz. Terry Fagleton, İdeoloji, çev. Muttalip Özcan 2005; Birsen Örs, Modern Siyasal İdeolojiler, s. 10, Bilgi Üniv. 2009; Şerif Mardin, İdeoloji, İletişim 2007

Levent Şahverdi Arşivi

yenler olmuştur. Fakat umumi muvaffakiyetin nihayetine kadar, yani büyük zafere ulaşmamıza kadar dümenin benim elimde olacağını, geminin başı batıda ise kıçının da şarkta olduğunu, geminin başını çevirenin kıçı olduğunu düşündüm..."[89]

Yukardaki *"Dümeni elinde tutma"* ifadesi, hem öngörü pişmanlığı, hem cesaret eksikliğidir. Birileri vatanı kurtarma azmine yoğunlaşırken, diğeri düzeni dönüştürme misyonu yüklenir. Arkadaşları yolculuğun her safhasında, isteyerek veya istemeyerek, bilerek veya bilmeyerek, farkında olarak veya olmayarak gittikçe pekişen bir *karizmanın* peşinden sürüklenirler. Karabekir lider geleceği vaadetmediği gibi, hiyerarşiden soyutlanınca politik esnekliği de kaybolur.

9. Mustafa Kemal karizması

Sosyal bilimciler milyonları kaynaştıran, coşku ve itaate sevkeden otorite ve meşruluk algısını karizma kavramıyla birlikte tanımlarlar. Karizma; bir yöneticinin istisnai, olağandışı yetenekler taşıyan bir kahraman veya Tanrı tarafından belli misyonla gönderilmiş, olağanüstü güce sahip olduğuna inanılan mistik bir duygudur. Gönderilen veya kaderin tayin ettiği adam olduğuna dair doğrudan otorite yaratır. Karizmatik kişilikler daha ziyade toplumsal bunalım ve çözülme zamanlarında ortaya çıkarlar. Karizmanın bir kısmı doğuştandır, bazı özellikler zamanla üzerine eklenir.[90]

Mustafa Kemal karizması, geleneksel toplumun "paşa" olarak öne çıkardığı doğal statü üstünlüğünden ziyade, karizma ve ikna gücünden beslenir. Ne istediğini ne yapacağını bilen, hedefe adım adım yaklaşan soğukkanlı kurmay kültürü bunu destekler.[91] Çocukluğundan beri okul seçişleri dahil, kendi yeteneğini kendisi kullanmış, haksızlığa uğradığında bile sabretmesini bilmiştir. Hayatın ilerki safhalarında daima kendi rütbesinden büyüklerin dikkatini çekmiş, İzzet ve Cemal Paşaları peşinden sürüklemiş, Vehip ve Enver Paşa ile çatışmaya girmiştir. Kimlik ve kişiliğini 31 Mart'ın Selimiye Kışlasından ve Kuva-yı İnzibatiye/Halife Ordusundan tanıdığımız Süleyman Şefik Paşa Mustafa Kemal hakkında şunları yazar:

89 F. Kandemir, Mustafa Kemal Arkadaşları ve Karşısındakiler, s. 88, İst. 1964.
90 Bkz. Nur Vergin, Siyasetin Sosyolojisi, s. 54-55, Bağlam
91 Bkz. Ahmet N. Yücekök, Türkiye'de Parlamentonun Evrimi, s. 97, SBF. Yayını Ankara 1983.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Doğru söylemek lazım gelirse Mustafa Kemal'in azim ve çabası olmasaydı Türklerin boynuna esaret zinciri takılır, ilelebet Anadolu'da müstakil bir Türk devletinin tesisi imkan haricinde kalırdı. Mütarekenin uğursuz günlerinde Harbiye Nazırı oldum ve Mustafa Kemal'in harekatına muarız kesildim. Çünkü o tarihte Mondros Mütarekesiyle Osmanlı Ordusu dağılmış, silahları alınmış ve düşman devletler taksime karar verdiğinden, bir şey yapılacağına kani değildim. Mustafa Kemal'in şansı yahut benden daha iyi istikbali görüşü muvaffakiyetini temin etti. Benim nezaretimden sonra Avrupa siyaseti tamamen değişti. İtalyanlar, Fransızlar ve Ruslar İngiltere'ye düşman vaziyeti aldılar. Türklere yardımda bulundular. Mustafa Kemal eğer bunun böyle olacağını takdir etmiş idiyse, hakikaten çok büyük zeka ve dehadır..."[92]

Mustafa Kemal'i küçümseyenler arasında sadece Enver Paşa değil, Birinci Dünya Harbinin Şark Cephesi Kumandanı Vehip Paşa da vardı. Yurt dışında bulunduğu uzak diyarlardan Yakup Şevki Paşa'ya gönderdiği mektubunda şunları yazıyordu:

"... Ben de istisnai ahvalde, memleketlerin cebbar ve adil bir dahiye ihtiyacı olduğuna inananlardanım. Hasletleri, faziletleri, kudret ve irfanı ile herkesin hürmet ve itimadını kazanmış biri; fakat Mustafa Kemal gibi biri değil. Hatırlıyor musun? Ben felaketlerin geleceğini anlatmış ve her şey olmak isteyen ve fakat hiçbir şey olamayan Mustafa Kemal'in memleketi mahvedeceğini söylemiştim. Bekir Sami Bey'in hazırladığı itilaf esaslarını kabulünden sonra mevkiisiz kalacağını anlayan bu adam, bütün dünyaya meydan okudu. Memleketi batırırken kendisinin batacağını anlamadı..."[93]

92 Yanya valiliği ve Sürre Eminliği gibi önemli görevler yapan Ali Kemali Paşa'nın oğlu olarak aristokrat bir aileden gelen Süleyman Şefik Paşa, (Galip Kemali Söylemezoğlu'nun kardeşi), 31 Mart İsyanında Selimiye Kışlasının Komutanı ve Hareket Ordusu karşısındadır. İsyancıların dokunmadığı saray yanlısı iki komutandan biri Nazım Paşa, diğeri odur. Askeri kişiliği ve ideolojik argümanları aynen Milli Mücadele'ye yansımış; yılanı küçükten ezmek için Hilafet Ordusunun başına getirilmiştir. Yanlış tutumu nedeniyle Yüzelilikler arasına karışır. Mustafa Kemal dehasına yenildiğini itiraf edecek yerde, keşke Halife ordusunun içyüzünü yazabilseydi.? Bkz. Süleyman Şefik Paşa, Hatıratım, Arma, İstanbul 2004

93 1877 Yanya doğumlu Vehip Paşa (Kaçı), Çanakkale'nin ünlü komutanı Esad Paşa'nın (Bülkat) kardeşidir. Balkan Savaşında Yanya mevkii komutanı idi, 20 Şubat 1913'e kadar şehri savundu, takviye alamayınca Yunan generali Meteksas'a teslim oldu. Atina'ya götürüldü; dokuz ay esaretten sonra serbest bırakıldı. Çanakkale'de Güney Grubu, Ruslar geri çekilirken de Doğu Cephesi Komutanıydı. Şöhretini burada kazandı. Savaş sonunda Batum'da yapılan petrol yolsuzluğu nedeniyle

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal hakkındaki bu değerlendirme, önce Vehip Paşa'nın etno kültürel kişiliğini hem tarihsel yanılgıyı içerir. O'nu Anadolu'ya gönderen Paşalar da elbet vatansever kimselerdi; ancak gücü sıfırlanmış devletin dünya devleri ile savaşa girmesini macera sayıyorlardı. Mustafa Kemal'in Anadolu yolculuğundan önce, Şişli'deki evinin her rütbe ve makamdan insanın uğrak yeri olması nedensiz değildir. Başarının ilk şartı çevreyle kurulan ilişki ise, Mustafa Kemal bunu en iyi şekilde kullanan kişidir. Çevreyle kurduğu geniş yelpazeli ilişki emir komutaya bağlı hiyerarşik otoriteye dayanmaz. Mustafa Kemal'in Milli Mücadelenin ilk başlarında kurduğu hiyerarşik ilişki ise sanılanın aksine işlemiştir. Başka ifadeyle Karabekir'in Kars harekatı, Ali Fuat Paşa'nın Gediz harekatı sırasındaki ilişkileri, hiyerarşinin tersine kurulmuş gibidir, verimli işlemez,. Mustafa Kemal'in gerçek otoritesi TBMM kurulunca yerine oturur, Sakarya ve Büyük Taarruzda pekişir...

Tarihi anlayıp yorumlamak, onu oluşturanlara değil, araştıranlara düşüyor. Yaşanan olaylar yorumlandıkça günümüze yaklaşıyor, üzerine gittikçe dünde kalanlar bir daha kendileri olmayacak ölçüde zamandan uzaklaşıyor... Antik çağlardan beri yüzlerce kültürün gelip geçtiği, onlarca devletin kaybolduğu Anadolu iklimi, imparatorluğun son günlerini yaşıyordu. Hasta Adam'ın kefeni hazırlanmıştı. Halife-Sultan otoritesi Anadolu yaylasında ilk defa Cumhuriyete evrilecek, modern Türk kimliğinin mimarı doğacaktı...

10. Anıların kimliği ve tarihselliği

Rauf Bey'in kimlik ve kişiliğini anlama vetiresi büyük oranda kendi anıları üzerine yapılandırıldı. Anılar, sahibinin yaşadığı ve duyduğu olayları anlattığı veya sonradan yazıya döktüğü eserlerdir. Bu nedenle yaşanan olayların birebir aynısı değil, hayal dünyasında bıraktığı etkiyi yansıtan ve kendini öne çıkaran metinlerdir. Hiçbir hafıza geçmişi olduğu gibi koruyamaz; ancak ondan kalanları kendi bağlamına dönüştürür veya kendini haklı çıkarmak için kurgulanır... Hatırat sahi-

Bekirağa Bölüğüne konuldu.. Hapisten kaçıp İtalya'ya giderek hem Milli Mücadeleyi küçümsedi hem zafere inanmadı. Enver Paşa ile temasının sürdürdü. San Remo da Vahdeddin yanındaydı. İtalya-Habeşistan harbinde Etiyopya Ordusuna danışmanlık yaptı. Pişmanlık ve gururu arasında kaybolup gidecektir. Osmanlı paşalarının pekçoğu "halâsî" "hülûsta" görseler de Vehip Paşa gibi nankör olamazlardı. *Bkz. Ozan Aslan, Osmanlının Son Zaferleri, Doğan Kitap 2010;* Kevin Jakson, Vehip Paşa da İtalyanlara direnmedi, Atlas Tarih Dergisi, Sayı: 3 Eylül 2010

Levent Şahverdi Arşivi

binin duygusallıktan arınıp doğru yaklaşımlar sergilediği söylenemez. Tarihsel bir olguyu yaşayan kişi, olguda yer alan renk ve figürleri çoğu zaman kişisel görüşü, siyasi anlayışı, felsefi veya dinsel bakışı üzerinden algılar; sunu ışıklarını bunun üzerinden serper.[94] Nutuk dahil bütün anılar böyledir; toplumsal hafıza da onu taşıyanlarla birlikte, yaşamadığı olayları kendine yakın hissettiği ölçüde anımsar. Anılarda geçen isimler, verilen tarihler, gözardı edilen veya öne çıkarılanlar, mezar taşlarındaki yazılar gibi geçmişin gölgesidir. Biz, bu bilgileri aynı veya başka açıdan değerlendirir, doğruluğunu bazan denetleyerek, bazan benimseyerek tarihe mal ederiz.[95]

Erken Cumhuriyet üzerine yazılmış not ve anıları okurken, olgunun kendi bağlamı ve gerçekliğine oturtmak için; tarihsel özneleri günümüz şablonlarıyla değil o günün koşullarıyla algılamak gerekir. Milli Mücadele ve erken Cumhuriyetin en önemli anısı Nutuk'tur. Nutuk kendi dönemini kendi bakışıyla yorumlayan otoriter ve kurucu bir mantığı yansıtır. E.H. Carr'ın dediği gibi, ***"(...) tarihin olguları hiçbir zaman bize 'arı/net' olarak gelmezler, çünkü arı bir biçimde varolmazlar ve var olamazlar. Her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansırlar."***[96] Bu Nutuk için de geçerlidir. Ancak değerlendirmeleri öznel olmakla birlikte, olgulara yaklaşımı diğer anılardan daha nesnel görünür. Karabekir'in *her şeyi ben tasarladım, ben düşündüm, en iyisini ben bilirim* mantığı ardındaki *süper-ego* Nutuk'tan çok daha güçlüdür. Yalnız Nutuk'taki *ben yaptım ben istedim* söylemi, kuru övünme ötesinde realitenin kendisidir; yaptım demişse yapmış, düşündüm demişse düşünmüştür. Düşünmek yapmanın yarısıdır. Nutuk'u okumakla sadece Milli Mücadeleyi değil, 150 yıllık modernleşme sürecini düşünerek günümüzden de söz etmiş oluruz.[97]

İdeolojik evrim ve post-modernizme gelinen günümüzde, olguları ve belgeleri zamanın ruhuna göre algılama ve yorumlama ilkesi gözardı edilerek, tarihselliği ve sebep-sonuç ilişkisi kurulmadan Nutuk

94 Bkz: Kemal Arı, Tarih Yöntemi, İleri Yayınları İzmir 2011, s. 181

95 Bkz: Mübahat s. Kütükoğlu, Tarih Araştırmalarında Usul, Kubbealtı Neşriyatı, s. 24 İstanbul 1991; Ali Birinci, Tarih Yolunda/Yakın mazinin siyasi ve fikri ahvali, Dergah Yayınları, İstanbul 2001, s. 20 vd.

96 Bkz: Edward Hallet Carr, Tarih Nedir,(10. Baskı), Çeviren:Misket Gizem Öztürk, İletişim 2008, s.6 .

97 Bkz. Cemil Koçak, Geçmişiniz İtina ile Temizlenir (Nutuk ve Diğerleri) s. 173

Levent Şahverdi Arşivi

kışkırtıcı ifadelerle eleştirilir. Lider'in kurucu rollere soyunacağı anlaşılınca, ayrışma şekillenmeye, ***"Yunandan kurtulduk ama, ondan nasıl kurtulacağız"*** denilmeye başlanılır.

Nutuk aynı zamanda bir portreler galerisidir. Meşruiyetini fetva ve kutsallardan alanlar Anadolu hareketini boğmak istiyor; *memalik-i şahane* içinde yaşayanlar *koyun sürüsü* sayılıyordu. Milli Harekete Bolşevik eşkiyası deniliyor; yılanın başı küçükten ezilmek isteniyordu. Sarayın arkasına Bizans entrikasını da koyan Nutuk, Vahdettin, Tevfik ve İzzet Paşalar üzerinden eleştiriler getirir. Ne var ki Cumhuriyet sadece Hilafet lobisinden değil, yoldaşlardan da kaçırılarak ilan edilmiştir. Hilafetçi lobi Cumhuriyeti kundağında boğmak istiyor, Refet Paşa *"Allahın gölgesi ve Peygamberin vekili Halife Hazretlerine tebliğ-i vekalette"* bulunuyordu. *Saltanata sen geç hâlife sen ol* yeter ki Cumhuriyet olmasın diyenler az değildi.

İngiltere, Fransa ve İtalya ile Londra'da anlaşmalar imzalayan Bekir Sami Bey, Anadolu'nun zafer kazanacağına inanmıyor İzmir'in *İyonya tuzağına* düşürüleceği görülemiyordu. Kuruluş ve kurtuluş yolunda erken yorulanların Mustafa Kemal'e önerdiği pâye, hiçbir tarih kitabında, Bekir Sami'nin cümleleri kadar anlamlı değildir. Londra'dan gönderdiği 24 Aralık 1921 tarihli raporundan kendi satırları:

"... Milli ve İslami gayeyi kurtarmak, hatta geçici bir fedakarlığa katlanarak, dünya tarihinde ölümsüz bir nam kazanmak ve İslam dünyasının müceddidi olmak, zatıaliniz için mümkündür.... İsminizi kıyâmet gününe kadar bütün ***İslâmi nesiller için Fahri Kâinat Efendimiz'den sonra en mukaddes bir isim ve yâdigâr olmak üzere*** *arkanızda bırakmak şeref ve fırsatını kaçırmamanızı vatanseverlik ve İslâmi duygularıma dayanarak arzetmeyi mukaddes bir vazife sayarım..."* [98]

Hçbir kitap ve hiçbir anıda Mustafa Kemal'in adı Fahri Kainat Efendimiz yanında anılmamıştır. Mustafa Kemal bu rüşveti reddetmesine rağmen; Karabekir hilafeti üstüne almakla suçlamıştır. Karşı gelerek değil beraber galebe çalınacağını anlayınca taktik değiştirdiler. Önce Mustafa Kemal yanlarına çekilecek, olmayınca Anadolu'ya geçiş kıdemi öne sürülecekti. Hüseyin Avni *"Ülkede dikili ağacı olmayan yabancı, O buralarda yokken biz buralardaydık"* diye öteleyecektir. Karabekir

98 (abç) Bkz Nutuk, s. 464, (Haz. O.S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları 2006

Levent Şahverdi Arşivi

"Ben olmasaydım, bizi Bolşevik yapacaktı, dini ortadan kaldırıp Hristiyan yapacaktı" diye yazacaktı. Lozan görüşmeleri olurken *"Bir köşeye çekilirse, emrine bir saray ve ömür boyu tahsisat bağlama"* önergesi bile verildi.[99] Daha sonra tarafsız kalması istenecek, bu da olmayınca İzmir'de pusu kurulacaktır.

Nutuk sadece yaşanan tarihselliğin değil, aynı zamanda bunu doğuran ilişkilerin de arkaplanıdır. Kategorik bir nitelemeye tabi tutmadan Nutuk'un ne tarih, ne hatırat ne de bir doktrin kitabı olmadığı söylenebilir. Nutuk yazıldığı çağda siyasal ve ideolojik teorilerin tümü üretilmiş, filozoflar köşelerine çekilmişti. Mustafa Kemal teorisyen değil çağdaş toplum eylemcisiydi. Nutuk, eleştirme ve eleştirilme çekincesi olmadan, mağduriyet duygusuna sığınanlara cevap olarak yazılmıştır. Gerçi Mustafa Kemal konumundan kaynaklanan rahatlığı kullanır; ama bu nokta, eserin eksiği değil, fazlalığıdır. Çünkü olaylar hafızadan silinip tanıkları veda etmeden yazılıp tarihselleştirilmiştir. [100]

11. Rauf Orbay'ın anıları üzerine

Mustafa Kemal, Milli Mücadele yolculuğunda en çok Rauf Bey'le beraberlik yaşadı. Rauf Bey muhalefetini, bazan yüzüne gülerek bazan blöf yaparak, bazan Ali Fuat ve Karabekir'i yanına alarak, manevralar çevirmiş, ama her defasında karizmaya takılmıştır. Rauf Bey ne sağlığında ne ölümünden sonra Büyük Şef'le doğrudan polemiğe girmemiştir. Lider'in siyaset zekası askeri yönünden baskın çıkınca, etrafını boşaltıp güçsüz bırakma taktiği uygular ama boşa çıkarılır.

Yoldaşların en büyük yanılgısı kendilerini vazgeçilmez görmeleri, yanlışa oynayınca siyasetin dışına düşmeleridir. Eski İttihatçıların desteğiyle Terakkiperver Fırkayı kurdular. Şeyh Said İsyanı ve Takriri Sükun döneminde partileri kapatıldı. İzmir suikastine yakın günlerde, tedavi (!) için Viyana/Karlsbaad kaplıcalarına giden Rauf Bey, orada Adıvar ailesi ile buluştu. Suikast planından haberi olup olmadığı ve seyahatin arkaplanı yıllar sonra anlaşılacaktı. On seneye mahkum edildi. Oniki sene sürgün ve gurbet hayatından sonra döndü.

Yoldaşlarının hepsi anılarını Mustafa Kemal öldükten sonra yazdı-

99 Bu konuda geniş bilgi için Karabekir cildine bakılmalıdır.

100 Nutuk'un yazılış ortamı ve tarihsel anlamı üzerine geniş bir değerlendirme için, Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, Nutuk Nasıl Yazıldı, Niçin Yazıldı?(Önsöz); Nutuk, Temel Yayınları 3. Baskı 2005

Levent Şahverdi Arşivi

lar. Rauf Bey'in anıları Kandemir'e verdiği notlar üzerinden ve onun tarafından kaleme alındı. 1960 yılında bir yaz boyu beraber çalıştılar. [101] ***Rauf Bey'in Hatıraları*** başlığıyla *Yakın Tarihimiz* dergisinde yayınlandı (1 Mart 1962 - 21 Şubat 1963). [102] 52 sayı devam eden haftalık *Yakın Tarihimiz* dergisi, Rauf Bey'in anıları ile başlayıp onunla kapandığına göre; sırf bu amaçla çıkarılmıştır. Rauf Bey'in ***16 Temmuz 1964*** Cuma günü dünyaya veda ettiği düşünülürse, anılarını sağlığında görüp yayına izin vermiş demektir.[103]

Rauf Bey'in anıları olaylar üzerinden kırk yıl geçtikten sonra yazılmıştır. Halbuki Nutuk kişiler hayatta iken ve olaylar hafızadan silinmeden yazılmıştır (1927). Psikolojik deneylerle anlaşılmıştır ki, bir olayın hafızada saklanma gücü zaman geçtikçe azalır ve anlatan kişi ancak olayı değil, hayal dünyasında kalan gölgeleri yansıtır. Gustave Lebon şöyle yazar:

"... Anlatıldığı dönemin toplumsal eğilimi ne kadar büyük ise, olayın gerçek şekilde anlatılmasından o kadar fazla uzaklaşılır. Tanığı yönelten güç, belleğindeki belirginlikten ziyade, o konudaki bir yapıyı gerçekleştirme gereksinimidir.(...) Şekilleri ve görüntüyü bozmak özellikle mistik olaylarda gizli ve etkin şekilde yapılır..."[104]

Bu kural her insan hafızası ve her anı için geçerlidir. Rauf Bey kadar olmasa da hafızanın zamana yenilme problemi Karabekir'de de görülür. Nevar ki Karabekir, hem Günlük tutmuş hem erken yazmıştır. Feridun Kandemir, Rauf Bey'in yayına girmemiş notlarından daha sonraları ***Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay*** isimli bir kitap daha yayınladı: Bu kitap, ilk yazılanların yutkunarak geri kalmış özel versiyonu sayılabilir. Muhalif kimliğini, tarihi dergi ve kitaplarıyla öne çıkaran Kandemir, Milli Mücadelenin içinde bulunma, Hakimi-

101 31 Mart İsyanında isyancılar tarafından Yıldız'da Abdülhamid'in gözleri önünde linç edilip ağaca asılan Asar-ı Tevfik süvarisi binbaşı Ali Kabuli Bey, Feridun Kandemir'in annesinin dayısı, Rauf Bey'in de eniştesi idi. Yakınlıkları buradan gelir. Kandemir'in babası da Şeref Kurbanları arasında Libya'ya sürülenler arasındadır. Hatıratın yazılış öyküsü için Bkz. F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, Yakın Tarihimiz Yayınları, İstanbul 1965; Ayrıca bkz. O.S.K. 31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, Temel Yayınları 2009

102 Kandemir'in Yakın Tarihimiz'de yayınladığı Hatırat, aynen Temel Yayınları tarafından da yayınlanmıştır.

103 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda bir İnsanımız, c. I, s. 148

104 Bkz. Gustave Lebon, Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları, age. s. 72

Levent Şahverdi Arşivi

yet-i Milliye'de çalışma avantajı olan bir gazeteci olarak, Atatürk ve Milli Şef dönemi mağduriyetlerini, *Ebedi Şef*'e getiremediği eleştirileri 1950'nin özgürlük ortamında *Milli Şef* üzerinden gerçekleştirir.[105] *"İkinci Adam Masalı"*[106] adını verdiği kitap, Şevket Süreyya'nın İkinci Adam'na Karabekir ve Rauf Bey'in anıları üzerinden getirdiği reddiyedir. Şevket Süreyya'nın eserleri cumhuriyet literatürüne ilk kaynak olmaya devam ederken, Rauf Bey ve Karabekir savunmasları üzerine oturan *İkinci Adam Masalı* unutulmuştur.[107]

Ş.S. Aydemir'in yorumları karşısında Kandemir mantalitesi oldukça gerilerdedir. İsmet Paşa üzerinden Şef'i eleştir: Milli Mücadeleye inanmayan, Mustafa Kemal'in davetine rağmen Anadolu'ya gelmeyen İsmet Paşa, Rauf Bey ve Karabekir kongreler yaparken evinde oturmuştur. Anadolu'ya sonradan geçtiği halde dağdan gelip bağdakini kovmuştur. İnönü muharebelerini kendisi değil Fevzi Paşa kazanmış; Sakarya Harbinde uyumuş, Büyük Taarruz'da Mustafa Kemal zoruyla hücuma kalkmış, levazım reisliğinden öteye hizmeti geçmemiştir. Rauf ve Karabekir'i kıskanarak, iyilik ve yardım gördüğü bunca yıllık arkadaşlarını, Lider'den uzaklaştırmıştır...[108]

Şevket Süreyya'nın İkinci Adam'nda kronolojiye uygun ve somut olaylardan hareket edilir. Realiteye uygun tarih okumanın doğruluğu kendini burada gösterir. Kandemir, olaylara kendi mantığı içinde ve maddi referanslarla karşı çıkma yerine, İsmet Paşa'nın şeytani zekası ile uğraşır. İsmet Paşa kişisel çıkarlarla, arkadaşlarını, kendine vaziyet alamayacak hale getirmiş; onları zayıf noktalardan vurmuş; Karabekir'i Meclis Başkanı, Rauf Bey'i Londra Büyükelçisi yaparak gözlerini boyamıştır. Karabekir'in görevi başında kalp krızi geçirmesine de İsmet Paşa sebep olur.[109]

105 Bkz. Şevket Süreyya Aydemir'in "İkinci Adam" kitabı üzerine F. Kandemir, "İkinci Adam Masalı" adıyla bir kitap yayınlamıştır. Yakın Tarih Yayınları, İstanbul 1968

106 Bkz. Ş.S. Aydemir, İkinci Adam, 3 cilt, Remzi Kitabevi 1968. Yeniden bakmak için "İkinci Adam" kitabını raftan indirdiğimde ilk sayfasında şu notu notumu gördüm: "İnönü'nün vefatını saat 18'de Kocamustafapaşa'da bir kıraathanede radyoda duydum. Rahatsızlığı gazetelerde okunuyordu. Radyolar 25 Aralık 1975 Salı günü saat 16-10 da öldüğünü bildirdi. Evlerde henüz televizyon yok."

107 Bkz. Kandemir, İkinci Adam Masalı, Yakın Tarihimiz Yayınları 1968

108 Feridun Kandemir, İkinci Adam Masalı, age. s. 125-132

109 Bkz. F. Kandemir, İkinci Adam Masalı, s. 135;

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey ve Karabekir'in sır katibi olan Kandemir'in iddiaları, ideolojik bir karalamadır. İsmet Paşa'nın Osmanlı ordusundaki kurmaylık hizmetleri, Yemen'deki görevi, kolordu komutanlığı, Harbiye Nezareti Müsteşarlığı, Cephe Komutanlığı basit bir levazım reisliğine indirilir. Lozan sadece Cavid Bey'in eşi Hayriye Hanım'ın sözleri ve Hayim Nahum Efendi dedikodusu üzerinden değerlendirilir. Dönme Cavid'i Lozan'a kim götürdü diye İsmet Paşa'nın üstüne yürüyen İkinci Grup mebuslarını Mustafa Kemal'in yatıştırdığı bilinmez. İsmet Paşa'nın 14 yıllık Başvekillik, 12 yıllık Cumhurbaşkanlığının sıfırlanır süreçler olmadığı görülemez...[110]

Rauf Bey'in anıları üzerine ikinci yayını Cemal Kutay yapmıştır. Rauf Bey'in ailesi, çocukluğu ve yetişme dönemi gibi Kandemir'de bulunmayan konuları da içine alır. Cemal Kutay da Kandemir gibi anılara erişim serüvenini, tutarsız ifadelerle anlatır:

"... Eskilerin bakkal defteri dediği büyük boy ciltli bir deftere düzgün kaligrafisi ile ve ancak okunacak hacimde ve üstelik kurşun kalemle anıları sıralamış..." Büyük sıkıntı aradan geçen yıllarda silikleşen kurşun kalemli yazıyı sökebilmekti. Neden bu yolu tercih ettiğini sorduğumda: "Bu defterleri ve kurşun kalemi nasıl temin edebildiğimi bilseydiniz bu suali sormaz, onlara sahip olabilmek için başvurduğum yollara şaşardınız..." [111]

Cemal Kutay, çıkardığı popüler tarih dergileri ve kitaplarıyla gençliğin tarih bilincini bulandırmaktan öteye geçmedi. Rauf Bey'in babadan kalma köşkünde saklanan belge ve fotoğraf arşivi yeğeni Melike Hanım tarafından Cemal Kutay'a teslim edilince tozlanmış arşivden kurtulunmuş oldu. Cemal Kutay, sanki Rauf Bey'le karşılıklı konuşarak anıları kaleme almış gibi sahte bir izlenim yaratır. "*Osmanlıdan Cumhuriyete: Yüzyılımızda Bir İnsanımız*" adıyla beş ciltlik bir eser ortaya çıkardı. Anı değil sanki ansiklopedi.[112]

110 Kandemir'in nesnel olmayan mantık dışı suçlamaları medrese kültürünün günümüze taşıdığı iddialardır. Bunların arkasında, Rauf Bey ve Karabekir sevgisi dışında kendi aile kökeninden tevarüs edilmiş fenomenler de bulunmalıdır.

111 Bkz. Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 32, Kazancı Yayınları İstanbul 1992

112 Cemal Kutay'ın yazdıklarından anlarız ki, bu anılar kaligrafisi güzel Osmanlıca ile yazılmış dosyalar, ve bölüm bölüm notlar halinde intikal etmiştir. Bu dosyalar Rauf Bey'in Yeğeni Melike Hanım (Şasa) tarafından verilmiştir. (age. s 126)

Levent Şahverdi Arşivi

Notların satır aralarından anlarız ki, Rauf Bey Malta sürgünü sırasında aklında kalanları kısa kısa not etmiştir. Cemal Kutay, Rauf Bey'den kalan notlara sıkıştırdığı bilgi ve yorumlarla, laf kıtlığında asma budamıştır. Tek özelliği olayın gerçek öznesini, bağlam dışına iterek yerine kendini koymasıdır. *"Hiç yazılmamış, hiç konuşulmamış bakir hakikatler"* gibi kışkırtıcı ve hayali parçalar ekler. Diz boyu çarpıtmalara yöneldiğini sıradan kişiler farkedemez. Orjinal metinlere sadık kalmamış, istediği yerde kendisi devreye girerek sayfalar dolusu metinler eklemiştir. Neresinin Rauf Bey'e, neresinin kendine, neresinin başkasına ait olduğu belirsiz. Rauf Bey'in yazmadığı, bilmediği, bilmesinin mümkün olmadığı veya düşünmediği seüvenlere uzanır. Müdahale parağraflar, sayfalar düzeyinde değil kitaplar hacmindedir. Rauf Bey'in birkaç parağrafla anlatacağı 1908 Meşrutiyetine şunları ilave eder: Osmanlı devletinin kuruluşu, Beyazıd, Yavuz Selim ve Sokullu devrinden yapılan bir başlangıç üzerine Reşad Ekrem Koçu'nun *"Osmanlı Tarihinin Panoraması"* eserinden sayfalarca alıntı... Celali isyanları, Haçova Meydan Muharebesi, Karayazıcı isyanı, Kuyucu Murad Paşa ve Vardar Ali Paşa isyanları... Köprülüler ve Lale deviri, Nizamı Cedid, Kırım Harbi... Bu bilgilerin Rauf Bey'in anıları ve yaşadığı dönemle ilgisi olamıyacağı gibi, bir katkı da sağlamaz.

Dahası Deniz Albayı Tevfik İnci'nin ***Balkan Harbindeki Deniz Harekatı*** isimli 200 sayfalık kitabı, anıların ikinci cildine boca edilerek, Hamidiye serüveni tamamlanır. Rauf Bey'in arşivinden intikal eden fotoğraflar için sayfalar dolusu açıklamalar yapılır; parağraf ve cümleler değiştirilerek hatıratın özgünlüğü bozulur. Doğruluğu belirsiz belge ve bilgilerle şişirilen bu yayın, anıların değerini de zayıflatmış olur. Cemal Kutay, bunu sadece Rauf Bey'in anıları için yapmamış, Çerkez Ethem,[113] Talat Paşa[114] ve Fethi Okyar'ın anıları [115] için de

113 Bkz. Cemal Kutay, Çerkez Ethem Dosyası, c. I-II,Boğaziçi Yayınları 1989

114 Bkz. Cemal Kutay, Şehit Sadrazam Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları, c. 1-3, Kültür Matbaası İstanbul 1983. Karşılaştır, O.S. Kocahanoğlu, Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa, Temel Yayınları 2008.

115 Fethi Okyar anıları ilk defa Cemal Kutay tarafından "Üç Devirde Bir adam" adıyla hacimli bir kitap olarak yayınlandı. Daha sonra oğlu tarafından yeniden yayınlandı. Bkz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Fethi Okyar'ın Anıları,İş Bankası Yayınları 1999. Ayrıca Bkz. Sina Akşin, Tarihin Deltasına Yolculuk, s. 215, İş Bankası 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

yapmıştır. Kandemir'in Yakın Tarihimiz versiyonu, Cemal Kutay'dan daha güvenli bir yayındır. [116]

Cumhuriyet tarihi gibi etkileri komplocu inkarlara kadar sürüklenen bir zihin karmaşasında, anılar üzerine kurulan tuzakları herkes farkedemez. Kandemir'in sade bir üslupla kaleme aldığı Rauf Bey'in anıları, hayattan çekilen kişilerin söylediklerine mazeret üretme ve savunma psikolojisi içinde kurgulanmıştır. Zerzevat tarihçilerinin Nutuk'a eleştiri olarak yönelttiği *"ben yaptım, ben düşündüm"* gibisinden otoriter tavırlar, Rauf Bey ve Karabekir'in anıları için daha fazlasıyla geçerli. Bir diğer nokta, Rauf Bey'in kronoloji ve belge kullanma özelliği, Nutuk ve Karabekir'e oranla zayıftır. Notlar ve anlatılanlardan çıkarılan muhatabı belirsiz anonim cümleler, bazan Kandemir bazan Cemal Kutay'a aittir. Siyaset zekası Karabekir'den ileri görünen Rauf Bey'in, mizacındaki çekingenlik aynen anılarına da yansımıştır. Hem Karabekir gibi kibirli değildir; hem yüksek sesli konuşmaz. Herkesin duyup bildiği şekliyle olaylara konumlanır. Kendisi ileriye yönelik hükümler çıkarmadığı gibi anıları malzeme yapan araştırıcıyı da kuşkuya düşüren bir çekingenliğe sürükler. Olay ve olguları gerçek duygularıyla ortaya koyabilse, tarihi ve kendini anlamaya çalışanlara sanırız daha çok katkı sağlamış olurdu....

116 Bir zaman Celal Bayar, bir zaman Sadi Nursi üzerine kitaplar yazan, bir zaman Kemalist geçinip ağıtlar yakan, bir zaman "Türkçe İbadet" kitabı kaleme alan her devrin adamı Cemal Kutay'ın, ömrü boyunca gizlediği Bedirhani kişiliği de ölümünden sonra ortaya çıkar. Bütün bu bilgi, olay ve zihin çarpıtmaları ve karmaşasına rağmen Cemal Kutay'ın yazdıkları gene de tarafımızdan okunmak zorunda kalındı; zira Rauf Bey'in zaman içindeki serüveninin tüm çizgileri bilinmesi gerekiyordu. Bunların içinden doğruluğu denetlenebilir bilgileri ayıklayarak kullandığımızı belirtmek isterim.

Levent Şahverdi Arşivi

2

Rauf Bey'in yetişme serüveni

1. Denizci aile Kafkasyalı köken

Rauf Bey'in ailesi, Kafkasya'da Anapa'ya bağlı *Zahumkale* Kafri köyünden ve Ahbazların *Aşharuva* boyundandır. Dedesi Nureddin Bey Kırım Harbi sonrası Türkiye'ye göçerek İstanbul'a yerleşien denizci bir ailedir. Abdülmecid zamanında Osmanlı bahriyesinde görevlendirilir. Çerkez Abdullah Bey'in oğlu olan Rauf Bey'in babası Mehmed Muzaffer Paşa ise 1844 Soğuksu doğumludur. Eniştesi Piri Mehmet Paşa'nın yardımıyla 1865'de Bahriye Mektebini mülazım-ı sani rütbesiyle bitirip donanmaya katılır. Muzaffer Bey Girit isyanında *Muzaffer* fırkateyni ile buraya gönderilmiş; geminin ismine izafeten *Muzaffer* adını da almıştır. 1870'de yüzbaşı olan Muzaffer Bey, İngiltere'ye ihtisasa gönderilmiş, 1872'de binbaşı olmuştur. Abdülaziz devrinde Mahmudiye, Hüdavendigar ve Necmi Şevket zırhlılarında süvarilik yapar. Bahriye son sınıflarına *fünun-u bahriye* tatbikatı yaptırmak üzere okul gemisiyle (1875), Kızıldeniz, Basra, Bombay, Hint denizi ve Kuzey Afrika sahillerini dolaşıp İstanbul'a dönmüştür.[117]

Muzaffer Bey, Aziziye zırhlısı süvarisi olarak Huber Paşa kumandasında Akdeniz'e açılan filoya katılır. 1877 Osmanlı-Rus savaşında Karadeniz'de Sohum'un sahil korumasında görev alır. Akdeniz Filosu Komodor yardımcılığı ve Komodorluğu (1883-1890) yaptıktan sonra, bir yıl Adana ve Suriye sahillerini dolaşır (1897). 25 Haziran 1899'da

117 Rauf Bey Ahmed Emin Yalman'a verdiği bir mülakatta (Vakit, 19 Ocak 1922) babası ve ailesi hakkında geniş bilgi vermiştir. Bkz. S. Özel-Işıl Çakan/Türk Devrimi Mülakatları, İş Bankası Kültür Yayınları,2011, s. 43 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Bahriye Ferikliğine yükselen Muzaffer Paşa, Şura-yı Bahriye üyeliği ve reisliği yapmıştır. Meşrutiyetin ilanıyla 27 Aralık 1908'de Abdülhamid tarafından Âyan üyeliğine atanır. 14 Eylül 1910'da emekli olmuş, 7 Eylül 1911'de vefat etmiştir.[118]

Muzaffer Bey, Girit deniz üssünde görevli iken, bura eşrafından Emin Bey'in kızı Hayriye Rüveyde Hanımla evlendi. Bu evlilikten *Safiye, Hasan Murat, Hüseyin Rauf, İffet ve Hamide Hanım* gibi beş çocuk doğdu. Rauf Bey'in ağabeyi Murat Bey de Bahriye Mektebini bitirdi. Mayın konusunda İtalya'da ihtisas yaparak mayın temizleme filosunda görev aldı. Nilüfer mayın gemisi ile tatbikat yaparken, kaza sonucu hayatını kaybeder. Celal adında bir oğlu olur.

Ailenin büyük kızı Safiye Hanım Bahriyeli Aziz Bey'le evlendi ve buradan Güzin (Kahyagil) ile Melike adında kızları doğdu. Melike Hanım Avni Şasa ile evlenerek Bedirhani ailesine gelin gitti. Ayşe Şasa bu çiftin kızlarıdır. İffet Hanım ise Divanı Muhasebat üyesi Çanakkaleli Ziya Akif Bey ile evlendi (Ölümü 19 Nisan 1988). Onların da Ferit ve Necmi Zafer adında iki çocukları doğdu. Havacılığa meraklı Ferit Bey erken yaşta öldü. 21 Ocak 1923 doğumlu diğer çocuğa, dayısı Rauf Orbay Necmi Zafer adını verdi.[119]

Rauf Orbay hayatında hiç evlenmedi. Tevfik Paşa'nın oğlu ve Vahdeddin'in damadı İsmail Hakkı Okday'ın yazdığına göre; *"... Ulviye Sultan'ın kızkardeşi yani baldızım Sabiha Sultan, 'Hamidiye Kahramanı' diye tanınan Rauf Bey'le evlenmek istemiş ve bu işe beni memur etmişti. Fakat Rauf Bey her bakımdan cazip olan bu teklifi nazikane bir surette reddedince teşebbüs akim kalmıştı."* 1964'de vefat eden Rauf Bey'in kız kardeşi İffet Hanım'dan 1923'de doğan yeğen Zafer Or-

118 Muzaffer Paşa'nın kabri Sahrayı Cedit mezarlığındadır. Biyoğrafisi için Bkz. Türk Parlamento Tarihi, II. cilt, s. 129-130, TBMM Vakfı Ankara 1998

119 Hayriye Rüveyde Hanım Girit'in fethinden sonra oraya yerleşen Koca Memi sülalesinden tımar sahibi ve tahrirat müdürü Emin Efendinin kızıdır. Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 43; Yeğeni Zafer Bey'e göre ise, Selanik'ten İstanbul'a göçen bir ailedendir. Zafer Orbay ile Röportaj: Aksiyon Dergisi, s. 574/05.12.2005; Ş.S. Aydemir'e göre (Tek Adam c. I. s. 176) Bedirhan Bey'in kızıdır. Bedirhan Bey Abdülmecid zamanında Girit'e sürüldüğüne göre bu ihtimal de düşünülebilir. Bkz. Süleyman Ataseven, Rauf Orbay Biyoğrafisi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997

Levent Şahverdi Arşivi

bay'a göre, Rauf Bey Mısır'da iken Mısırlı prenseslerden gelen evlilik isteklerini geri çevirmiştir.[120]

Rauf Bey'in kimlik ve kişilik oluşumunu önceki bölümde incelemiştik, burada yan unsurları vereceğiz. Osmanlı bahriyesine uzun yıllar hizmet eden Muzaffer Paşa cedlerinin geldiği anavatan/ Kafkasya özlemini evlatlarına vasiyet bırakmıştır. Tekrarlayalım:

"... Benim hemcinslerim Kafkasya'da değil devlet memuru olmak, varlıklarını korumak için dinlerini değiştirmeye zorlandıkları bir sırada biz Türk topraklarına sığındık. Devlet ve millet bizi cins ayırmadan okuttu. En yüksek mevkilere getirdi. Bunu daima göz önünde bulundurarak sizin de hedefiniz, bizim için mukaddes olan devlet ve millete kayıtsız şartsız fedakarlık ve hizmet olmalıdır..."[121]

Osmanlı literatürü, çok farklı lehçeler konuşan Çeçenler, Ahbazlar, Osetler, Adigeler, Dağıstanlılar v.s. yani Kuzey Kafkasya boylarının hepsini Çerkez diye isimlendirmiştir. [122] Osmanlı İmparatorluğuna göçürülen / sürülen/ tehcir edilen Kafkas boyları nesilden nesile *"seçilmiş travma"* psikolojisi ile büyümüş; Rauf Bey'in etno-kültürel kimlik ve kişiliği (mikro milliyetçiliği) derinliklerden beslenmiştir.

Çerkezlerin Osmanlı padişahına yakınlıkları Saraydaki cariyelerle yapılan evlilik ve aile bağlarına, dinsel yakınlığa kadar inen bir derinliğe sahiptir. Bu yakınlığı en darda kaldıkları zaman kendileri ifade etmişlerdir. Çerkezlerin Osmanlı padişahına yazdığı mektuptan bu duyguları okuyabiliriz:

"... Sultan'ın damarlarında bizim kanımız, Çerkez kanı dolaşmaktadır. Annesi ve haremi çerkezdir. Kulları Çerkezdir, vezirleri ve paşaları Çerkezdir. Dinimizin efendisi, ırkımızın reisi ve kalplerimizin sahibidir. O'na sadakatimizi arz ediyoruz ve bütün bu bağlar sebebi ile yardımını ve desteğini istiyoruz."[123]

120 Bkz. İsmail Hakkı Okday, Yanya'dan Ankara'ya, s. 393 Sebil Yayınları 1975; Zafer Orbay ile A. Cemal Kalyoncu'nun yaptığı Röportaj için bkz: Aksiyon Dergisi, Sayı: 504, 5.12.2005

121 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 39, Kazancı 1992. Rauf Bey bir kimlik ögesi olarak taşıdığı bu Çerkez aidiyetini ve baba vasiyetini, 10 Temmuz 1922'de yapılan Keçiören toplantısında aynen Mustafa Kemal Paşa'ya aktaracak, Osmanlının "nan ü nimetiyle" büyüyen biri olarak hanedan sadakatini ve Cumhuriyete giden yeni oluşumlara karşıtlığını vurgulayacaktır.

122 Bkz. Biz Çerkezler, Kafkas Dernekleri Federasyonu Yayını, Ankara Ocak 2005,

123 Ağustos 1835'te yayınlanan "Çerkezistan Halkları Bağımsızlık Bildirisi"nden

Levent Şahverdi Arşivi

Yukardaki metin Çerkez diasporasının Osmanlı Sarayına köle ve cariyeler vererek kan hısımı olduklarını gösterir. Bununla kalmamış, vezir, vüzera ve sadrazamlarla devletin en yüksek makamlarına gelerek hanedana şükran duymuşlardır. Kırım Savaşı başlayınca Sultan Abdülmecid 9 Ekim 1853 tarihli bir fermanla İmam Şamil'den Rus-lara karşı cihada katılması istenmiş, Şeyh Şamil de buna uymuştur.[124] Osmanlı Sarayında cariyelik, gözdelik ve ikballikten sonra çocuk doğurarak valide sultanlığa yükselen çok sayıda evlilik mevcuttur: (1) Kanunî'nin annesi *Ayşe Hafsa Valide Sultan* (Kabarday); (2) Sultan I. Mustafa'nın annesi (Abaza); (3) III. Mustafa'nın annesi *Mihrişah Valide Sultan* (Çerkez); (4) V. Mustafa'nın annesi *Ayşe Sineperver Valide Sultan* (Çerkez): (5) II. Mahmud'un annesi *Nakşidil Valide Sultan* (Çerkez);[125] (6) Abdülmecid'in annesi *Bezmialem Valide Sultan* (Çerkez); (7) Abdülaziz'in annesi *Pertevniyal Valide Sultan* (Şapsıh); (8) V. Murad'ın annesi *Şevkefza Sultan* (Çerkez); (9) II. Abdülhamid'in annesi *Tir-i Müjgan Kadınefendi* (Şapsıh), gene Abdülhamid'in analığı *Perestu Valide Sultan* (Ubuh);(10) Sultan Reşad'ın annesi *Gülcemal Kadınefendi* (Çerkez); (12) Vahdeddin'in annesi *Gülistû Kadınefendi* (Çerkez)...[126]

Hüseyin Rauf Bey, Çerkez Muzaffer Paşa'nın oğlu olarak 27

nakleden: Bkz. M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, s. 8, Eren Yayınları İstanbul 2005

124 Şeyh Şamil ile Ruslar arasında kanlı savaşlar olmuş, 6 Eylül 1859'da Osmanlıya sığınmak şartıyla teslim olmuştur. Büyük Çerkez sürgünü bundan sonra başlar. On yıllık esaretten sonra Ruslar 70 kişilik maiyetiyle Şeyh Şamil'i İstanbul'a gönderdi. Medine'ye yerleşen Şeyh Şamil, 4 Şubat 1871'de orada vefat etti. Bkz. M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayınları 2005, s .227

125 M. Sadık Bilge, Nakşidil Sultan'ın Çerkez kökenli olduğunu yazıyorsa da, bir rivayete göre I. Abdülhamid'in kadını olan Nakşidil Sultan, Fransız kökenli olup Cezayirli korsanlar tarafından kaçırılıp Osmanlı Sarayına gönderilmiştir. Çok güzel olduğu için padişahın kadını olup II. Mahmud'u doğurmuştur. Bkz. M.Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları,TTK 1985, s. 107

126 Çerkez kökenli padişah analarının listesi için Bkz. M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayınları 2005, EK: 1, s .234. Şunu ilave edelim ki Osmanlı Sarayına tek bir Türk cariye belki de tesadüfen girmiştir. Nevzad Hanım. Sultan Reşad bu özelliğinden dolayı Nevzad Hanım'ı, *"gel bakalım Türk goncası"* diye severdi. Sultan Reşad'ın vefatından sonra Vahdeddin'e beşinci kadınefendi olacak, peşinden San Remo'ya gidecektir. Şunu da belirtelim; Osmanlı Devletinde Kafkasya/ Çerkez kökenli 23 sadrazam ve çok sayıda sivil asker yüksek rütbeli memuru hizmet vermiştir. Bkz. Sadık Bilge, age. Ek: 2

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz 1881'de İstanbul Cibali'de doğmuştur. [127] Bahriyeliler genellikle Haliç'e yakın mahallelerde otururlardı. Rauf Bey doğduğunda babası Miralay ve Mesudiye zırhlısı kumandanıydı. 1883'de merkezi Sakız'da bulunan Akdeniz adaları *(Cezayir-i Bahri Sefid)* komodorluğuna atandığında Rauf Bey henüz iki yaşındaydı. Yoğun bir donanma ve denizcilik duygusu içinde havuzda kayık yüzdürerek büyüyordu.[128]

Babası Girit'ten Trablusgarb'a atanınca Rauf Bey okul çağına gelmişti. *Mukaddime-i Hayr* zırhlısının bir salonunda subay çocuklarıyla okumayı öğrendi. Trablusgarp'ta ilkokulu ve yeni açılan Rüşdiyeyi bitirdikten sonra, Heybeliada Bahriye Mektebine kaydolan (1892) Rauf Bey, buradan mezun oldu (1898).[129]

Bahriye mektebini bitirenler okul talim gemisinde staj gördükten sonra doğrudan harp gemisine veya *İdare-i Mahsusa* gemilerine asteğmen *(mülazım-ı sani)* atanırlardı. Harp gemilerindeki teğmenler "*mühendis*" ünvanıyla anılır, subay ve erlerden ayrı sınıf sayılırlardı. Osmanlı donanması İngiliz bahriye geleneğini uyguluyordu; gemideki yemekhane, salon ve yatakhaneleri birbirinden ayrıydı.[130]

2. Bahriyeli Rauf Bey

Bahriye Mektebini bitiren Rauf Bey, *Heybetnüma* ve *Selimiye* Fırkateyninde stajını bitirdikten sonra İdare-i Mahsusa'nın en büyük teknesi *Garp* gemisine seyir zabit muavini atandı. Bu gemiyle ilk seferi İzmir, Silifke, İskenderun, Akka, Trablusşam ve Yafa gibi sahil şehirlerinde toplanan acemi erleri toplayıp Yemen'e götürmek oldu. İstanbul'dan hareket eden gemi Trablusşam'a varınca, Harbiye Nezareti'nin telgrafıyla, "*Bazı askeri malzemeleri de yüklemek üzere*" Antalya'ya geri döndürüldü. Rauf Bey'in anılarına göre, bine yakın asker ve 2000

127 Rauf Bey kayınbiraderi Zeki Arif'in bulduğu eski Türklerde kale anlamına gelen "Or"dan türeyen Orbay soyadını almıştır. Bkz. A. Cemal Kalyoncu'nun yaptığı Röportaj, Aksiyon Dergisi, Sayı: 504, 5.12.2005

128 Bkz. A. Emin Yalman, Rauf Bey'le mülakat, Vakit 19 Ocak 1922. Bu mülakat Rauf Bey'in Nafıa Vekilliği sırasında Ankara'da yapılmıştır. Bkz. Sabahattin Özel-Işıl Çakan, Türk Devrimi Mülakatları, İş Bankası 2011, s. 43-60

129 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 188,

130 Bkz. M. Cemalettin Saraçoğlu, Gâzi Hamidiyenin Maceraları, s. 14, İstanbul 1960

Levent Şahverdi Arşivi

ton kömürle Antalya'ya dönen gemiye, alınacak olan sadece yedi adet katırmış.[131] Osmanlı Bahriyesinin basiretsizliğine örnektir...

Garp gemisi rotasını Antalya'dan tekrar Yemen'e çevirir. Süveyş kanalı İngiliz yönetimindedir. Port-Sait limanında kanal geçiş ücreti için bildirilen asker sayısı ve yük miktarına İngilizler inanmadığı için, gemideki bütün askerler koyun gibi teker teker sayılır. Gemilerimizin geçiş ücreti ödeyecek parası bulunmadığı veya düşük ücret ödemek için eksik beyanda bulunulduğu için günlerce limanda bekletilir. *Garp* vapuru Port-Sait'ten Yemen'in Hudeyde limanına 15 günde varır ve iskele bulunmadığı için, asker kayıklarla karaya çıkarılır. *V*apur yükünü boşalttıktan sonra bine yakın hasta, yaralı, perişan askeri alarak Beyrut'a indirir. Rauf Bey'in yazığına göre bu vapurun İstanbul'dan kalkış ve dönüş yolculuğu üç ay sürmüştür.[132]

İdare-i Mahsusa gemilerinin çoğu yük taşımacılığına uygun, uzun yol tertibatından yoksundu. Askerler, eşya ambarlarına hayvanlar gibi ıskarça edilirdi... Haziran sıcağında Kızıldeniz'in üç aylık geliş gidiş işkencesi tasavvur olunmalı... Günlerce sıcak yemek yemeyen askere peksimet, soğan, zeytin gibi yiyecekler verilir, gıdasızlığın dostu hastalıklar musallat olurdu... Rauf Bey bu seferden dönünce, *Garp* gemisine ikinci bir taşıma görevi daha verilir. Gene aynı iskelelerden askerleri alarak rota Yemen'e çevrilir... İzmir, Antalya, İskenderun'dan alınan Anadolu efradı ile Suriye ve Lübnan sahillerinden alınan Türkçe bilmez 1.500 kadar asker birbiriyle anlaşamaz. Limanlarda günlerce aç susuz ambarlara doldurulan askerler isyan çıkarırlar. Açlık, sefalet ve hastalıklarla kıvranan askerlerle, güya İmam Yahya isyanı bastırılacaktır![133] Yemen'deki Zeydi imamların yedi sülalesi Osmanlı bütçesinden beslenmiş; Anadolu evladı "*Memalik-i mahrusa*" eyaletleri için, çöl kumlarına gömülmüştür... Yemen türküsü de o günlerden kalmadır.

Bura Yemendir / Gülü çemendir.
Giden Gelmiyor / Acep nedendir.

131 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 191
132 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 190
133 Yüzyıllardır buranın halkını kendimize yakın yapamamıştık. Daima ve sık söylenen din kardeşliğinin acı bir hayal olduğunu dünya harbinde görecektik. Devletimiz en acı darbeleri açık düşmanlarından değil bunlardan yiyecekti. Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 192

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey'in anılarında iki Yemen seferi üzerinden çarpıcı gözlemlere raslarız.. Osmanlı Devleti toprağa bağlı *(patrimonyal)* bir imparatorluktur; toplumsal düşünce *memalik-i şahaneden* vatana evrilmemiştir. [134] Rauf Bey bundan sonra İdare-i Mahsusa'nın Karadeniz hattında İstanbul-Rize arası taşımacılık yapan *Saadet* vapurunda görev alır. Bir müddet de Marmara - Selanik hattında çalışır. Nihayet *Şark* vapuruyla 45 gün sürecek Trablusgarp seferinden İstanbul'a dönünce İdare-i Mahsusa gemilerindeki iki yıllık sefer tecrübesini doldurdurup üsteğmenliğe *(mülazım-ı evvel)* yükselir. Rauf Bey'in 1900-1901 yılları arasında *İdare-i Mahsusa* gemilerindeki iki yıllık sefer tecrübesi tamamlanınca Donanmanın *İzmir* vapuruna seyir zabiti atanacaktır.

Bundan sonraki görevi donanmanın harp gemilerinde geçer. *Mabeyn Müşiri Şakir Paşa* başkanlığında bir heyet, 1902'de Kırım'ın sayfiye şehri Yalta'da yaz tatilini geçiren Rus Çarını ziyarete gidecektir. Rus Çarları tatil için Karadeniz'e indiklerinde komşu devlet olarak, dostane temennilerle kıymetli hediyeler göndermek Abdülmecid'den beri Osmanlı padişahları için gelenek olmuştur. 1902 yılında heyeti götürme görevi İzmir vapuruna verilir. Rauf Bey geminin seyir zabitidir ve ilk teşrifat gezisine çıkmaktadır. 1910 yılında *Mesudiye* fırkateyni ile Yalta'ya bir daha gidecek, bu sefer de Sultan Reşad'ın iyi dileklerini Çar'a götüren heyette bulunacaktır.. [135]

1904'de Rauf Bey'i başka görevler bekler. *Mesudiye* zırhlısının İtalya tezgahlarındaki modernize çalışmaları tamamlanmıştır. Gemiyi teslim almak için giden heyete katılır. Bundan sonraki görevleri teknik hizmetlerdir. Çeşitli zamanlarda (1905-1911) Almanya, İngiltere ve İtalya tezgahlarında inşa edilen, değiştirilen ya da onarılan gemilerin deneme seferlerinde bulunmak, teslim almak veya İstanbul'a getirilmelerini sağlamak... [136]

Abdülhamid, her devlete bir gemi sipariş ederek gönlünü almayı dış politika yolu sayıyordu. Eğribozlu Ragıp, İzzet Holo, Melhame

134 Rauf Bey'in anılarında vatan kavramı şu satırlarla şekillenir: "Buraları hiçbir zaman bizim vatanımız olmamıştı. Kudret ve haşmet devirlerinden kalmış bu nazariye, Dünya Harbinde ihanetlerle mühürleninceye kadar devlet siyaseti sayıldı. Tasvip edilecek tarafı kalmamış nazariye, Sultan Hamid devrinden sonra da devam etti." Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 223

135 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 242

136 Bkz. Cemal Kutay age. s. 223

Levent Şahverdi Arşivi

kardeşler gibi Başkitabet görevlileri; gemi ve silah siparişleri ve maden ruhsatlarını, kamu ihalelerini perde arkasından yönetir, Avrupa'nın hurdaya çıkardığı gemiler on misli fiyatla alınır, alınan komisyonlardan yalı sahibi olunurdu. Abdülaziz devrinden beri Haliç'te yosun tutan donanmayı canlandırmak için verilen siparişler, rüşvet hastalığının ürünüydü. Örneğin 3200 tonluk *Mecidiye* zırhlısı Amerika'nın *Kramp* tezgahlarına, *Hamidiye* kruvazörü ile *Ertuğrul* ve *Söğütlü* İngiltere tezgahlarına sipariş edilmişti. *Mesudiye* İtalya'ya, *Peyk-i Şevket* ve *Berk-i Satvet* kruvazörleri de Almanya'ya verilmişti.

Amerika'nın İstanbul temsilcisi *Çester*'in baskısı ile Abdülhamid *Kramp* tezgahlarına *Mecidiye* zırhlısını sipariş etmişti. Amerikan tersanelerinde inşa edilen bu kruvazör, 7 Mart 1904 günü Ransford D. Bucknam'ın kaptanlığı altında hareket etti. Mecidiye'nin teslim töreni Midilli'de yapılacaktı. Gemi Nisan 1904'de Midilli'ye geldi. ve Türk mürettebata teslim edildi. Daha önce Japon donanması için inşa edilen gemileri teslim eden ve uzak yol tecrübesi bulunan *Mister Bucknam*, gemicilikte tecrübeli biriydi. [137]

3. Rauf Bey ve Bağnam Paşa

Kaptan Buckman'ın tercümanlığı yüzbaşı Rauf Bey yapmıştı. *Buknam Bey* İstanbul'a gelince Abdülhamid'in huzuruna çıkarıldı. Bu tanışma ile hayatı değişecek, çok geçmeden Yıldız sarayının gizemli hayatına karışacaktır. Bucknam Bey İstanbul'a geldiğinde Rus-Japon savaşı oluyordu. Abdülhamid bi savaşı kimin kazanacağını sorunca, Bucknam Bey Japonların süpriz yapabileceğini söyledi ve Yıldız'a müşavir olmasını teklif etti. [138] Yıldız'a müşavir olan Bucknam Bey'e İngilizce bilen refakat zabiti aranınca Rauf Bey bulunur. Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Rauf'un babası Şura-yı Bahriye reisi Muzaffer Paşa'nın dostuydu. Refakat zabitliği için genç Rauf'tan uygunu olamazdı. Bucknam Bey'e önce yarbaylık rütbesi ardından Liva Paşa'lık rütbesi verildi. Sivil kaptan olarak yetişmiş bu adama Başkitabet dairesinin manzaralı odalarından biri ayrıldı. Refakat zabiti Rauf Bey de genç yaşında Sarayın imtiyazlıları arasına katılacaktır...[139]

137 Rauf Bey'in anıları arasında rasladığımız bir cümleye bakılırsa, anılarını Malta sürgünlüğünde kaleme almaya başlamış. Bkz. Cemal Kutay, s. 259

138 Bkz. Ender Kuntsal, Buknam Paşa, s. 139, İş Bankası 2017

139 Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 260

Levent Şahverdi Arşivi

Abdülhamid, Mabeyn Müşiri Nuri Paşa vasıtasıyla Buknam Bey'e bir irade tebliğ ettirir (1904). Nuri Paşa, Rauf Beyin de baba dostudur. Bağnam Paşa, Amerika'da üretilip donanma hizmetine sokulan yeni denizaltılar hakkında incelemeler yapmak üzere görevlendirilir. Seyahat için Amerikaya gidilecek, devletin her türlü imkanı sağlanacaktır. Londra, Paris ve Viyana sefaretlerine talimatlar yazılır. Askerine ve memuruna aylardır maaş ödeyemiyen maliye hazinesi, bu gezinin ödeneğini bulup buluşturarak Bağnam Paşa ile Rauf Bey Sirkeci'den yola çıkarılır. Önce Viyana, oradan Paris... Paris Sefiri Münir Bey (Paşa), her türlü izzet ikramla misafirlerini ağırlar, Paris'in her tarafını gezdirdikten sonra heyeti Londra'ya selametler.[140]

Rauf Bey Londra elçimiz Tevfik Paşa ile tanışır. İlerde Osmanlı devletinin son sadrazamı olacak Tevfik Paşa izzet ikramda geri kalmaz. İngiltere'deki tersane ve müzeler gezilir. Sadece Tevfik Paşa değil Amerika'nın Londra elçisi de Bağnam Paşa'ya seferber olur, özel izinle Avam Kamarasındaki görüşmeler izlenir.. Rauf Bey ile Bağnam Paşa Londra'da 33 gün inceleme gezisi yaparlar. Halife Sarayındaki rüşvet şebekesinin oralara kadar uzandığını görür Rauf Bey...[141]

Londra'dan sonra okyanusu aşacak gemi aranır. O yıllarda okyanus ötesine ulaşacak gemiler fazla değildir. Almanların *Kayzer II. Wilhem* gemisiyle tatlı bir yolculuktan sonra Bağnam Paşa'nın yeni dünyası Amerika'ya varırlar. Amerika, Rauf Bey için sihirli bir ülke, Bağnam'ın öz vatanıdır, İstanbul'da bekar yaşadığı için karısına kavuşup hasret giderir. New York, Washington, Fledelfiya ve denizaltı tezgahı

140 Bkz. Salih Münir Paşa(Çorlu), (1857- 1939) Geçmiş Zamanlar, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Diplomasisi, Paris hatıraları,(Ali Birinci/Selma Günaydır) TTK. Ankara 2015. Mirat-ı Hakikat yazarı Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu ve Abdülhamid'in değişmez Paris Sefiri Salih Münir Paşa, Meşrutiyetin ilanından sonra öteki büyükelçiler gibi görevden alındı. Saraya gönderdiği jurnallerden ötürü mahkemeye verilmek endişesiyle bir süre İstanbul'a dönmedi. 31 Mart isyanından sonra tutuklanıp Adalar yaranı arasına katıldı.

141 "..... İngiltere seyahatim sonunda şu kanaate vardım. Bizim bastığımız devletin medeniyet zemini çürümüştü... İdaremiz berbat, rüşvet ve suistimal dört tarafı sarmıştı. GARP adlı tekne 37 yıl Kanada'dan İngiltere'ye kesimlik sığır taşıdıktan sonra çürüğe çıkarılmış, Londra sefaretimizdeki bir hırsız grubunun delaletiyle ve Abdülhamid'in Sarayında bu hırsız şebekesinin başında, Arap olarak şöhret bulmuş, adı İslam kendisi katolik İzzet Holo Paşa'nın kararıyla hakiki değerinin on misline satın alınmış, boyanarak hizmete sokulmuş, her seferinde binbir arızaya zorlanan harap tekne idi." C. Kutay, age. c. I, s. 292

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan diğer yerler ziyaret edilir. Osmanlı hükümdarı adına yetkililerle görüşülür, incelemeler yapılır, ziyafetlere katılınır... Böylesi geziler sadece gemi inşa tezgahlarını incelemekle sınırlı olamazdı. Bilgi görgü artıracak başka yerler de vardır. Bağnam Paşa, aynı zamanda ev sahibi olarak yoldaşı için hiçbir fedakarlığı esirgemez...

Zafer Abidesini görmeye giderler. Abidenin yedinci katında Osmanlı *Sultanı Abdülmecid'in* hediyesi olarak teşhir edilen yekpare kocaman mermer, önce Rauf Bey'in dikkatini çeker. Burada Rauf Bey'in anılarına bir katkı sağlayabiliriz:

Zafer Âbidesi, ilk Amerikan başkanı anısına dikilmiş, 169 metrelik ucu sivri dev bir Dikilitaş'tır. 1848 yılında yapımına başlanan bu Anıt, 1885'in 21 Şubatında bitirilerek 9 Ekim 1888'de ziyarete açıldı. 169 metre yüksekliğinde, 897 basamaklı, 36.491 adet blok taştan yapılan anıt, demir merdivenli ve asansörlü. Amerika'nın dünya tarihine sahip çıkışını simgelemek için Mısır obeliksi biçiminde inşa edilir. ABD, J. P. Brown adlı sefiri vasıtasıyla Osmanlı devletinden de talepte bulundu. Dünyanın 193 ülke ve kuruluşundan saygı ifadesi olarak gönderilen hediye levhalar Anıtın iç duvarlarına monte edildi. Üzerinde Abdülmecid'in tuğrası bulunan bir beyit de hat ustalarından Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin üslubuyla mermer levhaya işlenip Amerika'ya gönderildi (1853). Kapıdağ yarımadasından çıkarılıp, Osmanlının Amerikan halkına gönderdiği bu dostluk mesajı, yeşil damarlı soylu Anadolu mermerinde Şark simgesi olarak gülümsemekte. Tuğranın altında, "*Abdülmecid Han'ın temiz ismi, dostluğun devamını göstermek üzere Washington'da dikilen bu büyük taşa yazıldı*" ibaresi bulunur. Özgün ifadesiyle:

Devâm-ı hulleti te'yid için Abdülmecid Hân'ın
Yazıldı nâm-ı pâki seng-i bâlâya Vaşington'da[142]

4. Rauf Bey Roosevelt karşısında

Abdülhamid'in temsilcisi Bağnam Paşa'ya her kapı açılıyordu. Amerikan başkanı *Teodor Roosevelt (1858-1919)*, istenen randevuyu verdi. Osmanlı Hakanının özel müşaviri ve kendi yurttaşı Mister Buknam'ı yüzbaşı Rauf'la Beyaz Saray oval ofiste kabul etti (17 Aralık 1904). Ellerini sıkıp iltifat gösterdi. Hal hatır soruldu, seyahatın mak-

142 Bkz. Gök Kubbe Altında Birlikte Yaşamak, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 77, s. 308, BOA, İ.H.R., 4660; Ayrıca Bkz. Cemal Kutay, c. I, s. 307

Levent Şahverdi Arşivi

sadı ve Türkiye hakkında bilgiler aldı. Akdeniz'in eski korsan leventlerine benzeyen 24 yaşındaki genç Bahriye yüzbaşısını nezaketle karşıladı *Roosevelt.* Siz Türkler her zaman böyle şatafatlı kılıklar içinde misiniz? diye sordu, göğsündeki nişanlar üzerine bilgi aldı, İngilizceyi nerede öğrendiğini sordu. Doğu ülkelerini merak ettiğini söyledi. Rauf Bey'in Roosevelt'in davranışından dersler çıkarır:

"... Hayatımda ilk defa bir devlet reisini bu şartlar içinde ziyaretimin izlerini, o günlerin canlılığı ile muhafaza etmekteyim. Bir devlet adamının oturite sahibi olması, sevilmesi, sayılması, kararlarının doğruyu ve hakkı temsil ettiği kanaatı için; nişanlara, rütbelere, ünvanlara sahip olabilmesi şartı olmadığını ben, Amerikan başkanı Roosevelt'in müstesna şahsiyetinde gördüm. Hiçbir hanedan iddiası, armalar sırmalar, debdebeli saraylar, Amerikan başkanını mütevazı hali, mütevazı ofisinin zevkli sade döşenişi, her türlü münasebetlerde hakikatleri bulabilmek için sadelik ve samimiyetin en muteber varlık olduğunu ilan ediyor gibiydi.

Debdebesi dünyaca bilinen bizim Sarayımızın ve kendisine 'zıllul-lahi fil arz' denilen Osmanlı Padişahının, ne Avusturya, ne İngiltere, ne Almanya Sarayve hükümdarlarında, sokakta yürüdüğünde Amerikan vatandaşından hiçbir farkı olmayan Başkan'ın telkin ettiği sevgi ve saygıya rasladım. Bu zat o makama milletinin iradesiyle gelmişti... Bizde de bu vasıflara sahip insanlar bulunmadığını iddia etmek, tarihin inkarı olurdu..."[143]

Rauf Bey'in bu ifadelerini çözebiliriz: Kim nerede dünyaya gelmiş, hangi inanç ve hangi zihin yapısında doğup büyümüşse, o ortamın dogmalarını içselleştirir. Özgür aklın ve halkın iradesini değil de, Allah'ın gölgesi ve ve Peygamberin vekaletini taşıdığına inanılan bir kültürde demokrasinin ancak gölgesi yeşerir?

Rauf Bey 1904'ü 1905'e bağlayan yılbaşı gecesini New York'taki sefaret binamızda Celal Münif Bey ile geçirdi. İki aylık geziden sonra Bağnam Paşa ile Amerika'dan ayrıldılar. Bir Alman vapuruyla tekrar Atlantik'e açıldılar. 1905 Şubatının ilk haftasında Cebelitarık'tan Akdeniz'e girince Marmara havası almış gibi oldular. 8 Şubatta Napoli, 9 Şubatta Cenova'ya geldiler. 20 Şubat 1905'te İstanbul'a ayak bastığında, bu seyahate çıkalı dört ay olmuştu. Kaptan Buknam'ın hazırladığı raporu Abdülhamid'e sundular...[144]

143 Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 316
144 Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 318

Levent Şahverdi Arşivi

Amerika dönüşü eşini de yanında getiren Buknam Bey, artık İstanbul'lu olmuştu. Önce Pera Palas'a, sonra Moda'da deniz manzaralı bir eve yerleşti. Kırmızı fesi, nişanlarla süslü bahriye elbisesi kendine yakışıyor, çarşı pazarda gezerken iltifatsız kalmıyordu. Boş zamanlarında Adalar ve İzmit körfezi arasında kotra yarışlarına katılıp balık avlıyordu. Yanından ayırmadığı refakat zabiti Rauf Bey'e amir değil, dost gibi davranır... Rauf Beyin Bağnam Paşa ile beraberlikleri beş buçuk sene sürdü. Dört buçuk senesi Başkitabet Dairesinin denize bakan odasında, bir senesi de Amerika seyahati ve sonrasında...[145]

1904'deki Amerika seyahati Rauf Bey'in görüşlerini etkilemiştir. Osmanlının rüşvet deryasında boğulan bürokrasisi, Jön-Türk fikriyatı ve Cumhuriyet inkılaplarına arkaplan eleştirileri, hatta Terakkiperver Fırka programına konulan ilkeler Amerikan sisteminden etkiler taşır:

"... Amerika'da ırk, dil, milliyet birliği yoktu ve bu ayrılık bizim Osmanlıdan daha derindi. O halde onlardaki birliğin temeli neydi? Mezhep farklarına rağmen Amerika Hristiyandı. Kurulduğu yıllardaki zenci esareti de, Kızılderilileri kendilerine bağlamak için sağlam temel olarak onları Hristiyanlaştırmışlardı. Din devlet dışı ve üstü olmasına rağmen Klise, konuşulmayan hakim faktördü. Bizde ise durum başkaydı. Osmanlı hakanlığının asıl varlığı olan Rumeli ve Anadolu'da Müslüman olan sadece biz Türklerdik. Geride kalan ve yekun olarak bizi aşanlar Hristiyandı. Din, dil, ırk, gelenek ve kültür bakımından mutlak bir hürriyet içindeydiler. Adeta bağımsızdılar ve ayrıcalıkları vardı. Askere gitmiyor ve ekonomik refah içinde yaşıyorlardı. Küçük sanatlar onların elindeydi... Belki yadırganacaktır, onlar hakim bizler mahkum idik.

Avrupa'da Müslüman denilince akla hemen Türkler geliyordu. Çünkü dünyaya tesir etmiş İslami hareketlerin başında hep Türkler vardı. Müslüman devletleri hep Türkler kurmuşlardı. Araplar ve Acemler Türkleri fanatik dinci olmadıkları, ırklarına has özellikleri gereği hoşgörülü, adil, tüm dinlere saygılı ve Hristiyan dünyası ile temasta bulundukları için İslam saymıyorlardı. Ben bu acı hakikati Trablusgarp, Balkan ve Dünya Harplerinde şahsen yaşadım.

Biz Jön-Türklerin devamı İttihat-Terakki latin esaslı Fransız demokrasisini seçmekle hata etmişlerdi. Fakat mutlak saltanat ve keyfi idarenin devamı

145 Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. I, s. 328

Levent Şahverdi Arşivi

da mümkün değildi. Rüşvet, yolsuzluk her tarafı sarmıştı. İdare-i Mahsusa gemilerinin en büyüğü olan Garp teknesi 37 yıl Kanada'dan Avrupa'ya sığır taşıyıp çürüğe çıktıktan sonra, Londra sefaretindeki hırsız grubu ile Saraydaki katolik İzzet Hold'nun kararıyla gerçek değerinin on misline satın alınmıştı..." [146]

1905 Rus-Japon harbi sürerken Abdülhamid, Liva Paşa yaptığı Bucknam Bey'den savaş raporu istemiştir. Hazırlanan rapor Rauf'un çevirisiyle sunulur. Bağnam Paşa'dan Rus-Japon harbine(1905) dair bilgi istenir. Japon Amirali Togo'nun harekatı, Amerika sefaretine gelen gazete bilgilerinden derlenmiştir. Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa veya yetkili birinin bulunmadığı, anlamsız bir yemek gösterisi... Zencisi Haremağası Nadir Ağa da masa başında..[147] KİPERT haritası üzerinde dört kişilik bir bahriye tatbikatı... Filamaların yerini değiştiren de, *"Donanma-yı Hümayun Müfettiş-i Umumisi"* ve "Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyari" gibi müşirlerin hasretle beklediği tevcihe sahip Bağnam Paşa... Altın tuğralı tabaklarda yemekler yenilir. Görkemli avizenin aydınlattığı Mabeyn salonunda Abdülhamid'i ilk defa yakından gören Rauf Bey'in gözüne çarpanlar:

"... Babil Kulesini andıran Yıldız Sarayı başlıbaşına bir alemdi. Osmanlı ülkesinde söz sahibi feodal düzenden kalan derebey ayrıcalıklarına sahip kişilerin kendileri ve oğulları, kardeşleri ve yakınları, bir göreve layık olsun olmasın üst makamlara getirilmişlerdi. Bir çeşit rehine gibi göz önünde idiler. Padişahın fahri yaverleri o kadar çoktu ki, bir tabur teşkil ederdi. Herbirinin şatafatlı, gösterişli üniformaları vardı. Cuma selamlığında bunlar, gözler kamaştıran bir mozayiği sergilerlerdi. Bütün erkan, ümera burada buluşurlardı. Bağnam Paşa ile onun ayrılmaz parçası ben de, bu törenlerde kesinlikle bulunmak zorunda idik..." [148]

21 Temmuz1905'de Cuma selamlığı için Bağnam ile cami avlusundalar. Rauf Bey bir evrakı almak için Başkitabete gönderildi. Abdülhamid'e tertiplenen suikastin bombaları bu esnada patladı. Rauf telaş

146 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 290-291

147 Pan-İslam politikası için 1889'da Abdülhamid Ertuğrul fırkateynini Japonya imparatoru Meiji'ye barış elçisi olarak göndermişti. Ertuğrul gemisi dönüşte Japon denizinde battı. Halide Edip ve pek çok kadın o günlerde çocuklarına Amiral Togd'nun ismini koymuşlardı. Bkz. Selçuk Esenbel, Japon Modernleşmesi ve Türkiye, İletişim 2012, s. 307 vd.

148 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 270

Levent Şahverdi Arşivi

içinde camii avlusuna dönerken, Abdülhamid kendi kullandığı arabanın atlarını kamçılıyordu. Rauf Beyin babası da Şura-yı Bahriye üyesi olarak selamlıktaydı. 26 cesedin havaya uçuştuğu suikastte Muzaffer Paşa ufak - tefek sıyrıklarla kurtuldu....[149]

1906 Martında Başkatip Kara Tahsin Paşa Bağnam'a yeni bir irade tebliğ etder. İngiltere'nin Liverpol şehrinde yolcu ve yük gemisi olarak kullanılan iki gemi *İdare-i Mahsusa* adına satın alınacağından, incelemeler yapılacak, hünkara rapor sunulacak... Bağnam ile Rauf Bey Londra'ya, oradan Liverpol'e geçerek inceleme yaparlar. Gemilerin yolcu ve yük taşımaya elverişli olmadıkları görülür. İhalenin arkasında, Londra ve Yıldız'a çöreklenmiş rüşvet çetesinin parmak izlerini Rauf Bey anlamakta gecikmez...[150]

Bağnam için 1906 Kasımında başka bir görev çıkarılır. 1868 de inşa edilen *Asar-ı Tevfik* fıkateyni Alman Krup fabrikalarında onarımı bittiğinden İstanbul'a getirilecek... Subay ve erler 18 Kasımda trenle Sirkeci'den hareket ederler. Budapeşte'de konsolosumuz Lütfi Simavi ile görüştükten sonra Almanya'ya varılır. Kiel limanından alınan gemi, binbir zahmetle İstanbul'a getirilir (23 Ocak 1907). Gemiyi sağ salim İstanbul'a getirdikleri için Sultan Abdülhamid, Bağnam'ı miralaylığa, gemideki zabitanı da bir üst dereceye terfi ettirir. Rauf Bey de yüzbaşılıktan önyüzbaşılığa yükselir. Altın imtiyaz madalyası alma şerefi sadece Bağnam ile Rauf Bey'e aittir. Halbuki, onarım parası ödenip teslim alınan çürük gemi İstanbul'a zorlukla getirilmiştir...[151]

1907 Eylülünde Bağnam ile Rauf Bey'e gene Almanya yolu görünür. *Peyk-i Şevket* ve *Berk-i Satvet* kruvazörleri getirilecektir. Rauf Bey aynı zamanda Peyk-i Şevket'e süvari atanmıştır. Bu iki gemi de 19 Ekim 1907'de İstanbul'a getirilerek Haliç'teki şamandıralara bağlanır.. Ertesi gün Hünkara göründüklerinde, Başkatip Tahsin Paşa, "*Abdülhamid'in gemileri Boğaza girerken Saray bahçesinden seyredip çok*

149 Sultan Abdülhamid'e Ermeni komitacılar tarafından yapılan ve Bomba Hadisesi diye literatüre geçen Suikastin Tahkikat Raporu için bkz: (Temmuzun sekizinci cuma günü selamlık mevki-i alisinde icra kılınan iştial-i cinai hakkında Ba-iradei seniyye-i Hazret-i Hilafet-penahi teşekkül eden Komisyon-ı Mahsus tarafından icra kılınan tahkikatın fezlekesidir). Haz. Raşit Gündoğdu, Çamlıca Yayınları İstanbul 2007

150 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 410

151 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 436

Levent Şahverdi Arşivi

beğendiğini" söyler. Gezip görerek değil, Saray bahçesinden seyrederek... Bu seferki hizmetin Sultan nezdindeki karşılığı Buknam Bey için Liva Amiral, Rauf Bey için Kolağası rütbesine yükselmektir.[152] Ocak ayında bir terfi ile altın imtiyaz madalyası aldığı düşünülürse, Rauf Bey'in aynı yılda iki terfi birden yükseldiği anlaşılır.[153]

1907'de Fransa'da inşa edilen *Antep* ve *Bafra* gambotları Fransız tayfalar idaresinde Çanakkale'ye getirilir. Teslim işlemi burada yapılacaktır. Ancak tayfalar Çanakkale'de değil İstanbul'da teslim edeceklerini söyleyerek gemiye el koyarlar. Bu askerlerin amacı İstanbul'da teslim ederek padişahtan ihsan koparmaktır. Bunu halletme işi de Bağnam ile Rauf Beye düştü. *İzzettin* vapuruyla Çanakkale'ye vardılar; gemi tayfalar elinden zorla alınıp İstanbul'a getirildi... Rauf Bey 1907 Eylülünde *Peyk-i Şevket* kruvazörü süvariliğine atandı. Beş buçuk sene refakat subayı olarak bulunduğu Bağnam Paşa'dan ayrılıp gemisine döner. Fakat gemisi Haliç'te demirli ve atış talimi yapması yasak olduğundan, geminin sadece günlük bakımıyla uğraşacaktır....[154]

5. Sisam ayaklanması ve Rauf Bey

Mutlak ve monarşik, Batılı anlamda da despotik bir yönetim olan Osmanlı İmparatorluğunun son günlerine yaklaşıyoruz. Abdülhamid egemenliği hızla Meşrutiyet günlerine yaklaşmakta. Şark meselesi gündemde... Makedonya üzerinde Avusturya ve Rus rekabeti kızışmış vaziyette. Almanya açık olarak "Drang Nach Osten= Şarka Doğru Akın" siyaseti izlemekte. Balkan ülkelerinin kilise ve mektep kavgaları had safhada. Makedonya'nın islahı için Mürzsteg programı yürürlüğe konulmakta.[155]

Rauf Bey'in ağabeyi Murat Bey de denizcidir. Kendisi Peyk-i Şevket'in, ağabeyi de Musul torpidosunun süvarisi... Makedonya Sırp, Bulgar ve Rum çetelerin cevelangahı olmuştur... Şekavet, çetecilik, eşkiyalık had safhaya gelmiş vaziyette. Ordu bunları bastırmakla görevlendirilmiş; Selanik'te İttihat-Terakki'ye bağlı subayların yeraltı faaliyeti hızlanmıştır. 1908 Mayısında Venizelos, Ada'ya sok-

152 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 441

153 O devirde Osmanlı ordusundaki subayların on yıllarca terfi yüzü görmediği düşünülürse, Abdülhamid devrinin nişan ve rütbe bolluğu kolay anlaşılır...

154 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 442-43

155 Geniş bilgi için bkz. S.K. İrtem, Makedonya Meselesi, Temel Yayınları 1999

Levent Şahverdi Arşivi

tuğu silahlarla Sisam'daki Rumları ayaklandırmış, hükümet konağı ve askeri kışla işgal edilmişti. 80.000 nüfuslu Ada, zaten yarı özerk halde ve Rum asıllı Prens Kupas Efendi tarafından yönetiliyordu. İsyancılar Adada bulunan 400 askerimizi teslim almışlardı. Haber İstanbu'la ulaşınca isyanı bastırma görevi Donanmaya düştü. *Hamidiye* ve *Peyk-i Şevket* kruvazörleri ile Marmaris, Antep ve Bafra gambotlarından oluşan filo hareket etti. 29 Mayısta Kuşadası'na, oradan Sisam'a ulaştılar. Filo kumandanı Halil Paşa, kaptan gemisi *Hamidiye*'den harekatı yönetiyordu. Rauf Bey'in *Peyk-i Şevket* zırhlısı hemen yanındaydı.[156]

Adayı kuşatan Osmanlı filosu destek atışları arasında, Selanik 3. Ordudan getirdiği üç tabur askeri karaya çıkardı. Rauf Bey'in ilk sıcak çatışması budur ve Peyk-i Şevket'in öldürücü salvoları, isyancıları sindirmede epey etkili olmuştur. Genç Rauf Bey ilerdeki Hamidiye destanının provasını şimdiden yapmış oluyordu...

1908 Haziran -Temmuz ayları İmparatorluğun en kritik günleridir. Rumeli'de kazan kaynamakta İttihat-Terakki Cemiyeti yeraltında son provasını yapmakta. İzmir'den takviye redif askerleri Selanik'e getirilmiştir. Abdülhamid, gelişen olayların nefesini Yıldız hafiyeleri ile dinlemekte. Rauf Bey'in ağabeyi Hasan Murat *Musul* torpidosu süvarisi olarak Selanik'teydi. Haziran ayında 10 gün izin alarak ağabeyini ziyarete gitti. İttihat-Terakki Cemiyetinin yeraltında en faal günleri. Baba dostu ve Ali Fuat (*Cebesoy*) ile Karaferye'deki evinde buluşup Midhat Şükrü'nün *(Bleda)* ziyaretine gittiler.[157] Ali Fuat akrabası Rahmi Bey vasıtasıyla İttihatçı şüreka ile yakınlık kurmuştu. Rauf Bey 9/10 Haziran günü Selanik'te bir toplantıya katılır. Talat Paşa, Rahmi Bey, Hayri Efendi, Enver Bey ve Bursalı Mehmet Tahir gibi İttihatçılarla tanışırlar. Yazdığına göre, İttihatçıların gizli toplantılarına İstanbul'da da katılmıştır. Yakın olduğu iki arkadaşından biri Selahaddin Adil *(Paşa)* diğeri Kolağası Kazım Karabekir... Üç arkadaş Kur'an üzerine yemin edip, İttihat-Terakki Cemiyetinin üyesi ve sempatizanı olmuşlar.

10/23 Temmuz 1908'de ilan edilen meşrutiyette her yerde hürriyet şenlikleri yapılmaktaydı. Halk, vükela ve rical konakları, nezaretler

156 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 441

157 Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, Rauf Bey'in babası Muzaffer Paşa ile yakın arkadaş idiler.

Levent Şahverdi Arşivi

önünde gösteriler yapıyordu. Yolsuzluk ve rüşvetle servet yapan Yıldız haramileri konağından çıkamıyordu. Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Serasker Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa, Maadin ve Orman Nazırı Selim Melhame, Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa, Şehremini Reşid Paşa... Başhafiye Fehim Paşa, İkinci Katip İzzet Holo, Necip ve Selim Melhame kardeşler. Selim Melhame 28 Temmuzda İtalyan Elçiliğine sığınmıştı. En göze batanları Ragıp Bey ile İzzet Holo idi. Silah, mühimmat, gemi ihaleleri, Hicaz demiryolu inşaatı ve maden imtiyazlarından alınan rüşvetlerle Saray himayesindelerdi. Halife Sarayı rüşvetin merkezi olmuştu. İzzet Holo, Maliye Komisyonunun başında, Yıldız telgrafhanesi elinin altındaydı. "*Hazret-i Şehriyari kurenadan İzzet Paşa*" ünvanı tüm kapıları açıyordu. [158]

İkinci Katip İzzet Holo İttihat-Terakki Cemiyetinin gözetiminde iken 30 Temmuzda Alman elçiliği yazlık ikametgahına giderek yardım istedi. Yüz bulamayınca Fransız Elçiliğine gitti. Onlar da kabul etmediler. Bunun üzerine Başkatip Tahsin Paşa'dan resmi belge alarak Adadaki köşkünden İngiliz bandıralı *Mari* isimli gemiyle kaçtı. Oğlu Mehmed Ali Bey Washington temsilciliğinde görevliydi. İzzet Holo'nun kaçtığı duyulunca yakalama görevi Rauf Bey'e verildi. İzzet Holo'yu saraydan tanıyan Rauf Bey, Peyk-i Şevket ile Mari gemisinin peşine düşerek Çanakkale'de yetişti. Gemide arama yapacağını bildirdi; Fransız konsolosunun müdahalesi ile gemiye bile çıkarmadılar. Eli boş döndü. İzzet Holo'nun köşkünde yapılan aramada bir mektup ele geçirildi. Mektupta ***"Yıldız Sarayında her ne yapmışsam, hepsini sizin bilginiz ve isteğiniz dahilinde yapmışımdır..."*** deniliyordu.

Değil Başkitabetteki çevrilen dolapları bilmemek, turnalar bile Abdülhamid'den habersiz Yıldız'ın üstünden uçamazdı. İzzet Paşa zimmetine geçirdiği yedibuçuk milyon dolarını Amerika'da işletmesiyle tanınıyordu.[159]

158 Meşrutiyetin ilanı ve Yıldız'daki yolsuzluk ve rüşvetin perde arkası için Bkz. Süleyman Kani İrtem'in iki eseri, Meşrutiyet Doğarken, Temel 1999; Sultan Abdülhamid ve Yıldız Kamarillası, Temel 2003

159 Sultan Abdülhamid'in Yıldız Sarayında dönen rüşvet çarkları ve ihsan edilen yalı ve köşklerin listesi, Ceyb-i Hümayunun iflasa sürüklenmesi üzerine borçlarının tasfiyesi üzerine Meclis-i Mebusanda yapılan görüşmeler hakkındaki ayrıntılar için bkz. O.S. Kocahanoğlu,31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, Temel Yayınları 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

6. 31 Mart ve Ali Kabuli olayı

Meşrutiyetin ilanı üzerinden (23 Temmuz 1908) fazla zaman geçmeden İstanbul kanlı bir irtica olayına sahne oldu. 31 Mart Ayaklanması çıktığında *(13 Nisan 1909)* Rauf Bey *Peyk-i Şevket* süvarisi idi. Olayları gemisinde yaşadı. İsyanı Rumeli'den getirilen Avcı Taburları başlatmıştı. Hassa Ordusuna ait Selimiye, Taksim, Davutpaşa kışlaları onbaşı ve çavuşların, donanma da bahriye neferlerinin eline geçmişti. Kasımpaşa'daki Bahriye Nezaretini işgal eden isyancı askerler, eski Bahriye Nazırını telgrafla göreve çağırdılar. İlk işleri, namaz kılmayan zabitleri manga safında camiye sevkedip iman tazeletmek oldu. Önce Asar-ı Tevfik ve Mesudiye zırhlısını ele geçiren isyancılar, sonra mavnalarla Rauf Bey'in *Peyk-i Şevket* zırhlısına yaklaştılar. Asker arasına karışan sarıklı mollalar, gemi imamı Murat Hoca nezaretinde mürettebatı kışkırtarak, Peyk-i Şevket etrafını sarmışlardı: "*Asker kardeşlerimiz, Padişahımız size selam etti. Süvariniz kafirdir, Sarayı topa tutacak, sakın ola emrini dinlemeyin. Onu alıp Padişahın önünde parçalayacağız....*"

Ayasofya - Beyazıt güzergahında genç zabitler öldürülüyordu. Beyrut Mebusu Mehmed Aslan ve Adliye Nazırı Nazım Paşa Ayasofya meydanında öldürülmüştü. 31 Mart'ın en feci cinayeti Bahriye neferleri tarafından Yıldız Sarayı önünde işlendi. *Âsar-ı Tevfik* zırhlısı süvarisi *Binbaşı Ali Kabulî Bey*, tehdit makamında Yıldız'a bir iki bomba savrulması gerektiğini söylemişti. Ali Kabuli gece kamarasına çekilince, filika indiren efrat, karaya çıkarak tabur imamı Murad Hoca, Torpido çarkçısı mülazım-ı evvel Çanakkaleli Hasan ve Bölükemini Hamdi ile buluştular. Kamarada uyuyan Ali Kabuli, vurulan kapısını açarken başına geleceklerden habersizdi. Çanakkaleli mülazım Hasan ile gemi imamının kanlı gözlerini karşısında buldu. "*Bağlayın şu haini!*" diye elini kolunu bağladılar, zabitler de kamaralara hapsedildiler.

Gemiden çıkarılan Ali Kabuli, isyanın üçüncü 15 Nisan 1909 Perşembe günü askeri erzak arabasıyla Saraya getirildi. İsyancılar *Padişahı isteriz* diye kapıda bağırıyordu. Abdülhamid bir yaveriyle ne istediklerini sordurdu. İsteklerini bizzat padişaha ileteceklerini bildirdiler. Abdülhamid, avniye denilen kenarları kırmızı siyah kaputuyla Hamidiye camiine bakan balkonda göründü. Yaveri ekremleri ve Başkatibi yanındaydı. "*Padişahım çok yaşa*" diye bağırılıyor, o da kitlenin

Levent Şahverdi Arşivi

ruhunu dinliyordu. Serseriler güruhuna *Alay imamı*, mülazım Hasan, Bölükemini Hamdi Çavuş öncülük ediyor, *"Din düşmanı Ali Kabuli'nin katli vacip"* deniliyordu.[160]

Erzak arabasına hayvan gibi tıkılan Ali Kabuli kafesinden çıkarıldı. Abdülhamid'in ağzından çıkacak sözle kurtulacağını umuyordu. Tek başına ilerleyip selam vaziyeti aldı. *"Şevketmeab Efendimiz, cahilane şikayetlerin aslı yoktur, inanmayınız"* diyebildi. Abdülhamid cevap vermeden başını eğip içeri çekildi. Sessizce baş eğmesi idam fermanı sayıldı. İmam Hacı Murad Efendi seslendi: Efendimiz ferman buyurdu... Gebertin alçağı!...

Gözü dönmüş asiler, beyaz elbisesi kanlar içinde yerdeki Ali Kabuli'yi tekmeliyor; süngülerin biri inip biri kalkıyor, "Padişahım çok yaşa!, şeriat isteriz!" avazeleri yükseliyordu. Cinayetin görgü tanığı Mabeyn Başkatibi Ali Cevad Bey Fezleke'de yazmıştır:

"... Çarşamba gününden itibaren İstanbul'da başıboş gezmekte olan asker, takım takım Yıldız Saray-ı hümayunun pişgahına gelerek 'padişahım çok yaşa!' duasını tilavet eder, zat-ı hümayunları da pencereden bunları selamlardı. Nisanın ikisine müsadif perşembe günü ber mutad bir takım askerin Yıldız kasrının önünde bağırışmakta olduklarını işiterek teşrif-i şahane vukuu tabii olduğundan kasra gittim. Zat-ı hümayunları da merdivenden çıkıyorlardı. Bana dediler ki, 'askerler bir binbaşı getirmişler Yıldız'ı topa tutacakmış.' Zat-ı şahane doğruca pencere önüne gittiler. Ben de pencereyi açtım ve karşılarında divan durdum. Meydan birçok bahriyeli asker ve ahali ile dolmuştu. Zeminden iki adam boyu irtifada bulunan pencerenin altında seryaver Şakir ve ikinci fırka kumandanı Veli Paşalar bulunuyordu. Zat-ı şahane Şakir Paşa'ya hitaben, 'Ne istiyorlar?' dedi. Şakir Paşa anlamamış olacak ki, pencere karşısında selam duran biri tüfekli, diğeri tüfeksiz iki askeri pencere önüne getirdi. Zat-ı şahane ne istediklerini sordu. İstanbul'u topa tutacağı ve gayet fena adam olduğundan bahisle Binbaşı Ali Kabuli'yi getirdiklerini ve kendilerini terfi ve maaştan mahrum bıraktıklarından bahsettiler. Zat-ı şahane binbaşının bu emri kimden aldığını sual buyurmaları üzerine, bir kaç asker birşeyler söylediler... Zat-ı hümayunları pencereden başlarını çıkararak ve elini göğüslerine koyarak askere hitaben, 'o adamı bana teslim edin, ben tahkik ederim' dedi. Orada

160 Ali Kabuli cinayetinin ayrıntısı için bkz. O.S. Kocahanoğlu,31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, Temel Yayınları 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunan paşalara da Ali Kabuli Beyin mahfuzen karakola götürülmesini ferman buyurdular."[161]

Cevat Bey biraz sonra huzura çıkıp katillerin yakalanmasını arzedince Abdülhamid'in hışmına uğradı: *"... Ne bağırıyorsun Başkatip. Bu asi herifleri aleyhimize çevirecek, Sarayı kurşuna tutturacaksın. Bunlar artık asker değil yeniçeri olmuşlar!"*

7. Abdülhamid ve Yıldız Şatosu

Olayın bir görgü tanığı da Saray imamı Sadık Hoca'nın oğludur. (Nurettin Peker, 1893- 1987). Koltuk Kapısı sağındaki nöbetçi kulubesinden seyrettiği faciayı yazar:

"... Bir kargaşadır koptu. Bu şeriat hainini vurun, öldürün bağırışmaları duyuldu.... Etrafını saran deniz askerleri yumruk ve dipçiklerle hücum ettiler. 'Evlatlarım vurmayın, ben de evlat sahibiyim, sizi kandırmışlar, ben de Müslümanım, sonra Allah sorar' diye yalvarırken, bir deniz askeri martini tüfeğiyle öne fırladı. Şeriat haini diyerek süngüsünü midesinin üstüne sapladı. Ali Kabuli canhıraş bir sedayla, 'canıma kıymayın alçaklar' diye yere yığıldı.... Sırmalı Saray korumaları kaçıştılar. Bir asker cansız bedenin üstünden ceketini çıkardı. Gövdesi bir kafes haline gelinceye kadar dipçik ve süngülerle delik deşik ettiler. Ayaklarındaki potinleri aldılar. Bedeni tanınmayacak hale gelince'geberdi' diyerek süngülemeyi bıraktılar. Sonra bacaklarından tutup sürüklediler. Hamidiye camiinin alt tarafında durdular. 'Bu hınzır herif kabukludur, muayene edelem' dediler. Sonra, şu pezevengi asalım dediler. Külçe haline gelmiş parçalanmış vücudu ağaca astılar.... Bu olay, çocukluk hayatımda gördüğüm ilk cinayet olduğundan kafama öyle yerleşmiş ki, unutamam. Ben gördüğümü yazdım, gerisini tarih yazar. Bu olayı şişiren, uyduranlar olmuştur, ama ne olursa olsun benim yazdığımdan daha açık değildir."[162]

Ali Kabuli cinayeti *Meclis-i Vükelada* görüşülüp[163] sebep olanlar hakkında bir zabıtname yapılması Bahriye Nazırı Emin Paşa'dan istenir. Emin Paşa, faillerin bulunup cezalandırılması bir yana *zabıt tutmak sorgulama yapmaktır* diyerek tahkikatı bile engeller. Abdurrahman

161 Bkz. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi, Haz. Faik Reşit Unat, s. 59-60 TTK Ankara 1985

162 Bkz. Nurettin Peker, Tüfek Omuza, s. 33-35, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

163 Bkz. Son Vak'anüvus Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, haz. Kadaman/Ünal, s. 33 TTK. Ankara 1996

Levent Şahverdi Arşivi

Şeref Bey Abdülhamid'in bu yaşlı paşası, kabine toplantısında *"sakız çiğnedi durdu"* diye yazıyor.[164]

Rauf Bey'e gelince, o da Peyk-i Şevket zırhlısının süvarisiydi. Bahriye askerleri Asar-ı Tevfik ve ve Mesudiye'den sonra Peyk-i Şevket zırhlısına yanaştılar. "Asker kardeşlerimiz, Padişahımız size selam etti. Süvariniz kafirdir, sakın ola emrini dinlemeyin. Onu Padişahın önünde parçalayacağız" diye mürettebata bağırıyorlardı.[165]

Ali Kabuli cinayeti sadece Yıldız şatosunun değil, Kuruçeşme yalısında ihtilâlcilik oynayan Prens Sabahaddin'in de günahıdır. Ali Kabûli'ye haber gönderip Yıldız'a bir iki top atarak Abdülhamid dehşete kapılmasını istemiştir. Ali Kabuli Prens Sabahaddin'in yalısına gitmiştir. Mevlanzade Rıfat kendisi dahil Ahrar Fırkası, Kamil Paşa ve Mizancı Murad'ı isyanının arkasına yerleştirir. İsyan sabahı yalısına gelen Mevlanzâde'ye Prens Sabahaddin: *"Mîrim, biz durur durur da siyaset meydanına böyle atılırız!"* müjdesini vermiştir.[166]

Prens Sabahaddin, kan üzerine oturacak bir hükümette görev alamam deyince Ahrarcılar bozguna uğradı. Planı öğrenen Abdülhamid, oyunu bozmak için satranç tahtasına oturup isyanı lehine çevirdi. Taşnak, Arnavut, Kürt muhalefetince desteklenen Sabahaddin, Hareket Ordusu İstanbul'a girince Pendik köşküne uzaklaştı, Mizancı Murad ile bir isyancı gibi tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne tıkıldı.

İsyan günü gemisinde bulunan Rauf Bey, geceleyin kıyafet değiştirerek filikayla Peyk-i Şevket'i terketti. Beyoğlu'ndaki İngiliz elçiliğine geldiğinde Sefaret bahçesi insan kaynıyordu. Bir sürü insan gibi *Bağnam Paşa* da korkudan sefarete sığınmıştı. Rauf Bey'i teselli etti, yanına verdiği kavaslarla sefaret arabasına bindirip Sirkeci rıhtımına gönderdi. Rauf Bey Pire'ye çıkarak oradan Selanik'e geçti.

164 Bkz. 31 Mart İsyanı hakkında Bkz. O.S. Kocahanoğlu, 31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, s. 277-283

165 Giritli Ali Kabuli Rauf Bey'in teyze kızıyla evliydi. Gazeteci Feridun Kandemir'in de annesinin dayısıydı. Kandemir'in babası aynı zamanda Trablusgarp'a sürülen Şeref Kurbanları arasındadır. Bkz." Feridun Kandemir, Rauf Orbay, 1965 s. 18

166 Mevlanzade Rıfat, 31 Mart, s. 130, Pınar 1996. Ahrarcıların (liberaller) planına göre Prens Sabahaddin'e kabine kurdurulacak, Reşad Efendi tahta çıkarılıp Nazım Paşa Harbiye Nazırı olacaktı. Ahran Fırkasını Mevlanzade Rıfat'ın Kürt lobisi, Ermeni ve Rumlar destekliyordu. Reşad Efendinin katibi iken Yemen'e sürülen Mevlanzade, meşrutiyette dönerek Serbesti gazetesini çıkarmıştı. İttihatçılara ölümcül muhalifti.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey Selanik'e vardığında doğruca 3. Ordu karargahına gitti. Canını kurtaran İttihatçılar orada toplanmıştı. Ordu merkezi ve Askeri Kulüp kaynıyordu. Hareket Ordusu hazırlıklara başlamış, Redif Fırkası gönüllülerle dolmuştu. Enver Berlin'den, Fethi Paris'ten Hafız Hakkı Viyana'dan gelmişlerdi. Niyazi, İsmail Canbulat, Eyüp Sabri, Mustafa Kemal gibi subaylar ve İstanbul'dan gelenlerin umudu Mahmut Şevket Paşa'ydı. Rauf Bey de Paşa'nın huzuruna çıkıp yaşadıklarını anlattı. İstanbul'da Harbiye Nezareti ve Erkanı Harbiye'den ses çıkmıyordu. Genç subaylar hareketin başına Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın geçmesini istiyordu. İki günlük hazırlıktan sonra, Redif Fırkası Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa öncü kuvvetlerin başına getirildi.

Rauf Bey, Hareket Ordusunun öncü birlikleriyle İstanbul'a geldi. Fırkanın Erkan-ı Harp Reisi Mustafa Kemal idi. Hüseyin Hüsnü Paşa İstanbul'a giriş hazırlıklarını bitirdiği sırada Mahmut Şevket Paşa bir emirle harekatı durdurup komutayı üzerine aldı. Donanma da Yeşilköy açıklarına toplanıp desteğini Hareket Ordusundan yana koymuştu. Rauf Bey Hareket Ordusunda aktif görev almadı; Ancak İstanbul- Yeşilköy arasında mekik dokuyordu. Müşir Deli Fuat Paşa'yı Mahmut Şevket Paşa'nın Yeşilköy'deki karargahına götürdü. Enver Bey'in (Paşa) yönettiği Taksim kışlasının topa tutulmasını seyretti.

Hareket Ordusu üç koldan İstanbul'a girerek şehre hakim olmuş, Meclis-i Mebusan, Abdülhamid'i hal' kararı almıştır (27 Nisan 1909). Tahtın sahibi Sultan Reşad, İstanbul'un en güçlü adamı Mahmut Şevket Paşa olmuştu. İsyancıların yargılanması için üç Divan-ı Harp kurulmuş, Rauf Bey Bahriye kontenjanından Hurşit Paşa Divanı Harbine üye atanmıştır. Mizancı Murat ve Derviş Vahdeti gibi önemli isimler burada yargılandığı halde, anılarında fazla bilgi veremez. Yıldız Sarayının isyandaki rolünü araştırmak için kurulan komisyonda da görev aldı.[167] Hazırlanan rapor Abdülhamid'in yargılanması gerektiği yönünde iken, Saraya ve hanedana dokunacağı düşüncesiyle, işleme konmamış, zaten Abdülhamid de Selanik'e sürülmüştür.[168]

167 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel s.

168 Divanı Harp yargılamaları hakkında geniş bilgi için Bkz. O.S. Kocahanoğlu,31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, Temel Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

8. Balkan Harbi ve Rauf Bey

Artık Rauf Bey'in askerlik hayatında destanlaşan bir öyküye sıra gelmiştir. Ancak öykünün kısa bir geçmişini sunmamız gerekiyor. Meşrutiyet ilan etmekle sorunlardan kurtulmuş olmuyor, adım adım çöküşe yaklaşıyorduk. 29 Eylül 1911'de İtalyanlar Kuzey Afrika'daki Trablusgarp vilayetimize (Libya ve Bingazi) asker çıkarmıştı. Kendi limanları karşısında bulunan ve Osmanlı devletiyle sağlam bir bağı kalmamış bir eyaleti almak istiyor; Afrika gezisine çıktıklarını söylüyorlardı. Osmanlı Devletinin donanma gönderme cesareti yoktu. Enver, Fethi, Mustafa Kemal gibi genç subaylar el altından Libya'ya gönderilip gerilla direnişi düşünüldü. Rauf Bey'e göre, "Babıali İtalya'ya protesto notası hazırlarken bizler Karabekir'in evinde neler yapılabileceğini görüşüyorduk. Teklifler arasında en pratik ve tatminkar olanı Mustafa Kemal'in ki idi: Mısır üzerinden Trablusgarp'a giderek, İtalyanlar içerilere yayılmadan müdafaa hattı kurmak... Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'yı ziyaretle kararımızı bildirip yardım istedik... Hükümet bundan ümitli değildi, menfi tesir yapmaması için girişimiziden resmen haberdar olmayacaktı. Sayıları otuzu bulan Enver ve Mustafa Kemal'in idaresindeki gönüllüler, İstanbul'dan verilen karara uygun olarak Mısır üzerinden Trablusgarp'a geçtiler."[169]

Gönüllüler arasında Rauf Bey'i de buluruz. O da Ömer Fevzi ile Mısır'a giderek gerillalara ikmal işlerinde bulundu. Bu noktada kısaca da olsa Mustafa Kemal konusuna değinmek gerekir. Trablusgarp Harbi çıkınca Mustafa Kemal Erkan-ı Harp Kolağası (kıdemli yüzbaşı) olarak Genelkurmay I. Şubede görevliydi. Bu savaştan ümitli olmasa da terfisi gecikmişti, Enver'den de geri kalmak istemiyordu. Mustafa Kemal, gazeteci Mustafa Şerif adı ve sahte pasaportla 15 Ekim 1911'de Naci, Hakkı ve Yakup Cemil Beylerle yola çıktı. Hiçbir yerden yardım görmediler. Paraları bitti. Genel Merkezden 300 lira para istediler. Para yok Enver'e ulaşın denildi. Sonra Mustafa Kemal'in senediyle Ömer Fevzi Bey'den 200 İngiliz lirası alınarak hareket olundu. Mustafa Kemal yolda hastalanarak İskenderiye'ye döndü. Burada 15 gün hastanede yattı. Bu arada Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) da kendilerine

169 Bkz. C. Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, s. 238

Levent Şahverdi Arşivi

katıldı ve tekrar yola çıkıldı. Mustafa Kemal ve arkadaşları Mısır'da tanınmamak için Arap kıyafetine büründüler.[170]

Mustafa Kemal çok sıkıntılı bir yolculuk sonunda Tobruk'da Enver'in emrindeki karargaha ulaştı. Burda Derne Komutanı olarak görev yaptı. Balkan Harbinin çıkması üzerine diğer gönüllü subaylarla İstanbul'a dönmek zorunda kaldılar. Mustafa Kemal Mısır'a geldiğinde parası bittiği için Harbiye Nezaretinden parcırah talep etti (10 Kasım 1912). O günlerde Selanik düşmüş, Bulgarlar Çatalca önlerine gelmişti.[171]

Osmanlı donanması değil Kuzey Afrika sahilleri, Çanakkale'yi aşamadığı için, İtalyanlar Trablugarp harbinden sonra Ege adalarını işgale başlayınca da donanmamız ortaya çıkamadı. Rauf Bey'e göre donanma yıllardır Haliç'te karıncalanmış makineleri ve yosun tutmuş gövdesiyle hayalete dönmüştü. İşin garibi aynı donanma hemen arkadan gelen Balkan Harbine yakalanacak, dünkü tebaamız Balkan devletleri Çatalca önlerine gelecek, Çanakkale girişini tutan Yunan donanması sanki boğazımıza sarılacaktı.[172]

Trablusgarp Harbi ardından çıkan Balkan Harbi ise Osmanlı devleti için gaflet, bozgun ve felaket anlamına gelir; Rumeli topraklarının

170 Bkz. Hamdi Ertuna, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Ankara 1984, Genelkurmay ATASE Yayınları, s. 207-208 – ATASE arşivi, Özel Dosya R.106, Klasör N.34, Fihrist No.26 (Mustafa Kemal'in 22.5.1912 tarihli mektubu).

171 Mustafa Kemal'in gönüllü olarak katıldığı bu vatanseverliğini cehl-i mürekkep bir gazeteci siyonist komplosuna malzeme yapar: "... ABD'de yayınlanan bir gazetede okuduğum bir yazıda, 1911'de Trablusgarp savaşına kara yoluyla giden Mustafa Kemal, Kudüs'te bulunduğu sırada, kaldığı otelin lobisindeki birkaç Yahudi ile konuşurken onlara **'Babam bana bir Karay Hoca tutmuştu'** demiş olduğu yazılıdır. Burada daha fazla tafsilat veremiyeceğim. Bu konu incelenmelidir. Bu Karay hoca kimdir?" *"Türkiye'yi bugünkü perişan hale, çocukluğunda bir Karay hocadan gizlice Yahudi diniyle ilgili dersler alan ve her gece" Sema Yisrael "duasını okumadan yatağa girip uyumayan bir kişi sokmuştur."* M. Şevket Eygi, Yahudi Türkler ve Sabetaycılar, ZVİ Geyik Yayınları, s. 112, İstanbul 2000. Cehli mürekkep gazetecinin bu iddiası ilerde değerlendirilecektir.

172 Şunu belirtelim ki 4 zırhlı, 5 kruvazör, 10 muhrip.15 torpido,19 korvet, 20 gabot olmak üzere 73 parçalık gemiden ibaret olan Osmanlı donanması İtalyan işgalini seyretmekle kalmıştır. İtalya Harbindeki ihmali yüzünden Hakkı Paşa istifa etmiş, yerine 9. Sait Paşa hükümeti kurulmuştur. 15 Ekim 1912 Uşi andlaşması gereğince Trablusgarp ve Oniki adalar İtalya'ya bırakılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye, Temel Yayınları 2004; Hale Şıvgın, Trablusgarp Savaşı, AAM. Ankara 2006

Levent Şahverdi Arşivi

tamamı bu savaşta kaybedildi. Balkan devletlerinin ittifakına gafil avlanan Kamil Paşa hükümeti, en büyük hatasını mali sıkıntı nedeniyle 60.000 askeri terhis ederek yapmış, subaylar da parti rekabetine düşmüştür. İttihat-Terakki hükümeti 1910'dan itibaren Hıristiyanları askere almıştı. Bu ordunun harp kuvvetini artıracak yerde azaltmıştı. Osmanlılık namına kan dökmeyecekleri belliydi. O kadar ki başta Arnavutlar olmak üzere hepsi ihanete saptılar. Özellikle demiryollarında çalışan Rum, Bulgar ve Ermeniler bunu açıkça yaptılar.[173]

9. Hamidiye'nin şanlı destanı

Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın cephe oluşturduğu Balkan Harbinde Osmanlı ordusu Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmıştı. Savaş karada cereyan ettiği için Osmanlı donanması seyirci kalıyordu. Ali Rıza Paşa kumandasındaki Batı ordusu Adriyatik kıyısında ateş çemberinde kalmış, bazı yerlerde direnmesine rağmen yenilmişti. Şark ordumuz çekile çekile Çatalca da tutunabilmiş, Kırklareli'den Gelibolu'ya kadar Trakya'da Bulgar askeri geziniyordu. Şark ordusunun asker ve malzeme ikmali Karadeniz'den yapıldığı için nakliye gemilerimizi koruma görevi Turgut Reis, Mecidiye ve Hamidiye'ye verilmişti. Bu nedenle Rauf Bey Karadeniz'de devamlı seyir halindeydi. Hamidiye 21 Ekim 1912 de Kovarna, 28 Ekimde Varna şehirlerini bombaladı. Ne var ki asker çıkarmadan 3000 metre mesafeden Bulgar sahillerini bombalamak mermi israfından başka anlama gelmiyordu. Bu görevi yaparken 21-22 Kasım 1912 gecesi Drazki, Lettasci ve Stogi adlı dört Bulgar torpidosunun saldırısına uğradı ve sancaktan yaralandı. Baş tarafı denize batmış şekilde ve Turgut Reis zırhlısının yardımıyla İstanbul'a dönerek kendini kurtardı. Haliç'te kırk gün havuzda kalan Hamidiye, kurbanlar kesilerek havuzdan çıkarıldı. [174]

Hamidiye tamirde iken Bulgar ordusu Çatalca'ya dayanmıştı. Çatalca'da Başkumandan Vekili Nazım Paşa ile görüşen Rauf Bey, Tekirdağ sahillerinden düşman birliklerine uzaktan mermi yağdırma görevi aldı. Savaşa gene faydası olmuyordu. Daha sonra Çanakkale'de bekleyen donanmaya katıldı. Balkan Harbinde ciddi deniz gücü yalnız Yunanlılarda bulunuyordu. Yunan donanması ise Ege Adalarını işgal

173 Bkz. Süleyman Kani İrtem, Meşrutiyetten Mütarekeye, age. s. 318

174 Bkz. M. Turgay Erol, Mühendis Şakir Efendi'nin kaleminden Hamidiye Karadeniz'de, Atlas Tarih, sayı: 16/2012, sayfa: 104 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

edip boğaz çıkışını kapatmıştı. Osmanlı Donanması boğazına sarılan Yunanlılarla hesaplaşmayı göze alamıyordu. Çünkü donanmamız yaşlı ve yıllardır Haliç'te bakımsız kalmıştı. 31 Aralık 1912 Pazartesi sabahı Amiral gemisi Barbaros zırhlısında toplanan harp meclisi, korsan bir harekat yapılmasını planladı. Harp Meclisinin kararı 32 yaşında kıdemli yüzbaşı (kolağası) Rauf Bey'e tebliğ edildi. Hamidiye tek başına Akdeniz'e açılıp Yunan sahillerini, ticaret ve nakliye filolarını, askeri tesislerini vuracak, Yunan gemilerini boğaz girişinden uzaklaştıracak, Averof kruvazörü ve ana muharip unsurları üzerine çekerek donanmamız üzerindeki baskı hafifletilecekti. Plana göre Rauf Bey koşullara bağlı olarak resen vereceği kararlarla, Ege'de tecavüzi hareketlerde bulunabilecek, sonra İzmir'e dönecekti. Bu mümkün olmadığı takdirde İskenderiye, Brindisi gibi tarafsız limanlarda lojistik destek sağlayacaktı. [175]

Hazırlanan plan gereğince Hamidiye Çanakkale Boğazı'ndan bir harp hilesi yaparak çıkacaktı. Gemide bir yangın çıkıyormuş senaryosu oynandı. 1 Ocak 1913 gecesi ışıklarını söndürerek açıkta bekleyen Yunan donanmasının gözüne görünmeden Akdeniz'e açılmayı başardı. Bütün heybetiyle Şıra adası önlerindeydi; 2800 metre mesafeden topları bir anda gürledi. Askeri hedeflere ateş yağıyordu (4 Ocak 1913). Makedonya muhribi sulara gömüldü, barut fabrikası havaya uçuruldu. Yunan donanmasının bir zırhlı ile dört muhribi saf dışı bırakıldı. Rauf Bey telsizle Şıra bombardumanını Başkomutanlığa bildirdi. Tam yol bordralayıp Yunan adaları arasından uzaklaştı. Kömür ikmali için Beyrut'a çevirdi rotayı. Doğrudan bir çatışmaya girmeden Averof'u peşine takıp Yunan donanmasını ikiye bölmek istemesine rağmen Averof Çanakkale önünden ayrılmadı.[176]

175 Rauf Bey Hamidiye'nin maceralarını kendisi şahsen yazmamış, fakat elindeki belgeleri kronolojik tasnif içinde orjinalelleriyle Deniz Kuvvetleri Komutanlığına göndermiştir. Hamidiye'nin deniz harekatı hakkında en özlü bilgi Dz. Albay Tevfik İnci tarafından Donanma dergisinin eki olarak 75 sayfalık kitap halinde yayınlanmıştır. Yazar Kitabını hazırlarken Rauf Bey'le iki uzun görüşme yapmış, akına katılan subaylarla da görüşmüştür. *Bkz. Tevfik İnci, Balkan Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Harekatı, Dz. K.K. Neşriyatı, Deniz Basımevi 1952*/ Cemal Kutay, Hamidiye destanı olarak bilinen bilgileri Tevfik İnci'nin anılan eserini kitabında kaynak göstermeden kullanmıştır. *Bkz. Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete/Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. 2, s. 478, Kazancı Yayınları 1992.*

176 *Bkz. Tevfik İnci, Hamidiye Kruvazörünün Akın Harekatı, s. 10*

Levent Şahverdi Arşivi

Adriyatik rotasına girmişken lojistik destek için Akdeniz'e yöneldi ve Beyrut'a geldi (18 Ocak 1913). Hamidiye 12 günde 700 ton kömür yakıyordu. Kömürsüz kalmak cephane infilakini doğuruyordu. 19 Ocak 1913 günü tarafsız ülke konumundaki Mısır'a gelen Rauf Bey, Hidiv'in izni ile Port-Said'e yanaştı. İngiliz Komiserliği'nin muhalefetine rağmen, 29 Ocak 1913'te karasuları dışında özel teknelerle ikmalini tamamladı.

Tekrar Akdeniz'e açılan Hamidiye, Başkomutanlık Vekaletinden Yunanistan'ın Batı limanlarına yönelik nakliyatı engelleme emri aldı. Malta ve İtalya karasularına yakın seyrederek Adriyatik'e geçip düşman unsurlara taarruz edecekti. 14 Şubat 1913'te Malta'nın La Valetta Limanı'na demirleyen Hamidiye, uluslararası kurallara göre 24 saat kalabileceği için makine arızasını gerekçe gösterip 3 gün daha kaldı. 450 ton kömür ikmali yaptı. Hamidiye'den endişelenen Yunan Donanması, Adriyatik kuvvetlerini bir zırhlı ve 3 muhriple takviye etmişti. 17 Şubat 1913'te Malta'dan ayrılan Hamidiye 22 Şubatta Gazze'ye intikal etmiş, Hayfa'ya demirleyerek 395 ton kömür almıştır. Hamidiye'nin lojistik desteğini Binbaşı Ömer Fevzi (Mardin) sağlıyordu.

Arnavutluk'ta tecrit edilen Garp Ordusuna ulaştırılmak üzere 50 ton cephaneyi 2 Mart 1913'te Arvat Adası'nda (Suriye karasuları) teslim alan Hamidiye, 8 Mart 1913'te Silifke'den ayrılarak, 11 Mart 1913'te Adriyatik'e girdi. 12 Mart 1913'te karşılaştığı Leros isimli Yunan ticaret gemisini, kaptan ve 20 kişilik mürettebatını Hamidiye'ye aldıktan sonra mahmuzlayarak batırdı. Sorguya çektiği Yunanlı kaptandan bir zırhlı ve üç muhribin Korfu'da bulunduğunu, Yunan ticaret gemilerinin Şingin Limanında (Arnavutluk) Osmanlı ordusuna karşı savaşan Sırp birlikleri için asker ve cephane boşalttığını öğrendi. Yunan filosuna tam yol ilerleyen Hamidiye, Draç'ta Sırpların ordugahını topa tuttuktan sonra Şingin'e hareket etti. Rauf Bey'in ağzından bir Mehmetcik hikayesi dinleyelim: "... Hamidiye'de bir Arnavut serdümen vardı ve Adriyatik denizine girilmiş biraz sonra toplar ateş kusacaktı. Sabah yaklaşıyor, askerler yerlerinde görev başındaydı." Geminin varda bandrası (işaretçi) alaca karanlıkta tek tük ışıldayan sahilde bir yeri gösterdi: "Kumandanım, işte görünen yer bizim serdümenin köyü".

Serdümeni yanına çağıran Rauf Bey, oğlum dedi, "biz şimdi bu sahilleri bombardıman edeceğiz. Belki bu evlerde akrabaların vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Seni onlara karşı zorla harbe sürüklemek istemem. Eğer istersen bir filikayla seni sahile çıkarayım."

Levent endamlı serdümen Kaptan Rauf'un önünde ağlamaya başladı. Sesi titriyordu: "Kumandanım, ben nankör değilim. Türk milletinin ekmeğiyle büyüdüm. Benim Türkten gayrı kimsem yoktur. İzin ver, bu millete isyan eden babam bile olsa ilk tetiği ben çekeyim!."[177]

Hamidiye Şingin limanına girdiğinde dokuz gemi demirliydi. Hamidiye'nin topları ortalığı gürlemeye başladı (27 Şubat 1913). Semeni Nehri (Arnavutluk sınırında) deltasına Türk birlikleri için getirdiği malzemeleri boşalttı. Ancak 4500 metre kadar yakınlarına *Lonchi* isimli Yunan Muhribi'nin yaklaştığını gördü. Boşaltmaya devam ettiği takdirde Yunanlıların taarruzuyla karşılaşacağı için kömürünün de azalması nedeniyle limana girerek, ticaret gemilerine teslim çağrısı yaptı. Çağrılara karşı tepelerden ateş açılınca, hem tepelerdeki bataryaları hem ticaret gemilerini hedef aldı. Karadaki hedefler bertaraf edilirken Yunan ticaret gemilerinden altısı batmış; birinde ağır infilak meydana gelmiştir. Düşman, cepheleri takviye için sevk ettiği çok sayıda askeri personelini ve çok sayıda mühimmatını kaybetti...[178]

Hamidiye taarruzlarını tamamladıktan sonra 250 ton kömürüyle ulaşacağı limanların mesafe analizini yaptı; Yunan donanması ile karşılaşmamak için İskenderiye'ye gitti. İtalyan karasularına yakın seyrede-

177 Rauf Bey'in ölümü dolayısıyle yazılan yazıdan. Bkz. Yavuz Senemoğlu, Rauf Orbay, Cumhuriyet 19 Temmuz 1964 No. 14354

178 Balkan Harbi Osmanlı'nın en büyük yenilgisidir. Bunun en büyük sorumlusu da büyük komutandan en küçüğüne kadar askerin siyasete bulaşması olarak gösterilir. O sırada halaskar zabitan ile İttihatçı subaylar arasında kıyasıya çekişme yaşanıyordu. Hatta birbirinin başarısını gölgelemek için kayıplar pahasına yapılıyordu. Harp Tarihi mecmuasında Hamidiye komutanı Rauf Bey'in sırf Kamil Paşa hükümetinin ve Nazım Paşa'nın, dolayısıyle o kabinenin defterine müsbet yazılmasın diye Averof zırhlısı ile kapışmaktan kaçındığı iddia edilmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, Asker siyasete bulaştı ve Rumeli'deki Anavatanı Kaybettik, Atlas Tarih, 2012/sayı 16, s. 33. Bu iddiayı başkaları da tekrarlar:"... *(Hamidiye) Şaşırtıcı seyir hareketleriyle dünyanın ilgisini çekmişti. Bununla beraber, elinde iken Yunanistan amiral gemisi Averof'u batırmadığı, zira o sırada iktidarda bulunan İttihatçı düşmanı kabineye prestij sağlamak istemediği çok ağır ithamı, ciddi harp tarihi kitaplarında yazılıdır."* Bkz. Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Portreler, s. 297, Ötüken 1999. Rauf Bey'in tek olumlu başarısı "ihanet" ithamıyla yerlebir edilmektedir. Ayrıca *Bkz. Murat Yılmaz, Rauf Orbay, Modern Siyasi Düşüncede Muhafazakarlık, İletişim Yayınları, s. 54.*

Levent Şahverdi Arşivi

rek Yunan gemilerine görünmeden Akdeniz'e çıkan Hamidiye 16 Mart 1913'te İskenderiye'ye uğradıktan sonra Yemen'e geçti. Nisan Mayıs aylarını orada geçirdi. 7 ay 24 günlük harekattan sonra bakıma muhtaç olmuştu. 9 Ağustosta Yemen'den rotasını İstanbul'a çevirdi. Saatte 11 mil süratle İzmir limanına girdi. İlk karşılama Çanakkale'de yapıldı. Gâzi gemiyi hükümet adına aynı zamanda Hamidiye'nin ikmal subayı olan Ömer Fevzi Bey heyecanlı bir nutukla karşıladı:

"... Bir yıla yakın bir müddet şu zayıf tekneyi o geniş denizlerde yaşatan, boyunlarımızı ve sancağımızı düşmana eğdirmeyen sizdeki sonsuz vatan ve millet sevgisinden başka ne olabilir. Hamidiye bu mübarek alsancağı Karadeniz'de, Akdenizde, Adalar ve Yunan denizinde dört düşman devletin ordugahları, istihkamları ve filoları karşısında şan ve şerefle dalgalandırmış, şevket ve satvetini muhafaza etmiştir. Hamidiye bir ümit şulesiyle parlayan bir seyyare gibi ufukları dolaşırken bütün dünya anladı ki, Türk donanmasının en zayıf bir gemisiyle gerektiği zaman üstüne aldığı bir vazifeyi yapmaya bütün varlığı ile yapmaya azmedecek ve bu uğurda ölümü seve seve karşılayacak hassaları mükemmelen haizdir. Siz Akdeniz'e bir akıncı olarak çıktınız. Lakin bir korsanlığa asla tevessül etmediniz. Hiçbir acize dokunmadınız. Hiçbir kimseye zulmetmediniz. Daima mert, daima şanlı yaşadınız. Aldığınız esirlere kendi yemeklerinizi, kendi yataklarınızı verdiniz. Bütün bu fedakarlıklarınızla büyük bir milleti sevindirdiniz. Bu milletin en bahtsız günlerinde yüzünü ağarttınız. Barbaros'un taşıdığı bu sancağı tıpkı onun gibi, o denizlerde ferman ferman olarak şan ve şerefle gezdirdiniz. Hamidiyenin mübarek kıldığınız sancağını hürmetle öperek gazanızı bütün millet adına tebrik ederim..."[179]

25 Ağustos 1913'te İstanbul'a giren Hamidiye, Dolmabahçe önlerinde 21 pare top atışıyla Sultan Reşad'ı selamladı. İstanbul büyük bir tezahürata hazırlanmıştı. Bahriye Nazırı Mahmut Paşa, Maliye Nazırı Rıfat Bey, Dahiliye Nazırı Talat ve İstanbul Muhafızı Cemal Beylerle çeşitli cemiyet temsilcileri ve kalabalık bir topluluk Dolmabahçe önündeydi. Her taraf bayraklarla donanmış, istimbot ve kayıklar geminin etrafını sarmıştı. Müdafaai Milliye Cemiyeti Reisi Celaleddin Arif Bey hoşgeldin konuşması yaptı. Rauf Bey tebrik edildi. Karşılama töreninden sonra mürettebat rütbe ve nişanlarla taltif edildi. Balkan faciasından kalan tek teselli, Hamidiye'nin bu şanlı harekatıdır. 12 Temmuz

179 Bkz. Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 201-203, Yakın Tarihimiz Yayınları 1965

Levent Şahverdi Arşivi

1913'de binbaşılığa yükselen Rauf Bey, 1913 sonuna kadar Hamidiye kruvazörünün komutanı olarak kalacaktır.[180]

10. Sultan Osman ve Reşadiye

Balkan Savaşında Yunanistan'ın Averof gibi bir kruvazörle sağladığı üstünlüğü bilen İttihat-Terakki yönetimi, donanmayı güçlendirme kararı almış, İngiltere'ye iki gemi sipariş etmişti. *Reşadiye* ve *Sultan Osman. Reşadiye*, İngiliz Vickers tezgahında Brezilya için kızağa konmuşken siparişten vazgeçilmesi üzerine bize devredilmişti. Sultan Osman dretnotu ise Amstrong tezgahlarında üretilmiş, 1913 Eylülünde her iki dretnot teslime hazır hale gelmişti. Reşadiye Londra Büyükelçimiz Tevfik Paşa'nın katıldığı törenle 3 Eylülde denize indirildi. İki dretnotun 1914 Temmuzunda donanmamazı katılacağı yolunda gazete haberleri halk arasında sevinç yaratmıştı.

Sultan Osman komutanlığına 8 Ocak 1914'te Rauf Bey atanmıştı. 2 Ağustos 1914 tarihinde teslimi planlanan gemilerin getirilmesi için Rauf Bey, 100 kişiye yakın mürettebatı Reşit Paşa vapuruyla İngiltere'ye götürdü (29 Temmuz 1914). Saray-Bosna cinayeti o sıralarda vukua gelmiş, savaş çanları çalmaya başlamıştı. Avusturya-Macaristan Sırbistan'a harp ilan etti (28 Temmuz 1914). İngilizler geminin tesliminde gönülsüz davranıyor, her gün yeni bahaneler çıkarıyordu. 7 Temmuzda Fransa ziyaretine gelen Bahriye Nazırı Cemal Paşa Tulon'da deniz manevraları izliyordu. Rauf Bey Paris'e gelerek durumu Cemal Paşa'ya anlattı. Cemal Paşa, *"Siz gemiyi teslim alın, son taksidini de*

180 Hamidiye, 1903'te Abdülhamid tarafından İngiltere'ye sipariş edilen 3805 tonluk bir kruvazördür. Elswick tezgahlarında 1904'te bitirilerek, "Abdülhamid" adıyla donanmaya katıldı. 1908 devriminden sonra adı "Hamidiye" oldu. 104 m. uzunluğunda, 14.4 m. genişliğinde olup iki adet 15, sekiz adet 4.7 cm'lik ve altı adet 37 mm'lik Amstrong topu ile donatılmıştı ve 22 mil sürat yapıyordu. Hamidiye 1908 Sisam ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı.31 Mart isyanını bastıran Hareket Ordusu Yeşilköy'e gelince donanma birlikleri arasına katıldı. I. Dünya savaşında yarbay Vasıf Muhiddin Bey komutasında görevler aldı. Bir süre okul gemisi olarak kullanıldı. 1924'te Deniz Harp Okulu öğrencileri ile tatbikata çıktı. 12 Eylül 1924'te Atatürk Karadeniz seyahatini Hamidiye ile yaptı. 1926'da Hariciye Vekili Tevfik Rüştü'yü Çiçerin ile görüşmek üzere Odessa'ya götürdü. Uzun süre Cumhuriyet donanmasının kumandan gemiliğini yapan Hamidiye, 2 Eylül 1928'de Atatürk'ün Ertuğrul yatından idare ettiği tatbikatta komutan gemisi olarak görev aldı. Bir süre ihtiyat filo sancak gemisi olan Hamidiye, 1964'te hurdaya çıkarıldı. Maliye Bakanlığının satış ilanları Rauf Bey'in vefat ettiği günlere raslıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderiyorum" diyerek Rauf Bey'i Londra'ya gönderdi. Geminin son taksidi yediyüz bin lira ödendiği halde devir-teslime yanaşılmıyordu. İngiliz Bahriye Nazırı Churchill savaşı bahane ederek parası ödenmiş *Sultan Osman* zırhlısına elkonduğunu, *Reşadiye* dretnotu ile iki torpido destroyerini de vermeyeceğini hükümete resmen bildirdi (3 Ağustos 1914). Büyükelçi Tevfik Paşa'nın girişimini dikkate almayan İngiltere *"Devletin bekasından daha üstün yasa yoktur"* kılıfına sığındılar. O günlerde Sadrazamı Said Halim Paşa da Alman Büyükelçisi Vangenheim ile ittifak pazarlıkları yapıyor, Enver Paşa da devleti Birinci Dünya Harbine sürüklüyordu. Üç ay Londra'da bekleyen Rauf Bey, Reşid Paşa vapuru ile 22 Ağustosta geri döndü. Çanakkale'ye sığınan Almanların *Goben* (Yavuz) ve *Breslav* (Midilli) zırhlıları ile bu eksiklik telafi edilecekti. Cumhuriyet döneminde uzun süre hizmette kalan Yavuz, kaybedilen iki zırhlıya teselli işlevi gördü.[181]

11. Rauf Bey'in Afgan seferi

Rauf Bey Londra'dan eli boş döndüğünde Osmanlı devleti kısmî seferberliğini ilan etmiş; Meclis-i Mebusan Sultan Reşad tarafından *-üç ay sonra dâvetsiz toplanmak üzere-* dağıtılmıştı. İstanbul'da harp havası esiyordu. Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ziyarete giden Rauf Bey tuhaf bir teklifle karşılaştı. Sultan Reşad'ın "Kutsal Cihat" fetvasını bir heyetle Afgan Emiri Habibullah Han'a götürecek, İngilizler aleyhine savaşa girmesi istenecekti. Emir için murassa kılıçlar, Kuran-ı Kerim ve kıymetli hediyeler hazırlanmıştı. Rauf Bey doğrudan Başkumandanlık ile haberleşecek; heyette Alman İmparatorunun temsilcisi *Von Vas Muss* ve bazı subaylar da bulunacaktı. Hayalinden bile geçirmediği bu öneri karşısında Rauf Bey şaşırır. Anılarında yazmıştır:

"Elimde olmadan gülümseyerek, dilimin ucuna şu kelimeler geldi. Afganistan denen yerin, adından başka nesini biliyoruz Paşam?... Şu anda oranın haritadaki yerini bile gözümün önüne getiremem. Nereden, nasıl, hangi yollarla gidilir meçhulüm... Amerika tarikiyle mi gitsem acaba?..."[182]

181 Reşadiye ve Sultan Orhan dretnotlarına Osmanlı devleti henüz savaşa katılmadın el konulmuştu. Bkz. Serhat Güvenç, Osmanlıların Dretnot Düşleri, İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 115-123. M. Turgay Erol, Türklerin Dretnotları Denize İnerken, Atlas Tarih Dergisi Yıl: 2010/sayı: 3; ayrıca bkz. Fahri Çoker, Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler, Deniz Basımevi İstanbul 1984

182 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 7 vd. Temel Yayınları 2006

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa, konuya ciddi yaklaşıyordu: "Afganistan'ı İngilizler aleyhine kendi safımıza harbe sürüklemek son derece önemli bir teşebbüstü. Her şey hazırlanmış, Irak havalisi kumandanı Cavit Paşa'ya talimat verilmişti. O size, her türlü kolaylığı göstererek, Irak'tan Afganistan'a geçmeniz için her şeyi yapacaktır."

Rauf Bey'in tereddüt göstermesi üzerine yeni Harbiye Nazırı olan Enver Paşa; "bu mühim vatanî hizmeti ancak siz yapabilirsiniz" deyince kabullenip ekibini kurmak zorunda kaldı. Yüzbaşı Tevfik'i (Çerkez Ethemin kardeşi) yaver, binbaşı Ömer Fevzi'yi de (Mardinî) Kurmay Başkanı seçti. Ömer Fevzi aynı zamanda Hamidiye'nin ikmal subayı ve Teşkilat-ı Mahsusa Şark Şubesi Müdürüydü. Osman Tufan, Baha Sait, Çerkez Reşit ve Ethem gibilerden bir müfreze oluşturdu. Alman İmparatorunun adamı Von Vassmuss ile Peşaverli Abdurrahman Nihat da heyetteydi. Dil bilir diye yanına verilen Abdurrahman daha evvel bir sıhhiye heyetiyle Afganistan'dan İstanbul'a gelmişti.[183]

Rauf Bey'in bu görevinin arkaplanında 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman İttifak antlaşmasının gizli hükümleri ve Enver Paşa'nın Turan hayalleri vardı. Bu misyon Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yerine getirilecekti. Dünya harbine girilirken Alman politikası, Hindistan ve Afganistan'daki Müslümanları İngilizlere karşı kullanma amacı taşıyordu. Osmanlı padişahının *İttihad-ı İslam* mesajı ve *Cihad-ı Ekber* fetvaları da kullanılacaktı.[184] Vaktiyle İran'da konsolosluk eden ve iyi Farsça bilen *Von Vassmuss* isimli Alman da heyete katılacaktı. Harcanmak üzere sandıklar dolusu Alman altınları hazırdı.

Afganistan'ın haritadaki yerini bilmeyen Rauf Bey İstanbul'dan ayrılarak 15 Eylül 1914'de Halep'e geldi. Enver Paşa, İstanbul'daki Alman Ataşemiliterinin Benz marka otomobilini Halep'e göndermişti. Halep'te Baron otelinde, bir aydan fazla kalarak Afgan Emirine verilecek hediyelerin gelmesini beklediler. Onlar Halep'te iken Karadeniz hâdisesi olduğuna göre, Rauf Bey emrindeki müfreze sıcak çatışma çıkmadan önce yola çıkmıştır. Halep'te bir ay kaldıktan sonra Bağdat'a

183 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, age. s. 8

184 Geniş bilgi için Bkz. Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilatı Mahsusanın Hindisan Misyonu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 25 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

oradan da İran sınırına geldiler.[185] Bağdat Valisi Süleyman Nazif idi. Oradan Cavit Paşa'nın karargahına geldiler.

Güya İran içinden Afganistan'a varılacaktı. Cavit Paşa "Sizi Şeyh Hazal götürecek" deyince Rauf Bey şaşırdı; çünkü Şeyh Hazal İngiliz bendesiydi. Cavit Paşa'dan hayır gelmeyeceğini anlayınca Kurna'dan Bağdad'a döndü. Vaziyeti kollamak üzere Türk-İran sınırında *Mendeli* kasabasına geldiler. Alman Von Vassınuss'un tahakküm edici davranışları üzerine de, elindeki altınları alarak yanından uzaklaştırdı.[186] İran'ın kuzeyi Rusların, güneyi İngilizlerin denetimindeydi. Afganistan'a geçme imkânı olmadığını Enver'e bildirince, kendine "Cenubî İran Başkumandanısın, bölgeyi aşiretlerle müdafaa edip İngilizleri kaçıracaksın" emri verildi. Mendeli' de beklerken, Kirmanşah'taki İngiliz ve Rus konsolosları Sencanî aşiretini saldırtıp birkaç askerimizi şehit ettiler. Rauf Bey elindeki taburla Kirmanşah'a gelse de kuvveti olmadığı için şehre giremedi. Kirind mevkiinde karargâh kurdu, fakat ileri gidemedi. Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa bu esnada Birinci Kuvvei Seferiye kumandanı olarak Tebriz'den Azerbaycan'a geçmişti. Rauf Bey İran'dan çekildi.

ATASE arşivinde Teşkilat-ı Mahsusa belgeleri arasında Rauf Bey'in bir mektubuna raslanır. O sırada Emniyet Umum Müdürü olan İsmail Canbulat'a gönderdiği 23 Haziran 331 tarihli mektupta Rauf Bey, 700 mevcutlu müfrezesiyle çektiği zorlukları ve Almanların kendini başarısız kılmak için çevirdikleri entrikaları hükümete iletmesini istemekte. Bölgedeki Hindu-Müslüman ihtilafı yanında, Türk-Alman ihtilafı da dikkati çekiyordu.[187] Osmanlı Devleti amansız bir savaş içinde boğuşurken Rauf Bey gibi bir denizcinin böylesi bir maceraya sürüklenmesi basiretsizliktir. Osmanlı donanması Balkan harbinde varlık göstermediğine göre, dünyanın en büyük deniz gücü İngiliz donanmasına da karşı çıkamazdı. Bunun anlamı Hamidiye'nin savaşa sokulmadan rıhtıma çekilmesidir. [188] Halbuki Rus donanması Karadeniz

185 Rauf Bey, Benz marka Alman otomobili ile Bağdat'a giderken yol boyunca otomobil gören Arapların "şeytan geliyor" diye kaçıştıklarını yazar.

186 Rauf Bey, İstanbul'a dönüşünde bu altınları Enver Paşa'ya teslim etmiş, o da bir yolunu bulup Yemen Kumandanı Ali Sait Paşa'ya yollamış.

187 Bkz. Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilatı Mahsusanın Hindistan Misyonu, s. 91.

188 Buna benzer bir ifadeyi Ahmed Emin Yalman Rauf Bey'in ölümü ardından bir

Levent Şahverdi Arşivi

sahillerini topa tutarak Mithat Paşa vapurunu batırmış, Doğu cephesine denizden takviye yolunu kapatmıştı. Enver Paşa bile Sarıkamış dönüşü Trabzon'dan gelemeyip, kara yoluyla Ulukışla üzerinden dönmüştü. Afganistan görevi zorunlu ise, bir kara subayı bulunamaz mıydı? Rauf Bey'le Bağdat'ta karşılaşan Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa bile bu acayip görevi aklına sığdıramaz.

Alman ve Türk heyeti yol ortasında ayrıldılar. Böylesi Teşkilat-ı Mahsusa misyonları ve *Von Vassmuss'un* yanındaki bir sandık altın her şeyi ele veriyordu. Rauf Bey müfrezesindeki Çerkez Ethem ve Tevfik kardeşlerin isimlerini açıklamakta çekingen davranır. Halbuki Ömer Fevzi (Mardin) Teşkilat-ı Mahsusa'nın Umur-u Şarkiyye Müdürü, Ethem kardeşler de heyetin silahşörüydü. Bağdat'ta heyete yedek subay İsmail Hami de katılmıştı. Bir araştırmada şu değerlendirme yapılır:

"Rauf Bey müfrezesinin kuruluş amacı, hazırlanış biçimi ve sonucuyla I. Dünya Savaşında Türk Genelkurmayının yaptığı projelerin, izlenen politikaların ilgi çekici bir örneğidir. Savaş sırasında Kafkasya ve İran'ın istilaya kalkışılması, Mısır seferine girişilmesi, Galiçya'ya asker gönderilmesi, Mısır, Sudan, Trablusgarp, İran ve Hindistan'da ihtilal çıkarma girişimleri, Rauf Bey müfrezesi ile aynı talihi paylaşır. Hepsinin ortak noktası arzu edilen ile mümkün olan arasındaki dengenin sağlanamamış olmasıdır. Almanların istekleri ile İttihatçıların emellerine uygun olan bu girişimler, tam bir ölçüsüzlük örneğidir. Bu teşebbüsler nasıl, hangi güç ile başarıya ulaşacaktır? Kendisinde böyle güç vehmedilen unsurlardan birisi Teşkilat-ı Mahsusadır. Rauf Bey müfrezesi örneğinde görüldüğü gibi Hindistan'a gönderilen ajanlar daha İstanbul'da İngilizler tarafından tanınırlar. Umuru-u Şarkiyye Dairesi Müdürü Ömer Fevzi (Mardin), son derece gizlilik gerektiren görevine dikkat etmeyenlerin başındadır. Teşkilat-ı Mahsusa kadroları istihbarat tecrübesinden yoksun sivil ve askerlerden oluşur. Afrika, Şark, Türkistan, Irak masalarını idare edenler küçük rütbeli subaylardır. Türkçe, İngilizce, Fransızca dilleri masası bir erin elindedir. Entelijans Servis'e karşı mücadele etmek söz konusu olunca, sonucun başarısız olacağı ortadadır."[189]

Aynı günlerde Ubeydullah Efendi başkanlığında bir sefaret heyeti de yola çıkmıştı, iki heyet de birbirinden habersizdi. Garabeti Ubey-

yazısında kullanmıştır: *"Birinci Cihan Harbinde Rauf Bey kendi ifadesiyle karaya vurmuştu."* 24 Temmuz 1964 Milliyet gazetesi.

189 Bkz. M. Balcıoğlu, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 67-92

Levent Şahverdi Arşivi

dullah Efendi'nin anılarında görürüz. Erbil'den Rauf Bey'e bir telgraf çeken Ubeydullah Efendi anladı ki Rauf Bey de kendinden habersiz. Bunu Musul'a gelince öğrendiler. Ubeydullah Efendi'ye göre, İstanbul hükümeti ne olur ne olmaz, belki biri yolda öldürülür diye Kabil'e iki heyet hazırlamış; biri Bağdat tarafından öbürü Kirmanşah üzerinden ve kim olduklarını da söylemeden yola çıkarılmış...[190]

Rauf Bey'in İran sınırında *bir yıla yakın süren* macerası başarısızlıkla sonra erdi. Yarbaylığa yükseltilip Donanma erkanıharp reisliğine atanmış olarak Kerkük-Mardin üzerinden İstanbul'a döndü (1915). Dönerken Bağdat İngiliz konsolosluğu tercümanı Hintli Abdurrahman'ı da beraberinde İstanbul'a getirdi.[191]

Cemal Paşa 4. Ordu Komutanı olarak Suriye'ye gitmiş, vekaleti Enver Paşa'ya bırakmıştı. Birinci Dünya Harbinde tek deniz harekatı yapamayan donanmamız Amiral Souchun emrine verilmişti. "Donanma ıslah projesi" üzerine Almanlarla anlaşamayan Rauf Bey anlaşmazlığın çözümü için Şam'daki Cemal Paşa'ya gidecek ve onunla Wilhem'i ziyaret gezisine katılıp, dönüşünde albay olacaktır.[192]

190 Bkz. Mehmed Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları, (Haz. Ömer Hakan Özalp), Dergah Yayınları 2002, s. 207-208

191 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 231, Sebil 1996

192 Bolşeviklerin Savaştan çekilmesi üzerine Danimarka'da toplanan esir mübadele heyetine katılan Rauf Bey, Brets-Litovsk Barış Konferansında da (2 Aralık 1917-3 Mart 1918) Türk delegasyonunda bulunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

3

Mondros Mütarekesi ve Rauf Bey

1. Rauf Bey Bahriye Nazırı

Bu bölümde imparatorluğun yıkılışa sürüklendiği bir dönemin hikayesini ve hikayede Rauf Bey'in rolünü göreceğiz. Dört yıla yakın her cephede çarpışan Osmanlı orduları 1918 ortalarında Irak ve Filistin'de geri çekilmeye başlamıştı. Başta Talat Paşa kabinesi vardı. Enver Paşa cephelerde cereyan eden durumu kabineden sakladığı için askeri vaziyet sağlıklı bilinemiyordu.[193] 3 Temmuz 1918'de dokuz senedir Osmanlı tahtında oturan Sultan Reşad vefat edecek, yerine Sultan Vahdeddin oturacaktır. 4 Temmuz 1918'de tahta oturan Vahdeddin İttihatçı aleyhtarlığı ayrı bir şanssızlık oluşturuyordu.[194]

İngilizlerin 19 Eyüyde başlattığı saldırı Suriye cephesini çökertmiş, 27 Eylül gecesi Şam düşmüştü. İngilizler mükafat olarak Şam'ın teslim alınma şerefini Emir Faysal'a bağışlamıştı. İtilaf kuvvetleri 5.666 ölü ve yaralı vermiş, 750.000 esir almıştı. [195]Anadolu tehlikeye düşmüş; Bulgaristan teslim olunca Selanik'teki Fransız ordusunun önü açılmıştı. Fransız general *Franche Despere* bir hafta içinde İstanbul

193 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, İttihat Terakkinin Sorgulanması ve Yargılanması, s. 355, Temel 1998. İttihat-Terakki'nin harp siyaseti hakkında, Beşinci Şube Soruşturmasında Maliye Nazırı Cavid Bey geniş açıklamalarda bulunmuştur.

194 Vahdeddin için kılıç alayı cülusundan 58 gün sonra Eyüp'te yapıldı. Tarih boyunca Mevlevi Çelebileri, Şeyhülislam ve Nakib-ül -eşraflar tarafından kuşatılması adet olan kılıcı bu sefer Ahmed Sunusi kuşatmıştır. Bkz. İ.H. Danişmend, Kronoloji, c. 4, s. 440

195 Bkz. Eugene Rogan, Osmanlının Çöküşü, s. 418, İletişim 2017

Levent Şahverdi Arşivi

kapılarına dayanabilirdi. Hükümetin ateşkesten başka çaresi kalmamıştı. Sadrazam Talât Paşa Almanya seyahatinden acı haberle dönmüş, Sofya'dan geçerken sulh lehindeki fikirleri görünce zafer ümidinin söndüğünü anlamıştı. Bulgaristan'ın isteği üzerine Müttefiklerin mütarekeye razı olması ve 29 Eylül 1918 itibariyle çatışmaya son verilmesi üzerine Bulgar Kralı Ferdinand ülkesini terkedip Macaristan'a kaçtı. Harbe devam taraftarı olan Harbiye Nazırı Enver Paşa bile sulhtan başka çarenin kalmadığını görüyordu.[196]

Harbi yapan hükûmetin barış masasına oturması doğru olmadığından Talat Paşa hükümetten çekilme kararı verdi.(7 Ekim 1918). Durumu Vahdeddin'e bildirmek üzere Talât Paşa, Enver Paşa'yı yanına alarak saraya gitti ve hükumetin istifa kararı aldığını bildirdi. Hükümetin çekilmesine sevinmesine rağmen Vahdeddin, Talât Paşa'dan bunu beklemiyordu. Acı sözlerle hırpalamayı uygun bulmadı; İttihatçılar henüz kuvvetten düşmediği için saray darbesi yapabilirlerdi. Meclis-i Mebusan kapalı bulunduğu için açılana kadar Talât Paşa'dan istifasını açıklamamasını istedi.[197]

10 Ekim 1918'de toplantıya çağırılan Meclis-i Mebusan Sadrazam Talât Paşa'nın okuduğu nutuk-u hümâyunla açıldı. Vahideddin açılış törenini locadan seyrediyordu. Meclis tatilde iken tahta çıktığı için Kanun-u Esasi gereğince hünkar yemini edememişti. Locadan Riyaset kürsüsüne inerek "*Şer'i Şerif ve Kanun-u Esâsî ahkâmına riayet ve vatan ve millete sadakat edeceğime vallahi*" diyerek yemin metnini okudu ve mebusların da yemin etmesini istedi.[198]

Talat Paşa'nın istifası üzerine hükümet kurma görevi ayan üyesi Tevfik Paşa'ya verildi. Talat Paşa bir yumuşak geçiş kabinesi düşünüyordu. Meclisteki çoğunluğu elinde bulunduran İttihat-Terakki Fırkasının Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermeyeceğini bildirdi. Tevfik Paşa da zaten kabineyi oluşturamıyacağını anlayınca görevi iade etti. Bunun üzerine Ayan üyesi Müşir Ahmed İzzet Paşa'ya görev verildi. İzzet Paşa'nın Enver ile arası iyi değildi; ancak hassas ve çabuk heyecanlanan biri olduğu için geçiş hükümetine uygun biriydi. İzzet

196 Bkz. Süleyman Kani İrtem, Sultan Vahideddin, s. 12
197 Bkz. Süleyman Kani İrtem, Sultan Vahideddin, s. 13
198 Bkz. İbnülemin M.K. İnal, Son Sadrazamlar, s. 1942

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa kabineyi kurduğunda (14 Ekim - 8 Kasım 1918) Suriye dahil tüm cepheler çökmüş, İngiliz ordusu Şam'a girmişti.[199]

İzzet Paşa hükümeti üzerinde fazla duracak değiliz, bizi ilgilendiren nokta, Rauf Bey'in bu hükümette Bahriye Nazırı olmasıdır. Rauf Bey Bahriye Nezaretinin kurmay başkanı ve ikinci adamı sayılırdı.[200] İzzet Paşa hükümetin ilk işi mütareke temaslarına girişmek oldu, zira General Milne Meriç kıyısına dayanmış, İstanbul'a yürümeye hazırlanıyordu. Hükümet kiminle ve nasıl temas sağlayacaktı?. Hükümetin önüne hiç beklemediği bir imkan çıktı. 1917'den beri esaret günlerini Büyükada'da geçiren general Charles Townshend, eski 2. Ordu ve Kafkas Cephesi Kumandanı İzzet Paşa'nın hükumet kurduğunu duyunca arabuluculuk yapacağı umuduna kapıldı.[201]

General Townshend İzzet Paşa'yı tanıdığı için 15 Ekim 1918 tarihli bir mektupla görüşme talebinde bulundu ve hemen ertesi gün dâvet edildi. İzzet Paşa'nın Türbe semtindeki konağında yapılan görüşmede, "esaret günlerindeki iyi muameleden dolayı teşekkür ederek, İngiltere ile müzakere edilecekse arabulucu yapabileceğini" bildirdi. Teklifi memnunlukla karşılayan İzzet Paşa, Kut-ül-Amare'deki İngiliz direnişini Gâzi Osman Paşa'nın Plevne savunmasına benzeterek gururunu okşadı. Kırım savaşından beri İngiltere'nin yaptığı yardımları unutmadıklarını söyleyerek sözlerine şöyle devam etti:

"... Onurumuzu ve şerefimizi ihlal eden şartları kabul edemeyiz.

199 Nitekim Adana'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Seryaver Naci Bey'e gönderdiği 14 Ekim 1918 tarihli telgrafta, sulhtan başka çare kalmadığını, İzzet Paşa'nın kendisi de içinde olan bir hükümet kurması gerektiğini bildiriyordu. İzzet Paşa hükümette Mustafa Kemal'e görev vermemiş, Harbiye Nazırlığını da boş tutmuştur. Telgraf metni için Bkz. Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 13, AAM 1991

200 İzzet Paşa'nın hükümet kurma çalışmaları için bkz. A. İzzet Paşa, Feryadım, c. 2, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 20 vd.

201 Irak cephesinde Kut-ül-Amare'de Osmanlı ordusuna esir düşen general Townshend kaçmama sözü verdiği için Büyükada'da misafir ediliyordu. Esareti sırasında takas edileceği inancını yitirdiği için 1918 yılı yazında üç defa kaçma girişiminde bulunmuş, şanssızlık sonucu başaramamıştı. Bu girişimlerden hükümetin ve muhafızların haberi olmamıştır. Bu günlerde İngiliz uçakları İstanbul üzerinde uçup, bomba ve bildiriler atıyordu. Bu konuda yapılmış bir doktora için bkz. Tarık Saygı, Townshen ve Türkler, s. 88, Paraf Yayınları 2011. Townshend'in anıları için Bkz. Charles Townshende, Mezopotamya Seferim, Çev. Gürol Koca, İş Bankası Yayınları 2012

Levent Şahverdi Arşivi

Biz başkaları gibi değiliz. Namusumuz vardır ve onur kırıcı şartları kabul etmektense sırtımızı duvara dayar, sonuna kadar savaşırız. Asırlardan beri yerleşmiş bulunduğumuz İstanbul'dan bizi çıkarmaya çalışmayınız. Bu şartları kabul edemeyiz..." [202]

Sadrazam İzzet Paşa öngörüşmeler için Bahriye Nazırı Rauf Bey'i görevlendirmişti. Rauf Bey Townshend'i gizlice ziyaret ederek görüş birliği sağladılar. Bir yıldır İstanbul'da serbest dolaşan Townshend Türkiye'ye minnet duyuyor, bu iyiliği karşılığında serbest kalacağını umuyordu. Townshend İngiliz Kuvvetlerinin Mondros'ta bulunan karargahına gidip mütareke teklifimizi iletecekti. Temaslar son derece gizli tutulmalıydı, duyulduğu takdirde azınlıklar taşkınlık, Almanlar tek başımıza sulh yapıyoruz diye bir çılgınlık yapabilirdi.

General Townshend anılarında Rauf Bey'e *"bir arkadaş gibi iyi tanıdığım biri"* ifadesini kullanır. Yazdığına göre aracılık için 15 Ekim 1918'de İzzet Paşa ve Rauf Bey'e mektupla kendisi başvurur. Ertesi gün İzzet Paşa ile görüştükten sonra İngiltereyle temasa geçmesi için serbest bırakılır. Aynı günün akşamı Büyükada'ya hükümetin şartlarını getiren Rauf Bey, bu temasların Almanlar tarafından duyulmamasını ve ertesi gün hareket edilmesini istemiştir. [203]

Mütareke temasları Townshend ile sınırlı kalmadı. İzzet Paşa'nın tanıdığı bankacı Marcel Savoa da Paris'e gönderildi. Bern askeri ateşemiz devreye sokuldu. Amerikalılarla temas için Hahambaşı Hayim Naum Efendi de Köstence üzerinden yola çıkarıldı.[204] Naum Efendiyi gizlice götürecek vasıtayı hazırlama görevi Rauf Bey'e verilmişti. Rauf Bey bunu da hazırladı, ancak sadece Townshend'in temasları sonuç verecektir.[205]

202 Bkz. Selahattin Tansel, Mondros'tan Mütarekeye, c. I, s. 26

203 Bkz. Charles V.F. Towsnhend, Irak Seferi ve Esaret s. 643, Yeditepe 2011.

204 21 Teşrinievvel 1918 Pazar: "İzzet Paşa Hahambaşının Amerika'ya gönderilmesinden bahsetti. Herkes muvafakat etti. Yalnız Hayri Efendi bizim paramızla Kudüs için çalışacak dedi ki, doğru bir itham değildir." Bkz. Maliye Nazırı Cavid Bey, Felaket Günleri, c. I, s. 21 Temel Yayınları. Ayrıca Bkz. Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınevi, 1976, s. 52.

205 İzzet Paşa Naum Efendi'yi bizzat çağırarak "Amerikalılarla temas için size yarı resmi bir vazife veriyorum" dedi. Naum Efendi: Şu anda Amerika kamuoyu Tehcir meselesi nedeniyle aleyhimizdedir, bunun çözümü zordur, deyince İzzet Paşa: Size söz veriyorum nazır bile olsalar İttihatçılar mutlaka cezalandırılacaktır" teminatı verdi..." Haham Naum Efendinin gazetecilere verdiği demeç için bkz. Yakın Tarihimiz, c.2, s. 389. 26 Ekimde yola çıkarılan Naum Efendi Amerikan

Levent Şahverdi Arşivi

Çanakkale Boğazı torpil döşeli, istihkâmlar Almanların elinde bulunduğu için Townshend Çanakkale yoluyla gönderilemezdi. İstanbul ve çevresine Alman Askerî Heyeti hakimdi. 18 Ekimde İstanbul'dan ayrılan Townshend, İstanbul'da bulunan İzmir Valisi Rahmi Bey'le yola çıkarıldı. Bandırma üzerinden 19 Ekimde İzmir'e geldiler. 20 Ekim akşamı Midilli'ye ulaştı. Akdeniz Filosu Komutanı Vis-amiral Calthorpe'un karargahı Midilli'nin Mondros limanındaydı. Burası müttefiklerin hem deniz üssü, hem bakım-onarım merkeziydi. Townshend'in, 1916 Mayısından beri süren esareti bitmiş, kendi bayrağı altına girmişti. 24 Ekim 1918'de İstanbul'a telgraf çeken Townshend, Calthorpe'un ve İngiliz hükümetinin Türk heyetini beklediğini bildirdi.[206]

2. Rauf Bey'e verilen talimat

Hükümet Mondros'a gidecek heyeti belirlerken, Vahdeddin, İzzet Paşa'ya Damat Ferid'in gönderilmesini önermişti. İzzet Paşa, Damat Ferid'in bunu başaracak biri olmadığını hissettirince, yanına biri verilirse becerir demişti. Ertesi gün enişte Paşa'sını Babıali'ye göndererek İzzet Paşa ile görüşmesini istedi. Damat Ferid Mondros'a gitmeye o kadar arzuluydu ki, şunları söylüyordu: "Devletin toprak bütünlüğünü Calthorp'a kabul ettiremezsem, doğruca Londra'ya gidip İngiltere Kralı ile görüşür, babasının dostu olduğumu söyleyerek kabul ettiririm." Böylesi "*mecnun*" biri nasıl gönderilirdi? Hükümet Mütareke için Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında bir heyetin gönderilmesini kararlaştırdı.[207] Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşat Hikmet Bey[208] ile erkanıharp Sadullah Bey yanında bulunacaktı. Görüşmede dikkate alınacak hususlar Hariciye ve Harbiye Nezaretleri tarafından hükümet talimatı şeklinde hazırlanmıştı:

"1– Boğazların Küşadı: Mütareke esnasında Boğazların sefain-i ticariyye ve harbiyeye küşade olması esasını kabul ediyoruz. Yalnız Yunan harp gemilerinin dühullerine müsade edemeyiz. Boğazların istihkamı Osmanlı kuvve-i askeriyesi tarafından muhafaza edilecektir. Hasım tarafından şid-

Başkanı Wilson'un 12 Aralıkta Avrupa seyahati kararlaştırıldığı için Amerika'da görüşecek yetkili bulamadı. Bkz. Metin Ayışığı, Ahmed İzzet Paşa, 1997 s. 163

206 Bkz. Tarık Saygı, General Townshend ve Türkler, Paraf 2011, s. 198

207 Rauf Bey heyet başkanı olmadan eski sadrazam Talat Paşa'ya giderek görüşünü sormuş. Bkz. C. Kutay, Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları, c. III, s. 1085

208 Reşat Hikmet Bey IV. Dönem Meclis-i Mebusanına Reis seçilmiş, kısa süre sonra da vefat etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

detli ısrar vukubulacak olursa, kontrol sıfatıyle muayyen miktarda İngiliz zabitinin bulunmasına muvafakat edebiliriz. Sulhün akdini müteakip Boğazları terketmeleri şartı protokole ithal olunacaktır. Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından girecek harp sefineleri iki boğaz arasında iki günden ziyade kalmayarak, Karadeniz ve Adalar Denizine geçeceklerdir.

2 – Askerin Terhisi: Esas itibariyle askerin terhisi teklifini kabul edeceğiz. Dahili asayişi muhafaza için hazar vaktindeki miktarı tecavüz etmeyecek asker kuvveti silah altında kalacaktır. Orduda bulunan ecnebi zabitan ve neferat muayyen zamanda memleketlerine iade edileceklerdir.

3 – Mütarekenin yevm-i akdindeki harp cepheleri tecavüz edilmeyecek; bittabi mütareke umum cephelere ve İngiltere ile Müttefiklerine şamil olacaktır.

4 – Gerek dahilde gerek kara sularında emniyet ve asayişin muhafazasını hükümet tekeffül ve taahhüt eder. Hükümet idaresine hiçbir surette müdahale kabul edilmeyecektir. Memleketin hiçbir noktasına askeri kuvvet ihraç olunmayacaktır.

5 – Karadeniz havzasında Almanların avdet-i taarruziyeleri ve deniz yollarını tehlikeye düşürmeleri ihtimaline karşı sahillerimiz ve karasularımızda müdafaa tedbirleri alınması bize aittir. Lakin İngilizler kendilerine kanaatbahş olacak tarzda teftiş hakkına malik olabilirler.

6 – Mütarekeyi müteakip serbest ticaret ve sefaini mutlak surette kabul ederiz. Memleketimize hububat vesair gıda maddeleri ithalini tesri eylemelerini teklif edeceğiz.

7 – Mütarekeyi müteakip Almanya'nın Türkiye'ye ikrazatı devam edemiyeceği muhakkak olduğundan nakdi muavenette bulunulması.

8 – Namus-u milliyi -rencide edecek her nevi talepler reddolunacaktır. Alman ve Avusturya-Macaristan askeri kuvvetleri ile sefaret memurları ve konsoloslarının Türkiye'yi terketmeleri için enaz iki ay müddet tayin edilecektir. Türkiye dahilinde bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının memleketlerine gitmeye mecbur edilmelerini - işbu hükümetlerin bizim tebaamız hakkında aynı surette muamele etmelerini mucip olacağından, halbuki miktarı belki 15-20 bini geçen Osmanlı tebaasının bilhassa talebinin şu sırada avdetleri katiyyen kabul olunamıyacağından- bu yolda vukubulan teklif reddedilecektir."[209]

209 Bkz. M. Gönlübol-Cem Sar, Türk Dış Politikası, s. 3-4 Ankara 1975

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey Mondros yoluna düşmeden önce Sadrazam İzzet Paşa ile Saraya gittiler. Vahdeddin İzzet Paşa'yı yalnız kabul etti ve Trablusgarp'ta mahsur kalan Şehzade Osman Fuat Efendinin kurtarılmasını istedi. İngiliz donanması Çanakkale boğazını kapattığı için, Rauf Bey 24 Ekim 1918'de *Peyk-i Şevket* kruvazörü ile Bandırma'ya oradan trenle İzmir'e hareket edecekti.[210]

Bu arada Rauf Bey'in Mütareke yolculuğu arasına bir noktayı sıkıştıralım. Dört yıllık savaşın getirdiği yılgınlıktan asker kaçakları ve eşkiya grupları ortaya çıkmış; Ege taraflarında gasp ve yağmacılık artmıştı. Ethem isimli bir şakinin İzmir Cumaovası'nda bir çiftliği basarak haraç aldığı duyulmuştu. Kamuoyunda henüz tanınmayan bu şaki, Rauf Bey'in yakından tanıdığı Afgan seferinden yoldaşı ve kendi cemaatinden Çerkez Ethem idi. Dahiliye Nazırı Fethi Bey, Mondros'a giden Rauf Bey'den Ethem ile görüşüp bu kanunsuzluğa son vermesi için telkinde bulunmasını istedi. Anılarını okuyalım:

"... Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in Bandırma taraflarında âsi tavır takındığından şikayet ettiği adamın Çerkez Ethem olduğunu anladım. Yola getirilmesi için kuvvet kullanmadan önce münasip görülürse bizzat ihtarda bulunup yanlış yoldan çevireceğimi söyledim. Sadrazam ve Dahiliye Nazırı bu teklifimi kabul ettiler..."[211]

Rauf Bey, Çerkez Ethem ve ailesini yakından tanıyordu. Ağabeyi Reşid'e telgraf çekerek, kardeşinin kanunsuz işlere son vermesini, aksi halde sonunun kötü olacağını bildirdi. Şöyle yazar:

"... Reşid Bey'in cevabı gelmeden mütareke müzakeresine memur olarak İstanbul'dan ayrıldığım zaman, tuhaf bir tesadüfle yolum Bandırma'dan geçiyordu. Oraya vardığımda Reşid Bey'i iskelede beni bekler buldum. Telgrafımı kardeşine anlattığını ve onun şahsi gocunmalar tesiriyle yaptığı işlerden vazgeçtiğini ve artık bu işlere bulaşmayacağını temin etti. Büyüme istidadında olan bu ateş de böylece söndürülmüş oldu..."[212]

Rauf Bey Bandırma'dan geçerken Çerkez Reşid'e tesadüfen is-

210 Bkz. M. Gönlübol-Cem Sar, Türk Dış Politikası, s. 3-4 Ankara 1975

211 Rauf Bey'in ayrıntı vermekten kaçındığı olay, Çerkez Ethem'in Ege'de Hollandalılara ait bir çiftliği basma olayıdır. Bu gasp ve haraç olayı hükümeti meşgul edecek kadar önemli kazanmıştır. Rauf Bey'in Ege turu ve Ethem kardeşlerle ilişkisi hakkında bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, 2. Baskı, s. 22 vd.

212 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 52-53

Levent Şahverdi Arşivi

kelede rasladığını yazması gerçeği uymaz. Çünkü ne bu buluşma ne de Rauf Bey'in Ethem kardeşlerle görüşmesi tesadüf değil. Yaptığı telkinlerin etkili olmadığı da görülür. Zira Çerkez Ethem bundan üç ay sonra, 12 Şubat 1919 tarihinde bu sefer İzmir valisi Rahmi Bey'in 8 yaşındaki oğlu Alpaslan'ı kaçırıp fidye alacaktır.[213]

General Towsnhend'i yanında götüren İzmir Valisi Rahmi Bey, İttihat-Terakkinin Meşrutiyet öncesi kadrosundandı. Varlıklı bir Selanikli ve etkili bir İttihatçı olan Rahmi Bey, Hareket Ordusu Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kızı Nimet Hanımla evliydi. Ali Fuat Cebesoy'un dayızadesi oluyordu. İlk Meşrutiyet seçimlerinde Selânik mebusu seçilmiş (1908-1912), Balkan Harbinde İzmir valiliğine atanarak, valiliği nezaret koltuğuna tercih etmişti... 12 Şubat 1919'da Çerkez Ethem tarafından dağa kaldırılan oğlu Alpaslan'ı fidye ödeyerek kurtarmıştı. Afgan seferinden ve daha eskilerden tanıdığı Ethem kardeşlere Rauf Bey'in duyarsız görünmesi, inandırıcı değildir. Çerkez Ethem'i sahiplenmekte zorlandığı açıktır. [214]

3. Rauf Bey Mondros yolunda

Parantezi burada kapatıp Rauf Bey'in Mondros yolculuğuna tekrar dönelim. Bandırma'dan trenle İzmir'e varan Rauf Bey, bir römorkla torpil hatlarından geçerek Foça açıklarında bekleyen *Livepol* zırhlısına ulaştı. 26 Ekim 1918 gecesi İngiliz donanmasının deniz üssü Limni adasının Mondros limanına vardı. *Amiral Sir Arthur Calthorpe* Rauf Bey'i *Agememnon* zırhlısında bekliyordu. En üks kamarasını Rauf Bey'e ayırdı.[215]

213 İzmir Cumaovasında "von Heemstra" adında Hollandalı birine ait çiftlik Çerkez Ethem ve adamları tarafından basılmak istenmiş, vali Rahmi Bey bu baskını jandarma marifetiyle önlemiştir. İntikam peşindeki Çerkez Ethem, Rahmi Bey'in Bornova'da İngiliz okuluna giden sekiz yaşındaki oğlu Alpaslan'ı 1919 yılı 12 Şubatında kaçırdı. Küçük Alpaslan 53.000 lira fidya karşılığında 6 Mart günü serbest bırakıldı. Çerkez Ethem Alpaslan'ın annesi Nimet Hanıma yazdığı mektupta, "Kocası Rahmi Bey'in Çerkezlerin gururu ile oyadığı için oğlunu kaçırdıklarını" belirtir. Mektup için bkz. Murat Bardakçı, Hürriyet gazetesi, 20 Temmuz 2005 Çarşamba, s. 7. Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, Bengi Yayınları 2007 ve Emel Akal, Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, s. 210 vd., Tüstav 2002

214 Rahmi Bey Ali Fuat Paşa'nın dayızadesi olup, oğlu Alpaslan daha sonra Abdülhamid'in ünlü ikinci katibi (Arap) İzzet Holo Paşa'nın kızı Zeynep Mümtaz Hanımla evlenmiştir. Ayrıntı için Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, age s. 22 vd./ Ayrıca Bkz. Şaduman Halıcı, Ethem, E yayınları 2016.

215 Adını Trafalgar Savaşında Nelson'un 'amiral gemisinden alan Agamemnon', Çanakkale savaşlarında ağır torpil yiyerek buraya çekilmiş, tamirden yeni çıkmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Ekim sabahında masaya oturuldu. Amiral Seymur da görüşmelerde bulunacaktı.

Kaptan Rauf kişisel olarak İngiliz taraftarıydı ve hemen başında bu noktayı özel olarak vurguladı. [216] Nezaket cümleleri ve belge teatisinden sonra Rauf Bey'in önüne 25 maddelik bir taslak konuldu. Ancak Amiralin bir ön şartı vardı İlk dört madde kabul edilmeden diğerlerine geçilemiyecekti.[217] 25 maddelik taslağın en ağır olanları şöyleydi:

"Madde 1- Çanakkale ve Karadeniz boğazları seyrüsefere açılacak, boğazlardaki istihkamlar müttefikler tarafından işgal edilecek.

Madde 5- Hudutların korunması ve dahili asayişin temini için gerekli görülecek asker dışındaki kuvvetler derhal terhis edilecek.

Madde 7- Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda, herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacak.

Madde 10- Toros tünelleri müttefikler tarafından işgal edilecek.

Madde 15 - Bütün tren hatlarına müttefiklerin kontrol subayları yerleştirilecek, halkın ihtiyaçları gözetilmek şartıyle trenlerden istediği şekilde serbestce yararlanacak.

Madde 21- Müttefiklerin menfaatini korumak için İaşe Nezareti nezdinde mümessil bulundurulacak.

Madde 22- Türk savaş esirleri müttefiklerin istediği şekilde teslim edecektir.

Madde 24- Altı Ermeni vilayetinde (Erzurum, Sivas, Elazığ, Van, Bitlis, Diyarbakır) karışıklık çıktığı takdirde İtilaf devletleri bu vilayetleri işgal edebilecektir."[218]

Mütareke projesi Rauf Bey'in eline önceden verilmediği için maddeleri ilk defa orada görüyordu. Anlaşmanın imzalanması değil okunması bile ürkütücüydü. Yanında getirdiği talimat bu proje yanında toz pembe rüyalara benziyordu. İtilaf Devletleri boğazlar dahil

Galthorpe, Rauf Bey'i bu geminin güvertesinde karşılayıp lüks kamarasında ağırlayacaktır.

216 Doğan Avcıoğlu'ndan aktaran Ahmet Efe, Çerkez Ethem, s. 36-37

217 "Amiral ilk 4 madde hakkında katiyyen tadil kabul edilmeyeceği, bunların mutlaka kabul edilmesi icap ettiği, aksi takdirde müttefiklerin reylerine müracaat eylemesi lazım geleceği, bunun zaman kaybettireceğini söylemiş." Cavid Bey, Felaket Günleri, c. I, s. 35

218 Mondros Mütarekesinin tam metin için bkz. Nihat Erim, Siyasi Tarih Metinleri, c. I s. 519-524, Ankara 1953; A. İzzet Paşa, Feryadım c. II, s. 283

Levent Şahverdi Arşivi

istediği istihkamları istediği zaman işgal edebilecek; harp gemileri kızağa çekilip ordu terhis edilecekti. Toros tünelleri dahil Çukurova (Kılikya) bölgesi işgal edilecek, telgraf hatları, demiryolları, limanlar galip devletlerin denetimine verilecekti. Ermeni vilayetlerinde karışıklık çıkınca İtilaf güçleri hiç sormadan müdahale etmekte serbest olacaktı.

İngiliz belgelerine bakılırsa, Amiral Calthorpe'a Londra'dan gönderilen talimatta, elindeki taslağın ilk dört maddesiyle yetinebileceği, gerisinin ihmal edilebilir nitelikte olduğu bildirilmişti.[219] Fakat Calthorpe sadece ilk dört maddeyi kabul ettirmekle kalmadı, pek az değişiklikle tamamını Rauf Bey'e imzalattı. Londra'dan gelen talimattan Rauf Bey'in elbet haberi yoktu, fakat ısrarlı davranabilir veya en azından blöf yapabilir miydi?... Bunları bilemeyiz ve herşeye rağmen Rauf Bey'i cesaret sınavından da geçiremeyiz. Hem İngiliz istihbaratından habersiz, hem mağlup taraftı. Bu konuda sadece şu söylenebilir; eğer mütareke masasında Fransız ve İtalyan temsilcilerin de bulunması ileri sürebilse, devletlerin çıkar çatışması belki sonucu etkileyebilirdi.[220]

Maddeler üzerinde yapılan tartışmalara Rauf Bey anılarında geniş yer vermiştir: Üç gün süren görüşmelerde, bazan Rauf Bey bazan Sadullah ve Reşad Hikmet Beyler müdahale edip değişiklik istiyorlardı. Üzerine ufak yollu tartışmalar yaşansa da Amiral Calthorpe, "böyle değişiklik yaparsak, o zaman bu anlaşmayı bizim değil sizin önerdiğiniz ortaya çıkar" diye reddediyordu. Sadece kelime ve virgüllerin yeri değişiyor, sonuçta gene Amiralin dediği oluyordu. Rauf Bey, görüşmelerin arkaplanını kendine göre yazmıştır. Bir yandan izzeti ikrama boğuluyor öbür yandan kafese girmiş kuş gibi çırpınıyordu.[221]

Boğaz istihkamlarının işgal edilmesi devletin boğazına sarılmak gibi bir şeydi. İşgal gücü içinde Türk askeri de bulunabilir; en azından İstanbul işgal dışında kalır diye bir hüküm konabilirdi. Rauf Bey, bun-

219 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, 1976, s. 17-18; S.R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, s. 10, TTK 1973

220 Müttefiklerine danışmadığı için Fransa ve İtalya bu anlaşmayı protesto ettiler. Yani İngilizler müttefiklerine emrivaki yaptılar. Bkz. S.R. Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, s. 7 TTK Ankara 1973

221 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 102-105, Temel Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

ların hiçbirini kabul ettiremedi. Rauf Bey'in tüylerini ürperten nokta, işgalciler arasında Yunan askerinin de bulunacak olmasıydı; hiç olmazsa bunu önlemeyi düşündü... Yunanlıların işgalciler arasında görünrmesi Türk milletinin gururunu incitirdi... Calthorpe, bu itirazı anlaşma metnine koymadı, ama *"ekselansınızın ısrarlı arzusu"* dikkate alınmak üzere hükümetine bildirecekti. Rauf Bey yazılı güvence isteyince Calthorpe, Rauf Bey'i kırmayıp bir mektup imzaladı. Nasıl olsa mektup anlaşmanın önüne geçemezdi. Anılan mektubun Padişah ve Sadrazam dışında kimseye gösterilmeme şartı konulmuştu. Diplomasinin kuru tebessümünden öteye geçmeyen bu mektup şöyleydi:

H.M.S. "Agamemnon" *30 Ekim 1918*

Ekselâns, Türkiye ile Müttefikler arasında aktedilmiş bulunan mütareke şartlarının birinci maddesine göre, Britanya Hükûmetince sizi temine mezun kılınmış bulunuyorum ki, Çanakkale ve İstanbul'daki Boğazlar müstahkem mevkilerinin işgalinde yalnız İngiliz ve Fransız askerleri kullanılacaktır. Müstahkem mevkiler işgal edildiğinde, buralarda çok küçük sayıda Türk askerinin kalmasına müsaade edilmesi hususunu kendi Hükûmetime şiddetle tavsiye ettim. Hiçbir Yunan askerinin, bugünkü şartlar altında İstanbul veya İzmir'e girmemesinin temini konusunda Ekselânsınızın ısrarlı arzusunu da bildirerek, bunun, bana izah ettiğiniz şekildeki sebeplerini anlattım... Türk Hükûmetinin nizamı ve Müttefik şahıs ve menfaatlerini korumakta acze düşmesi gibi mücbir ve belirli sebepler tahakkuk etmedikçe İstanbul'un işgalinin bahis konusu olmaması şeklindeki kesin talebinizden de Hükûmetimi haberdar ettim.

Yukardaki teminatın yalnızca Padişah Hazretleri ile Sadrâzam'a duyurulacağı konusundaki teminatınızı alırsam memnun olacağım. Bu vesile ile ekselânsla beraberindekilerin, görüşmelerimizi kalbî ve memnuniyet verici bir tarzda yürütüp mes'ut sonuca götürmeleri dolayısıyla duyduğum teşekkür hissini belirtir, Büyük Britanya ile Türkiye arasındaki dostane münasebetleri iktidarım dahilindeki bütün vasıtalarla geliştirmek için taşıdığım arzu hususunda sizi temin etmek isterim. Ekselânslarının sadık hizmetkârı olmakla şeref duyarım. ***İngiliz Akdeniz Kuvvetleri Kumandanı***[222]

222 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 105, Temel 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Mektupla verilen bu güvence, İngiliz ve Fransızlar Osmanlının boğazını sıkabilir, ama Yunanlılar sıkmasın anlamına geliyordu. [223] Rauf Bey anlaşmanın şartlarını İzzet Paşa'ya bildirmiş, o da 28 Ekimde Saraya göstermiştir. Vahdeddin'in cevabı atalarının diplomasi yoluna uygundur: "*... Bu şartlar ne kadar ağır olursa olsun, İngiltere'nin dostluğunu kaybetmemek için kabul edelim. Zannederim İngiltere'nin Doğu'da yüzyıllardır takip ettiği dostluk politikası ve lütufkar siyaseti değişmeyecektir. Biz onların müsamahasını daha sonra elde edebiliriz.*"[224]

4. Ya imzala ya terket!

Rauf Bey 29 Ekim günü Boğaz istihkamları ve tünellerin işgal edilmesi gibi tehlikeli noktaları hükümete bildirmiş ve hükümet 11 maddelik yeni talimat göndermişti. Ancak Calthorpe'un ne dinleyeceği söz ne değiştireceği madde kalmamıştı. 30 Ekim akşamına kadar önüne koyduğu metin ya imzalanacak ya masadan kalkılacaktı. Bu ihtar üzerine Rauf Bey'in gönderdiği son telgraf kendi anılarına girmese de İzzet Paşa'nın dosyasında bulunur:

Huzuru Sami-i Hazreti Sadaretpenahiye

Bütün maddelerin tetkiki hitam buldu. Bazı mevaddın şiddetini cüzi tadilden başka bir şey yaptırmaya muvaffak olamadık. Tafsilatı ayrıca arz olunacaktır. Kilikya'dan maksat Adana havalisi olduğunu izah ederek kıtadan Osmanlı ordusunun çekilmesini musırran talep ediyorlar. Amiral müzakeratın daha ziyade muhaberata mütehammil olmadığını beyanla bir an evvel imzalanmasını talep ediyor. Vaziyet ciddiyet peyda eylediğinden diğer telgrafnameyle istirham olunan evamir-i fahimanelerinin tacili müsterhamdır.

29 Teşrinievvel 1918

Rauf[225]

Üç günlük müzakereden yorgun düşen Rauf Bey imza aşamasına

223 "... Kısacası İngilizler eski ve güvenilir bir dosttur, düşman değildir. Bu dostun Boğazları fiilen işgalinde bir sakınca yoktur. Yeter ki Yunanlılar bu işgale katılmasın." Bkz. Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c. I, s. 17,

224 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, s. 2, TTK Basımevi Ankara 1991

225 A. İzzet Paşa, Feryadım, c. II, s. 29 İstanbul 1993. Telgraf metni Ek: 7, s. 282

Levent Şahverdi Arşivi

gelişini şöyle anlatır: *"... Şimdi tarih karşısında yüklendiğim sorumluluğun tesiri altında, tarifi imkansız üzüntünün doğurduğu tereddütle kendi kendime soruyor; acaba yaptıklarımın daha başka türlüsü, daha isabetlisi yapılamaz mı? diye adeta kendi kendimi yiyordum... Elbette reddedebilirdim. Fakat o zaman ne olacaktı? Reddettiğimiz takdirde harp devam edecek, bütün cephelerde yenile yenile, kısa zamanda mahv ve perişan olacaktık..."* [226]

Rauf Bey'in diplomasi aczi ve çaresizliğine fazla söylenecek söz yok. Onu eleştirmek biraz haksızlık olabilir. Pek az değişiklik ve Calthorpe'un güvencesiyle anlaşmanın tümünü imzalamak zorunda kaldı. İngiliz Amiral bütün şartları Rauf Bey'e kabul ettirmişti. İzzet Paşa anılarında, *"iş ültimatom derecesine geldiği sırada, ip koparılmadan ateşkes imzalandı"* diyor ki doğrudur. Dahası amiralin verdiği mektup hiçbir güvencesi olmayan kağıt parçasıydı.[227]

Anlaşmanın imza ve pazarlık safhasında General Towsnhend'in hiçbir yararı olmadığı gibi, İzzet Paşa'nın beklediği, "onurlu ve şerefli anlaşma" da gerçekleşmedi. Kuş südü ile Büyükada'da besleyip misafir ettiğimiz Townshend görüşmelere bile sokulmadı. Towsnhend'in yazdığına göre, 30 Ekim 1918 günü Rauf Bey gemiden ayrılırken son kez kendisini görüp vedalaşmak istemiş. Şöyle yazıyor:

"Agamemnon'a geldiğimde iki tarafın delegeleri olağanüstü memnundular. Rauf Bey elimi az daha koparacakmış gibi sıkarak: Barış yapma imkanı hazırladığınız için Türkiye size şükran borçludur. Sizden ricamız İstanbul'u ziyarete gelmeniz ve madam Towsnhend'i de beraberinizde getirmenizdir, dedi." [228]

Rauf Bey ayak üstü ve gönülsüz de olsa İngiliz dostluğu adına bir kaç nezaket cümlesi söylemeliydi. Bunları söyledikten yıllar sonra anılarına da bazı şeyler yazması gerekirdi. Okuyalım:

"... Towsnhend'e dedim ki; iki memleket arasındaki dostluğu kurmak

226 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 105, Temel 2005

227 "... Nitekim hiçbir hukuki esasın mevcut olmadığını dikkate almadan – bunun bir hakka dayanmadığını itiraf da etmeksizin – 13 Kasım 1918'de Müttefik donanması Dolmabahçe önüne demirledi. 3.500 İngiliz ve Fransız askeri karaya çıktı. Yunanlıların Averof zırhlısı üç muhriple birlikte Haliç'e girip toplarını Patrikhane'ye çevirdi." Bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, s. 29, TTK 1991

228 Charles V.F. Towsnhend, Irak Seferi ve Esaret, s. 658, Yeditepe 2007

Levent Şahverdi Arşivi

veya bozmak hususunda İstanbul'daki İngiltere Elçiliği mensuplarının rolleri muhakkaktır. Meselâ burada son zamanlara kadar faaliyette bulunan 'Fiç Moris' (Fitzmaurice) isimli bir baştercüman vardı. Bu adam, Abdülhamid zamanında genç yaşta, elçiliğe tayin edilmişti. Türkçeyi çok güzel öğrenerek memleketin ahvâlini, halkın mizaç ve tabiatını devlet merkezindeki cereyanları inceleyip, hepsini öğrenmişti. Vazifesi baştercümanlık olduğu halde, elçilerin en sözü geçen müsteşarı olmuştu. Sarayda, hükümdarın vehmini tahrik ve maiyetinin zayıf noktalarını istismar suretiyle hükûmetin icraatını hükümsüz bırakıp, istediklerini elde etmeğe muvaffak olmuş, hükûmet gözünde de itibarını arttırmıştı. Meşrutiyet ilân olunup, idare yetkisi Saraydan Bâbıâli'ye geçince, yine rahat durmamış, işlere karışmak için başka yollar bulup, iktidar partisinin erkânı arasına da nifak sokmuştur. Hattâ Millet Meclisi âzasından bazı hoca efendileri, zamanın Şeyhülislâmı Musa Kazım Efendi'nin (Farmason) olduğuna inandırıp dinî asabiyetleri tahrik ile memlekette kargaşalık çıkarmaktan çekinmemişti..."[229]

Baştercüman Fitzmaurice sanki Londra'nın politikası dışında bir şey yapıyormuş gibi, Mondros'tan ayrılırken Rauf Bey'in Towsnhend'e söylediği bu sözler, doğru olsa bile ilgisiz ve faydasızdır.[230] Calthorpe ile Towsnhend misafirini uğurlayıp el şıkıştılar. Kafesten kurtulan Rauf Bey, gece yarısı Liverpol zırhlısıyla Foça'ya oradan bir römorkla İzmir'e geldi. Aynı gün trenle İstanbul'a hareket etti. *Berk-i Satvet* kruvazörü Bandırma'da bekliyordu. İstanbul'a gelince Sadrazam İzzet Paşa'nın konağına gittiler. Paşa yatağında hasta yatıyordu.[231]

229 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 107. Fitzmaurice'nin Şeyhülislamı Musa Kazım Efendi'nin mason olduğu yolundaki uydurması, medrese kültürünün komplo teorisi için bulunmaz bir fırsat olacaktır. Sözde zerzevat tarihçileri bu argümanı kullanırlar. Divan-ı Harb-i Örfi de, yaşlı adamı sırf İttihatçı hükümette görev aldığı için onbeş yıla mahkum edilip Edirne sürgününde ölmesine sevinirler.

230 İkinci Meşrutiyet sonrası antisemitik hurafelerin komplo teorisine dönüşmesi İngilterenin İttihatçı aleyhtarı politikaları sayesinde gelişti. Bunda etkili olan, Büyükelçi Gerard Lowter ve Baştercüman Gerald Henry Fitzmaurice'nin faaliyetleri ve Londra'ya gönderdiği raporlardı. Uzun yıllar İstanbul'da görev yapan Fitzmarice'nin İttihat-Terakki Cemiyeti ve onu yıkmak için yürüttüğü entrikalar, 31 Mart İsyanı sırasında oynadığı rol, yazdığı raporlar ve karanlık kişiliği hakkında ciddi bir çalışma için bkz. *Haluk Hepkon, Jön Türkler ve Komplo Teorileri, Kırmızı Kedi Yayınları 2012, s. 77 vd.*

231 Sadrazam Ahmed İzzet İzzet Paşa'nın konağı, Keçecizade Fuat Paşa mescidi altında ve tam karşısındaydı. Marmara'ya bakan görkemli konağın yerinde şimdi Çemberlitaş Kız Yurdu bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey Mondros'ta yaptığı görüşmeleri kabine toplantısında anlattı. Anılarına yazmadığı veya yazamadığı incelikleri Maliye Nazırı Cavid Bey'in notlarından okuruz. Meğer Rauf Bey anlaşmayı, hükümetin *muvafakat* talimatı eline geçmeden imzalamış. Amiral Galthorpe ya imzala ya git restini çekince, o da, Osmanlı tarihinin en uğursuz teslimiyet belgesini imzalamak zorunda kalmış...[232]

Hükümet, acele olarak Meclis-i Mebusan ile Âyan Meclisini birleşik toplantıya davet etti. Neler konuşulacağını önce kendi aralarında kararlaştırdılar. Sadrazam İzzet Paşa, Ermeniler hakkındaki iki madde üzerinde hiç konuşmama taraftarı olmuş, fakat bu kadar önemli konuda sessiz kalmak daha büyük felaket olacağından, Cavid Bey'in uyutma ve gerçeği gizleme formülü devreye sokulmuş: "... Mecliste diyeceğiz ki, vilayat-ı şarkiyyenin emniyet ve asayişinin teminine müteallik bir madde hakkında ayrıca müzakereler cereyan etmektedir..." 1 Kasım 1918 tarihli Meclis oturumu gizli yapıldığı ve zabıtları da yayınlanmadığı için konuşulanlar bilinmiyor, ancak İzzet Paşa kısa ve ılımlı konuşup kimseyi tahrik etmeden oybirliği ile kabulünü sağladı. Hüzün verici tablo gene Cavid Bey'in notlarında:

"... Mecliste sadrazam pek kısa beyanatta bulundu. Hariciye Nazırı mütareke mevadd-ı muaddelerini okudu. Bazı mebuslar söz aldılarsa da böyle günde irat edilmesine intizar olunan bir nutuk işitilmedi. Veli Bey [Saltık] hiç kimsenin anlamadığı şeyler söyledi. Meclis dağılsın, cemiyet dağılsın demek istiyordu. Başka herhangi bir memleketin meclisinde kabulünde ıztırar olmakla beraber bu mütareke şartları ne tufanlar koparır, ne matemî feryatlar doğururdu. Ne hükümet halin vahametini tasvir edecek söz söyleyebildi, ne mebusların lisanı günün feci haline tercüman olabildi..."[233]

232 Bkz. Cavid Bey, Felaket Günleri c. I, s 38-40, Temel Yayınları

233 Bkz. Cavid Bey, Felaket Günleri, (Haz. O.S. Kocahanoğlu) c. I, s. 39 Cavid Bey'in notlarında adı geçen Veli Bey (Saltıkgil/1880–1935) hem Mülkiyeli hem Paris Hukuk Fakültesi mezunu. Son Osmanlı Meclisinin adalet duygusu gelişmiş, en milliyetçi ve geniş kültürlü mebuslarından biri. İttihatçı olduğu halde İttihatçıları eleştirmiş, mebusluğu yanında Darülfünunda Anayasa dersleri vermiştir. Harbin neticelerinden sadece İttihat Terakki'nin değil Meclisin de sorumlu olduğunu söyleyen konuşması zabıtlardadır. Aydın Mebusu Veli Bey daha sonra Divaniye Mebusu Fuad Bey'in İttihatçıların Divan-ı Ali'ye sevk önergesi üzerine de bir konuşma yapmıştır. Son Osmanlı Meclisi ve ilk Meclise Burdur mebusu olarak katılan Veli Bey, Lozan'da müşavir olarak bulundu ve II. Meclise katılmayıp Darülfünuna döndü. Bkz. Türk Parlamento Tarihi, III. cilt, s. 217

Levent Şahverdi Arşivi

Mütareke şartları gereği savaş hali 31 Ekim 1918'de sona erdi. Osmanlıların savaşı Rusya'nınkinden neredeyse bir yıl sınra, Almanya'nın 11 Kasımda teslim olmasında tam onbir gün önce sona erdi.. Mütareke imzalanınca savaştan bıkmış Hintli bir asker memleketine bir mektup yazmıştı: *"... Şimdi akmak sorunda olan su ve esmek zorunda olan rüzgar hepsi geçti"* diyordu.[234] Bu uğursuz anlaşma imzalanınca Mütareke dönemi başlamış oluyordu. Rauf Bey Mondros'tan dönünce 2 Kasım 1918 tarihli *Yenigün* gazetesine şu demeci verdi:

"... Mütarekeyi imzalamak için İstanbul'dan hareket ederken bugünkü gibi iftihar ve sevinçle avdet edeceğimi tasavvur etmiyordum. İngiliz murahhaslarının bize karşı gösterdikleri hüsnü kabul ümidin fevkinde olmuştur.... Müzakeratımız gayet samimi ve son derece açık bir lisanla cereyan etmiş ve suitefehhümü mucip olacak hiçbir hal ve harekete meydan verilmemiştir. İmzaladığımız mütareke neticesinde Devletimizin istiklali, saltanatımızın hukuku tamamıyle kurtarılmıştır. Bu mütareke galip ile mağlup arasında münakit bir mütareke değil, belki hali harbden çıkmak isteyen mütevazin iki kuvvet beyninde akdolunacak bir tatil-i muhasemat mahiyetindedir."

Gazete muhabirinin soruları bitmemiştir; "Sizi bu derece memnun eden esbab nedir?" sorusuna cevaben de Rauf Bey devam eder:

"... Evvelen İngilizlerin, Türklüğün imhasını istihdaf etmiyeceklerini anladım. Memleketimizin işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbul'a tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tabii birkaç zabit şurada burada görülecektir. Bundan başka tersanelerimiz de işgal olunmayacak. İngilizler ve Fransızlar bunlardan yalnız tamir vesaire gibi işler için istifade edecekler (...) Tekrar ediyorum ki, İngilizler bize fevkalade bir hüsnü muamele eylediler. O kadar ki, askerimizin ne miktarının terhisi lazım geleceğinin tayini hakkını bize terkeylemişlerdir. Yaptığımız mütareke ümidimizin fevkindedir. İstiklal-i devlet, hukuk-u saltanat ve milletin izzeti nefsi tamamen kurtulmuştur. Yalnız şurası mühimdir ki, memleketimizde asayişi muhafaza etmeliyiz, aksi takdirde herşeyi kaybetme tehlikesi var."[235]

5. Teslimiyet belgesi mi, zafer mi?

Teslimiyeti zafer gibi sunan bu sözlerin ardından Rauf Bey aynı cesareti Tasvir-i Efkar demeciyle de gösterir: "Mütareke koşullarının Bulgaristan'a uygulanan şartlardan daha hafif olduğunu, ne İstanbul

234 Bkz. Eugene Rogan, Osmanlının Çöküşü, s. 420.
235 Yeni Gün, 2 Kasım 1918, aktaran Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. I s. 96-97

Levent Şahverdi Arşivi

ne de başka bir yerin askerî bakımdan işgalini talep etmediler" diyecektir.[236] Bu yanıltıcı demeçlerin etkisiyle gazeteler de Mondros Mütarekesi hakkında övgüler düzmeye başladılar.

Rauf Bey, Mondros başarısına basını nasıl inandırdığını, hatta atlattığını anılarına da geçirir: "... Ben Bahriye Nezaretinde Yavuz'u kurtarma işleri ile meşgulken, Ahmed Emin Yalman'ın da bulunduğu bir hey'et geldi. Heyetle görüşürken evvelâ; 'sözlerimin olduğu gibi yayınlanmasını bazı ciddî sebeplerle muvafık görmüyorum. Beyanatımı mahrem tutup ondan faydalanarak yayınlamak bence daha faydalıdır. Bu kaydı kabul ederseniz, sorularınızı cevaplandırabilirim!' dedim. Kabul ettiler. Müzakereleri kısaltarak yapılan düzeltmeleri anlattım. Bazı noktalardaki kaygılarımızın İngilizlerce takdir edildiğini izah ettim. 'Kuvvetle ümit ediyoruz ki; tatbikatta dürüst ve itidal ile hareket edip, izzet-i nefsimizi incitmezler' dedim. Karşıdakilerin hepsi şu noktada kaygılıydılar: 'Ya Yunanlılar da deniz ve kara kıt'aları ile mütarekenin tatbikine katılırlarsa!. O zaman ne olacaktı?' Tatmin edici tafsilât istiyorlardı." (...) "Bizim de, heyet hâlinde Mondros'ta aynı kaygı ile yaptığımız teşebbüslerden bahisle istihkâmların işgaline Yunanlıların iştirâk ettirilmiyeceğini, Yunan gemilerinin ancak geceleyin Boğazdan geçirileceklerini, İngiliz Amiralinin vaad ettiğini anlattım. Sükûnet buldular, kaygıları dağıldı, sevindiler ve bunu bir başarı saydılar..."[237]

Mütarekenin en derin gafletini Sadrazam İzzet Paşa yüklenir; öyle ki anlaşmada gösterilen başarıdan dolayı hem Rauf Bey'i kutladı, hem Amiral Calthorpe'a tebrik telgrafı gönderdi: "Anlaşmadan duyduğum memnuniyeti belirtir, Türk–İngiliz dostluğunun devamını Allah'tan niyaz ederim!." İzzet Paşa anlaşmanın onur kırıcı noktalarını göremiyor; on gün önce kendi konağında Towsnhend'e söylediği sözlerin hayalinden kurtulamıyordu. O sözleri yeniden anımsayalım:

"... Biz haysiyet ve şerefimizi kırıcı anlaşma kabul edemeyiz. Biz başkaları gibi değiliz, namusumuz vardır ve haysiyet şiken şerait kabul etmektense, arkamızı duvara dayar, sonuna kadar harbederiz."[238]

236 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 68

237 Yeni Gün, 2 Kasım 1918, aktaran Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. I s. 96-97; Ayrıca bakz. A. Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. I, Payel 1997, s. 379

238 Telgraf metinleri için Bkz. İbnülemin M.K. İnal, age. s. 1908; Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya, c. I, s. 35

Levent Şahverdi Arşivi

İzzet Paşa, işte böyle bir sadrazamdır; Milli Mücadeleyi içerden yıkmaya uğraşan, saltanat çökerken Dahiliye ve Hariciye Nazırı koltuklarını işgal eden devlet büyüğü. Asıl gafletini ilerde Bilecik Mülakatında göreceğiz. Yusuf Kemal Londra'ya giderken oynadığı oyunu unutan İzzet Paşa, üstelik anılarında Büyük Zaferden kendine pay isteyecektir.[239] İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Osmanlı siyasetinin bu iyimserliğini mütarekenin imzalanmasından dokuz gün sonra Amiral Calthorpe'a gönderdiği yazıda değerlendirir:

"... Türkler Doğu usulüne sadık kalarak görünüşü kurtarmak ve yapılan anlaşmanın... bir yenilginin sonucu olmayıp, kendi arzularıyla bizimle anlaştıkları ve bu antlaşmayı imzaladıkları havasını yaratmak için ellerinden gelen hiçbir gayreti esirgemiyecekler. Mısır ve Hindistan'daki Müslüman tebaamız Türklerin tamamen yenildiklerini anlamalıdır..."[240]

İngiliz siyaset adamlarının Osmanlı'ya bakışını yansıtan bu yorum, Rauf Bey ve İzzet Paşaların iyimserliğine inat bir diplomasi oyunudur. Rauf Bey'in Amiral Calthorpe karşısındaki çaresizliği hayatının en büyük talihsizliğidir. Mondros'a keşke Damat Ferid gönderilse de, böyle bir duruma düşmeseydi. Bu kadar açıklarla dolu esaretnameyi kimse yüzüne vurmadığı, lekesi Lozan'da temizlendiği halde, İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta Mondros'u Lozan'la kıyaslayacaktır.[241]

Mebusan ve Âyan meclislerince onaylanan mütarekeyi tasvip ettiği halde, Vahdeddin bunu imzalayan heyeti kabul etmedi. Rauf Bey 10 Kasım 1918'de "arz-ı tazimat" için Reşat Hikmet ve Sadullah Beylerle Saraya gittiler. Hayli beklettiği halde Vahdeddin heyeti kabul etmedi: *"... Zât-ı Şâhâne yorgundur. Harem dairesinde bulunuyorlar. Bugün kendilerini ziyaret mümkün değildir. Hey'etinizi önümüzdeki Salı günü kabul buyuracaklar. Kabul saatini ayrıca bildireceğiz!"*[242] diye geri

239 Müşir İzzet Paşa'nın geniş bir portre denemesi için bakz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, C. I, Kazım Karabekir...

240 Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, s. 21 -22

241 *"... Cihan Harbinin hudutsuz ızdıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya sulhunu kurmakta ne büyük amil olduğunu fiilen isbat eylemek maksadıyla imzaladığımız Mondros Mütarekesine rağmen, uğradığımız ef feci dilazar tecavüzleri, hayat hakkımızla istiklalimizi payımal eyleyen Sevr Ahitnamesi takip eylemişti..."* Rauf Bey'in Lozan'a İsmet Paşa'yı tebrik için çektiği bu telgraf ilerde kendi bölümünde incelenmiştir...

242 Başmabeynci Lütfi Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri, s. 426, Haz. Ş. Kutlu, Sıralar Matbaası, İst. (tarihsiz)

Levent Şahverdi Arşivi

çevrildiler. Lütfi Simavi'ye göre, Vahdeddin' anlaşmayı beğenmediği için değil, Mondros'a kendi adamı Damat Ferid gönderilmediği için hükümete öfkeliydi!

Rauf Bey Cuma selamlığını bekledi. Hünkar mahfilinde Başmabeyinci Lütfi Simavi vardı; gayrı samimi davranışlar sergileyen Vahdeddin huzurunda ayaküstü de olsa mütareke üzerine bilgiler verdi: "... Şehzade Ertuğrul Fuat Efendi[243] hakkında söz alınmıştır. Hükümetsizlik ve kargaşa olup da İtilaf tebaasının hayatları tehlikeye düşmedikçe İstanbul'un işgal edilmiyeceğini İngilizler temin etmiştir, (...) memlekette sükun ve asayişin muhafazası zaruridir. Aksi takdirde sonu belirsiz tehlikeler çıkabilir..." Rauf Bey'e göre Vahdeddin içi boş sözleri önüne bakarak dinliyordu. Rauf Bey devam eder:

"... Sözlerim uzun sürmüştü, bitirdiğim vakit umulandan fazla heyecanlıydı. Parmakları arasındaki sigarasını ağızlığından düşürecek kadar elleri titriyordu. Lütfu Simavi Bey sigarayı yerden alıp tablaya koydu...(...) Vahdeddin bir müddet dalgın dalgın düşündükten sonra ve tam ayrılacağım sırada itidalini daha da kaybederek, mutlaka söylemek istediği şeyi dilinde döndürdüğünü belirten hırçınlıkta, gözlerimin içine dik dik bakarak: Beyefendi dedi, ortada bir millet var, koyun sürüsü! İdaresi için bir çoban lazım. O da benim... Maksadı buymuş, anlaşıldı..."[244]

Bu sözler karşısında donup kalan Rauf Bey sessizce huzurdan ayrıldı. Hz. Yusuf kıssasına benzer bu *"koyun sürüsü çoban hikayesi"* devleti kendi mülkü gören bir hükümdar zihniyetidir. 16 Mart 1920'de Meclisin basıldığı gün de aynı sözleri duyacağız. İttihatçı önderlerin yurt dışına kaçmasıyla durumu daha zayıflayan İzzet Paşa kabinesi Vahdeddin'in baskılarına dayanamayıp istifa etti (8 Kasım 1918).

6. İttihatçılar kaçıyor

Rauf Bey'in Mondrostan döndüğü günlerde İttihat-Terakki de olağanüstü kongresini toplamıştı (1 Kasım 1918). Apar topar getirilen 120 civarıda delege Talat Paşa'yı dinlediler. Balkan Harbi ve Birinci Cihan Savaşından beri izlenen politikalar üzerine geniş bir değerlendirme yapan Talat Paşa, İttihat-Terakki'nin feshedilip, malvarlığının yeni kurulan Teceddüt Fırkasına devredilmesini öneriyordu. Bunun ardındaki

243 Şehzade Ertuğrul Fuat Efendi harp dolayısıyle Trablusgarp'ta mahsur kalmış, İstanbul'a gelemiyordu.

244 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 137, Temel 2005

Levent Şahverdi Arşivi

gizli kaçış planından 5–6 kişi dışında kimsenin haberi yoktu. Merkez-i Umuminin defter ve belgeleri Dr. Nazım tarafından gizlice alınmış, yeni partinin tüzüğü ve kadrosu belirlenmişti. İttihat Terakki'nin kutsal ismi tarihe karışacak, hayatından şüphe edilen çocuk gibi doğan Teceddüt Fırkası da varlık gösteremeden bir fiskeyle dağılacaktı.[245]

Kongre devam ederken 2/3 Kasım 1918'de İstanbul'a bomba gibi bir haber düştü. İttihatçı önderler Enver, Cemal ve Talat Paşalarla birlikte Dr. Nazım, Bahaettin Şakir, polis müdürleri Bedri ve Azmi Beler Çubuklu önlerinde bekleyen Alman torpidosuyla Odessa'ya doğru açılmışlardı.[246] Kaçış planını Von Bronzart ile Kara Kemal hazırlamış, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa Avusturyalı Yüzbaşı Baader tarafından önceden kaçırılmıştı.[247] Bu firarlar duyulunca İttihatçıların ezeli ebedi ne kadar düşmanı varsa hücuma geçtiler. Firara göz yuman İzzet Paşa'ya hücumlar yağıyor, Refik Halit *"Bu kadar günahla nereye gidiyorsunuz beyler!"* diye soruyordu. Kaçışlardan hükümetin haberli olduğu, özellikle Fethi, Rauf ve Cavid Beylerin göz yumduğu iddia ediliyordu. Sadrazam İzzet Paşa ve Rauf Bey bu firarlardan habersiz olduklarını yazarlar.[248] Ancak Talat Paşa'nın anılarında, Rauf Bey'in 30/31 Ekim gecesi Talat Paşa'nın evine giderek, İttihatçıların kaçmaları yönünde İzzet Paşa'dan bir mesaj götürdüğü yazılı. Cemal Kutay, Talat Paşa ile Rauf Bey arasında geçen konuşmayı aktarır:

"... Muhterem Paşam. Size memleketi terket, demeye gelmiş bulunuyorum. İzzet Paşa sabahleyin Zatı Şahane tarafından kabul edilmiş. Padişah doğruluğuna kani olduğu ve şahsına iletilen bir haberi Sadrazama şöyle açıklamış: 'Talat, Enver, Cemal Paşaların teslimini İngiliz ve Fransızlar müşterek bir nota ile isteyecekler. Bu teslim altı saat içinde yerine getirilmezse,

245 Cavid Bey'e göre: "Teceddüt Fırkası İttihat-Terakkinin yeniden vaftiz edilmiş şekliydi. Program aynı insanlar yine aynı insanlar, fikirleri hepimizce malum olan insanların teşkil ettiği fırkada en az görülecek şey teceddüttür sanırım." Bkz. Maliye Nazırı Cavid Bey, Felaket Günleri, c. I, s. 46; ayrıca bkz. O.S. Kocahanoğlu, İttihat-Terakkinin Sorgulanması, s. 25

246 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa, Temel 2009.

247 Birçok yolsuzluğa adı karışan Harbiye Nezareti Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın geri getirilmesi için Odessa'ya bir gambot gönderilmişse de eli boş dönmüştür. İttihatçı firarları için bkz. O.S. Kocahanoğlu, İttihat-Terakkinin Yargılanması ve Sorgulanması, Temel Yayınları 1998

248 Bkz. İzzet Paşa, Feryadım, c. II ve Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 119, Temel 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Mondros Anlaşması iptal ve orduları yine harekete geçeceklerdir. Harekat ancak İstanbul'a girmelerinden sonra durdurulacaktır.'

Aldığı haberi böylece hülasa eden Zat-ı Şahane, büyük bir asabiyet içinde: Memleketin başına getirdiklerini kafi bulmuyorlarsa bile, kendilerini düşünsünler. Maruz kalacakları hakaret, Türk devletinin manevi şahsiyetine olduğu kadar kendi nefislerine racidir. Lütfen vatanı derhal terketsinler. Adamların casusları kol geziyor. Bu işleri iyi bilirler. Gizlice gitsinler, siz de göz yumun. (...) Enver ve Cemali hemen bularak nasıl ayrılacağımızı çok kısa zaman içinde tesbit ve kendisine bildireceğim cevabını gönderdiğim zaman şafak söküyordu."[249]

Cemal Kutay'a itibar edilirse Vahdeddin'in mesajını Rauf Bey eliyle Talat Paşa'ya ileten İzzet Paşa, firardan habersiz olamaz. Firarların asıl tedirginliği Enver Paşa üzerine yoğunlaşır. Enver'in Kafkaslardaki Türk-İslam ordusu kıtaları başına geçip (amcası Halil Paşa Bakü'deydi) yeni bir hareket başlatacağı söyleniyordu.[250] İzzet Paşa en çok bu noktaya takılmıştı. İtilâf devletleri buna dayanarak Mondros Mütarekesini feshedebilirdi. Korkulan olmadı.

Anlaşıldığı kadarıyla Rauf Bey hükümetin gayrı resmi ilişkilerinde önemli roller üstlenmiştir. Hem eski İttihatçılarla hem bunun dışındaki çevrelerle sıkı diyalogunun bulunması bunu doğruluyor. İzzet Paşa kabinesine alınması sadece bahriyeli oluşunun değil bu özelliğinin sonucudur. Eline verilen 1 Kasım 1336 (1918) tarihli ve A. Cemal imzalı bir mektup da, Bahriye Nazırı Rauf Bey'in bu yakınlığına delalet eder. Aşağıdaki mektubu Cemal Paşa kaçmadan önce yazmıştı:

249 Cemal Kutay'ın verdiği 30/31 Ekim tarihi dikkate alınırsa bu diyalogun tutarsız olduğu anlaşılır. Birincisi o tarihte Rauf Bey Mondros'tan dönüş yolundadır. İkincisi Vahdeddin'e iletilen bilginin gerçekliği kuşkuludur. Üçüncüsü de Rauf Bey'in anılarını yayınlayan aynı Cemal Kutay'ın bunu doğrulayacak bilgi vermemesidir. Bkz. Cemal Kutay, Talat Paşa'nın Hatıraları, c. 3, s. 1108, İstanbul 1983; karşılaştır, Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız, Kazancı c. 3, s. 153.

250 Enver Paşa, Almanya'dan önce Karadeniz yoluyla Azerbaycan'a ulaşma yolunu denemiş, fakat başarılı olamadığı için geri dönmüştür. Mondros Mütarekesi imzalandığında Bakü'de teşkilatlı bir ordumuz henüz silah bırakmamış vaziyette bulunuyordu. Başında da Halil Paşa vardı. Enver Paşa "büyük orduların ihtiyaçlarından keserek buraya 700.000 lira göndermişti." Bkz. Cavid Bey, Felaket Günleri, c. I, s. 20 Gene bu notlardan anlıyoruz ki Enver Paşa, bu kaçıştan bir hafta önce hükümete başvurarak Avrupa'ya gitme izni istemiş, hayretle karşılanan bu teklife de izin verilmemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Aziz Rauf Beyefendi

Fethi Bey'e yazdığım mektupta dermeyan ettiğim sebeplerden dolayı, pek kısa bir zaman için memleketten uzaklaşıyorum. Mazuliyetim esnasında rükûbuma tahsis ettiğiniz otomobili iade ediyorum. Bundan başka iki otomobil daha gönderiyorum. Bunlardan birisi, benim pek aziz dostlarımdan umum yollar inşaat şirketi müdir-i umumisi Fransalı Mösyö Söbile'nin malıdır. Harb-i Umumî bidayetinde kendisi ailesiyle birlikte buradan Fransa'ya avdet ederken, harbin nihayetinde aynen iade edeceğimi vaadederek ben saklamıştım. Burada mezkûr şirketin vekili ve umumî kâtibi olarak bulunan Devlet-i Âliyye tebaasından Musevî Mösyö Levi'ye müracaat ve kendisine teslim edersiniz. Diğer otomobil birinci Gazze muharebesinde İngilizlerden muharebe meydanında zaptedilmiş bir otomobildir. Bana o zaman cephe kumandanı olan Von Kress tarafından hediye edilmişti. Ben de askerî hayatım tarihinde bir mevki-i mahsus olan Gazze müdafaasının yadigârı olarak saklıyordum. Fakat şimdi evimde bulurlarsa, bazı edepsizler bin türlü mâna verecekleri için Bahriye Nezaretine gönderiyorum. Eğer hükûmet benim olduğunu tasdik ederse, haneme iade edersiniz. Aksi takdirde devlet malı olarak kullanırsınız. Suret-i mahsusada gözlerinizi öperim, azizim.

A. Cemal[251]

Rauf Bey Mondros'tan dönünce önce *"Yavuz"* meselesine el attı. Osmanlı Devletini harbe sokan Yavuz'un Alman kumandasından alınması gerekiyordu. Aksi halde İtilâf devletlerine terketmek gerekecekti. Rauf Bey Başkumandanlığa yazarak, Alman Bahriye Heyetinin Yavuz'u teslim etmesi için emir verilmesini istedi. O güne kadar donanmamızı Amiral *Rober Von Paseviç* ve kurmay heyeti yönetmişti. Önce gemiyi para karşılığı satmak istediler. Maliye Nazırı Cavid Bey'in itirazı üzerine terke razı oldular. Rauf Bey'e gelen Rober Paseviç, Goben'i devir ve teslim ettiğini, Ukrayna'daki Alman kıtalarına katılmak için emir aldığını söyledi. Rober Von Paseviç'in veda mektubu şöyle:

251 Talat ve Enver Paşalar da kaçıştan önce Sadrazam İzzet Paşa'ya mektup yazmışlardı. Almanya'ya kaçan İttihatçı önderler, isim ve adres değiştirerek yaşadılar. Ama hepsi de Ermeni kurşunlarıyla öldürüldü. Talat Paşa ve Bahaeddin Şakir Berlin'de, Cemal Paşa Tiflis'te vuruldu. Enver Paşa kendi elleriyle akıbetine yürürken, Said Halim Paşa Roma'da vuruldu. Rauf Bey'e göre İttihatçılar, Almanların Sivastopol'u işgal ettiklerinde ele geçirip İstinye'de beklettikleri Rus torpido muhriplerden biri ile kaçmışlardı. Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 120, Temel 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

Bahriye Nâzırı Devletlû Rauf Bey'e

Osmanlı Bahriye-i şâhânesiyle münasebetlerimize kesilmiş olduğu nazariyle baktığımı bildirerek takdim eylediğim resmî tahrirata ek olarak şahsî beyanat ilâvesini arzu eylerim. Son günler meselelerini hal ve fasılda tarafınızdan ibraz buyurulan muamelâtta görülen mertlik ve asâletten dolayı teşekkürlerimi bildiririm. Şimdiye kadar silâh arkadaşı olanların, Osmanlı Bahriyesi ve vatanı ile inanç ve emel birliği ile çalıştıklarına tam kanaatim vardır. Osmanlı Bahriyesinin yükselmesi için, arkadaşlarımla beraber çalıştığım zamanları büyük bir haz ve sevinçle hatırlayacağımı bir defa daha tekrar ederim. Vatanınızın bu müşkül tecrübe devrinde pek yakın bir zamanda kurtulup yeni ve devamlı bir yükselme devrine mazhar olması en hâlis ümidimdir. Osmanlı bahriyesinin yükselip ilerlemesini tamamlamak hususu için sizden daha ehil ve kudretli eller bulunamayacağı kanaatinde bulunduğum gibi, bu maksadın husül bulduğunu görmek sizin başarınız cümlesinden olacağını da kat'î ümit ederim. Memleketiniz, arkadaşlarınız ve bizzat zât-ı sâmî'niz hakkında en samimî temennilerimi takdim eylerim.

Rober Von Paseviç[252]

7. Mütarekenin anatomisi

İttihatçıların kaçış haberi siyasal ortama tuz biber ekmişti. Vahdeddin Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'i araya koyarak hükümetteki İttihatçı nazırları temizlemesini istedi. Ahmed Rıza Bey sadaretin kendine verileceğini umuyordu. Fakat İzzet Paşa kabine değişikliği yerine istifayı tercih etti (8 Kasım 1918). Rauf Bey'in Bahriye Nazırlığı da sona ermiş oldu. Yeni kurulan Tevfik Paşa hükümeti İttihatçı memurları temizliyor, hem ordu terhis ediliyor, cephelerden çağırılan kumandanlar da İstanbul'a geliyordu. Mütarekeden 13 gün sonra, 73 parçadan oluşan İtilaf donanması hiçbir sebep de göstermeden Haydarpaşa önüne demirledi (13 Kasım 1918).[253] Osmanlı payitahtı her felaketi görmüş,

252 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 117, Temel 2005

253 İtilaf donanması 73 gemiden oluşuyordu. Daha sonra 167'ye yükseldi. Gemilerden 2.616 İngiliz, 40 Fransız ve 470 İtalyan askeri İstanbul'a çıkarıldı. 5 Kasım 1919 itibariyle işgalci asker sayısı 50 bine ulaşmıştı.19 Şubat 1920'de İstanbul'da 30 bin erden oluşan İngiliz, 33 bin erden oluşan Fransız, 4 bin erden oluşan İtalyan ve 150 erden oluşan Yunan askeri gücü bulunmaktaydı. İşgal kuvvetleri Misak-ı Milli'yi kabul eden Mebusan Meclisini 16 Mart 1920'de basarak, bazı mebusları tutuklayıp Meclisi kapattılar. 10. Kafkas Tümeni karargahını basarak, uykudaki beş Türk askerini şehit ettiler. Beyoğlu, Beşiktaş, Kadıköy İngilizlerin, Sur içi Fransızların, Üsküdar İtalyanların olmuştu. *Bkz. Ahmet Uçar, Mütareke İstanbul'unda İrlandalılar, Atlas Tarih, sayı:2017 Nisan - Mayıs, s. 66.*

Levent Şahverdi Arşivi

böylesini görmemişti. *Amiral Arthur Calthorpe*, "Yunan harp gemileri Boğazdan yalnız geceleri geçecek" sözünü verdiği halde, Yunanlılaran en büyük zırhlısı Averof, üç fırkateynle Haliç'e girip toplarını Patrikhane'ye çevirdi. Rum gençler içinde askerlik yapıyordu.[254]

Mütareke kelimesi geçici olarak ateşin kesilip savaşın durdurulması demektir Mondros'ta imzalanan mütareke de 1. Dünya harbini sonlandıran geçici bir andlaşmaydı; Sulh anlaşması imzalanana kadar taraflar silahlarını bırakacaklardı. Mütareke bundan sonra artık kavram olarak bir devrin adı olacaktır. Mütareke adı verilen 1918-1922 dönemi, Osmanlı devletinden Cumhuriyet Türkiyesi'ne geçişin en karanlık evresi, aynı zamanda Sevr'e geçişin basamağı olacaktır. Osmanlı payitahtı etkinliğini yitirecek, Sevr Andlaşması doğrultusunda çözüm arayan İstanbul hükümeti ile Anadolu'da doğan Müdafaai Hukuk Hareketi karşı karşıya gelecektir.

İşte mütareke İstanbul'u: İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Amerikan filolarından oluşan işgal güçleri İstanbul sokaklarını doldurdular. Kışlalar, resmi binalar ve önemli noktalar işgal edildi. Onları çiçekle karşılayan Rum ve Ermenilerdi.[255] Osmanlı payitahtı yalnız esaretin pençesine değil, sosyal yaşantı, sefahat ve sefaletin en rezil köşelerine sürüklenecekti. Mazhar Osman Mütareke döneminin görgü tanığıdır:

"... Umumi Harp oldu bitti. Umumi Harpte içenler, parası bol bir takım türediler, soysuzlardı. Mısır ekmeğini yemekten, şeker hasreti çekmekten insanların çoğu içkinin tadını bile unutmuştu. Lakin Mütareke oldu, düşman orduları çekirge gibi İstanbul sokaklarına yayıldı. Otomobil içinde sarhoş Amerika bahriyelileri kucaklarında zil zurna Rum dilberleri Beyoğlu'nun büyük caddelerinde resmigeçit yapıyorlardı. Buralarda İngiliz neferleri viski ile zilzurna olduktan sonra rasgele saldırıyorlardı. Hele Fransızların koloni askerleri yapmadıklarını bırakmıyordu. Rum ve Ermeni kahpelerinin aşklarıyla coşkun ve galibiyet neşesiyle taşkın bu medeniyet ordusuna Bolşeviklerden kaçan çar enkazı da ilave edildi. Bizans ömründe görmediği

254 Rauf Bey'in sözüne güvendiği İngiliz centilmenliği 16 Mart 1920'de gerçek yüzünü gösterecek, Rauf Bey'e güvence veren Amiral Calthorpe İstanbul Yüksek Komiseri olacaktır. Rauf Bey'i tutuklayıp Malta'ya gönderir. Malta'dan kaçmayacağına dair de Rauf Bey'den söz alır.

255 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, İttihat-Terakkiye Yüce Divan Sorgulanması, Temel Yayınları 2017, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

sefahat hayatını sürüyordu. Lokanta ve barlarda hizmet eden birbirinden güzel Rus prensleri, kontesleri bu sarhoş alayını büsbütün çıldırtmıştı. İçki bu aşkı doyurmuyordu; beyaz toz, kokain... aldı yürüdü. İstanbul'un mahalle kahvelerine kadar sarışın Rus dilberleri beyaz tozla yayıldı. Kokain ile halkın aklı, tombala ile parası çalınıyor, tımarhanelere kokainmanlar, morfinmanlar doluyordu. İstanbul Allahlıktı; her hükümet karışıyor, hiçbir hükümet bir şey yapamıyordu. Topla tüfekle, tayyare ile, bomba ile dünyanın kırk küsür milleti İstanbul'u ezememişti; İstanbul kokaine, fuhuşa esir oldu. Çar ordularına altı yüz sene karşı duran İstanbul, Rus orospularına mağlup olmuştu..."[256]

8. Mustafa Kemal ve Rauf Bey

Mütareke günlerini artık daha yakından izleyebiliriz. Mustafa Kemal Filistin Cephesinden İstanbul'a geldiği gün İtilaf donanmasının da Haydarpaşa açıklarına demirlemişti(13 Kasım 1918). Bu rezaleti öğrenince "geldikleri gibi giderler" diyecekti. Harbiye Nezareti emrinde bir ordu kumandanıydı. Bir müddet Pera Palas'ta kaldı, daha sonra Halep'ten tanıdığı Hıristiyan bir Arabın Beyoğlu'ndaki dairesine, oradan da Şişli'deki eve yerleşti. Samsun'a gidene kadar burada kalacaktır. Şişli'deki pansiyonu sanki Harbiye Nezareti gibi hareketli, geleni gideni eksik olmuyordu. Rauf Bey, Fethi Bey, İsmet Bey, İsmail Canbulat, Ali Fuat Paşa v.s. Rauf Bey hem Mustafa Kemal ile hem başka gruplarla temastaydı. Kara Vasıf, Topçuoğlu Nazmi, Yenibahçeli Şükrü, Kara Kemal, Japon Rıza vs... İttihat-Terakki kapatılmış, faal elemanları Teşkilat-ı Mahsusa yerine Karakol Cemiyetini kurmuştu. Aydınlar kaygılı bir bekleyiş içinde kurtuluş çareleri arıyor, herkes bir dala tutunmak istiyor, umutları yeşertecek kimse görünmüyordu. Devletin başına çöreklenen Hürriyet-İtilafçılar İttihatçı enkazından veba mikrobu gibi kaçıyor, yakaladıklarını Bekirağa bölüğüne tıkıyordu. Dahiliye Nazırı Reşid Bey(Rey) o günleri yazmıştır:

"... Yabancılara karşı haklarımızı savunan Kara Vasıf birgün yanında Bekir Sami ve Rauf Bey olduğu halde ziyaretime geldiler." Padişahın kendileri hakkındaki yanlış zehabın düzeltilmesi için tavassutumu rica ettiler. Ertesi gün saraya gidip üç zatın isteklerini söyledim ve "Komite avenesinden

256 Bkz. Editör Clarence Richard Johnson M.A., İstanbul 1920, Çeviren Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011 s. 12. Zafer Toprak Mazhar Osman'ın bu ifadesine anılan kitaba yazdığı önsözde nakletmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

*bazıları **Mustafa Kemal Paşa** yanında vatan için çalışanlara hulul etseler bile hıyanete fırsat bulamazlar. Devletin istiklali namına bayrak açanlar arasında eski İttihat-Terakki enkazından adamlar bulunuyor diye çekinmeye mahal yoktur" dedim. Fakat Hünkar ümid ettiğim değişimi gösteremedi. Bunda sanıyorum Papaz Frew ve Damat Ferid avenesinin telkinleri tesirli olmuştur.*[257]

Mustafa Kemal mütareke İstanbul'unda yavaş yavaş faal ve cezbedici bir siyaset merkezi olacaktı. Ziyarete gelenler arasında Rauf Bey de bulunuyordu. Mustafa Kemal İstanbul'a gelince Rauf Beyle İzzet Paşa'yı ziyarete gittiler.[258] Bu mühim zamanda Tevfik Paşa kabinesinden hiçbir şey beklenemezdi; hükumete yine İzzet Paşa gelmeliydi. İzzet Paşa, Kanun-u Esâsî'ye aykırı hareketi göze almış bir hükümdarla çekişmeyi göze alamasa da, Mustafa Kemal Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesi taraftarıydı. Dört yıldır İttihatçı iktidarına sahne olan Meclis, önderlerin kaçışıyla siyaset kaosunun içine düşmüştü. Mustafa Kemal, Ali Fethi, İsmail Canbolat ve Rauf Bey, Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için harekete geçtiler. Vahdeddin'in Meclisi dağıtacağından çekinen mebuslar kabineye güvenoyu vermiş, tam tersi olmuştu. 16 ve 30 Kasım 1918 günlerinde Selâmlıkta huzura çıkan Mustafa Kemal, ikisinde de umduğunu bulamadı... Minber gazetesinde *"Kuvvetli hükûmet isteriz"* yazısıyla Vahdeddin ikaz edilmişti:

"... Böyle kuvvetli bir hükûmete en çok muhtaç olduğumuz bir zamanda Tevfik Paşa kabinesi âdeta bir cenin-i sakıt olduğunu ispata başladı. Zaten millet, Paşanın şahsından daha fazla bir kuvvet de bekleyemezdi. Çünkü umumî efkâra istinat etmediğinden emindi. Evet, nihayet zaafiyle mümtaz olup kalan bir hükûmet, hiç bir suretle millete istinat etmiyor, çünkü millet onun nasıl bir hüviyete mâlik olduğunu bilmiyor. Tevfik Paşa, siyasî şahsiyeti renksiz haricî meselelerdeki mevcudiyeti de belirsizdi. Bir diplomat sıfatıyla bütün meziyeti işte böyle, hiçbir şey yapamamış ve yapamayan olmaktan ibaret bulunan Vükelâ Heyeti Reisi kaç yıldır devam eden Âyanlığı itibarıyla da sahne-i vatanda tevalî eden facialarının sessiz bir seyircisi mahiyetinden başka bir hüviyete mâlik değildir."[259]

257 Ahmed Reşid Rey, Gördüklerim-Yaptıklarım, s. 258, Türkiye Yayınevi 1945

258 İzzet Paşa'nın konağı Çemberlitaş'ta Keçecizade Fuat Paşa mescidinin altındaydı. Sonradan yıkılan konağın yeri şimdi Çemberlitaş Kız Yurdu'dur.

259 Aktaran, bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 162 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Minber'in başka bir yazısı şöyle bitiyordu: "Eğer Tevfik Paşa, mensup olduğu bîçare vatana daha büyük bir hizmet ifa etmek isterse, işgal ettiği makamı tereddüt etmeden terketmeliydi; bu gidiş, Osmanlı tarihinde bir sükûn sahifesine doğru gidişti. Ve keza emin olsunlar ki bu ancak felaketzede bir milletin bütün şükran hissi ile teşyî edilirdi..."

O sıralarda Ali Fuat Paşa da İstanbul'a gelmişti. Ağabeyi *daha sonra Dahiliye Nazırı* olacak Mehmet Ali Bey'in kızıyla evlenecekti. Yeniköy Belediye Reisliğinden emekli ve Hürriyet ve İtilâf'ın nüfuzlu şahsiyeti olan Mehmed Ali Bey, bu düğün yemeğinde Mustafa Kemal ile tanışmışlardı. Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal ile dostluğu ilerletecek ve Serkldoryan'da yemeğe çıkacaklardır. Rauf Bey İsmail Canbolat'la Mustafa Kemal'in evine gittiğinde Kara Kemal ile konuşur buldular.

Rauf Bey bazan Mustafa Kemal yanında bazan diğer mahfillere girip çıkıyordu. Ortamın felakete sürüklendiği günlerde, yani 1919 Şubatında Bahriye Nezaretindeki görevinden istifa etmeye karar verdi. İstifa dilekçesini Bahriye Nezaretine *27 Şubat 1919* tarihinde verdi:

"... 308 senesinde Bahriye Mektebine girip, 314 sonunda mülâzim-i sânî (Teğmen) rütbesi ile neşet etmiş olduğuma göre, zabitlik hayatım yirmibirinci senesine gelmiş demektir. Ben bu mesleğe sırf haysiyet ve şeref olacağı itibariyle girmiş olduğumdan şimdiye kadar resmî hayatımda hiç bir şahsî emel tâkip etmek istemedim, tâkip de etmedim. Geçmişim ile hâl'im bunun delilidir. Bununla beraber, bugünkü şartlar altında aynı resmî hayatı, bundan sonra da devam ettirmekliğime mânen ve maddeten artık imkân kalmadığını anlıyorum. Bu vicdanî mecburiyete istinaden Tekaüt ve İstifa Kanununun mahsus maddesi gereğince, askerlik hizmetinden affımla lüzumlu muamelenin tesriine müsaade buyurulmasını rica ederim."[260]

Rauf Bey'in istifa tarihinde Tevfik Paşa kabinesi son günlerini yaşıyordu (13 Ocak 1919 – 3 Mart 1919). Çok geçmeden Damat Ferid başa geçti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa ve Bahriye Nazırı Avni Paşa Rauf Bey'i istifadan vazgeçirmek istediler. Rauf Bey'e göre Damat Ferid ***Akl-ı selîm, iz'an ve temkine*** sahip biri değildi.[261] Bahriye Nazırı Avni Paşa, kendini Yemen seferine götüren Hamidiye süvarisi olarak

260 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 170.

261 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 172. Rauf Bey'in istifasının kabulüne dair irade 8 Mayıs tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlandığına göre (G. Jeaschke, Kronoloji s. 30) kırk gün bekletilmiş demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

tanıyordu. Bahriyeyi hizmetten mahrum etmemesini isteyince, "*Paşam ben Damat Ferid Paşa ile aynı kazanda kaynayamam.!*" [262] dedi.

Rauf Bey anılarında Mustafa Kemal ile arkadaşlığına bir kronoloji çizer: "... O'nu ilk defa 31 Mart İsyanında (1909) Makriköy telgrafhanesi önünde görmüş. Omuzu pelerinli, yorgun sîması ve sakin tavriyle Kolağası Mustafa Kemal, Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini dikte ediyormuş."[263] Ayak üstü ve orada tanışmışlar. Trablusgarp harbinde Mustafa Kemal, Ömer Naci ve Yakup Cemil ile gizlice Mısır'a geldiklerinde yolları gene kesişir... Balkan Harbinde Çanakkale Maydos'ta buluşurlar. Birinci Dünya Harbinde yolları kesişmez. Rauf Bey zamanını Afgan macerasına harcamıştır. Mütarekede gelip gitmeler sıklaşınca arkadaşlık yakınlığa dönüşür. Rauf Bey'e göre Mustafa Kemal'in Şişli'deki pansiyonu hareketli olmasına rağmen, yakını bir kaç kişiyi geçmiyordu. Milli Mücadeleden pay almak için Karabekir gibi Rauf Bey de Anadolu yolculuğunun öncesini Mustafa Kemal'in o günlerine kadar indirir. [264]

Mustafa Kemal o günlerde kendi iradesi dışında gelişen ortam ve şartları değerlendiriyor, bir görev almak için çıkış yolu arıyor, yerli yabancı herkesle temastan çekinmiyordu. Olaylar önüne tesadüfen Müfettişlik görevini çıkardı; o da bütün becerisini tarihin kendine sunduğu bu fırsatı değerlendirmek için kullandı. Hükümet ve Saray içinde iki ayak bulabilmişti. Saray'da Kamil Paşa damadı Yaver Naci Bey (İldeniz) ile hükümette Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey ve Bahriye Nazırı Avni Paşa. Herkesin suyundan gidiyor, herkesi ikna edebiliyor, her grup ve mahfilden yararlanıyordu. [265]

16 Mayıs 1919 tarihi Mustafa Kemal'in Müfettiş olarak İstanbul'dan ayrılış tarihidir. Bu tarih aynı zamanda Rauf Bey ile Mustafa Kemal'in biyoğrafilerinde önemli bir ayrıntıdır. Samsun yolculuğuna çıkarken Rauf Bey uğurlamaya gelmiştir. Anılarını okuyalım:

262 Bkz. Osman Öndeş, Avni Paşa Anlatıyor, Timaş Yayınları, s. 199

263 Rauf Bey'in tanımladığı fotoğraf Makriköy postanesinde değil Ayastefanos istasyonunda çekilen resimdir. Dolayısıyle Rauf Bey'in bu tanımlaması sanki fotoğraf üzerinden yapılmışa benziyor. Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 146

264 Bu konuda geniş bilgi için bu kitabın Karabekir cildine bakınız.

265 Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılış öncesinin yedi aylık ayrıntıları için Atatürk-Vahdeddin Kavgası isimli kitabımızın, Atatürk'ü Anadolu'ya kim gönderdi bölümüne bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

".... Mustafa Kemal ile İstanbul'da verdiğimiz son karar şuydu: O, selametle Samsun'a çıkınca, ben de bazı arkadaşlarla Bandırma yoluyla milli hareket erkanıyla temas ederek İzmir dolaylarını inceleyip Afyon'a gidecek, oradan kendine iltihak edecektim. Paşa mayısın onaltıncı günü çıkıyordu. O sabah Şişli'deki evine gittim. Hazırlanmış beni bekliyordu. Annesine veda ettikten sonra birlikte çıktık. Tophane rıhtımına vardık. O, İngilizlerin kendisini Karadeniz'de tevkif edecekleri hakkında aldığı haberden dolayı endişeliydi. Ben böyle bir şeyi varit görmeyerek: 'Canım, tevkif etmek istiyorlarsa, dışarı çıkmanızı neden beklesinler, burada etmelerine ne mani var?' diyordum. Böyle konuşurken saatine bakan Paşa, 'Vakit geldi, şimdi neredeyse Mehmed Ali buraya gelecek. Bizi beraber görmesin, sen git, ben Refet'e beklediğini söylerim' dedi. Vedalaşıp ayrıldık...."[266]

Tophane rıhtımında cereyan eden bu uğurlama sahnesini bir de Nutuk'tan okuyalım: "... İstanbul'u terketmek üzere evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip olunacağını ve İstanbul'da iken tevkif etmediklerine göre belki Karadeniz'de batırılacağımı emin kaynaktan işitmiş, onu haber verdi... Ben, İstanbul'da kalıp tevkif olunmaktansa batıp boğulmayı tercih ettim. Ve hareket ettim, kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak mecburiyetinde kalırsa, yanıma gelmesini söyledim.."[267]

Görülür ki Nutuk'ta yazılanlarla Rauf Bey'in yazdıkları farklı anlamlar içerir, olayın arkaplanını yorumlarken de kuşku yaratır. Yolculuğun başında iki arkadaş arasında ortaya çıkan belirsiz bir nokta. Bu noktaya ilk işaret eden de Mustafa Kemal Paşa (1927), savunma haline getiren de Rauf Bey'dir (1945). Olayın tek şahidi hareket anında Mustafa Kemal'in yanında bulunan Yaver Cevad Abbas'tır:

"... Mustafa Kemal Samsun'a hareket edeceği gün evine döndüğü sırada sabık Bahriye Nazırı Rauf Bey'i kapısı önünde buldu. Rauf Bey ilk olarak şunları söyledi: '... Gitme Kemal, aldığım malumata göre bineceğin vapuru Karadeniz'de batıracaklar.' Rauf Bey'in malumatı mevsûk ve ifadesi samimi idi. Mustafa Kemalin kafasından o anda şu düşünceler geçti: Gidersem tutacaklar. Gitmezsem gene tutacaklar, hem daha kolaylıkla... Kim bilir neler yapacaklar ve fakat memleket ve millet ne olacak?!.. Pek kısa bir an içinde;

266 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 179
267 Bkz. Mustafa Kemal, Nutuk s. 179

Levent Şahverdi Arşivi

kapı eşiğinde kararını verdi ve Rauf Bey'e dönerek: 'Rauf ben gideceğim. Sen de başın sıkışınca bana iltihak et' dedi ve iki arkadaş el sıkışıp ayrıldılar..."[268]

İki ifadeyi samimiyet testinden geçirme imkanı olmasa da, olgunun mantıksal bütünlüğünü analiz edebiliriz. Birincisi Rauf Bey ile Mustafa Kemal'in Anadolu yolculuğu üzerine mutabık kalmaları. Bu nokta Rauf Bey'in Amasya'da Mustafa Kemal'e iltihak etmesini Şişli'deki görüşmelere bağlamamıza yardım eder. Mücadele ve kararlılık azmine başlangıç tarihi koymak şimdi olmasa da ilerde önemli olacaktır. Yani herkes liderin yanında olduğunu gösterme sevdasındadır. Bu noktayı Karabekir Rauf Bey'den daha ileri götürür. Anadolu mücadelesini Mustafa Kemal ile Şişli'de kararlaştırdıklarını, plan ve projeyi de kendinin ortaya attığını yazar. Mustafa Kemal ise Rauf Bey'in belirttiği anlamda sorumluluk paylaşmak istemez.[269]

Dikkati çeken husus, Rauf Bey'in samimi görülmesi gereken 'vapurunun batırılacağı' uyarısını Mustafa Kemal'in seyahatini engelleyici ve moral bozucu bir tavır olarak değerlendirmesi... Olayların hafızadan silinmeden kayda geçirilişi dikkate alınınca, Nutuk'un zaafı daha az görünür. Dahası Nutuk'un yazdığı bir iddia Rauf Bey'in ki savunmadır. Mustafa Kemal ne kadar uyanık olursa olsun, *Teşkilat-ı Mahsusa* ve *Karakol* bağlantısı nedeniyle Rauf Bey'in antenlerinin daha duyarlı olacağı hususudur. Yakup Kadri de, Rauf Bey'in bu tavrını *"Mustafa Kemal'i seferden alıkoyma"* niyeti diye eleştirir.

Rauf Bey'in yazıp diğer kaynaklarda geçmeyen bir ayrıntı da, uğurlamaya gelenler arasında Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in adının geçmesidir. Mustafa Kemal'in Falih Rıfkı'ya anlattıkları arasında Mehmed Ali Bey ismine de raslanmaz; ancak müfettişlik kadrosuyla Samsun'a çıkan Hikmet Bey (Gerçekçi), Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in uğurlamaya bir jandarma yüzbaşısı gönderdiğini yazmıştır.[270] Mustafa Kemal İstanbul'dan 16 Mayıs 1919 Cuma günü ayrılır. Rauf Bey'in yazdığına bakılırsa arkadaşını Tophane rıhtımından açıkta bekleyen Bandırma vapuruna uğurlamıştır. Bu nokta şu bakımdan önem-

268 Cevat Abbas, Anılar, s. 191, İstanbul 2006

269 Karabekir Paşa'nın iddiaları bağlamında gerekli açıklamalar kitabımızın birinci cildinde geniş olarak irdelenmiştir.

270 Hikmet Gerçekçi Anlatıyor, Hayat Tarih Mecmuası, 1969/Sayı: 22, s. 6-8

Levent Şahverdi Arşivi

lidir; bazı kaynaklar Mustafa Kemal'in aynı gün Cuma selamlığına uğradığı, Kur'anı Kerim üzerine el bastırılıp yemin ettirildikten sonra yola çıktığını yazmıştır. Rauf Bey'in anlatımı doğruysa, bu bilginin yanlışlığı da ortaya çıkar.[271]

Mustafa Kemal'in Müfettişliğe atanması kendine özellikle bulunmuş bir görev değil, İngiliz notası üzerine kısa zamanda sonuca ulaştırılan bir görevlendirmedir. Müfettişlik teklifi Şakir Paşa'dan[272] gelmiş, Mustafa Kemal de kabul etmiştir. Görevin çerçevesi 9. Ordu Müfettişliği (Sonradan 3. Ordu)ile çözülür. 30 Nisanda imzalanan atama kararnamesi 5 Mayıs 1919 tarihli Takvimi Vekayide yayınlanır.[273]

Atamanın kulis ve hazırlık safhasında Mustafa Kemal'i destekleyen Mehmed Ali Bey kabinede Dahiliye Nazırıydı. Ali Fuat Paşa ailesi vasıtasıyla aralarında yakınlık oluşmuştu. Karadeniz bölgesinde Türk çetelerin Rum köylerine tecavüz ettiğini bildiren İngilizler, Samsuna 200 asker çıkarıp Rumların hamisi kesilmişlerdi. Damat Ferid, mülki ve askeri görevleri beraber yürütecek dirayetli birinin bölgeye gönderilmesini isteyince Mehmed Ali Bey Mustafa Kemal'i önerdi.[274] Mustafa Kemal şunları yazar:

"... Mesela bir aralık Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey adında bir zat, bir iki defa Şişli'deki evimde beni ziyarete geldi. Memnun kaldığını arkadaşlarına söylemiş. Bir defa da Bahriye Nazırı Avni Paşa ile gelerek muhtelif mevzular üzerinde benimle konuştular. Artık ahbap olmuş gibiydik... Bir defa da bu zatlar 'Cercle d'Orient'da bir öğle yemeğine davet etmişlerdi. Bir

271 Mustafa Kemal'in bu selamlık ziyareti ve eline verilen ferman hakkındaki iddialar ve tartışmalar geniş olarak şu kitapta incelenmiştir. Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk-Vahdeddin Kavgası isimli kitabımız.

272 Şakir Paşa, Batum sancağına bağlı Livana kazasında 1855 yılında doğmuş, 18 Haziran 1919'da 64 yaşında ölmüştür. Batum eşrafından Numan Tahir Efendinin oğluydu. Çocukken İstanbul'a gelip Harbiye'ye girmiş kurmay olduktan sonra beş yıl Almanya'ya gönderilmiştir. İşkodra ve Yemen'de görev yaptı. Uzun yıllar Abdülhamid'e yaverlik yapmıştır. Mahmud Şevket Paşa suikastinden sonra Gemlik'e sürülen Gürcü Şakir Paşa, Vahdeddin zamanında tekrar saraya intisap edip, Damad Ferid kabinelerinde Bahriye ve Harbiye Nazırlıkları yaptı.

273 Mustafa Kemal Paşa'nın atanması ile ilgili Takvim-i Vekayide yayınlanan irade-i seniyye: *"Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin edilmiştir. İşbu İrade-i Seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur." 29 Recep 1337, 30 Nisan 1335.*
Mehmed Vahidüddin.

274 Bkz. Ali Fuat Cebesıoy, Milli Mücadele Hatıraları, Temel 2000 s. 125

Levent Şahverdi Arşivi

gün de Avni Paşa otomobilini göndererek, beni Bahriye Nezaretine davet etti. Hatta evinden sefertası ile gelen öğle yemeğini beraberce yedik."[275]

Bize göre kabinedeki nazırlar, Mustafa Kemal'i İttihatçı muhalifi bildikleri için, daha önemlisi hizmet edecek biri gördükleri için tercih edilmiştir. Falih Rıfkı'ya yazdırdığı anılarda önemsemez görünse de, Mehmed Ali Bey'in belirleyici rolü muhakkaktır. Gothard Jaeschke, Mustafa Kemal'in kısa zamanda geliştirdiği bu sosyal ilişkiyi diplomatik başarı sayar. İşin garibi İzmir'in işgalinden sonra kurulan yeni hükümette Mehmed Ali Bey'e görev verilmediği gibi Mustafa Kemal ile ilişkisi de bozulacaktır.

9. Kaptan Rauf Ege turunda

Mustafa Kemal Samsun'a çıkınca, Rauf Bey de İstanbul'u terkeder (24 Mayıs 1919). Mustafa Kemal göreve atanırken nasıl herkesle ilişki kurmuşsa, Rauf Bey'in girip çıktığı mahfiller de az değildi. 24 Şubat 1919'da İstanbul'da toplanan *Şimali Kafkas Cemiyeti' nin (ŞKC)* kongresine katılması Rauf Bey'in yol haritasında bir noktadır. Bu kongrede Mondros Mütarekesi hakkında bilgi verdiği ve Çerkez toplumunun geleceği üzerine değerlendirmeler yapıldığı, alınan kararların Vahdeddin'e de bildirildiği anlaşılmaktadır.[276]

Rauf Bey, Ahmed İzzet Paşa ve Ali Fuat'ın babası İsmail Fazıl Paşa ile görüştükten sonra İstanbul'dan ayrılır. Mustafa Kemal nasıl *Bandırma* vapuruyla İstanbul'dan ayrılmışsa o da *Bandırma* iskelesine çıkmıştır. "Bandırma" sözcüğü iki yoldaş için paradoksal bir çağrışım yapar. Biri Samsun'dan diğeri Bandırma'dan Anadolu içlerine çekildiler. Mustafa Kemal resmi bir görevle ayrılırken, Rauf Bey sivil bir fedai gibi ayrılacaktır.... Mondros Mütarekesini imzalamaya gidip gelirken nasıl yolu Bandırma'dan geçmişse, gene Bandırma'ya uğrar. Nasıl Mustafa Kemal'in Müfettişlik kadrosu varsa, onun da yol arkadaşları vardır. Eniştesi Bahriye Binbaşısı Aziz Bey, İttihatçı Aydın Mebusu Topçuoğlu Nazmi, Yüzbaşı Osman Tufan, Recep Zühtü, İbrahim Süreyya ve Peşaverli Abdurrahman...

Rauf Bey anılarının *Yakın Tarihimiz versiyonunda* Bandırma üzerinden doğruca Ege tarafına geçtiğini yazar; halbuki 25 Mayısta Bandırma'ya iner inmez ilk uğrak yeri Ethem kardeşlerin baba evidir.

275 Bkz. Falih Rıfkı, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, s. 106.
276 Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, Bengi Yayınları 2007, s. 42-43

Levent Şahverdi Arşivi

Ethem'in babası orta sınıf bir Çerkez aristokratıdır; ağabeyleri Reşid ve Tevfik Manyas/Emreköy'de olduğu için oraya gidilir. Rauf Bey aile nezdinde saygı duyulan bir Çerkez büyüğüdür. Yunanlılara karşı gerilla örgütlenmesi için Ethem'e telkinlerde bulunmuş olmalıdır.[277]

Mondros'a giderken eşkiyalıktan vazgeçirmeye çalıştığı Ethem, artık silahını alıp dağa çıkmalıdır, zaten yaptığı da budur. Milli Mücadelenin efsaneleşen Çerkez Ethem'ini ve Kuva-yı Seyyare müfrezelerini ortaya çıkaran Rauf Bey'in bu girişimidir. Bandırma'ya uğrama sebebi, Afgan seferinde yanına bulunan Ethem kardeşleri kazanmak, Miralay Bekir Sami ile görüşmekti... Rauf Bey'in anılarında bazı ayrıntılar atlanmış görünür. Halbuki olaylar ayrıntılarda gizlidir. Rauf Bey Ege turunu, Mustafa Kemal ile Şişli'de kararlaştırdıklarını söylese de Nutuk'ta bunu tekzip eder:

"... Rauf Bey gerçi İstanbul'dan çıkmak lüzumunu hissetmiş ve çıkmış... fakat benim yanıma gelmedi, arkadaşı olan 56. Fırka Kumandanı Miralay Bekir Sami (Günsav) ile buluşmak ve İzmir cephesine daha yakın yerde, daha faal ve faydalı olacağını farzederek Bandırma–Akhisar yoluyla Manisa civarına gitmiş. Gittiği yerde, halkın maneviyatını bozuk, vaziyeti tehlikeli ve karışık görmüş. Adını gizleyerek Ödemiş, Nazilli, Afyon üzerinden Aziziye Sivrihisar yoluyla Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nın yanına gelmiş..."[278]

Rauf Bey'in milli mücadeledeki hissesini öne çıkarması üzerine, Nutuk'un Ege seyahati için bu noktalara uzanır. Rauf Bey'in doğrudan Mustafa Kemal'in yanına gelmek varken, Ege turuna çıkışından haberi olmadığı, bunun arkasında başka şeyler olduğu ima edlir. Rauf Bey doğrudan Anadolu mücadelesine katılıyor idiyse, yolu Ege taraflarından geçmemeliydi. Bu seyahat ince ayarlıydı ve Rauf Bey'in kafasında Mustafa Kemal ile konuşulanlar dışında başka şeyler olmalıydı. Bandırma'da Ethem kardeşlere uğraması nasıl tesadüf değilse, yol arkadaşlarının, Teşkilat-ı Mahsusadan olması da tesadüf değildi. Ege gezisine Nutuk'ta gösterilen hassasiyet, Teşkilat-ı Mahsusa / Karakol parmağını, İstanbul'da yapılan Çerkez aktivitesini de işaret edebilirdi.[279]

277 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. 4, s. 357, Kazanc Yayınları

278 Bkz. Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s. 27

279 Rauf Bey'in istifasını ve Ege turuna çıkmasını 24 Şubat 1919'da İstanbul'da yapılan Şimali Kafkas Çerkez Kongresiyle ilişkilendiren eserler de vardır. Çerkez cemaatinin diaspora özlemini yansıtan ve Kafkas toplulukların Mondros sonrası

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey Bandırma'da Ethem'in ailesi ile görüştükten sonra ağırlıklı olarak Çerkezlerden oluşan çeteler kurulmuştur. Ethem kardeşlerin iyi niyetle başlattığı Kuva-yı Seyyare, beklenmeyen maceralara kayıp Ankara'ya kafa tutacak, Yunan tarafına sığınarak "Yorgileşecek", *Şarkı Karip Çerkezleri Kongresiyle*[280] ihanete düşecektir. Ege turunda Rauf Bey'in yanında bulunan Osman Tufan (Paşa), Milli Teşkilat yaparak İzmir'i Yunanlılardan kurtarmak istediklerini yazar: "... Bandırma'da Fransız askerleri vardı. Saklı trende giderken, yolda Yunanlıların Manisa'ya geldiklerini duyduk. Yakalanmamak için Akhisar'da indik. Fransız askerleri bizi tevkif etmek istediler. Parmaklıkları atlayarak savuştuk. Eşyamızı omuzlayıp gece yarısı bir hana sığındık. Ertesi gün Salihli'ye doğru yola çıkıp bir otelde saklandık..."[281]

Rauf Bey oralarda dolaşırken Yunan işgali içerlere yayılmamıştı. Salihli, Ödemiş, Aydın, Nazilli, Sandıklı civarında halkın ilgisizliğinden moralleri bozulan Rauf Bey, Afyon'da 23. Fırka Kumandanı Ömer Lütfi Bey'e uğradı. Eniştesi Aziz Bey ve Topçuoğlu Nazmi'yi kafileden ayırarak İstanbul'a Kara Vasıf'ın yanına gönderdi. Afyon üzerinden Ankara'ya Ali Fuat Paşa yanına geldi. Yanındaki Topçuoğlu Nazmi'den ikibin lira alarak Kara Vasıf'ın yanına gönderdi. Bu para Teşkilat-ı Mahsusa parası olup Karakol / Enver bağlantısı da sezilebilir. Teşkilat-ı Mahsusa misyonu küllenmemişse, muhtemel bir Enver–Mustafa Kemal çatışmasındaki safı da tahmin olunabilir. İki yaylı arabayla Ankara'da Ali Fuat Paşa'nın yanına geldiler.

bir durum değerlendirmesi olan bu kongreye Rauf Bey de katılır. Rauf Bey'in Mustafa Kemal ile Amasya buluşmasından önce Çerkez Ethem'i bulup Kuva-yı Milliye hareketine kazandırması, imparatorluk içinde yaşayan unsurların zihinsel travma arayışını yansıtır. Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, s. 42

280 Yunan işgali altındaki İzmir'de yapılan bu kongre ve yayınladığı beyanname için bkz. T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler c. I

281 Bkz. Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, s. 8, Arma Yayınları 1998

Levent Şahverdi Arşivi

4

Rauf Bey ve Erzurum Kongresi

1. Amasya Tamimi ve Rauf Bey

19 Mayısta Samsun'a çıkan Mustafa Kemal burada fazla kalmadı. Refet Paşa'yı Samsun'a bırakarak 24 Mayısta Havza'ya, 13 Haziranda da Amasya'ya geldi. Buradaki Kafkas Fırkasının Saraydüzü Kışlasına yerleşerek, ilk işi kışladan postaneye bir telgraf hattı çektirmek oldu. Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey de Amasya'ya gelmişlerdi (18 Haziran 1919).[282] Geceleri ramazan davulları çalıyordu. Mustafa Kemal, Müfettişlik talimatında gösterilen "*asayişi düzeltme*" görevini rafa kaldırmış, kafasındaki planı hayata geçirmek istiyordu. İstanbul'dan ayrılalı 32 gün olmuştu. Hazırladığı metni Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'in önüne koydu, son şeklini verdiler. Refet Bey'i de davet edip son şeklini ona da gösterdiler. Erzurum'daki Karabekir Paşa'nın mutabakatı telgrafla alındı.[283] Ortaya çıkan metin kamuoyuna ile aaçıklanacak, Milli Mücadelenin ilk beşlisi de işte bu metinle ortaya çıktı: Mustafa Kemal / Refet / Rauf / Ali Fuat / Karabekir...

Esasları Mustafa Kemal tarafından hazırlanan metin, literatüre Amasya Genelgesi (tamimi) diye geçecektir. Milli Mücadelenin ilk işaret fişeği ve mutabakat belgesi bu metindir. İstanbul'daki merkezi

282 Bkz. Rauf Bey'in Ali Fuad Paşa ile Amasya'ya gelişleri için bkz. Ali Fuad Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları.

283 Amasya Tamimi üzerine geniş bilgi için bkz. Nutuk ve A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 89, Temel Yayınları 2000; M. Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, s. 150, İş Bankası 2011

Levent Şahverdi Arşivi

otoriteye örtülü bir isyan sayılan 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi, aynen şöyledir:

1 – Vatanın tamamiyeti ve milletin istiklâli tehlikededir. Merkez-i Hükûmet, İtilâf Devletlerinin tesir ve murakabesi altında bulunduğundan üstüne aldığı sorumluluğun gereklerini yapamamaktadır. Bu durum, milletimizi küçük düşürüyor. Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaziyetini düşünüp haklı sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî hey'etin vücudu elzemdir. Bunun için, muhabere ile her taraftan vâkî olan millî teklif ve istek üzerine, ***Sivas'ta millî bir kongrenin sür'atle toplanması kararlaştırılmıştır.*** *Bu amaçla tekmil Osmanlı vilâyetlerinin her livasından fırka anlaşmazlıkları dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin güvenine mazhar üç kadar zatın sür'atle yola çıkarılması elzemdir. Her ihtimale karşı bunun bir millî sır hâlinde tutularak dağdağaya yer verilmemesi ve lüzum görülen yerlerde yolculuğun mütenekkiren yapılması.*

2 – Şark vilayetleri namına on Temmuzda Erzurum'da toplanması kararlaştırılmış olan kongre için bu iller "Müdafaa-i Hukuk-u Millîye" ve "Redd-i İlhak" Cemiyetlerinden seçilmiş âzalar zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar öteki illerimizin murahhasları da Sivas'a varabileceklerinden Erzurum Kongresi âzası, münasip göreceği zamanda, umumi toplantıya katılmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3 – Yukarıdaki maddelere göre murahhaslar. Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri ve belediyeler tarafından vesair suretlerle seçileceklerdir.

4 – Bu telgrafın alındığının hemen bildirilmesi rica olunur.

Mustafa Kemal[284]

Görüldüğü üzere Amasya Tamimi/ Genelgesi, devletin içine düştüğü tehlikeye dikkati çekiyor, bunlara duyarsız kalan hükümeti eleştiriyordu. Sivasta bir kongre toplanması ve bağımsızlığın millet iradesiyle kazanılacağından söz ettiğine, Mustafa Kemal'in Müfettişlik talimatında buna benzer bir görev bulunmadığına göre, düpedüz bir isyan bildirisiydi. Ali Fuat Paşa anılarında bunu ***"mukaddes ittifak"*** diye nitelemekte. Mustafa Kemal, Genelgenin sadece içeriğine değil, imzalanış şekline de özel anlam yüklemiştir. Nutuk'a göre, Ali Fuat Paşa Genelgeyi tereddüt etmeden imzalarken, Rauf Bey çekingen davranır. *"Misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir ilgi ve yetki görmediğini nezaketen ifade eder."* Mustafa Kemal'in,

284 Metin tarafımızdan sadeleştirildi. Bkz. Nutuk, Vesikalar, c. III, s. 915, Belge No. 26, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1970

Levent Şahverdi Arşivi

"tarihi bir hatıra olarak imzalaması gerektiğini" söyleyince gönülsüz imzalar. Refet Paşa ise *"... Bundan anladığıma göre, gerektiğinde milli bir hükümet de kurulacaktır, öyle değil mi?"* diye kuşkusunu belirtir. Refet Paşa'nın tereddüdü Ali Fuat Paşa'nın ricasıyla çözülür ve imzaya benzer bir işaret koyar. Basit bir ayrıntı sanılan bu nokta, Milli Mücadelenin kuruculuk hissesinde ihtilafa düşenlerin ilk adımdaki tutumlarını gösterir. Rauf Bey, bu konuya anılarında değinmezken, Ali Fuat Paşa doğrular.[285]

Mustafa Kemal Anadolu'ya niçin gönderilmişti, şimdi neler yapıyordu. Rauf Bey ile Mustafa Kemal'in yolculuk boyu davranışları yakından izlenirse; düşünce arkaplanlarının farklı olduğu anlaşılır. Sonu belirsiz yolculukta önlerine hangi engeller çıkacak, vatan nasıl kurtarılacaktı? Bu soruların cevabı olmadığı gibi, önlerinde yol haritası da yoktur. Yolda yıkılıp kalma, sele kapılma, ölüme yakalanıp tutuklanma ihtimalleri her zaman önlerindeydi. Göğsünde sırmalı *Yaver-i Hazret-i Şehriyâri* kordonu,[286] omuzunda Müfettişlik apoleti parlasa da, Rauf'un şöhreti Mustafa Kemal'den daha yaygındı. Rauf Bey'in siyasetçi, Mustafa Kemal'in asker kişiliği öndeydi.

Müfettişlik karargahı ile Samsun'a çıkan Hüsrev Gerede'ye göre Rauf Bey'in kafiledeki adı *Kaptan Rauf*'tur. Kaptanlık, paşalık rütbesi

285 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 28. Amasya görüşmelerini ayrıntılı anlatan Ali Fuat Paşa Rauf Bey'in gönülsüz tavrına değinmezken Refet Paşa'yı anlatır: *"... Sıra Refet Bey'e gelmişti. Refet Bey ufak bir tereddüdü müteakip bana döndü: Kongrenin icabında bir hükümet teşkil edeceği anlaşılıyor. Acaba siz de öyle mi anlıyorsunuz? diye sordu. Evet milletin hürriyet ve istiklalini temin maksadıyla bir hükümet tesisi de lazım geliyorsa bunu yapabileceğini ben de anlıyorum" cevabını verdim. Bunun üzerine itiraz etmedi. Mustafa Kemal Paşa'nın uzattığı kararnamenin altına imzasını koydu.* A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 96, Temel Yayınları 2000.

286 Taha Akyol, *"Fahri yaver-i hazreti şehriyari"* ünvanının Mustafa Kemal'in Müfettişlik ataması sırasında, yetkilerini pekiştirmek için verildiğini yazar. *Bkz. Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 28.* Halbuki bu ünvan Mustafa Kemal'e Müfettişliğe atanmadan sekiz ay önce, 22 Eylül 1918'de bu görevinden bağımsız olarak verilmiştir. *Fahri Yaver-i Şehriyari* ünvanı verilmesinde, Vahdeddin refakatinde Almanya seyahatine katılması (15 Aralık 1917 – 4 Ocak 1918), tahta çıkışında (4 Temmuz 1918) Karlsbaad'dan kutlama telgrafı göndermesi, Başkatip Lütfi Simavi vasıtasıyla *"arzı çakeranalerini"* sunması (19 Temmuz 1918) gibi nedenler etkili olmuştur. *Bkz. G. Jaescke, İngiliz Belgfeleri, s, 97.* Her yazısında saf bilgi yanlışları görülen bazı yazarlar, Mustafa Kemal'e *"damad-ı şehriyari"* ünvanı bile verirler. Bkz. Ayşe Hür, Öteki Tarih II (Milli Mücadelede Kürtler), s.60, Profil 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar itibarlı olmasa da kafilenin ikinci adamıdır. Rauf Bey ile Mustafa Kemal arasındaki sorumluluk duygusu, yol boyunca yakından izlenebilir. Amasya ve Tokat'ta Rauf Bey fırsattan istifade kalelere tırmanır, Batılı seyyahlar gibi Roma devri *kral mezarları* ve mesire yerlerini gezerken, Mustafa Kemal'i aralarında göremeyiz. Hareketin sorumluluğu yanındaki adamın omuzlarında olduğu için kafilenin en rahat olanıdır.. Birisi kral mezarlarını gezerken, Mustafa Kemal Müftü Hacı Tevfik Efendi ve hocalarla toplantılar yapmakta, askeri birliklere telgraf yazmakta, yolculuğun selameti ve geleceğini planlamakta...[287]

Issız dağ başlarında yanan çoban ateşleri dışında, karanlığa gömülmüş Anadolu yaylasında, Bahriye kurmaylığı geçmediği için emir komuta Mustafa Kemal'in elinde... Sivas'a giderken Turhal yolunda bir köy evinin önünde dururlar. Bahçedeki ağaçları gösteren bir köylü kadın, Anadolu'nun toplumsal sefaletini gözler önüne sermekte:

"Ahmedim askere giderken bu ağaçları kendi eliyle dikmişti. Şimdi meyve veriyor. Acaba bu meyveleri yiyecek mi?"[288]

2. Erzurum Kongresi ve Rauf Bey

Rauf Bey'in Amasya'dan başlayan yoldaşlık macerası, takvimden bir yaprak kopara kopara ilerleyecektir. Sıkıcı ve zahmetli otomobil yolculuğu önce Sivas'a, sonra Erzurum'a uzanır. O sırada Erzurum Kongresi toplanmak üzereydi ve Karabekir Paşa arkadaşlarını oraya davet etmişti. Mustafa Kemal 10 Temmuz 1919'da açılacak Erzurum Kongresine katılmanın yararlı olacağını düşündü. Erzurum Kongresi, Amasya Tamimi çerçevesive Sivas Kongresinden önce yaşanan bir sınav olacaktı. Tokat üzerinden 27 Haziranda Sivas'a, 3 Temmuzda Erzurum'a gelindi. Rauf Bey Müfettişlik karargahının aslî elemanı gibiydi. Karabekir Paşa ve Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti üyeleri tarafından Ilıca'da karşılandılar. Rauf Bey'e gösterilen sempati Mustafa Kemal'den daha az değildi. Kafilenin ikinci adamı görünüyordu. Ilıca'daki karşılama sahnesini Cevat Dursunoğlu anlatır. Tıpkı mitolojik efsanelerden alınmış bir parça gibi:

"... Mustafa Kemal ile arkadaşları ikindi üstü Ilıca'ya geldiler. Kaplıcalar önünde düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde birer kahve sunuldu... [Mustafa Kemal'in] Gözleri Ilıca'nın batısındaki sırtlara

287 Bkz. Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz. Sami Önal, s. 40 vd., Literatür 2002
288 Bkz. Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz. Sami Önal, s. 41, Literatür 2002

Levent Şahverdi Arşivi

ilişmişti. Tam yolun geçtiği yerin ufkunda, koyu renkli ve parıltılı cevherden dökülmüş heykel gibi bir adam gölgesi görünüyor, onu da Anadolu ovalarının cefakeş kağnıları izliyordu... Bu beş on kağnı ile kadın-erkek, çoluk çocuk yirmi otuz kişilik bir muhacir kafilesiydi. Kafile önündeki iri yarı gür sakallı dinç bir ihtiyar yavaş yavaş ilerledi. Misafirlerin önemli kişiler olduğunu anlayınca gözleri parladı. Oradakileri selamladı. Mustafa Kemal Paşa yanına gelen bu ihtiyarın hatırını sorarak Ağa nerelerden geliyorsun bakayım dedi.

– Paşam, Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, dedi.

Mustafa Kemal Paşa, böyle bir zamanda dönmenin doğru olmadığını söyledi. Yoksa oralarda geçinemedin mi diye sordu. İhtiyar:

– Hayır Paşam, oralarda rahattık, Çukurova cennet gibi yer. Geçimimiz de iyiydi, fakat duydum ki, İstanbul'daki ırzı kırıklar bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Buraya geldim ki göreyim, bakayım bu namertler kimin malını kime veriyorlar?

Bu sözler tunç çehreli kahramanın gözlerini yaşarttı ve oradaki arkadaşlarına döndü, 'bu milletle neler yapılmaz' diyerek ihtiyarla vedalaştı. Bu ihtiyar Erzurum Ruslar eline geçince yurdunu terkeden Mezararkalı Mevlüt Ağa idi..."[289]

Karabekir Paşa, İstanbul kapısında bandolu mızıkalı ikinci bir karşılama daha yaptırdı. Mustafa Kemal'in yaverlik kordonu, nişan ve madalyaları üzerinde parlıyordu. Karabekir ile kucaklaştılar, ordakilerin ellerini sıkarak, öğrencilerin yanaklarını okşayarak memnuniyet gösterdi. Ertesi günü Müdafai Hukuk Cemiyetine ziyarete gidildi. Erzurum'a gelir gelmez Mustafa Kemal'in eline bir telgraf verilmişti. İstanbul'da Harbiye ve Dahiliye Nazırları değişmiş, hükümet Paşa'nın geri dönmesini istiyordu. Mustafa Kemal'in bozulan moralini Karabekir Paşa teselli edecektir:

"... Üzülecek hiçbir şey yok paşam, durum cümlemizce malûm. Saray ve Bâbıâli'den zaten başka şey beklenemez. Hiç üzülmeyiniz, arkanızdaki şu üniformayı çıkarıp askerlikten çekilseniz dahi mukaddesatım üzerine söz vereyim ki, size âmirim olduğunuz zamandan daha fazla saygı gösterip itaat ederim. İstanbul'da sizi buraya dâvet ederken söylediğim sözleri hatırlayınız.

289 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 72; aynı hikaye için bkz. Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, c. I, s. 24

Levent Şahverdi Arşivi

Sizi millî hareketimizin başı tanımak ve millete böyle tanıtıp, onun ve ordunun saygı ve sevgisini üstünüzden eksik etmemeğe çalışmak vazifemdir. Buraya, ordu müfettişi olarak değil, milletin bir ferdi olarak gelmiş olsaydınız, benim yapacağım şeyler yine bunlardan ibaret olurdu. Tekrar ediyorum, hiçbir tereddüde ve endişeye yer yoktur. Müfettişlikten, hattâ askerlikten çekilme kararınızı zerre kadar teessüre ve tereddüde düşmeden verebilirsiniz."[290]

Karabekir Paşa'nın elinde başka telgraflar vardı. Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran 1919 tarihli şifresinde Mustafa Kemal yerine vekâleten Karabekir'in Müfettiş tâyin edileceğini, 15. Kolordu için kendi yerine kimi önereceğini soruyordu. Karabekir bunun cevabını da gösterdi: "... Şu aralık benim Erzurum'dan ayrılmam vahâmeti mucip olur. Kolorduya vekâlet edecek münasip kimse de yoktur. Büyük kumandanların sırasıyla ve birer bahane ile işlerin başından alınmaları suretiyle daha kolay mahv ve münkariz edeceğimiz umumî kanaatimi sarmış olduğundan, eğer sağlık durumunun çalışmasına mâni olmasından başka sebep yoksa, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğinden ayrılması tehlikeli olacaktır..."[291]

Amasya'dan beri telgrafları oyalıyarak zaman kazanan Mustafa Kemal'e telgraf üstüne telgraf yağıyordu. 7-8 Temmuz akşamı Harbiye Nazırı tarafından makine başına istendi. Şevket Turgut Paşa yerine Topçu Mirlivası Ali Ferid Paşa Harbiye Nazırı olmuş, dokuz ayda onbir Harbiye Nazırı değişmişti.[292] Mustafa Kemal, Karabekir ve Rauf Bey'le Telgrafhaneye gittiler. Ferid Paşa makine başında dil döküyordu: "*Paşam ne olur, ben size gıpta ediyorum, padişahımız da çok*

290 Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1969, s. 65-66.

291 Karabekir bu samimi düşüncesini yıllar sonra pişmanlık notuna dönüştürecektir. Zaferden sonra İstanbul'da Şevket Turgut Paşa'dan bu konuyu sorunca şunları söyleyeyisiymiş: *"... Senin Erzurum Kongresini hazırladığını biliyordum. Kemal Paşa'nın seni istirkabla (çekememe) işi bozacağına, şahsını esas tutarak benden sonrası tufan düsturuyla çalışacağına yalnız ben değil Fevzi Paşa da iman ettiğimizden... seni Müfettişliğe getirmeyi düşündüktü..."* Telgraflar ve cevabı için bkz. İstiklal Harbimiz,YKY. 1. Cilt, s. 59.

292 Mütarekeden 16 Mayıs 1919'a kadar Harbiye Nazırı görevinde bulunanlar: İzzet Paşa (14 Ekim 1918). Abdullah Paşa (11 Kasım 1918). Cevat Çobanlı (19 Aralık 1918), Ömer Yaver Paşa (13 Ocak 1919), Ferit Paşa (25 Şubat 1919), Ahmed Abuk Paşa (10 Mart 1919), Gürcü Şakir Paşa (2 Nisan 1919), Şevket Turgut Paşa (19 Mayıs 1919). Sonra Süleyman Şefik Paşa. Genelkurmay Başkanları: Cevat Çobanlı (3 Kasım 1918), Fevzi Çakmak (24 Aralık 1918-14 Mayıs 1919), Cevat Çobanlı (14 Mayıs-2 Ağustos 1919).

Levent Şahverdi Arşivi

seviyor, lütfen İstanbul'a geri dönünüz, buraya gelmek istemiyorsanız istediğiniz yerde köşeye çekilip oturabilirsiniz."[293]

Müfettişliğe atanalı iki ay olmayan Mustafa Kemal karar aşamasına gelmişti. Görüşme ertesi güne kaldı. Fakat aynı gün Takvimi Vekayi'de iki satırlık azil karamamesi yayınlandı (8 Temmuz 1919):

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine hitam verilmiştir. İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

8 Temmuz 1335 – 9 Şevval 1337

Harbiye Nazırı
Ferid

Sadrazam Vekili
Mustafa Sabri[294]

Paris Barış Konferansına giden Damat Ferid vekaletini Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye bırakmış, Mustafa Kemal'in azlini imzalamak ona kısmet olmuştu. İkdam gazetesi bunu *"Mustafa Kemal silki askeriden tardolundu"* manşetiyle verdi. Aynı gün Başkatip Ali Fuad imzalı (Türkgeldi) Mabeyn telgrafı da Erzurum'a ulaştırıldı: ***"... Memuriyet-i Aliyyelerine hasbelicab hitam verilmiş olduğundan; hemen bila-teahhur Dersaadet'e avdetleri irade-i katiyye-i Hazret-i Padişahi iktizasındandır."***

Telgraf üstüne telgraf, baskı üstüne baskı. Mustafa Kemal arkadaşlarıyla durumu değerlendirerek Mabeyn telgrafını o gece cevaplandırdı: ***"... Yalnız memuriyeti acizaneme değil, tekmil mübahatını vatan ve milletimin ve makam-ı akdes-i hümayunlarının nuru feyzi***

293 Karabekir'in yazdığına göre, Fransız Albay'ı Fulon'a kendini Türk değil Mısırlı olarak takdim eden Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Balkan Harbinde emekliye sevkedilen topçu Feriki idi. Önce 2. Tevfik Paşa kabinesinde (13 Ocak – 3 Mart 1919) sonra da 2. Damat Ferid kabinesinde Harbiye Nazırı oldu. Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası reisi olan bu Ferid Paşa'yı, Mustafa Kemal zaferden sonra, İzmit Konferansı sırasında inzibat kumandanlığı vasıtasıyla görüşmek için İzmit'e davet ettirdi (20 Ocak 1923). Bu muameleye üzülen ve biraz da çekindiği anlaşılan Ferid Paşa sağlık nedenleri ileri sürerek davete icabet etmedi. Dr. Adnan Bey vasıtasıyla Gâzi'ye gönderdiği mektuplarla Saltanat Şurası ve kabinedeki vatansever davranışlarını zikrederek bir nevi pişmanlığını dile getirmiştir. Ferid Paşa'nın bu konuda Vahdeddin'e sunduğu ve Cumhuriyet Arşivinde bulunan arîza ve mektupları için Bkz. Dursun Ali Akbulut, Salatanattan Ulusal Egemenliğe, s. 117-132, Temel Yayınları 2006

294 Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, c. I, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

necatından alan, pek çok sevdiğim mübarek hayat-ı askeriyeme de veda suretiyle arzı fedakarî eylerim..."

Mustafa Kemal bu telgrafıyla 9 Temmuz 1919 tarihinden itibaren görevden ayrılmış ve *sine-i millete* dönmüş oluyordu. İstifasını hem vilayete bildirdi hem kolordu şifresiyle her tarafa duyurdu. Bir ay içinde ikinci bir karamame daha çıkarılarak, Mustafa Kemal'in tüm nişan ve rütbeleri geri alındı. Vahdeddin sarayı ile artık ilişiği kalmamıştı. Aynı akşam arkadaşlarıyla toplandı: Kaptan Rauf, Karabekir, vali Münir Bey, Mazhar Müfit, İbrahim Süreyya, Kurmay Başkanı Miralay Kazım, Dr. Refik (Saydam) ve Hüsrev Bey...

Mızrak çuvala sığmaz olmuş, Mustafa Kemal köprüleri atmış, gemileri yakmış oluyordu. İstanbul'a geri dönemezdi. Ölme ve ödürülme ihtimalleri olan çetin yola girdiklerine göre, arkadaşları düşünmeli, mücadeleyi göze almayanlar yol yakınken ayrılmalıydı. Münir Bey hariç herkes mücadeleye devam sözü verdiler. Erkan-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım Kale kumandanı olarak Erzurum'da kalmayı tercih etti.[295]

Mustafa Kemal'e desteğini göstermek için Rauf Bey de bir açıklama yayınladı. Farkını anlamak için ikisini de verelim:

(1) *Mustafa Kemal Paşa:* "... Bu gaye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı olduğum silk-i celil-i askeriyeye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamimen arz ve ilan ederim."

(2) *Rauf Bey:* "... Vatan ve milletin halâsı ve istiklali, salatanat ve hilafetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa mukaddesatımız namına ahd ü misak eylediğimizi arz ve ilan eylerim."[296]

Mustafa Kemal'in istifasını alan Vali Vekili Kadı Hurşid Efendi 10 Temmuzda Dahiliye Nezaretine gönderdi.[297] *Albayrak* gazetesinin 14

295 Mazhar Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, c. I, s. 40.

296 Bkz. Gotthard Jaeschke, ... İngiliz Belgeleri, age. s. 136 TTK. 1991.

297 Münir Bey'in ayrılmasından sonra Erzurum valiliği boşaldığı için vilayet Kadısı olan Hurşid Efendi vekalet ediyordu. Hoşsohbet bir kişil olan kadı Hurşid Efendi kongre sırasında Mustafa Kemal ile dostane ilişki içinde bulunmuştur. İlerde bir oğlu Faik Bey'i Sivas valisi, diğer oğlu Ziya Hurşid'i Rize mebusu seçtirecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Temmuz 1919 tarihli sayısında çıkan imzasız bir yazı, istifanın yarattığı heyecanı times türk bold yansıtır: *"... Mustafa Kemal Paşa'nın istifası bir azim ve iman vesikasıdır. Millette henüz eski kanın sönmediğini gösterir, muazzam hüccettir. Anafartalar'da milli şerefimizi, tarihin şimdiki nesilden beklediği mukaddes vazifeyi yücelten bu muhterem kumandanı milli mücadelenin başında görmek mesud bir temaşadır. Böyle temiz, fedakar ruhların ittihadından milletin hürriyet ve istiklal gibi iki mukaddes nurunun doğacağı şüphesizdir..."*

3. Erzurum Kongresi başlıyor

2.12.1918'de kurulan ve merkezi İstanbul'da bulunan *Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaai Hukuku Milliye Cemiyeti* Erzurum'da bir şube açmıştı. 10 Mart 1919'da faaliyete geçen Erzurum şubesi, 17 Haziranda vilayet kongresini yapmış; ardından bütün Şark Vilayetlerini kapsayan bir kongre düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. 10 Temmuz için planlanan bu kongre, tarihî Erzurum Kongresi olacaktır. Cevat Dursunoğlu'na göre, Hürriyet-İtilaf yanlıları bu kongreyi "İttihatçı oyunu" sayıyor; *"Bu devletin padişahı var, sadrazamı var, onlar düşünürler. Biz burada bir vilayet köşesinde başımızdan büyük işlere karışarak devletin işlerini bozmayalım."* diyorlardı.

10 Temmuz 1919 tarihi Erzurum kongresi için bilinçli bir tercih olarak belirlenmişti. 4 Temmuz Amerika bağımsızlık günü, 14 Temmuz Fransız ihtilalinin yıldönümü, bizim için de Meşrutiyetin yıldönümüydü. Nitekim Erzurum vilayet binasında da meşrutiyet kutlaması yapıldı. Ancak üyelerin zamanında gelememesi nedeniyle kongre 23 Temmuza ertelenir ki, bu tarih de gene Meşrutiyet yıldönümüdür.[298]

3 Temmuzdan beri Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal ve Rauf Bey için arayışlar başlamıştı. Bu iki misafir sıradan biri gibi mi kongreye katılacak, yoksa etkin bir görev alacaklar mıydı? Sonunda her ikisi için görev verilmesi kararlaştırılarak kendilerine bildirildi (10 Temmuz 1919). Raif Efendinin Cemiyet adına Mustafa Kemal'e gönderdiği yazı, onurlandırıcıydı:

Kadı Hurşid Efendi, 1926 İzmir suikastinde idam edilen eski Rize mebusu Ziya Hurşid Bey'in babasıdır.

298 Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, s. 70. 1917 yılında yapılan takvim değişikliği ile miladi ve mali yıl arasındaki 13 günlük fark kaldırıldığı için 10 ve 23 Temmuz tarihleri aynı tarihe tekabül etmektedir. Bkz. F.R. Unat, Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu, Ankara 1974

Levent Şahverdi Arşivi

"... Askerlik hayatından çekilme fedakarlığınızı şükranla karşıladık. Erzurumluların size karşı beslediği itimad ve hürmeti sunarken, Cemiyetimizin başına geçerek vatan ve milletin temini selameti ve amal-i milliyenin tahakkukuna himmet buyurmanızı temenni eyleriz. Heyet-i faale riyasetimizin zatı alilerine, ikinci riyasetin Rauf Beyefendiye ayrıldığını bildirmekle şeref duyarız..."[299]

Bu teklifle iki değerli misafir onurlandırılmış oldular; aynı gün cemiyet binasına gelen Mustafa Kemal Paşa askeri ve siyasi durum üzerine üyelerle bir değerlendirme yaptı.[300] Vilayatı Şarkiye Cemiyeti Erzurum Şube reisi olarak Raif Efendi 21 Temmuzda İstanbul merkezine gönderdiği telgrafta, "ahvali sıhhıye" nedeniyle istifa ettiğini ve görevi Mustafa Kemal Paşa'ya devrettiğini bildirdi. Gene aynı gün Kazım Bey (Yurdalan) ile Cevat Bey (Dursunoğlu) kongre delegeliğinden istifa ederek yerlerini iki misafir için boşalttılar. Kongre hazırlığı devam ediyor; delegeler için yatak, yorgan, çatal, kaşık peçete, bardak sürahi gibi eşyalar emaneten toplanıyor, eksikler kolordudan isteniyordu. 23 Temmuz tarihli ajans bültenleri Damat Ferid'in bir mesajını yayınladılar: "*Anadolu'da karışıklık çıktı. Kanun-u Esâsî'ye aykırı olarak Meclis-i Mebusan namı altında toplantılar yapılıyor. Bu hareketin, askeriye ve mülkî makamlar tarafından önlenmesi icap eder.*"

Erzurum Kongresinin arkasındaki en büyük destek Karabekir Paşa'ydı. "Sansaryan" Ermeni Mektebi bunun için hazırlanmış, askerî bandoyu göndererek, ordunun milletle beraberliğini ilân etmişti. Kongre parlak törenle açıldığı gibi, şenlikler de yapıldı. Kongre reisi kim olacaktı?. Mustafa Kemal istifa etmesine rağmen, askerden arınmış birinin başkan olması istenmiyordu. Raif Efendi ve Karabekir ağırlığını Mustafa Kemal'den yana koydular. En yaşlı üye sıfatıyla Raif Efendinin açtığı kongrenin ilk celsesinde Mustafa Kemal kongre başkanı, Raif Hoca ile İzzet Bey de başkan vekili seçildiler.[301] Sürme-

299 Heyet-i Faale reisliğini, bugünkü anlamda yönetim kurulu başkanlığı şeklinde anlamak gerekir. Raif Efendinin bu yazısı için bkz. Nutuk, Vesikalar no. 39; Ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Erzurum Kongresi, s. 144, Ankara 1993

300 Bkz. Cevat Dursunoğlu, Erzurum Kongresi sırasında Atatürk'ün düşünceleri, Belleten, c.XXVIII, sayı108, Ekim 1963

301 44 kişinin oy kullandığı ilk celsede 38 oyla Mustafa Kemal başkan seçildi. Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Erzurum Kongresi, s. 15-21, Ankara 1993. 23 Temmuz Çarşamba. "Erzurum Kongresinin küşadı. Kemal Paşa üniforma ve kordonuyla

Levent Şahverdi Arşivi

ne delegesi Ömer Fevzi Bey başkanlığın müzakere ile belirlenmesini istemesine rağmen teklif reddedildi. Başkan seçilmesi üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, "gösterilen itimad ve teveccühe" teşekkür ettikten sonra, kongreyi fiilen başlattı.[302]

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra, Sultan Vahdeddin'e bir sadakat telgrafının çekilmesi kararlaştırıldı.[303]Bunun ardından 10 maddelik ilke raporu sunulmuş ve görüşülmeye başlanmıştır.[304] Kongre görüşmelerinin ayrıntısı bu kitabın kapsamını aşmaktadır; ancak bazı noktalar üzerinde durabiliriz:

Birinci nokta: 27 Temmuz İçtimaında Bekir Sami Bey'in Amasya'dan gönderdiği Amerikan mandasının yararını dile getiren teklifi tartışılmış, kendine cevap yazılarak ayrıntısı Sivas Kongresine bırakılmıştır.[305]

İkinci nokta: Kongre devam ederken, 29 Temmuzda İstanbul hükümeti şu kararı aldı: "Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükümet kararlarına aykırı hareket ve tahriklere devamı ve ısrar etmekte oldukları imzaları altında neşreyledikleri beyannamelerle mahallerinden vuku bulan iş'arlardan anlaşıldığına binaen, kendilerinin hemen ele geçirilerek İstanbul'a gönderilmeleri harbiye nezaretinden mahalli kumandanlıklara ve dahiliye nezaretinden mülki memurlara telgrafla bildirilmesi, Hariciye Nezaretine de malumat verilmesi kararlaştı."[306]

Bu karar üzerine Dahiliye Nazırından vilayete, Harbiye Nezaretinden kolorduya iki telgraf gelmiştir. Her ikisinde de, "hükümete muhalif fiil ve hareketlerinden dolayı Mustafa Kemal ile Rauf Beyin tutuklanıp

giriyor. Riyasete seçiliyor, kürsüye çıkıyor. Gümüşhane murahhası Zeki Bey, Paşa! Evvela üniformayı ve kordonu at, ondan sonra kürsüye gel. Milli kuvvet asker tahakkümüne girmesin, diyor." Karabekir, Günlükler, c. I, s. 612.

302 Açış konuşmasının orjinal metni için Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, s. 15-21, Kültür Ofset ltd. Şti. Ankara 1993; Nutuk, Vesikalar cilt: 3, Belge No: 38; Açılış konuşması üzerine bir yazar tarafından yapılan polemik kitabın sonlarındaki bir bölümde etraflıca değerlendirilmiştir.

303 Bkz. Nutuk, Vesikalar no. 39

304 Mondros Mütarekesinin 24. maddesine göre; "Sivas, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ'dan ibaret Vilayat-ı Sitte'de bir kargaşa zuhurunda, bu vilayetleri işgal hakkını İtilaf Devletleri işgal edebilecekti."

305 Bekir Sami Bey'in 25/26 Temmuz tarihli olup Amasya'dan gönderdiği telgraf mandacılık konusundaki ilk tartışmayı başlatmıştır. Bkz. Nutuk, Temel s. 69

306 Bkz. T. Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, s. 170, İşBankası 2011

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'a gönderilmeleri" ve Kolordudan yardım alınması isteniyordu. Vali Vekili Hurşid Efendi de Karabekir Paşa da bu emre uymadılar. Hurşid Efendi İstanbul hükümetinin tutuklama emrine 3.8.1335'de gönderdiği cevabı Mustafa Kemal Paşa'ya da gösterdi:

"... Yakın bir zamana kadar Dokuzuncu ve Üçüncü Ordular Müfettişliklerinde ve ondan evvel müteaddit kumandanlıklarda bulunmuş olan Mustafa Kemal Paşa, mesbuka-i hasenelerinden dolayı milletin teveccühüne mazhar olmuş zevattan bulunmasına ve şimdi Erzurum'da ikameti ihtiyar eden müşarünileyhin marz-i aliye mugayir hal ü hareketi gayrı mahsus bulunmasına ve hal ü maslahata nazaran kendilerinin mahfuzen izamlarına kalkışmanın ahali arasında heyecan ve büyük vukuat doğuracağı muhakkak bulunduğu maruzdur..."[307]

Karabekir Paşa'nın Harbiye Nezaretine gönderdiği cevap ise daha manidardı: *"... Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusiyle ve hidematı güzide-i askeriye ve vatanperveranesiyle tanınmış ve bütün askerlerin de pek ziyade hürmet-i mahsusasını kazanmış; bahusus henüz yirmi gün evvel memleketin yarısına kumanda etmiş olan; hal ve hareketinde menafi-i vataniye ve milliyeye mugayir bir şeyi duyulmamış olan bir zatın, tevkifine bir sebeb-i kanuni olamıyacağı..."*[308]

Karabekir Paşa, tehcirden dolayı aranan ve Trabzon mıntıkasında gizlenen Halit Bey'i(Deli Halit Paşa) tutuklama emrine de uymadı. Aksi halde Halit Bey de Yakup Şevki Paşa gibi Malta'ya sürülecekti.[309]

Üçüncü nokta: 3 Ağustos 1919 Pazar içtimaında, beş Trabzon delegesi Hilafete ve hükümeti Osmaniyeye bağlılık kaydıyla, 22 maddelik bir ademi merkeziyet programı sundular. Programda, *"Heyet-i Müttehide"* olarak adlandırılan ve mahalli icaplara uygun bir nevi "özerk/

307 Bkz. BOA. BEO. SYS, 34-64/V-15

308 Bkz. K. Karabekir İstiklal Harbimiz, c. 1, s. 106; Kırzıoğlu, age s. 129

309 Bkz. Kaymakam (Yarbay) Halit Bey (Karsıalan,1883–1925), Birinci Dünya Harbinde, Dersim müfrezeleriyle Erzincan ve Erzurum'u kurtaran, Nahçıvan bölgesindeki cesaretiyle Deli Halit Paşa diye ünlenen kişidir. Mustafa Kemal Erzurum'a geldiğinde, yarbay rütbesiyle 15. Kolordu emrinde 3. Fırka Kumandanıydı. Tarabzon muhalefeti ve HİF taraftarı Vali Galip Bey karşısında Mustafa Kemal'i tutmuş, Celaleddin Arif Olayında ise nerdeyse Karabekir aleyhine hareket etmiştir. Müdafai Hukukun siyasi fırkaya dönüşmesini daha o günlerde Mustafa Kemal'den isteyecektir. Kars harekatında şehre ilk girip bayrağı kaleye çeken Halit Bey'in fırkasıdır. Büyük Taarruza katılarak paşa olmuş, ikinci dönemde Ardahan mebusu seçilmiştir. Mecliste çıkan bir kavgada savunmada kalan Ali Çetinkaya tarafından vurulacaktır (14.2.1925).

Levent Şahverdi Arşivi

federe" sistem öneriliyordu. Rauf Bey, bir fırka programına benzeyen bu teklifin kongrede görüşülemiyeceğini söyledi ve teklif reddedildi.

Dördüncü nokta: Erzurum Kongresi hazırlıkları devam ederken Karabekir Harbiye Nezaretinden aldığı 21 Temmuz 1919 tarihli telgrafla, Mustafa Kemal'in yerine 3. Ordu Müfettişliği Vekâletine atanmıştı. Bu makam ve yetkileri üstüne almakta çekingen davranıyordu. Mustafa Kemal, başka birinin atanması karşısında kabul etmesini istedi. Karabekir Kolordu Kumandanlığı yanında 3. Ordu Müfettişi de oldu.[310]

4. Kongrenin kapanış Beyannamesi

23 Temmuzdan 7 Ağustos 1919'a kadar onbeş gün devam eden Erzurum Kongresi Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan kapanış konuşmasıyla sona erdi.[311] Kongre bir Temsil Heyeti seçmiş, bir Nizamname ile bir Beyanname yayınlamıştı:

Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti
Beyannamesidir.

Mütareke akdinden sonra gittikçe artan kanun dışı muameleler ve İzmir, Adana ve Antalya dolayları gibi memleketimizin mühim kısımlarının fiilen işgali ve Aydın vilâyetinde yapılan dayanılmaz Yunan faciaları ve Ermenilerin Kafkasya içinde hudutlarımıza kadar dayanan, İslâmı kılıçtan geçirip yok etme siyasetiyle istilâ hazırlıkları ve Karadeniz kıyılarında Pontus hayâlini gerçekleştirmek amacıyla hazırlıklar yapılması ve sırf bu maksatla Rusya kıyılarından akın akın göçmenler adı altında gelen yabancı Rumların ve bu arada da silâllı eşkiya çetelerinin sevk ve celbedilmesi gibi olaylar karşısında, mukaddes vatanın parçalanıp dağılmak tehlikesini gören milletimiz, hiçbir millî iradeye dayanmayan merkez-i hükûmetimizin, bu facialara ve elemlere çare bulamayacağına, meş'um emsaliyle kani ve bir çok tesirler altında ihtimal ki daha elîm ve hazin ve kabul edilemez kararlara da boyun eğeceğinden tamamiyle endişeli bulunuyor. Bu sebeple: Kendisini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu illerinin mukadderatlarını bizzat muhafaza amacıyla her taraftan milletin vicdanından doğmuş cemiyetlerin katılışları ile toplanan Erzurum Kongresi

310 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 196, Temel 2005
311 Mustafa Kemal'in kapanış konuşması için bkz. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (1919-1938), c. I-III, s. 5, AAM. Ankara 1997

Levent Şahverdi Arşivi

7 Ağustos 1919 tarihinde çalışmasına son vererek Allah'ın lûtfu ile aşağıdaki kararları aldı:

1 – Trabzon vilâyeti ve Canik sancağıyla, Doğu vilâyetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâziz, Van, Bitlis vilâyetleri ve bu bölge içindeki müstakil vilâyetler hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir bütündür. Saadet ve felâkette tam ortaklığı kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef edinir. Bu bölgede yaşayan bütün İslâm unsurları birbirlerine karşı mütekabil fedakârlık duygusuyla dolu ve ırkî ve sosyal durumlarına saygılı özkardeştirler.

2 – Osmanlı vatanın tamamiyeti ve millî istiklâlimizin sağlanması ve Hilâfet ve Saltanat makamının korunması için millî kuvvetleri âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

3 – Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesi güder telâkki edileceğinden, birlikte müdafaa ve dayatma esası kabul edilmiştir. Siyasî hâkimiyeti ve içtimaî dengeyi bozacak surette, Hıristiyan unsurlara yeni birtakım imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4 – Merkezî hükûmetin bir devlet baskısı karşısında buraları bırakıp ve ihmal etmek zorunda kalması ihtimaline göre, Hilâfet ve Saltanat makamına bağlılığını sağlayıcı ve varlığını ve millî haklarını koruyucu tedbir ve kararlar alınmıştır.

5 – Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Hıristiyan unsurların, Osmanlı Devletinin kanunlarıyla teyid edilmiş müktesep haklarına tamamiyle riayetkârız. Mal ve can ve ırzlarının korunması zaten dinî ve millî geleneklerimizle kanunî esaslarımızdan olmakla, bu esas kongremizin genel kanaatiile teyid edilmiştir.

6 – İtilâf Devletlerince mütarekenin imza olduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki hududumuz içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu vilâyetlerinde de ezici çoğunluğu İslâmlar teşkil eden ve harsî, iktisadî üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan ve birbirlerinden ayrılmaları imkânsız özkardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memleketimizin, taksimi düşüncesinden tamamen vaz geçilerek, varlığımıza, tarihî, dinî ve ırkî haklarımıza riayet edilmesine ve bunlara aykırı teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle tamamiyle hak ve adalete dayanan bir karara intizar olunur.

7 – Milletimiz insanî, asrî gayeleri[312] *tebcil ve fennî, sınaî ve iktisadî hal*

312 Mazhar Müfit'e göre Kongrede en çok tartışılan konulardan biri de "asri/ modernleşme" kelimesi üzerinde olmuş. Bazı delegeler, "*bu frenkleşmeyi kabul*

Levent Şahverdi Arşivi

ve ihtiyacımızı takdir eder. Devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla, altıncı maddede tasrih edilen hudut dahilinde, milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî, iktisadî muavenetini memnuniyetle karşılarız. Ve bu âdil ve insanca şartları ihtiva eden bu sulhün de acilen takarrürü, selameti-i beşer ve âlemin sükûnu namına millî emellerimizin başında sayarız.

8 – Milletin kendi mukadderatını bizzat tâyin ettiği bu tarihî devirde, merkezî hükûmetimizin de, Millî İradeye tâbi olması zarurîdir. Çünkü, millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükûmet heyetinin indî ve şahsî kararları milletce mûtâ olmadıktan başka, haricen de muteber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadarki tecrübeler ve neticeleri ile sabit olmuştur. Bu sebeple milletin içinde bulunduğu zicret ve endişe halinden kurtulmak çarelerine bizzat başvurmasına hacet kalmadan, merkezi hükûmetimizin, Millet Meclisini hemen, vakit kaybetmeden toplaması ve bu suretle millet ve memleket mukadderatı hakkında alacağı bütün kararları Millet Meclisinin murakabesine arzetmesi mecburîdir.

9 – Vatanımızın uğradığı elemler ve hâdiselerle ve tamamen aynı maksatla milletin vicdanından doğan cemiyetlerin birleşip ittifak etmelerinden hâsıl olan umumî kitle, bu kere "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ünvanıyla isimlendirilmiştir. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından uzaktır. Bütün İslâm vatandaşlar, Cemiyetin tabiî âzasındandır.

10 – Kongre tarafından seçilmiş bir "Heyet-i Temsiliye" kabul ve köylerden başlayarak, vilâyet merkezlerine kadar mevcut millî teşkilât birleştirilip teyid olunmuştur.

Kongre Heyeti [313]

etmektir, küfre kadar gider, bari Müslümanlığı terkedip Hıristiyanlığı kabul ettiğimizi ilan edelim" diyerek itiraz etmişlerdi. Bkz. M. Müfit Kansu, Atatürk'le Beraber, c. I, s. 104, TTK, 1966. Diğer yandan yedinci maddede kullanılan "müzaheret" kavramı, o günlerin modası "mandanın" karşılığıdır. Bekir Sami Bey, Amasya'dan Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta bu noktaya özellikle dikkati çekmişti. Sivas Kongresinde geniş geniş tartışılan "manda" meselesi Erzurum'da "müzaheret/yardım" kavramıyla ifade edilmiştir.

313 Erzurum Kongresi Beyannamesi olarak literatürde sık sık kullanılan bu metin, Nutuk dahil pek çok yerde özetlenerek kullanılmıştır. Biz burada biraz sadeleştirmekle beraber zabıtlardaki şekliyle kullandık. Bkz. M. Fahrettin Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, s. 251; Bkz. Nutuk, Temel s. 51

Levent Şahverdi Arşivi

Nizamname ve Cemiyetler Kanunu gereğince Erzurum Kongresi bir *Heyet-i Temsiliye* seçti. Erzurum Valiliğine verilen 24 Ağustos 1919 tarihli beyannamede seçilen Heyet-i Temsiliye üyelerinin adları şöyle belirtilmişti:

(1) Mustafa Kemal	***Eski 3. Ordu Müfettişi, müstafi asker***
(2) Rauf Bey	***Eski Bahriye Nâzırı***
(3) Raif Efendi	***Eski Erzurum Mebusu***
(4) İzzet Bey[314]	***Eski Trabzon Mebusu***
(5) Servet Bey	***Eski Trabzon Mebusu***
(6) Fevzi Efendi	***Erzincan Nakşî Şeyhi***
(7) Bekir Sami Bey	***Eski Beyrut Valisi***
(8) Sadullah Efendi	***Eski Bitlis Mebusu***
(9) Hacı Musa Bey	***Mutki Aşiret Reisi***[315]

Beşinci nokta: Kongrenin arkasında kalan konulardan biri de, Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'ye girip girmeme meselesiydi. Mustafa Kemal bu konuda arkadaşlarının fikirlerini aldı. Girişimin milletten doğduğu gösterilip menfî düşüncelere yer vermemek için Heyet-i Temsiliye'de görev almasını istemiyenler vardı. Hükûmete âsî vaziyete düşmüş birinin Heyet-i Temsiliye'nin başında görünmesi özel amaçlar güdüldüğü kanısı yaratırdı. Heyet-i Temsiliye sivil delegelerden olmalıydı. Halbuki Mustafa Kemal yönetici olmayı istiyor, kurtuluşun silahlı mücadeleyle gerçekleşeceğine inanıyordu. Kongre

314 Erzurum Kongresine katılan ve Heyet-i Temsiliyeye seçilen İzzet Bey (1860-1920), Trabzon'un ünlü Eyübzade ailesindendi. Babası I. Meşrutiyet Meclisine Trabzon mebusu olarak katılan Eyübzade Ali Galip Bey'dir. Rüşdiye tahsilli olup vilayet meclisinde başladığı katiplikten sonra dışardan sınav vererek kaymakam olmuş; Görele, Tirebolu, Ordu ve Giresun'da kaymakamlık yapmıştır (1902-1908). Halk üzerinde baskı ve tehdit kullandağı gerekçesiyle defalarca görevden alınmıştır. Meşrutiyette üç kere Meclisi Mebusana seçilen İzzet Bey, (1908-1918), Maçka delegesi olarak katıldığı Erzurum Kongresinde Mustafa Kemal'e muhalif olmuş, padişaha isyan kokusu alarak Sivas Kongresine katılmamıştır. İlk Meclise Trabzon mebusu seçilen İzzet Bey, Ankara'ya giderken yolu kesilen eşkiya tarafından Çarşamba'da öldürüldü (20 Mayıs 1920). Bkz. Ayhan Yüksel, Doğu Karadeniz Araştırmaları, s. 159-169, Kitabevi 2009

315 Karabekir Paşa görevi dolayısıyle ismi açıklanmasa da, Nizamnamenin 7. maddesi gereğince Heyet-i Temsiliye üyesi kabul edilmiş ve kendisine bu üyeliği özel olarak bir yazıyla da bildirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

kararlarını sivil bir heyetin yürüteceği kuşkuluydu. Sivas Kongresi'ni toplayabilmek, Doğu vilâyetleri dışında bütün ülkeyi temsil edecek, vatanın her köşesini savunma ve kurtarma çareleri bulunmalıydı. Siyaset ve ordu yönetiminde ilgi ve liyakatleri görülmemiş kimselerden kurulacak bir Temsil Heyeti, mücadele için güvenilir yol değildi.[316]

Kongre beyannamesi, her tarafa ve yabancı devlet mümessillerine de gönderildi. Kumandanlar ve sair makamlara şifrelenerek, bulundukları yerlerde çoğaltılması sağlandı. Beyannameye ilk itiraz Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Kumandanı Salâhaddin Bey'den geldi. 22 Ağustos 1919 tarihli telgrafında, "*Nizamnamenin ikinci ve dördüncü maddelerinin yayınlanmasını mahzurlu buluyor, tab ve neşrinden evvel bir kere daha incelensin*" istiyordu.[317] Nizamnamenin ikinci maddesinde "Topyekün savunma ve mukavemet, dördüncü maddede, 'Gerekirse geçici bir idare kurulabileceği' ilkesi benimsenmişti."[318] Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadeleye atılma kararlılığı arkasındaki bireysel iradesini şöyle ifade edecektir:

"... Millî gaye için ortaya atılacakların bugün imhasını düşünen yalnız Saray, hükûmet ve yabancılardır. Fakat, bütün memleketin iğfal edilmesini ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dahilinde görmek gerekir. Önder olacakların her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar her fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri daha hayırlıdır. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti iğfal etmiş olurlar.

Bir de bahis konusu vazife, resmî makam ve üniformaya sığınarak el altından yürütülebilir cinsten değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık o devir geçmiştir. Açıkça ortaya çıkmak ve milletin hukukunu yüksek sesle bağırmak ve bütün milleti, bu sese iştirak ettirmek lâzımdır.... Benim azledildiğime ve her türlü akıbetlere mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benimle alenen beraber çalışmak, aynı akıbetleri şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, bahis konusu ettiğimiz şartların istediği adamın, diğer

316 Bkz. Nutuk c. I, s. 54-55. Ayrıca bkz. M.M. Kansu, age. c. I, s. 109 vd.

317 Bkz. Nutuk, Vesikalar No. 42

318 Beyannamenin bu maddelerine itiraz eden Selahaddin Bey gerek Sivas Kongresi sırasında, gerek Mersin Mebusu olarak TBMM'nde İkinci Grup içinde yer almış ve Mustafa Kemal Paşa'ya düşmanlık derecesinde muhalefet sergilemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

birçok bakımlardan da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia da mevcut değildir. Yalnız her halde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zarurî olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendinden beklediği tarzda hareket etmeyi kabul etsin!."[319]

Erzurum Kongresi ilk planda silahlı çatışmayı da göze alarak Şark vilayetlerinin Ermenilere verilmesini engelleme amacı taşıyordu. Trabzon delegelerinin endişesi de muhtemel Pontus endişesiydi. Bu iki düşünce Erzurum'da bütünleşmişti. Kongre bir bütün halinde değerlendirilince, Anadolu'daki direniş örgütlerini tek merkezli mücadeleye dönüştüren Sivas Kongresinin ilk basamağı sayılabilir. Şurası açık ki, Antep, Urfa, Çukurova ve Ege'deki direniş örgütleri bir merkezden yönetilmese, teker teker ezilebilirdi. Erzurum Kongresi Milli Mücadele için girişilen uğraşların en sağlam dayanağı olmakla birlikte, kuvvetleri bir elden yönetmek Sivas Kongresi kararlarıyla gerçekleşecektir.[320]

5. Miralay Kazım olayı

Şimdi bir Erzurum Kongresinin gölgesinde kalmış başka bir ayrıntıyı inceleyelim. 10 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal'in Müfettişlik Kurmay Başkanı Miralay Kazım ile Mustafa Kemal arasında geçen bir olay, 22 yıl sonra Rauf Bey tarafından polemik konusu yapılmıştır. Miralay Kazım Bey'in 1941'de ölümü (öldüğü sırada Trakya Umumi Müfettişi idi) üzerine Ulus gazetesinde çıkan bir haber,[321] Rauf Bey'in eskiye dönük duygularını harekete geçirir. O zaman CHP İstanbul milletvekili olarak Mecliste bulunan Karabekir'e yazdığı uzun bir mektup bunu dışa vuracaktır.[322]

Olayı ve konuyu bizzat gündeme getiren Rauf Bey'in anılarından verelim: Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nazırı ile görüşüp istifasını verdiğinde (10 Temmuz 1919) Müfettişlik Kurmay Başkanı olan Miralay Kazım Bey, Paşa'nın yanına gelerek (odada Rauf Bey de var) şunları söylemiş: *"... Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz, benim vazifeme*

319 Bkz. Nutuk, (Haz. OSK) Temel Yayınları, s. 35

320 Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri s. 214.

321 Bkz. Ulus gazetesi, 4 Temmuz 1941. Kazım Dirik'in ölüm haberi ve biyoğrafisi.

322 Karabekir Paşa'nın İstiklal Harbimiz kitabının 1969 baskısına konulan Rauf Bey'in 4 Temmuz 1941 tarihli uzun mektubu, sonraki baskılardan çıkarılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

devama imkan kalmadı. Müsadenizle Karabekir Paşa'dan bir vazife isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi uygun bulursunuz?"

Daha on gün önce Mustafa Kemal ile sonuna kadar beraber olacağına söz veren Miralay Kazım'ın hiç beklenmeyen bu tavrı karşısında Mustafa Kemal de Rauf Bey de donakalırlar... Mustafa Kemal, hayal kırıklığı içinde gözlerini Kazım Bey'e çevirir: "... Ya, öyle mi efendim? Peki efendim, evrakı Hüsrev Bey'e devrediniz efendim" demekle yetinir. Kazım Bey de çalımlı bir tavırla selam verip odadan çıkar. Rauf Bey'e dönen Mustafa Kemal: "Gördün mü Rauf!.. Rütbe ve makamın ehemmiyetini anladın mı? Düne kadar bana samimiyet ve bağlılık gösteren bu adamın şu hareketi benim görüşümdeki isabeti teyit etmiyor mu?"

Rauf Bey: "... Ahde vefasızlığın bu derecesi elbette çok çirkindir. İstifanızla bir kat daha arttığından emin olduğum mevki ve itibarınıza zerre kadar nakise vermiyecektir. Böyle zayıf unsurların işin başında saf dışı olmaları zor zamanda ayrılmalarından daha hayırlıdır."

Mustafa Kemal: "... Bu görüş hissen doğrudur ama, fiiliyatta yeri yoktur. Şimdi şahidi olduğumuz şu hareketin inşallah arkası gelmez. Yoksa seninle yapacağımız bir şey kalır, o da ayak altında ezilmemek için emin bir yere çekilmek..."[323]

Asıl göz yaşartıcı sahne istifanın ertesi günü 10 Temmuz da yaşanır. Bir yandan istifa bir yandan Kazım Dirik olayı, bir yandan İstanbul ile köprülerin atılmasının yarattığı rahatsızlık Mustafa Kemal Paşa'yı sarsmıştır. Rauf Bey'le birlikte bulundukları esnada odaya giren Yaver Cevat Abbas, Karabekir Paşa'nın geldiğini bildirir. Son derece saygılı bir şekilde odaya giren Karabekir Paşa, belli mesafede durup Mustafa Kemal Paşa'ya selam vaziyeti alarak şunları söyler. Karabekir Paşa'yı Rauf Bey'den okuyalım:

"... Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tâzimlerini arza geldim. Siz, bundan evvel olduğu gibi, bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir süvari takımı getirdim. Hepimiz emrinizdeyiz Paşam. (...) Herşey bir anda değişti. Loş odayı kaplayan bir lahzalık sessizlik içinde, birdenbire aydınlık, ferah ve geniş ufuklar açıldı; içlerimiz ferahla doldu. Mustafa Kemal Paşa'nın gözlerinin böylesine sevinçle ışıldadığını bir de Çanakkale'de, Anafartaları

323 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 193, Temel 2005

Levent Şahverdi Arşivi

kazandığı gün, 'hamdolsun İstanbul'u kurtardık' derken görmüştüm. Şimdi bu ikinci ışıldayış, vatanın kurtarılması ümidinin ilk müjdesinden başka ne olabilirdi. En sevinçli bir rüyadan uyanır gibi, gözlerini uğuşturarak yerinden kalktı. Olanca samimiyetiyle kollarını açarak, Karabekir Paşa'yı kucaklayıp boynuna sarıldı. Yanaklarından tekrar tekrar öperek, teşekkürler etti..."[324]

Dikkat edilirse Rauf Bey, iki heyecanlı sahneden iyi ve kötü adam portreleri üretmek istemiştir. Birinde ahde vefasızlık diğerinde fedakarlık örneği... Rauf Bey'in tanık olduğu bu iki sahne, Karabekir'in anılarında nasıl yer alır? Karabekir, Miralay Kazım'ın vefasızlık sahnesine hiç temas etmez. Kendi fedakarlığını ise, Rauf Bey'e de yer vermeden üstü kapalı geçiştirir. Mustafa Kemal'in istifa ettiği günün akşamı yanına gittiğini, Saray'la muhaberatında görevine son verildiğini, Paşa'nın üzgün olduğuna temastan sonra şunları yazar: "... Mustafa Kemal Paşa çok meyustu. Ben kendisine hürmet ve samimiyette kusur etmeyeceğimi, pek samimi ve ciddi bildirdim. Hazırol vaziyetinde selamla, bundan sonra da ne emirleriniz varsa ifayı bir şeref bilirim" dedim... [325]

Karabekir anılarında olayı böyle yazmasına rağmen Günlüğünde ne Miralay Kazım olayına ne ikincisine yer vermez. [326] Mazhar Müfit (Kansu), Cevat Abbas ve Gerede'nin anılarında da Rauf Bey'in anlattığına raslanmaz. Nutuk'ta da raslanmaz. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in geniş geniş anlattığı bu sahneyi teyid edecek yerde, zihin karıştıran başka bir olay anlatır:

"... Ben Erzurum'da müfettişlik nişanlarını yakamdan atıp 'ferd-i millet kalmıştım' ya? O zamana kadar emirlerimi dinleyen komutan (ismini söyleyecekti, söylemedi) ondan sonra verdiğim emirleri dinlememeye başladı. Makamına gittim: 'Paşa, paşa' dedim, 'size o emirleri bu yakadaki yıldızlar vermiyor, Mustafa Kemal veriyordu, o yine karşınızdadır, yazınız!' dedim. Yazdı. Emir gideceği yere gitti. Fakat çıktıktan sonra aklıma gelmişti. Ya düğmeye basıp da, 'Posta, bunu dışarı at!' deseydi.? Diyemezdi..." [327]

324 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 192-94

325 Bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, c. I, s. 78, YKY 2008.

326 Karabekir Paşa, 8 Temmuz günlüğüne Mustafa Kemal'in yanında Mabeynle yapılan haberleşmeyi ve askerlikten istifasını not ettiği halde, Rauf Bey'in bu kadar abartıyla anlattığı olayı 9 Temmuz tarihli günlüğüne yazmaması ilginç.! Acaba böyle bir olay hiç mi yaşanmamış, yaşandığı halde önemsiz bir ayrıntı mı sayılmıştır? Bkz. K. Karabekir, Günlükler c. I, s. 609

327 Kaynağı olan kitabı belirtmeden İ.H. Sevük'ten nakleden Emre Kongar, Bkz. Ata-

Levent Şahverdi Arşivi

Burada adı verilmeyen kişinin Karabekir olduğu açıktır. Bize kalırsa, Karabekir Paşa'nın gösterdiği sadakat, feragat ve moral takviyesi, ikinci hikayeden daha samimi ve daha değerli görünür. Bu olaya özel bir önem atfeden Serap Tabak, Mazhar Müfit'e(Kansu) dayanarak şu yorumu yapacaktır: "... Eğer Mustafa Kemal Kazım Dirik'te bir ahde vefasızlık ve ihanet kokusu bulsaydı, onu derhal çevresinden uzaklaştırır belki bir daha yüzüne bile bakmazdı."[328]

Haklı ve isabetli bir yorum. Olayların izini sürünce, Miralay Kazım'ın benzer sakarlığına Cevat Abbas'ın anılarında da raslanır. Daha Havza'da iken Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağıran Harbiye Nezareti telgrafı gelince, Mustafa Kemal şifreyi yaverine vererek Kazım Bey'in de görmesini istemiş. Karargahta herkes hayrete düştüğü halde sadece Kazım Bey ilgisiz davranarak, "*Paşayla ikiniz gidersiniz ben burda beklerim*" cevabını vermek suretiyle, tam bir vurdumduymazlık örneği sergilemiş. Mustafa Kemal de, "*dikkat et Cevat, Kurmay Başkanı ikimizi yalnız bırakıyor*" esprisini yapmış.[329]

Hemen belirtelim ki Mustafa Kemal, kurmay başkanı Miralay Kazım'ın gösterdiği bu davranışı ahde vefasızlık değil, normal bir davranış gibi görür, üstelik güvenini de devam ettirir. Miralay Kazım, Mustafa Kemal Erzurum'dan ayrılana kadar emrinde kalmış, hatta istifadan sonraki 14, 19 ve 23 Temmuz 1919 tarihli telgrafları Kurmay Başkanı olarak imzalamıştır. Mustafa Kemal Erzurum'dan ayrıldıktan sonra da vilayete ve Kolorduya vekalet ettirilir. Olayların içyüzünü yakından dinleyen Falih Rıfkı, Mustafa Kemal-Kazım Bey ilişkisinin bu yumuşak yüzünden gizli bir mutabakat bile çıkarır:

"... Kazım Dirik Kuvayı Milliye günlerinde de güç duruma düştüğü vakit Mustafa Kemal tarafından tutulduğuna göre, yukardaki ayrılış ikisi arasında Rauf Bey'den habersiz hazırlanmışa benzer. Çünkü Mustafa Kemal Kazım Karabekir'e karşı ihtiyatlı davranmalı idi..."[330]

10 Temmuz 1919 tarihinde cereyan eden Kazım Dirik olayına yer vermemizin nedeni, Rauf Bey'in bu konuyu yıllar sonra yeniden

türk, s. 174. Bu anıyı Lord Kınross da kaynak belirtmeden ve yorum yapmadan kullanır. Bkz. Lord Kınross, Atatürk, s. 282, Sander Yayınları 1978

328 Bkz. Serap Tabak, Kazım Dirik Paşa, s. 61, KaraM Yayınları, Çorum 2008

329 Turgut Gürer, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer, s. 235

330 Bkz. F.R. Atay, Çankaya, s. 185, İstanbul 1969

Levent Şahverdi Arşivi

ısıtmış olmasıdır. Kazım Dirik Paşa Trakya Umumi Müfettişi iken 1/2 Temmuz 1941'de görevi başında vefat etmiştir. Rauf Bey'i öfkelendiren nokta da Kazım Paşa'nın ölümü üzerine Ulus gazetesinde çıkan birkaç satırlık haberdir. Şöyle:

"... General Dirik bir faniye nasip olacak en büyük talihe Atatürk'ün emrinde ve onun erkanı harbiye reisi olarak Anadolu'ya geçmekle mazhar olmuştur. Ebedi Şef resmi sıfatlardan mücerret olarak milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez tükenmez feyiz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak mücadeleye başladığı anda onun emirlerini tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandanı imiş gibi ifa edenler arasında bulunuyordu..."[331]

Trakya Umumi Müfettişi iken ölen Kazım Dirik'in arkasından yazılan bu haberde Erzurum Kongresine dair bir bilgi, Rauf Bey ve Karabekir'i inciten bir cümle olmadığı halde, haberi okuyan Rauf Bey'de isyan duygusu kabarır. Hemen kaleme sarılır. Onu üzen nokta, "... Mustafa Kemal Paşa'nın harekatı milliyede erkanı harp reisi bulunduğu ve Paşa askerlikten istifa ettikten sonra da aynı itaatle maiyetinde çalıştığı" cümlesidir. Karabekir ve kendinin Mustafa Kemal'e gösterdiği fedakarlıklar aklına gelir. "*İstanbul mebusu aziz ve değerli Kumandan Kazım Karabekir*" Paşa'ya uzun bir mektup yazar.[332]

Gazete haberini de ekleyip gönderdiği 4 Temmuz 1941 tarihli mektupla, "*... hakikati tam aksine, hayasızca ve henüz benim hayatta bulunduğum bir zamanda tahrif ve tesbit edilmesini tahammüle mecalim kalmadı*" diyerek içini döker. Gazete haberinde rutin bir ölüm haberi dışında tahrif edilmiş bir bilgi olmadığı halde, Rauf Bey, 22 sene önce Erzurum'da Kazım Dirik Paşa'nın vefasızlığına niçin öfkelenir? Eğer bir vefasızlık varsa kendine değil Mustafa Kemal'e yapılmıştı. O halde öfkenin gerisinde ne vardı? Birisi Kazım Paşa, İzmir Suikasti yargılamaları sırasında İzmir valisiydi. Kazım Paşa o günlerde şahsına yapılan adaletsiz uygulamaları hatırlatıyordu. İkincisi de, "kendi fedakarlıklarını hiçe sayan ve onbeş yıldır şahısları

331 Bkz. Ulus Gazetesi, 4 Temmuz 1941

332 "Rauf Bey'in Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı bu uzun mektup" için bkz. Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz 1969, s. 1100. İstiklal Harbimiz'in daha sonraki baskılarından çıkarılan bu uzun mektup o günleri tesbit eden tarihi önemi nedeniyle bölüm sonuna ilave edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

aleyhine tezvirat ve iftiralara başvuran oligarşi cephesinin nankörlüğü" yatıyordu. [333]

Bölüm sonuna aldığımız mektubunda Rauf Bey, Milli Mücadele başlarında kendisi dahil üç arkadaşın fedakarlığı değerlendirir. Mustafa Kemal için çizilen samimi, asil ruhlu "*meslekte sebat, gayeye sadakat, ahde vefa ve yüksek nefis feragati*" ile dolu arkadaş portreleri üzerinden, o günlere ders çıkarmak isteyenlere düşündürücü bir arkaplan sunulur. Bunca fedakarlıklarla kazanılan mücadeleden sonra yaşanan örtülü ve ideolojik muhalefet ve dargınlıklar, İzmir suikastiyle gelen talihsizlikler ardından yazılan mektup, Rauf Bey'in iç geçirmesidir. Kazım Dirik'in ölüm haberi ardından bu kadar çabuk parlayan duygular, *Karabekir* Paşa'dan bir nebzecik teselli aramış olmalı...[334]

Rauf Bey bu mektubu yazdığında CHP mebusuydu. 22 Ekim

333 1880 Manastır doğumlu Kazım Paşa (Dirik), Harbiyeyi bitirerek (1900) teğmen rütbesiyle orduya katılıp sonradan kurmay oldu. Balkan Harbinde 3. Kolordu Kurmay Başkanıydı. I. Dünya Harbinde Şam'daki 4. Ordu Menzil Müfettişi oldu, Gazze muharebesinde albaylığa yükseldi (1916). 1917 sonunda Mustafa Kemal emrinde Yıldırım Grubunda 7. Fırka kumandanı idi. Mustafa Kemal ile oradan tanışırlardı. 3 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişlik karargahı kurmay başkanı oldu. Samsun'a beraber çıktılar. Mustafa Kemal'in 8/9 Temmuzda askerlikten istifasına kadar bu görevde kaldı. Karabekir yanında görev alarak, Eylül 1919-Ekim 1920 arasında Erzurum Mevkii Kumandanlığı ve Vali Vekilliği yaptı. Celaleddin Arif olayından sonra istifa ederek (5 Ekim 1920) yerine Rüştü Paşa atandı. Tiflis ve Batum temsilcisi oldu. 4 Mayıs 1921'de Ankara'ya gelen Miralay Kazım, Başkomutanlık Kanunu üzerine kurulan Tekalif-i Milliye komisyonlarının başına getirildi. Sakarya Harbi ve Büyük Taarruzda Menzil Müfettişi idi. 1 Eylül 1923'te general oldu, ardından Siirt valiliğine atandı (15 Ağustos 1924-16 Mart 1926). Şeyh Said İsyanı çıktığında oradaydı. İzmir valiliğine atandı (16 Mart 1926) ve üç ay sonra suikast tertibi ortaya çıktı. 1935 yılında Trakya Bölge Müfettişi atandı ve ve görevi başında ölene kadar kaldı. (3 Temmuz 1941). Kazım Dirik hakkında geniş bilgi için bkz. *Serap Tabak, Kazım Dirik Paşa, KaraM Yayın, Çorum 2008*

334 Rauf Bey'in rejim ve Atatürk'ten gördüğü vefasızlıklar karşısındaki etno-kültürel öfkesini en derinden Taha Akyol hisseder. Ona göre Milli Mücadelenin bunca eza ve cefasını Karabekir ve Rauf Bey çektiği halde, cumhuriyetin sefasını Kazım Dirik gibi vefasızlar sürmüştür. Şunları yazar: "*... Kazım Dirik uzun süre genç Kemalist Cumhuriyetin Meclis Başkanı bile olmuştur...*" *Bkz. Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, s. 54.* Halbuki Kazım Dirik önemli görevler üstlendiği halde Meclis Başkanlığı yapmamıştır. Hiçbir gazeteci de 500 sayfalık iki kitabında elliden fazla maddi bilgi yanlışı yüzünden, yorum hatalarına düşmemiştir. O yıllarda dört Kazım Paşa vardı. Köprülülü Kazım Paşa (Özalp), Manastırlı Kazım Paşa (Dirik), Diyarbakırlı Kazım Paşa (İnanç). Karabekir soyadı kullandığı için

Levent Şahverdi Arşivi

1939 ara seçiminde Hüsnü Açıkgöz'ün ölümüyle boşalan Kastamonu mebusluğuna seçilmişti. Ebedi Şef ölmüş Milli Şef iktidara gelmişti. İsmet Paşa'nın küskünleri kazanma senaryosuna ısınamayan Rauf Bey siyaseti gerilerden izliyordu. İtibarı istediği şekildi iade edilmemişti. Karabekir gibi Çankaya'da poker partilerine davet edilmiyordu. Rauf Bey'in mektubuna Karabekir'in cevap yazıp yazmadığı belirsiz. Paşa'nın Günlüklerinde bir işareti de görülmez. Karabekir de zaten İstanbul'daydı. Gazeteler 2. Dünya Harbinin hızlandığını, Ruslar'ın Alman tanklarına dayanamayıp Moskova'yı tahliye ettiğini yazıyordu. İstanbul'da biraz denize girip Ankara'ya 7 Ağustosta dönen Karabekir, mektup dertleşmesini ancak o gün yapabilecekti...

6. Erzurum'un bazı portreleri

Erzurum Kongresinin arkasında kalan portrelerimiz de var. Birincisi gülümseyen yüzüyle Kadı Hurşid Efendi. Hurşid Efendi Kongre sırasında azledilen vali Münir Bey'in (Akkaya) yerine vekalet ediyordu. Lazistan sancağının Atine (Pazar) ilçesi[335] Hemşin bucağı Mollaveyis köyünde doğan Elhacc Hurşid Efendi (Numanoğlu) (1859-1924), medrese tahsilinden sonra Rize, Van, Erzurum'da naiplik (hakim) yapmıştı.[336] 1925 Şapka İnkılabı en büyük direnci Rize ve Erzurum'da görmüş, Aralık ayında buraya gelen İstiklal Mahkemesi Erzurum'da 13 Rize'de 8 kişiye idam hükmü vermiştir.[337]

Mazhar Müfit Hurşid Efendi için, "... Milli mücadele ruhunun en şuurlu simalarından biri, espirtüel ve hoşsohbet bir zattı.." diye yazacaktır. [338] Damad Ferid Paris Konferansından dönünce yılanının başını

diğerlerinden ayırmak kolaydı. Kazım'ların ikisi Meclis başkanlığı yapmıştı, ama Kazım (Dirik) değil..

335 Lazistan sancağı 1924'te Rize olarak isim değiştirmiş, Atine ilçesi de 1928'de Pazar olmuştur. Şimdiki Güneysu'nun eski ismi de Potamya'dır. 1878 Trabzon Salnamesine göre, sadece Lazistan sancağında 18 medrese bulunuyor, Of ve Lazistan Hoca yetiştirmekle tanınıyordu.

336 İzmir suikastinin baş fedaisi Ziya Hurşid, bu Kadı Hurşid Efendi'nin oğludur. Mustafa Kemal ile Erzurum Kongresi sırasındaki ilişkileri için Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi:(1) Kazım Karabekir; ayrıca Ali Birinci, Tarihin Alacakaranlığında, Dergah Yayınları 2010

337 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu/İzmir Suikastinin İçyüzü, 4. Baskı Temel Yayınları 2012

338 Bitlis Valisi Mazhar Müfit o günlerde Divanı Harp tarafından, Tehcir ve yağma suzlarından aranıyordu. Bkz. M.M. Kansu, c. I, s. 88 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

ezmek için harekete geçmiş; Divanı Harp Reisi Nazım Paşa Harbiye Nazırı olmuştu. Nazım Paşa Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafla "*silk-i askeriden tard edilen Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin dinlenmemesi, tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesini*" istemişti. Karabekir bu isteği reddetti. Hurşid Efendi daha pervasızdı. Erzurum Kongresi hakkında bilgi isteyen 28 Temmuz 1919 tarihli Dahiliye Nezareti telgrafını da "Burada asayişi muhil bir hal yoktur" diye cevaplamıştı. İstanbul hükümetinin Mustafa Kemal'i tutuklama emrini de, 3.8.1335 tarihinde vali vekili olarak şöyle cevaplamıştı:

"*... Yakın bir zamana kadar 9. ve 3. Ordular Müfettişliklerinde ve ondan evvel müteaddit kumandanlıklarda bulunmuş olan Mustafa Kemal Paşa, mesbuka-i hasenelerinden dolayı milletin teveccühüne mazhar olmuş zevattan bulunmasına ve şimdi Erzurum'da ikameti ihtiyar eden müşarünileyhin marz-i aliye mugayir hal ü hareketi gayrı mahsus bulunmasına ve hal ü maslahata nazaran kendilerinin mahfuzen izamlarına kalkışmanın ahali arasında heyecan ve büyük vukuat doğuracağı muhakkak bulunduğu maruzdur...*"[339]

Mustafa Kemal'in istifa dilekçesini paraf edip İstanbul'a bildiren de bu Hurşid Efendiydi. 6 Aralık 1919'da Bayburt'un Hart nahiyesinde Şeyh Eşref'in mehdiliğini ilan edip, oradaki jandarmaları rehin aldığı duyulmuştu. Şeyh Eşrefi ikna için Erzurum'dan Kadı Hurşid Efendi gönderildi. Ancak ikna edemeyip rehin düştü.[340]

Mustafa Kemal Hurşid Efendi'yi, "... Vatansever, anlayışlı, Milli Mücadelenin başarısına gönülden bağlı, saygıdeğer bir kişi" olarak anmıştır. Hurşid Efendinin bu fedakarlığını unutmamış, oğlu Ziya Hurşid'i yaşı küçük olmasına rağmen ilk meclise seçtirmiş, büyük oğlu Faik Bey'i (Günday) Sivas valisi yapmış, ikinci döneme Ordu mebusu seçtirmiştir. 34 yıllık adliye hizmetinden emekli olan Hurşid Efendi, Söğüt Kaplıcasında yıkanırken sıcağa dayanamayıp vefat etmiş; Şeyh Edebali Türbesi yanındaki mezarlığa defnedilmiştir (1924).[341]

7. Anadan doğma bir muhalif

Erzurum Kongresinin portrelerden biri de Gümüşhane delegesi

339 Bkz. BOA. BEO. SYS, 34-64/V-15
340 Bkz. Nilüfer Hatemi, Fevzi Çakmak ve Günlükleri, c. II, s. 679
341 Bkz. Ali Birinci, Tarihin Alacakaranlığında, s. 9-14, Dergah 2010

Levent Şahverdi Arşivi

Kadirbeyoğlu Zeki Bey'dir. Yavuz zamanında Amasya "uçbeyi" iken, fetihten sonra Gümüşhane bölgesi kendine "dirlik" olarak verilen ağa-eşraf ailesindendir. Eski mutasarrıflardan 1853 doğumlu baba Hafız İbrahim Lütfü Paşa'nın oğludur. Ergani mutasarrıf vekili iken 2 Aralık 1908'de Meşrutiyet meclisine Gümüşhane mebusu seçilen Lütfü Paşa, Meclis-i Mebusan albümünde *hususi* tahsilli yazıldığına göre, idadi ve mülkiye tahsili olmadığı halde sivil paşalık (mirimiran) mansıbını almıştır. [342]

Lütfü Paşa'nın oğlu olarak 1884 Gümüşhane / Kelkit doğumlu olan Zeki Bey Galatasaray Sultanisi Türkçe bölümünü bitirdi (1905). Sağlığı elvermediği için Fransızca bölümünü okuyamadığı TBMM albümünde yazılı. Memuriyete girmeyip ticaretle uğraşan Zeki Bey, Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyetinde bulunmuş, Gümüşhane delegesi olarak Erzurum Kongresine katılmıştır. Trabzonlu İzzet ve Servet Beylerle Mustafa Kemal'in kongre reisi olmasına karşı çıkan bu grup Sivas Kongresini de boykot etti. Prens Sabahaddin taraftarı Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Milli Mücadele boyunca ilginç bir muhalefet odağıdır.

Son Osmanlı Meclisine (12 Ocak 1920 – 18 Mart 1920) Gümüşhane mebusu seçilen Zeki Bey, emekli paşa babasının Beşiktaş'taki konağına yerleşti. 18 Mart Meclis baskını sonrasında Ankara'ya geçip TBMM'ne katılmadı. Daha sonra Trabzon'a geçmek isterken İnebolu'da tutuklanıp Ankara'ya getirildi. Meclise kabul edilmeyip memleketine döndü. İkinci dönemde bağımsız Gümüşhane mebusu seçilen Zeki Bey dönemin tek muhalifidir. Hilafetin kaldırılmasını içi sızlayarak seyretmiş, Terakkiperver Fırkaya katılmış, İzmir Suikasti dâvâsında beraat etmiştir. 7 Temmuz 1952'de İstanbul'da öldü.

Bölgesel ağa–eşraf otoritesi kullanıp ticaretle uğraşan Zeki Bey'in Erzurum'da başlayan muhalefeti kan davasına dönüşerek ölene kadar sürdü. Anılarının başında "*Mustafa Kemal, Gâzi Paşa, Atatürk kimdir?*" başlığıyla bir değerlendirmesi bulunur:

"... Asker olmadığım için bu zatın kudreti askeriyesi hakkında idarei kelam etmek salahiyetini haiz değilim. Ana ve babası hakkında yine kendi hemşehrilerinden bir çok dedikodu işittim. Bu da beni alakadar etmez.

342 Bkz. Türk Parlamento Tarhi, (Haz. İhsan Güneş), I. ve II Meşrutiyet, s. 570, TBMM Vakfı Yayını Ankara 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

Benim Mustafa Kemal Paşa ile ilk temasım Erzurum Kongresinde başlar. Ondan sonra resmi hususi bir çok temaslarım vardır. Kongre bahsinde de temas ettiğim üzere, bu zat çok zeki ve ilerisini görmekte ne nisbette kuvvet ve kudretli ise, aynı nisbette ikbal düşkünü ve çok haris idi... [...] Birinci Umumi Harpte memleketin düçar olduğu akla hayale gelmez perişaniyetten İstanbul'da cebin, korkak, muannit ve burnunun ucunu görmekten aciz Vahdeddin gibi bir adamın padişah makamında bulunması ve İbn Alkame [Endülüs veziri] ayarında olan Damat Ferid'in ihtiras ve kabiliyetsizliği neticesi vatanımızın hemen tamamını parçalayıp o alçak hükümete tasdik ettiren Düveli Mutelifeye karşı Anadolu yer yer ayaklanmıştı.

[...] İşte o zaman Mustafa Kemal Paşa Karabekir Paşa'nın yardımıyle Kongrenin riyasetine geçerek Harekatı Milliyeyi sevk ve idare etmiştir. Erzurum'da Kongre neticesinde Heyet-i Temsiliye'nin riyasetini ele alan Mustafa Kemal Paşa her türlü ihrtirasattan azade olarak Rauf Bey bu birliği ve vahdeti ayrıca tevsi ve tarsin etmişti. Bunları hiç kimse inkar edemez."[...] "... Bence Mustafa Kemal Paşa'nın üç büyük kabahati vardır. Biri din, diğeri ahlak. Bunların her ikisi de yekdiğerinin lazımı gayrı mufarıkıdır. Ahlak olmayan yerde din, din olmayan yerde ahlak olmaz. Bunlarda o derecede mubalatsızlık gösterilmiştir ki, neticede ikisi de tekme tokat milli hudut harici edilmişti. [...] Üçüncü kabahati ise, kendisi çok mağrurdu ve orduyu ihmal etmiştir. Mustafa Kemal Paşa siyasi cephede gösterdiği zeka ve iktidarını orduya hasretmiş olsaydı, Türk milletinin öteden beri meftur olduğu şecaat ve besaletle Avrupa ve Asya'nın ikinci bir Almanya'sı olurdu. Bu günkü vaziyette de en büyük kudret ve nüfuz sahibi Türkiye Cumhuriyeti olurdu. Ne faide ki onun bu hususiaki ruhunu anlayarak onu daima sefahata sevkettiler ve bunlar muhmel kalmıştır. Ben Mustafa Kemal Paşa'yı böyle tanırım..."[343]

Zeki Bey'in muhalefetini anlamak için gerekli verileri anılarında

343 Zeki Bey'in daktilo edilip eski harflerle düzeltilmiş Anılarının orjinali (fotokopi) elimizdedir. Bu anılar daha sonra (atlama ve eksiklerle malül) yayınlanmıştır. Bkz. Ö.F. Lermioğlu, Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları, Sebil Yayınları 2007. Kitaba yazılan önsözden anlıyoruz ki, Zeki Bey'in oğlu Sabahaddin Bey (1919-1980) daha sonra 11. dönem CHP mebusu olmuş. Yani "sakat rejimin müdafii ve mürevviçleri tarafından nimetlendirildiği" için oğul ve torun babalarının ters istikametine gitmiş, babaları gibi tanınmaktan rahatsız olmuşlar. Aydın Doğan'ın da Zeki Bey'in akrabası olduğunu buradan öğreniriz. Başka bir magazin yazısı için bkz. P. Neriman Hanzade, Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıralarına dikkatinizi celbederim Efendim, Derin Tarih Dergisi, sayı: 2 Mayıs 2012

Levent Şahverdi Arşivi

buluruz. Mustafa Kemal, Vahdeddin ve Damat Ferid'i medrese referanslarıyla değerlendirir. Trabzon Grubunun Mustafa Kemal ile yüz yüze gelmeden, Amasya Tamimi bile yayınlanmadan cephe aldığını Zeki Bey'den öğreniriz. Trabzon Grubu Erzurum Kongresinde "*mücadelenin asker değil siviller önderliğinde yürütülmesi*" gerekçesiyle Mustafa Kemal'in reisliğine karşı çıkar. Kongrenin ev sahibi Raif Efendi "*aslı astarı olmayan dedikodularla Mustafa Kemal'e muhalefet edilmesini*" doğru bulmamış, Karabekir'in desteğiyle reis seçilmiştir. Mustafa Kemal'in kongreye üniformalı geldiğini, *"Paşa paşa elbiseni çıkar da gel!"* diye karşı çıktığını ve sivil elbiseli geldikten sonra kongreye alındığını yazar. Cevat Dursunoğlu dahil, kongreye katılanlardan hiç kimse olayı böyle anlatmaz. Mustafa Kemal kongreden iki hafta önce (9 Temmuz) istifa etmişti, sivil elbisesi yoktu. Trabzon grubu bir yandan sivil insiyatif isterken öbür yandan Karabekir'i lider yapma kulisindeydi. Süleyman Necati, Cevat Dursunoğlu ve Karabekir'e bakınca Zeki Bey'in anıları oldukça abartılıdır.

18 Mart 1920 Meclis baskını, Zeki Bey'in Milli Mücadeleye bakışında önemli bir veridir. İstanbul'un işgal edilip Meclisin dağıtıldığı, mebuslardan kimi saklanır kimi Ankara yoluna düşerken Zeki Bey Damat Ferid ile Milli Hareketi söndürme planı üzerindedir:

"... Zeki Bey sizi buraya niçin davet ettiğimi söyleyeyim. Sizin Milli Hareket namıyla toplanan gayrı memnun serserilerin içersine cebren sürüklenmiş asil bir aileye mensup olduğunuzu, kendi muhitinizde olduğu kadar Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde de sevilen bir genç diye haber aldım. Bahusus ecdadınız bu memlekete ve padişaha sadık olarak hizmetler etmiş ve onların mükafatını görerek paşa olmuş, pederiniz de mütekait bir paşa olarak padişahın mansıp ve rütbesiyle temayüz etmiş bir şahsın evladısın. Memleketin geçirdiği buhrandan kurtulmak için biz buradan siz de dahilde bu gibi döküntüleri, hilafet aleyhindeki bagileri tedip etmekle kabildir. Ben size şahsım ve mevkiim itibariyle muavenete hazırım. Sizi bunun için çağırdım. Muvaffak olunduğu takdirde, tasavvur etmediğiniz şekilde hem milletin şükranına, hem de en yüksek mevkiyle padişahın inam ve ihsanına mazhar olacağınızı şimdiden tebşir ederim..."[344]

Gerek Damat Ferid gerek Zeki Bey tezgahın içindeler. Zeki Bey şu

344 Zeki Bey'in yayınlanmamış bizdeki Anıları, s. 124–125.

Levent Şahverdi Arşivi

teklifi yapar: "*Bu mesele için yüzbin altın lira ve yirmibin tüfek burada hazır edilir. Benimle beraber en emin bulduğunuz iki zata bu paralar teslim edilerek tüfeklerle Trabzon'a gönderilirse gerisi kolaydır. İlerdeki mesuliyeti bana bırakınız.*"

Damat Ferid Paşa Zeki Bey'e şu cevabı verir: "... Mademki siz mesuliyeti alıyorsunuz, ben İngilizlerden bu miktar tüfek mekanizması alırım. Bizim mekanizmasız tüfeklerimiz vardır. Yüzbin altını bu sırada tedarik edemem. Ama bir yerlerden istikraz edebiliriz..."

Zeki Bey Trabzon'da Fırka Kumandanı olan Dadaş Rüştü Paşa ile kardeşce görüşürlermiş. Altınların bir kısmını sus paya diye "*itma*" (tatmin) için kullanacakmış...Bu pazarlık devam ederken yanlarına gelen Ömer Fevzi, [345] uzaktan Zeki Bey'e "*sağ elini yumup şahadet parmağıyla tehdid edici bir işaret savurur.*" Zeki Bey, işin nezaket kesbettiğini anlayınca arka kapıdan kaçarak sadareti terkeder...

Zeki Bey, Ömer Fevzi'nin tehdit amacını açıklamaz, "*yerden göğe kadar haklıydı*" demekle yetinir. Trabzon'a gidecek silahlar ve altınlarla Kuva-yı Milliye aleyhine örgütlenme yapılacak, Ankara'daki yılanın başı ezilecektir. Damat Ferid'in dördüncü sadareti (5 Nisan 1920 – 30 Temmuz 1920). Zeki Bey Trabzon'a kaçmanın yollarını arar. Baba hatırı ve Şehzade Selim Efendi vasıtasıyla Saray'a teklifsiz ulaşabilmekte. Trabzon'a gitmek üzere bindiği vapur İnebolu'ya uğrayınca iskeleye iner. İniş sebebi Mustafa Kemal, Rüştü Paşa ve Karabekir'e telgraflar çekecekmiş?! Mebus kimliğini göstermesine rağmen polisler "Vahdeddin'in kayın biraderi Çerkez Zeki adında sahte bir mebus geldi, üzerinde beyannameler çıktı" diye Kastamonu'ya bildirirler. Bir tedbirsizlik sonucu yakalanan Zeki Bey, dört gün İnebolu'da tutulduktan sonra Ankara'ya götürülür. Ziraat Mektebinde Mustafa Kemal karşısına çıkarılır. TBMM'ne katılmakta neden geciktiğini ve Damat Ferid'le görüşmesini anlatan Zeki Bey Erzurum Kongresinden tanıştığı Mustafa Kemal'i ikna edemez...

Zeki Bey 39 gün Ankara'da tutulup 23 Haziran 1920'de serbest bırakıldığına göre, İnebolu'ya 13 Mayısta çıkmış demektir. Meclisin 18 Martta dağıldığı dikkate alınırsa, İstanbul'da iki ay bekledikten sonra yola çıkmıştır. Mustafa Kemal'in Karabekir'e gönderdiği 28/29.4.

345 Gazeteci Ömer Fevzi mi, yoksa Gümüşhane Mebusu Hoca Ömer Fevzi mi olduğu belirsiz.

Levent Şahverdi Arşivi

1920 tarihli şifreye bakılırsa, Zeki Bey'in Ferid Paşa ile gizli faaliyet için İstanbul'dan ayrıldığından haberdar olduğu anlaşılır.[346] Zeki Bey, Ankara'da Celaleddin Arif, Rıza Nur ve Fevzi Paşa'yı devreye soktuğu halde Mustafa Kemal'i ikna edemez, TBMM'ne de kabul edilmez. Nutuk'ta şu bilgiler verilir:

"... Nitekim Zeki Bey daha sonra İstanbul'a gittiğinde, arkasından lüzumu kadar para ve cephane gönderilmek vaadiyle ve özel talimatla Trabzon ve Gümüşhane dolaylarında teşkilat yapmak üzere gönderilmiştir. Kendisini İnebolu'da tevkif ettirerek Ankara'ya getirtmiştim. Bana, bu söylediğim hususları tamamıyle itiraf eyledi. Yalnız, sözde İstanbul'u aldattığını, alacağı para ve silahları güya bize teslim etme niyetinde bulunduğunu söyledi. Buna, o gün ve hatta bugün inanacak safdiller bulunabilir mi? Bununla beraber ben, bu zatı Erzurum Kongresinde bulunma hatırasına hürmeten, yalnız ihtarlar ve gerekli nasihatlarda bulunarak serbest bırakmıştım..."

Zeki Bey'e göre Mustafa Kemal düşman derecesinde hasım, kendisi iflah olmaz muhaliftir... Şu sorular cevapsız kalır. Damat Ferid'den alacağı yüzbin altın ve yirmi bin tüfeği Kuva-yı Milliye emrine mi verirdi, yoksa Rüştü Paşa ile Enver taraftarı bir harekete katkı mı sağlanırdı? Endülüs'ün İbn-i Alkame'sine benzettiği Damat Ferid'in kendi gönderdiği yardımın Kuva-yı Milliye eline geçmesine izin vermeyecek kadar ahmak olmadığını bilmesi gerekirdi.

Ankara'da serbest bırakılan Zeki Bey, Gümüşhane'ye dönerek ticaretle uğraştı. İlk Meclisi dışarda geçirdi. 2 Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde tüm engellere rağmen Müdafaai Hukuk dışından bağımsız seçilmeyi başardı. Dikensiz gül bahçesine dönen İkinci Mecliste seçim mazbatası zor kabul edilecek, Meclisin duvarındaki "*Hakimiyet milletindir*" sloganıyla "*Hâk-i meyyit* [ölü toprağı] *milletindir*" diye alay edecektir. Asıl travmayı Hilafet kaldırılırken yaşar. Adliye Vekili Seyyid Bey'in *"Hilafetin mahiyeti şer'iyesi"* üzerine yaptığı konuşma, Zeki Bey'in unutmadığı bir lanet vesikasıdır. Seyyid Bey bu ihanetinin bedelini ilahi gazabın ağır tecellisiyle ödemiştir :

"... Azamet-i ilahiyenin tecelliyatına bakınız ki, senesine varmadan Seyyid Bey'in gırtlağına yakın ve dilinin ortasında bir yara açıldı. Ve çok

346 Mustafa Kemal'in Karabekir'e gönderdiği Ankara mahreçli bu telgrafı için Bkz. Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 325, AAM 1991

Levent Şahverdi Arşivi

fazla cerahat gelmeye başladı. Aynı zamanda o kadar pis bir koku çıkıyordu ki, aile efradı bile odasına giremiyormuş. Her tarafa gitti çare bulamadılar, bir buçuk sene çekerek öldü..."[347]

Halife Sarayında içki serbest iken Ankara'da yasaklanmıştı. *Men'i Müskirat Kanunu* üzerine mebuslar *"dilaver suyu"* içiyorlardı. Erzurum Kongresi günlerinde Rüşdü Paşa ile içki sofrasına oturduğunu yazdığı halde, en büyük üzüntüyü içki yasağı kalkınca yaşadı. Bursa Mebusu Dr. Emin Bey'e inen linç yumrukları ikinci mecliste olmadığı için, içki yasağını kaldırmak kolay oldu. Zeki Bey içki yasağının kaldırılışını *"Türk tarihinin en kara günü"* saydı. Ona göre içki yasağı kalkınca fuhuş ve ahlaksızlık Ankara'ya geri dönecekti:

"... Mecliste, Türk tarihinde hakikaten tarihi bir gündür. Memnu olan müskirat (içki) bugün serbest bırakıldı. Abide-i ahlak bir kanun darbesiyle yıkıldı; yerine fuhuş ve ahlaksızlık abidesi alkışlar arasında dikildi..."[348]

Vahdeddin'in kayınbiraderi Zeki Bey, içki müptelası idi. San Remo'da öldü. Kadirbeyoğlu Zeki Bey'i bununla karıştırmamak gerekir; medrese kültürü ikinci felaketini kılık–kıyafet kanunu ile yaşadı (1925). Zeki Bey'i üzen ne başa giyilen fes ne püskülü, ne şapka değil *"fetva tellalı hocaların"* riyakarlıkğıydı. Şöyle yazar:

"... Zannediyorum ki Türkiye Cumhuriyeti dahilinde şapkayı en son giyen benim.(...) Ankara'da benden başka fesli kimse kalmamıştı. Derken mecliste Şapka Kanunu müzakere edilmeye başlandı.(...) Isparta müftülüğünden gelen mebus Hüseyin Hüsnü Efendi, Kastamonu Mebusu ulemadan Mahir Efendi şapkanın faziletinden bahsetmeye başladılar. Dayanamadım, Hoca efendiler ya sizler bu dakikada yalancı ve mürâisiniz, yahut hayatınızı yalancılıkla geçirdiniz. Sizde utanma arlanma denilen şeyin zerresi yok mudur? (...) Biz rahm-i mâderden dünyaya gelip aklımız kesmeye başladığı vakit, bize bu hocaların küfür alameti diye telkin ettikleri neydi? Şapka ile zünnar.(...) Ben ne feste ne de şapkada değilim, paçavradan mamül eşyada fazilet arayacak kadar ahmak değilim. Yeter ki bu fetva tellallarının içyüzü meydana çıksın..."[349]

"Paçavradan mamül eşyada fazilet arayacak kadar ahmak değilim" diye öğünen Zeki Bey, günümüzde bunu *"inanca hakaret"*

347 Zeki Kadirbeyoğlu, Anılar, age. s. 189.
348 Zeki Kadirbeyoğlu, Anılar, age. s. 194.
349 Zeki Kadirbeyoğlu, Anılar, age. s. 198.

Levent Şahverdi Arşivi

sayan siyasetçi portrelerine yetişemedi. Bir özelliği de Karabekir ile 1926 sonrası menkubiyet arkadaşlığıdır. İzmir suikastini Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ile İstanbul'da kendi evinde kahvaltı sırasında duymuşlar. 19 Haziran 1926'da kapıyı çalan polisler Rüştü Paşa'yı bırakıp kendini götürürler. İlginç yanı Zeki Bey beraat ederken, Rüştü Paşa idam hükmü giyecektir. Zeki Bey'in şehitler makamına gönderdiği Rüştü Paşa, İzmir'de kopacak fırtınayı bekliyor, Gazi ve İsmet Paşa'ya dehalet mektupları yazıyordu. İstiklal Mahkemesi eğer muhalifleri temizleme makinesi olsaydı, listenin başına Zeki ve Hüseyin Avni konulurdu. Demek ki kuru ile yaş ayrılabiliyordu.[350]

8. Gazeteci Ömer Fevzi

Erzurum Kongresinin diğer muhalifi 1884 Trabzon doğumlu, Hukuk mezunu, Eyüboğlu ailesinden gazeteci Ömer Fevzi'dir. Gençliğinde Kehkeşan dergisinde hayal gücü geniş şiirleriyle görünen Fevzi Bey, 15 Kasım 1918'de çıkardığı *Selamet* gazetesi ile tanındı.[351] Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyeti adına İstanbul'da toplanan ilk Saltanat Şurası'na katıldı. Sürmene kaymakamı olan enişteşinin yardımıyla Sürmene delegesi olarak Erzurum Kongresine katıldı.[352] Kongrenin matbuat komisyonunda çalıştı. Mustafa Kemal'in kongre riyasetine karşı çıktı. Trabzon, Sürmene, Giresun ve Tirebolu delegeleri, Ömer Fevzi, İbrahim Hamdi, Ali Naci ve Yusuf Ziya *"Şark vilayetlerinde Türk ırkının yaradılıştan en kolay kabul edebileceği Anglosakson medeniyetinin temsil eden milletlerin yardımını"*[353] isteyen 22 maddelik bir teklif sundular. Teklif reddedildi. Kongrede en çok konuşanlardan biri olan Ömer Fevzi, "kışlaları kapatalım, askeri terhis edelim, milis teşkilatı kuralım" teklifini de getirmiş, bu sefer de bolşeviklik ithamı ile karşılaşmıştır.[354] Karabekir Paşa, kendini ziyaret eden heyet arasındaki Ömer Fevzi'yi şöyle tanıtır:

"... *Bir habis orduya artık lüzum yoktur, herkes silahını evinde taşısın,*

350 Geniş bilgi için bkz. OSK. Atatürk'e Kurulan Pusu.

351 Selamet gazetesi ve Ömer Fevzi için ayrıca bkz. Hüseyin Albayrak, Trabzon Basını, s. 145–152, Ankara 2010

352 Saltanat Şurasına dernek adına değil kendi adına katıldığı ve Amerikan Mandaterliği istemesi üzerine vazifesine son verildiği hakkında bkz. 8.7.35 (1919) tarihli Tuzcuzade Şaban'ın telgrafı. Kırzıoğlu, Erzurum Kongresi, s. 173.

353 Bkz. Doğan Avcioğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c. I, s. 214

354 Bkz. M.M. Kansu, Atatürk'le Beraber, c. I, s. 103

Levent Şahverdi Arşivi

harplik iş kalmamıştır, dedi. Siz kimsiniz ve bu fikri nerden aldınız dedim. Sürmene murahhası Ömer Fevziyim dedi. Harbi Umumi oldu bitti. Artık hala harp fikri memleketi tahrip eder. Oduya lüzum yoktur, onları dağıtmalı dedi. Erzurum Kongresine gelenler arasında böyle zehirli dimağın bulunması vahim idi. Kendisini ikaz ettim...."[355]

Erzurum Kongresinden Trabzon'a dönen Ömer Fevzi, İttihatçı oyunu ve çete organizasyonu gördüğü Sivas Kongresine cephe aldı. 16 Eylül 1919 gecesi Trabzon sokaklarına astırdığı beyannameler; Halife-Sultana sadakat gösterisi altında tam bir hezeyanname idi:

"... Vatan felakete sürükleniyor. Ağla ey millet-i hazan ağla! Ağla ey kavm-i perişan ağla! Bu sefer İttihad yadigarlarından mürekkep cemiyet-i meşumenin kararlarını iyi tetkik et, göreceksin ki senin idamını hazırlayacak ipler orada hazırlandı. Son pişmanlık fayda vermez. Bugünkü felakete senin sükutun sebep oldu. Şarki Anadolu Cemiyeti verdiği kararlarla seni felaket uçurumuna atacak, bugün onlardan doğan idare-i muvakkate seni padişah-ı azamından halife-i zi-şanından ayırmaya çalışıyor. Vatanını düşmanlarına çiğnetecek kararlar veriyor. Namusunuz, ırzınız mukaddema mukadderatınız hürmetine bağırırım. Yekvücut olup Halife-i azamımıza sadakat telgrafları çekin ve deyiniz ki siz, idare-i muvakkate denilen bir çetenin zulmüne katlanmayınız. Bizi bir idare-i muvakkate değil ancak Peygamberimizin vekili olan Halife-i zişanımız korur ve himaye eder. Halife yolundan haktan başka bir yol istemeyiz..."[356]

Karabekir, Trabzon 3. Fırka Kumandanı Halit Bey'e tutuklama emri gönderince, bunu duyan Ömer Fevzi, Batum'dan bindiği Fransız torpidosuyla İstanbul'a kaçtı. Karabekir yazar: "Yapılan tahkikatta bu herifin elli sene akdem Rum iken ihtida eden bir aileye mensup olduğu anlaşıldı. Erzurum Kongresine geldiği zaman ordu ve askerlik aleyhine beyanatıyla dikkati celbetmişti. Derhal tevkifini ve Erzurum'a izamını emrettim. Böylesi *kanı bozuk* kimselerin Sivas Kongresine girmesi ihtimaline karşı Sivas'ı da ikaz ettim."[357]

Ömer Fevzi, İstanbul'a kaçtıktan sonra Yunan işgalindeki Balıke-

355 Karabekir, İstiklal Harbimiz, c. I s. 82 YKY 2008

356 Karabekir, İstiklal Harbimiz c. I, s. 267, 2008.

357 Fahrettin Kırzıoğlu, Eyüboğlu sülalesinin, Yavuz Selim devrinde ve fetihten sonra 1507'de Hasankeyf'ten Trabzon'a yerleştirilen Türk boyu olduğunu yazarak bu bilginin doğru olmadığını ortaya koymuştur. Bkz. İstiklal Harbimiz I, YKY. s. 186; M. Akif Bal, Trabzonlu Ünlü Simalar, s. 322.

Levent Şahverdi Arşivi

sir'e geçerek, halkın *Gavurcu İrşad* dediği Kadızade Hulusi Efendinin gazetesine yazılar yazdı. Yunan kumandanı gazetenin her isteğini yerine getiriyordu. Saray, Mustafa Sabri, İskilipli Atıf Hoca ile işbirliği içindelerdi. Bir yanda *Teali-i İslâm Cemiyeti* öbür yanda Anadolu Cemiyeti ile Ege'de *İyonya* devlet kurulmasını destekliyorlardı. Yunan Komiseri *Seferyadis* ile anlaşılabilir; Efzunlardan piç doğan çocuklar nüfusa kaydedilebilir, ırza tecavüzden intihar eden kadınlar kütükten silinebilirdi. Ömer Fevzi'ye göre Mustafa Kemal, Kabakçı Mustafa serserinden biri, Yunan ordusu kurtarıcıydı. 4 Eylül 1920 tarihli İrşad gazetesine yazar:

"... Olup biteni kaydedecek olan tarihimizin son sayfaları, hiç şüphesiz Anadolu'da fitne ocağı tutuşturan bu sergerdeye ayrılacak, bu adamın yaptıklarından uzun uzun bahsedecektir. Mustafa Kemal, devrinin Kabakçı Mustafa'sıdır." (...) "Uşak kasabası çoktan beri Kuvvacı asilerin cürüm ve cinayet ocağı olmuştur. Halk bir yerden gelecek [Yunan ordusu] imdat kuvvetlerini hasretle bekliyordu!..."

Milli Mücadeleyi kabile gazvesi kadar önemsemeyen zerzevat tarihçileri Ömer Fevzi'yi kahraman sayarlar. Selamet gazetesinde yazdığı melanetle öğünen Ömer Fevzi'nin şu satırları, dedikodu tarihçilerinin şimdiki bilinçaltıdır: *"... Asi birlikleri Yunan ordusunu rahatsız etmeye çalıştıkça onlar yürüyüşlerinde başarılı oluyorlar. Yunanlılar tarafından Afyonkarahisar hattının kesinlikle geçileceği tahmin edilmektedir. Yunan Erkanıharbiyesi için bu (ileri) bir askeri tenezzüh (gezinti) olacak ve neticede Mustafa Kemal taarruz edemiyecek hale gelecektir!..."*[358]

Karabekir Ömer Fevzi'nin kökeninde yanılabilir, ama kullandığı *kanı bozuk* kavramı o devirdeki diğer işbirlikçilerin zihinsel arkaplanını canlandırır. Ege'deki Yunan mezalimine gözlerini kapadığı günlerde yakalanacağını anlayan Ömer Fevzi, Balıkesir'den Bursa'ya, oradan İstanbul'a kaçtı. Refet Paşa İstanbul'a girinceve Ali Kemal'in akıbeti öğrenilince, yüzden fazla Hürriyet–İtilafçı Hacı–Hoca İngiliz sefaretine sığındı. Ömer Fevzi de bunlar arasındaydı. Paris yolunu tuttu. Gazete çıkaracağım diye ilk dolandırdığı Rıza Nur oldu. Lozan'dan sonra yüzellilikler listesinin 107. sırasına girdi. 1938 affından sonra

358 Bkz: Ömer Sami Coşar, Milli Mücadelede Türk Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayını 1964; ayrıca bkz. Orhan Karaveli, Ali Kemal, s. 45, Doğan Kitap 2009.; Bkz. Rıza Nur Hayat ve Hatıratım, c. III, s. 1591

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'ye döndüğünde akrabaları bile yüzüne bakmadı. Yalnızlık ve sefalet içinde öldü (1951). Ömer Fevzi Bey'in ailesi Trabzon'un ünlü aristokratı Eyüboğullarıdır. Sabahaddin Eyüboğlu (Akçabat 1908- İstanbul 1973), Ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu(1913-1975), İsmet Zeki Eyüboğlu (1927-2003), Ömer Fevzi (1884-1951) aynı aileden...

BÖLÜME EK

RAUF ORBAY'IN KARABEKİR PAŞA'YA YAZDIĞI TARİHİ MEKTUP.[359]

Ankara, 4 Temmuz 1941

İstanbul Mebusu aziz ve değerli Kumandan
Kazım Karabekir'e

Aziz kardeşim,

Bugünkü Ulus gazetesinde Trakya Umumi Müfettişi Tazım Dirik'in ölümünü ve bu münasebetle yazılan hal tercümesini okudum. Bu meyanda âtide aynen naklettiğim fıkraya gözüm takıldı. Ruhumda isyan duydum.

"General Dirik bir faniye nasip olacak en büyük talihe, Atatürk'ün emrinde ve onun erkanı harbiye reisi sıfatıyle Anadolu'ya geçmekle mazhar olmuştur. Ebedi Şef resmi sıfat ve selahiyetten mücerret olarak yalnız milletinşefkatve civanmertliğine güvenerek ve onun tükenmez feyiz ve kudret menbaından ilham ve kuvvet alarak mücadeleye başladığı anda onun emirlerini – tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi mafevk kumandanı imiş gibi ifa – edenler arasında kendi erkanı harbiye reisi Kazım Dirik vardı."

Diye hakikati tam aksine, hayasızca ve henüz benim hayatta bulunduğum bir zamanda tahrif ve tesbit edilmesini tahammüle mecalim kalmadı. Orbeş senedir şahsım aleyhine ve her vasıtaya müracaatla yapılan tez-

359 *Rauf Bey'in bu özel mektubu Kazım Karabekir'in "İstiklal Harbimiz" kitabının 1969 baskısına (s. 1100) alınmış iken daha sonraki baskılarından çıkarılmıştır. Erzurum Kongresi sırasında yaşanan bir olaya ışık tutması ve Rauf Bey kişiliğine açılım getirmesi nedeniyle kitabımıza aynen alınmıştır.*

Levent Şahverdi Arşivi

virata memleket e milletimizin geçirmekte olduğu hayati ve çok müşkül zamanlarda, velev iftiralara cevaıp ve hakkı müdafaa için olsa da, cevap vermeyidoğru bulmamış ve çok müşkül olmasına rağmen bu kanaatimi değiştirmemiş idim. Bugün de aynı kanaatta olduğumdan neşriyat yolunu doğru bulmadım. Fakat hakikati yazı ile size yazmaktan men'i nefse de imkan bulamadım. Bu yüzden, bu babda bildiklerimi aşağıya nakil suretiyle teselli bulmaya çalıştım.

Mütareke günlerinde itilaf devletlerinin ahidlerine vefasızlıkları yüzünden ve muahedeye aykırı olarak memleketin bazı aksamını, bu meyanda İstanbul'u da işgal etmeleri üzerine hasıl olan binnetice istiklal ve vatan ve millet için mühlik olacağı tahakkuk eden vaziyete çare aramak ve bulmak için sizin de bildiğiniz gibi bazı arkadaşlarla müşavere ve müzakerelerde bulunulmakta idi. Bu esnada Yıldırım Orduları Kumandanlığından İstanbul'a avdet eden Mustafa Kemal Paşa da bu tehlikeye karşı çare-i necat arayanlardan biri, hatta başlıcalarından idi. Uzun günler hatta aylar buluştuk ve görüştük. Nihayet kendisinin Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayini üzerine sizin Erzurum'daki en kuvvetli kolordumuzun kumandanı, Ali Fuat Paşa'nın da Ankara'da kolordunun başında bulunmasından da kuvvet alarak müzakerelerimizi faal sahaya intikal ettirebilmek imkanına kani olduk. Ali Fuat Paşa berayı tedavi İstanbul'da idi. Tedavi müddetini ikmaletmeden kolordusunun başına avdet etti. İzmir'in işgalinin ertesi günü Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Kolordu Kumandanlığına tayin ettirdiği Refet Bey, Erkanı Harbiye Reisi Miralay Kazım Bey, Erkanı Harp Kaymakamı Ârif ve Binbaşı Hüsrev Beylerle ve vapuru mahsusla Samsun'a gitti. Ben de aramızda takarrür ettiği gibi Bandırma yoluyla işgal mıntıkaları ahvalini görerek ve tehlikeye maruz bulunan halka ümit vererek Ankara'da Ali Fuat Paşa ile buluşmak üzere İstanbul'dan yola çıktım.

Bandırma, Akhisar, Marmara, Salihli, Ödemiş, Nazilli, Sandıklı ve Afyon–Karahisarı, Sivrihisar yolu ile Ankara'da Ali Fuat Paşaya mülaki oldum.

Ali Fuat Paşa o tarihte Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ederek kendisi ile Havza'da buluşmayı tertib etti. Birlikte hareket ettik, şehir kasaba ve köylere uğramadan uzaklardan dolaşarak ve gizli seyahata itina ederek Amasya–Havza yolu üzerinde Çeltik boğazına vardığımız zaman Mustafa Kemal Paşa'nın ansızın Havza'yı terk ve Amasya istikametinde cenuba hareket ettiğini menzil nokta zabitinden öğrendik.

Kendisi ile nerede buluşmak lazım geldiğine dair bize söylenmek üzere bir haber bırakmamış idi. Gece Havza'ya gizli adam gönderdik. Paşa'nın Amasya'da bulunduğunu geçen telgrafların adreslerinden anladık ve Amasya'da kendisi ile muhabere ederek bir gece boğazdaki un değirmenlerinden birinin çarkları arasında geçirdikten sonra ertesi gün gönderilen otomobil ile Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'ya mülaki olduk. Bize haber vermeden

Levent Şahverdi Arşivi

Havza'yı terk etmesine sebep olarak kendisini İstanbul'a davet ettiklerini ve muhaberat ile vakit kazanarak azimetini tehir ettiğini, halbuki Merzifon'daki İngiliz askeri müfrezesinin Havza'nın gerisinde bulunmasından bir baskın ile Çeltik boğazını ve Havza'yı işgal, bu suretle kendisini faaliyetten iskat edebilmeleri ihtimalini gördüğünden ansızın ve habersizce Havza'yı terk ve boğazın cenubunda Amasya'yı daha emin gördüğünden hareket ettiğini, bu yüzden bizi de haberdar edemediğini söyledi.

Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa ve birgün sonra Samsun'dan gelerek iltihak eden Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet ile vaziyeti enine boyuna tetkik ve münakaşa ederek neticede harekete geçme zamanının hulûlüne kanaat getirdik. Sizin, memleketin halas-ı yegane çaresinin fiili mukavemet olduğu fikir ve kanaatinde bulunduğunuzu ve bu kanaatle şarktaki kuvvetlerin kumandanlığını deruhte ettiğinizi biliyordum. Düşündüklerimizi ve harekete esas olarak Anadolu'da merkezi bir nokta ve mesela Sivas'ta umumi bir kongre toplamak ve o tarihte şark ve garbde Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak vesaire gibi muhtelif isimler altında ayrı ayrı faaliyette bulunan teşekkülleri birleştirerek fikir ve gaye birliğiyle sevk ve idarelerini temin için de müstakbel hareket ve faaliyetleri kongrede ittihaz edilecek kararlara ve milli programa istinat ettirmeyi en müessir ve muvafık bir çare gördük. Bu noktai nazarları size Erzurum'da ve karargahı Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya yazdık. Siz bazı munzam mütalaat ile tenevvür ettikten sonra Sivas'ta umumi bir kongre toplanması esasını kabul etmekle beraber şark vilayetlerinin yakın bir tecavüz tehlikesine maruz kalabileceğini düşünerek şark vilayetleri murahhaslarından mürekkep bir kongrenin tarafınızdan vaki teşebbüs üzerine Erzurum'da toplanmak üzere bulunduğunu, Mustafa Kemal Paşa ile benim evvela Erzurum'a gelerek bu kongrede bulunduktan sonra, şark vilayetleri murahhaslarından bir heyetle Sivas'a avdet ve istila edilmeyen vatan aksamının mümessillerinden mürekkep umumi kongreyi toplayarak memleketin istiladan siyaneti için umumi millete şamil olacak esasları tesbit etmek tarzını şark vilayetlerinin her an maruz kalabileceği tehlikeye karşı acil tedbir olarak gördünüz ve bu noktada ısrar ettiniz. Neticede bu noktai nazarınız bizce de makbul oldu. Mersinli Cemal Paşa da kararımızı tasvip hatta daha ileri giderek ahaliye İtalyanlardan satın almak suretiyle silah tedarik ettirmekte olduğunu ve zaman münasip ise müsellah kıyamı bile mümkün gördüğünü bildirdi.

Ali Fuat Paşa, kararlaştırılan esaslar üzerine ve lüzum görünce açıktan fiilen harekete geçmek ve İstanbul'da ileri gelen bazı zevatı ittihaz edilen kararlarımızdan haberdar ve Anadolu'ya davet için yazılan mektupları sahiplerine isali deruhde ederek Ankara'ya avdet etti. Yukarda zikrettiğim karara vasıl olunca, Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa maiyeti erkanı harbiyesinden Miralay Kazım, Kaymakam (Yarbay) Ârif ve

Levent Şahverdi Arşivi

Binbaşı Hüsrev Beyleri davet ve kararımızdan kendilerini de haberdar ederek fikir ve mütalaalarını sordu. Musib buldular ve ayni maksat ile vatan ve milletin halası gününe kadar ne olursa olsun kendisi ile beraber yürüyeceklerine namus ve şerefi askerileri üzerine yemin ettiler. Mustafa Kemal Paşa ve Refet Bey ile Sivas'a hareket ettik. Birkaç gün orada kalarak ve Reşid Paşa ve memleketin ileri gelenleri ile görüşerek Sivas'ta umumi bir kongre toplamak esası üzerinde anlaştıktan sonra Erzurum'a hareket ettik. Bu sırada İstanbul hükümeti Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey vasıtazıyla Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesinden azledildiğini ve memurin-i mülkiyenin kendisine o yolda muamele etmesini emir ediyordu. Buna rağmen Erzurum valisi Münir Bey olduğu halde mülki, askeri rüesa ve memleketin eşrafı, mektep çocuklarına varıncaya kadar her sınıftan halka büyük nümayişlerle istikbal ettirdiniz. Bu suretle de en bedbin insanların bile kalplerine ümit ve ferah verecek açık, tereddütsüz kat'i azminizi izhar ve ilan ettiniz.

Bizim Erzurum'a muvasalatımızda kongreye şark vilayetlerinin intihap ettikleri murahhaslar da gelmeye başlamışlardı. Sizin teşebbüsünüzle Mustafa Kemal Paşa ile ben Erzurum merkezi Müdafaayı Hukuk Cemiyetine âza olarak kabul ve kongreye iştirak edecek âzalar meyanında murahhas seçildik.

Bunun üzerine İstanbul hükümetinde telaş arttı. Harbiye Nazırı ve eski kumandanımız Şevket Turgut Paşa vasıtasıyla size vaki olan tebligat ile Mustafa Kemal Paşa ile benim faaliyetten men edilmemiz ve Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişliğini sizin deruhte etmeniz emredildi. Sizin verdiğiniz cevapta (Paşa ile benim harekatımın hukuki titkikat neticesinde kanunu esasiye mugayir bulunmadığını, bu sebepten men edemiyeceğinizi, Mustafa Kemal Paşa'yı memuriyetten ayırmak doğru bir hareket olmayacağını, bilakis memleket ve hükümetleri için muzır neticeler doğuracağını) yazdınız. İstanbul hükümeti ayrıca sabık mutasarrıflardan Ziya Bey isminde birini Erzurum'a kadar göndermiş, fehmettiği mahalli nüfuzundan bilistifade bizlerin hareketimize mani olabileceğini tasavvur eylemiş idi. Bu zatın da maksat ve hareketini zamanında keşfederek faaliyetine meydan vermediniz.

Sizin cevabınız üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, vaziyeti kavrayarak ve hükümetin tuttuğu yolun selametini görerek istifa etti ve yerine topçu mirlivalığından mütekait Ferid Paşa Harbiye Nazırı nasbedildi. 1919 senesi Temmuzunun 8'inde Mustafa Kemal Paşa telgraf ile muhabere için İstanbul'dan makine başına davet edildi. Kendisiyle beraber siz, ben ve Kazım Dirik telgrafhaneye gittik. Saray telgraf merkezinden Harbiye Nazırı Ferid Paşa muhabereyi açtı. Mustafa Kemal Paşa'ya eskiden beri muhabbetinden, zeka ve askeri meziyetlerine olan itimat ve hayranlığından başlayarak güzel bir tabir ve cümlelerle teminat vererek faaliyetlerden vazgeçmesini, eğer İstanbul'a gelmeyi ecanib tehlikesi yüzünden doğru bulmuyorsa Ana-

Levent Şahverdi Arşivi

dolu'da münasip göreceği bir mahalle çekilerek istirahat etmesini padişahın da arzusu olarak teklif eyledi. Mustafa Kemal Paşa aynı surette güzel ve samimi cümle ve ifadelerle, mukabele ediyor, padişaha olan sadakatinden bahisle tekliflerinin yanlış malumata istinad ettiğini ileri sürüyor, muhabere de uzayıp gidiyordu. Telgrafla muhaverenin gidişi neticede Paşa'yı askerlikten tard etmek ihtimallerini kuvvetleştirdi. Böyle bir hareketin ne olursa olsun efkarı umumiye üzerinde fena bir iz bırakması ihtimaline karşı koymak için Mustafa Kemal Paşa'nın tekaddüm ederek askerlikten istifa etmesinin münasip olacağını, Paşa'ya teklif ettiniz. Ben de teklifinize iştirak ettim. Mustafa Kemal Paşa böyle zamanlarda ve bu gibi hareketlerde devlet makam ve rütbesinin çok mühim müessir olduğunu söyleyerek kabulde tereddüt etti. Fakat Ferid Paşa'nın teklifleri ısrar şeklini almaya başlayınca kendisi de bizim fikrimizi kabul ve Harbiye Nezaretine yazdığı bir telgrafname ile askerlikten istifa etti. Akabinde de Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Paşa'yı zatı şahanenin kendisini silki askeriyeden afv (tard) ettiğini tebliğ ederek muhabereye nihayet verildi.

Erzurum'a muvasalatımızda Mustafa Kemal Paşa'nın karargahı olarak tahsis ettiğiniz, benim de birlikte ikamet ettiğim daireden çıkarak Erzurum Valisi olan ve bir müddet evvel istifa ile İstanbul'a avdet eden Münir Bey'in ikamet ettiği eve naklettik. Hatırımda kaldığına göre 1919 senesi 10 Temmuz günü mutad olduğu üzere Mustafa Kemal Paşa ile 24 saat zarfında gelen telgraf vemukarreratı gözden geçirmek ve icap edenlere cevap vermek üzere buluştuk. Kazım Dirik de bu gibi ahvalde katiplik vazifesini ifa ettiğinden kendisi de evrak ile bize iltihak etti. Gelen evrak okundu. Cevaplarının müsveddeleri hazırlanıp toplantı nihayete erince daha onbeş gün evvel, sonuna kadar Paşa ile aynı maksat ve gaye için çalışacağına şeref ve nemusu üzerine yemin ederek söz veren erkanı harp miralayı Miralay Kazım Bey ayağa kalktı ve kemali sükunetle Paşa'ya teveccüh ederek, aynen şu sözleri söyledi:

"Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra bu vazifeye devam imkanı kalmadı. Müsadenizle kolordu kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan askeri bir vazife isteyeceğim. Evrakı kime teslim etmemi emir ediyorsunuz" dedi.

Mustafa Kemal Paşa hiç beklemediği bu teklif karşısında sarardı ve çok sarsıldı. Tabiri mahsusiyle vurulmuşa döndü ve "Ya.. öyle mi efendim? Peki efendim... sözleriyle Kazım Dirik'e yol verdi. Erkenı harbiye miralayı Kazım Bey de kendine has bir çalımlı bir tavırla odadan çıktı, gitti."

Mustafa Kemal Paşa yığılmış bir halde kotukta bir müddet düşündükten sonra bana teveccüh ederek: "Rauf gördün mü? Ben haklı değil miyim? Devlet makam ve mesnedinin kıymetini gördün mü? Dün benim ile en yüksek gayret ve şüphe götürmeyecek kadar samimiyetle çalışan bu adamın gördüğün hareketi benim görüşümdeki isabeti teyid etmedi mi?" dedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa çok meyus idi.1919 senesinde 31 Mart ihtilali askerisi yüzünden İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusunda erkenıharp kolağası olarak tanıdığım Mustafa Kemal Paşa ile İtalyanların Tarblus garbe tecavüzleri üzerine ve merhum Enver Paşa ile Bingazi mıntıkasının müdafaası için çalıştığım sırada kendisi ile işbirliği etmiş, Balkan Harbinde Gelibolu şibih cezıresinin (yarım adasının) müdafaası için tertip edilen kolordu erkanı harbiyesinde bulunduğu, benim de Hamidiye süvarisi olarak bulunduğum zaman Maydos'taki karargahlarında sık sık buluşmuş ve çetin askeri meselelerin münakaşa ve tahlilinde derin nüfuz-u nazar ve ameli tecrübelerine ve sükuneti muhakemesine şahid olmuş, Harbi Umumi esnasında iki defa çok makûs ve hayatına mal olabilecek kadar tehlikelere maruz kaldığı zamanlarda kendisinin yanında bulunmak suretiyle hal ve tavrına yakından vakıf bulunduğum Mustafa Kemal Paşa'nın bu vaka karşısında gösterdiği yeis ve füturun benzerine hiç şahit olmamıştım.

"Miralay Kazım Bey'in ahdine vefasızlık ederek ayrılması çirkindir. Fakat sizin istifanız yüzünden bir kat daha artan mevki ve nüfuzunuza nakise vermez. Bu gibi zaif unsurların işin başında bertaraf olması daha çetin zamanlarda ayrılıklardan daha hayırlıdır ve isabet olmuştur" diyerek teskine çalıştım.

Paşa: *"Rauf, bu görüş hissen doğrudur ama fiiliyatta yeri yoktur. Şimdi şahidi olduğumuz hareket inşallah başlangıç değildir. Seninle benim yapacağımız bir şey kaldı, o da emin bir yere çekilip ayak altında ezilmemeye çalışmaktır"* dedi. Ben aynı kanatte olmadığım, istifa suretiyle ve ferdi millet gibi vatanın müdafaa vehalasına çalışacağı yolundaki beyanatı üzerine gerek ordu gerekse millet nazarında bir kat daha muhabbet ve emniyet celb ettiğini söyledim. Ve harhalde kolordu kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın hakkındaki hürmet ve muhabbeti artmıştır, azalmamıştır diyerek bana birkaç gün evvel sizin:

"Rauf, bu dava her cephede müstevliler ile vuruşmakla başlayacak ve askeri galibiyetle memleketimiz kurtulacaktır. Bu halde bize kumanda etmek meziyet ve kudretini haiz yegane şahsiyet de Mustafa Kemal Paşa'dır" dediğinizi kendisine tekrar ettim.

"İnşallah öyledir... Allah belasını versin, şu Amerikalılar manda mıdır, nedir? bir an evvel kabul etseler de memleket de, millet de hercümerçten kurtulsa" sözlerini fartı yeis ve heyecanla kendi kendine konuşur gibi tekrar etti. Tam bu sırada yaveri Cevad Abbas telaşlı bir tavırla bulunduğumuz odaya girerek:

"Efendim. Kolordu kumandanı Kazım Karabekir Paşa geliyor" dedi. Paşa şaşkın bir hal aldı, sarardı. Daha evvel Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın Üçüncü Ordu Kıtaatı müfettişlik vekaletini size teklif ederek Paşa ile beni faaliyetten men' etmeniz yolundaki tebliğini biliyordu. Bunun tahtı

Levent Şahverdi Arşivi

tesirinde olarak öi şüphe ve çok endişeli nazarlarla bana bakarak acı acı gülümseyerek lisanı hal ile: "Gördün mü? dediklerim doğru değil miymiş?" der gibi bir vaziyet aldı ve yaverine: "Buyursunlar" dedi.

Siz, bir mafevki resmen ziyarette mutad olan tavır ve kıyafetle odaya girdiniz ve Paşa'yı hürmetle selamlayarak: "Kumandamda bulunan zabitan ve efradın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız. Kolordu Kumandanına mahsus araba ile maiyetinize bir takım süvari getirdim. Hepiniz emrinizdeyiz Paşam" dediniz.

Mustafa Kemal Paşa sendeliyerek üzerinize atıldı ve boynunuza sarılarak, yanaklarınızdan tekrar tekrar öptü, size teşekkür etti. Bu andan itibaren de yeis ve fütur havası muhitinizden silinip gitti. Siz bu sözlerinizi bizlere yazdığınız birer tezkere ile ayrıca teyid ve tesbit de eylediniz.

İstanbul'un emirlerine rağmen Kongrenin (Sansaryan) mekteb binasında toplanabilmesi için her türlü hazırlıkları siz tertip ettiğiniz gibi askeri mızıkayı göndererek Kongrenin küşadında azaları selamlamak suretiyle ordunun ve bizzat sizin kendileri ile beraber olduğunuzu ilan eylediniz. Bu suretle de toplanmayı ve emniyet havası içinde müzakere ederek hayat verici salim kararlara varmayı mümkün kıldınız.

Aziz kardeşim Kazım Karabekir, Kazım Dirik'in ölümü münasebetiyle Ulus gazetesinde çıkan tercümei halinde, *"Mustafa Kemal Paşa'nın harekatı milliyede erkanı harp reisi bulunduğu ve paşa askerden istifa ettikten sonra da aynı itaatle maiyetinde çalıştığını"* ifade eden fıkrayı okuyunca, yukardan beri yazdığım ve o günden beri kalbimde ve fikrimde canlı olarak yaşattığım vekayii kağıt üzerine koymayı, bu gibi şehadetlere ihtiyacımız olmadığını bilmekle beraber, size göndermeyi milli, vatani bir borç bildim.

Geçen haziran ayında altmış yaşına girdim. Onbir yaşında iken Bahriye Mektebine girmek suretiyle vatan ve millet hizmetini meslek edindim. O günden bu güne kadar sevgili vatan ve büyük aziz milletimizin başına gelen ve geçenlerin hepsine çok yakından, diyebilirim ki içinden şahid oldum. Fakat aziz kardeşim, bütün bu müddet zarfında 1919 senesi Temmuzunun onuncu günü Erzurum'da bugün ATATÜRK evi namını taşıyan evin, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'ya yatak odası vazifesi gören odada şahit olduğum *"Meslekte sebat, gayeye sadakat, ahde vefa ve en yüksek feragat-ı nefsin"* o mertebe samimi ve asil yüksek misaline şahid olmamıştım.

Bu müşahedemi lazım geldikçe hatta fırsat buldukça, her zaman her yerde söylemeyi, tekrar etmeyi vicdan borcu bildim. Bugün de size yazmaya saik aynı duygudur. Bu vesile ile de sönmez, tükenmez kardeş sevgi ve saygılarımızın kabulünü niyaz eylerim Kara–Bekirim.

H. Rauf Orbay

Levent Şahverdi Arşivi

5

Sivas Kongresi ve Rauf Orbay

1. Sivas Kongresi açılıyor

Erzurum Kongresi bittikten sonra (23 Temmuz-7 Ağustos1919) Rauf Bey ile Mustafa Kemal 22 gün daha orada kalarak Sivas Kongresi hazırlıklarını takip ettiler. Hükümet Erzurum Kongresini engellemek, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'i tutuklatmak istediği halde sonuç alamamıştı. Sivas Kongresi toplanmadan önce tedirginlik had safhadaydı. Mustafa Kemal daha Erzurum'da iken Dahiliye Nazırı Adil Bey, vilayetlere özellikle de Sivas Valisi Reşid Paşa'ya gönderdiği şifrede, "Mustafa Kemal ile Rauf Bey'in *Milli Kongre* namıyle yapacakları toplantının önlenmesini istemiş; Sivas'ta bulunan Fransız kontrol subayları da Reşid Paşa'yı tehdit etmişlerdi. Reşid Paşa, Mustafa Kemal'i telgraf başına isteyerek, ağır sonuçlar doğuracak kongreden vazgeçilmesini istedi, ancak Mustafa Kemal Sivas Valisine çektiği telgrafta, tehditlerden çekinip kongreden vazgeçilmeyeceğini, valinin de böylesi blöflerden korkmamasını bildirdi. Kısacası bu askerpaşası gürültüye pabuç bırakacak birine benzemiyordu.[360]

Vali Reşid Paşa, bir yanda Dahiliye Nazırın emrini yerine getirme sorumluluğu, öbür yanda Mustafa Kemal'in kararlı tutumu karşısında şaşırmış durumdaydı. Dahiliye Nezaretine gönderdiği 20 Ağustos 1335 (1919) tarihli şifre zeyli okunduğunda hazik bir diplomasi üslubuyla hükümete kafa tuttuğu bile söylenebilir. Telgrafı şöyle:

"... Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in harekatı vakıalarından dolayı der-

360 Mustafa Kemal'in telgrafı için bkz. Nutuk, Temel s. 59-61

Levent Şahverdi Arşivi

destleri Sivas vilayetine emredildiği gibi Erzurum'a da yazılmıştı. Bu adamlar orada ferih fahur işlerine devam ve kongreye iştirak ettikleri Erzurum Vilayeti ve Kolordu Kumandanınca malum iken, verilen emir mucibince derdestlerine teşebbüs olunmadığı veya olunamadığının esbabı tahkik buyurulmuş mudur?...

(...) Her ne olursa olsun madem ki kendilerinin derdesti hakkında emir verilmiştir, bunun infazı bir memur için zaruridir nazariyesi takib olunarak derdestlerine teşebbüs olunduğu takdirde, bittabi mukabele görüleceğinden, zaten keyfiyet ve kemmiyetçe bozuk olan vilayetin inzbatiyesi arasında başlayacak müsademeye iştirak edecek ayak takımının anasırı gayrı müslimeye bir taarruz vuku bulursa, neticisi mazallah, işgali ecnebiyeye müncer olacak bu azim mesuliyeti kim deruhte edebilir?"[361]

Vali Reşid Paşa, bu iki kişinin tutuklanmasının vahim sonuçlar doğuracağını bildirdikten sonra, sadakatine güvenilirse bu işi kimseye zarar vermeden idare edeceğini, aksi takdirde başka yere nakil veya azledilebileceğini hatırlatır.[362] İstanbul hükümeti Reşid Paşa'nın telgrafına sessiz kalır. Belirtelim ki, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından 23 gün sonra göreve başlayan Reşid Paşa'nın Sivas Valiliği, Milli Mücadelenin bu karmaşa günlerine raslamış; milli hareketin meşalesi de onun göreve başladığı günlerde yakılmıştı. İttihatçı geçmişi bir

361 Telgraf metni için bkz. BOA, BEO. SYS, 34-64/V-18 Belgelerle M.K. Atatürk, Başbakanlık Arşiv yayını, s. 69-71

362 Temyiz Mahkemesi üyesi ve İstanbul payeli ulemadan Mektubizade İzzet Efendi'nin oğlu olan Reşid Paşa, babasının memuren bulunduğu Şam'da doğdu (1868). Mülkiye mezunu(1888). Serez, Tanya ve Selanik idadilerinde öğretmenlik yaptıktan sonra, Trabzon ve Selanik Maarif Müdürlüklerinde bulundu. 1904'te Serez Mutasarrıfı oldu, 1905'te Rumeli Beylerbeyi payesi (paşalık) aldı. Meşrutiyetten önce Serez Mutasarrıfı iken İTC'den Midhat Şükrü ile temastaydı. Yani İttihat-Terakki Cemiyeti sempatizanıydı. 10 Temmuz 1324'te Saraya çektiği telgrafta, *"24 saat zarfında Meşrutiyet ilan edilmezse Serez sancağının Veliahd Reşad Efendiye biat edeceğini"* Abdülhamid'e bildirmişti. İlk Meşrutiyet kabinesince Edirne valiliğine atandı. 31 Mart isyanı çıktığında Edirne valisiydi. İstanbul'daki Cemiyet-i İlmiye Beyannamesine karşılık, Edirrne Cemiyeti İlmiye ve Vataniyesi imzasıyla İttihat Terakki'yi destekleyen karşı bildiriyi yaynladı. Manastır (1911), Ankara (1912), Kastamonu (1914) valiliklerinden sonra 1916 seçimlerinde Ergani mebusu seçildi. 13 Mayıs 1919'da Sivas'a atanarak 11 Haziranda görevine başlayan Reşid Paşa, 18 Ekim 1920'de Ankara hükumeti tarafından Kastamonu valiliğine nakledildi. 1 Eylül 1921'de emekliye ayrıldı. 14 Nisan 1924'de İstanbul'da vefat etti. Beyazıt Camii avlusundaki kabristana defnedildi. *Bkz. A.Çankaya, Mülkiye Tarihi, C. III, s. 325*

Levent Şahverdi Arşivi

yana liyakatsiz kimselere boyun eğmemiş, eli eteği de temiz kalmış bir idareciydi. İttihatçı olmasına rağmen Mütarekede el çabukluğuyla İtilafçı görünmüş, bir ahbabının yardımıyla Sivas'a atanmıştı. Mustafa Kemal Sivas'ta Milli Kongre toplanacağını her tarafa tamim etmişti. Reşid Paşa makamına oturmadan Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Mustafa Kemal'in tutuklanmasını istemişti. Harput Valisi Ali Galip de bunu yerine getirecekti. Sivas ve Erzurum Kongreleri sırasında, hatta Heyet-i Temsiliyenin Sivas'tan ayrılmasına kadar Sivas'ta bulunan Reşid Paşa, hükümet emirlerini geçiştirip Kongreye göz yummuş, Mustafa Kemal'e gizli desteğini sürdürmüştür. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılışına kadar takındığı tavır vatanseverlik örneğidir. [363]

Mustafa Kemal ve arkadaşları bu gerginlik ortamında 29 Ağustosta Erzurum'u terkedip Sivas'a geldiler. 4 –11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen 38 delegeden oluşuyordu.[364] Rauf Bey'e gelince Sivas'ta kendini moralman daha güçlü hisseder; sanki baba ocağına gelmiş, hemşehrilerine kavuşmuş gibidir. Sivas'a gelen etkili isimler Mustafa Kemal'den çok Rauf Bey'e yakınlar. Daha kongre açılmadan Mustafa Kemal aleyhine kulisler başlamıştır. Rauf'a yakın Kafkas diaspora ekibi Sivas'ın yerlisi Emir Paşa'nın (Marşan) evinde toplanıp Mustafa Kemal'in kongre başkanı seçilmemesi kararını alırlar. Toplantıya katılanlar: Rauf Bey, Bekir Sami (Kunduk), İbrahim Süreyya (Yiğit), Hakkı Behiç (Bayiç), Ömer Mümtaz (Tanybi), İsmail Hami (Danişmend), İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy), Kara Vasıf, Hüsrev Sami (Kızıldoğan) ve Emir Paşa...[365]

363 Bkz. Ali Çankaya, Mülkiye Tarihi, C. III, s. 316

364 Bu konuda geniş bilgi için Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu, ve sunulan tebliğler, AAM. Ankara 2004

365 Çerkez Emir Paşa (Marşan) (Yıldızeli 1860–1940). Kayseri Uzunyayla'da çiftliği ve geniş arazileri olan Ahbaz kökenli Hırpıs Tahir Bey'in oğludur. Seraskerlik Masarifat Nazırı Saadettin Paşa ile yakınlık kurarak, 22 Aralık 1907'de Mirimiranlık (sivil paşa) ünvanı almıştır. Sivas Kongresinde Rauf Bey etkisiyle Mustafa Kemal'i destekledi ve ilk Meclise Sivas mebusu seçildi. Sivas Valisi Reşid Paşa'nın anılarından: *"... Emir Paşa, Sivas eşrafından Mehmet Ali Efendiye eşinden dolayı yakınlığı olan bir Çerkezdir. Enişte dediği Mehmet Ali Efendinin çocuğu olmadığından, hayli yekun tutan malı–mülkü eşine, ondan da Emir Paşa'ya kalmıştı. Bu mirastan şımaran Emir Paşa Vali Halil Bey zamanında Diyarbakır'a sürülmüştü. Vali Reşit Akif Paşa zamanında hazineye borcundan dolayı hapsedilmiş, etliye sütlüye karışmamaya tövbe ettirilmişti. Bu zatın paşalığı da Abdülhamid devrinde Saraya yolladığı bir Çerkez cariyenin kabul*

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal tarafından açılan (4–11 Eylül 1919) Sivas kongresi yedi gün sürmüştür. Mustafa Kemal açış konuşmasını[366] bitirince söz alan İsmail Fazıl Paşa'dan şu teklifi yapmıştır:

"... Efendim, şimdi tabii riyaset meselesi mevzu-ı bahis olacak. Bendeniz riyasetin birer gün veya birer hafta devam etmek üzere münavebe ile olmasını ve âza veya temsil edilen vilayet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle huruf-ı heca sırasıyle ihraz edilmesini teklif ediyorum."[367]

Beklenmeyen bu teklif karşısında Mustafa Kemal "bu da neden icap ediyor efendim?" diye sorunca İsmail Fazıl Paşa'nın cevabı: *"Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi, harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsnü tesir etmiş olur."* [368]

Mustafa Kemal bu olayı yıllar sonra değerlendirir: "... Ben kongrede riyaset meselesine önem vermiyor, belki yaşlı bir zatın getirilmesini muvafık görüyordum (...) Bu meyanda, kongre salonuna girmezden evvel koridorda Rauf Bey'e tesadüf ettim. Kimi Reis yapalım dedim. Heyecanlı bir sesle, söylemeye hazırlanmış olduğu halinden belli bir tavır ve keskin bir lisanla, '*sen olmamalısın*' dedi. Derhal Hüsrev Sami Bey'in verdiği malumatın sıhhatine inandım ve bittabi müteessir oldum. Gerçi Erzurum Kongresinde de benim riyasetimi mahzurlu görenler vardı. (...) Bu defa en yakın arkadaşlarımın, aynı zihniyeti izhar

edilmesi ve bir şehzade doğurup gözdeler arasına girmesinden dolayıdır. Abdülhamid'den makam ve itibar sağlayan bu adam Meşrutiyetten sonra da Sivas'ta epey harman savurup, her şeye parmak sokacak kadar şımarmıştı." Bkz. Cevdet Yularkıran, Reşid Paşa'nın Hatıraları, s. 47–48, Sivas Hizmet Vakfı 2009. Emir Paşanın hediye olarak Saraya gönderdiği cariye gün gelip Vahdeddin'in eşi *Nazikeda Hanım* olacak, o da kardeşleri Marşan Ali Rıza ve Abdülkadir Beyleri Saray kurenalığına getirecektir. ***Bkz. Afife Rezzemaza, Saraydan Sürgüne, s. 29.*** İlk Mecliste diaspora milliyetçiliği sergileyen Emir Paşa, İkinci Meclise giremedi. Şapka devrimi sırasında 14 Kasım 1925'te Mustafa Kemal aleyhine Sivas sokaklarına yapıştırılan beyannamelerin arkasında olduğu gerekçesiyle, İstiklal Mahkemesince 3 yıl Isparta'ya sürgün cezası aldı. Kendisi bu sürgünde iken İzmir Suikasti ortaya çıktı. Yargılamada beraat etti.

366 Açılış konuşmasının tam metni için Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK. Ankara 1969, s. 107, Ek: 1

367 Bu teklife göre her delege bağlı olduğu ilin harf sırasına göre başkanlık yapacaktı. Hem Paşa'nın ismi hem temsil ettiği şehir, eski Arap alfabesinin ilk harfi ile (elif) başlıyordu. Konuşmalar için Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK, Ankara 1969, s. 2

368 Mustafa Kemal Paşa bu teklifi reye koymuş ve ekseriyetle reddedilmiştir. Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Birinci İçtima, s. 1, TTK 1969

Levent Şahverdi Arşivi

etmeleri beni düşündürdü. Rauf Bey'e: 'Anladım, Bekir Sami Bey'in evinde aldığınız kararı bana tebliğ ediyorsun,' dedim ve cevabını beklemeden kongre salonuna girdim..."[369]

İstanbul delegesi olarak kongreye katılan İsmail Fazıl Paşa, yaş ve rütbe olarak delegelerin en hürmet edilen kişisiydi; üstelik 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın babasıydı. Mustafa Kemal Harbiye'de okurken bu ailenin ekmeğini yiyip suyunu içmişti. Ancak saygıdeğer Paşa'nın bu teklifi Mustafa Kemal'in başkanlığını engellemek içindi. Mustafa Kemal karşısında aday çıkarılmayıp her vilayetten sırayla birinin başkanlık yapması teamüle de uygun görünmüyordu. Daha ilginç yanı, teklifin, Mustafa Kemal'in desteğe en çok muhtaç olduğu zamanda ve hiç ummadığı birinden gelmesiydi. Rauf Bey ekibinin bu atağını, gizli oylamaya sunan Mustafa Kemal, üç kişi hariç herkesin oyunu olarak başkan seçildi. İkinci başkanlığa İsmail Fazıl Paşa, katipliğe de İsmail Hami Bey getirildiler.[370]

Mustafa Kemal'in reisliğini engelleme kulisinin arkasında başta Rauf Bey olarak Kara Vasıf, İbrahim Süreyya, İsmail Hami, Hakkı Behiç ve Emir Paşa bulunuyordu. Mustafa Kemal bu taktiği de değerlendirir: *"... Ben, teklif sahibiyle beraber, bütün milletin, hepimizin nasıl bir felaket içinde bulunduğumuzu göz önüne getirerek, kurtuluş çaresi olduğuna inandığım teşebbüsleri, binbir müşkülat ve engellere rağmen, maddi manevi bütün mevcudiyetimle fiiliyata çıkarmaya çalışırken, en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul'dan gelmiş ve vaziyetin içyüzüne vakıf olmayan, hürmet ettiğim ihtiyar bir zat lisaniyle, bana şahsiyattan bahsediyorlardı."*[371]

Mustafa Kemal, isim vermeden İsmail Fazıl Paşa'nın öne sürülmesini eleştirse de, kastedilen Rauf Bey'dir. Rauf Bey ise anılarında bu noktaya hiç değinmez, hatta yardımcı olduğunu açıklar: "... Bazı delegeler kongrenin doğrudan halkın eseri olduğunu göstermek için, reisin de sivil olmasını istiyor, bu sebeple, – *askerlikten çekilmiş olsa dahi*

369 Bkz. Nutuk, Temel, s. 66

370 Yapılan oylamada birinci riyaset vekaletine Bekir Sami Bey, ikinci riyaset vekaletini Rauf Bey divan kitabetine de İsmail Hami seçilmiştir. Ancak Bekir Sami Bey "hiçbir vazife deruhte etmemeye kararlı olduğunu" bildirince yerine İsmail Fazıl Paşa seçilmiştir. Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Birinci İçtima, s. 2, TTK 1969

371 Mustafa Kemal'in başkan seçilmemesi hakkında Emir Paşa'nın evinde yapılan toplantıyı Eskişehir delegesi Hüsrev Sami haber vermiştir. Bkz. Nutuk, s. 67

Levent Şahverdi Arşivi

– Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığını istemiyordu. Erzurum Kongresinde de aynısı olmuş Karabekir'in devreye girişiyle Mustafa Kemal başkan seçilmişti. (...) Mustafa Kemal Paşa, kongreyi önemli kararları almaya yöneltebilecek kudrette kimse olmadığını tahmin ettiğinden ve işin selâmeti bakımından, başkanlığın kendisi tarafından işgal edilmesinin şart olduğunu ileri sürerek, itiraz edenlerin ikna edilmesini benden istedi. Ben de hakkımda besledikleri itimattan güç alarak, meseleyi bu şekilde hallettim..."[372]

Görülüyor ki Rauf Bey ile Mustafa Kemal, daha kongrenin ilk gününde karşı karşıya ve görüş ayrılığı içindeler. Mustafa Kemal'in eleştirilerini görmezden gelen Rauf Bey'in, bir adım ileri gidip O'nun isteği üzerine devreye girdiğini ve seçilmesine yardımcı olduğunu söylemesi, pek inandırıcı görünmez.

Ali Fuat Paşa, kongrede babası İsmail Fazıl Paşa tarafından temsil edilmiştir. İsmail Fazıl Paşa İstanbul delegesi olarak 29 Temmuzda Memleket gazetesi sahibi İsmail Hami (Danişmend) ile Ankara'ya geldi. İstanbul'daki Wilson Cemiyeti üyeleri de Amerikalı gazeteci Louis Edgar Browne'u Antep delegesi Kara Vasıf'la Sivas'a göndermişlerdi. Deniz Bilgen, *ABD Gözüyle Sivas Kongresi* isimli araştırmasında, gazeteci kılıklı bu istihbarat subayının İstanbul'daki temasları ile Eskişehir–Ankara üzerinden Sivas'a varışını gün gün ortaya koymuştur. İstanbul'daki Wilson Cemiyetinden Halide Edip'le görüştükten sonra *Chicago Daily News*'in muhabiri olarak yola çıkarılan Browne, yol arkadaşı olarak, "*Cengiz*" takma isimli Kara Vasıf seçilmişti. 17 Ağustos 1919'da Haydarpaşa'dan hareketle, 19 Ağustos 1919'da Ankara'ya gelen gazeteci Browne, 8 gün Ali Fuat Paşa'nın misafiri olmuş, Sivas'a da İsmail Fazıl Paşa ile beraber gelmişlerdir.[373]

Tekrar kongre salonuna dönelim. İstanbul'daki hükümet ve saray mahfilinde ve halk arasında Sivas Kongresinin bir İttihatçı oyunu olduğu propoğandası yapılıyordu. İsmail Fazıl Paşa bu propağandayı geçersiz kılmak için kongre divanına ikinci bir teklifte bulundu: *"Milli harekete katılanlar İttihatçılıkla itham edilip menfi propoğandaya ma-*

372 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 204

373 Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları 2000, s. 110–114 . Ali Fuat Paşa anılarında, Browne konusunu fazla açmaz, babası ile olan beraberlikten söz etmez. Halbuki Mister Browne bir Ankara kedisi bile hediye etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ruz kaldıklarından kongre azasının İttihatçı olmadıklarına dair yemin etmelidirler." Teklif Encümenine havale edilen yemin metni, şu şekle dönüştürülerek kabul edildi:

"Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka kongrede hiç bir maksad-ı şahsi takip etmeyeceğime; vatanın düçar olduğu mesaib ve felaketin müsebbibi bulunan İttihat ve Terakki Cemiyetinin ihyasına çalışmayacağıma ve mevcut siyasi fırkalardan hiç birisinin amal-i siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi, billahi..."[374]

İsmail Fazıl Paşanın bu yemin önerisi, günün koşulları, kongrenin geleceği ve meşruiyeti açısından önemli ve gerçekçi bir talepti. Milli Hareket dört yıllık savaşın suçunu yüklenerek dışarı kaçan İttihatçı önderlerin şaibesini üzerine alarak halkı ardından sürükleyemezdi. Ayrıca, çoğu eski İttihatçı olan Müdafai Hukukçu direniş liderlerinin fırkacı gömleklerini çıkarmaları gerekiyordu. İsmail Fazıl Paşa da İttihatçılığın çağdaş ideolojisinden değil, *"habis ruhundan"* şikayetçiydi. Yemin metni Genel Kurul'da kabul edildi. Metnin son şekli ile İsmail Fazıl Paşa'nın önerdiği teklif karşılaştırılınca, ***"Makam-ı Celil-i hilafet, saltanat ve İslamiyete"*** bağlılığı vurgulayan ibarelerin çıkarıldığı görülür. Ne var ki, ramazan bayramı vesilesiyle Halife–Sultana gönderilen sadakat ve ubudiyetle, görünüşte de olsa padişah adı mücadelenin bir tarafına yazılması gerekiyordu. Nasıl İttihatçı görünerek mücadele yürütülemezse, saltanat ve hilafete karşı çıkarak yol alınması da mümkün görünmüyordu.

2. Rauf Bey ve Manda meselesi

Mütareke döneminin en önemli sorunu parçalanmak istenen devletin geleceğiydi. Suriye topraklarının feda edileceği Ahmed İzzet Paşa'nın hükümet programına bile girmişti. Elimizde, sadece Anadolu ve Trakya kaldığı halde, Paris Barış Konferansında buralar da elimizden alınıyor, Ermenistan, Kürdistan, Pontus üzerine planlar yapılıyordu. Ordumuz dağıtılmıştı. Mütareke aydını ve askeri bürokrasi bu ortamda bağımsızlık mücadelesini göze alamıyor, ufak bir direnişte yok olacağımızı düşünüyordu. İngiliz emperyalizmine karşı Amerikan mandası kurtuluş yolu sanılıyordu. İstanbul'da her türlü siyasi, dini, etnik unsurlar hesaplaşma hazırlığındaydı. Kimi işbirlikçi, kimi ayrılıkçı, kimi

374 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Birinci İçtima, s. 2, TTK 1969

Levent Şahverdi Arşivi

saltanatçı, kimi Türkçü, kimi Millici... Tam bağımsızlığı sadece Anadolu'da filizlenen Kuvayı Milliye ruhu savunuyordu.

Sivas Kongresinde görüşülen konuların ve alınan kararların en hassas noktası ***Amerika mandaterliği*** üzerinde cereyan etmiştir. Konu, kongrenin üçüncü günü *İstanbul Murahhası Mütekait Ferik* imzasıyla İsmail Fazıl Paşa'nın altı maddelik teklifiyle gündeme getirildi. *"Vaziyeti vahim kılan ahval"* başlıklı teklifte, "devletin izmihlaline seyirci kalan hükümet karşısında milli kuvvetlerin istenen dereceye ulaşmadığı; Ege ve Eskişehir bölgesinde vaziyetin daha ağırlaştığı" belirtildikten sonra, Loyd George' un avam kamarasında yaptığı konuşmaya dikkat çekiliyordu:

"... Hiçbir mesele İngiltere'yi Türkiye meselesi kadar alakadar edemez; Biritanya'nın istikbali Türkiye meselesinin halline vabestedir." Amerikan mandası bu teklifin altıncı ve son maddesinde şu ifadelerle gündeme taşınır: "... Büyük lokma sayılan Anadolu'nun tamamen işgali planlandığına göre; bir an önce hükümet-i hazıranın ıskat edilmesi, Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanıp ecnebi bir devletin ve bittercih Amerika'nın müzaheretini temin etmek üzere vakit geçirmeden bir karar alınması..."[375]

Önce İhzari Encümene (Hazırlık Komisyonu) gönderilen teklif, Encümende görüşülürken bir muhtıraya dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Muhtıranın yazılması da İsmail Hami Bey'e bırakıldı. İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami ve İsmail Hami Bey'in ortaklaşa hazırladığı ilk teklif Muhtıra halini almış ve 8 Eylül 1919 tarihli celsede okunmuştur. Zabıtlarda muhtıranın ilk metni görünmemekle beraber tartışmalar bunun üzerini bina edilir. Konuşmalar uzayınca kürsüye Bekir Sami Bey gelecektir: "... Tartışmalarla geçirecek vaktimiz yok, raporu müzakere edip bir an evvel kabul edelim..." diyerek konunun aciliyetine dikkati çeker. İsmail Fazıl Paşa da: "... Bekir Sami Bey'e iştirak ederim, kaybedecek vaktimiz yoktur; esasen mesele de basitleşmiştir. Tam bağımsızlık mı, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tesbit edeceğimiz karar budur. Böyle pek mühim bir meseleyi tekrar komisyona ve Genel Kurula havale ile vakit geçirmeyelim. Zamanımız kıymetlidir. Buna bugün yarın karar verelim. Çünkü pek ruhlu bir meseledir..."

İsmail Fazıl Paşa'nın *"pek ruhlu"* dediği konuyu İsmail Hami Bey

375 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Üçüncü İçtimaı Umumi, 7 Eylül 1335, s. 33–34, TTK Ankara 1969

Levent Şahverdi Arşivi

destekler: "Herhalde müzaherete muhtacız, bunun en basit delili de devlet varidatının ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir." Mustafa Kemal Paşa, konunun Teklif Encümenine gönderilerek orada müzakeresini önerdi. Bu konuya ilk tepki Erzurum kongresinin mimarı Hoca Raif Efendiden gelecektir: *"Bu kadar aceleye gerek yoktur, önce istiklaliyet ile manda arasında ne fark vardır? Onu öğrenelim. Manda tabirini kullanınca istiklalimiz kaybolacaksa mandayı kabul edemeyiz"*[376] diyerek manda aleyhine konuştu. Tartışmalar kızışınca ortalık daha gerilmeye, sözlerin satır aralarında "*ihanet*" sözleri telaffuz edilmeye başlandı. Raif Hocanın konuşması en çok İsmail Fazıl Paşa'yı tedirgin etmiş olacak ki, tekrar söz aldı:

"... Raif Efendi kardeşimiz istiklalimizin ref'iyle mandanın kabulü gibi bir fikir dermeyan ettiğimizi söylüyor! Bendeniz bu iddiayı Bekir Sami ve Hami Beyler dahil üçümüz adına reddederim! Biz mandayı kabul ediyoruz da, istiklal istemiyoruz demedik. Eğer maksadımız bu ise, her üçümüzü de – Bekir Sami ve Hami Bey – vatan haini telakki ederim!. Manda demek, siyaseten olmaktan ziyade iktisaden memleketin kalkınması için muavenet ve müzaheret demektir. (...) Yanlış anlamalara sebep olduğu için biz üçümüz bu muhtırayı geri çekiyoruz, hiç verilmemiş saydık..."[377]

Riyasette oturan Mustafa Kemal, İsmail Fazıl Paşa'nın öneriyi geri aldığını duyurdu. Ancak konu kapanmış olmuyor, hazırlıklı geldiği anlaşılan manda ve himaye yanlıları sonuç almak istiyordu. Kara Vasıf ve Refet Paşa gibi ağır topların manda lehine konuşmaları bundan sonra gelecektir. Asıl dikkati çeken konuşmayı Wilson Cemiyeti'nin yeminli üyesi gibi öne atılan Refet Paşa yapacaktır. Unutmamak gerekir ki Refet Paşa, kongre açılmadan önce Ankara'da, Kara Vasıf ve Mister Browne ile manda kulisinin içindeydi. Şöyle konuştu:

"... Amerikan mandasını tercihten maksat, bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri ve vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve milletlerin vicdanlarına riayetkar Amerika'yı kabul etmektir; yoksa asıl iş para meselesi değildir. (...) Bir de diyelim ki biz harici ve dahili bir istiklal-i tam isteriz! Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Ondan evvel acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmıyacaklar mı?(...) Allah muhafaza

376 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s. 53, TTK Ankara 1969

377 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Dördüncü İçtima, 8 Eylül 1335, s. 54–55, TTK Ankara 1969

Levent Şahverdi Arşivi

buyursun, eğer İzmir Yunanistan'da kalsa ve aramızda bir muharebe açılsa, düşmanımız Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde acaba biz Erzurum'dan hangi şimendiferle nakliyat yapabileceğiz? Binaenaleyh Amerikan mandası her şeyden evvel bir kefil ve müzahir bulmak için lazımdır. Şimdiye kadar ne çektiysek hep İngiltereden çektik. Bu sebeple İngiltere'nin elinde oyuncak olmamak için Amerikan mandasına muhtacız..."[378]

Refet Paşa'nın manda lehine konuşması bireysel umutsuzluğunu sergiliyor görünse de, Halide Edip taraftarı Wilson'cu kulisin yoğun etkisinde kaldığı açıktır. Milli Mücadele yolculuğunun ilerdeki seyrinde önemli roller alacak Refet Paşa'nın konuşması, epey etkili olur. Refet Paşa'nın delegeler arasında yarattığı olumsuz havayı riyaset kürsüsünden seyreden Mustafa Kemal, ortamı şöyle değerlendirir:

"... Efendiler; bu parlak ve mahirane nutkun, dinleyenlerin fikir ve kanaatleri üzerinde yapabileceği dalaletkar tesirin derecesini suhuletle tasdik buyursunuz. Efkarın bunu takip etmesi muhtemel olan aynı fikirdeki hatiplerin nutuklarıyla büsbütün tesemmüm etmesine (zehirlenmesine) meydan vermemek için, derhal on dakika istirahat edelim, diyerek celseyi tatil ettim..."[379]

Refet Paşa konuya o kadar kapılmıştır ki, İsmail Fazıl Paşa muhtırasını geri çektiği ve teneffüs arası verildiği halde, sonraki celsede heyecanını hiç kaybetmeden konuşmasına devam eder. Kongreye açılıştan iki gün sonra katılıp Mustafa Kemal'in iltifatkar sözleriyle delegelere takdim edilen Refet Paşa'nın son cümlesi bile manda konusuna ne kadar ısınmış olduğunu gösterir:

"... Eğer bu maruzatımla müzakerat-ı atiye için bir mukaddeme yapabildimse müteşekkirim..."[380]

Manda lehine uzun konuşmalardan biri de kongrenin zabıt katibi olan ve tarihçi kimliğiyle ünlenen İsmail Hami Bey'e aittir. Kendi

378 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Dördüncü İçtima, 8 Eylül 1335, s. 54–55, TTK Ankara 1969

379 Bkz. Nutuk, s. 82–83

380 Kolordu komutanlığını hiç itirazsız Çolak Selahaddin'e devreden Refet Paşa, kongre hazırlığıyla ilgilenmesi için Mustafa Kemal tarafından Sivas'a bırakılmıştı. Bunu yapacak yerde, at sırtında dolaşarak yirmi gün izini kaybettirmiş, Ankara'ya gelerek Kara Vasıf ve gazeteci Brovne ile manda kulisine karışmıştı. Kısacası Kongre açıldığında Sivas'ta yoktu. İki gün sonra Sivas'a gelip Mustafa Kemal tarafından kongreye takdim edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

kaleminden çıkan muhtıraya biraz daha açıklık getirmek, Refet Bey'in sözlerine ilaveler yapmak üzere kürsüye gelen İsmail Hami Bey de, ***memleketin yegane kurtuluş çaresini*** Amerikan himayesinde görüyordu.[381] İstanbul'dan ayrılmadan önce eski sadrazam Ahmed İzzet Paşa ile de konuşmuş, yeni bir harbe giremiyeceğimize göre, ondan başka çıkar yol kalmadığı izlenimini edinmişti... [382]

Kongreye hazırlıklı gelen manda yanlıları Sarayın İngiliz taraftarlığı karşısına Amerikan mandasını (müzaheretini/yardımını) koyuyordu. Amerika nasıl olsa uzak bir ülke, İngilizler kadar sömürgeci değildi. İstanbul'un havasını koklayarak Amasya'ya dönen Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal daha Erzurum'da iken manda konusunu gündeme ge-

381 Merzifon doğumlu (1889–1967) İsmail Hami Bey, eski valilerden Kamil Beyin oğlu olarak özel tahsil görmüş, babası Suriye'ye atanınca Beyrut Fransız Astura okuluna verilmiştir. Çalışkanlığı dolayısıyle 14 yaşında Mülkiye'ye alınmış, bitirince tarihçi Abdurrahman Şeref'e asistan olmuştur.. Dünya Harbinde Bağdat'ta yedek subaydı. Mütarekede Memleket gazetesi yazarıyken, İsmail Fazıl Paşa ile Sivas'a gelip İstanbul delegesi olarak kongreye katıldı. Divana katip seçildi. İrade-i Milliye gazetesinin ilk sayılarında yazılar yazdı. Mandayı savundu. Kongre sonrasında Merzifon'a geçerek para topladığı gelen şikayet üzerine Heyeti Temsiliye tarafından uyarıldı (Hüsrev Gerede). Anadolu hareketiyle ilişkisi bununla sınırlı kaldı. İstanbul'a gelince Barselona Şehbenderliğine atandı. Alpaslan'ın kızı Ümmü Asiye ile Malazgirt kumandanı Ahmed Danişmend Gâzi'nin torunlarından ve Danişmend Beyliğinin kurulduğu Niksar ve Merzifon havalisinde oturanların cedleri olduğunu iddia etmiştir. Mükrimin Halil Yinanç, *"Danişmend hanedanının soyu asırlar önce tükendi, bu da nereden çıktı"* demesine rağmen iddiasını sürdürdü. Kemalist tarih tezlerine karşı çıkarken Türklük tezleri ile aynı paralele düştü. Hanedan sadakati nedeniyle cumhuriyete ısınamadı. Şehzade Ömer Faruk Efendi ile dostluğu vardı. *(Bkz. Murat Bardakçı, Neslişah, s. 385 vd. (* Bu kitapta 67 mektubu yayınlandı*)*. Üniversite yıllarımda cumartesi günleri evinde düzenlediği kuru fasulyeli–pilavlı sohbetlere katıldığım olurdu (1965). Tarih öğretmeni olan eşi İclal Hanım servis yapar, her hafta bir konuyu sohbet şeklinde sunardı. Birisini hatırlarım: *"Garp İlminin Kuran'ı Kerim Hayranlığı."* Evine gelen üç gazeteyi "Hâriyyet, Çamuriyyet ve Yeni İstanbul" diye tanımlardı. *1960 sonrası milliyetçi- muhafazakar cenahın sesi olan ve* Milliyetçi/Türkçü üslupla yazılmış eserlerinde, Milli Mücadele üzerine tek kelime yazmadı, Atatürk adını hiç kullanmadı. 12 Nisan 1967 Çarşamba günü Şişli Etfal Hastanesinde vefat edince Zincirlikuyu mezarlığına defnedildi. Kabri başında M. Raif Ogan konuştu, Ali Hadi Okan bir şiir okudu.

Edebiyat ile tarihi döşek yap da uyu
Bir cihan diye sarsın seni Zincirlikuyu.

382 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, 8 Eylül 1355, s.66-68.

Levent Şahverdi Arşivi

tirmişti. (25/26 Temmuz tarihli telgraflar)[383] Lobinin en faal üyesi Sivas'a sayfalar dolusu mektuplar gönderen Halide Edip idi. İstanbul'da bulunan Amerikan Yakındoğu uzmanı C.R. Grane, Halide Edip'le yakın temastaydı. *Chicago Daily News* Avrupa muhabiri E. L. Browne'u Sivas'a göndermişti. Bu etkiler altında kalan manda taraftarları kongreden karar çıkarmak için yoğun çabaya girmişlerdi.[384]

Erzurum Kongresinin ikinci adamı sayılan Rauf Bey de bu uzun konuşmaları sessizce dinlemiştir. Onun hamlesi konuşmalar bitince geldi. 9 Eylül 1919 Salı günü beşinci içtimada söz aldı. Bekir Sami, Kara Vasıf, İsmail Hami, İsmail Fazıl Paşa, Refet Bey gibi ağır toplar kendine söz bırakmamışlardı. Bu nedenle Rauf Bey kısa konuştu. Konuşması gazeteci Brown üzerine kuruluydu:

"... Amerikan müzaheretini kabule mecburuz. Ben bu kanaatteyim. Amerikan gazetecisi Browne ile manda hakkında uzun bir mülakatta bulundum. Kendisi, "ben gazeteciyim, devletimin tercüman-ı efkarı olamam" dedi. (...) "Eğer Amerika teklifimizi kabul etmezse artık hiçbir devletle müzakere edemiyecek vaziyete düşeriz" dedim. O da cevaben: "Eğer Amerika kabul etmezse zaten taksim edileceksiniz; binaenaleyh meselenin ifşa edilip edilmemesi bir zarar vermez, netice müsavidir" dedi. Fakat biz açıkça Amerika'yı istersek, hükümet-i merkeziyenin vatanı satmakla itham edeceğini anlattım. Bunun üzerine, "Amerikan kongresinden memleketinizi tetkik edecek bir heyet davet edin, dedi..." [385]

Öğrendiği birkaç Türkçe kelimeyle kongrenin havasını koklamış görünen gazeteci Mr. Browne Rauf Bey'i etkilemiş görünür. Rauf Bey kısa konuştu ama Mr. Browne'un düşüncesini sözlü bir teklifle kongreye sunarak tartışmayı bitirmek istedi. Teklifi şöyleydi:

"... Binaenaleyh, ittifak-ı ârâ ile böyle bir telgraf yazıp öyle bir heyet davet etmekliğimizi teklif ediyorum. Kati karar vermezden evvel

383 "... Amerikan mümessili ile görüştüm. Birkaç şahsın değil bütün milletin sesini Amerika'ya duyurmak lazım geldiğini sölmedi ve aşağıdaki şartlar dairesinde Wilson'a, Senatd'ya ve Amerika Kongresine müracaatta bulunulmasını istedi." Bekir Sami Bey'in telgraf metni için Bkz. Nutuk, Temel Yayınları s. 69

384 Manda, himaye ve sömürgecilik meselesinin tarihi süreci için Bkz. İbrahim Yılmazçelik, Sivas Kongresinde mandacılık ve himayecelik, Sivas Kongresi II. Uluslararası Sempozyumu, s. 35 vd. AAM. Ankara 2004

385 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s. 74

Levent Şahverdi Arşivi

memleketimize gelip hakikati görmelerini rica etmeliyiz. Bunu heyet-i âliyenize arzediyorum..."[386]

Yapılan konuşmaları müdahale etmeden riyaset kürsüsünde dinleyen Mustafa Kemal, Rauf Bey'in "Amerikan Senatosuna telgraf çekilerek bir heyet istenmesi" teklifini oya sunmak zorunda kaldı. Teklif çoğunlukla kabul edildi.[387] Kısaca Rauf Bey, hem mandayı savunmuş hem gerginliği tatlıya bağlamış oldu. Kongre zabıtları incelenince, Mustafa Kemal'in oturumları ne kadar yönlendirmek istese de, manda lehinde söz ve davranış sergilemediği görülür. Erzurum kongresinden beri gece gündüz beraber olduğu Rauf Bey bile mandayı savunduğuna göre, yoldaşlar birbirini yakından tanımış oluyordu. Şu sorulabilir: Mustafa Kemal istemediği halde, kongrede neden mandayı açıkça reddeden bir karar çıkarılamadı? Anlıyoruz ki Mustafa Kemal, mandayı savunan arkadaşlarını incitmeden, kongrenin selametini sağlamış, Amerika'dan bir heyet isteme kararıyla, *"olmayacak duaya amin"* denilmiştir.[388]

Kongre görüşmeleri üzerine, ilginç bir Rauf Bey anekdotu daha verelim. Oturum öncesi verilen teneffüs arasında Mazhar Müfit'e yaklaşan Rauf Bey: "Gel yahu, bak! Denizli delegeleri de manda taraftarı

386 Bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s. 75

387 Kongre zabıtları arasında Amerikan kongresine gönderilen telgrafın metni bulunmuyor. Gönderilen 9 Eylül 1919 tarihli telgraf metnini Harbord Raporundan alarak Seçil Akgün yayınlamıştır. Telgrafta mandanın adı geçmez. Son paragrafı aynen şöyle: *"... Osmanlı İmparatorluğuna göndereceğiniz komite, hususi menfaat ve alakaları olmayanlar ve bir millete has olan olan berrak görüşle, Osmanlı Devletinde fiili surette hüküm süren hal ve şartları tetkikten geçirmelidir. Böyle bir tetkik, Osmanlı Devletine ait nüfusun ve arazinin mukadderatı hakkında bir sulh muahedesi mucibince keyfi kararlar verilmesine meydan bırakmadan evvel yapılmalıdır..."* Bkz. Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu, Kervan Yayınları 1981, s. 99 Ayrıca bkz. Harp Tarihi Dairesi Arşivi No. I/105, Dolap 49, Göz I, Dosya 5, Zikreden, Kemal Arıburun, Sivas Kongresi, s. 124, Ankara 1997

388 Manda tartışmaları kongre beyannamesinde şu karşılığı bulur: "... Milletimiz insani, asri gayeleri tebcil ve fenni, sınai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizi dahili ve harici istiklali ve vatanımızın tamamiyeti mahfuz kalmak şartıyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkar ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sınai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şerait-i adile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun de acilen takarrür-ü selamet-i beşer ve sükun-u alem namına ahassı amal-i milliyemizdir." *Kongre tarafından yayınlanan Umumi Kongre Beyannamesi Madde: 7*

Levent Şahverdi Arşivi

görünüyor" demiş. Bunu duyan Denizli delegesi Necip Ali Bey de, öne atılıp Rauf Bey'e şunları söyleyesiymiş: ***"Afedersiniz beyefendi, biz Denizli'den buraya manda almaya gelmedik!..."***[389]

Hemen belirtelim ki burada yedi gün süren kongrenin ayrıntıları üzerinde değil Rauf Bey bağlamında bazı konulara değinildi. Kongrenin önemli icraatlarından biri yayınladığı beyanname[390] ile seçilen 16 kişilik Heyet-i Temsiliye listesidir. Seçilen üyelerin adları aynen aşağıdaki gibidir:

(1) Mustafa Kemal Paşa: 3. Ordu Müfettişi ve askerlikten ayrılma.
(2) Hüseyin Rauf Bey: Eski Bahriye Nazırı.
(3) Eyüpzade İzzet Bey: Eski Trabzon mebusu.
(4) Hoca Raif Efendi: Eski Erzurum mebusu.
(5) Servet Bey: Trabzon eski mebusu (kongreye katılmadı).
(6) Sadullah Efendi: Bitlis eski mebusu (kongreye katılmadı).
(7) Hacı Fevzi Efendi: Erzincan Nakşibendi Şeyhi.
(8) Hacı Musa Bey: Mutki'de aşiret reisi (katılmadı).
(9) Bekir Sami Bey: Eski Beyrut Valisi.
(10) Refet Bey: 3. Kolordu Komutanlığından ayrılma.
(11) Kara Vasıf: Antep delegesi, Kurmay Albaylıktan ayrılma.
(12) Mazhar Müfit Bey: Hakkari delegesi, eski mutasarrıf.
(13) Ömer Mümtaz Bey: Ankara eski mebusu.
(14) Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan): Eskişehir delegesi.
(15) Hakkı Behiç Bey: Denizli delegesi eski mutasarrıf.
(16) Ratipzade Mustafa Bey: Niğde delegesi.

Bu isimlerden ilk dokuzu Erzurum Kongresi'nce seçilen kimselerdir, onuncusu Heyet-i Temsiliye tarafından, son altısı da kongre tarafından seçildiler. Heyet-i Temsiliye, kongrenin icra ve yönetim organı

389 Mazhar Müfit Kansu, ... Atatürk'le Beraber, c. I, s. 238. Burda adı geçen Denizli delegesi, daha sonra Denizli Mebusu ve İstiklal Mahkemesi Savcılığı yapacak olan Necip Ali Küçüka'dır. Kongrede Askeri Tıbbıye öğrencilerinin temsilci olarak gönderdiği bıyığı terlememiş bir dikanlı da bulunuyordu. Rauf Bey'in teklifi kabul edilince ortaya atılan tıbbıyeli öğrenci Hikmet Bey (Orhan Boran'ın babası), biz buraya bunun için mi geldik diye hayretini ifade edecektir.

390 11 Eylül 1919 tarihli "Umumi Kongre Beyannamesi" için Bkz. Faik Reşit Unat, Tarih Vesikaları Dergisi, c. 1, sayı 1, ayrıca bkz. Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ek: II, s. 114, TTK 1969

Levent Şahverdi Arşivi

olarak çalışacak; 12 Eylül 1919'dan TBMM'nin açıldığı güne kadar kongre kararlarını yerine getirecektir. Aldığı kararlara bakılırsa yarı hükümet, yarı icra organı gibi çalışarak adım adım Anadolu'ya egemen olmuştur.

3. General Harbord Sivas'ta

Kongrenin açıldığı günlerde bir Amerikalı general de Anadolu gezisine çıkmış bulunuyordu. Amerika'nın Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı General Persing'in kurmay başkanı General James G. Harbord... Harbord, Paris Barış Konferansına katılıp Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar Paşa ile görüştükten sonra İstanbul'a gelmiş, burada da temaslarda bulunmuştu. Harbord heyetinin görevi Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulup kurulmayacağını, Amerika'nın karşılaşacağı siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar konusunu araştırmaktı. Generalin geldiği günlerde İstanbul'daki *Wilson Cemiyeti* de, Rauf Ahmed ile Ahmed Emin'i Amerika yolculuğuna hazırlıyordu.[391]

Haydarpaşa'dan trenle hareket eden Harbord, Anadolu yaylasının tam ortasından, Bilecik, Afyon ve Konya ovasından geçerken, vagon penceresinden İyon uygarlığının izlerini görüyordu. Anadolu köylüsünün hasat zamanıydı. Tırpanlarla ekinler biçiliyor, öküzlerin çektiği kağnılar sabah serinliğinde tarladan ekin taşıyor, harmanlarda dövenler dönüyor, tek bir makinalı alet kullanılmıyordu. Adana'da trenden inip kara yoluna düştüler. Yedi otomobil ve otuz kişilik konvoyla 13 Eylül 1919'de Mardin'e gelindi. Taş yapılı geniş sofalı evlerde şark konukseverliğini görüyor; köy çocukları ilk defa gördüğü şeytan arabalarının etrafını sarıyordu. Harbord, uğradığı yerlerde Sivas'ın etkisini görüyordu. Malatya–Sivas üzerinden Ermenistan ve Batum'a geçecekti. Amerikan Kongresine sunduğu rapor, Milli Mücadele ve Anadolu coğrafyasının sosyo-ekonomik durumunu gözlemleyen ve Ermeni devleti kurulamıyacağı realitesini yazan tarihi bir belgedir.[392]

391 Harbord (1866–1947) Amerikan ordusunda genelkurmay başkanlığı yapmış gözde generallerinden biri olup, göreve Wilson tarafından atanmıştı. 46 kişiden oluşan heyetinin İstanbula geliş tarihi 2 Eylül 1919'dur. Bkz. Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Raporu, Kervan 1981, s. 85

372 The World'swork May 1920, Volume XL No: 1 (General Pershing'in eski erkanı harbiye reisi ve Türkiye'ye gönderilen Amerika heyetinin reisi Major–General G. Harbord tarafından). Metin için bkz. OSK. Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, s. 67–122, Temel Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Harbord 20 Eylül 1919'da Sivas'a geldiğinde[393] Mustafa Kemal dışındaki askeri ve sivil yetkililer tarafından karşılandı. Kongre kapanmış Beyannamesini yayınlamıştı. General Harbord Kongrenin amacını ve temsil gücünü anlayıp liderlerini tanımak için, Heyet-i Temsiliye'yi ziyaret ederek 2.5 saatlik bir görüşme yaptı. Yanında Türkçe bilen Ermeniler olduğu halde Robert Kollej müdürü Hüseyin Pektaş tercümanlık yaptı. Harbord, Mustafa Kemal'in yanına mağrur girecek ama hayretler içinde çıkacaktır. Sivas gibi bir yerde iyi İngilizce konuşan, Amerika görmüş iki kişiyle karşılaştı. Birisi ne kan itibariyle Türk ne din itibariyle Müslüman, fakat vatanseverliği dillere destan Polonya kırması bir Osmanlı vatandaşıydı. Amerika'da maslahatgüzar ve büyükelçilik yapan ***Alfred Rüstem Bey*** (1862–1935)...[394] Diğeri de İngiliz koloneli gibi centilmen Bahriyeli Rauf Bey... Mustafa Kemal'in yanında bu ikisi bulundu. Görüşmede, daha çok Mus-

373 Harbord'un Sivas'a geleceği Harbiye Nezaretince 15. Kolorduya bildirilmiş, oradan da Mustafa Kemal haberdar edilmişti. Seçil Akgün, age. s. 72

394 Ahmed Rüstem Bey; 1854 yılında 33 yaşında Osmanlıya sığınıp hizmete giren ve Saadettin Nihat Paşa olarak tanınan Polanya mühtedisi Bilinski'nin oğludur. Babasının görevde bulunduğu Midilli Adası'nda doğmuş (1862), Müslüman olup Ahmed adını almış ise de resmî belgelerde adı Alfred Rüstem olarak geçer. Bulgaristan Komiserliği Fransızca katibi olarak devlet hizmetine girip (1882) uzun yıllar hariciyede çalıştı. 1886'da Amerika maslahatgüzarı oldu ama fazla kalmadı. Tekrar Amerika maslahatgüzarı oldu ise de (1910) geri çağrılıp Çetine (Karadağ) elçiliğine atandı (1911). Balkan Savaşında cepheye gönüllü er olarak gitti (1912). Savaş sonunda Başkan Wilson zamanında Amerika büyükelçisi oldu. Ermeni propagandalarına karşı Türkiye'yi savundu ve Amerika'nın savaşa girmesi üzerine Türkiye'ye döndü. Mütarekede Avrupa'da Türkiye lehine yazılar yazdı. Sivas Kongresi'ne İstanbul delegesi olarak katılan Rüstem Bey, Mustafa Kemal'i destekledi. İyi derecede İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bilmesi ve hariciye tecrübesiyle Heyet-i Temsiliye kendisinden çok yararlandı. Dış temaslarda Mustafa Kemal'in müşaviri ve tercümanı olarak bulundu. Kumandanlar toplantısında alınan kararlarda Rüstem Bey'in de imzası vardır. Mustafa Kemal ile Ankara'ya gelen Rüstem Bey, son Osmanlı Meclisine Ankara mebusu seçildi. Meclis kapanınca TBMM'ne katıldı. Mustafa Kemal ve arkadaşları hakkında verilen ölüm fetvalarında Rüstem Bey'in de adı vardır. Ne kan itibariyle Türk, ne din itibariyle Müslüman olan Rüstem Bey, dürüst ve çalışkan bir insan olarak vatanseverce hizmetlerde bulunmuştur. Çok alıngan ve gururlu oluşu, çabuk parlayan mizacı yüzünden, ı Atatürk'le de arası açıldı. 8 Eylül 1920'de mebusluktan istifa ederek Avrupa'ya giden Rüstem Bey, Türkiye lehine yazılar yazmaya devam etti. Atatürk, bu soylu insana 150 lira emekli maaşı bağlatmış ve 1935'de ölümüne kadar bununla geçinmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

tafa Kemal konuştu General Harbord dinledi. Yazdığı raporda, ***"Sarı saçları mavi gözleri nedeniyle Çerkez subayına"*** benzettiği Mustafa Kemal'i ***"imkansıza oynayan hayalperest"*** bir general diye tanımlar. Çünkü karşısında koskoca Britanya İmparatorluğuna kafa tutan eli tesbihli hayalperest bir general duruyordu. Ancak etkileyici konuşuyor, duygularını açık ve net ifade ediyordu. Mustafa Kemal'in mandadan anladığı Harbord'dan farklıydı. O mandadan, ***"ağabeyin kardeşine öğüdü gibi bir şey"*** anlıyordu. Harbord, Mustafa Kemal'in bu ihtilal yolculuğunu maceraya benzetir; ***"ya başarıya ulaşamazsanız, ne olacak?"*** diye sorar. Mustafa Kemal'in bu soruya cevabı hem şaşırtıcı, hem anlamlı:

"... Bir millet varlığını ve istiklalini korumak için düşünülebilen teşebbüs ve fedakarlığı yaptıktan sonra, muvaffak olamazsanız demek, o milleti ölmüş saymaktır. Millet yaşadıkça, fedakarlığa katlandıkça muvaffakiyetsizlik söz konusu olamaz. (...) İngilizlerin avucunda bir kuş gibi çırpınmaktansa, şerefimizle çarpışarak ölürüz...."[395]

Mustafa Kemal'in sözleri generale doğru çevrilmişse, Harbord'u etkileyecek bu sözlerden daha kararlı, daha anlamlı ve romantik cümleler bulunamazdı. Harbord Raporunda, sadece Sarışın Paşa'ya değil iyi İngilizcesi nedeniyle Rauf Bey'e de iyi sicil düşülür. Rauf Bey, Amerika seyahatinde Başkan Ruzwelt ile tanışma sahnesini anlatarak bu görüşmeyi renklendirmiş olmalı. Harbord, Başkan Ruzwelt ile tanışan bir bahriyeli ile Anadolu yaylasında karşılaşacağını tahmin etmemiştir... Mustafa Kemal–Harbord görüşmesi Heyet-i Temsiliye'nin 22 Eylül 335 (1919) tarihli oturumunda da konuşulur; Karar Defterine aynen şunlar yazılmış:

"... Amerikan hükümeti tarafından Memalik-i Osmaniye ve Kafkasya'da tedkikat yapmak üzere gönderilen Ceneral Harbord heyeti Sivas'a vasıl olmakla, bunlara harekat-ı milliyenin maksat ve meşru gayesi ve teşkilat ve vahdet-i milliyenin sebeb-i zuhuru, anasır-ı gayrı müslimeye karşı olan hissiyat, İngiliz propoğandası ve icraat-ı hainanesi mufassalan ve müdellelen anlatıldı ve görüşülen şeylerin muhtıra halinde yazılarak avdetlerinde almak üzere Samsun'a gönderilmesi karargir oldu."[396]

Yukarda belirtilen 24 Eylül 1919 tarihli muhtıra Mustafa Kemal

395 M. M. Kansu, ... Ölümüne Kadar Atatürk, c. II, s. 345–46

396 Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 7 TTK. 1989

Levent Şahverdi Arşivi

imzasıyla, Harbord'un dönüşünde kendine verilmek üzere Samsun'a gönderilmiştir. Muhtırada, gerçekleşen kongreler ve buna dayanan Milli Hareketin amaç ve gayeleri ayrıntılı anlatıldıktan sonra, Osmanlı devletini parçalamak isteyen haksız işgalin kaldırılması ve kurulacak sulhun bu topraklar üzerinde yaşayan halkın iradesine saygı gösterilerek kurulacağı ifade edilir.[397]

4. Amasya Mülakatı ve Rauf Bey

Ali Galip Olayı ortaya çıkınca, İstanbul ile amansız bir mücadeleye girişen Heyet-i Temsiliye, Anadolu'nun İstanbul bağlantısını keserek Damat Ferid hükümetini (21 Temmuz 1919 – 30 Eylül 1919) istifaya mecbur etmiştir. Arkasından Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu (2 Ekim 1919 – 3 Mart 1920). Milli hareket ile yakınlaşma politikası izleyen Ali Rıza Paşa, Heyet-i Temsiliye ile görüşmek üzere, Bahriye Nâzırı Salih Paşa'yı görevlendirdi. Amasya'da gerçekleşen bu buluşmaya Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal, Rauf ve Bekir Sami Bey katıldılar. Amasya'da, 11 Eylül 1919 tarihli kongre beyannamesinde açıklanan ilke kararları üzerinde görüşülmeler yapıldı. 20–22 Ekim 1919 tarihleri arasında Salih Paşa heyeti ile üç gün süren görüşmeler literatürde ***Amasya Mülakatı*** diye anılacaktır.[398] Sivas Kongresinde kabul edilen sınırların asgari düzeyde nasıl korunacağı, Kürtlere bağımsızlık adı altında yapılan bozgunculuğun önüne geçmek için alınacak tedbirler, Anadolu'nun en koyu Türk yöresi ve en bereketli bölgesi olan Çukurova'da *tampon bir devlet* kurulamıyacağı, Aydın vilâyetinin vatandan ayrılamıyacağı, Edime'nin terkine rıza gösterilmeyeceği gibi konular görüşülmüş ve sonunda taraflar arasında biri gizli olmak üzere beş protokol imzalanmıştır.[399]

Amasya Mülakatı günün şartları içinde önemli bir siyasal davranış

397 Mustafa Kemal imzalı muhtıra metni için Bkz. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 82–92, TİTE. Arşivi: 150/27331, TTK. Ankara 1991

398 Bu mülakatın yapıldığı günlerde, Tasvir-i Efkar muhabiri Ruşen Eşref de Mustafa Kemal ve Rauf Bey ile görüşmek için oraya gelmişti. Bu iki kahramanın azimli ruh hali ile karşılaşır. Öte yandan bu görüşmeler yapılırken Amasya panayırında da davul zurna eşliğinde yanık yüzlü pehlivanlar cazgırlar eşliğinde hindiler gibi kabara kabara güreşe tutuşuyorlardı. Bkz. Ruşen Eşref Ünaydın, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'le mülakat, 25 Teşrinievvel 335, Tasvir-i Efkar, Bütün Eserleri c.7, Milli Mücadele, s. 161-169.

399 Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 25 vd. TTK. 1989

Levent Şahverdi Arşivi

sergiler; günümüz için dikkati çeken yanı, 21 Ekim 1919 tarihli ilk protokolun Kürtlerle ilgili bölümüdür. Birinci maddesi aynen şöyle:

"1- Beyannamenin birinci maddesinde Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududu Türk ve Kürtlerle meskun olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin camia-i Osmaniyeden ayrılma imkansızlığı izah edildikten sonra, bu hududun en asgari bir talep olmak üzere te'min-i istihsali lüzumu müştereken kabul edildi. Maahaza Kürdlerin serbesti-i inkişaflarını temin edecek vech ve surette hukuk-ı ırkıye ve ictimaiyece mazhar-ı müsaadat olmaları dahi terviç ve ecanip tarafından Kürtlerin istiklal-i maksad-ı zahirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürdlerce malum olması hususu tensib edildi..."[400]

Protokolun bu maddesi günümüz Kürt hareketince bağımsızlık isteme veya verilme bağlamına dayanak yapmak istenmiştir. Protokollerin yazıldığı defteri Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki asıllarından yayına hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal'ın şu notu dikkati çeker:"... *Defter burdan itibaren üç yaprak kopuk olduğu için eksiktir. Fakat bu eksiklik aynı arşivde bulunan ve Salih Paşa'nın imzasını taşıyan orjinalinden tamamlanmıştır.*" [401] İsmail Beşikçi, "bu kopuk üç sayfanın Kürtlerin bilincinden kasten kaçırıldığını" iddia eder. Halbuki kaçırılan bir şey yoktur, Bekir Sıtkı Baykal bu eksikliği orjinalinden tamamlamıştır.[402]

Diğer yandan Kanun-u Esasi'ye göre parlamentonun feshinden sonra(21 Aralık 1918) üç ay içinde seçim yapılması gerekirken dokuz

400 Bkz. BOA, BEO. SYS,34-64/III-9 /20 20 Teşrinievvel sene 1335'den(1919) fi 22 Teşrinievvel 1335 tarihine kadar Amasya'da Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi azasından Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beyefendiler hazeratı arasında cereyan eden müzakeratın zabıtnamesidir. Bkz. Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivi, Ankara 2003, s. 99-101.

401 Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. XII.

402 *Bkz. İsmail Beşikçi, Bilim–Resmi İdeoloji, Devlet–Demokrasi ve Kürt Sorunu, Alan Yayıncılık 1990, s. 104–105.* Kürt siyasal bilinci buradaki iki kelimeden, Mustafa Kemal'in Diyarbakır'da 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e yazdığı bir telgraf cümlesi veya Eskişehir konuşmasının bir parağrafından meşruiyet arıyorsa, o bilinç düzeyi rüştüne ermemiş sayılır. Kürtler o günlerde Ali Galip ve Binbaşı Nowil ile ile Sivas Kongresini basmak istemişti. Başkasının bulduğu yırtık–kopukların izini sürmekten başka marifeti olmayan bir zerzevat tarihçisi de, Beşikçi'den aldığı kopyanın peşine takılır. *Bkz. M. Armağan, Mustafa Kemal'in Erzurum Kongre konuşması Nutuk'ta neden makaslandı? Resmi Tarih Yalanları, isimli derleme içinde, s. 35, Profil 2009*

Levent Şahverdi Arşivi

ay geçtiği halde, seçimler yapılmamıştı. Amasya görüşmelerinin en önemli sonuçlarından biri de seçimlerin yapılması ve oluşacak Meclisin nerede toplanacağı konusuydu. İşgal altındaki İstanbul'da toplanacak Meclis ne derece güven altında çalışabilirdi. Olağanüstü durumlarda parlamentoların başkentten uzakta toplandığı görülmüştü. 1870 savaşında Fransızların Bordd'da, Alman Parlamentosunun Weimar'da toplanması gibi, yeni Meclisin Anadolu'da bir yerde toplanması uygun görülüyordu. Salih Paşa Heyet-i Temsiliye'nin bu görüşünü kabul etmekle birlikte, kabine adına söz veremiyeceğini, ancak nun için elinden geleni yapacağını söyledi. Ancak İstanbul'a gidince bu hususta kabineyi ikna edemediğini Sivas'a bildirdi. *Amasya Mülakatı* olarak tarihe geçen ve Heyet-i Temsiliye'nin başarısı olarak değerlendirilen görüşmelerin arkaplanı kısaca budur.[403]

5. Sivas kumandanlar toplantısı

Amasya mülakatı (görüşmesi) ardından Heyet-i Temsiliye tarafından bir toplantı düzenlenmiş, ve Kumandanlar Toplantısı olarak anılan bu toplantılarda üç konu görüşülmüştür:

(1) Seçimlerden sonra Meclis-i Mebusanın toplanma yeri neresi olmalıydı?;

(2) Meclis toplandıktan sonra Heyet-i Temsiliye ve Millî Teşkilât hangi şekli almalıydı?;

(3) Sulh Konferansının müsbet menfi karar vermesi durumunda, buna karşı nasıl bir politika izlenecekti?

Mustafa Kemal bu konularda fikir ve karar üretmek için Kolordu Kumandanı arkadaşlarını Sivas'a davet etti. Salâhaddin Bey (Çolak) zaten oradaydı. Karabekir Erzurum'dan, Ali Fuat Paşa Ankara'dan geldiler. Konya Kolordusundan Erkânıharp Reisi Şemsettin Bey katıldı. 16–28 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan toplantılara, kumandanlar dışında şunlar da katıldı: Rauf Bey, Bekir Sami, Hakkı Behiç, Mazhar Müfid, Ömer Mümtaz, Hüsrev Sami, Haydar Bey (Van Valisi), Süreyya Bey (Yiğit), Kara Vasıf, Ahmed Rüstem, Hilmi Bey (Menteşe Mutasarrıfı) ve Sivas Valisi Reşit Paşa...

403 Mustafa Kemal, Salih Paşa ile imzalanan ikinci protokolun bu konudaki maddesini, 9 Kasım 1919'da Karabekir Paşa'ya bildirdi. Salih Paşa'nın imzaladığı 21 Teşrinievvel 1335 tarihli Zabıtname için Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 25–29, Nutuk, s. 186 Temel

Levent Şahverdi Arşivi

Geniş katılımlı bu toplantılarda daha çok Meclis-i Mebusanın İstanbul veya dışarda toplanması halinde ortaya çıkacak durumlar görüşülmüş, toplantılar Meclis oturumu gibi zabta geçirilmiş, gizli celse bile yapılmıştır.[404] Zabıtları konumuz çerçevesinde özetleyebiliriz:

(1) 16 Kasımda yapılan ilk toplantıda Meclisin nerede toplanacağı görüşülmüş, konu Amasya mülakatında Salih Paşa ile de düğü halde hükümetin buna sıcak bakmadığı anlaşılmıştı. 17 Kasım 1919'da zorunluluk gereği Meclisin İstanbul'da toplanması benimsenmiştir.

(2) 18 ve 19 Kasım 1919 görüşmelerinde, mebusların İstanbul'a gitmeden evvel Trabzon, Samsun, Eskişehir gibi yerlerde grup toplantıları yapılarak aydınlatılması, bunun için talimatname hazırlanması ve Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan ayrılıp Eskişehir'e gitmesi kararlaştırılmıştır.

(3) 20 Kasım Perşembe tarihli toplantıda matbuatta çıkan haberler ve Ali Fuat Paşa yerine atanan Ahmed Fevzi Paşa'nın kabul edilmeme konusu görüşülmüştür.

(4) 22 Kasım Cumartesi günü benzer konulara devam edilir.

(5) 23 Kasım toplantısında sulh konferansında müsbet menfi bir karar çıkması halinde takınılacak tavır tartışılmıştır.

(6) 26 Kasım toplantısında Karabekir'in gündeme getirdiği para sıkıntısı konuşulmuş; Mustafa Kemal ile Selahaddin Bey arasında yaşanan gerginlik üzerine Selahaddin Bey toplantıyı terketmiştir.

(7) 27 Kasım toplantısında İstanbul'dan gelen Kara Vasıf merkezdeki gruplar ve çalışmalar hakkında bilgi vererek Meclisin İstanbul'da toplanmasını savunmuştur. Sait Molla'nın Rahip Fru'ya yazdığı ve Karakol Teşkilatınca ele geçirilen mektuplar okunmuştur.

(8) 28 Kasım toplantısında Kara Vasıf bilgi vermeye devam etmiş, isteği üzerine gizli celse yapılmıştır.

Dikkati çeken nokta Karabekir, Rauf Bey, Bekir Sami ve Ali Fuat Paşa'nın Meclisin İstanbul'da toplanmasını istemeleridir. Günün siyasal gerçekliğine uygun ve makul olan da budur. Zira Saray, hükümet ve parlamentonun diğer kanadı Âyan Meclisi İstanbul'daydı. Mebusların bir kısmı Anadolu'ya gelmezse, Anadolu–İstanbul ilişkisi kopabilirdi. Meclisin İstanbul'da toplanması zorunluluk gibiydi. Çoğunluk Meclisin

404 Görüşmelere katılan Bekir Sami ve Ahmed Rüstem Beyler, görüşlerini ayrıca yazılı olarak da sunmuşlardır. Bkz. Uluğ İğdemir, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Ek: I–II, s. 150 vd. TTK Ankara 1975

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da toplanmasını isterken, Mustafa Kemal bu görüşe katılmasa da karara uymak zorunda kalmıştır. Görüşmelerde Mustafa Kemal fikrini empoze etmekten ziyade görüşleri toparlayıcı rol oynamıştır. On günlük müzakere sonunda Meclisin İstanbul'da toplanması bazı tedbirlerin alınması kaydıyla karar altına alındı:

1 – Millî Meclisin İstanbul'da toplanmasındaki sakınca ve tehlikelere rağmen hükûmetin İstanbul dışında toplanmasını uygun görmemesi yüzünden ve memleketi bunalıma sürüklememek için, İstanbul'da toplanma zarureti kabul edildi. Ancak aşağıdaki tedbirlerin alınması gereği kararlaştırıldı:

a) Bütün mebusları aydınlatarak, tek tek görüşlerini almak.

b) Mebuslar İstanbul'a gitmeden önce, Trabzon, Samsun, İnebolu, Eskişehir ve Edirne gibi yerlerde kısım kısım toplanarak, Millî Meclis İstanbul'da toplanacağına göre, gerek İstanbul'da gerek İstanbul dışında alınması gereken güvenlik tedbirlerini ve programımızın esaslarını savunacak güçlü bir grubun oluşturulması yollarının konuşulup görüşülmesi.

c) Cemiyetin teşkilâtlarını süratle genişletip güçlendirmek için kolordu kumandanlarının, bölge kumandanları ve Asker Alma Dairesi Başkanları vasıtasiyle zaman geçirmeden fiili yardımda bulunmaları.

d) Her ihtimale karşı bütün mülkî idare amirlerinden Millî Teşkilâtlara bağlı kalacaklarına dair söz almak ve kendilerinin mevcut imkanlariyle Cemiyet teşkilâtını süratle yaygınlaştırmaya çalışmalarını istemek.

2 – Millî Meclis İstanbul'da toplandıktan sonra, mebusların tam bir serbestlik ve güven içinde yasama görevi yaptıklarını açıklayacakları güne kadar Heyet-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi dışarda kalarak millî görevine devam edecektir. Ancak bütün sancaklardan (liva) ve mebuslardan seçilmek üzere birer ve vilâyet ve bağımsız sancaklardan ikişer kişinin, nizamnamenin sekizinci maddesine göre Heyet-i Temsiliye üyesi olarak Eskişehir yakınında toplanılarak durumun açıklanması ve Meclis-i Mebusan'da nasıl hareket edileceğinin kararlaştırılması görüşülecektir. Bu sebeple Heyet-i Temsiliye de anılan yere gidecektir. Bu toplantıdan sonra Heyet-i Temsiliye münasip şekilde güçlendirildikten sonra, diğer zevat İstanbul'a Millî Meclise gideceklerdir. Heyet-i Temsiliye'nin göreve devam ettiği müddetçe, Millî Teşkilâtın şekli ve çalışma tarzı nizamnamede gösterildiği gibi olacaktır.

Meclis-i Mebusan, tam bir güven ortamı içinde bulunduğunu açıkladığı zaman, Heyet-i Temsiliye nizamnamedeki yetkisine dayanarak, Büyük

Levent Şahverdi Arşivi

Kongreyi toplantıya çağırarak onbirinci madde gereğince cemiyetin ilerde alacağı şekli, Kongrenin kararına bırakacaktır. Kongrenin toplanma yeri ve açılma şekli, o zamanki durum ve şartlara tabi olacaktır. Kongrenin davet olunduğu zaman ile açılması arasında geçecek süre içinde Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükûmeti ve Meclis-i Mebusan Riyaseti ile kesin bir zaruret görmedikçe resmî münasebette bulunmaz.

3 – Paris Sulh Konferansı, hakkımızda olumsuz bir karar verdiği ve hükûmet ve Millî Meclisce kabul ve tasdik edildiği takdirde, en seri vasıtalarla millî iradeye başvurularak nizamnamede açıklanan esasların gerçekleştirilmesine çalışılacaktır.[405]

6. Sivas'taki Anadolu kadınları

İstanbul hükümetinin uyguladığı baskı politikası ve gönderdiği emirlere rağmen kongre günlerinde sıkıntılı anlar geçiren Vali Reşid Paşa, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas günlerinde yurtsever bir portre çizmiştir. İttihatçı yurtseverliğini sadece kendi kişiliği üzerinde bırakmamış, eşi Melek Hanım'a Sivas'ta kurdurduğu *"Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"* ile aile boyu hizmete soyunmuştur. Bu cemiyet, 26 Kasım 1919 tarihinde tüzüğünü Sivas valiliğine vererek, kuruluşunu tescil ettirmiştir. Kurucuları Reşid Paşa'nın eşi Melek Reşid, Defterdar Tevfik Bey'in eşi Samiye, Jandarma Kumandanı Kemal Bey'in eşi Şefika ve Tuzocağı (memleha) müdürü Raif Efendinin eşi Emine Hanım ve 16 arkadaşıdır. Erzincan, Erzurum, Kayseri, Niğde, Konya, Burdur, Bolu ve Kangal gibi yerlerde şubeler açılmıştır.

Heyet-i Temsiliye ile gerek Sivas'ta gerek Ankara'ya taşındıktan sonra ilişkide bulunan cemiyet, topladığı ianelerle ve muhtelif yerlere gönderdiği protesto telgraflarıyla Türk kadını adına mücadele vermiştir. Örneğin Saraya, Sadrazama, Dahiliye Nazırına, İstanbul'daki Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerine Anadolu'nun haksız işgalini ve Maraş katliamını protesto telgrafları çekilmiştir. İstanbul'daki Osmanlı Matbuat Cemiyetine gönderilen 8 Ocak 1920 tarihli uzun telgraftan:

"... Biz zavallı Anadolu kadınları beş senedir bu harbe evlatlarımızı, kocalarımızı, kardeşlerimizi memleketin müdafaası için verdik; kendimiz toprak kazdık, öküzlerin yerine saban çektik, sırtımızda askere erzak ta-

405 Bkz. Nutuk, Temel, s. 205

Levent Şahverdi Arşivi

şıdık, taş taşıdık. O efendilerin hanımları gibi paşa babalarımızdan kalan Büyükada'daki köşklerimizde, Şişli'deki konaklarımızda zevçlerimizle oturup zevk etmedik. Tuvaletler yapıp otomobillerde gezmiyoruz... Türk milleti artık tahammül edemiyecek. (...) İzmir tarihen ve ırken Türk olduğu gibi bugün de yarın da Türk kalacaktır.(...) Bu efendiler damarlarında Türk ve Müslüman kanı varsa memleketin selameti namına rica ediyoruz, sükut etsinler. Sükut etmeyip ahlaksızca neşriyatlarına devam edecek olurlarsa gazetelerini boykot edeceğiz, memlekete sokmayacağız.(...) Bıçak kemiğe dayandı. Türklere iki yol vardır: Ya şerefle yaşamak, ya namusuyla ölmek... Üçüncü bir yol bilmiyoruz... " [406]

1919 ve 1920 ortamını yansıtan telgraflarda iki husus dikkati çeker. Birincisi eşlerinin/kocalarının/zevçlerinin ünvan ve vesayetleri altında bulunan kadının, bireysel kişiliğini kazanamamış olması. İkincisi de, vatan savunması için kullanılan kollektif aidiyet/kimlik ifade edilirken, "Türk kadınlarının nezaket ve ciddiyeti", "Türk ve Müslüman kanı", "Türk milleti", "Biz Türkler" gibi kavramların vurgulanması. 1919 ortamında bunun anlamı, Osmanlı aidiyetinin yerini yavaş yavaş Türk milli kimliğine/bilincine bırakıyor olmasıdır...

7. Uydurma "Muvahhidîn Cemiyeti"

Yeri gelmişken burada uydurma bir cemiyetin uydurma bir kongresinden söz edelim. Akademisyen Metin Hülagü *"İslam Birliği ve Mustafa Kemal"* kitabında, *Muvahhidin Cemiyeti* isimli bir kuruluşun Sivas'ta bir kongre topladığını yazar. İngiliz arşiv bilgilerine göre, İslam Birliğini (Panislamizm) sağlama ve Osmanlı hilafetini koruma amacıyla Kahire'de kurulan bu cemiyet, ilk kongresini *11 Kasım 1919* tarihinde Sivas'ın Zara kazasında toplayasıymış. "Zara'nın *Rüştü Koleji'nde* gerçekleştirilen bu ilk kongrede dünya Müslümanlarına hitaben, İslamı yok eden Hristiyan güçlerin saldırılarına karşı koymak üzere dini esaslara dayalı bir de beyanname yayınlanmış..." Beyannamede, "Allah ve Peygamber aşkına ve İslamın emniyeti adına din kardeşlerimiz yardıma" çağırılasıymış...[407]

406 Sivas Valisi Reşid Paşa'nın eşi Melek Reşid Hanımın girişimiyle kurulan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti,* bir cesaret simgesidir. Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki belgelere göre yazılan bir kitap için Bkz. *Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1996, s. 26*

407 Bkz. Metin Hülagü, İslam Birliği ve Mustafa Kemal, Timaş 2008, s. 105 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazar bulgu ve bilgilerini sunmaya devam eder: ".... İlk genel kongreye katılan ve isimleri tespit edilen 37 delegenin 12'sini (Mustafa Kemal ve Rauf Bey de dahil) Milli Mücadele hareketi temsilcileri oluşturmuş. Geriye kalanların dokuzu hariç, yöresel Türk temsilcilerden müteşekkildi. Hariç tutulan dokuz kişi ise Mısır, Suriye, Arabistan, Kafkasya ve Kırım delegeleri olarak bulunmaktaymış.."[408]

Değerli tarihçinin ele geçirdiği İngiliz belgelerinde kongreye katılanların isimleri de var. Mısır temsilcisi Akkaz Efendi... Yemen İmamı Yahya'yı temsilen Şeyh Eburra ve bazı kabile şeyhleri... Erzincan temsilcisi Molla Hasan... Diyarbakır'da İslam Hukuku profesörü (bu ünvan Darülfünununda bile kullanılmıyor)Nurullah Efendi... Trabzon sabık mebus Hoca Rasim Efendi... Ayrıca Konya, Ankara, Tokat, İstanbul, Bursa, Kütahya'dan gelen adı sanı duyulmamış temsilciler... Bu kimselere ilave olarak, Kara Vasıf hariç, Sivas Milli Mücadele Kuvvetlerini temsilen delegasyon üyeleri de Kongre'de hazır bulunmuşlar...[409]

Tarihçi Metin Hülagü'nün verdiği bilgiye göre, Akkaz Efendi'nin aşır duası ile açılan kongrenin başkanlığını Mardin'li alim Hasibzade Vecihi Efendi, sekreterliğini de Rauf Bey yapmış... Bekir Sami Bey'in konuşmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve adı duyulmamış altı kişi yönetim kuruluna seçilmiş. Kurul üyeleri Hilafete ve İslam'a bağlı kalacaklarına dair yemin ettikten ve on maddelik bir kararı ittifakla kabul ettikten sonra bir dua ardından, bir hafta içinde tekrar toplanmak üzere dağılmışlar.

Bu Muvahhidin Cemiyeti üçüncü toplantısını (ikincisinin nerede yapıldığı belirtilmiyor) Zara kazasından Sivas'a almış... Yapıldığı yer İdadi Mektebi (yani Sivas Kongresinin yapıldığı Sultani mektebi), tarihi de *10 Aralık 1919* imiş.... Mustafa Kemal yaptığı konuşmada cemiyet merkezinin Ankara'ya taşınması üzerinde durmuş...[410]

Metin Hülagü bu uydurma bilgilerden sonra şu sonuca varır: "... Milli Mücadele liderleri tarafından oluşturulan bu cemiyetin mevcudiyetine İngiliz arşiv belgeleri yer vermekteyse de konu ve dönemle ilgili Türk kaynaklarında böyle bir cemiyetin varlığından hiç bahsedilmemektedir.... İngiliz istihbarat kaynaklarının bu noktada yanıldığı

408 Bkz. Metin Hülagü, İslam Birliği ve Mustafa Kemal, Timaş 2008, s. 110.
409 Bkz. Metin Hülagü, İslam Birliği ve Mustafa Kemal, Timaş 2008, s. 114.
410 Bkz. Metin Hülagü,age., s. 117.

Levent Şahverdi Arşivi

ve asılsız haber edindikleri söylenebilirse de, İngiliz istihbaratının o günkü gücü ve kaynakları göz önüne alınırsa bu ihtimal pek doğru olmayabilir... Mustafa Kemal ve arkadaşlarının var olmadığı halde varmış gibi göstererek, bu yönde propoğanda yaparak ve beyannameler yayımlayarak karşılarındaki düşmanı şaşırtmak ve psikolojik açıdan yıpratma yoluna başvurdukları da düşünülebilir. Bir diğer ihtimal de bu cemiyetin gerçekten mevcut olduğu, ancak gizlilik açısından üyelerinin takma isim ve unvanlarla zikredilmiş olmasıdır..."[411]

Verilen bu bilgiler o kadar gerçek dışı ki, 1919 Kasım-Aralık ayında Sivas'ta cereyan eden olayları az çok bilenler bu bilgilerin tamamen safsata olduğunu anlarlar. Çünkü, o günlerde (16-29 Kasım arası) Sivas'ta Kumandanlar Toplantısı yapılmakta. Heyet-i Temsiliye üyeleri dahil Mustafa Kemal'in karargahı ve üç kolordu kumandanı (Karabekir ve Cebesoy dahil) Sivas'ta bulunmakta... Görüşmeler yapılmış, zabıtlar tutulmuş... Karabekir Sivas'a gelir giderken Zara'dan geçiyor...[412] Karabekir'in Günlükler'i, Cebesoy, Mazhar Müfit, Hüsrev ve Rauf Bey'in anıları ortada. Nutuk meydanda... Dahası Fevzi Paşa (Çakmak) heyeti de o günlerde Sivas'ta... Şeyh Eşref Bayburt'ta mehdiliğini ilan etmiş... Kahire'de kurulmuş bir İslam cemiyeti ilk kongresini Zara'da yapıyor, bu yetmiyor ikinci defa Sivas'ta toplanıyor... Mustafa Kemal müdavimi, Rauf Bey sekreteri oluyor, kararlar alınıyor...

Metin Hülagü okuduğu metinlerin terminolojisine de hakim değil. Hakim olsaydı, 1919 yılında Sivas'ın Zara kazasındaki, "Rüşdiye" mektebini *"Zara'da bir Rüştü Koleji"* diye tanımlamaz, İngiliz belgesi böyle yazsa bile tarihçi doğrusunu ifade ederdi. Uydurma belgelerle Milli Mücadelenin orta yerine fitne tohumu saçmazdı. Teorik İslam Birliğine mehaz arama uğruna İngiliz arşivine sığınarak verilen bilgilerin tamamı gerçek dışıdır. Hayali malzemelerle hilafet dekoru süslemek medrese cehaletidir. Bu cehalet bölüm sonunda ileri sürülen ve hayali de olsa doğruluğuna umut bağlanan özürü kabahatinden büyük

411 Bkz. Metin Hülagü,age., s. 119.

412 Karabekir Paşa Suşehri ve Zara'dan geçerken bir olay anlatır: Dört yaşına geldiği halde konuşamayan bir çocuğun babası yanına gelerek Paşa'dan rica etmiş. Kumandan bir tokat vurursa çocuğun konuşacağını söylemiş. Dr. İbrahim Tali Bey çocuğu muayene ederek ergeç konuşur demiş. Karabekir de bu hurafelere inanacağına çocuğun kulaklarını temiz tut demiş. Sonra çocuğun yanaklarını okşamış... Bkz. Karababekir, Günlükler, C. I, s. 645.

Levent Şahverdi Arşivi

akıl yürütmenin dürüstlükle ilgisi de yoktur. Zerzevat tarihçiliği yapılırken bilimsel ünvanları kullanmamak gerekir...

8. Karakol Cemiyeti

Mustafa Kemal İstanbul haberlerini Kara Vasıf ve Karakol Cemiyeti eliyle alıyor, haberler Ali Fuat Paşa eliyle Erzurum ve Sivas'a ulaşıyordu. Mustafa Kemal, Erzurum'da Kongre kararlarının duyurulması için uğraşırken, *"Karakol Cemiyetinin Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi"* ve *"Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi"* başlıklı matbu evrakın, kumandanlıklara dağıtıldığı görüldü(29 Ağustos 1919). Kumandanlar Mustafa Kemal'in gönderdiğini sanarak, gizli Komitelerle uğraşıldığı şüphesine kapıldılar. Karakol Nizamnamesine göre, Cemiyetin üyeleri, seçilme ve görevlendirme şekilleri gizli tutulacak, en ufak bir ifşaat halinde öldürüleceklerdi. Vezaif-i Umumiye Talimatnamesinde, "millî ordudan" bahsediliyor, "ordunun başkumandanı, kurmay heyeti, kolordu ve fırka kumandanları gizli tutulur" deniyordu. Bu durum Mustafa Kemal'i kuşkuya düşürdü. Sivas'ta gizli karargah ve başkumandanınkimler olduğunu Kara Vasıf'tan sordu. Vasıf Bey, "Başkomutan sizsiniz" dedi. Bu cevaptan tatmin olmayan Mustafa Kemal, haberi olmadığı bu teşkilâtın Enver'i getirme planı olduğunu düşünerek kapatılmasını isedi. Vasıf Bey teşkilatın yararlı olacağını söylediği halde Mustafa Kemal inanmadı. Zürcher'e göre buna rağmen Karakol Cemiyeti faaliyetini sürdürdü, Bakü Kongresine delege gönderilen Baha Sait orada kendini Türkiye İhtilal Hareketini temsil eden Cemiyet olarak tanıttı.[413]

Karakol Cemiyeti, Ağustos–Eylül arasında yabancı servisler nezdinde yoğun istihbarat yürütmüştü. İttihatçılar ve Enverciler emrindeki Karakol'un Milli hareketi desteklediği belirsizdi. Karabekir'in anılarına bakılırsa Mustafa Kemal ve arkadaşları için parola isimler verilir: (Mustafa Kemal=Nuh), (Karabekir = Adem), (Rauf Bey = Lerzi), (Cemal Paşa = Hud), (Harbiye Nazırı = Lut), (Ali Fuat Paşa = Salih), (İzzet Paşa =İshak), (Refet Paşa = Şuayyip), (Cafer Tayyar =Yunus), (Galatalı Şevket = İsa), (Sadrazam = Musa), (Bekir Sami =Aziz), (Padişah = Muhammed).[414]

413 Bkz. Erık Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, s. 173–74, Bağlam 1995. Bu olaydan sonra Mustafa Kemal ile Kara Vasıf'ın arası hiçbir zaman düzelmeyecek, Çolak Selahaddin gibi kindar bir muhalif olacaktır.

414 Enver Ziya Karal, Atatürk ve Devrim, s. 218, TTK. 1980.

Levent Şahverdi Arşivi

Parolalar hep peygamber ismi. Mustafa Kemal için seçilen *Nuh Bey* parolası mitolojik bir efsane. Sivas Kongresi öncesi Ali Fuat Paşa eliyle "Nuh Bey'e" ulaştırılan Karakol şifreleri *İstiklal Harbimiz*'de de var.[415] 20 ve 21 Ağustos 1919 tarihli şifrelerde, Sofu Ziya Paşa ile Ahmed Nuri adında iki adamın otuzar kişilik iki suikast timiyle Nuh Bey'i ölü veya diri yakalamak için gönderildiği haberi alınır. Ali Galip'in yüzbaşı Nowil ve Kürt eşkiya ile Sivas'ı basma hazırlığı düşünülürse, istihbaratın doğruluğu güçlenir. *"Rauf Bey'i siyaseten elde etme"* kaydı da bulunan istihbarat bilgisi Milli Hareket içindeki dayanışmayı bozma amacı taşır. Üç arkadaş birbirinden şüphe etmeyip ahde vefa kararı aldılar. Karabekir bunu *"tecdid-i iman gibi tekidi samimiyet eyledik"* cümlesiyle ifade eder.

Erik Jan Zürcher eski İttihatçılar (Karakol) ile Mustafa Kemal (Milliyetçiler) arasında açıktan olmasa da İstanbul'a kadar inen temas olduğunu yazar. Kara Kemal'in Şişli'de Mustafa Kemal'i ziyareti bu bağlamdadır. Eski İttihatçılar (Karakol) Sivas Kongresine Cavid Bey'i delege olarak göndermek istediler. Halide Edip, Kemalettin Sami vasıtasıyla Mustafa Kemal ile temas ettiği halde bu teklif reddedilmiştir.[416]

Aslında Karakol'un gizli reisi Enver Paşa'ydı, uygun zamanda gelmesini sağlayacaklardı. Hüsamettin Ertürk'e göre Kara Vasıf ve arkadaşları Karakol'un faaliyetinden vazgeçmeyip el altından (K.G.) mührü kullanılıyordu.[417] Karakol'un dağılması 18 Mart 1920'de Kara Vasıf ve Galatalı Şevket'in Malta'ya sürülmesi ile oldu.[418]

9. Sivas'tan Ankara'ya hareket

1919 Aralık ayında Anadolu'nun her yanı kar altındaydı. Osmanlı Meclis-i Mebusanı yakında toplanacaktı. Seçimlerin yapılmasına en çok Vali Reşid Paşa sevindi. Heyet-i Temsiliye Sivas'tan ayrılıp Ankara'ya gitme kararı alınca vali bey konuklarına bir veda yemeği verdi (14 Aralık 1919). Rakı sofrası enfes, sohbetler güzeldi. Alfred Rüstem etrafa neşe saçıyordu. *"Kaptan Rauf o gece alışılmışın dı-*

415 İki şifrenin vesikaları bulunamadı kaydı var. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 133

416 Halide Edip Kemalettin Sami Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal ile temas ettiği halde bu teklifi nazikçe reddedilmiştir. Bkz. H.E. Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 46

417 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 324

418 Erık Jan Zürcher, Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam s. 176

Levent Şahverdi Arşivi

şında içkiyi fazla kaçırmış, fakat soyluluğu gereği kimseyi rahatsız etmemişti..."[419]

Heyet-i Temsiliye 18 Aralık1919 Perşembe sabahı saat dokuzda Sivas'tan ayrıldı.[420] Hüsrev Bey Sivas–Ankara güzergahında kalınacak yerlerin çizelgesini Mustafa Kemal'e sunmuştu. Sivas Sultanisinin önü uğurlamaya gelenlerle doluydu. Mustafa Kemal, Rauf Bey, Alfred Rüstem, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç, İbrahim Süreyya, Cevat Abbas, Hüsrev Gerede, Refik Saydam ve yaverler... Üzeri açık üç otomobil alkışlar arasında yola çıktı. Lastikler dolma, karpit fenerli, altı teneke benzin yedekteydi... Saatte 25 km. hız yapılacaktı... Kara saplana saplana yol alınacak, bir kaç konaklama yerinden sonra Cuma günü Kayseri'ye varıldı. Kayseri'de kurbanlar kesilerek karşılandılar. Mustafa Kemal İmamzade Reşid Ağa'nın konağına alındı, diğerleri başka evlere dağıtıldı. *İhtiyat Zabitan Cemiyeti* ile Kayseri Sultanisi öğrencileri gece fener alayı düzenlediler. Burada iki gün ağırlandılar. İlk defa pastırma–sucuk, bal kaymaklı bir kahvaltı yapılacaktı.[421]

Mustafa Kemal Paşa 22 Aralıkta Aleviliğin inanç merkezi Hacıbektaş'a geldi. Hacıbektaş ziyaret edilmeden geçilemezdi. Çelebi Cemaleddin Efendi ile Niyazi Salih Baba dede postunda oturuyordu. İkisi arasında bir meseleden dolayı anlaşmazlık vardı. Heyet-i Temsiliye Hacıbektaş yolundan giden canların sofralarına oturdu. Sohbette neler konuşulmadı ki. Niyazi Babanın masonlara ait geniş bilgisi ve Cemaleddin Çelebi'nin modernist tavrı dikkat çekiciydi.[422]

O gecenin sohbetine ait bir hikaye Ali Sümer Baba'nın hafızasından intikal etmiştir. Sarışın Paşa'yı sohbetteki bir derviş süzüyor ve hafif gülümsemeyle iki de bir başını sağa sola sallıyordu. Derviş'in bu tavrı Mustafa Kemal'in lgisini çekti. "Erenler neden iki de bir yüzüme bakıp kafanı sağa sola sallıyorsun" dedi. Dervişin hikmetli cevabı:

"... Paşam sana bakıp nasıl hayret etmiyeyim. Bir zamanlar bu dünyaya Ali adıyla geldin; sonra göçtün; ardından Hacı Bektaş olarak

419 Bkz. Hüsrev Gerede'nin Anıları, Haz. Sami Önal, s. 144, Literatür 2002

420 Heyet-i Temsiliye, Ankara'ya dönen Ali Fuat Paşa'nın Sivas'a gönderdiği rapor üzerine hareket güzergahını kararlaştırmıştı.

421 Bkz. Zübeyir Kars, Milli Mücadele'de Kayseri, Ankara 1999

422 Hacıbektaş Çelebisi Cemaleddin Efendi ilk meclise mebus seçildiği gibi Meclis Başkanvekili bile oldu. Heyet-i Temsiliyenin Ankara günleri için Bkz. M.M. Kansu, Atatürk'le Beraber, c. II, s. 224–225

Levent Şahverdi Arşivi

doğdun. Şimdi de Mustafa Kemal mi oldun? Allah'ın bu hikmetine nasıl şaşırmayım paşam..." [423]

1272 yılında Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli, Kayı boyunun/ Osmanlılığın politik ve askeri örgütlenmesinde Şeyh Edebali yanında Türk İslamına ruh veren semboldü. Her çiçekten bal alan Hacı Bektaş/ Alevi öğretisi Mustafa Kemal'in yüzünde diriliş ruhu görmüş olmalıydı. Çünkü kurtuluştan sonra kuruluşa yürüyecekti.

Heyet-i Temsiliye ertesi gün Kırklar meydanı ve Balım Sultanı ziyaret ettiler. Mucur–Kırşehir–Kaman üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaştılar. Dikmen Keklikpınarı'nda Ali Fuat Paşa, defterdar Yahya Galip ve eşraf tarafından karşılandılar. Güneşli bir kış sabahında Ankara'nın her tarafı kar altındaydı. Ankara ayağa kalkmıştı. Mustafa Kemal alkışlar arasında halkı selamlıyordu.[424] Enver Behnan Şapolyo o günlerin Ankara'sını anlatır:

"... Atatürk cumartesi günü geliyordu. Halk sabahtan yola dökülmüştü. Anadolu'nun tam göbeğini teşkil eden Ankara, her türlü yabancı hislerden, Osmanlılık ruhundan ayrı kalmış, Türklüğün bütün yüksek an'ane ve adetlerini saf olarak saklamıştı. Yıllardır hür yaşamaya alışmış ve yiğit ruhunu kaybetmemiş Ankara halkı, Oğuz kolunun temiz Türkmen seciyelerini taşıyordu. Milli Mücadelenin merkezi olmaya hazırdı.(...). Yediyüz yaya, üçbin atlıdan oluşan Ankara Seymen alayı Kızılyokuş'a dizilmiş Mustafa Kemal'i bekliyordu. Bektaşi, Rufai, Bayrami ve Mevlevi dervişleri ve binlerce yıllık Oğuz geleneğinin Alperenleri... İstasyondan hükümet dairesine kadar yola dökülen halk, 'Kongre Paşası'nı alkışladı. Seymenler elinde Zülfikar denilen kılıçlarla bıçak oyunu oynuyorlardı. Tarihte böyle galeyanın bir eşi benzerine az raslanır. Bugün Ankara'da "kızılca bir gün" olmuştu... Otomobilden inen Mustafa Kemal zeybek kıyafetindeki efeleri selamladı. Gözleri yaşarmıştı. Davul zurna eşliğinde valilik binasına geldiler..."[425]

Teşrifat işleriyle Vali Vekili Defterdar Yahya Galip ilgileniyordu. Haymana Kaymakamı Ali Cemal Bey'i Polis Müdürü olarak Ankara'ya

423 Bu anekdotu Ali Sümer Baba'dan Bektaşi Dedesi Şakir Keçeli aktarmıştır. Bkz. Hacı Bektaş Veli ve Atatürk Türklerin yaşam suyudur. Aydınlık gazetesi 16 Ağustos 2016, s. 2

424 Bkz. A.F. Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, s. 301 Temel 2000.

425 Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi Ankara 1944, s. 253 vd. Yazar geniş olarak anlattığı bu bölümü, "hususi notlarımdan bir yaprak" kaydıyla vermektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

çağırmıştı. [426] Dahiliye Nezaretine gönderdiği şifrede olayı detaylı olarak anlatır: Mustafa Kemal Hacıbayram türbesini ziyaretten sonra vilayet binası önüne geldi. Halk tarafından alkışlarla ve kurbanlar kesilerek karşılandı. Halka bir konuşma yaptı. Valilikte ve Kolordu karargahında dinlenip çay kahve ikramından sonra, iki senedir boş olan Ziraat Mektebine götürüldüler...[427]

Mustafa Kemal Ankara'ya geldiğinde, vilayetin Ankara isimli bir gazetesi çıkıyordu. 1288 Rumi (1873) tarihinden beri çıkan bu gazete, Mustafa Kemal Paşa'yı hoşgeldiniz yazısıyla karşıladı. 29 Aralık 1919 tarihli sayısında şu haberi verir: *"... Türklüğün, ulvi azim ve imanına, semahat ve izanına delalet eden bir vekar ve heybetle, heyeti muhtereme, müstakbillerin şehre muvasalat ve davetlerinde bilcümle mekatip ve mevcut talebe talibatı, esnaf heyetleri, milli kıyafetleri ve milli oyunları ile bilhassa nazarı dikkati celbeden Ankara delikanlıları ve bütün ahalii memleket tarafından kemali hasretle ve samimiyetle karşılanmışlardır. Ankara'nın sahaifi tarihiyesi içinde hiçbir vaka, hiçbir hareket tasavvur edemiyoruz ki, bugünkü tezahürat kadar milletin esas ruhundan doğmuş olsun. (...) O teşkilatı Milliye ki, milletin öz yüreğinden taşan en asil, en nezih duygular ile beslenerek büyümüş ve teşkilatı milliye ki, vatanın ve Türklüğün niyazı minnet ve rehası, en halis en müsmir kuvvet ve muhabbetle istihsale azmetmiştir."*[428]

Ankara'ya gelişin ikinci günü, hatırı sayılır kişiler Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretine geldiler. O da bir konuşma yaptı:

"... Efendiler, cümlenizin malûmudur ki: İçinden çıktığımız büyük harbin son devrinde Amerika Cumhurreisi Wilson 14 maddeden ibaret bir programla ortaya çıktı. Bu program milletlerin kendi mukadderatına kendi hâkimiyetini temin ediyordu. Programın onikinci maddesi ise yalnız Türkiye'ye aitti. Bu madde ile Wilson; Türkiye'nin, milletimizin tam hâkimiyetine mâlik olması lüzumunu ileri sürdükten sonra, buna bir iki kayıt ilâve etmiştir. O

426 Cemal Bey sonradan Konya valisi olan Cemal Bardakçı'dır. Bkz. İlhan Bardakçı, Taşhan'dan Kadifekale'ye, s. 73, Milliyet Yayınları 1975

427 28 Kanunu evvel 1335 tarihli telgraf için bkz. BOA, DH. KMS, 53-4/21-24. Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Arşiv Gen. Müd. Ankara 2003, s. 142. Telgraf bilgisi Enver Behnan Şapolyo ile uyum göstermektedir.

428 M.M. Kansu, Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. II, s. 501. Gazete haberinin tam metni için Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi Ankara 1944, s. 268

Levent Şahverdi Arşivi

kayıtlar şunlardır: Aramızda yaşayan gayrı müslim unsurların emniyetleri ve gelişme serbestîlerini temin etmek, bir de Boğazları açık bulundurmaktır. Bütün İtilâf Devletleri, Wilson'un prensiplerini kendi menfaatleri için muvafık gördükleri gibi, bizim devletimiz de bu onikinci maddeyi kabulde hiçbir beis görmedi. Hakikaten kabul edilebilecek bir prensiptir. Ve işte devletimiz ancak bu esaslar dairesinde muharebeden çıkıp, mütareke yapmak kararını verdi. Buraya gelmezden evvel Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit edilen esaslar ve nokta-i nazarlar da bunlardan ibarettir. Bu esaslar sayesinde, bütün milletimiz müttehit bir hâle gelmiştir. Millî teşkilâtımızın bugün tâkip ettiği gaye, vatanın parçalanmaktan ve milletin esaretten kurtulmasına mâtuftur. Yakın zamanda millî teşkilât bu gayenin istihsâliyle, üzerine aldığı vatanî vazifeyi îfa edecektir. Fakat vazifesini ikmâl etmiş sayılmıyacaktır. Hayır.. Bence, bundan sonra mühim bir vatanî ve millî vazifemiz daha vardır. Ezcümle, dahilî idare usulümüzü ıslah ile medenî milletler arasında faal bir uzuv olabileceğimizi isbat etmek lâzımdır. Bu gayede muvaffak olmak için ise, siyasî mesaiden ziyade içtimaî mesaiye ihtiyaç vardır..."[429]

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara günleri 27 Aralık 1919 – 23 Nisan 1920 tarihleri arasında geçen süreyi kapsar. Seçimlerde Müdafaai Hukuk ve İttihat Terakki sempatizanları Milli Hareketi desteklediler. Heyet-i Temsiliye seçilen mebusların Ankara'ya uğradıktan sonra İstanbul'a gitmeleri için tamim yollamıştı. Gelenler önce Kolordu karargahına (Sarı Kışla) sonra Ziraat Mektebine uğruyor, Milli Hareketin amacı anlatılıyordu. Ne var ki Heyet-i Temsiliye'nin bu davranışı İstanbul hükümeti tarafından engellenmişti. [430]

Meclisin 10 Ocakta açılması beklenirken Heyet-i Temsiliye'nin durumu da kritikleşti. Mebus seçilen Mustafa Kemal, Rauf Bey, Alfred Rüstem, Hüsrev Bey ve Hakkı Behiç İstanbul'a gidecek mi, gitmeyecek miydi? Heyeti Temsiliye'nin durumu ne olacaktı? Mustafa Kemal'in Karabekir'e gönderdiği 7 Ocak 1920 tarihli kısa telgraf:

"1- Ankara'ya gelen mebuslarla hasıl olan temasta Meclisi Millide bizden birimizin bulunması zarureti anlaşılmaktadır. Esasatı milliyemize sadık kuvvetli bir grubun teşkili ancak bu surette olacaktır. Aksi takdirde bütün

429 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 242

430 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 253. Seçilen mebusların Ankara'ya gelmesini engellemek için harekete geçip sağa sola telgraf gönderenlerin Hüseyin Kazım Kadri ve Celaleddin Arif Beyler olduğu anlaşıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

emekler heba olabilecektir. Bunun için Heyeti Temsiliye'ce Rauf Beyefendinin Meclisi Millinin küşadında Dersaadette bulunmasını muvafık ve zaruri mütalaa etmekteyiz.

2- Konferansa davetimiz halinde sulh murahhasları arasında kezalik Rauf Bey'in bulunması. Bu hususlarda karar ittihaz edilmek üzere rey ve mütalaanızın işarını rica eyleriz."[431]

Müdafaai Hukuk örgütleri adına, Mustafa Kemal bıkıp usanmadan siyaset planlaması yapıyor, arkadaşlarına danışıyor, Rauf Bey'e ikinci adam rolü hazırlıyordu... Mustafa Kemal Erzurum, Hakkı Behiç Burdur mebusu seçildiği halde ikisi Ankara'da kaldılar. Rauf Bey, Hüsrev Gerede ve Mazhar Müfit Meclise katılmak üzere İstanbul'a gittiler. Mustafa Kemal İstanbul'a gitse tutuklanma ihtimali vardı. Ankara'da kaldı...[432]

Ankara Müdafaai Hukuk Cemiyeti 29 Ekim 1919'da kurulmuştu. Başkanı Müftü Rıfat Hoca(Börekçi) idi. Heyet-i Temsiliye'nin parasızlığı Ankara'da devam ediyordu. Müftü Rıfat Hoca halk ve eşraftan ilk etapta topladığı 1.000 liralık bağışı Heyeti Temsiliye'ye verdi. İkinci defa bin lira daha verildi. Yardımlar devam etmiştir.[433]

Politikanın merkezi Ankara'ya kaymış, Müdafaai Hukuk Cemiyetinin karar organı Heyet-i Temsiliye, kağıt üzerinde kalmıştı. Artık her telgrafın altında Mustafa Kemal'in imzası olacak, üyeleri eksik bile olsa her şeyi fiilen (de facto) o yönetecekti. 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan açılınca Heyeti Temsiliye'nin varlığı da tartışma konusu oldu. Ali Rıza Paşa hükümeti 14 Şubat 1920 tarihli genelgesinde, *"Artık Meclis çalışmaya başladığına göre hiç kimsenin milli irade adına söz söyleme yetkisi olmadığını"* gerekirse bunların cezalandırılacağını ileri sürmüştü. Amaç İngilizlere yaranarak Anadolu hareketini saf dışı bırakmaktı. Maraş ve Çukurova taraflarında çarpışmalar oluyordu.

431 Telgraf metni için bkz. Nimet Arsan, Atatürk'ün Telgraf Tamim ve Beyannameleri, s. 159, AAM. 1991

432 Heyeti Temsiliye'nin Ankara günleri için Bkz. Bilal N. Şimşir, Ankara... Ankara, Bir Başkentin Doğuşu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988

433 Ankara Müftüsü Rıfat Efendinin gayretleri büyüktür. Müdafaai Hukuk Cemiyetinin hesap defterleri ve toplanan bağışlarını Naşit Hakkı Uluğ gün yüzüne çıkardı. TBMM binasının tamir ve mefruşesi dahil tüm harcamalar Müdafaai Hukuk Cemiyeti tarafından karşılanır. Bağışların listesi için Bkz. Bilal N. Şimşir, Ankara, Bir Başkentin Doğuşu, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal İstanbul'a gönderdiği 17 Şubat 1920 tarihli telgrafla Ali Rıza Paşa'nın bu genelgesine cesaretli bir tavır aldı:

"... Hükümet İtilaf Devletlerine böyle sahte cemileler göstermekle barış şartlarının değişeceğine inanıyorsa yanılır. Bu gaflete acırız. Milli davaya uygun bir barış yapılmadıkça, Heyet-i Temsiliye ve Kuvayı Milliyenin faaliyetine kesinlikle son verilmeyecek, her zorluğu yenme azmini sonuna kadar sürdürecektir."[434]

Üzücü nokta Kuvayı Milliye aleyhine İstanbul'da beliren bu görüşe Rauf Bey ve Karabekir'in de katılmasıdır. Daha önce Heyeti Temsiliye'nin Sivas'tan öteye geçmesini istemeyen Karabekir, Meclis açılınca bir işlevi kalmadığını ileri sürüyordu:

"... İstanbul'da Milli Mecliste beliren cereyana karşı, Heyet-i Temsiliye'nin ve Kuvayı Milliyenin karşı ve hükmedici bir tavır almasını hiç muvafık bulmuyorum... Yalnız Heyeti Temsiliye'nin bu işin içinden onuruyla çıkmasını, işin sorumluluğunu ve vaziyetin değerlendirilmesini, Meclis-i Milli'nin namus ve hamiyetine bırakması gerektiğini düşünüyorum.(...) Ondan sonra da ilerdeki durum ve hareketlerimiz olayların gelişmesine göre ayarlanır. Acizane görüşlerim bundan ibarettir..."[435]

Meclis-i Mebusan açıldıktan sonra olaylar Mustafa Kemal'i haklı çıkaracak, çok geçmeden Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa istifa edecektir. Ardından Ali Rıza Paşa hükümeti de çekildi (3 Mart 1920). Mustafa Kemal Anadolu'daki bütün heyeti merkeziyeleri harekete geçirip İstanbul'u telgraf yağmuruna tutturdu. Amaç Damat Ferid sadaretini önlemekti. Haziran 1919'dan 18 Mart 1920 Meclis baskınına kadar dokuz ay, Rauf Bey ile Mustafa Kemal mücadelenin acı tatlı günlerini beraber yaşadılar. Kendi seçmediği koşullar ve ortamlarda cereyan eden mücadelede, daima Mustafa Kemal belirleyici oluyordu.[436]

434 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 289

435 Nutuk, Temel s. 292–293, Karabekir'in 23.2.1920 tarihli olup Mustafa Kemal'e gönderdiği telgraf metni için Bkz. Nutuk, Vesikalar No.238, s. 363. Ayrıca Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, YKY. c. I, s. 536

436 Hakkı Behiç Bey'in mebus seçildiği halde İstanbul'a gitmeyip Mustafa Kemal'in yanında kalması bir fedakarlık sayılabilir. Malta dönüşü Rauf Bey'e yazdığı mektubu okunursa, eğer samimi ve yüksek idealizme dayalı bir özveri taşımıyorsa, Hakkı Behiç'in Rauf Bey tarafından Mustafa Kemal'i gözetleme amaçlı Ankara'ya bırakıldığı düşünüle bilir.!

Levent Şahverdi Arşivi

6

Osmanlı Meclisi ve Malta sürgünü

1. Vahdeddin Meclisi açmak istemiyor

Kanun-u Esasiye göre Osmanlı parlamentosu Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan gibi iki kanattan oluşuyordu. 1908'den 1920'ye kadar 4 genel seçim yapılmış, 1914 seçimleriyle oluşan 3. devre savaş nedeniyle bir yıl uzatılmıştı. Bu devre mütarekede Vahdeddin'in iradesiyle 21 Aralık 1918'de feshedildi. Bu tarihten 12 Ocak 1920'ye kadar 13 ay kapalı kalan bu dönemde Tevfik Paşa bir (13.1.1919 – 3.3.1919) Damat Ferid Paşa beş (4.3.1919 – 30 9.1919) hükumet kurdular. Sivas'ta toplanan Milli Kongre ve Mustafa Kemal ile çıkan anlaşmazlık sonucu Damat Ferid istifa etti. 2 Ekim 1919'da kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti, Milli Mücadele ve Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye ile uzlaşmak için Bahriye Nâzırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Heyet-i Temsiliye'den Mustafa Kemal ve Salih Paşa arasında imzalanan protokul gereği *"Seçimlerin yapılıp Meclisin toplanması, İstanbul ile Anadolu arasında diyalogun"* sağlanması kararlaştırıldı.[437]

437 Ali Rıza Paşa (1859–31 Ekim 1932) Kuleli Askeri Lisesi ve Harbiye mezunu (1885) Çeşitli kıta hizmetlerinden sonra üç sene Almanya'ya gönderildi (1887) dönüşünde yarbay oldu. Harbiyede harp tarihi hocalığı ardından miralay (1895) ve mirliva (1898) oldu. Genelkurmay şube müdürlüğü yaptı. Ferik rütbesiyle Üsküp ve Manastır Kumandanlığına atanarak(1901), alilik de uhdesine verildi. Yemen isyanı üzerine Yemen Komutanlığı (1905) ve Ayan üyeliğine getirildi (1908). Balkan Harbinde perişan olan Garp Ordusu komutanıydı (1912). İkinci Tevfik Paşa kabinesinde Harbiye Nazırı ve Damat Ferid'in istifası üzerine Sadrazam oldu (30 Eylül 1919). Beş aylık sadaretinde Anadolu ile yakınlaşıp Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi. Seçim kararı alıp Meclis-i Mebusanı topladı. İngiliz isteklerine fazla dayanamayıp istifa edince (3 Mart 1920), sadarete Salih Paşa

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlının son meclisini oluşturacak seçimler Müdafaai Hukuk Hareketinin başarısıyla sonuçlandı. İttihat Terakki tarihe karıştığı, bazı mensupları Malta'ya sürüldüğü halde kulüpleri ve dernekleriyle İttihatçılar Kuva-yı Milliye şeflerinin emrine girmişti. [438]

1919 Kasım-Aralık arasında yapılan seçimler, 1908 tarihli "İntihabatı Mebusan Kanunu"na göre yapılmıştı. Milli Mücadeleye karşı ve Anadolu'da teşkilatı zayıf olan Hürriyet–İtilaf Fırkası ile Rum ve Ermeniler bu seçimlere katılmadılar, sadece İstanbul'dan Mişon Ventura Efendi seçilmiştir. Meclisin 12 Ocak 1920'de açılacağı duyurulduğu halde, Milli Hareketin çoğunluk sağladığını gören Vahdeddin, Tevfik ve Damat Ferid Paşalarla yeni projeler geliştiriyor, "*Meclisi açılmadan feshetme* veya *içlerinden bazı mebusları istifaya davet etme*" gibi formüller üzerinde duruyorlardı. İstanbul'dan seçilen 11 mebusun hepsi İttihatçıydı.[439] Ali Rıza Paşa, Meclis açılmadığı takdirde istifa edeceğini bildirince, Vahdeddin açmaya mecbur kaldı. Açılış Fındıklı Sarayında Ali Rıza Paşa tarafından yapıldı. *"Hünkâr ziyade müteheyyiç olmasıyla hastalığını bahane ederek Meclise bizzat isbat-ı vücut etmeyen ve dört beş gün haremden çıkmayan"*[440] Vahdeddin, açılışa katılmadı Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa tarafından okunan açış nutku, Vahdeddin'in tarihe bıraktığı son siyasi metin olduğu için zabıtlardan aynen vermekte yarar görürüz:

Muhterem Âyan ve Mebusan

Dördüncü Devre-i İntihabiyyenin birinci içtimaını küşad eylediğimden;- bu vesile ile de Dergâhı Kibriyaya arz-ı hamd ve sena eder ve cümlenize beyanı hoşamedî eylerim. Ecza-yi memalik-i şahânemden bulunduğu halde

getirildi. Tevfik Paşa hükümetlerinde Dahiliye ve Nafıa nazırlıkları yapan Ali Rıza Paşa, Anadolu Hareketine sıcak bakmadı.

438 Amasya mülakatına göre Heyet-i Temsiliye seçimlerde tarafsız kalacağına söz verdiği halde, buna uymamış; Müdafaai Hukuk Cemiyetleri ve yerel komutanlar eliyle otoritesini kullanıp kendine yakın isimleri destekleyerek parlamentoya girmesini sağladılar. Bu seçimde Mustafa Kemal (Erzurum), Rauf Bey (Sivas), Hüsrev Gerede (Trabzon), Cemal Paşa (Isparta), İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) mebus seçildiler.

439 Seçimler 1908 tarihli "İntihabatı Mebusan Kanunu"na göre yapılmıştı. Bu seçimlere Rum ve Ermeniler katılmadılar, sadece İstanbul'dan Mişon Ventura Efendi seçilmiştir.

440 Bkz. A.F. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 254, Ankara 1951

Levent Şahverdi Arşivi

intihap icra edilemeyen mahallerden mebus çıkarılamadığı için izhar-ı teessüf ederim.

Balkan Harbinden henüz çıkıldığı ve giriftar olduğumuz zayiat ve hasaratı telafi ve tazmine çalışmak lazım geldiği bir sırada, zuhur eden Harb-i Umumiye menafi-i mülk ve millet hilafında iştirak edilmesi ile henüz yorgunluğunu atamayan bünye-i devletin ve mâtemini unutmayan milletin uğradığı elem ve mesaib cümlenin gözü önündedir. Rüfekayı, mesaisini bile haberdar etmemek sureti ile vesail-i harbi ihdas edenlerin hareketi gayri meşruasından ve esnayı harpte irtikap olunan seyyiattan saltanat ve milletin beriüzzimme olduğu şüphesizdir.

Düvel-i itilafiyye ile akdolunan mütarekenin tarihte emsali olmadığı veçhile, ondört mahtan beri devam etmesi ve hali mütarekede aksam-ı memalik-i şahanemizin işgal olunması, memlekette ahvali tabiiyyenin avdetine mani olduğu gibi, Yunanlılar tarafından vatanımızın bir cüzü layün-fekki bulunan İzmir'e tecavüz vukuu, müşkilatı ve galeyan-ı ammeyi bir kat daha tezyid ve orada ahali-i mahalliyye hakkında reva görülen mezalim ve teadiyyat teessürat-ı kalbiyemizi teşdid etmiştir. Efendiler, şu an-ı mühimde vaziyetimizin vahameti tarife muhtac değildir. Kıyaset ve basiret ve metanet ve hamiyet, mucibi fevz ve selâmet ve müntec-i muvaffakiyettir. Adalet, cemiyet-i beşeriyyenin üssü'l-esasıdır. El hakku ya'lü vela yu'laaleyhi bir kaziyei müsellemedir.

Bir milletin harpte mağlup olması, hakk-ı müktesebi olan mevcudiyet-i siyasiyesini haleldar edemeyeceğinden, hukuk ve menafi-i devletin vikayesinde Heyet-i Teşriiyye ile Vükelamız tarafından müttehiden sarf-ı mesai ve gayret ve hükûmetçe her türlü teşebbüsatı siyasiyye-i makulenin kemali reviyyetle icrasına müdavemet olunduğu ve bütün millet menafi-i hayatiyye-i mukaddesesini muhafaza hususunda yekdil ve yekvücut bulunduğu halde, devletimizin vahdeti ve Millet-i Osmaniyyenin şeref ve haysiyetini temin edecek bir sulhun müyesser olacağını ve vilayet-i meşgulemizin kurtulacağını eltaf-ı subhaniyyeden ümit ederim. Binaenaleyh her türlü tefrika ve şikaktan tevakki edilerek bütün amal-i milliyenin felah-ı vatan noktasında ittihadı mertebe-i vücubtadır.

Memalik-i Şahanemizin hüsnü idaresi zımnında vakit vakit mevki-i tatbika konulmak istenilen ıslahattan bir takım esbab hayluleti ile tamamen kafi semerat olunamadığı gayrı münker olup, halbuki asrın icabatına tevfikan memleketin muhtaç olduğu mamuriyeti ve tebeanın refah ve emniyetini istihsal için bihakkın müsmir olacak usul ve kavaid dairesinde ahkam-ı cedide ve esasiyye vazı lazimedendir. İşbu teşebbüsatın hayyizi husule vusulü için hükûmetimizce gösterilecek azm-i kat'iyye Heyet-i Teşriiyye tarafından da ilave-i ihtimamat olunması ve tesirat-ı harbiyyenin perderpey izalesi ile teşkilat-ı idarenin bir fikri metini teceddüd ile yeni baştan tanzim kılınması ve

Levent Şahverdi Arşivi

bu meyanda anasır-ı Osmaniyyeden ekaliyetlerin temin-i hukuku misullu mevaddı mühimmenin nazarı dikkatten dûr tutulmaması ahass-ı amalimizidir.

Devletin ahval-i maliyyesi, senelerden beri devam eden muharebettan pek ziyade müteessir olarak düyun-u atikasına bir takım düyun-u cedide inzimam ettikten başka, dahili memalikte ika olunan tahribatın telafisi için de bir barı azim daha tahammül edilmek icab edeceği cihetle, badessulh memleketin kuvve-i istihsaliyyesini tezyid edecek esaslı bir takım tedabir ve teşebbüsat mevki-i icraya vaz olunmak üzere bir yandan umuru maliyyede tasarruf ve iktisada riayet ve müsmir olmayan masariften mücanebet kılınmak elzemdir.

Hükûmetimizin mesaisi, vatan ve milletin selâmet-i esbabını istihsale masruf olduğu gibi, bizlerin de menafi-i aliyye-i memleketi her şeye takdim ile mesuliyyeti hükûmeti deruhte edenlere karşı murakıb ve müzahir-i hakiki olmanızı tavsiye eder ve kat'an ye's ve futûra düçar olmayıp, uhdenize terettüp eden müşkil vazifelerin ifasında tevfikat-ı ilahiyyeye mazhariyetini cenabı vacibülamalden niyaz ile Meclis-i Umumiyi küşad eylerim.

19 Rebiülaher 1338

12 Kânunusani 1336(1920)[441]

Vahdeddin'in nutkundan anlaşılacağı üzere seçimler sadece Anadolu ve Trakya'da yapılmış; Yemen, Hicaz, Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Libya, Ege Adaları ve Rumeli'den mebus gelmemişti. Arap, Rum ve Ermeni unsurları seçime katılmamış, Meclis sanki milli parlamentoya evrilmişti. Meclis 12 Ocak 1336 (1920) Pazartesi günü en yaşlı üye İlyas Sami Bey (Muş) başkanlığında çalışmaya başladı. Kanun-ı Esasiye göre 256 mürettep üye olması gerekirken 160–170 dolaylarında mebus gelmişti. Toplantı ve görüşme yetersayı(nisap) ne olacaktı. Şebinkarahisar mebusu Ömer Fevzi'ye göre görüşme nisabı olmadığı için Meclis açılamazdı. Damat Ferid yanlıları bunu savunmakla bindiği dalı kesiyordu. Sulh anlaşmasını hangi Meclis tasdik edecekti? Böyle giderse Meclise *"kiralık dükkan"* levhası asılabilirdi. Mürettep üye sayısı son seçime göre hesaplanarak meclisin devamı sağlandı.

İlyas Sami Bey başkanlığında toplanan Meclis-i Mebusan, 31 Ocak 1920 günü Reşat Hikmet Bey'i riyasete seçti.[442] Hüseyin Kazım Kadri

441 Bkz. Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-ı Fevkalade/Birinci İn'ikad); Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1, s. 90–91, TBMM Basımevi, Ankara 1992. Vahdeddin'in bu açılış konuşması (nutk-u iftitahi) Saray ile hükümet arasında müştereken hazırlanmıştır. Bkz. A.F. Türkgeldi, age. s. 254

442 Meclis-i Mebusan reisliğine seçilen Reşat Hikmet Bey (1876–1920) Temyiz

Levent Şahverdi Arşivi

ile Abdülaziz Mecdi Reisvekili oldular. Trabzon Mebusu Hüsrev, Niğde Mebusu Emin ve Konya Mebusu Kazım Hüsnü Bey divan katipliklerine seçildiler. Anadolu'dan gelenlerin ekseriyeti Müdafaai Hukuk yanlısı idi. Vahdeddin, Milli Hareket yanlısı mebuslardan İttihatçı diye nefret ediyordu. Milli Ahrar Fırkası 5 Ocak 1921 bildirisiyle, eski İttihatçılardan oluşan meclisin feshini istemişti. Hürriyet-İtilafçı zihniyet Anadolu Hareketini İttihat-Terakki ile eşdeğer görüyor, Refik Halit, *"Ankara keçileri Sivas kuzuları"* hoşgeldiniz diyordu.[443]

Son Osmanlı Meclisi 18 Mart 1920'de kapanana kadar ancak iki ay çalışabildi. Ali Rıza Paşa'nın 9 Şubat 1920'de okuduğu kısa program umutsuzdu: "Mütareke hükümlerine ve ekalliyetlerin hukukuna riayet

Mahkemesi reislerinden Ahmed Hikmet Bey'in oğlu ve İstanbul doğumludur. Galatasaray'da okuyup Hariciye Nezaretinde görev almış, Viyana, Berlin ve Paris sefaretlerinde müsteşarlıklar yapmış, 1913'te Hariciye müsteşarı olmuştur. Mondros heyetinde müsteşar olarak mütarekeyi imzalamıştır. Mütarekede Hariciye müsteşarlığından azledildi. 18 Aralık 1919 seçimlerinde İstanbul mebusu olan Reşat Hikmet Bey, 31 Ocak 1920'de Meclis başkanlığına seçilmiş; bir ay sonra 28 Şubatta vefat etmiştir. Cenaze masrafı Padişah tarafından karşılanan Reşat Hikmet Bey'den boşalan reisliğe Celalettin Arif seçilmiş,tir. İki hafta sonra da Meclis basılınca onun görevi de sona ermiştir.

443 Refik Halit'in anılan yazısından: *"... Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Ağıla mı geldiniz. İttihat sürüsünden yeni çoban başı millet paşası mı sizi seçip ayırdı. Tüylerinizi kabartıp boynuzlarınızı varaklayıp sırtınızı kınalayıp sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da mı o taktı? Kösemeniniz kimdir? Sivas'ın şu kara kedisi mi, yoksa karamanın kuzusu mu? Koç niye Ankara'da kaldı? Adeti uzaktan toslamak mıdır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde midir? Ankara'dan sesi geliyor, bilsem şu koçu neden gam almış. Her nalesi kalbe dağızendir. Feryat ederek koşar nedendir. Rütbesiz, mesnetsiz kalmış dağdan dağa kaçar, rasgelene toslar, gece gündüz meler, ne ister, zehirli sinek mi soktu. Ey dağ keçisi nedir bu halin, kim oldu sebep, bu infiale demet vererek sana nevale pehlüsünü etmemiş mi baliş, buna mı kızdın. Anadolu'nun halim selim zavallı kuzularını bunun için mi azdırdın, bunun için mi onları peşine takıp dere tepe gezdirdin. Sonra irilerini seçip İstanbul'a gönderdin...*
Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri, kurban bayramı mı yaklaştı, ecelinize ayağınızla mı geldiniz. Başbaşa vermiş Fındıklı ağılında ne melersin, ne beklersiniz? Harp zenginliği, fabrikatörlük, tahsisatı mesture, nazırlık mı, avucunuzu yalayınız. Geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye. Artık mebusan merası karın doyurmaz. Sizden önceki sürü otların dibine darı ekti. Bu zavallı millete yine kösemenlik mi ettirecek siniz? Çıngırağınızı sallaya sallaya bizleri hangi mezbahalara sevk edeceksiniz? Öd ağacımızı mı yakalım, çukurumuzu mu kazalım, gözümüzü mü bağlayalım. Haydi kösemenler iş başına!.." Bkz. Aydede, Topuna Hoşamedi, Alemdar, 2 Şubat 1336(1920); Aktaran İhsan Ilgar, Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, s. 37, Kervan Yayınları 1973

Levent Şahverdi Arşivi

etmek, Yunan işgalinin kalkması için Wilson prensipleri çerçevesinde sulhun imzalanmasını beklemek ve sulhu tanzim edecek Meclis ile yüce Saltanat makamı ve milletin hükümetiyle elele vermektir. Bu yolda giderek tevfikat-ı ilahiyenin bizimle beraber olacağına şüphe etmemeliyiz." Dikkat edilirse Anadolu ve Ege'deki işgallere karşı başlatılan Müdafaai Hukuk Hareketine dair tek satır bilgi yoktur.[444]

Program üzerine Süleyman Necati (Erzurum), Celaleddin Arif (Erzurum), Rauf Bey (Sivas), Şeref Bey (Edirne), Hamdullah Suphi ve Yusuf Kemal Bey konuştular. Biz burada Anadolu Hareketini temsil eden Rauf Bey'in davranışları üzerinde duracağız. Meclis zabıtlarında Rauf Bey'in hükümet programı üzerinde yaptığı konuşma dışında bir davranışını göremeyiz. Anılarına yazdığı notlar da kürsü aleniyeti dışındaki fiil ve davranışlarıdır. Mecliste Anadolu mücadelesi ve Müdafaai Hukuk grubu sorumluluğu taşıyan Rauf Bey'i tanımak için zabıtlardaki konuşmasını kısaltmadan verelim:

Rauf Bey (Sivas): "... Efendim, bendeniz ne maziyi tenkit, ne hali tavzih ve ne de istikbâl hakkında nukat-ı nazar ifade etmiyeceğim. Bendeniz Ali Rıza Paşa Hazretlerinin Riyâsetlerinde teşekkül etmiş olan Heyet-i Vükelânın ve evvelki celsede kıraat buyurulan beyannâmesinde zikrolunan bir nokta hakkında rüfekamı tenvir edeceğim. O da, Sadrazâm Ali Rıza Paşa Hazretleri, işgal edilen menatıktan bahsederken, bunu yalnız İzmir ve havalisi olarak zikir buyuruyorlar.

Bendeniz Hükûmet-i Osmâniyyenin, muharip devletler arasında en ziyade zarara uğramak şartıyle muharebeye, mütareke akdetmek suretiyle nihayet verdiği zaman mütehassıs olduğum kanaatları arzetmek isteyeceğim. Hükûmet-i Osmaniyenin, Amerika Reisicumhuru 'Wilson'un 14 madde ile cihana ilân ettiği ve muharip bulunan iki zümreden hiçbirisinin itirazına dûçâr olmadığı 14 maddelik prensiplerine istinat ederek sulha talip olduğunu arzedeceğim.

Hükûmet-i Osmâniyenin bu talebine, İtilaf Devletleri nâmına, İngiltere hükûmetinin o zaman Bahr-i Sefit'de [Akdeniz] bulunan donanma kumandanı mütareke teklifiyle mukabelede bulundu. Şu halde cümlece malûm olan, acı ve tahammül fersa felâketler şeklini alan hâl-i zaruret, Devlet-i Âliyemizi mütarekeyi kabulde mecbur bıraktı. Ve bu meyanda hükûmet-i Osmâniyeyi temsil etmek üzere bir Heyet-i murahhasa gönderildi ki, bendeniz de bu Heyet-i Murahhasa meyanında idim.

444 Bkz. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Devre: 4, İçtima Senesi: 1, s. 71–72, TBMM Basımevi, Ankara 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilaf Devletleri nâmına salâhiyet-i fevkalâde ile müzakereye memur edilen İngiltere Bahr-i Sefit Donanması kumandanı ile cereyan eden müzakere neticesinde, cümlenin malûmu olan ve o zaman hükûmet-i seniyemizce de resmen ilân edilen mütareke şeraiti takarrür etti. Bazı gazetelerde evvelce beyan edilmiş olduğu gibi bu şeraitin haricinde ne hafî ve ne celi hiç bir madde yoktur. Şu halde mütarekenin sarahat-ı mutlakası göz önünde bulundurulunca işgâl edilen mıntıka yalnız İzmir değil İzmir havalisi de değildir. Mütareke ahkâm-ı sarihasına mugayir olarak işgâl eilen menatık şunlardır:

Evvelâ: Musul Merkez Livası mütareke ahkâmına mugayir olarak işgâl edilmiştir. Bilâhire Adana ve havalisi mütareke ahkâmına mugayir olarak işgal edilmiştir. Bunu müteakip Antalya ve havalisi mütareke ahkâmına mugayir olarak işgal olunmuştur. En sonra İzmir ve havalisi, Balıkesir, Ayvalık mütareke şeraitine kat'îyyen mugayir olarak işgal edilmiştir. Mütareke mucibince bu arz ettiğim noktaları işgal hakkı, katiyyen kimseye verilmiş değildir.

Eb'ul-ûla Bey (Mardin): Ya İstanbul, İstanbul!

İsmail Fazıl Paşa (Yozgat): İstanbul'u unutmayalım efendim.

Rauf Bey (Devamla): İstanbul'daki vaziyet hiç bir zaman bu tarzda düşünülmüş ve bu vaziyet hatıra gelmiş değildir.

Abdülaziz Mecdi Efendi (Karesi): Rauf Bey, Balıkesir'de işgal yoktur ('Maraş, Ayıntap, Urfa, Trakya' sadaları).

Rauf Bey (Devamla): Müsaade buyurursanız, Adana ve havalisi diye tasvir ettiğim mıntıkaya Maraş, Ayıntap, Urfa da dahildir. Gerek bunların, gerek Trakya'nın işgali katiyyen varid-i hatır olamazdı. Bunlar suret-i katiyyede mütareke şeraitine mugayir olarak işgal olunmuştur. Bu işgaller, kemal-i elem ve teessürle arz ederim ki, feci bir akibete müncer olmuştur.

Şimdi efendiler, Muhtar Beyefendi arkadaşımızın da söyledikleri gibi, Adana'da işgal askerî tabiri kullandılar. Bu, hiç bir kimseye mazeret hakkı veremez. Herhalde Adana mütareke ahkâm-ı sarihasına mugayir olarak işgal edilmiştir. Bunu tekrara mecbur oldum.

Efendiler, mütareke akdi esnasında Hükûmet-i Seniyemizin ve Millet-i Osmaniyye'nin, mütarekeyi akd için İtilaf Devletlerinin tayin ettiği murahhasın mensup olduğu millet hakkında pek ziyade teveccühkâr ve itimatkâr bir his ile mütehassis olduğuna kanaatım vardır. Tarihimizde mütarekenâmeye düvel-i itilafiyye namına vazı icra eden kumandanın mensup olduğu milletin, bize pek çok muavenet ve hayırhahlıklar gösterdiğine Memalik-i Osmaniye'de sakin her ferd kanidir. Böyle bir vasıta ile mütarekenin akdedilmesi her halde millet-i Osmaniyye için emniyetbahş olmuştur. Millet-i Osmaniyye acı bir muharebe neticesinde, artık aledderecat sulh ve sükûna rücu edeceğini ve memlekette hâsıl olan rahneleri tamir ile felaha yürüyebileceğini ümid ediyordu. Fakat, demin de arz ettiğim gibi, Musul'dan başlayarak birbirlerini müteakiben Adana'nın, Antalya'nın ve pek elim ve feci bir surette İzmir'in

Levent Şahverdi Arşivi

nihayet Maraş ve havalisinin işgali, millet-i Osmaniye'nin ümidlerini tezelzüle uğrattı ve Millet meyusiyet hisleriyle hal-i işba'a geldi.

Mütareke ahkâmına mugayir olarak vaki olan bu tecavüzleri, o zaman mevki-i iktidarda bulunan hükûmetler, bittabi mütarekenin icap ettirdiği veçhile izaleye çalışmışlardır. Fakat, maatteessüf arz etmek mecburiyetindeyim ki, millet bundan bihaberdi. O zamanki hükûmetler, millete karşı açık ve vazıh bir hakk-ı hareket ittihaz etmediler. Daha doğrusu millete, devletin millete itimadı olmadığı hissini verdiler. Zannederim ki hiç bir hükûmet millete karşı adem-i itimat hissi besleyemez. Hükûmetten serbest ve emniyyetle beyanatta bulunmayı talep etmek, milletin hakkıdır. İşte bu hislerle efendiler, memlekette meskûn ahali asabileşti ve bu asabiyeti günler geçtikçe arttı.

İzmir'de malum tarzda ve hiç bir hakka istinat etmeyerek taarruz eden Yunan kuvvetlerine karşı millet, bir aralık sükûnetini muhafaza etti ve İzmir'de hiçbir mukavemet tertibatı alınmadığı halde, rıhtım üzerinde yedi sekiz bin (!) Müslüman boğazlandı.

Buna karşı hükûmet-i seniye aciz vaziyette kaldı. Ahali-i İslâmiyye hal-i intizarda Şevketli Padişahından, Hükûmet-i Seniyyesinden ve Avrupa Devletlerinin adaletinden imdat bekledi. Bittabi padişahımız Efendimiz Hazretleri tebaasının bu teessüratına, samimiyetle iştirak etti. Hükûmet-i Seniyye de elden geldiği kadar çalışmak arzusunda bulundu, fakat, bu kadarı kâfi gelmedi. Avrupa devletlerinden, ahdlerinde sebat bekledi, göremedi. Buna mukabil taarruzlar devam etti. Aylarca devam eden taarruzlarda bir çok İslâm nüfusu katledildi. Bu taarruzlarda, tatbikat o kadar şedit bir şekil aldı ki artık silahla müdafaa-i nefse kadir olamayan ve orada sakin bulunan ahali, ırz ve namuslarını ancak tırnaklarıyla muhafazadan başka bir çare göremediler. Sekiz dokuz ay evvel başlayıp bugüne kadar devam eden harekât, muhafaza-i hayat ve namus ve müdafaa-i mevcudiyet mecburiyeti ile hâsıl olmuş, hiçbir zaman eşhasın veyahut zümre-i siyasiyelerin veyahut hariçten herhangi bir kuvvetin tesiri ile vücut bulmuş bir şey değildir.

İşte buna en açık bir misal: Orada müdafaa tertibatını düşünen ve orada ilk adımı atan, oranın öz evladı ve şimdiye kadar ismi tanınmamış 'Demirci Efe, (Alkışlar) Fırka Kumandanları da 'Yörük Ali' ve sair bu nam ile anılan bahadırlardır. (Alkışlar) Hiç birinin başında ne bir fırka-i siyasiyeyi temsil eden bir kuvvet ne bir şahsiyet, ne de Kuva-yı Askeriyece be-nâm] bir kumandan yoktur. Bu, ruh-u milletten doğmuş, herkesin takdir edeceği ve dünyanın her noktasında makbul olan ırz ve namus ve mevcudiyet-i milliyeyi muhafaza kaydı ile düşünülmüş bir müdafaa idi. Bu suretle hakkını, milletin amaline istinad ederek, müdafaaya başlayan Anadolu ahalisi, hiçbir zaman asayişi ihlal sureti ile, memleketin binnetice zararını mucip olacak surette bunun tevsi ve teşmilini düşünmedi ve Erzurum Mebusu Necati Bey birademizin de söylediği gibi, çeteler ve müfrezler teşkil ederek Anadolu'da gezdirmek hatırından geçmedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendiler; sizi temin ederim ve her türlü mesuliyeti taahhüt ederek söylerim ki, bugün Anadolu'da, fiilen düşman taarruzuna maruz kalmamış, taarruz edilmemiş mıntıkalarda çete, müfreze ve saire tarzında teşkilatlar, seyyar kuvvetler yoktur. ('Evet, şüphesiz' sadaları), bugün memlekette, İzmir'de facialar karşısında teşekkül etmiş bir müdafaa kuvveti, Maraş'da son defaki facia üzerine yerinde doğmuş bir müdafaa kuvveti vardır. Anadolu'daki teşkilat, milletin ve Hükûmet-i Osmaniyenin kabul edecekleri muhik ve meşru sulhu tasdik edinceye kadar taarruza uğramamak için yapılmış bir hazırlıktan başka şey değildir. Bu teşkilat haricinde, zannedilen hiçbir türlü müessirat mevcut değildir ve olamaz. Bugün Ümmet-i Osmaniyyenin ve Millet-i İslâmiyyenin düşündüğü yegâne hedef ve gaye, Şevketlü Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin taht-ı Hümayûnlarını ve Hilafet-i İslâmiyye Makamının tamami-i mahfuziyyetidir. (Alkışlar) Ve artık bu kadar felâketlerden sonra yaşamak ve serbest inkişaf etmek hakkının verilmesi noktasındadır. (Alkışlar) Bundan başka hiçbir kimsenin bir emeli yoktur ve Hükûmet-i Osmaniyenin tebaası bulunan halkın da hiçbir kimseye karşı taarruz niyet ve maksadı da yoktur. (Alkışlar) **Bu felâketten sonra bu memlekette cihana karşı kılıç çekecek hiçbir ahmak da yoktur. Bu noktalarda rüfeka-yı kiramımı tenvir etmek lüzum ve mecburiyetini hissettim.**

Ali Rıza Paşa Hazretlerinin kıraat buyurdukları beyannamede yalnız İzmir ve havalisinin işgalinden bahsedilmiş olması hasebiyle şu sözleri söylemek mecburiyet-i vicdaniyesinde kaldım ve fazla vaktinizi işgal ettiğimden dolayı affınıza rica ederim efendim.

Şahsen, hükûmet-i hazıranın, bu memleketin tamamiyetini ve Halife-i Azamımız Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin her türlü hukukunun en ufak bir arızaya uğramadan masuniyetinin temin ve istihsali hususunda azami muvaffakiyete mazhar olmasını temenni ederim. (Alkışlar) İnşallah hükûmet-i hazıra millet-i Osmaniyenin şiddetle muntazır olduğu ve mümkünse bir gün evvel akdini temenni ettiği sulh-u matlubu istihsal eder. Gerek Millet-i Osmaniyyenin, gerek millet-i İslâmiyyenin şükranını celb eyler. Cenab-ı hak muvaffak etsin." (Alkışlar)[445]

Rauf Bey'in hükümet programı üzerine yaptığı bu konuşma, kendi imzaladığı Mondros Mütarekesinin ortaya çıkardığı haksız işgaller üzerine oturmaktadır (biraz da kendi sorumluluğu olduğu için). Erzurum ve Sivas Kongresinden, Müdafaa-i Hukuk Hareketi ve Heyet-i Temsiliye kararları ve Anadolu mücadelesinden bir cümle olsun söz edilmez. Bu çekingen ve ürkek konuşma, belki o günün ortamı için mazur görülebilir. Ancak Anadolu hareketini temsilen meclise gelen

445 Bkz. Sadrazam Müşir Ali Rıza Paşa kabinesinin beyannamesinin kıraat ve müzakeresi. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Devre: 4, İçtima Senesi: 1, s. 77–79

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey'in milli mücadeleye adanmış siyasal kişiliği üzerine yapılacak değerlendirme için önemli bir ilk tesbit sayılabilir.

2. Misak-ı Milli Beyannamesi

1920 ortamındaki Anadolu Hareketi bir halk ayaklanmasına benziyor, sorun devletin geleceğinde düğümleniyordu. Osmanlı Devletinin egemenlik alanı işgal altına girdiğine göre, devletin birlik ve beraberliği ve bağımsızlığı nasıl sağlanacaktı.? Müdafaai Hukuk listesinden Sivas mebusu seçilen Rauf Bey, Anadolu hareketini temsil eden 70–80 kişilik bir grubun başı görünüyordu. Bu Meclisin Milli Hareketi destekler görünen ve tarihe geçen en olumlu icraatı *Misak-ı Milli Beyannamesi* denilen metnin kabulüdür.

Beyannamenin metni önce Milli Hareket yanlısı *Felah-ı Vatan* grubunun 28 Ocak günlü toplantısında görüşülmüş,[446] 17 Şubat oturumunda da Mecliste kabul edilmiştir.[447] Reisvekili Hüseyin Kâzım (Kadri) oturumu açtığında, gündemde *Arıza-i Cevabiye*[448] görüşmesi vardı. Hüseyin Kazım Bey: *"Münasip görürseniz bir çeyrek tatil edelim"* diyerek oturumu kapattı ve ikinci oturumu *"Efendim ekseriyetimiz var. Celseyi küşad ediyorum. Edirne mebusu Şeref Bey'in bir takriri var okutuyorum"* diyerek açtı. İki satırlık önergenin ilave bir metni vardı, önemli olan da bunun okunmasıydı. Zabıtlardan izleyelim:

446 Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Tevfik Paşa zamanında ve onun başkanlığında devrin ilim ve siyaset adamlarından oluşan bir *"İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu"* kurulmuş, Sulh Konferansında izlenecek stratejiyi belirlemek üzere alt komitelerin hazırladığı rapora son şekli verilmişti. Kastamonu Mebusu Tengirşek de komisyon üyesiydi. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, s. 135–136;

447 "Bugüne kadar bildiğimiz tek gerçek, Misak-ı Millinin Ankara'da Mustafa Kemal tarafından hazırlanarak Hüsrev Gerede aracılığıyla İstanbul'a gönderildiği ve küçük değişikliklerle Meclis-i Mebusanda ilan edildiğidir." *Bkz. Mustafa Budak, İdealden Gerçeği, s. 151, Küre Yayınları 2002; ayrıca Bkz. M.M. Kansu, ... Atatürk'le Beraber, c. II, s. 540*

448 Arızai Cevabiye, Osmanlı parlamento geleneğinde padişahın açılış nutkuna Meclisin yazılı olarak verdiği cevaptır. Cevabın müsveddesi önce bir komisyonca kaleme alınıp sonra kelime kelime cümle cümle tartışırlırdı. Bu dönemin tartışmaları okunursa, sanki memleket işgalde değilmiş gibi havanda su döğüldüğü görülür. Dikkati çeken şu ki, Rıza Nur ve Samih Fethi, metnin ağır Osmanlıca dili üzerinden kaleme alınmasını eleştirerek sade Türkçenin kullanılması üzerinde durmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine
Ahd-ı Millinin parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesini ve tercihan müzakeresini teklif eylerim. 17 Şubat 1336 [1920]
Edirne Mebusu
Şeref[449]

Şeref Bey (Edirne): "... Muhterem arkadaşlar; devâir-i intihabiyeden müntehiplerimiz bizi gönderdiği zaman hepimizin duş-u tahammül ve hamiyyetine bir yük yükletti. Altı asırdır makam-ı satvetinde seyf-i adaletine dayanarak ayakta duran bu saltanat, etrafında bütün efrad-ı ümmeti ve tarihi ve dini ve her veçhile mahfuz kalan hukuku ile beraber, şuraya gelen ve milletin zübte-i irfan ve kemalatı olan rüfeka-yı muhteremenin bütün vicdan ve imanı ile müdafaa etmesini teklif eyledi ve siz de kabul edip öyle geldiniz.

Buraya geldiğimiz gün hepimizin fikir ve dimağlarında bir fikir hâsıl oldu. İçimizden herhangi bir hamiyyetli arkadaşımız sulh deyince bütün yüreklerinden kopan sada hepsini bir yere topladı ve bütün vicdanlar hep bir yere geldi. Ortaya şu Peyman-ı Müebbed-i Millî çıktı. Bu, bir *Misak-ı Millî* dir ki altı asrın şehname-i mevcudiyyetini sırtında taşıyan tarihimizin vakayi-i ahiresine şimdi Meclis-i Millî öyle bir azim ve iradetle bunu kaydederken mazisinin metin, parlak günleri kadar istikbalin de inşallah milletimiz ve devletimiz için beklediğimiz en parlak günlerini ihzar etmiş olacağız. *(İnşallah sadaları).*

Efendiler biz Türkler ve Müslümanlar esasen 'demokrat' bir milletiz. Hiçbir vakit aşağıda kalmış bir tabakayı çiğnemek katiyyen bir Türkün aklından geçmemiştir. Şu halde nasıl ki bizim inanıp iman ettiğimiz din, bir mihrap arkasında, bir imamın arkasına düşerek, bir mukteda bihin ardına geçerek bizi böyle bünyan-ı marsus gibi toplarsa işte orada, bütün Türklerde cari olan bu, aynı müsavattır. Bu kadar mü-

449 Önerge oylanıp kabul edildikten sonra, Kırkkilise mebusu Mustafa Arif Bey söz alarak, "Takrirdeki müzakereden maksat nedir efendim? Ahdı Millinin matbuata tebliği teklif ediliyor, Heyet-i muhtereme de kabul ediyor. Şu halde Divan-ı Riyaset tebliğ eder. Müzakereye hacet yoktur efendim" demiştir. Reis vekili, "zapta geçmesi için okunması lazım gelir. Bu beyanname bütün Millet Meclisi namına birtakım beyanat ve tezahürattır. Bunu okumamak nasıl olur? Müzakere etmeyeceğiz yalnız okuyacağız efendim" diyerek, sözü Edirne Mebusu Şeref Bey'e vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

savat ve adalete riayet eden ve böyle hislerle daima birlikte yürümeye azmetmiş bir millet şu son günlerde çırpınan, şu son günlerde ezilen hukukunun tebahini, emin olunuz ne Allah ne de insaniyyet terviç eder. Biz hiçbir şey istemiyoruz; ancak hakk-ı sarihimizi istiyoruz. En tabiî, en bedihi hakkımız olan yaşamak hakkının bizden alınmasını Cenab-ı Hak takdir etmemiştir.

Onun için Peyman-ı Millî olmak üzere bütün Meclis-i Mebusanı teşkil eden umum rüfeka-yı muhteremin meydana getirdikleri şu Peyman-ı Millîyi şimdi okuyacağım ve bunun bütün mustarib beşeriyete bir yevm-i huzur vermek için bu cidal-i mühimmi meydana getiren ve nihayet galiblerin insanları çiğnemek ve esir yaşatmak istemediklerini ilân eden bütün Avrupa düvel-i mütemeddine parlamentolarına tevdiini teklif ediyorum. *(Bravo, alkışlar)*".[450]

Ahd-ı Milli Beyannamesi

Osmanlı Meclis-i Mebusanı azaları istiklâl-i Devlet ve istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha nailiyyet için ihtiyar edebileceği fedakârlığın hadd-i azamisini mutazammın olan esasat-ı atiyyeye tamami-i riayetle mümkün üttemin olduğunu ve esasat-ı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı Saltanat ve Cemiyyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir:

Birinci Madde: *Devlet-i Osmaniyyenin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikan tayin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinden dinen, örfen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakârlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-u ırkiyye ve içtimaiyyeleriyle şerait-i muhitiyyelerine tamamiyle riayetkâr, Osmanlı İslâm ekseriyyetiyle meskûn bulunan aksamın Hey'et-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür. (Alkışlar).*

İkinci Madde: *Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı âmmeleriyle Anavatana iltihak etmiş olan elviye-i selâse [Kars, Ardahan, Batum] için ledel-icap tekrar serbestçe ârâya müracaat edilmesini kabul ederiz.*

Üçüncü Madde: *Türkiye sulhune talik edilen Garbi Trakya vaz'iyyet-i hukukiyyesinin tesbiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri âraya tebaan vaki olmalıdır. ("Bravo" sadaları)*

Dördüncü Madde: *Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve Payitaht-ı Saltanat-ı*

450 Bkz. MMZC. (İçtima-ı fevkalade) Devre: 4 İçtima Senesi: 1 11. İnikad, 17 Şubat 1336 Salı, s 143.

Levent Şahverdi Arşivi

Seniyye ve Merkez-i Hükûmet-i Osmaniyye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartiyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı âleme küşadı hakkında, bizimle sair bil-umum âlakadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir. (Alkışlar)

Beşinci Madde: *Düvel-i itilafiyye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrür eden esasat-ı ahdiyye dairesinde ekalliyyetler, hukuk-u memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri emniyyesiyle – tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.*

Altıncı Madde: *Millî ve iktisadî inkişafatımız daire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için, her devlet gibi bizim de temin-i esbab ve inkişafatımızda istiklâl ve serbesti-i tamme mazhar olmamız üssül-esas-ı hayat ve bekamızdır. (Şiddetli alkışlar). Bu sebeple siyasî, adlî, malî ve sair inkişafatımıza mani kuyûd'a muhalifiz. (Devamlı ve sürekli alkışlar). Tahakkuk edecek düyûnatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır.*

28 Kanunusani 1336 [1920][451]

Efendiler; 28 Kânunusani 1336 tarihinde bütün Türk ve tebaayı Osmaniyi teşkil eden efrad-ı milletin intihabiyle buraya gönderdiği ve bütün muhabbetleriyle, bütün namus-u devlet ve millet ve dinî müdafaa ve muhafaza için ittihat ve ittifak eden umum arkadaşların burada gösterdikleri azim ve imanı, tevfikat-ı ilâhiyye, daima kabul edecek ve daima muvaffak edecektir. *(Sürekli alkışlar).*

Reis – Bunu kabul ediyor musunuz efendim?. *(Umumen ve müttefikan kabul sadaları)* O halde icabeden mahafile tebliğ edeceğiz.

Rıza Nur (Sinop) – Efendim, bu münasebetle bir şey söylemek istiyorum. Harbin ilk nısfında İngiltere başvekili "Mister Askuvit" İngiltere Parlamentosunda bir nutuk söylüyor ve diyordu ki: "Trakya ve İstanbul ile civarı ve Anadolu, Türklerin mehdidir." Harbin nısf-ı ahirinde yine İngiltere Başvekili olan "Mister Loyd George bir nutuk söylüyordu ve nutkunu Reuter Asoseyşin" delegelerine söylemişti ve orada düvel-i mutelifenin makasıd-ı harbiyyesini izah ederken şöyle söylüyordu: "Biz, ne Türkiye'yi Payitahtından, Asya-yı suğra-

451 Bkz. MMZC. Devre: 4, İçtima Senesi: 1, 11. İnikad, 17 Şubat 1336 Salı, s 143; Misak-ı Milli'nin özündeki bağımsızlık ilkesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde de mevcuttur. Misakı Milli'nin kabulü ve tahlili için bkz. Mustafa Budak, İdealden Gerçeğe, s. 155 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

daki zengin malikanelerinden ne de Trakya'dan mahrum etmek için harp etmiyoruz." Buraları Türk ırkiyle meskûndur. Keza yine Mister Lloyd George, 5 Kanunusani 1913 tarihinde "Treid Ünyon"dan gönderilen ameleye söylediği nutkunda diyordu ki: Akdeniz'i Karadeniz'e birleştiren Boğazlar beynelmilel ve bitaraf kalmak şartıyla biz, Türk ırkıyla meskûn olan memleketlerde Osmanlı İmparatorluğunun muhafazasına ve İstanbul'un onların Payitahtı olarak kalmasına muarız değiliz.

Ancak Arabistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i eski sahiplerine iade etmek mümkün olamaz. İşte bu üç vesika İngiltere Devletine ait olan vesikalardır. Bundan başka vesikalar da var.

Diğer düvel-i itilafiyye başvekilleri, rical-i siyasiyyesi, harbin muhtelif zamanlarında, muhtelif mahallerde hemahenk olarak şunu söylüyorlardı: *"Biz, milliyet prensibi için, bütün milletlerin hürriyeti ve insaniyyet ve medeniyyeti için harbediyoruz."* Diğer bir vesika da Amerika'ya aittir. Amerika Reisicuhur'u Mister Wilson da, halas ve cihanın felahı namına açtığı insaniyyet bayrağı üzerine şunu yazmıştı, o da prensiplerinin on ikinci maddesidir. Malum olmakla beraber bir defa daha okuyayım. Wilson Prensiplerinin 12. maddesi şudur:

"Osmanlı İmparatorluğunun şimdiki aksamına hâkimiyet ve emniyet vasi surette temin edilecek, lâkin bugün bu devletin idaresinde yaşayan milliyetler mevcudiyetlerine müteallik bazı teminata mazhar ve maniasızca idare-i mümtazelerini nemalandıracak fırsata malik olacaktır. Boğazlar, daimi surette açık olup bütün milletlerin gemilerine ve ticaretlerine beynelmilel bir serbest geçiş teşkil edecektir."

"Şimdi efendim, şu üç takım vesikalardan birisi düvel-i mutelifeye, birisi Amerika'ya, diğeri de bizim ehemmiyyet verdiğimiz İngilizlere aittir. Bunlar resmî söylenmiş sözlerdir, resmî rical-i devletin ağzından çıkmıştır. Bir defa kendi şahıslarının sözleri olduğu için, şahısları tarafından verilmiş taahhüttür. Saniyen, mensup oldukları Devletlerin lisan-ı resmileri, tercüman-ı efkârı olduğundan bu taahhüt, şahıslarından ziyade o devletlere, o milletlere taalluk eder."

"Demek ki, bu üç takım vesika o devlet ve milletlerin de resmi taahhüdleridir. Taahhüdün ehemmiyeti büyüktür. Hatta, yalnız bir söz mahiyetinde bile kalsa sözünü tutmak namuslular için mühim bir meseledir. Ben eminim ki, düvel-i mutelife olsun, Amerika olsun, İngil-

Levent Şahverdi Arşivi

tere olsun, bu taahhütlerini tutacaklardır. Çünkü biz, herkesle beraber onların taahhütlerine vefakâr ve namuskâr olduklarını kabul ediyoruz. İşte demin burada bu Ahd-ı Millî münasebetiyle, tahattur ettirmek istediğim şeyler budur. *(Alkışlar)."*[452]

Özgün metnini yukarıya aldığımız Misak-ı Milli Beyannamesi, Devletin bağımsızlığı ve geleceği için adil ve kalıcı bir sulha kavuşma amacını ve yapılacak fedakarlığın azami sınırlarını çizmekte.[453] Bunu ortaya koyan irade ise, *"işgali sabırla karşılayıp, haklarımızı sulh konferansında almaya çalışan"* Erzurum ve Sivas Kongrelerince benimsenen esaslardır. Rıza Nur, Şeref Bey, H. Kazım Kadri, Yusuf Kemal ve Raûf Bey dahil herkes Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinden kendine pay çıkarırlar.[454] Karardan rahatsız olan sadece Hürriyet-İtilaf ruhudur; sözcüsü de gene Refik Halit... Ona göre "Sivas kuzuları, Ankara keçileri" yeni bir milli ucube ortaya çıkarmıştır:

"... Geceler bir milli daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir milli yavru daha attı. Milli Misak! Aman Allahım, telaffuzu ne güç, ne çirkin ne gayrı milli bir kelime... Manukyan kumpanyasında bir aktör vardı, Hacı Misak. Bu terkip bana onu hatırlatıyor... Milliler yarım düzüneyi geçti. Milli Kongre, milli blok, milli hareket, milli terbiye, milli ahrar etti altı. Milli misak ile düzineyi tamamladığımız anlaşılıyor... Milli Kongrenin ne fırıldak olduğunu öğrendik. Milli Blok da bir dalavereydi. Milli hareket bir kaşkariko oldu. Milli talim terbiye de bir nevi yaldızlı haptı yutmadık.

452 (Vurgular bize ait) Rıza Nur'un konuşması kısaltmadan verilmiştir. Bkz. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Dördüncü Devre-i İntihabiye, 11. İnikad, 17 Şubat 1336 Salı, s 145–146

453 Rauf Beyin yazdığına göre, Misak-ı Millinin kabulünün ertesi günü Sadrazam Ali Rıza Paşa, Dahiliye ve Bahriye Nazırları ile Felah-ı Vatan grubuna gelerek, Kuva-yı Milliyenin Anadolu'da ikinci bir hükümet gibi davranmamasını istemiş. Rauf Bey de bunu Ankara'da bulunan Mustafa Kemal'e bildirmiş. Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 262, Temel Yayınları

454 Bu konudaki tarihsel bir perspektife son yılların bir notunu ilave edebiliriz. Ali Fuat Paşa anılarında, Mustafa Kemal'in daha 1907 yıllarında Selanik'te iken Osmanlı İmparatorluğuna bir Misak-ı Milli haritası çizdiğini yazmıştır. Ona göre, "Mustafa Kemal'in o zaman teklif ettiği Misak-ı Milli programı hudutları bakımından sonrakinden farklıydı. Batı Trakya, Halep, Musul vilayetleri ve sahillerimize yakın adalar hudutlarımız içinde bırakılmıştı. Gelecek hiçbir hissiyata kapılmadan bu proje tatbik edilseydi, hem Balkan Harbine girmemiş, hem bu kadar ziyana uğramamış olurduk..." Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoyun Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, s. 199–219 Temel Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Milli Ahrar korsan gemisiydi karaya vurdu. Hülasa bu millilerin ne olduğunu cümle âlem anladı... "[455]

"İşgali sabırla karşılayıp, haklarımızı sulh konferansında almaya çalışan" tevekkülcü zihniyet yavaş yavaş, hakkımızı bekleyerek değil, mücadele ile alınacağına inanan Anadolu hareketine ısınacaktır. Daha sonra TBMM. nin siyasi mücadelesine de kalkan olan bu karar, parlamento iradesi olduğu için, aynı zamanda altı maddelik bir kanundur. Mustafa Kemal önderliğindeki hareketin Misak-ı Millî kararına sahip çıkma nedeni kendi eseri olmasıdır. TBMM bu kararı şöyle değerlendirir: *"... Beyanname bağımsız bir devlet için gerekli bütün unsurları dikkate almış ve bu devletin dayanacağı ideolojik esasları milliyetçilik, garpçılık millet ve fert hakları (demokrasi) gibi prensiplerden istihraç etmiştir. Misak-ı Millî Beyannamesi, yeni, bağımsız ve milli bir devlet kurmak için bir ictimaî mukaveledir..."*[456]

Şimdi sorabiliriz; Lozan Antlaşmasında milli devletin sınırları ne ölçüde Misak-ı Millîye uygun gerçekleşti? Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte Musul, Batum sancağı, Trakya ve Ege Adaları Osmanlı ordularının elindeydi. Bu bölgeler Lozan'da Misak-ı Milli sınırları dışında kaldı. TBMM' de uğruna yemin edilen bu metin, ancak gücümüzün yettiği ölçüde milli sınırlara dayanak olmuş, ikinci ve üçüncü maddeleri tarihe karışmıştır. Lozan görüşmeleri sırasında Mustafa Kemal'in bu yöndeki eleştirilere cevabı, biraz zaruret ve realitenin ifadesidir: *"Bizim hudud-u millimiz, bizi bağımsız ve mesut yaşatabilecek bir huduttur. Menfaatlerimize azamî mutabık çizdireceğimiz hudut hangisi ise, işte o milli hududumuz olacaktır. Misak-ı Milli'de muayyen*

455 Refik Halit (Karay), Yeni Bir Yavru Daha, Alemdar, 2 Şubat 1336(1920), bkz. İhsan Ilgar, Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, s. 39, Kervan Yayınları 1973. Refik Halit Karay (1888–1965) Meşrutiyet ve Mütareke döneminin en tanınmış gazetecisi en sert Hürriyet–İtilaf taraftarıdır. Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında Posta–Telgraf Umum Müdürü idi. Milli Mücadeleye karşı çıkanların başını çekti. Kasım 1922'de yurt dışına kaçtı ve 150'likler listesine alındı. 1938'e kadar Beyrut ve Halep'te sürgün yaşadı. 150'liklerin affıyla yurda döndü, pişmanlığını dile getirerek siyasetle ilgilenmedi. Anılarını yazdı.

456 Misak-ı Milli kararı üzerine Bkz. Y.K. Tengirşek, Vatan Hizmetinde, s. 135–136; C. Kutay, M. Şeref Aykut, s. 238–43, İstanbul 1995; T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 476, İstanbul 1952; Nejat Kaymaz, TBMM'de Misak-ı Milliye Bağlılık Andı, I, II, III, Tarih Toplum 1984, c. 4, s. 47,123, 177; M. Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi ve Malta Hatıraları, Alfa 2010

Levent Şahverdi Arşivi

ve müsbet bir hat yoktur. Kuvvet ve kudretimizle tesbit edilen hat, hudut hattı olacaktır."[457]

3. Mustafa Kemal reis olamaz

1919 Aralık seçimlerinde Mustafa Kemal Erzurum'dan mebus seçilmiş, "mazbatası ve seçim evrakı" itirazsız onaylanmış,[458] ancak kendisi İstanbul'a gitmeyerek, Heyet-i Temsiliye başında Ankara'da kalmıştı. Şimdi iki arkadaş arasında yaşanan bir ihtilafı görelim. Rauf Bey İstanbul'a giderken Mustafa Kemal ile iki konu üzerinde anlaşmışlardı. (1) Mecliste "Müdafaai Hukuk" grubu kurulacak, (2) Mustafa Kemal Meclise başkan seçilecekti. Özellikle ikincisi bir arzudan öte, bir projenin parçasıydı. Meclisin dağılması veya dağıtılması durumunda Mustafa Kemal bu sıfat ve yetkiyle meclisi toplantıya çağırabilecek; Kuva-yı Milliyenin meşruiyeti tescil ettirilmiş olacak, çıkarlarımızla uymayan bir sulh teklifi karşısında milletin maddi ve manevi gücü kolay seferber edilecekti... Mustafa Kemal reis olsa bile İstanbul'a gelmeyecek; meclisi başkan vekilleri yönecek; mecbur kalınca istifa edecekti.

Rauf Bey bu öneriyi Meclise getiremedi. Aramızda olmayan biri nasıl aday gösterilir denilecek; meclise hakaret sayılacaktı. İşgalciler ve Saray milli harekete daha sertleşecekti. İlk planda siyasetin doğasına aykırı görünen bu öneri tutarlı bir arkaplan içeriyordu, ancak Reşad Hikmet Bey'in reis seçilmesiyle suya düşmüştür. [459]

Rauf Bey bu durumu 28 Ocak 1920 tarihli telgrafla Mustafa Kemal'e bildirdi: *"Bugüne kadar mebuslarla yaptığımız temaslardan çıkan netice, sizin her ihtimale karşı, dışarıda Kuva-yı Milliyenin başında kalmanız noktasında temerküz ediyor. Mebusan Meclisi Başkanlığı hususunda yaptığımız temaslardan anladığımıza göre, İstanbul'a gelmeniz caiz görülmediğinden, Reis olursanız, anormal bir durum hâsıl olacağı ve Millet*

457 Misak-ı Milli'nin siyasal gerçekliğini, Türk Tarih Cemiyetinin okullar için hazırladığı TARİH IV kitabı üzerinden değerlendiren tatminsiz ve anakronik safsatalar için *Bkz. Fikret Başkaya, Reel Atatürkçülük, s. 66–80, 2. Baskı 2007*

458 Bkz. MMZC. Dördüncü Devre-i İntihabiye, 8. İnikad, 9 Şubat 1336, s. 168 (İçtimaı Fevkalade). Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gitmeyip Heyet-i Temsiliye Reisi olarak Ankara'da kaldı. Gönderdiği izin dilekçesi 23 Şubat 1336 tarihli celsede okunup tartışmasız kabul edildi. Dilekçe aynen şöyle: *Meclisi Mebusan Riyaseti Celilesine. Hastalığıma binaen bugünlerde hareketime imkan yoktur. Mezun addedilmekliğimi istirham eylerim. Erzurum Mebusu/Mustafa Kemal.*

459 Ayrıntılar için bkz. Nutuk s. 254–257

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisinin hakikatte taşrada imiş gibi tesir yapacağı, Heyet-i Temsiliyenin hakikî müessir bulunduğu fikrinin tahassülü mahzurlarını ileri sürüyorlar. Öyle anlıyoruz ki, bize taraftar bulunanlar da sırf bu nokta-i nazardan rey vermekten çekineceklerdir. Böyle meş'um bir neticenin, millî birlik üzerine yapacağı tesiri arza hacet yoktur. Bu sebeple biz, pek büyük mahzur doğuracak bu ciheti ileri sürmekten sarfınazar ediyoruz. Bu baptaki iradenizi istirham eyleriz.

Mevsuk istihbarata nazaran sâbık Sadrâzam Tevfik Paşa'ya İngilizler, Millî Meclisi toplamamalı idiniz, demişlermiş. O da onlara Kanun-u Esasî gereğince buna mecburiyet olduğunu bildirmiş. Fakat Meclis İtilâf Devletleri aleyhinde galeyan ederse ne yaparsınız? demişler. O da, fesih ve tatil, Padişahın haklarındandır, demiştir."[460]

Rauf Bey bu görüşün devamını da 29 Ocak tarihli telgrafıyla ertesi gün bildirir: *"... Riyaset Divanı meselesi, mahrem bir toplantıda tekrar bahis konusu oldu. Edirne Mebusu Şeref Bey, sizin seçilmenizin faydalarından bahsetti. Müzakereler neticesinde umumî heyetin fikrinin size karşı son derece hürmetkâr olduğu ve riyasetin bile yüksek mevkiinize nazaran küçük kalacağına hükmeyledikleri görüldü. Seçmek hususunda reylerin karışması tekrar katiyetle kendini hissettirdiğinden, milletin başında Millî Meclise nigehbân olarak kalmağı zaten tercih buyurduğunuz, tarafımızdan söylenerek alkışlarla hakkınızda pek samimî tezahürlere şahit olundu..."*[461]

Mustafa Kemal koşulların dayattığı sonucu kabul zorundaydı. Ancak O'nun isteği kişisel değil, ülkenin geleceğinine yönelikti. Gönderdiği aşağıdaki elgraftan bunu anlarız (30.1.1920):

"Rauf Bey'e: *Riyaset meselesinde mebusların beğendiklerini yapmağa hakları tabiîdir. Kezalik benim reisliğimi bahis mevzuu ederek muvaffak olmamak, Kuva-yı Milliye'nin zaafını îma edebileceğinden muvaffakıyet temin edilmedikçe hiç teşebbüs etmemek evlâdır. İleri sürülen mahzurlar, evvelce etrafı ile düşünülen şeylerdir. Reisin mutlaka İstanbul'da bulunması lüzumlu görülürse, seçildikten sonra benim reislikten istifa etmekliğim kaabildi. Benim reisliğimi bahis mevzuu eden sebepler, Kuva-yı Milliyenin millet tarafından kabul edildiğini teyit etmek, Meclis feshollunduğu halde reisliğe ait vazifeleri emniyetle yapmak, hayatımızla telifi kaabil olmayacak bir sulh teklifi karşısında millî ayaklanma yapılırsa reislik vaziyeti*

460 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 253
461 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 253, Temel Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

ile milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerini müdafaaya tevcih etmek mülâhazaları idi. Mütalâanızdan, millî müdafaaya taallûk eden bu esbabın, bugün İstanbul çevresinde ihmale şâyan addolunduğu anlaşılıyor. Halbuki Nâzırların cebren düşürülmesi, mebusların tevkifi vesaire gibi ahvalden, Kuva-yı Milliye aleyhtarlığı, Meclisin feshi ihtimali zamanı yakın olduğunu zannediyoruz. Eğer nokta-i nazarımızda isabet etmemekten, Müdafaa-i Milliyede bugün ve gelecekte noksan hâsıl olursa, mes'uliyet hatâ edenlere ait olur. Şahsen benim bu hususta müstağni olduğumu temine hacet yoktur zannındayım."[462]

Çok geçmeden Meclis basılacağına göre, geliyorum diyen tehlike karşısında bu öngörünün isabeti o zaman ortaya çıkacaktı. Eğer Mustafa Kemal'in üzerinde eski meclis reisi sıfatı bulunsaydı, Ankara'da TBMM'ni daha kolay toplayacak, çıkaracağı davet topluma güven verecek; en azından Celaleddin Arif'in nazını çekmeyecekti.

Mustafa Kemal'in eleştirdiği bir nokta da, Rauf Bey'in mecliste oluşan gruba *Müdafaai Hukuk* adını vermemesiydi. Bu isim verilirse Anadolu Hareketi resmen tanınmış olacaktı. Rauf Bey buna da cesaret edemedi, onun yerine gruba *Felâh-ı Vatan* ismi verildi. Padişahın sözüne sarılarak bu ismi vermişlerdi. Mustafa Kemal bu ismi Nutuk'ta *felâh* kelimesini bir harf ilavesiyle (eski ifadeyle şeddeli yazmıştır) *Fellâh-ı Vatan* diye telaffuz etmiş; Rauf Bey *"inançsız ve korkak"* olmakla suçlanmıştır.[463]

Dikkat edilirse Mustafa Kemal'in askeri ve siyasal mücadelesi hep olmazsa olmazlar üzerine kurulmuştur. Ankara'da Heyet-i Temsiliye içinde Mustafa Kemal ve Hakkı Behiç'ten başka kimse kalmamıştı. Bunlar nereye giderse Heyet-i Temsiliye de oraya taşınıyordu. İstanbul'da Meclis-i Mebusan toplandığına göre Heyet-i Temsiliye'ye de gerek kalmadığı inancı Karabekir ve Rauf'ta bile yaygınlaşmıştı. .[464]

4. Kürt meselesi sahnede

Son Osmanlı Meclisinde yaşanan bir olay da Kürt meselesidir. 10 Mayıs 1920'de Paris Sulh Konferansının toplanacağı günlerde Bogos

462 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 254, Temel Yayınları

463 *"Fellah"* ismi Çukurova ve Antakya çevresinde yaşayanlara veriliyor, Zenci ve Kıpti gibi olumsuz anlamlara geliyordu. Nutuk "felah" kelimesini "şeddeli" yani "fellah" şeklinde yazarak, kelimeye küçültücü anlam vermiştir.

464 Bkz. Murat Göztoklusu, Elcezire Konfederasyonu, s. 187-88, Bengi 2013

Levent Şahverdi Arşivi

Nubar Paşa ile Kürt Şerif Paşa'nın bir Ermeni–Kürt devleti kurulması için Konferansa deklarasyon verdikleri gazetelere yansımıştı. Bu haberler üzerine, Doğudaki Kürt aşiretlerinden Âyan ve Mebusana Osmanlı camiasından ayrılmayacaklarına dair protesto telgrafları gönderildi. Telgraflardan biri şöyleydi:

Meclis-i Mebusan Riyâset-i Celilesine

Vatan haini, din düşmanı Şerif nâm şahsın Bogos Nubar ile teşrik-i mesaî ederek Kürtlerin mukadderat-ı âtiyyesi hakkında beyan-ı mütalâa ettiğini istihbar ettik. Kürtlük ve Türklük birliktir. Yekdiğerinin öz kardeşi ve din kardeşidir, her iki millet için vatan müşterektir. Tarihi işhâd ederek muhterem vekillerimize şurasını arz ederiz ki Kürtler, vatanlarının istihlâsı uğrunda şimdiye kadar Türklerle ilk saf-ı harbte kanlarını akıtmışlar ve âtiyen de hükûmetimizin bekâ ve saadeti için aynı suretle hareket edeceklerdir. Camia-i Osmaniyye ve İslâmiyyeden hiç bir zaman ayrılmak, fikir ve hayallerinden geçmez. Dünyanın sonuna kadar Camia-i İslâmiyye ve Osmaniyye dahilinde yaşamak azmindedirler. Binaenaleyh gerek mahud Şerif ve gerek bunun âmâline hizmet edecek herhangi bir herifin azm-ı mâruzumuz hilâfındaki müracaat ve teşebbüsatını kemâl-i nefretle red ve hükûmet-i mukaddesemize tevdi-i mukadderat eylediğimizi bütün âlem-i insaniyete ilân eyleriz. İcab eden mahallere de müracaat edilmiştir.[465]

Telgrafların okunması ardından *Bayazıt (Ağrı) mebusu Şefik Bey* kürsüye geldi (26 Şubat 1920). Bu konuşmadan günümüze dersler çıkarabiliriz: "... Paris'te Bogos Nubar Paşa ile Şerif Paşa ittifak ediyorlar ve aralarında bir itilâfname tanzim ve teati ediyorlar. Bu itilâfnamelerinde Kürt kavm-i necibinin Ermeni ile müşterek ve kardeş bir kavm olduklarından bahsile Ermenilerle Kürtlerin beraber tabiiyyet-i Osmaniyeden ayrılarak bir hükûmet teşkiline karar veriyorlar. Bunların imzası tahtında bulunan mukavele ve taahhütnameleri gazeteler aynen neşr ve ilân etti. Bu kararları Kürt aşiretlerinin istihbar eylemesi üzerine, bugün Erzincan Livası ve aynı surette Diyarbekir aşiretlerinden

465 Kürtlerin camia-i slamiye ve Osmaniyeden ayrılmak fikrinde olmadıklarına ve bu babta Şerif Paşa ve emsali tarafından vaki teşebbüsatı red ettiklerine dair Erzincan ve Diyarbakır' dan mevrud telgraflar. Bkz. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Devre: 4 İçtima Senesi: 1, 26 Şubat 1336 (1920), s. 208

Levent Şahverdi Arşivi

iki telgrafname dikkatimizi çekti. Bu haber umarım Kürtlerle meskûn mahallerin hangi tarafına sirayet etse – ki henüz uzak beldelerin bir kısmına vâsıl olmamış oluyor – Meclis-i Âliniz binlerce bu misillu telgrafı görecek ve okuyacaktır."

"Şerif Paşa Kürtler nazarında ne kıymeti, ne de aşiretlerin bunu tanıyacak ve kendisine itimat edecek bir reyi vardır. Salabet-i diniyye ve şecaat-ı fıtrıyyesiyle maruf olan Kürtler Devlet-i Osmaniyenin teşekkülünden beri Saltanat-ı Osmaniyyenin bir rüknü olarak Türk kardeşleriyle bugüne kadar ayrılmayarak yaşamışlardır. Kendilerini bu rabıta-i diniyye tamamiyle yekdiğerine rapt ve bent ettiği gibi karabet, sıhriyyet dahi kendilerini memzuc halde bırakmıştır. Her tarafın ve hususiyle vilâyet-i şarkiyyemizin nüfus-u umumisinden yüzde doksanbeşini teşkil eden bu büyük kütle içinde Türk, Kürt farkı yoktur. İslâmiyet, kavmiyet ve milletin fevkindedir."

"Şerif Paşa kimden mezuniyet almıştır, hangi Kürdün vekâletini haizdir? Ermenilerin, Kürtlerin bir kavm olduğu iddiasında bulunuluyor. Evet, Ermeni kavmi vardır, fakat hiçbir Kürt, Ermeni olamaz. Hiçbir Ermeni de Kürt olamaz. Her iki milletin ayrı ayrı olduğu bedihiyat-ı tarihiyedendir. Şerif Paşa emin olsun ki, bu kararı herhangi bir Kürt lanetle, nefretle yüzüne çarpar."

"Şerif Paşa sırf kendi nam ve hesabına imza ediyor. Fakat bendeniz vekilleri olduğum Bayazıt Sancağında meskûn bulunan Celâli, Adamanlı, Zilanlı, Sıbkanlı, Haydaranlı, Atmanlı, Sarahlı, Cemadanlı aşiretlerine mensup binlerce kabilenin mümessili sıfatiyle söylüyorum ki, Şerif Paşa'nın bu kararını kabul edecek hiçbir Kürt yoktur. O'nun bu kararı celâdet ve hamiyyetleri, diyanetleri dağlar kadar muazzam olan Kürtlerin lanetiyle reddedilecektir. Yine bu kavm-i necibe izafeten diyorum ki; eğer o aşairin Hilafet ve Saltanattan kat'iyyen iftirak etmeyeceklerini ve öyle bir şeyin hatır ve hayallerinden bile geçmediğini size beyan ve temin ediyorum." (Alkışlar)

"O kavm-i necip ki, Rus Çarlığının dünyayı tedhiş ettiği zamanlarda, Ruslar fiilî olarak kendilerine birçok mevaid, her türlü fedakarlık gösterdiği halde nefretle reddederek Saltanat ve Hilafetten ayrılmadılar. O dalavereler ki, Rusların her türlü iğfalatına kapılmayarak vatanlarını müdafaa edip kanlarını akıtarak, hayvan ve servetlerini feda ederek Memalik-i Osmaniye içine hicret ederek bin türlü sefalete düçar

Levent Şahverdi Arşivi

oldular. Mesken ve mevaları olan Ararat dağında tahassun ederek, 'Zeylan' deresini tutarak Rusya'nın izmihlaline kadar teslim olmadılar. Kürt aşiretlerinin bazı metalibi olabilir. Kürt ne ister? Bulundukları muhitte Türk kardeşleriyle beraber medrese, mektep ister, yol ister, adalet ve muavenet-i maliye ister, bu da hakkıdır. Fakat bunu Meclis-i Âlinizden ister. Bunun zamanını da bilir. Bugün yegâne istediği şey Saltanat ve Hilafete merbutiyetleri ve bunun hiçbir tesir ve kuvvetle ihlal edilemeyeceğidir."[466]

Celalettin Arif Bey de konuştu: "... Asırlardan beri serhatlerimizde Rus Çarlığına karşı sinesini siper eden Türk ile Kürd'ü bu iki öz kardeşi bazı vatansızlar ayırmak istiyorlar. Makyavel'in prensibi vardır, 'icrayı ahkâm etmek için tefrik ediniz' diyor. Bu prensibi tetkik edenler birtakım vatansızları kendilerine alet etmişler, bu vadiye sevk eylemek istiyorlar. Bu saikler meyanında da, hepimizin bildiği gözü aç emperyalist bir unsur da bunun neticesini bekleyip ondan müstefit olmak istiyor."

"Fakat bilmiyor ki Türklerle Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ibret dersi aldılar. O ders, gözlerinin önünde bulundukça Türk ile Kürd'ü hiçbir vakit tefrik edemezler. Gazetelerde gördük, Şerif Paşa ile Nubar Paşa müşterek bir tebligatta bulunmuşlar ve Kürtler de tıpkı Ermeniler gibi 'zalim Türklerin elinden kurtarılmalarını' istiyorlarmış. Bunu başkası söyleyebilir, fakat Şerif Paşa gibi bu devletin sefiri olmuş, bu devletin nimeti ile büyümüş bir adam, memleketine hıyanet edemez. Kürt olan pederi Said Paşa bu memleketin en büyük mevkiini işgal eyledi. Hariciye Nezaretinde devletin siyasetini hayli zaman idare eyledi. Fakat ne talihsiz adammış ki, bir oğlu Kürdistan'ı Ermenilere ve kardeşi de İzmir'i Yunanlılara peşkeş çekme[467] azmindeler.

Gelen telgraflarda görüyoruz. Kürt Teali Cemiyeti namında İstanbul'da bir takım menfaat-i hususiye arkasına sığınanların Şerif Paşaya gönderdikleri vekâletname ile Kürdistan ile Ermenistan ittihadını temin edecekler. Bu vekâleti Şerif Paşa ile beraber Lütfi Fikri Bey'e de göndermişlerdi. Fakat, Kürt olan Lütfi Fikri Bey böyle bir talebi kabul

466 Şefik Bey'in konuşması için Bkz. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Devre: 4 İçtima Senesi: 1, 26 Şubat 1336 (1920), s. 208

467 Burada kastedilen kişi İzmir'in işgali öncesi Damat Ferit tarafından oraya vali olarak atanan işbirlikçi Kambur İzzet Bey'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

eyleme tenezzülünde bulunmadı ve böyle bir ihaneti kabul etmeyeceğini de alenen söyledi.

Bugün Kürdistan, şu okunan telgraflarla bize ilân ediyorlar ki, biz Osmanlı kalmak isteriz ve hiçbir zaman da Camia-i Osmaniye ve İslâmiyeden ayrılmak istemeyiz. Bayazıt Mebusu Şefik Bey yine kendi vatandaşları hakkında aynı meseleyi izah eyledi. Vekili bulunduğum Erzurum Livası dahilindeki Kürtler de bendenize vekâletlerini vermişlerdir. Bendeniz, bütün müntehiplerim ve orada bulunan Kürtler namına Şerif Paşa'nın bu teşebbüsünü nefret ve lanetle yad ederim..."[468]

Bundan sonra kürsüye Rıza Nur geldi: "... Son zamanlarda Kürt meselesi ihdas edildi. Bu mesele ötede beride bir müddet mevzubahis oluyor. Meselâ, burada bir Kürt Cemiyyeti yapılıyor, bu babta bazı metalipte bulunuyor. Sonra Paris'te birisi çıkıyor; Kürtler şunu ister diyor. Bendeniz Harp esnasında Mısır'da bulundum. Orada Bedirhanilerden Süreyya Bey isminde birisi 'Kürdistan' namında bir gazete çıkarıyordu ve o gazete de Türkler aleyhine her şeyi söylüyor ve en galiz şeyleri ibzal buyuruyordu! Şimdi bir cihetten bakıyorum: Gayet fena bir hal, ahlâkî cihetten sükût hali var."

" Bu iddiada bulunanların hepsi Türk mekteplerinde okumuşlar, camia-i Osmaniyede yaşamışlar, kendilerinde bir parça düşünebilme meziyeti hâsıl olmuşsa bütün bunları yine Türklerle beraber aynı mekteplerde hâsıl etmişler ve hiç tefrik görmeksizin asırlardan beri en mühim makamlara geçmişler, rical-i devletten olmuşlar, kumandan olmuşlar, Türklerin gönlüne, Kürtler aleyhine ne bir adavet, ne hissi rekabet gelmemiş, ona karşı şimdi tutuyorlar bu davada bulunuyorlar. Bu eşhas demek ki, ahlâken sükût ve küfran-ı nimet ediyorlar."

İkincisi bazı davalarda bulunarak Paris'te verilen muhtırada, Kürtler, Ermenilerle aynı kavimdeniz diyorlar. Bu o kadar vahim bir hatadır ki tarihi biraz bilenler nezdinde tamamiyle malûmdur. Bu iki kavim de eskidir, fakat ayrıdır. Ermeniler ahali-i asliyyeden olmayıp 'Ararat' civarına Tesalya'dan gelme millettir. Yani ecnebi millettir, yerli millet değildir. Kürtler ise eski tarihler onu 'Kardotlar' diye yad eder. Ahali-i asliyye ve kadimedendir. Tarihin kayıd edemediği bir zamandan beri

468 MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Devre: 4 İçtima Senesi: 1, 26 Şubat 1336, s. 208

Levent Şahverdi Arşivi

orada yaşarlar. Halbuki Ermeniler, 'Ari' neslindendir. Berikiler 'Ari' neslinden değildir. Ermeniler Tesalya'dan gelmişlerdir. Kafkasya ve Anadolu ahalisinden değildirler. Bu iki millet ayrıdır.

Mısır'da bir şahsın 'Kürdistan' gazetesi çıkarmasıyla, burada 'Kürt Teali Cemiyyeti' kurup birisini tevkil etmekle veya Paris'te gazetelere muhtıra vermekle zannederim Türkler aleyhine düşmanlık var. Kürtler, Türklerden ayrılmak istiyorlar. Şimdi oranın mebuslarını görünce müsterih oluyorum ki, bu beyanat herkesteki bu zannı düzeltecektir. Her halde Paris'te muhtıra verenden, Mısır'da 'Kürdistan' gazetesi çıkarandan ziyade oralar ahalisi namına söz söylemeye bu zevat salahiyattardır. Avrupa'da zannederim onlara hiçbir devlet ehemmiyet vermeyecektir. İşte aşiret reislerinin telgrafları. Kürtler namına söylemek lâzımsa bunlar söyleyecek ötekiler yok hükmündedir..."[469]

Kürt meselesinin akisleri devam ederken Erzurum Mebusu Celaleddin Arif ve doğulu mebuslar Meclise 28 Şubat 1920 tarihli bir önerge verdiler. 1 Mart celsesinde okunan önergede, "*Jurnal Doryan*" gazetesine Kürtlerin Ermenilerle anlaşarak bağımsız devlet kuracakları yolunda demeç veren Seyyid Abdülkadir'in âyan üyeliğinin düşürülmesi isteniyordu. Âyan Meclisine de gönderilen önerge şöyleydi:

Meclis-i Mebusan Riyâset-i Celilesine

Âyan âzasından Abdülkadir Efendi, Şerif'in Bogos Nubarla olan fuzulî mukavelenamesi hakkındaki reyini soran Jurnal Doryan Gazetesi muhabirine zirdeki beyanatta bulunmuştur:

"Malûm olduğu üzere Ermeniler altı vilâyetin kendilerine verilmesini istediler. Bunun üzerine biz Kürtler de bu vilâyetlerde ekseriyeti bizim teşkil ettiğimizi söyleyerek Meclis-i Âliye müracaat eyledik ve tahkik için bir Hey'et gönderilmesini talep ettik. Bogos Nubar buna muvafakat etti. Bundan mâdâ Kürtler aleyhinde propaganda yapmamayı vaad etti. İşte matbuatın bahs ettiği Kürt–Ermeni itilâfı bundan ibarettir. Şerif Paşa'ya gelince; kendisi Kürt Cemiyetinin murahhasıdır ve Cemiyetin mahiyet-i milliyyesi vardır. Binaenaleyh Şerif Paşa Kürt murahhası olarak hareket edebilir. Biz Kürtlerle meskûn altı vilâyetin muhtariyetini istiyoruz"

Bu ifadesi vâki ise Seyyid Abdülkadir Âyan azası sıfatı ile Kanun-u

469 Bkz. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade) Devre: 4 İçtima Senesi: 1, 26 Şubat 1336 (1920), s. 212

Levent Şahverdi Arşivi

Esâsinin 46. maddesine tevfikan Zât-ı Hazret-i Padişâhiye ve vatanına sadakat ve Kanun-ı Esâsi ahkâmına riayet edeceğine dair yemin ettiği halde bir kısım memleketin iftirakına sâî olduğunu isbat sureti ile yemininde hânis olmuş ve Kanun-u Esâsinin kırk sekizinci maddesine tevfikan Âyan azalığına istihkakını iskat etmiştir. Esasen bütün Kürt aşiretleri ile ahalisi Şerif'in vekâlet-i fuzuliyesini red ettiler ve camia-i Osmâniyeden ayrılmak istemediklerini bildirdiler. Binaenaleyh mumaileyh Abdülkadir Efendi hakkında Kanun-ı Esâsi ahkâmına tevfikan icra-yı muamele edilmesini talep ederiz.[470]

Celaleddin Arif'in bu önergesi Âyan Meclisine gelince 4 Mart 1920 celsesinde Seyyid Abdülkadir söz aldı: "... Bendenizin bazı maruzatım var. Dün, gazetelerde Meclis-i Mebusandan dâiniz hakkında, buraya bazı takrirler geldiğini okudum. Mebusanın bu babta selâhiyeti olup olmadığını söylemek ve bunun esbabını arz etmek istiyorum. İsterseniz bir celse-i hafiyye akdedelim. Hal münasip ise şimdi söyleyeyim, değilse celse-i hafiyye akdini teklif ediyorum..."[471]

Rıza Tevfik, "meseleyi çalkalamak doğru değildir" dedi ve gizli celsede görüşülmesi benimsendi. İkinci celse gizli yapıldı. Kırk dakika kadar süren gizli celsenin zabıtları olanmadığı için konuşulanlar bilinmiyor... Gizli oturum Meclis-i Mebusanı tatmin etmemiş olmalı ki, 15 Mart 1920 celsesinde Seyyid Abdülkadir'in önergesi okundu.[472]

470 Erzurum Mebusu Celaleddin Arif ve rüfekasının, âyan azası Abdülkadir Efendinin Kürtler hakkında Jurnal Doryan gazetesine verdiği beyanata dair takriri. Bkz. MMZC. Devre: 4 İçtima Senesi: 1, 1 Mart 1336, s. 301

471 Seyyid Abdülkadir'in gazetelerde şahsı hakkında vaki isnadatın esbabını izah için bir celse-i hafiye akdine dair telgrafı. Bkz. Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima senesi: 1, c. 1, İ: 16, 4 Mart 1336(1920), s. 176

472 Mondros Mütarekesi ile Osmanlı parçalanma sürecine girince, İstanbul'da çok sayıda dernek kuruldu. Kürtler de Âyan üyesi Seyyid Abdülkadir başkanlığında Kürt Teali Cemiyetini kurdular. Süleymaniyeli Babanzadeler ile Bedirhaniler cemiyette rekabet içindelerdi. Cemiyetin "Kürdistan" ve "Jin" isimli yayın organları vardı. Cemiyet başkanı Seyyid Abdülkadir (1856–1925), Hakkari'nin Şemdinli (Şemdinan) ilçesindeki aşiret lideri Şeyh Ubeydullah'ın oğluydu. Beyrut, Şam ve Bitlis mahkemelerinde sorgu ve ceza hakimliği yaparken, azledilip Medine'ye sürüldü (1894). Meşrutiyetin ilânıyla İstanbul'a gelen Abdülkadir 27 Aralık 1908'de Abdülhamid tarafından Âyan üyeliğine atandı. Damat Ferit kabinesinde Şura-yı Devlet riyasetine getirildi (4 Mart 1919) ancak 19 Mayıs 1919'da istifa etti. Abdülkadir, Kürt Teali Cemiyeti başkanı olarak İstanbul'da Amerikan, İngiliz ve Fransız heyetleri ile temastaydı. 8 Aralık 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Hohler ile görüşmesinde şunları söyler:"... Kürtler güç

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak ne önergenin kendisi ne Kürt meselesi üzerine konuşan olmadı. Seyyid Abdülkadir de zaten olayı reddedip gerekirse istifa edeceğini söylediğine göre, meseleyi burada kapatılabilirdi. Âyan Meclisi zaten duyarsız ve sorumsuz bir seçkinler kulübüydü. Tarikat lideri ve Kürt önderi Seyyid Abdülkadir'in önergesi aynen şöyleydi:

Meclis-i Âyan Riyaset-i Celilesine

Geçen gün Meclis-i Mebusanda vilâyât-ı şarkiyye mebusları tarafından verilen bir takrirde, bendenizin "Jurnal Doryan" Gazetesi muhabirine bazı beyanatta bulunduğum serriştesiyle Âyanlıktan iskatım için bir takım sözler sarfolunduğu mesmuu acizanem olmakla, bu babda bazı ifadatta bulunmak mecburiyetini hisseyledim. Şöyle ki:

Mezkûr gazeteye asla öyle bir beyanatta bulunmadım. Binaenaleyh, ilk nokta-i istinadı böyle biesas olan iftira âlud iddiları kemal-i nefretle müddeilerine red ve iade ederim. Şerafet ve diyanete dokunan bu isnadat-ı nifakcuyânenin nerelerden mülhem ve ne gibi ağrazın mahsusu olduğu bedahatiyle iktifa etmeyerek, tafsilen beyan ve irae edebilirsem de, Devlet ve Milletin bulunduğu şu hal içinde şahsiyyata müncer olacak bir bahse girişmeyi muvafık bulmuyorum. Şunu da kaydetmeden geçmeyeceğim ki, herkesin malumu olduğu üzere Sâye-i Risaletpenâhide ummüyyen diyanetin, devletin, vatan ve milletin şeref ve saadetini feyz ve terakkisini görmeye matuf olduğu cihetle eğer Meclis-i Âyan'dan çekilmemde memleket için bir faide mutasavver ve bu suret arzuyu âliye muvafık ise istifa etmeyi de

durumdadır. Şahsi görüşüm vaziyetin tehlikeli olduğudur... Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli oluyor." Calthorpe'un yardımcısı Amiral Webb'in Londra'ya gönderdiği raporda Abdülkadir şöyle değerlendirilir:" Satın alındığı takdirde güçlük çıkarmaz." *(M. Kemal Öke, İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu,Boğaziçi Yayınları,1989).* Damat Ferid ve Ali Rıza Paşa hükümetlerinin Kürtlere özerklik tanıyacağını İngiliz Yüksek Komiseri Mr. Hohler'e açıkladı. Cemiyet, Doğuda Kürdistan kurulması ve Kürt haklarını savunmak üzere Paris'teki Şerif Paşa'nın Nubar Paşa ile Paris Sulh Konferansına rapor sunmasını istedi. Abdülkadir otonomi, Babanzadeler bağımsızlık taraftarıydı. Ekim 1922'de âyan üyeliğinden istifa eden Abdülkadir, Musul sorunu nedeniyle İngilizlerle tekrar temasa geçmiş, 1926 yılındaki isyanı planlamıştı. Şeyh Sait isyanı beklenenden erken başlatıldı (13 Şubat 1925). 12 Nisan 1925'de tutklanan Seyyid Abdülkadir ve arkadaşları, Şark İstiklâl Mahkemesinde yargılandı ve yabancı elçiliklerle bağımsız Kürdistan için temasa geçtiğini kabul etti. 27 Mayıs 1925'de Diyarbakır'da yargılanıp idam olundu. Bkz. A.S. Örgeevren, Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Temel Yayınları 2008

Levent Şahverdi Arşivi

hizmet ve şeref addedeceğimi, isnadat-ı mugalatakâraneden hoşlanacak zevata ihtardan kendimi alamıyorum. 12 Mart 1336

Âyandan
Seyyid Abdülkadir[473]

5. İngilizlerin Meclis baskını

İşgal altında çalışan Osmanlı Meclisinin kabul ettiği Misak-ı Milli metni İtilaf Devletlerine bir meydan okumaydı. Yüksek komiserler Meclisin açılmasıyla İstanbul'a gelen milliyetçilerin Müttefiklere meydan okuyan konuşmalarını izliyor, barışı kabul ettirmenin zorluğunu anlıyorlardı. Bunun için kuvvet kullanmayı düşündüler.[474] O günlerde İtilaf Devletlerini kızdıran bir olay yaşandı. Çanakkale'de bulunan Akbaş cephaneliği Köprülü Hamdi Bey tarafından basılarak silahlar Anadolu'ya kaçırılmıştı.[475] İngilizler Milli Harekete yakın duran Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Erkanı Harbiyei Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın (Çobanlı) istifasını istediler. Ali Rıza Paşa iki kabine üyesini feda ettği halde işgalciler daha sertleşince 3 Martta kendisi de çekildi. Hükumeti 8 Mart 1920'de Bahriye Nazırı Salih Paşa kurdu. İtilaf devletleri 10 Mart 1920'de Londra'da toplanarak İstanbul'u işgal kararı aldılar. İşgalin amacı Sevr'in empoze edilmesi ve Meclisi tehdit ederek susturmaktı. Karara İtalyan temsilci çekimser kalmıştı.[476]

473 Bkz. Seyyid Abdülkadir Efendinin Meclis-i Mebusanda, vilayat-ı şarkiyye mebusları tarafından hakkında verilen bir takrire dair takriri. Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima senesi: 1, c. 1, İ: 19, 15 Mart 1336(1920), s. 201

474 Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, c. I, s. 366 vd. Ankara 1973

475 Atatürk'ün kahraman arkadaşımız dediği Köprülü Hamdi Bey, eski Edremit Kaymakamı olup (1917–1919) Damat Ferid hükümetince görevden alınmıştı. İzmir bölgesinde işgal başlayınca Kuvayı Milliye müfrezelerinin silahlanmasını üstlendi. 26/27 Ocak 1920 gecesi Fransızların koruması altında bulunan, Gelibolu Eceabat arasında Anafarta deresinin döküldüğü koydaki Akbaş Cephaneliğini bastı. 1918 sonlarında Ruslar Batum'u terkederken ordumuzun ele geçirdiği cephane ve mühimmat Akbaş cephaneliğine nakledilmişti. Fransızlar burdaki cephaneyi Çarlık yanlısı Vrangel ordusuna vereceklerdi. Köprülü Hamdi Bey burasını basıp silahları Lapseki'ye kaçırarak Kuva-yı Milliye emrine vermiştir. Hamdi Bey baskın sonrasında Biga'nın İnova köyünde gizleniyordu. Köylülerin ihbarı üzerine ani bir baskınla yakalanıp, Çerkezlerden oluşan Anzavur çetelerine teslim edilen Hamdi Bey'in cesedi, bir arabanın arkasına bağlanıp Biga sokaklarında günlerce sürünerek teşhir edilmiştir. (17 Şubat 1920)

476 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 179

Levent Şahverdi Arşivi

İtilaf Devletleri asayişi koruma bahanesiyle İstanbul'u işgal kararı alınca, amaçlarını Saraya ve hükümete bildirdiler. Bunun üzerine Sultan Vahdeddin, Meclisten bir heyetin kendini ziyaret etmesini istedi. Celâleddin Arif, Rauf Bey ve Konya Mebusu Vehbi Efendi, Meclis Başkanlık divanınca görevlendirildi. İşgal 16 Mart 1336 (1920) günü Şehzadebaşı Karakolu'nun basılmasıyla başladı. Sabah erkenden Şehzadebaşı karakolunu basan İngiliz askerleri uykudaki beş askerimizi şehit ettiler.[477] Bütün hükümet daireleri işgal edildiği gibi, Mebusan Reisi Celaleddin Arif'in Beyoğlu'ndaki avukatlık bürosu da basılıp tahrip edildi. Celâleddin Arif Sadrazam Salih Paşa'dan bir cevap alamayınca saklanmaya başladı. Nerede olduğu bilinmiyordu.

İşgalden habersiz Meclise gelen mebuslar Şehzadebaşı olayını duyunca heyecana kapıldılar. Celaleddin Arif Bey'in de mesajı gelmişti: *"... Muhterem efendilerim; Bugün alessabah Beyoğlundaki yazıhaneme Fransız ve İngiliz polisleri taarruzla, kapıyı kırarak içeri girmişler; beni aramışlar, bittabi yazıhanemde değildim... Ne sadrazamı ne Hariciye Nazırını yerinde bulamadım. Mabeyn Başkatibine meseleyi anlattım. Tevkif olunup ifayı vazifeden mahrum kalmamak için ben de şimdilik başımın çaresine bakacağım... Şimdilik Allahaısmarladık efendilerim. 16 Mart 1336. Celaleddin Arif."*[478]

Celaleddin Arif Bey'in mesajı Mecliste panik yarattı. Meclis İkinci Reisvekili Abdülâziz Mecdi ile Konya Mebusu Vehbi Efendi, Rauf Bey'le Saraya gittiler. Huzurda konuşulanları Rauf Bey'den aktaralım: Konuklarını soğuk karşılayan Vahdeddin, "İşittiniz mi beyefendi? Bu adamlar herşeyi yaparlar. Bu kadarla kalmaz, daha fazlasını yaparlar. Onun için, Meclisteki konuşmalarınıza dikkat edin!"

Konya Mebusu Vehbi Hoca: "Efendim, ne yapsalar milleti yıldıramazlar. Millet Hilâfet ve Saltanata sadıktır. Memleketin kurtarılması için uğraşıyoruz. Müsterih olunuz!"

Abdülâziz Mecdi, pencereden görünen düşman zırhlılarını işaretle: "Padişahım, bu kâfirlerin zoru işte su kenarına kadardır. Ötesinde sök-

477 Bkz. İ.H. Danişmend, Kronoloji, c. 4, s. 464

478 Bkz. Osman Ergin, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, s. 112, İstanbul Kenan Basımevi 1942.

Levent Şahverdi Arşivi

mez. Anadolu pulat'tır. Memleketin selâmeti için mücadelede mutlaka muvaffak olacaktır. Bundan emin olunuz."

Vahdeddin, söylenenleri duymuyormuş gibi, zihnindeki nakaratı tekrarlıyordu: "... *Tekrar ediyorum, akıl için yol birdir. Vaziyet meydanda, isterlerse Ankara'ya da giderler...*"[479]

Rauf Bey: "Misak-ı Millî ile tesbit edilen Hilâfet ve Saltanat makamı ile memleketin kurtarılması bahis konusudur. Cereyanı hale göre eğer biz, bu milletin duygularına tercüman olabiliyorsak, milletin sizden istediği Meclis kararı olmadan herhangi bir milletlerarası vesikayı imzalamamaktır. Aksi takdirde istikbali karanlık görürüz. Akıbetin ne olduğu şimdiden kestirilemez."

Vahdeddin: ***"... Rauf Bey, Rauf Bey. Ortada bir millet var, koyun sürüsü.. Buna bir çoban lâzım.. O da benim.!"*** Heyet Yıldız'dan ayrılıp Meclise döndü...[480]

6. Rauf Bey'in tutuklanması

İstanbul'un işgali 16 Mart 1920 sabahı başladı. Kırk bin Fransız, otuzbeş bin İngiliz ve iki bin Yunan bahriye askeri zaten İstanbul'da bulunuyordu. Müttefik savaş gemileri birer ikişer sahile yayılarak 33'lük toplarını Meclis ve Saray'a çevirdiler. Birkaçı da Kumkapı–Yeşilköy açıklarına demirledi. Karaya çıkan İngiliz askerleri Şehzadebaşı Karakolunu basıp uykudakibeş mızıka efradını şehid ettiler. Harbiye ve Bahriye Nezareti dahil, PTT ve diğer nezaretleri ve kamu binaları işgal edildi. Kuvvet gösterisinde bulundular. Beyoğlu'ndaki Rum ve Ermeniler yabancı askerlere konfeti yağdırıyordu.

Bir İngiliz müfrezesi 18 Mart 1920 sabahı Meclis-i Mebusan kapısına dayandı. Mebuslar İngiliz askerlerinin kuşatması altında içeri giriyordu. Müfreze komutanının içeri gönderdiği kağıtta, Rauf Bey, Kara Vasıf, Numan Usta, Şeref ve Faik Bey'lerin teslim edilmeleri isteniyordu. Meclis Başkan Vekili Hüseyin Kazım Kadri, bilgi almak üzere dışarı çıktı. Kapıdaki muhafız bölüğü müdahale edemiyor, emir alacak makam bulamıyordu. Ayan üyesi Çürüksulu Mahmut Paşa,

479 Öyle tahmin olunur ki, Vahdeddin'in bu cümlesi İngilizlerin yakında Ankara'ya da yürüyebileceğini ima etmiş olabilir. Bu düşünce Rauf Bey'in Anadolu'ya kaçmasını engellemede psikolojik bir bariyer oluşturmuştur.

480 Rauf Bey Vahdeddin'in bu "sürü ve çoban" hikayesini daha önce Mondros dönüşünde de duymuştu. Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 268–270

Levent Şahverdi Arşivi

Celal Nuri, Miralay Şevket, Süleyman Nazif ve Ahmed Emin, Cemal ve Cevat Paşalar Meclis dışında tutuklanmışlardı.

Listenin başında Anadolu hareketinin temsilcisi Rauf Bey'in adı vardı. Arkadaşları başına toplanmıştı. Meclis deniz kenarında Fındıklı Sarayı denilen eski bir sultan yalısındaydı. Bitişikteki Âyan Meclisi tarafına geçip bir motorla kolayca kaçabilirdi. Yunus Nadi, İbrahim Süreyya, Yusuf Kemal, Zeki ve Hüsrev Beyler kaçmasını öğütlüyor, Kara Vasıf gözlerinin içine bakıyordu. Rauf Bey, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'le kapıdaki İngiliz askerlerine haber göndererek, *"Zorla teslim alındığına dair bir kağıt vermeleri şartıyle teslim olacağını bildirdi!*[481] İstenen kağıdı İngilizlerden alan Rauf Bey bunu bir vesika olarak Meclis Başkanlığına bıraktı ve Kara Vasıf'la birlikte İngiliz askerlerine teslim oldular.[482]

Rauf Bey'in İngiliz müfrezesine teslim oluşu diğer mebusların gözü önünde 18 Mart 1920 günü cereyan etmişti.[483] Yanındaki Denizli Mebusu Yunus Nadi yaşan olayı anılarına yazdı: *"Öğle üzeri Meclise gittim. Büyük kapının kısa merdivenle çıkıldığı alt kat salonunda Rauf Beyi bir aşağı iki yukarı dolaşıyor buldum. Beni şen ve şuh karşıladı:*

– Gelsin deyyuslar, işte buradayız', dedi ve güle güle durumu kendi gördüğüne göre anlattı. O söyledi ben dinledim. Konuşma her şeyin bitip bitmediği, artık savuşma sırası gelip gelmediği noktasına geldiğinde Rauf Bey şunda karar kıldı: Kararımız karar. Ancak biz hadisenin bu kadarını kafi

481 Rauf Bey'in o andaki psikolojisi: "... Arkadaşlarım benim kaçmamı isterken, ben kendi rahat ve huzurumu hiç tereddüde düşmeden feda edebileceğim başka şeyler düşünüyordum..." Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 272

482 Rauf Bey, Calthorpe'un Mondros'ta kendine verdiği güven mektubuna benziyen bu vesikanın suretini anılarına koymamıştır. Mealini Hüsrev Gerede'den öğreniriz: *"... Osmanlı Meclis-i Mebusanı âzasından Hüseyin Rauf ve Vasıf Beyleri Meclisten, mevcut mebusların adem-i muvafakat ve protestolarına rağmen, cebren aldık..."* Bkz. Hüsrev, İstanbul Felaketi, Hakimiyet-i Milliye, No. 22, 17 Nisan 1336/1920. Ahmed İzzet Paşa, Rauf Bey'in tutuklanmasında Damat Ferid Paşa'nın rolüne değinir. Bkz. Feryadım, C. II, s. 76

483 Tutuklananlar arasında bulunan Edirne Mebusu Şeref Aykut'a göre, Meclis Reisvekili olan H. Kazım Kadri Bey Saray casusu gibi davranıyor, ingiliz askerlerinin mebusları tutuklamasını sanki sevinerek izliyor gibiydi. Şöyle: *"... Meclis Reisvekili H. Kazım Kadri o günlerde sık sık Saraya dadanmıştı. İngilizlerin emrini bize sıkılmadan sevinerek tebliğ etti. Utanmasa gülecekti."* M. Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi ve Malta Hatıraları, s. 268. Alfa 2010. Saray'ın Hazine-i Hassa Müdürü Refik Bey, H. Kazım Kadri'nin akrabası idi.

Levent Şahverdi Arşivi

görerek savuşursak Meclisin alt tarafı panik yaparak dağılır. Ben istiyorum ki Meclis dağılmasın, fakat dağıtılsın... Onun için onları beklemek lazım. Bunu bilhassa kendim için vazife görüyorum. Bakalım ne zuhur eder?"[484]

Yunus Nadi ileri bir analiz de yapar: "... Umumi ve kati fikrim odur ki, Rauf Bey'in sürüklendiği netice, galiba kendisinin o zaman için öyle olmasını muvafık gördüğü neticedir. Kara Vasıf neticeye kerhen sürüklenmiştir. Kulakları ağır işittiği için bahse karışmıyor, bir heykel gibi sadece söylenenleri zeki gözlerle takibe çalışıyordu..."[485]

Tekrar Meclis salonuna dönelim. Mebusan reisi Celâleddin Arif Bey'in Beyoğlu'ndaki avukatlık bürosu 17 Mart günü basılmış, kendisi bulunamayınca eşyaları parçalanmıştı. Ne Saray ne Dahiliye Nezareti ile irtibat kuramamış, İngilizlerin eline düşmemek için Üsküdar Özbekler Tekkesine sığınmıştı. Meclis-i Mebusan, Reisvekili Hüseyin Kazım (Kadri) riyasetinde toplandı.

Arkadaşlarının alınıp götürülmesine tepki gösteren Rıza Nur, Tunalı Hilmi ve 16 arkadaşı derhal bir önerge hazırladılar. Önergede *"vazife-i mukaddesenin emniyetle ifasına imkanbahş bir hal ve vaziyetin tahassülüne kadar"* yasama faaliyetine son verilmesi isteniyordu. Meclisin son konuşmasını Sinop mebusu Rıza Nur yaptı. Bu tarihi konuşmayı zabıtlardan aynen veriyoruz:

*" **Rıza Nur Bey (Sinop):** Efendiler; mühim bir tarihî anı yaşıyoruz. Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir musibete dûçar olmamıştır. Payitaht-ı Osmani ve Darülhilâfet-i İslâmiyye bu gün ecnebî devletlerinin silahlı işgâli altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucib hiç bir hal mevcut değildir. Meclis-i Mebusan-ı Osmanî tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vâsıf, Faik ve Şeref Beyler ve Numan Efendi, işgal kuvvetleri tarafından cebren alınıp tevkif edildi. Bu hâl, hukuk-u esasiyyeye ve hukuk-u düvel'e tamamiyle muhaliftir. Bilâ kayd ü şart istiklâl-i vicdan ve efkâra malik olmayan bir Meclis-i Mebusanın serbestçe ittihaz-ı karar eylemesi mümkün olmıyacağından millet vekillerinin masuniyyetine karşı ikâ edilen bu tecavüzü protesto ediyoruz. Bu protestomuzun, bütün cihan heyet-i teşriyyesinin ve bilhassa bil-cümle parlamentoların maderi olan Britanya Parlamentosunun ve bu gibi vakayi'i tarihiyyeye defaat ile sahne olmuş Fransız ve İtalya Parlamentolarının sem-i ıttılâına vâsıl olmasını*

484 Bkz. Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, s. 179
485 Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, s. 180

Levent Şahverdi Arşivi

temenni ederiz. Bu gün deruhde ettiğimiz vazife-i milliyyeyi ifâya ancak bu derecede kadiriz. İşte bu esbâba binaen verdiğimiz bir takrir ile bir teklifte bulunuyoruz. Bu takririmizi millî bir vesika olarak tarihe tevdi ediyoruz.."[486]

Rıza Nur ve 16 arkadaşının verdiği önerge, vesika olsun diye tarihe emanet edildiğine göre, bunu biz de yerine getirelim:

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Kanun-u Esâsi-i Osmaninin 7 nci maddesi mucibince "sulh ve ticarete ve terk ve ilhak-ı araziye ve Tebaa-i Osmaniyyenin Hukuk-u asliyye ve şahsiyyesine taallûk eden ve Devletçe masarifi mucib olan muahedatın akdinde Meclis-i Umuminin tasdiki şarttır."

Harb-i Umuminin memleketimiz için pek na-müsait şerait dahilinde hitam bulması hasebiyle elim bir vazife-i tarihiyye ifasına davet olunan Meclis-i Mebusan, ahiren Makarr-ı Hilafet ve Saltanat-ı Seniyyede ahval-i fevkalade tahaddüs etmesi ve Meşrutiyyetle idare olunan memalikin kâffesinde milletvekillerine temin edilen masuniyat ve muafiyatın ilca-yı vakayi' ile müntezi' olması hasebiyle, vezaif-i mebusînin icabatını memleketin vaziyet-i hazırası ile telif imkânından mahrum kalmıştır. Her şeyden evvel hürriyet-i efkâra ve istiklâl-i vicdana vabeste olan bu vazife-i mukaddesenin emniyetle ifasına imkânbahş bir hal ve vaziyetin tahassülüne intizaren umumî inikatların tehirini teklif ederiz.

Bolu / Tunalı Hilmi Sinop / Dr. Rıza Nur Maraş / Tahsin[487]

Tunalı Hilmi ve arkadaşlarının önergesi ittifakla kabul edildi. Önerge *"kutsal vazifenin serbestçe yerine getirileceği ortamın zuhuruna kadar"* görüşmelerin tehirini istiyorsa da, Osmanlı meclisi bir daha asla toplanmamak üzere tarihe karışmış oldu...[488]

486 Bkz. MMZC. Dördüncü Devre-i İntihabiye (İctima-ı Fevkalade), 24. İnikad, 18 Mart 1336 (1920), s. 495

487 Bolu Mebusu Hilmi Bey ve rüfekasının vazife-i memuriyetinin icrasında ehemmiyet bahş olacak bir hal vukuuna dair Meclis-i Mebusanın umumi inikatlarının tehirine dair takriri. Bkz. MMZC. Dördüncü Devre-i İntihabiye (İctima-ı Fevkalade), 24. İnikad, 18 Mart 1336 (1920), s. 496

488 Mebusların tekrar toplanma ihtimalini önlemek için Vahdeddin, Merkez Komutanı Mustafa Natık Paşa'yı göndererek Meclisin kapısına kilit vurdurdu. İstanbul Muhafızı Natık Paşa 12 Nisan 1336 Pazartesi günü jandarma ve polis efradiyle Meclise gelerek İkinci Reis Abdülaziz Mecdi Efendi ile buluşup Vahdeddin'in iradesini tebliğ etti. Vahdeddin'in iradesi: *Esbabı zaruriye-i siyasiyeden naşi meclis-i mebusanın feshi iktiza etmesine ve kanun-u esasimizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince ledel iktiza heyeti mebusanın feshi*

Levent Şahverdi Arşivi

7. Âyan Meclisinin tutumu

Meclis-i Mebusanın görüşmelere ara verme kararı, zabıtlarıyla birlikte Âyan Meclisine gönderildi. Ancak gündemine ancak iki gün sonra 20 Mart 1920 tarihli oturumda gündeme alındı. Parlamentonun güngörmüş âkil adamları sayılan Âyan Meclisi (senato), meclis açılmadan dizayn edilmişti. 12 Ocak 1920 günü açılan yeni dönemde, önce yeni atamalarla ilgili iki padişah iradesi okundu. Riyasete Tevfik Paşa, reisvekilliklerine Ferik Rıza Paşa ile Aristidi Paşa atanmışlardı. Âyan'ın yeni atanan üyeleri: [489]

Mustafa Sabri Efendi, Maliye Nâzırı Tevfik Bey, Ticaret ve Ziraat Nâzırı esbakı Kostaki Vayani Efendi, Maarif Nâzırı sabıkı Rıza Tevfik, Hariciye Nezareti müsteşarı İzzet Fuat Paşa, Dar-ül Hikmetü'l-İslâmiyye Reisi Mustafa Asım Efendi, esbak Konya Mebusu Zeynel Abidin Efendi, Şûra-yı Devlet Reisi Rauf Paşa, Dahiliye Nâzırı Adil Bey, Adliye Nâzırı Mustafa Efendi, Ticaret Nâzırı Hâdi Paşa, Evkaf Nâzırı Hamdi Efendi, Sabık Adliye Nâzırı Vasfi Efendi ve Maarif Nezareti Tedrisat-ı Âliyye Müdürü Naim Bey [Babanzade].[490]

Kanun-ı Esâsiye göre âyan üyeleri, 40 yaşını doldurmuş, yüksek tahsilli ve önemli hizmetlerde bulunanlar arasından tek taraflı iradeyle atanıyor, üye sayısı mürettep azanın üçte birini geçemiyordu. Üyeliğe atanan 14 kişi, 7'şer kişilik 2 grup halinde 16 Mart 1919 ile 15 Eylül 1919 tarihli Kararnamelerle atanmıştı. Meclisin kapalı olduğu Damat Ferit hükûmetleri zamanına raslıyordu. Çürüksulu Mahmut Paşa'ya göre atamalar keyfi yapılmıştı. Son işgaller karşısında mürettep sayı değiştiğine göre, Kanun-ı Esâsinin 61. maddesine göre âyan üyelerinin sayısı da belli olamazdı. Bu konuşmaya öfkelenen Damat Ferid Paşa, padişahın hukuk-u şahanesini tartışmaya açtığı için Çürüksulu Mahmut Paşa'yı "haddini aşan edebsizlik" diye suçladı...

Diğer nokta, yeni atanan 14 kişi Hürriyet–İtilaf yanlısı ve Milli Mücadeleye karşı çıkan kimselerdi. Meclis-i Âyan'daki İttihatçı ço-

hukuku şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen ber mucibi kanun feshini irade eyledim. Fi 11 Nisan sene 1336 Takvim-i Vekayi 13 Nisan 1336 (1920), No. 3826. İradenin tebliğ tarzı için Bkz. Belgeler ve Fotoğraflarla Meclis-i Mebusan, TBMM. Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2010, s. 357-358

489 Âyan Meclisi hakkında akademik bir çalışma için bkz. H. Haydar Demirci, İkinci Meşrutiyette Âyan Meclisi (1908–1912), Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2006

490 Bkz. Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1 c. 1, s. 2–3, 12 Kanunusani 1336 (1920)

Levent Şahverdi Arşivi

ğunluğun kırılması amaçlanmıştı. Şeyhülislâm Mustafa Sabri, Rıza Tevfik, Mustafa Asım Hoca [Yörük], Zeynelabidin Efendi, Hamdi ve Vasfi Efendiler...

Mebusan Meclisinin protesto mahiyetindeki ara verme kararı işte bu zevatın önüne gelince, tüyleri bile kıpırdamadı. Sanki Şehzadebaşı Karakolunda beş asker şehit edilmemiş, Meclis işgal edilip mebuslar tutuklanmamış; sanki başka ülkenin insanlarıydı. Medreseli Vasfi Hoca'nın, *tehir-i müzakere* kararını nasıl algıladığını kürsüdeki sözlerinden anlayabiliriz: *"... İçlerinden bazı mücrimlerin takibe uğraması münasebetiyle müzakeratı tehir etmişler... Bu ise vâki olan takibatı protesto etmek veya bir nümayiş yapmak şeklinde oluyor. Bunun başka bir manası olamaz..."* [491]

Aynı Vasfi Hoca kalp hastası eski Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin (Ürgüplü) Malta'ya sürülmesi üzerine de konuşmuştu. Âyan üyeliği devam eden Şeyhülislamın ailesi âyandan yardım istemiştir. Vasfi Hoca 5 Şubat 1920 oturumunda konuşur: ***"... Böyle birinci sınıf mücrimler olduklarına şüphe etmediğimiz harp kabinelerine mensup kimselerin hâlâ Âyan azası sayılması, bu Meclisin Şeref ve haysiyetine bir nakisedir..."***[492] Medreseli Vasfi Efendinin kini dini kadar güçlüd olduğu için, mücrimleri yakalayıp cezalandırmak sanki İngiliz askerinin göreviydi... Hırka ve lokma Müslümanına göre mebusların işgalciler tarafından tutuklanıp mağdur edilmesi, vicdanını yaralamıyordu. [493]

İnsanın kanını donduran sözler, Vasfi Hoca ardından kürsüye gelen İngiliz kölesi Filozof Rıza'dan duyulur. Onun öfkesi İngiliz askerine değil Kuva-yı Milliye denilen eşkiya gürûhunadır... Cümleleri işbirlikçi ruhunu rahatsız etmiyordu. Siyah harflerle okuyalım:

491 Bkz. Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1 c. 1, s. 228–229, 20 Mart 1336 (1920)

492 Bkz. Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima Senesi: 1 c. 1, s. 228–229,

493 Beyazıt dersiamlarından Ali Efendinin oğlu olan Vasfi Efendi (1878), rüşdiye ve Mekteb-i Kuz'at mezunu. 1900'de Erdek naibi atandı. 1908'de Karesi mebusu seçildi. 31 Mart isyancıları arasında ve Ayasofya meydanındaydı. Kartal naibi oldu. Mütarekede Hürriyet ve İtilaf Fırkasını canlandırmaya çalıştı. Damat Ferid hükümeti tarafından Evkaf ve Adliye Nazırılığına atandı. Kartal naibi iken yolsuzluğu tesbit edilmişti. 15 Eylül 1919'da devletin umur görmüş Osmanlı ricali sayılarak Âyan üyeliğine getirildi. Zeynelabidin Efendi, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi ve İskilipli Atıf Hoca gibi Ege bölgesinde özerk İyonya Devleti kurulmasını isteyenler arasında. Zaferden sonra Refet Paşa İstanbul'a girince Mustafa Sabri ile İngiliz elçiliğine sığınıp Romanya'ya kaçtı.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Mâlûm-u âliniz Meclis-i Mebusan açılsın diye Kuva-yı Milliye kıyameti kopardı. Bizim kabinelerimize falan birçok iftiralardan sonra... nihayet Meclis-i Mebusanı açtılar ve bu şekilde buraya geldiler. Şimdi nasıl kendi kendilerini tûl-u müddet (uzun müddet) tatil etmek istiyorlar. Bu, kendi kendilerinin yapacakları iş değil. Güya burada hürriyet yokmuş. Bu doğru değildir. (...) Hariçten vaki olmuş bir tazyik de yoktur. Herhalde kabahatleri, cürümleri, bedahat derecesini bulmuş olan bazı adamları (enternasyonalman) tevkif etmek istemişlerdir ve bizim kendilerini tedip edemediğimizden dolayı istemişlerdir. Bunu açık söylemeli.(...) Şunu arzetmek isterim ki, Meclis-i Milli öyle Süleymaniye kulübü gibi istediğin zaman açılıp kapatılamaz. Burası öyle bir yer midir?.."[494]

Rıza Tevfik kendinin ve Ali Kemal'in çocukluğa kadar inen aşağılık kompleksini, analarının *"kul cinsi"* cariye olmalarına bağlar.. İşbirlikçi ihanetinin örneği olan kişilik oluşumunu anılarında yazmıştır.[495] Darülfünundan kürsü arkadaşı Yahya Kemal onu iyi tanır: "... Rıza Tevfik o sabah denî hilkatinin marifetini göstermiş, arkadaşları olan eski âyan azası [Çürüksulu Mahmud Paşa] tevkif edilirken protestoya mani olmuş, beynelmilel adalet diye birşey vardır, İngilizler o beynelmilel adalet namına hareket ediyorlar, medeniyeti temsil eden İngiltere gibi bir devlete itiraz etmek küstahlıktır diyebilmiştir..."[496] Yahya Kemal, Rıza Tevfik için bir hiciv yazacaktır:

Kimseler kızmasın Rıza Tevfik'e
Sevr'i imzalamaya gitti diye
Çünkü idam olan kişinin
İpini çektirirler Çingeneye.[497]

Âyan ile Mebusan aynı çatı altında çalıştığına göre, mebusların ve Çürüksulu Mahmud Paşa'nın tutuklanması millet egemenliğine indirilmiş darbeydi. Âyan Meclisi İngiliz işgalini protesto edecek yerde ken-

494 Bkz. Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi, Devre: 4, c. 1, s. 229, 20 Mart 1336 (1920)
495 Rıza Tevfik "kul cinsi" tabirini, annesinin Edirne pazarından satın alınmış cariye olmasıyla izah eder. Son güne kadar beraber oldukları Ali Kemal'in annesi de "kul cinsi" cariye olduğu için ikiz ruhlu ve çok iyi anlaşırlarmış.
496 Bkz. Yahya Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, İstanbul 1986
497 Bkz. Hilmi Yücebaş, Filozof Rıza Tevfik, s. 118, Yaylacık Matbaası 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

di arkadaşlarını kınamıştır. Asıl önemlisi Âyan Reisi Tevfik Paşa'nın durumudur. Bunlar olurken ağzından tek söz çıkmadan bir sfenks gibi kürsüde oturur. Tiryaki macunu gibi kokup bulaşmaz bu Tevfik Paşa, ilerde Osmanlının son sadrazamı olacak ve devleti Osmaniye onun kucağında vefat edecektir.[498] İlk sadaretini 31 Mart isyanın üzerine Abdülhamid'den alan Tevfik Paşa, nasıl tahtından indirilirken ikili oynamışsa, aynısını Vahdeddin için yapacaktır. [499]

Tevfik Paşa için bir yorum: *"... Tevfik Paşa babadan kalma, rengi uçmuş, hassası kaçmış tiryaki macunu kabilinden bir zat idi. Onun herhangi bir iş hakkında ve hükümet reisi sıfatıyla imal-i fikr ettiğini bir kere olsun gören olmadı. En büyük meziyeti 'hatırat-ı tarihiyyesi' idi ki, zihinleri bulandırmak ve bugünkü zulüm vakasını unutturmak için en iyi vasıta idi..."* [500]

İstanbul'da bunlar olurken Mustafa Kemal Ankara'da gece gündüz olanları izliyor, 19 Mart 1920'den itibaren Anadolu'nun telgraf hatları onun genelgesini geçiyordu. Kolordular, Valilik, Mutasarrıflık ve kazalara kadar ulaşan Genelge, Ankara'da yeni bir meclisin toplanacağını yazıyordu. Her sancaktan beş mebus seçilecek, İstanbul'dan gelenlerle birlikte Ankara'da yepyeni bir milli irade oluşacaktı...

Osmanlı Meclis kapanınca yeni açılacak Meclise katılmak isteyen mebuslar Ankara yoluna düştüler. Adnan Bey'den Celalettin Arif'e, Fevzi Paşa'dan Rıza Nur'a, Tunalı Hilmi'den İsmail Fazıl Paşa ve Hüseyin Avni'ye kadar 88 mebus Üsküdar - Şile güzergahından Ankara'ya kaçıyor; yolları kontrol eden İngiliz askerleri kimlik kontrolu yapıyordu. Kafilenin birini durdurup arama yaptılar; üzerlerinden çıkan gazeteleri görünce serbest bıraktılar.[501]

498 Taksim'de Tevfik Paşa konağı olarak bilinen 60 odalı konak, vaktiyle İstanbul'da bulunan Baron Blanc isimli İtalyan sefiri tarafından inşa ettirilmişti. Görevi değişince Ayaspaşa'daki bu konağı 19.000 altına Osmanlı hükümetine sattı. Hükümet bu binayı Hariciye Köşkü olarak kullandı. Daha sonra Abdülhamid bu konağı Tevfik Paşa'ya bağışlayıp tapusunu da vermiştir. Bu konak oğullarına kalmış ve daha sonra Park Otele dönüşmüştür. Bkz. İsmail Hakkı Oktay, Yanya'dan Ankara'ya, s. 275–76, Sebil Yayınları 1975

499 Tevfik Paşa'nın ilginç biyoğrafisi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, Osmanlının Altı Paşası, Temel Yayınları 2017; İsmail Hami Danişmend, Tevfik Paşa'nın Vesikalarına Göre 31 Mart Vakası, İstanbul Kitabevi 1974

500 Bkz. H. Kazım Kadri, Hatıralarım, s. 205, İletişim 1991.

501 "Hüsrev Gerede'nin kafilesi, yolda İngiliz devriyelere yakalandılar. Üzerlerinden

Levent Şahverdi Arşivi

8. Teslimiyet gerekçesi ve analizi

İstanbul'da yaşanan kara günler ardından Rauf Bey'in hikayesine tekrar dönelim. Anadolu mücadelesinin kendine en fazla ihtiyaç duyduğu bir zamanda, Rauf Bey'in İngilizlere teslim olması, üzerine bir analiz yapılabilir: İstanbul'un işgale uğrayıp bazı kişilerin tutuklanacağını işgalden beş gün önce (11 Mart 1920) haber alan Rauf Bey, *zata mahsus* şifrelye Mustafa Kemal'e bildirmişti:

"... Dün akşam inanılır İtalyan kaynaklarından itimada değer bir zata gizlice verilen mahrem haberlerde, yabancı mümessillerinin, dün öğleden sonra toplanarak Londra'dan gelen ve İstanbul'daki Kuva-yı Milliye başlarının tevkifi emrini hâvi olan meseleyi müzakere ile kabul eyledikleri, binaenaleyh bu gibi zatların bir an evvel İstanbul'dan uzaklaşmaları gerektiği bildirilmiştir. Biz bunu ya muhaliflerin bir blöfü veyahut Meclisin feshini neticelendirecek olan Ferid Paşa'nın iktidar mevkiine getirilmesi gibi iki şıkka hamlediyoruz. Birinci şıkla; bu gibi zatların kaçmaları neticesinde bir skandal yaparak emellerine nail olmak, ikinci şıkla da, itimatsızlık reyi verecek Meclisi fesh ve geniş ölçüde tevkifler ve İtilâf Devletlerinin de yardımı ile Saltanat Hükûmetiyle birlikte milliyetperverler aleyhine hareket etmektir. Tabii her iki ihtimale karşı da buradan hiç bir yere gidilmiyecek, işin sonuna kadar namus vazifesi yapılacaktır. Salih Paşa, bu vaziyete bilerek sebep olmaktadır. Binaenaleyh, evvelce de arzeylediğimiz veçhile, bu renksiz yeni kabinenin düşürülmesi için çalışacağız ve muvaffak olacağımıza da eminiz..."[502]

Ankara'da bulunan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, Rauf Bey'in telgrafını 'müstacel' kaydıyla aynı gün 11 Mart 1920 tarihli Harbiye Nezareti şifresiyle cevapladı:

(...) İngilizlerin tevkif kararına karşı Meclisin cesurane, nihayetine kadar vazifesine devamı pek nâfi ve parlaktır. Ancak, sizinle beraber vücutları ilerideki teşebbüs ve hareketlerimiz için elzem olan arkadaşların neticede, bize iltihakları esbabı behemehal müemmen olmak şarttır. Aksi takdirde grubun vahdet ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zevatın şimdiden vazifelendirilmesi ile sizlerin hemen buraya gelmeleri

çıkan Times değil, Refii Cevat'ın Alemdar ve Ali Kemal'in Peyam-ı Sabah gazeteleriydi. Bunun üzerine serbest bırakıldılar." *Bkz. Hüsrev, İstanbul Felaketi, Hakimiyet-i Milliye, No. 22, 17 Nisan 1336/1920.*

502 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel 2005, s. 265

Levent Şahverdi Arşivi

***elzemdir. Buraya gelecek zevat arasında memleketi temsil vasıflarını haiz olanlarla, gerektiğinde hükümet teşkil ve idare liyakatinde olan insanların bulunması mühimdir. İtilâf Devletlerinin zecrî muamele tatbik edeceklerine şüphe yoktur...*"**[503]

İtalyan kaynaklarından alınan bu bilgi iyi bir istihbarat olayıdır. Mustafa Kemal de olaylardan Karabekir'i bilgilendiriyordu: "... Rauf Bey gibi ehemmiyet ve hizmetleri bariz olan arkadaşların tevkif olunma ihtimali mevcut olduğunu kendileri de haber vermekteler. Bu halde bize iltihak etmek için ittihazı tedabir etmeleri lazım geleceğini ayrıca bildirdik. İtilaf devletleri sulh hazırlığını tamamladıktan sonra hem tevkifat, hem tazyikata tevessül edecekleri zannındayız..."[504]

Diğer yandan Ankara'daki Fransız Yüzbaşı Boizeau'nun tercümanından alınan bilgiye göre, İngiliz kontrol subayı Withall Ankara'dan ayrılıp İstanbul'a gitmişti. Mustafa Kemal, Rauf Bey'e gönderdiği 11 Mart 1920 tarihli telgrafta, "Bunun İtilaf devletlerince İstanbul'da alınan tedbirlerle ilgili bulunduğu şüphe götürmez" diyordu.[505]

Rauf Bey'in Ankara'ya kaçabilmesi için Mustafa Kemal ayrıca "... ***Osmanlı Bankasıyla bin lira gönderildi. Acele Ankara'ya gel***" telgrafı da çekmiştir. Daha tutuklamalar olmadan Mustafa Kemal'in Ankara'ya kaçması için para gönderdiği tek kişi Rauf Bey'dir. O halde Rauf Bey'in Ankara'ya kaçacak yerde İngilizlere teslim olması nasıl açıklanabilir? Mazhar Müfit'e göre, Rauf Bey'iin Ankara'ya davet edilmesi, İbrahim Süreyya, Yunus Nadi, Mazhar Müfit ve Rauf Bey'le birlikte Kara Vasıf'ın evinde görüşülmüş. Ankara'ya gitmek isteyenlerin hangi yollarla kaçırılacağı ve bunun tedbirleri alındığı halde, "şimdilik gitmekten sarfınazar edilmiş. İhtimal ki tutuklansa bile Malta'ya sürüleceği Rauf Bey'in aklından geçmemiştir. Mazhar Müfit devam eder: "... İşittiğime göre Rauf Bey firarı kabul etmemiş ve mertçe teslim olmayı tercih ederek ve bu yüzden mesele çıkmasını istemiyerek İngilizlere teslim olmuştur..." Mazhar Müfit, olaya iğne batırmaktan kaçınsa da, aynen Mustafa Kemal gibi değerlendirir:

"... Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey'i ve diğer arkadaşları

503 Nutuk I, s. 309; Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 265
504 Telgraf için Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1969, s. 436; Nimet Arsan, s. 196
505 Nutuk I, s. 308; Ayrıca bkz. M.M. Kansu, Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk, c. II, s. 550–551

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'ya çağırması ne kadar yerinde imiş. Davetten üç dört gün sonra zuhur eden vekayi istikbali ne kadar dürüst gördüğünü isbat etti. Paşa'nın meziyetlerinden biri de İstikbali görmesiydi. Maziyi hale nakleder, halden istikbali keşfederdi." [506]

Bu bilgiler ışığında Rauf Bey için daha ayrıntılı düşünülebilir. Rauf Bey, Mazhar Müfit'in yazmadığını da yazarak, daha geniş bir arkaplan çizecektir: *"... Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafıyla, Meclis basılıp da benim, yakalanmam ihtimali belirdiği anda, bazı arkadaşları yanıma alıp, Anadolu'ya kaçmamı istiyordu. Fakat ben, Paşanın işaret ettiği vasıftaki arkadaşlarla kaçtığım takdirde, evvelce Sivas Kumandanlar Toplantısında verdiğimiz kararla tesbit ettiğimiz şekilde, Meclisin ve dolayısıyle Millî Hükûmetin Anadolu'da kurulmasına yol açılmıyacağını düşündüğüm için, İngilizleri dünya ve milletimiz gözünde zâlim ve mütecaviz duruma sokmak maksadıyla, kaçmama kararı verdim. Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım telgrafla da Sivas'taki kararımızı hatırlatarak, 'Biz burada kalıp vicdan borcumuzu yapacağız' diyerek kararımı bildirdim. Esasen Meclis, o güne kadarki çalışmalarıyla yapılması gereken işleri yapmıştı. Misak-ı Milliyi Meclisten geçirdik. Şimdi asıl gayeye erişmek için Meclisi bastırma işi kalmıştı. Bunu behemahal, neticelendirmemiz gerekiyordu. Yoksa kaçmak benim için, üzerinde zihin yormaya değer bir mesele değildi.*

(...) Bir çoklarını Anadolu'ya kaçırdım. Kendim de kaçabilirdim. Fakat, kaçtığım takdirde, Meclisin basılmama ihtimali olduğu gibi, bir başka mahzur da vardı. Felâhı Vatan Grubunu teşkil eden arkadaşların hepsi, bize, daha doğrusu bana inanarak gelmişlerdi. Kaçtığım takdirde, bu arkadaşların, 'İşte, çeşitli vaadlerle bizi buraya getirdiler, şimdi de kaçıp gittiler. Bizim başımızı da belâya soktular' diyerek diğerleriyle birlikte Meclisi devam ettirmeleri ihtimali vardı. Sonra da, ben Anadolu'da bir orduya kumanda edecek değildim. Oradaki arkadaşlar, yeni kuracakları Meclisle, yeni hükûmeti de teşkil edip, idareyi yürütebilirlerdi. Fakat asıl olan, behemehal Meclisin İngilizler tarafından basılmasını sağlamaktı. Bu olmadıkça, Anadolu'da ne Millet Meclisi, ne de Millî Hükûmet kurulabilirdi..." [507]

Rauf Bey Meclisi İngilizlere bastırmadan Ankara'da Meclisin açılamıyacağını düşünmekte. Mustafa Kemal ise, başından beri Meclisin basılıp dağılmasından önce iradesini serbestce kullanacağı Anadolu'da

506 M.M. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk, c. II, s. 552
507 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 266

Levent Şahverdi Arşivi

bir yerde toplanmasını savunuyordu. Rauf Bey ise, Meclis basıldıktan sonra, Anadolu'ya geçme niyetinden hiç söz etmez. ***"Anadolu'ya geçip de bir orduya kumanda edecek değildim"*** diyerek, Ankara'da yaşanacak gelişmeleri Mustafa Kemal'e havale etmiş görünür.[508]

Kısacası Rauf Bey isteyerek İngilizlere teslim olma gerekçesini ***"vicdan borcumuzu yerine getirdik"*** diyerek Sivas *Kumandanlar Toplantısına* bağlar. Bu noktadaki soru, Sivas'ta alınmış bir karar, Rauf Bey'e verilmiş bir görev var mıydı? Sivas'ta yapılan Kumandanlar Toplantısı, seçimler sonrası oluşacak Meclisin Anadolu'da mı yoksa İstanbul'da mı toplanacağı üzerineydi. Sevr'in kabul veya reddi bu Meclisin işi olacağı için, iradesini serbestce kullanabilmesi, İngiliz kontrolu dışında bir yerde toplanması önemliydi. Karabekir, Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Meclisin İstanbul'da, Mustafa Kemal Anadolu'da toplanmasını savunmuşlardı. Gerçekliğe en uygunu İstanbul'da toplanmasıydı. Saray, hükümet ve meclisin Âyan kanadı İstanbul'daydı. Mebusların bir kısmı Anadolu'ya gelmezse, Anadolu–İstanbul ilişkisi kopabilirdi. Gerekçe şöyleydi: *"Meclisin İstanbul'da toplanmasının sakınca ve tehlikeleri bilinmesine rağmen memleketi bunalıma sokmamak için bazı önlemler alınmak kaydıyla İstanbul'da toplanmasının uygun olacağı kararlaştırılmıştır."*[509]

Rauf Bey İngilizlere teslim olma gerekçesini Karabekir'in anılarına dayanarak anlatır. Rauf Bey'in ağzından Karabekir'i dinleyelim:

"... Meclisin Anadolu'da toplanması şüphesiz ki iyidir. İlk bakışta buna taraftar olmamak mümkün değildir. Fakat Padişah ile hükûmetinin, Mebusan Meclisinin behemehal İstanbul'da toplanmasını ısrarla istemekte oluşlarını da dikkate almamız lâzımdır. İstanbul'daki bugünkü hükûmetle gerçi anlaşmış durumda isek de yarın, yine bir Damat Ferid veya benzeri bir hükûmetle karşılaşmıyacağımızı kimse temin edemez. Bu takdirde İstanbul hükûmetiyle aramızda, belki de eskisinden de beter bir çekimşe başlayacaktır. Bu hükûmet; 'işte görüyorsunuz, Anadolu'dakiler, Padişaha ve onun meşrû hükûmetine karşı vaziyet alarak, Meclisi orada kurduktan sonra, ayrı bir hükûmet teşkil edeceklerdir' diye yine eskisi gibi, dört bir taraftan tahriklere koyularak, Anadolu'nun henüz durumu lâyıkıyla kavrayamamış

508 Bkz. Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 181. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 266

509 Kumandanlar toplantısı görüşmeleri Sivas Kongresi bölümünde incelenmiştir, Karar metni için bkz. Nutuk, 205, İstiklal Harbimiz s. 365

Levent Şahverdi Arşivi

halkını yer yer ayaklandırması, hattâ bazı Müdafaa-i Hukuk Merkezlerini de kışkırtıp aleyhimize kıyam ettirmek suretiyle bizi çok müşkül bir vaziyete sokabilir. O zaman Anadolu'da önlenemez bir vaziyette kendini gösterecek kanlı kardeş kavgaları yüzünden, millî dâvamız tehlikeye düşebilir. Kat'î kararı verirken, bütün bunları dikkate almalıyız.."[510]

"(...)... Meclisi Anadolu'da topladığımız takdirde, birçoğu zaten seçilmiş olan mebuslar, bizim göstereceğimiz yere gelmez de, İstanbul'a giderlerse ne yaparız? Bunlar, İstanbul'da toplanmak üzere seçilmiş olduklarına göre, oradan başka bir yere gitmemek arzusunu izhar ederlerse, müşkül duruma düşeceğimizi ve ortaya 'Kuva-yı Milliyenin mi, yoksa mebuslar heyetinin mi milletten rey ve kuvvet aldığı' meselesinin çıkıp bizi içinden çıkılmaz vaziyete sokacağını düşünmemiz lâzımdır. Hattâ, mebusların çoğunu Anadolu'da toplamağa muvaffak olduğumuzu farzetsek bile, – Bunu Padişah ile İstanbul hükûmetinin isteği hilâfına yapmış olacağımızdan – bu hükûmetin ve henüz bu hükûmeti meşru saymakta devam eden bir kısım halkın, yer yer itirazları, hattâ ayaklanmaları ile karşılaşmamız ihtimali pek kuvvetlidir. Zaten aleyhimizde bulunmak için fırsat bekleyen İstanbul ve Anadolu'daki Padişah ve onun hükûmetine taraftar olanlar, böyle bir vaziyet karşısında bizim için: 'Bu adamlarda iyi niyet yoktur. Birkaç muhteris kendi başlarına hükûmet, hattâ Cumhuriyet kurmak sevdasıyla, ortalığı karıştırarak sulh yapmayacaklar ve döğüştüre döğüştüre milleti batıracaklardır. İyi, namuslu adamlardan mürekkep bir kabine istediler. Padişah kabul etti, Mebusan Meclisi istediler, bu da kabul edildi. Tam sulh olacağı sırada bakın ne yapıyorlar.' tarzındaki propagandalarla umumî efkârı kışkırtıp aleyhimize çevirmekle de kalmayarak, Padişah ile, onu himaye eden İtilâf kuvvetlerini de, daha ümitli bir vaziyette bize saldırtırlarsa, buna karşı biz halka ne diyeceğiz? Ne desek de kim bize hak verecektir?

Gaye bildiğimiz Millî Hükûmet, bugünkü durumda, cebir ve tazyik ile kurulamaz. Bu yola yöneldiğimiz takdirde, birçok tehlikelerle karşılaşmamız mukadder olduğu gibi, bize en hayırhah milletler gözünde dahi, şüpheli duruma düşebiliriz. Ve nihayet, Batıdaki kıt'aların ve hattâ Heyet-i Temsiliyenin parası kalmadığından, benden para istiyorsunuz. Meclisin Anadolu'da toplanması yüzünden hoşnutsuzluklar ve ayaklanmalar başlayınca, seferber kıtaları, Mebusan Meclisini ve yeni millî hükûmeti beklemek

510 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 238 Karşılaştır, İstiklal Harbimiz c. I, s. 417–418

Levent Şahverdi Arşivi

için ne yapacaksınız? Harbden mânen ve maddeten bitkin çıkmış halktan, sebebini anlayamıyacağı bir vaziyette tekâlif-i harbiye usuliyle birçok şeyler ve para istersek, bu halkın aleyhimizde husumetine sebep olur.

Ben, şahsî yeminimi bir daha tekrar edeyim ki, tek dağ başı mezar oluncaya kadar, mukavemetten vazgeçmiyeceğim. Fakat Millî Hükûmetin kurulması için, Meclisin evvelâ İstanbul'da toplanması zarurîdir. Bu meclisin ömrü ve istikbali yoktur. Meclis toplandı diye, İtilâf devletleri hakkımızda verdikleri kararı değişterecek değillerdir. Aksine, Kuva-yı Milliyenin muhassalası sayacakları mebusları, bilhassa İngilizler ilk fırsatta yakalayıp süreceklerdir. İşte o gün, Millî Hükûmetin en iyi şekilde kurulabileceği gündür. Çünkü namus ve haysiyet sahibi her insanın anlayabileceği vaziyet hasıl olacak, Padişah ve hükûmetinin hiyaneti, ve hamakati herkesçe kabul edilecek ve Millî Hükûmetimiz Anadolu'nun göbeğinde, güneş gibi doğacaktır. Fakat o zaman da Eskişehir tehlikelidir. Ankara'nın batısına çekilmek muvafık olur."[511]

Rauf Bey'in Karabekir'den bu kadar uzun alıntı yapması kendine aklama gerekçesi bulmak içindir. Bununla yetinmeyip, Karabekir ile arasında geçen bir diyaloğa da yer verir:

Rauf Bey: "... Demek İstanbul'da Mebusan Meclisini İngilizler basıp, mebusları tevkif ederek sürerlerse, Millî Hükûmetin kurulmasına kat'î karar verip, kolaylıkla muvaffak olacaksınız?"

Karabekir: "... Bu suali en basit bir vatandaşa sorsanız, vereceği cevap 'evet' ten başka bir şey olamaz. Çünkü, bütün iyi niyetlerimize rağmen, ihanete kurban olduk diyerek, Millî Hükûmet kurmak hakkındaki davetimizi, şahsî hırslarımıza vermek için vicdanlarından pek acı sesler duyacaklardır."

Rauf Bey: "... Peki, ya İngilizler, tahmininiz hilâfına hareketle Meclisi basmazlarsa?"

Karabekir: "... Bence bu mukadderdir. Yüzde sekseni zaten Anadolu'dan giden mebuslar, Kuva-yı Milliye'nin müdrik kuvvetidir diye ortadan kaldırmak İngilizler gibi bir düşman için gayet tabiî bir düşüncedir. Tahminimin tahakkuk edeceğinden eminiz. En geç, kabul edilmiyecek bir sulhu reddedişimizle bunu yapacaklardır."

Rauf Bey: "... İngilizlerin bunu yapmamaları ihtimaline karşı, bu

511 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 237–38, Temel Yayınları; Karşılaştır, İstiklal Harbimiz c. I, s. 417–418, YKY.

Levent Şahverdi Arşivi

işi behemehal tahakkuk ettirmek için ben, tehlikeyi kabul ediyorum. İstanbul'a Meclise gideceğim ve dediğiniz olmazsa, Anadolu'da Millî Hükûmeti kurmağa muvaffak olmanız için, Meclisin ortasında bomba patlatarak kendimi feda edeceğim."

Rauf Bey devamla: O anda heyecanım tesiriyle dilimin ucuna gelen bu (bomba) sözü ile, "İngilizleri Meclise karşı harekete tahrik edici şiddetli bir çıkış yapmağı" kasdettiğim anlaşılır. Bu sözlerimden duygulandıklarını hal ve tavırlarından anladığım arkadaşlar, derin bir sessizlik içinde, kararımı tasvip ettiklerini bakışlarıyla belirtirlerken, Karabekir Paşa, âni bir hareketle koltuğundan kalkarak, karşıma geldi, boynuma sarılarak şunları söyledi: "Kahramanlıktan çekinmiyeceğini emsaliyle bilirim. Siz gidiniz, fakat orada acele etmeyiniz. İngilizlerin bu işi kendiliklerinden yapacaklarından şüpheniz olmasın. O zaman alacağımız Rauf da hapsedildi, İstanbul'dan sürüldü haberi benim de ruhumda yaralar açar. Sana acırım. Fakat sen, vatanseverlik aşkıyla, Millî Hükûmetin doğuşuna mühim bir âmil olursun. Evet, bu işi başarmak için sen yetersin. İstanbul'a git, diğer arkadaşlar ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa burada kalmalı. İstanbul'a gitmemelidir..."[512]

9. Rauf Bey kahraman mı?

Belirtelim ki, Rauf Bey'in anlattığı bu ayrıntıya Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* kitabında raslanmaz, diyaloğa da üstü örtülü değinilir. Toplantıda bulunan Mazhar Müfit ve A.F. Cebesoy'da da bunlara raslanmaz. Karabekir Paşa sözlerini şu cümlelerle sonlandırır:

(...) Fikrim heyet üzerinde tesir yaptı. Rauf Bey sordu: 'Acaba İngilizler dediğini yapacak mı? Yoksa bir çok müessirat altında İstanbul Meclisi de felaketli bir sulh esasatını kabul edecek mi?' 'Bence muhakkak. Hele Heyet-i Temsiliyeden bir iki sima görünürse daha katidir.' Rauf Bey: Öyleyse ben Mecliste bulunmaya razıyım. Her ne tarzda olursa olsun İngilizlerin taarruzuna ilk evvel göğsümü ben gereceğim. Tâki sizler milli birliği temine ve milli hükümeti tesise muvaffak olun" dedi. Rauf bunu hayatiyle temin edecekse iş kolaydır. Rauf Bey dedim, "belki seni kaybederiz, fakat muvaffakiyettimiz kati olur."[513]

Halbuki Kumandanlar Toplantısının zabıtları yayınlanmış, Rauf

512 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 240, karşılaştır İstiklal Harbimiz, c. I, s. 417

513 Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1969, s. 362; karşılaştır İstiklal Harbimiz YKY, c. II, s. 418 ve Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 253

Levent Şahverdi Arşivi

Bey ve Karabekir dahil kimlerin kaç kere söz aldığı ve neler konuşulduğu kayda geçirilmiştir. [514] Tutanaklara geçmeyen ve konuşma içeriğiyle uyuşmayan bu kadar geniş alıntıyı, Rauf Bey özel notlarına dayanarak mı vermiştir? Bunu bilemiyoruz. Senaryo ortama gayet uygundur, fakat Karabekir Meclisin Anadolu'da toplanmasına karşı çıkarken, Milli Hükümeti bir an önce kurdurma kaygısından ziyade Anadolu'da hükümet kurulunca İstanbul ile ilişkilerin kopma endişesine dayanıyordu.[515] Karabekir'de bu kadar ayrıntı bulunmazken, Rauf Bey'in onunla girişilen bu diyalogdan cesaret alarak *"Meclisin ortasında bomba patlatmak"* gibi senaryolar çizmesi gerçeğe uymuyor. [516]

Heyet-i Temsiliye tutanakları ile Rauf Bey ve Karabekir'in anıları birlikte değerlenirse, Rauf Bey'e böyle bir misyon yüklenmediği halde Meclisin basılması ve Malta'ya sürülmesini o günden öngörüyor olmak kehanettir. Meclisi İstanbul'da toplayarak sanki İngilizlere kendisi tuzak kurmuşş; bu baskınla TBMM'nin Ankara'da toplanmasını sağlamıştır. İngiliz arşivlerinde bunu doğrulayacak bilgi de yok.[517]

Sivas'ta böyle bir karar alınmadığı, Rauf Bey'e böyle bir misyon yüklenmediği halde, beş ay önceki senaryo ile şimdiki realite aynı değildir. Zaruret her şeyi mübah kılmış durumdan vazife çıkarma zamanı gelmiştir. Mustafa Kemal Rauf Bey'in ***"vücudunu ilerdeki teşebbüsler ve kurulacak hükümet için elzem"*** sayıp davet ettiğine göre, makul olanı Ankara'ya kaçmak olmalıydı. İngiliz barbarlığını dünyaya gösterme uğruna, ***"biz burada kalıp vicdan borcumuzu ödeyeceğiz"*** diye, İngiliz *"deyyuslarına!" kuzu kuzu* teslim olmak, kahramanlığın ucuzudur. En ihtiyatlı ve anlamlı yorum gene Mustafa Kemal'den:

"... Rauf Bey, Vasıf Bey gibi zatlar, en sonunda tam bir uysallıkla Malta'ya gittiler... Bu zatların Ankara'ya gelmeyip İngilizlere teslim olmayı ve Malta'ya gitmeyi tercih etmelerindeki sebep ve mazeret incelenmeye değer. Hakikaten, Türkiye'nin durumunun ve akıbetinin şüpheli, karanlık ve

514 Bkz. B.S. Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK 1974; Uluğ İğdemir, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, TTK 1975

515 "... Anlaşılıyor ki Karabekir Paşa, hükümeti darıltmayalım, İngilizleri kızdırmayalım diye saman altından su yürütmek istiyor ve bu suretle sükunetle çalışalım, meydan okumayalım demek istiyor." Bkz. M.M. Kansu, c. II, s. 449

516 Toplantılar hakkında geniş bilgi veren Hüsrev Gerede de Rauf Bey'in iddiasını desteklemez, Bkz. H. Gerede'nin Anıları, s. 115–123, Literatür 2002

517 Bkz. Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 172

Levent Şahverdi Arşivi

tehlikeli görüldüğü faraziyesine göre, bu karanlık tehlike içine atılanların korkunç bir akıbetle karşılaşmaları vehminin tesiri altında en sonunda herhangi bir zindanda, bir müddet kalmak üzere düşmana teslim olmayı daha uygun görebilecekleri hususu gözden uzak tutulamaz... Bununla beraber ben, burada böyle ağır bir muhakeme yürütmekten çekinirim..." [518]

Nutuk'un ucu açık yorumlarını değerlendirmek bize kalıyor. Rauf Bey, İngilizlerin Meclisi basmakla kalmayıp, Milli Hareketin kökünü kazımak için Ankara'ya bir askeri harekat düzenleyeceğini düşünmüş olabilirdi!. Sarayın İngilizlere bu yolda telkinler yaptığı İngiliz istihbaratında da görülebilir. [519] İşgal günü Vahdeddin de, Rauf Bey'e bunun işaretlerini vermemiş miydi?:

"... İşittiniz mi beyefendi? Bu adamlar herşeyi yaparlar. Yaptıkları bu kadarla da kalmaz. Daha fazlasını yapmaya da cüret ederler. [Daha fazlası Ankara'ya yürümektir!] Onun için Meclisteki konuşmalarınıza dikkat ediniz!.." [520]

Vahdeddin'in bu sözlerinden sonra Rauf Bey, mücadelenin ilerisini karanlık bir macera görmüş olabilir. O halde mücadelenin yükünü Mustafa Kemal'e yıkarak, kendini *Malta menfasında* güvene aldı, iddiasını ciddiye alabiliriz. Üstelik Mustafa Kemal'in gece gündüz çektiği telgrafların vesayetinden de kurtulmuş olacaktı. Bahanesi hazırdı. Nasıl olsa kendisi ***"Anadolu'da bir orduya kumanda edecek değildi. Oradaki arkadaşlar yeni kuracakları Meclisle yeni hükümeti teşkil edip idareyi yürütebilirlerdi!..."*** [521]

O günlerde Ankara'yı milli merkezi yapmak, çöl ortasında vaha yaratmaya benziyordu. Sina Akşin'in olaya bakışı Rauf Bey için cesaret kırıcı ama daha mantıklıdır: "... Rauf'un iyi niyetinden şüphe etmeye kimsenin hakkı yoktur, ama ne yazık ki insanlar davranışlarıyla yar-

518 Bkz. Nutuk. Temel Yayınları, s. 309

519 İngilizlerin İstanbul'u bu sefer fiilen işgal ve Meclisi basmaktaki amacı, Sevr Antlaşmasını daha fazla uzatmadan bu tehditle kabul ettirebilmekti. İngiliz hükümeti bunun için Genelkurmay'dan rapor istemiş, gelen cevapta Anadolu'ya büyük bir işgal harekatı başlatmak için 21 fırkalık ilave askere gerek duyulduğu, bunun toplanmasının da şimdilik imkansız olduğu bildirilmişti. Yani İngilizler Anadolu'yu işgal etmeyi göze alamıyordu. O halde en iyi yol İstanbul'daki şiddet gösterisini artırmaktı.

520 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 269

521 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 267

Levent Şahverdi Arşivi

gılanır. O'nun davranışı olumsuz yorumlara açıktır..." Kendini, kendi hazırladığı dramatik yapay bir senaryoya teslim etmiş görünen Rauf Bey'in ve mütarekenin umutsuzluğu da meselenin diğer noktasıdır:

"... Rauf'un davranışlarına sırf bir tahmin olarak denebilir ki, Batıyı iyi tanıyan bazı İstanbul aydınları için Anadolu'nun küçük bir kasabası olan Ankara'ya maceralı bir yolculuk yapıp orada oturmak 'medeni' İngilizler tarafından Malta'ya sürülmekten daha zor görünebilir. Üstelik bunlar olurken Ankara'da Meclisin toplanacağı ve buranın merkeze dönüşeceği de belirsizdi!?..."[522]

Sina Akşin'in bu yorumu, Nutuk'taki tereddüdü kapatır görünse de; herkesi inandırmak zorunda da değildir. Ancak Rauf Bey'in teslimiyetini Yunus Nadi'nin tanıklığı ile destekleyip ateşin ortasına atılmış mitoloji *kahramanı* gibi görenler de olacaktır. Halbuki Yunus Nadi, Kaptan Rauf'un yılgın, yapay ve şaşkın ruhuna gönderme yapar. Kahramanları da, korkakları da analar doğurduğuna göre, kavramların algılama kodları herkes için farklı düzeydedir. Mustafa Kemal'e kafa tutuyor, Cumhuriyetin ilanına direnip Abdülmecid Efendi'ye yamanıyor diye, Ahmed Emin Yalman da, ***"Mondros'un intikamını Lozan'da alan kahraman"*** diye renkli Rauf Bey posterleri bastırmıştı?![523]

Rauf Bey bu kahramanlığa soyunurken mücadelenin tüm sıkıntısını Mustafa Kemal'e yıkmış oluyordu. Çevresini kuşatan her olumsuzluğa karşın Mustafa Kemal'in azmi daha bilenmiş, Rauf Bey'in tutuklandığını öğrenir öğrenmez, Anadolu'daki tüm İngiliz kontrol subaylarını göz altına alınmasını emretmiştir. Karabekir aynı gün Erzurum'da bulunan Rawlinson'u iki Ermeni tercümanı ile gözaltına aldırdı. Diplomaside buna ***"misli misline mukabele"*** halk arasında da ***"kafa tutma"*** denirdi. Kapıdaki İngiliz bayrağını indiren Rawlinson, iki Ermeni ter-

522 Bkz. Sina Akşin, Milli Mücadele II, İş Bankası 1998, s. 414– 415

523 Ahmed Emin gibi ürkeğinden, Hüseyin Cahid gibi cesuruna kadar herkes o kara günlere bir mitoloji kahramanı aramıştır. Mizancı Murad da 31 Martta medrese gazanferlerinin körelmiş hamiyetine *"cihanın görülmemiş kahramanları"* diye seslenmiş; Bekirağa bölüğünde Derviş Vahdeti çizgisine gelince, Jön-Türk ajandasından adı silinmişti. Diaspora ufkuna ucuz kahraman gölgesi düşen Taha Akyol da, Rauf Bey'in İngilizlere teslim oluşunu *"kahramanlık"* sayar. Cumhuriyetin hiçbir yeniliğine ısınamadığı için, Gazi'nin cesaretine hüküm verirken *"Ama Hangi Atatürk?"* diye bocalaması da bundan olmalı. *Bkz. Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk? s. 132–134 Doğan Kitap 2008*

Levent Şahverdi Arşivi

cümanıyla süklüm büklüm Karabekir'in karargahına geldi. Rauf Bey Malta'da iken Mustafa Kemal TBMM'ni toplayacaktır. Rauf Bey Meclisin açılış heyecanını yaşamasa da; Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey, bir önergeyle onu da unutturmadı:

"... Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin mücahede-i milliye ve vataniyelerine büyük hizmetleri sebketmiş olan ve maalesef bugün aramızda bulunmayan Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'in namını hürmetle yadederek zapta geçirilmesini teklif ederim..."[524]

Tarihsel olayları zamanın ruhu ve kendi bağlamında yorumlarken top seslerinin Polatlı'dan duyulduğu günlerde, Sakarya ***melhame-i kübraları*** tarihe yazılırken, Rauf Bey Malta şövalyelerinden kalma Polverista kışlasında İsmail Canbulat ile sabah sporu yapıyor, bahçedeki çiçekleri suluyor, Ahmed Ağaoğlu'ndan Rusca dersleri alıyordu. Rauf Bey Malta'dan dönene kadar, TBMM milli iradenin merkezi olmuş, mücadelenin yarısı kazanılmıştı....[525]

10. Rauf Bey'in Malta macerası

İstanbul ve Ankara'nın kasvetli ortamından sıyrılıp Rauf Bey'in peşinden Malta yoluna düşelim. Harp suçlusu İttihatçılar arasında değil tehlikeli Kemalistler arasında tutuklanan Rauf Bey, Kara Vasıf ile önce Kız Kulesi önündeki ***"Hiksos"*** isimli kuru yük gemisine götürüldüler. Geminin bodrumunda Harbiye Nazırı Mersinli Cemal ve Erkanı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ile karşılaştılar. Edirne Mebusu Şeref ve Faik Beyler, Çürüksulu Mahmut Paşa ve göz hekimi Esat Paşa da ordalar... Cemal Paşa gece pijamasıyla alınıp tutuklanmıştı...[526]

524 Bkz. Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey'in Hamidiye kahramanı Rauf Bey'in namının hürmetle yadedilmesine dair takriri. 24. Nisan 1336(1920) tarihli 3. celse, TBMM. ZC. Devre: 1 İnikat: 2, c. 1, s. 32

525 Rauf Bey, anılarına şunları yazdırır: *"... Malta'ya sürülmeyi kabul edecek yerde, pekala kaçıp giderdim. Kaçmadım. Belki hayatıma mal olacak bir teslimiyeti kendi rızamla ve seve seve kabul ettim. Bu suretle İngilizleri Türk milleti ve dünya gözünde zalim ve mütecaviz duruma düşürdüm... Evet ben o gün kaçmadım ve şahsen her felaketi her musibeti göze alarak düşmana teslim oldum. Beni bu harekete sevkeden nedir bilir misin? İşte 'Kuvayı Milliye Ruhu' denen şey... Bunu kim başka türlü izah edebilir?."* ***Bkz. F. Kandemir, Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 183 vd.*** Samet Ağaoğlu anılarına *Kuvayı Milliye Ruhu* derken, Halide Edip *"Türkün Ateşle İmtihanı"* adını koyarken Rauf Bey'den etkilenme yerine onu etkilemiş görünürler!

526 Tutklanan Edirne Mebusu Şeref Bey yazmıştır: "... Bu sırada vapurumuza bir istimbot yanaşmıştı. Biri Ermeni biri fesli iki kişi bizim aranan adamlar olup olma-

Levent Şahverdi Arşivi

Tutuklular buradan *Benbow* askeri gemisine nakledildiler. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck, Malta valisi Lord Plümer'e şu notu telledi: *"18 Mart günü 30 kadar Türk siyasi suçlusunu Benbow gemisine yüklüyorum. Majesteleri hükümetinin talimatı uyarınca tutuklandılar. Bunların Malta'da kabulü ve emin bir yere hapsedilmeleri için emir verirseniz müteşekkir kalırım. Benbow zırhlısı, 21 Martta Malta'da olacak."* [527]

Rauf Bey'in ismi 30 kişilik sürgün listesinin üçüncü sırasındaydı. Artık İngilizlerin konuğu değil tutukluydu. Benbow rotasını Malta'ya çevirmiş olsa da kaptanının seyir defterinde uğrayacağı yerler vardı. Önce Mondros limanına uğradı. Rauf Bey Mütarekeyi burada imzalamıştı. Benbow hem ikmal yapacak hem Ahmed Ağaoğlu ve Ziya Gökalp gibileri oraya bırakacaktı. Tekrar Malta menziline yönelen Benbow yedi gün sonra Malta'ya vardı. Rıhtıma yanaşınca, süngülü askerler nezaretinde iskeleye indirilip yük kamyonlarına bindirildiler; sokaklarda dolaştıra dolaştıra halka teşhir edildiler. Haysiyet kırıcı bu sahnelerden sonra Polverista Kışlasına götürüldüler. Polverista, küçük subay aileleri için ayrılmıştı. Rauf Bey ve yanındakilerin günleri artık eski Malta şövalyelerinden kalma kaleye benzer bu kışlada geçecekti. İkişer üçür odalı dairelerin birbirine geçilen odaları, mutfak ve banyosu vardı. Her birinde üçer - dörder, beşer kişi kalacaktı. [528]

İnsan hayatı ilginç tesadüfler ve siyasetin inişli çıkışlı olaylarıyla doludur. Rauf Bey'in hafızası eski günlere uzandı: Hamidiye ile Balkan Harbinde korsanlık yaparken kömür ikmali için Malta'ya uğramıştı. 1 Şubat 1913'te Valetta limanına 21 pare top atışıyla şehri selamlamış, Amiral gemisi İnfilexible zırhlısının topları da Hamidiyeyi selamlamıştı. Malta Genel Valisi General Randelik ve Akdeniz Filo Komutanı Amiral Berk Limil"i ziyaret ederek, yemek bile yemişlerdi... Aynı Rauf Bey şimdi Malta'ya tutuklu olarak getiriliyordu.. [529]

dığımızı kontrol ettiler. Birisi Hürriyet ve İtilafçı ve ***Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey'in kardeşi Kemal Bey idi.*** (Kemal Bey sonradan Tarikatı Salahiye davasında yargılanarak Ankara'da idam edilmiştir)" *Bkz. M. Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi ve Malta Hatıratı, s. 272, Alfa 2010*

527 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 20.

528 Bkz. A. Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. II, s. 91

529 Bkz. Tevfik İnci, Balkan Harbinde Hamidiye Kruvazörünün Akın Harekatı, Deniz Basımevi 1952, s. 34 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Malta sürgünlerinin arkası kesilmedi. Rauf Bey'den sonra küçük bir kafile daha getirildi. Şark Cephesi 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile beş arkadaşı 13 Temmuz 1920'de Malta'ya götürülmüştü.[530] Yakup Şevki Paşa Kars'ta İngilizlere karşı yerel mücadele önderlerini desteklemiş, onlara silah dağıtmıştı. Ankara'nın emrine girmesi önlenmeliydi. Yakup Şevki Paşa Malta'ya varınca, Rauf Bey'in kaldığı *"alt katta güneş, ışık ve havadan mahrum rutubetli bir odaya"* konuldu. Penceresi zindanın en gürültülü arka bölümüne açılıyordu. Nüfuzlarını kullanıp odanın değiştirilmesini bile istemediler. Yakup Şevki Paşa kendini şanslı buldu, zira iyi bildiği Almancası üzerine Rauf Bey sayesinde İngilizceyi de ekleyecekti.[531]

Osmanlının siyasetçisi, paşası, aydını Malta'ya toplanmıştı. Bazıları İngiliz esirlerine kötü davranmış, bazıları Tehcir suçlusu, bazıları İttihatçı rüesadandı. Arkadaş grupları oluşturarak sohbet ediyor, oyun oynuyor, kimi kitap kimi gazete okuyordu. Bazıları İngilizce öğrenmeye başladı. Eski Mebusan Reisi Halil Bey İngiliz Başvekiline mektup üstüne mektup yazıp protestolar gönderiyordu.[532]

Şeyhülislam Hayri Efendi hasta yatağından kaldırılıp getirilmişti. Kalpten ve emeroitten rahatsızdı. Rauf Bey kendi odasını Hayri Efendi ile paylaştı. Anılarını yazmaya teşvik etti: "Siz yazmassanız başka muhatabı yok ki bu tarih vazifesini nasıl yapacak..." diyordu.[533] Malta sürgünleri arasında kırk yıllık arkadaşlar yanında birbirlerini ilk defa görenler de vardı. Sadrazam Sait Halim Paşa ile kardeşi Abbas Halim Paşa, ordu kumandanları Yakup Şevki Paşa, Cevat Paşa, Fahrettin Paşa (Medine müdafii), Ali İhsan Paşa, Ali Sait ve Mahmut Kâmil ve Süleyman Numan Paşalar... Ali Fethi (Okyar), Hacı Adil Bey, Ahmed Nesimî, Kara Kemal, İsmail Canbolat, İbrahim Beyler.. Mebuslardan Halil, Mithat Şükrü, Salâh Cimcoz, Ahmed Ağaoğlu, Şeref (Aykut), Faik (Kaltakkıran), Ali Cenanî... Valiler yanında Velid Ebüzziya, Hüseyin Cahid, Ahmed Emin, Süleyman Nazif gibi gazeteciler... Malta günleri, sohbet ederek, bahçede uğraşarak, okuyup yazarak, memleketten gazete, mektup, haber bekleyerek geçiyordu...

530 Bilal Şimşir'e göre 14 Mayıs, Age. s. 223
531 Sema Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, s. 214–215, AAM 2002
532 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 154
533 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda bir insanımız, s. 105

Levent Şahverdi Arşivi

11. Malta'nın ilginç portreleri

Sürgün ve menfa hayatının ruhlar üzerindeki etkileri, insanları da değiştirir. Ahmed Emin'in kuru ve yavan satırlarından bile ders çıkarabiliriz. Sürgünler arasında İttihatçıların bulgur kralı ve tarikat ehlinden Bolu Mebusu Habip Bey de vardı. Dşardan haber alınamayınca imamesi püsküllü tesbihiyle Habip Bey'in rüya yorumları dinlenirdi. Habip Bey yanında, haşiyeli, içi karmakarışık şekillerle süslü fal ve kehanet kitabını da getirmişti. Küfür ve esaret deryasında gerçi rüya yorumları hiç gerçekleşmezdi, ama hayatın sırlarını göklerde arayan kehanetler, gene de boş zaman etkinliği için hoşa giden egzersizlerdi.[534]

Enver Paşa Harbiye Nazırı olunca babası Ahmed Efendi de protokolde yerini almış, kendine Ahmed ünvanı bulunmuştu (!). O da sürgünler arasındaydı, o da rüya yorumlarına dalardı. İttihatçılar Enver'in babası Ahmed Paşa'yı, "*Hiç harama uçkur çözmedi*" diye göğe çıkarırlardı. "*Kara gün*" yazısıyla İngilizlere meydan okuyan eski vali Süleyman Nazif de, Enver'e öfkesini bir nükteyle gösterirdi: ***"Keşke Ahmed Paşa helâle uçkur çözmese de Enver Paşa doğmasaydı!"***

Mustafa Kemal Sakarya muharebesi için Duatepe'de iken Enver Paşa Moskova 'da Mustafa Kemal'i alaşağı edip Başbuğ olma planları yapıyordu. Talat Berlin'de Cemal Afganistan'daydı. Enver Milli Mücadeleye inanmıyor, liderini de ***Sarı Paşa, Selanikli Mustafa, Sarı köle, Anadolu Şefi*** diye küçümsüyordu. Dr. Nazım'la Batum'da naylon bir kongre toplamıştı. Mustafa Kemal sınırı kendine ve Halil Paşa'ya kapattığı için tehditler savuruyordu: "*Lütfen vehim ve tecebbüre kapılmayınız, hariçte kalmanın faydasız olduğunu hissettiğimiz an memlekete geleceğiz. İşte bu kadar!*"[535]

Enver Paşa, Rauf Bey ile Teşkilat-ı Mahsusa misyonu yoldaşlarıydı. Bir defasında Afgan seferine çıkarmış, ama İran'dan geri dönmüştü. Dr. Nazım'la Moskova'dan Batum'a geçeceği günlerde Malta'da bulunan Rauf Bey'e de bir mektup yazmıştır:

534 Bkz. Ahmed Ağaoğlu, Mütareke ve Sürgün Hatıraları, s. 145, Doğu Kitabevi 2010

535 Yurt dışına çıkan İttihatçı önderlerin aralarındaki mektuplaşmalar için bkz. H.C. Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, Temel Yayınları 2009

Levent Şahverdi Arşivi

2 Haziran 1921

İki gözüm kardeşim Rauf

İsmail'i, Rahmi'yi ve diğer gelen arkadaşları söyleterek seni görmemekten mütehassıl teessürümü azalttım. Gönül ister ki bütün sevdiğimiz arkadaşlar, hassaten vatanın muhtaç olduğu böyle bir zamanda, sen ve Vasıf başlarında olduğunuz halde çıkmış bulunasınız. Ne ise İnşallah bu intizar da uzamaz. Ben Roma'da üç gün kaldıktan sonra avdet ettim, ve geri seyahate devam ediyorum. Şimdilik senin ve Vasıf'ın gözlerinden öperek Allah'ın birliğine emanet eder ve diğer arkadaşlara ayrı ayrı hürmetler ederim kardeşim. Evden gelen gazete haberlerinin hilâfına ailenin afiyeti gün geçtikçe iyileşmektedir. Hele sizin pek yakında umduğunuz halâsınız sevincimizi arttıracaktır. *Ali* [536]

Malta'nın en imtiyazlı konuğu kapitalizmin bol maaşlı kavaslığı sayılan Düyun-u Umumiye vekilliğini de yanında götüren Hüseyin Cahid Yalçın idi. Malta valisinin özel izniyle yanına aldırdığı ailesi ve her ay Malta'ya transfer edilen dolgun ücretiyle Polverista kışlası dışında lüks bir villaya yerleştirilmişti. Fransızcası yanına İngilizceyi de katarak tercümeler yaptı. Sefalet içindeki aydınlar ve hasta Şeyhülislamlar yanında o sürgünde değil sanki balayndaydı. Doktor parası isteyen arkadaşına sadaka vermeyecek kadar realist, serbest kalınca kimseye veda etmeden gidecek kadar behimistti... Malta'dan kurtulunca Cavid Bey'in yanına İsviçre'ye gitti. Bir yıldan fazla Avrupa'da dolaştıktan sonra 15 Temmuz 1922'de İstanbul'a döndü. Malta anılarında vatan hasretinden çok İstanbul özlemi görülür. İsmet Paşa Cavid Bey ile O'nu da Lozan'a götürdü. Konferansın gizli haberlerini gazetesine geçme imtiyazı kullanacaktı.[537]

Polverista kışlasının ilginç bir siması da Ziya Gökalp'tir. Darülfununda görevi başında tutuklanarak (30 Ocak 1919), Bekirağa bölüğüne konulmuş, Divanı Harb önünde Nazım Paşa'ya kafa tutacak kadar

536 "Ali," Enver Paşa'nın yurt dışına kaçtıktan sonra kullandığı isimdir. Rauf Bey Kara Kemal ile Malta'dan kaçabilse, Enver'in hayalleriyle son kere görüşebilirdi. Ama kısmet olmadı. Geniş bilgi için bkz. H.C. Yalçın, İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları, (Haz. O.S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları 2002

537 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu, 2. Baskı, Hüseyin Cahid Yalçın bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

çıkışmıştı. [538] Yargılama bitmeden İngilizler 11 kişiyi önce Midilli adasına götürdüler (28 Mayıs 1919).. Dört ay sonra 22 Eylülde Malta'ya getirilip Polverista kışlasına koydular. Buda heykeli gibi bağdaş kurduğu köşesinde zaman ve mekan anlamı dışındaki dimağı yeni ürünler veren bahçeyi andırırdı. Devamlı okur ve ve kızı Seniha'ya mektuplar yazardı. Darülfünun ve Türkocağı kürsüsü gibi eski nazırlar, mebuslar ve paşalara sosyoloji konferansları veriyor; Türk mitolojisi ve İslam dünyasının geri kalmışlığına kafa yoruyordu. [539] Malta sürgününde (22 Eylül 1919- 30 Nisan 1921) yazdıkları günümüzde de önemini kaybetmemiştir: [540]

"... Bu ikilikler artık kalkmalıdır. Mesela halkın diniyle Meşihatın resmi dini birbirine uymuyor. Hocalar: 'yaptığımıza bakmayın söylediklerimize bakın' diyorlar... Bizde Şeyhülislam Seyyid Hacı Feyzullah Efendi'nin ikinci meşihatinde, yani 1695–1703 arasında, Şehzade iken hocası olduğu II. Mustafa'nın kendine verdiği salahiyetleri kötüye kullanarak ihdas ettiği bid'atler ile bir çok dost çocuğu, 'Allah vergisidir' diyerek daha beşikte iken, 'rüus' alıyor. Bu ulema zadeganı mektebte iken 'mevleviyet' kadılık ve 'sudûr' kazaskerlik makamına ulaşmış oluyor. O zamandan beri bu sahte ulema bizi idare etmiş, hakiki ulema taşrada kalmışlar ve asıl İslamiyeti Anadolu ve Rumeli'de neşretmişler. İstanbul'dakiler Katolik ve ortodoksluğu birbirine karıştırmışlar. Meşihatte adeta 'Saint-Sinode' yapmak Papalık teşkilatı yapmaktır. (...) İşte bizde de böyle bir cemiyet vücuda getirmek isteyen Mustafa Sabri, Babanzade Naim ve Vasfi Hocalar var... Bunlar Meşrutiyeti kaldırıp 'Meclis-i dini' ile hükümeti idare etmek taraftarıdır. Yani bunlar 'Softa diktatörlüğü' tesis etmek istiyorlar. Tabii bunların istekleri yersiz ve boştur. Bir taraftan İmparatorluklar yıkılırken, öteden Papa gibi bir Halife vücuda getirmek ve böylelikle memleketi Mısır ve Hindistan haline sokacak netayice gidiyorlar. Muvaffak olamıyacaklar, meşrutiyet devam edecek ve millet hakim olacaktır..."[541]

538 Ziya Gökalp'in yargılama zabıtları için Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Divan-ı Harbi Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi, Temel Yayınları 2007

539 Bkz. Uriel Heyd, Türk Ulusçuluğunun Temelleri, s. 44, Ankara 1979 . Bkz. Ahmet Emin Yalman, Ziya Gökalp: Eşsiz İdealist, Türk Kültürü/Ziya Gökalp Sayısı, Ekim 1965, sayı: 36, s. 937.

540 Ziya Gökalp'in Malta'da hazırladığı düşünsel notlar hakkında Bkz. Ali Utku, Ziya Gökalp'in Felsefe Dersleri, Doğu Batı Dergisi, Ocak 2006, s. 259 vd.

541 Konferans metinleri için bkz. Ziya Gökalp, Kitaplar I, s. 607, YKY 2007

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Kemal, Gökalp'in Kürtlüğünü ima ederek hakaret dolu bir yazıyla aşağılamıştı. İtihatçılara ve Ziya Gökalp'in Türkçülüğüne karşı olan Süleyman Nazif bile bu suçlamayı kınamıştı. Ziya Gökalp'in şairliği de vardır. Ali Kemal'in bu hücumlarına karşı Türk ve Türkçülükten ne anladığını şiirle ortaya koymuştur:

Ben Türküm diyorsun sen Türk değilsin,
İslamım diyorsun değilsin İslam
Ben ne ırkım için senden vesika
Ne dinim için istedim ilam.

Türklüğe çalıştım sırf zevkim için
Ummadım bu işte asla mükafat
Bu yüzden bin türlü felaket çektim
Hiçbir zaman esefle demedim heyhat.

Türk olsam olmasam ben Türk dostuyum
Türk olsan olmasan sen Türk düşmanı
Çünkü benim gayem Türkü yaşatmak
Seninki öldürmek her yaşatanı.

Türklük hem mefkurem hem de kanımdır
Sırtımdan alınmaz çünkü kürk değil
Türklük hadimine Türk değil diyen
Soyca Türk olsa da piç'tir Türk değil.[542]

Ziya Gökalp, Tanzimat düşüncesinin bir adım ilerisinde olmakla beraber, içiçe geçmiş dinsel / töresel gelenekleri, evrensel olandan ayıramayıp Batıyı kendi özüyle algılamadığı için, senteze ulaşmakta zorlanmış görünür. Türkçülüğün dil, ahlak, hukuk, din, ekonomi ve fel-

542 *Bkz. Cahit Tanyol, Türkler ile Kürtler,Era Yayıncılık 1993, s. 28.* Kökeni Kürt olmasına rağmen Ziya Gökalp Türk ortamında yetişmiş, Kürtçe konuşmasına rağmen ana dili Türkçe idi. Babası Tevfik Efendi Diyarbakır Devlet matbaası ve arşivi yöneticisiydi. Babası oğlunun eğitimine özen gösterir. Avrupa'ya gönderilmesini önerenlere, "gavur olur diye korkarım" derdi. Ya burada kalırsa ne olur diyenlere de, "eşşek olur, eşşek" diyecektir. *Bkz. Uriel Heyd, Türk Ulusculuğunun Temelleri, Çev. Kadir Günay, Kültür Bakanlığı 1979.*

Levent Şahverdi Arşivi

sefi yönlerini ele alan ***"Türkçülüğün Esasları"***, Alman ulusculuğunun yaşam felsefesine benziyordu. Bulduğu formül: ***Türk milletindenim, garp medeniyetindenim, İslam ümmetindenim...*** Modernizmi/ sekülerliği bir adım geriden izlese de, Cumhuriyetin kurucu idealine yararlı bir altyapı üretebilirdi. Malta dönüşünde İttihatçı şüreka arasına katılmayıp Diyarbakır'a giderek ***"Küçük Mecmua"***yı çıkardı. Ankara'nın davetini kabul ederek Maarif Vekaleti Talim Terbiye Reisliği verildi. İkinci Meclise seçildi. Hilafet hakkında görüşü belirsiz kalsa da saltanat aleyhinde kurucu iradeyi destekledi. Cumhuriyetin ilanında da hilafet kaldırılırken de hasta olduğu için Mecliste bulunamadı. Mustafa Kemal'in yakın ilgisine rağmen kurtarılamadı (Diyarbakır 1876- 25 Ekim 1924).

İstanbul Muhafızı Ali Sait Paşa, Celal Nuri ve Velid Ebüzziya ile sürgüne giden biri daha vardı: Süleyman Nazif. Süngülü İngiliz askerleri ortasında, güpegündüz Arapyan Hanından alınıp Tophane rıhtımındaki istimbota götürülürken, Bebek tramvayındaki iman kardeşleri başlarını belaya sokmamak için yüzlerini çevirmişlerdi. General France d'Espere'nin beyaz at üstünde Rumların çiçek yağmuru altında İstanbul'a girişini Hadisat gazetesinde *"Kara Gün"* yazısıyla protesto etmişti. Birinci Dünya harbine girişte Musul valisiydi, iki ay sonra Bağdat'a atanmıştı. Ona *"Dini kadar güçlü kini olan"* edebiyatçı vali denilirdi. Malta valisi Lord Plümer'e 29 Ocak 1921 tarihli ve Osmanlı valisi imzasıyla yazdığı mektupta; *"Ekselans, ben burada ölü durumdayım, eğer burada ölürsem sizin hayatınızda gereksiz bir leke olacağım"* diye nükteler savuruyordu. [543]

Süleyman Nazif, Harputlu Yakup Şevki Paşa'yı kenara çeker, sınırları nehirlerle belirleme teorisini tartışırdı: "... Paşam, ben Diyarbekirliyim, sizin doğum yeriniz de Harput. Bu iki şehir, Fırat ve Dicle ile mahdut bölgeler dahilinde olduklarından, Irak'a dahildir. Şu halde biz de Iraklı olarak Bağdat Hükûmetine iltihak edelim. Osmanlı İmparatorluğunun artık istikbali kalmadı, başımızın çaresine bakmalıyız!." Yakup Şevki Paşa bu ironik esprilere acı acı gülerdi![544]

Süleyman Nazif Anadolu Hareketinden başarı beklemiyor; vatanseverliğe de halel getirmiyordu. Ot bitmeyecek kadar harap olan yerlerden

543 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri s. 359, Milliyet 1979
544 Bkz. A. Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 1 s. 600, Pera 1997

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal gibi birinin çıkacağını, Malta cehenneminden kestiremediğini itiraf etmekten çekinmemişti:

*"... Kelimelerin neye delalet ettiğini bilmeyen cehele ve hezele taifesi, 'ümit' ve 'azim' gibi lafızlara 'iman' diyorlar. Bizde nelere iman edileceği ilmihal kitaplarında yazılıdır. Onun dışında bir şeye iman edersek, – neuzu billah – kafir oluruz. Evet benim ümidim ve azmim kırılmıştı. (...) Enver'in bu eski arkadaşından doğrusunu söyleyeyim, ben hiçbir şey beklemiyordum. Biraz Vahhabi mezhep olmuştum. Ölümden sonra ruhların dünya yüzündeki tasarrufu kesilecek zannediyordum. Meğer Hazreti Muhammed'in ümmetinin üstünde şefkatle titreyen mübarek ruhu; Mustafa Kemal Paşa'ya: 'Yürü ve korkma! Hesap, mantık, riyaziye, fanilerin icad ettikleri ölçülerdir. Ot bitmeyecek kadar harap olan bu yerlerden bir ordu fışkırtacak, Batı'nın çelikten kaleleri, yakıp eriten mermileri, senin askerlerinin çıplak göğüsleri üstünde kırılacak!..' diyormuş. Neticenin böyle olacağına inanacak kaç garazsız ve tarafsız gösterilebilir!.. **Hususiyle ben, o Peygamber sesini, Polverista zindanı gibi bir dünya cehenneminde nasıl işitebilirdim?.."** (1 Şubat 1926)* [545]

Mustafa Kemal ve Milli Hareket üzerine hayaller kuran Süleyman Nazif'in, Rauf Bey'le komşuluk ve dostluğu vardı. Sürgündönüşü yazdığı ***"Malta Geceleri"*** isimli denemelerini Rauf Bey'e ithaf eder. Şöyle: "... Turgut Reis'in meşhedi, onun hakkın rahmetine intikalinden üçyüz elli altı sene sonra Hamidiye'nin fedakar süvarisine, yirmi ay, kasvetli bir mahbes oldu. Malta Adasında ben size her baktıkça gözümün önüne Turgut Reis gelirdi. Bu bakış, şehadetle esareti – elele vermiş iki kardeş gibi – aynı vazifeye, aynı maksada, aynı ideale doğru koşar görürdüm. Hepsi orada irademi kemiren büyük bir hüzün ve ümitsizlik içinde yazılmış sayfaları namınıza ithaf ediyorum..."[546]

545 Bkz. Süleyman Nazif, Mustafa Kemal'e Neden İnanmazdım? Yazıyı aktaran Yakın Tarihimiz mecmuası, c. I, s. 232, 19 Nisan 1962

546 Kürt kökenli Süleyman Nazif, önce Osmanlıcı ve İslamcı idi. Türkçü Ağaoğlu ile giriştiği tartışmada," Önce Osmanlı sonra Müslüman sonra Türküm diyordu. Abdülhak Hamit'ten destek de bulmuştu. Mütarekede tekrar Türkçü/ milliyetçi söylemlere yönelerek, bütün peygamberleri Türk yapacak kadar Türkçü oldu... İngiliz belgelerinde Kürt önderleri arasında gösterilir. 1918'de Kürt dergi ve örgütleriyle flört eden Süleyman Nazif, Kürtlerin Kuva-yı Milliyeyi desteklemesini savundu. Vilayat-ı Şarkiye Cemiyetinin kurulmasına önderlik etti. Kürt ayrılıkçılarla anlaşmazlığa düşüp yollarını ayırdı. Malta'ya sürüldü. İki Risalesi önemlidir. Birisi Teali-i İslam Cemiyeti Reisi İskilipli Atıf Hoca'nın *"Frenk Mukallitliği*

Levent Şahverdi Arşivi

Malta kampının bir tipi de Medine Müdafii Fahri Paşa'dır. Mondros Mütarekesi imzalandığı halde teslim olmamış, Adliye Nazırı Necmeddin Molla padişah emrini bizzat götürüp ikna etmiştir. Bizler Towshend'i Heybeli'nin güzel köşklerinde kuş südüyle beslerken İngilizler Fahri Paşa'yı kampın tecrit odasına koymuştur.[547]

Rauf Bey'in anılarında Malta'nın bunaltıcı sıcağı, İngilizlerin kabalığı dışında, tevekkül ve sükuneti en fazla o severdi. Muhafızlar eşliğinde yapılan sahil gezilerine katılmaz, kışla bahçesinde dolaşırdı. Ağaoğlu'ndan Rusca dersleri alır, o da, Ankara haberleri sorardı: *"Endişe etme hocam, üç zat yaşadıkça hiçbir şeyden korkma. Ankara kendisi düşse bile düşünme, yeter ki Mustafa Kemal, İsmet ve Karabekir iş başında olsunlar"* diye teselli edici sözler söylerdi.[548]

12. Malta'dan kaçan İttihatçılar

Ankara'da Sakarya muharebesi olurken Malta'da ilginç bir olay yaşandı. Komitacı Kara Kemal cesaretini orada da gösterdi. Sicilya mafyasıyla bir plan hazırlayıp, İngilizlerin kuş uçurtmadığı Malta'dan kaçtılar (6 Eylül 1921). Kara Kemal, Rahmi Bey, Ali İhsan Paşa ve 16 kişilik İttihatçı grubu... Aralarında para toplanmış, İttihat–Terakki'nin "gizli kasasından" da yararlanmışlardı. Üç grup halinde ve birer Maltız eşliğinde Tricotti ticaret gemisiyle 7 Eylül 1921 akşamı Sicilya'nın Messina şehrine, oradan da Roma'ya ulaştılar. Haber İngilizlerin yü-

ve Şapka" risalesine cevap olarak yazdığı ***"İmana Tasallut Risalesi"***dir. Diğeri de Lozan'da Bogos Nubar Paşa ile birlikte Kürt -Ermeni işbirliğine soyunan ve Batının kendisine "Beau Cherif/Güzel Şerif" lakabını taktığı Kürt Şerif Paşa hakkındadır. Şerif Paşa i çin (Boş Herif) Risalesini yazmıştır. Post-modern Kürt aydınları bu özelliklerinden dolayı Süleyman Nazif'i sevmezler. Bu konuda Bkz. Naci Kutlay, İttihat Terakki ve Kürtler,s. 86-115, II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek, Tarih Vakfı 2010, kitabı içinde...

547 Fahrettin Türkkan (Rusçuk 1868 – İstanbul 1948) 93 Harbinde Rusçuk'tan İstanbul'a kaçan bir ailenin çocuğudur. Harbokulunu bitirince (1888) Osmanlı ordusunda hizmet etmiş, Birinci Dünya Harbinde Suriye'de Cemal Paşa emrinde 12. Kolordu Kumandanı iken Hicaz Kuvvetlerinin başına atanmıştır (23 Mayıs 1916). Atandıktan beş gün sonra da Şerif Hüseyin'in İngilizler safındaki isyanı başladı (5 Haziran). Mütarekede İngilizlere teslim olunca Mısır'a oradan Malta'ya götürüldü. Serbest bırakılınca Avrupa–Moskova–Batum yolu üzerinden Ankara'ya geldi. Türkiye'nin ilk Afgan elçisi atandı. Bkz. F. Kandemir, Peygamber Gölgesinde Son Türkler/Medine Müdafaası, Yağmur Yayınları 1974

548 Ahmed Ağaoğlu, Mütareke ve Sürgün Hatıraları, s. 144; ayrıca bkz. Ahmed Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. I, s. 555

Levent Şahverdi Arşivi

züne tokat gibi inmişti. Ali İhsan Paşa 21 Eylül 1921'de Kuşadası'na gelince Mustafa Kemal'e telgraf çekerek kurtulduğunu müjdeledi. [549]

Bekir Sami Bey Londra'ya giderken Roma'ya uğramıştı. Mustafa Kemal, Roma Temsilcisi Câmi Bey eliyle Rauf Bey'e bir mesajı ulaştırdı. Sarışın Paşa orada da Rauf Bey'e ulaşıp kaçıp kurtulmasını istiyordu. Mustafa Kemal'in bu isteğini Rauf Bey de yazacaktır:

"12 Eylül 1921'de, Bekir Sami ve ilk defa olarak Câmi Beylerden özel vasıta ile mektup aldım. Ankara'dan, Mustafa Kemal Paşa'dan olduğu telmih edilerek 'vücudumun lüzumuna binaen, buradan kurtulmaya çalışmamı ve hiçbir mânevî kayda ehemmiyet vermememi ısrarla tavsiye ediyorlar.' Fakat, benim için mânevî kayda riayetsizlik, ne kadar zâlim ve haksız olurlarsa olsunlar, ***kaçmıyacağıma dair İngilizlere vermiş olduğum söze riayetsizlik mümkün mü?*** *Ben, böyle şey yapabilir miyim? Düşünüyorum ne pahasına olursa olsun, bu benim harcım değildir..."* [550]

Sadakat ve dürüstlük insan için iyi bir erdemdir. Rauf Bey kaçmayacağına dair İngilizlere söz verdiğine göre, acaba bu sözü tutuklanırken Harrington'a mı vermişti? Haksız tutuklamayla onuru çiğnendiğine göre, general Townshend gibi sanki Kûtü'l-Amare'de esir mi düşmüştü!. İngilizlere verilen sözden Mustafa Kemal habersizdi. Aksi halde *"hiçbir manevi kayda ehemmiyet vermeden"* kaçmasını beklemezdi!. İngilizlere verdiği sözü *namus borcu* bildiği için Mustafa Kemal'in isteğini önemsemez.. Kabataş iskelesinden motorla kaçmayı göze alamayan Rauf Bey, Malta'dan kaçmayı da göze alamazdı. Mustafa Kemal'in teklifini sadece reddetmekle kalmamış, Kara Kemal'in teklifini de reddetmiştir. Eğer Ali İhsan Paşa gibi kaçma cesareti göste-

549 Ayrıntı için Bkz. Ali İhsan Sabis, İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri, 5. cilt, s. 75–77, Nehir Yayınları 1993; Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 437

550 Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel, s. 279. Rauf Bey'e sadece Bekir Sami değil Hüsrev Gerede de mektup gönderir. 19 Şubat 337 (1921) tarihli ve Roma Grad–Hotel antentli uzun mektupta, Ankara'da cereyan eden olaylardan çeşitli havadisler yazar. Mektubun ilginç tarafı Çerkez Ethem hakkında verilen bilgidir: *"Ethem, Reşid ve Tevfik Beylerin son durumlarını bilmiyorsunuzdur. Kanuna dayanmayan kuvvetlerin, haydutların hizmetleri ne olursa olsun neticelerinin böyle olacağı tabiidir. Şimdi Mustafa Kemal milletin gözünde kutsal bir varlıktır. Halkın sevgisine sahiptir. Fakat her şeyin üstünde kanun hakimdir. Millet Meclisi milletin mukadderatına el koymuştur..."* Bkz. İdil Kürşat, Malta sürgününde Rauf Bey'in Aldığı Mektuplar, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Şubat 2001, sayı: 19, s. 12

Levent Şahverdi Arşivi

rebilse, işti o zaman hayatına bir kahramanlık daha yazdırabilirdi. Kara Kemal gibi komiteci olmasa da, Ali İhsan Paşa kadar cesur olabilirdi. Calthorpe'un sözüne güvenerek imzaladığı Mütarekeyi mürekkebi kurumadan çiğneyen İngiliz dönekliğine bu kadar dürüstlük fazladır...

Malta'dan kaçış için basireti bağlanan Rauf Bey, İngilizlerin reva gördüğü onur kırıcı davranışları defterine yazmıştır: *"... İngilizler adeta komedya oynuyorlar, utanmıyorlar. Cenab-ı Hak yakın bir gelecekte bizi mukabele-i bilmisile inşallah şahsen muvaffak edecektir. Eğer ömrüm vefa etmez de muvaffak olamazsam, dindaş ve milletdaşlarıma, insan haklarını hiçe sayarak kendilerinden olmayanlara hakaretin envaını mübah sayacak derecede mağrur olan İngilizlere, işte böyle canavarca muamelelerinde bulunmalarını tavsiye ve hatta vasiyet ederim..."*[551]

Rauf Bey'in vasiyetini Mustafa Kemal yerine getirdi. O'nun tutuklandığını öğrenince Rawlinson dahil Anadolu'daki tüm İngiliz kontrol subaylarını tutuklattı. Bilal Şimşir'e göre Rauf Bey ile Kara Vasıf'ın Malta'dan kaçmama sebebi başkadır. Bunun nedeni İngilizlere söz vermeleri değil, "kurtuluş umutları olduğu için tehlikeyi göze alamamalarıydı. Çünkü gizliden yürütülen görüşmelerde bazı sürgünlerin serbest bırakılmasını İngilizler benimsemişti. Kurtuluşları Ankara ile Londra arasındaki anlaşmazlık yüzünden gecikiyordu. Kaçanlar ise kurtuluş umudu az olan kimselerdi..."[552]

Malta'nın dikkate değer portrelerinden biri de Ahmed Ağaoğlu'dur. Ömrü kavgalarla geçmiş, kalemi zekası kadar güçlü Ağaoğlu, topluma ait kavradığı her entelektüel değeri Malta'da yazıya dökmüştür. Osmanlı/İslam cemiyetinin yaşadığı ahlak ve değerler yozlaşması bunların en başında geliyordu. Şöyle yazar:

"... Malta'ya gelir gelmez parçalandık. Sayımızdan fazla parçalara bölündük. Bu bölünme fikir ve duyguların, ahlakın uygunluğuna göre değil cepteki paranın miktarına göredir. Zaten düşünce ve duygu birliği hiç yoktu. Fertlerin sayısı kadar ayrı âlem vardı. Uyuşmazlık o derecede idi ki, iki yıl içinde ortak tek bir teşebbüste bulunamadık. Orası bir mahşerdi. Alt katta açlıktan birisi ölmüş olsaydı, üst katın haberi olmazdı. Birbirimizden o kadar ilgisiz ve yabancıydık. Birine haksızlık yapıldığı zaman diğerleri

551 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 278
552 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 438

Levent Şahverdi Arşivi

seyirci ve yabancı kalıyor, hiç olmazsa manevi destek lüzumunu bile duymuyordu... Ruhlar o kadar birbirine yabancı, kalpler arasındaki soğukluk o derecedeydi ki, iki yıl içinde medeni adamlara yakışır ortak bir hayat, ortak eğlence düzenleme imkanını bulamadık. Malta'dakiler hiçbir zaman vatanına hıyanet edecek küçüklük göstermediler; fakat acaba yalnızca bu bir fazilet midir?" [553]

Ağaoğlu'ndan siyah puntolu bir yorum daha :***" Tanzimat devri bize bir 'mecelle' bıraktı. İtiraf ederiz, Mecelle bir abidedir. Bu devir bir yandan çağın ruhuna uymak ihtiyacını duyuyor, diğer yandan gelenekten ayrılamıyor... Mecelleyi baştan aşağı okuyunuz: Koyduğu prensipler ve bundan çıkarılan kaideler belki bir aşiret, bir bedevi cemaati için kafidir. Fakat çağdaş milletlerle onların mücehhez oldukları siyasi, iktisadi, içtimai, ticari ve ilh... teşkilat ile rekabet ve mücadele etmek zorunda bulunan bir cemiyet için, katiyyen yararlı değildir. Yalnız yararsız değil, o cemiyeti öldürmek için en tesirli bir amil olur..."*** [554]

553 Bkz. Ahmed Ağaoğlu, Üç Medeniyet, s. 55–57.

554 Bkz. Ahmed Ağaoğlu, Üç Medeniyet, s. 141, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1972. Ahmed Ağaoğlu'nun Malta'da yazdığı ve Yusuf Akçura'nın *"Üç Tarz-ı Siyaset" analizine benzer bu denemeleri* 1919–20 yıllarında Malta'da yazılmış ve sonra Türk Yurdu dergisinde parça parça yayınlanmıştır. Ne kadar doğrudur bilinmez, ama yını kitaptan çarpıcı bir değerlendirme daha: *"... Sultan Vahdeddin hükümeti, İngiliz miralayı Maxwell'in emri ile, Ermenilere her İslam ve Türk evine girerek şüpheli gördükleri kızları alabilmek için bir vesika verdiği ve bu yüzden birçok İslam kızlarının din ve bekaretlerine tecavüz olunduğu halde, Alman hükümeti yüzlerce milyar tazminatı, harp ve ticaret filosunun yok edilmesini ve diğer ağır şartları kabul etmesine rağmen bir tek vatandaşının düşmana teslimine razı olmadı..." Ahmed Ağaoğlu, age. s. 143*

Levent Şahverdi Arşivi

7

Rauf Bey Ankara siyasetinde

1. Rauf Bey vatana kavuşuyor

İttihatçı nazırlar ve merkez-i umumi kodamanları tehcirden yargılanmak için Malta'ya götürülmüş; İngilizler delil bulamayınca Amerikalılardan yardım istenmiş, bu da olmayınca elleri boşa çıkmıştı. Malta Sürgünleri Mustafa Kemal'in aylarca süren pazarlıkları sonucu ve Hilali Ahmer (Kızılay) Reisi Hamit Bey ile İngiliz Komiseri Rumbold arasında imzalanan protokol üzerine serbest bırakıldılar. Önce sürgünlerin bir kısmını bırakmak istediler, Mustafa Kemal ya hep ya hiç deyince, toplu takasa razı oldular. Said Halim Paşa, Hüseyin Cahid, Ali Fethi, İsmail Canbulat Roma üzerinden Avrupa'ya geçerken, Türkiye'ye gelmek isteyenler 25 Ekim 1921'de iki grup halinde Malta'dan yola çıkarıldılar. Rauf Bey, Yakup Şevki, Cemal ve Cevat Paşalar *Krizantem* isimli köhne bir vapura bindirildiler. Ahmed Emin, Aka Gündüz, Celal Nuri, Süleyman Nazif gibi 42 kişilik gazeteci grubu da, *"mentonal"* petrol tankerine bindirilmişti. Birkaç destroyer de refakat ediyordu.[555]

Rauf Bey'in bindiği *Krizantem* vapuru Malta'dan açıldığında rüzgar batı lodosundan gün doğusuna çevirmişti. Yolcuların çoğunu deniz tutuyordu. Sularında köşe bucak korsanlık yaptığı Akdeniz'in yabancısı olmayan Rauf Bey, sanki bir portakal bahçesindeymiş gibi güvertede geziniyordu. Fırtınadan korkup yüreği ağzına gelmiyor, denizin dilinden anlıyor, girip çıktığı limanları, Ege'nin girintili fiyortlarını ezbere biliyordu. Kaptana rota sorduğu bile oluyordu. 29 Ekim

555 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 460, Milliyet 1976

Levent Şahverdi Arşivi

1921 şafak vakti Seddülbahir'den Çanakkale Boğazına girilince yol kesip yavaşladılar. Marmara sularında düşman zırhlıları dolaşıyordu. 30 Ekim 1921'de Haydarpaşa önüne geldiklerinde kendi imzaladığı Mütarekenin üçüncü yıldönümüydü... Esaretten dönenlerin yakınları, anneler, babalar, kardeşler, evlatlar, Haydarpaşa önünden kayık ve mavnalardan mendil sallıyorlardı. Yapılan plana göre *Krızantem* vapuru İstanbul'dan transit geçerek İnebolu'ya yanaşacak, yarbay Rawlinson dahil İngilizlerin 14 centilmen subayı ile bizim Malta sürgünleri orada takas edileceklerdi.[556]

Rauf Bey, 31 Ekim 1921'de İnebolu'ya geldiğinde vatan toprağına ayak basmış oldu. Ankara'nın telgrafını eline verdiler: *"... Elhamdülillah tahliye edildik. Saat öğleden sonra ikide, Allahü Azimüşşan'a şükürler olsun, vatan toprağına İnebolu'da bastık. Hüsnü kabul gördük. Mustafa Kemal Paşa'nın 'hoş geldiniz telgrafıyle karşılandık."*[557]

Ellidokuz kişiden 48'i Ankara yoluna düşerken, 11 kişi İngiliz gemisiyle İstanbul'a döndüler. İnebolu'ya inenler doğruca postaneye giderek Meclis Başkanlığına teşekkür telgrafı çektiler: *"Bizi kurtaran Meclis'e ve onun başkanına şükranlarımızı bildiririz. Vatana karşı borçlarımızı ödemek için maddi manevi her türlü hizmete hazırız.."* Ahmed Emin Yalman'ın eline de Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in telgrafı verilmişti. Matbuat Müdürlüğüne atandığı yazılıydı. Süleyman Nazif, Seyyid Bey, Celal Nuri, Aka Gündüz, Numan Usta, Ahmed Emin Ankara'ya gitme yerine İstanbul'a döndüler.[558]

İnebolu kasabası karınca gibi insan kaynıyordu.. Rauf Bey, Yakup Şevki Paşa ve Kara Vasıf liman dairesine misafir edildiler. Eski Sivas Valisi Reşit Paşa ile İzmir Valisi Rahmi Bey'in kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa da oradaydı.[559] Ziyaretler yapıldı. Sokaklarda yürüyüp halkla selamlaştılar. 4 Kasım 1921 Cuma sabahı Cevat, Yakup Şevki, Mürsel Paşalarla Ankara'ya hareket edildi. Karadeniz dağları karlı, manzara güzel, yemekler enfesti. 6 Kasımda Kastamonu'ya ulaştılar.

556 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 280. Buların en rütbelisi Yarbay Rawlinson, 22Mayıs 1919'da Türk ordusunun silahlarını toplamak amacıyla Erzurum'a gelmiş, 19 Mart 1920'de gözaltına alınmıştı.

557 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel s. 285

558 Bkz. Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 460, Milliyet 1976

559 Malta'dan İnebolu'ya gelenler ile o gün yaşanan heyecanlı olaylar için bkz: Nurettin Peker, İstiklal Savaşı, İnebolu ve Kastamonu Havalisi, İstanbul 1955.

Levent Şahverdi Arşivi

Vali, Kumandan ve Sultanî Mektebi talebeleri tarafından karşılandılar.[560] Kastamonu'nun çam kokulu dağlarını aşarak, 8 Kasımda Çankırı'ya gelince Mutasarrıf Cemal (Bardakçı) tarafından davul-zurna ile karşılandılar.[561] Ankara'ya yirmi kilometre mesafede kızılay otomobili ile, Dr. İbrahim Talî ve arkadaşları karşılayıcı çıktılar (11 Kasım 1921). Refet Paşa ayrı bir araba ile gelmişti. Rauf Bey istasyon binasında Mustafa Kemal'e misafir edildi. Cevat ve Yakup Şevki Paşalar ise Fevzi Paşa'nın evine götürüldüler. Rauf Bey'in dostları ve sofraları kendini bekliyordu: Doktor Adnan ile Halide Edip, İbrahim Süreyya, Refet Bey ve Fevzi Paşa...

Rauf Bey'in Ankara'daki ilk haftası ziyafet sofralarında geçti. Mustafa Kemal, Ali Fethi, Fevzi Paşalar ziyafet üstüne ziyafet çektiler... Malta anıları bitecek gibi değildi. 15 Kasım 1921 Salı günü TBMM'ne götürüldü. Öğleden sonra saat bir buçukta açılan celseyi Hasan Fehmi Bey güzel bir takdim cümlesiyle renklendirdi:

"Malta'dan avdet eden Sivas Mebusu kahraman Rauf Bey ile Diyarbekir mebus-u muhteremi Zülfü Bey'in (Tiğrel) Meclis-i Alinize iltihak ettiğini arz eylerim.!.."[562]

Rauf Bey ile Zülfü Bey (Tiğrel) ayakta alkışlandılar. Kürsüye davet edilen Rauf Bey kısa bir konuşma yaptı. Konuşmasını aynen alalım: *"... Hepinizce malûm olan, İstanbul'un onaltı Martta işgali hâdisesiyle, bu milletin istiklâl için de hür yaşamak kat'î karar ve imanını bir takım oyunlarla boğmağa çalışan düşmanlar, mukaddes mücadelemizin milleten*

560 Rauf Bey'in geçtiği bu yollardan iki ay önce (Haziran) Ahmed Ağaoğlu dönmüştü. Yol güzergahını ve Anadolu insanını anlatır: *"... Mühimmat ve erzak taşıyan kağnı arabaları, İstanbul'dan Ankara'ya vazife başına giden subay ailelerini götüren yaylılar, yüklü atlar, merkepler, yaya yürüyen neferler ve köylülür, yol üzerinde arkası kesilmez bir kafile idi. Kağnıların çıkardığı gıcırtı, hatırıma Cengiz istilasını getirdi. Türkün tarih öncesinden beri kullandığı ve kaderin binbir cilvesine katılan, efsaneler doğuran bu arabaların gürültüsü gerçekten korkunçtu. Köylü kadınlar bu gıcırtıdan zevk alıyorlardı... Biraz ötede dizüstü çökmüş develer ve öküzler, ağaçlara bağlı atlar ve merkepler, kimi geviş getiriyor, kimi kişneyip anırıyor..."* Bkz. Ahmed Ağaoğlu, Mütareke ve Sürgün Hatıraları, s. 149

561 Mutasarrıf Cemal Bey (Bardakçı), Atatürk'ün 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişinde Haymana kaymakamıydı. Vali Vekili Yahya Galip tarafından Ankara'ya çağırılıp polis müdürü yapılmıştı. Şimdi Çankırı Mutasarrıfı ve daha sonraları Konya Valisi olan Kuvayı Milliyeci Cemal Bardakçı.

562 Malta'dan avdet eden Sivas Mebusu Rauf ve Diyarbekir Mebusu Zülfi Beylerin Meclise takdimi. Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1, İçtima senesi: 2, c. 14, s. 218 .

Levent Şahverdi Arşivi

gelmeyip, bir takım kimselerin şahsî teşebbüsleri imiş gibi gösterip, bunu akıllarınca kökünden kazımak maksadıyla İstanbul'daki meclisi basarak, bazı arkadaşlarla beni de tevkif ve Malta'ya sürmüşlerdi. Tarihte, devlet adını taşıyan herhangi bir teşekkülün bu gibi hareketlerde bulunduğunu ben şahsen hatırlamıyorum. Bu taarruza cür'et eden düşman, bize ne esir ne de tutuklu muamelesi yapmağa cesaret edemedi. Elinde bulunduğumuz yirmi ay müddet içinde herhangi birimizin izzeti nefsimizi incitecek her türlü teşebbüsten de çekindi ise de, İstanbul'da tevkifimizin ertesi günü yayınlatmış olduğu beyannamede, o zamana kadar cereyan eden ve ileride cereyan edecek vakalara karşı bizleri rehine olarak aldığını ve bu maksatla elinde tutacağını ilân etti. Biz buna güldük. Benim, muazzez milletimin azim ve kararına, vatanın binlerce yıllık tarihini ve bihakkın lâyık olduğu şerefli hayatı idame edeceğine olan kanaatım bir gün bile sarsılmamıştır. İşte bugün, arkadaşlar bunu idrâk etmekle müftehir ve mesudum.

Mübarek milletimizin itimadını hâiz olarak, onu liyakatle temsil eden siz vekil arkadaşlarımın gösterdiği metânet ve celâdet tarihimize istiklâl hakkımızı müdafaa yolunda pek kıymetli bir misâl kaydederek, bu suretle imhaya çalışan düşmanların elinden, şan ve şerefimizle kurtardı. Şimdi, aranızda bulunmakla şerefyabım. Şükranlarımızı arz ederek, Allah'tan cümlenizi her işinizde muvaffak eylemesini dilerim. Gösterdiğiniz tevccühe kalbimin bütün samimiyetiyle teşekkürler ederek, Cenab-ı Hak'tan, yakın bir zamanda vatanımızı düşman taarruzlarından tamamen tahlis, milletimizi bütün emellerine ve gayelerine kavuşturmasını tazarrû eylerim."[563]

Zülfü Bey de duygularını kısaca dile getirdikten sonra, Amasya Mebusu Ömer Lütfi Bey kürsüye gelerek Balkan Harbi anılarını tazeledi. Kendisi de asker olan Ömer Lütfi Bey, Venedik sularında dolaşan Barbaros'un kalyonlarını canlandırır gibi heyecana kapılmıştı: ***"Hamidiye'nin üzerine bindi, bir sır gibi nasıl diyeyim ricali bâtına gibi İstanbul'dan çıktı, çıkışını kimseler görmedi. Gezdi dolaştı. Yunanlıları vurdu. Yağını kömürünü nereden aldı, kimse bilmedi. Günlerce bayrağımızı Venedik sularında dolaştırdı."***

Alâiye Medresesi müderrisliği ve kürsü şeyhliğinden gelen Çankırı mebusu Hacı Tevfik Efendinin cümlelerinde, şiirsel ve lahuti bir hamaset canlanır: *"... Muhterem Raufumuzu bizim bildiğimiz gibi, bütün*

563 Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1, İçtima senesi: 2, c. 14, s. 218–219.

Levent Şahverdi Arşivi

cihan da bilir. Bir ayeti kerimede buyurulduğu gibi onu, gece de bilir, gündüz de bilir, silah da bilir, deniz de bilir..."[564]

Hüseyin Avni Bey'in Palandöken yamaçlarından kopan hissiyatı tek bir cümleye hapsolmuştur: "*Harekat-ı milliyenin temeli kurulurken Erzurum Kongresinin esas programı onun kaleminden çıkmıştır.*" Jübile konuşmalarını andıran bu güzel sözler Rauf Bey'i gururlandırmış ama Meclisin ağır toplarından kürsüye çıkan olmamıştır. İhtilal yolculuğundaki kıdemi herkesce bilinen ve Birinci ve İkinci Grup üyelerinin kendilerinden saydıkları Rauf Bey artık Ankara siyasetinin içindeydi. Kendine has roller oynayacak; bol bol kullandığı ***Allah, vicdan, namus*** kelimeleri ve ***"ben bu toprağın nimetiyle büyüdüm"*** cümleleriyle süslü gönül alıcı sözleri artık Mecliste duyulacaktı.

2. Rauf Bey'i kavrama psikolojisi

Meclise katılan Rauf Bey, bundan böyle eski kıdeminin meyvesini yiyecek, Malta çilesi ardından siyasal zekasıyla ikinci adamlığa tırmanacaktır. Ankara'da oynayacağı siyasi rollere ve önüne açılan kapılara geçmeden önce Rauf Bey psikolojisini tanıyabiliriz. Bunun için, elimizde iki somut delil var; birincisi Hakkı Behiç ile mektuplaşması, diğeri de Çerkez Ethem meselesidir... İşin tuhafı Rauf Bey anılarında bu iki konuya hiç değinmemiştir. Bizim ilgilenme nedenimiz de yazılmak istenmeyen gölgeleri kavramaktır...

Rauf Bey'in Ankaraya gelir gelmez ilk arattığı kişi Hakkı Behiç olacaktır. Ankara'da olmayıp İstanbul'a uzaklaştığını öğrenince, enişte si Aziz Bey ile bir mektup gönderir. Kendi yokluğunda Ankara'da olup bitenleri en iyi ondan öğrenebilirdi... Rauf Bey'in kendi mektubu elimizde değilse de Hakkı Behiç'in gönderdiği cevap elimizdedir (23 Kasım 1921). Literatürün hiç kullanmadığı bu mektup, Rauf Bey'in Ankara'dan uzak kaldığı iki yılın faaliyet raporu sayılabilir. Meclisin açılış günleri, ilk çalışmaları, Yeşilordu Cemiyeti, Türkiye Komünist Fırkası, Ethem meselesinin arkasında çevrilen dolaplar ve Ankara'nın siyaset dehlizleri... Hakkı Behiç, umut bağlayıp idealize ettiği Mustafa Kemal Paşa üzerine ilginç değerlendirmeler yapar.[565] Yeşile boyanmış

564 Bkz. TBMMZC. Devre: 1, İçtima senesi: 2, c. 14, s. 220.

565 Ali Fuat Paşa'nın evrakı metrukesi arasından çıkan Hakkı Behiç'in önem taşıyan bu mektubu bölümün sonuna konmuştur. Bu mektup ne Rauf Bey ne Ali Fuat Paşa'nın anılarında değerlendirilmemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

mistik bir İslam sosyalizmi ve ideolojik sükutun cinnet izleri tüm canlılığıyla Hakkı Behiç'in bu mektubunda sergilenir.

Bilindiği üzere Hakkı Behiç mebus seçildiği halde İstanbul'a gitmeyip Heyet-i Temsiliye ile Ankara'da kalmıştı. Sivas Kongresi günlerinden beri Rauf Bey'e beslediği sadakatin daha büyüğünü Mustafa Kemal'e beslemişti. Yüzlerce bilinmezin birbirine karıştığı o günlerde, Mustafa Kemal'in sergilediği siyaset dehasını bu mektuptan daha güzel tanıklık yapan bir metin bulamayız. Bu noktayı en az Hakkı Behiç kadar da Rauf Bey kavramış olmalı. Hakkı Behiç *"yazdığı hususların gizli kapaklı esrarengiz şeyler olmadığını, isterse bunları Mustafa Kemal'e de gösterebileceğini"* açıkça belirtmektedir. [566] Rauf Bey açısından dikkati çeken nokta; kendi yokluğunda Ankara'da yaşanan olaylardan, özellikle Ethem meselesinden, Mustafa Kemal aleyhine tek bir noktanın bulunmaması. Hatta tam aksine güçlü bir Mustafa Kemal portresi çizilmiş olması. En iyisini Rauf Bey ile Hakkı Behiç'in bildiği, ama bizim için meçhul nokta ise şurası: Heyet-i Temsiliye üyesi olan Hakkı Behiç mebus seçildiği halde, Meclise katılmayıp neden Ankara'da kalmıştır?. Hakkı Behiç acaba Mustafa Kemal'e fedailik yapmak için mi İstanbul Meclisine katılmamıştır? Daha önemlisi, bunu kendi rızasıyla mı yapmış, yoksa Rauf Bey'in isteğiyle Mustafa Kemal'i kontrol etmek için mi Ankara'da bırakılmıştır!? Evet bu soru cevapsız kalmıştır. [567]

566 Hakkı Behiç hakkında ilginç bir biyoğrafi denemesi yeğen ve torun kaleminden çıkan bir kitaptır. Osmanlı toplumundaki kültürel kategoriler için özellikle de Çerkez diasporası için güzel bir aile tarihidir. İmparatorluğun son döneminde sarayda yaşanan soysuzlaşma da bu araştırmanın arkaplanında okunmaktadır. Bkz. Belma Ötüş Basket/Aşşegül Baykan, Geçmişi Unutturulan Adam:Hakkı Behiç, Doğan Kitap, 2015.

567 Çerkez asıllı Hakkı Behiç Bey (1882–1943) Mülkiyeyi bitirdikten sonra Isparta, Nablus ve Akka Mutasarrıflığı yaptı. Denizli delegesi olarak Sivas Kongresine katılıp Heyet-i Temsiliyeye seçildi. Son Osmanlı Meclisine Denizli mebusu seçildiği halde İstanbul'a gitmeyip Mustafa Kemal ile Ankara'da kaldı. TBMM açıldığında Muvakkat İcra Encümeninde Maliye Vekili sonra, 17 Temmuzda Dahiliye Vekili oldu. Yetersiz oylardan gücenecek kadar gururlu, zorla görev kabul etmeyecek kadar onurluydu... Yeşilordu Cemiyeti kurucusu. Daha sonra Mustafa Kemal'in kurdurduğu TKP Genel Sekreteri oldu. Cazibesine kapıldığı İslam sosyalizmi uğruna Mustafa Kemal'e Sivas'tan beri umut bağlamıştır. Ankara ve Eskişehir'de dönen Kuvayı Seyyare /çetecilik fırıldakları ve komünist faaliyetler arasında sıkışıp kalınca, Mustafa Kemal biraz da kendini korumak için Anka-

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey'in Malta dönüşünde hem moralitesini hem Mustafa Kemal'e yaklaşımını anlamada ikinci nokta Çerkez Ethem meselesidir. Bu meselenin Rauf Bey zihninde önemli yer işgal ettiğini yadsıyamayız. Gerçi bu konu o günlerde Ankara siyasetinin varlık yokluk meselesi haline gelmiştir. Bu konuya Rauf Bey'in Ege Turu kapsamında kısmen temas edilmiş olsa da; üzerinde bıraktığı etki küçümsenecek nokta değildir. Çünkü, Çerkez Ethem Kuva-yı Milliye içine Rauf Bey tarafından sokulmuş, kendisi Malta'da iken "Yorgileşip" Yunan tarafına sığınmış, Mustafa Kemal tarafından da hain sayılmıştı. Neden ve niçin? Bu nokta Rauf Bey için önemliydi.

Kısaca değinirsek, Çerkez Ethem, Anzavur harekatında, Adapazarı–Düzce ve Çapanoğlu isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynamış, Ankara'da kahramanlar gibi karşılanmış, hatta şımartılmıştı. Düzenli ordu henüz kurulmadığı için Kuva-yı Seyyare müfrezeleri ile şöhret sahibi olmuştu. Ne var ki kendisi asker topluyor, girdiği yerlerde sehpa kurup haraç kesiyor, sürü kaldırıp çapulculuk yapıyor; Gediz dağlarında kendi marşları yankılanıyordu:

Yurdun Kafkastır, uludur oymağın
Kalplerde böyle yadların vardır!
Gönlün yücedir, dünyadır oynağın
Alemde böyle adların vardır![568]

Bu marşın güftesinde, Milli Mücadele heyecanından ziyade Kafkas mitolojisinin efsaneleri görülür. Ethem müfrezeleri çoğunlukla Çerkezlerden oluşuyordu. Garp cephesinde ve Gediz Harekatı ardından İsmet Paşa emrine girmeyi *kanına dokunacak kadar ağır* bulan ve Meclisteki bazı gruplara güvenen Ethem kardeşler, TBMM ordularına kafa tuta-

ra'dan uzaklaşmasını istedi. En sonunda, mizacına uymayan politikayı bırakıp (1 Mart 1921) manastır rahiplerinin mistik arınmasına yönellen Hakkı Behiç'in şahsında, Beşir Fuat benzeri bir fikir adamının ruhsal travmasını görürüz. Rauf Bey Hakkı Behiç'in mektubundan Mustafa Kemal aleyhine bir ipucu elde edemez. Kendisi de görür biz de anlarız ki, hem Ankara siyasetini hem de Milli Mücadeleyi inatla, ısrarla ve sabırla yürüten bir Mustafa Kemal'in siyaset kafası satrancın başındadır...

568 Dört kıtalık marşın orjinali ve notası için Bkz. Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, s. 236, BDS Yayınları, İstanbul 2000

Levent Şahverdi Arşivi

cak hale geldiler. Ancak Ethem kardeşlerin küçük zabit kafası kurmay kafasına yenilip sonunda ihanete sürüklenecektir.[569]

Bu konuyu aydınlatmak için, şimdiye kadar hiçbir kaynakta geçmemiş bir *"Mektup Olayını"* öne çıkarabiliriz. Adapazarı-Düzce isyanının alevli günlerinde Ali Fuat Paşa ile Çerkez Ethem arasında yaşanan, bir mektup hikayesi vardır. Ethem'in kendi anıları dahil hiçbir yerde geçmeyen bu olayı, Ali Fuat Paşa'nın anılarından okuyalım. 24 Mayıs 1920'de Geyve karagahında yaşanan olay:

"... Ethem Bey nezdime emir almak için geldiği zaman refakatindeki bazı gayrı mesullerin telkiniyle padişah, sadrazam ve İstanbul Kuva-yı İtilafiye Başkumandanına Adapazarı İngiliz mümessili vasıtasıyla müracaata karar verdiğini ve bu maksatla icabeden arizaların yazılıp mümessile verildiğini ve arkadaşlarının bu teşebbüsten kimsenin haberdar edilmemesi ısrarlarına rağmen, benim fikrimi almak mecburiyetinde olduğunu söylemesi üzerine infialimi gizleyememiş; müşkül vaziyette kalmış olduğumu anlamıştım..."

".... Yeni idarenin teessüsüne hizmet etmiş olan Ethem Bey ve arkadaşlarının bu cüreti Millet Meclisine karşı itaatsizlik ve serkeşlikten başka bir şeyle tevil edilemezdi. Neticenin nereye varacağını kestirmek de mümkün olamazdı. Mamafih milli müfrezenin başında bulunan Ethem yeni milli idare namına kendiliğinden yapmak istediği bu yanlış hareketi süratle düzeltme çareleri araştırırken, aklıma derhal Ethem üzerindeki nüfuzumu kullanıp onu itaatim altına alarak yanlış hareketini düzelttirmek gelmişti. Derhal amirane bir vaziyet alarak sert konuşmaya başladım ve dedim ki, teşebbüsünüzün sonunun nereye varacağını düşündünüz mü? Bu hareket millet düşmanlarının ümidini artırmaktan başka şeye yaramıyacaktır. Müfreze kumandanları siyasete karışır mı? Yanlış hareketinizi derhal düzeltmelisiniz... (...) Ethem kısaca şu cevabı verdi: 'Gider İngiliz mümessilinden mektuplarımızı geri alır ve size veririm. Siz de istediğinizi yapar ve emredersiniz.' Bu emrimi aynen ifa etmiştir..."[570]

569 Çerkez Ethem hakkında, Son yılların en ayrıntılı iki araştırması için dikkati çekeriz. Bkz. Şaduman Halıcı, Ethem, E Yayınları 2016, Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, 2. Baskı Bengi Yayınları 2007

570 Bkz. A.F. Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Temel Yayınları, s. 358–381

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Paşa'nın yazdığına göre, mektuplar Ethem tarafından geri aldırılıp kendine getirilmişti. Ethem gibi birinin elinden çıkmayacak kadar diplomatik lisanla yazılan bu mektuplar siyasal bir güç gösterisi idi. Vahdeddin, Damat Ferid ve İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanına yazılan mektuplarda, *Umum Kuva-yı Milliyenin Kuvayı Tedibiye ve Takibiye Kumandanı* gibi görkemli bir ünvan kullanılıyor, muhatap alınması gereken askeri ve siyasi bir gücün temsilcisi görünüyordu. TBMM'nin iradesine tecavüz, serkeşlik ve küstahlık sayılacak bu olayı, Ali Fuat Paşa'nın, Ankara'ya haber verdiğine dair bir işaret yoktur. Ethemcileri koruma amacı taşıyap taşımadığı, Mustafa Kemal'in başka kanaldan bunu öğrenip öğrenmediği veya beş ay sonra cepheden alınmasında etkisinin olup olmadığı da belirsiz. [571]

Zihinsel arkaplanı halen bilemiyoruz, ancak Ali Fuat Paşa'nın anılarında çıkan başka bir belge, Ethem'i ağır şekilde suçlamakta: *"(...) Cüretkar bir çete reisi olan Ethem, etrafına toplanan korkak fakat desisekar, resmi vazifelerinde hırslarını tatmin edemeyip cahilin kuvvetinden istianeye, para ve şöhret budalalarının teşviki ile mühim işler yaptığına inanmıştır." (...) "... Büyük işler içinde bir nokta kalan Çerkez Ethem'in Sivas Kongresi ve onun Şefinden tegafül etmeleri tabii görülmelidir. Çünkü bunlar büyük işleri kavrayacak insanlardan değillerdi." (...) "Kurtuluş uğruna ortaya atıldığını iddia eden Ethem insan soyuyor, paralar topluyor, maiyetini kendine bağlamak için pek çok paralar dağıtıyor ve herbiri zengin kesiliyor... Demek ki bunlar zengin olmak için kurtuluş tarafına çalışıyor."*

(...) "Hatırat sahibinin kumandanlarımızın liyakat ve iktidarları hakkında söz söylemeye ne selahiyet ne iktidarı vardır. Yazdıkları da küstahlıktır (...) Vakıa Ethem Anzavur ve Yozgat isyanlarında muvaffak oldu. Fakat bu hareketleri vatan ve kurtuluş aşkından ziyade zengin olmak hevesinden ileri gelmiştir. Esasen ihanetleri ve düşman safına kaçmalarına bir sebep de kazandıkları paraları kaçırmak olmuştu..." [572]

571 Ali Fuat Paşa'nın özel arşivinden çıkan üç mektup, Ethem olayına ve o günlere ışık tutması bakımından bölüm sonunda ek olarak verilmiştir.

572 Üzerinde Ali Fuat Paşa'nın imzası bulunan, fakat tarih atılmamış bu belge/yazının, Çerkez Ethem'in anıları dünya gazetesinde yayınlandığı sırada (1955), cevap olarak kaleme alındığını tahmin ediyoruz. Metnin gazeteye gönderilip gönderilmediği bilinmiyor. Metnin tamamı için Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Askeri ve Siyasal Belgeler, Temel 2005, s. 334–338

Levent Şahverdi Arşivi

Gediz muharebelerinde Çerkez Ethem'i koruyucu bir tavır almakla suçlanacak olan Ali Fuat Paşa'nın bu ifadesi önemli; ve gelmek istediğimiz nokta da Ali Fuat Paşa değil Rauf Bey cephesidir. Ethem olayı yaşanırken Rauf Bey Malta'daydı, Anadolu'ya döndüğünde Ethem hain ilan edilmiş, Rauf Bey anılarında bu konuya hiç değinmemişti. Ancak üzülmediği düşünülemezdi. Malta'dan kurtulup Ankara'ya geldiği günlerdeki haleti ruhiyesini, süreci başından alıp değerlendirdiğimizde, Milli Mücadelenin meçhullerinde kalan diaspora/Çerkez etnosunun duygusal sürüklenişi tekrar önümüze gelir. Rauf Bey'in Ankara'ya gelir gelmez iki ay bile geçmeden muhalif saflara katılmasında, Rauf Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa yoldaşı Ethem olayının etkisi yadsınamaz. [573]

3. Rauf Bey Nafıa Vekili

Rauf Bey Ankara'ya geldiğinde, Fevzi Paşa'nın *Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti* iş başındaydı (19 Mayıs 1921 – 9 Temmuz 1922). Protokolde Rauf Bey'e yer açmak için Nafıa Vekili Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey (Argeşo) istifa ederek[574] yerini boşalttı. 17 Kasım 1921'de 84 oyla Nafıa Vekili seçilen Rauf Bey, mevcut üyenin ancak yarıdan bir fazlasının oyunu az bularak kendine güvensizlik saydı. 21 Kasımda yapılan ikinci oylamada, 163 mebustan 162'sinin oyunu olarak rahatlamış oldu.

Yurdun dört bir tarafı imara muhtaçtı. Köylere varıncaya kadar her taraftan şose, demiryolu, su, köprü, liman ve saire istekleri birbirini takip ediyordu. Nafıa Vekili olunca ilk mektubu Şark Cephesi Kumandanı Karabekir'den aldı. Hem Rauf Bey'i tebrik ediyor, hem Doğu bölgesinin ihtiyaçlarını bildiriyordu. Vesika olarak alalım:

"... Vekiller Heyeti arasına girmenizden memnuniyetim büyüktür. Pek yakında milletimizin mes'ut bir hayata mazhariyetini tazarrudan sonra,

573 Birinci Dünya Harbinde Türk ordusu saflarına çağırılan sıradan birçok Çerkez tarafından Osmanlı İmparatorluğu toprakları uğrunda ölünecek vatan sayılmıyordu. İstanbul'da Divan-ı Harp yargılamaları olurken Tehcirden sorumlu olup arananlar Anadolu'ya kaçmıştı. Ermeni ve Rumlardan kalan malların çoğu o bölgedeki ağaların ve eşrafın eline geçmişti. *Bkz. Arsen Avagyan, Osmanlı İmparatorluğunda Çerkesler, s. 159 vd. Belge Yayınları 2004.* Bu kitap Moskova üniversitesinde yapılmış bir doktora tezidir.

574 TBMM'nin İlk Nafıa Vekili İsmail Fazıl Paşa idi. Ethem olayı sırasında gensoru ile düşürülmüş, yerine Ömer Lütfi Bey seçilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

nafıa işlerine ait Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye arzettiklerimi bilhassa size aynen ve ehemmiyetle yazıyorum:

Şimdiye kadar demiryolu, şose, liman gibi iktisadımızın temellerini lâzımı gibi atamamaklığımız, projelerin tertibinde haricî veya dahilî hususî tesirlerden azâde kalmamaklığımızdan olduğu zannındayım. Balkan Harbinden evvel Fransız şirketlerine verdiğimiz külliyetli paraya karşılık, Anadolu'da göze çarpan bir şey temin edilememiştir. Çünkü, her mebus, kendisini seçmiş olanlara karşı bir şey yapmış, zamanın Nafıa Nazırı da, her tarafta umrân başladı, kırk elli senede bütün memleket muntazam şebekelere mâlik olacak zannıyla para ve kuvveti, eski muazzam imparatorluk topraklarımıza serpiştirmiş ve neticede (Ankara–Sivas–Erzurum) gibi ana damarımız bile mefluç bırakılmıştır. Vekâlet-i celilelerinin tasavvurlarını bilmiyorsam da (Erzurum–Trabzon) demiryolunun yapılması hakkında bazı sözler işittiğimden, fikrimi iktisadî, siyasî ve askerî tetkiklerime istinaden arzeyliyorum.

Anadolu'nun cenup ve garbında iyi kötü binalar ve bunlara müntehi demiryolları vardır. Fakat Karadeniz kıyılarında liman da, herhangi bir limana ulaşan demir yolu da yoktur. Liman yapmak epeyce masrafa muhtaç olduğundan, şimdilik ortalama bir yerde olması dolayısıyla Samsun'un güzel bir liman haline getirilmesiyle şark ve garpten buraya uzanan demiryolları yapmak da esas olmalıdır. (Ankara–Sivas–Erzurum) demiryolu iktisadî, siyasî ve askerî bütün ehemmiyetleri haizdir. (Erzurum–Trabzon) hattı iktisaden masrafını koruyamıyacağı gibi (Erzurum–Sivas) hattı mevcut değilse, askerlikçe, düşmanın işine daha çok yarar. Siyaseten mahzuru da pek ziyadedir. Çünkü Ruslarla hudut yakınında, Fransa veya sair bir devletin siyasî entrikası – üssü harekesi – olacağından, Rusların tamah nazarını çekeceği gibi, demiryolunun İran içine girmesi halinde Avrupa devletlerinin de hırsını mucip olabilir.."[575]

Nafıa işlerinin durumunu gösteren bu telgrafın yüzlercesi dosyalarda bekliyordu. O günlerin yokluğu yalnız maddî değildi; bu işleri başaracak mühendis, mimar gibi mütehassıs elemanlar da yoktu. Bu imkânsızlıklar yüzünden Ankara istasyonundan Meclis binasına kadar bir kaç metrelik cadde bile yapılamamıştı. Ancak Rauf Bey'in bu görevi fazla sürmedi, iki ay sonra Nafıa Vekâletinden istifa etti. 7 Ocak

575 Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 300; Karabekir İstiklal Harbimiz, c. II, s. 1169

Levent Şahverdi Arşivi

1922 celsesinde okunan istifasında *sağlık* gerekçesi gösteriliyordu. Bu gerekçe inandırıcı bulunmadığı için aynı celsede, "günden güne sıhhatim bozuluyor, bunu yanlış tefsir buyurmayınız" diye konuştu.[576]

Rauf Bey Nafıa Vekilliğinden istifa edince, Kara Vasıf da Halk Fırkası grubundaki görevinden ayrıldı. Rauf Bey Malta'dan döner dönmez Kara Vasıf'la muhalif kulislere karışmıştı. Mustafa Kemal Başkomutanlık dahil bütün yetkileri üzerine almış, *"Meclis Hükümetinin"* tepesinde rakipsiz konuma gelmişti. Çolak Selahaddin ve Hüseyin Avni grubu, Nisab-ı Müzakere Kanununu değiştirmek için atak başlatmışlardı. Mustafa Kemal üzerindeki yetki yoğunlaşması Rauf Bey'i de rahatsız ediyordu. Onun için doğru olanı diktaya gidişi önleyecek muhalif cepheyi güçlendirmekti.

Mustafa Kemal destek beklerken, Rauf Bey hem ondan görünüp hem İkinci Grubu okşayan ikiyüzlü siyasete oynuyordu. Hükümete girer girmez *"takip olunan askeri siyaseti"* öğrenmek için, "hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle. Ordu taarruz edemiyecek mi?" diye Mustafa Kemal'i yoklamaya başlamıştı. Heyet-i Vekile bağımsızlığa kadar savaş yolunu tuttuğuna göre, Rauf Bey Mustafa Kemal'den ne istiyor, neyi bekliyordu? Savaşın devamı ve kazanılmasından ümitli olmayanlar çözümü siyasette arıyorlardı. İstanbul hükumeti veya İtilaf Devletleriyle bir an önce anlaşılıp çözüm yolu aranmalıydı. Rauf Bey aynen Bekir Sami gibi düşünüyordu. Mustafa Kemal çözümü savaşta görüp meselenin görüşülmesine izin vermeyince, Rauf Bey Nafıa Vekaletinden istifa etti.

Mustafa Kemal'in telgrafları ve gizli oturum konuşmaları dahil, İngiliz ajanlarının Ankara'da olanları öğrenip de Londra'ya göndermediği hiçbir bilgi yoktu. İngiliz istihbarat raporu Rauf Bey'in istifasını, TBMM reisinin yetkilerinin kısılmasını istemiş olmasına bağlar. Güya Rauf Bey konuşurken aniden meclise giren Mustafa Kemal, kürsüye çıkıp şunları söyleyesiymiş: "... A! Mondros mütarekesini imzalayan kahraman! Sen Malta'da dinlenirken, biz Türk milletini ortadan kaldıracak olanlara karşı mukadderatını kanımızla silmek için Sakarya vadilerinde çarpışıyorduk..." Rauf Bey, Mustafa Kemal'e karşılık vermeden Meclisi terketmiş, Refet Paşa da onu izlemişti!?... İngiliz istihbarat raporu istifayı şöyle yorumlar:

576 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1, İçtima senesi:2, c. 2, s.588. 7.1.1338 oturumu.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Heyet-i Vekilede görev alan bizlertatbik edilen politikadan sorumlu olduğumuzu unutamayız. Siyasal çalışmaları kendi inançlarına ters olduğunu anlayanlar, görevden ayrılıp buna inananlara bırakmalılar. Fransızlarla yapılan anlaşmanın bazı tehlikeler doğuracağına inandım. İngiltere ile acele bir anlaşmaya varmanın Fransız tekliflerinden daha faydalı olacağına inandım. Kabinede destek bulamadım, bu yüzden görevimi bırakmak zorunda kalıyorum."[577]

İstihbarat raporunun magazin tarafı bir yana bırakılırsa, siyaset realizmine açılan penceresi bazı noktaları aydınlatıcıdır. Birincisi, Rauf Bey iki ay gibi kısa zamanda neden muhalif olmuştu? Nafıa Vekilliğinden istifa ederken (13 Ocak 1922), aynı gün Refet Bey de (Paşa) Milli Müdafaa Vekilliğinden istifa etmişti. Refet Paşa'nın sıkıntısı daha başkaydı. Mustafa Kemal'in hem Başkumandan hem Meclis Başkanı olarak Ankara'da kalması ordunun iyi yönetilmesini engelliyordu. İcra Vekilleri Reisliği ile Erkan-ı Harbiye Riyasetini birlikte yürüten Fevzi Paşa iki makamdan birini bırakmalı, Genelkurmay ile Millî Müdafaa Vekaleti birleştirilmeliydi.

Görünen kadarıyla bu görev ve görevlendirmeler olağanüstü dönemlerin zorunluluğu idi. Mustafa Kemal de, Fevzi ve İsmet Paşalar da bunun gereğini yapıyordu. Refet Paşa Genelkurmay başkanlığını kendine ayırmış görünüyor, Mustafa Kemal ise onu bu makama yeterli görmüyordu. Görmüyor değil istemiyordu. Bu isteği yerine getirilmeyen Refet Paşa, istifasını Rauf Bey ile aynı günde vermiş oldu. Bu bir tesadüf olmayıp, Rauf Bey ile Refet Paşa'nın muhalif çizgide buluşmasıdır. Yükselen otoritesi ve güçlenmiş yetkileriyle Mustafa Kemal'in ***"diktatör"*** olacağı dedikoduları yaygınlaşmıştı. Sanki düşman kovulup, barış sağlanmış da "diktatörlük" kalmıştı. Muhalif grubun planına göre, Meclis Riyasetine Rauf Bey getirilecek, Mustafa Kemal ordunun başına gönderilip siyasetten dışlanacaktı.[578]

Refet Paşa'nın istifası üzerine Mustafa Kemal, Milli Müdafaa Vekale-

577 20 Ocak 1922 tarih ve 532 sayılı İngiliz istihbarat raporu için bkz. Salahi R. Sonyel, İngiliz Belgeleri... s. 233

578 "... Atatürk'ü diktatörlükle suçlayıp Batı tipi parlamentoyu savunanlar, devrimlere karşı çıkanlardır. Bunlar hem Batı parlamentoculuğundan yana, hem de Padişahçı ve Halifecidirler. Bu iddialarına rağmen ileri fikre ve özgürlüklere karşı olmuş, tutuculuk ve işbirlikçilik birlikte gitmiştir." *Bkz. Doğan Avcioğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c. II, s. 735*

Levent Şahverdi Arşivi

tine Karabekir'i getirmeyi düşündü. 10 Ocak 1922 tarihli telgrafla kabul edip etmeyeceğini sordu. Kabul ettiği takdirde Malta'dan dönen Yakup Şevki Paşa, Şark Cephesine gönderilecekti. Yakup Şevki Paşa o cephenin eski komutanıydı. Ne var ki Karabekir, en büyük kozunu kaybedebilirdi. Doğu'da daha yararlı olacağı düşüncesiyle teklifi kabul etmedi...[579]

İkinci Grup Mustafa Kemal aleyhinde yıpratma kampanyasını Sakarya Savaşından sonra hızlandırmıştı. Aylar geçtiği halde, ordu niçin taarruz etmiyordu? Hiç olmazsa, sınırlı bir taarruzla ordunun gücü anlaşılmalıydı. Mustafa Kemal ise sonuç alıcı bir taarruza hazırlanıyor, sınırlı bir harekat düşünmüyordu. Ordunun taarruz gücü olmadığını yayan muhalifler taktik değiştirerek, bizim asıl düşmanımız Yunan ordusu değil İngilizlerdir; Yunanı yensek bile davamız sona ermez; orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz edilmeli tezini ortaya attılar. Savaşa devam edeceksek çare budur deniliyordu. Rauf Bey iki tarafı idare ederek kendine destek sağlarken, Mustafa Kemal rol yaptığını biliyordu. Nihayet Dr. Adnan Bey boşalan İkinci Reisliğe getirildi (1 Mart 1922). Hiçbir zaman da kürsüde görünmedi.

4. Bu ordu kıpırdayamaz

Sakarya Harbinden sonra Mustafa Kemal'e geniş yetkiler veren 5 Ağustos 1921 tarihli Başkumandanlık Kanunu çıkarılmıştı. Kanun üç aylık sürenin bitiminde tekrar uzatılacaktı. Birinci defa 31 Ekim 1921'de, ikinci defa 4 Şubat 1922'de uzatılmıştı. Üçüncü uzatma görüşmeleri 6 Mayıs 1922'de yapıldı. Mustafa Kemal'in bulunmadığı 5 Mayıs 1922 tarihli gizli celsede muhalifler esip gürlemiş, 72 kişi oylamaya katılmayarak karar alınması engellenmiş, Mersin Mebusu Çolak Selahaddin (Köseoğlu), Afyon Mebusu Şükrü Hoca ve Kara Vasıf kin ile dini yan yana getirmişlerdi. Şükrü Hoca'ya göre Meclis *komedya* oynuyor, Çolak Selahaddin'e göre *"ordu taarruz gücünden yoksun"* bulunuyordu. Kara Vasıf *"Sakarya'dan beri kıpırdayamadık, gene kıpırdayamıyacağız, Başkumandanlık diye bir kanun da yoktur"* diye konuşuyordu.[580]

579 Mustafa Kemal'in 10.1.338(1922) tarihli telgrafına, red cevabı veren Karabekir'in zihinsel arkaplanında, kendisinin Şark görevinden alınarak güçsüz bırakılmak istendiği düşüncesi yatmaktadır. Telgraf metni için Bkz. Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE), c. 12, s. 219

580 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 313, İş Kültür Yayınları s 303

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum Mebusu Salih Efendi (Yeşil Hoca) kürsüde coşmuştu: "... Efendiler, müsade buyurun, eğer Mustafa Kemal Paşa bizden bir hakkı gaspetmek istiyorsa kendini küçültür; biz de hakkımızı verirsek aptalız..." En sonunda Hüseyin Avni'nin hamaset, belagat ve heyecanı geldi kürsüye:

"... Görevler şahıslara bağlı olamaz, şahıs yok millet vardır... Efendiler kanun yapma hakkının ne demek olduğunu ilan için insanlık dünyasını, binlerce sene böyle miskin adamlar böyle müstebit adamların elinde inleye inleye denizler kadar kan döküldü. Siz zorla kafese, pencerelere girmek istiyorsunuz. Siz milleti rezil edeceksiniz."

Cuma gününe raslayan celsede süre uzatılmamış, yani o andan itibaren ordu başsız kalmıştı. Bunun üzerine akşam Fevzi ve Kazım (Özalp) Paşalar, Rauf, Fethi ve Yusuf Kemal Beylerle bir değerlendirme yaptılar. Mustafa Kemal aynı gün Karabekir'e yazdırdığı şifrede: "askeri vaziyetin en hassas olduğu bir zamanda bu hadiselerin varlığımızın can alıcı noktasında mühim zaaflar doğuracağı" endişesini dile getirir ve görüşünü sorar.[581] Meclis zabıtlarını getirtip okur, Mustafa Kemal'in kişiliği tüm haşmetiyle ertesi gün kendini gösterir.

6 Mayıs 1922 Cumartesi. İkinci Reisvekili Musa Kazım Efendi riyasetinde açılan 40. Birleşim birinci gizli celse: Gündem Başkumandanlık Kanununun yarıda kalan görüşmeleri. Oturumun gizli olmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, hem cesaretin hem polemiğin en üst düzlemindedir. Meclise şöyle hitap eder:

"... Arkadaşlar, fevkalade bir salahiyetle buraya seçilmiş zevatın memleket mukadderatına el koymasına herkesten ziyade ben çalışmışımdır. Bunu sağlamak için bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi tehikeye atmışımdır. Şu halde bu benim eserimdir. Ben herkes gibi eserimi alçaltmak değil yüceltmek ile vazifeliyim. Fakat aramızda kraldan fazla kralcılar var. Meclisin hakkını gasbetmek sözünü Salih Efendiye aynen iade ederim. (...) Arkadaşlar biz buraya Şükrü Hocanın dediği gibi komedi oynatmaya gelmedik. Komedi oynatmak isteyen kendisidir. Oynamak ve oynatmak istediği komedi neticesinde kapıldığı kanun pençesinden ne kadar alçalarak kurtulduğunu unutacak kadar zaman geçmemiştir.(...) Başkumandanlık lüzumunun Şükrü Efendi ve arkadaşlarının takdirine ihtiyaç

581 Telgraf metni için bkz. ABE. s. 400.

Levent Şahverdi Arşivi

yoktur; o ve arkadaşları yalnız ordunun dağılmasına yardım eden kuvvetlerdir..."[582]

Aynı celsede Hüseyin Avni, Mustafa Kemal'i överken bile ironik darbeler indirmiş; *"O buralarda yokken Anadolu'da biz vardık"* diye Selanik vurgusu bile yapmıştı. Mustafa Kemal kürsüye çıkınca önce Hüseyin Avni'nin sözlerine cevap verdi. İkisi arasında geçen tartışmanın heyecanlı kısmını zabıtlardan verelim. Mustafa Kemal:

"...Hüseyin Avni Bey kanun aleyhinde idare-i kelam ederken mütelaşi sözler söylemiş..." Benim nazarı dikkatimi çeken iki nokta var ki onu tekrar etmek mecburiyetindeyim:

"... Meclisi Aliye hitaben diyorum; bu tarzı hareketle siz milleti rezil edeceksiniz!."

Hüseyin Avni: Hayır Paşam, öyle bir ifadem yoktur...

Mustafa Kemal: Şayanı teessüf ki zabıtta böyledir. Sonra *miskinler* sözü ve *"siz milleti rezil edeceksiniz!"* sözü vardır.

Hüseyin Avni: Hayır yoktur. Bir arkadaş duymuşsa söylesin...

Mustafa Kemal: Hüseyin Avni Bey diyor ki, vazifeler şahıslarla olmaz. Dolayısıyle şahıs, fert yoktur, millet vardır.

Hüseyin Avni: Müsaade buyurunuz efendim...

Mustafa Kemal: Dur efendim, ne zırzır ediyorsunuz?.

Hüseyin Avni: Zırzır kelimesini kabul etmem.

Mustafa Kemal: İşte zırzır yapıyorsun ya...

Hüseyin Avni: Rica ederim Paşam. Sözünüzü geri alınız.

Mustafa Kemal: Mahalle kahvesi midir burası?

Hüseyin Avni: Milletin Kâbe'sidir.

Mustafa Kemal: Öyleyse riayet ve hürmet ediniz Kabeye...

Hüseyin Avni: Ben hürmetkarım...

Mustafa Kemal bundan sonra Çolak Selahaddin ve Kara Vasıf'ın sözlerine cevap verdi. Uzatmayalım. Hüseyin Avni konuşma arasında tekrar söz alır: "Paşam bendenize vaki olan bu hakareti geri alınız ve lisanınızın inceliğinden istirham ederim ki, bize hakaret etmeyiniz.!" Mustafa Kemal Paşa yerinden cevap verdi:

"... Hakaret fikriyle değildir efendim, hakaret fikriyle değildir..."[583]

582 TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 334–343, İş Kültür Yayınları 1985

583 Geniş bilgi için Bkz: 6 Mayıs 1922 Cumartesi, TBMM Gizli Celse Zabıtları, B: 40, Celse:.3, s. 334–360, İş Kültür Yayınları 1985

Levent Şahverdi Arşivi

Hüseyin Avni'nin belagatı bazan ağzından çıkan söz varlığını anlamsız kılıyor, bazan muhafazakar kültürün demokrasi masalında kayboluyordu. [584] Başka ifade ile İkinci Grup *saltanat-ı ferdiye (diktatörlük)* kavramıyla Mustafa Kemal sultasına direnirken bu arada feodalite kutsallarını da korumuş oluyordu. Muhaliflere göre Halife–Sultan despotizmi "diktatörlük" değil "meşruti demokrasi", Cumhuriyete yöneliş diktatörlük yolu sayılırdı.

Hüseyin Avni Bey için en iyi karakter tahlilini hem damadı, hem hemşehrisi olan Nurettin Topçu çizmiştir.[585] Fransa'da felsefe doktorası yapmasına rağmen modernizmle bir türlü sulh olamayan Nurettin Topçu, bir iki yazı, bir iki tören konuşması dışında Hüseyin Avni'ye, Mehmed Akif kadar yer ayırmadı. Bir makalesinde *"İlk Meclisin zeka ve maharet tarafını Mustafa Kemal Paşa'nın, aşk ve heyecan tarafını Hüseyin Avni'nin temsil ettiğini"* yazmıştır. Topçu'nun adını bile çekinerek kullandığı Mustafa Kemal hakkında tek olumlu cümlesi bundan ibarettir. Hüseyin Avni'yi Fransız ihtilalinin Mirabau ve Danton'larına benzetir. Ancak Türk ihtilaline bakınca zeka ve maharet ile aşk ve heyecan pek de birleşmişe benzemez. *Mirabau* neyse de Hüseyin Avni gibi avukat ve Fransız devrimin coşkulu bir hatibi olan ***Georges Jacgues Danton*** (1759–1794), kargaşanın durulmadığı üç yıllık Restorasyon döneminde Kiliseyi dize getiren Jakobenlerin yıldızı olmuştu. Çok geçmeden Robespier ile arası açıldı. İhtilal evlatlarını yemeye başlayınca giyotine gitmekten kurtulamadı. İdam edilmesi de tepki doğurmadı. Çünkü Danton, kimilerine göre *"devrimci vatansever, kimilerine göre ayak takımının şarlatanı ve para canlısı"* biriydi.

Tekrar oturuma gelirsek, Mustafa Kemal'in bu konuşmasından sonra, Başkumandanlık Kanunu büyük çoğunlukla üç ay daha uzatıldı. Belirtmemiz gerekir ki, arkaplanında kulisler atılıp konuşmalar yapıldığı celselerde Rauf Bey Meclis ikinci reisi bulunuyordu. Mustafa Kemal'in Mecliste yıpranıp otorite kaybına uğraması için bir o kadar ilgisiz kaldığı açıkça belli oluyordu...

Mecliste o günlerde Mustafa Kemal aleyhinde estirilen demokrasi

584 Belagat, güzel ve kusursuz söz söyleme, sözü yerinde kullanma sanatıdır. Biz buradaki belagat kavramını, konuşmada retorik, yani konteksin gerektirdiği ifadeyi kullanma, yazıda ise üslup anlamında kullanıyoruz.

585 Nurettin Topçu Hüseyin Avni'kızıyla evlenip boşanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

masalını Moskova'dan yeni dönen Ali Fuat Paşa'nın anılarında bulabiliriz: *"... İtilaf Devletleri, mütareke ve sulh tekliflerini tekrarladıkça, Mecliste Milli Mücadelenin sona ermek üzere olduğu fikirleri kuvvetlenmişti. Bunu fırsat bilen İkinci Grup, Meclis Reisini diktatörlüğe çıkarmaya müsait olan Başkumandanlık Kanununu harp henüz bitmeden kaldırmak istemişti. Bu gibi tarihi anlarda fevkalade selahiyeti haiz bulunan Millet Meclisinin diktatörlüğe karşı hassasiyetleri olmasına rağmen bazı partizanlar durumu tahrik etmekten vazgeçmemişlerdi. Henüz zafer kazanılmadan Başkumandanın selahiyetlerini azaltmak veya kaldırmak, doğru olmazdı. Fakat partizanların diktatörlük lehindeki propoğandaları, Meclisi tehlikeli bir karara sürükleyecekti." (...) Bundan başka hoca efendilerle muhafazakar münevverler, asrileşmiş fikir ve teşebbüsler karşısında birleşiyorlar: "Bundan maksat terakki ve tekamül ise, bunların esaslarını Garp usulünden daha mütekamil olan İslamiyette ve şeriatta aramalıdır. Garp mukallitliği memleket için muzır olacak diyorlardı..."*[586]

5. Rauf Bey ikinci adam oluyor

1922'nin Mayıs–Temmuz ayları İkinci Grubun en atak dönemidir. Meclisin açılışından beri uygulanan Heyet-i Vekileye aday belirleme usulü muhalifleri rahatsız ediyordu. Mmuhaliflerin kabine sistemine benzer bir usül getirme girişimleri 8 Temmuz 1922 tarihli bir kanunla sonuçlandı. Bu kanun Mustafa Kemal'in otorite yoğunluğunu kırmaya yönelikti; artık *Heyeti Vekile reisi ve vekiller doğrudan doğruya meclis tarafından* seçilecekti. Meclis Reisi ile Heyeti Vekile Reisliği ayrılıyordu. İcra Vekilleri Heyeti meclis reisinin gösterdiği üç aday arasından değil, doğrudan Meclis tarafından gösterilen adaylar arasından gizli oy ve mutlak ekseriyetle seçilecekti. Kanunun kabul edilmesi üzerine Fevzi Paşa (Çakmak) tarafından kurulan Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti görevini bırakmak zorunda kaldı (19.5.1921 – 9.7.1922). [587]

Bu bir bunalım demekti. 11 Temmuz 1922'de Darülmuallimin salonunda toplanan Müdafaai Hukuk Grubunda İcra Vekilleri Heyeti re-

586 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Temel 2007, s. 72; Doğan Avcıoğlu Paşa'nın bu paragrafını kendi kitabına tırnak içinde alıntılarken, anlam kayması yaratacak kelime ve ifadeler ilave ettiğini söyleyebiliriz. Bkz. Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c. II, s. 736 Tekin 1976

587 Geniş bilgi için Bkz. Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, İletişim Yayınları 2009, s. 410 vd. Ayrıca bkz. Cafer Demiral, Türkiye'nin 42 Hükümeti, s. 51 Ankara 1973

Levent Şahverdi Arşivi

isliğine Rauf Bey'in getirilme temayülü belirdi.[588] Mustafa Kemal bu görevi Rauf Bey'e teklif etti. Rauf Bey çekingen davranıyor, kendini naza çekiyordu. [589] Rauf Bey bu çekingenliğe bir arkaplan çizmek için anılarında Mustafa Kemal Paşa'yı konuşturur: "... Rauf kardeşim, niçin istinkaf (çekimser) ediyorsun. Meclis senin üzerinde duruyor. Neden kabul etmiyorsun?" diye sorunca, o da açıklar:

"Ben bu vazifeyi kabul edersem, sen yine benim işlerime karışacaksın; ben de buna tahammül edemeyip çekilmek zorunda kalacağım. Halbuki benim imanım, bu orduların başında, bu milleti senin kurtaracağın merkezindedir. Bu yüzden seninle ihtilafa düşmeyi katiyyen kabul edemem..."[590]

Rauf Bey aralarındaki diyalogu can alıcı noktaya getirir: Mustafa Kemal, "Kardeşim ben namussuz muyum, niye kabul etmiyorsun?" diye sorunca, Rauf Bey: "Hayır ben böyle bir şey söylemedim, söylemem, düşünmem de..." diyecek ve arkadaşının "... O halde, sana namusum üzerine söz veriyorum. Heyeti Vekile riyasetini kabul et, senin hiçbir işine karışmayacağım..." [591]

Mustafa Kemal'in bu teminatı üzerine Rauf Bey görevi kabul etmiş görünür. Rauf Bey artık Heyet-i Vekile reisi ve ikinci adam olmuştur. Kendi dilinden aktarılan söylem de, kendi nazını Mustafa Kemal'in tek adamlığı üzerinden gizlemektir. Arkadaşının zayıf tarafını yakaladığını bilir. Dikkat edilirse İkinci Grubun bu hamlesi Büyük Taarruz hazırlıklarının sonuna gelindiği, Mustafa Kemal ile Fevzi Paşa'nın ikide birde cepheye gidip hazırlıkları kontrol ettiği günlere raslamaktadır... Mustafa Kemal taarruza yoğunlaşmışken muhalifleri arkasına alan Rauf Bey de, onu zora düşürme politikası izliyordu. Muhalif söylemin yasal zemini tek şahıs hakimiyetini (diktatörlük) dizginleme görüntüsü olsa da, asıl amaçları ondan kurtulmaktı.

Fevzi Paşa'nın istifa etmesi üzerine Mustafa Kemal, ortaya çıkan durumu Doğu ve Batı Cephesi komutanlarına bildirip görüşlerini almak istedi. Karabekir Paşa'ya gönderdiği 10 Temmuz 1338 (1922) tarihli şifresinde şunları yazıyordu:

588 Bkz. Zeki Saruhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c. 4, s. 520
589 Rauf Bey'in bu ısrarlı tutumu karşısında Mustafa Kemal görevi Ali Fuat Paşa'ya teklif etmeyi düşünmüş. Bkz. Cebesoy, Siyasi Hatıralar s. 64
590 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, s. 302
591 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, s. 303

Levent Şahverdi Arşivi

"... (1) Meclisin serbestçe yapacağı intihap neticesinde yeniden vücuda gelecek bir heyeti vekileye terketmek üzere vekiller heyeti istifalarını verdiler.. (2) İkibuçuk seneye yakın bir zamandan beridir her biri muhtelif iklim ve yerlerden gelmiş, muhtelif zıt seciye ve temayülü taşıyan 350 kişiden mürekkep Meclisi mukaddes maksat etrafında idareye çalışan âcizleri, gerek kabul edilmiş kanun ve gerekse bazı hususların münakaşası ve bilhassa Başkumandanlık yetkisi münasebetiyle söylenen sözleri dikkate alarak, Meclisin kati fikrini belirlemesi için, görüşlerimi etraflıca izah ederek riyasetten ve başkumandanlıktan istifa edeceğim..."[592]

Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetten ve başkomutanlıktan istifa edip bir köşeye çekileceğini ve karar aşamasına geldiğini ima eden bu telgrafını nasıl yorumlamalıyız? Mustafa Kemal, Karabekir'e bilgi vermeyi mi amaçlamış, yoksa ondan destek mi beklemiştir? Bilinen ve izlenen karakterinden şunu anlarız; görevini kesinlikle terketmeyeceği halde, Karabekir'in hangi pozisyona yatacağını yoklamıştır. Karabekir ise, 10 Temmuz 1922 tarihli cevabında, *"vaziyeti yakından kavrayabilmek için Vekiller Heyeti ile Meclis arasında çıkan anlaşmazlık ve siyasi vaziyet hakkında bilgi verilmesini"* istemiştir.[593] Karabekir, sorunun içinden sorun, sıkıntı içinden sıkıntı çıkarma niyetindedir, koşulsuz destek vermeye hazır değildir... Şark Cephesi Komutanı, Mustafa Kemal'in umduğu değil beklediği cevabı gönderir. Karabekir, arkadaşının sıkışık pozisyonunu izlerken aynı tarihli telgraflarla Garp Cephesi Kumandanı İsmet ve Fevzi Paşa'dan da bilgi istemiştir. İsmet, Fevzi ve Karabekir Paşalar arasında yaşanan telgraf trafiği, Şark Cephesi Kumandanının siyasi buhranın neresinde, kimin safında ve hangi amaca yöneldiğini açıkça ortaya koyar.[594]

Karabekir'in anılarına koyduğu notlar ve yorumlar, desteğinin Mustafa Kemal'i uzaklaştırmak isteyen muhalifler yanında olduğunu gösterir. Meclis reisliği ile Başkumandanlık ayrılmalıdır. Mustafa Kemal iki kuvveti elinde tutarak, zafer neticesinde istiklalimizi kur-

592 Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1969, s. 1078.

593 Bununla kalmayan Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'dan Meclisin gizli zabıtlarını da istedi. Mustafa Kemal cevabında, *"Zatı devletlerinin muttali oldukları hususları henüz ben de elde edemedim, ilerde öğrenirsiniz"* cevabını verir. Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, s. 1079–1081.

594 Telgraf metinleri için Bkz. İstiklal Harbimiz, 1969, s. 1078–1081 İsmet Paşa Karabekir'e cevabında, Mustafa Kemal'den istifa etmemesini rica ettiğini bildirir.

Levent Şahverdi Arşivi

tarsa bile etrafındaki tufeyli takımıyla diktatörlüğe yürüyecektir. Gerçi kendi şahsı söz konusu olduğu için arkadaşına teklif edemiyordu; fakat Mustafa Kemal bunu kendisi isterse (yani çekilirse), cidden büyüklük göstermiş olacaktı.[595]

Mustafa Kemal Meclis Başkanlığını bırakınca siyaseti Rauf Bey (muhalifler) yönetecek, iki gün sonra komutanlıktan uzaklaştıracaklardı. Zihinler buna yoğunlaşmıştır. Arkaplanında biraz saltanatçılık, daha çok da hırs ve intikam bulunan, hele hele hakimiyet-i milliye kavramını çarpık biçimde kullanan Ali Şükrü gibilerin savunduğu bu siyaset elbette vatanseverlik değildi.[596]

II. Grup muhalifleri ile Mustafa Kemal arasında çıkan bunalımın ideolojik boyutunu en iyi İsmet Paşa kavramıştır. Bunalımın had safhaya geldiği bu günlerde İsmet Paşa Garp Cephesi Akşehir karargahındaydı. Fikirler de aynen silahlar gibi çarpışır, hatta fikir silahı daha öldürücüdür. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'nın görüşünü öğrenmek için Garp Cephesine de telgraf çeker. İsmet Paşa'nın olaya bakışı Karabekir'den hem daha realist hem geleceği kavrayıcıdır:

*"... Atatürk'ün hasımları askeri yollardan neticeye varmak mümkün olmadığına samimi olarak inandıklarından büyük telaş gösteriyorlardı. Esasında menfi fikirli olmalarından dolayı, memleketin kurtuluşuna hal şekli ararken, bütün gerçeklerin ilerisinde, ya teslim olalım ya başka çareler arayalım tarzında tahrikat yapıyorlardı. Atatürk bunların hepsine mukavemet ediyordu. Böyle bir zamandı, bir telgraf aldığımı bilirim: **'Artık Meclis ile beraber çalışmamız mümkün olmayacak, Meclisin faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında***

595 Karabekir, buhran günlerinde Ankara'yı yakından izlemiş, bazı muhalifler Ankara'ya gelip ağırlığını koymasını istemişler. Yanlış anlaşılır diye bundan vazgeçmiş. Karabekir o günlerdeki düşüncesinin revize edilmiş şeklini yıllar sonra anılarına yazmıştır. Mustafa Kemal ile ezeli ve ebedi bir rekabet ve uyuşmazlık içinde olduğunu anlarız: *"... Mustafa Kemal iki kuvveti de bırakmadı. (Meclis Reisliği ile Başkumandanlık kastedilir) İkisinden birini heyeti umumiyenin temayül edeceği zata bırakabilirdi. Meclisi Milli de celadet gösteremedi. Tahminim vechile akıbetimiz tezahür etti. İstiklalini kurtaran Türk milleti hürriyetini pek feci bir tarzda kaybetti. İnkılap diyerek yeniden, hem de istiklalini kurtaranlar tarafından kanı döküldü, serveti mahvoldu..."* Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1969, s. 1080 (dipnotu)

596 Ali Şükrü'nün hakimiyet-i milliye üzerine düşüncesi için Bkz. Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, s. 412

Levent Şahverdi Arşivi

mütalaan nedir?' Benden bunu soruyordu. Kendisine cevap verdim: 'Bu kadar emek çekilmiştir. Bizim kudretimiz – ben daima bu kanaatte idim – karşımızda bulunan Yunan ordusu ve Yunan devletini bugünkü mahrumiyetler içinde bile mağlup etmeye yeter. Bunu tecrübe etmeden hiçbir şey yapamayız. Bütün imkanları kullanacağız ve yapacağız. Orduya bu kanaati anlatabiliriz... Orduda subayların ve askerin iaşesinden dolayı çok sıkıntı vardır. Eğer bir karar verecekseniz, ordunun maaşı ve iaşesi için bir hazırlık yapmak lazımdır. (...) Yalnız bilmek gerekir ki, şimdiye kadar bir Millet Meclisine dayanarak millet namına muharebe etmenin mücadelemizde bize çok itimat veren bir tarafı vardır. Şimdiye kadar buna dayanarak mücadeleye devam edebildik. ***Meclis dağılırsa millet namına, milletin kararıyla mücadele ediyoruz tezi elimizden gitmiş olacaktır. Bunu tamir etmeliyiz...'"***[597]

Yukardaki metin, Büyük taarruza karar verildiği günlerin duygularını yansıtır. İsmet Paşa'dan anlarız ki Mustafa Kemal Ankara'da yaşanan siyaset dalaverelerinden o kadar bunalmış ki, nihai zafer uğruna Meclisi kapatma çılgınlığını bile aklına getirmiştir.! İsmet Paşa ise kendinden umulmaz bir basiretle bu düşünceye karşı siyaset bilgeliği ve devlet adamlığı sergiler. Mustafa Kemal, Karabekir'e yazmaktan çekindiği şeyleri İsmet'e yazabilmekte. Çünkü İsmet Paşa sadece bir yoldaş değil aynı zamanda sırdaştır. Karabekir ile İsmet Paşa'nın gösterdiği duruş, kişilikleri kıyaslama vesilesi yaratır. Şark Cephesi Kumandanı oportinist ve çıkarcı bir duygusallık içindeyken, Garp Cephesi Kumandanı zaferi düşünürken bile Meclisin devreden çıkarılmasını asla doğru bulmaz. Üstelik askeri ve siyasal çıkış yolları önerir. Gazi nezdinde İsmet Paşa ilerde doğacak pozisyonları tahkim ettiğinin farkında bile değil... İki cephe kumandanının fikirlerini alan Mustafa Kemal, muhaliflerin hasis düşünceleri üzerine daha kararlı ve cesurca gitmeye devam edecektir.[598]

Gelelim gönlü muhalifler arasında olan Rauf Bey'e. Mustafa Kemal'in *"namus"* sözü vermesi üzerine Heyeti Vekile reisliğini kabul-

597 (abç) Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap s. 107–108, Bilgi 1987

598 Bize öyle geliyor ki, Mustafa Kemal zaferden sonraki kadrosunu oluşturur ve tercihlerini kullanırken bu bunalım karşısında iki arkadaşının gösterdiği tavırdan büyük ders çıkarmış olmalı. Mustafa Kemal'in en bunalımlı bir anında İsmet Paşa'nın yoldaşlığı perçinlenirken, Karabekir'in arkadaşlığı da ilerdeki siyaset yoldaşlığı da güvensizlik notuyla zedelenmiştir. Mustafa Kemal'in yakınında hiçbir önemli göreve gelmemesi, biraz da Karabekir kişiliği yüzündendir.

Levent Şahverdi Arşivi

lenen Rauf Bey, O'nu hem vazgeçilmez, hem uzlaşılmaz biri gösterse de, çift taraflı oynamaktadır. Mustafa Kemal'e söylettiği *"namus"* sözcüğü, siyasal hayatının en bulanık erdemidir. Mustafa Kemal de zaten Heyeti Vekile reisliğini mevzi kaybederek Rauf Bey'e verdiğinin bilincindedir. Malta'dan döndüğü günden beri Kara Vasıf'la ikili oynadığını, cephede patlayan Ali İhsan Paşa – İsmet Paşa anlaşmazlığında Mustafa Kemal'den gizlice roller paylaştığını biliyordur. Ne var ki, politik mücadele şimdilik onunla yürüyecekti...

Rauf Bey'le ilgili bir anekdot daha verelim. Fevkalade orta elçi sıfatıyla Belçika adına İstanbul'da görev yapan Michotte de Welle, bu günlerde hükümetine bir rapor gönderir (26 Temmuz 1922). Raporda şu görüşlere yer verilir: "... İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa'yı iktidardan uzaklaştırma çabalarından bahsedilmektedir. TBMM'ndeki bazı muhaliflerin davranışını İngilizlerin çevirdiği entrikalara bağlayan De Welle, Rauf Bey'le dostane ilişkileri bulunan General Townshend'in Ankara'ya gelmesini de anlamlı bulur.[599] De Welle, İngilizlerin İtilaf Devletlerinin iradesine karşı Türkiye'yi 'ayaklandıran' Kemal Paşa'yı işbaşından uzaklaştırmak için, Rauf Bey'in etrafında kurulacak bir idareye bel bağladıkları, görüşündedir...."[600] Yabancı misyon şefleri içinde itibarlı bir yeri olmasa da De Welle'nin bu tesbiti istihbarat bilgisi olarak bir kenara yazılabilir.[601]

Gelelim Meclis kulisine: Nisabı Müzakere Kanununda yapılan değişiklikle aday gösterme sistemi iptal edilince vekiller ayrı ayrı istifa etmiş, tüm vekaletler için yeniden seçim yapılmıştır. Rauf Bey'in yeni heyet-i vekilesi geçici Encümenler hariç tutulursa dördüncü İcra Vekilleri Heyetidir (*12.7.1922 – 4.8.1923*). Büyük Taarruz, saltanatın kaldırılması, Lozan'ın imzalanması gibi önemli olaylar, Rauf Bey'in bir yıllık bu görevinde cereyan edecektir. Rauf Bey kabinesi şöyleydi:

İcra Vekilleri Heyeti Reisi: Hüseyin Rauf Bey / *Şer'iye Vekili:* Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir); Mehmed Vehbi Efendi (Konya)

599 General Townshend İngiltere parlamento üyesi olarak o günlerde Ankara'ya gelmişti.

600 Bkz. Zeynep Kerman, Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele, s. 52, Dergah Yayınları 1982. Michotte de Welle batılı misyon şefleri arasında pek ciddiye alınmayan bir diplomat olsa da zikre değer bulundu.

601 Bkz. Bilal N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919–1938), c. III, Ocak–Eylül 1921, TTK. Ankara 1979, s. 5.

Levent Şahverdi Arşivi

/ *Erkan-ı Harbiye-i Umumiye:* Fevzi Paşa (Kozan) / *Müdafaa-i Milliye Vekili:* Kazım Paşa (Karesi) / *Hariciye Vekili:* Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)/ *Maliye Vekili:* Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane) / *Maarif Vekili:* Vehbi Bey (Karesi), İsmail Safa Bey (Mersin) / *Adliye Vekili:* Celaleddin Arif (Erzurum), Rıfat Bey (Kayseri) / *Dahiliye Vekili*: Ali Fethi Bey (İstanbul) / *İktisat Vekili:* Mahmut Esat Bey (İzmir) / *Nafıa Vekili:* Fevzi Bey (Diyarbakır)/ *Sıhhıye Vekili:* Dr. Rıza Nur (Sinop).

Rauf Bey Heyeti Vekile reisi olunca, Nafıa Vekilliği ardından yaklaşık dört buçuk aydır sürdürdüğü ikinci reislikten de ayrıldı. (13 Temmuz 1922). Aynı gün yerine Dr. Adnan (Adıvar) seçildi.[602] Rauf Bey Heyeti Vekile Reisi olunca *Peyam-ı Sabah* başyazarı Ali Kemal alaylı bir üslupla, "*Rauf Bey paşalığa terfi etti!*" diye yazıyordu.

Rauf Bey'in Başvekilliği 1908'den beri hürriyet bayramı olarak kutlanan meşrutiyetin ilan yıldönümüne (23 Temmuz) raslamıştır. Diyarbakır, Muş, Sivas, Trabzon, Bolu, Çorum, Zonguldak, Kars, Adana gibi yerlerde kutlama törenleri olur. Hakimiyet-i Milliye'ye göre, Ankara'da yapılan kutlamaları Rauf Bey kabul eder. İngiliz siyaset çevreleri de Rauf Bey'i muhtemel durumlarda Mustafa Kemal'in alternatifi ve Enver ile onun arasında ılımlı biri gösterir. Şunu açıkça görebiliriz; Mustafa Kemal, Rauf Bey'i daha ziyade İkinci Grup muhalefetini frenleme manivelası olarak kullanmış, o da rolünü her defasında taviz kopararak oynamıştır.

6. Keçiören Toplantısı ve Rauf Bey

Rauf Bey Başvekil olmakla ne kendinin ne Mustafa Kemal'in sorunları bitmiş olmuyordu. Mustafa Kemal sorunları şimdiye kadar nasıl aşmışsa, bundan sonra da bazan sabır ve tahammülle, bazan gerileyerek, bazan da inadına üzerine giderek aşacaktır. Daha önce üç kez uzatılan Başkomutanlık süresi 5 Ağustosta 1922'de doluyordu. Günü gelmeden uzatılması gerekliydi. Rauf Bey Heyet-i Vekile Reisi olduğuna göre Mustafa Kemal rahat olmalı değil miydi? Hayır. Şimdi

602 Bkz. TBMM Zabıtları, cilt 21, s. 376. Dr. Adnan Bey 6 Aralık 1922'de sağlık gerekçesiyle İkinci Reislikten istifa ederek Refet Paşa yerine İstanbul Mümessili olarak görevlendirilmiştir. 11 Aralıkta yapılan seçimde Birinci Grup adayı Ali Fuat Paşa ile İkinci Grup adayı Karabekir yarışmıştır. Karabekir kendine 64 gibi çok düşük oy çıkınca ikinci turda çekilerek Ali Fuat Paşa 117 oyla ikinci reis seçilmiştir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, c. 25, s. 335

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey'in Başvekil oluşu akabinde yapılan bir toplantıyı görelim: Tarih: *19 Temmuz 1922.* Yer: Refet Paşa'nın Keçiören köşkü... Toplantıyı isteyen Rauf Bey. 1919 Amasya buluşmasından sonra Rauf Bey, Ali Fuat, Refet ve Mustafa Kemal ilk defa biraraya geleceklerdi. Ertesi günü Mecliste üç aylık uzatma süresi görüşüleceğine göre, bunun öngörüşmesi diyebiliriz... Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa sürenin ittifakla uzatılmasını sağlayacak, Dr. Adnan kendilerine yardımcı olacaktı.[603] Refet Paşa Milli Müdafa Vekilliğinden istifa ettiği için Ocak ayından beri köşesine çekilmişti. Bu toplantıda aynı zamanda kırgınlıklar giderilip gönül alınacaktı. Taarruz hazırlıkları son aşamasına gelmişti. İkinci Grup Başkomutanlık yetkilerini budamak, hatta geri almak istiyordu; telaşın kaynağı da bitip tükenmez "diktatörlük" hikayesiydi... Nutuk'tan okuyalım:

"... Rauf Bey, bir gün meclisteki odama gelerek benimle önemli konular üzerinde görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de Refet Paşa'nın hanesine gidersem daha rahat konuşabileceğimizi söyledi. Teklifini kabul ettim. Ali Fuat Paşa'nın da hazır bulunmasını istedi. Onu da uygun gördüm. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Beyden dinlediklerimin hülasası şuydu: Meclis, saltanat makamının ve belki de hilafetin kaldırılması görüşünün benimsendiği endişesi içindedir. Sizden ve ilerde alacağınız tavırlardan şüphe etmektedir. Bu nedenle meclise ve efkar-ı umumiyeye güven verici açıklama yapılması lüzumuna inanıyorum..."[604]

Dikkat edilirse görüşme tarihi *19 Temmuz 1922.* Başkumandanlık Kanununun uzatması görüşülecek; saltanat–hilafet meselesi gündemde bile değil. Mustafa Kemal'in Saltanat üzerine düşüncelerini Meclis kürsüsünden söyletebilirse İkinci Gruptan aferin alacaktı. Sabaha kadar uzayan sohbette Mustafa Kemal de Rauf Bey'i yokladı. Madem saltanat / hilafet üzerine endişe duyuluyor, o halde *"bu konuda sen ne düşünüyorsun?"* diye sordu? Rauf Bey'in verdiği cevap, ömrü bo-

603 Alıntı yaptığı kaynakları dikkatli okumayan, konusuna da yeterince hakim olmayan gazeteci Taha Akyol, Keçiören Toplantısı dediğimiz bu buluşmaya Doktor Adnan Bey'i de davet etmiştir. Adnan Bey'in bu toplantıya katılmadığı izaha ve tartışmaya gerek kalmayacak kadar açık bir husustur. Tek tesellimiz, onun ağzından bazı sözler söyletip bunun üzerinden anti-Kemalist yorumlar getirmemesi... *Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 188,*

604 *Bkz. Nutuk, s. 512–514 Temel 2006*

Levent Şahverdi Arşivi

yunca üzerine leke gibi yapışacaktır. Hiçbir zaman tekzip edemediği sözlerini belki lazım olur diye Nutuk şöyle kaydeder:

"... Ben, makam-ı saltanat ve hilafete hissen ve vicdanen merbutum. Çünkü benim babam Padişahın nan ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ricali sırasına girmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır... Bizde milleti elde tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemiyeceği kadar yüksek görülmeye alaşılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felaket ve hüsran doğurur. Bu asla doğru değildir..."[605]

Keçiören buluşması bir arkadaş sohbetine benzemez, sadece Amasya toplantısına uzanan nostaljiler tazelenmez, rejim meselesi de görüşülen konuşulur. Rauf Bey, toplantıda konuşulanlar ve yukardaki sözlere yer vermediği, suçlamaları üzerine almadığı gibi, hiçbir zaman tekzip de etmemiştir. Dikkati çeken, herkesin diken üstünde ve geleceğin belirsiz olduğu günlerde, Rauf Bey'in zihni bir ay sonraki taarruzla değil, saltanatın akıbeti ve diktatörlükle meşgul... Zaten muhaliflerin kendine yüklediği görevi yerine getiriyor; muhatabı da bunu iyi biliyordu.[606]

605 *Bkz. Nutuk, Temel Yayınları s. 511.* Mustafa Kemal'in o günlerdeki tavrına özel yer ayıran Taha Akyol, Nutuk'taki bu önemli paragrafı aynen Rauf Bey gibi görmezden gelir. Göremediği için de ertesi günkü Meclis görüşmelerini de yanlış değerlendirir. Olayların ve zihinlerin gerçek bağlamı görülmeyince *"ihtilal hukuku"* diye nitelediği *"yetki yoğunlaşmasına"* odaklanır. Halbuki Rauf Bey'in endişesi Başkumandanlık süre uzatımı değil *"diktatörlük manivelasıyla"* saltanatın/hilafetin geleceğini kurtarmaktı. Zaferi kazanmak onun için daha sonraki işti... Çünkü muhalifler Mustafa Kemal'den kurtulabilmek için zaferi değil hezimetini bekliyordu... Rauf Bey'in görmek istemediği Nutuk eleştirisini (saltanat ve hilafet rüyasını) yoldaşları da göremezler. Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz öncesinde ciddi şekilde aklına gelen *"Meclisi kapatma düşüncesini"* üç kere tekrarlamanın, İsmet Paşa'nın anılarında göremediği açılımı Günlükler'inde aramanın nedeni budur. 1920 ortamı 2010 yılından okununca, olguların gerçek boyutu kavranamaz; realite ve vicdan muhakemesi askıya alınır... *Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 188–189.*

606 Rauf Bey anılarında Keçiören Toplantısının t asıl amacını anlatmak yerine önemsiz noktalara değinir: *"... Önce sözü ben aldım ve Mustafa Kemal'e Meclisteki şikayetlerimi açıkladım. Bilhassa ordu zatişleri müdürü Osman Şevket Bey'in, kendi namına bazı zabitlerin terfi ve tebdili için bazı kişilerin şikayeti ile alakadar oldu. Hayret ve teessürünü izhar etti. Bu şayiayı ben de duydum, dedikodu*

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Paşa'nın kalemi ve sözleri daha yumuşaktır. Moskova'dan yeni geldiği için Ankara siyasetini henüz kavramamıştır. Yazdıkları Rauf Bey yanında orta yolu tutturur:

"... Üzerinize aldığınız vazifeyi muvaffakiyetle itmam edeceğinizden meclis emindir. Yalnız bir çoklarının tereddüt ettiği nokta şudur: Milli dava kazanıldıktan sonra vaziyetiniz ne olacak ve siz ne yapacaksınız? Bazı partizanlar [müfrit partililer] türlü türlü rivayetler çıkarıyor, tereddüdü de onlar yaratıyorlar. Mücadelenin başından beri vatan uğrunda canla başla çalışanlar, sonunda bir emrivaki karşısında kalmak istemiyorlar. Bu yüzden meclis, asıl hedef ve gayesinden ayrılıyor ve ciddi bir sebebe dayanmadan düşman karşısında ihtilafa düşmüş gibi bir manzara gösteriyoruz..."[607]

Refet Paşa köşkünün sabaha kadar süren bu havuz başı sohbetini, Ali Fuat Paşa daha renklendirerek anlatır. Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa'nın (Özalp) evinin önünden geçerlerken kendilerini ayakta karşılamış. Toplantıdan haberi olduğu için beni de çağırırlar diye sabaha kadar uyumamış. Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal oradan Çankaya'ya geldiler, iki saat uykudan sonra Meclisteki görüşmelere katıldılar. Mustafa Kemal sabah banyosunu alıp Müşir üniformasını da giymişti.

Ali Fuat Paşa ile Nutuk üslup ve içerik açısından farklılık gösterir... Nutuk, Ali Fuat Paşa için daima samimi roller yüklese de, onun tereddütleri de Rauf Bey'den farksızdır... Arkadaşlar yarınki görüşmelerde Mustafa Kemal'den tatmin edici söz bekler, o da vaadini yerine getirir. Ertesi günün Meclis zabıtları (20 Temmuz 1922) okununca, Mustafa Kemal'in kürsü belagatı oldukça yüksektir. TBMM'nin en buhranlı günlerinde kendine verilen yetkinin asıl amacının, ordunun maddi ve manevi kuvvetini yükseltmek, sevk ve idaresini kolaylaştırmak olduğunu belirterek, gelinen noktada buna da ihtiyaç kalmadığını söyler. Süre uzatılmasa da, yetkileri tümden geri alınsa da olur. Ordu artık istenen noktaya gelmiştir.[608]

Müşir üniformalı Sarışın Paşa, taarruz hazırlıkları üzerinde durduk-

addettim. Derhal üzerine gideceğim" dedi. Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. 5, s. 34–35, Kazancı 1992

607 Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliğinden henüz dönmüştü (21.11.1920 – 2.6.1922) ve Ankara siyasetine tam olarak ısınamamıştı. Bkz. A.F. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Temel Yayınları, s. 80

608 Bkz. TBMM Zabıtları, c. 21, s. 430–431

Levent Şahverdi Arşivi

tan sonra, duyguların en yoğunlaştığı noktada, muhaliflerin duymak istediği sözleri hedefe sürer. Zabıtlardan okuyalım:

*"... Efendiler makam-ı riyasetinizde bulunmakla mübâhi olan âcizleri, bu gün iki kere mesut olacağım... İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel mukaddes davamıza başladığımız gün, bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkanı olacaktır (Alkışlar). **Hakikaten sine-i millette bir ferd-i millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur.** Hakikatleri bilen, kalp ve vicdanında manevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımıyan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir kıymeti yoktur... Sözlerime hitam verirken, müzakere edilecek kanunda bu salahiyetin merfu olmasını dikkate almanızı rica ederim..."*[609]

Yukardaki metin, Mustafa Kemal'in zabıtlara geçen konuşmasının son paragrafıdır. Ali Şükrü, Çolak Selahaddin, Ziya Hurşid gibiler alkış tutmasa da Hüseyin Avni ve Kara Vasıf dahil İkinci Grupdan da alkış tutan olmuştur. [610] Salondaki hissiyatı kavrayarak ***"dünya makamlarından hiç birinin kendisi için önemli olmayıp zaferden sonra millet ferdi gibi sine-i millete döneceği"*** mesajını vermiştir. Taktik bile olsa hedefi kalbinden vurur. Muhaliflerin beklediği, Meclisin başından ayrılıp ya Başkomutan ya Reis olması değil miydi? Mustafa Kemal işte bunun cevabını veriyordu. Zaferden sonra millet ferdi gibi aralarına dönecekti, fakat onlar da zafere kadar sabretmelilerdi... Muhalifler ara sıra alkışladığına, Hüseyin Avni kürsüye fırlayıp *"millet iradesi gasbediliyor"* diye bağırmadığına, diğerlerinden homurtu gelmediğine göre, gönüllere su serpilmiş demekti!

Mustafa Kemal'den sonra İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey (Bebe) kürsüye geldi. Ardından beş maddelik yeni kanun teklifi sunuldu. Teklif öncelikle görüşülerek Başkumandanlık ittifakla uzatıldı; bir farkla ki, eski kanundaki üç aylık süre, sunulan teklifte süresiz uzatılıyordu. Eski bir asker olan İstanbul mebusu Ali Rıza Bey'in hazırladığı teklifin üçüncü maddesi, *"Başkumandanlık müddetinin üç ay uzatılmasına dair olan 6 Mayıs 1338 (1922) tarihli kanun ahkamı mülgadır"* hükmünü içeriyordu. Başkomutanlık yetkileri artık üç ayda bir uzatılmayıp zaferin sonuna kadar süresiz kullanılacaktı.

Ali Fuat Paşa yazmıştır: *"Mustafa Kemal Paşa, Keçiören'de Refet*

609 (abç) Bkz. TBMM Zabıtları, c. 21, s. 432

610 Bkz. F. Kandemir, Hatıraları ve Söyeyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 66

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa köşkünde akşamdan sabaha kadar süren toplantımızda, bize vadettiği tarzda konuşmuştu. Kanunun tadili, yani süresiz uzatılması fikrini bize anlatmamıştı."[611] Ali Fuat Paşa'nın bu sözlerinden oyuna getirildiklerini ihsas eden bir anlam çıkarabiliriz. Politikada her nimetin bir külfeti, her tavizin bir bedeli olmalı değil miydi?

7. Rauf Bey'in ahlak anlayışı

Büyük Taarruz öncesinde muhalifler, zaferi değil, Mustafa Kemal'in hezimetini beklediğine göre, Başkumandanlık Kanunu görüşmeleri öncesinde bazı dedikodular da üretiliyordu. Mustafa Kemal'in, Sakarya dönüşünde halk sokağa dökülürken, Ziya Hurşit Meclis tahtasına ***"Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar"*** diye yazmıştı. Sarışın Paşa sadece İkinci Grupla uğraşmıyor, asılsız dedikodularla da yıpratılıyordu. Kara Vasıf, Mustafa Kemal cephede iken arkasından konuşuyordu:

"... Ordumuzun muattal kalması doğru değildir. Sakarya zaferinden beri bir senedir ordu bulunduğu yere mıhlandı kaldı. Kış geliyor. Bu vaziyette perişan olabiliriz. Taarruza bir an önce karar verilsin. Nerede nihai zaferden bahseden o büyük kumandanlar? Ordu yapalım, muntazam ordu teşkil edelim, diyen büyük askerler nerede?.. İşte milli felaket çanı yanıbaşımızda çalıyor. Ne duruyorlar, niçin taarruz etmiyorlar, niçin taarruz eden düşmanı karşılamıyorlar?"[612]

Dedikoduların en çirkini Mustafa Kemal üzerineydi: Kadın, kumar, içki... Kimileri subayların karargahlarda kumar oynadığını söylüyor, kimileri kadın-kız masalları anlatıyordu. Bunun başını da Sivas günlerinden beri Mustafa Kemal kindarı Çolak Selahaddin çekiyordu. Dedikoduları en cömertce dillendiren de Karabekir ile Rauf Bey olmuştur. Bunlardan birini Rauf Bey'in ağzından verelim :

"... Bir başka gün yine İkinci Grup adına Kara Vasıf Beyle bazı arkadaşları Rauf Bey'e gelerek, Mustafa Kemal Paşa adına, kendi haberi olmadan hareket eden bazı silahşör mebusların, hükümeti ve dolayısıyle bizzat Mustafa Kemal Paşa'yı halk nazarında küçültecek derecede yaptıkları taşkınlıklarla, münasebetsiz hareketlerden şikayet ederken; bir yerde güzel bir kız, güzel bir çocuk gördüler mi sürükleyip götürüyorlar. İşi bu dereceye vardırdılar. Size gelmeden evvel kendilerine bu gibi çirkin hareketlerden kaçınmaları için

611 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Temel 2007, s. 81
612 Bkz. Feridun Kandemir, Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 63

Levent Şahverdi Arşivi

münasip şekilde söyledik. İkaz etmek istedik. Aldığımız cevap: 'Bu gibi haller erbab-ı zekaya ârız olan hastalıktır, vazgeçilmez' oldu. Bunu birkaç arkadaş arasında yüzümüze karşı, hem de gülerek söyleyen Topçu İhsan Beyle, nerede ise dövüşüyorduk..."[613]

Yukardaki safsatayı Rauf Bey'e Sivas mebusu Kara Vasıf anlatır, o da bir marifetmiş gibi yıllar sonra sır katibi Feridun Kandemir'e aktarır. Kandemir bu dedikoduyu anıların *Yakın Tarihimiz* versiyonuna değil de, sonradan yayınladığı ***"Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay"*** kitabına yerleştirir. Velev ki münferid bir hadise olsun, asılsız ve çirkin dedikoduları hafızasında saklayan Rauf Bey'in bu namus bekçiliği, kendisine yakışmıyor. 1922 yılında bu çirkin olaya neden olanlar, dağda dolaşan eşkiya değil, meclisteki ***"silahşör"*** mebuslarmış!. İsim verilmese de Kılıç Ali, Kel Ali, Topçu İhsan gibileri kastedilir. Ankara'nın neresinde ***"güzel bir kız, güzel bir çocuk"*** görürlerse gündüz gözüyle sürükleyip götürürlermiş! Bunlar da Mustafa Kemal'in silahşör takımı olurmuş. Bu rezaletler O'ndan habersiz ama onun namına yapılırmış. Pervasızlık ve ahlaksızlık o derece ki, sadece Fevzi Paşa ile Mustafa Kemal Akşehir ordugahında ***"kadın oynatıyorlar"*** demedikleri kalmış?! Amaç Mustafa Kemal'i çevresi üzerinden vurmaktır. Rauf Bey'in yıllarca içinde saklayıp Kandemir'e anlattığı bu ***sıbyancı mebuslar hikayesi***, Cevdet Paşa'nın ***"Lût kavmi sanki yere batmış"*** dediği Abdülmecid devri rezaletlerine benziyor!?. [614]

Bu dedikodulara Rauf Bey de Karabekir de Mustafa Kemal öldükten sonra yer verdiler. Ankara böylesi rezaletlere sahne olur da Şark Cephesi Kumandanı Erzurum'da duymaz mı? Bu rezaletlerin Buhari Şeriflerle süslü bir versiyonu da softa kültürüne Karabekir tarafından armağan edilecektir:

613 Bkz. Feridun Kandemir, Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 63–64.

614 Bir koğuş hastaya yetecek kadar ruhsal bozukluğunu, eşcinsel ve ve morfinman olduğunu yazmaktan çekinmeyen Rıza Nur'un anılarında, iftira nitelikli olanları pek çoktur. Kurmayı düşündüğü Türkçü Parti'nin *"Türkiye'nin yeni baştan ihyası programında"* alınacak tedbirler arasında, Ankara'da yaşanan rezaletleri temizlemek de var. Recep Zühdü'nün Tokatlıyan civarında kerhane açıp, Ankara'ya kadın yollamaları, bir gece Darülmuallimat'ı basıp kız aşırılması gibi zırvalar, *"haşefesi bol"* medrese kültürünün bayıldığı zırvalardır. *Bkz. Rıza Nur Hayat ve Hatıratım c. IV, s. 1749; Frankurt am Main 1982.* Bu iftiralara cevap için Bkz. İsmet Görgülü, Atatürk'ün Özel Yaşamı, Bilgi Yayınevi 2003; Turgut Özakman, Rıza Nur Dosyası, Bilgi 2009

Levent Şahverdi Arşivi

"... Bu felaketli günlerde kulaklarımızı dolduran bazı dedikoduların hakikat olduğunu ve bunun halk ve bilhassa zabitlerimiz arasında tesiri pek felaketli bir istikamette görülüyordu. ***Mustafa Kemal Paşa'nın muhiti, insanın yazmaktan utandığı bazı menfur kelimelerle tasvir olunuyor*** *ve şahısları ve dolayısıyle Ankara varlığı lekeleniyordu. Daha üç ay evvel selat u selamlarla, kurbanlar kesilerek dindarane bir huşu ile meclisin açılacağını ilan eden ve böyle de yapan ve her tarafta mevlütler, Buhar-i Şerifler okunmasını en ücra köylere kadar tamim eden* ***Mustafa Kemal karargahının bir kumarhane, bir sefahat yuvası haline gelmesi doğru muydu?."***[615]

Bu dedikoduların çıktığı günlerde Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ile sık sık cepheye gidip hazırlıkları denetliyordu. Taarruz öncesi günlerde Sovyet elçisi Aralov ile Azerbaycan elçisi Abilov'u Konya'ya götürmüştü. Nalbant Okulunu bitirenlere diploma töreni yapılacaktı (2 Nisan 1922).[616] Mustafa Kemal törende konuşmuş, akşamleyin de medrese ziyareti yapılmıştı. İşte Aralov'un yazdıkları:

"... O gece iki medreseyi ziyaret ettik. Kanlı canlı gencecik mollalar ile geniş cübbeli beyaz sarıklı hocalar avluya dizilmişlerdi. İçlerinden en nüfuzlusu Mustafa Kemal Paşa'dan medrese öğrencilerinin askere alınmamasını istedi. Çok sakin görünen Paşa bu sözü duyunca birden kendini tutamadı: 'Ne o dedi!. Yoksa sizin için medrese, Yunanlıları mağlup etmekten, halkı zulümden kurtarmaktan daha mı önemlidir? Millet kan içinde yüzer, halkın çocukları cephede canını feda ederken, siz burada sapasağlam delikanlıları besiye çekmişsiniz!.' Hocaların yüzü öfkeden kıpkırmızı kesildi. Çünkü bir yabancı karşısında azarlanmışlardı..."[617]

615 *(abç) Bkz. Karabekir, İstiklal Harbimiz, 1969, s. 795; YKY c. II, s. 942.* Karabekir Paşa'nın da bu dedikodularla ilgili geniş bir pörtföyü vardır. Sivas'ta Mustafa Kemal ile Çolak Selahaddin arasında geçen bir ahlak tartışması ve Karabekir'in Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya Erzurum'dan gönderdiği bir telgraf için Atatürk-Karabekir Kavgası kitabımıza bakılabilir.

616 Tekalif-i Milliye Emirleri'ni yürütmet üzere Batı Cephesinin Menzil Müfettişi o sırada Kazım Bey (Dirik) idi.

617 S.İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları, s. 105–106. Medrese öğrencileri askerlikten muaf olduğu için medreseye sadece kayıt yaptırıyordu. Abdülhamid devrinde ulema tepkisinden çekinilerek muafiyet kaldırılamamıştı (1897). Medrese öğrencilerinin muafiyetine Birinci Dünya Harbinde son verildi. Milli Mücadelede eski usule dönülmüştü. Bkz. Mehmet Beşikçi, İhtiyat Zabitinden Yedek Subaya, Tarih ve Toplum, Güz 2011, Sayı: 13, s. 61 vd. Mustafa Kemal'in aynı günlerde (1922) Akşehirde yaptığı başka bir medrese ziyareti ve müftü ile aralarında geçen konuşma için bkz. Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duy-

Levent Şahverdi Arşivi

Yakup Kadri *"Tetkik-i Mezalim Heyeti"* üyesi olarak Batı Anadolu köylerini dolaşırken, Anadolu köylüsünün benliğinden kopanları "Yaban" romanında yazmıştır. Onun yazdıkları da Aralov'dan, Halide Edip'ten farklı değildi:

".... Şimdi ne görüyorum? Anadolu... Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, firengiden burnu çökmüş sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır..."[618]

Sadece TBMM değil herkes zafere susamıştı. İsmet Paşa hazırlıklar bitmeden taarruza geçme taraftarı değildi. Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal, *"Bu ordu ne zaman saldıracak, bir senedir boşa bekliyor"* sözlerinden bunalmışlardı. Kürsü cambazlı muhalifler Mustafa Kemal'i çarmıha germek için onun hezimetini bekliyordu. Fevzi Paşa, taarruzdan iki gün önce İsmet Paşa'nın çadırına gelerek içini döktü: *"... İsmet, ben artık Ankara'ya gidemem... Kimse taarruz edeceğimize inanmıyor, bize yapmadıkları kalmıyor. Mustafa Kemal Paşa'nın çekmediği yok..."*

Komutanların en büyük endişesi, taarruz başarısız kalırsa Yunan ordusunun Ankara'ya dayanma ihtimaliydi. Cephe sıkıntıları arasında, İsmet Paşa ajandasına bazan bir iki cümle, bazan üç dört kelime yazıyordu. Küçük yavrusu İzzet ölmüş, morali bozulmasın diye babasına bildirmemişlerdi... *3 Ağustos Çarşamba 1922...* Fuat Paşa Akşehir'de. Gece uzun uzun anlattık. Hep eskisi gibi diri, ferdiyetçi ve müttehit... Gece yarısına kadar oturduk.. *"... Ali Fuat, Rauf Bey'den haber getirdi, selam getirdi, sevgiler getirdi... İsmet Paşa neden bu kadar ısrar ediyor, inat ediyor, sor anla, bakalım diye tembih etmiş..."*[619]

8. Büyük Taarruz ve Rauf Bey

Büyük Taarruz hazırlıkları Rauf Bey Heyeti Vekile Reisi olduğu günlerde hızlanmıştı. Mustafa Kemal Ankara'yı Fırka grup reisi Ali

gularım, Vakit Matbaası İstanbul 1964, s. 98–99; bkz. İhsan Kayseri, Atatürk ve Konya, Konya 1981

618 Bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, İletişim Yayınları, 2012, s. 110

619 Ali Fuat Paşa başkanlığında bir heyet askerin kurban bayramını tebrik edip moral vermek üzere bir heyet cepheye gönderilmişti. Yanında Mehmed Akif de vardı. Burdan anlaşılan İsmet neden taarruzdan ısrarla kaçınıyor anlamındadır. Bkz. İsmet İnönü, Defterler, c. I s. 35, YKY 2001

Levent Şahverdi Arşivi

Fuat Paşa ile Rauf Bey'e bırakarak 17/18 Ağustos gecesi sessizce ayrıldı. Yaveri Cevat Abbas'a Ankara'da olmadaığı izlenimi yaratmalarını, taarruzda başarısızlık halinde duruma hakim olmak için tedbir almalarını, her gelişmeden haberdar edilmesini söyledi. Hakimiyeti Milliye Mustafa Kemal'in Çankaya'da bir çay partisi düzenlediğini yazdı. [620] Taarruz öncesinde İsmet ve Fevzi Paşalar Akşehir'deki ordugah çadırında yay gibi gerilmişlerdi. Başarısızlık halinde talihin hangi badireye sürükleneceği belirsizdi.

Rauf Bey 23 Ağustos 1922 çarşamba günü İcra Vekilleri Riyaseti makamında bir basın toplantısı düzenledi. Taarruzun gizliliği için dikkatli davranıyor; gazeteciler ordunun ne zaman taarruza geçeceğini soruyordu. Rauf Bey'in Ankara'da yaptığı ilk basın toplantısı budur. 26 Ağustos tarihinin Hicret-i Nebeviye yıldönümüne rasladığını gazeteler haber veriyordu:

"Bugün Muharremin birinci günü ve 1340 Hicrî yılından 1341 yılına geçiyoruz. Bu yılın memleketimiz ve bütün vatandaşlarımızla İslâm âlemi için kurtuluş ve refah ile kapanmasını tememni ve Cenab-ı Hak'tan ordumuza zafer ihsanını niyaz ederiz."[621]

Taarruz 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe'ye gelen Başkumandanın emriyle başladı. Açık ve berrak bir hava, ay ince bir hilal gibi. Topların çelik ağzından alevler fışkırmaya başlayınca, piyade ve süvariler yakılıp yıkılan köyler arasından Afyon ovasına akıyordu. Harp tarihlerinde görüldü mü bilinmez, cehennemi gürültüler arasında *Halide Onbaşı* dolaşıyor, iki asker atına refakat ediyordu. Kalçaları kuvvetli kadanaların çektiği toplar ve kağnı arabaları arasından geçerken, ölüm yağmuru ve cehennemi gürültüler içinde askerlerin kayalara tırmandığı görünüyordu. [622] Halide Edip Afyon'a varınca Başkumandan'ın ileri hatlara

620 Bkz. Zeki Sarıhan, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, c. 4, s. 585

621 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. 5, s. 40, Kazancı 1992

622 Bir Mehmetcik tanımı: "... İki neferin omuzu kadar geniş omuzları ve sırtı var. Esmer başı arslan başı kadar geniş omuzlar üstünde kocaman ve heybetli. İki derin ve çocuk gibi siyah gözleri, kalın tüylü kaşları altından hilm ile bakıyor. Uzun siyah bıyıkları kuvvetli çenesinin yanlarına kadar uzanmış. Eminim ki kuvvetli erkek ağzının içinde sağlam beyaz dişleri. her zayıf ve güzel şeyi şefkatle ve iyilikle görüyor. Ölüm yağmuru altında harbi kazanan ve memleketini çalmaya gelenin gırtlağına sarılan nefer, Mehmetcik işte budur..." Bkz. Halide Edip, Muharebeyi Kazananlar, Dergah Dergisi,5 Şubat 1338,No.20, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

gittiğini öğrendi. Yol kıyılarına dizilen köylüler askere su ve helva dağıtıyordu. Aslıhanlar köyünde yakaladığı Gâzi Paşa, ahırdan bozma bir köy damında Fevzi Paşa ile harita üzerinde harekatı izliyordu. Başında yüz güneş birden doğmuş gibi gözleri parlayan Sarışın Paşayı burada yakaladı. [623] Gerisini Halide Edip'ten okuyalım:

"... Mustafa Kemal Paşa'yı bir ahırın yanına kurulmuş karargah çadırında bulduk. Kadınlar etrafını sarmışlardı. Gözleri Mustafa Kemal Paşa'ya dönmüş, 'Öcümüzü al! Onların kadınlarını yakalarsan bize yaptıklarını yap. Köpekler, domuzlar!' diye feryat ediyorlardı..."

Evin kapısına yığılmış şalvarlı kadınlar, kendilerine hiç benzemeyen bu İstanbullu kadını seyrediyor; ***Ankara'nın Hanım Paşası*** da gözleri önündi tarih yapan adamı süzüyordu. O sahneyi anılarına yazacaktır. Mustafa Kemal'e dedim ki:

"... İzmir'i aldıktan sonra biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yoruldunuz.

Dinlenmek mi? Ne dinlenmesi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.

Niçin? O kadar yapılacak iş var ki!

Ya bana karşı çıkmış olan adamlar?

Bu bir millet meclisinde tabii değil mi?

Burada gözleri tehlikeli bir surette parladı ve ikinci gruptan iki isim telaffuz ederek onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını söyledi. Bu kadar büyük bir milli fedakarlıktan sonra o milletin en büyük mükafatını hak etmişti. Biraz sonra yemek yerken:

'Mücadele bitince durum sıkıntılı olacak. Başka bir heyecanlı iş bulmalıyız, Hanımefendi' dedi.. Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nın karakterinin anahtarıdır. Büyük kudrete erişenlerin hepsinde bu vardır." [624]

Bu yarı romanesk Halide Edip sahnesi, tarih yapan Adam'ın psikolojisine uzanan bir metafor gibidir. Onun için bir idealizm çıkarılacağı gibi, *yetki yoğunlaşması* krızine girenler de çıkabilirdi.[625] 2 Eylül 1922

623 İsmet Paşa'nın günlüğüne bakılırsa, Halide Edip cephedeki komutanları birbirine düşürüyormuş. Bkz. İsmet İnönü, Defterler 1. cilt, s. 36, YKB. 2001

624 Bkz. Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, s. 236, Atlas Kitabevi 1973. Bu pasajın İngilizce aslında geçeni ile Türkçe çevirisi farklılık gösterir. Bkz. Hakan Özoğul, Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, s. 111. Halide Edip'in geçtiği yollardan başka geçenler de vardır. Onlar biraz farklı anlatır. Bkz. Ruşen Eşref Ünaydın, Bütün Eserleri/ Hatıralar III, s. 97, TTK. Ankara 2002

625 Halide Edip'in bu pasajını alıntılayan bir gazeteci, Halide Edip'in metninde

Levent Şahverdi Arşivi

Cumartesi günü Uşak'ta Mustafa Kemal'in huzuruna iki Yunanlı getirildi. Birisi cephe komutanı Trikopis, diğeri yanında 100 subay ve 4.000 askerle general Digenis...[626] Mehmetçiğin dağları aşa aşa, dumanlar tüten köyler arasından 9 Eylülde İzmir'e ulaşması bir mucizedir. Başkumandan taarruzu adım adım Ankara'ya şifreliyor, Rauf Bey de Meclise bildiriyordu. Ordumuzun zaferi duyulunca İstanbul'da bile yer yerinden oynadı, en ücra sokaklara kadar bayraklarla donatılıp davul zurnalı şenlikler yapılıyordu. İstanbul'da yer yerinden oynarken bu sevince katılmayan üç yer vardı. Biri Yıldız Sarayı, diğeri Babıalideki Tevfik Paşa hükümeti, üçüncüsü İzzet Paşa'nın hariciye konağı.

26 Ağustosta taarruzun başladığını Rauf Bey bir beyanname ile duyurmuş bir örneğini TBMM'ne göndermişti:

"... Bugün sabahtan itibaren Garp Cephesinde muharebe başlamıştır. Kahraman ordularımız vatanın namus ve istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan ulvî vazifesini ifa için tevfikat-ı Suphaniyeye istinaden, tekmil cephede canî ve müstevlî düşmanla çarpışmaktadır. Hâdise bu sabah Büyük Millet Meclisine arzedilmiş ve Meclis milletin emellerinden mülhem olarak ordularımızın muzafferiyetini Cenab-ı Hayrünnasirîn'den niyaz eylemiştir. Millî cidalin iptidasından beri kat'î zaferin istihsali için mukadder olan mesul günler inşallah artık yaklaşmıştır.

Bütün kumandanları, zâbitleri ve neferleriyle ordularımız ve kardeşlerimizden mürekkep bir şehamet manzumesi olan ve beşer tarihi muvacehesinde en lekesiz, en mukaddes dâvanın tahakkuku uğrunda fi-sebilillâh

bulunmayan sözleri ona söyletir. Kendi ilavesi: *[Aynı görüşmede Gâzi "bütün memleketi Garplılaştırmak... Latin harflerini kabul etmek" gibi projelerden bahsediyor ve "bunun için sıkı tedbir almak gerekir" diyor.]* Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 201–202, Doğan Kitap 2012. Mustafa Kemal'e düşman kovalarken de garplılaşma ve devrim hayalleri kurdurur.... *"Saltanatın kaldırılmasını 101 pare top atışıyla ilan ettiren"* gazetecinin bu yanlışı dalgınlık sayılabilir, ama Halide Edip metnine *"yükleme"* yapması ahlaki değil...

626 Yunan ordusunu kurtarıcı sayan İskilipli Atıf ve Bursa Müftüsü Ömer Fevzi zihniyeti Gazi'ye nefreti yüzünden Büyük Taarruza bir kabile cengi kadar değer vermez: *"... Milli Mücadelenin dâsitânî şan ve şereflerle dolu olan umumi Türk tarihi içinde ehemmiyetli bir yeri yoktur. Aşağı yukarı musavi kuvvetlerle Yunanistan gibi küçük bir devlete karşı gerçekleştirilmiştir. Ancak; memleketin harimi ismetinde cereyan ettiği ve çok büyük bir yıkım ve zaruret devresine rastladığı, izzeti nefsimize dokunduğu için için manevi değeri vardır..."* Milliyetini başka asabiyete gömen yorumlar için Bkz. Kadir Mısıroğlu, Osmanoğulları'nın Dramı, s. 80

Levent Şahverdi Arşivi

kanını akıtan ordumuz için, nusret-i İlâhiyeyi tazarru edelim. Ve mübarek mabetlerimizde kemâl-i huşû ve ihlâs ile muvaffakiyet niyaz eyliyelim. Bütün memurlar ve fedakâr halkımızın ordularımıza maddeten ve mânen yardıma devam eyleyerek, millî mücahededen nasibedar-ı mefharet olmalarını rica ederim efendim."[627]

27 Ağustos sabahı Ankara'daki sefirler Rauf Bey'i tebrike geldiler; Rus Sosyalist Şûrâları Komiseri Karahan'dan bir tebrik telgrafı almıştı. Bu da Rauf Bey'in anılarında:

"... Kahraman Türk ordusunun, Yunan ordusu üzerinde kazandığı büyük zaferin haberini şimdi aldım. Bu münasebetle en samimî ve kalbî tebriklerimizin kabulünü rica ederiz. Bu muzafferiyet yalnız Türk milletini değil, aynı zamanda ve aynı derecede Rus milletini de sevindirip şadüman etmiştir. Türk milleti senelerden beri Mustafa Kemal Paşa gibi bir askerî ve siyasî dehanın rehberliğiyle Batı emperyalizmine karşı muazzam bir mücadele icra etmektedir. Ondört yıldan beri durmaksızın, kendi varlığı için mücadele eden Türk milleti, büyük muharebenin yarattığı yorgunluk ve ıztıraplara rağmen, tahammül edilemez zorluklar içinde, Avrupa devletlerine karşı durmak için, yine kendi varlığından lâzım olan kuvvetleri buldu, hayat ve istiklâli için mücadeleyi idame etmekte tereddüt etmedi.

Bu muzafferiyet, Avrupa emperyalizminin Yunanlılar vasıtasıyla yaptığı hücumlardan, Türkiye'nin kurtuluşunun ilk mesut başlangıcıdır. Türk milleti bilmelidir ki; Rus milleti büyük bir intizarla, Türklerin bu büyük mücadelesini takip etmektedir ve Türkleri tam bir muzafferiyete, sulh ve selâmete yaklaştıran her türlü muvaffakiyetinize, Türkler kadar mesrur olmaktadırlar. Bunca meşakkat ve azaplara, bunca fedakârlıklara tahammül eden Türk milleti nihayet mesut ve şanlı bir sulha nail olma hakkını kazanmıştır; ve öyle bir sulh ki, bu milletin yaralarını sarmaya kefil olsun. Rus milleti, Türk milletini kazandığı bu muzafferiyetten dolayı tebrik ederken, mesut sulh gününün yakın olduğuna emindir..."[628]

Sovyet sişasetçisi Karahan'ın emperyalizme duyduğu kin, Anadolu Türklüğü lehine ancak bu kadar güzel ifade edilebilirdi. Rauf Bey Rus Hariciye Komiserini cevapsız bırakmadı: *"... Yunanlılara karşı kazanılan*

627 Rauf Bey'in tezkeresi TBMM'de okundu ve Zamir Bey'in teklifi üzerine Kırşehir Mebusu Müfid Efendi tarafından bir dua okundu. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, c. 22, s. 369, 28.8.1338 ttrihli celse./ Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 307

628 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 308

Levent Şahverdi Arşivi

muzafferiyet münasebetiyle göndermek lûtfunda bulunduğunuz tebrik telgrafından pek ziyade memnun ve Türk milletine âsude ve sakin bir çalışma hayatı imkânını bahşedecek serî bir sulh hakkındaki temennilerinizden pek ziyade mütehassis olarak, müşkül günlerimizde ilk defa bize dost eli uzatan Rusya'nın tebriklerini almakla, bahtiyar olduğumuzu beyana müsaraat ederim.

Pek güzel söylediğiniz veçhile, haşin olduğu kadar beklenmedik bir hücumun kurbanı olan Türk milletinin yenilmez kudretinde, askerlerinin şecaatinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin askerî ve siyasî dehasıyla, evvelâ müstevliye mukavemet ve sonra onu toprağımızdan tardetmek için lâzım gelen kuvveti bulmuştur. Yakında vukuunu umduğumuz şerefli sulhtan sonra da, mücadele esnasında iki memleketi birbirlerine birleştiren uhuvvetkârane ve muhadenetkârane rabıtalar daha ziyade kuvvet bulacaktır. Telgrafınızda beyan buyurulan hislerden dolayı en samimî teşekkürlerimi takdim ederim."[629]

Rauf Beyin Beyannamesi ile Karahan'ın telgrafı sözel bağlamda kıyaslanınca, zafer sevincini kuşatan sözcüklerle, *Türk milleti* ve *dahi kumandan* vurgularındaki bilinç düzeyinin coşkulu veya sönükleştiği taraflar anlaşılabilir."[630]

9. Rauf Bey'in zafer beyannamesi

Büyük taarruz o kadar ani gelişti ki, Yunan karargahı ve İtilaf devletleri felaketin boyutunu 9 Eylül 1922 gününe kadar anlayamadı. 15 Mayıs 1919'dan beri üç buçuk yıl işgalde kalan İzmir'i Yunan Komiseri *Aristidis Stergiadis* yönetiyor, özerk İyonya devleti için çalışıyordu.[631]

629 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 308

630 Karahan ve Rus hariciyesi Milli Mücadele başlarında Enver Paşa kartını oynayarak Ankara'ya mesafeli davranamış, Sakarya harbi ardından Enver'den desteğini çekmişti. Enver Paşa'da Mustafa Kemal'in bileğini bükemiyeceğini anlayınca, Batum'dan Buhara'ya gitti ve 4 Ağustos 1922'de Duşanbe yakınındaki bir köyde şehit düştü. Ne Enver Paşa ne Cemal Paşa, ne Talat Paşa Büyük Zaferi göremeden öldüler. Enver Paşa - Mustafa Kemal ile ilişkisi üzerine İttihatçılar davası kitabımızda geniş bilgi bulabilirsiniz.

631 Aristidis Stergiadis 20 Mayıs 1919 sabahı Leon torpidosu ile Pire'den açılarak, Türklerin "Gavur İzmir" dediği Helenizmin kalbine ayak basmıştı. Girit'ten arkadaşı olan Venizelos, "hiç kimse onun yerini dolduramaz" diyordu. 1921'den itibaren bağımsız İyonya devleti projesiyle ilgilenmeye başlamıştı. İstanbul'daki Yunan Komiseri Triandafilacos ile istişare ediyordu. İzmir'in başkent yapılacağı 1,5 milyon nüfuslu bu devlet aynen Girit gibi Yunanistan'a iltihak edecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Projeyi İzmir Valisi Kambur İzzet[632] ile Teali-i İslam Cemiyeti, Bursa'daki Anadolu Cemiyeti ve Saray destekliyordu. Yakında kopacak fırtınayla Anadolu'nun kendine mezar olacağını bilmiyen Stergiadis, 30 Temmuz 1922 sabahı İzmir hükümet konağında kukla devletin kuruluşunu ilan etmişti.[633] Ordumuzun İzmir'e aktığını öğrenince telaşa kapıldı. 7 Eylülde itilaf temsilcilerini ziyaret etti. 8 Eylül 1922 Cuma günü saat 19'da siyah giysisiyle rıhtıma indi; *Iron Duke* isimli İngiliz zırhlısı *Aristidis Stergiadis 'i kaçırmak için* bekliyordu.[634]

Zafer heyecanını Mustafa Kemal'den daha çok hisseden olamazdı. İzmir ve Bursa'nın kurtuluşunu ve zafer heyecanını ***"Asil Türk Milleti"*** başlıklı beyanname ile duyurdu(13 Eylül 1922):

"... Ordularımız 9 Eylül 1922 sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül 1922 akşamı Bursa'mızı muzafferen tahlis ettiler. Akdeniz, askerlerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor. Asya İmparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanları günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin harp esiri bulunuyorlar. Başkumandan Trikopis, bir çok gece ve gündüz meyusâne muharebelerden ve çare-i halâsı tecrübe ettikten sonra, nihayet maiyetindeki generaller ve erkân-ı harbiyeleri ve kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakayasıyla arzı teslimiyet eyledi. Eğer Yunan Kralı da bugün esirlerimiz arasında değilse bu, tacidarların, şiarı esasen yalnız milletlerinin safalarına iştirâk etmek olduğundan; muharebe meydanlarının felâketli günlerinde saraylarından başka bir şey düşünmeme tiynetlerindendir.

Garp fabrikalarının çelik zırhları ile kaplanan muazzam Yunan orduları, artık Anadolu dağlarında zâbitleri tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden tedehhüş ederek kudurmuş kütleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılardan ibaret kaldı.

Düşman ordularının malzeme-i harbiyesi hemen üçte iki itibariyle topraklarımızdadır. Düşmanın esirlerden başka insan zayiatının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tâyin etmek müşkildir. Fakat selâhiyet-i resmiye ile

632 İzmir'in işgali sırasında vali olan Bedirhani Kambur İzzet Bey, 5 Ocak 1920'de ölmüş, Yunan Komiseri Stergiadis'in isteği üzerine İstanbul hükümeti arkasından vali ataması yapmamıştı.

633 Yapılan açılış törenine katılanlar ve ayrıca kukla Anadolu Cemiyeti ile ilgili olarak Atatürk -Karabekir Kavgası kitabımıza bakılmalıdır.

634 A. Stergiadis'in biyoğrafisi ve İzmir'de yaptıkları için bkz. Yavuz Özmakas, Sopalı Vali Stergiadis, Toplumsal Tarih, s. 204, Aralık 2010

Levent Şahverdi Arşivi

milletimize tebşir ederim ki, bizim insan zayiatımız dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere on bin nüfusa baliğ olmaktadır.

Büyük Türk milleti, ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memalik-i meşgulemizi istirdat eylediler; büyük zafer senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi siyasî ihtiraslar neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiç bir münasebeti yoktu. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise ancak İmparatorluğun askerî teşkilâtıyla tevhid-i emel ve tevhid-i harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı, milletin rey ve iradesi kendi mukadderatı üzerinde bilâ kayd ü şart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kat'î neticelere ermiştir. Büyük ve necip Türk milleti, Anadolu'nun halâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını da takdim ediyorum..."[635]

İzmir'in alınışı üzerine tekrar Rauf Bey'in ziyaretine gelen Rus Sefiri Aralof, hükûmeti adına tebriklerinin Büyük Millet Meclisine bildirilmesini istedi:

"... İzmir'in istirdadından dolayı, son derece mesut olarak, Türk istiklâlinin en kavi müdafii olan Meclise samimî tebriklerimi arz eylerim. Rus halkı, garp emperyalizminin küstahça iddialarına nihayet verecek olan bu kat'î muzafferiyeti, büyük bir sevinçle öğrenecektir. Mümkün olduğu kadar kısa bir müddet içinde, Türk bayrağının muvaffak bir zaman için, kendisinden ayrılan bütün Türk sahillerinde, kemâl-i gurur ile temevvüç edeceğine ve kahraman Türk ordusunun şanlı kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayesi altında İstanbul ve Edirne'yi de yabancı işgalinden kurtarmağa muvaffak olacağına, Hükûmetimin kuvvetle ümitli olduğunu, onun namına zât-ı âlilerine iblâğ eylemekliğime müsaade buyurunuz. Yaşasın şarkın, emperyalizme karşı kazandığı muzafferiyet!.. İhtiramatı faikamın kabulünü rica ederim."[636]

Büyük zafer şerefine Ankara'da ilk resmî ziyafeti Heyet-i Vekile

635 Bkz. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. 4, s. 483; (18 Eylül 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'den). Ayrıca bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları 2005, s, 313

636 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, 2005, s, 315

Levent Şahverdi Arşivi

Reisi Rauf Bey verdi. Afgan, İran, Rus ve Azerbaycan elçilerinin bulunduğu ziyafette şunları söyledi:

"... Büyük Millet Meclisimizi kurup, kahraman ordumuzu vücuda getiren millî cidalimiz, en nihayet, düşman istilâsı altında inleyen kardeşlerimizi de kurtarıp bizi büyük bir zafere kavuşturdu. Bu gece, işte bu muazzam zaferi tebcil için bir kaç söz söylemeye müsaadenizi istirham ederim. Asırlardan beri mert ve müstakil yaşayan büyük milletimiz; bundan üç sene, dört ay evvel, memleketimize kan ve ateş rüzgarları saçmak kasdıyle, İzmir'imize saldıran düşmanın, caniyane hücumuna uğradı ve bu şuurlu mücadele hareketimizin başlangıç tarihi oldu. O günden itibaren, müdafaa vasıtalarından mahrum oluşuna rağmen halkımız, dişleri ve tırnaklarıyla, düşmanın üzerine atıldı. Millî Meclisimizde teyit edilen 'Misak-ı Millî'miz, cidalimizin esas hatları kabul edildi ve sonunda bugünkü muazzam zaferimizin esaslarını hazırlayan TBMM'nin Ankara'da açılmasına vesile oldu. Tâkip ettiği dâva, beşer târihinin en temiz, en ulvî bir dâvâsı, istiklâl ve hürriyet dâvasıdır. Milletimiz, her ne bahasına olursa olsun, mutlaka esir olmamağa, istiklâl içinde hür yaşamağa azmetmiş, karar vermişti.

Bu dâvanın en önemli kısmını, ordumuz üzerine aldı; evvelâ Allahın inayetine, sonra milletin irade ve azmine istinat eden kahramanlarımız, pâk vatanımızın, nezih, masum milletimizin haklarını elde etmeğe, tahakkuk ettirmeğe muvaffak oldular. Yakın bir gelecekte sevgili İstanbulumuz ve Edirne'miz de elbette ana vatana iltihak edecektir. Bu mesut anları bir kere daha yadetmek için, şanlı ordularımıza, liyakatli kumandanlarımıza, askerî dehasiyle zaferin elde edilmesine en büyük âmil olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa hazretlerine, şükran ve hürmetlerimizi bir kere daha arz ediyorum. Bu zafer haksızlığa, zulme karşı kazanılmıştır. İstiklâl ve hürriyet mücadelesinin, istilâ ve zulme kahredici bir darbesi ve galebesidir. Bize bu muzafferiyeti bahş eden Cenab-ı Hakka arzı şükran ederim..."[637]

10. Başkumandan nereye kadar?

Mustafa Kemal ordunun başında İzmir'e girince yabancı generaller görüşme talebinde bulunuyordu. İzmir'le düzgün iletişim kurulamadığı için Ankara'daki hükümet bir karar alamıyordu. Zafere sevinecek yerde telaşa kapılan muhaliflere göre Mustafa Kemal'in işi de bitmiş demekti. Rauf Bey de *"askeri vazifesinin sona erdiği ve bundan sonra-*

637 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları 2005, s, 307

Levent Şahverdi Arşivi

ki işlerin hükümete ait olacağını hissettiren" bir telgrafla Mustafa Kemal'i Ankara'ya davet etti. Gazi İzmir'den ayrılmasına vaziyetin izin vermediğini bildirdi. İzmir hercümerç içinde, Yunan ordusu perişan, yalvarma sırası İtilaf devletlerindeydi...

Rauf Bey ne Mustafa Kemal'e söz geçirebiliyor, ne muhaliflere laf anlatabiliyordu. Zamanın nezaketi dolayısıyla, "yabancılarla temaslarında Başkumandanın yanında bulunmak" faydalı olurdu. Konuyu Meclise getirdi. [638] 18 Eyül 1922 celsesinde konuşan Hüseyin Avni ve Çolak Selahaddin'e göre, Mustafa Kemal'in ***"diktatörlük"*** hevesi ***"histeri"*** seviyesine gelmişti. Hükümet O'nun ayağına gidemez, çağırır izahat alırdı." Gazi'nin Başkomutanlığı sona ermeli, *"tüm görevlerinden sıyrılıp millet ferdi"* olmalı, zaferi barışa çevirme görevi hükümetin olduğuna göre, Rauf Bey inisiyatifi ele almalıydı. Unuttukları şey, Mustafa Kemal'in hem Meclisin hem hükümetin başı olduğuydu. Mustafa Kemal, işlerinin bitmediğini, görüşmek isteniyorsa heyeti vekile arkadaşlarının İzmir'e gelmesini istedi. Rauf Bey ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal İzmir'e hareket ettiler...[639]

19 Eylülde Ankara'dan ayrılan heyet, yanan yıkılan köyler arasından 21 Eylülde İzmir'e geldiler. İzmir'de çıkan bir yangın, Frenk mahalleleri ve Punta semtini süpürüyordu. Başkumandan, Kokaryalı'daki (Güzelyalı) Uşşakizade Muammer Bey köşkünde misafirdi. İngiliz ve Fransız generaller kapıda bekliyordu. Fevzi ve İsmet Paşalar, komutanlar, gazeteciler, Halide Onbaşı, Latife Hanımın sofrasındaydı. Mustafa Kemal, İngiliz amiraliyle yaşadığı gerginliği anlattı Rauf Bey'e:

"... Yunan denize döküldüğü halde İtilaf donanması henüz limanda bulunuyordu. Karaya çıkmak isteyen İngiliz Amiralini askerimiz engelleyince gemisine dönmüş, İzmir'i topa tutacağı tehdidini savurarak, Selanik Konsolosu Sir Loinbi'yi göndermiş..." Selamsız sabahsız karargaha gelen konsolos, 'Siz İngiliz hükümeti ile savaş halinde misiniz?' diye sorunca, Mustafa Kemal sinirlenmiş: "Yunan ordusunu Anadolu'ya çıkartan sizsiniz. Bu orduları topraklarımızdan denize dökerek vatanı kurtaran da biziz. Şu halde karar vermek bize değil size düşer..."[640]

638 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları 2005, s. 318

639 Bkz. TBMM. GCZ. c. III, s. 785 vd., 18.9.1922 celsesi, TBMM. Basımevi, Ankara 1980. Ayrıca bkz. Y.K. Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 283

640 Bkz. F. Kandemir, Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, 1965, s. 81–82

Levent Şahverdi Arşivi

Zafer üzerine orduda terfiler yapılmıştı. Rauf Bey, Ali Fuat ve Refet Paşaların da terfi ettirilip gönüllerinin alınmasını istedi. Taarruz öncesinde Ali Fuat ve Refet Paşalar, İsmet'in emrine girmemek için görev kabul etmemiş; Sakallı Nurettin Paşa getirilmişti. Harbe katılmayanların diğerleriyle terfi ettirilmesi doğru olamazdı.[641]

Mustafa Kemal İzmir'de iken Harrington'dan telgraf geldi: "Çanakkale'nin batısından suvarimizin geri çekilmesi bir hâdisenin çıkmaması için müzakere sonuna kadar birliklerin tarafsız bölge dışına çekilmesi isteniyordu."[642] Müttefiklerle tarafsız bölge konusunda bir görüşme olmamıştı, Harrington'un dediği gibi bir tarafsız bölge de yoktu. Suvariler Yunan ordusunu takip ediyor, İngilizler bizimle karşılaşmaktan çekiniyordu. General Pelle de, Fransa, İngiltere ve İtalya Hariciye Nâzırlarının 23 Eylül tarihli ortak notasını göndermişti. Şöyle:

"... Üç müttefik hükûmet Venedik'te veya diğer bir yerde vukubulacak ve Türkiye murahhaslarından başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp; Hırvat; İsloven ve Yunanistan hükûmetlerinin temsil edilecekleri bir konferansa tam salâhiyeti haiz bir murahhas göndermeğe hazır olup olmadığının bildirilmesini TBMM Hükûmetinden rica ederler. Bu toplantı ilgili hükûmetlerce hazırlıkların tamamlamasını müteakip vukubulacak ve Türkiye ile Yunanistan ve müttefik hükûmetler arasında bir sulh muahedesinin müzakere ve akdi ile iştigâl edecektir. Üç müttefik hükûmet sulh müzakereleri devamınca müttefiklerin tarafsız ilân ettikleri bölgeye, Türk ordusunu göndermemek şartıyla, Edirne'ye kadar Trakya'yı işgal etme hakkını uygun görür; konferansta bu hudutların Türkiye'ye verilmesine müzaheret edeceklerdir. Bununla beraber, Türkiye ile komşularının menfaatlerini korumak için tâyin edilecek bazı bölgeleri gayrî askerî bir hale koyarak, intizamı sağlamak ve nihayet Cemiyeti Akvam kararları altında Çanakkale'nin serbestliğini temin, ırkî ve dinî azınlıkları himaye için gereken tedbir alınacaktır. Müttefikler Türkiye'nin Cemiyeti Akvama kabulü için müzaharet edeceklerdir. Sulh anlaşmasının imzalanmasını müteakip İstanbul'daki kıtalarının geri çekilme

641 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları 2003, s. 508 Rauf Bey'in bu teklifine Mustafa Kemal'in olumsuz yaklaşması doğal olarak Ali Fuat Paşa'da kırgınlık yaratacaktır. Rauf Bey aynı teklifi Lozan'ın imzalanması şerefine bir daha yapacak fakat Mustafa Kemal buna da omumsuz yaklaşacaktır.

642 Bkz. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. 4, s. 486;O günün gazetelerinde bir haber göze çarpıyordu. Damat Ferid Paşa, Mediha Sultan, oğlu ve kızıyla Orient Ekspresle İstanbul'dan kaçmışlardı. Bu kadar erken niye?

Levent Şahverdi Arşivi

teminatını verirler. Ankara Hükûmeti gerek konferanstan evvel ve gerek konferans esnasında müttefiklerin tarafsız ilân ettiği bölgeye asker göndermemeyi, Boğazlar ve Marmara denizinden geçmemeyi deruhte edecektir. Yukarıdaki hattın belirlenmesi için Mustafa Kemal Paşa ile Müttefik generaller arasında, İzmit veya Mudanya'da bir toplantı yapılacaktır. Müttefikler tekliflerinin kabul edileceği ve dünyanın beklediği sulha kavuşmak için, Türkiye ve müttefikleriyle teşrik-i mesaî edebilecekleri kanaatindedirler."[643]

Müttefikler Meriç'e kadar Trakya'nın iadesini Yunanlılara kabul ettireceklerini bildiriyordu. Yunan ordusunun işgalindeki Edirne dahil Meriç'e kadar Trakya'nın boşaltılırsa Mudanya'da bir konferans toplanmasını kabul ettiğimizi bildirdik. 18 Eylülde İzmir'e gelen General Pelle Başkumandan ile iki kez görüştü. Müttefikler konferansta Başkumandanın bulunmasını istediler. Mustafa Kemal Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yı görevlendirdi. 11 Ekim 1922'de Mudanya'daki generaller konferansı sona ermiş ve mütareke imzalanmıştı.[644]

11. Yoldaşların gelecek rüyası

1922 yılının politik saflaşmalarına geçmeden, Rauf Bey ile Mustafa Kemal arasında geçen bir tren yolculuğunu görelim. Bu hikaye iki yoldaşın bundan sonrasına ışık tutabilir. Mustafa Kemal, İzmir'de işler yoluna girdikten sonra 30 Eylül 1922'de Ankara'ya dönüyordu. Yanında Başvekil Rauf Bey ile Hariciye Vekili Yusuf Kemal ve Avrupa'dan yeni dönen Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey bulunuyordu.[645] Trenin uğradığı istasyonlarda tezahüratlar yapılıyordu. Sohbet, yetişmiş idareci kıtlığı (kaht-ı rical) ve yapılacak işlere kaydı. Yoldaşlar arasında geçen bu sohbeti Kandemir'e anlatan Rauf Bey'dir:

"... Rauf sen artık başının çaresine bak. Ankara'da bulamazsan İstanbul'dan ara, ne yaparsan yap... Benim işim zaferle tamam oldu. Şimdi bir sulh kaldı, o da yapılır yapılmaz, bir köye çekilip, bir kooperatif kurarak çiftçiliğe başlayacağım..." Mustafa Kemal devam ediyor:

643 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s, 319

644 Mudanya Konferansı hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Eyyuboğlu, Mudanya Mütarekesi, AAM. Yayını Ankara 2001

645 Mustafa Kemal 1922 Temmuz ve Ağustos aylarında temaslarda bulunmak üzere Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermişti. Refet Bey Londra ve Paris'te gerekli temasları yaptıktan sonra eli boş dönmüştü. Zaten siyasi temastan maksat, İngiltere ve Fransa'nın nabzını yoklamak, dahası yakında başlayacak Büyük taarruzu onlardan gizlemekti.

Levent Şahverdi Arşivi

– Fakat Rauf istersen sen de gel... Siyaseti bırakalım... Bir numune köyü kuralım... Tarlalar, bağlar, bahçeler, koyun sürüleri... Cins cins atlar, makina ile ziraat. Ben Sofya'da ateşemiliter iken Bulgar köylerini tetkik ederek, daha o zaman bu işe hazırlanmıştım. Örnek köy, mükemmel şey. İkişer bin lira koyduk mu tamam... ha nasıl?

Gâzi Paşa Yusuf Kemal'e döner: "Siz de Fevzi Paşa'nın etrafında toplanın. Kazım ve Asım Paşa'lar gibi kıymetli kumandanlardan istifade edebilirsiniz. Orduyu emniyet edeceğiniz genç kumandanlar da var..."

Rauf Bey: Aman Paşam, daha yapılacak işler var. Hamdolsun henüz ihtiyarlık söz konusu değil...

Yusuf Kemal: Bırakın Paşam hayallerle uğraşmıyalım...

Ali Fethi Bey: Paşam, Sofya'da gördüğün nümune köylerin en mükemmelini burada kursan, ben seni bilirim, bir gün bile oturamazsın, köylü kim sen kim? Yusuf Kemal haklı, bunlar boş hayaller...

Mustafa Kemal gülerek Rauf Bey'e döner: "Söyle Rauf, sen daha iyi bilirsin, benim hayalciliğim var mı? Buralara kadar hayaller peşinde koşarak mı geldik?.."[646]

Yoldaşlar arasında geçen bu sohbeti bir fantezi olarak mı görelim? Ağızdan çıkan sözler eğer bir bilinç yansıması ise fanteziler de kafadaki düşüncelerin kendisidir. Rauf Bey'in anlattığı bu sohbeti Feridun Kandemir şöyle yorumlar:

"... Bilinmez, Mustafa Kemal, büyük zaferden sonra hakikaten vazifesinin sona erdiğine kanaat getirerek mi, yoksa ağız aramak yahut şaka olsun diye mi, böyle, hatta muhtelif vesilelerle bir çok defalar samimi arkadaşlarıyla bu şekilde konuştuğu görülmüştü..."

Bu arkadaş sohbetinden Mustafa Kemal zekasının ince örneğini görürüz. Buna zafer sarhoşluğu da diyenler de çıkabilir. Milli Mücadele boyunca iki arkadaş hep birbirlerini yoklamış yoldaş olmuş ama sırdaş olamamışlardı. Rauf Bey'in zamam zaman anılarında geçen *mümtaz şahsiyetiyle* Gazinin kenara çekilip hakemlik rolü üstlenme teklifi de siyaset oyunuydu. Şimdi konuşulanlar, iki ay önce Refet Paşa Köşkünde konuşulanların devamıydı. Şöhretin doruklarında iken, Mustafa Kemal'in içinde de, hayal ile gerçek arası hülyalar dolaşabilirdi... O da Rauf ve Karabekir gibi bir insan, hatta oyun kurucu değil

646 Bkz. F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, 1965, s. 86–87

Levent Şahverdi Arşivi

miydi? Mustafa Kemal'in şakaya boğulmuş sözleri, Rauf Bey'in niyetleri üzerine oturmuş, ironik bir yoklamadır! Birisi ne kadar şakacı ise Rauf Bey o kadar ciddi idi. Rauf Bey ve Karabekir, seçime gidilirken, "sen biraz köşeye çekil de listeleri biz yapalım" dememişler miydi? Saltanat da hilafet de başımızda kalır, en azından Cumhuriyet belasına uğramazdık.

Rauf Bey'in zihinsel kavrayışları siyasal tahayyülün bir yerine ilişemiyordu. Politik akıl ve siyaset hakkı sadece muhaliflerde vardı. Bu Adam nasıl *"suyun ötesinden"* gelmişse kendisi de Kaf dağının diaspora ikliminden gelmişti. Muhaliflerin siyasette önalmaları ancak ve ancak Liderin köşeye çekilmesine bağlıydı. Mustafa Kemal dişi tırnağıyla kazıyarak geldiği askeri ve siyasal mücadelenin tüm semeresini onlara teslim etse iyi olurdu? Yaşayarak görüldü ki, o yoldaşlara herşeyi bırakabilir, ancak tarihin kendine yüklediği kurucu ve devrimci misyonu bırakamazdı?!

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜME EK

HAKKI BEHİÇ'İN RAUF ORBAY'A GÖNDERDİĞİ MEKTUP...[647]

20 Teşrinsâni 337 (1921)

Sivas Mebusu Muhterem Rauf Beyefendi Hazretlerine Takdim

İki gözüm, sevgili kahraman kardeşim;

Aziz Bey'in naklettiği teveccüh ve muhabbetlerine, sevgili mektubunun ifade eylediği hâr samimiyete mukabele için, bir senedenberi ilk defa olarak, ciddi bir zemin üzerinde icâle-i kaleme [kalem oynatma] niyet ediyorum. İnebolu'dan hareketini, Ankara'ya muvasalatını işitmemiş değildim. Rehgüzâr-ı istikbaline koşmağı vazife bilen bütün arkadaşların gibi, belki bunların hepsinden fazla bir iştiyak ve tahassürle bir an evvel muhterem ellerini öpmek için şitap etmeli idim. Fakat bir senedenberi çok alıştığım ve çok sevdiğim uzlet ve infirad hayatı içinde biraz da vazifeyi ihmal edebilmek kabahatine oldukça itiyad ettim. Hususiyle siyasi işlerin ve mahfillerin, siyasi nümayişlerin ve merasimin Ankara'da her yerden daha fazla bir galeyan ile taşırdığı riya ve menfaat cereyanlarından o kadar iğrenmiş bir haldeyim ki, içinde bulunduğum miskin hayatın sükûn ve safvetini şehrin dağdağasına daima tercih ederek hiçbir vesile ile ondan ayrılmamak istiyorum. Biliyorum bu miskinliktir, fakat belki benim ruhumun muhtaç olduğu bir meskenet olacak ki, bir türlü terkedemiyorum. Bu hastalıksa şüphesiz mazur görürsün; hastalık değil de alelade bir halet-i ruhiye ise senin mert ve kahraman kalbine, nihayetsiz uluvvü-cenabına nazaran hiç de affedilmeyecek kadar büyük bir kusur değildir.

Her türlü zahiri ve nümayiş-perestane hissiyattan tamamiyle âri oldu-

647 Meclisin açılış dönemine ait önemli olayların arkaplanını aydınlatan ve Ali Fuat Paşa'nın arşivinden çıkan bu tarihi mektup, Milli Mücadele literatüründe şimdiye kadar hiç kullanılmamıştır. Bkz: O.S. Kocahanoğlu, A.F. Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, Temel Yayınları İstanbul 2005, s. 315–327

Levent Şahverdi Arşivi

ğunu zannettiğim kalbimin ne kadar sıkı bir rabıta ile ve ne kadar derinden sana merbut olduğumu bilirsin. Bu kadar ciddi rabıtalar, mesafe, zaman, merasim ve teşrifat gibi mevzuat ve mevhumatın çok fevkindedirler. Binaenaleyh itizar için daha fazla uğraşmıyacağım.

Nâfıa Vekaletinden dolayı tebrik lazım mıdır? Lazımsa kimi tebrik edeyim? Meclisi mi, Nafıâyı mı, bu zavallı millet-i merhûmeyi mi? Mustafa Kemal Paşa'nın kudret ve meziyet-i şahsiyesinden başka Anadolu hayatı inkılabında hiç bir âmil-i müessir bulunmadığını isbat içinmiş gibi bir türlü alil mevcudiyetinden kurtulamıyan Vekiller Heyetine dahil olmak senin için ancak bir uluvvücenab eseridir. Fakr ü mânevimizi yakından tetkike fırsat vermek itibariyle bu heyet-i mâlûlede bulunmak belki mûcibi faidedir. Fakat Meclisin daima ve her şahıs için meşkûk ve müstereddit olan itimadı ile bilmem bu ağır fedakarlığı yapacak mısın?

Fevzi Paşa'nın kabinesi.... O Fevzi Paşa ki, Sivas'ta bizi ıslah için dönüp dolaşmış, gitmişti! Saffet ve hulûs-i kalbinin, fazilet-i ahlakiyesinin meftunu olduğum bu zat, o kadar mahdut ve muhafazakar, o kadar basit bir siyaset âdemidir ki, daima Mustafa Kemal'in kendisini ikna etmesine muhtaçtır. Zannederim bu ihtiyacıdır ki, İsmet Paşa'nın bile sarsıldığı ahval içinde mevkiini muhafazaya sebep oluyor... Vekalet meselesi hakkında bu kadarcık mütaleamı mazur görmeni istirham ederek gaybubetin zamanına ait vaziyetimizi hülasaya çalışayım:

İstanbul'un işgali ile Heyet-i Temsiliyenin faaliyete intikali lazım gelmişti. Derhal bir Millet Meclisi cem'ederek Anadolu'da bir hükûmet ve idare kabiliyeti göstermek, milletin mevcûdiyetini, hiçbir nevi vesayete muhtaç olmadığını ve Sivas Kongresi esaslarının bütün milletçe kabul edildiğini isbat etmek icap ediyordu. İstanbul Meclisi tatil kararında Anadolu'dan, orada içtimadan bahsetmemişti. Fakat hepimiz meclisi teşkil eden âzanın Ankara'ya iltihak edeceğinden emin idik. Bu emniyete binaendir ki ben, Meclis-i Mebusanın Ankara'da – bittabi iltihak edebilen azasıyle – içtimaından sonra, onun kararıyla bir Müessisan Meclisi teşkilini iltizam ediyordum. Mustafa Kemal Paşa, nasıl olursa olsun büyük bir Meclis teşkiliyle milletin bizzat mukadderatına vaz'ıyyet etmesini ve Meclis-i Mebusanın ne kararına, ne âzasının iltihakına intizar ile vakit geçirilmemesini iltizam etti. Bu fikirde, kendisini reis intihap etmemiş olan bir Meclisi gelmeden iskat ederek daha büyük bir salahiyetle gelecek yeni bir Meclise reis olmak hissi var mıydı, bilmem. Böyle bir his var idiyse bile ben mâzur ve makbul görürüm. Çünkü inkılâp harekâtına reis olarak tanıdığımız bir zâtın milletçe de reis intihabı inkılabın menfaatine idi. Bahusus İstanbul siyasetçilerini buradan biz hepimiz, hiç de hoş görmüyor idik. Binaenaleyh Paşa'nın bu arzusunu milletle beraber yürümek ve daima onun inzimam-ı reyiyle hareket etmek hususundaki kararımıza muvafık bulduk ve Mebu-

Levent Şahverdi Arşivi

sanın da iltihakı temin edilmek şartıyle bugünkü Büyük Millet Meclisini alelacele topladık.

Anadolu'daki hükümetin reisi yoktu ve olamazdı. Çünkü bir reis-i hükümet sözü halkın pek mütevahhiş olduğu cumhuriyet usulünü ihsâs edecekti. Padişahın hukuku saltanatını fiilen tanıyamazdık, inkılâp esasına muhalifti. Reis-i hükûmetsiz bir Meclis ve bir hükûmet teşkili hukuk-u esasiye itibariyle sakat olacağı gibi, ya meclisin, ya ona mütehakkim bir kuvvetin istibdadı ile neticelenebilirdi. Çünkü bunların fevkinde kuvvet yoktu ve aralarında tesisi müvazenete imkan mutatasavver değildi. Bu müşkülat karşısında uzun uzun düşündük, ne Fransız inkılabındaki Konvansiyon gibi herhangi bir zümre-i kalileye esir olarak hareket edecek bir istibdat meclisi, ne da alelade meşrutiyet idarelerinde olduğu gibi bir hükümdarın, yahut o makamda tutulacak gayrı mesul ve mukaddes bir şahsiyetin hukuku hakimiyetiyle muvazenette bulunacak bir kabine ve bir Mebusan Meclisi yapmıyarak; yeni, basit ve mâkul bir şekil bulmağa çalıştık. Bu şekli de şöyle bulduk:

Vâsi salahiyet ile teşri ve icra kuvvetlerinin ikisine de şâmil bir hakimiyet ile fiilen idare-i umur edecek ve Kanun-u Esasinin Padişah namına izafe ettiği hukuku saltanatı nefsinde temerküz ettirecek büyük bir Millet Meclisi... Sonra icra salahiyetini devir için kendi arasından intihap edeceği âzadan mürekkep bir Vekiller Heyeti... Bu Vekiller Heyetini teşkil eden zevat Rusya inkılabının Komiserleri gibi meclisin münferiden intihap edeceği zevat olacaktı. Ve bunlar meclise niyabeten ifayı vazife edecekler, Meclisin her idare şubesi için müntehap ve mütehassıs zevattan müteşekkül encümenleriyle daima irtibat ve münasebette bulunarak vazifelerinin istikametini her zaman milletin arzusuna uyduracaklar ve böylece Vekiller Heyeti ile Meclis arasında meşrutiyet idarelerinde olmayan bir samimiyet teessüs edecek, bir taraftan Vekiller şahsi ve münferit mesuliyetler altında şahsi ve münferit gayeler takip etmekten kurtularak memleket işlerinde samimi bir ahenk ve vahdet hasıl olacaktı.

Bu projenin tatbikına başladık. Bazı Amerika gazetelerinin Mustafa Kemal Paşayı bu projeden dolayı Waşington derecesinde yükselttiklerine göre, köhne hukuku siyasiye nazariyecileri ne derlerse desinler, bu sistemin bir halk sistemi olmaktan başka pek çok faideleri de olacaktı. Ve bence en mühim faidesi, Nezaret ve Vekalet makamları için ya şahsi menfaat endişesiyle ya fırkacılık ihtirasiyle meclislerde açılan mücadelâta nihayet vermesi idi. Çünkü hiçbir vekil veya nazırın teşebbüs-ü şahsisine müsait değildi. Yalnız bu projenin tatbikinden istifade hasıl olmak için meclisin onu anlaması, kendi teşkilatını ona uydurması lazımdı. Büyük Millet Meclisi bunu yapmadı. İstanbul'dan gelen mebus arkadaşlarımızın propoğandasıyle birdenbire Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisini kabul ederek teşkilatı dahiliyesi ve vazife ve salahiyeti itibariyle alelade meşrutiyet meclislerinin

Levent Şahverdi Arşivi

mevkiine indi ve intihap ettiği Vekiller Heyetini de meşrutiyet hükümetlerinin mevkiine çıkardı. Dahiliye Vekaletinden istifa ettiğim zaman teşkilatındaki bu noksanı Meclise hatırlattım, kimse dinlemedi. İşte şimdiki şekil budur. Meclis hukuk-u padişahinin vârisidir, fakat alelade bir Meclis-i Mebusandır, yalnız gayrı mesul vekillerden mürekkep olduğu için her zaman istediği kararı, hatta bünyesine, teşkilatına, hukuki mevkii ve ictimâisine muhalif de olsa bilâ tereddüt verir, verebilir, vermektedir. Çünkü temyizi, tetkiki, tasdiki, âyanı, hükümdarı yoktur. Heyet-i Vekile ise Meclise istediği gibi hareket eden vekillerden mürekkep bir heyettir ki, Mustafa Kemal Paşa'nın rey ve müdahalesi olmasa kendiliğinden hiç bir mûsip tedbir ittihazına kabiliyetli değildir. Ve bereket versin ki böyledir, çünkü memlekette çok daha büyük mezâlimin cereyanını intaç edebilir.-

Bu proje mucibince Büyük Millet Meclisi Reisi, meclisin teşrii ve icra kudretlerini cemetmiş olmasına naazaran Vekiller Heyetinin de reisi olmak suretiyle bir nevi hakem mevkiinde bulunacaktı. Bir müddet böyle gitti. Bilahare yine hep hukuku siyasiye nazariyatının galetatıyle meşbû bir çok fikirlere kurban olarak Vekiller Heyeti Riyaseti ayrıldı. Bu tefrik, Vekiller Heyetini ve binnetice meclisin icra kuvvetini meclisin heyet-i umumiyesine, yani meclisin teşri kudretine muhâsım bir vaziyete getirdi. Çünkü meşrutiyet idarelerinde kabinelerle meclis arasındaki ihtilafatta hükümdarın her iki tarafa da şâmil salahiyet-i hükmiyesi vardı. Bizim eski projede meclis reisinin icra riyasetini de uhdesinde bulundurmak suretiyle Heyet-i Vekilenin meclisle rabıtasını takviye ediyor ve müşterek mesuliyet hasebiyle ihtilâfât-ı şedideye mani oluyordu. Bugünkü şekilde ise kabinenin istinat edebilecek hiç bir kuvveti yoktur. Mecliste tebarüz edecek bir ademi hoşnudî, meclis reisinin de bitaraf kalacağı bir ihtilaf derhal Vekaletleri ve vekilleri tarümar edebilir. Ve vekiller mütemadiyen tebeddül ederek vekaletler her gün başka başka i'vicaclara [eğri yol] düçâr olmak bahtsızlığından kurtulamaz. İşte bugün, bu muvazenetsiz kuvvetlerle idare-i umur olunuyor.

Meclise verilmiş, âzaya tevzi edilmiş yeni bir kanun layihası gördüm. Bunda kabine reislerinin meclisten intihabı ile âzanın meşrutiyet idarelerinde olduğu gibi reis tarafından liste tertibi ve itimat talebi şeklinde tayini terviç edilmiş ve Meclis Reisinin İcra Vekilleri Heyeti üzerinde meclisin heyet-i umumiyesine niyabeten bir murakabe salahiyeti verilmiş... Napolyon'un birinci konsüllüğünü andıran Başkumandanlık salahiyetinden sonra bu murakabe salahiyeti ve kabinenin bu şekli, yavaş yavaş meclisteki hakk-ı murakabeyi riyasette toplamak ve Vekiller Heyetini eski Vükela Heyetine kalbeylemek, gerek Meclisin gerek kabinenin mihveri harekatını meclisin gayr-ı mes'ul ekseriyetine müstenit, binaenaleyh gayr-ı mes'ul bir yed'i hakimiyete tevdi etmek manasını tazammun ediyordu. Bilmem müzakere edildi mi ve bilmem kabul edilecek mi?

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Hükümetinin mekanizması hakkında pek esaslı noktalara dair olan bu izahat ile iktifa ederek az çok alakadar olduğum işlere nakli kelam edeyim: Heyet-i Vekilenin ilk teşekkülünde herkese Vekaletler tevzi edilirken bana da Maarifi ayırdılar. Mustafa Kemal Paşanın Heyet-i Vekilede benim arkadaşlığıma bilhassa ihtiyaç göstermesi beni kabulde muzdar bıraktı. Fakat nedense, galiba o esnada Adnan, Câmi ve Celalettin Arif Beylerden ayırmak istemedikleri Hamdullah Suphi Beye yer açmak arzusuyla Maarifi bana bırakmadılar. Hamdullah Suphi Bey hakkında Mustafa Kemal Paşanın müsait bulunmaması üzerine bu postu Rıza Nur'a verdiler, Maliyeyi bana teklif ettiler. Kabul etmedim. Nihayet şarta tâlikan İstanbul'dan Ferit veya Muvaffak Beylerin muvasalatına kadar kaydıyle deruhte ettim. Derhal Ferit Beye yazıldı ve hareket etti. Maliye Vekaletinde bir kurşun kaleminden başka sermayesi olmayan bir Maliye Vekilinin yapabileceği kadar hizmet ettim, zannediyorum. Ferit Bey gelir gelmez, hemen Meclise takdim ettiği bütçesinin esasat-ı hesabiyesini ve teşkiline başlanan muntazam ordu için biriktirdiğim bir kaç yüz bin lirayı kendisine devrederek çekildim. Mustafa Kemal Paşa Maliyeyi bana bıraktırmamak taraftarı idi. Fakat Ferid'in mevkiini bermucibi şart çabuk boşaltmak emeliyle istimal edenler olduğu gibi her ihtimale karşı mecliste bütçesiz sarfiyat vukubulduğundan bahisle kaynaşmaya başlayan garip propağandalar da vardı. Zaten hasta ve yorgun vücuduma, zaten nümayişten dağdağadan müteneffir ruhiyetime çok ağır gördüğüm Vekalet mevkilerini bırakmak için fırsat bekliyordum. Fakat Ferit, Dahiliyeyi kabul etmezsem Maliyeyi almayacağını söyledi. Mustafa Kemal Paşa Halk Teşkilatının tatbiki için bir müddetcik olsun Dahiliyeye geçmemi istedi. Dahiliyeye geçtim. Fakat ne oldu bilemiyorum, onbeş günlük Vekaletim zarfında onbeş istizah takriri verildi. Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dahilisinde bile bir istizah kapanmadan diğeri yapılamaz ki, Mustafa Kemal Paşa'nın gaybubeti, hukuk-u siyasiye muallim-i şârihi Celalettin Arif Bey'in nasılsa mevki-i riyasetteki meşguliyetleri sırasında bir yolsuzluğa mani olmayışı, beni müşkül mevkie getirdi. Ve müebbeden hayat-ı siyasiyeye karışmamak azm-i kat'isiyle tekrar istifa ve Meclisin iğbirarına rağmen istifamda ısrar ettim.

Siyaset-i hariciye itibariyle şarka ve Rus inkılabına takarrüpte memleket için büyük bir ümid-i necat gördüğüm ve şahsi kanaatlerim itibariyle de müslüman âleminde Rus inkılabının tadilen vücuda gelecek bir sosyalist ittihadına merbut bulunduğum için, bu mesleğimde tamamiyle bana taraftar görünen Mustafa Kemal Paşa ile Bolşevizme doğru bir cereyan tevlit ediyorduk. Bunun iptidalarını Sivas hayatından beri pek iyi bilirsin. Hükümet işleriyle alakadar olduğum zaman bu mesleğimi tervice çalıştığım gibi haricen de efkarı hazırlamak üzere gizli bir teşkilat vücuda getirdik. Bu teşkilatın ismi Yeşil Ordu idi. Aynı zamanda Türkistan'da, İran'da, Azerbay-

Levent Şahverdi Arşivi

can'da bu isimde teşekküller [bulunduğunu] haber alıyorduk. Orada çalışan arkadaşlarımızla muhabere ederek onların mesaisinden istifade etmek ve hududumuz haricindeki teşkilatı buraya rapteylemek, bir taraftan onları Rus siyasi istilasından kurtarıp mutedil bir sisteme irca edeceği için, onlar hesabına çok menfaatli, bir taraftan bizi bütün bu İslam kitleleriyle müttehiden hareket eder göstermek suretiyle kuvvetli bulunduracağı için bizim hesabımıza çok istifadeli, bir taraftan da Rusları ayrıca müslüman memleketlerde siyaset yapmaktan kurtarıp bizi tutmakla bütün İslam alemini tutmuş olacaklarına emniyet vereceği için Ruslar hesabına da oldukça kârlı bir iş idi. Diğer mühim bir nokta-i nazara göre de, bu Teşkilatın faidesi olacaktı; hariçte çalışan arkadaşlarımız bu memleketin bizim kadar hak sahibi evladı idi. Düşmanlarımızın takibat ve tazyikatından firara mecbur olarak memleketlerine avdet edemedikleri bir zamanda kendilerine az çok muavenet imkanını bahşedecek ve onları daha büyük bir gayretle bulundukları muhitlerde çalıştıracaktı.

Reşid'in, Ethem'in, Fuat Paşa'nın dahil olduğu bu Teşkilat, bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa'nın husumetini celbetti. Dağıtmaya mecbur olduk. Bizi dinlemeyip faaliyette devam ve sebat edenler de bir vesileyle mahkum edildi. Bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa Komünist namiyle ve tamamen Rus inkılabının aynını istihdaf etmek şartiyle bir fırka teşkilini teklif etti. Rusya'dan gelen bir tehlikenin ilham ettiği bir fikri mahsus ve bir zaruret-i siyasiye şeklinde bana adeta cebren kabul ettirilen bu işi bir fedakarlık addettim. Çünkü Komünist Fırkası namına ortaya çıkmakla bir kere bittabi çok kuvvetli husumetler celbedecektim. Saniyen bu fırkanın bizim memlekette gayesine göre bir idare şekli vücuda getirmesi adeta muhal iken, ben muhali temenni eder bir adam vaziyetinde kalacaktım. Sâlisen komünizm haricinde hiç bir fırka namına bir daha siyasi hayata çıkamamak iztırarına düşücektim. Bunları hep düşündüm, hatta Maliye Vekili Ferid Bey de ihtar etti. Fakat reddedersem istikbalde tekrar bir mevkii iktidar tasavvur ettiğime zahip olacaklar korkusuyle kabulü muvafık buldum, teşkilata başladık.

Rus sefaretinin el altından idare ettiği zümreler vardı. Yeşil Ordu'nun tatil-i faaliyet kararını kabul etmiyen azası vardı. Ethem'in milli kuvvetleri etrafında dönen bilir bilmez Bolşevik cereyanları vardı. Bunları hep toplamak, mâkul ve sâlim mecralara sokmak, memlekette Rus Bolşevizmi ile Müslüman Sosyalizmini tefrik etmek mühim bir iş idi. Benimle çalışan arkadaşlarım arasında çok miskin ve hasis hislerle faaliyetimizi tehir edenler bulunmasına ve bunların az çok Mustafa Kemal Paşa tarafından teşvik ve müzaheret de görmesine rağmen bu meselede sonuna kadar sebat etmeyi bir namus borcu addettim. Bu sırada idi ki, birdenbire Fuat Paşa'nın Reşid ve Ethem'in, benim Rusya'ya îzâmım tasavvur edildi. Ethem hasta imiş

Levent Şahverdi Arşivi

gitmedi. Reşid gitmek istiyordu. Ben de müteredditidim. Mebus olduktan sonra beni İstanbul'a göndermeyen, ailemi görmek için Eskişehir'e kadar bile mezûniyet vermeyen Mustafa Kemal Paşa'nın, Fuat Paşa'ya müşavir olarak beni Rusya'ya göndermesi biraz garip geldi. Burada işe giriştiğimiz arkadaşlara da verilmiş sözüm vardı. Muvafakat etmedim. Bunun arkasından Ethem'in biraderi Tevfik'in kendisine orduca muavenet edilmediğine dair şikayetler başladı. Ethem meselesinin başlangıcı bu idi.

Yozgat isyanını bastırdıkları esnada Kuva-yı Milliyenin muavenetine şitap etmeyi ve Ethem Bey'in muharreratını kabul eylemeyi kumandanlık sıfatına ağır görmüş olan Refet Bey, sonradan anlaşıldığına göre gizli bir adâvet ve bir intikam hissine esir olmaktan men'i nefs edememiş. Yine bu isyanın bastırıldığı hengâmda Ankara'da valilik eden ve Mustafa Kemal Paşa'yı hafiyelikteki kudret-i fevkaladesiyle teshir eyleyen Yahya Galip Efendiyi isyanın manevi müsebbibi addederek Yozgat'ta muhakeme etmek üzere talep etmek gibi hafiflik gösteren Ethem, Mustafa Kemal Paşa'nın da husumetini tahrik etmiş oldu. Bu hissiyatın şekl-i resmisi ise muntazam ordu teşkilatı idi. Filhakika Milli Kuvvetlerin yine buradan ve bizden aldıkları vâsi salahiyetlere istinad ederek, yahut bilerek iğmâz-ı ayn etmemizden [göz yumma] cüret alarak yapmadıkları mezâlim kalmıyordu. Binaenaleyh bunları muntazam bir ordunun zabtı raptına almak milletin selameti namına elzem idi. Bundan dolayı muntazam ordu teşkilatı herkes tarafından kabul ve teşvik edildi. Yalnız ben, Milli Kuvvetlerin milli şekillerinin muhafazasına ve ilerde bütün ordunun millileştirilmesine taraftar idim. Çünkü muntazam orduların da Kuva-yı Milliyeden çok ziyade tahribat ve suistimalatı vaki olmuyor değildi. Muntazam ordu yapıldı. Bu meyanda Ethem Bey kuvvetleri de Birinci Kuva-yı Seyyare namıyla müstakil bir fırkaya münkalip oldu. Uşak cephesinde muharebat başladı. Ethem kuvvetleri müstakil süvari fırkası olduğu için düşman içinde süratle ilerlemeye mecbur oluyor, sıkışınca geriden kuva-yı imdadiye yetişemiyor, sinirleniyordu.

Ethem ve Reşid böyle bir manevra ile kendi kuvvetlerinin yavaş yavaş eritilmek istenildiğini iddia ettiler. Vakıa böyle bir maksattan şüphe dahi edilebilirdi. Ethem hasta olduğu için kuvvetlerin başında Tevfik vardı. Bu çocuk çok sinirli bir adam. İsmet Paşa'nın kısa, kat'i, esbabı mucibesiz emirleri karşısında asabileşti. Bir taraftan da Konya isyanını teskine azimet eden Kuva-yı Ted'ibiye Kumandanı ve Dahiliye Vekili – bu ikisinin nasıl imtizaç edebildiğine hala hayret ederim. Refet Paşa – o zaman Bey – ilkbahar taarruzuna hazırlık namı altında üç dört bin kişilik bir süvari kuvveti cemediyordu. Diğer taraftan da, Ethem kuvvetlerini teşkil eden müfrezelere Ethem'den ayrılmaları için propoğanda yapılıyor, küçücük bir hadise iki tarafın da zahiren gösterdiği samimiyet altında çok hainane istihzarat ile büyük bir tehlikeye münkalip olmak istidadını hasıl ediyordu. Reşid, benim

Levent Şahverdi Arşivi

de dahil bulunduğum bir müzakerede Mustafa Kemal ve İsmet Paşalara Refet'in harekatından şüphe ettiklerini söyledi ve açıkça itimatsızlıklarının sebebini anlattı. Sureti zahirede anlaşıldı, görüşüldü, barışıldı, İsmet Paşa kendisine ait işlerde büyük bir hülûsu niyet gösterdi. Fakat nedense Refet Paşa kuvvetleri Ethem'in gerisinden çekilecek iken çekilmedi ve derece derece Ethem'i ihata eder vaziyet aldı. İşin vehametinden müteessiren çırpındığı bir zamanda, Ethem'in pederini Eyüp Sabri Bey ile beraber gönderip baba itaatinden bilistifade Ethem'i itidale davet etmeyi muvafık bulduk. Bir gece Mustafa Kemal Paşa'ya haber gönderdik. Muvafakat etti. Fakat garip bir eser-i tâli... ne ertesi gün, ne daha ertesi gün, ne üç gün sonra tren bulunamadı. Vükela Efendilere Eskişehir'e tenezzüh için mahsus trenler, vagonlar tertip edilirken bu mühim meselenin halli için mutad hareket programında bile aksilik zuhur etti.

Ethem'in Yunan ordusuna ilticası haberi, sanki buna intizar ediyormuş gibi faaliyetini tezyid etti, Ethem taraftarları toplandı, Komünist Fırkası namına ihtilal yapıldığına, Ethem ve kuvvetlerinin bizim sevk ve tahriklerimizle isyan ettiklerine, hatta benim şahsen meselede alakadar bulunduğuma dair rivayetler, dedikodular, hep haset ve menfaat levsinden doğan birçok iğrenç cereyanlar memleketi istila etti. Eskişehir'de gayrı münasip neşriyatından dolayı hükümetçe tatil edilecek iken kurtarıp buraya celp ve başmuharrirliğini bizzat deruhte ettiğim Yeni Dünya gazetesi bir eşkiya yatağı gibi basıldı, muharrirleri hapsedildi, sermuhariri ben olduğum, gazetenin başında müdür-i mesul namına benim ismim bulunduğu halde, en küçük bir arkadaşlık hissiyle haberdar bile edilmedim. Gazetede Ethem'in gönderdiği bir Beyanname tab' olunmuş. Bu beyannamenin Kütahya'dan geleceğini bile haber alıp bazı mebuslara söylenilirken, bunun tâb' edilmemesi için bana bir tezkerecik dahi yazmadılar. Beyanname tâb' edildi, cürmü meşhut halinde matbaa basılarak yakalandı, gazete tatil olundu, Beyannameyi tervicen yazıldığı rivâyet edilen başmakaleden dolayı – henüz intişar etmemiş ve dünyanın hiç bir tarafında cürüm teşkil etmesine imkan görülememiş bir makaleden dolayı – matbaa ve gazete müstahdemleri aylarca hapsolundu. Bu gazetenin müdür-i mesulü ise ben idim ve hiçbir şeyden haberdar olmayarak yanıyordum.

İşte Ethem meselesi.... Kanaatım itibariyle bu meselenin halikı, Ethem'in kahramanca hareketlerine karşı orduda uyanan haset ve rekabet, Ethem kuvvetlerinin zulmü yüzünden halk arasında hasıl olan nefret ve husûmettir. Birincisi, Ethem düşman karşısında yalnız ve imdatsız kalmaya, yavaş yavaş erimekten şüphe ederek aleyhinde bir suikast mevcut olduğunu zannetmeye ve nihayet kuvvet elinde iken isyan etmeye mecbur edilmiştir. İkincisi de, Ethem ve kuvvetleri aleyhindeki harekat ve rivayâtın milletçe derhal kabul ve tervicine sebep olmuştur. Her iki âmil-i müessirin

Levent Şahverdi Arşivi

de müsebbibi Ankara'dır. Haset ve rekabet oradan başlamıştır. Ethem ve kuvvetlerinin Bolu, Düzce, Adapazarı ve Yozgat'taki mezalimi de buradan müsâmaha görmüştür. Ethem isyan bastırmaya gittiği zaman kimse kendisine tâlimat vermemiş, kimse mertçe karşı karşıya görüşmemiştir. Ethem binlerce adamı öldürdüğü, binlerce hayvanatı sürüp götürdüğü zaman Ankara'da itibar ve ihtiram görmüş, sonra kuvvetlerini ordu kadrosuna geçirip Ankara'ya hasta geldiği zaman Taşhan'da Hacı Şükrü'nün ihzar ettirdiği bir odada tedavi edilmiştir. Ethem ihanet ettiyse belki mazurdur, fakat onu bu harekete sevkedenleri cenabı hak affetmiyecektir.

Ethem gitti, Komünist Fırkası da bittabi gitti, belki çok iyi oldu, çünkü Demirci'den ileriye geçemiyen muzafferiyetler, yakından İnönü'den, Eskişehir'den, Beylikköprü'den tanin-i endaz-ı âfak oldu. Ethem'i severdim Rauf Bey, fakat Mustafa Kemal'i Ethem'den çok ziyade severdim, çünkü gayemi temsil ediyordu. Fakat Ethem hakkında yapılan işlerin muhakemesi, Mustafa Kemal'e bittabi namusumla verilmiş sözümün icap ettirdiği alaka ve merbutiyet bâki kalmak şartiyle, siyaset hayatından beni iğrendirdi, korkuttu, müteessir ve mütevehhim etti. O gündenberi Meclisten ve bütün siyasi işlerden uzak yaşıyorum ve müsterihim. Ankara'dan hükümetin ve Meclisin nakli tasavvur olunduğu esnada verdiğim sözde durmakta olduğumu, Ankara'da sırf kendisine söz verdiğim için oturduğumu söyleterek benim hakkımda ne emir vereceğini Mustafa Kemal'den sordurdum. Bir zaman otursun demiş, bir müddet sonra bilmiyorum ne şekillerde konuşulmuş, çocuklarının nezdine gitsin rahat etsin demiş. Müteşekkir kaldım.

Şimdiki haleti ruhiyemi de açıkça yazayım: Siyasiyatın dedikodularından, leh ve aleyh cereyanlarından, namusa, izzeti nefse, haysiyet ve hiss-i merdaniye uymayan entrikalarından mütevahhişim. Bunlardan muzdarip oluyorum... Hiç adetim olmadığı halde vehim ve tereddüt içindeyim. Yaptığım işlerin selamet ve adem-i selametinden bais olacağı telakkilerden, temasta bulunduğum insanların daima bir maksad-ı mahsusları olmak ihtimalinden şüphe ediyor, muzdarip oluyorum... Esasen taa Heyet-i Temsiyede iken söylemiştim. Belki hatırlarsınız: Ben mebus olamam. Yaptığım iyilikleri Meclis kürsüsünden tâdât ederek alkış toplamak, yaptığım fenalıkları süsleyerek, örterek, yağlandırıp ballandırarak bir sadaka-i itimat ile muhafaza-i mevkie çalışmak, müdafaa ettiğim bir fikrimin cahil, fakat o esnadaki hiss-i müştereki tehyice müsait bir hücum ile istihfâf edildiğini görüp tahammül etmek, icabında hakaret-i hazma alışmak, benim müstait olduğum şeyler değil... Belki biraz da müctenip ve muhteriz, biraz (timil)im. Binaenaleyh ne şekilde olursa olsun siyaset adamı olamıyacağıma kaviyyen iman etmişim. Bu vaziyetim ve bu haleti ruhiyem ile, ilim gibi, edebiyat gibi, yahut bunlar bizim memleketimizde on para etmez metalardan olduğu için, ziraat ve çiftçilik gibi asûde ve sakin mütevekkil ve mütevazi meslek-

Levent Şahverdi Arşivi

lerde yaşayabileceğimi zannediyorum. Dağdağa ne şekilde olursa olsun tüylerimi ürpertiyor. Beni muzdarip ediyor.

İtikadım, imanım değişmemiştir. Türkiye davası bence muvakkattır... Benim gayem İslâm âleminde bir inkılâp davasıdır. Bu davayı yürütemedim. Çünkü kimseye anlatamadım, çünkü siyasi menfaatlar, siyasi noktai nazarlarla muhakeme edilen gayeler arasında benim gayem en fakir, en mütevâzi, en ihtirassız ve en hayâli bir gayedir. Fakat er geç bunun tahakkukunu şüphesiz görüyorum. Er geç bir Sosyalist İslam Cumhuru teşekkül edecek ve Asya vahdetine amil olacaktır. Bu gayeme kitap yazarak, hatta roman yazarak bile çalışabilirim.

Memlekete gelince: Ona borcumu veremedimse artık helal olsun; çünkü kudretim yoktur. Hiç kimsenin çalışmadığı zamanlarda bir mülazım tevazuu ile çalıştığımı gördünüz. Bununla müftehirim, çünkü her şeyden evvel senin büyük kalbini bana tanıttırmış oldu. Fakat bugün İstanbul'dan fevç fevç gelmiş, her biri bir şube-i ihtisasta muvaffakiyetler göstermiş, dava-yı milliyi bizim kadar değil, bizim anlayamayacağımız kadar derinden anlamış, hatta bizi dava-yı milliyetin selâmeti namına muzır görmeye başlamış zevât-ı muhteremler varken; muzır, müfit, tufeyli bir vaziyetle ortada "ben de varım, benim de hissem var" gibi dolaşmak bana ağır gelecek. Senin gibi olsaydım, belki senin kadar yüksek bir uluvvü cenabı taklit etmek ister, hissiyatımı öldürür, sebat ederdim. Çünkü davanın bir mümessili de sensin. Fakat ben öyle değilim...

Aziz Beye söylediğim gibi senin yanında ve senin hizmetinde can vermek benim için mucib-i iftihardır. En tehlikeli işler için beni en fedakar arkadaşlarının en başına yaz, fakat Mecliste hükûmet işlerinde faal bir mevkiden bana hizmet teklif etme. Mecliste irtibatımın devamı, başka geçinecek bir şeye malik olmadığım içindir. Altı aylık mezunuyetimin hitâmında bir tüccar katipliği, bir çiftlik kahyalığı filan bulursam derhal istifa ederek, bir re'y mevkiini beyhûde atıl bırakmak cürmünden istiğfar edeceğim.

Tahassürle ellerinden, gözlerinden öperim, muazzez ve kahraman kardeşim.

Hakkı Behiç
(İmza)

Hamiş: *Mustafa Kemal Paşa'ya ve lüzum göreceğin alakadarana da sence bir mahzuru yoksa okuyabilirsin. Tekrar gözlerinden öperim. H.B.*

Levent Şahverdi Arşivi

8

Saltanatın kaldırılması ve Rauf Bey

1. Mudanya'dan Lozan'a

Türk ordusunun önünden kaçan Yunan ordusunun perişanlığını üzüntüyle seyreden müttefik generaller, ateşkes için Mudanya'ya gelmişlerdi(3 Ekim 1922). İngiltere'yi General Harington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Monbelli temsil ediyordu. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ev sahibi olacaktı. İsmet Paşa'nın huzurunda başlayan görüşmelere Yunanlılar alınmadı ve Mudanya Mütarekesi imzalandı (11 Ekim 1922). Mudanya Mütarekesine göre müttefikler Edirne ve Trakya'yı Yunanlılara boşalttırıp bize iade edecek, devir işlemi bir buçuk ayda tamamlanacak, İstanbul ve Trakya' nın asayişini sağlamak için 8.000 Türk jandarması görev alacaktı.[648]

Mustafa Kemal Trakya Fevkalade Komiseri olarak bu göreve Refet Paşa'yı uygun buldu. Refet Paşa 19 Ekim 1922'de İstanbul'a çıktığında yer yerinden oynuyor, İstanbul yeniden fethediliyordu. O günleri yaşayan bir gazetecinin gözlemleri:

"... Ne Meşrutiyetin ilanında ne herhangi bir günde İstanbul böyle coşkulu bir gün yaşamadı. Meydanlar, caddeler, dar sokaklar bayraklarla süslenmiş; kadın erkek, çoluk çocuk, yaşlı ihtiyar herkes yollara dökülmüştü. Refet Paşa'yı getiren Gülnihal vapuru Haydarpaşa önünde hız kesince çatanalar, kayıklar ve römorklar etrafını sardı. Motor ve kayıklara dolmuş insanlar güvertede gözüken Refet Paşayı alkışlıyordu. Refet Paşa'nın yanında Edirne Valisi Şakir, Jandarma Müfettişi Albay Cemil Cahid (Toydemir),

648 Bkz. İsmail Eyyüboğlu, Mudanya Mütarekesi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002

Levent Şahverdi Arşivi

Kurmay Binbaşı İzzet Bey (Aksalur) duruyordu. Vapura ilk çıkan Veliaht Abdülmecid Efendi'nin yaveri Remzi Bey, 'Saltanat Veliahtı adına hoşgeldiniz' dedi. Refet Paşa, "Abdülmecid Efendi saltanatın değil, makam-ı muallayı hilafetin veliahtidir" diye cevapladı.(...)Refet Paşa Kabataş iskelesine ayak bastığında, Darülfünunlu gençler, horon tepen Karadeniz uşakları ve esnaf örgütleri coşku içindeydi. Vahdeddin adına damat Ali Nuri Bey (Okday), "Zatışahaneleri adına sizi selamlarım" dedi. Refet Paşa'nın cevabı "Yüksek Hilafet makamına dini bağlılık hislerimizin iblağı" oldu. Sadrazam Tevfik Paşa adına da yaver Selahaddin Bey hoşgeldiniz dediler.[649]

Refet Paşa'nın Vahdeddin ve Abdülmecid Efendi için verdiği mesajlar ilginçtir. Vahdeddin'in yurtseverlik bilincini kendi arşivlerimizden ziyade İngiliz arşivlerinde buluruz. Zaferden sonra Yıldız'a davet ettiği İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşmüş, o da bugörüşmeleri 19 ve 23 Eylül tarihli iki telgrafla Londra'ya şifrelemiştir:

"... Milliyetçilerin kazandığı büyük zafer Padişahı epey rahatsız etmiş; yapılan tekliflere rağmen Mustafa Kemal'e kutlama telgrafı göndermeye karşı çıkmış; ancak yakınlarının nasihatine uyarak, savaşta hayatını kaybedenlerin ruhuna Fatiha okumak üzere, 15 Eylülde Fatih camiinde düzenlenen törene katılmış... Kemalistler er geç İstanbul'da başa geçerlerse, tek çözüm İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacağım. Vaziyet o noktaya gelince, kendisine önceden haber verilmesini ve Abdülhamid'in akıbetine uğramamak için, ailesi efradıyla buradan ayrılacağını bildirmiştir..."[650]

Bu İngiliz raporu gösterir ki Vahdeddin, Türk ordusunun zaferine sevinecek yerde can derdine düşmüş; ağabeyi Abdülhamid'in akıbetine uğramamak için şimdiden kaçış senaryoları düşünüyor. Nitekim saltanat kaldırıldıktan sonra iki hafta daha kalarak *"hayatını tehlikede gördüğü"* için İngiliz devlet-i fahimanesine sığındı (17 Kasım 1922).[651] Fatihlerin, Kanunilerin, Yavuzların son halefi Malta'ya ayak bastığın-

649 Bkz. N. H. Uluğ, Emperyalizme Karşı Türkiye, Belge Yayınları, s. 137.

650 Bkz. Salahi R. Sonyel, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı, c. III, s. 1715–16, TTK Ankara 2008

651 Keşke Vahdeddin ağabeyi gibi cesur olabilseydi. Sultan Abdülhamid, 27 Nisan 1909'da tahtını terkedip Selanik'e götürülürken hal' heyetine üç saat direnip onurlu bir davranış sergilemişti. Vahdeddin ağabeyi kadar basiretli davranmayıp İslam dünyasının halifesi olarak İngiliz devletine sığınmıştır. Bkz. O.S. Kocahanoğlu, 31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, Temel 2005.

Levent Şahverdi Arşivi

da, 358 sene önce Ada'yı kuşatan binlerce şehidimizin kemiklerini de sızlatacaktı.[652]

Mudanya Konferansı ardından Müttefikler 28 Ekim 1922'de Türkiye'yi Lozan'da açılacak konferansa dâvet ettiler. 13 Kasımda başlayacak konferansa, Ankara yanında İstanbul hükûmeti de davet edilmişti. Politika kurnazlığı yapan İngiltere'nin bu tavrı siyaseti bir anda alevlendirdi. Sadrazam Tevfik Paşa, önce damadı ile Mustafa Kemal Paşa'ya haber yollamış, sonra 29 Ekim 1922 tarihli telgrafla Ankara'ya başvurmuştu. Lozan konferansına birlikte gidilmesi için bir heyetin İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. [653] Gayet müstacel kayıtlı telgrafında Tevfik Paşa, Ankara'yı küplere bindirecek cümleler kullanıyordu:

"... Konferansa Bâbıâli de Büyük Millet Meclisi de dâvet olundu. Bâbıâli'nin icabet etmemesi altı asrı mütecaviz zamandan beri müesses ve mahfuz olan bütün İslâm âleminin alâkadar olduğu tarihî hüviyetini yıkılmağa mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisinin icabet etmemesi ise, cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akîm bırakmaktır.

Bu mühim mesuliyetleri bittâbî ne Bâbıâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder, zaten Bâbıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakikî bir ikilik mutasavver olmadığı ve her türlü ısrar ve tazyike karşı Sèvres Muahedesi'nin tasdik edilmesinde mukavemet ve tesadüf olunan büyük müşkülâtın iktihamı ile idare umurunun tedvirini ve işgalin tesirini azaltmak hususunda bezl-i makderet ve bu arada vukûbulan muvaffakiyetlerin husulüne mümkün olduğu kadar hizmet eden heyetimiz, millî hâkimiyeti tahkim ve tevsik suretiyle idarenin birliğini temin için müzakereye de hazır olduğu halde, hayırlı mesainin faydalı bir sulh ile siyasî semerelerini iktitafı hengâmında milletin mücahedesinden ayrı kalmayı ve bu sebeple ittihat ve istihsali mümkün olan yüksek vatan menfaatlerinden cüz-ü lâyetecazzâsını bile ifateyi aslâ terviç edemez.

Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva göremez. Hattâ pay-ı a'dâyı kat' ve işgal pisliğini izale yolunda seyfen cansiperâne ve Hüdâ pesendâne mesaide bulunanları nefislerine tercih eyler. Binaenaleyh, anlaşamamazlık sebebiyle devlet ve milletin başına maazallâh-ü Taalâ bir büyük musibet getirmek ve muavenet-i maddiyye ve muzaharât-ı mâne-

652 Bkz. Süleyman Kani İrtem, Sultan Vahideddin, Temel Yayınları 2003, s. 258

653 Telgraf metinleri için bkz. Nutuk, 260, 261 ve 262 numaralı Vesikalar, s. 396–398, Temel Yayınları 2006

Levent Şahverdi Arşivi

viyyelerine nail olduğumuz islâm âlemini müteellim etmekten ise, vatanın yüksek menfaatleri uğrunda vahdeti temin, evelce vacip ise, bugün farz olmuştur. Şu halde hem memleketin istikbali, hem vatanın haklarını müdafaa hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisince tayin olunacak bir zatın talimat-ı mahsusa ile hemen gönderilmesini hassatan temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde, heyetimizden Ziya Paşa Hazretlerinin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur."[654]

Tevfik Paşa'nın telgrafı bunca mücadelenin, bunca gaflet ve dalaletin farkında olmayan bir anlayışı simgeliyordu. Zafer kazanıldığına göre, Ankara ile İstanbul arasında ikilik de ortadan kalkmış demekti. Sultan sarayında olduğuna göre, İstanbul hükümetinin emirlerine uyulup Lozan'a birlikte gidilmeliydi. Tevfik Paşa, TBMM'nin büyük fedakarlıklarla elde ettiği başarıları küçültüp, manasız kıldığının farkında değildi. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafı Meclis gündemine taşıdı. Şimdi Tevfik Paşa telgrafının görüşüldüğü oturuma geçelim.

TBMM'nin 30 Ekim 1922 Pazartesi günlü oturumu Musa Kazım Efendi riyasetinde açıldı. İlk sözü İsmet Paşa'ya verdi. Cephe vazifesi sona eren ve Hariciye Vekili de olan İsmet Paşa, alkışlar arasında kürsüye geldi. Ardından Hamdullah Suphi'nin teklifi üzerine Şark Cephesinden yeni dönen Karabekir Paşa davet edildi. O da kısa bir konuşma yaptı. Bunun ardından her iki paşaya teşekkür konuşmaları yapıldı. İkinci celsede, "düşmandan kurtarılan bölgelere fevkalade heyetler gönderilmesi hakkında kanun" görüşüldü.

Asıl görüşmeler öğleden sonraki üçüncü celsede başladı. Saat üçte açılan celseyi bu sefer Mustafa Kemal Paşa yönetecekti. Kitabette Muş Mebusu Mahmud Said Bey vardı, Meclis locası hıncahınç doluydu. Gündem, Lozan'da Türkiye'yi kim temsil edecek, Tevfik Paşa'ya nasıl bir cevap verilecekti? Mustafa Kemal önce Tevfik Paşa'nın gönderdiği mektup ve telgrafları ve buna verdiği cevabı okuttu. Tevfik Paşa'nın ***"BMM'nin davete icabet etmemesi cihanın müştak ve muntazır bulunduğu sulhu akim bıraktırır"*** sözü mebusların sinirini bozmuş görünüyordu. İstanbul hükümeti ile TBMM hükümetini karşı karşıya getiren bu yazışmalardan mebuslar ilk defa haberdar oluyorlardı. Me-

654 Telgraf metni için kz. Nutuk Vesikalar, s. 399

Levent Şahverdi Arşivi

buslar konuşmak için adını yazdırıyordu. Mustafa Kemal 16 kişinin adını yazdı ve ilk sözü Antalya mebusu Rasih Efendiye (Kaplan) verdi. Rasih Hoca saltanat makamını ihanetle suçladı:

"... Babadan oğula ırsen geçen saltanat idaresi, memleketi malikane, içinde oturan milleti de köle menzilesinde mevaşi (davar) hükmünde gördüler. Kanun-u Esasiye konulan ve ahkam-ı şeriyemize taban tabana zıt olan mukaddes kelimesi sadece zat-ı Celil'e ıtlak edilebilir. Bir beşer nasıl mukaddes olabilir?. Bu millet kendini bu mukaddesler altında ezdirmek istemiyor. Bu son felaket senelerinde onların ihanetine İslâm alemi de lanet etmiştir. (...) Arkadaşlar! Bi'l -irs kelimesiyle varis olan, malumunuz meczup da olsa varis olur, cahil olsa da varis olur, ahmak olsa da varis olur. Evet düşünemiyorduk ki, o makamı tufeyli olarak işgal edenin cani ve hain olacağını bilemiyorduk. Bu felaket senelerinde onların ihaneti, onların davadaki azim lakaydisini görerek, alemi İslam da onlara lanet etmiştir... Bu milletin aleyhinde hareket edenler her vakit zavallı ve haindir..."[655]

Rasih Efendi ardından Hüseyin Avni Bey kürsüye geldi. Tevfik Paşa'nın telgrafına parağraf parağraf okuyup cevap verdi. "Yabancıların tutsağı olan birinin halife değil, ancak kendine patrik süsü veren Papa'nın dostu olacağını" söyleyen Hüseyin Avni'ye göre, Saltanat makamında Vahdeddin değil ***"Vahimeddin"*** diye biri oturuyordu. Sadrazamın elindeki mühür de, "memleketi babasının malikanesi sayan ve Sevr'i imzalayan tagallüp, tagassup ve cinayet mührü"nden başkası değildi. Hüseyin Avni'nin öfkesi en ağır sözlere uzanıyordu:

"Vahdeddin şeytandan ders alan biriydi, Halife hukukunun ne olduğunu Sevr muahedesini imzalarken okuyaydı. Bacağı kırılaydı da, halife olarak ayağa kalkmasaydı..."[656]

Hüseyin Avni'den sonra Rıza Nur (Sinop), Yahya Galip (Kırşehir), Hariciye Vekili İsmet Paşa, Mazhar Müfit (Hakkari), Kazım Karabekir (Edirne), İlyas Sami (Muş) ve Müfit Efendi (Kırşehir) söz aldılar. Kimi Tevfik Paşa'ya kimi Vahdeddin'e kimi hilafete vuruyor, kimi Kanun-ı Esasi'yi paçavra gibi kenara itiyordu. Yahya Galip de "Halife namını alan hainin dine karşı ihanet içinde bulunduğunu" öne sürerek, "İstanbul'da Halife denilen adam, İslam ile alakalı değildir. O herif olsa olsa nasihat aldığı papazın (Rahip Frew halifesi olabilir" diyordu.

655 TBMM. ZC. D: 1 İçtima Senesi: 3, cilt: 24, 129. İçtima, s. 270–272
656 TBMM. ZC. D: 1 İçtima Senesi: 3, 129. İçtima, c. 24 s. 273–276

Levent Şahverdi Arşivi

Konuşmalar arasında oldukça ilginç ve değerli olanlar vardır. Konuyu dağıtmamak için burada kesiyoruz.

2. Rauf Bey'in kürsü hitabesi

Mecliste heyecanlı konuşmalar olurken, merak edilen Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'in tutumudur. Rauf Bey bir kaç ay önce Refet Paşa Köşkündeki görüşmede (19 Temmuz 1922) "hanedana sadakat"sergileyen Rauf Bey'in alacağı pozisyon, Mustafa Kemal için önemliydi. O görüşmedeki sözlerini bir daha hatırlayalım:

"... Ben, saltanat ve hilafet makamına hissen ve vicdanen merbutum. Çünkü benim babam Padişahın nan ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ricali sırasına girmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır... Bu makamı kaldırıp onun yerine başka bir makam getirmeye çalışmak felaket ve hüsran doğurur."[657]

Rauf Bey bu sözleri saltanat meselesi ortaya çıkmadan söylemişti. Rauf Bey'in yukardaki görüşlerini unutmamış olmalı ki, Mustafa Kemal Paşa, 30 Ekim 1922 oturumunu ayrıntısına kadar planlamış görünür. Daha oturum başlamadan Karabekir ve Rauf Beyle görüşür:

"... Saltanatı hilafetten ayırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri, Rauf Bey'i odama çağırmak oldu. Refet Paşa'nın evinde sabaha kadar dinlediğim görüşlerini hiç bilmiyormuş gibi, ayakta, kendisinden şu istekte bulundum: Hilafet ve saltanatı birbirinden ayırarak saltanatı kaldıracağız! Bunun doğru olduğuna dair kürsüden bir konuşma yapacaksınız! Rauf Bey ile bunun dışında bir tek kelime konuşmadık. Rauf Bey odamdan çıkmadan önce, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kazım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı şekilde konuşma yapmasını rica ettim..."[658]

Mustafa Kemal'in "tek kelime bile konuşmadık!" cümlesiyle Karabekir ve Rauf Bey'e yüklediği misyonu yorumlayabiliriz: Birincisi karizma itiraz edilemez noktalardadır. İkincisi, iki arkadaşın itibarını olumlu noktaya kanalize etmesidir. Gerçi bu kadar heyecanlı konuşmalardan Rauf Bey'in etkilenmemesi düşünülemezdi; Heyet-i Vekile

657 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 511

658 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 512. Rauf Bey'in ve Karabekir'in anılarında Mustafa Kemal ile yapılan bu hatırlatmayla ilgili bir kayda raslanmıyor. Karabekir'in notu: "İttifakla Sarayın ihaneti ve şahsi hükümdarlığın ilgasıyle Hilafetin erşed olana verilmesi kabul edildi." Karabekir, Günlükler, c. II, s. 824

Levent Şahverdi Arşivi

Reisi olarak Müfit Efendiden sonra kürsüye geldi. Konuşmasını kısaltmadan verelim. Çünkü sahibiyle birlikte tarih olmuştur :[659]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey: *Efendim bugün Meclis-i Âliniz Riyasetine hitaben keşide edilen bu telgraf okununca yakın bir mazideki evza ve bu evza-ı idraksizlik yüzünden İstanbul'da mevki-i işgalde hırsla oturan insanların bu memleket ve bu milletin başına getirdikleri felâketi hatırlamak olmuştur. Cümlenizin, eminim, ayan surette hatırlarındadır. Harb-i Umumî neticesinde mütareke akabinde düşman kuvvetlerinin İstanbul limanına geldiği anda, milleti unutarak, düşman kuvvetlerine istinatla beraber Hâkimiyet-i Milliyeyi temsil eden milletin yegâne teşkilâtını derhal ve bilâkanun feshettiler. Bu efendilerin isnatgâhları düşman kuvvetleri idi. Kemali teessürle hatırlatmak istiyorum – hafif tâbir kullanıyorum – bu idraksizliği, o hatayı yapan zat bugün bu telgrafı keşide eden zattır. Millet tehlikeyi derhal gördü. Anavatanda kendisini toplamaya çalıştı ve avn ve inayet-i bâri ile o zamana göre kâfi gördüğü Millet Meclisini azmiyle, iradesiyle kuva-yı fiiliyesiyle küşadetti. Yani intihabat ilânına cebretti ve muvaffak oldu. Efendiler intihabat ilânına mecbur kalan İstanbul'daki heyet tekrar bu gibi sözlerle Meclisin İstanbul'da içtimaını talebetti. Bu gibi sözlerle milleti, alelhusus cihan-ı İslâmı iğfal etti. Harekât-ı idare eden heyetlere müracaat etti, hissiyatı diniye ve İslâmiyesini tahribetti ve demek istedi ki; eğer siz İstanbul'da Meclisin toplanmasına ve aynı tâbirlerle altı yüz senelik hukukunun izalesine sebebolursunuz, şunu yaparsınız, filânı yaparsınız.*

Hülâsa milleti menafi-i âliyesinden uzaklaştırır bir felâkete sevk edersiniz ve bunun için de efendiler biz, bu telgrafnamede teklif ettikleri gibi yine bir zatı, bir insanı, görüşmek için gönderdiler. Hüsn-ü telâkki ettik, kendisiyle ariz ve amik görüştük, her noktada müttefik kaldık. Meclisin İstanbul'da içtimaının bu milletin menafiiyle gayrikabili telif olduğunu kendisi de ifade etmek suretiyle teyidetti. Fakat efendiler; İstanbul'a, işgal altında bulunan İstanbul'a, hürriyet ve istiklâl zevkinden mahrum olan İstanbul'a gider gitmez bu kararlar keenlemyekün oldu. Ve tekrar millet arasında, cihan-ı İslâm arasında memleketin, milletin istikbaline, İslâmın istikbaline muarız şekilde bir heyet olarak bizi göstermeye çalıştılar...

Teemmülden ve millet ve memleketin hakikî duygularını anladıktan sonra kuva-yı asliyeyi Anadolu'da mahfuz bulundurarak ve cihana tehlikeyi

659 TBMM. ZC. D: 1 İçtima Senesi: 3 30.10.1338 Pazartesi, 129. İçtima. Karabekir Paşa'nın konuşması için bu kitabın birinci cildine bakılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

fiilen gösterebilmek için bu şekilde kabul ederek İstanbul'da Meclisin küşadına zaruret görüldü ve efendiler, bu heyetler sebeboldu ve öyle sebeboldu ki; bu efendilerin akılları gözlerinde zannettik ve bu heyetlerin gözleriyle görmedikten sonra hakkı kabul etmeyeceklerini anladık ve bu vaziyeti kabule mecbur olduk. Efendiler İstanbul'da içtima eden Meclis ilk karar-ı millîsini, mütevazi ve meşru olan kararı millîsini verdiği anda, taarruza dûçar oldu. Basıldı ve kapısı Merkez Kumandanlığınca kapatıldı. Efendiler bugün millet için, âlem-i İslâm için hayırlı diye tavsif ettikleri bu hakayiki görerek, bilerek ayaklar altına aldı.

Mehmed Şükrü Bey – İngiliz fırıldağı, İngiliz fıraldığı...

Rauf Bey (Devamla) – Netice ne oldu efendiler? Sahibi meşru olmak iddiasında bulundukları bu millet asırlardan beri kanı ile, canı ile mukaddesatını bilâkayd ü şart ve hiçbir hukuku istiklâlden müstefid olmadıkları halde müdafaa etmiş ise onlar da İslâmın istiklâlini, milletin istiklâlini fiilen izaleye çalıştılar.

Fakat efendiler, nasıl asırlardan beri bu millet istiklâlini ve hem de dininin icabatını fiilen ve müsellâhan yapmış ise, Allah'a çok şükürler olsun, fedakârlık mukabilinde olmakla beraber, o zanlarının bâtıl olduğunu, bu milletin hiçbir zaman esarete tahammül etmeyeceğine ve İslâmiyetin esir olmak için nâzil olmadığını cihana bir kere daha ilâna vesile oldu. Başka hiç bir şey yapamadılar. .. İşte efendiler, bu telgrafla da aynı hatayı irtikâb ediyorlar. Bu telgrafla memleketimiz arasında ve âlem-i İslâm arasında yanlış fikirler neşrine çalışıyorlar. (Yapamazlar sadaları) Ve hiç şüphesiz muvaffak olamıyacaklardır...

Muhterem arkadaşımız Kâzım Paşa Hazretlerinin buyurdukları gibi âlem-i İslâm da Türk milletinin hakikî ruhundan doğan işaretlere hürmet ediyorlar, Cihan-ı İslâm da, İslâmın hakiki muhafızlarının Türk milleti, Türk halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu defatla anlamıştır. Ankara, heyet-i mümessileleriyle dünyaya da anlatmıştır. Onun için İstanbul'daki idare-i mahalliye halinde içtima eden heyet ve bütün cihan bilmelidir ki, İslâm ve Türk milleti esir olmayacaktır. İslâm ve Türkiye halkı istiklâlini almıştır, kimseye vermemiştir ve vermeyecektir... (Sürekli alkışlar) İcabederse, efendiler, her türlü vesaite müracaat edecek ve kısa zamanda istihsal etmiş olduğu istiklâlini bir kere daha cihana ispat ve tasdik ettirecektir... [660]

660 Önemine binaen Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in konuşması kısaltılmadan aynen verilmiştir. Bkz. *Sadrazam Tevfik imzasiyle gelen telgraflar üzerine Osmanlı*

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey'in saltanat aleyhindeki bu konuşmasının, diğer hatiplerin sözleri yanında sönük bir heyecan taşıdığı görülür. Oturumda Çolak Selahaddin ve Ziya Hurşid'in boğuk sesleri dışında Vahdeddin lehinde ortaya çıkan olmamıştır. Saltanatın kaldırılmasını isteyenler, Vahdeddin'in ihaneti dahil halifelik makamını açıkça eleştirdiler. Konuşmalar uzadı. Görüşmeler sonunda 8 adet yeterlik önergesi verildi ki bunlar arasında en dikkati çekeni Diyarbekir mebusu Hoca Şükrü Efendi'ye aittir. [661] Önergenin ilginçliği, üzerinde Allah'ın gölgesi ve Hz. Peygamber'in vekili gibi ulvi sıfatlar bulunan Vahdeddin'in şeytan gibi taşlanması isteniyordu. Aynen şöyle:

Riyaset-i Celileye

İslâm mukaddesatına ve İslâmiyete karşı şeytandan daha şeni olarak son asırda mütecaviz bir Loyd Corc türemiştir. Meğer Loyd Corc şeytanından daha şeni alçaklar varmış. Sorar mısınız? İşte bu vesikayı yollayan ve düşünenler[Tevfik Paşa'nın telgrafı kastedilir], öyle ise başta Vahdeddin olduğu halde besmele ile bunları bilûmum İslâmların taşlamasını teklif ederim.

30.10.1338 *Diyarbekir Mebusu*
Hacı Şükrü[662]

Oturumu yöneten Mustafa Kemal Paşa önergeleri üçlü tasnife tabi tutarak birbirine benziyenleri birleştirdi. En sonunda, "Padişah ve hükümet hakkında kanuni muamele yapılmasını isteyen önerge" kabul edildi. Çolak Selahaddin ile Mustafa Kemal arasında itiraz ve söz düellosu yaşandı. Önergeler grup halinde oylanıp kabul edildiğine göre, Vahdeddin'in şeytan gibi nasıl taşlanacağı ortada kaldı.[663]

3. Rıza Nur'un önergesi

Hemen belirtelim ki, Saltanat bir kanunla değil TBMM'nin heyeti umumiye kararıyla kaldırıldı. Dayanağı da Sinop Mebusu Rıza Nur'un

İmparatorluğunun mukadderatı ve Hilafet meselesi hakkında açılan müzakere. TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. içtima, s. 285–286. 30.10.1338 Pazartesi.

661 Bkz. Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, s. 73 Temel 2006

662 Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. içtima, s. 291.

663 16 Kasım 1922 tarihli Tevhid-i Efkar gazetesi şeytan taşlama önergesini haber yaptığına göre Vahdeddin bunu okumuş olmalıdır. Bkz. Gottthard Jaeschke, ... İngiliz Belgeleri, s. 251, TTK Ankara 1991

Levent Şahverdi Arşivi

hazırladığı önergedir. 78 kişi tarafından imzalanan bu önergeyi Birinci Grup mebusları hazırlamıştı. Zabıtlara "*Osmanlı Devletinin munkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükûmetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makam-ı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair takriri*" diye geçen önergeyi önemi dolayısıyle aynen veriyoruz:

Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Birkaç asırdır Saray ve Bâb-ı Âli'nin cehalet ve sefaheti yüzünden Devlet ve millet azîm felâketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra nihayet hufre-i inkıraza atılmış bulunan Türk Milleti Anadolu'da hem haricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş ve hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Bâb-ı Âli aleyhine mücahedeye atılarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve onun Hükûmet ve ordularını bitteşkil haricî dümanın Saray ve Bâb-ı Âli ile fiilen ve müsellâhan ve malûm müşkilât-ı şedide ve mahrumiyet-i elîme içinde cidale girişmiş ve bugünkü halâs gününe vâsıl olmuştur. Türk Milleti Saray ve Bâb-ı Âli'nin hiyanetini gördüğü zaman Teşkilât-ı Esasiye Kanununu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle de icraî ve teşrîî kuvvetleri onun yed'i kudretine vermiştir. Yedinci maddeyle harb ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cemeylemiştir. Binaenaleyh; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandan beri Padişah merfu olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayriecnebî kuvvete, müzaheret-i milliyeye malik olmayıp zıllı zâil halindedir.

Millet eski "otokrat" Hükûmet-i şahsiye ve Saray halkı ve etrafının sefaheti esasi üzerine müesses bir saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir Halk Hükûmeti idaresi tesis ve vaz'etmiştir. Hal böyleyken İstanbul'da düşmanlar ile teşrik-i mesaî etmiş olanların el'an hukuku Hilâfet ve Saltanat ve hukuku Hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrak-ı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acip ve hilâf-ı ma vaka' bir vesika tarihte nâdir görülmüş şeylerdendir. Büyük Millet Meclisinin buna cevap vermesini, binaenaleyh berveçhiâti kararın ittihazını talebederiz:

1. Osmanlı mparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber munkariz olmuştur.

2. Türkiye devleti namıyla genç, dinç, Millî Halk Hükûmeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükûmeti teşekkül etmiştir.

3. Yeni Türkiye Hükûmeti munkariz Osmanlı mparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-u millî dâhilinde yegâne vârisidir.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla hukuk-u hükümrani milletin nefsine verildiinden, İstanbul'daki Padişahlık mâdum ve tarihe müntekildir.

5. İstanbul'da meşru bir hükûmet mevcut olmayıp İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisine aittir. Binaenaleyh oraların umuru idaresi de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmelidir.

6. Türkiye Hükûmeti hakk-ı meşru olan Makam-ı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.[664]

Rıza Nur anılarında bu önerge ile bir taşla iki kuş vurmayı amaçladığını yazar. Sıkı bir modernite ve laiklik taraftarı görünür: "... Benim çok eski yıllardan beri bir mukaddes emelim vardı. Bu da devlet ile dini birbirinden ayırmaktı. Bence Türkiye'nin felaketlerinin en mühim sebebi laik olmaması idi..."[665] Önergeyi Rıza Nur'un hazırladığı bilinse de, arkaplanında Mustafa Kemal vardı, ve imzalayanların çoğunluğu Birinci Grup mebuslarıydı.[666] Ancak Hüseyin Avni Bey, tek imzalı kişisel bir önergeyle ortaya çıktı: Ona göre, Rıza Nur'un önergesi, Teşkilat-ı Esasiye Kanununa bir ekleme ve "kanun layihası mahiyetinde olduğundan, Dahili Nizamname gereğince Layiha Encümenine" gönderilmesi gerekiyordu.[667]

664 *"Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun munkariz bulunduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun varisi bulunduğuna dair takriri."* TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. İçtima, 30.10.1338 Pazartesi. Zabıtlarda ne kadar "Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı" deniyorsa da, önergenin altında 81 imza vardır. Son imza Mustafa Kemal'indir; Rauf Bey ve Karabekir de imzalamıştır. Bazı yazarlar, Karabekir ve Rauf Bey'in Mustafa Kemal'den önce imza atmalarına rağmen, saltanatçı diye suçlanmalarına öfke duyar, daha ileri giderek, Rauf Bey *"önergedeki saltanat karşıtı ifadeleri güçlendirmiştir."* diye yakınırlar. (Taha Akyol, age, s. 206). Sanırız tadil teklifi kastedilir. Halbuki tadil teklifinde *"saltanat karşıtı ifadeler"* güçlendirilmemiş, bilakis İkinci Grubun teklifine paralel olarak "hilafet makamı" takviye edilmiş, saltanat bu şartla kaldırılabilmiştir.

665 Rıza Nur: "İşte bu suretle iki kuşu bir taşla vuracağım. Hem artık hareketleriyle tutar yeri kalmayan Padişahı, bu hanedanı ve padişahlığı izale ediyorum. Bunlardan milli bir intikam alıyorum. Hem de din ve devleti ayırarak Devleti laik yapıyorum." *Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. II, s. 845, Frankurt am Main 1982*

666 Karabekir anılarında bu teklifi Rıza Nur'a hazırlatıp dolaşa dolaşa imzalatan kişinin Mustafa Kemal olduğunu ve teklifi imzalaması için önce kendi önüne koyduğunu yazar. *"Hanedanı Ali Osman madum ve tarihe müntekildir"* ibaresini görünce, bu hüküm tekliften çıkmadan imzalamam demiş. Bu resti gören Rauf Bey de, *"ne oluyoruz, nereye gidiyoruz yahu!"* diye telaşa kapılmış. Bkz. O.S.K. Atatürk'ün Üç Muhalifi: c. I, Kazım Karabekir, s. 249

667 TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. İçtima, 30.10.1338 c. 24, s. 294

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Nur söz alarak önergesini savundu. Ona göre, "dokuzyüz seneden beri burada bir Türkiye devleti vardı... Selçuklularla başlayan hanedan münkariz olmuş, onun yerine Osmanlı saltanatı kaim olmuştur. Bugün o da münkariz olmuş, millet kendi hükümetini kurmuştur. Resmen Türkiye devleti bu demektir, başka bir şey yoktur, bu takrir bunu tavzihten ibarettir."[668] Rıza Nur'un önergesi ad okunarak (tayini esami) oylandı, ancak yeterli çoğunluk sağlanamadı.[669]

4. Tarihi gün / saltanatın sonu

30 Ekim 1922 oturumunda görüşme nisabı(yeter sayı) sağlanamadığı için ertesi güne bırakıldı. Bu tıkanmayı ikinci grup mebusları sağlamıştır. Ertesi 31 Ekim Salı günü Meclisin toplantı günü değildi. Görüşmeler 1 Kasım 1922 Çarşamba gününe bırakıldı. Birinci ve ikinci grup kendi karargahlarına çekilerek sabahlara kadar kulislere girdiler. Vaziyet ertesi güne bırakılıp önergeler hazırlandı. 1 Kasım 1922 görüşmeleri Dr. Adnan Bey riyasetinde açıldığında Ziya Hurşid'in itirazı geldi. Rıza Nur'un önergesine imza koyan Adnan Bey Dahili Nizamname gereği divandan çekilmeliydi. Adnan Bey çekilerek, yerini İkinci Reisvekili Musa Kazım Efendi'ye bıraktı. Riyasete iki taraftan iki değişiklik önergesi verilmişti. Birincisi, Rıza Nur ve arkadaşlarına, diğeri Hüseyin Avni ve arkadaşlarına aitti. Rıza Nur teklifinde 30 Teşrinievvel 1338 tarihli önergenin altıncı maddesini şöyle değiştirmişti:

Madde 6. – Hilâfet Türklere, Hanedan-ı Âl-i Osman'a aittir. Türkiye Devleti Makam-ı Hilâfetin istinatgâhıdır. Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken eslâh ve erşed olanı intihabolunur. TBMM Hükûmeti hakkı meşruu olan Makam-ı Hilâfeti esir bulunduğu ecnebiler elinden kurtaracaktır.[670]

Değişiklik önergeleri okunduktan sonra 1 Kasım tarihli oturumun ilk konuşmasını Mustafa Kemal Paşa yaptı. Gelişmeleri yakından takip etmiş konuşmasını bugüne bırakmıştı. Saltanat ve hilafetin asrı saadetten itibaren tarihi gelişimini anlatan uzun konuşmanın birikimli

668 TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. İçtima, 30.10.1338 c. 24, s. 296

669 132 beyaz(evet) oya karşılık, 2 kırmızı(ret), 2 yeşil(çekimser olarak 136 oy kullanılmıştı. Yetersayı için 25 oy eksikti. İkinci Grup salonu terketmiş; olumsuz oy kullanmak isteyenler Mustafa Kemal'i karşılarına almamak için oylamaya katılmamıştı. Böylece görüşme nisabının 161'e ulaşması engellenmiş oldu. Bkz. Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, s. 77

670 Bkz. TBMM. ZC. Dvre: 1 İçtima senesi: 3, 129. İçtima, c. 24, s. 304

Levent Şahverdi Arşivi

ve donanımlı bir metin olduğu, içeriği itibariyle her kelimesinin özenle seçildiği anlaşılır. Zabıtlardan kısa bir bölüm:

Mustafa Kemal Paşa: *"... Nihayet âli Osmanın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahdeddin'in devri saltanatında Türk milleti en derin hufre-i esaretin (esaret çukuru) önüne getiriliyor. Binlerce seneden beri istiklâl mefhumunun timsal-i asili olan Türk milleti bir tekme ile bu hufrenin (çukur) içine yuvarlanmak isteniyor... Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir hain, bişuur, bi-idrak bir hain lâzımdı. Nasıl ki, kanunen idamı lâzımgelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdanı ulviyet-i insaniyeden mücerred bir mahlûk aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır; o, kim olabilirdi? Türkiye devletinin istiklâline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamile kabul etmek istidadında kim olabilir?. (Vahdeddin, Vahdeddin sadaları, gürültüler.)*

Paşa Hazretleri (devamla) *– Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdeddin... (Allah kahretsin sadaları) Vahdeddin bu hareketi denaetkâranesile yalnız kendinin lâyık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı.*

Vahdeddin bu hareketle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını zarurî kıldı. Fakat efendiler; millet, hiçbir vakit bu hareket-i hıyanetkâranenin kurbanı olmağa razı olamazdı. Çünkü millet, icabı teamül olarak başında bulunanların mahiyeti hareketini sühuletle idrak edecek rüşt ve kabiliyette idi.

Millet, şahısların hırs-ı saltanat, hırs-ı tahakküm, hırs-ı istilâdan başlıyarak temin-i menfaat ve rahat ve tevsii sefahet ve rezalet, ibzal-i istirafat gibi hasis maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin netayic-i elîmesini derhal hulâsa edebilecek rüşt ve kemalde idi. Artık milletin en makul ve en meşru ve en insanî salâhiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı.

Tarih-i cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı Devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyliyen Türk milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti (şiddetli alkılar). Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hakimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntehap vekil-

Levent Şahverdi Arşivi

lerden terekküp eden bir Meclis-i Âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclis-i Âlinizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisidir ve bu makamı hakimiyetin hükûmetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan baka bir heyet-i hükûmet yoktur ve olamaz..."[671]

Mustafa Kemal'in ekip çalışması ve planlama yaptığı muhakkaktı. Bundan sonra usul tartışmaları yaşandı. Rıza Nur'un önergesinde, İstanbul hükümetinin tarihe karıştığı belirtilirken, hanedan ve hilafetin akıbeti belirsiz bırakılmıştı. İkinci Grup'un itirazı bu noktaya idi. Hüseyin Avni ile Rıza Nur'un tadil teklifi birbirine benziyor, hanedana açıklık getiriliyordu. 31 Ekim gününün kapalı kapılar ardındaki kulis ve pazarlıkları bu noktaya yoğunlaştı. Saltanat kaldırılabilir ama Hilafete dokunulamazdı. Mustafa Kemal kendi Grubunu Çankaya'da toplarken, Karabekir Konya Mebusu Mehmed Vehbi Efendi'nin yanındaydı. Rıza Nur ve Hüseyin Avni'ye ait iki teklif müşterek komisyona gönderilildi. Saltanat ile hilafet birbirinden ayrılacak, ama hilafet *"Âli Osman sülalesinin erşed ve eslah"* evladına bırakılacaktı.

5. Bazı kafalar kesilecektir

Her iki teklif Teşkilat-ı Esasiye, Şer'iyye ve Adliye Encümeninden oluşan Karma Komisyona gönderildi. bu komisyonda saltanatı kutsayanların zihniyeti egemen olduğuna göre neler konuşulacağı belliydi. Şu kitapta neler yazıyor, bu ilmihal ne diyor, İbni Abidin Şerhi ne yazıyor, Taftazani ne diyor, şeriat neyi emrediyor diye sarı sayfalı müdevvenat ortaya serilmişti. Müfit Hoca'nın yönettiği toplantıyı salonun kenarından izleyen Mustafa Kemal havanda su döğen konuşmaların otuz sene geçse anlaşamıyacağını görüyordu. Tahta sıraların üzerine çıkmak zorunda kalarak şunları söyledi. Nutuk'tan okuyalım:

"... Efendim, egemenlik veya saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim gereğidir diye görüşülerek, tartışılarak verilmez. Egemenlik, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, Türk milletinin egemenlik hakkına zorla el koymuş, bunu altı asır sürdürmüşlerdir. Şimdi Türk milleti isyan ederek egemenlik hakkını fiilen eline almıştır. Bu bir oldu-bittidir. Söz konusu olan millete egemenliğini bırakıp bırakmama meselesi değildir. Mesele olup biten bir hakikati ifadeden ibarettir. Mesele tabii karşılanırsa fikrimce uygun olur. Aksi takdirde hakikat gene

671 Konuşmanın tam metni için Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. İçtima, 30.10.1338, c. 24 s. 305–311; Ayrıca bkz. Nutuk Vesikalar cildi. No. 264

Levent Şahverdi Arşivi

***usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal ki, bazı kafalar kesilecektir...*"**[672]

Mustafa Kemal'in *"ihtimal ki bazı kafalar kesilecektir"* sözleri ve ters kavis çizen elleri herkesi susturdu. Milletin egemenlik hakkı istenirken her zaman demokrat olunamazdı. İsmail Habip'te (Sevük) toplantıyı Mustafa Kemal yanında ve ayakta izliyordu. Bu heyecanı anılarına ***"Mağrur kavuklar pestil olmuştu"*** diye yazmakta...[673] Birkaç havarisi ve cesaretinden başka Mustafa Kemal'in yanında Karabekir ve Rauf Bey'ler bulunmuyordu. Gâzi'nin çapraz işaretinden en çabuk Ankara mebusu Beynamlı Mustafa Hoca etkilendi. Komisyon toplantıları zabta geçmediği için bu sahneyi ancak Nutuk'tan izleyebiliyoruz. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara günlerinden beri Gâzi'yi tanıyan Beynamlı Mustafa Hoca padişah kellesi alan fetva geleneğinden geliyordu. Şifreyi çözmekte gecikmedi. Şu sözler onundur:

"... Afedersiniz Efendim, biz meseleyi başka açılardan ele alıyorduk, verdiğiniz izahattan şimdi tenevvür (aydınlanma) ettik..."[674]

Mustafa Kemal şimdiye kadar ki yolculuğunun belki en cesur ve en ihtilalci davranışını burada sergilemiş görünür. Mustafa Kemal'in bu tavrı karşısında Karma Komisyon Reisi Müfit Hocanın işi de kolaylaşmış oldu: "... Madem esas mesele halledildi, öyleyse maddelere geçelim" diyerek mazbata (rapor) hazırlığına geçildi.

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra, karma komisyon iki teklifi birleştirerek, "birinci teklifin mucip sebeplerini tashih ve ikinci

672 Bkz. Nutuk, Temel 2003, s. 516

673 Bkz. İsmail Habip Sevük, Atatürk'le Beraber, s. 12

674 Mustafa Kemal'in komisyonda sergilediği otoriter tavrı medrese kültürü unutmamıştır. Bu konuşmayı "hukuki bir ceza uyarısı" (!) değil, *"inkılapçı"* tavır diye niteleyen gazeteci Taha Akyol, Nutuk metnindeki ifadenin yanlışlığını da düzeltme nezaketi gösterir. Şöyle: ***"... Nutuk'ta böyle yazıyor ama Hoca Mustafa Efendi komisyon üyesi değildir. Atatürk yanlış hatırlamış olmalı..."*** Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 211. Mustafa Kemal yanlış yapabilir. Yanlışı düzeltmek de, güzel bir haslettir. Halbuki Nutuk'taki ifade yanlış değil doğrudur; zira ilk Meclise Ankara Mebusu seçilen Beynamlı Mustafa Efendi (1866–1931) Şer'iyye ve Evkaf Encümeni üyesiydi. Tıpkı kendi amcazadesi Yozgat Mebusu Müftü Hulusi Efendi ile encümende beraber çalıştılar. Hulusi Efendi 14 Mart 1921'de istifa ederek Meclisten ayrılmasa, Mustafa Kemal Paşa'nın tehdidini belki amcası da duyacaktı. Beynamlı Mustafa Efendinin biyoğrafisi için bkz. Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, 3. cilt, s. 81–82

Levent Şahverdi Arşivi

teklifi de tâdil ederek iki madde haline" getirdi. Öğleden sonra Adnan Bey riyasetinde toplanan ikinci celsede genel kurula sunuldu:

1 – Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye halkı, hukuk-u hâkimiyet ve hükümrânîsini, hakikî mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî şahsiyetinde gayr-ı kabil-i terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve millî iradeye istinat etmeyen hiç bir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle, Misak-ı Millî hudutları içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinden başka hükûmet şekli tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkınca, şahsî hakimiyete müstenit olan İstanbul'daki hükûmet şekli 18 Mart 1920'den itibaren ve ebediyen tarihe müntekil addedilmiştir.

2 – Hilâfet, Âl-i Osman hanedânına ait olup, Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedânın ilmen, ahlâkan erşed ve eslah olanı intihap olunur. Türkiye Devleti Hilâfet makamının istinatgâhıdır. [675]

Encümen raporu genel kurula gelince yeniden söz alan Mustafa Kemal, "Tesbit olunan esas noktalar üzerinde cümlenizin kanaatlerinin temerküz ettiğini görüyorum. Zannederim, artık tereddüt edecek bir nokta kalmamıştır. Memleket ve milletin istiklâlini ebediyen mahfuz kılacak esasları yüksek meclisiniz ittifakla kabul edecektir" dedi. Ardından Erzurum Mebusu Hüseyin Avni konuştu:

"... Efendiler! Bu millet artık yüz, iki yüz, üçyüz zavallı sefil insan için bu milleti hiçbir kimseye hizmetçi edemez. İrade ile adam beslemeye vaktimiz yok, hizmet ile adam besleriz. (Bravo sesleri). İşte o adamlar ki geçinmekten acizdirler ve zevklerinden ayrılamıyorlar. Onun için ne yapsınlar? Aciz tanıdıkları, birkaç asır beyhude çalıştırdıkları insanları çalıştırmak istiyorlar. Hayır, efendiler, hayır! Veda bundan sonra sana... Bir daha beşeriyet duysun ki Türk milleti zencirini kırmıştır..." [676]

675 TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3, 129. İçtima, c. 24 s. 314. Zabıtlara geçen önergenin aslı bu olmasına rağmen, bir yazar ikinci maddenin sonuna şu cümleyi eklemiştir: *"Bugün ve bu gecenin (2 Kasım 1922) bayram addi karargir olmuştur."* Bkz. K. Mısıroğlu, Osmanoğullarının Dramı, s. 101, Sebil 1992. Sözü edilen cümle, Rauf Bey'in ayrı bir teklifi olup alınan bu kararla ilgisi yoktur.

676 Oylamada Rize Mebusu Ziya Hurşid ayağa kalkarak, *"ben muhalifim, oybirliği değil, oy çokluğu ile zabta geçsin"* diye bağırmıştır. Ziya Hurşid'in sarıklı Hocalardan değil Almanya'da mühendislik okumuş biri olduğunu da Taha Akyol'dan öğreniriz. Aynı yazar *"saltanatın ilgası top atışlarıyla kutlandı"* diyor ki asıl yanlış olan bu bilgidir. Cumhuriyetin ilanında Rauf Bey'in duyduğu top sesleriyle burasını karıştırmış olmalı. Bkz. Taha Akyol, Age. s. 213

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sözlerden sonra oylamaya geçilerek saltanatın kaldırılması oy birliği ile kabul edilmiştir. Bundan sonra kürsüye Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey geldi: "... Efendim bu akşam Risaletpenah Efendimizin veladetlerine tesadüf etmekle âlem-i islam müşerreftir. Aynı zamanda TBMM'nin istiklalinin de teyid edildiği gündür. Bu ikisi hürmetine bu mesut geceyi tes'iden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini teklif ediyorum..." Adnan Bey teklifi oylamış ve kabul edilmiştir.[677]

Hemen belirtelim ki saltanat bazılarının yazdığı gibi bir kanunla değil TBMM'nin Heyet-i Umumiye Kararıyla kaldırılmıştır.[678] Artık padişah adına kullanılan egemenlik yıkılmış, İstanbul'da hükümet denilen bir organ kalmamıştı. Ancak yetkisi elinden alınsa da Vahdeddin halife kalmaya devam edecekti. Devletin başından uzaklaşıp kolu kanadı kırılan Halifenin işlevi ne olacaktı.? Rauf Bey'in de içinde bulunduğu İkinci Grup, Halifeyi devlet reisliği makamında görmek istiyordu. TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli saltanatı kaldırma kararını, radikaller gönülsüz, saltanatçılar gönüllü desteklediler. Cumhuriyetçi radikaller gönülsüzdü çünkü, siyasal rejim sorunu tam çözülmüş olmuyor, padişahlık kalksa da uzantısı kalıyordu. Saltanatçılar gönüllüydü, hiç olmazsa Hilafeti kurtarmışlardı. Devleti yeniden kurmak isteyenlerle saltanatın devamını isteyenler berabere kalmışlardı.[679]

Saltanat ve hilafeti esaretten kurtarmak için toplanan Meclisin bu

677 Rauf Bey'in bu ilginç teklifi bir sene uyumuştur. İkinci dönemde 24 Ekim 1923'te anlamsız ve ilgisiz bir zamanda ve kendisi Ankara'da bile bulunmazken gündeme getirilip aciliyet önergesiyle kanunlaşmıştır. Ancak beş gün sonra Cumhuriyetin ilan edileceğinden hiç kimsenin haberi yoktur; kuşkusuz bu yasa da gün yüzü görmeden ölü yasa olarak tarihe karışacaktır. *Bkz. TBMM. ZC. Devre: 2, c. 2, 23 Ekim 1339 (1923), s. 14,*

678 Kadir Mısıroğlu saltanatın 431 sayılı kanunla kaldırıldığını yazmıştır ki yanlıştır. Saltanat yasayla değil Heyet-i Umumiye kararı ile kaldırılmıştır. Yazarın bahsettiği kanun ise bundan iki sene sonra 3 Mart 1924 tarihli Hilafeti kaldıran yasadır. Bkz. Kadir Mısıroğlu, Osmanoğullarının Dramı, s. 101, Sebil 1992. Bkz. TBMM'nin hukuku hakimiyet ve hükümraninin mümessili hakikisi olduğuna dair Heyeti Umumiye Kararı. Düstur No. 121. Seçil Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, Temel 2006, s. 83; "12 Rebiülevvel gecesi ile gününün bayram sayılması hakkında heyeti umumiye kararı: Karar No: 309" *Veladet-i peygamberiye ve hakimiyeti milliye ilanına raslayan 1–2 Kasım gecesinin ve müteakip günün bayram sayılmasına karar verildi..*

679 Bkz. Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, s. 98, Ankara 1984

Levent Şahverdi Arşivi

paradoksunu nasıl yorumlayabiliriz?. Kuva-yı Milliye ve igalciler karşısında İstanbul'un izlediği politika muhalifleri bile padişahı savunamaz duruma düşürmüştür. Rauf Bey ve İkinci Grup, Mustafa Kemal otoritesine karşı çıkma adına, saray sultasına da karşı çıkmaya, veya sessiz kalmaya zorlanmış görünür. Hilafet makamına hanedana mensup birinin gelmesi kabul edilince muhaliflerin gönlüne su serpilmiş oldu. Hilafeti devletin başı gibi görüyorlardı. Mustafa Kemal taraftarlarının tesellisi de, Halifelik makamının uhrevilikten dünyevi bir kimliğe dönüştürülmesi, hanedandan gelecek olsalar da, milli iradeye uygun kimseler arasından seçileceklerdi.[680]

6. Rauf Bey hangi cephede

Saltanatın kaldırılma görüşmelerini böyle yakından tanıdıktan sonra, biraz da görünmeyen arkaplana bakalım. Gerek 30 Ekim gerek 1 Kasım 1922 tarihli görüşmelerinin zabıtlara yansımayan arkaplanı, bizce daha önemlidir. Karabekir ve Rauf Bey'in anılarında bunları göremeyiz. Bu ikisinin heyecansız konuşmaları gönülsüzlüğü doğrular. Mustafa Kemal, Rauf Bey'i şöyle değerlendirir:

"... Bir nokta, kafalarda düğüm olarak kalabilir. Bana, Padişaha sadakat göstermeyi borç kabul ettiğinden, saltanat makamı yerine başka bir makam koymanın felaket ve hüsran doğuracağından söz eden Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendikten sonra ve özellikle kararım lehinde ve saltanatın kaldırılması için konuşmasını istemem karşısında, fikrini bile söylemeksizin boyun eğmiştir. Bu davranış nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski düşüncelerini değiştirmiş miydi? Yoksa, düşüncelerinde gerçekten samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırmak ve biri üzerinde kesin hüküm vermek güçtür..."[681]

Mustafa Kemal'in sergilediği bu tavır ve yaptığı yorumlar, Rauf Bey'in ideolojik bilincinde ilerde görünür hale gelecektir. Ancak şurası var ki, kurucu siyaseti kimin yönettiği belirginleşir. 1 Kasım 1922 gecesi cereyan eden ve Halide Edip'ten aktaracağımız bir olay bu soruya somut bir cevaptır:

"... Akşam saat sekizde Dr. Adnan bana telefon etti. 'Alo, Halide. Saltanatı ilga edip Ankara hükümetini kurduk. Paşa ile arkadaşlar bunu kutlamak için bu geceyi Çankaya'da geçirmemi istiyorlar. Haberin olsun.'

680 Bkz. Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, s. 77
681 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 513

Levent Şahverdi Arşivi

Sessiz ve ıssız vadimle ben derin uykumuzdan bir otomobil gürültüsüyle uyandık. Gözlerimi açtım ve saata baktım. Saat sabahın dördüydü ve Dr. Adnan kapıdan içeri girmişti. 'Halide gözünü aç da beni dinle!' dedi. Gözlerimi açtım ve dinledim.

Son endişelerinden ve o gece Mustafa Kemal Paşa'nın evinde bunlardan nasıl kurtulduğunu anlattı. Pek sevinçliydi. Yeni hükümetin şerefine bir hayli şampanya içmişti. Yeni hükümetin adını ağzına alınca, hararetle 'İnşallah uzun ömürlü olur' dedi. O zaman bunun kendine ne kadar kıymetli olduğunu anladım. Bu hükümetin kuruluşunda mesuliyet taşıyanlardan biri olarak kabul ediyordu kendisini. Büyük şan ve şerefli geçmişi olan altı yüz yıllık bir Türk müessesesini ortadan kaldırmış bulunuyorlardı. Bu müessesenin başındaki padişah soysuzlaşmış ve halka 'ihanet etmiş' olduğu için yok olmuştu..."[682]

Halide Edip'in anlattığı bu olay saltanatı kaldıran oturumu yöneten Adnan Bey'in psikolojik davranışına bir yaklaşımdır. Zihnindeki saltanat rüyasının ve dolaşan gölgelerinin ne kadar köklü ve ne kadar zorlandığını gösterir. Herhangi bir Batı krallığına benzemiyen Osmanlı Sultanlığı, kendini Allah'ın gölgesi ve ülkeyi kendi mülkü (memalik-i mahrusa) gören bir anlayışı simgeliyordu. Kutsal dokunulmazlığı beyinlere işlenmişti. Meclis kürsüsünde *"hakimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir"* levhası yazılı olduğu halde, kaynağındaki halk iradesini Sultanın irade-i seniyyesi üzerine çıkarmak pek kolay değildi.

Diğer yandan, Rauf Bey ve Karabekir'in davranışları da yaptıkları konuşmalarla örtüşmüyordu. Mustafa Kemal kendi ekibiyle durum değerlendirmesi için Çankaya'ya çekilirken, Rauf Bey ile Karabekir 30/31 Ekim gecesini Vehbi Efendi yanında geçirmişlerdi. Karabekir açıkça yazmıştır; Mustafa Kemal, Rıza Nur'un teklifini "Haydi imzala bakayım" diye kendi önüne koyunca, "Hanedan-ı Âli Osman madum ve tarihe müntekildir" ibaresi çıkarılmadan imzalamam demiş, bundan cesaretlenen Rauf Bey de, *"ne oluyoruz, nereye gidiyoruz yahu!"* diye telaşa kapılmış.[683]

682 Halide Edip'in kendisi ve kocası için burada çizdiği ruhsal portre, sonradan içine düştükleri muhalefet dikkate alınırsa, gerçeği yansıtmıyor gibidir. Bkz. H.E. Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, age. s. 269. Aynı hikayenin Yakup Kadri ağzından anlatılan başka ve benzer bir versiyonu için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, c. III, s. 52, Remzi Kitabevi 1969

683 Karabekir, Mustafa Kemal yanında kulise katılmak şöyle dursun, 31 Ekim günü

Levent Şahverdi Arşivi

7. Bir Sultan portresi

1 Kasım 1922 tarihli heyet-i umumiye kararıyla 622 yıllık Osmanlı sultanlığına son verildiğine göre, Vahdeddin cephesi ne yapıyordu. Avni Paşa'ya bıraktığı notlarında "milletin Mustafa Kemal'in peşine düşeceğini aklına getirmediğini" yazan Vahdeddin, son tahlilde millet iradesine yenilen taraftır. Mustafa Kemal'in rütbelerini geri aldırdığı, peşine takılanları Celali eşkiyası diye idama mahkum ettirdiği halde, tarih hükmünü icra ettirmiş, Mustafa Kemal hem Yunan istilası hem Saray ve Meclisteki muhalefetle boğuşarak zaferini kazanmıştır...

Kongreler ve Meclisin açılışında Vahdeddin'e devamlı sadakat mesajları veren Mustafa Kemal, ilk *"ihanet"* sözünü Teşkilat-ı Esasiye görüşmelerinde kullandı. Karesi Mebusu Basri Bey'den sonra geldiği kürsüde, "... *Maateessüf şimdi hilafet makamını ve saltanatı işgal eden zat bu millet ve memleket için hain bir adamdır"* diyerek ağır ithamlarda bulunur: "*Şahsını ve tahtını korumak için alçakça tedbirler araştıran soysuzlaşmış bir hükümdar."* Dikkati çeken nokta bu suçlamanın tepki çekmemesi. 30 Ekim 1922 tarihli oturum ise hesaplaşmanın son noktasıdır. Hüseyin Avni, Rasih Hoca, Hacı Şükrü, Müfit Hoca, Nusrat Efendi, Mazhar Müfit Vahdeddin'i aşağılamakta yarışırlar:

"... Kahrolsun... domuz herif... hain adam... Lloyd George şeytanından daha şeytan... vahimeddin... vehimeddin... İngiliz ajanı Papaz Fru (Frew)... vs."[684]

Vahdeddin'e duyulan nefret boşuna oluşmamış, alet olduğu politikalar onu bu noktaya getirmiştir. Milli Hareketi karşısına alıp millete ağır bedeller ödetmiş, binlerce vatan evladı davanın sonunu görmeden toprağa düşmüştür. Bütün monarşilerde hükümdarlar taç ve tahtlarını ülke çıkarları önünde görürler. Osmanlı sultanlığı Batı krallarından farklı olarak tebaasının önüne Halife-i Zıllullah sıfatını koyuyordu... Batı siyasal literatürü "despotizm" kavramını Doğulu toplumların teba – hükümdar ilişkisi için kullanır. Vahdeddin'in kullandığı "*millet*

İsmet Paşa'yı da yanına alarak Çankaya Köşküne gider. . Eğer önerge değiştirilmezse oylamaya katılmak güçleşir diye, Mustafa Kemal'e aba altından sopa gösterir. Karabekir'in buradaki davranışları Cumhuriyetin ilanı sırasında takındığı davranışlarla örtüşür. Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, C: 1 Kazım Karabekir, s. 253 vd, Temel 2010

684 TBMM. ZC. c. 24, s. 278 vd.; zikreden S. Özel, Atatürk ve Atatürkçülük, s. 30–33.

Levent Şahverdi Arşivi

koyun sürüsü ben de çobanıyım" sözü, bir liderin yol gösterme söylemi değildir. 16 Mart 1920 işgalinden sonra sadareti Damat Ferid'e vermeme uyarısı için, Hüseyin Kazım Kadri'nin uyarılarına kulak asmayıp, *"Yetki benim değil mi, istersem Ermeni Patriğini de, Rum Patriğini de, Hahambaşıyı da sadarete getiririm!"* diyebilmiştir. [685]

Vahdeddin'in bu psikolojisi, ülkesiyle ilişki kurmasına izin verilmemiş toplumdan kopuk saray hayatını yansıtır. Anadolu'daki ulusal uyanışı çetecilik diye nitelemiştir. Oysa Türk milletinin namus ve şerefi haline gelen Kuva-yı Milliyeyi İttihatçı ruhu desteklemiş; ulusal bilinci onlar yerleştirmiştir. Anadolu mücadelesini *Celalî hareketi* görmesi ve karşısına Kuva-yı İnzibatiye serserilerini çıkarması nefreti iyice kabartmıştır. Taassuba hoş görünmek için ölüm fetvaları imzalamış; Teali-i İslâm Cemiyetine hazırlattığı beyannameleri Yunan uçakları ile köyler ve askerler üzerine attırmıştır... [686]

Ankara'daki Meclis görüşmeleri zabta geçtiği için yansıyan iradeyi görebiliyoruz, ama Sarayda olan biteni bilmiyoruz. Saltanatın kaldırılma haberi İstanbul'a geldiğinde, saraydaki gelişmeleri son Başkatibi Rıfat Bey'in ağzından dinleyelim:

"... Anadolu Yunan levsinden kamilen temizlenip bir müddet geçtikten sonra, rebiülevvel ayının Peygamberimizin doğumuna raslayan 12 nci gecesi hülûl etmişti. Küçük Mabeynde hareme mensup kadınlar ve mabeyn ileri gelenleri huzurunda mevlût okunuyordu. Vahdeddin'in Çit Köşkünde beni beklediğini söylediler. Yanında Ali Fuat Bey de varmış. Hemen köşke gittim. Elime bir kağıt uzatarak, 'al sen de oku dedi.' Birinci fıkrası Padişahın son zaferden duyduğu memnuniyeti, ikinci fıkrası Ankara ile Saray arasının düzeltilmesini ihtiva ediyordu." [687]

Rıfat Bey'in anlattığı olay saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 gününe raslamakta; Vahdeddin'in okuması için eline verdiği kağıt da Ankara'ya gönderilecek telgraf müsveddesi. Üzerinden iki ay geçtiği halde Türk ordusunun zaferini kutlamak, saltanatın kaldırıldığı gün

685 Hüseyin Kazım Kadri, Hatıralarım, s. 174, İletişim 1991.

686 Atatürk ile ilgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, s. 83; İki beyannamenin metinleri için bkz. T.Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. II 1986, s. 386.

687 2 Kasım 1922 günü sarayda yaşananları Vakit gazetesi muhabiri gazetesine böyle yazmıştır. Bkz. Naşit Hakkı Uluğ, Emperyalizme Karşı Türkiye, s. 158–159, Belge Yayınları. Ayrıca bkz. N.H. Uluğ, Halifeliğin Sonu, age. s. 72 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

aklına geliyor. Başkatip, önce Ankara'nın zaferini tebrik edelim, gelen cevaba göre ikinci noktayı düşünelim, önerisi yapar... Bunun üzerine Vahdeddin, telgrafı bir kere de Sadrazam görsün diye Ali Fuat Bey [Türkgeldi] ile Tevfik Paşa'ya yollar. O dönene kadar Mabeynde okunan mevlide katılır. Mevlid bitince Rıfat Bey'i tekrar yanına çağırır; "*Bak Tevfık Paşa senden ileri giderek hiç telgraf yazılmasın demiş,*" madem öyle sen de git istirahatine bak diye yol verir.

TBMM'nin Saltanatı kaldırma kararı Ankara'nın İstanbul temsilcisi Hamit Bey (Hasancan) tarafından Sadrazam Tevfık Paşa'ya 2 Kasım 1922 günü resmen tebliğ edildi. Karar kabine toplantısında okununca nazırlar konuşacak söz bulamadılar. Sadrazam Tevfik Paşa toplantıyı kesip Yıldız Sarayına gitti. Vükela Heyeti de önlerine baka baka, gazetecilerden kaçarcasına Babıaliyi terkettiler. En soğukkanlı ve çalımlı görüneni Hariciye Nazırı Müşir Ahmed İzzet Paşa idi...

Vahdeddin ikindi üzeri, Sadrazam ile Şeyhülislamı ve eski sadrazamlar Salih, Ali Rıza ve Ahmed İzzet Paşaları Saraya çağırdı. Hükümet çekilmeli mi, ne yapılmalıydı? Babıali memurları Refet Paşa'ya biat etmişlerdi. Vahdeddin Tevfık Paşa'yı İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a gönderdi. Bu ziyaret Hariciye Nazırı İzzet Paşa'dan habersiz ve onu atlatarak gerçekleşti. Osmanlı büyüğü İzzet Paşa anılarında, "Bir düzine bunak ve ve korkak arasında düşülen bu çaresizliği içi sızlayarak izlediğini" yazar. Rumbold'a karşı kendinin devre dışı bırakıldığına içerlemiş görünür. Ona göre:

"Bu çekiliş mağlubiyet sayılsa bile bozgun değildi; eğer bu konu Sadrazama değil kendine havale edilse o anda bile tahtın kurtarılma ümidi bulunabilirmiş!?" [688]

İngiliz belgelerine bakılırsa, sadrazam Tevfık Paşa İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile 3 Kasım 1922'de görüştü. Hükümetin istifa edip etmemesini, istifa ederse durumun ne olacağını ve Lozan'a delege gönderip gönderilmemesini sorar... "Usulsüz kurulan Meclisin Padişahlığı kaldırma yetkisi olmadığını" da ilave eder. Burdan çıkarak Fransız Yüksek Komiserine giden Tevfik Paşa, "çekilmeyi düşündüğünü, hükümeti kime teslim etmesi gerektiğini" sormuş... Her ikisinden

688 Bkz. Ahmed İzzet Paşa, Feryadım c. II s 200

Levent Şahverdi Arşivi

de beklediği desteği alamaz. Horace Rumbold bu görüşmeyi 7 Kasım 1922 tarihinde Lord Curzon'a bildirir:

"... Sadrazam benimle vedalaşırken eski nesile mensup yaşlı ve saygın biriyle son olarak görüştüğümü anladım. Güçlükler ve aşağılamalar önünde ağırbaşlı tavrı sempatimi kazandı. Asırlardır sürmüş bir rejim tarihe karışmıştır. Bundan sonra Türkiye'nin refaha kavuşup kavuşmayacağını zaman gösterecektir. Ancak görünen belirtiler Türkiye'de iktidarda bulunanların ülkeyi felakete sürüklediklerini görünümü veriyor..."[689]

Tevfik Paşa, Hariciye Nazırı Ahmed İzzet Paşa'yı atlatarak bu görüşmeleri yaptığına göre, Vahdeddin son kumarını dünürü Tevfık Paşa ile oynamış demektir. Rumbold ve General Pelle'den umduğu desteği bulamaz. Rumbold'un kehaneti de hiçbir zaman gerçekleşmez.

Tevfik Paşa 4 Kasım 1922'de resmen çekildi. Tahtına yapışan Vahdeddin, hükümetin istifasından sonra, 6 Kasım 1922'de Rumbold ve yardımcısı Andrew Ryan ile üç buçuk saatlik uzun bir görüşme daha yaptı. Vahdeddin'in bu görüşmede söyledikleri, Osmanlı arşivinde değil Londra'ya gönderilen rapordan okunabilir:

"... Vahdeddin, 'Bolşevik' Kemalistlerin silahsız bir darbeyle hükümetini ele geçirdiklerini, görevinden istifa etmeyeceğini, onların azınlık olduklarını, işgalci güçlerin İstanbul'da sıkıyönetim ilan edip edemiyeceğini sormuş. Horace Rumbold Vahdeddin'e, İstanbul hükümetinin ortadan kalktığını, Konferansta muhataplarının bundan böyle Ankara hükümeti olacağını söylemiş. Zor durumda kalınca İngilizlerin kendini koruyup koruyamıyacağı sorusuna da olumlu cevap vermiş. Mısır'a kaçmak istediğini de söylemiş olmalı ki, Rumbold gideceği yerin Mısır olamıyacağı cevabını vermiş."[690]

8. Vahdeddin sarayını nasıl terketti?

İstanbul gazeteleri Padişahın kaçmaya hazırlandığı yolunda haberler geçmeye başladılar. Örneğin 8 Kasım 1922 tarihli *The Times*, Rıza Tevfik, Mustafa Sabri, Zeynelabidin gibi yüzden fazla siyasetçi ve medrese softasının İngiliz elçiliğine sığındığını yazıyordu. Damat

689 Bkz. Selahi R. Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdeddin ve Kurtuluş Savaşı, s. 201, AAM. Ankara 2010

690 Bkz. Selahi R. Sonyel, Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdeddin ve Kurtuluş Savaşı, s. 202, AAM. Ankara 2010

Levent Şahverdi Arşivi

Ferid ve bazı Hürriyet–İtilafçılar daha önceden kaçtığı halde bazıları ortada dolanıyordu. [691]

Başmabeynci Çerkez Ömer Yaver Paşa ham sofu olmasa da tam sofu sayılabilirdi. 13 Kasım 1922'de Vahdeddin Yaver Paşa ile Refet Paşa'ya bir mesaj gönderdi: "... *Mustafa Kemal ile haberleşmek istiyorum. Bir emin adamını memur etsin. Bunun için kendisine açık telgraf mı çekeyim, mektup mu yazayım, yoksa siz mi cevap verirsiniz?*" Refet Paşa bu mesajı Ankara'ya iletilince Mustafa Kemal şu cevabı gönderdi: "... Evvel emirde arzusunu yazılı olarak bildirsin, ondan sonra görüşebiliriz..." Vahdeddin'in eski yaveri ile son teması ve aldığı mesaj işte budur. Kuşku yok ki bu mesaj Vahdeddin'in gururunu incitmiştir. Sadece ipler kopmamış, Bayburtlu Zihni'nin dediği gibi, "camlar şikest olmuş meyler de dökülmüştür!."[692]

Vahdeddin kaçış hazırlığını önceden yaptığını, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'u iki ay önce yokladığını biliyoruz. Rumbold, 19 ve 23 Eylül 1922 tarihli iki notuyla Vahdeddin'in hissiyatını Londra'ya aktarmış bulunuyordu:

"Milliyetçilerin kazandıkları Büyük Zafer padişahı epey rahatsız etmiş; yapılan önerilere rağmen Mustafa Kemal'e kutlama telgrafı göndermeye karşı çıkmış, ancak yakınlarının nasihatine uyarak savaşta hayatını kaybedenlerin ruhuna fatiha okumak üzere 15 Eylülde Fatih Camiinde düzenlenen törene katılmış. Kemalistler er geç İstanbul'da başa geçerlerse, tek çözüm İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalacağım. Vaziyet o noktaya gelince, kendisine önceden haber verilmesini ve Abdülhamid'in akıbetine uğramamak için ailesi ve sadık hademeleriyle buradan ayrılacağını bildirmiştir..." [693]

Görülüyorki Vahdeddin en azından ağabeyi Abdülhamid'in durumuna düşmek istemiyordu. Keşke kuru bir halife ünvanına katlanabilse de kaçarak terketmeseydi. Ali Kemal'in linç haberini duyunca korku tüneline girmişti. Tramvaylara tebeşirle *"kahrolsun Vahdeddin!"* sözleri yazılıyor, nümayişler yapılıyordu. İstanbul'u terketmeye karar verdi. Son selamlığından üç gün sonra kayınbiraderi Çerkez Zeki ile Hazine-i Hassa müdürü Refık Bey'i Osmanlı Bankasına gönderip

691 Sığınanların ayrıntılı hikayesi için Bkz. Rıza Tevfik Bölükbaşı, Biraz da Ben Konuşayım, Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları 1993

692 A. F. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, s. 189; Gotthand Jaesschke, age. s. 230.

693 Salahi R. Sonyel, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı, TTK 2008 c. III, s. 1715–16

Levent Şahverdi Arşivi

70.000 (bazı kaynaklar 35.000) İngiliz lirasını çektirdi. Zeki Bey'i Pangaltı'daki İngiliz karargahına gönderdi. Vahdeddin İngiltere devlet-i fahimanesine sığınmak istiyordu. Ertesi gün İngiliz karargahından gelen iki görevli, sığınma talebinin yazılı olmasını istediler. (15 Kasım 1922 Çarşamba). İngilizler hem sorumluluk almıyor, hem Ankara ile arayı bozmak istemiyordu. Vahdeddin talebini İngilizlerin istediği şekilde yazılı olarak gönderdi.[694]

Vahdeddin, kaçmak için 17 Kasım 1922 Cuma gününü seçti. O gün mutad selamlık yapılacağı için kimse şüphelenmiyecekti. Kararını çok az kişiye açmış, Başkatibinden de gizlemişti. Son iki geceyi Nevzad (Nimet) Hanımın köşkünde geçirdi. Sabaha kadar yükte hafif pahada ağır değerli şeyler bavullara yerleştirildi. Yanında götüreceği adamları belirledi.[695] Sertabip Reşad Paşa bir gün önceden İngiliz vapuruna binmişti. Başkatibi Rıfat Bey kendinden gizlenen hazırlığı perşembe günü öğleden sonra farkettiği halde bir mana verememişti. Cuma sabahı Saraya geldiğinde Sultan Vahdeddin yerinde yoktu. Sarayda olan biteni gece nöbetine kalan ikinci mabeynci Salim Bey'den öğrendi.

Vahdeddin, kaçmadan önce bir hamle daha yaptı. Yaveri Ali Nuri Bey ile (Tevfık Paşa'nın oğlu) Tevfik Paşa'ya bir haber gönderdi: *"Pederinize, dinlenmeye ihtiyacı olduğunu, sıhhatine bakması ve bir müddet için Avrupa'ya uzaklaşması gerektiğini söyleyiniz."* Bu haber dünür Tevfik Paşa'ya ulaşınca manidar bir karşılık gönderir: *"... Sıhhatim hamdolsun iyidir, dışarıya gitmeye de ihtiyacım yoktur, teşekkür ederim, gitmeyeceğim..."* Eski Sadrazamın cevabı Vahdeddin'e ulaşınca, ikinci bir hamle daha yapar. TBMM'nin çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu birkaç satırla yazarak Tevfık Paşa'ya gönderir. Bu ikinci notu okuyan eski sadrazamın cevabı gene manidar: *"Bu çok güzel bir kanundur, her tarafını beğendim"* demekle yetinir.[696]

Vahdeddin ile sadrazamının bu diyalogu doğruysa, *Hıyaneti Vataniye Kanunu* ile kendini peşinen mahkum etmiş; Tevfik Paşa'yı da "taammüden" suça sürüklemiş demektir. Tevfik Paşa, Vahdeddin'in

694 Bkz. Afife Rezzemaza, Saraydan Sürgüne,s.110.

695 Bkz. Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, s. 77–78, İş Bankası 1975; Süleyman Kani İrtem, Sultan Vahdeddin, age. s. 250.

696 Sadrazam Tevfik Paşa'nın torunu tarafından yazılan anılar için Bkz. Şefik Okday, Büyükbabam Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, s. 68, İstanbul 1986. (Özel yayın)

Levent Şahverdi Arşivi

kaçma teklifini reddedip hesabını tarihe bıraktığına göre, Halife–Sultan sorumluluğu ile başbaşa bırakılıyordu.

Vahdeddin'in kaçmasını Ali Kemal'in linç edilmesi kadar başka sebepler de etkilemişti. 27 Eylül 1922'de Yunanistan'da Genaral Gonatos, Phokas ve Plastrias önderliğinde yapılan askeri darbe sonunda Kral Kostantin yurt dışına kaçmış, yerine II. George tahta çıkarılmıştı. Atina'da kurulan Askeri Harp Divanı, Anadolu'da yaşanan *Küçük Asya* felaketi sorumlularını yargılayıp, altı kişiyi *vatana ihanet* suçundan idama mahkum etmiş; 15 Kasım 1922'de kurşuna dizilmişlerdi. Vahdeddin'in kaçışından iki gün önce Yunanistan'da gerçekleşen bu idamlar kendi akıbetine işaret olmalıydı.[697]

697 Yunan ordusunun Anadolu hezimeti kendi literatüründe *"Küçük Asya Felaketi"* diye anılır. Türk ordusunun 9 Eylülde İzmir'e girişi ardından 14 Eylül 1922'de Albay Nikolas Plastiras önderliğinde bir askeri darbe ile Kral Kostantin devrildi, yerine oğlu 2. Georgies getirildi. 9 Ekim 1922'de 100 bin kişinin katıldığı gösteri düzenlendi. Savaş suçlularını yargılamak üzere Atina'da General Thedoros Pangalos reisliğindek bir "İhtilal Mahkemesi" kuruldu. Mahkeme 31 Ekim – 15 Kasım 1922 tarihleri arasında yaptığı yargılamada altı kişiye idama kararı verdi: Eski Başbakanlar Dimitri Gunaris (59), Petros Protopapadakis (68) ve Nikolas Stratos (50), Harbiye Nazırı Nikolas Theotokis (44), Dışişleri Bakanı Georgies Baltacis (56) ve Anadolu Ordusu Başkumandanı Georgies Hacianestis (59). İdam cezaları karardan iki saat sonra kurşuna dizilerek infaz edildi. Bu konuda geniş bilgi için *Bkz. Michael Llwelleyn Smith, Anadolu Üzerindeki Göz, Çev. Halim İnal, Hürriyet Yayını Tarih Dizisi 1978*

Levent Şahverdi Arşivi

9

Ankara'da bir hilafet komedyası

1. Görüşmeler başlıyor

Osmanlı sultanlığının egemenlik alanı iki temel kaynağa dayanıyordu. Dünyevi egemenlik alanını örfi hukuk denilen (kanunname) yani iradei seniyyelerle düzenliyor, uhrevi alanı da Hilafetle temsil ediyordu. Bu bölümde Vahdeddin'in İstanbul'dan kaçması ardından TBMM'nde yaşanan gelişmeleri göreceğiz. Vahdeddin'in kaçtığı anlaşılınca (17 Kasım 1922) Refet Paşa, Harrington'un basın açıklamasıyla birlikte durumu Ankara'ya bildirdi. TBMM Saltanatı kaldırmıştı fakat hilafet ünvanı Vahdeddin'in üzerinde kalmıştı. Durumu Mısır'daki Memluklara sığınan son Bağdat halifesi Mütevekkil Alellah'a benziyordu. Tarihimizde hal' fetvaları ile tahtından indirilen padişahlar olmuş fakat düşmana sığınanı görülmemişti.

Mustafa Kemal Refet Paşa'dan son bilgileri aldıktan sonra bazı talimatlar gönderdi. Vahdeddin kaçınca Halifelik makamı ne olacak, yerine kim getirilecekti? Veliaht Abdülmecid Efendi idi. Mustafa Kemal, Refet Paşa'dan, bu konuda bazı şartları kabul edip edemiyeceğini sordurdu. Bu ön bilgi ve hazırlıktan sonra Abdülmecid Efendi üzerinde karar kılınınca, hem Meclisi bilgilendirmek, hem de gereğini yapmak gerekiyordu. İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başvekil) Rauf Bey harekete geçerek Meclisi toplantıya çağırdı.

18 Kasım 1922 günü Adnan Bey riyasetinde toplanan TBMM, konuyu görüşmeye başladı. İlk sözü Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey alarak son gelişmeler hakkında Meclisi bilgilendirdi: "... Efendim, dün akşam geç vakit hilâfet makamında bulunan Vahdeddin Efendi'nin firar etti-

Levent Şahverdi Arşivi

ğine dair bir haber aldık. Bir vaziyet tahassul etmiştir. Bu vaziyetin bir neticeye bağlanması, Heyet-i Âliyenizce bir müzakere cereyanı sureti ile olacaktır. Ancak bu hususta muhaberat hafi olması dolayısı ile biz, alenî olarak okumakta mahzur gördük. Tensip buyurursanız elimizdeki malûmatı hâfi (gizli) olarak arz edelim. Alacağınız karar üzerine hâfi ve alenî celselerde karar-ı âlinizi ittihaz buyurursunuz." [698]

Rauf Bey bu girişten sonra Refet Paşa'nın İstanbul'dan gönderdiği telgrafı ve Harrington'un beyannamesini okudu.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi Hazretlerine

Vahidüddin Efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir. İstanbul kumandanı ve polis müdürünü tahkikat ve tedabir-i lâzime ittihazı için saraya gönderdim. Alacağım malûmatı ayrıca arz ederim. Vahidüddin, ağleb-i ihtimal Başmabeyncisi ve bir kaç mukarribîni ile ve İngilizlerin delâleti ile gaybubet eylemiştir. Emanat-i mukaddesenin, İngilizler tarafından her hangi bir suretle alınması ihtimaline karşı dairedeki muhafaza tertibatı hazırasını hiç bozmaksızın emanatı emin bir mahalle kaldıracağım. Vahidüddin'in firarına ve harekât-ı muhtemelesine karşı esasen kendisinin mahlû olduğunu derhal ilân sureti ile mücadeleye başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu bapta irade-i samilerine makine başında muntazırım.

17.11. 1338(1922) *Refet*[699]

Rauf Bey Harrington'un basın açıklamasını okurken, salondan "Allah kahretsin" sesleri yükseliyordu. Daha sonra da hükümet adına Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Refet Paşa'ya gönderilen aşağıdaki talimatı okudu:

İstanbul'da Refet Paşa Hazretlerine

1 – Vahidüddin Efendi, Meclisce usulü dairesinde henüz hal' edilmiş değildir. Eğer muamileyh hakkında cereyan etmiş muamelât netice-i tabiîyesi olmak üzere mahlû addedilseydi yerine diğerinin intihabı icabederdi. Binaenaleyh firarı üzerine taraf-ı âlinizden mahlû olduğunu derhal ilân etmek doğru değildir. Bu mesele, ancak Meclis tarafından hal ve tespit edildikten

698 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. Devre: 1 İçtima Senesi: 3, Birleşim: 140, Celse: 4, cilt: 3, s. 1042 vd. İş Bankası Yayınları, 1985 Ankara

699 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. Age c. 3. s. 1043

Levent Şahverdi Arşivi

sonra verilecek talimata göre hareket buyurursunuz. Şimdilik İngilizlerin firarı ne suretle tertip ettiklerini ve evvelce vuku bulan işar üzerine taht-ı muhafazada bulundurulması için alınan tedabire ne suretle tecavüz eylediklerini bildiriniz. Mücadeleye efkâr-ı umumiye-i İslâmiyeyi tenvire medar olacak kuvvetli bir surette başlamak için Meclisin kararına istinat etmek muvafık olur.

2. – Emanâtı muhafaza etmek mühimdir. İngilizler emanâtı ancak silâh istimal ederek ve kan dökerek almalıdırlar. Bu hususta icabedenlere bu nokta-i nazardan evamir-i katiye verilmelidir. Nakli mahal ile tarafımızdan ihdasına sebebiyet verilmek caiz değildir. Henüz düvel-i itilâlafiye kontrolü mevcut iken emanâtı nakil esnasında müdahale etmek suretiyle ele geçirmeleri uzak ihtimal değildir.

3 – Meclisçe intihap olunacak halife malûm değildir. Ancak intihap keyfiyetinin dağdağalı olmaması düşünülmektedir. Bu meselede en çok atfı ehemmiyet ettiğimiz nokta Meclisin intihap ettiği halifenin dahi padişahlık davasına kalkması bu hususta, İngilizler ve diğer müttefik Devletlere istinat etmesi ihtimalidir. Binaenaleyh, intihap olunacak zatla daha evvel görüşmek, anlaşmak bu nokta üzerinde hatta elinden senet almak, muvafıkı ihtiyattır. Ben, tarafınızdan gayet mahrem bir tarzda şahsi olarak Abdülmecid Efendi'nin hissiyat ve temayülâtının şimdiden anlaşılarak bizi tenvir etmenizi muvafık buluyorum. Bu nokta anlaşılmadıkça intihap teehhür eder. Bu hususun bu geceden temini çaresi aranılmalıdır.

4 – Vahidüddin Efendi'nin benim memur edeceğim zâtla görüşmek hakkındaki müracaatına verdiğimiz cevap üzerine hiç bir muamele cereyan etmedi mi? Vaziyetin tahlili için bunu da bildirmek lâzımdır.

5 – Bâlâdaki mevaddın ihtiva eylediği nokta-i nazarlara göre tedabiriniz ile yeni malûmatınızı yarın 18/11/1338 öğleye kadar bildirmeniz mühimdir. Çünkü mesele Mecliste mevzuubahs olunca derhal intaç edebilmek için buna ihtiyaç vardır.

6 – Bu cevabımda Rauf Bey ile mutabıkız. Henüz keyfiyet Heyet-i Vekilece malûm değildir.

Başkumandan / Gâzi Mustafa Kemal [700]

Rauf Bey'in konuşması, yapılan temaslar ve Mustafa Kemal'in telgrafı durumu yeterince aydılatıcıdır. Vahdeddin kaçmadan iki gün

700 Bkz. TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. Age, c. 3, s. 1043

Levent Şahverdi Arşivi

önce mabeyncisini Refet Paşa'ya göndererek *"Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmek istiyorum; bunun için açık telgraf mı çekeyim, mektup mu yazayım; yoksa siz mi cevap verirsiniz?"* diye sordurmuştur. Refet Paşa bu mesajı Mustafa Kemal Paşa'ya iletince, "evvel emirde arzusunu yazılı olarak bildirsin, meseleyi ondan sonra görüşebiliriz," cevabı verilmişti. Ankara'dan olumlu bir tavır göremeyen Vahdeddin'in Tevfik Paşa'nın da tavsiyesine uyarak Ankara ile temastan vazgeçip başının çaresine baktığı anlaşılıyor...[701]

Refet Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği mesajlar arasında Veliahd Abdülmecid Efendinin TBMM tarafından alınan kararları tasvip ettiğine dair kendi eliyle yazılmış bir mektup da vardır: *"Büyük Millet Meclisi'nin hilâfet ve saltanat hakkında ittihaz ettiği kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum. 27 Rebiülevvel 1341. Abdülmecid"* Refet Paşa buna kendi görüşlerini de ekleyerek şu telgrafı yollamıştır:

Başkumandan Gâzi Mustafa Kemal Hazretlerine
İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi'ye

Bundan evvelki maruzatımda Vahidüddin Efendi'nin keyfiyeti halinin Meclis tarafından ilânını, bu suretle mücadeleye başlamaklığımızı ve fakat bu hususun tesriini arz etmiştim. Yarın için neşrolunacak Sabah gazeteleri üç seneden beri malûm olan harekâtıyla kendi kendini memlekette âlem-i İslâm nazarında halletmiş telâkki olunan Vahidüddin emsali diğer memleket hainleri gibi aynı tarz ve aynı vasıta ile firar etmiş olduğunu ve bilhassa bu tarz ve vasıta-i firarının âlem-i İslâmın kendi hakkında vermiş olduğu hükmün doğruluğunu bir kere daha tasdik ve teyit eylediğini bir kaç satırla yazmak suretiyle iktifa edecektir.

Burada ittihaz olunacak iki yol vardır: Birisi Vahidüddin'in üç seneden beri devam eden ihaneti sebebiyle esasen makam-ı hilâfeti münhal telâkki etmek ve Vahidüddin'i şimdiye kadar orada (Zillullah) vaziyette oturmuş göstermek ve zaten son cuma selâmlığında namaz kıldığı camide hutbede kendi ismini okutmamak suretiyle bunun kendi tarafından dahi tasdik edilmiş olduğunu iddia etmek. İkinci tarz: Son güne kadar makam-ı hilâfette bulundurulduğu halde firar ve düşmana iltica suretiyle hilâfete ihanette bulunduğunu iddia etmek. İngilizler Vahidüddin'e halife oyunu oynatmak

701 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, C. I Karabekir, s. 282

Levent Şahverdi Arşivi

isterlerse bu ikinci şık kendi hesaplarına belki daha muvafık gelebilir. Fakat İngilizlerin dahi Vahidüddin ile âlem-i İslâm üzerine bir oyun oynamaya muvaffak olamayacaklarını bildiklerini ve bu son vaziyetin daha ziyade şerik-i cürümlerini kurtarmak maksadıyla yapılmış olduğunu zannetmek istiyorum. General Pelle de bu fikirdedir. Yalnız İngiliz tebliğindeki tarzı ifade calibi dikkattir. Gazetelere talimat vermek için bu iki şıktan hangisini daha muvafık buluyorsunuz?

İngilizler Vahidüddin'in kaçırılması için hiç bir cebir istimal etmemişlerdir. Bu büyük sarayın her tarafını muhafaza etmek elimizdeki kuvvetle gayrı mümkündür. Biz daha ziyade dahildeki arkadaşlarımızın nezareti ile ve hariçte bulundurduğumuz gözcülerle iktifaya mecbur idik. Vahidüddin sabaha karşı sarayın Orhaniye Kışlası tarafındaki kapısından çıkmış ve oraya gelen otomobile binmiştir. Emanet muhafızlarını takviye ediyorum. Yerlerinde bırakacağım. Bu gece Mecid Efendi ile görüşeceğim, Vahidüddin'in müracaatına verilen cevabı çarşamba günü Yaver Paşa'ya tebliğ ettim. Perşembe günü Yaver Fahri Bey vasıtasıyla tekit ettim. Cuma sabahı da firar etti.

Refet [702]

Vahdeddin'in kaçışı ile ile ilgili ayrıntılar Refet Paşa'nın telgrafında ortaya çıkıyordu. Rauf Bey bu yazışmaları ve yapılan analizleri kürsüde okuduktan sonra, Heyeti Vekilenin görüşünü şöyle açıkladı:

*"... Evvelemirde halife makamını işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malûm olan **bir hiyaneti vardır.** Sevr Muahedesi'ni tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiştir. Bu sefer gene halife ismini takınarak İslâmın en kavi ve şerir düşmanı İngilizlere halife unvanıyla müracaat ederek kendisini **bütün âlem-i İslâma ihanet etmesi** tarzında kabul edilebilir. Şu halde bu insan suratle müdefi olması üzerine münhal kalan imamet-i İslâmiyeye bir zatın intihabı zarurîdir. (...) Malûmunuz asırlardan beri necip milletimiz İslâmın bayraktarı olarak makam-ı hilâfeti sinesinde her türlü hücum ve tehlikelere karşı muhafaza etmiş ve bununla iftihar edebilecek bir millettir. Böyle hiyanet ve suikastlar hakkın inayetiyle hiçbir veçhile müessir olmayacaktır. Bu itibarla herşeyden evvel münhal kalan bu makama bir halife intihabı zaruretini yüce heyetinize arz ediyorum. Bu müzakere esnasında bazı zevat halifenin intihabı meselesinde görüşlerini arz edecekler. Ekseriyetin*

702 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi, s. 1044

Levent Şahverdi Arşivi

fikri derhal intihabın icrasıdır. Ekalliyette kalan ***arkadaşlarımızın bazıları intihobın icrosıylo halifenin Anodolu'yo gelmesini*** *istiyorlar."*

"... Tabii ki arkadaşlarımız söz sırasında konuşacaklar; fakat bendeniz her şeyden evvel ekseriyetin görüşünü arzetmek için, evveliyetle bir halife intihabının en kısa zamanda icrası ve bu zatın İstanbul'dan çıkmasını şimdiye kadar müdafaa ettiğimiz esasatı ihlâl etmemesi açısından, hilâfet makamını İstanbul'dan başka yere nakletmeyi mahzurlu görürüm. Bu itibarla İstanbul'da kalması cihetini benimsedik. Bazı arkadaşlarımız da Anadolu'ya naklini istediler. Fikrimizi mümkün olduğu kadar manayı hakikisiyle ve hülâsaten arz ettim. Boşalmanın uzun müddet devamı Şer'iye Vekili arkadaşımızın da sarahaten beyan ettiği veçhile dahil ve hariçte fitne ve fesadı mucip olabilir. Bir an evvel temin buyursanız..."[703]

Hükümet adına konuşan Rauf Bey, Vahdeddin'e hain sıfatını yapıştırırken, "Hilafete Abdülmecid Efendi'nin getirilmesini, ancak İstanbul'da kalmasını" istedi. Ardından da Şer'iye Vekili Mehmed Vehbi Efendi söz aldı. Kendi uzmanlık alanıydı:

"... Efendim, ahvali tafsil edecek değilim. Bu gün halife makamında olan bir adam ecnebî bir düşman himayesine iltica ederek fiilen hilâfetten feragat etmiştir. Binaenaleyh ikinci bir halifenin intihabı üzerimize vaciptir ve müsliminin hal' ve aktine memur olan da Meclis-i Âlinizdir. Müslümanlar arasında fitne ve fesada bais olmaması için her şeyden evvel bunu intihap etmeli. Ondan sonra şeraiti ne idi, bunlar ikinci meseledir. İstanbul'u düşünelim, Anadolu'yu düşünelim, bütün âlem-i İslâmı düşünelim. Âlem-i İslâm gözünü Meclise dikmiş, ne yaptılar ve ne yapacaklar, diye bakıyor. Şimdi bir fetva isteniyor. Bu da doğru bir meseledir. Ananâtımız da budur." [704]

Vehbi Efendi hazırladığı fetvanın kürsüden okunmasını istedi. Lazistan mebusu Necati Bey fetvanın katip tarafından değil bizzat Şer'iye Vekili tarafından okunmasını istedi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi geldi: *"Bugün yaptığınız boş, kanun yarın bir teamül olacaktır. Binaenaleyh ifta makamı Meclistir, bu o makamdan okunur"* diyerek teklife karşı çıktı. Çok basit bir nokta gibi görünen bu husus, Meclisin fetva makamının önünde olduğu, fetvanın Şer'iye Vekili tarafından değil riyaset katibi tarafından okunarak millet iradesinin üstünlüğü vurguluyordu. Riyasette bulunan Adnan Bey, "Bendeniz

703 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. Age s. 1045
704 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. Age s. 1046

Levent Şahverdi Arşivi

de zaten buradan(riyasetten) okutacaktım" diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı destekledi.[705]

Çankırı mebusu Tevfik Efendi ile Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey (Yasan), fetvada hal' ibaresi geçmediğini, bu durumda Vahdeddin'in gittiği yerde meşru halifenin kendisi olduğunu iddia edeceği için düzeltilmesini istediler. 18 Kasım 1922 oturumunda Hacı Mustafa Efendi (Ankara), Ömer Lütfi Bey (Amasya), Sırrı Bey (İzmit), Ragıp Bey (Kütahya), Selahaddin Bey (Mersin) ve diğerleri konuştular. Konuşmalardan anlarız ki; medreseli Hocalara bol malzeme çıkmıştır. Şükür ki Arap alfabesinde büyük harf, küçük harf, nokta, virgül işaretleri yoktur. Aksi halde fetvanın virgülü ve noktası yok, şeddesi eksik diye aylarca tartışma yaşanabilirdi. Abdülmecid Efendi sanki padişah olacakmış gibi, bazı hocalar Ankara'ya getirilip burada biat edilmesini istiyorlardı. Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 Karma Komisyon toplantısında nasıl havanda su döğülmüşse, gene aynısı yaşandı. Nihayet fetva metni düzeltilmek üzere ***Şer'iye Komisyonuna*** gönderilerek usül tartışması şimdilik kesilmiş oldu.

2. Taassubun yanlış bilinci

Meclisteki saltanatçı-hilafetçi zihniyetin fetva metni üzerindeki boş ve gereksiz tartışmalarından çaresiz kalan Adnan Bey, ***"üç saat geçti, santim yol alamadık, beş dakika teneffüs edelim bari"*** diyerek oturumu kapadı. Adnan Bey riyasetinde arka arkaya dört oturum yapıldığı halde noktadan virgülden bir adım ileri gidilememişti. Nihayet aynı günün beşinci celsesi açıldı. Söz sırası Yusuf Ziya Bey'e (Bitlis) gelmişti. Bir önceki celsede Kütahya mebusu Ragıp Bey, *"Hilafet makamına ehil biri bulununcaya kadar bekleyelim, acele etmeyelim"* diye konuşmuştu. Bu sözlerden dolayı küplere binen Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, ***"Namaz ne olacak, namaz?"***[706] diye bağırıp Ragıp

705 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. s. 1046. Bazı yazarlar buradaki inceliği bilerek veya bilmeyerek yanlış yorumlamışlardır. Bkz. F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 93, İst. 1965

706 Yusuf Ziya Bey'in biyoğrafisi için ilerdeki Lozan bölümüne bakınız. Yusuf Ziya'nın bu sözden maksadı, Müslüman bir memlekette ***Halife veya İmam olmazsa kılınan namazın sahih olmayacağı*** düşüncesidir. Örneğin 1 Kasımdan beri cuma hutbelerinde Vahdeddin'in adı zikredilmiyordu. O halde kılınan namazlar kabul edilmiyor demekti. Nitekim 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasından sonra kılınan namazların geçersiz olduğu İstanbul'un hurafe piyasasına sürül-

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'in üzerine yürümüştü. Sonra kürsüye gelerek, sadece sarı sayfalı müdevvenatın söylemlerini değil Kürdistan ahalisinin bilinçaltını da dışarı vuracaktır :

"... Vahidüddin'in bu kadar hiyaneti, sırf fıtratındaki redaet [fenalık, bayağılık] seyyiesiyle yaptığına bendeniz kani değilim. O esaretin tazyik ve şiddeti altında bunu yaptı. Esaretin tazyik ve tesirindeki bir halifeyi, şeriat, halife olarak tanımıyor. Şimdi aynı suretle, aynı akibete düşmek zannedersem muvafık değildir. Bugün İstanbul'a fiilen hâkim değiliz, işgal mıntıkasıdır. Halen o vaziyeti muhafaza etmemiş olsaydı Vahidüddin firar etmezdi ve ettirilmezdi. Binaenaleyh kaçıp kaçmamasında ehemmiyet yok. Fakat bilfiil hâkim olduğumuz bir mıntıkada Halifeyi intihap ve biat etmek şarttır. Biat, intihabın esasıdır. Hatırlarsınız, Hazreti Ali'ye bir çokları biat etmedi, hilâfeti de tamam olmadı... Binaenaleyh bir işgal muhitinde halife intihap ederek yine eski vaziyete düşmek muvafık değildir..."[707]

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey aslında çok konuşan biri değildi; şimdiye kadar kürsüye fazla çıkmamıştı. Fakat iş din iman/ halife meselesine gelince, zemberekten boşanırcasına dili çözüldü. Konuşulan şeyler dinine imanına/ kanına dokunacak kadar ağır geliyordu. Konuşmasına şöyle devam eder:"

(...) Efendiler, Müslüman bir mecliste şeriat-ı İslâmiyeden bahsediyorum, umuru şeriye ile alâkadar rüfekanın vicdanına sesleniyorum. O şûraya riayet edecek zat, halife olacak zattır. Halife cismanî ve ruhanî sıfatları nefsinde cemeder. Onu takyit edecek şûra-yı ümmettir. Bu, usulü şeri'dir. Buna iman edenlerin bunun karşısında söz söylememesi lâzımdır. Sükût etmemek hakları iken sükût edilirse rûzu mahşerde vebali boyunlarına... Bir imam bir müezzin gibi Halifenin vazifesi tayin edilmelidir. Biz Vatikanı

dü. İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi [Ülgener] bu konuda şu açıklamayı yapmak zorunda kaldı: *"... Halkımız, cuma namazında Halifenin ismi zikredilmeyeceği için namazımız sahih olmaz gibi şeyler düşünmemelidir. Halifenin isminin hutbelerde zikri gerek Peygamber Efendimiz gerek çihar yar-ı güzin[dört halife] hazaratı zamanında da yoktu. Yalnız Hz. Ali'nin halifeliği zamanında Basra Valisi bulunan Abdullah İbni Abbas bir hutbe esnasında, 'Allah'ım Ali'ye yardım et/muzaffer kıl' demiş, ondan sonra hutbede halifeyi zikretmek adet olmuştur. Şimdi halife kalkarsa, Cuma ve bayram hutbelerinde, 'Allahım hükümetimizi ve İslam ümmetine yardım et' demek, doğru ve isabetli bir fikir olacaktır..."* Bkz. İleri Gazetesi, 4 Mart 1340 [1924]. Aktaran İsmail Kara, Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam, Dergah Yayınları 2013, s. 119.

707 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. s. 1051

Levent Şahverdi Arşivi

taklit etmiyoruz. İslâmda müthiş teşevvüş (kargaşa) olur, önünü alınız. Yoksa pek fena olur..!?."[708]

Halife seçiminden önce yetki ve statüsünü belirleyelim derken, Yusuf Ziya Bey aslında, ortaçağ taassubu veya medrese öğretisinin yanlış bilincini seslendiriyordu. Eğer bu yapılmazsa ***"kargaşa ve kaosa sürükleniriz"*** tehdidi savurarak ortalığı da germişti. Sağdan soldan ***"Padişahı mı geri getirmek istiyorsun?"*** seslerinin yükseldiği duyulur. Çoğunluğun akıl ve cesaretini yönlendiren Mustafa Kemal, böylesi zihin karıştıran şarlatanca sözlere ve usul hakkında konuşacağım diye söz alıp da esasa giren feodal gericiliğe dayanamadı. İki hafta önce karma komisyonda kullandığı ***"bazı kafalar kesilecektir"*** cesaretini tekrar yüklenerek Yusuf Ziya Bey'in ardından tekrar kürsüye geldi. Bu konuşmayı kısaltmadan vermekte yarar görürüz :

3. Meclis iradesi mi Halife mi?

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): "... Arkadaşlar meseleyi çok münakaşa ve çok tahlil etmek mümkündür. Fakat zennederim bunda ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkülâta uğrarız. Meseleyi muhtelif safhalardan mütalâa edebiliriz. Meselâ şimdi kürsüyü terk eden arkadaşımız, (Yusuf Ziya Bey) doğrudan doğruya halife olacak zatın salâhiyetinin ne olacağından bahis buyurdular. Zannederim ki, ondan evvel firarî halifeyi halletmek ve onun yerine bir halife intihap etmek birinci safhayı teşkil eder. Halifenin salâhiyetinin derecesi ne olmak lâzım gelir meselesi ondan sonra mevzubahis olabilir. Bugün hepsini birden halletmenin imkânı yoktur."

(...)Bendeniz söyleyeyim; Bu Meclis, Türk milletinin Türkiye halkının Meclisidir. Bunun sıfatı ve salâhiyeti, yalnız Türkiye Milletinin, ve devletinin hissiyatına, mukarreratına aittir. Bu Meclis kendisine, bütün İslâm âlemine şâmil bir kudret veremez. Bu Meclisin riyasetinde bulunacak zatın temsil edeceği şey de, yalnız Türkiye'ye aittir. Halbuki Makam-ı Mualla-yı Hilâfet, bütün İslâm âlemine şâmil bir makamdır. Türkiye Devletinin ve halkının bu noktadaki dinî ve vicdani vazifesi de, bu yüce makama mesned olmaktır. Bütün kudreti ve kuvvetiyle onu İslâm âlemi ve gayri İslâm âlemi nazarında mâsun bulundurmaktır. ***Yoksa kendi mevcudiyetini bir halifenin eline veremez, veremez efendiler, vermeyecektir efendiler!... İslâm âleminde karga-***

708 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. Age s. 1051

Levent Şahverdi Arşivi

şa varmış, kargaşa olacakmış!. Bu sözlerin hepsi yalandır, kim söylemişse yalan söylüyor!." [709]

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Paşa Hazretleri, ben yalan söylemem.

Mustafa Kemal Paşa: Sen yalan söyleyebilirsin, müstaitsin...

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Bunu kabul etmem Paşam...

Mustafa Kemal: Ben bir defa size yalan söylediniz demiyorum. Size bunu söyleyenler yalan söylemiştir, diyorum. Sen kendi üzerine alındın...[710]

Mustafa Kemal Paşa (Devamla): *"... Efendiler; bu fetva, firarî halife hakkında yapılacak muameleyi tespit ediyor. Seçilecek halife hakkında da itiraf etmeliyiz ki, muktezayı tarihî olarak hanedan-ı Âli Osmanı kabul ve muhafaza etmek zaruretindeyiz. Bu ailenin içinde bizim aradığımız evsafı bulmak bugün için biraz müşküldür. Belki gençleri suret-i mahsusada yetiştirdikten sonra evsaf ve sıfatı haiz insanlara tesadüf edilebilir. Fakat bugün bu ciheti tetkik ve tahlil edecek olursak müşkil vaziyette kalabiliriz. Onun için intihap meselesinde çok dağdağasız bir muameleye temayül göstermek muvafık olur. O da zaten firarîden sonra gelmesi herkesçe beklenilen Abdülmecid Efendi'dir.. Bu adam da bazı fenalıklar ve hatalar yapmıştır. Şahsiyeti üzerinde Meclis-i Âlimizde de bir çok tenkidatta bulunulmuştur. Bunlara rağmen dün gece bu adam, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin mukarreratını ben kabul ediyorum' diye bir senet göndermiştir. Binaenaleyh intihabatta mazhar-ı sühulet için bu zat üzerinde efkârı temerküz ettirmek muvafık olur zannındayım..."*

"... Halife olacak zatın İstanbul'da kalması veya buraya getirilmesine gelince, bu nazik bir meseledir. Şimdiki vaziyette İstanbul kuvâ-yı itilâfiyenin işgalinde, onların tesiri altındadır. Fakat bu tesirin derecesi dün ile bugün bir değildir. Yani bu gün hiç bir kuvvet kullanmadığımız İstanbul üzerinde tesir ve nüfuz sahibi olmaya başlamışızdır. Bunun birinci delili, İngilizlerin yakında hâkimiyetlerinin zail olacağına inanarak ellerindeki avı beraber alıp kaçırmalarıdır. Bu İstanbul'a nüfuz ettiğimizin delilidir. Bu tamamdır denilemez. Hilâfet makamı tamamen tahlis edilmemiştir. Fakat

709 (Vurgular bize aittir.) TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338 Cumartesi. s. 1051

710 Mustafa Kemal Paşa'nın hedef aldığı Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in (Koçoğlu) Hilafet karşısındaki hassasiyet ve fanatizmi içimizdeki Doğu kültüründe halen mevcut olan feodal aşiret bilincinin parçasıdır. Yusuf Ziya Bey aynı hassasiyeti Lozan görüşmeleri sırasında Musul için de gösterecektir. Musul direncinin temelinde yatan Misak-ı Milli gölgesinde Kürt aşiret toplumunun ikiye bölünerek zayıflatılması meselesi vardır. Geniş biyoğrafisi Lozan bölümündedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin Makam-ı Hilâfeti kurtarmak vazifesidir. Bu bizim için bir davâyı mahsustur; İslam âlemi nazarında bunu sarsmak doğru değildir. Makam-ı Hilâfeti başka bir yere nakletmek bu günün şerait-i hususiyesi itibariyle doğru olamaz."

"İkincisi, makam-ı hilâfet henüz düşman tesiri altında bir mıntıkadadır. Halifeyi hapsetmek onu tanımamak bu adamların ellerindedir. İsterlerse yapabilirler. Fakat bu hareketleri bizim aleyhimize değildir. Belki bizi mağdur ve mazlum ve dâvâmızı haklı gösterecek kendi aleyhlerine bir takım harekâttır. Bunları yapacaklar diye hiç bir vakit tevahhuş etmemelidir; intihap edeceğimiz halifenin orada kalmasını dâvâmız nazarından muvafık görüyorum."

"Üçüncüsü, bizim cihan nazarında en büyük kudret ve kuvvetimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Makam-ı Hilâfet esarette olabilir. Halife namını taşıyarak İngilizlere iltica edebilir, onlarla beraber kaçabilir. Her şeyi yapabilir. Fakat TBMM'nin idare tarzını, siyasetini, kudretini katiyen sarsamazlar (Alkışlar). Aman halifeyi kaçıracaklar, esir edecekler, diye telâş edecek değiliz. Biraz da âlem-i İslâm telâş etsin; bizimle beraber onlar da çalışsınlar ki, Hilâfeti kurtaralım ve serbest olarak bütün cihana şâmil bir halifeyi oraya oturtalım."

"Halifenin Anadolu'ya getirilmesi mevzubahis olmamak lâzım gelir. Biz murahhaslarımızı Lozan'a göndermişiz, sulhun olacağına ümitvarız. Binaenaleyh yeni bir hadiseye meydan vermemeliyiz. Sulh yapalım diyoruz. Şayet sulh olmaz, muharebe yapmak mecburiyeti olursa o zaman belki halifenin düşman tesiri altında ben duramam deyip buraya gelmesi, burada mücadeleye devam olunması bizim için bir kudret olabilir. Yoksa gelmesi ve getirilmesi meselesi değildir."

"Sonra arkadaşlar, bütün zihinlerin tenevvür etmesi için tekrara lüzum görüyorum. Türkiye halkı hâkimiyetine kayıtsız şartsız sahip olmuştur. Hâkimiyet, hiç bir renkte hiç bir şekilde hiç bir mâna ve delâlette iştirak kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatına iştirak edemez. Millet buna izin vermez, bunu teklif edecek hiç bir millet vekili olduğuna kani değilim. (Alkışlar) Binaenaleyh bütün harekâtımız, mukadderatımız bu nokta-i nazardan olabilir. Başka türlü imkân-ı katîsi yoktur..."[711]

711 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338, Age s. 1051–1052

Levent Şahverdi Arşivi

4. Vehbi Efendi'nin hal' fetvası

Mustafa Kemal'in bu ihatalı konuşması ve Yusuf Ziya Bey'le giriştiği söz düellosu hilafetçi/ medreseci takımı öfkelendirmişti. Yusuf Ziya Bey'in fıkhi söylemlerinine cevap vermek üzere *Şer'iye Vekili Mehmed Vehbi Efendi* kürsüye geldi. İşin çağlar öncesine inen teorisini iyi bilmesi gerekirdi. O da konuştu:[712]

"... Yusuf Ziya Bey ruhaniyet, cismaniyet diye bazı şeyler söyledi. Ruhaniyet, cismaniyet tabiri nasraniyete aittir. İslâmiyette ruhaniyet, cismaniyet diye tabir yoktur. Hilâfetin vazifesi nedir? diye soruluyor. İslâmiyette müstebit bir hükûmet yoktur. Hükûmet-i İslâmiye tamamen meşruttur. Fakat meşrutiyeti şeriatın ahkâmını icra suretiyle meşruttur. Bu oldu mu olmadı mı? Evet suistimaller, şeriata hiç yanaşmayanlar oldu, şeriat ahkamının haricine de çıkıldı. Fakat makam-ı hilâfette bulunan adamların bu vazifeyi yapmamalarından dolayı bu vazife sakıt olmaz. O vazife ile memur edilir. Fakat ifa etmemişlerdir. Halife İslâmlara ait bir unvandır. Kur'an ile sabittir..."

"... Hilâfetin manası dünyayı şeriat dairesinde imara çalışmak,

712 Şeriye Vekili Mehmed Vehbi aslında Yusuf Ziya takımındandı, çekingen konuşması bundandı; fetva makamında olduğu için hükümetle muhalefet arasında ikili oynuyordu. Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü Efendinin verdiği gensoru üzerine Ali Fuat Paşa riyasetinde yapılan 14.4. 1923 tarihli oturumda güvensizlik oyuyla düşürüldü. Şeriye Vekaleti tahsisatını keyfine göre dağıttığı ve kayın biraderini yüksek maaşla Evkaf Şurasına atadığı anlaşıldı. Savunması şöyle: *"İnsan kaya yarığından çıkmaz. Akraba, eş dost, komşu bildikleri vardır. Bunu benden niye esirgiyorsunuz?"* Ertesi gün Şeriye Vekaletine Konya Mebusu Musa Kazım Efendi seçildi. (TBMM. ZC. 14.4.1339, c. 29, s. 146). Hülasat'ül-Beyan isimli Kur'an tefsirinin müellifi olan Mehmed Vehbi Efendi, sarık ve cübbesiyle tane tane konuşur "bizim fıkhımız Avrupa'dan üstün" diyerek, Tıp ilmini medrese icazetine bağlardı. Bir defasında, kanun kanun diyorsun... Bizim kanunumuz da Kanun-ı Esasimiz de "Kanunu ilahi" diyerek, Celal Nuri'nin üzerine yürümüştü. Frenginin Men'i Sirayeti Hakkında Kanun görüşülürken, kadınların muayene edilmesine karşı çıkıp Bursa Mebusu Dr. Emin Erkul'a linç yumrukları savurmuştu. Şeriyye Vekili olunca mollalara gün doğmuş, müderristen vesika alan 16.000 asker kaçağı cepheden kurtulmuştu. Ona göre Meşrutiyet nasıl Batının yanlış ufkundan doğmuşsa, Milli Mücadele Şarkın doğru yerinden doğmuştu. Aynı adamlar şimdi yüzlerini Selanik Batısına çevirmişlerdi. Batı başka Selanik Batısı başkaydı. TBMM'de iki Konya mebusu vardı; Yalvaçlı Ömer Vehbi (Çelik) (1870–1927) ile Şer'iyye Vekilli Mehmed Vehbi birbiriyle karıştırılmamalı. Ömer Vehbi Efendi, 6 Mayıs 1922'de mebusluktan istifa ederek Konya Müftülüğüne döndü. *Bkz. Ahmet Atalay, Milli Mücadelede Konya Kuva-yı Milliyecileri, s. 77–98, Konya 1997*

Levent Şahverdi Arşivi

şer'i şerifin ahkâmını icraya memuriyettir. Hilâfet, İslâmlara mahsus bir unvan dememin sebebi budur. Halife denilen zât tenfizi ahkâma, icrâ-yı hukuka, mazlumun intikamını zalimden almaya kadir olmalı. Halife denilen âlim olmalı, müctehit olmalı, sahibi rey ve tedbir olmalı. Bunun içinde şecaat da besalet de var, her şey var. Fakat bunların hepsini bir şahısta bulmak imkânı yoktur. Yok olunca ne oluyor, şer'an her umuru ehline tevdi ile takdimi âmal tarifesine riayetle Makam-ı Hilâfette bulunur... Şimdiki duruma gelince, bir halifeye biat etmek Müslümanlar için vaciptir; tehiri caiz değildir. Bu halife de lâzım gelen vezaif-i şeriyesini Meclis vasıtasıyla icra ettirebilir. Bunun için cümlenizden rica ederim, evvela intihap meselesini bitirelim de sıfatlarını sonra düşünelim..."[713]

Vehbi Efendinin konuşmasından sonra Şer'iye Komisyonunun aşağıdaki raporu okundu:

Şeri'ye Encümeni Mazbatası

Heyet-i Vekilenin halifenin firarından bahisle Meclisin kararı veçhile aherinin intihabına dair Meclise vaki olan beyanatına binaen cereyan eden müzakere neticesinde, Şer'iye Vekâleti Celilesi tarafından fetva isdarı lüzumu teklif olunmasıyla, Vekâleti müşarünileyhadan takdir buyurulan fetva Mecliste kıraat olunmuş ve fetva-yı celile tarzı tahririnde usul ve teamülü kadimeye tevafuk etmeyen bir noktası ki, o da tahsisen inhilâlin beyan edildiği cihettir. Bu cihetin tasrihi talep olunmuş ve Meclisçe bu cihetin ilâvesi lüzum ve adem-i lüzumu müzakere olunmak üzere keyfiyetin Şer'iye Encümenine havalesi kabul olunarak Encümenimize tevdi olunmakla bu babta müzakere icra edilmiştir. Neticede fetvanın esbabı inhilâli mübeyyin olan metin vakıa mutabık olduğu cihetle, yalnız şıkkı sani olarak bu surette münhali olur mu ibaresinin tahrir ve Heyet-i İftâiyece imza edildikten sonra Şer'iye Vekâleti Celilesince imza olunması usulü müttehazaya muvafık olduğuna müttefikan karar verildi. *18 Teşrinisani 1338*

Minettevfik. Bu meselede, eimme-i Hanefiyeden cevap ne veçhiledir?

İmam-ı Müslimin olan Zeyd, düşmanın umum müslimin aleyhinde mucib-i mahvolan tekâlif-i şedidesini bilâzarure kabul ile hukuk-u İslâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müslimînin müdafaaten mücahedelerinde düşmana muvafakatle, müslimînin ihtilâl ve intikâsını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ihtilâlkâraneye devam ve ısrar ve badehû ecnebî

713 Bkz. TBMM GCZ. 18 Teşnirisani 1338 age. s. 1052;

Levent Şahverdi Arşivi

himayesine iltica ederek Makam-ı Hilâfeti terk ve firar ile Hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu?

El-cevap: Allahü'l Âlem bissevap; olur.
Ketebetülfakir Mehmet Vehbi

Bu suretle hukuk ve menafi-i İslâmiyeyi siyaneten Makam-ı Hilâfete lâyık bir zata erbab-ı hall ü akt tarafından biat olunmak vacip olur mu?

El-cevap: Allahü'l Âlem olur.
Ketebehülfakir Mehmet Vehbi[714]

Şer'iye Komisyonu mazbatası ve fetva kürsüden okunarak Vahdeddin ittifakla hal' edilmiş oldu. Sıra halife seçimine gelmişti. Boşalan makama seçilecek birine biatın caiz olduğu fetvada belirtilmesine rağmen, tartışmalar bitmedi. Halife İstanbul'da mı kalsın, Ankara'ya mı getirilsin? Uzaktan biat olur mu olmaz mı? Cihet-i fıkhıyyesi nedir, cihet-i siyasiyyesi nedir? Biat nedir, intihap nasıl olur? İslam alemi ne diyecektir? İçinden çıkılmaz boş tartışmalar. Mecliste yaşanan bu tartışmalar karşısında oturumu yöneten Dr. Adnan Bey, insiyatifini kaybetmiş, kime söz vereceğini şaşırmıştı. Her kürsüye çıkan bir ayet bir hadis okuyur, Hocaların biri bırakıp öbürü alıyor, fetvanın eksiğinden gediğinden bahsediliyordu. Ayak patırtıları ve gürültüler arasında salonun mahalle kahvesine döndüğünü zabıtlardan görebiliriz.

Medrese hocalarının doğum yerlerinden, eğitimlerinden, dilindeki sözcüklerden bilinç düzeyini kolayca anlayabiliriz. Aklı başında mebuslar, işi uzatmamak için konuyu ihtisas erbabı gördüğü Hocalara bırakmışlardı. İkinci Grup mebusları, kendilerinden olan Vehbi Efendinin fetvasına rağmen İstanbul'da biat olamaz, halife buraya gelsin diye onbeş imzalı bir önerge verdiler. Yusuf Ziya ile Mersin mebusu Çolak

714 TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338, s. 1052. Osmanlı tarihinde pek çok hal' fetvası verilmiştir. Bunlardan sadece ikisi *"erbab-ı hall ü akd"* olarak parlamento onayına sunulmuştur. 27 Nisan 1909'da Fetvaemini Nuri Efendi ile Şeyhülislam Ziyaeddin Efendinin Abdülhamid hakkında verdiği fetva Yeşilköy'de Said Paşa riyasetinde toplanan Meclis-i Milli (Mebusan ve Âyan) tarafından onanmıştır. TBMM tarafından onaylanan bu fetva milli iradeye dayanan ikincisi olmaktadır. Abdülhamid'in hal' fetvası ile karşılaştır. Bkz. O.S. Kocahanoğlu, 31 Mart Ayaklanması ve Sultan Abdülhamid, s. 406, Temel 2008

Levent Şahverdi Arşivi

Selahaddin mukaddes cihadın ön saflarındaydı. [715] Belki biraz yumuşarlar umuduyla Şer'iyye Vekili Vehbi Efendi tekrar söz aldı. Şeriatın gerekçesi boldu: "... Halifeye buradan biat caiz değildir deniliyor. Mağripte olan bir adama meşrikde bulunan bir Müslüman biat edebilir efendiler, hiç bir mani yoktur. İstanbul'dan Halife olacak diye bir adamı buraya getirip de biat ettikten sonra geri göndermek doğru değildir. İntihap ile biat arasında fark yoktur. Sen ona ister intihap de, isterse biat de. İntihap edilen Ali Efendi olur, Veli Efendi olur, onu heyet takdir eder, lütfen vakit kaybetmeyelim..."

Sıra Erzurum mebusu Salih Efend'ye (Yeşil Hoca) gelmişti. Biraz da o karıştırdı İslam tarihini: Ayete göre biat iki türlü olurdu: Biri nâme ile biat, biri de est'eizü billah ***"İnnellezine yübayi'ûneke innema yübayi'unallah."***[716] Bir mebusun "âmin" sesleri duyuluyordu. Hafife alındığını anlayan Yeşil Hoca, ***"kim amin diyor bakalım"*** diye etrafına bakındı. Kimseyi teşhis edemedi. Yeşil Hocaya göre isim okunarak biat ancak diğer ülkelerde mahsur kalan ümmeti İslamiye için geçerliydi. O halde bizde şimdilik bu uygulanamazdı...

5. Halifenin seçim komedyası

Hz. Peygambere vekalet edecek Halife-i Zıllullah olacak kişiyi seçmek göründüğü kadar kolay değildi, her şeyin bir usulü, adap ve erkanı vardı, hele hele asırlık geleneği olan kutsal bir makam söz konusu olunca... Bu curcunadan kurtulmak için iş gene bir asker paşasına düştü. Mustafa Kemal tekrar devreye girerek işi tatlıya bağlamak için yol göstermek zorunda kaldı:

"... Arkadaşlar; ben yapılması lâzım gelen muameleyi arz edeyim. Heyet-i Celileniz halifeyi intihap eder. Bunun üzerine Meclis bir intihap kararnamesi yapar. Bu kararname üzerine Hilâfete intihap ettiği şahsa bir beyanname yayınlar. Hilâfete intihap edilen zât da TBMM tarafından Makam-ı Hilâfete intihap edildiğini İslam âlemine bir beyanname ile tebliğ eder. Her iki beyanname de Meclis tarafından görüldükten sonra tespit olunacaktır.

715 Sivas Kongresi sırasında 3. Kolordu Kumandanı olan Mersin mebusu Çolak Selahaddin, Ortaçağ kültürünün en mutaassıp kişiliğini bu celsede ortaya koymuştur. Şer'iye Vekili Vehbi Efendi ile kavgaya girecek kadar dirençlidir. Tunalı Hilmi dayanamaz, *"Abdülmecid buraya gelirse saçak mı öpeceksin?"* diye öfkesini belirtir.

716 Sana biat edenler şüphesiz Allah'a biat ediyorlar. Fetih Suresi ayet: 10

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kararla beraber iki beyanname intihap olunan zâta Meclisinizin tespit edeceği bir vasıta ile bildirilir. İntihabı kendisi kabul ederse o beyanname imza ettirilir. Aynı zamanda TBMM beyannamesi de âlem-i İslâma gidecektir. Başka bir muameleye lüzum yoktur..."[717]

Yeterlilik önergesi verilmesine rağmen hocaları susturmak mümkün olmuyordu. Afyon mebusu İsmail Şükrü Efendi usül üzerine söz aldı. İslam tarihinin asırlık tefekkürü olanca birikimiyle onu bekliyordu; şimdi susup ne zaman konuşacaktı!. Usulden başlayınca esasa girmemek, dört halife devrine, Abbasi ve Emevi devrine inmemek olmazdı. O da aynısını yaptı: "... Öyle bir mesele konuşuyoruz ki âlem-i İslâmda bin seneden beri hilâfet yüzünden fitneler uyanmıştır. Bugün bütün âlem-i İslâmın mukadderatını bu kürsüde halledeceksiniz. Mesele derinlemesine tetkik edilmelidir, ulema arasında bile bu mesele ihtilâflıdır. Meselenin bir ciheti fıkhiyesi bir de cihet-i siyasiyesi vardır. Cihet-i fıkhiyesine gelince; İslâm fukahasının içtihadıyla sabittir ki, hilâfet de sair şeri akitler gibi bir akittir...."

Şükrü Efendi öyle diğer hocalara benzemezdi; Medrese-i Kuzat'ın (Kadı yetiştiren medrese) sekiz dalından icazetli biriydi; ilim irfanı yerinde, vaaz kürsülerine alışkındı, üstelik konuştukça açılır, açıldıkça konuşurdu. Dinleyelim konuşmasını:

"... Şeriattan bahsediyorum arkadaşlar!. Halife intihabı başka, biat başkadır. İntihap biat değildir. Eğer intihap biat olsaydı, Hazreti Ömer'in tayin ettiği zat halife olurdu. Erbab-ı hall ü akt ki bunlardan birisini halife kabul etmeyi sonraları müslimin kabul etmişti. İşte bu altı kişinin reyleri ile Hazreti Osman'a biat olmuştu. Umum ashap birden biat ettiği için Hulefâ-yı Raşidin içinde bilittifak, Hilâfeti ihraz eden ancak Hazret-i Osman bin Affan'dır. Sonra Hazreti Ömer ve Hazreti Ebubekir'in hilâfetlerinde eshabı güzinden bazı zevat bu hülefaya biat etmediler. Fukahanın beyanına göre akit, tarafların icap ve kabulü ile tamamlanır. ***Hilâfet meselesinde icap, erbabı hall ü akt tarafındandır.*** *Erbab-ı hall ü akt ise şu Meclisinizdir. Bugün akitte meclisin ittihadı şarttır. Bu mesele fıkıha taalluk eder. Bu hallolunmadıkça şeriatın tayin ettiğinden başka bir kaideye dayanarak böyle bir emri şer'iyi şu Meclis-i Âli'nin kabul etmesi doğru değildir..."* [718]

717 Bkz. TBMM. GCZ. 18 Teşnirisani 1338, s. 1053.

718 Ulemadan İzzet Efendinin oğlu olan Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi (1876–1950) klasik medrese eğitimiyle 8 dalda icazet almış Darülhilafe medreselerin-

Levent Şahverdi Arşivi

Şükrü Hocanın *"şeriat kıldan ince kılıçtan keskin"* vurgusuna bu sefer Ankara mebusu Hacı Mustafa Efendi takıldı. O da medresede fıkıh ve ilmi kelam okumuştu. Fakat bu kadar da cehalete de artık dayanamazdı. Biraz da o konuştu:*"... Olmaz efendim olmaz, bileydim, sabahleyin kitap önümdeydi, buraya getirir gösterirdim. Bu zat diyor ki, gıyaben biat caiz değildir. Sonra el ele vermeyince, bizzat kendilerine biat etmedikçe arkadan olmaz dediler, bu böyle değildir. Yanlış bellemiş Hoca-efendi. Hocalardan biri bile ilmen biat edecek olursa onunla halife olunur. Kitapta yerini gösteririm. Üç kişi, beş kişi, hatta en mühim adamlardan bir kişi dahi biat etse olur. Bunun cihet-i fıkhiyesi budur." (Alkışlar)*[719]

Yanlışın üzerine yanlış bina eden sözler gürültüye karışırken İsmail Şükrü Efendi bunun altında kalamazdı: *"... Bendeniz hükemanın kelâmından bahsettim, Mustafa Efendi felsefeden bahsettiler!"* Dikkat ediniz; Hocaların zihninde, Abbasi ve Emevi devrinin nakilleri dışında çağdaş egemenlik ve siyaset biliminin hiçbir kavramına raslanmaz. Çoğunluğu oluşturan Birinci Grup mebusları boş lafları geriden izliyor, *Tunalı Hilmi ve Besim Atalay* kürsüye gelmiyordu. Vasıf Çınar ve Mahmut Esat(Bozkurt) gibileri yoktu. Gürültü patırtı arasında kimin kime kılıç salladığı belirsizdi... Riyaset kürsüsünde şaşkın şaşkın oturan Dr. Adnan Bey, ağzından ayet ve hadis akan hurma kültürünün hatiplerine müdahale edemiyor; İç Tüzüğü uygulayıp ***"otur oturduğun yerde be adam!"*** nezaketi gösteremiyordu. Çıkış yolu aramak için, "müzakereyi kâfi görenler el kaldırsın" diye devreye girdi. Yeterlik önergesi kabul edildiği halde, Afyonlu Şükrü Hoca susacağa benzemiyordu. Zabıtlardaki öfkeli sözler, Mustafa Kemal Paşa'ya aittir:

de yetişmiş biriydi. İzmir ve Afyon'un işgali ardından kuvayı milliye müfrezesi kurmuş, adına da Çelik–Alay ismini vermişti. Afyon mebusu seçildikten sonra Şeriyye ve Evkaf Encümeninde çalıştı. Meclisin sarıklı ve medreseli takımından olup esas fırtınayı daha sonra yayınladığı Hilafet Risalesi ile koparacaktır. Bu tartışmalar için Hilafetin kaldırılması bölümüne bakınız.

719 Beynamlı Hoca diye de anılan Ankara Mebusu Mustafa Efendi (1866–1931), uzun yıllar müderrislik yaptı. Meclis-i Mebusanın 1908 ve 1912 dönemlerinde de Ankara mebusu idi. Müdafaai Hukuk Cemiyetinde bulunup Mustafa Kemal ile tanıştı. İlk Meclise tekrar seçildi. Saltanat kaldırılırken Şeriyye Encümeni üyesi olarak bulundu ve Mustafa Kemal'in ünlü konuşmasına muhatap oldu. Abdülmecid'in biat merasimine katılan heyet içinde yer aldı, entelektüel derinliği olmayan taşra ulemasının tipik örneğidir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sus Hoca Efendi, artık sus!..."

Sağırlar diyalogunun salona yayılan boş sözlerinden sadece Adnan Bey değil, saltanatçı/ hilafetçi Lazistan Mebusu Ziya Hurşid bile bunalmıştı, şu cümle de onun ağzından çıkar:

– Reis Bey; ben kendi hesabıma halife filan istemiyorum!

Tavşan dağa küsmüş dağın haberi olmamış. Öfkeli Hocalar Ziya Hurşid'in ironisini anlayacak kadar akıl ve izanda değillerdi, cevapsız da bırakmadılar: ***Canın isterse!***

Hükümet kanadı bir an önce halife seçimine geçilmesini isterken "biat" tartışması biteceğe benzemiyordu. Adnan Bey, "önergeler var, dışarı çıkmayalım; çoğunluk kaybolmasın" uyarısı yaptı. Muhalifler ve Hocalar, işgal altında bulunan Halife görev yapamaz, Ankara'ya getirilsin, biat burda olsun diye direniyordu. Adnan Bey, oturumu yönetmekte âciz kalınca sözü Rauf Bey'e verdi. Bunun anlamı ondan yardım istemekti:

Hüseyin Rauf Bey: "Heyet-i Vekile namına arz ediyorum. Uzatmayalım. Mesele nazik ve fesada son derece müsaittir. Seçimin en kısa ve müspet şeklini düşünün" dedi. Bu sefer de *Mersin mebusu Salâhattin Bey ayaklandı:* "Hür ve serbest olmayan Halife üzerinde bizim ne kazaî kudretimiz ne de kendisinin kazaî kudreti olabilir, bu, havada kılınç sallamaya benzer. Eğer önergemiz oylanmazsa arkadaşlarımız seçime iştirak edemez." [720]

Rauf Bey: "Beyler; bir zat üzerinde anlaşma olmadan vaziyeti kurtaramayız. Eğer bazı arkadaşlar seçime katılmazsa, mesuliyeti beşerin tahammül edemeyeceği derecede olur. Temiz ve açık vicdanla arz ediyorum; asırlardan beri bu millet bunu muhafaza etmiştir, intihap hakkıdır. Şimdi burada erbabı hal' ve akt kabul ettiğimiz Heyetimiz bir prensip yapıp da seçime katılmayız demek, doğru değildir."

Çolak Selahaddin'in bu tehdidinden sonra Trabzon mebusu Hafız Mehmed söz aldı. O da zaten burnundan soluyup duruyordu, içinin dolduğu öfkeli konuşmasından belliydi. Oturumun en fanatik ve radikal söylem onundur: ***"... Benim de söz hakkım var. Bu Meclis halife seçme hakkına sahip değildir. Halife seçmek için kudret-i padişahî***

720 Muhaliflerin önerdikleri halife adayı yoktu. Burada bahsedilen önerge, Halifenin Ankaraya getirilip burada biat edilmesini isteyen önergesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

lazımdır. Ne vakit ki Halife bir dini makam olmuştur. Bu Meclis Halifeyi seçemez, seçmeye hakkı yoktur..."[721]

Hüseyin Rauf Bey: "Müsaade buyurun, herkes söz hakkına maliktir, fakat biraz da insaf lâzımdır. O ilmi tahsil etmiş ve mütehassıs tanınmış Şer'iye Vekili beyanda bulundular. Maslahatı ümmet bu işte aciliyeti emrediyor, bir an evvel neticeye gidelim. Fikirler Abdülmecid Efendi üzerinde temerküz ediyor, teemmül edelim..."

Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in karşısına Hocalar kadar dişli iki muhatap çıkmıştır. Biri Halifeye *"padişah yetkisi isteyen"* Hafız Mehmed, diğeri *"Halife köy bekçisi değildir!"* diyen Çolak Selahaddin. Rauf Bey Halife seçiminde gecikmenin tehlike yaratacağını, eğer Halifeyi Anadolu'ya getirme şartı koşulur da askeri ve siyasi sebeplerden getirilemezse, hükûmetin zorda kalacağını, belirtti.[722]

Bu tartışmalar gizli celsede oluyordu ve halen Halife seçimine geçilememişti. Adnan Bey, "Seçimi bu celsede bitirelim de açık celsede tekrar görüşelim" deyince muhalif takım biraz yumuşadılar. El kaldırarak (işari)yapılan oylamada Abdülmecid Efendi büyük ekseriyetle Halife seçildi. Abdülmecid Efendiye biatın nerede ve nasıl yapılacağı güya aleni celseye bırakıldı.[723]

721 Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Bey (1875–1926), 1912 ve 1914 seçimlerinde İttihat–Terakki listesinden mebus seçilmişti. Mütarekede Bakü Doğu Halkları Kurultayı ve Enver Paşa'nın Batum'da topladığı naylon kongre faaliyetine katılmıştır. Mecliste eski İttihatçıların temsilcisiydi. Hakimlik ve avukatlık yapmıştı. İlk Mecliste kısa müddet Adliye Vekilliği yapmış ve Mustafa Kemal tarafından çekilmeye mecbur bırakılmıştır. İkinci Dönemde seçilemeyen Hafız Mehmed 1926'da ortaya çıkan İzmir Suikastinin İstanbul ayağında, Şükrü Beyle birlikte yer aldığı ortaya çıktı. İstiklal Mahkemesindeki yargılamada idama mahkum edilmiştir. Biyoğrafisi ve yargılaması için Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastinin İçyüzü, Temel Yayınları, s. 413

722 Bu kadar önemli görüşmeler olurken Karabekir Paşa acaba nerelerde diye sorulabilir? Kürsülerde sesi duyulmasa da, Ajandasını okuyabiliriz: *"... 24 Kasım 1922 Cumartesi. Hilafet saltanattan tamamiyle ayrıldı. Meclis buna karar verdiği halde hâlâ halifeye vazife vermeli imiş diye budalaca sözler işitiliyor. Hocaların kafası veya hoca kafalıların idraksizliği... Öğleden sonra Akif ve Samih Rıfat Beyler geldiler. Samih Rıfat hakikaten Türkçeyi iyi tetebbu etmiş alim bir zata benziyor. Akif ise pek sükûtî..."* Kazım Karabekir, Günlükler, c. II, s. 828. Karabekir Paşa, bundan sonraki günlerinde yavaş yavaş o idraksiz dediği kafalar safında görüşler kaleme alacaktır.

723 Vahdeddin hakkında kitabı da bulunan Metin Hülagü, Halife seçimi bölümünde, Şeriyye Vekili Mehmed Vehbi Efendi hakkında "Şeyhülislam/Babı Meşihat"

Levent Şahverdi Arşivi

6. Fetva tüzükten önce gelemez: [724]

Adnan Bey sonunda gizli celseden açık (âleni) celseye geçişi zor bela sağladı. Dışarda bekleyen gazeteciler ve Meclis memurları salona alındılar. Mebusların yorgunlukları gözlerinden okunuyordu. Ancak aleni celseye geçilmekle cendereden çıkamıyoruz, esas komedya bundan sonraki *Beşinci Celsede* başlayacaktır. Rauf Bey yeniden kürsüye geldi. Vahdeddin'in kaçışıyla ilgili gizli celsede verdiği bilgileri ve Refet Paşa'nın telgraflarını yeniden okudu. Ardından Şeriye Vekili Vehbi Efendi kürsüye gelerek fetvasını tekrarladı. Adnan Bey, gizli celsede verdiği sözü tutarak seçime geçmek isteyince, gürültüler arasında Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey "fetvayı oylamak caiz değildir!" diye öne atıldı. Cevabını Mustafa Kemal'den aldı: ***"Affedersiniz Beyefendi, bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Fetva behemehal reye konulmalıdır!"*** Mustafa Kemal, Yusuf Ziya Bey'in "fetva bizim reyimizden yüksektir" sözünü boşa çıkarmış oluyordu. Adnan Bey fetvayı Meclisin onayına sundu. Vahdeddin ittifakla hal' edildi. (Sürekli alkışlar...)

Fetvanın kabulünden sonra, Tunalı Hilmi'nin Vahdeddin için sözleri duyuldu: ***"Cehennem kabul etseydi i'lâ cehennemi'z-zümera."*** (Yani cehenneme kadar). Adnan Bey, "şimdi Heyet-i Vekile reisi ve Şer'iye Vekilinin buyurdukları gibi seçime geçiyoruz" diyerek oylamayı başlattı. "Herkes ortaya konulan kutuya oy atarken Çolak Selahaddin gene öne atıldı. Bizim önergemiz okunmadan seçim yapılamaz itirazında bulundu. İtiraz etmiyor avazı çıktığı kadar bağırıyordu. Adnan Bey "meclise soracağım" diyerek, seçime geçilmesini oyladı ve kabul edilmesi üzerine seçimi başlattı. Hilafetçiler, *"bizim önergemizi oylamadınız, vazifenizi suistimal ettiniz, nizamnameye tecavüz ettiniz"* diye Adnan Bey'in üzerine yürüdüler.[725]

gibi, Osmanlıda kalmış ünvan ve kavramları kullanır. Bu kavramları birkaç yerde tekrarladığına göre bilinçli kullanmıştır. İngiliz arşivinin sıhhatsiz notlarını Meclis zabıtları ile teyit ettirmediği için zihin karmaşasına düşmüştür. İddia ettiği gibi Vehbi Efendi iki değil tek bir "hal'" fetvası vermiştir; o da firar eden Vahdeddin hakkındadır. Abdülmecid Efendi onun fetvası bulunsa bile, "ehli hal ve akd" makamında bulunan TBMM'nde yapılan oylamayla seçilmiştir. Dolayısıyle seçimin bütün İslam dünyasının ittifakı ile gerçekleştiği iddiası bilgi eksikliğine dayalı safsatadır. *Bkz. Metin Hülagü, Vahdeddin, s. 246 vd.*

724 Bundan sonraki görüşmeler 18.11.1338 (1922) Cuma günü aleni olarak yapılan Beşinci Celsede cereyan etmiştir. Riyasette gene Doktor Adnan Bey vardır.

725 Halifecilerin okunmasını istediği 15 imzalı önerge şöyleydi: ***"Hilafet esaret ka-***

Levent Şahverdi Arşivi

Adnan Bey oylama sonucunu açıkladı: Seçime katılan 163 kişiden 148 oy Abdülmecid Efendiye, iki oy Abdürrahim Efendi'ye, 3 oy Selim Efendiye çıkmış, 9 kişi müstenkif kalmıştı. Abdülmecid Efendi 148 oyla Halife seçilmişti.[726] Abdülmecid Efendi Halife seçilmesi üzerine Ankara'ya bir teşekkür telgrafı gönderdi. .[727]

7. Adnan Bey'i şikayet önergesi

18 Kasım 1922 gününün gizli açık beş oturumu bu şekilde sona erdi. Halife seçimi hükümetin istediği şekilde sonuçlanmıştı. TBMM 20 Kasım 1922'de Reisvekili Hüseyin Avni Bey başkanlığında[728] toplandığında, kendilerini yenilmiş sayan hilafetçi kanadın öfkesi geçmişe benzemiyordu. Yeni bir hamle yaparak Dr. Adnan Bey aleyhinde önerge verdiler. Önerge, Adnan Bey'in bir önceki içtimada, muhaliflerin teklifini oylamıyarak tarafsız davranmadığı ve Tüzüğü ihlal ettiği şeklindeydi. Reis önce bu önergeyi okuttu, sonra Adnan Bey'e söz verdi:

> ***bul etmez. Halifenin her halde hakimiyetimizin bilfiil müesses olduğu bir mıntıkada bulunması ve binaberin tahlif ve biat için halifenin herhalde Anadolu'ya geçirilmesi lazımdır. Bu lüzumu teklif ve işbu takririmizin tayin-i esami ile re'ye vaz'ını teklif eyleriz..."*** Oylanmayan önerge budur. Abdülmecid Efendi'ye itirazları olmadığı, fetva prosedürü yerine getirildiği, Şeriye Vekili kendilerinden olduğu halde tantananın sebebi şuydu: Halifeyi ilerde devlet başkanlığı makamında görmek istedikleri için hilafetin yetkisiz bırakılmasını içlerine sindiremiyorlardı. Önergeleri kabul edilince bu konuları gündeme getirecekler, bir altı ay da bununla uğraşılacaktı. Mustafa Kemal'in hilafeti kaldırma düşüncesini seziyorlardı. İstanbul'un işgal altında bulunmasından yararlanarak hükümeti zor duruma düşürecek, zaman kazanıp bir çıkış yolu bulacaklardı.

726 Muhaliflerin 15 imzalı önergesi Birinci Grup tarafından gündeme alınmayıp boşa çıkarılınca, İsmail Şükrü Efendi ile Necati Bey (Trabzon), 8 Ocak 1923'te Halifenin yetkilerinin belirtilmesi için bir önerge daha verdiler. Gerekçe olarak da Şükrü Efendi 15 Ocak 1923'te "Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı bir broşür yayınladı. *Bkz. Gotthard Jaeschke, Yeni Türkiye'de İslamlık, Bilgi 1972, s. 121*

727 Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3; 27.11.1338 (1922), 146. İçtima ikinci celse. Abdülmecid Efendi'nin bu telgrafı ile İslam Alemine Beyannamesi, Mustafa Kemal'in Refet Paşa kanalıyla ilettiği önerilere uygun hazırlanmıştır. Abdülmecid Efendi Vahdeddin'i açıkça suçlamasa bile, örtülü olarak işbirlikçi tutumunu vurgulamıştır. Refet Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki telgraf haberleşmesi ve telgraf metinleri için Bkz. Nutuk Vesikalar, No. 265 ve 266

728 Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, 9 Kasım 1922'de Celaleddin Arif Bey'den boşalan TBMM Birinci Reisvekiliğine seçilmiş, ve İkinci Grup'tan ayrıldığını deklere etmişti. 1 Mart 1923 tarihinde ikinci kez aynı makama seçildi. Hüseyin Avni Bey, Birinci Meclisin sona erinceye kadar bu makamda kalacaktır. Bkz. TBMM. ZC. c. 24, s. 438

Levent Şahverdi Arşivi

Riyaset-i Celileye

Vahideddin Efendi'nin tarih-i İslâm ve Osmanide misli mesbuk olmayan hiyanetine binaen sıfat-ı Hilâfetten inhilâli müttefikan kabul edildikten sonra yeni halifenin intihabı ve biat icrası hakkında bâzı nukatı nazarı hâvi takrirler celse-i aleniyede mükerrer teklifata rağmen okutturulmamış ve tâyini esami talebini hâvi takrir Nizamname-i Dahilî'nin sarahatine rağmen reye konmamıştır. Makam-ı Riyaseti işgal eden Reisisani Adnan Beyefendi'nin Nizamnameye tamamiyle muhalif ve selâmet-i müzakereyi muhil bulunan işbu muamelesi Nizamname-i Dahilî ile hukukumuza tecavüz şeklinde tecelli etmiştir. Binaenaleyh; muamele-i vâkıanın bir daha tekerrür etmemesini teminen işbu takririmizin zapta geçirilmesini teklif eyleriz.

20 Teşrinisani 1338 (1922)

Dr. Adnan Bey: "Efendim; o gün makam-ı riyaseti bendeniz işgal ediyordum. Malûmunuz olan mesele müzakere edildi. Ondan sonra intihap hususunu reyinize vaz'ettim ve intihabın icrası için âleni celseye geçtik. Celse-i âleniyede intihaba başlamak veya bu takrirler okunmak meselelerinde iki cereyan hâsıl oldu. Arkadaşlarıma göre bitaraflığa riayet etmemişim. Kanaati vicdaniyem hilâfında hareket ettiğimi kabul edemiyorum. Bendenizi bilenler iyi bilirler ki, kanaati vicdaniyem hilâfına hareket etmeyi sevmem. Bu itibarla intihap yapıldıktan sonra o takrirlerin mevzuubahs olunmasını muvafık gördüğüm için önce intihabı teklif ettim. Baktım ki, gürültü patırtı vardır ve yalnız Riyasetin ictihadıyla bu iş olmayacaktır. Tekrar reye koydum ve umumun gördüğü gibi eskeriyeti azîme ile evvelâ intihabın icrasına karar verildi. Bunun Nizamname-i Dahilîde mevcud olup olmadığına gelince; şunu evvel şunu sonra yapalım; reye konur mu? konmaz mı, diye Nizamnamede bir sarahat yok. Meclis açıldığından beri bu gibi şeyler kaç defa Riyasetten reye konmuş, kaç defa yapılmıştır? Eğer bu cihet reddolunursa, reye konmadan hareket etmek doğru değilse, Meclisin bir arzusu varsa Riyasette bulunan zevat memnuniyetle kabul ederler. O vakit Riyasetin içtihadiyle olacaktır. Ben arkadaşlarıma karşı yanlış yola gitmiş isem ikaz etmelerini iyi telâkki ederim ve ne söylerlerse dakik bir surette tetkiki temin ederim. Bendeniz bîtarafiyi ihlâl etmedim. Eğer izahatım kâfi görülmüyorsa takriri Riyasete havale edelim. Orada tekkik edilsin." [729]

729 Önerge için Bkz. *Sinop mebusu Hakkı Hami Bey ve arkadaşlarının, bir içtima evvel Riyaset makamında bulunan Dr. Adnan Bey'in Nizamname-i Dahiliyeye*

Levent Şahverdi Arşivi

8. Osmanlının ünvan ve anlam fetişizmi

Adnan Bey'in bu açıklaması makul görünür. 20 Kasım 1922 tarihli üçüncü celse gene Hüseyin Avni Bey riyasetinde açıldığında, Mustafa Kemal Paşa'nın aşağıdaki tezkeresi okundu:

Heyet-i Umumiyeye

Heyet-i Celilece Makam-ı Muallâyı Hilâfete intihap buyurulan Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretlerine Türkiye Büyük Millet Meclisi namına Emanat-ı Mübarekeyi teslim etmek ve arzı tebrikât eylemek üzere Meclisten bir heyetin önümüzdeki Cuma günü Dersaadet'te bulunacak veçhile hareketleri Divan-ı Riyasette takarrür etmiştir. Nizamname-i Dahilînin yüz yetmiş yedinci maddesi mucibince işbu heyete Divan-ı Riyasetten bir Reisvekili, iki Kâtip ve bir İdare Memuru intihabedilmiş olduğundan maddeye tevfikan Heyet-i Umumiyeden gidecek zevatın miktarının tesbiti ve aynı madde ahkâmına tevfikan bâkur'a intihabın icrası rica olunur efendim.

19. XI. 1338 *TBMM Reisi*
Gâzi Mustafa Kemal [730]

Tezkere, Halife seçilen Abdülmecid Efendiye TBMM namına kutsal emanetleri teslim ve tebrik etmek üzere Meclisten bir heyetin gönderilmesini istiyordu. Tezkere okunur okunmaz Mersin mebusu Selâhaddin Bey'in bağırdığını duyulur:***"Ne ayıp sözdür, kim yazmış o tezkereyi... Bunun Efendisi yok mu?"*** Sanki eski kolordu kumandanı Miralay Selahaddin değil tarikat şeyhi ayaklanmıştı. Gürültü patırtı arasında sözleri kaybolmuş görünse de hilafet komedyasının öteki yüzü haykırıyordu. Taassubun öfkesi kendine göre bir boşluk yakalamıştı. İşte taassubun yakaladığı boşluk:

"... Halife, din ve dünya için Hazreti Peygamberin makamına vekâlet edeceğine göre, emanetleri devir, hilâfetini teyit ve tasdika gidecek he-

muhalif hareket ettiğinden şikayeti mutazammın takriri. Dikkat edilirse önergede dile getirilen şikayet temenni tarzındadır. Adnan Bey'in bu açıklamasından sonra söz alan olmadı, görüşme yapılmadan konu kapatıldı. Adnan Bey de muhalifler safında olmasına rağmen Rauf Bey ve hükümet görüşü ile İçtüzük arasında sıkışmış görünür. Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3; 20.11.1338 (1922) Pazartesi, 141. İçtima 1. celse.

730 TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3; 20.11.1338 (1922) Pazartesi, 141. İçtima üçüncü celse.

Levent Şahverdi Arşivi

yet için yazılan tezkerede, dini vazife ve hukuku mukaddeseye hürmet gösterilmemiştir.!"[731]

Selahaddin Bey'i feveran ettiren ve düzeltilmesini istediği eksiklik şuydu. Tezkerede Abdülmecid Efendiye ***Makam-ı Muallâyı Hilâfet ve Halife-i Müslimîn Abdülmecid Hazretleri*** diye hitap ediliyordu. Bunun yanında ***"Efendi"*** kelimesi kullanılmamıştı? Hilafet makamına hürmetsizlik gösterilmişti. Lazistan mebusu Dr. Âbidin Bey de ***"Efendi ünvanı kalkmaz, ağa mıdır o?"*** diye arkadaşını destekledi...

Reis Hüseyin Avni Bey: "Bu mesele Riyasette müzakere edilirken (Hilâfetpenah) kelimesi her türlü elkabın fevkinde mübeccel bir isim olarak verilmiş ve hürmetsizlik fikrimizden geçmemiştir" diye özür beyan etse de, homurtular eksilmiyordu. Tunalı Hilmi söz aldı: "Ruhumda hissettiğim bir noktaya temas edeceğim. Salâhaddin Bey vezaif-i diniyeden, mukaddesattan bahsettiler. Bendeniz bir teklifte bulunuyorum. Bundan sonra *Hazretleri* tâbiri yalnız Halife için kullanılmalı. Birkaç defa rica ettiğim halde *Beyefendi, Hanımefendi* gibi aristokrasinin köhne tâbirlerini hâlâ kaldıramadık. 'Hazretleri' tâbiri yalnız Halifeye mahsustur. 'Abdülmecid Hazretleri' denecek."

Tunalı Hilmi, Besim Atalay kadar dil uzmanı olmasa da söz alıp gene kürsüye geldi; "Efendi" sözcüğünün etimolojik kökenine inerek genel kurulu dil konferansına çevirdi. Sınırı aşmayalım. Tezkereyi Meclis Reisi Mustafa Kemal yazdığına göre halifeye hürmetsizlik onun işiydi. Böylesi anları hiç kaçırmayan Mustafa Kemal, Selahaddin Bey'in işgüzarlığına karşı kürsüye gelerek, asker kişiliğinden beklenmeyen bir konuşma yaptı:

*"... Şüphe yok ki Efendiler Zât-ı Hilâfetpenahiye Efendi demek onun şerefini azaltır. Kullandığımız 'Efendi' kelimesinin maatteessüf yayılması önlenemiyor. Bu kelime Rumcadır. Rum unvanı ile halifenin şerefi yükseltilemez. Halifeye 'Hazretleri' ve ona 'Hazret' denilir. Ona lisanımızda başka bir unvan yoktur. Bizim Meclisimiz, hakikatı ifade edecek tâbirler kullanır. **'Zât-ı Hilâfetpenahi, Hadimü'l-müslimîn, Hâdimü'l-haremeyn'** onun hakiki tâbirleri budur. Herkes şahsen istediği sıfatı (elkabı) kullanabilir; fakat hakiki unvanı Halife-i Müslimîndir, hadimü'l-haremeyn ve Hazrettir..."*

Mustafa Kemal'in ünvan ve anlam fetişizmine darbe indiren ani ve

731 TBMM. ZC. Devre: 1 20.11.1338(1922) Pazartesi, 141. İçtima üçüncü celse.

Levent Şahverdi Arşivi

hazırlıksız bu sözlerine Selahaddin Bey verecek cevap bulamadı, sadece yerinden *"tamam iyi de, mevcud teamüle de hürmet lâzımdır!"* dediği duyuldu. Selahaddin Bey'in Sivas'tan beri oynadığı taassup rolünü iyi bilen Mustafa Kemal; belki o günleri hatırlayarak, ***"Onlar dalkavukça lakaplardır"*** karşılığını verdi. Kürsüye çıkanlar Hoca da olsa Paşa da olsa polemik hakkları vardı. Parlama sırası Selahaddin Bey'e geldi:

"... Kimin dalkavukluk ettiğini görüyoruz, ağzımızı açtırmayın... O sözü geri almalarını teklif ediyorum. Kimdir dalkavuk olan?.. Efendiler, ben herkese hürmet ettim!..."[732]

Celsenin mahalle kahvesine döndüğünü anlıyoruz. Kürsüdeki Hüseyin Avni Bey, "Paşa Hazretleri, bu sözden kimseyi kasıt buyurmadığınızı lûtfen beyan buyurunuz" diye Mustafa Kemal'i uyardı. Mustafa Kemal bu uyarıya karşı pervasızlığını katmerlemiş oldu:

– Evet, kimseyi kasdetmiyorum; dalkavukları kasdettim!...[733]

Dikkat edilirse *"Efendi"* lakabını kullanıp kullanmamak bile haka-

732 Selahaddin Bey, Kuleli Askeri Lisesi, Harbiye Mektebi (1898) ve Harp Akademisini (1902) bitirdikten sonra çeşitli birliklerde ve Atina Askeri Ateşeliğinde görev yaptı (1908). Balkan Harbi ve Çatalca muharebelerinde kolundan yaralandığı için "çolak" olarak anılır. Harbi Umumi Kafkas cephesinde albaylığa yükseldi(1915), savaş sonrasında Menzil Müfettişi oldu(1918). Mütarekede Genelkurmayın silah ve mühimmata bakan Harbiye Dairesi Reisliğine atandı (12 Ocak 1919). Maçka deposundaki silah ve mühimmat, Karakolcu ve Millici subaylar tarafından Anadolu'ya kaçırılırken; Selahaddin Bey gelince bunu engelledi. *(Bkz. Cemal Karabekir, Maçka Silahhanesi Hatıraları, s. 35, Nehir Yayınları, 1991)* Mustafa Kemal Samsun'a çıkarken Sivas'taki 3. Kolorduya Refet Paşa'yı götürmüştü. İstanbul hükümeti İngilizlerin baskısıyla Refet Bey'i azlederek 13 Temmuz 1919'da Çolak Selahaddin'i atadı. İngiliz savaş gemisiyle Samsun'a geldi, Refet Paşa itiraz etmeden görevini devretti. (Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri..., c. I, s. 360) Sivas Kongresi sırasında 3. Kolordu Kumandanı olan Selahaddin Bey, Milli Harekete sıcak bakmadı. Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal'e, Selahaddin Bey'in "iki yüzlü ve Miralay Sadık'ın adamı" olduğunu yazar. İlk Mecliste Mersin Mebusu olan Selahaddin Bey (Köseoğlu) ile Mustafa Kemal'in yıldızları hiç barışmadı. İkinci Grubun hocalardan daha koyu fanatizmini temsil etti. Bu konudaki tartışmalar için Bkz. (TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima senesi: 3; 20.11.1338 (1922) Pazartesi, 141. İçtima üçüncü celse.) Saltanat ve hilafeti pervasızca savunan asker kökenli muhaliftir. Ortaya çıkmayan anılarının Prof. Feridun Ergin (benim de Hocam) ailesinde olduğu söylenir. İkinci dönemde aday gösterilmeyen Selahaddin Bey, ticaretle uğraşıp küçük memuriyetlerle hayatını zorluklar içinde sürdürdü.1949'da İstanbul'da öldü.

733 Hüseyin Avni'nin maksadı hasıl olmasa da, iki üç gündür en olmaz şeylerle gündemi tıkayan Selahaddin Bey cevabını almış oluyordu. Dalkavuk atışması sürerken, öbür yandan Yahya Galip Bey, "dua mı okuyorsun hocaefendi" diye İs-

Levent Şahverdi Arşivi

rete varan tartışmalara neden olmuştur. Sorunun dil ve kavramlaştırma boyutuna daha önce Bolu Mebusu Tunalı Hilmi de değinmiş, 21 Ocak 1922 celsesinde bu konuda verdiği önergede şu konulara değiniyordu:

*" ... Resmi muhaberatta, 'devletlû bilmem nelû' gibi uydurma isimler, **'vekaletpenahileri', 'sâmileri', 'senaverileri', 'behiyyeleri', 'âliyyeleri'** gibi, telgrafların başına musallat olan zararlı deyimler gittikçe artmaktadır. Hem harcamalarda kısıntı istiyor, hem Türkiye halk devletini kuran temsilciler olduğumuzu söylüyoruz. O halde önce 'az söz, az yazı, az işlem çok ve çabuk iş' prensibini kabul edelim; sonra da haberleşmelerde, 'Efendim' ve 'Hazretleri deyimleri müstesna olmak üzere muamele dilinde uydurma deyimlerden kurtulup halkımızın sade ve güzel dilini kullanalım..."*[734]

İşin garibi Tunalı Hilmi'nin önergesine Besim Atalay karşı çıkarken Erzurumlu Salih Hoca (Yeşil) dışında destekleyen çıkmadı. Basit bir işaret bile feodal kültürün ünvan aristokrasisinde anlam derinliği yaratırdı. Toplumun üç temel unsuru *"mülkiye, ilmiye ve seyfiye"* sınıfındaki kılık kıyafet ve ünvan bolluğu kültürün aynasıydı. Osmanlının Paşaları omuzdan göğsüne kadar dizilen nişan ve madalyalardan, İlmiye sınıfı da yerlere kadar sürünen kenarları süslü beyaz latasından güç sağlardı.[735] Mesleği ve kariyeri olmayan kişilere saray tarafından sivil paşalık (mirimiran) tevcih edilirdi. Bütün bunlar feodal toplumdaki insanın kişisel niteliğine değil gösterişine değer veren bir anlayıştı... Şeyh, Şıh Efendi, Çelebi, Dede, Molla, Baba, el-Hacc, Nakibül-eşraf... İlmiye, mülkiye ve askeriyenin ***devletlû, semahatlû, reşadetlû, fa-***

mail Şükrü Hocaya çıkışıyordu. Gündeme zor bela geçildi ve İstanbul'a gidecek 15 kişilik Meclis heyeti belirlendi.

734 Osmanlı toplumunun zihinsel geri kalmışlığının iki önemli göstergesi vardı. Birisi kılık–kıyafet diğeri de ünvan aristokrasisi.. Yazışmalarda kullanılan bazı lakaplar makamlara güç kuvvet verirdi: Sadrazama, fehametlû/eski sadrazama, Übbehetlû/Şeyhülislama, semahatlû/eski şeyhülislama, faziletlû/Rumeli ve Anadolu Kazaskerine, semahatlû/Beylerbeyine, saadetlû/Haremeyn payelileri, faziletlû/Medreseli mevalilere, İzzetlû/Müderrislere, mekremetlû/Bala ricaline, atufetlû/Kadılara, meveddetlû/Çelebi Efendilere, Reşadetlû/Peygamber soyundan gelenlere, nakibüleşraf... Cumhuriyet modernizmi kılık–kıyafet yanında bu lakap ve ünvan bolluğunu da, 26 Kasım 1934 tarih ve 2590 sayılı kanunla ortadan kaldırmıştır.

735 Hırka ve lata benzeri libaslar giymek tarikat kültürünün eski bir geleneğidir. Sufilere göre Hz. Ali, Hasan Basri'ye hırka giydirerek tarikattan çıkmamayı emretmiştir. Böylece hırka giyme ve ahd alma tarikat şeyhlerinin birinden diğerine devreden gelenek haline gelmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

ziletlû, izzetlû, hamiyetlû, fehametlû, atufetlû, saadetlû gibi ayrı ayrı hitap tarzları vardı... Sıra sıra rütbeler, sıra sıra ünvan ve lakablar... Kadınlar için de Hanımefendi, Hanım, Hatun, Kadın, Haseki, Gözde, Bacı... Aileler ve fertler arasındaki feodal imtiyazlar, ünvan ve lakaplar, lisan zenginliği değil laf aristokrasinin kast unsurlarıydı. Ünvanlar ve kıyafetler sahibine kutsallık, otorite, imtiyaz, ayrıcalık, öncellik ve üstünlük tanırdı. İnsan kıymeti sadece kelimelerin takdirine bırakılmış, imtiyazların kutsal olanları da hoca sınıfına ayrılmıştı.[736]

Mustafa Reşid Paşa Tanzimat Fermanı'nı hazırlarken (1839), müsveddeye Osmanlı toplumundaki elkap (lakaplar) bolluğunu ortadan kaldırmak için ***"... indel-hâce hâl-i aslisine ifrağ için bezl-i himmet edilecektir (gerektiğinde aslına dönüşmesi için gayret sarfedilecektir)*** hükmünü koymayı düşünmüş; daha sonra vazgeçmiştir. Sebebini soran genç padişah Abdülmecid'e söylediği sözler ne kadar anlamlı: *"... Şevketmeap... İnsanlar layık olsunlar olmasınlar, her ne şekilde tesahüp ederlerse etsinler elde ettikleri ünvan ve elkaabı terketmezler. Fitneye sebep olacağını düşündüğüm için ilga ettim [çıkardım/kaldırdım].."* Yani Mustafa Reşid Paşa, önce ünvanların kaldırılmasını[ilga] düşündüğü halde sonradan Ferman metninden çıkartır... Sebebi ulema fitnesi, medrese tepkisi... Mustafa Kemal 26 Kasım 1934'de bazı ünvanları kaldırırken, Mustafa Reşid Paşa'nın kaldırmaktan çekindiği ünvan fetişizmine cesaret etmiştir...

736 Bkz. 1916 İlmiye Salnamesi, İşaret Yayınları 1998; Meşrutiyet öncesinde Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'nın fahri reisliğinde Selanik'te mektepler için tertiplenmiş müsamerede, davet edilen aileler için de uzun bir liste hazırlanmıştı. Mustafa Kemal'in akrabası Fuat Bulca Beyaz Kule'de geçen bir sohbette, Mustafa Kemal Paşa'nın bu ünvan bolluğunu eleştirerek, böyle giderse Meşrutiyetin bile anlamsız kalacağını söylemiştir. Bazı ünvanların cumhuriyet devrinde kaldırılması arkasında, geçmişten gelen alışkanlıklara duyulan tepki bulunur. *Bkz. Cemal Kutay, Örtülü Tarihimiz, c. 2, s. 1147–1154 Hilal Matbaası 1975*

Levent Şahverdi Arşivi

10

Rauf Bey ve Lozan hikâyesi

1. Lozan'a kim gidecek?

Rauf Bey'in siyasal kişiliğini anlamada Lozan görüşmeleri önemli bir göstergedir. Lozan o kadar köklü bir ideolojik kırılma yaratır ki, Rauf Bey'in siyasi hayatını da bitirir. Lozan Konferansının özgün tutanakları dahil her şey yayınlanmış, çok sayıda literatür oluşmuştur.[737] Ancak biz burada konunun uzmanlık boyutunu değil; o sırada Başvekil olan Rauf Bey'in sergilediği siyasal davranışları izleyeceğiz. Lozan, yeni Türk devletinin temelini oluşturan ilk siyasi başarıdır. Lozan'ı anlamak, aynı zamanda Sevr ve Mondros'u anlamak demektir. Osmanlı Devletinin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevr Andlaşması, Emperyalizmin kendi avlanma sahası gördüğü, Avrupa kıtasından Türkiye'yi atmaya hatta yoketmeye karar verdiği bir plandı. Sevr'e giden Osmanlı heyeti mahkeme huzuruna çıkan sanık gibi muamele görmüş, ültimatom şeklinde sunulan metinleri tartışmadan imzalamıştı. Mondros da bundan farklı imzalanmamıştı. Lozan ise, Osmanlı diplomasisinin ezikliğinden kurtulmuş onurlu bir heyetin imzaladığı metindir. [738] Bu davranışın arkasında Büyük Zafer, Mudanya Mütarekesi ve müttefik generallerin barış istekleri bulunuyordu. [739]

737 Bkz. Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, Fransızcadan Çev: Seha L. Meray, 6 cilt, AÜ. SBF Yayınları Ankara 1970; Bkz. Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Derleyen: Ahmet Yavuz, Dışişleri Bakanlığı 1975.

738 Bkz. Seha L. Meray – Osman Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, SBF Yayınları, Ankara 1977; ayrıca bkz. Cemil Topuzlu, 80 Yıllık Hatıralarım, s. 201–202, İstanbul 1994

739 Bkz. Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet Tarih Dizisi, İstanbul 1971

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan'ın müzakere ve imza safhası başından sonuna kadar Rauf Bey'in Heyeti Vekile Reisliğine raslamış, O'nun sorumluluğu altında yürümüştür. Lozan daveti alınınca ister istemez delegasyon başkanlığı sorunu çıkmış; ortada Rauf Bey, Karabekir, Rıza Nur, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey gibi isimler dolaşmaya başlamıştır.. Henüz Garp Cephesi Kumandanlığı üzerinde olan İsmet Paşa'nın adı kimsenin aklına bile gelmiyordu. Rauf Bey anılarında yazar:

"... *Lozan'a gidecek heyetimize benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Ben ise, karşımıza çıkacak devletlerin heyetlerine hariciye vekilleri başkanlık ettiğinden, bizim de bu işe Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i muvafık buluyordum. Fakat Yusuf Kemal Bey, başkan olarak ben gidersem refakat edebileceğini ileri sürerek, vazifeyi kabul etmedi. Bunun üzerine ben, Mustafa Kemal Paşa'ya, heyet başkanlığı için İsmet Paşa'yı tavsiye ettim. Mudanya Konferansını muvaffakiyetle idare edip neticeye ulaştırdığı için, sulh müzakerelerine de onun gitmesi münasip olur" dedim. Bunun üzerine, "yapabilir mi, yapamaz mı?" münakaşaları oldu. Bence yapılmıyacak bir şey yoktu; sulh esaslarımız ve müdafaa edeceğimiz meselelerin hepsi, Hariciye Vekâletindeki uzmanlar tarafından dosyalar halinde hazırlanmıştı. Bundan başka, Rıza Nur, Hasan Beyler gibi değerli elemanlarla takviye edilmiş murahhas heyeti, Ankara'dan verilecek talimattan da istifade edecekti. Nitekim öyle olmuştu. Yusuf Kemal Bey'in rahatsızlığı sebebiyle istifası üzerine, Hariciye Vekâletine getirilen İsmet Paşa, heyetin başkanı olarak Lozan'a gitti...*" [740]

Acaba konu gerçekten Rauf Bey'in yazdığı gibi mi gelişti? Zaferden sonra politika trafiğini yöneten Mustafa Kemal ne düşünüyordu? Nutuk şunları yazar: "... Bizim için hayati öneme sahip bu meselede Rauf Bey'in başarılı olacağına inanmıyor; Rauf Bey'in de kendini zayıf gördüğünü hissediyordum. Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendine katılmasını teklif etti. İsmet Paşa'nın müşavir olarak değil başkan olarak yararlı olacağına inanıyorum dedim. (...) Nihayet kararımı verdim.

740 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel 2005, s. 330–31; Mondros Mütarekesi gibi bize pahalıya patlayan bir andlaşmayı imzalayan Rauf Bey'in, bunun kefaretini ödemek üzere hiç olmazsa Lozan'da şerefli bir sulh yapma isteği Rauf Bey'de bulunması gerekir. Rıza Nur'a göre bu durum heyeti vekilede fiilen olmasına rağmen, sonradan İsmet Paşa formülü çıkmıştır. *Bkz. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. II. s. 840*

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa'nın delegasyon başkanı olması için, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e özel olarak çektiğim şifrede [Bursa'dan], istifa ederek İsmet Paşa'nın seçilmesine yardımcı olmasını rica ettim..."[741]

Mustafa Kemal Mudanya görüşmeleri olurken Bursa'da bir hafta kalarak görüşmeleri yakından takip etmişti. Karabekir, İsmet Paşa, Refet Paşa, Fevzi Paşa ve Bursa mebusları yanındaydı. Mudanya Konferansı gereği Refet Paşa İstanbul ve Trakya'yı teslim almakla görevlendirildi. İsmet Paşa'nın Lozan yolunu Mustafa Kemal Mudanya Konferansı sonrası Bursa'da açtı. Yusuf Kemal Bey de Hariciye Vekilliğinden istifa ederek buna yardımcı olur.[742] Bursa'da bulunurken *Le Temps* gazetesi muhabiri Fransız gazeteci *Berthe George-Gaulis* de gelişmeleri izliyordu. Anılarına yazmıştır:

"... Otuz kişilik sofrada tam karşımda Mustafa Kemal, sağında ve solunda İsmet ile Karabekir Paşalar oturuyordu. Mustafa Kemal İsmet Paşa'yı tanıttıktan ve onu bugün görevlendirdim dedikten sonra, Karabekir'e döndü: Bu da bizim Şark Cephesi Kumandanımız Karabekir Paşa... Şöhretini duymuşsunuzdur. Fakat maceralarını bilmezsiniz. Birazdan anlatırım, dedi. Sofradaki misafirleri tanıttıktan sonra Mustafa Kemal sözlerine Franzızca devam etti: (...) Karabekir Paşa geciken emirleri beklemeden ve silahının zoruyla yurdumuzun doğu sınırlarını tesbit etti; zekası, cüreti ve askeri değeri sayesinde bütün engelleri aştı. Siyaset anlayışı ve teşkilatlandırma kabiliyeti sayesinde kurduğu ordunun başında bize Kars zaferini kazandırdı. Düşmandan aldığı topların sayısı zaferden sonra elimizde kalan top sayısından fazlaydı. Yurdun o ücra köşesinde sağlam bir düzen kurulduğunu müjdeledi. Bu müjde, Milli Hükümetin kudretini gösteren ilk işaretti..."[743]

741 Bkz. Nutuk, Temel s. 510–512. "... İsmet Paşa'nın nihayet herkese emniyet ve hürmet ettiren şerefli bir geçmişi vardı. Gâzi'den sonra, memleketi büyük zafere o erdirmiştir. Onu Rauf Bey'in istediği gibi müşavir olarak Lozan'a göndermek, cevheri sırça diye satmak gibi milli emanete hıyanet etmek olurdu..." Bkz. M. Cemil (Bilsel), Lozan, c. II, s. 8, Ahmed İhsan Matbaası İstanbul 1933

742 Mustafa Kemal Paşa'nın Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e çektiği telgrafa bakılırsa, Yusuf Kemal'in defalarca Lozan'a İsmet Paşa'yı önerdiği, yani Mustafa Kemal ile gönüllü mutabakat halinde oldukları görülür.24 Ekim 1923 tarihli istifa telgrafı ve Mustafa Kemal'in telgraf metni için bkz. *Yusuf Kemal Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 285–86*

743 *Bkz. Berthe Georges-Gaulis, Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği, Çev. Cenap Yazansoy, Rado Yayınları 1981.* Fransız gazeteci Georges Gaulis 1895'te eşi Berthe ile İstanbul'a gelmiş 1912'de burada ölmüştü. Eşi madam Gaulis

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet Paşa da anılarında yazmıştır: "... Sulh Konferansı için Lozan'a gidecek heyete ben fazla ilgi göstermiyordum. Hariciye Vekili vardı, hükümet vardı. Ben büyük bir zaferden sonra, bir de mütareke ile çok gergin askeri ve siyasi vaziyetlerin içinden geçmiş olarak yorgundum. Konferansa gitmek diye bir mesele zihnimde mevcut değildi." (...) Karabekir ile yaptığım görüşmede: Karabekir Paşa, Ruslarla Gümrü muahedesini yaptığı için, Ruslar Lozan Konferansına gittikleri takdirde kendinin başmurahhas olmasını şart görüyor... Rusların geleceğini öğrenince bana: "Benim konferansta vazife almam için şimdi mahzur kalmadı. Gümrü'de yaptığım gibi Lozan Konferansına da benim gitmem lazım..." dedi.[744]

Anlıyoruz ki, Şark fatihi olarak o günlerde Ankara'ya ve Mustafa Kemal yanında Bursa'ya gelen Karabekir de Lozan için arzuluydu. Rauf Bey'e gelince Mondros kompleksinden kurtulmak için fırsat arıyor, ama açıklamıyordu. Arkadaşları sırada beklerken Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı öne çıkarması bir süpriz olur. Çok yönlü hesaplarla bu karara vardığı ve ilerde karşısına geçeceklerin yıldızını parlatmak istemediği açıktır. İsmet Paşa delegasyon başkanı olunca, 26 Ekimde Hariciye Vekili olarak siyasi bir kimliğe de kavuşmuş oldu.[745]

Mudanya Konferansı, Lozan'ı hazırlayan küçük bir deneyim olsa

Milli Mücadele başlarında 1919 Eylülünde tekrar Türkiye'ye geldi. Gönderdiği yazılar gazetesinde yayınlanıyordu. Dolaştığı yerler, Mustafa Kemal ile görüşme ve mektuplaşmaları hakkında Gothard Jaeschke'nin kronolojisinde geniş bilgi vardır. Fransızlar Milli Mücadelenin zafere ulaşacağını anlayınca Franklin Bouillon ve madam Berthe Gaulis vasıtasıyla ilişkileri geliştirmişlerdi. Berthe Gaulis'in özellikle Paris ve Lozan'da İsmet Paşa ve Rıza Nur ile temasları ve Türk tezini savunan görüşleri dikkati çekicidir. Gaulis'in bu temas ve görüşmeleri bizim komplo kültürü için hezeyan derecesinde algılama malzemesi olmuştur. Hilafetin kaldırılıp Türkiye'nin İslam karakterinin çökertilmesi amacına sadece İstanbul Hahambaşısı Hayim Naum Efendi değil, bu gazetecinin İsmet Paşa ile Lozan'daki temasları da etkili olmuştur. Osmanlıyı çökerten Yahudi komplosunun arkaplanındaki reel-politikten uzak safsata ve yorumlar için bkz. *M. Ertuğrul Düzdağ, Yakın Tarihimizde Gizli Çehreler, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.*

744 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, (haz Sabahaddin Selek), c. I, s. 44–45, Bilgi 1987

745 İsmet Paşa'nın delegasyon başkanı olduğunu öğrenen İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon'a gönderdiği telgrafta (28.10.1922) "... İsmet Paşa'nın konferansta süngüleyici davranışlar sergileyeceğini" yazmıştır. *Bkz. Salahi R. Sonyel, Lozan Konferansının Perde Arkası, s. 27*

Levent Şahverdi Arşivi

da; İsmet Paşa tercihinin temelinde Garp Cephesi ve Lider yanında uyumlu hizmetleri ile Mudanya performansı gösterilebilir.[746]

Lozan konferansının açılış tarihi 13 Kasım 1922 olarak belirlenmişti. Delegasyonumuz Lozan'a giderken sulh şartlarının genel esasları Hariciye Vekaleti tarafından hazırlanmıştı. Üç sayfalık ve 14 maddelik "ana talimat" İsmet Paşa'ya verildi. [747] Delegasyonumuzun yetki belgeleri 2 Kasım 1922'de TBMM tarafından onayladı.[748] Konferans ve delegasyon için 150 bin lira ödenek ayrıldı. 5 Kasım 1922'de Ankara'dan ayrılan delegasyon bir elinde Misak-ı Milli öbür elinde zaferle Lozan yoluna düştü. Heyet 6 Kasımda İzmit'te mola için durduğunda Sakallı Nurettin Paşa'nın acı süpriziyle karşılaştılar. Meydana kurulmuş idam sehpasında bir ceset sallanıyor, üzerine asılmış yaftada *"din ve vatan haini Artin Kemal"* yazısı okunuyordu. Sehpada sallanan ceset gazeteci Ali Kemal'in akıbetiydi.[749]

İstanbul'da tezahüratla karşılanan heyetimize Fatih Belediye dairesinde İsmet Paşa şerefine ziyafet verildi. İsmet Paşa eski Maliye Nazırı Cavid Bey ile özel bir görüşme yaparak Lozan'a müşavir götürmek istediğini söyledi. Cavid Bey anılarında şunları yazar: "İsmet Paşa sözlerimi büyük bir dikkatle dinledi. Kendisinde sulh yapmak için arzu ve hüsnü teşebbüs gördüm. Muhavereden memnun ayrıldım."[750]

746 İsmet Paşa'nın Ankara'dan hareket ettiği günlerdeki siyasal ortama dikkati çekmemiz gerekir: 1 Kasım 1922 itibariyle TBMM'de Hilafet ve Saltanat birbirinden ayrılarak saltanata son verilmiş, 30 Ekim oturumunda İsmet Paşa Hariciye Vekili sıfatıyle konuşmuştur.

747 "Devletlerin yeni Türkiye devletine musavi muamele yapmaları, Misakı Millinin asgari hududunun kabulü ve müstakil bir devletin bekası ile telifi kabil olmayan kapitülasyonların keenlem yekûn sayılması, Osmanlı borçlarından beri tutulması gibi ana sulh şartları evvelce hazırlanmıştı. Bu şartlar üzerinde Hariciye Hukuk Müşaviri Münir Bey ve Umuru Siyasiye Müdürü Hikmet Bey ile günlerce çalıştık. Sulh muahedesinin TBMM hükümetine göre esaslarını hazırladık. Heyeti murahhasa ile gidecek müşavirlerin, katiplerin isimlerini tesbit edip İcra Vekilleri heyetine arzeyledik." *Bkz. Y.K. Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 284*

748 İsmet Paşa'nın Ankara'dan hareket ettiği günlerdeki siyasal ortama dikkati çekmemiz gerekir: 1 Kasım 1922 itibariyle TBMM'de Hilafet ve Saltanat birbirinden ayrılarak saltanata son verilmiş, 30 Ekim oturumunda İsmet Paşa Hariciye Vekili sıfatıyle ilk konuşmasını yapmıştı.

749 Geniş bilgi için Bkz. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. 3, s. 972; Yayha Kemal, Siyasi ve Edebi Portreler, s. 98

750 İsmet Paşa Cavid Bey'i yanına almamış, Lozan'dan telgraf çekerek gelmesini istemiştir. Bkz. Cavid Bey, Felaket Günleri, c. II. s. 350, Temel Yayınları 2000

Levent Şahverdi Arşivi

2. Lozan'daki kurtlar sofrası..

9 Kasım günü İstanbul'dan Doğu Ekspresi ile ayrılan heyetimiz 12 Kasım Pazar günü saat 22.00 de Lozan'a varınca çirkin bir süprizli karşılaştı. Konferansın açılış tarihi 13 Kasım 1922 olarak belirlendiği halde, 20 Kasım 1922'ye ertelenmişti. İsmet Paşa iki gün önce İsviçre'ye vardığı halde, maç başlamadan gol denemesi yapılıyordu. İsmet Paşa durumu Ankara'ya bildirdi.[751] Bu arada Fransızların daveti üzerine Paris'e geçen İsmet Paşa Franklin Bouillon'a bir ziyaret yaptı. Ankara Andlaşmasından (1921) sonra bize sempati jestleri yapan Bouillon, İsmet Paşa ile Garp Cephesinde tanışmışlardı. Franklin Bouillon, konferansta karşılaşacağı diplomasi kurtları üzerine İsmet Paşa'ya dostane tavsiyelerinde bulundu:

"... Karşına çıkacakların büyük isimleri vardır, fakat cahildirler, birçok şeyi bilmezler. Buna hayret etme. Sabırlı olup karşındakinin sinirini bozacak, onları yıpratacaksın!" ...[752]

İsmet Paşa konferansın açılmadığı 14 Kasım günü defterine şu notu düşer: *"Roma'dan Paris'e telefon. Ermeniler suikast için hazırlanmışlar."*[753] Ermeni komiteleri Berlin'de Talat Paşa'yı (15 Mart 1921), Tiflis'te Cemal Paşa'yı (21 Temmuz 1921), Roma'da Sait Halim Paşa'yı (6 Aralık 1921) öldürmüşlerdi. Sıra İsmet Paşa'ya gelmiş olabilirdi. İsmet Paşa, ikinci bir şifreyi Rauf Bey'den aldı. TBMM Reisi Mustafa Kemal imzalı kapalı bir telgrafta şunları yazılıydı:

"... Ethem ve Eşref'le arkadaşlarının muhtemelen Reşit ve Tevfik'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir. Zatı devletlerine suikastte bulunmaları ihtimali olduğundan İsviçre hükümetine müracaatla tevkif ve hudut dışı ettirilmelerinin sağlanmasını talep ederim.

Mustafa Kemal - Hüseyin Rauf." [754]

Çerkez Ethem ve Ermeni komitelerinin İsmet Paşa'nın peşine düştükleri kolayca anlaşılabilir. Konferans için İsviçre hükümeti Mont Benon gazinosunu hazırlamış, dünyanın her tarafından gazeteciler

751 Telgraf metni için bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 105, TTK 1990
752 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap s. 56 ve 169
753 Bkz. İsmet İnönü, Defterler, 1. Cilt, s. 45, YKY. 2001
754 Bkz. Bilal N. Şimşir, Lozan Günlüğü, Bilgi Yayınları, 2012, s. 20-21

Levent Şahverdi Arşivi

gelmişti. Venizelos, Musolini, Lord Curzon ve Poincare, dikkatı çekiyordu. Lord Curzon ile İsmet Paşa'run, salona kol kola girmesi dikkat çekiciydi. Roma temsilcimiz Celaleddin Arif de oraya gelmiş, İtalya Başvekili Musolini ile İsmet Paşa'nın el sıkışmalarını sağlamıştı. Lord Curzon protokol açılışından sonra İsmet Paşa da bir konuşma yaptı. [755]

Konferansa sunulan projenin zıt çıkarları kolay çözülecek görünmüyordu. Müttefikler konuşuyor, hepsine İsmet Paşa cevap veriyor, sonra bir nutuk düellosuna dönüşüyordu. İsmet Paşa'ya sadece İngiliz ve Fransızlar değil Yunanlılar, Sırplar, Bulgarlar da karışıyordu. Şartların kabulünü imkansız gören heyetimiz, uzlaşılan konuların önceye alınıp ihtilaflı hususların geriye bırakılmasını önerdi. Lord Curzon *"çarşı pazar lafları söylüyor"* diye İsmet Paşa'yı küçümsüyordu. 11 Kasım tarihli New York Times, *"küstah Türkler, Yunanistan'ı yenmekle dünyayı yendiklerini sanıyorlar"* manşetini atmıştı. İkiyüz yıllık hesaplar önümüze konmuş; diplomasi kurtları etrafı sarmıştı: İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbıstan, Bulgaristan... Bu kadar devlet Lozan'a gül koklamaya gelmemişti! Berlin Konferansında, *"Burasını Babıalideki vükela meclisi mi sandın"* diye Kara Todori Paşa'yı dürtükleyen Bismark'ın yerini şimdi Genel Sekreter Massigli almıştı.

Cerbezeli konuşmasına, hitabet ve edebi nükteler de sıkıştıran Lord Curzon, İsmet Paşa'nın *ağır işitme engelini* kullanıyordu. Bir keresinde, *"General, sen manevraya ve bağırmaya alışmışsın; ama düşündüklerini yaptırmayacağım, görürsün yaptırmayacağım!"* tehdidi savurmuştu. Venizelos, kendilerinin isteyerek değil müttefiklerin daveti üzerine Anadolu'ya çıktıkları iddiasıyla Türkiye'nin tazminat talebine karşı çıkıyordu. İsmet Paşa, "Müttefikler işgal yetkisi verdilerse, zulüm, yağma ve tahribat yapmanıza da izin vermediler!" diye cevap veriyordu. Lord Curzon bir ara, koskoca memleketinizde Ermeniler için bir parça yer yok mu? diye sordu. İsmet Paşa buna karşı, "bizden ayrılan yerlerde çok büyük araziler vardır!" cevabını verdi. Lord Curzon Musul'u veremiyeceğini, sadece sınır düzenlemesini kabul edeceğini beyan etti. Kapitilasyonlar gereği adliyede yabancı müşavirler bulunması ayrı bir sorundu.

755 Protokol metninde İsmet Paşa'nın konuşmasına yer verilmemişti. Ancak İsmet Paşa kimseye üstünlük tanımayarak kendinin de konuşacağını bildirdi ve konuştu. Bkz. Ali Naci Karacan, Lozan s. 98, Milliyet 1971

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizler, "vatana ihanet" ile suçlanan işbirlikçilere af çıkarılmasında ısrarcıydı. İşgal yıllarında kullandıkları saray mensubu ve işbirlikçilere karşı taahhüt altına girdikleri ortaya çıkmıştı; kendileri çekildikten sonra bunların Türk adaletiyle başbaşa kalmalarını istemiyorlardı.[756] İsmet Paşa, görüşmeler boyunca Rauf Bey'i bilgilendiriyordu.[757] Lozan'dan yazdığı bir telgraf, sorunlar altında ezilen ruh halini yansıtır:

"...1918 senesinin galibi ve hakimi vaziyetini projelerinde muhafaza ediyorlar. Saniyen İstanbul'u murakabe fikrindeler. Son derece yorucu ve yıpratıcı usul-i müzakereler ile bir yandan yıldırmak ve diğer yandan esası çürük ve mütecavizane metalibin münakaşasına sokarak ne kadar ilerlenirse o nisbette bataklığa sokmak istemekteler. Her meselenin hududunda duvarlara dayanıp durmuşuzdur. Ya bizi yıkacaklar, eski usulde değişik bir Sevres yapacaklar, ya biz onları yıkacağız, her medeni ve müstakil millet gibi bir sulh yapacağız..."[758]

İsmet Paşa ilk defa katıldığı böylesi bir diplomasi arenasında sıkıntılar içinde kıvranırken, Rauf Bey'i devamlı bilgilendiriyor, fakat ona yazamadıklarını Mustafa Kemal Paşa'ya yazıyordu. Rahatlamak için içini döktüğü bu samimi telgraflardan birini aynen verelim. İsmet Paşa psikolojisi için önemlidir:

"... Aziz kahramanım, reisim ve kardeşim. Tahassürümün derecesini ifade edemem. Anadolu'da aylarca görüşemediğimiz zamanlar olmuştu. Ama kendimi bu kadar uzak ve istediğim zaman sizi bulamaz görememiştim. Sizinle buluşmak ve görüşmek ihtimali bile bizlerin en büyük kuvveti olduğunu bir daha tecrübe ediyorum.

Bu mektubu yazıyorum ki, sabahın saat dördü oluyor... Benim güzel Paşam, bilemezsin bu anda ne kadar tahassür ve teessürüm vardır... Bana ordudan malumat veriniz. Büyük kumanda makamlarında bir tebeddül var mıdır? Bir telgrafını aldım. Bana büyük teselli oldu. Ne kadar tehacüm içinde olduğumu ve bundan ne kadar sıkıldığımı tasavvur edersin. Fakat senin herhangi bir imzanın şifa derecesini de bildiğim halde bundan niçin imsak ediyorsun.

756 Bkz. Ali Naci Karacan, Lozan s. 237, Milliyet 1971

757 Lozan'dan gelen ve göiden tüm telgraflar iki cilt halinde yayınlanmıştır. Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I–II, s. TTK Ankara 1990

758 Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, Heyeti Vekile Riyasetine, No. 199, 23 Aralık 1922, c. I, s. 270, TTK Ankara 1990

Levent Şahverdi Arşivi

Benim güzel şefim, sevgili kumandanım. Seni ne vakit göreceğim? Gözlerinden öperim. Çok laubaliliğimi affet, çok tahassürüm. Kelimeler çok eksik ve içim hiç tatmin edilmemiştir. İsmet."[759]

İsmet Paşa'nın sadakat ve tahassür ifadeleri, zaman zaman diplomasi esprilerine dönüşür. Mustafa Kemal Paşa'ya başka bir mektubunda gene siteme benzer bir espri yapar: "Beni buraya bu kadar sıkıntı için mi gönderdin!" Sert kayalardan parçalar koparmaya çalıştığı anlaşılan İsmet Paşa, üç gün sonraki telgrafında daha anlamlı espriler kullanacaktır:

... Lord Curzon bir aralık bana "çetenin sıhhatine içiyorum" dedi. Sonra ben de onun sıhhatine içtim. Liste üzerine imza atarken birkaç defa benim altıma rastlayan Curzon bana dedi ki, "hep ayağına rastgeliyorum, çekemem." Sonra bir defa da, "tepene imza atıyorum" dedi. Birkaç gündür pek ziyade gerginlik sürüyor. Bugün de böyleydi. Gelip geçici buhranlar ile zahiri tatlılık arasında çok gergin vakit geçiriyoruz. Ziyafetten sonra işte saat üçtür ki raporu bitirdim... Nasılsın? Sıhhat ve neşenden bize kuvvet ver şanlı Gâzi. "Görüştüğümüz zaman saçlarımı bembeyaz, yaşımı on sene ileri bulacaksın!. İsmet..."[760]

İsmet Paşa Lozan'da yeni bir devletin temellerini atmaya çalışırken, hiç farkında olmadan "İkinci Adam"lığa doğru ilerliyordu. İsmet Paşa için zaman zaman inatçı general portresi çizen Batılı gözlemciler de olmuyor değildi: *"... İsmet Paşa hafif işitirdi ama kör değildi. Muhataplarını iri yuvarlak ve zeka fışkıran gözleriyle incelerdi. İngiliz aslanı önünde biraz tarla faresi rolü yapıyordu. Ama masaldaki fare gibi, İngiliz temsilcinin Türkiye etrafında zekice örmeye çalıştığı ağın ilmiklerini birer birer kemirmesini biliyordu. Batılı güçler aralarında anlaşamıyor; İsmet Paşa da bundan yararlanıyordu."*[761]

Amerikan temsilcisi Joseph C. Grew 21 Aralık 1922 tarihli notunda bir İsmet Paşa gözlemi yapmıştır: "... Rıza Nur, imtiyazlar konusunda Amerika'ya öncelik vermek istediklerini, açık kapı bulmak için ilk gelen faydalanır dedi... Bana söylediklerine göre İsmet iyi bir şampan-

759 İsmet Paşa'dan Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya. 19 Aralak 1922. No. 176, Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 250, TTK Ankara 1990

760 Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine, No. 194, c. I, s. 266, TTK Ankara 1990

761 Benoıst Mechın, Mustafa Kemal, s. 244, Bilgi Yayınları 1997

Levent Şahverdi Arşivi

yanın etkisi altında Lord Curzon'a İngilizlerin Musul'u ellerinde tutacaklarını söylemişti. Sonraki günlerde Türklerin her zamankinden daha inatçı oldukları ve her şeye hayır demekle yetindikleri de konferans çevrelerinde darbımesel olmuştu. İsmet Paşa, İtalyan yemeğinde nadir görülen bir formdaydı. Şampanya bardağını ağzına kadar doldurduktan sonra, öne doğru eğilerek, *'Mr. Grew tarafsız topraklar üzerinde miyiz?'* diye sordu. Meydan okumayı kabul ettiğimde, bardağını son damlasına kadar içip bitirdi. İçki yasağı uygulayan iki ülke (biri Amerika) temsilcisinin kadeh kaldırmaları hayli eğlenceliydi!?..."[762]

Türkiye'nin olmazsa olmazı Musul meselesiydi, Lord Curzon, son dakikaya kadar İsmet Paşa'yı oyaladı, hatta iğfal ederek Cemiyet-i Akvam formülünü çıkardı. İsmet Paşa Lord Curzon'un blöfünden kurtulamadı. Türkiye'nin kararlılığını ölçüp suçu üzerimize yıkmak için 4 Şubat 1923'te konferansı kesintiye uğratmıştı. Şöyle diyordu:

"Türk delegasyonu son dakikada buhranın önemine vakıf olmadıklarından yahut pazar alışverişlerinde olduğu gibi, on birinci saatin son dakikasında isteklerini elde edeceklerine inandıklarından, Türkiye'nin bağımsızlığını yüzüncü defa tekrar ederek imzadan kaçındılar. Pişman olacak ve konferansın akıbetini kabul edecekler..."

İsmet Paşa görüşmeleri günü gününe Ankara'ya rapor ediyordu. Lozan ile Ankara arasında iki telgraf hattı vardı. Biri Akdenizden geçen doğu hattı diğeri Bükreş'ten geçen batı hattı. Türkiye'nin kullandığı Doğu hattı İngiltere denetiminde olduğundan, İngilizler şifrelerimizi çözüyor, bizi nereye kadar zorlayacağını biliyorlardı. İkinci dönem İngiliz başmüzakerecisi Rumbold şu ifadeyi kullanır: *"Önemli anlarda gizli kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler paha biçilmez değerdeydi ve bizi, rakibinin elini bilen bir briç oyuncusu konumuna sokuyordu."*[763]

Müttefiklerin talepleri çok, kadroları genişti. Heyetimizin üç maliyecisi Hasan Bey (Saka), Ferid Bey (Tek) ve Cavid Bey anlaşamıyordu. İsmet Paşa delegasyonun ikinci adamı Hasan Bey'i Ankara'ya

762 Joseph C. Grew, Lozan Günlüğü, s. 62, Multılıngual 2001, Grew Lozan'da Amerika'yı temsil etmiş, pazarlık ve kulislere katılmış bir diplomattır. Daha sonra Amerika'nın Türkiye'deki ilk büyükelçisi olacaktır.

763 Churchill: "Yabancı hükümetlerin şifresi kırılan telgrafları, onların politikaları ve eylemlerini değerlendirmede bizim en değerli gizli bilgi kaynağımızdı." İngiliz arşivlerine göre yapılmış bir doktora tezi için *Bkz. Sevtap Demirci, Belgelerle Lozan, s. 64, Alfa Tarih 2011*

Levent Şahverdi Arşivi

gönderdi (22 Aralık 1922). Lozan'dan gelen Hasan Bey, *1 Ocak 1923* celsesinde TBMM'ne açıklamalarda bulundu. 25 Ocakta Rauf Bey bir değerlendirme yaptı.[764]

Müttefikler sulh projesini 3 Şubatta İsmet Paşa'ya vermiş, ertesi güne cevap bekliyordu. Delegasyonumuz o gece sabaha kadar çalıştı. 4 Şubatta İsmet Paşa, "Türk milli hakimiyetine aykırı hiçbir kaydı kabul edemeyiz" açıklamasıyla projeyi reddettiğini açıkladı. Kötü haber bunun ardından geldi. İsmet Paşa 4 Şubat 1923 tarihli raporunda, Musul'un Cemiyet-i Akvam'a havale edilmek istendiği, tekliflerin reddedildiği ve konferansın dağıldığını bildiriyordu. [765]

Lord Curzon verdikleri projenin kabul edileceğini sanırken İsmet Paşa'nın tavrı üzerine konferansı terkedip İsviçre'den ayrıldı. İsmet Paşa anılarında, "kesintiden evvel ve sonra dokuz aya yakın mücadelede kendimi en kötü hissettiğim an, konferansın askıya alındığı 4 Şubat günüdür" diye yazar.[766] 4 Şubat 1923'de konferas kesilince İsmet Paşa Bükreş–Köstence yoluyla 16 Şubatta Gülcemal vapuruyla İstanbul'a geldi. Yoldayken Rauf Bey'e çektiği telgrafta, ***"ufak sebeplerle bile olsa harp çıkma ihtimali olabilir, duruma hakim olunuz"*** diyordu.[767]

Ankara hükûmeti, İsmet Paşa'nın uyarısından çok önce Aralık ayında Batı Cephesi birliklerini teyakkuza geçirmiş, 8 Şubatta İzmit ve İzmir Limanlarını 1000 ton üzerindeki ecnebî harp gemilerine kapatma kararı almıştı.[768] Hazine-i Hümâyunun mühim kısmı İstanbul'dan Konya'ya taşınmıştı.[769] Lozan Konferansı kesintiye uğrayınca 16 Şubat 1923'te İstanbul'a gelen İsmet Paşa, aynı gün Lord Curzon'dan gönül alıcı yumuşak bir mesaj almıştı. Müttefikler Lozan konferansına dağılmış değil ertelenmeş gözüyle bakıyordu.[770]

764 Mecliste görüşmeler olurken Mustafa Kemal'in Ankara'da olmadığını belirtelim.14 Ocak 1923'te yanına Karabekir'i alarak Batı Anadolu gezisine çıkmıştı. 16 Ocakta İzmit toplantısı yapılmış, İzmir'e geçerek 29 Ocakta Latife Hanımla evlenmişti. 17 Şubatta İzmir İktisat Kongresini açmış ve 19 Şubatta Lozandan dönen İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluşarak 20 Şubatta Ankara'ya dönmüştür.

765 Bkz. Ş.S. Aydemir, İkinci Adam, c. 1, s. 248 vd. Remzi Kitabevi 1968

766 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, s. 92 Bilgi

767 10 Şubat 1923 tarihli olup İsmet Paşa'nın Bükreş'ten çektiği telgraf için Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I, s. 513, TTK Ankara 1990

768 Bkz. TİH, 2. c, 6, Kısım, 4. Kitap, s. 162–163

769 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Temel Yayınları, s. 290

770 Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. XIII, TTK Ankara 1990

Levent Şahverdi Arşivi

3. Bir vatandaşlık komplosu

İsmet Paşa Lozan'da Lord Curzon'la cebelleşirken biz Ankara'ya dönerek Mecliste yaşanan bir siyaset oyununu görelim. 17 Kasımda Vahdeddin yurt dışına kaçmış, 18 Kasımda Abdülmecid Efendi halife seçilmesine rağmen İkinci Grup Mustafa Kemal'i bertaraf etme girişiminden vazgeçmemişti. *Tarih 2 Aralık 1922.* Riyaset kürsüsünde oturan İkinci Reis Adnan Bey oturumu açmıştır: *"Efendim! Milletvekili Seçimi Kanununun değiştirilmesi hakkında bir teklif var. Encümene havale ediyoruz!"* Teklif Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Mersin Mebusu Selâhaddin ve Canik Mebusu Emin Bey tarafından verilmiştir. İki mebus, "okunmasını teklif ederiz, ne olduğu anlaşılsın" deyince, Adnan Bey: "Efendim! Kanun teklifinin okunmadan komisyona gönderilmesi usuldendir" dedi. Teklif genel kurulun bilgisine sunulmadan komisyona gönderilmek isteniyordu.[771] Ancak Mustafa Kemal böyle bir tekliften haberdar edildiği için söz alıp kürsüye geldi:

"... Efendim! bu teklif özel bir maksat güdüyor ve bu özel maksat doğrudan şahsımı hedef aldığından, izin verirseniz, birkaç kelime ile fikrimi belirtmek istiyorum. Hazırlanan teklif doğrudan benim şahsımı vatandaşlık haklarından mahrum etme maksadı taşıyor. 14. maddede deniliyor ki: Büyük Millet Meclisine üye seçilebilmek için, Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak veya seçim çevresinde yerleşmiş bulunmak şarttır. Ondan sonra muhacir olarak gelenlerden Türkler ve Kürtler iskan tarihlerinden itibaren beş sene geçmiş ise seçilebilirler."[772]

Mustafa Kemal'in sadece içini dökmesi yetmiyor; arkaplanını da ortaya koyması gerekiyordu. Devam eder: *"... Maalesef benim doğum yerim, bugünkü milli sınırların dışında kalmıştır. İkincisi, herhangi bir seçim çevresinde beş sene oturmuş da değilim. Fakat, bu böyle ise, bundan benim bir kastım ve suçum yoktur. Bunun sebebi, memleketimizi, milletimizi yok etmek isteyen düşmanların işgal ve istila hevesleridir. Eğer düşmanlar amaçlarına tam olarak ulaşmış olsalardı, bu teklife imza atanların memleketleri de sınır dışında kalabilirdi. Bu maddede getirilen şartları taşımıyorsam, beş sene devamlı olarak bir seçim çevresinde oturmamış*

771 Bkz. TBMM. ZC. c. 25, İ: 149, 2.12.1338, s. 159 vd. Erzurum Mebusu Necati Beyle rüfekasının İntihabı Mebusan Kanununun tadiline dair teklifi, Layiha Encümeni Mazbatası (2/603)

772 Bkz. TBMM. ZC. c. 25, İ: 149, 2.12.1338, s. 159–160 vd.(Vurgular bizim)

Levent Şahverdi Arşivi

isem, o da, vatana yaptığım hizmetlerden dolayıdır. Eğer, maddedeki şartları kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kurtaran Arıburnu ve Anafartalar savunmalarını yapmamam gerekirdi. Eğer ben, bir yerde beş sene oturmaya mecbur olsaydım, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbakır'a doğru yayılan düşmanın karşısına çıkmamam gerekirdi. Bu efendilerin istedikleri şartları yerine getirmek isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların döküntülerinden, Halep'te bir ordu kurup savunmaya geçmemem ve bugün milli sınır kabul ettiğimiz sınırları çizmemem gerekirdi."

(...) D sonraki çalışmalarımı herkes biliyor. Hiçbir yerde, beş sene oturamıyacak kadar çalıştım. Bu hizmetlerimden dolayı milletimin ve bütün İslâm dünyasının sevgi ve saygısını kazandığımı sanırdım.... Ben anlamak istiyorum, bu beyler, kendi seçim çevreleri halkının duygu ve düşüncelerini mi yansıtıyorlar? Beni vatandaşlık hakkımdan mahrum etme yetkisini bu beylere kim vermiştir? Bu kürsüden resmen, yüce heyetinize ve bu beylerin seçim bölgesi halkına ve bütün millete soruyor ve cevap bekliyorum!."[773]

Mustafa Kemal boşuna mı telaşlanmıştı, yoksa buna sessiz kalan Adnan Bey de *Brütüslük* peşinde miydi? Mustafa Kemal'den sonra teklifi savunmak için kürsüye Hüseyin Avni geldi. Demokrasi havariliğine soyunarak Paşa'yı göklere çıkardı: "... Türk milleti Paşa hazretlerini kendilerinin timsali yaptıktan sonra, Paşa'nın vatanı her yer ve herkesin kalbidir. Rica ederim artık Türkiye'de ***Arnavut mebus Arap mebus*** olmayacaktır (alkışlar). (...) Eğer Mustafa Kemal Paşa'yı Meclis feda ederse o da feda edilsin. Söz Meclisindir. Kalbimizden atacağımız gün tereddüt etmeyiz. Fakat siz milletin kalbinde her gün yaşayacaksınız. Esasen istical olunmaması lazımdır..."[774]

Koyu bir milliyetçilik/Türkçülük fetişizmine sürüklenmiş görünen Hüseyin Avni Bey konuşmasına devam eder: *"... Paşa Hazretlerine arz ediyorum ki, asırlardan beri Araplara haraç verdik. Bu millet çalıştı, Mekke Şerifleri köylerimizi ziyaret için geldikleri zaman göğsümüze sardığımız insanların kendiniz de kumandanı olduğunuz Arabistan'dan bizi nasıl kovduklarını siz de gördünüz. Arnavut kavm-i necibi diye bütün mevcudiyetimizle hudut bekçiliklerini yaptık, oradan nasıl kovulduğumuzu bilirsiniz. Geçen sene buradan oralara bir Türk evladı gitti, sokmadılar. Artık böyle adamlara*

773 Bkz. TBMM. ZC. c. 25, İ: 149, 2.12.1338, s. 159.
774 Bkz. TBMM. ZC. c. 25, İ: 149, 2.12.1338, s. 160

Levent Şahverdi Arşivi

mebusluk veremeyiz. Mebusum diye milletin hakkını hiçbir zaman istimal edemezler (alkışlar)."[775]

Daha sonra kürsüye gelen Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey, Hüseyin Avni'den aşağı değildi. "Ben Paşa hazretlerinin mümtaz şahsiyetlerini hedef alacak kadar namussuz, vicdansız biri değilim" diyerek konuşmaya başladı. Hüseyin Avni Bey'den daha heyecanlıydı:

*"... Bu maddeyi niçin teklif ettiğimizi arzedeyim. Önümüzde koca bir Osmanlı İmparatorluğunun enkazı var. Bu enkazın avamilini tetkik edersek, buna sebep, **büyük Türk milletinin benliğinin çiğnenmesi ve Türklüğün** yabancılar elinde kalmasıdır. Bakınız dünyanın her yerinde böyledir. Bir Fransız tebaası, ben Fransızım demekten başka şey diyebilir mi? Orada bir Fransızlık vardır. Bir kül vardır. Tarihi açınız; biz de böyle olmamıştır. Boşnak Mehmed Paşa, Çerkez Veli Paşa gibi adamlar görürüz. Hiç Türk yok!. Her ırk kendi hüviyet-i milliyesiyle bu heyet-i içtimaiye içinde yaşamış ve mevkiler kazanmıştır ve bunun neticesinde de Türklük mahvolmuştur. Bundan sonra Türkiye hududu dahilinde vatandaşlık tesis etmek zorundayız. Artık bu enkaz altında kalan hatalarımızı tekrar edemeyiz. Teklifin saiki budur..."*[776]

Canik(Samsun) Mebusu Emin Bey de mukaddesatı üzerine yemin ederek Gâzi'nin hedef alınmadığını söyledi. Ona göre de Türkiye Türklerindir, Arap ve Arnavutlardan mebus olamaz, onlar da kendi memleketlerine gidip oranın huzur ve refahı için çalışmalılardı. Muş Mebusu İlyas Sami Bey, "Hüseyin Avni'nin milleti bir iki unsura indirip bir sınır içinde görmesinin uygun olmadığını; konunun sadece inkılaba taalluk eden yönü ve Paşa'nın şahsı dışında başka cihetlerden de mühim olduğunu" belirterek, meselenin enine boyuna incelenmesini istedi. İlyas Sami'ye göre, Arabın hakkı yok, Arnavut'un hakkı yok gibi tatlı kelimelerle manasız sözlerin yeri yoktu...

Teklifteki milliyetçilik/ Türkçülük duygusu, önerge verenlerin

775 Bkz. TBMM. ZC. c. 25, İ: 149, 2.12.1338, s. 161

776 Bkz. TBMM. ZC. c. 25, İ: 149, 2.12.1338, s. 162. Süleyman Necati bu kadar Türkçü olabilir, fikirlerine Mustafa Kemal de katılabilirdi, ama hem teklifin bu görüşlerle bağlantısı yoktu, hem zamansızdı. Lozan döneminde, henüz milli kimlik mühendisliği tasarımları da gündeme gelmemişti. Osmanlı vatanseverliğinin yerel sınırları, vatandaşlık ve milli kimlik esaslı dönüşümlere hazır değildi. Böylesi tasarılar da Mustafa Kemal'den habersiz yapılamazdı. Bu konuda ilginç yaklaşımlar için Bkz. Tanıl Bora, Türk Sağının Üç Hali, s. 22, Birikim Yayınları 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

görüşlerine uysa da, Mustafa Kemal için söylenen övücü sıfatlara tercüman olmuyor; Hüseyin Avni'nin her manaya çekilebilen sözleri tertibi örtecek samimiyette görünmüyordu.[777] Ali Şükrü yeni kurduğu Tan matbaasında İsmail Şükrü Hoca'nın Hilafet risalesini basıyordu. Halifeyi devlet başkanı görmek isteyenlerin öfkesi geçmemişti. Kendini ülkenin hakiki sahibi gören Hüseyin Avni, "suyun ötesinden gelmiş" diye, "O buralarda yokken biz buralardaydık" diye Mustafa Kemal'i öteliyordu. Hem manasız hem zamansız, hem kasaba milliyetçiliğinin yerel versiyonu olan bu teklif Komisyona havale edildi, ancak bir daha sahip çıkan olmadı.[778]

İsmet Paşa Lozan'da iken, II. Grup zihin tutulması içindeydi. Dr. Adnan Bey Meclis ikinci başkanlığından da bu günlerde istifa etti (6 Aralık 1922).[779] Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin yabancılarla temasını sağlamak ve Refet Paşa'nın işini hafifletmek üzere Adnan Bey'i İstanbul temsilcisi olarak görevlendirdi. Dr. Adnan Bey yerine Birinci Grup grup başkanı olarak Ali Fuat Paşa'yı (Cebesoy) aday gösterirken, İkinci Grup Karabekir'i aday çıkardılar. Ali Fuat Paşa karşısında çok düşük oy alan Karabekir ikinci turda çekilmek zorunda kaldı. Ali Fuad Paşa Adnan Bey yerine Meclis ikinci reisi oldu. Karabekir'in notlarına bakılırsa, İkinci Grup kendini Mustafa Kemal karşısına dikmek istiyor ve *"Ankara'dan sakın ayrılmayın. Hilafet ve saltanat meselesi gerçi hallolundu, fakat altüst edilebilir, buna mukavemeti ancak siz yapabilirsiniz"* diyorlardı. Anlıyoruz ki ikinci grup hilafeti eski saltanatına kavuşturma düşüncesinden vazgeçmemiş, umudunu Şark Fatihi Karabekir'e bağlamıştı.[780]

4. İsmet Paşa Lozan'ı anlatıyor

Lozan Konferansı 4 Şubat 1923'de kesintiye uğrayınca, İsmet Paşa Ankara'ya ve İzmir'de bulunan Mustafa Kemal'e çektiği iki telgrafla durumu bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya dönmesini iste-

777 Bkz. Ş.S. Aydemir, Tek Adam, c. 3, s. 64, Remzi 1969

778 Mustafa Kemal ikinci grubun bu hamlesini oyun olarak görmesine rağmen fazla irdelememiş, İşin bir komplo olduğunu yıllar sonra Canik Mebusu Emin Bey Mustafa Kemal'e anlatmıştır. Teklif hazırlanırken Emin Bey muhaliflere, ***"bu işin sonu öllüme kadar gider, o zaman arkamda bulunacak mısınız, diye sormuş. Onlar da arkanda bulunmazsak namussuzuz"*** diye söz vermişler...

779 Adnan Bey'in 6 Aralık 1922 celsesinde okunan istifasında sağlık gerekçesi gösterilir. Bkz. TBMM. ZC. c. 25, s. 224.

780 Bkz. Kazım Karabekir, Günlükler, (Yücel Demirel), c.2, s.830., YKY, 2009

Levent Şahverdi Arşivi

mişti. O sırada İktisat Kongresi için İzmir'de bulunan Mustafa Kemal, Karabekir'le beraber çevreyi dolaşıyordu. Lozan görüşmelerinin kesildiğine dair telgrafı Akhisar'da aldı (5 Şubat 1923). İktisat Kongresini Karabekir'e bırakarak 19 Şubatta İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluştular ve 20 Şubatta Ankara'ya geldiler. İsmet Paşa yazmıştır:

"... Eskişehir'de, İzmir'den gelmekte olan Atatürk ile buluştuk. Fevzi Paşa da beraberdi. Atatürk İktisat Kongresinden geliyordu. Her ikisi ile ayrı ayrı ve beraber görüştük. Sulh yapma ihtimali üzerinde kanaatimi öğrenmek istiyorlardı. Sulh ihtimali var mı yok mu? Benim kendilerine naklettiğim, sulh ihtimali vardır. Biz konferansın birinci kısmında İngilizlerle mücadele ettik ve İngilizler, kendi meselelerini çıkarmak için müttefiklerle beraber bulunmaya dikkat etmişlerdir. Büyük ve küçük devletler, İngilizler etrafında müttehit bir cephe olarak davayı takip etmeye karar vermişlerdir. Kanaatime göre İngilizlerin sulha mani telakki ettikleri esaslı meseleler, konferansın birinci kısmında neticeye bağlanmış ve konferans böylece bitmiştir. İngilizlerle bir meselemiz kalmamış gibidir. Bundan sonraki meseleleri halletmek için hem mukavemetimiz daha kolay olacaktır, hem belki İngilizlerden de yardım göreceğiz. (...) Bu esas üzerinde bir kanaate, bir mutabakata vardıktan sonra, Meclis içi ve dışı münasebetleri ona göre idare etmek için bir istikamet tayini arzusu bizim Eskişehir'de buluşmamızın hedefini teşkil etmiştir... Bundan sonra aramızda herhangi bi görüş ayrılığı olmaksızın Meclise gitmeye karar verdik."[781]

İsmet Paşa Ankara'ya gelince Vekiller Heyeti toplantısına katıldı, ardından Hariciye Encümenine bilgi verdi. Sonra Meclisteki görüşmelere katıldı. 21 ve 27 Şubat 1923 ile 2,3,4.5, 6, 7 Mart 1923 tarihleri arasında arka arkaya yedi günlük görüşme maratonu, oldukça tartışmalı ve heyecanlı geçti. Bazı mebuslar saatlerce konuştu. İsmet Paşa sorulara cevap vermeye çalıştı. Cereyan eden görüşmeleri TBMM. zabıtlarından özetler sunacağız:

Lozan görüşmelerinin hepsi gizli celseler halinde geçti. İlk oturum *21 Şubat 1923 Çarşamba* günü Ali Fuat Paşa riyasetinde yapıldı. Söz

781 "... Lozan'dan dönerken, bizim Atatürk'le Eskişehir'de buluşmamız zihinlerde bazı tereddütler yaratmış, Meclisten evvel görüşülmüş, birtakım kararlara varılmış olduğu zannıyla benim ve Atatürk'ün aleyhinde her türlü tenkitler, kötülemeler yapılmış, mücadele edilmiştir..." Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, c. II, s. 97 vd., Bilgi 1987. Bu buluşmaya Rauf Bey de tepki göstermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

alan Hariciye Vekili İsmet Paşa, uzun bir girişten sonra, yavaş yavaş ayrıntılara girdi. Ağır ağır ve temkinli konuşuyordu:

"... Lozan görüşmeleri üç grup halinde mevzubahis olmuştur. Birincisi arazi ve hudutların ele alındığı siyasi meseleler. İkincisi mali ve iktisadi meseleler. Üçüncüsü de kapitülasyon adı verilen meselelerdir... Bu üç meselede başından itibaren müttefiklerle ihtilaf halinde bulunduk. Batı Trakya hududunda İngilizler, Yunanlılar İtalyanlar ve Fransızlar müttefiklerle cephe oluşturarak talebimize karşı çıktılar. Suriye hududu, Adalar ve Musul meselesini birlikte ve heyeti umumiyesini bir çırpıda halletmeyi düşündüler. Halen İngiliz işgalinde bulunan Musul vilâyetinin bize iadesi bahis mevzuu oldu. Bu konuda karşılıkla muhtıralar verdiğimiz, komisyonlarda direndiğimiz halde birbirimizi ikna edemedik. Meseleyi Musul üzerine teksif ederek ve nihayete kadar sürükleyerek mukavemet ettik..."[782]

"... Gelibolu yarımadasında büyük bir kuvvetimiz bulunsun istiyorduk. Cevaben dediler ki: Yarımada o kadar dar ki, üzerine konulacak uzun menzilli bir topla hemen boğazı kapamak mümkündür. Tahkimat yapmak gayri kabildir. Bizim delilimiz de Gelibolu'da kuvvet bırakmamız, Boğazları kapamak için değil, hariçten gelecek debarkmanlara karşı müdafaa etmekti. Mücadele yarımadayı işgal etmek mi istiyoruz, yoksa Boğazların işgalinden mi bahsediyorsunuz, tarzında devam etti. Müttehit olarak nokta-i nazarlarını muhafaza ettiler."

"... Musul meselesini aramızda bir hal suretine vardırmak için çalışalım diyen İngiliz mümessili işi uzatıp muhtıralar teatisine başladı. İstinat etmek istedikleri delillere karşı ırkî, coğrafî, iktisadî ve siyasî bir takım delillerle cevaplarımızı verdik. Sonra mesele tekrar komisyona getirildi. Musul üzerinde bir sureti hal bulalım dedik. Musul vilâyetini derhal işgal edelim, fakat onların Petrollardan istifade etmek gibi menfaatleri varsa, bunları kendi aleyhlerine tahrik edeceğimiz endişeleri varsa onu tatmin edelim, hal şekli bulalım dedik. Diyorlar ki, Musul şehrini muhafaza edelim. Eğer biz petrolünden dolayı Musul'u vermiyorsak, herkese verdikleri gibi bize bir hisse ayıracaklardı. Mesele bu

782 *Lozan Konferansından avdet etmiş olan Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın konferans safahatı hakkında izahatı.* Konuşmanın aslı uzun olup burada kısa bir özetleme yapılmıştır. Tamamı için Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1290–1301, TBMM Basımevi, Ankara 1980

Levent Şahverdi Arşivi

safhaya girmişti. En sonunda müttefikler cephe alarak inkıtaya uğratmakla bizi tehdit ettiler.(...) İngilizler Trakya, Adalar, Suriye hududu ve Musul'u yekpare bir mesele olarak bize tasdik ettirmek istiyorlardı. Delegasyonumuz bütün enerjisini bu konuya yoğunlaştırıp onların ittifakını bozmak istedi. Ancak bunda muvaffakiyet sağlamak kolay değildi..."[783]

İsmet Paşa devam eder: "... Malî ve iktisadî meselelerde baştan beri ihtilâflı kaldık. Borçlarımız Berlin Muahedesinden beri ayrılan memleketlere taksim olunacakken olunmadı. Harb-i Umumîde yaptığımız borçların Suriye ve Irak'a taksimini kabul etmediler. Sebepleri malî değil siyasî idi. Harpten mağlûp çıktınız, borçlarınızı bize yüklemek istiyorsunuz, diyorlardı. Biz de cevaben: Harb-i Umumîyi yapmış olan İmparatorluğa Suriye ve Irak da dahildi. Bu İmparatorluk şimdi parçalandığına göre, herkes borç hissesini kabul etmelidir. Mesuliyet meselesini Osmanlı İmparatorluğu ile görüşünüz. Suriye ve Irak'ta devlete ait olmayan emlâki hususiye ve hazine-i hassa emlâkini tanımak istemediler. Sonra mütarekede İstanbul hükûmetinin yaptığı mukavelelerin tarafımızdan tasdikini de istediler, ihtilâflı kaldı..."[784]

"... Tamirat mevzuunda isteğimizi dikkate almayarak iki taraf tebaasının zararlarından bahsettiler. Müttefikler tebealarının zararlarını telâfi için on milyon liraya kadar indiler. Yunan işgalinin sebep olduğu tamirat parasını dört milyon altın olarak istemiştik. Yunanlılar da tehcir edilen Hıristiyanların emlâk ve arazi bedeli olarak mesarif namı altında bir çok para istemişlerdi. Müttefikler Yunanlıların tamirat parasını karşılıklı bağışlamak şeklinde halletmek istediklerini ifade ettiler. Bunda da ihtilâf halindeyiz."[785]

".... Adli kapitülâsyonlarda mütekabiliyet esasına göre mukavele yaparız, en serbest hükümleri de kabul ederiz, fakat başkasını kabul edemeyiz, dedik. Kapitülâsyonlarda haksızlık olduğunu esasen onlar da kabul ediyorlar, ancak bir intikal devresi istiyorlar. Sizin memleketinize bir çok sermaye girmiştir. Bu sermaye mevcut kapitülâsyonlar esasına istinaden gelmişti. Bu usule göre sermaye getirin dediniz, biz de getirdik. Bunu kaldırırsanız ne yapacağız? Dört beş senelik bir geçiş

783 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1292
784 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1293
785 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1293

Levent Şahverdi Arşivi

kabul ediniz; bu zaman içinde ecnebî şirketler, ya sisteminizi kabul eder veya çekilip giderler, diyorlardı. Kapitülâsyonları tadil ederek bu şekilde devamını istemişlerdi. Konsolos mahkemelerinden vazgeçip, bunun yerine belli yerlerde ecnebî hâkim usulünü teklif ettiler. Nihayetine kadar ihtilâf halinde kaldık. Onlar, evvelâ hâkim dediler, sonra hâkim vazifesi yapacak müşavir dediler. Müşavir namı altında hâkim vazifesi gördürüyorlar..."[786]

Müttefikler taktik değiştirip sorunun tamamını tek projeye indirmişlerdi. İsmet Paşa devam eder: "... Maksatları, ihtilâf halinde bulunduğu meseleler kabul edilmeyip konferansı inkıtaa götürürlerse, kendileri mes'ul olmayacaktı. Bütün devletlerin ayrı ayrı meseleleri olmayıp Türkiye ile insaniyet namına kül olarak dâvaları vardır. Hakikatte bir devletin ihtilâfı yüzünden konferans inkıtaa uğramış ise, o devletin adı görünmeyecek, ihtilâf umuma ait olacak, bu yüzden bir harp çıkacak olursa, devletler umumî menfaatleri namına harp etmiş olacaklar; mes'ul de Türkiye olacaktı..."[787] Heyetimiz son projeyi inceleyince çözülmiş konuların bile değiştirildiğini gördü. İhtilâflı sorunlar kendi istedikleri şekilde dahil edilmiş, diğer devletleri tatmin edecek tadilât yapılmıştı. Konferans kesilirse diğer milletlerin hakkını korumak için silâha sarılma bahanesi hazırlanacaktı. İsmet Paşa devamla:

"... Bu muahedenin son şekli budur diye Ankara'ya götürmek muhakkak bir inkıta ve belki harp sebebi olur dedik. Niçin dediler? Çünkü bu ağır projeyi Ankara'ya götürdüğümüzde, üzerinde konuşulacağını söylesek bile bize inanmazlar, neticesi harp olur, dedik. Bunun üzerine telâşlandılar, verdiğimiz proje ültimatom değildir, üzerinde konuşabiliriz, dediler. Müttefikler, hangi meselenin bizim için diğerlerinden daha mühim olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. Halbuki her mesele kendi sahasında hayatî değerdeydi ve hiç bir fark görmediğimiz için zannediyorladı ki, malî ve iktisadî meseleler bizim için ehemmiyetli olabilir. Bunları kabul ettirebiliriz, sanıyorlardı.

786 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1294 vd. Lozan Konferansının en problemli konularının başında Kapitülasyonlar gelir.. Kapitülasyon, Batılı devletler dışında ve Osmanlı Devletinde, geçici veya devamlı yaşayan hıristiyan tebanın yaşadığı devletin hüküm ve nüfuzuna tabi olmayıp, kendi elçi ve konsoloslarına tabi olma hakkını ifade etmiştir. Adli, idari ve mali haklar olarak verilmiş bu ayrıcalıklar, Osmanlı hükümdarının Hıristiyanların işleriyle uğraşmayı zül sayarak, bir nevi kibir ve tenezzülsüzlüğü icabı verilmiştir. *Bkz. M. Cemil, Lozan c. II, age. s. 27.*

787 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1294 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat hiçbiri, bilhassa İngiltere inkıta olur ve harp çıkarsa, kendine ait bir ihtilâftan değil, umumun menfaati için oldu, diyeceklerdi."[788]

Türk heyeti bazı konularda anlaşma umudu yaratarak, projenin tümü belli olduktan sonra yapılacak feragati öğrenmek istemişti. Bunu anlayan Lord Curzon, yağma yok, dedi.. Projeyi Ankara'ya götürüp bazı tadilâttan sonra imza edilmezse, hepsini yırtarız, tehdidini savurdu. İsmet Paşa, projeyi incelemek için bir hafta süre istedi. Sınırlar, adlî, malî ve iktisadî meselelerin bir iki noktası değişse de, tamirat ve arazi meselesi değişmiyordu. Eğer kesinti olur da harp çıkarsa bütün dünyaya Türkler hiç bir şeyde uyuşmuyor, sulh yapmaya gelmemiş havası yaratılacaktı.

Meclis zabıtlarına bakınca İsmet Paşa'nın pür dikkat ve merakla dinlendiğini görürüz. Sözlerinin sonuna geldi: "... Şu veya bu şekilde meseleyi halletmek imkânı var mıdır? Bunu iyice düşünmek lâzım. Kesintiyi Musul meselesine bağlamamak için muahedenin imzasından bir sene sonra İngilizlerle aramızda halletmeye bıraktık. Trakya'da 1913 hududunu kabul ettik. Malî meseleler ve tamirat meselesinde bazılarını kabul ederiz; fakat iktisadi meseleleri dışarda tutarak müzakere ederiz, dedik. Anlaşılan hususlar belli olduktan sonra, anlaşma olmıyanlar üzerinde müzakereye devam edilir. Halledilir veya edilmez. Muahedenin tamamı konuşulurken kendimizi inkıtaa bağlamıyacak bir yol üzerinde kalmalıydık. Eğer bir kısmını kabul etmezlerse, biz hiç bir kayıt altında değiliz deme hakkını muhafaza edebilmeliydik. Bunu da kendilerine söyledik..."[789]

İsmet Paşa 21 Şubat 1923 celsesinde oldukça geniş açıklama yapmıştı. Ancak delegasyon konferansa tekrar katılacak mı, katılmayacak mıydı? Katılırsa hangi yol izlenecekti? Bu konulara elbette Vekiller Heyeti (hükümet) karar verecekti. Heyetimize verilen sulh projesine karşı hükûmet ile murahhas heyeti karşı proje hazırladılar. Ancak bu proje Mecliste görüşülmeden uygulanamazdı. 27 Şubat 1923 celsesinde hükümetin hazırladığı bu proje görüşülmeye başlandı. Oturumu yöneten Ali Fuat Paşa, ilk sözü Başvekil Rauf Bey'e verdi, o da açıklamayı İsmet Paşa'nın yapacağını arzetti.[790] Hükümetin tesbit ettiği nihai

788 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1295 vd.

789 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1296 vd.

790 *Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın Lozan Konferansının hudutların tesbiti ile alakalı izahatı ve münkati bulunan Konferansın tekrar açılması halinde Heyeti Murah-*

Levent Şahverdi Arşivi

kararı açıklamak üzere kürsüye gelen İsmet Paşa izlenecek stratejiyi şöyle açıkladı:

"... Heyet-i Vekile, bizi asla tatmin etmeyen bu muahedenin reddolunması ile konferansın sona ereceğini görmüştür. Bu kesinti, sulh imkânını bertaraf ve harp ilânını davet edebilir. Bunun yerine sulhu aramak için alınacak bir karar, bir çare var mı, bunu tetkik ettik. Böyle bir çare için sınırlar, malî, iktisadî ve idarî meselelerin hangilerinde müttefiklere müsait bir yol takip edebiliriz. Gerçi bunların hepsi bizim için mühimdir; bütün cihana karşı bunlarda mücadele ve ısrar etmişizdir. Konferans, tarafların mutabakatı ile imzalanacak bir muahedeyi, taleplerimizi sonuna kadar almak azmiyle yaptığımız mücadele şeklinde geçti. Bunun üzerine yeni safha doğdu. Malî, iktisadî ve idarî meselelerde ya müttefikleri tatmine müsait görünelim veya onlar üzerinde ısrar edelim. *Sonradan düşündük ki, elde edeceğimiz hudut, daha büyük ve daha geniş bir vatanda hayatımız garantili ve güvende olmayacaksa, esaslı bir Türk vatanı neresi olacaksa onun dahilinde hür ve müstakil bir millet gibi yaşamayı tercih edelim.* Bu esastan yürüyerek şu neticeye vardık: Arazi meselesinde Misak-ı Millî ile kabili telif bir hal şekli bularak müttefikleri tatmin edelim; bu itilâfkâr hareketimize mukabil, malî, iktisadî ve idarî meselelerde yeniden teşebbüse geçerek menfaatlerimizi azamî derecede temine çalışalım..."[791]

İsmet Paşa hükümetin görüşünü dahası can alıcı nokta olan Misak-ı Milli ve Musul meselesini şöyle açıkladı: "... Arazi meselesinde Misak-ı Millî ile menfaatlerimizi âzamî surette telif edecek bir hal sureti bularak bununla müttefiklerin teklifine yaklaşmak, diğer meselelerde hayatî menfaatlerimizi temin edecek tadilâtla yeniden teşebbüse geçmek." (...) Heyet-i Vekilede Musul meselesi hakkında düşündüğümüz de şudur: "... Musul vilâyetinin hallini bir sene içinde İngiltere ile halletmek üzere tâlik ediyoruz; mutabakat olmazsa, Milletler Cemiyetine müracaat ederek müttefiklerin nokta-i nazarına yaklaşmak istiyoruz. Heyet-i Celile tekliflerimizi kabul eder diğer meseleleri de tasvip ederse, sulh teşebbüsüne devam edeceğiz.(...) Konferansın inkıtaya uğraması harbi davet etmezden evvel dahil ve harice karşı sulh imkânını

hasaca takip olunacak strateji esaslarının tesbiti. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1304 vd., 200. inikat birinci celse.

791 (Vurgular bize ait) Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1305 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

yeniden teminde aradığımız yol; arazi meselesini müzakere ederek diğerlerine yeniden başlamaktır. Olabilir ki malî, iktisadî ve idarî meselelerde çıkarlarımız akamete uğrar. O zaman biz kendi vicdanımıza ve dünyaya karşı her fedakârlığı yaptığımız halde, bu adamların maksadı belli olmuştur; eskisi gibi bize hayat hakkı vermiyorlar, deriz. Heyet-i celilenize teklif ettiğimiz mesele şudur: Mesaili araziye, iktisadiye ve idariye bakımından hiçbir noktadan bizi tatmin etmiyorlar. Kâmilen reddetmek elinizdedir. Yeniden sulh imkânını aramak lâzımdır. Sulh imkânını aramak için şunda fedakârlık edebilir, şunda edemeyiz diye bir karar vermek lâzımdır. Maruzatım bundan ibarettir..."[792]

5. Hüseyin Avni ve Lozan

İsmet Paşa'nın konuşmasında Musul Misak-ı Milli sınırları dışında bir belirsizliğe terkedilmiş görünür. Muhalif gruptan Yusuf Ziya Bey (Bitlis), Tunalı Hilmi (Bolu), Hüseyin Avni (Erzurum), Emin Bey (Bursa), Durak Bey (Erzurum), Sırrı ve Selahaddin Beylerin tepkisi görünür cinstendi. İsmet Paşa'dan sonra Erzurum Mebusu Hüseyin Avni kürsüye geldi:

"... Vekiller heyeti kendi efkârını bize gösterecekti. Konuşulan yalnız haricî meseleler değildir. Buraya bütün Vekiller geleceklerdi. Murahhas heyeti avdetten sonra artık sıfatını kaybetmiştir. Maliye işlerinde Maliye Vekilinin gönderdiği murahhası ile müşaviri memleketin iktisadiyatı hakkında elde ettiği nedir? Buraya gelecek, son sözü söyliyecek, bizden veçhe alacaktı. Paşayı ben dinledim, siz de dinlediniz. Şimdi soruyorum, ne dinlediniz, efendiler? Maliye hakkında Avrupalılar ne düşünüyormuş, sonu ne olacakmış? Bu müzakereler böyle devam etmez!. Proje okunur, Vekiller sıra ile deruhte ettikleri hususlarda yalnız bugün için değil, elli sene sonra için ne gibi fikir aldıklarını, tehlikeleri gösterir, biz de onu anlıyarak karar veririz..."

"... Cemiyet-i Akvam İngiliz şûrasından başka birşey değildir.... Eğer aczimiz varsa resmen verdiğimizi ilan edelim. Kendimizi aldatmayalım efendiler... İngilizlerden Mısır'ı aldınız, Kıbrıs'ı aldınız mı efendiler? Musul'u bugün sana vermeyenler yarın niçin versin?... Şimdi efendiler, eğer feda etmek icab ediyorsa millete yalancı bir sulh, yarım bir sulh getirmeyiniz.. Bir sene sonra Cemiyet-i Akvam vermezse harp edeceğim diye aldatmayınız..."[793]

792 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1306 vd.
793 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1307 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Devam eder Hüseyin Avni: "... Vekiller Heyeti veya Meclis, Misak-ı Millîden zerre kadar feda ederse, namusu millî adına çekilip gitmelidir. Bugün Trakya'nın mânâsı kalmamıştır. Musul'u veremeyiz. Biz harbe atıldığımız zaman daha zayıftık. Bugün elimizde ordumuz bulunduktan sonra böyle aşağılanmak istemeyiz. İsmet Paşa'dan ricam şudur: Askerî fikirlerini hürmetle dinlerim. Fakat iktisadî müdafaalarını dinleyemem. Malî fikirlerini hiç dinlemem. Adlî meselelerde Adliye Vekili malî meselelerde Maliye Vekili karşımıza çıkmalı, hem müşavirleriyle bizi ikna edecek şekilde çıkmalıdır. Bugün bu kadar kâfi, gidip hazırlansınlar ve öyle gelsinler. Eğer daha fazla hazırlanamıyorlarsa, mevkilerini yeni adamlara terketsinler...."[794]

İkinci Grubun tavrı Hüseyin Avni Bey'in sözleriyle belli olmuş gibiydi. Sıra Mersin Mebusu Selâhaddin Bey'e (Köseoğlu) geldi. O zaten kökten karşıydı. Şöyle konuşur: "... Elimize verilen proje zaten yanlıştır. Hangi noktasına el sürsek insan müteessir oluyor. Maksadım bu değil vatan meselesidir. Elimize verilen bu kağıt parçasıyla, ne ecnebilerin hakikî teklifini, ne de arkadaşlarımızın kabul ettiği şeyi göremiyorum. Bununla beraber bugün teklif edildiği gibi meselelerin bir kısmını tây edelim (kaldıralım), bir kısmı üzerinde el kaldıralım, bendenizce bu doğru bir yol değildir. Yetmiş gün müzakereden sonra konferansın neden birdenbire kapandığının izahını rica ederim. Ancak ondan sonra meseleyi tartışabiliriz..."[795]

Lozan aleyhinde oluşan düşünceleri dile getiren Hüseyin Avni ile Selahaddin Bey'e göre, müttefiklerin projesi, en azından Lozan'da geçen süre kadar TBMM'de görüşülmeli, gerekirse yetmiş gün daha tartışılmalıydı. Kapalı kapılar ardında Misak-ı Millîden taviz veriliyor, fırıldak çevriliyordu. Emrivaki karşısında kalınacağı için hükûmete ve murahhas heyetine güvenmiyorlardı. İkinci Grup'un kuşku ve öfkesini hükümet adına Rauf Bey dağıtabilirdi. Sözü o aldı.

6. Rauf Bey'in Lozan savunması

Rauf Bey, önce Hüseyin Avni'nin sözlerinini ele aldı: "... Hüseyin Avni Bey Hariciye Vekili ve Murahhas Heyeti Reisinin buradaki beyanatını Misak-ı Millîyi muhil, şurayı burayı terketmek şeklinde telâkki buyurdular. Böyle bir şey yoktur. İsmet Paşa'nın sarahaten

794 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1307 vd.
795 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1311 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

arzettiği nokta, projeler tetkik edildikten sonra heyet-i umumiyesi itibariyle kabul değildir. Şu fedakârlık bu fedakarlık yapılıyor demek insafla bağdaşmaz Projenin heyeti umumiyesi kabul olunmazsa diğer bir tedbir vardır. Karar verip harbe başlamak... Arkadaşlar, bu ikisi arasındaki fark o kadar mühim, o kadar hayatî bir nokta ki, birinden birine intikal etmeden evvel çok düşünmek, hem kendi vicdanlarımızı, hem hariç ve dahilin nokta-i nazarını tatminen karar vermek lâzımdır. Projeleri takdim ederiz, hiç şüphe yok bizim için zahmet, müşkül veya sizden saklanması gibi bir ciheti yoktur. Projeyi almak için onbeş gün beklemek lâzımdır. Tehirine karar verirseniz on beş gün daha intizar edersiniz..."[796]

Rauf Bey'in sözleri muhalif kanadı tatmin etmiyor, O konuşurken *"Adalar'ı unuttuk, Misak-ı Milliyi uyuttuk"* gürültüleri yükseliyordu; konuşmaya güçlükle devam edebildi: "... Meseleyi heyeti vekileniz, vaziyeti umumiyesiyle tetkik etti. Bu tetkikata esas olan cihet, murahhas heyetimizin yetmiş küsur gün konferansta en kat'î teşebbüsler neticesinde edindiği fikirdir. O fikir üzerinde mukabil proje düşünüldü. (...) Heyetimiz diyor ki: "Her türlü mesaimize rağmen elde ettiğimiz malûmata, tekmil aczimizle beraber kendimize inanarak en yüksek mesaiyi sarfettik. Bize iktisadî istiklâl vermiyecekleri anlaşıldı. Sonuna kadar dayandık!.. Arkadaşlar, bu kadar dayandıktan sonra Meclisin tasvibine iktiran eden hükûmetin bir kararı vardı. O karar da elde olduğu halde murahhas heyetimiz bizim nokta-i nazarımızdan sulh yapma imkânı olmadığını görünce, son bir teşebbüs olarak ve hiç bir taahhüdü tazammun etmeden filân şeyleri kabul edebiliriz, fakat siz de kalan şeyleri tadil ediniz, dediler. Heyetimiz müttefiklerin kanaatlerini anladıktan sonra yurda döndüler. Getirdikleri fikir şudur: Mesele arazi üzerinde katiyet kesbetmiştir. Bunu tarif etmek lâzım gelirse, cenupta Musul ve şimalde Karaağaç istasyonu diyebiliriz."[797]

Rauf Bey konuşurken sataşmalar oluyordu: "Yalnız Vekil olarak değil, mebus olarak da müzakerelerde bulunmak vazifemdir, beni kırk sekiz gün isticvap etseniz de terketmiyeceğim." Muhalifler için önemli nokta İngilizlerle anlaşmaya varılamazsa Musul işi ne olacaktı?. Cemiyet-i Akvamdan netice çıkacağına inanılmıyordu. Sulh olmıyacak!

796 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1312 vd.
797 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1313 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

diye laf atanlara Rauf Bey: "Biz harbi sulh için yaparız, sulhü harp için yapmayız. Fevzi Paşa, ordumuzun hazır olduğunu söyledi. Maliye Vekilimiz milletin her fedakârlığı yapacağını ifade etti. Bizim için de lâzım olan bu ikisidir. Düşünülecek nokta, harbe girildiği takdirde, kâr mı ederiz, zarar mı ederiz? Harp ne kadar sürer? Neticesi ne olabilir, sualidir." (...) "Biz herşeyi düşünerek mukabil projemizi müzakere ettik. Karaağaç'tan sarfı nazar ederek, Musul tâlik edilerek, harp imkânı elde tutularak sulha teşebbüs etmek. Bu kanaatimizdir, bundan sulh da çıkmayabilir. Vereceğimiz karar öyle hayatî bir karar ki, ondan evvel herkesin kalbindeki şüpheleri, bizim kadar vaziyeti göremiyecek olanları her fedakârlığın yapıldığına ikna ederek, Allah'ın inayeti ile neticeyi almaya teşebbüs etmektir. İşte heyet-i vekilenin düşüncesi budur. Yoksa biz size Karaağacı verdik, Musul'u bıraktık, kapitülâsyonların şu kısmını kabul ettik, demedik. Umumî mütalâa bildirdik. İsterseniz projeyi tashih eder, Meclis-i Âlinize getiririz. Encümenlere havale eder konuşursunuz. Her mütehassıs encümen çalışmalı, tetkik ve tahlil etmeli; kabul veya reddetmelidir. Fakat muahede projesini tasvip ettiğiniz takdirde, proje üzerinde hakkınız kalmaz. "[798]

Rauf Bey konuşurken Hüseyin Avni laf atmıştı: ***"Aflarına mağruren iş görmek için değil, iskandil için buraya gelmişler. Eğer iskandil için gelmişlerse, dönsünler, gitsinler. Bunlar burada bahis mevzuu olacak meseleler değildir, vatanî meseleleri konuşsunlar..."***

Rauf Bey bu sözlerin altında kalmadı: "... Hüseyin Avni Bey'in hissiyatını bilmekle beraber, karşısındaki kimselerin de aynı hassasiyette ve kendisi kadar vatanperver olduğumun aksini isbat edecek kimse göremiyorum. Biz buraya *iskandil etmeğe* değil, demir atmağa geldik. Bu limanda bizim hissemiz vardır. Hariciye Vekili de heyeti murahhasa reisi sıfatıyla izahat verdi. Ona da itiraz ettiler. Yalnız mesaili hariciye ve askeriyeden bahsetsin, onu dinleriz; gerisini Vekiller bahsetsin dediler. Heyet-i Vekile Reisini kendileri rekzedip, müşterek vazifelerinden mesul tuttular. Yüz defa bağırdınız, Heyet-i Vekile Reisi buraya iskandil etmeğe mi geldi? Gitsin tekrar gelsin, diyor beyefendi! Biz vazife ve vatan hizmetiyle iftihar ederiz, fakat bizimle dalga geçilmeye tahammül edemeyiz... Burada ciddî meseleler konuşuyor, altı yüz senelik

798 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1313 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

maziyi tasfiye ediyoruz. İşin şakaya gelmeyeceğini Hüseyin Avni Bey kadar ben de bilirim. Hiç birimizin vatanperverliği diğerinden üstün değildir!.."

7. Mustafa Kemal Paşa kürsüde

Rauf Bey'in söz düellosu ve performansını da geriden izleyen Mustafa Kemal, müdahele ederek ve meselenin soğukkanlı görüşülmesini söyliyerek, herkesi sükûnete davet etti. Millî gayeyi temin için her vasıtaya müracaat edildiğini, bunda muvaffak olunamayınca, kat'î bir muzafferiyete ihtiyaç hasıl olduğunu, murahhas heyetimizin davet üzerine Lozan'a gittiğini, konferansın haftalarca sürdüğünü, neticede bazıları görüşülmüş ve bazıları görüşülmemiş bir sulh projesi verdiklerini hatırlatarak şunları söyledi:

"... Bu proje muhteviyatı itibariyle murahhas heyetimiz ve hiç birimiz tarafından kabule şayan değildi. Bununla beraber içinde kabul edilebilecek noktalar da mevcuttu. Murahhas heyetimiz bu tekliften istifade ile hükûmet merkezine gelmiş ve vaziyeti Heyet-i Vekileye anlatarak yeniden talimat istemiştir. Yoksa murahhas heyetimiz, kendisinin kabul ettiği bir projeyi heyet-i celilenize kabul ettirmek üzere huzurunuza çıkmadı. Murahhas heyetimiz yeni talimat için Heyet-i Vekileye izahat verdikten sonra, bir karar vermek mecburiyetinde kalındı. Bu karar, ya müzakereleri kesip askeri harekâta başlamak veya bu kararı tehir ederek başka bir zeminde tekrar sulh talebine imkân aramaktır. Heyet-i Vekilenin, murahhas heyeti ile bu nokta üzerinde görüştükten sonra vardığı karar, mutavassıt bir zemin üzerinde İtilâf devletlerinden tekrar sulh talep etmektir. Ancak bu zemin bazı mühim noktaları ihtiva ediyor. Heyet-i Vekile sizleri haberdar etmeden mukabil bir proje ile heyeti murahhasayı göndermeğe cesaret edemedi. Binaenaleyh burada yapılacak şey bu projenin teferruatını müzakere etmek değil, esaslı bir iki noktaya karar vermektir. O iki noktaya karar verdikten sonra onun teferruatı üzerine heyet-i celilenizin şimdiden işgaline lüzum yoktur. Onu heyet-i vekile, murahhas heyeti veya her hangi bir heyet yapabilir. Fakat onların yapamıyacağı bir şey varsa, o da hudut meselesidir. Murahhas heyeti Vekiller Heyeti ile müttefikan kararını vermiş bulunuyor. O karar da arazî meselesinde bazı muaddel şekiller kabul ederek ve bunun muhteviyatından bazılarını tamamen ihraç ederek üst tarafını imza etmek suretiyle sulha ulaşmaktır..."[799]

799 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1317 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, İkinci Grubun Misak-ı Milli üzerindeki hassasiyetini görüyor, konu harp veya sulh meselesinde düğümleniyordu. Musul meselesini Misak-ı Milli bağlamıyla şöyle bütünleştirdi: "... *Misak-ı Milli şu hat bu hat diye bir hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey, milletin menfaati ve Heyeti Celilenin isabet-i hazırasıdır.(...) Suhuletle düşününce anlarız ki, Musul'u vermemekte ısrar edersek muharebeye dahil oluruz. Musul meselesini bir seneye kadar halletmek üzere tâlik edip sulhe geçmek ve muharebeyi kabul etmemek mümkün müdür? Kabil midir, faydalı mıdır? Bunu suhuletle muhakeme edebiliriz. Lüzum görürseniz Musul meselesini müsbet veya menfi bir surette hallederiz. Menfaatımız ve âtimiz bunu iktiza ediyor diye bir karar verirseniz, o zaman vaziyet taayyün eder. O zaman bunu alır, teferruatı ile tetkik eder, kararınızı verirsiniz.*

(...) Musul meselesini bir sene sonraya tâlik etmek ondan vazgeçmek değildir. Belki bunu elde etmek için daha kuvvetli olacağımız zamanı beklemektir. Bugün sulh yaparız, bir ay iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat Musul meselesini bugün halletmek istersek, karşımıza yalnız İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon değil bütün dünya çıkacaktır. Yalnız kaldığımızda İngilizlerle karşılaşacağız. Bunda menfaat var mıdır? Yok mudur? Bunu meydana çıkarmak gayet kolaydır. Mesele bu değildir. Sulh müzakerelerinde mutavassıt teklifin can alıcı noktasına karar vermektir. Musul meselesini bugün halledeceğiz ordumuzu yürüteceğiz, dersek, kolaylıkla almak mümkündür. Fakat Musul'u aldıktan sonra muharebenin hitam bulacağına güvenemeyiz. Çünkü orada bir harp cephesi açmış olacağız. Sözümün sonu şudur: Heyet-i Vekileyi kendi mesuliyeti dahilinde murahhas heyetine yeniden talimat verip vazifesine devam ettirmek veya menedip harbe başlamaktır..."[800]

8. İsmet Paşa'ya soru yağmuru

1 Mart oturumu andlaşmanın fasıl fasıl görüşülmesi için bugüne tehir edilmişti. Görüşmelere 2 Mart 1923 günü kaldığı yerden devam edildi. Usül tartışmaları ardından Rıza Nur'a söz verildi. Lozan'da özellikle tâbiiyet, ekalliyetler, Patrikhane, harp esirleri, adlî kapitülâsyonlar ve af konularıyla yakından meşgul olan Rıza Nur, şu açıklamalarda bulundu:

"... *İngilizler kendi menfaatlerini ve harp zamanında kendileriyle hare-*

800 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. III, s. 1318 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

ket eden, Amerika ve Japonya gibi daha sonra Avrupa'da bîtaraf olarak kalanları, Ermeniler, Keldâni ve Asûri gibi grupları önümüze sürdüler. Lord Curzon dahil hepsi bize hücum ettiler. Hepsine mukavemet gösterdik. Evvelâ karşımıza Sévres Muahedesiyle çıkanlar, aleyhimize yeni maddeler ilâve ettiler. Bunların hepsine göğüs gerip devreyi atlattık. Baktılar ki olmuyor, bir intikal devresi olsun, birden serbestiye geçilemez dediler. Biz geçilir dedik. İş inatlaşmaya girdi. Daha ileriye gidemedik. Nihayet bir proje verdiler ki, içinde üç kısım vardır. Bir kısmı halledilebilen, bir kısmı muallâkta kalanlar, bir kısmı ise yapmamız için elimize verilen hiç bilmediğimiz mevaddır..."[801]

Üç saata yakın uzun ve ayrıntılı bir konuşma yapan Rıza Nur da muhalifleri tatmin etmişe benzemiyordu. Oturum ertesi güne bırakıldı. 3 Mart 1923 Cumartesi günü Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) mali konularda bilgi verecekti, ancak Hüseyin Avni, Çolak Selahaddin ve Ali Şükrü Bey, tekrar usül tartışması açtılar. Kafalarında delegasyonun gizli planlar yürüttüğü vehmi dolaşıyordu.[802] Hasan Bey, İngiltere'ye sipariş edilen harp gemilerinin bedelleri, (el konulan Sultan Osman ve Orhaniye gemileri), Yunanlıların vereceği tazminat ve Hicaz demiryollarının devri üzerinde konuşurken soru yağmuruna tutuldu. Daha sonra İsmet Paşa kürsüye geldi; harp esirleri, mezarlıklar, Boğazlar, Trakya ve Suriye hududuna temas etti: "... Bizim teklif ettiğimiz hudut, 2 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesinde belirlenen huduttur. Müttefikler Suriye hududunu itilâfnamenin bu hududa ait kısmını almışlardır. Halbuki bu itilâfnamede İskenderun, Antakya ve Türk ekseriyeti ile meskûn yerlere dair bir takım haklar vardır. Biz bu haklarımızı muhafaza edeceğiz. Irak hududu hakkındaki teklifimiz, muahedenin tasdikinden bir sene sonra Türkiye ile İngiltere arasında dostane halledilecek, anlaşma olmadığı takdirde Cemiyet-i Akvama gidilecektir."[803]

Oturumları yöneten Ali Fuat Paşa İkinci Grubun zihinsel saplantılarını anılarında yazmıştır: "... İsmet Paşa'nın konuşması Meclisin

801 *Bkz. Lozan Sulh muahedesinin fasıl fasıl müzakeresi.* TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 4–27 vd.

802 Lozan konferansında takip olunacak iktisadi ve mali meseleler ile, arziye ve siyasiyedeki esasat hakkında müzakeret. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 4–10 vd.

803 İsmet Paşa'nın açıklamaları yorgunluk işareti vermişti. Hacı Şükrü Efendi, "Yetişir Paşam yetişir, artık kafa kalmadı" diye serzenişte bulunur. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 69 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

havasına uygun düşmemiş; Rauf Bey Meclisi anlayışlı mecraya getirememiş, nihayet Gâzi'nin müdahalesi gelmişti. Hükûmet, haklı olarak hazırladığı projeyi aynen Meclise getirip tartışılmasını istemiyor; münderecatının ifşa edilip Müttefikler karşısında kımıldayamaz hale düşmemizden çekiniyordu. İkinci Grup ise kendilerinden bir şeyler gizleniyor telâkkisine kapılmıştı... Ayrıca müzakereler gecikirse, Trakya, İstanbul, Boğaz civarında çıkacak bir hâdise harp halini davet edebilirdi. Yunanlılar kendine çeki düzen verecek zamanı bulmuş, İstanbul'a yürüme cesareti kazanmıştı. Boğazların şarkında kalan ordumuz, muhtemel bir harekatı durdurmakta zorlanabilirdi. (...) Hükûmet, bir an önce müttefiklerle müzakereye başlamak istiyordu. Muhalifler, Misak-ı Millîden bir şey feda etmek şöyle dursun fazlasını koparmak istiyor, Meclisi feshedip seçime gitmeyi bile düşünüyordu."[804]

4 Mart 1923 Pazar günü Ali Fuat Paşa tarafından açılan oturum, İsmet Paşa'yı soru yağmuruna tutarak sıkıştırma oturumu halinde cereyan edecektir. İsmet Paşa ile mebuslar arasında ilginç söz düelloları yaşanır ki, bazılarını zabıtlardan verebiliriz:[805]

İzmit Mebusu Sırrı Bey: *Paşam, bütün siyasî münakaşalar esnasında eğer Trakya ve İstanbul'da millî hükûmet bulunmasaydı, daha cesur davranacağımızı ümit eder miydiniz?*

İsmet Paşa: "... Eğer İstanbul ve Trakya'da varlığımız olmasa, bugünkünden daha zayıf olurduk. Millet ve cihan önünde Yunanlıların İstanbul ve Trakya'da kalmış oldukları anlaşılırdı. Mudanya mukavelesi ile Trakya'nın tasarrufunu bir emri vâki olarak almış olduğumuzdan konferansta Trakya'dan hiç bahsedilmedi. Aksi vâki olsaydı, müzakere İstanbul kapısından başlıyacaktı. Diyebilirlerdi ki, Trakya ve İstanbul'u mu alırsınız, yoksa sulh şartlarını mı tasdik edersiniz? Meclisimizi ve hükûmetimizi daha ziyade tazyik altında bulunduracaklardı. Sulh şartlarını tasdik ettiğimiz zaman İstanbul ve Trakya'yı almıyor, veriyorlar diyeceklerdi. Bütün konferans esnasında siyaseten İstanbul ve Trakya'nın tasarrufuna ait tek harf geçmemiştir."

Sırrı Bey (Bellioğlu): *Son dakikada verilen notada bazı maddeleri*

804 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, s, 322 Temel 2007

805 Lozan Konferansındaki tekalifi sulhuye üzerine İcra Vekilleri Heyeti Hüseyin Rauf Bey, Hariciye Vekili İsmet Paşa ve Sulh Heyeti Murahhasa müşavirlerinden Diyarbekir Mebusu Zlüfü Beyin izahatı. Bkz. TBMM GCZ., c. IV, s. 74 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

kabul ve bazılarını reddeden bir teklifte bulundunuz. Bu teklifi yaparken Heyeti Vekileden salâhiyet aldınız mı?

İsmet Paşa: "... Malumunuz ben başmurahhasım. Elimde talimat vardı, değil teklif dermeyan etmek imza eder gelirdim. Günlerce müzakere edilerek karar verdiğiniz maddelerin on beş mislini biz yirmi dört saat içinde alıp vermişizdir. Tamamen salâhiyetim dahilinde idi. Yalnız bir şey vardı. Benim salâhiyeti tatbik hususunda ittihaz ettiğim hattı hareket, hükûmet ve Meclisin kararlarına muvafık mıydı, değil miydi? Bu bizim dirayetimize muhavvel bir şeydi. Bunu da takdir edersiniz, eğer verdiğiniz salâhiyeti anlıyarak tatbik etmiş isek, tasvip edeceksiniz, onu anlıyacağım."

Sırrı Bey (Bellioğlu): *Bu maddeleri tesbit ederken müşavirlerin fikirlerini aldınız mı?*

İsmet Paşa: Murahhas ve müşavirlerimle görüştüm, onların fikirlerini almağa ehemmiyet verdim. Bir müşavir kendi mütaleasının dinlenilmediği kanaatinde ise, bunu bana yazarak verir ki; yaptığınız hattı hareket görüşümüze mugayirdir. Şükranla söylerim ki, hiç bir müşavirimiz dinlenmediğini ifade edecek bir vesikaya malik değildir. Hepsini dinledim, onların kanaatleri haricinde hiç bir şey yapmadım.

Sırrı Bey: *Anlıyorum ki, projeyi vermezden evvel kendilerini haberdar ettiniz, kabul ettikleri hakkında bir imza verdiler mi?*

İsmet Paşa: Her müşavirler içtimaının, Meclis içtimaı gibi zaptını tutmuş değiliz. 4 Şubat sabahı bir teklif yapmıştım. O gece müşavirlerle beraber sabaha kadar çalıştık.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya: *Şark hudutlarımızda alâkadarlarla yaptığımız muahedelerin bahis mevzuu edilerek alelûsul İtilâf devletlerine tasdik ve tekit ettirilmesi lâzımeden iken, bahis mevzuu edilmemesi ve tasdik edilmesine tevessül olunmama sebebi nedir? Bu cihetin konferansa gidilirken mevzuu bahis edilmemesi, tashihine tevessül olunmaması esbap ve hikmeti neden ibarettir?*

İsmet Paşa: "... Elimizde bulunan projede Müttefiklerin diğer devletlerle yaptığı muahedeleri tasdik etmeyi bize teklif ediyorlardı. Almanlarla, Avusturyalılarla ve Bulgarlarla, buna mukabil bizim de Şarktaki hükûmetlerle yaptığımız muahedeleri tasdik ettirmek hatıra gelmiştir. Bunu ben bahis mevzuu etmedim. Sebebi şudur: Ruslarla İtilâf devletleri arasındaki münasebetler henüz tanzim olunmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Cenup hudutlarımızda gayri tabiî duruma gelince, Konferansın ilk gününde hissettiğimiz şekil şu idi: İngilizler, müzakereye başlamazdan evvel cephe vahdetini temin etmek istediler. Diğer devletlerle konuştular. Aralarında taksimin esas hatlarını tayin etmeğe çalıştılar. İtalya'nın işgalinde bulunan adalar, Ankara itilâfnamesi ile Suriye hududu ve Musul meselesi olarak üç devlet aralarında birleştiler. İstediler ki her üç meseleyi birden konuşalım. Evet veya hayır cevabıyla konferansı bitirsinler. Bu vaziyette hallolunacak yalnız Musul meselesi vardır. Bütün kuvvetimizi Musul üzerine tevcih ettim. Mücadele gayet çetin oldu. İngilizler beklediler ki, diğer hudutları da bahis mevzuu edelim. Mevzuu bahis eder etmez kendi menfaatleri ile yakından alâkadar olduğu için hep beraber meseleyi reddetme kararı aldılar. Böyle gayri müsait bir vaziyete girmekten ihtiraz ettik. Neticede tuttuğumuz hattı hareketin selâmet ve isabeti teeyyüt etti."[806]

Konya Mebusu Refik Bey: *"Lozan'dan ayrılırken bilahara yapılan tekliften anlaşıldığı üzere, muhasımlarımızca kabul edilmemişken yine tarafımızdan aynı noktada sebat edilmesine hakiki sebep nedir?"*

İsmet Paşa: "... İnkıta zamanına kadar bazı teklifler verdik ve bunlar intaç edilmeden ayrıldık. Şimdi aynı teklifleri yapacağız. Esas hatları üzerinde çok şeyler görüşüldü. Hükûmette ve Mecliste tezahür eden fikirlere göre düşündüklerimizden daha vâsi surette tadilât yaptık. Bu tadilâtı yazılı olarak bildireceğiz. Ne düşündüğümüzü şimdi anlıyacaklar. Eğer eskisi gibi reddedecek olurlarsa, reddetmiş vaziyete onlar düşecekler. Biz projeyi vereceğiz. Kabul edip etmiyecekleri malûm değil. Biz ayrıldıktan sonra bütün matbuat sulh teşebbüslerinin hakiki olup olmadığını anlayacaktır. Hakikat ise teşebbüse devam edeceğiz, değilse vaziyet anlaşılacaktır. Şimdi Hariciye Vekili olarak makul bir sulh için son vesaite teşebbüs edeceğiz. Şu veya bu kadar ordu var yok demek, yahut sulh şu tarzda vardır yoktur demekten ziyade, teşebbüs etmek lâzımdır, kendi kanaatim, yeni bir teşebbüsle bu vaziyeti yeniden meydana çıkarmak lâzımdır."[807]

9. Rauf Bey tekrar kürsüde

İsmet Paşa'nın bu açıklamalarından sonra Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey kürsüye geldi (4 Mart 1923 Pazar). İsmet Paşa ile müşavirler ara-

806 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 75 vd.
807 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 79 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

sında bir ihtilâf olmadığına göre, boş yere zaman kaybedilmemeliydi. Lozan'da verilen mesaiyi şöyle özetledi: "... Murahhaslarımız bir noktaya gelip dayandılar. Misak-i Millînin aslî hatlarını temin etme imkânını bulamadılar. Bu vaziyet hasıl olunca ve müzakerelerin tatil edileceğini anlayınca bu hususta nokta-i nazarınız nedir? diye bize sordular. Ben de aynen sizlere arzetmek suretiyle ve heyet-i vekilenin görüşünü de okuyarak heyet-i âlinizin müttefikan kararına iktiran eden bir talimatı onlara göndermiştim. Bu talimattan sonra murahhas heyetimiz aynı esaslar üzerinde devam etmiş ve inkıtayı gördükten sonra hiç bir siyasî kaydı tazammun etmemek şartiyle hariç ve dahile sulh-perverliğimizi göstermek üzere beyanatta bulunmuştur. Bu kendi tabiî salâhiyetleri dahilinde bir şeydir."

Rauf Bey Musul meselesine geldi: "... Musul'un elimizden çıkması vatanımız için tehlikedir. Bu mıntaka hudutlarımıza dahil olmalıdır. Bugün murahhas heyetimizin kanaati, Musul üzerinde mutlak ve behemehal onu alacağız fikrinde ısrar edersek, ancak ordu ile onu almak imkânı vardır. Bunun siyaseten alınmasına imkân olmadığına kanidirler. Bize izah ettikleri zaman biz de kani olmuşuzdur. Eğer bir sene tehir eder, bu süre zarfında kuvvetle çalışırsak, vaziyeti idare edebileceğiz ve belki siyaseten bizim tarafa geçirme imkânı olabilir. Bugün askeri harekât yapmadan Musul'u almaya imkân yoktur."

Muhalifler içinde en hassas görüneni Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey idi. *"Bekleyelim, ayağımıza onlar gelsinler"* diye yerinden laf atınca Rauf Bey şu cevabı verdi: "Mudanya Mukavelesi Lozan Konferansı'nın neticesine kadardır. Bu neticeyi kabul etmemek için murahhas heyetimizin buraya avdet ve bizimle tetkik ve tahlil ederek bir karar verebilmek imkânını araştırmak için inkıta ifade edilmemiştir. "Eğer inkıta ifade edilmiş olsaydı, bugün harp halinde idik. Buna meydan vermemek için murahhas heyetimiz diğerlerine tekaddüm ederek inkıtaı ifade etmemiştir. Bu vaziyette gûya Lozan Konferansı hali içtimada fakat müzakerede değildir. Hukukî vaziyet budur. Şimdi bu hali uzatırsak ve gerek İstanbul'un içinde ve civarında vücutlarını Mudanya Mukavelesi ile kabul ettiğimiz ecnebî kuvvetlerin kalış müddetinin daha ziyade uzaması menfaatlerimizle kabili telif değildir. Bunları hudutlarımız haricine çıkarırsak daha kuvvetli olacağız ve bir sulh akdiyle Yunan ordusunu terhis ettirebilirsek, yalnız Musul

Levent Şahverdi Arşivi

kalacaktır. Musul için vaziyetimizi daha sükûnet ve kudretle tetkik edebileceğiz."

"(...) İstanbul'da ve hudutlarda her an bir hâdise zuhur edebilir ve bunu gayri mesul biri yaptı diyebilirler. İşte o zaman irademiz ne kadar katî olursa olsun askerî icaplar, memleketin selâmeti bizi harbe cebreder. Bunu sarih söylüyor, vatanıma ve size karşı her türlü mesuliyeti gözümün önünde görüyorum. Böyle bir tehlikenin tamiri kabil değildir. Bu itibarla bu müzakereleri uzatmayalım. Bugün bu muahedeyi atın ve harp edin derseniz, ona da taraftar değiliz. Yegâne hal sureti yeniden hazırladığımız mukabil projeyi ve müzakerenin başlamasını teklif etmek ve onda muvaffak olmağa çalışmaktır. Muvaffak olamazsak, artık harben nihayet vermek için heyet-i âlinize gelip anlatırız. Yâni bu noktanın heyet-i celilenizce makbul olup olmadığını bu müzakere neticesinde kullanacağınız kırmızı ve beyaz kağıtlarda göreceğiz..."[808]

10. Alçak herifler Musul'u satıyor

4 Mart 1923 Pazar gününün ikinci oturumunda Lozan'a müşavir gidenlerden Diyarbekir mebusu Zülfü Bey (Tiğrel) konuştu ve ardından Hüseyin Avni Bey kürsüye geldi. "Milletin aleyhine harbin devamını arzu eden kimsenin olmadığını fakat Sévr Muahedesi gibi bir sulhu da istemeyiz" diyerek söze başlayan Hüseyin Avni, Millî Mücadeledeki fedakârlıkları anlattıktan sonra, Rauf Bey'e cevap verdi:

"... Beş senelik bir harpten çıkmış millet, yavrusuyla evlâdıyla yanıyorken üç dört yüz bin kişilik bir ordu hazırlayan bu millet, bu Meclis ne oldu ki, memleketlerini istirdat, arazisine bir misli zam, evlâdını bir misli tezyid ettiği halde bugün yanlış hareket ediyor.... Karşımızdaki yegâne düşman İngilizlerdir, Musul meselesinin gideceği Cemiyet-i Akvam da İngilizlerin oyuncağıdır. Bu meseleyi bir sene sonraya bırakanlar yanlış diplomasi yolu tutmuştur. İngilizler Musul için bizimle harp etmiyecektir. Yunanlıları Trakya'ya sevkederse, İngilizlerin karşısına dikiliriz. İngilizler bu ufak muhakemeyi yapar, cihan harbine meydan vermez. Çünkü istediği şey gayet basittir... İstanbul'a taarruz da Yunanlıların haddi değildir. Çünkü zinde bir ordu başlarında bekliyor."[809]

Hüseyin Avni iyi bir alkışın ardından Mustafa Kemal Paşa'ya dokundurmadan edemedi: "... Ben aciz bir mülazım olarak söylüyorum;

808 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 85 vd.
809 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 92

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, ordunun başında dur. Başka işin yoktur. Mukaddes tanıdığın işi ben de tanıyorum. Ben de seninle beraber çömez olarak çalışayım. Başkumandanlık vazifeni yap, hudutlara bayrağını rekzet. An'aneden gelmiş bizi fenalığa götüren çok şeyler var. Ben de senin taraftarınım. Fakat o gün bugün istical ediyorsun. Noksan sulh ile yanlış zihniyetle yapılacak harekât hüsranla neticelenir..."[810]

Hüseyin Avni'den sonra Trabzon Mebusu Hafız Mehmed geldi kürsüye; hitabeti zayıf, vücudu cılız olsa da heyecana soğuk su dökecek kadar öfkeliydi. Lozan'da İngiliz fırıldağı çevrildiğine inananlardandı:

"... Herkes hata yapabilir, arkadaşlar biz de yapabiliriz. Belki de böyle Meclislerde mantıktan ziyade hissiyat hâkim olur. Bir heyecanlı söz Meclisi galeyana getirebilir. Bütün devletlerde olduğu gibi hükûmetler mesuliyeti üzerlerine alırlar. Millet hakkında nâfi gördüğü bir sulh muahedesi yapar. Meclisler bu muahedeyi kabul veya reddeder. Halbuki hükûmetimiz üzerine hiç bir mesuliyeti kondurmak istemiyor. O halde orada senin ne işin var? Heyet-i vekile hiç bir mesele üzerine mesuliyet almıyacaksa, meclisin emrini yapmayacaksa Heyet-i Vekileye ne lüzum var. Bunlara itimadımız yoksa iskat edelim. Yerine emniyeti kâmileyi haiz bir heyet-i vekile getirelim. Yoksa bu üçyüzelli kişi ile bu sulh müzakeresini hüsnü neticeye iktiran ettiremeyiz..."[811]

Celsenin son konuşmasını Edirne Mebusu Şeref Bey yaptı. Yıkıcı değil yapıcıydı: "... Düşmanı Akdeniz'e attıktan sonra, ilk hatamız Mudanya Konferansı ile başladı. Müzakerelerde hükûmet esas noktaları bu siyasî mahiyeti haiz değil, asker işidir diye izah edemedi. Murahhas heyeti verilen talimatla oraya gidince ilk kabul tarzını düşündüm, muzaffer bir kumandan milyonlarca süngüye dayanmış ve bir çok diretnotlarla gitmiş gibi gittiler. İsmet Paşa'nın huzurunda bütün Garp

810 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 95

811 Trabzon Sürmene doğumlu Hafız Mehmed Bey (1874–1926) hukuk mezunu olup Samsun'da hakim iken 1912 seçiminde Trabzon mebusu seçildi. III. Dönemde devam ettirdi. Mütarekede Enver taraftarı ve Trabzon muhalefetinin içindeydi. Trabzon'dan mebus seçilen Vali Hamit Bey'in istifası üzerine, ara seçimle mebus oldu (21 Ocak 1921). Adliye Vekili seçildiyse de çekilmek zorunda bırakıldı. (16 Şubat 1921). İkinci Grup içinde yer allan Hafız Mehmed, İkinci dönemde seçilemeyince İstanbul'da avukatlık yapmaya başladı. Ziya Hurşit'le birlikte İzmir Suikastinin arkasında yer aldığı tebeyyün ettiği için İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkum edildi (1926). Konuşmanın tamamı için Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 98 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

hürmetle eğildiler. Bu devam etti. Zavallı Türkün tarihi Mehmetçiğin süngüsüyle muzaffer olmuş, fakat masa başında vermiştir..."[812]

5 Mart 1923 Pazartesi günü gizli celsede İzmit Mebusu Sırrı Bey (Bellioğlu) tekrar kürsüye geldi. Kürsülerde fazla görünmese de ikna edici şeyler söylüyordu. Konferansın son dakikasında İsmet Paşa'nın müttefiklere verdiği telgrafı ele aldı. Eleştirisi gayet sert olacaktı:

"... Bu telgrafın Misak-ı Millî'yi iptal ettiğini bildirdiğim zaman büyük feveran olmuştu. Heyeti Vekile Reisi biz böyle talimat vermedik, demişti. Dün ve evvelki gün anladık ki, bu nota yazılırken telgrafın bir başında kendileri, diğer başından İsmet Paşa varmış. Hükûmet ve Başmurahhasın tekrar müzakerelere başlıyabilmek için bizden istedikleri veçhenin metni de bu notadan başkası değildir. Biz burada müzakerelere devam ederken haber alıyoruz ki, İstanbul'da İtilâf mümessilleri ile Dr. Adnan Bey, son teklif üzerinde duruyorlar.(...) Murahhas heyetimizin Misak-ı Millîye muhalif hareketleri bu kadar değildir. Eğer biz sükût edersek millete karşı mesul olacağız, millî menfaatler icabı olarak murahhas heyeti karşımıza gelip itilâf devletlerine verilen notayı okur okumaz, derhal kendilerine adem-i itimat gösterip sıfat ve selâhiyetlerinden tecrit etmek ve murahhas heyetinin notasına iştirak eden heyet-i vekileyi de tebdil etmek..."[813]

Sırrı Bey ağır ithamlar getiriyor; o konuşurken Rauf Bey yerinden "yalancı, yalancı" diye laf atıyor, Ergani Mebusu Emin Bey de ***"Musul'u satıyorlar!"*** diye bağırıyordu. Hamdullah Suphi *"bu sözü geri alsınlar"* diye kürsüye yürüdü.[814] Rauf Bey, *"ya bana söz verin veya azledin!"* diye söyleniyordu. Hamdullah Suphi Bey ikinci bir hamle ile daha ağır konuştu: ***"Bu sözü söyleyen namusun ne olduğunu bilmeyen esafildir, erazildir!"*** Bu sözleri kendi üzerine alan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey o kadar gerilmişti ki, Hamdullah Suphi'ye sadece

812 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 103. Hukukçu ve gazeteci olan M. Şeref Bey (1874–1939) son Mecliste kabul edilen Misak-ı Milli Beyannamesinin mimarlarından olup, Malta'ya sürülmüş, serbest bırakılınca Ankara'ya gelerek Meclise katılmıştır.

813 Aslen Kıbrıslı ve Mülkiye mezunu olan ve çeşitli yerlerde kaymakamlık ve mutasarrıflık yapan Sırrı Bey (1876–1958), ilk Meclise İzmit mebusuydu. Bir ara İktisat Vekili olmuşsa da, gensoru üzerine düşürülmüştür. İkinci Gruptan olup konuşmasının tamamı için Bkz. Lozan Konferansındaki tekalifi sulhiye üzerine yapılan müzakerat. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 103

814 Emin Bey bir sonraki celsede verdiği önergeyle bu sözünü geri almış ve özür dilediğini açıklamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

öfkesini değil feodal kinini de kustu: ***"Esafil sensin, erazil sensin, namussuz sensin, alçak herif!."*** Hakaretlerin bini bir para ve sözün bittiği yere gelinmiştir. Kürsüden Ali Fuat Paşa'nın sesi duyuldu: "Bu gürültü ile müzakere yapılmaz, celseyi tatil ediyorum."[815]

Öğleden sonraki oturumda kürsüye çıkan Rauf Bey; Hüseyin Avni, Hafız Mehmed, Edime Mebusu Şeref ve İzmit Mebusu Sırrı Beylerin konuşmalarını cevapladı: "... Sırrı Bey Heyeti Vekilenin fikir değiştirip son günlerde murahhas heyetinin fikrine katıldığını söyledi. Böyle şey yoktur. En münasip yol memleket ve vatanın yüksek menfaatlerine muvafık ise onu tahlil etmeliyiz. Aylardan beri müzakereler yapan murahhasların malûmatları ile hükûmetin fikirleri mezcedilerek bu kanaate varılmıştır. Sırrı Bey tenkid etmiş, fakat doğru yolu gösterememiştir. Biz bu işi yapmağa muktedir değiliz. Siz karar verin, siz de benim kadar bu memleket ile alâkalı, benim kadar mesulsünüz. Bugün genel oya müracaat etmek (yani seçim) orduyu inhilâl ettirir. Hâdiseler durmuyor, seri bir cereyan takip ediyor. Genel kurulun harp veya sulh kararı alması lâzımdır. Bu dar zamanda seçim (reyiâm) isteyeceğiz diye millet mukadderatını üzerimize aldığımız halde, onu bir seçim devresinde olsa bile muallâkta bırakmak kimsenin salâhiyetinde değildir. Onun için hükûmet Meclis-i âlinizin harp veya sulh kararını almakla mükellef olduğunu zannediyor. Buna inanmayan kabul etmez; inanan kabul eder."[816]

5 Mart 1923 tarihli dördüncü oturumda Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey kürsüye çıktı. Bir askerî mütehassıs olan İsmet Paşa'nın Boğazlar ve askerî tahdidat meselesini hallettiğini, fakat diplomat olmadığı için diğer konularda muvaffak olamadığını ileri sürdü. Ona göre, Mehmetçiğin süngüyle kazandığı zafer bazı oyunlara kurban edilmiş, murahhas heyetinin sulh meselesi üzerindeki vazifesi de artık bitmiş demekti. Balkan Harbinde kaybedilen toprakların akıbetini de delegasyonumuz üzerine yıkan Ali Şükrü Bey, Lozan'a gidecek yeni heyete tavsiyelerde bulunmaya başlamıştı bile...[817]

Delegasyon ve hükümeti gizli planlar peşinde koşmaya vardıran muhaliflerin altı gündür yaptığı kürsü hücumları, hakaretin zirvesine ulaşmıştı. Kendi bağlamından koparılan görüşmeler 350 kişilik Mec-

815 Celsenin gerçek zabıtları için Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 111
816 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 118–121
817 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 130 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

liste elli–altmış kişinin hükümeti itibarsız kılma amacına hizmet ediyordu. Rauf Bey, ***"Beyler altı gün oldu aynı noktadayız. Eğer müsbet teklifler getirmeyecekseniz bizi azledin, yenisini getirin"*** deme noktasına geldi. Yetmiş kişinin konuşma sırası beklediği oturum ertesi güne bırakılırken, onlarca önerge arasında, seçime gidilerek konunun yeni meclise bırakılmasını isteyenler bile vardı.

İzlediğimiz görüşmelerde Rauf Bey hakkında oldukça ağır sözler söyleniyordu. Eski dostu Çolak Selahaddin, ***"kalpağınız aşağıya düşünceye kadar asabileşiyorsunuz"*** diye iğneliyor; Rauf Bey de ***"aramızdaki uhuvvete rağmen siz de boğazınınz yırtılıncaya kadar bağırıyorsunuz"*** diye karşılık veriyordu. Ergani Mebusu Emin Bey'in *Musul'u satıyorlar* teranesi ağır bir ithamdı. Aralarındaki ideolojik yakınlığa rağmen muhalif korodaki en yakın arkadaşları Rauf Bey'e neden bu kadar acımasızlardı? Rauf Bey muhaliflere söz darbeleri indiriyor görünse de, mahcubiyet sergiliyordu. Sırrı Bey de zaten Rauf Bey'den ve elaltından aldığı mesajları kürsüye getiriyordu. Şunu söyleyebiliriz; Heyet-i Vekile reisi Rauf Bey İkinci Grup yoldaşları ile Mustafa Kemal'in manevi otoritesi arasına sıkışmış vaziyettedir. İkinci grup biraz da bundan cesaret alıyordu. Rıza Nur bu şahlanışın arkaplanını ortaya koymaktadır... [818]

11. Bitlis mebusu Yusuf Ziya

6 Mart 1923 gizli oturumunda Erzurum Mebusu Durak, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya ve Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey konuştular.[819] Uzatmamak için muhaliflerin en fanatiği Bitlis Mebusu Yusuf

818 Rıza Nur İkinci Grubu değerlendirir: *"... Ankara'ya döndüğümüz vakit Meclisi heyet-i murahhasaya düşman halinde buldum. Gizli celselerde bir hafta kadar bizi tenkit ettiler. Ne kadar olsa bunlar dışarıya tereşşuh (sızma) ediyordu. Gördüm ki İkinci Grup hâlâ yonlış yoldan kendini alamamış. Dünyanın hiçbir yerinde harici mesele, hükümet devirmek için alet ittihaz edilemez. Gözlerini kan bürümüş. Görülecek iş sulh işi, şahsi değil, milletin işi... İlla biz Heyet-i Vekile'nin talimatına mugayir hareket etmişiz. Bize verilen oniki maddelik basit talimata mugayir hareket etmedik. Lozan'da İsmet'e yeniden talimat verdilerse onu bilmem. Fakat benim bildiğim böyle şey yoktur. Bu işler galiba Rauf'un tahrikleri. İsmet'ten intikam almak için mebusları tahrik ediyor. Kim bilir ne yalanlar atıyor, beyinsiz İkinci Grup da şaha kalkıyor.... İkinci Grup şiddetle Rauf'un aleyhindeler. Bu adam ne kadar iki yüzlü. Bizimle ne konuşuyor, Mustafa Kemal ile ne yapıyor, diyorlar..."* Bkz. Dr. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. II, s. 1043 vd.

819 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 150 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Ziya Bey'in konuşmasını verelim. Üç senedir kanlı cidalin, verilen kurbanlar ve dökülen kanların hesabını görüyoruz diye söze başlayan Yusuf Ziya Bey, Misak-ı Millîden fedakârlık taraflısı görünmüyordu. Ona göre Vekiller Heyetiyle delegasyonun acemilikleri yüzünden tüm kazancımız heba oluyordu. En iddialı ve uzman olduğunu ileri sürdüğü Musul meselesine yoğunlaşırken, zihinsel arkaplanında Kürtçülüğün en bilinçli en ideolojik öfkesi görülür:

"... Müsaadenizle maksadımı açık kelimelerle ifade edeyim. Çünkü sesimi tarih dinliyor. Arkadaşlar ben Kürdüm. Fakat Türkiye'nin tealisini, Türkiye'nin şerefini, terakkisini temenni eden Kürtlerdenim. Esbabı ise lisanım, bana şeref veren lisanım ve okur yazarlığımdır. Bu ise kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerin lisanıdır. Bunun için Türklerin tealisini Türklerin şereflenmesini isterim. (...) Arkadaşlar bugünkü hududu Avrupa devletleri öyle çizmişler ki, Türkle Kürt teşriki mesai edemesin. Fakat bilmeliyiz ki, hangisi hangisine ihanet ederse ikisi için de akibet yoktur. Benim kanaatim, benim seviyemde olanların kanaatidir. (...) Bugün Kürtler göremiyor arkadaşlar, fakat yarın münasebetler kuruldu mu Karagözün perdeleri kalkacak. Bilirmisiniz ne olacak, benim gibi Türkleşmiş olanlar buraya çekilecek, öbürleri Musul'da kalacak. Fakat Kürtler birbirini boğacak, azim cidal başlayacak. Kürdün vahdeti, itaati, iki parçaya ayrılmasında değil, tek parça idare edilmesindedir. Rica ederim, Kürdün ruhuna zehir aşılamayın. İngilizler şırıngasını yanaştırmış aşılamayı bekliyor; politikası oyalayıp uyutmaktan ibarettir..." [820]

820 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 163 vd. 1882 Bitlis doğumlu Yusuf Ziya (Koçoğlu), ilk Meclise Bitlis mebusu seçildi. Bitlis'in etkin mütegallibe/mirlerin soyundan geliyordu. Kürt Teali Cemiyetinde Seyyid Abdülkadir safında bilinçli bir Kürtçü, 18 Kasım 1922 oturumunda Halifecidir. Lozan görüşmelerinde muhalif hiziple Kürt kimliğinin savunucusu... Mehmet Şeref Bey şöyle yazar: *"... Bir gün meclisin kapısından dört beş acul acayip adamların girdiği görüldü. Tıpkı karnaval geceleri Beyoğlu sokaklarında dolaşan palikaryaların giydiği binbir çeşit maskara elbiselere bürünmüştüler. Bunların bizim meclisin Kürt mebusları olduğu anlaşıldı. Alacalı, yama yama birer şalvar, sarı kırmızı, beyaz, mor mavi pembe parçalardan dikilmiş entarimsi bir örtüye bürünmüşler, bellerinde kama gibi bıçaklar, lüverlerle meclise gelmişlerdi. Bıçak ve lüververlerin yalnız kılıfları vardı."* Bkz. Edirne Mebusu Mehmet Şeref, Birinci Millet Meclisi, s. 226, Yeditepe 2011. İkinci dönemde mebusluğu sona eren Yusuf Ziya Bey, Azadi Kongresine katıldı ve Eylül 1924 Beytüşşebap isyanında rol aldı. Nasturi isyanında askeri birliklerin bir kısmının kendi tahriki sonucu silahlarıyla karşı tarafa geçmesine neden oldu. Bitlis Divan-ı Harbinde yargılandı. Azadi Cemiyetinin

Levent Şahverdi Arşivi

Yusuf Ziya Bey ve Kürt milliyetçiliği Musul'un sınır dışında kalmasını kendi aşiret ve akrabalarının arasına sınır çekiliyor, düşmana terkediliyor şeklinde yorumluyordu. Kürt feodalizminin diğer vazgeçilmezi hilafet meselesiydi. [821] Yusuf Ziya Bey, Rauf Bey ve hükümete karşı güvensizliğini aşağılayıcı sözlerle şöyle belirtir:

"... Rauf Bey ne derse desin, Adnan Bey İstanbul'da bizden habersiz sulh temasları yapıyor. İşler orada bitiriliyor; Rauf Bey devamlı sıçrama yapıyor. İtidalini muhafaza edemiyor, çabuk hiddetleniyor... Arkadaş öyle hiddetle süratle sıçrıyor ki, sanırım kariben diplomat olacak. Çünkü arkadaşlar bütün sözleri birbirine zıt, hiçbiri diğerini tutmuyor..."[822]

12. Mustafa Kemal kavganın içinde

Bir haftadır geceli gündüzlü süren görüşmelerde, 50–60 kişilik muhalifler şaha kalkmıştı. Birinci Grup çoğunlukta olduğu halde işi uzatmamak için sessiz kalıyordu. 6 Mart 1923 Salı birleşiminin üçüncü celsesinde Mustafa Kemal tekrar söz aldı. Bir haftadır süren müzakerelerde yapılan eleştirilerin devamında artık fayda görmediğini, şu veya bu tarzda söylenen sözlerin dışarıya başka türlü aksedebileceğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, sözünü İtilâf mümessillerinin verdiği sulh projesine getirdi:

"... *Bu sulh projesini kabul edemeyiz; çünkü doğrudan doğruya istiklâlimizi muhil şartları ihtiva ediyor. Eğer İtilâf Devletleri bize bu projeyi kabul ettirmekte ısrar ederlerse, memleketimiz için, hükûmet ve meclisimiz için harp zarureti tecelli etmiş olur. Fakat bu son noktaya varmazdan evvel diğer tedbirlere tevessül ederek mümkün olduğu kadar harpten uzak kalmak ve esasatı hayatiyemizi mahfuz bulunduracak şartlarda sulh yolunda çalışmayı tercih etmeyen hiçbir arkadaşımız yoktur. (...) Müttefiklerin projesine mukabil murahhas heyeti bir mektup göndermiştir ki, ağızlarda dolaşan*

üç lideri Cibranlı Halid, Dr. Fuad ve Yusuf Ziya bey idam cezası aldılar. 14 Nisan 1925'te cezalar infaz edildi. Bkz. Türk Parlamento Tarihi, c. III s. 180, Ankara 1995; Askeri harekat için Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi c. IV, Genelkurmay Basımevi Ankara 1966

821 Bkz. Hamit Bozaslan, Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği/ Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya, Erik Jan Zürcher (Türkiye'de Etnik Çatışma içinde, s. 89 vd.), İletişim Yayınları 2005.

822 Zabıtlardan anlıyoruz ki, Yusuf Ziya Bey konuşurken Birinci Grup salonu terketmiştir. Çünkü 1 Mart oturumunda Mecliste 270 kişi varken şu anda 78 kişi bulunuyordu. Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 165 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

mukabil proje bu olsa gerektir. Bu mektubun muhteviyatı doğrudan doğruya İtilâf devletleri projesini tenkid etmekten ibarettir. Bu mektup usulü, diplomatik teamülde yapılması muvafık olan bir tarzdır. ***Mektubun muhteviyatı 'neticede esasen ittifak ettiğimiz noktaları ilga ederek ikinci ve üçüncü derecede olan meseleleri başkaca mütalâa ederek, buna nihayet verelimden ibarettir.*** *Bundan başka bir ilâve daha yapılmıştır ki, o da; eğer itilâf devletleri bu tekliflerimizi kabul etmezse tamamen hükümsüzdür." (...) "İşte bu mektubu müteakip Lozan Konferansı müzarekeleri inkıta şeklinde olmaksızın tatil şeklinde olarak her devletin murahhas heyeti memleketine gittiği gibi bizim heyetimiz de buraya geldi. Murahhas heyeti Vekiller Heyetine karşı mesuldür. Heyet-i murahhasanın ef'al ve harekâtından ve ona talimat vermiş olmaktan huzurunuzda mes'ul olan da Heyeti Vekiledir. Heyeti Vekile, murahhas heyetini iyice dinledikten sonra yeni talimat verme hususunda tereddüdü mucip noktalar dolayısıyla, Heyeti Vekileye bir veche vermek muafık olur..."* [823]

Mustafa Kemal, Heyeti Vekileye verilecek veçhe (yön) üzerine de düşüncelerini açıkladı: "... Arkadaşlar ben sahsen vicdanıma ve kanaatı fikriyeme ve bütün tefekkürat ve tahkikatıma istinaden yüce heyetinize derim ki; murahhas heyetimiz kendine tevdi edilen vazifeyi mükemmel şekilde ifa etmiş; milletimizin ve Meclisimizin şerefini ilâ edecek tarzda dünyaya tanıtmıştır. Eğer meseleyi hüsnü suretle intaç etmek istiyorsak, murahhas heyetine heyet-i celileniz tarafından manen kuvvet verilerek mesaisine devam ettirilmelidir. Bu tarzdaki hareketlerle bir sulh safhasına dahil olmakta ümitvar olabiliriz. Yalnız hükûmetten bu işin bir an evvel ve ortaya çıkması için talepte bulunmalıyız. Sulh yapılacaksa aldanmıyalım, askerî tedbirlerimizden de geri kalmıyalım."[824]

Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, *"Anadolu davası ve zihniyeti ile alakası olmayan müşavirlerin bundan sonra heyete alınmayacağına dair hükümetin söz vermesini"* istedi... Kastedilen eski Maliye Nazırı Cavid Bey idi. Mustafa Kemal'in cevabı: "Maliye ve iktisadi meselelerde itiraf edelim ki zengin değiliz. Dünyada malümattar tanınan Cavid Bey gibi bir adam var da neden istifade etmiyorsunuz denebilirdi. Dimağlarda ukde bırakmamak için başmurahhas tarafından götürülmüş

823 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 173 vd. (Vurgular bizim)
824 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 174 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

olmalı..."[825] Bu noktada Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in müdahelesi geldi: "Orta yerde bir hakikat ve verilmiş bir poroje vardır. Heyetimiz veçhesini Meclisten alan hükümetin talimatı dışına çıkmıştır. İsmet Paşa mukabil teklifini Lord Curzon ayrıldıktan sonra vermiştir. Hâdise Gâzi Paşa'nın dediği gibi değildir. Musul ve Karaağaç teklifleri İngilizler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır" dedi.

Ali Şükrü'nün komplo teorisi Mustafa Kemal Paşa'yı öfkelendirmiş görünür. Bu sefer sözlerini ona çevirdi: *"... Siz bir meseleyi kendi hayalinize göre düşünüyor ve hüküm veriyorsunuz. Öyle değildir Beyefendi... Bir defa İngilizler bizim heyetin teklifi veçhile Musul meselesini kabul etmiş değildir. Musul meselesi doğrudan doğruya onların teklifinde bir satırla ifade olunmuştur. İngilizler diyor ki, bu metin halinde kalsın, bunu Lord Curzon söylüyor, bir defa o heyetin kararı değildir, burada olduğu gibi kalacaktır. Fakat ben Cemiyet-i Akvama bir mektup yazarım, belki biraz tehir ederler. Bu kabul etmek değildir. Çünkü heyetimizin teklifi bu değildir. İkincisi Beyefendi diyor ki murahhas heyetimiz Heyeti Vekilenin verdiği talimat hilâfında hareket etti. Bunu söylemek sizin değil Heyet-i Vekilenin vazifesidir.(...) Eğer sizin dediğiniz gibi olsa murahhas heyetimizi tecziye gerekirdi.* ***Hiç sebepsiz yere harbe mi götürsün, bunu mu istiyorsunuz?. Makul, akıl ve feraset dairesinde hareket ettiğinden, müzakeratı kat'etmediğinden, memleketi harbe sürüklemediğinden dolayı mı heyetimizi tenkit edeceğiz.? Memleketi böyle mi idare edeceğiz Ali Şükrü Beyefendi!?"***[826]

Mustafa Kemal'in bu sözleri İkinci Grubun öfkesini kabartmış; ayağa fırlayanlar kürsü önüne gelmiştir. Elleri cebinde asabî şekilde kürsüden inen Mustafa Kemal, ***"Bir haftadır söylüyor, memlekete zarar veriyorsunuz"*** diyerek, Ali Şükrü Bey'in üzerine yürüdü. Ali Şükrü Bey, *"söyleyeceğim, söyleyeceğim!"* diye bağırıyordu. Asker kökenli Kars Mebusu Ali Rıza Bey(Bebe) Gazi'nin fedaisiydi: ***"Bütün Meclis Paşa'nın müdafiidir, siz de kim oluyorsunuz?"*** diye ortaya

825 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 175 vd. Cavid Bey hakkında burada söylenen sözler sanırız politik bir cevaptır. Zaten ikinci döneme de götürülmemiştir. Lozan imzalandıktan sonra yapılan görüşmelerde de İsmet Paşa Cavid Bey'i üstü kapalı suçlamıştır. İkinci Grup Cavid Bey'in götürülmesini daha ziyade Selanikli ve dönme olmasından dolayı istememiştir.

826 (abç) Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 176 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

atıldı... Ziya Hurşit avazı çıktığı kadar bağırıyordu: ***"Kimse sözümüzü kesemez, sonuna kadar konuşacağız.."*** TBMM'nin nadir gördügü bir oturum yaşanıyordu. Müessif hadiseler çıkabilir, tabanca kullanılabilirdi. Oturumu yöneten Ali Fuat Paşa, herkesin oturmasını ihtar etti, bu da olmayınca riyaset çanını iki tarafın ortasına fırlatarak, vaziyeti kurtarmış oldu...[827]

13. Delegasyona güvenoyu verilmesi

Riyasete çok sayıda önerge verilmişti. Bunlar okunduktan sonra Rauf Bey bir toparlama konuşması yaptı: "... Delegasyonun avdeti üzerine Heyet-i Vekile vaziyeti arîz ve amîk müzakere etti ve neticede hiç bir noktasında ihtilâf olmamak şartiyle bir esasta müttefik kaldı. Bu esas şudur: Bize teklif edilen muahede katiyen şayanı kabul değildir. Bunu kabul etmekten ise harp etmek daha evlâdır. Ancak hasıl ettiğimiz müşterek kanaate göre; harpten evvel müzakere ile vaziyeti kurtarma imkânını da gördük. Bu imkân yüzde altmış beş nisbetindedir. Bunun isabet derecesi zamanla değişebilir. Bu mevcut iken hemen bunu reddederek Mudanya Konferansı ile tesbit edilen mukavele nihayet bulmuştur, demeyi muvafık bulmayız. Bunun için evvelemirde bir kere daha sulh arama şıkkını benimsedik. Tetkik ve tahlil neticesinde sulh için harpten evvel müzakereye girmek imkânını ancak şu şerait altında görebildik. Karaağacı terketmek, Musul'u bir sene sonraya talik ile İngilizlerle muvafık bir surette halline çalışmak, olmazsa İngiltere'nin evvelce teklif ettiği Cemiyet-i Akvamda çözmeye teşebbüs etmek. Ayrıca Adlî kapitülâsyonların kalkmasına ve bu güne kadar elde edilen şekilde teminine kaniiz..."

Rauf Bey sözlerini şöyle tamamladı: "Mesaili iktisadiye umumiyet itibariyle hükûmetimizle bazı şirketler arasında halli icap eden meseleleri halletmek için hükûmetiniz teşebbüse geçti. Fakat bu şirketler başka yerlere ümit besleyip oraya gittiler. Fakat mesele elimizdedir ve ancak milletimizin kabulü ile onlar emellerine muvaffak olabilirler. Bunu bilmeleri lâzım. Ancak milli çıkarımız dairesinde ve muvafık bir surette halletmeğe hazırız. Fakat esas sulha mâni olmasın diye muahede haricinde ve aynen müzakeresini kabul ettik. Malî meseleyi muahedeye koyduk; istiklâlimize tam emin olduktan sonra sulh aktedeceğiz.

827 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c, I-II, s. 348-349, Temel Yayınları 2007, ayrıca bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 176 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu esaslar dairesinde tekrar müzakere ve usul aramağa hükümetiniz müttefikan karar vermiştir. Arîz amik müzakere neticesinde sulhün ancak böyle yapılacağına kani olmuşuzdur. Müzakerenin kifayetine ve meselenin intacına lüzum hasıl olduğunu sanıyorum. Bendeniz evvelâ Saruhan Mebusu Reşat Bey'in verdiği takririn ad okunarak (tayini esami) ile reye konmasını teklif ediyorum. Böylece hükûmetin çalışma imkânının mevcut olup olmadığını anlayacağız."

Ali Fuat Paşa Birinci Gruptan Saruhan Mebusu Reşat Bey ve 172 arkadaşının önergesini oya sundu. Oylama sırasında ayağa fırlayan Çolak Selahaddin Rauf Bey ise kürsüye gelerek, şunları söyledi: "Mesele adem-i itimat meselesi olmuştur. Biz ancak bu şekilde çalışabiliriz. Yapamayacağımıza inananlar adem-i itimat, aksini düşünenler itimat verir. Kaybedersek yerimize gelen zevat istediği gibi halletsin."Yapılan oylamada önerge kabul edildi.[828] Kabul edilen önerge şöyleydi:

1 – İtilâf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak Heyet-i murahhasamıza tevdi ettikleri muahede projesi istiklâlimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İtilâf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen reddederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zarurî olur.

2 – Pek mühim ve hayatî olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tesbit etmek için heyeti murahhasamızın ve heyet-i vekilenin izahatına muttali olduk. Malî, iktisadî ve idarî mesailde memleket ve milletimizin hukuku hayat ve istiklâliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esası dahilinde sulh teşebbüsatına devam olunması ve Heyet-i Vekilenin Heyet-i murahhasaya mezkûr esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz. Bilcümle memalikimizin sür'atle tahliyesi şartı kat'idir. Neticenin her ne olacak ise bir an evvel olmasına intizar ederiz.[829]

Önergenin kabulü, delegasyona ve hükümete güven anlamına geliyordu. Hükümet yeni proje hazırlamaya ve delegasyonu göndermeye yetkili olacaktı. Vekiller Heyeti toplanarak Müttefiklere verilecek karşı proje ile notamızı hazırladı. 8 Mart tarihli ve 100 sayfa tutan notamız

828 Yapılan oylamaya Birinci Gruptan 190 kişi katıldı ve önerge 170 oyla kabul edildi. 14 kişi ret ve 6 çekimser olmak üzere 20 güvensizlik oyu verildi, İkinci Gruptan 60 kişi oylamaya katılmamıştı.

829 Bkz. TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. IV, s. 178 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'daki fevkalade komiserler vasıtasıyla İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bildirildi. Gelen cevapta, bizim önerdiğimiz 23 Nisan 1923 tarihinde konferansın tekrar toplanması kabul ediliyordu.[830]

Bu kavgalı görüşmeleri Lozan'ın yeni Türk devletine hayat veren arkaplanına tarihsel bir gerçeklik sunmaktaydı. 60 kişilik gürültücü ve şamatacı azınlığın husumeti 170 kişilik çoğunluğa hükmederek, vatanın satılması engelleniyor havası yaratıyordu. Sayıları az olmasına rağmen tartışma olduğundan daha şiddetli görünüyor, mübarek gazadan çıkılmış gibi teselli bulunuyordu. Hükümet lehindeki yüzde seksen çoğunluk ülke selameti için sessiz kalırken, onlar yenilseler bile kendilerini galip sayıyorlardı... Bir zamanlar ***"Ordunun zaferini değil Mustafa Kemal'in hezimetini"*** bekleyenler; şimdi kendilerini yurtsever karşıdakileri satılmış görüyorlardı.![831]

İkinci Grubun Mustafa Kemal'e birikmiş husumeti kendi hasımları tarafından beslenmiş bütün konularla birlikte Konferansının kesintiye uğraması dolayısıyle ortaya dökülmüştü. [832] Heyet-i vekileye güvenoyu verilmişse de, Lozan için Meclisin uzlaşamıyacağı anlaşılmıştı. Lord Curzon'un Türkleri bekleterek yıpratma, yıpratarak bozma, nifak sokarak boyun eğdirme taktiği tutmuş sayılırdı. Meclisi yenilemekten başka çare kalmamıştı. [833]

830 Sunulan proje için Bkz. Ali Naci Karacan, Lozan, s. 315–320, Milliyet 1971

831 İkinci Grubun muhalefet anlayışı için *Bkz. Nükhet Turgut, Siyasal Muhalefet: Batı Demokrasileri ve Türkiye, Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984 s. 229–277.* Edirne Mebusu Şeref Bey'den: "... Yusuf Ziya gibi Türk davasına düşman olanlar bile Türklük maskesi takmışlardı. Halbuki henüz Lozan'da birşey olmamıştı. İkinci grubun iki başı vardı. Haktan görünenleri, Türklük davasını kavramış gibi görünür, bu davanın Mustafa Kemal davası olmadığını haykırır, daima Büyük Şef'in şahsına muarız olurlardı. Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey iki yüzlü bir siyaset güdüyordu. Bir taraftan O'nun tensibi altında görünürken öteden ikinci grupla mahrem ve samimi, bir merbutiyet içinde onları teşvik ederdi..." *Bkz. Edirne Mebusu Şeref Bey, Birinci Millet Meclisi, Yeditepe Yayınları 2011, s. 256–257*

832 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap s. 102

833 Ankara'da Lozan tartışmaları olurken Karabekir, İzmir İktisat kongresini yönetiyordu. Kongre 4 Mart 1923 Pazar günü kapandığı halde Söke, Ödemiş, Denizli yörelerinde teftiş turları yaptı. Görüşmelere katılmayıp teftiş turlarını Lozan görüşmelerine tercih etti. Ankara'ya 1 Nisan 1923 Pazar günü geldi. Mustafa Kemal'in politikayı kendilerine bırakmasını isteyen Karabekir, Lozan'da ne oluyor, Mecliste ne konuşuluyor diye merak etmedi. Mustafa Kemal Lozan ile uğraşırken, Karabekir Vehbi Efendi ile hutbe Türkçe okunur mu, okunmaz mı? meselesini konuşuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

14. Ankara'da bir siyasi cinayet

Bu görüşmeler üzerinden fazla zaman geçmeden Ankara trajik bir bir cinayete sahne oldu. Muhaliflerin etkili isimlerinden Trabzon Mebusu Ali Şükrü (1884–1923) 27 Mart 1923 akşamı ortadan kayboldu. Adliye Vekili Rıfat Bey (Kayseri/Çalıka), Ankara Valisi de Abdülkadir idi.[834] Ali Şükrü Bey'in cesedi 31 Mart günü Papazın bağı denilen yerde toprağa gömülü bulundu. Topal Osman'ın adamları tarafından boğulduğu anlaşıldı. İşin ilginç tarafı Topal Osman ve Giresun uşakları denilen grup Çankaya köşkünün de muhafızlığını yapıyordu. Osman Ağa ve adamları teslim olmayınca çıkan çatışmada ölü ele geçirilmişti. Muhalifler Ali Şükrü Bey'in ölümüne siyasi mahiyet vermek, Mustafa Kemal'in üzerine yıkmak istiyorlardı. Abdülkadir ve Rıfat Çalıka bir kumpasın peşindelerdi. 29 Mart günü kürsüye çıkan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni'yi susturmak mümkün olamazdı:

"... Ey kabe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey ârâyı millet (milletin oyları) sana da mı taarruz. Ey milletin mukaddesatı size de mi taarruz? Arkadaşlar, efendiler! Asırlardan beri mahkumiyetle saltanatların ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşeratın ve onun esiri olan hainlerin mahvı ve Türk milletinin hâlası için bayrağı çektik. Milletin başarısı onun hakimiyetidir. Hakimiyeti demek, onun oyunu memleket içinde serbest kullan-

834 Ankara Valisi Abdülkadir, İttihat Terakkinin eski fedailerinden ve İsmet Paşa'nın Harbiyeden sınıf arkadaşıydı. Meşrutiyetteki Hasan Fehmi cinayetinin faillerinden bilinirdi. İttihat–Terakki Kongresinde Mustafa Kemal, ordunun politika dışında kalmasını savunduğu için yadırganmış; Yakup Cemil bunun için suikastçi seçilmişti (1909). Mustafa Kemal'i sevdiği için Yakup Cemil bunu reddettikten başka, dikkatli olması için de uyarmıştı. Daha sonra bu görev Abdülkadir ve Enver'in amcası Halil'e verildiği halde, onlar da başaramadılar.. Enver Paşa, Mustafa Kemal'in askeri kariyerini budamak için elinden geleni yapmış, kendini tutan Talat ve Cemal Paşalar sayesinde kurtulmuştu. Abdülkadir daha sonra mülki sınıfa geçerek çeşitli yerlerde mutasarrflık yaptı. Milli Mücadele sırasında Ankara valisi atanmıştı. Enverci ve eski İttihatçılar safında eski işine devam ediyordu. Ali Şükrü olayındaki tavrı nedeniyle görevden alındı ve Mustafa Kemal'e kin besledi. İstanbul'da ticarete başladı. İzmir Suikastinde rol oynayanların başındaydı. . İzmir yargılamasında idama mahkum oldu (1926). Yargılama sırasında kaçak olduğu için hüküm gıyabında verildi. Bulgaristan'a kaçmak isterken sınırda yakalanıp Ankara'ya getirilen Abdülkadir, İttihatçılar davasında tekrar yargılanıp idama mahkum oldu. *Bkz. O.S. Kocahanoğlu, İzmir Suikasti ve İttihatçılar Davası, Temel Yayınları 2017.*

Levent Şahverdi Arşivi

ması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalemi o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılsın. (...) Bu milletin istiklalinini uğruna, bayrağının şerefine yüzbin paşa, yüzbin Ahmet, yüzbin hoca ölsün. Yalnız bir şey yaşasın. O da istiklâl-i millet, hakimiyet-i milliye. Aşığı olduğumuz hakimiyet-i milliye demek efendiler, şunu biliniz ki, memlekette reyini, fikrini serbest istimal etmek (kullanmak) demektir".[835]

Hüseyin Avni Bey, azametli bir milletin vekili kayboluyor da iki gündür hükümet bulamıyor, böyle hükümet olmaz, diyordu.[836] Cinayetin arkasında Çankaya'nın bulunduğunu îma eden muhalifler Mustafa Kemal'e tevkif müzekkeresi çıkarmayı bile düşünmüşlerdi.[837]

Şeref Bey (Aykut) Meclisteki günü anlatır: "... Hüseyin Avni açtı ağzını yumdu gözünü. Tıknefes bir halde sanki Ali Şükrü'nün katilleri içimizde oturuyormuş, hükümet sesini çıkarmıyormuş gibi.... O derece azıttı ki, biz masuniyet isteriz. Bu verilmezse, alamazsak da burada otururşanız siz de namussuzsunuz" diyecek kadar küstahlığa vardırdı. Yahya Galip Bey (Kırşehir): "Sus canım ne oluyor? Açık söyle anlayalım. Böyle müphem sözlerden kimse birşey anlamaz. Kimse bunu kabul etmez" diyebildi.[838]

835 Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin gaybubeti ve bu münasebetle geçen müzakere: Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1 İçtima Senesi: 4; I: 17 3.4.1339 (1923). Sayfa: 227–228. TBMM Matbaası Ankara 1961.

836 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 335; Bkz. Hüseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları, s. 15, (Bir Heyet tarafından hazırlanmıştır) 1946. Ayrıca Bkz. O günlerin Adliye Vekili Rıfat Çalıka'nın Anıları, s. 112 vd., İstanbul 1992

837 Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey (1884–1923), Heybeliada Bahriye Mektebini bitirerek İngiltere'de bir sene ihtisasa gönderildi. Yüzbaşı iken bahriyeden ayrılarak (1914) ticarete atılmıştır. Donanma Cemiyeti kurucuları arasında bulunmuş, bu Cemiyet yardımıyla Reşitpaşa ve Midhatpaşa vapurlarının alınmıştır. Son Osmanlı Meclisine Trabzon mebusu seçilmiştir. Meclisin kapanması üzerine Ankara'ya geçti. TBMM açıldıktan beş gün sonra, içkinin yasaklanması için (Men'i Müskirat) ilk kanun teklifini verdi. Darülhilafe'de içki satışı serbest iken Ankara'da yasaklanmıştı. Kültürlü biri olmasına rağmen; saltanat / hilafet, gelenek ve ahlak anlayışında medrese öğretisinin en tavizsiz fedaisiydi. Sosyal psikolojinin kuralına göre her adamdan mantıklı davranış beklenemez. Çıkardığı Tan gazetesi ile İkinci Grubun sesiydi. Polemik yazıları yanında, fikir yazıları ve Lozan üzerine geniş ufuklu yazılar da yazmıştır. *Bkz. Ismail Hacıfettahoğlu, Ali Şükrü Bey, Atlas Yayınları 2003; ayrıca Bkz. Ahmet Demirel, Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi, İletişim Yayınları*

838 Edirne Mebusu Şeref Bey, Birinci Millet Meclisi, s. 266 Yeditepe 2011

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Şükrü'nün ölümü ve Topal Osman olayı üzerine şifahi düşüncelerin aktarıldığı epey yayın yapılmıştır. [839] Tahkikatı yürüten komisyonun başında bulunan Kayseri Mebusu ve Adliye Vekili Rıfat Bey'in(Çalıka) kendini yakından ilgilendiren bu konu hakkında anılarında hiçbir bilgi verilmez.[840] Rıza Nur ise cinayetin arkasında Mustafa Kemal'in bulunduğunu ima edecektir. [841]

15. TBMM seçimlere gidiyor

Saltanatın kaldırılması İkinci Grup için önemli bir mevzi kaybı olmuştu. Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi Ali Şükrü'nün Tan matbaasında *"Hilafet-i İslamiye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi"* isimli 28 sayfalık bir Risale bastırmıştı. [842] 15 Ocak 1923 tarihinde yayınlanan risalede: "1 Kasım kararının İslam aleminde büyük etkiler yarattığı, saltanatsız hilafetin olamıyacağı, bu halin düzeltilmesi isteniyordu. Hocaya göre, Halife meclisin, meclis de halifenindir." [843]

Bu risale Mustafa Kemal İzmit'te iken yayınlanmıştır. Yunus Nadi de Ankara'ya taşıdığı *Anadolu'da Yenigün* gazetesinde *"Yeni Bir Cidal Devri"* başlıklı makaleyle bu risaleye sert bir cevap verdi. Makalede Fransız ihtilali örnek gösterilerek medrese kafası suçlanıyordu:

"... Evet saklamaya hacet yoktur. Önümüzde yeni bir cidal devri açılmıştır. Fakat bu hiç de uzun sürmeyecek, kısa kesilecek, milletin hakimiyeti le netice bulacaktır. (...) Türk milleti kendi istiklalini korumaya ve kurtarmaya çalışırken karşısına çıkan düşmanların en şenii halife ve sultan olduğunda elbette çoktan karar kılmıştır. Hal böyle iken bu memlekette sultan ve padişah isteyen sefil ruhlar bulunabildiğini farzettirecek emare

839 İnsiyatif konusunda Nutuk ile Rauf Bey'in söyledikleri farklıdır. Ölümün ne tür bir saldırı ile olduğu tam bilinmemektedir. Ceset 1 Nisan 1923'te bulunmuştur. *"Ali Şükrü Bey'in cesedi bulundu/Osman Ağa'nın Köşkü Muhasarada!"* Tevhid-i Efkar, 2 Nisan 1339. Aktaran, Işıl Çakan, II. Mecliş, Çağdaş Yayınları 1999, s. 19

840 İkinci döneme seçilemeyen Rıfat Çalıka, Mustafa Kemal çevresinden afaroz edilmiştir. Oğlunun yazdığına göre Hüseyin Avni Ulaş ile dostluğu daha sonra da devam etmiştir. Bkz. Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Rıfat Çalıka'nın Anıları,- Yayına Hazırlayan: Hurşit Çalıka, İstanbul 1992, s. 108 vd.

841 Ali Şükrü ve Topal Osman olayı hakkında belgelere dayalı akademik bir çalışmada, doğruluğu şüpheli bilgilerden hareketle şunu veya bunu suçlamanın yanlışlığı ve olayın halen açıklığa kavuşmadığı belirtilir. *Bkz. Süleyman Beyoğlu, Giresunlu Osman Ağa, Bengi 2009*

842 Bkz. G. Jaescke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c. II, s.19, Ankara 1973.

843 Bkz. Hoca Şükrü, anılan risale mukaddime, s.3-4, Ankara 1339. Risalenin tam metni için bkz. OSK. Yeni Türkiye'nin Doğuşu, s. 700-717.

Levent Şahverdi Arşivi

ve alametler eksik değildir. Biz biliriz ki onlar vardır. Biz biliriz ki onlar kendi kanlarında boğulacaktır."[844]

Yunus Nadi yazısında egemenliğin kaynağını millet olarak gösterir ama milletin düşüncesini açıklama mekanizmalarının mevcut olmadığı düşünülecek olursa, Yunus Nadi'nin hangi güç adına ve hangi güce dayanarak Meclisin dağıtılabileceği kolayca anlaşılabilir. Bu güç elbette ordudur, Mustafa Kemal'in dayandığı da bu güçtür.[845]

Meclisteki bu çalkantılar ardından Ali Şükrü Bey'in ölümü de bunun üzerine tuz biber ekti. İzmit Mebusu Sırrı Bey Lozan görüşmeleri sırasında zaten seçime gidilmesini telaffuz etmiş; Hüseyin Avni de İsmet Paşa'ya boşuna kükrememişti: "Paşa'nın askeri sahadaki sözlerine hürmet ederim, iktisadi mesaildeki sözlerini dinlemem. Gitsinler hazırlansınlar gelsinler. Eğer fazla hazırlanamazlarsa mevkilerini hazırlanacak adamlara devretsinler."[846]

Ş.S. Aydemir'e göre: "Meclisin içinde yollar gittikçe çatallaşmış; Meclis kurulurken yola beraber çıkanların yolları ayrılmıştı. Bu kadar keskin düşünce çatışmasına sürüklenen Meclisin ne sulh yapabilmesi ne sulh sonrasının inşa davalarına yönelmesi şüpheliydi."[847] Gelişmeleri yakından izleyen Mustafa Kemal, 31 Mart 1923'de İkinci Reis Ali Fuat Paşa ile Başvekil Rauf Bey ve heyet-i vekilenin katıldığı bir toplantıda ikinci dönem için seçimlere gidilmesi kararı alındı. (1 Nisan 1923). İsmet Paşa da konferansın ikinci devresi için 18 Nisan 1923'te Şark Ekspresiyle Lozan'a hareket etti.

Ne var ki 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (TEK) madde-i münferidesi "TBMM'nin gayesinin teminine kadar müstemirren (devamlı) toplanacağı hükmünü taşıyordu. Bu maddenin yürürlükten kaldırılması gerekiyordu. 1 Nisan 1923 günlü celsede öncelikli olarak ve acilen bu değişikliğin yapılması kararlaştırıldı. Hazırlanan önerge Meclise verildi. İsmet Paşa, Hüseyin Avni, Rauf

844 Yunus Nadi, Yeni Bir Cidal Devri, Anadolu'da Yenigün, 26 Teşrinsani 338 (1922) Pazar. Makalenin tam metni için bkz. Dursun Ali Akbulut, Saltanattan Ulusal Egemenliğe, s. 93. Temel Yayınları 2006.

845 Bkz. Ömür Sezgin, Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,s. 103, Biriy Toplum Yayınları, Ankara 1984.

846 Bkz. TBMM GCZ. c. 3, s. 1308.

847 Bkz. Ş.S. Aydemir, Tek Adam, c. 3, Remzi 1969, s. 69

Levent Şahverdi Arşivi

Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuştuğu görüşmelerde, iki grubun da seçime gitme kararlılığı vurgulanıyordu."[848]

Seçimler 93 Meclisinden kalma *"İntihabatı Mebusan Kanun-u Muvakkatı"*na göre yapılıyordu. Aralık ayında bu kanunda değişiklik öngeren ve İkinci Gruptan Süleyman Necati (Erzurum), Selahaddin (Mersin) ve Emin (Canik) Beylerin imzasıyla verilen teklif bazı değişikliklerle yeniden gündeme getirildi.

TBMM 4. içtima yılının 17. oturumu. Tarih 3 Nisan 1339 (1923) Salı. Celseyi ikinci Reis Ali Fuat Paşa yönetmekte. Divanda Atıf (Kayseri) ve Hakkı Bey (Van) oturuyordu.. 18 maddelik teklifin gerekçesi şöyleydi:, "... *93 Meşrutiyetinde tedvin edilen bu muvakkat kanun milli iradenin tecellisine engel olmaktadır. Ancak yeni bir kanun hazırlamaya zaman elvermediği için eski geçici kanunun tadiline gerek duyulmuştur.*"[849] Görüşmelere geçilmeden önce seçimlerin yenilenmesi kararı alınması hakkında mülga Âyan Reisi Rıfat Bey'den [Menemencioğlu] yüreklendirici bir telgraf gelmiştir. Telgraf şöyleydi:

"... Hakikaten büyük olduğu sabit olan Büyük Millet Meclisimizin mukaddes kararını İslam tarihi iftiharla, tarih-i umumi hayretle yazacaktır. Vatan menfaatinden başka bir düşüncesi olmadığını bu suretle âleme gösteren mebusan-ı kiramı ayrı ayrı takdis ve tebrik ederim, efendim."[850]

Görüşmelere geçilince ilk sözü Hüseyin Avni Bey aldı; eski yasada 50 bin kişiye bir mebus seçilirken yeni teklifte neden 20 bin kişiye indirildiğini açıkladı. Değişikliğin bir maddesi de, kadınlara oy hakkı verilmemesi üzerineydi. Zabıtlardan özetleyelim:

Hüseyin Avni Bey (Erzurum): "... Mesela evvelce elli bin zükur (erkek) nüfus üzerine tanzim edilmiş bir kanun vardı. Bu defa arkadaşlarımız, kadınların mevkiini de nazarı dikkate almışlardır. Her şeyin bir derecesi, bir vesile-i tekemmülü var. Kanun teklifinde kadınlar tekemmül edip de rey hakkını istimal etmek (kullanmak) derecesine

848 Bkz. Aydın Mebusu Esad Efendi ve 120 refikinin, Teşkilatı Esasiye Kanununun maddei mezeyyelesinin ilgasına ve tecdidi intihaba dair kanın teklifi. (2/703); TBMM. ZC. c. 28, 1.4.1339, s. 282 vd.

849 Bkz. Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey'in İntihab-ı Mebusan Kanunun Muvakkatının tadili hakkında kanun teklifi ve Kanunu Esasi Encümeni mazbatası (2/603); TBMM. ZC. c. 28, 3.4.1339, s. 322 vd.

850 Bkz. TBMM. ZC. c. 28, 3.4.1339, s. 319.

Levent Şahverdi Arşivi

gelinceye kadar onlar aile efradı beyninde aile reislerine rey vermiş gibi telakki edilerek yirmi bin erkek nüfusuna bir mebus intihabını esas almışlardır."

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): Bilmem ama, böyle bir te'vil akıl ve hayale gelebilir mi?

Hüseyin Avni (Devamla): Temenni ederim ki Hilmi Bey ve bütün heyet-i celile kadınlık alemimizin ilim ve irfanlarını da tekemmül ettirirler. Onların da erkekler gibi din ve dinayetleri ahkam-ı diniyemiz dairesinde tekamül eder ve onların da reylerine hürmet ederiz.

Tunalı Hilmi (Bolu): İntihabetmek ve edilmek hakkını vermiyorsunuz; fakat kadınları saymıyorsunuz da. (*Gürültüler*)

Hüseyin Avni (Devamla): Efendiler kadınları saymamak, validesine hürmetsizlik etmektir. Biz validemizi babamızdan çok severiz.

Tunalı Hilmi (Bolu): Zahiri manasına aldım Paşa Hazretleri!..

Durak Bey (Erzurum): Bu millet seni mebus yapmaz, yapamaz. (*Yaparsa hata yapar, sesleri*)

Hüseyin Avni (Devamla): Temenni ederim ki, bu hak verilmeden ziyade alınacak bir haktır. [Kadın hakkını kastediyor]. Her halde onlar da bu hususdaki haklarını kendilerine layık gördüğü zaman bizden alırlar. Bunu zamana terkediyorum...[851]

İkinci celse Musa Kazım Efendi riyasetinde açıldı. Kadınlara oy hakkı verilmesini isteyen Tunalı Hilmi konuşurken, hocalardan *"Karagöz oynatmıyoruz in aşağı"* lafları yükselir. Tunalı Hilmi gerilemek zorunda kaldı, aklına gelenleri yutkuna yutkuna içine attı. Kadından, kadın hakkından konuşmak medrese hocalarını çileden çıkarıp gazaba getirebilirdi. Şöyle devam etti:

Tunalı Hilmi (Bolu): ... Arkadaşlar demin nasılsa sarfettiğim kanaatime dayanamayıp da gûya patlar gibi söylediğim bir söze karşı siz de gürlediniz, kiminiz nisaiyyundan(kadın taraftarı) dediniz, kiminiz feminist dediniz. Ne derseniz deyiniz, söyleyecek çok sözlerim vardı. Ama hepsini geriye bırakıyorum...

Hacı Şükrü (Diyarbekir): ***Bir su verilsin, susamış!..***[852]

851 Bkz. Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey'in İntihab-ı Mebusan Kanunun Muvakkatının tadili hakkında kanun teklifi TBMM. ZC. c. 28, 3.4.1339, s. 327vd.

852 Medrese kültürünün öfkesini bu sözlerden anlayabiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

Tunalı Hilmi (Bolu): Efendim; bir istirhamım var. Sözüme devamdan beni mazur görünüz...[853]

Hacı Şükrü Efendinin "*ağzına bir bardak su verin*" ihtarının arkasında yatan medrese gazabını anlayan Tunalı Hilmi, yıldırımları üzerine çekmemek için ağzını kapatıp kürsüden indi. Celsenin sonunda diğer maddeler üzerinde tekrar söz aldı. Kürsüye çıkar çıkmaz hocaların ayak patırdıları tekrar başladı. Hocalar Onu *"şeytan ve ecinni suretinde,"* şeriata hürmetsiz bir mahluk sayıyorlardı. Okuyabiliriz:

Tunalı Hilmi (Bolu): ... Şimdi sizden bir istirhamım var. Bir nahiye dahilinde bulunan her ikiyüz erkeğe bir ikinci seçmen (intihabı sani) düşüyor. Arkadaşlar, ecdadımızın bu millete bıraktığı analar, bugün erkeklerden fazladır. (*Gürültüler, ayak patırdıları*). Ayaklarınızı yere vurmayınız beyler, benim mukaddes analarımın, bacılarımın başına vuruyorsunuz ayağınızı! İstirham ederim, benim anam babamdan yüksektir. (*Ayak patırtıları*). Analar cennetten bile yüksektirler. (*Gürültüler, ayak patırtıları*). Tekrar ediyorum. Analar cennetten bile yüksektirler. (*Patırtılar ve gürültüler*). Müsaade buyurun arkadaşlar! Analar, bacılara...(*Şiddetli patırtılar*). Kadınlara seçilmek hakkını verin demiyorum. Fakat analarımı, bacılarımı... (*Gürültüler*). Hakikate tahammül edemiyen kulaklar...[854]

Emin Bey (Eskişehir): Hilmi Bey! Milletin hissiyatıyla oynama, milletin hissiyatıyla oynama! (*Şeriata hürmet ediniz sadaları).*

Tunalı Hilmi (Devamla): Seçim hakkı verilsin demiyorum, analara seçim hakkı verilsin demiyorum. Şeriata hürmet ederim. Müsaade edin arkadaşlar! Kanaatimi söyleyeyim...

Emin Bey (Eskişehir): Öyle kanaat olmaz.

Tunalı Hilmi (Devamla): Ne olduğunu anlamayan arkadaşlar! Susunuz! Sözüm anlaşılsın. Analara, bacılara, hakikate tahammül edemiyen kulaklara...*(Gürültüler)*

REİS: Efendim beş dakika teneffüs celseyi tatil ediyorum.[855]

Musa Kazım Efendi celseyi kapatmasa, tekke ve takke kültürü Tu-

853 Tunalı Hilmi'nin gürültü patırtı arasında konuşmaktan vazgeçtiği görülür.

854 Bkz. TBMM. ZC. c. 28, 3.4.1339, s. 333 vd.

855 Başkanvekili, Hocaların gazabı felakete ve linç girişimine dönüşmesin diye oturumu kapatmıştır. Görüşmelerin ayrıntısı için Bkz. TBMM. ZC. Devre: 1, İçtima Senesi: 4; İ: 17 3.4.1339(1923). Sayfa: 319–348, TBMM Matbaası Ankara 1961.

Levent Şahverdi Arşivi

nalı Hilmi'ye linç edebilirdi. İkinci celse açılıca ortalık biraz sakinleşti. Görüşmelere devam edildi.

İleriyi geride arayan medrese kültürü kadın gerçekliğine o kadar kapalı ki; oy hakkı konuşulurken bile şeriatın ezici tahakkümüne sarılmakta. Tunalı Hilmi medrese öğretisinden sadece şunu bekliyordu: Madem kadınlara seçilme hakkı vermiyoruz, bir varlık olarak bari oy kullanıp hürmet görsünler. Halbuki onlar kadına oy hakkını düşünce saymadığı gibi, ***"Şeriata lüirmetsizlik" (!) ve "milletin hissiyatıyla oynama"*** (!) sayıp gazaba geliyordu.

Eskişehir mebusu Emin Bey (Sazak), beş karılı feodal babanın bilinç düzeyini Fatih medresesinden aldığı eğitim şekillendiriyordu. Varlıklı ailesi dinini öğrensin diye oğlunu Mülkiye'ye değil, on senede bir mektup, bir dilekçe yazmayı öğretemeyen medreseye yazdırmıştı.. Askere gitmekten de kurtulsun istemişti. Modernizme küfür pompalayan bu tahsilin ezikliğini anılarında okuruz. Emin Bey'in bu oturumda takındığı tavır, Galile'yi odun ateşinde yakan Engizisyon ruhundan daha mütehakkim. Gösterdiği tepki de *"emval-i metrukeden"* zenginleşmiş mütegallibe toprak ağasının öfkesi..[856]

Tek parti devrinde İş Bankası kredileri ve ordu müteahhitliği ile kollanıp, bütün trenlerin odun müteahhitliği[857] sadece ona verilir. Korunup kollandıkça havadan zenginleşen Emin Bey, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gündeme gelince (1945), Menderes'le birlikte CHP'ye bayrak açan mütegallibenin başıdır... Kendi sözleridir:

"... Padişahı devirdik, Halifeyi kovduk, şapkayı giydik, Latin harflerini kabullendik, tekkeleri kapattık, bazı gerekçelerle varlık vergisini bile kabul ettik. Fakat bunu kabul edemiyorum..."[858]

Kadının hakkını değil adını bile dile getirmeyi *"dine hakaret"* sayan *ham sofu kaba yobazlığa* Emin Bey'den ve Hüseyin Avni'nin laf

856 Bolu Mebusu Fuat Bey'in "Frenginin Men'i Sirayeti Hakkında Kanun" görüşmelerinde (28.12.1336/1920) Yozgat Müftüsü Hulusi Efendi ve Vehbi Efendinin öncülüğünde medreseli Hocaların Bursa Mebusu Dr. Emin Bey (Erkul) üzerinde uyguladığı linç girişimini hatırlamamız gerekir.

857 O devirde bütün trenler kömürle değil odunla çalışıyordu.

858 Bkz. Emin Sazak, Emin Bey'in Defteri, Tolkun Yayınları 2007; Eskişehir mebusu Emin Bey'in anıları cumhuriyet öncesi eğitim–öğretimi ile erken cumhuriyetin siyasal hayatı bakımından ilginç örneklerle dolu. Ayrıca Bkz. Doğu Perinçek, Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu, Kaynak s. 158.

Levent Şahverdi Arşivi

cambazlığından iyi örnek bulamazsınız. Saçı uzun aklı kısa olanların temyiz kabiliyeti kısıtlıdır; kadın ancak erkeği ve babasının *"beyninde/ vesayetinde reyini"* kullanabilir.[859]

16. İsmet Paşa - Rauf Bey kavgası

İsmet Paşa konferansın ikinci devresi için 18 Nisan 1923 tarihinde Lozan'a hareket ettiğinde arkasında böyle TBMM bırakıyordu. Siyaset ve diplomasiye daha ısınmış, müşavir kadrosunu azaltmış, bu sefer eşini de yanına almıştı. Müttefikler Başdelegelerini değiştirmiş, Lord Curzon yerine *Sir Horace Rumbold* gelmiş, Fransızlar General Pelle'yi göndermişlerdi. Konferans ilk döneme göre sönük ve heyecansız geçse de, gerginlikler gene devam etti. Konferansın sekreteri Montagna bir defasında İsmet Paşa'nın katı tutumunu protesto etmişti. Sanki diğerleri iyi de İsmet Paşa sabır taşıydı. Umulmaz cevabını anında verdi:

"... Ben protestodan falan anlamam... Böyle protesto ettin mi ben bir saat sonra muharebeye tutuşurum. Ben bütün ömrümde emir aldım, emir verdim. Bunun dışında protestoydu, cilveydi, böyle şeyleri bilmem!..."[860]

İsmet Paşa bu sahneyi kendi meziyeti olarak değil, diplomasiye yabancılığına bir özeleştirisi olarak anlatır. Savaş meydanından diplomasiye atlayarak kurt politikacılarla yüzgöz olarak, Lord Curzon'un *"acemi diplomat"* esprilerine sabır göstererek, *"kulağı duymuyor"* numaralarına yata yata diplomasiye alışacaktır.

İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Bey arasında ilk anlaşmazlık Yunanlıların yakıp yıktığı köyler için istenen tazminattan doğdu. Yunanlılar Anadolu'da yaptığı tahribata tazminat ödeme gücü olmadığını ileri sürerek, bunun yerine Karaağaç'ın bırakılmasını teklif ediyordu. İsmet Paşa zorunluluk karşısında bunu kabul ederken, Rauf Bey karşı çıkıyordu. Kuponlar meselesi de aynısıydı. Konferans çıkmaza girebilirdi. İsmet Paşa'nın, Rauf Beye gönderdiği 25 Haziran 1923 tarihli telgraf aralarını tamamen açtı:

"... Konferans görüşmelerinde delegasyonumuzun talimattaki temel noktalardan ayrı olarak bütün hareket tarzının bütün teferruatıyla Ankara'dan yönlendirilmesi arzu ve temayülü, görüşmelerin memleket için en

859 İstanbul Darülfununda Anayasa dersleri veren Celaleddin Arif'in kitabında, hadisler örnek gösterilerek kadınların beyinleri küçük akılları kısa gösteriliyordu. Hüseyin Avni de onun öğrencisiydi.

860 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap s. 115

Levent Şahverdi Arşivi

*faydalı şekilde yürütülme ve hayırlı bir neticeye varma gücünü elimizden almaktadır... **Hükümetce tercih buyurulan bu yolun Doksanüç Seferinin Saraydan idaresinden farkı yoktur.**[861] Evvelce hükümetin ve Meclisin itimadına mazhar olan heyet-i murahhasanın i'tilaf hilelerine düşmekte olduğu kanaati, yani bize karşı güvensizlik hakkında mütemadiyen izhar buyurulan kanaat devam ettiği sürece, bizim vasıtamızla barış yapılması mümkün değildir... Kanaati vicdaniyeme rağmen acizlerini böyle ağır bir neticeye vasıta kılmak haksız, insafsız ve emsalsiz bir zulümdür. Hükümetin görüşlerini aynen İtilaf Devletlerine kabul ettirmek kanaatında olan bir Heyetin ve bittabi zatı samileri ile Maliye Vekili Beyefendinin bizzat sorumluluğu alarak Konferansa katılmak üzere hareket buyurmalarını rica ediyoruz. Aramızdaki bu mühim noktanın halli için acizlerinin hemen Ankara'ya hareketim elzemdir... Bütün meseleler ve takip edilen usul hakkında murahhas ve müşavirler de aynı kanaattedir, kanaatlerini bana yazılı olarak iblağ etmişlerdir Efendim."*[862]

İsmet Paşa'nın Rauf Bey'in tutumunu *"93 Harbini Saray'dan yöneten Sultan Abdülhamid'e benzetmesi"* yaralayıcı bir ifadedir. Ne var ki İsmet Paşa Mondros'un Calthorpe'uyla değil yüzlerce politika kurduyla cebelleşiyordu. Hükümet ile Lozan heyeti arasındaki güven bunalımı Mustafa Kemal'in yatıştırıcı tavrıyla gideriliyor görülse de içten içe kaynıyordu. Konferans temmuz ortasında çalışmasını bitirince İsmet Paşa hükümetten imza yetkisi istedi. Rauf Bey üç gün geçmesine rağmen cevap vermeyince sinirler daha gerildi. İsmet Paşa sıkıntısını şu telgrafla Mustafa Kemal'e bildirdi:

"... Konferansın hitam bulduğunu ve mesailin hal tarzını üç gün evvel hükümete arzetmiştim. Hiçbir cevap alamadığımdan bir tereddüdün hüküm sürdüğünü zannediyorum.... Eğer hükümet, kabul ettiğimiz şeylerin reddinde kesin ısrarlı ise, bunu bizim yapmamıza imkan yoktur. Düşüne düşüne benim bulduğum yol, İstanbul'daki yabancı yüksek komiserlere tebligat yapıp imza salahiyetini bizden almaktır. Gerçi bu hal bizim için görülmemiş bir skandal olur. Fakat vatanın yüksek menfaatleri şahsi düşüncelerin

861 Bilindiği üzere Abdülhamid, 1877 Osmanlı–Rus Harbinde Tuna Cephesini Saray'dan yönetmiş, başkumandanı Abdülkerim Paşa ile Mehmet Ali Paşa'yı azletmiş, Rusların Yeşilköy'e gelmesini önleyememişti.

862 (Vurgular bizim) Rauf Bey'in 24.6.39 tarihli telgrafına İsmet Paşa'nın cevabı. Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. 491

Levent Şahverdi Arşivi

üstünde olduğundan, milli hükümet kanaatını tatbik eder.. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. Muhasebe-i âmalimiz millete ve tarihe mevdûdur..."
18 Temmuz 1923 *İsmet*[863]

İsmet Paşa'nın Lozan'dan Mustafa Kemal'e gönderdiği bu telgraf tarihe tevdi edilmiş yüksek bir sorumluluk duygusu içerir. Rauf–İsmet çatışmasını Mustafa Kemal geriden izliyor, hakemlik rolü oynuyordu. Sorumluluk, ülkesel ve politik realite İsmet Paşa'dan yana tercih kullanmayı gerektirdi. Bu sefer de Rauf Bey kırıldı. İsmet Paşa ile Büyük Şef arasındaki karakter ve sadakat uyumunu, anlaşmanın imzalanmasından dört gün önce çekilmiş şu kısa telgrafta görebiliriz:

Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine.
Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı bir düşün. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz şefim...
20 Temmuz 1923 ***İsmet."*** [864]

Rauf Bey İsmet Paşa'ya gönderdiği cevabın gecikmiş olmasını İngilizlerin kontrolündeki Köstence telgraf hattının azizliğine bağlamıştır.[865] Fakat İsmet Paşa'yı zora sokmak istediği, içindeki gizli ve sessiz direncin emareleri sonraki davranışlarıyla ortaya çıkacaktır. Rauf Bey İsmet Paşa'yı daima küçümser tavır takınmıştır. Halbuki İsmet Paşa, öyle yenilir yutulur cinsten biri değildi. Osmanlı Ordusunun her kademesinde yeteneğini göstermiş, Yemen Seferine katılmış, kolordu yönetmiş, Harbiye Nezareti Müsteşarlığı ve Sulh Komisyonu üyeliği yapmış, kurmay b bir karargah subayı idi. Anadolu'ya sonradan geçmesine rağmen Garp Cephesinde hizmetleriyle eksikliğini gidermişti. Vatan söz konusu olunca ne Rauf Bey ondan bir fazla, ne o bir eksikti... Aralarındaki fark, Lider'e sadakat noktasıydı. Mustafa Kemal mesai yakınlığı dışında da İsmet Paşa'ya güven beslerdi. [866] Kendisi Şark

863 İsmet Paşa'dan Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine telgraf. Bkz. Bilal N. Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. 582

864 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları s. 587

865 Shaw ve Bilal N. Şimşir'den nakleden Salahi R. Sonyel, Lozan Konferansının Perde Arkası, s. 53, TTK.2006

866 "... Sırdaşlarımdan birini size haber vereyim... En iyi anlaştığım dostlarımdan bi-

Levent Şahverdi Arşivi

Cephesinde Ordu Komutanı iken, Miralay İsmet emrinde kolordu komutanıydı. Aralarında ast üst ilişkisi olmuştu. İsmet Paşa'nın bir amiri olarak doldurduğu bir sicil (tezkiye) varakası bu konuda bize ışık tutabilir. Literatürün fazla kullanmadığı, 20.5.1333 (1917) tarihli ve yıllar öncesine ait bu sicil varakası, İsmet Paşa ile Mustafa Kemal arasındaki güven duygusuna önemli bir delildir. Okuyalım:

"... Ahiren 20. Kolordu Kumandanlığına naklen tayin buyurulan 4. Kolordu Kumandanı Miralay İsmet Bey'in evsaf ve iktidarı hakkındaki mütalaatım berveçhiatı maruzdur (Başkumandanlık Vekaleti Celilesine de arzedilmiştir):

Ciddi, faal, gayet uyanık, yüksek fikirli, vaziyet ve harbin psikolojik vaziyetlerine hakim ve iyi bir görüş gücüne ve ani kavrayışa sahip, kolordusunun her türlü ihtiyacını temine çalışmaktan bir an uzak kalmaz ve başarır. Malumat ve askeri vukufu güzel ve ihatalı. Doğru ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve kararı doğrultusunda hareket etme kabiliyetini haizdir. Orduda ve memlekette üstleneceği vazife ve önemli vatani hizmetlerde büyük hizmetler memuldür.

Ordu kumandanlığım zamanında mühim askeri harekat olmasa da, haiz olduğu iktidar ve üstün nitelikler sayesinde önemli harekat esnasında da başarılı olacağına dair güven vermiştir. Pek mükemmel bir ahlaka ve tavrı harekete sahip. Adabı muaşereti şayanı takdirdir. Mafevk ve madunlarının ve muhitinin emniyet, itimat ve muhabbetini haiz ve buna layık müstakim bir zattır..."[867]

17. Lozan Andlaşması imzalanıyor

Lozan Andlaşması 24 Temmuz 1923 Salı günü Lozan Üniversitesi salonunda imzalandı. İsmet Paşa'nın yanında Rıza Nur ve Hasan Bey (Saka) oturuyor; kırmızı çuhalı masa üzerinde dosyalar üst üste duruyordu. Konferans Genel Sekreteri Massigli İsmet Paşa'nın yanına gelerek, *"Buyurunuz önce zatı devletiniz imzalayacaksınız"* diyerek ilk imza şerefini Türkiye'ye verdi. Heyetimiz yerinden kalkıp masaya

ri İsmet Bey idi. Bir gün evime davet ettim. O zaman İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonunda idi. Hiçbir sıfat ve selahiyet sahibi olmadan Anadolu'ya geçmek için en kolay yol hangisi dedim. Gülerek ayağa kalktı: Yollar çok, mıntıkalar çok dedi..." Bkz. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Hatıraları, İş Bankası 1965, s. 90–91

867 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, c. I, s. 340 Ek: 4, Bilgi Yayınları 1985; Belgenin aslı için Bkz. Gnkur. ATASE Başkanlığı Arşivi; No. 4/1.933, Kls. 2.677, Dos. 193, Fih. 8; İsmet İnönü, ATASE Başkanlığı, Ankara 1987

Levent Şahverdi Arşivi

oturdular. Salonda çıt çıkmıyordu. İsmet Paşa cebinden altın bir kalem çıkardı. Massigli belgeleri birer birer İsmet Paşa'nın önüne koyuyor; o da sayfaları yeniden okuyormuş gibi gözden geçiriyor; Lord Curzon da geriden İsmet Paşa'yı süzüyordu. Her zamanki esprilerinden birini daha patlattı:

"Eyvah! Dokuz ay uğraştıktan sonra galiba gene başa dönüyoruz, başımıza iş çıkacak!..."[868]

İsmet Paşa'nın imzaladığı her belgeyi Rıza Nur ve Hasan Bey de imzalıyor, Fransız sekreter Nogaro kurutma kağıdı ile imzaları kurutuyordu.[869] Andlaşma imzalanınca Lozan heyetine ilk tebrik Mustafa Kemal Paşa'dan gitti. [870] İsmet Paşa ve Rıza Nur, Paşa'nın telgrafına ayrı ayrı cevap verdiler.[871] Burada önemli olan Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı değil Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in gönderdiği telgraftır. İlginç bir arkaplanı olan bu telgrafı okuyalım:

No. bila *Ankara, 25.7.1923*

İsmet Paşa Hazretlerine

Cihan Harbinin hudutsuz ızdıraplarından kurtulmak ve milletimizin dünya sulhunu kurmakta ne büyük bir âmil olduğunu fiilen isbat eylemek maksadıyla imzaladığımız ***Mondros mütarekesine*** *rağmen uğradığımız en feci dilâzar tecavüzleri, hayat hakkımızla istiklalimizi payimal eyleyen Sevr Ahidnamesi takip eylemişti. Asırlarca hür ve müstakil yaşamış olan aziz Türkiye'nin necip halkı, maruz kaldığı gayrımeşru ve feci tecavüzler karşısında bütün şuuru ve bütün varlığıyla hayat hakkını ve istiklalini kurtarmak için kıyam ederek teşkil eylediği yılmaz ve yenilmez milli ordusu ile Büyük Reis ve Başkumandanımızın ve celadetli kumandanlarımızın sevk ve idaresiyle zaferden zafere yürüdü.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin milletten aldığı kudret ve kuvvetle ve ordularının yüksek savaş kabiliyetiyle elde ettiği bu muvaffakiyet ve muzafferiyetlerin Lozan'da aylardan beri devam eden sulh müzakereleri sonunda milletlerarası bir vesika ile tevsiki, milletimize yeni bir faaliyet ve sükunet devresi hazırlamıştır.

868 Bkz. Ali Naci Karacan, Lozan, age. s. 636; Lord Kınross, Atatürk, s. 566

869 "... Ismet Paşa'nın imza attığı altın kalem Gâzi'nin hediyesiydi, bu kalemi dönüşünde İstanbul Darülfünuna hediye etmiştir."

870 Bkz. Atatürk'ün Bütün Eserleri, (ABE) c.16, s. 48.

871 TBMM Reisi Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Taltifat-ı riyasetpenahilerinden pek mütehassis ve minnetdarlık ile mâliyim (doluyum). Arzı şükran ve takdimi ihtiramat eylerim. Doktor Rıza Nur.

Levent Şahverdi Arşivi

*Vekiller Heyeti, azimkar ve fedakar milletimizin istiklalini sağlayan bir ahitnamenin tanzimindeki mesaiden dolayı başta zat-ı devletleri olmak üzere murahhaslarımız **Rıza Nur ve Hasan Beyefendilere** ve müşavir heyetimize takdim-i tebrikat eylerim, Efendim.*

Hüseyin Rauf[872]

Yukardaki metin Rauf Bey'in Lozan'a gönderdiği tebrik telgrafıdır; hikayesini de kendi anılarında değil Nutuk'ta buluruz. Rauf Bey, İsmet Paşa'yı önce tebrike gerek duymamış, ancak kabine arkadaşları ve meclis başkanı Kazım Paşa'nın ***"ayıp olur"*** uyarısı üzerine, bir telgraf yazılsın da göreyim bakalım demiş. Yazılan telgraf önüne gelince,***" adeta her işi İsmet Paşa yapmış gösteriliyor, biz burada birşey yapmadık mı?"*** diye sinirlenmiş... Sonra yukardaki metin kaleme alınmış. Telgraf dikkatli okunursa bir teslimiyet vesikası olup ***"Sevr'in kolaylıkla kabul ettirileceği fikrini yabancılara telkin eden Mondros Mütarekesi,"*** sanki Lozan'ın menşei gibi gösterilir. Rıza Nur ve Hasan Bey'in yanında İsmet Paşa'nın adı bile zikredilmez...[873]

Lozan Andlaşması 24 Temmuzda imzalanırken Ankara kurban bayramını kutluyordu. Mustafa Kemal İzmir'deydi. Delegasyonumuz 7 Ağustos 1923'te Lozan'dan ayrıldı. Edirne'den itibaren yollara dökülen halk tarafından alkışlanıyordu, asıl görkemli tören 13 Ağustosta Ankara'da düzenlendi. Törende göze batmayan sadece Rauf Bey idi. İsmet Paşa'yı karşılamamak, hatta *yüzünü bile görmemek* için Ankara'dan ayrılıp (4.8.1923) Sivas'a gitmişti. Hangi sebebe dayanırsa dayansın, Rauf Bey'in davranışı siyasi olgunluğa sığmaz; O'na yakışan Hariciye Vekilini karşılayıp hesabını sonraya bırakmak değil miydi?...

18. Lozan görüşmeleri ve İsmet Paşa

İkinci dönem TBMM. 11 Ağustosta açılmıştı. TBMM'nin ilk gündemi birinci raundu daha önce yapılan görüşmelerin ikinci raundunu teşkil eden Lozan Andlaşması olacaktı. Ancak bu Meclis eskisi gibi değildi, muhaliflerin çoğu tasfiye edilmişti. Ali Fuat Paşa riyasetindeki

872 Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. 608, TTK Ankara 1998

873 Mustafa Kemal şunları yazar: "... Rauf Bey Mondros Mutarekesini 'milletimizin dünya barışını kurmakta ne büyük amil olduğunu fiilen isbat eylemek maksadıyla' imzaladığını söylüyorsa da, bu fantastik cümleye kendinden başka kimseyi inandıramaz ve teselli edemez. Çünkü böyle bir gaye yoktu." Bkz. Nutuk, s. 589, Temel Yayınları 2006

Levent Şahverdi Arşivi

görüşmelere 21 Ağustos 1922 Salı günü başlandı.[874] İlk konuşmayı Hariciye Encümeni Reisi Yusuf Kemal Bey yaptı. Karlofça andlaşmasından beri Batının Osmanlıya karşı izlediği Şark meselesinden başladı, Lozan'ı doğuran İnönü muharebeleri, Ermenistan seferi ve Büyük Taarruz üzerinde durarak sözü Gâzi Paşa'ya getirdi:

"... Bütün bu işin başından nihayetine kadar endişeli zamanlarda, – belki hiç meyus olunmamıştır ya – meyusiyet geldiği anlarda, daima ve daima bunu demir eliyle tutan büyük Türk evladına, bütün Türklük namına denmelidir ki, sana yalnız minnet, şükran değil Mustafa Kemal Paşa bu senin eserindir. Ki bu eser Türk'ün hürriyet ve istiklalidir...(Sürekli alkışlar)"[875]

Yusuf Kemal'den sonra Hariciye Encümeni sekreteri Tevfik Rüştü (Aras) söz aldı. Andlaşmanın teknik yönleri üzerinde durarak milli davamıza uygunluğunu belirtti: "... *Encümen reisimiz Yusuf Kemal Beyefendi tarafından büyük Reisimize hitaben irat edilen samimi hitabeyi bütün encümen arkadaşlarım namına arz ve tekrar etmeyi bir vazife bilirim...(Bütün meclis ve bütün millet sesleri) Aynı zamanda uzun ve medit münakaşalara göğüs gererek bu sulhu bize getiren Heyet-i Murahhasamıza da teşekkürü vecibeden addederim...*"[876]

21 Ağustos 1923 tarihli görüşmelerde önemli eleştiriler de yapıldı. Mersin Mebusu Niyazi Bey'in konuşması celsenin tamamını doldursa da, eleştiride zayıf kaldığı görülür. Üçüncü celsede Yahya Kemal (Urfa), Hamdullah Suphi (İstanbul), Şükrü Kaya (Menteşe), Faik Bey (Tekirdağ) konuştular. Ertesi günkü 22 Ağustos görüşmelerinde Mustafa Necati (İzmir), Vasıf Bey (Saruhan), Avni Bey (Bozok), Ahmed Süreyya (Karesi) konuştular. Alkışlar arasında kürsüye gelen son vakanivüsümüz sayılan tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'in ironik esprilerle süslü konuşması herkesi güldürecektir:

"... *Arkadaşlar 1908'de meşrutiyet iade edildi. Fakat ne bileyim yaşasın nidaları arasında havaya karıştı. (Gülmeler). Sanmayın meşrutiyet aleyhinde bulunuyorum, o bir elmas taşıdır; parıltısı herkesi cezbeder,*

874 Lozan Muahedesinin kendisi, ek protokoller ve teati edilen mektuplar aynen Meclis zabıtlarına geçmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla tamamı üyelere dağıtılmış veya okunmuş değildir. Zabıtların ve andlaşmanın tam metni için Bkz. TBMM. ZC. Devre: 2 İçtima senesi: 1, c. 1, s. 111 vd. TBMM Matbaası 1961

875 Karabekir, Nutuk'a Cevaplar s. c. 12, 3835; ayrıca TBMM. ZC. age. s. 220

876 Karabekir, Nutuk'a Cevaplar s. c. 12, 3835; ayrıca TBMM. ZC. age. s. 221

Levent Şahverdi Arşivi

fakat hakiki kıymetini kuyumcular bilirmiş (Gülmeler)... Sevr Muahedesi de geldi geçti. Ondan bahsetmiyeceğim. Pek acıklıdır. İstanbul'un yanında bir Silivri vardır. Oradan İstanbul'a yoğurt gelir. Yoğurttan gümrük aldık. Sordum; neden gümrük alıyorsunuz dedim. Orası memalik-i ecnebiye oldu, Yunan toprağıdır ayol dediler!. Sizler burada uğraştınız, Allah razı olsun. Fakat bizler İstanbul'da ne sıkıntılar çektik, onu sadece biz biliriz (Gülüşmeler)."[877]

Son konuşmayı, 23 Ağustos 1923 Perşembe günü öğleden sonraki cesede İsmet Paşa yaptı. Lozan'da kurulan kurtlar sofrasının ilginç anekdotlarını anlattı. Konuşmanın geniş boyutlu analizi kitabın sınırları dışındadır; ancak kürsüye çıkmadan önce Karabekir Paşa yanına gelerek, *"Sen de Yusuf Kemal gibi her şeyi Gâzi'ye maletme!"* diye uyarıda bulundu. Uyarıyı Karabekir'in anılarından okuyalım:

"... Her şeyi millet kürsüsünden Gâzi'ye bahşederek, tarihe karşı haksızlık edeceği gibi, istikbal için de istediğini yapabilecek bir kudret vermiş olacağını ve bunun önüne hiçbirimizin geçemiyeceğini anlattım... Herşeyi ben yaptım diyebilen bir adamın, bundan sonra 'her şeyi ben yapacağım' iddiasıyla tehlikeli maceralara atılabileceğini, Enver Paşa'yı misal göstererek, İsmet Paşa'nın dikkatini çektim..."[878]

İsmet Paşa *"merak etme mühim noktayı unutmam"* diye Karabekir'e söz vererek kürsüye çıktığı halde gene bildiğini okudu. Riyasette Ali Fuat Paşa, Ruşen Eşref (Afyon) ve Mahmud Bey (Siirt) oturuyordu. O günün gündem belliydi: *Lozan'da münakit Sulh Muahede, Mukavele ve Senedatın tasdikine dair kanun layihası (1/4) ve Hariciye Encümeni mazbatası.*[879]

İsmet Paşa'nın iki celse süren final konuşması asker kişiliğinden umulmayan bir performans sergiler. Rıza Nur ve Hasan Bey'in gayretlerine teşekkürden sonra görüşmeleri tıkayacak kadar uğraştıran

877 Bkz. TBMM. ZC. 22.8.1339 celse 2, age. s. 259; muhalif neşriyatta Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma ve konuşmacıları titizlikle seçtiği iddia edilir.

878 Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12, s. 3835.

879 İsmet Paşa yazmıştır. Karabekir Paşa arkadaşını nezaketen tebrik edecek yerde, kürsüden iner inmez yanına yaklaşarak: ***"Her şeyi Mustafa Kemal yaptı gösteriyorsun, eserde bizim hiç mi payımız yok?"*** diye öfkelenir. Halbuki Lozan görüşmeleri Milli Mücadeleden pay isteme yeri değildi, şerefi herkese yetecek kadar fazlaydı, biraz sabır ve hoşgörü Paşa'nın fazilet dağarcığına ilave erdemler yazdırabilirdi... Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 165

Levent Şahverdi Arşivi

konulara geldi. Düyun-u Umumiye borçları bizden ayrılan ülkelere bölüştürülürken, delegasyondan bazı isimlerin engelleyici tavır takındığını söyleyerek üstü kapalı olarak Cavid Bey'i suçladı:

"... Borcu sermaye üzerinden taksim edelim ve öyle usul bulalım dedik. Bunun maddeten imkansız olduğunu söylediler. Bunu söyleyenler karşımızda bulunan bittabi vazifeleri kendi memleketlerinin menfaatlerini temin etmekten ibaret olan zatlar değil, benim muavenet için şöhret ve ihtisaslarından istifade için yanıma çağırdığım bu memleketin evlatlarıdır. (Kahrolsun sesleri) Düşününüz! Esaslı mesaili halletmek için murahhas heyetimiz ne kadar ızdırap ve müşkülat içinde kalmıştır. Buna rağmen hiss-i selim galip geldi."[880]

İsmet Paşa'nın üstü örtülü olarak burada suçladığı kişi Cavid Bey idi. Saruhan mebusu Vasıf Bey, bu isimlerin açıklanmasını istediği halde İsmet Paşa tansiyonu yükseltmemek için ileri gitmedi: "*Arkadaşlar, bu kadar mühim bir zemin üzerinde fazla tafsilat istenmemesini rica ederim. Bir hadise geçerken bütün tafsilatı ile izahat verdim*" diyerek konuyu geçiştirdi. Ertesi günün İstanbul gazeteleri İsmet Paşa'nın sözlerini manşete taşımıştı: "... *Maliyede şöhretleri söylenen mütehassısların ecnebiler menfaatine çalıştıklarını gördük...*"[881]

İsmet Paşa çok iyi niyetlerle eski Maliye Nazırı İttihatçı Cavid Bey'i Lozan'a götürmüş, Osmanlı borçları konusundaki uzmanlığı ve şöhretinden yararlanmak istemişti. Ancak Osmanlı borçlarının diğer ülkelere taksimi konusunda Fransız tezlerine yakın duran Cavid Bey, heyetimizde infial yarattı. Rıza Nur ve Yahya Kemal'in anıları ilginç gözlemler aktardığı gibi, Rauf Bey'in Lozan'a gönderdiği 16 Ocak 1923 tarihli "fevkalade mahrem" telgraf da Ankara'nın tutumunu ortaya koyuyordu.[882]

880 Bkz. TBMM. ZC. 22.8.1339 celse 2, s. 272

881 Bkz. Tevhidi Efkar Gazetesi, 23.8.1923

882 Rauf Bey'in 16 Ocak 1923 tarihli telgrafı: "... Cavid Bey'in heyet-i murahhasa nezdinde memuriyeti bidayetten beri gayrı caiz görüldüğünün ve orada mevcudiyeti Mecliste ve Heyet-i Vekiledeki rüfeka arasında bâdi-i ızdırap olduğunun ve bir an evvel alakasının kesilmesi Gâzi Hazretlerince de matlup bulunduğunun, alelhusus Düyun-u Umumiyeden külli miktarda tahsilat aldığı halde, mezkur idarenin menafiini müdafaa edeceği tabii görüldükten maada, ayrıca de heyet-i murahhasa tahsisatından yevmiye beş İngiliz lirası alması bihakkın şiddetle muaheze edildiğinden... zat-ı devletlerine arzı takarrür etmiştir. Rauf." *Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, TTK. c.I, s. 391–392*

Levent Şahverdi Arşivi

Üstü kapalı olarak suçlandığını gazetelerde okuyan Cavid Bey, üzüntü ve öfkesini üslup harikası cümlelere dökecektir:

"Siyasi hayatımda çok hücumlara uğradım, büyük haksızlıklara hedef oldum. Fakat en şeni adamlar bile bana 'hain' demediler. Halbuki bu süfli adam beni yalvararak götürdüğü Lozan Konferansında yaptığı hataların selahiyattar bir ağızdan tekrar edilmemesi için, en kolay yol olarak, Millet kürsüsünden beni, kendine müşkilat çıkarmış olmakla, adeta hıyanetle itham etti. Mecliste hazır olmadığım için kendimi müdafaa edemedim; pek yakın bir zamanda riya ve şenaatin müşahhas bir timsali olan bu adamın, o gün bir melek kadr yüksek kıyas edildiği bu memlekette bir paçavra kadar kıymetsiz kalacağından emin olduğum için, hariçte de sükut etmiştim.... İlk fırsatta benden müstehak olduğu cevabı benden alacaktır."[883]

19. Lozan'ın arkaplan hikayesi:

Lozan hakkında buraya kadar yazılanları Rauf Bey'in siyasal kişiliğine nasıl bağlamamız gerekir?. Belirtelim ki Rauf Bey, İsmet Paşa ile anlaşmazlığını belgelere dayalı inandırıcı bir esasa bağlamamıştır. *Tâmirat, tazminat bedeli, Karaağaç gibi* konularda taviz verilmiş, savaşı göze almadan Musul'un çözülemiyeceği de anlaşılmıştı.[884] Mecliste

883 Cavid Bey'in Maliye Nazırlığı sırasında Fransız çıkarlarına yakın durduğu kendi anılarında da okunur. Mütarekede saklandığı İstanbul'dan kaçıran, bizzat Fransız başbakanı Clemenceau, Mösyö Weyl ve işgal kumandanıdır. Hürriyet-İtilaf hükümeti hakkında şunları yazar: *"... Sabri Hoca gibi müfsit, bayağı, rezil, şerefsiz ve haysiyetsiz softalarla, Ali Kemal, Sait Molla ve Refii Cevat gibi vicdansız, vatansız, satılmış mahluklarla kurulmuş bir hükümet ve alçaklar sürüsünün elinden kurtulmaktan başka çare kalmamıştı..."* Bkz. Felaket Günleri, c. I, s. 233, Temel Yayınları. Jakobenizmi İttihat–Terakki olunca benimseyen, Halk Fırkası olunca suçlayan Cavid Bey'i idealist bir liberal ve demokrat saymak kolay değil. Hilafet konusunda muhaliflerden yana tavır almıştır. Cumhuriyetin ilanı karşısında gururlanacağı tek şey, Başvekil İsmet Paşa'dan daha yüksek maaş almasıdır. Oğluna yazar: *"... Düyunu Umumiye meclisi idaresinde Türk dayinler vekiliyim. 1600 lira gibi yüksek bir maaşım var. Memleketimizde maaş alan kimseler arasında, Reisicumhurdan sonra en yüksek maaş budur."* İzmir Suikastinde idam faciasına uğradığı için İsmet Paşa ile hesaplaşamadı. Sözlüklerde, *"süfli, müflis, mülevves, küstah"* gibi tüm hakaret sözcüklerini İsmet ve Mustafa Kemal için kullandı. Hilafetçilerin mazlumiyet listesine alınması için tek engeli, Selanikli ve dönme oluşuydu. *Bkz. Maliye Nazırı Cavid Bey, Şiar'ın Defteri, s. 28–29, Haz: Şiar Yalçın, İletişim Yayınları İstanbul 2005;*

884 Dr. Rıza Nur yazar: "... Lord Curzon ile hususi temas ettim. Bu adamın damarını öğrenmiştim. Gittikçe yumuşadı. Her mukaddemeden sonra Musul'a geliyorum. Bize bırakın diyorum. Ama siz Ruslarla berabersiniz. Nasıl olur, dedi. Anlaşılıyor ki bundan korkuyorlar. (...) Musul için Lord Curzon ile hususi temasımda dedim

Levent Şahverdi Arşivi

yapılan ilk görüşmelerde İsmet Paşa'yı desteklediği halde sonradan anlaşmazlığa düşmesi nasıl yorumlanmalı? Göründüğü kadarıyla Rauf Bey, İsmet Paşa - Mustafa Kemal ittifakını hükümet sorumluluğu gereği destekler görünmüş, Lider otoritesi ile bireysel sorumluluk arasına sıkışan ideolojik paradigmaları sonradan vicdanını örselemiş olmalı. Şevket Süreyya Aydemir de bu noktaya değinir:

"... Rauf Bey ve arkadaşları, Lozan Muahedesinin imza edilmesi emrini vererek, bu Muahedenin sorumluluğunu kabul etmekten kaçındılar. Yahut ilerde bu anlaşmaya yükleneceklere karşı kendilerini korumak gibi zayıf bir ruh haline düştüler. Ne Gâzi'ye ne İsmet Paşa'ya karşı kesin cephe alarak İsmet Paşa'nın Lozan'da varabildiği neticeleri açıkça reddetme cesareti de gösteremediler. Bunun daha iyisini yapabilecekleri yolunda bir beyan ve teşebbüsleri olduğuna dair de belgeleri de yoktur."[885]

Bütün olup bitenlere rağmen Rauf Bey anılarında, Mustafa Kemal ile hiçbir zaman anlaşmazlığa düşmediğini yazar ki, inandırıcı görünmez. Rauf Bey, sadece Lozan sırasında değil, beraber göründüğü her ortamda, doğası gereği Mustafa Kemal ile ihtilaf halinde olmuş, İsmet'in kendine tercih edileceğini anlayınca da ipleri koparmıştır. Lozan tepkisini hem açığa vuramamak hem kamufle edememek onun psikolojik işkencesidir. Mustafa Kemal'e gelince, ikisi arasında hakemlik yapıp İsmet Paşa'yı uyarırken bile Rauf Bey'e güvenmiyordu. Bu yorumlara yüklenecek tasavvur, kavrama zorluğunun zihinsel bileşkesidir. Bu tasavvur sadece bir zaman dilimini ele alarak, onu tarihin akışına sığdırma amacı ötesinde; olayların mantığı ve izdüşümünü görmemizi de sağlar. Rauf Bey'in ideolojik ve siyasal algıları gerçek olguya tekabül etmez.

Erken Cumhuriyet kadrosunun siyasal ve ideolojik anlaşmazlıkları kesinlikle basit ve yüzeysel değil, bilakis derinlerdedir. O dönemin olaylarını içinden yaşayan Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in peşine

ki: Biz daima İngilizler ile dost olmak fikrindeyiz. Türk milleti sizi sever. Rusu sevmez. Rus Türkün tabii düşmanıdır. Bu vaziyet bugün de değişmemiştir. Harbi Umumi bunu bozmamıştır. ... Ruslar ile dost olmamız sizin kabahatinizdir. Bize tekme vurdunuz, Rus'un kucağına attınız. Şimdi kucağınızı açınız, size koşarız." dedim. Demek bam teline dokunmuşum. Dost olursak Rusları terkeder misiniz? dedi. "Derhal dedim..." *Bkz. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. II, s. 1904 vd. Frankfurt 1982*

885 Bkz. Ş.S. Aydemir, İkinci Adam, c. II, s 269

Levent Şahverdi Arşivi

takıldığı günden koptuğu güne kadar, Rauf Bey'in muhalefetini ilke meselesine değil şahıs davasına bağlar; Lozan'daki tavrını da ***Bizantinizm*** olarak niteler. Arkaplan dediğimiz de zaten budur:

"... Lozan cephesinin ardında da Rauf Bey'in kıyamet uğultularını, diş ve tırnak gıcırtılarını görürüz. Hükümet reisi Rauf Bey, sulha ait her davayı çözülmez düğüm haline sokmak için elinden geleni yapmıştır. Bu bütün manasıyla siyasi bir 'sabotaj' dır. Rauf Bey Lozan'da histerik bir kişiliğe bürünmüştür. O zamana kadar birtakım siyasi formüller altında gizlemeye çalıştığı asıl ıstırabını meydana vurur. İşte bundan sonra, ta o kanlı safhaya kadar [İzmir suikasti] kastedilir devam eden şey artık hep bu histeri'dir, bunun adı da Bizantinizm'dir..."[886]

TBMM'nin gizli toplantıları dahil aldığı her istihbaratı Londra'ya ulaştıran İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Lozan'ın kesintiye uğradığı günlerde Londra'ya bir rapor göndermiştir. Raporunda bize yarayacak arkaplan bilgileri bulunur:

"... Mustafa Kemal'den sonra en tanınmış kişi muhtemelen Hüseyin Rauf'tur. Rauf büyük dikkatle oyun oynamaktadır. Onun neyi temsil ettiğini bana kesinlikle açıklayacak birisini bulamadım. Herhalde, siyasetten hoşlandığı için politika yapıyor ve barıştan yanadır. İç politikada gayet ustalıkla eski İttihatçı dostlarına meyleder..."[887]

Rauf Bey'in Heyet-i Vekile Reisi iken Ankara'da üç ülkenin sefareti vardı; bunlardan birisi Sovyet elçisi Aralov'du. Mustafa Kemal, İsmet Paşa, Rıza Nur ve Rauf Bey ile pek çok görüşmeler yapan bu Sovyet diplomatının yazdıkları, en az Halide Edip ve Yakup Kadri'nin gözlem ve yorumları kadar anlamlı karakter tahlilidir:

"... Rauf Bey gösterişli, yakışıklı, uzun boylu, genç görünüşlü, kırpık bıyıklı, iri siyah gözlü bir adamdı. Ağır ağır ama meydan okuyan, yüksek sesle, özellikle kendisiyle uyuşmadığı zamanlar, karşısındakini küçümseyen bir tonla konuşurdu. Meclise gelince değişirdi: Mustafa Kemal karşısında bulunduğu zamanlar, her zamanki duruşunu kaybeder, ezilip büzülürdü. Bakışları, bütün yüzü, inanılmayacak bir çabuklukla değişir, siması saygılı bir tevazua bürünürdü. Özellikle Yunus Nadi'den nefret eder; Kafkasyalı olduğunun söylenmesinden hoşlanmazdı."[888]

886 Bkz. Y.K. Karaosmanoğlu, Atatürk, İletişim 2005, s. 170.
887 Salahi R. Sonyel, Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı, c. III, s. 1952, TTK 2008
888 1920'li yıllarda Rusya'nın Kafkas politikası ve Türkiye'ye beslediği dostane tavır

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan sırasında özellikle Boğazlar konusunda defalarca Rauf Bey'le görüştüğünü yazan İvanoviç Aralov'un anılarına belki ihtiyatla yaklaşılabilir, fakat asıl dikkati çeken nokta İsmet Paşa'nın elini kolunu bağlama stratejisini onun da gözlemlemiş olması:

"... Rauf Bey Konferans sırasında İsmet Paşa'ya karşı bir sabotaj ve habersiz bırakma kampanyasına girişti. Paşanın sorularına ve telgraflarına uzun süre cevap vermedi. Onun gönderdiği bilgilerin hepsini Mustafa Kemal'e bildirmedi. Bilgilerin kimisini değiştirdi. İsmet Paşa'yı o hale getirdi ki, İsmet Paşa başvekil Rauf Bey'i atlayıp özel şifre ile doğrudan Mustafa Kemal Paşaya başvurmak zorunda kaldı..."[889]

Tarihsel süreçte yaşanan olayları yalnız geçmişi canlandırdığı için değil, dünü anlatırken bugüne ve yarına da yol gösterdiği için de önemseriz. Tarihsel koşullar ve olgulara yönelince, Lozan'ın biraz akıl, biraz cesaret ve kanla hazırlanmış bir andlaşma olduğunu görebiliriz. Onu mucize sayanlara da raslarız. Günün koşulları ve zamanın ruhuna inilmeden, hiçbir şeyin kökten çözüm imkanı olmadığı kabul edilmeden, on yıllık savaştan bıkmış halkların, ancak birlikte ve beraberce barışa ereceğine inanılmadan, günümüz penceresiyle Lozan'ı anlamak da, yorumlamak da bizi gerçekçi sonuca ulaştırmayabilir. [890]

Devletler Hukuku gözüyle Lozan için iki ciltlik kitap yazan zamanın Darülfünun rektörü M. Cemil (Bilsel), uluslararası hukukun kırıcı rekabet ve soğuk yorumları arasına, zaman zaman romantik cümleler de sıkıştırmıştır. Lozan'ın gerçek hikayesini anlamak için bir köşesine bu satırları da koymamız belki yararlı olabilir:

"... Hz. İsa'nın en büyük mucizesi ölüyü diriltmektir. Benim hikayesini yazdığım hadise, bütün bir milletin ölümden dirilişidir. Tarihte öldükten

ve yardımlar için geniş bilgi verilmiştir. *Bkz. Semiyon İvanoviç Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları, (Çev. H. Ali Ediz) s. 191, Burçak Yayınevi 1967*

889 Bkz. S.İ. Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Hatıraları, age. s. 184 vd. Aralov'un anıları basit bir gözlem olmanın ötesinde, yerli literatürün sonradan yazılmış eserlerini de takip eden birisinin görüşleri intibaını vermektedir.

890 İsmet Paşa: "... İlk açılışından günümüze kadar dokuz ay geçmiş, görüşmeler, taraflar arasında eşitlik düzeyinde yürütülmüştür. Türk delegasyonu, bütün uygar ülkelerin yararlandığı tam bağımsızlığa layık olduğunu göstermiştir. Andlaşmayı bu ilkelerden esinlenerek ve dürüstçe uygulama iradesiyle imzalıyoruz." *17 Temmuz 1923 Salı oturumu, üçüncü komite. II Sayılı Tutanak. İsmet Paşa'nın kapanış konuşması. Bkz. Seha Meray, Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Takım II, cilt I, s. 128, Ankara 1973*

Levent Şahverdi Arşivi

***sonra dirilmiş milletler yok değildir... Ancak, onların yeniden dirilişi daha ziyade siyasi kombinezonlar neticesidir. Türk milletinin dirilişi, sırf kendi eseridir ve ona mucizeliği veren de budur... Türklüğün fiilen elde ettiği neticeyi devletler Lozan'da güçlükle kabul ettiler. Onun için Lozan bir istiklâldir...*"**[891]

Lozan'a Rauf Bey penceresinden bakınca, Yakup Kadri'nin dediği noktalara gelebiliriz. Köşeye çekilip anılarını yazdırdığı yıllarda muhafazakar kültürün diline doladığı Siyonizm komplosuna hem ısınmış hem sığınmış görünür. Bu bakışaçısı elbette nesnel olmayan anlamsız değerlendirmelere merdiven altı komplocu tezlere de zemin hazırlar. Anılarını okuyabiliriz:

*"... İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara'ya dönüşünde, birdenbire bambaşka ve tamamen aksi fikir ve kanaatle, yaman bir hilafet düşmanı kesildiği hayretle görülmüştü. Birkaç ay içindeki bu değişikliğin sebebinin herhangi bir mütalaa ve gafletten uyanış ve ve geç de olsa gerçeği kavrayış gibi mülahazalar olmayıp, sadece bazı düşman telkinlerine kapılışından ileri geldiği anlaşıldı... Lozan'da İngilizlerle bir nevi gizli arabuluculuk rolü oynayan, meşhur **Hahambaşı Hayim Naum Efendinin** telkinleriyle, 'Hilafetin ne şekilde olursa olsun devamına müsade edilmeyip derhal atılması lüzumunu' tamamen benimsemişti..."*[892]

Rauf Bey ideolojik çerçevenin yan desteklerini de sunacaktır: "... İsmet Paşa müzakereler kesilip Ankara'ya geldiğinde, kendisini tanıtmak becerikliliğini, itiraf ederim ki Mustafa Kemal Paşa dahil herkese kabul ettirmişti... Bu bizim gafletimiz olmuştur. (...) Ömründe ilk defa gittiği Avrupa'da birkaç haftacık kalan İsmet Paşa'ya, 'dünya ahvalini herkesten iyi bilen dış politika mütehassısı' gözüyle bakmak gafletine nasıl düştüğümüzü anlamıyorum.(...) Tahsillerini Avrupa'da yapan mebuslar bile, Lozan'dan dönen İsmet Paşa'nın ağzından çıkan her sözü mahz-ı keramet görecek derecede tesirinde kalmışlardı..."[893]

891 Bkz. M. Cemil, Lozan, c. I, (önsöz) Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1933

892 Rauf Bey'in Lozan hakkında sonradan geliştirdiği eleştirilerin çoğunluğu, Meclisteki Lozan konuşmalarının tam aksidir. Eleştirilerinin resmi olmayan dedikodu boyutunu, anılarında yazmaz, Kandemir ile yaptığı özel sohbetlere saklamıştır: *Bkz. F. Kandemir, Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, 1965, s. 196*

893 Bkz. F. Kandemir, Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, 1965, s. 97. Rauf Bey'in Mondros dönüşü basına yaptığı açıklamalar, İsmet Paşa'nın söylemleriyle karşılaştırılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yukardaki ifadeler, Rauf Bey'in ilk dönem Meclis görüşmelerinde Lozan'ı savunan konuşmalarıyla taban tabana zıttır. İsmet Paşa karşısında Meclisin büyülendiğini, kendinin gaflete düştüğünü söylemek tutarsızlık ötesinde samimiyetsizliktir. İkinci Grup mebuslarının kuru hamaset ve şövalye ruhuna sergilediği gönülsüz ve ikiyüzlü performansını, Rıza Nur da böyle yorumlamıştı. İsmet'in Lozan'a gidişini daha başından kabullenemeyen Rauf Bey, Lider'in otoritesi ve başvekil sorumluluğu olmasa ipleri daha erken koparabilirdi. İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesini beklemeden istifa etmesi de örtülü vicdanını muhaliflerin ilerde yapacağı suçlamalardan kurtarmak içindi. Lozan gibi Hilafet gibi, cumhuriyet gibi devrimsel ve tarihsel olguları Hahambaşı Hayim Nahum Efendi ve Siyonist komplo üzerinden yorumlamak, Rauf Bey'in siyasal kişiliği ve devlet adamlığını siyasal virüslere teslim etme ötesinde anlam taşımıyor...[894]

20. Hahambaşı Naum Efendi

Büyük oranda muhafazakar siyasete dayanan anlayış Lozan'da emperyal bir oyun oynandığını, bunun arkasında da siyonist komplosu bulunduğunu yazmıştır. Lozan'ın, Hilafeti kaldırma amaçlı Siyonist fırıldağı olduğunu ilk seslendiren de Ali Şükrü Bey'dir. Bunun ipucu da Hahambaşı Hayim Nahum Efendi oluyordu. O halde bu düzenbaz Yahudiyi de Lozan'nın arkaplanına koymamız gerekir. Kimdir bu Nahum Efendi denilen şıfrıntı düzenbaz adam?

Bir Osmanlı vatandaşı olarak Manisa doğumlu olan Hayim Nahum Efendi (*Manisa 23 Aralık 1873 – Kahire 1960*), Alyans mektepleri hesabına Paris'te hukuk, diplomasi ve ilahiyat okumuş; Doğu dilleri Arap–Fars bölümünü de bitirmiştir (1893–1897). Mühendis Mektebi ile İstihkam ve Topçu okuluna Fransızca dersleri vermiştir (1900–1904). İsmet Paşa da bu öğrenciler arasındadır. Lozan'a götürülmesinde bu tanışmanın etkisi düşünülebilir. Cavid Bey'i de Lozan'a götüren İsmet Paşa, üç dil bilen bir Bab-ı Meşihat Efendisi olsa, onu da götürebilirdi. Yahudi cemaatinin yenilikçi kanadını temsilen 1909'da İstanbul Hahambaşısı seçilen Nahum Efendi, İttihat-Terakki Cemiyeti

894 Cavid Bey afaroz edilmeyip ikinci döneme götürülseydi, muhalifler Naum Efendi yerine belki onu diline dolayacaktı. Cavid Bey'in İzmir Suikastinde idam edilmesi, hem kendini mazlum konumuna düşürmüş, hem muhaliflerin *"Anadolu dava ve zihniyetine inanmamış"* hain suçlamasından korumuştur...

Levent Şahverdi Arşivi

ile iyi geçinmiştir. 1864 tarihli Hahambaşı Nizamnamesi onun zamanında uygulamaya geçirilerek, Yahudiler de tıpkı Ermeni ve Rumlar gibi merkezi bir idareye kavuşmuştur. Nahum Efendiye en büyük muhalefet muhafazakar Yahudilerden gelmiş, onun Alyans taraftarı ilerici uygulamalarına karşı çıkılmıştır.[895]

Nahum Efendi'nin İttihatçılarla iyi ilişkileri, İttihat-Terakki muhalifleri tarafından *"Yahudi-Siyonist komplosuna"* iyi bir delil sayılmıştır. Osmanlı hükümeti ile iyi geçindiği için Osmanlı vatandaşı Nahum Efendiyi Lozan'ın arkasına koyan komplo kültürü kendisi için iyi bir fırsat yakalar. Halbuki mütareke görüşmeleri öncesinde Amerika ve İngilizlerle temas sağlamak üzere Nahum Efendiye Sadrazam İzzet Paşa da görev vermişti.[896] TBMM yokken Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında, Musevi cemaati reisi olarak, Paris'e gittiğinde Anadolu hareketini destekliyen demeçler vermişti:

"... Mustafa Kemal Paşa tarafından icra edilen hareket-i milliye bir gerçektir. Bugün Anadolu Türk halkı onunla beraberdir. Mustafa Kemal Paşa'nın rivayet edildiğinden daha az kuvvetli ve eski ordu bakiyesi ile gönüllülerden mürekkep bir ordusu vardır. Ordu mühimmat bakımından gayet fakir bulunduğu gibi bunları alacak vasıtaları da yoktur. Bu hareketin müttefikler ve bilhassa Suriye ve Adana'nın büyük bir kısmında ve birçok Türk vilayetlerinde hareket yapmak vekaletini haiz olan Fransa için bir tehlike olup olmadığını soruyorsunuz. Hakikati söylemek için zannederim hayır demelidir. Bunun sebepleri de şudur: Milli Hareket hemen resmi bir mahiyet iktisap edince daha ziyade akıl dairesinde ve sükun peyda etmiştir. Damat Ferid Paşa zamanında Mustafa Kemal bir asi olarak telakki ediliyordu. Bugün ise Ali Rıza Paşa hükümetinin bir mesai

895 Nahum Efendiye karşı Osmanlı muhalefeti kışkırtan komplonun arkasında İttihat-Terakki aleyhindeki İngiliz Büyükelçiliğinin karşı propoğandası ve İngiliz Yahudi cemaatinin eski Hahambaşısı Moses Gaster'in yürüttüğü iktidar mücadelesi vardır. Siyonist karşıtı Nahum Efendi çekilmeye zorlanmıştır. İstanbul'daki Siyonizm karşıtı komplo büyük oranda bundan etkilenmiştir. *Bkz. Haluk Hepkon, Jön Türkler ve Komplo Teorileri, s. 122, Kırmızı Kedi Yayınları 2012.*

896 Hayim Nahum Efendi daha 1915 yılında Said Halim Paşa tarafından münferit sulh için görevlendirilmişti. İngilizlerin ağır şartları ve Almanların duyması üzerine bu girişim akim kaldı. Mondros Mütarekesi sırasında İzzet Paşa hükümeti de Amerika'ya göndermek istediği, bu konuda Rauf Bey'e görev verdiği halde bu da gerçekleşmedi. Bkz. Mondros Mütarekesi bölümü...

Levent Şahverdi Arşivi

arkadaşıdır. Mustafa Kemal Paşa ne sergüzeşt arkasından koşar ve ne de mutaassıptır."[897]

Bu uzun demecin devamında, Türkler aleyhine yanlış şartlanmış Fransız kamuoyunu yumuşatma, İtilaf devletlerinin bir an önce sulha yaklaşmalarını sağlama amacı vardı. Nahum Efendi en azından Damat Ferid gibi, *"Biz Türkler Cengiz sürüleri gibi vahşilerden değiliz"* gibi demeçlerle ülkesini aşağılamamıştı. İskilipli Atıf ve Mustafa Sabri gibi Anadolu hareketini eşkiya güruhu saymamış; Bursa Müftüsü Ömer Fevzi gibi Yunan Kralı Kostantin'e tebrik telgrafı çekmemişti. Heyet-i Vekile Reisi olarak Nahum Efendiye vesika verip Londra'ya gönderen de Rauf Bey'in kendisiydi. Lozan'daki İsmet Paşa'ya gönderdiği 29 Nisan 39 (1923) tarihli telgraf bunun deliliydi:

"... Sabık Hahambaşı Naum Efendi İngiltere'de lehimizde cereyan hazırlamak vazifesiyle yedine mahrem ve TBMM hükümetinin lehdarı bulunan İngiliz sermayelerinin teklifini hüsnü kabul ve tetkika amade bulunduğuna dair mübhem ve gayrı resmi, taraf-ı aciziden imza edilmiş bir kağıt verilerek hükümetin malumatı tahtında gönderilmiştir."[898]

Nahum Efendi, İngiliz şirketlerinin Türkiye'de yatırım yapmalarını teşvik ve mağduriyetleri giderme amaçlı görüşmeler yapmak üzere gönderilmiştir. Londra'ya Rauf Bey gönderdiğine göre, bunun Hilafet komplosuna malzeme yapılması inandırıcı olamaz. Kendine delegasyonun listesi dışında[899] böylesi roller verilen Nahum Efendi aslında Ankara'ya yakın biri de değildi.. İngiliz Yüksek Komiserliğinden Andrew Ryan'ın şu notu dikkat çekici:

"Zeki, varlıklı ve daha zengin olma hevesinde; Siyonistlere karşıttır;

897 Hahambaşı Nahum Efendi'nin bu uzun beyanatını 17 Teşrinisani 1335 (1919) tarihli İkdam gazetesi vermiştir. Bkz. aktaran: Tayyip Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, s. 237/467. İş Kültür Yayınları 2011

898 Rauf Bey'in Ankara mahreçli bu telgrafında göre, İngiltere'de lehimize çalışmak amacıyla, General Towsend vasıtasıyla bazı İngiliz şirketlerinin imtiyaz ihalelerinde tercih edilme sözü de verilmişti. Onlar da Nahum Efendi vasıtasıyla Van ve Bitlis gaz imtiyazı için aralarında anlaşmışlar. Rauf Bey İsmet Paşa'ya, *Türk dostu olmak itibariyle bazı İngiliz şirketlerine suhulet gösterecek tarzda mektup gönderilmesini istemekte...* Telgrafın için Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, İsmet Paşa Hazretlerine, No. 109, c. II, s. 237, TTK Ankara 1994

899 Hayim Nahum Efendinin adı, İstanbul Yüksek Mühendis Mektebi Fransızca öğretmeni olarak Lozan'a giden müşavirler listesinde görünür. Ancak Lozan'da fazla ortaya çıkmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Paris ve ABD'de ilişkileri var; ılımlı duygular gösterir ve görünürde Mustafa Kemal'e karşı İttihat ve Terakkinin davranışlarına benzer biçimde bir muhalefet kurmaya çalışanlardan biri; Türkiye'de kendi kişisel ihtiraslarını sağlamaya yardımcı olacak herhangi bir yöntemi destekleyebilir." [900]

900 FO 371/7967/E 14346; Nakleden Salahi R. Sonyel, Lozan Konferansının Perde Arkası, s. 49, TTK Ankara 2006

Levent Şahverdi Arşivi

11

Çankaya'da bir veda partisi

1. Bir telgrafın arkaplan hikayesi

Savaştan barışa geçişler her milletin tarihinde sancılı olmuştur, bir ulusun geleceği de, çoğu zaman ölü zamanları aşma başarısına bağlıdır. Mecliste bir hafta geceli gündüzlü aralıksız devam eden Lozan görüşmeleri 6 Mart 1923'de bitmiş, kavgalı oturumlar ardından Hariciye Vekili İsmet Paşa ve Lozan heyetine güven tazelenip, ikinci dönem için Lozan'a gitme kararı alınmıştı. Diğer yandan Lozan oturumlarında yaşanan gerginliğin bir yansıması olarak, 1 Nisan 1923 oturumunda alınan 369 sayılı Heyet-i Umumiye Kararı ile seçime gidilmesi benimsenmiş, 15 Nisandan itibaren TBMM de sona ermiş olacaktı.[901]

Kısacası bu ara dönemde ve heyetimiz Lozan'da iken Türkiye'de ikinci dönem seçimleri yapılacak, Lozan'ın sorumluluğu yeni oluşacak II. Meclise bırakılacaktı. İkinci dönem seçimlerine gidilirken, Mustafa Kemal istasyon binasında bir komisyon kurup hazırlıklara girişti. Anadolu'daki Müdafaai Hukuk Cemiyetleri Mustafa Kemal'in siyasal tabanını oluşturuyordu. Rauf Bey ve Karabekir Mustafa Kemal'in seçimleri tek başına yönetmesini istemiyor, *müstesna şahsiyeti kurtarıcı ve önder kişiliğiyle* hizipler üstü kalmasını istiyor-

901 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununun münferid maddesi, 5 Eylül 1920/18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 1. maddesine gönderme yaparak, TBMM'nin hilafet ve saltanat işgalden kurtarılacağı, vatan milletin bağımsızlığı elde edilene kadar sürekli olarak toplanacağı hükmünü taşıyordu. Heyeti Umumiye Kararı ile Meclis amacına ulaşmamış olduğu halde münferit madde kaldırılmam suretiyle seçim yolu açılmıştır. Bkz. Işıl Çakan, II. Meclis,Çağdaş Yayınları 1999, s. 8 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

lardı. Rauf Bey, Mustafa Kemal'in Keçiören buluşmasında ve İzmir dönüşünde trende verdiği sözleri ve ***"bir köşeye çekilme"*** önerisini hatırlattı. Lider kenara çekilip seçimleri kendilerine bırakmalıydı. Mustafa Kemal, bu niyetleri okuyor, kenara çekilince tepeleneceğini biliyordu.[902]

İkinci dönem seçimleri yapıladursun biz gene Lozan hikayemize dönelim. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan imzalamış, İsmet Paşa Türkiye'ye dönüyordu. Rauf Bey anılarında yazacaktır:

"Sulhun takarrür edişinin ertesi günü, İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak son imzayı, Lozan'da Murahhaslar Heyeti Başkanlığına çektiğim telgrafın altına attım... Bu telgrafı çektikten sonra, ertesi günü Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya Köşküne giderek Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk. Yemeği orada birlikte yedik. Sofrada Latife Hanım da vardı..."[903]

Rauf Bey'in yazdığı Çankaya görüşmesinin tarihi bizim için önemlidir; zira taşların yerinden oynayıp Rauf Bey'in Başvekillikten istifa ettiği tarihe tekabül eder. Rauf Bey bu tarihte Çankaya'ya Lozan'ın sevincini göstermek için çıktığını söylese de, gerçek öyle değil. Ayrıca, ne Lozan'a gönderdiği telgraf Rauf Bey'in imzaladığı son belgedir, ne de ertesi gün Çankaya Köşküne çıktığı doğrudur. Zira Mustafa Kemal Lozan'ın imzalandığı tarihte İzmir'de bulunuyordu. Diğer yandan Rauf Bey, 25 Temmuzda Lozan'a gönderdiği kadar anlamlı başka bir telgrafı, İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve zata mahsus şifresiyle, İzmir'de bulunan Başkumandana göndermişti. Makine başında çektiği 25.7.1923 tarihli bu kısa telgrafı şöyleydi:

Milli davamızın tam ve mesud bir neticeye ulaşması vesilesiyle, Ali Fuat ve Refet Paşaların askeri rutbelerinin birer derece terfiini bilhassa arz ve müsade-i devletlerinden istirham ederim efendim.

Heyet-i Vekile Reisi / Hüseyin Rauf

Başvekil Hüseyin Rauf imzalı Ankara mahreçli bu telgrafı, TBMM Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdiriyeti ve zata mahsus şifresiyle Mustafa Kemal İzmir'den cevapladı. [26 Temmuz 339 (1923)]:

902 Bkz. F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 126
903 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 341–342

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat ve Refet Paşa arkadaşlarımızın taltifleri hakkındaki teklif-i alinize Fevzi Paşa hazretleriyle birlikte hissen iştirak ederiz. Hatta bu benim en eski bir arzumdur. Ancak müşarün-ileyhim için bugün tasavvur edilebilecek bir terfiin mahiyyet-i resmiyesi fevkaladeden bir terfi olacaktır. Fevkalade terfilerin icrası için ise sulhün imzası bir vesile teşkil edemez. Bunun müsbet bir vazife-i askeriyeye istinad etmesi icab eder. Bu müessif ıztırarın tarafı âlilerinden de teslim buyurulacağına eminim efendim...

26 Temmuz 339 *Mustafa Kemal* [904]

Bu telgraf üzerinde durmamızın iki nedeni var; birincisi Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın anılarında geçen Çankaya görüşmesinin tarihini doğru belirlemek; ikincisi yazışmanın gerisindeki Rauf–Mustafa Kemal gerginliğini kavramak... Bu iki telgraf gösterir ki, Mustafa Kemal 25 ve 26 Temmuz 1923 tarihlerinde İzmir'dedir. Şu halde Rauf Bey'in 25 Temmuzda Çankaya Köşküne çıkıp Mustafa Kemal ile görüşmesi imkansızdır. Eğer o gün Çankaya'da görüşülmüş olsa, Rauf Bey aynı gün İzmir'e telgraf çekmez, Mustafa Kemal de ertesi gün Ankara'ya cevap yazmazdı.

25 Temmuz tarihinde Mustafa Kemal yanında Latife Hanım olduğu halde, Dahiliye Vekili Fethi ve İmar Vekili Prinççizade Fevzi Beylerle 23 Temmuzda Ankara'dan hareketle 24 Temmuzda İzmir'e gelmiştir.[905] Hatta 24 Temmuzda İzmir'de otomobille dolaşmış, Göztepe'de kaldığı köşkün etrafını saran halka Lozan'ı kastederek, *"Millete yan bakanların yeri ya denizin dibi ya toprağın altıdır"* sözlerini sarfetmiştir. [906] Kısacası Mustafa Kemal Lozan'ın imzalandığı gün İzmir'dedir; tebrik telgraflarını da oradan cevaplamıştır. 27 Temmuz tarihli şifreyle İsmet'in fazla beklemeden dönmesini Ankara'da bulunan Rauf Bey'den istemiştir. Mustafa Kemal'in İzmir'den 2 Ağustos 1923'te

904 Rauf Bey ve Mustafa Kemal'in karşılıklı olarak birbirine çektikleri bu iki telgrafın orjinal metinleri için Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda Bir İnsanımız, c. 5, s. 198–199; Ayrıca Atatürk'ün Bütün Eserleri c. 16, s. 53

905 Karabekir Paşa da notlarında, kurban bayramına rastlayan 25 Temmuz günü Mustafa Kemal'in Ankara'da olmadığını, Lozan sevincini kendilerinin Ankara'da Gazi'nin İzmir'de yaşadığını yazar. Bkz. K. Karabekir, Günlükler, c. II, s. 867

906 Bkz. Hakimiyeti Milliye, 24 Temmuz 1923; Ahmet Bekir Palazoğlu, Başöğretmen Atatürk, c. I, s. 134, Ankara 1991; Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12, s. 3811; ABE, c. 16, s. 59

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'ya döndüğü Rauf Bey'in telgrafıyla da bellidir.[907] Şu halde Lozan'ın imzalandığı günün ertesinde (25 Temmuz1923) Rauf Bey'in Çankaya'da Mustafa Kemal ile görüşmesi imkansızdır. Bu nedenle anılarında yazdığı tarih doğruyu ifade etmez. Mustafa Kemal Nutuk'ta tarih belirtmeden şunları yazmıştır:

"... Delegasyonumuz görevini tamamladıktan sonra, Ankara'ya dönmek üzere, yolda bulunuyordu. Herkes delegasyonumuzu yakından tebrik etmek için can atıyordu. O günlerde idi, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey, Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa ile birlikte Çankaya'da yanıma geldiler."[908]

Şu halde Rauf Bey'in Çankaya'ya çıkma tarihi kendisi ve Ali Fuat Paşa'nın yazdığı gibi 25 Temmuz değil, Mustafa Kemal'in İzmir'den döndüğü 2 Ağustostan sonraki bir tarihtir. Karabekir'in Ajandasına bakılırsa 30 Temmuz 1923 Pazartesi günü Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa akşam evine gelmişler, 3 Ağustosta da tekrarlamışlar. Rauf Bey bu ziyarette Karabekir'e İsmet ile barışmasının imkansız olduğunu söylediğine göre, Lozan sohbeti yapılmıştır.[909] İsmet Paşa Lozan'dan Ankara'ya 13 Ağustos 1923'te geldiğine göre, Rauf Bey'in Çankaya'ya çıkma günü, en yakın ihtimalle 4 Ağustos 1923 tarihidir.

Dikkati çeken diğer nokta: Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın anılarında İzmir'e çekilen terfi telgrafına hiç yer verilmemesi... Anımsamak gerekirse Rauf Bey, 9 Eyül 1922 İzmir'in kurtuluşu sırasında da Mustafa Kemal'e Ali Fuat ve Refet Paşa'ların birer derece terfi ettirilmeleri için telgraf çekmiş, olumsuz yanıt almıştı... Şimdiki telgraf aynı konuda çekilmiş ikinci telgraf oluyor. Bu olumsuz telgraflar üzerinden bazı yorumlar yapılabilir. Birincisi; Ali Fuat Paşa'nın terfi edememe nedeniyle bir kırgınlık taşıdığı söylenebilir. İkincisi; Rauf Bey'in isteği

907 Başvekil Rauf Bey, Mustafa Kemal'in uyarısı üzerine Ankara'dan Lozan'daki İsmet Paşa'ya şu telgrafları çekmiştir. "İsmet Paşa'ya: Telgrafnameniz muhteviyatı İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine makine başında bi'l-muhabere neticesini en kısa zamanda arzedeceğim. 27.7.1923" Hüseyin Rauf. "Gâzi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bugün Ankara'ya avdet ettiler. Huzurları ile müzakere edilmiştir. 3.8.1923. Rauf." *Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. 612 ve 627*

908 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 590

909 Bkz. Karabekir, Günlükler II, s. 869. Anlaşılan kadarıyla, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlık Çankaya'dan önce Karabekir'in sofrasında konuşulur. Ziyarette İsmail Canbulat da bulunur. Karabekir'in, 4 Ağustosta Rauf Bey'in seyahate çıktığını yazmasına rağmen istifadan söz etmemesi ilginç...

Levent Şahverdi Arşivi

yerine getirilmeyerek Ali Fuat Paşa yanında mahcup duruma düşürülmüştür. Üçüncü nokta Mustafa Kemal acaba Ali Fuat Paşa'nın terfii ettirilme isteği karşısında hissiyatla mı hareket etmiştir?

Mustafa Kemal'in ne kadar hissi davrandığını bilemeyiz; fakat cevabında bu olumsuz karşılıktan kendinin de sıkıldığını, Ali Fuat Paşa üzerinden kullandığı, nazik ifadelerin hissi değil sorumlu davrandığını gösterir. Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa'nın Çankaya görüşmesine yanlış tarih düşmeleri bir hata mı, yoksa bilerek yapılmış bir yanlış mıdır.? İzmir'e çekilen telgrafın hem zamanlama hem içeriğini, ilerde yorumlamak üzere şimdilik vedalaşma sahnesine geçelim...

2. Hesaplaşmanın ilk adımları

Rauf Bey Çankaya görüşmesini, Lozan'nın yarattığı sevinç üzerine yapılmış tebrik ziyareti olarak gösterir: "Andlaşmanın imzalandığını bildiren telgraf 24 Temmuzda alınınca, ertesi gün Ali Fuat Paşa'yı alarak Çankaya köşküne çıkmış..." Kendisi vermese de Ali Fuat Paşa 25 Temmuz tarihini verir. İsmet Paşa ile anlaşmazlığının boyutunu, hatta bir hafta önce İzmir'e gönderilen telgrafın olumsuz sonucunu hatırlamaz görünür. Olayın gelişine bakılırsa, Rauf Bey'in Çankaya'ya Lozan sevincini paylaşmak için değil, hesaplaşmak için çıkmıştır. Mustafa Kemal, "*bizim İsmet de yola çıkmış geliyormuş!*" deyince, Rauf Bey aralarında geçen diyalogu şöyle senaryolaştırır:

"*[İsmet'in] Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet dolayısıyle konuştuklarımız malum. Gerçi yalnız beni değil tarizlerine sizi de vekil arkadaşları da hedef aldığı ve zaman icabı hoş görmemiz gerektiğini söylemiştiniz ama, ben, ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte çalışamam... Esasen sulh muahedesini imzalamış olduğu gibi, bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur düşüncesindeyim...*

– Demek onu istikbal etmiyeceksin?

– Hayır, beni mazur görün, bunca yersiz tarizlerden sonra artık İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Yarın Sivas'a gidip istirahat edeceğim... Zaten Meclis de yok... Müteessir oldu ve gayet samimi görünen yumuşak bir sesle:

– Raufcuğum ne söyleyeyim bilmem ki, haklısın. Bu muhit insanı ahlaksız yapıyor..

*– Paşam üzülme dedim, **bir düzüne namuslu adamla** sen bu memleketi mükemmel idare edersin!.*

Levent Şahverdi Arşivi

Bu Mustafa Kemal Paşa ile son görüşmemiz oldu. Sofradan kalkınca biraz daha ayak üstü görüştük, kucaklaşarak vedalaştık."[910]

Rauf Bey'in kendini ve başkalarını tanımlarken sık sık kullandığı ***namuslu adam*** kavramı, bir ahlak metaforu olarak gene önümüze çıkar. Verdiği örtülü mesaj açıktır: Etrafındaki bir düzine namuslu (aslında namussuz) adamla bu memleketi gül gibi idare edebilirsin... Bu cümleyi gerçekten kullanıp kullanmandığı ihtimal dahilinde görülmese de, Mustafa Kemal gene aşağıdan alır; ***"İsmet Paşa'yı bir hükümet başkanına yaraşır şekilde karşılayıp takdir ve tebrik etmesinin münasip olacağı"*** ricasında bulunur... Buna rağmen Rauf Bey, ***"kendime hakim değilim, yapamıyacağım, İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem"*** diye ısrarcı olur. [911]

Bu noktaya dikkati çeken Mustafa Kemal, aralarında geçen diyaloğun devamını Nutuk'ta şöyle aktarır:

Rauf Bey: Hükümet başkanlığından çekilirken sizden çok rica ederim, Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz.

Mustafa Kemal: Dediğinizi yapacağıma kesin inanabilirsiniz.

Arkadaşlar hem birbirini iyi tanır hem sözlerin önünü arkasını iyi kavrayabilirdi. Rauf Bey'in ne demek istediğini muhatabı pek güzel anlamıştır. Şöyle yazar: "... Rauf Bey Devlet Başkanlığı olarak Hilafet makamını düşünüyor ve benden o makama kuvvet ve yetki vermemi istiyordu. (...) Cumhuriyetin ilanından sonra kendisiyle Ankara'da yaptığımız bir görüşmede,[912] 'Cumhuriyete niçin karşı olduğunu, yapılan şeyin Ankara'dan ayrılırken benden rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başkası olmadığını' söylediğim zaman; 'Ben Devlet Baş-

910 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 342–343

911 İsmet Paşa heyetini Lozan'dan getiren tren 9 Ağustosta Uzunköprü'ye geldi. Çatalca'da büyük bir törenle karşılandı. İstanbul'dan 18 vagonlu Sulh isimli tren gelmişti. Özel tren 10 Ağustos saat 11.00'de Sirkeci'de binlerce kişi tarafından karşılandı. İsmet Paşa öğleden sonra kendini ziyarete gelen İngiliz general Harrington, Fransız general Charpy ve İtalyan general Mombelli'yi kabul etti. 11 Ağustosta İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey ile İngiliz karargahına giden İsmet Paşa şehrin tahliye sorununu görüştü. 13 Kasım 1918'den beri İstanbul'u işgal eden ülkelerin komutanları, İsmet Paşa'yı askeri törenle uğurladılar. 12 Ağustos günü halkın tezahüratı arasında Haydarpaşa garından Ankara'ya uğurlandı.

912 Burada kastedilen görüşme, Cumhuriyetin ilanından sonra 22 Kasım 1923'te yapılan ve Rauf Bey'in hesaba çekildiği Grup toplantısı öncesinde yapılan görüşmedir. Konuya daha sonra değineceğiz...

Levent Şahverdi Arşivi

kanlığı makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyetin ilanını aklıma getirmiş değildim' dedi..." [913]

İki tarafın yazdıklarından bu ziyaretin sıradan bir ziyaret olmadığı anlarşılır. Rauf Bey anılarında zihinsel gölgeleri değil görüneni, güya Çankaya Köşküne İsmet'in karşılamasında bulunmamak için izin istemeye çıktığını yazmıştır. Kendisi Başvekil, karşılamak istemediği kişi de Hariciye Vekili İsmet Paşa... Ankara'da bulunan başvekilin karşılama töreninde bulunmaması bir skandal olacağı için, izin yöntemini düşünmüştür. Mustafa Kemal'in ricasına rağmen ısrarcı olunca, insiyatif karşı tarafa geçer. Madem karşılamak istemiyorsun, o zaman istifanı ver de git restleşmesi yaşanır. yani Rauf Bey izin istemeye gittiği halde istifa zorunda bırakılır. Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olur. Kısacası Çankaya görüşmesi, ne Rauf Bey'in ne Ali Fuat Paşa'nın yazdığı gibi neşeli bir ortamda geçmemiştir.

Görüşmede Rauf Bey'in İzmir'e çektiği telgraftan söz edilmese de, Ali Fuat Paşa'nın bu nedenle kırgın olabileceği tahmin edilebilir. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha anlamlı ve ironik eleştiri Ali Fuat Paşa'dan gelecektir:

– Senin şimdi "apotr"ların (havari) kimlerdir, öğrenebilir miyiz?

Görüşmenin sonunda söylenen bu sözler, arkadaş siteminden öte kırgın bir serzeniştir. Mustafa Kemal'in cevabı da oldukça anlamlı:

– Benim "'apotr'larım yoktur; memlekete kimler hizmet eder, bu liyakati kimler gösterirse 'apotr' onlardır." [914]

Ali Fuat Paşa ile Rauf Bey'in bu görüşme üzerine yazdıklarını kendi mantığına oturtabiliriz. Gerçeğin kendisi, Lozan'ı imzaladıktan sonra istense de istenmese de artık önplana çıkması mukadder görünen İsmet Paşa'ya duyulan tepkidir. Çankaya ziyareti de gecikmiş bir hesaplaşmanın adımıdır.[915] Çünkü Lozan sonrasında yoldaşlar arasında

913 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 591. Mustafa Kemal Paşa bu görüşleri aktardıktan sonra, kendi görüşmesi dışında başka bir delil daha göstererek Rauf Bey'e ilave bir ideolojik arkaplan da yükleyecektir. Meğer Rauf Bey Ankara'dan ayrılırken, kendisine cumhuriyetten söz eden Kazım Paşa'ya (Özalp): *"Buna engel olabilirsen memlekete büyük hizmet edebilirsin!" diyesiymiş."* (Nutuk, s. 622)

914 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 591

915 Şevket Süreyya Aydemir de bu veda görüşmesine değinirken, iki hatıratı esas alarak oldukça yüzeysel ve yanlış bir bağlama oturtur. Yani iyi bir arkaplan okuması yapamaz. *Bkz. Aydemir, Tek Adam, c. 3, s. 133, Remzi 1969*

Levent Şahverdi Arşivi

saflar ayrışıyor kadrolar şekilleniyordu. Diğer nokta Rauf Bey'in bu ziyaretini, Karabekir'in evinde yapılan 31 Temmuz ve 3 Ağustos 1923 tarihli iki görüşmeden de soyutlayamayız. Devletin ve rejimin geleceği artık birinci plandaki sorun haline gelmişti; olaylar o kadar hızla gelişiyordu ki; sulhtan sonra oluşacak siyasal yapılanma belirsiz bir kulvara doğru sürükleniyordu.[916]

Rauf Bey de, Ali Fuat Paşa da Mustafa Kemal'in Nutuk'taki eleştirilerini ve manidar sözlerini görmezden gelirler. Rauf Bey, hep başka noktalardan Mustafa Kemal'e anlamlı ironiler gönderir: ***"Sen bir düzüne namuslu adamla bu memleketi mükemmel idare edersin.!"*** Gerek Rauf Bey'in *namuslu adam* gerek Ali Fuat Paşa'nın *havari (apotr)* vurgusu Mustafa Kemal'in yakın çevresindeki kadroyu iğneliyordu. Yani iki arkadaş, Lozan'dan sonra özel bir konuma yükseleceği anlaşılan İsmet Paşa yüzünden Şef'in etrafını boşaltmış oluyorlardı.

3. Rauf Bey'in istifa gerekçesi

Rauf Bey, Lider karşısındaki her gösterisini arkadaşlarını koruma refleksini kullanarak gerçekleştirir. İzmir'e çekilen terfi telgrafı bunun en sıcak örneğidir. Ali Fuat Paşa'ın davranışı da Rauf Bey'in öfkesi kadar anlamlıdır. Daha ilginç nokta, o günlerde Ankara'da bulunduğu halde, ikbal ve ihtirası hepsinden kabarık olan Karabekir Paşa'nın bu görüşmeye getirilmemiş olması?![917] Mustafa Kemal ile *görünüşte bile olsa beraberlik imkanı kalmadığına* göre, Rauf Bey'in Çankaya hamlesinin arkasında, biraz da Karabekir'i öne çıkarma taktiği sezilir. Ne var ki Rauf'un istifasıyla aniden ortaya çıkan Başvekil bunalımı,

916 Karabekir Paşa'nın Günlükler'inde, 31 Temmuz ve 3 Ağustos tarihli iki ziyarette Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ve İsmail Canbulat'ın buluştukları görülür. Bize göre bu buluşmada son gelişmeler karşısında oluşan muhalif çekirdek, Rauf Bey'in Başvekillikten istifa etmesi ve yerini Karabekir'e bırakması konuşulmuş olmalıdır. *Bkz. Karabekir, Günlükler II, s. 869.*

917 Karabekir, 17 Temmuz 1923 Çarşamba günü Mustafa Kemal'in istasyondaki seçim ofisine uğradığında yeni havarileriyle karşılaşır. Anayasadaki "devletin dini İslamdır" hükmü tartışılmaktadır. Fethi Bey'in "Türkler İslam dinini kabul ettiği için geri kaldılar" fikrine karşı Karabekir şiddetli bir hücuma geçer. Ve kendi yazdığına göre aralarında tatsız bir "laiklik" tartışması geçer. Belki Karabekir bu öfkeden dolayı gelmemiştir. Bkz. O.S.K., Atatürk'ün Üç Muhalifi, c. I, s. 344; Ayrıca Bkz. Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12 s. 3809

Levent Şahverdi Arşivi

istemeden de olsa Karabekir'i rencide eden bir siyaset manevrasıyla çözülecektir.[918]

Lord Kınross bu görüşmeye Nutuk'a yakın ve bir o kadar da siyasal ortamın gerçekçiliğini yükler. Ona göre: Rauf Bey'in istifa nedeni İsmet Paşa anlaşmazlığından öte, gelecekten çekinilmesiydi. Refet Paşa Köşkünde Mustafa Kemal barıştan sonra yetkilerini bırakma sözü verdiğine, Lozan da imzalandığına göre, artık sözünü yerine getirme zamanı gelmişti. Çankaya ziyaretinde en azından Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir niyet taşımadığı sezilmiş; hatta günlük politikanın içine daha fazla dalacağı anlaşılmıştı.[919]

Lozan sonrasında Mustafa Kemal etrafındaki çekirdek kadro yavaş yavaş belirginleştiğine göre, Lord Kınross'un bu yorumu da gerçekçidir. Muhalifler nezdinde anlaşmazlığın günah keçisi yapılan İsmet Paşa Lozan'dan dönmüş, Çankaya'da şerefine ziyafet verilmiştir. Ankara'da yaşanan anlaşmazlığı ve Rauf Bey'in istifa gerekçesini de öğrenen İsmet Paşa, Şefine daha fazla bağlanır. Lozan'ın gergin günlerinde Rauf' Bey'in önüne çıkardığı güçlükleri Büyük Şef sayesinde aşmış; ***"Siz olmasaydınız Lozan'dan benim cenazem gelirdi, cenazem!"*** diye içini de ona dökmüştür. Önder kadro arasında çıkan anlaşmazlığın gerçeğe en yakın yorumunu İsmet Paşa yapar:

"... Lozan Konferansı bitince, Atatürk bir an evvel memlekete dönmemi istemişti. Sebebini dönünce anladım: Atatürk yalnız kalmıştı... Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Atatürk'le görüşmüşler. Rauf Bey'den sonra yeni hükümette kimlerin hangi vazifelerde çalışacaklarını tesbit için toplantılar yapılmış. Lozan dönüşü bu hadiselerin üzerine gelmiş oldum... Ben esas ihtilafı, fikirler arasında temelde fark olmasında ve beraber çalışma itimadının bozulmasında görüyorum. Beraber çalışan arkadaşlar, yapılacak reformlar ve takip olunacak istikamet için fikirde mutabık olamamışlarsa ayrılmak mecburiyeti doğar... İşin başından beri beraberiz, zaferi beraber kazandık, devleti beraber kuruyoruz, hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız, diyorlar. Muhtelif vazifelerdeyiz, fakat söz tesiri eşit olacak diyorlar... Peki ama bu nasıl olacak? Şimdi yeni bir devlet kurmuşuz. Bu tertip bir devlet düzeni haline getirilirse, onun başında daima birinci derecede yürütücü

918 Bu konuda Mustafa Kemal Karabekir ilişkilerini incelediğimiz 1. ciltte ayrıntılı bilgi verilmiştir.

919 Bkz. Lord Kınross, Atatürk, s. 569.

Levent Şahverdi Arşivi

biz olacağız. İmkan yok. Devlet düzeninde yapılacak işlere kimlerin karar vereceği bellidir. Devlet başkanlığı müessesesi var, hükümet var, meclis var, parti var. Fakat bir fikri yürütmek için bir kısım arkadaşlar dışarda birleşip bir karara varacak... Vaktiyle beraber bulunmuş olanlar ne kadar vazife sahibi iseler o kadar söz sahibi olurlar. Bunun başka çaresi yok..." [920]

Çankaya görüşmesini buraya kadar Rauf Bey'in anıları üzerinden inceledik. Biraz da Ali Fuat Paşa'nın anılarına bakmamız gerekir. Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'den daha renkli görüntüler verir; dekorda sadece Latife Hanım bulunmaz:

"... Rauf Bey 25 Temmuz günü (1923) sabah erkenden beni uyandırdı. Anlaşmanın imzalandığına dair gelen telgrafın müjdesini Gâzi'ye verecektik. Misafirlerini bekletmeden sabahlığıyla kabul eden ve telgrafı okuyunca heyecandan yüzü sapsarı kesilen Gâzi teşekkür ettikten sonra Rauf Bey şöyle konuştu: Başta siz olmak üzere, bu mesut günün muvaffakiyetini Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalara borçluyuz. Bu sizin eserinizdir.. Amasya'dan beri içimden daima ellerinizi öpmek arzusu gelmiş, fakat bunu izhar edememiştim. Şimdi bu hissiyatımı ellerinizi öpmek suretiyle açıklayacağım..."[921]

Ali Fuat Paşa'nın bu gösterişli sözleri, bu kadarla sınırlı değildir: Neşeli buluşmada karşılıklı iltifatlardan sonra kahveler gelmiş ve sohbetin en koyul yerinde Rauf Bey taşı gediğine koymuştur. Ali Fuat Paşa'nın baskın karakteri yumuşak huylu ve Mustafa Kemal'e daha teklifsiz oluşudur. Yoldaşlar arasında hep arabulucu olmaya soyunmuş, dostluğunu küskünler lehine kullanayım derken kendini riske sokmuştur. Özetle Çankaya görüşmesi, Lozan sevincini paylaşma ziyareti olmadığı gibi, anılardaki nezaket cümleleri de gerçeğin resmiyetteki yüzüdür. 24 Temmuz 1923 tarihi hem Lozan'ın imza günü, hem kurban bayramı hem de Meşrutiyetin yıldönümüne raslıyordu. Ancak Amasya günlerine kadar iniyor görünen sohbette, Lozan'ı imzalayan İsmet Paşa'nın adı geçmeyecek; hâlâ Anadolu'ya geçiş kıdemi ve Amasya'nın *"karanlık oda"* hikayesi vurgulanacaktır!.[922]

920 Özetlenerek verilmiştir. Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 172–173

921 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, 2007, s. 405; O günlerde Ali Fuat Paşa'nın TBMM ikinci reisi olduğu hatırlanmalıdır.

922 "... Mustafa Kemal'in en eski en vefalı arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın Gâzi'nin çevresinden uzaklaşması, o çevrede yer alan bazı insanların, her halde iyi niyete dayanmayan tertipleriyle desteklenmiş görünmektedir. Bu neticeyi iki taraf için de talihsizlik saymak yerinde olur." Bkz. Ş.S. Aydemir, Tek Adam, c. III s. 199

Levent Şahverdi Arşivi

Çankaya buluşması asıl kaynaklarda böyle iken, Rauf Bey'in anılarını kaleme alan Cemal Kutay, bu tabloya başka sahneler de ekler. İstifa, kırgınlık ve öfkelerin boşaldığı Çankaya'daki bu sohbetin ardından Mustafa Kemal bir dostluk nişanesi olarak Müşir üniformalı bir fotoğrafını imzalayasıymış... Cemal Kutay'ın Rauf Bey'in anılarına sıkıştırdığı bu ilginç sahneyi okuyalım:

"... İcra Vekileri Heyeti Reisi bulunduğum esnada Lozan'da Heyet-i Murahhasa Reisi İsmet Paşa'dan aldığım ve sulhun imzasını müjdeleyen telgrafın vürudu akabinde Çankaya köşküne giderek keyfiyeti kendisine arz ve emsalsiz muvaffakiyetlerini tebrik etmiştim. Bu mesud günün unutulmaz sevincinin ve birlikte en samimi dostluk ve kardeşlik duygularıyla çalıştığımız hayati günlerin değerli bir hatırası olarak çerçeveli bir resmini, o zamanki duygularını yazarak bana vermişti. Çerçevesi ile birlikte alınan bir kopyasını aynen raptediyorum. Eliyle yazdığı yazı da aynen şöyledir: ***Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye'yi kurtarmakta hakiki muin ve müzahir kardeşim Rauf'a... Mustafa Kemal"***[923]

Dikkati çeken nokta; Mustafa Kemal'in imzaladığı fotoğrafın üzerinde tarih bulunmaz, Kandemir de, iki arkadaşın dostluk ve samimiyetini bu fotoğraf üzerinden yorumlar. Mustafa Kemal'in fotoğrafını Rauf Bey'e imzaladığı doğrudur, üzerine yazdığı ithaf cümlesi de doğrudur. Fakat Çankaya buluşmasında mı, yoksa daha öncesi günlerde mi imzalanmıştır? Tarih olmadığı için belli değildir ancak bu ithaf cümlesi Rauf Bey lehine dostluğun en güzel ifadesi gösterilecektir:

"... Atatürk hiç kimseye bu kadar sarahatle, 'Benim Türkiye'yi kurtarmakta hakiki yardımcım ve müzahir kardeşim' dememiştir. Ve Atatürk, hiç kimseye hatır için de olsa, değerinden fazla, hele böylesine iltifatta bulunup, hak etmediği payeyi veren adam da değildi..." [924]

Rauf Bey'in anılarını kaleme alan Kandemir fotoğrafın üzerindeki ***"muin ve müzahir"*** sözcüklerinin anlam ve hikayesini Rauf Bey'den özel olarak da sormuş; kitabına da buradan 13 sayfalık bir malzeme çıkarmıştır. Rauf Bey, imza için tarih ve mekan vermez, ***"zaferden sonra"*** imzalandığını belirtmekle yetinir. Mondrostan sonra başlayan arkadaşlık hikayesi anlatıldıktan sonra, bilinen Anadolu yolculuğu tekrarlanır... Kandemir'e göre Rauf Bey nihayetinde tarihsel bir hakikati yakalamıştır:

923 (abç) Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda bir İnsanımız, c. I, s. 124 Kazancı 1992.
924 Bkz. F. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 26

Levent Şahverdi Arşivi

"... Mustafa Kemal olmasaydı, bu memleket böylesine bir kurtuluşa zor mazhar olurdu. Milletlerin müşkül zamanlarında dört gözle aradıkları ve çok defalar da bulamamak talihsizliğine uğradıkları (Halâskar–kurtarıcı) dediğimiz müstesna şahsiyetin bütün vasıflarına malik bir baş olarak, her şeyi yapan O'dur..."[925]

Bize göre, iki yoldaşın bunca anlaşmazlıkları bu ithaf cümlesinin anlam güzelliğine sığınılarak görmezden gelinir. Yani bazı şeyleri örtmek anlamına gelir. İnsan ve siyaset ilişkisinin kavranmakta zorlanılıp Lider'e eleştiri getirilemeyince öfkeler İsmet Paşa üzerinden tazelenir. Anadolu'ya ikinci dalgadan geçen İsmet Paşa, küçük görülür, hatta horlanır. Kandemir, İsmet Paşa'nın Batı cephesindeki hizmetini Levazım Reisliğine kadar indirirken, Karabekir'in masa başında geçirdiği kalp krizini de İsmet Paşa'nın şeytani zekasın yükleyecektir.[926]

Gelelim Çankaya'da cereyan eden istifanın içyüzüne: 4 Ağustos 1923 Rauf Bey'in Başvekillikten istifa tarihi olarak bilinir.[927] Bu meselenin arkasındaki siyasal inceliği de açıklamamız gerekir. Görüşmenin gerçek pozisyonuna bakılırsa Rauf Bey, Çankaya'ya istifa etmek için çıkmamış, İsmet Paşa'yı karşılamamak üzere Mustafa Kemal'den izin almaya gelmiştir. Önce Mustafa Kemal'in kendine karşı İsmet'i tutup tutmayacağı yoklanmış ve nihai tercihin İsmet Paşa olacağı anlaşılmıştır. Mustafa Kemal'in, görevinden istifa şartıyla Rauf Bey'in Sivas'a gidebileceğini söylemesi bunun delilidir. Şu halde Rauf Bey kendisi istifa etmemiş, Lider tarafından istifası istenmiştir.[928]

Rauf Bey belki istifayı önceden göze almış, belki fevri davranmış, belki de gururuna yenilmiştir; fakat şu açık ki Heyeti Vekile Reisliğinden istifası Mustafa Kemal'i köşeye sıkıştırma hamlesiydi. Fakat

925 Bkz. F. Kandemir, age, s. 27

926 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, c. I, Kazım Karabekir, Temel Yayınları İstanbul 2010

927 Mete Tuncay, Rauf Bey'in istifa tarihini Meclisin açılış günü olan 11 Ağustos 1923 tarihi olarak gösterir. "Aynı gün İsmet Paşa ile durmadan çekişen Rauf Bey istifa etmiş, hükümet başkanı Fethi Bey olmuştur." Bkz. Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s. 49.

928 "[Rauf Bey] İsmet Paşa'yı memlekete dönüşünde karşılamamak için seçim çevresi olan Sivas'a gitmek üzere Atatürk'ten izin istediğinde, Atatürk kendisini ancak Başbakanlıktan ayrılırsa gidebileceğini söylemiş, haysiyetine çok düşkün olan Rauf Bey de, derhal istifa etmişti..." *Sadi Irmak, Atatürk ve Çevresi, s. 98, İ.Ü. Rektörlük Yayını, Sermet Matbaası 1974*

Levent Şahverdi Arşivi

bununla Lideri serbest bıraktığının farkında değildi. İkinci dönem seçimleri yapılmış, mebuslar Ankara'ya gelmişti. 11 Ağustos 1923'te Meclis açılacaktı. Hatırlayalım ki, İsmet Paşa Lozan'a giderken vekaletini Rauf Bey'e bırakmıştı. Rauf Bey İsmet'in Vekaletini Dahiliye Vekili Fethi Bey'e, kendi vekaletini de Fevzi Paşa'ya bırakarak Ankara'dan ayrıldı. Sivas'a giderken bir telgraf da Lozan'a çekti. Bu telgrafıyla daha çok İsmet Paşa'yı meraka düşürdü, Kısa telgrafı şöyleydi:

2/8/39 (1923). Anadolu dahilinde berâ-yı seyahat hareket ediyorum. Gaybubetim müddetince Hariciye umuruna vekaleten Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Müşir Fevzi Paşa tedvir edeceklerdir.

Hüseyin Rauf [929]

Lozan'dan İstanbul'a hareket gününü bekleyen İsmet Paşa, bu telgrafı alınca, "Rauf Beyefendinin seyahat sebebi hakkında mümkünse malûmat verilmesi müsterhamdır" diye telgraf çekmiştir. İsmet Paşa'nın dönüş yoluna hazırlanırken Ankara'da yaşanan gelişmeler ve kendi üzerinden yapılan hesaplardan habersizdir. Telgrafının cevabını Rauf Bey'den değil Fevzi Paşa'dan alır:

4/8/39(1923). Rauf Beyefendi pek çok yorgun bulunduklarından fikren istirahat etmek ve eski daire-i intihabiyesini ziyaret etmek üzere Sivas'a gitmiştir. Fevzi [930]

Rauf Bey istifa ederek Ankara'dan ayrıldığına göre, bir de hükümet buhranı yaratmış oluyordu. Çok yakında Meclis açılacaktı. Mustafa Kemal, 4 Ağustos 1923 akşamı Rauf Bey'in boşalttığı koltuğa aday belirlemek için Çankaya'da bir toplantı düzenledi. İsmet Paşa Lozan'dan dönmediği için onun dışındaki devlet ricali davetliydi. Karabekir Paşa, Dahiliye Vekili Ali Fethi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa (Özalp), Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa, Celal Bey (Bayar), Ağaoğlu Ahmed, Recep Bey (Peker), kabine üyeleri ve bazı mebuslar...[931]

Çankaya toplantısının arkaplanı Karabekir cildimizde daha ayrıntılı

929 Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. 624, No. 711
930 Bkz. Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. II, s. 629, No. 718
931 Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12, s. 3812.

Levent Şahverdi Arşivi

yazıldı.[932] Burada şu kadarını belirtelim ki, Ankara siyasetinin oyun kurucusu Mustafa Kemal Paşa'dır.[933] Toplantının konusu da Başvekil kim olacaktır. Mustafa Kemal'in öne sürdüğü üç aday; Karabekir, Fevzi Paşa ve Fethi Bey seçeneği üzerinden oynanan siyaset satrancını Fethi Bey kazandı. Bu toplantı aslında Gâzi'nin bir siyaset manevrası sayılırdı. Toplantı Cumhuriyet ilanından üç ay öncesine rasladığına göre, (4 Ağustos 1923) Mustafa Kemal kafasındaki projeleri kimseye açmadan hedefine yaklaşıyor gibiydi...[934]

Çankaya toplantısının yapıldığı tarihte, ikinci dönem seçimleri sonuçlanmış, mebuslar Ankara'ya gelmişti. 9 Ağustos 1923'de Heyeti Vekile üyeleri ayrı ayrı Fırka Grubunda oylanacaktı. Bunun eğilim yoklaması olan Çankaya toplantısında, istemeyerek de olsa Karabekir'in Başvekillik umudu söndürüldü. Kabine üyeleri TBMM'nin 14 Ağustos celsesinde teker teker oylandı. İkinci Reis Ali Fuat Paşa oylama sonuçlarını açıkladı:

Heyet-i Vekile riyaseti için Ali Fethi Bey'e (183), Karabekir'e (3) oy çıkmıştır. Erkan-ı Harbiye Riyaseti için Fevzi Paşa'ya (188), Karabekir'e (2) oy; Milli Müdafaa Vekaleti için Köprülü Kazım'a (189) Karabekir'e (1) oy çıkmıştır.[935] Görülüyor ki, Karabekir'in en iddialı olduğu üç makam için, aldığı destek bir hiç mesabesindedir... Kendine kendinden başka oy veren çıkmamış; grup desteği olmadığı iyice ortaya çıkmıştır. Dolayısıyle Karabekir, ne Meclis riyasetinde, ne kabinede görev alamamış; bir mebus olarak kenarda kalmıştır. Bu kadar hizmeti

932 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, c. I Kazım Karabekir, Çankaya'da bir siyaset manevrası bölümü. s 421–428

933 Eski Hariciye Vekili Yusuf Kemal yazmıştır: "... *O günlerde Avrupa'dan tedaviden dönmüştüm. Riyaset odasında Mustafa Kemal'i ziyaret ettim. Mustafa Kemal heyeti vekile riyasetine kimi getirelim dedi. Lozan'ı imzalayan bunun tatbikatını yapmalıdır, dedim. Mustafa Kemal eliyle kulağını göstererek, 'malûl yapamaz' buyurdular. Orada bulunan Dr. Fikret Bey, 'Fethi dururken İsmet olur mu?' dedi. Mustafa Kemal, 'doğru söz bu' deyince, A Paşam siz karar vermişsiniz, bana ne hacet, dedim...*" Bkz. Y.K. Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 288.

934 Ali Fuat Paşa anılarında, 4 Ağustos 1923 tarihli Çankaya toplantısı ile 9 Ağustos Grup toplantısını birbirine karıştırarak anlatır. Diğer yandan Karabekir Paşa'nın çekişmeli ve renkli geçen toplantıda nasıl elimine edildiğine temas etmekten sakınımıştır. Kendisi gene Meclis İkinci Reisi olarak benimsenir. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, s. 408 Temel 2006

935 Bkz. TBMMZ. 2. Devre, cilt: 1, s. 61, 14.8.1339(1923)

Levent Şahverdi Arşivi

ve şöhretine rağmen kendine kendinden başka oy veren çıkmaması, Karabekir için zedeleyici bir durumdur!

Çankaya toplantısında Fethi Bey yerine Karabekir aday gösterilse sonuç ne olurdu? En başta kabine kuruluşunda ihtilaf çıkabilir, uyum da sağlanamazdı. Ankara başkent olurken Karabekir Hilafetin merkezi İstanbul olsun diyebilirdi. Cumhuriyet ilanı arefesinde olunduğu düşünülürse, Karabekir, Fethi Bey'in rolünü oynayamaz, Mustafa Kemal Cumhuriyetin ilanı için onunla başbaşa verip İsmet gibi masaya oturamazdı. Karabekir'in Ankara'nın başkent oluşu ve cumhuriyet ilanında Mustafa Kemal ile anlaşması kuşkuluydu. [936]

Gelelim Rauf Beye... Rauf Bey istifası ardından üç aylık izin alarak eçim bölgesi Sivas'a gitti. 13 Ağustos 1923'te Sivas'a geldiğinde, Vali Faik Bey (Günday), vilayet erkanı, Temyiz Mahkemesi[937] üyeleri tarafından karşılandı. Sivas'ın eski mebusu, Sivas Kongresinin yadigarıydı. Belediye dairesinde misafir edildi. Faik Bey Sivas'a o günlerde Samsun (Canik) Mutasarrıflığından üç ay önce buraya atanmış (15.4.1923). yeni bir valiydi. Atama kararında Dahiliye Vekili Fethi Bey'in imzası vardı. Rauf Bey'in Sivas'a geldiği gün Sıhhıye Vekili Dr. Rıza Nur'dan Vali Beye özel bir telgraf gelmişti:

"Rauf Bey'in binip oraya geldiği otomobil Sıhhıye Vekaletine aittir. Otomobilin harap olmaktan kurtarılması için alıp orada muhafaza etmenizi rica ederim. Rıza Nur."

Vali Faik Bey(Günday) Rıza Nur'un şifresine şu cevabı yazdı: ***"İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi, buradadır. Yarın otomobiliyle Kayseri istikametinde Sivas'tan ayrılacaktır. Şahsi infialinize vilayeti iştirak ettirmek istemenize teessüf eder ve Sivas Valisinin bu gibi şahsi ve menfur harekete alet olamıyacağını arz ederim."*** [938]

Sivas Valisi Faik Bey'in Rıza Nur'a gönderdiği bu cevap elbette manidardır. Çünkü Faik Bey, o günlerde sadece yeni bir vali değil, aynı zamanda çiçeği burnunda bir mebus adayı idi. Mustafa Kemal 11 Temmuz 1339 (1923) tarihli telgrafla Erzurum Kongresinden tanıdığı Hurşid Efendinin oğlu Faik Bey'i Müdafaai Hukuk ve Halk Fırkası namına Ordu'dan aday göstermişti. Kısa süre sonra Ankara'ya gide-

936 4 Ağustos 1923 Çankaya toplantısı için bu kitabın birinci cildine bakınız.
937 Milli Mücadelenin ilk yıllarında Temyiz Mahkemesi Sivas'ta bulunuyordu.
938 Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan, Faik Günday'ın Hatıraları, s. 439–40,

Levent Şahverdi Arşivi

ceği belliydi. Nitekim mazbatasını alıp Ankara'ya gelince Rıza Nur'la karşılaştılar. Rıza Nur: "*Birkaç gün sonra mebus olacağını bilen bir validen başka ne cevap beklenirdi?*" diyerek telgrafını hatırlattı. Daha sonra muhalifler arasına karışacak olan Faik Bey Rıza Nur'un yüzüne söyleyemediği sözleri anılarına yazar: ***"Öteden beri tarihimiz devlet ricalinin bu gibi ahlaki küçüklükleriyle doludur. Genç nesiller bu adilikleri münevverliğin bünyesinden tard etmelidir."*** [939]

4. İkinci Meclis'in siyaset zemini

Rauf Bey'i yerinde bırakarak tekrar Ankara siyasetine dönelim. Mustafa Kemal muhaliflerin arzuladığı gibi siyaseti kendilerine bırakmayıp, İstasyondaki ofisini seçim bürosunda adayları kendi belirleyip seçimi kendisi yönetmişti. Rauf Bey'in İsmail Canbulat ve Şükrü Bey gibi birkaç eski İttihatçıyı önermekten başka çaresi kalmamıştı.

İkinci dönem seçimleri Halk Fırkası için kolay bir zafer oldu. Zeki (Gümüşhane), Servet (Trabzon) ve Emin Sazak (Eskişehir) dışında, 286 mebusun tamamı Birinci Gruptan seçilmişti. İkinci Grup tasfiyeye uğramış, eski İttihatçılar da varlık gösterememişti. Halk Fırkasının seçim başarısı sadece Mustafa Kemal'in ordu ve hükümet aygıtını elinde tutuşuyla açıklanamaz. İkinci Grup örgütlenme fırsatı bulamamış, Birinci Gruptan farklı bir program sunamamıştı. Seçimler baskın şeklinde olmuştu. Mustafa Kemal İzmir ve Ankara'dan, Rauf Bey, Karabekir ve Fevzi Paşalar İstanbul'dan seçilmişlerdi.[940]

TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923'te açıldığında Rauf

939 Bkz. Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan, Faik Günday'ın Hatıraları, s. 439–40, Bengi 2011. Faik Bey'in(Günday) valilik dönemine ait bir notunu buraya alabiliriz: *"... Sivas valilerinden Yanyalı Arnavut Halil Bey isminde bir Bektaşi, vefat eden iki çocuğunu orada defnettirip üzerlerine de türbe yaptırmış. Türbenin yanına da bir tekke inşa ettirerek Masumlar Tekkesi adını vermiş. Vali Reşid Akif Paşa (mütarekede âyan üyesi) bunu yıktırmayıp muhafaza ettirmiş. Masumlar Tekkesini kuran Bektaşi Halil Bey başka fenalık bulamamış olacak ki, halkı manen ifsad etmek için bu fenalığı yapmış. Mucur'da Bektaşi Çelebisi Salih Niyazi Baba da çam yarması gibi genç birini Baba tayin ederek buraya göndermişti. Bu adama 'kuvvet ve sıhhatin yerinde, böyle tembelhanede hayatını ifna edeceğine çalışarak temin eylemesi' tavsiyesinde bulundum. Epey ricacı geldiği ve Çelebi tarafından baskılar olduğu halde tekkeyi teslim etmedim. Sivas'ta az kalıp mebus olduğum için, benden sonra ne olduğunu bilmiyorum..."* Bkz. S. Beyoğlu, Faik Günday'ın Hatıraları, age. s. 435

940 Bkz. Işıl Çakan, Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, Çağdaş Yayınları 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey Ankara'ya dönmemişti.[941] Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal, İkinci Reisliğe Ali Fuat Paşa yeniden seçildiler. Rauf Bey'den boşalan Başvekilliğe Fethi Bey getirilmiş, Dahiliye Vekilliği de uhdesinde kalmıştı. 13 Ağustosta Lozan'dan dönen İsmet Paşa yerini korumuş, Adliyeye gelen Seyyid Bey dışında eski kabine aynen görevde kalmıştı. Fethi Bey'in kurduğu hükümet beşinci icra vekilleri heyeti olup ömrü cumhuriyetin ilanına kadar iki ay sürecektir (14.8.1923–27.10.1923). Heyeti Vekile şu üyelerden oluşuyordu:

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Dahiliye Vekili Fethi Bey; Şeriyye: Musa Kazım Efendi; Hariciye: İsmet Paşa; Milli Müdafaa: Kazım Paşa; Maarif: İsmail Safa Bey; İktisat vekili: Mahmut Esat Bey; Sıhhıye: Dr. Rıza Nur; Maliye Hasan Fehmi Bey; Adliye Seyyid Bey; Nafıa: Fevzi Bey; Erkan-ı Harbiye: Fevzi Paşa; İmar İskan: Mustafa Necati Bey.[942]

Fethi Bey hükümetinin öncelikli işi Lozan Andlaşmasını meclise getirmek oldu. Bu görüşmeleri şimdilik konumuz dışında tutuyoruz. Üç gün süren müzakerelerde ilk meclisteki sert tartışmalar yaşanmadı. İsmet Paşa'nın verdiği izahatla yetinildi. Lozan Andlaşması 24 Ağustos 1923'te TBMM tarafından kabul edildi.

5. Ankara Başkent oluyor...

Lozan hükümleri gereği andlaşmanın tasdikinden altı hafta sonra müttefikler İstanbul'u boşaltacaklardı. Dolmabahçe önünde toplanan işgal kuvvetlerinin anlı şanlı generalleri 2 Ekim 1923 Salı günü Türk bayrağını selamlayarak gemilerine bindiler. Gelişleri nasıl olmuştu, gidişleri nasıl oldu? Eylül ayından beri Başkent meselesi tartışılıyordu. Hükümetin merkezi İstanbul mu Ankara mı olacaktı? 9 Ekimde toplanan Halk Fırkası Grubu, Ankara'nın başkent yapılması kararını aldı.

941 Rauf Bey 4 Ağustosta Ankara'dan ayrıldıktan sonra Sivas'a, oradan annesinin bulunduğu İzmir'e geçmiştir. Konya'dan geçerken Vakit muhabirine verdiği mülakatta, "hastalık ve yorgunluk nedeniyle İzmir'e gittiğini, biraz istirahatten sonra Ankara'ya döneceğini" bildirir. "Gazeteler Londra elçiliğinizi söz konusu ediyorlar sorusuna, hayır efendim dinlenmeye ihtiyacım var" diye cevap verir. (Vakit 31 Ağustos 1923). Bkz. S. Özel, Türk Devrimi Mülakatları, s. 66. Rauf Bey İzmir'den İstanbul'a geçmiş, Lozan oturumlarına katılmayıp iznini uzatmıştır. Ali Fuat Paşa'nın yönettiği oturumda Rauf Bey'in "Mutlak istirahate muhtaç olduğu cihetle 14 Ağustos 1339 tarihinden itibaren üç ay müddetle izinli sayıldığına dair tezkere" 16.8.1923 tarihli Meclis oturumda kabul edilmiştir. Bkz. TBMM. ZC. 2. Devre, cilt: 1, s. 82

942 Bkz. Cafer Demiral, Türkiye'nin 42 Hükümeti, Başbakanlık Basımevi 1973

Levent Şahverdi Arşivi

Meşruti saltanat ümitlerini tamamen ortadan kaldıran bu karar, aynı zamanda bir Anayasa değişikliği gerektiriyordu. Değişiklik İsmet Paşa ve 14 arkadaşının teklifi olarak sunuldu. Ankara'yı modernleştirecek şehircilik tasarımları üzerine ilginç konuşmalar yapılır.[943] Eski İttihatçılar, muhalifler ve İstanbul'un hilafetçi basını Ankara'nın başkent olmasına karşıydılar. Ankara hükümet merkezi olunca hilafet makamı devletin dışına atılmış oluyordu. Bu işin ucunun Hilafete uzanacağını gören Zeki Bey(Kadirbeyoğlu), ***"madem İstanbul'a düşmanlığınız var, hiç olmazsa harabeye çevirmeyin"*** serzenişinde bulunacaktır. Bu serzenişin anlamı belliydi. Tunalı Hilmi'nin yorumu ise daha ilginçti: "*İstanbul İslam alemine bırakıldı, Türkler Ankara'ya çekildi...*" (13 Ekim 1923).

Bu değişiklik küskün paşaların gıyabında oluyordu. Karabekir Müfettiş olarak Şark'a gitmiş; Rauf Bey iznini uzatıp İzmir'e oradan da 12 Ekimde İstanbul'a gelmişti. Ali Fuat Paşa da Müfettişliğe dönerek 28 Ekimde İstanbul'a geldi. Bir hafta sonra Karabekir de gövde gösterisiyle İstanbul'a döndü. Paşalar İstanbul'a toplanmışlardı. Hepsi birden Cumhuriyeti ilan eden top seslerini duyacaklardı.

943 Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Bilal N. Şimşir, Ankara... Ankara, Bilgi 1988

Levent Şahverdi Arşivi

12

Rauf Bey'in Cumhuriyet kavgası

1. Tuhaf bir siyaset zemini

5 Eylül 1920 tarihli *Nisab-ı Müzakere Kanunu* ile *İntihab-ı Mebusan Kanunu* mebusluk ve komutanlığın aynı kişide birleşmesine imkan tanıyor, ordu ve kolordu komutanları görevden ayrılmadan da seçime katılabiliyor, izinli sayılarak görevleri başında kalıyor, istediği an Meclise dönebiliyordu. Fevzi Paşa, Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cevat Paşa gibi ordu; Fahrettin, Cafer Tayyar, Kemalettin Sami gibi kolordu komutanları askeri görevleri üzerinde kalarak yeniden seçilmişlerdi. Gümüşhane mebusu Zeki Bey buna "*Paşalar Saltanatı*" adını verir. Karabekir ve Ali Fuat Paşa 1923 Eylülünde mebusluktan Müfettişliğe ayrılıp, bir yıl sonra tekrar meclise dönerken bu kanundan yararlandılar. Lozan sonrasına gelince siyaset zemini fazlasıyla gerilmişti. Karabekir'den okuyalım:

"... Mustafa Kemal Paşa, bu takdir yarışlarını büyük bir zevkle dinledikten sonra, milli ve askeri işlerimizin temelini kuranları, canla başla çalışanları millet kürsüsünden millete ve tarihe tevdie artık lüzum görmedi. Bundan en çok etrafına topladığı değersiz kimseler istifadeye koyuldu. Mustafa Kemal Paşa'dan başka ortada kimse bırakılmadı. O kurtardı, o kurtaracak teranesi, dalkavukların dillerine destan oldu.(...) Artık her akşam âleminde onun yüzüne karşı methiye yarışı aldı yürüdü. Bütün bu muhiti, ikinci dönemde kazanmıştı. Meclisin çehresi pek garipti: Sarıklı sarıksız muhafazakarlar, terakki taraftarları, din ve ahlak aleyhtarı zübbeler sun'i bir birlik gösteriyordu. Meclis emrine râm idi. Sağa da gitse, sola da gitse hep beraber ona ayak uyduracaklardı. Bu zümre pek az müstesnasıyla devlet

Levent Şahverdi Arşivi

hazinesinden zenginleşiyor, ihsanlara gark oluyor, aristokrat bir tabaka oluyordu. Cumhuriyet hükümeti Türk milletine feyzini böyle dağıtıyordu! Trenlerle demir fabrikalarına götürülen maden cürufunu mıknatıslayan çelik levhalar, nasıl bir vinçle vakumlarla kendine çekip yapıştırıyorsa; Mustafa Kemal Paşa da, İstiklal Harbi'nin bânisi sıfatını takınınca, böyle kudret sahibi olmuştu. Onun çekemediği mahdut ağır parçalardı! Bu şuursuz ve sun'i neticeden müteessir olan vatanseverler çok azlıktı..."[944]

Bu ifadeler bir yandan güven çemberi dışında kalmanın tepkisi, öbür yandan Ankara'nın cumhuriyet kulvarında yürüyor olmasının işaretidir. Fethi Bey hükümetinin kurulduğu günlerde Halk Fırkasının grup ve idare heyetine seçilenlerden kimse memnun değildi. *Tarih 11 Eylül 1923.* Mustafa Kemal'in Meclisteki odasında Sabri Bey (Toprak), Ağaoğlu Ahmed, Ali Çetinkaya, Falih Rıfkı ve Yunus Nadi toplanmışlardı. Gâzi en kuvvetli zamanımız bu zamandır, diye bir projeye yoğunlaşmıştı. Fransız Anayasası önlerinde, Reisicumhura verilecek fesih hakkı (veto) dahil çeşitli konular tartışılıyordu...[945]

Mustafa Kemal 27 Eylül 1923'te Viyana'da çıkan *Neue Freie Presse*[946] gazetesine Doğu–Batı meselesi üzerine bir demeç vermişti. Ertesi günün İstanbul gazetelerinde yayınlanan bu demeçte ilk defa Cumhuriyet kelimesi telaffuz ediliyordu:

"... Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk maddelerini size tekrar ederim. Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İcra kudreti, teşrii selahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan Mecliste tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülasa etmek kabildir: Cumhuriyet."[947]

Saltanatın kaldırılmasıyla sistem aslında Cumhuriyet idaresine dönüşmüş gibiydi. Mustafa Kemal'in bu demeci muhalif Paşalar başta

944 Bkz. Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12, s. 3837–38.

945 Bkz. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Mütareke Defteri, s. 34–37, Sel Yayınları 1955

946 27 Eylül 1923'te Avusturyalı gazeteci Ankara'da bulunuyordu. Mustafa Kemal gazeteciyi riyaset odasında kabul ederek bir mülakat verdi. Kimsenin haberi yokken İkdam muhabiri bu mülakattan Cumhuriyet ilanını sezerek, İkdam'da yazdı. Bkz. E.B. Şapolyo, Ülkü Dergisi, Kasım 1935, c.6, sayı 66

947 Bu mülakat Anadolu Ajansının 26 Eylül 1923 tarihli haberine dayanarak 27 Eylül 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanmış, daha sonra Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri isimli derlemede yer almıştır. Bkz. A.S. D, c. III, Ankara 1989, s. 86–89. Karşılaştırmalı yayın için bkz. S. Özel – Işıl Çakan, Türk Devrimi Mülakatları, İş Bankası 2011, s. 19 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

olmak üzere İstanbul mütegallibesi ve hilafetçi basını tedirgin etmişti. Onlara göre Meclis Hükümeti sistemi aynen korunmalı, tepeden inme bir değişikliğe gidilmemeliydi.

2. Cumhuriyete giden yol

Ekim ayının sonuna doğru Ankara siyaseti tuhaf olaylara gebedir. Hem Heyeti Vekile Reisi hem Dahiliye Vekilli olan Fethi Bey, iş yoğunluğu nedeniyle ikinci görevini bıraktı (24 Ekim 1923).[948] Aynı gün Ali Fuat Paşa da Müfettişliğe dönmek üzere Meclis İkinci Reisliğini bırakmış,[949] iki koltuk boşalmıştır. Mustafa Kemal Ali Fuat Paşa yerine Yusuf Kemal'i, Dahiliye için de Ferid Bey'i (Tek) aday gösterdi. Ancak Fırka grubu tam aksi karar aldı. İkinci Reislik için Rauf Bey'in, Dahiliye için de Sabit Bey'in (Sağıroğlu) aday gösterilmesini benimsedi (25 Ekim 1923). Daha dün Başvekilliği bırakıp Ankara'dan ayrılan Rauf Bey'in, üstelik gıyabında aday gösterilmesi, seçimden yeni çıkmış grup için enteresan bir davranıştı. Nutuk şöyle değerlendirir:

" Bütün Meclisi Rauf Bey'in fikrinde ve Lozan'ı imzalayan Hariciye Vekili İsmet Paşa ile hükümet aleyhinde gösterme çabası ve *derhal müdahale edilmesi gereken kaygı verici gelişme..."*[950]

Fethi Bey'in istifasının Mecliste okunduğu 24 Ekim 1923 tarihli celsede, başka bir gelişme daha oldu. Rauf Bey'in Layiha Encümeninde bir yıldır bekleyen bir teklifi o gün gündeme alınmıştır. 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırıldığı günün Veladet Kandiline raslaması nedeniyle Rauf Bey, o tarihin bayram sayılmasını istemiş, kabul edilen

948 Fethi Beyin istifa dilekçesi: "İcra Vekilleri Riyaseti ile Dahiliye Vekaleti vezaifinin kesreti hasebiyle Dahiliye Vekaletinden affıma Heyeti Celilenin müsaade buyurmasını istirham eylerim, efendim." İşin garibi bu tezkere Mecliste okunduktan sonra, Menteşe Mebusu Esad Efendi'nin üzüntüsünü değil sevincini belirten şu sözlerini duyarız: "Memnuniyetimizin tebşirini rica ederiz. Mahzuz olduk." Bkz. TBMM. ZC. Devre: 2, c. 2, İ: 41 24.10.1339

949 Eyül ayında Karabekir Paşa da Ordu Müfettişliğine ayrılmıştır.

950 Bkz. Nutuk, s. 594. Ali Fuat Paşa anılarında, Meclis ikinci reisliğinden istifasından önce Ordu Müfettişliğinin kararlaştırıldığını, 9 Eylül 1923 kutlamaları için İzmir'e gittiğini, Gâzi'nin kendisine Rauf Bey'e iletilmek üzere bir mesaj gönderdiğini yazar: *"Gâzi benim yerime Rauf Bey'in gelmesini arzu ettiğini, Rauf Bey muvafakat ederse Meclisin kendisini memnuniyetle seçeceğini söylemişti." Bunu kendisine söylediğim zaman: "İcra Vekilleri Reisliğinden çekilmeme sebep olan mazeretlerim zail olmadığından arzusunu yerine getiremiyeceğim"* dedi. Bkz. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, s. 427. Ali Fuat Paşa'nın Nutuk'la çelişen bu ifadesi olayın bağlamına ters gelen bir değerlendirme görünür.

Levent Şahverdi Arşivi

öneri Komisyonda bekliyordu... Bir yıl önce verilmiş bir teklifin aciliyet önergesiyle gündeme alınıp, ***"12 Rebüyülevvel gecesiyle gününün milli bayram addine dair kanun"*** adıyla 24 Ekim celsesinde, görüşmesiz kabulü daha da ilginçtir. Yasanın birinci maddesine göre Mevlidi Nebeviye raslayan 1 Kasım günleri bundan böyle ***"Hakimiyet Bayramı"*** olarak kutlanacaktı. Üç gün sonra (27 Ekim 1923) hükümetin istifa edeceği,[951] beş gün sonra Cumhuriyetin ilan edileceği bir ortamda böyle bir teklifin yasalaşması bir tuhaflık içermelidir.[952]

Anlamakta zorluk çekilen nokta iki ay önce kurulan Fethi Bey kabinesinin aniden istifası ve neden güven yitirdiğidir.[953] Ali Fuat Paşa'ya göre Meclisin feshedileceği dedikoduları ortalıkta dolanıyordu. Aradan bunca zaman geçmesine rağmen Aydın, Denizli, Burdur ve Afyon yörelerinde eşkiyalık hareketi önlememişti. Yürürlükteki *"İzale-i Şekavet Kanunu"* ile bunun önlenemeyeceği görülünce bölgede "sıkıyönetim" ilan edilmişti. Bütün bunlar bölge mebusları arasında huzursuzluk yaratıyordu...[954]

951 Fethi Bey'in istifa dilekçesi: *"Riyaseti Celileye. Türkiye Devletinin karşısında bulunan dahili ve harici vezaifi mühimme ve müşkileyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahareti taammesine mazhar ber Heyeti Vekileye ihtiyacı kati bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclis-i Âlinin her suretle itiat ve müzaharetine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyle istifa eylediğimizi kemali hürmetle arzeyleriz efendim. 27 Teşrinievvel 1339."* Bkz. TBMM. ZC. Devre: 2, c. 2, İ: 41 24.10.1339, s. 75

952 Bir yıla yakın Layiha Encümeninde bekleyen teklif aciliyet önergesiyle Encümen tarafından riyasete gönderilir. Garip tarafı teklif sahibi Rauf Bey Ankara dışında ve küskündür. Rauf Bey o günü Mevlid-i Nebevi'ye denk gelmesi nedeniyle teklif etmişti. Aksi halde yıkılan bir kurumun bayramı kutlanamazdı. Bu gereksiz yasanın kabulünden beş gün sonra Cumhuriyet ilan edilecek, kanun gene ortada kalacaktır. Bu teklifin acilen gündeme alınışını bilinçli bir tercih saymamız gerekir. Buna mukabil teklife müdahale etmeyen tarafın davranışı da bilinçlidir. Cumhuriyet arefesinde Meclisteki hava bulandırılmak istenmemiş olabilir. *Bkz. TBMM. ZC. Devre: 2, c. 2, İ: 41 24.10.1339, s. 14–16.*

953 "Halk Fırkasının muayyen bir zümresi kabinenin muvakkat olduğuna, yakında İsmet Paşa'nın iş başına geleceğine dair şayialar çıkarmıştı. Hoşnutsuzluğun sebebi Fethi Bey ve arkadaşlarının keyfi yollara sapmak istememesiydi. İktidarın inhisarcı zümresi memlekette istikrar ümitlerinin uyandığını hissedince ortalığı karıştırmak maksadıyla türlü şayialar çıkarıyordu. Meclis'in feshedileceği, Gâzi'nin riyasetten çekileceği, söylentileri bu cümledendi." A.F. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, Temel Yayınları, s. 423

954 Bkz. Mete Tuncay, Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması s. 51–52. Fethi Bey'in Dahiliye Vekaletinden istifa dilekçesi 24 Ekimde Mecliste okunurken

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer nokta, aynı günlerde Ali Fuat Paşa'nın da İkinci Reislikten istifasıdır. 23 Ekim 1923 tarihli dilekçesi ertesi gün Mecliste okundu. İstifa gerekçesi olarak, "*hizmeti askeriyeye dönmesine hasıl olan lüzum*" gösterilir ki, Paşa'nın önemli bir görevi bırakıp Ordu Müfettişliğine dönmesi de bir huzursuzluk işaretiydi. Nutuk şöyle değinir:

"*... Ali Fuat Paşa 24 Ekim 1923 tarihinde Meclis İkinci Başkanlığından çekilerek ordu müfettişliğine tayinini rica etti. Fuat Paşa'ya, ünvanı ikinci başkan olmakla beraber pek önemli olan Meclis Başkanlığı görevini yürüttüğünü söyleyerek, görevine devam etmesini tavsiye ettim. Fuat Paşa politikadan hoşlanmadığını, hayatını askerlik mesleğine vermek istediğini ileri sürerek arzusunun yerine getirilmesinde ısrar etti. Fuat Paşa'nın rütbesi mirliva idi. Kumanda edeceği orduda ferik rütbesinde kolordu kumandanları vardı. Eski hizmetlerini dikkate alarak kendisini ferikliğe yükselttik ve karargahı Konya'da bulunan 2. Ordu Müfettişliğine tayin ettik...*"[955]

Ali Fuat Paşa, müfettişliğe ayrılmayı Eylül başında Gâzi ile konuştuklarını, kendine bir de görev verildiğini yazar: İzmir'in ilk kurtuluş bayramını kutlamak için İzmir'e geldiğinde (9 Eylül 1923), orada bulunan Rauf Bey'e Gâzi'nin bir teklifini götürmüş. Kendisi Meclis İkinci Riyasetinden ayrılınca, yerine Rauf Bey'in gelmesi isteniyormuş.[956] Rauf Bey Gâzi'nin bu teklifine, ***"Başvekillikten istifasına neden olan mazeretler henüz geçmediği için bu arzuyu yerine getiremiyeceğini"*** bildirmiş. Ali Fuat Paşa'nın İzmir'e giderken yüklendiği bu görev, yani kendi yerine Rauf Bey'in getirilmesi olayların arkaplanıyla bağdaşır görünmez.[957] Bu uyumsuzluk Nutuk'tan da Rauf Bey'in anılarından da çıkarılabilir. Nitekim Rauf Bey, *"böyle bir teklif olsa Mustafa Kemal yüzüme karşı söylerdi"* demektedir.

25 Ekim 1923'te toplanan Fırka Grubu, Ali Fuat Paşa'dan boşalan

Menteşe Mebusu Esad Efendi'nin, *"Memnuniyetimizin tebşirini rica ederiz. Mahzuz olduk"* şeklindeki alaylı sözleriyle, sanırız bölgede yoğun şekilde yaşanan eşkıyalık hareketini önlemede hükümetin aciz kalmasına tepki olarak yorumlanabilir. Bkz. TBMM. ZC. II. Dönem, c. 3, s. 39

955 Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 592

956 Cebesoy İzmir'e geldiğinde Rauf Bey Sivas'tan İzmir'e annesinin yanına dönmüştü. Kırgınlığı devam ediyordu. Eylül başlarında ve Cebesoy'dan önce Karabekir Paşa'nın da 1. Ordu Müfettişliğine ayrıldığı düşünülürse Ali Fuat Paşa'nın istifası daha kolay anlaşılır.

957 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, s. 428, Temel Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Reisliğe Rauf Bey'in, Fethi Bey'in boşalttığı Dahiliye Vekilliğine de Erzincan Mebusu Sabit Bey'in aday gösterilmesini kararlaştırdı. Hükümetin adayları Yusuf Kemal ile Kütahya Mebusu Ferit Bey (Tek) reddediliyor; Fırka Grubu ile Gâzi karşı karşıya gelmiş oluyordu. Bunun üzerine 26 Ekimde Çankaya'da toplanan fırka idare heyeti ile kabine hükümetin istifasını kararlaştırdılar. Meclise gönderilen istifada, "Türkiye Devletinin karşısında bulunduğu iç ve dış önemli ve zor görevlerin aşılabilmesi için Yüce Meclisin tam güvenine sahip bir hükümet kurulması" isteniyordu.

Görülüyor ki Ali Fuat Paşa'nın istifası, bir yönüyle bunalımın parçasıdır ve İzmir'e götürdüm dediği teklif de ortada kalmaktadır. Eğer böyle bir teklif götürmüş olsaydı, en azından Mustafa Kemal Rauf Bey'in pozisyonuna itiraz etmezdi. Hükümetin istifasını yorumlayan Rauf Bey, "*Fethi Bey kabinesinin vaziyetinin nezaketini ve sarsılmasını daha mühim ve hayati kararlar için müsaid zemin addedecektir*" diyerek sorumluluğu Mustafa Kemal'e yıkar.

Rauf Bey'in İstanbul'da bulunduğu sırada Fırka Grubunda, hem de gıyabında TBMM ikinci reisliğine aday gösterilmesini Nutuk şöyle değerlendirir: "*... Bazı mebuslarda vekil olma arzu ve hevesleri çoğalmıştı. İş başında bulunan vekilleri beğenmiyorlardı... Yeni seçimlerde partimiz adına mebuslukları sağlanmış bazıları, hükümet aleyhindeki cereyanları körükleyip kendi amaçlarına göre yararlanmaya hazırlanıyorlardı. Amaçları meclis çoğunluğunu iğfal ederek, meclis ve hükümete hakim olmaktı. (...) Bizimle görüş ve anlayış birliği sağlamadan ve işbirliği aramaya gerek duymadan, bağımsız ve gizli çalışan bir grup ortaya çıkmıştı. (...) Rauf Bey daha düne kadar kabine reisi idi ve o makamı hangi duygularla bıraktığı biliniyordu. Buna rağmen onu Meclis İkinci Başkanlığına getirmekle, bütün meclisin onunla aynı görüşte olduğunu, yani bütün Meclisin Lozan'ı imzalayan ve hükümette Hariciye Vekili bulunan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu gösterme amacı takip ediyorlardı.(...) Kötülük, hükümet kurulurken kabinenin Meclis tarafından seçilmesinde yatıyordu...*"[958]

Mecliste küçük de olsa muhalif bir ekibin ortaya çıkmasının düşündürücü yanı, Grubun Mustafa Kemal ile anlayış birliğine girmeden hareket etmesiydi. Mustafa Kemal oluşan muhalif çekirdeğin bu tavrını

958 Bkz. Nutuk, s. 593, Temel Yayınları 2003

Levent Şahverdi Arşivi

görünce, hükümetin istifası ve Grubun serbest bırakılması dahil, gizli bir bunalım stratejisi izleyecek, düşündüğü planın uygulama zamanı geldiğini anlayacaktır. Muhalif hizibin Başvekil adayı çıkarıp hükümet kuracak sayısal üstünlüğü olmadığı gibi cesareti de yoktu.

Fethi Bey hükümeti çekilip Fırka Grubu serbest bırakılınca meclis koridorları ve evlerde yeni kabine listesi hazırlama kulusleri başladı. İstanbul basınında Rauf Bey ve Karabekir'in isimleri geçiyordu. Halk Fırkası İdare Heyeti ertesi gün toplanacak gruba sunulmak üzere bir kabine listesi hazırladı. 29 Ekim 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de yayınlanan listede, Erzincan Mebusu Sabit ve İstanbul Mebusu Dr. Adnan gibi bir iki muhalif yanında Ali Fuat Paşa'nın adı Heyet-i Vekile Reisi ve Milli Müdafaa Vekili olarak geçiyordu. Bu listenin Mustafa Kemal'den habersiz hazırlanmadığı ve oyunun parçası olmadığı düşünülemez. Ertesi gün Fırka Grubunda liste görüşülür, ancak adı geçen herkes, hükümete girmeyeceğini bildirerek, listeyi geçersiz kılarlar. Mustafa Kemal hükümeti istifa ettirip yenisinin kurulmasını da kilitleyerek, durumdan vazife çıkarır. Arkasında Rauf Bey'in bulunduğu sanılan hizibin, Canbulat ve Şükrü Bey tarafından yürütüldüğü tahmin edilebilir. Mustafa Kemal'in şansı, Grupta muhterislere karşı çoğunluğa hakim olmasıdır.[959]

Bunalımın diğer yönü Meclis hükümeti sistemiydi, her vekil ayrı ayrı Meclisin mutlak ekseriyetiyle seçiliyordu. Mustafa Kemal hükümet krizini fırsat bilerek Grubtaki muhterislerle restleşmiş oluyordu. O'na göre, bunalım bu sistemden kaynaklanıyor, ne yapılırsa yapılsın mızrak çuvala sığmıyordu. *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'nda değişiklik yapılıp kabine sistemine geçilmeliydi. Bu da cumhuriyet demekti, buna geçiş de ihtilalci bir emrivaki ile olurdu. Bu işaret Çankaya köşkündeki bir gecede Mustafa Kemal ile İsmet Paşa arasında yapılan görüşmede verilecektir.[960]

959 Ali Fuat Paşa'nın adı Başvekil olarak geçiyordu. Ertesi gün bunun bir oyun olduğunu anlayınca 28 Ekim sabahı trenle İstanbul'a hareket etmiştir. Cumhuriyetin ilan edileceğini bilerek hareket etmiştir. Şöyle yazar: *"İstanbul'a gitmekten maksadım, evvela annemi ziyaret etmek, sonra babamın kabrinin nakli hakkında malumat vermekti. Bunun yanında noksan kalmış olan askeri levazımın ikmaliyle yeni üniformamın yaptırılması da vardı."* İstanbul'a inince cumhuriyet ilanını duyacaktır. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, s. 432.

960 Bkz. F.R. Atay, Atatürk Ne idi, s. 26, Pozitif Yayınları 2010

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'nın o günlerini Çankaya'nın en yakınında bulunan Falih Rıfkı yazmıştır: "*... Gerçek bir ihtilalci karşısındayız. Sonuna kadar her şeyi göze almıştır. Kimseye ne yapacağını söylemez. Çankaya tepesinde talihini kendisinden her şey beklenecek esrarlı bir kuvvete bağlamıştır. Muhallifleri ise, işlerin 'kendiliğinden' diledikleri gibi gelişmesini gizli gizli ve hiçbiri ortaya atılmayarak hazırlamaktan başka bir şey yapamazlar...*"[961]

Mustafa Kemal bu arada Teşkilat-ı Esasiye Komisyonunu da harekete geçirmiş, komisyon cumhuriyet rejimine geçişe 12 maddelik bir değişiklik hazırlamıştır. Teklif önce parti grubuna sunuldu ve aynı gün aciliyet önergesiyle Meclise getirildi. Teklife göre devletin ve rejimin adı bundan böyle cumhuriyet oluyordu. Cumhuriyete geçişin anlamı ve önemi grup konuşmalarında sergilenip heyecanın gazı önceden alındığı için genel kurul daha sakin geçecektir.

Genel kurulda önce Teşkilat-ı Esasiye Encümeni'nin mazbatası okundu ve encümen reisi Yunus Nadi Bey komisyon raporunda yapılan değişiklikle hükümet şeklinin cumhuriyet olarak tesbit edildiğini açıkladı. Bundan sonra altı kişi daha konuştu. İri vücudu, gür sesiyle Saruhan Mebusu Vasıf Bey(Çınar), heyecanlı bir konuşma yaptı. Antalya Mebusu Rasih Hoca ondan aşağı değildi. Eyüp Sabri Efendi (Konya), Mehmed Emin Bey (Afyon), Emin Sazak (Eskişehir), Şeyh Saffet Efendi (Urfa) kısa kısa konuştular. Mehmed Emin Bey'in (Yurdakul) şairane heyecanı cumhuriyet erdeminin en kutsal yerlerindeydi:

"... On dört asır evvel, Peygamber Muhammed'in Mekke duvarlarında kurduğu hükümeti, bugün de Türk milleti Ankara'da kurmuştur. Şu aziz saatte ben, bu ihtiyar arkadaşınız, Allahım'dan bu hükümeti takdis ederim..." Ve bu duamın kanatları altında, Cumhuriyetin ruhu önünde tazimen kıyam ederek üç kere: "Yaşasın Cumhuriyet" diye hükümetimizi taziz etmelerini muhterem arkadaşlardan temenni eylerim." (Yaşasın Cumhuriyet diye üç defa bağırıldı.)[962]

Kısacası 29 Ekim 1923 tarihli Meclis oturumunda cumhuriyetin ilanı kararlaştırıldı, devamı olan celsede de Gâzi Paşa reisicumhur se-

961 Gecenin ayrıntısı Nutuk'ta vardır. Çankaya'da geçirile 29 Ekim tarihli bu kutsal gece medrese öğretisinin bilinç altında "iki ayyaşın felaket gecesi" ve lanetli bir gün olarak hatırlanacaktır.

962 Bkz. TBMM. ZC. II. Devre, İçtima: 43, c. 3, s. 97, 29.10.1339

Levent Şahverdi Arşivi

çildi.[963] Bunun ardından Mustafa Kemal Paşa meclise gelerek kısa ve veciz bir konuşma yaptı. Bu konuşma ardından sonu gelmeyen bir alkış tufanı koptu. Afyon Mebusu Kamil Efendi(Miras) kürsüye gelerek beliğ bir dua etti.[964]

3. Cumhuriyetin top sesleri

Cumhuriyetin ilanı ertesi gün bütün yurtta 101 pare top atışıyla kutlandı. Bu konuda Mustafa Kemal, Karabekir ve Rauf Bey gibi arkadaşlarının fikrini sormadığı gibi, onlar da zaten Ankara'da değillerdi. Karabekir Trabzon'da diğer muhalifler İstanbul'daydı. Ali Fuat Paşa Konya'daki görevine gitmeden 29 Ekim sabahı İstanbul'a gelmişti. Hamidiye'nin ölüm salvolarına alışkın olan Rauf Bey, 29 Ekim 1923 gecesi Şişli'deki evinde top sesleriyle uyandı. Top seslerinin ardı arkası kesilmiyordu. Sayıları yüze yaklaşınca Cumhuriyet ilan edildiğini anlamış oldu. [965] Kocabaş Arif Bey'in Kalamış'taki köşkünde Refet ve Adnan Beyle buluşarak durum değerlendirmesi yaptılar.[966] Rauf Bey ilk demecini Vatan ve Tevhid-i Efkar gazetelerine verdi. Tevhid-i Efkar muhabiri Vatan muhabirini alarak Rauf Bey'in ziyaretine gitmişti. Vatan gazetesi 1 Kasım 1923'te "*Sabık Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey ile mühim bir mülakat*" başlığıyla birinci sayfadan yayınladı. Hamidiye süvarisi muhabirin sorularını cevaplamıştı. Rauf Bey, Cumhuriyetin lehine de aleyhine de konuşamıyor, memleket için hayırlı olsun bile diyemiyordu:

"Ankara'da en ufak bir hazırlık duymadığına göre, şimdi alınan karar, gayr-ı mesul kişilerin işiydi. Demokrasiye bağlı kalındığı sürece Cumhu-

963 Cumhuriyetin ilanı üzerine yapılan konuşmaların metin özetleri Nutuk'ta verilmiştir. Ancak bu konuşmalar Meclis görüşmeleri olmayıp parti grubunda yapılan konuşmalardır. Literatürde bu noktaya atıf yapılırken grup görüşmeleri çoğu kez Meclis konuşmaları gibi aktarılmıştır. Örneğin Abdurrahman Şeref Bey'in *"kime sorarsanız sorun bu, cumhuriyet demektir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin"* sözleri Meclis konuşması gibi verilmiştir. Halbuki Abdurrahman Şeref Bey genel kurulda konuşmamıştır. Zabıtlarda bu sözlerine raslanmaz. Cumhuriyetin ilanı ile ilgili Meclis görüşmelerinin ayrıntısı için *Bkz. Kanun-u Esasi Encümeninin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunun bazı mevaddının tadiline dair kanun teklifi ve mazbatası (2/209), TBMM. ZC. Devre: 2, c. 2, İ: 41 24.10.1339, s. 89 vd.*

964 Bkz. E.B. Şapolyo, Cumhuriyet Nasıl ilan edildi., Ülkü, Kasım 1935,Sayı 66

965 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel, s. 347

966 Bkz. A.F. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, s. 433

Levent Şahverdi Arşivi

riyetle sorunu olmayacaktı. Bu karar İttihat–Terakkinin Merkez-i Umumi politikasına benziyordu; bu acelenin sebebi açıklanmalıydı"...[967]

Cumhuriyetin ilanı en çok İstanbul'da yankılandı. Hilafetin merkezi orada, Halife Abdülmecid Efendi III. Selim'in sarığı ve Fatih'in kaftanını giyerek türbesini ziyaret ediyordu. Cumhuriyetin nabzı Ankara'da teokrasinin nabzı İstanbul'da atıyordu. Uluslararası sermaye orada, ilim irfan orada, basın ve tefekkür orada, para pul, şan şöhret hepsi oradaydı. Darü'l-hilafe merkezi orasıydı. Ünlü yazarlar İttihatçılarla kolkola girmiş; Rauf Bey'i kendine yandaş seçmişti...

Cumhuriyetin ilanında en büyük sevinç Ankara'da yaşandı. Enver Behnan Şapolyo'ya göre, Meclisin arkasına hazırlanmış toplar 29 Ekim gecesi ateşe başlamış, ertesi gün halk sokağa fırlayıp evler ve dükkanları bayraklarla donatmıştı. 70 bin nüfuslu Ankara ayağa kalkmış, kadın - erkek ve çocuklardan oluşun kalabalıklar sokakları doldurmuştu. Meclis mızıkası milli marşlar çalmaya başlamıştı. Öğleden sonra Ankara namına Cumhurreisini tebrik heyeti seçilmişti. Belediye Reisi Kütükçüzade Ali, Kınacızade Şakir, eski Müftü Rıfat Efendi, eski mebus Mustafa Efendi ve diğerleri... Gece meydanlarda meşaleler yakıldı davul zurna eşliğinde halaylar çekildi. Sokaklar "Yaşasın cumhuriyet" sesleriyle inledi...[968]

İstanbul matbuatının en ağır eleştirileri Velid Ebüzziya, Hüseyin Cahid, Ahmed Emin ve Lütfü Fikri Bey'den geldi. Aile kökenini Mekke Şeriflerine dayandıran, Tanzimat paşalarını siyonist / mason uşağı gören Ebüzziya Tevfik (1849–1913) ailesi tekrar sahnedeydi. Modern antisemitizmin Osmanlı seçkinleri arasındaki en baskın dini kategorisi, Ebüzziya Tevfik'in "*Millet-i İsrailiye* risalesiyle sergilen-

967 1 Kasım 1923 tarihli Vatan gazetesine Rauf Bey'in verdiği demeç Ankara'da fırtına kopardı. Faik Günday'ın anılarından: *"... Rauf Orbay ve Karabekir Paşa İstanbul matbuatına verdikleri beyanatlarda Cumhuriyet rejimi aleyhine saçma ve manasız neşriyatta bulunarak umumi efkara fesat ve nifak tohumu saçmışlardı. İttihat–Terakki Cemiyetine mensup esafilin hainane hareketleri tertip ve idare ettiklerinden şüphe edilemez... Rauf Orbay iki cepheli çalışıyordu. Bir tarafı İttihatçılara diğeri de Karabekir, Cebesoy, Refet Paşa ve Adıvar cephesi idi. Bu haris adam mutlaka bir ikilik, bir fesat çıkarmak istiyordu..."* Bkz. Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan, Faik Günday'ın Hatıraları, s. 447, Bengi 2011

968 Bkz. Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi Ankara 1944, s. 345 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

mişti (1889)..[969] Ahmed Ağaoğlu, oğul Velid Ebüzziya'yı *memlekette irtica ruhunu temsil eden* adam diye niteler. "... Vatanperver, milliyetçi, fakat koyu şeriatçı denecek kadar geri fikirli; halifeci ve cumhuriyete temelden karşı olan Velid Ebüzziya," Tevhid-i Efkar'da babasının izinde yürüyordu: "Beyler acele ediyorsunuz, bu kadar mühim kararı bu Meclisin almaya hakkı yoktur, ancak Meclis-i Müessisan verebilir" diye yazıyordu: ***"... Üç beş tane şakşakçı, iki tane fırıldakçı, bir tane hilekar Ankara'da toplanıp meclisi kandırmışlardı..."***[970]

İttihat–Terakki Merkez-i Umumisi ve Derviş Vahdeti ile irtica polemiğinden gelen Hüseyin Cahid, kavgaya en sert yumruk atanlardandı. Laik kafalı ve cumhuriyet ideallerini savunmasına rağmen, İttihat–Terakkinin Selanik kongresinden kalan Mustafa Kemal aleyhtarlığı ve Cavid Bey'in dinmeyen öfkesini savunuyordu. İkisi de Cumhuriyete inanır, fakat Mustafa Kemal'e inanmazdı. Tanindeki "Yaşasın Cumhuriyet" başlıklı yazısı şöyle bitiyordu:

"... Bir idareye cumhuriyet demekle işler çözülmez, latin Amerika diktatörlükleri de cumhuriyettir... Cumhuriyet alkışla, şenlikle yaşayamaz, cumhuriyet bir tılsım değildir, Meclise bir afsun yapılmıştır."[971]

Eski Dersim Mebusu ve Baro Başkanı Lütfi Fikri'ye göre, *"teravih namazı kılar gibi acele kanunlar çıkarılıyor,"* bir günde Cumhuriyet ilan ediliyordu. Sloganlar belliydi: *"Kırmızı Cumhuriyet paçavrası, Koridor Kanunları, Latin Amerika diktatörleri"* ... Ahmed Emin Yalman, Mustafa Kemal'in parti başkanlığını bırakıp tarafsız kalmasını istiyor; *"Mondros'un intikamını Lozan'da alan kahraman"* diye Rauf Bey posterleri bastırıyordu.[972]

969 Bkz. Muharriri Ebüzziya Tevfik, Millet-i İsrailiye, Maarif Nezaret-i Celilesi ruhsatıyla, Birinci Tabı, Kitabhanei Ebüzziya, 1305, (1889)

970 1882 doğumlu Velid Ebüzziya Bey, gazeteci, yazar ve matbaacı Ebüzziya Tevfik Bey'in (1849–1913) oğlu. Babasının ölümü üzerine Tasviri Efkar gazetesinin başına geçti. Mütarekede Anadolu hareketini destekledi. Malta'ya sürüldü. Lozan'ın ikinci döneminde görüşmeleri izleyip gazetesine mektuplar gönderdi. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle Ankara aleyhine döndü. Hilafetin kaldırılmasına sert eleştiriler yöneltti. Takriri Sükun döneminde gazetesi Tevhid-i Efkar kapatıldığı gibi, Şark İstiklal Mahkemesinde yargılandı (1925). Lozan'dan gazetesine gönderdiği mektuplar yayınlanmıştır. Bkz. Ahmet Temiz, Velid Ebüzziya'nın Lozan Mektupları, İstanbul 2007

971 Bkz. Falih Rıfkı Atay, Çankaya s. 382

972 Bkz. A.E. Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 2, s. 883–85, Payel 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

Halife bendeliği veya uşaklık kisvesindeki İstanbul gazetelerinin hücumlarını Ankara'da *Anadolu'da Yeni Gün* ve *Hakimiyet-i Milliye* karşılıyordu. Yunus Nadi; Rauf Bey'i mertçe konuşmayıp kamuoyunu iğfal etmekle suçluyor; Hüseyin Cahid'e "kapkara irtica hezeyanından gelen Derviş Vahdeti ruhunu hortlatan adam" diye saldırıyordu. Ankara-İstanbul polemiği o noktaya gelir ki, Yunus Nadi'nin Sultan Vahdeddin'e *"Osmanoğullarının piçi de size hayırlı olsun"* diyecek kadar ileri gidecektir. Yapılan eleştirilere de, "sözümüz Cahid Bey'in ve Halifenin hoşuna gitmemişse geri alınacak lafımız yoktur. Bu piç dahi onlara mübarek olsun der geçeriz" diye geri adım atmayacaktır.[973]

Cumhuriyet aceleye getirildi diyenlere de *Hakimiyet-i Milliye*: bir soruyla cevap veriyordu: ***"Beyler böylesi kararlar bir günde alınır, Büyük Taarruza da bir günde karar verilmedi mi?"*** Cumhuriyetin ilanını Karabekir Trabzon'da, Rauf Bey İstanbul'da öğrendiler. Karabekir Paşa hüzünlü ve tepki doluydu:

"... İstiklal Harbinde birinci derecede vazife gören bu arkadaşlar bile, sabahleyin top sesleriyle uyandıktan sonra, Cumhuriyetin ilânını öğrenmişlerdir. Mustafa Kemal, mefkuresi olan Hilafet ve saltanat makamına geçmesini arkadaşlarının önlediğini görünce, Cumhurreisliğine mani olacakları endişesiyle işi çabucak bitirmek için Millet Meclisinde toplayabildiği 158 kişiye dayanarak Cumhurreisi seçilebilmiş; daha vahimi de mevkiini korumak için arkadaşlarını cumhuriyet aleyhtarı ve padişah taraftarı göstermesidir! ... Mustafa Kemal Paşa şerefimizle ve hatta canımızla oynamaktadır..."[974]

Olayların sadece hilafete dayalı siyasal boyutu değil, düşünsel arkaplanı da hüzün vericidir; çünkü sadece Milli Mücadele yoldaşları değil, kozmopolit aydınlar da cumhuriyet karşısındadır. Özellikle yoldaşlarının ne düşündüğünü bildiği için Mustafa Kemal arkadaşlarına danışmamıştır. Mustafa Kemal arkadaşlarıyla masaya oturup Cumhuriyet üzerine anlaşamazlardı. Abdülmecid Efendi hilafet makamında saltanat hülyaları kuruyordu. Osmanlıda Cumhuriyet düşüncesi oluşmamış, tartışılmamış, konuşulmamış; kavram olarak da *gavur*

A.E. Yalman o günlerde çeşitli bahaneler arasında Cumhuriyete en çok direnç gösteren Hilafetçilerden biriydi; muhalefetinin ne kadar anlamsız olduğunu görmezden gelerek son yıllardaki anılarında kendini aklamaya çalışır.

973 Bkz. A.E. Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 2, s. 904, Payel 1997.

974 Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, s. 3882

Levent Şahverdi Arşivi

demekle eşdeğer sayılmıştı. İşbirlikçi Bizans basını Cumhuriyetin Mecliste tartışılmasını, gerekirse halka sorulmasını istiyordu. Asırlık teokrasi kültürü, siyasal modernizmin gavurluk rejimine geçit vermeyecekti...[975]

4. Cumhuriyetin yılan hikayesi

4 Ağustostan beri Ankara dışında dolaşan Rauf Bey, Cumhuriyetin ilan günü İstanbul'daydı. Ali Fuat, Refet Paşa ve Adnan Bey de İstanbul'dalardı. Karabekir Doğu gezisinden Giresun vapuruyla İstanbul'a girince (10 Kasım 1923) Rauf Bey ve Refet Paşa tarafından Kavak açıklarında ayrı ayrı yönlerden istimbotlarla gelerek Paşa'nın vapuruna yaklaşmışlardı. Kollar coşkuyla kalkıyor kucak dolusu alkışlar havaya savruluyordu. Yanlarına gazetecileri de almışlardı. Karabekir Paşa'nın yanına çıkıp hasretle kucaklaştılar. Atılan sloganlardan hüzünlenen ve sevgi çemberi içinde kalan Karabekir Paşa'nın eline verilen gazeteler, Cumhuriyetle dalga geçiyorlardı:

"... Bir sabah top sesleriyle uyandık. Meğer Cumhuriyet ilân olunuyormuş. Ankara'dan gelen haberler Mustafa Kemal Paşa'nın yeni topladığı bir muhitle tam bir diktatörlüğe gittiğidir. Milli hakimiyet yerine şahsi hükümranlık kurulmuştur. İstiklalimizi kurtaranlar hürriyetimizi boğacaklar mıydı!?"[976]

Giresun vapuru öğle ezanı okunurken Galata rıhtımına yanaştı. Bando İzmir marşını çalıyor, tezahürat sesleri ve vapur düdükleri arşa çıkıyordu. Ahali Müfettiş Paşa için sahillere dökülmüştü. Dr. Adnan, Vali Haydar Bey (Yuluğ) ve Şükrü Naili Paşa'hoşgeldin

975 İnsanlık tarihinde vicdan ve tefekkür üzerindeki tabular yıkılmadan demokrasiye ulaşıldığı görülmedi ve devrimlerin evlatlarını yeme hikayesi bizde de yaşandı. Ama bizde giyotinler yerine sehpalar çalıştı. Belirtelim ki, cumhuriyetin en ateşli aleyhtarı Hüseyin Cahid Yalçın, İsmet Paşa tarafından Lozan'a götürüldü. En gizli haberleri gazetesine geçti. Muhalefetini gene sürdürdü. Cavid Bey idama giderken İstiklal Mahkemesinden kılpayı kurtulmasını mucize sayanlar oldu. Kalemiyle geçindi. du. Nihayet Atatürk'ün ölümünden sonra tövbekar olarak CHP saflarına katıldı. Falih Rıfkı yerine Ulus gazetesi başyazarı oldu. Eski cumhuriyet aleydarı İttihatçı Hüseyin Cahid, şimdi de demokrasi silahşörü olarak medrese gericiliğine savaş açacaktır. Usta kaleminin en ağır eleştirilerini intikamcı Menderes diktası için kullandı. DP'nin yeni özgürlük ve demokrasi rejimi tek parti döneminden daha diktatördü. Seksenli yaşlarında Hüseyin Cahid'i hapislere atmaktan çekinmedi...

976 Bkz. Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12, s. 3877

Levent Şahverdi Arşivi

dediler. Coşku selinin bir kısmı Şark fatihliğine, daha çoğu muhalif kimliğineydi. Rıhtımdan doğruca Beyazıt'taki Müfettişlik dairesine gelindi (şimdiki Üniversite binası). Rauf Bey, Dr. Adnan, Refet ve Ali Fuat Paşalar çaresizlik içinde Karabekir'in gözlerine bakıyorlardı. Cumhuriyet türedileri karşısında en güçlü kişilik görüldüğü için Vatan gazetesi Ermenistan Fatihi ile Hamidiye kahramanının renkli resimlerini basmıştı.[977]

İki hafta daha İstanbul'da kalan Rauf Bey arkadaşlarıyla strateji belirledi.1 Kasım 1923'te verdiği beyanattan dolayı Halk Fırkası ayağa kalkmıştı. Uzattırdığı izninin günü de doluyordu. Haydarpaşa'dan şatafatlı bir gösteriyle Ankara'ya uğurlandı. Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşa, Dr. Adnan, bahriyeli ve tıbbıyeliler, denizcilik esnafı ve Kara Kemal'in amele örgütleri de oradaydı. Kurbanlar kesildi... Abdülmecid Efendi de yaveri Şekip Hakkı Bey'i göndermişti. (14 Kasım 1923)[978]

Rauf Bey 15 Kasımda Ankara'ya inince doğruca Halk Fırkası grubuna uğradı. İlk cumhuriyet kabinesi kurulmuş, İsmet Paşa başvekil olmuştu. İstanbul'da verdiği demeç nedeniyle Ankara fırtına öncesi sessizlik içindeydi. Rauf Bey'in o günlerini Ali Fuat Paşa yazmıştır:

"... 15 Kasımda Ankara'ya inen Rauf Bey, önce TBMM'ne gitmiş. Eski arkadaşlarının görüşmek istemeyip kendinden kaçındıklarını hissetmiş... Doğruca Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa'ya (Özalp) giderek Reisicumhur Gâzi Paşa'dan randevu almasını rica etmiş. Gâzi hiç bekletmeden aynı gün Rauf Bey'i kabul etmiş. Gâzi Paşa hasta olduğundan kafasındaki asıl konuyu açamamış ve 'Müsaade buyurdukları takdirde Meclis Reisi Fethi Bey'e giderek onun vasıtasıyla hükümet erkanını tatmin etmeye çalışacağını' söylemiş. Gâzi, Rauf Bey'in tasavvurunu uygun bulmuş. Ertesi gün Fethi

977 Bu canlandırma Tanin gazetesinin 11 Kasım 1923 tarihli haberine göredir.

978 Rauf Bey Ankara'ya gelirken Eskişehir'de Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa ile görüşür. Yazdığına göre, cumhuriyetin ilan günü Çankaya'da yapılan toplantıda İsmet Paşa, orada bulunan Kemalettin Sami Paşa'ya şunları söyleyesiymiş: *"Rauf Bey'in bizim tasavvurlarımızla anlaşamıyacağı ortaya çıktı, o halde programı İslami esaslara bağlı dini bir parti kurarsa vatana daha faydalı olur. Rauf Bey'i bu yola sevketmek için tahrik ve teşvik görevini İsmet Paşa bana verdi..."* Kandemir bu dedikoduyu İsmet Paşa'nın Lozan'dan sonraki ikinci entrikası sayar. Bkz. Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 188.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'e gidip fırkayla arasındaki soğukluğu giderme düşüncesini açınca o da memnun kalmış... Esefle kaydetmeliyim ki diyor Rauf Bey, Fethi Bey'in huzurunda İsmet Paşa ile görüşmemiz mümkün olmadı ve toplantıya hükümet erkanıyla anlaşamadan gittim..."[979]

Ali Fuat Paşa veRauf Bey'in yazdıkları Nutuk'la uyuşur. Halk Fırkası grubuna gelince, Rauf Bey fırka üyesi olduğuna göre, İstanbul'da verdiği beyanat fırkada tepki yaratmış; Bahriye Vekili Topçu İhsan konunun Grupta görüşülmesi için önerge vermişti. 22 Kasım 1923'te yapılan Grup Toplantısı Rauf Beyle hesaplaşmaya dönüşecektir. Mustafa Kemal, *"Rauf Bey hücuma geçmeden hücuma uğradı"* derken taktiği verenin kendisi olduğunu açıklamış olur. Sekiz saatten fazla süren görüşmelerin zabıtları tam metin halinde elimizdedir.

Grup toplantısı yapılırken Mustafa Kemal henüz üç haftalık Cumhurbaşkanıydı, partisini ve aktüel siyaseti terkedip partilerüstü konuma geçmemişti. Cumhuriyet projesinin mimarı olduğuna göre, toplantıyı da önemsiyordu. Ankara'ya geldiği günden beri Rauf Bey'in temaslarını izlemişti. Rauf Bey mebusları markaja alarak, *"Cumhuriyeti aceleye getiren sorumsuz kişilerin bunu açıklaması gerektiği tezini"* işleyerek, Cumhuriyetin ilanını yeniden gündeme getirme niyetindeydi. Rauf Bey toplantı öncesinde Mustafa Kemal'i ziyaret ederek kendine karşı söz söyleyemeyeceğini, bu nedenle görüşmelere katılmamasını istedi. Rauf Bey'in amacını Nutuk yorumlar:

"... Bizzat huzurumda veya beni karşısında muhatap alarak konuşmasına ve iddialarda bulunmasına engel olan, cidden bana karşı olan hürmeti miydi? Buna inanmak doğru olmaz. Benim anladığıma göre Rauf Bey, muhatap ve hasım olarak karşısına İsmet Paşa'yı almak istiyordu. Ben toplantıda bulunmazsam, parti üyeleri arasında destekleyenler çıkabileceğini umuyordu.."[980]

5. Saldırıya geçmeden saldırma taktiği

Grup toplantısının stratejisi saldırıya geçmeden saldırma olduğuna göre, doğrudan olmasa da Mustafa Kemal, Rauf Bey karşısında İsmet'i yalnız bırakmadı. Toplantıyı özel locasından izleyecek, herkes kendi önünde konuşacaktı. Görüşmeyi Fırka Grup Başkanı olarak açan Başvekil İsmet Paşa önce İhsan Bey'in önergesini okuttu:

979 Bkz. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, 2007, s. 453–454
980 Bkz. Nutuk, s. 619, Temel 2003

Levent Şahverdi Arşivi

Halk Fırkası Grubu Riyaset-i Celilesine

Ahiren İstanbul gazetelerinde cumhuriyetin ilan tarzına itiraz yollu vuku bulan beyanat ile bizzat cumhuriyet zaafa düşürülmüş ve mezkur beyanatın sahibi olan Rauf Beyefendi etrafında muhalif bir fırka teşekkül ettiği veya mevcut olduğu kanaatı dahil ve hariçte vücut bulmuştur. Bu muhalif partinin kuvvet ve mahiyeti malum olması memleket idaresinin mesuliyetini taşımakta olan ekseriyet fırkasını kuvveti meçhul iki kısma bölündüğünü (müheyya-yı inkisam) göstermekte ve inkisam sebebinin cumhuriyet gibi bir hayati umdeye müteveccih olması ise cumhuriyeti ve Halk Fırkasını ve devlet teşkilatını münakaşaya maruz bırakmaktadır. Keyfiyetin acilen fırka grubunda müzakere edilerek fırkanın vaziyetinin tenvir buyurulmasını teklif ederim. 20.11.39 (1923) *Cebelibereket Mebusu / İhsan*[981]

Önerge ardından kısa bir sunuş yapan İsmet Paşa, "devletin idare şeklini tartışmaya açan bir önergeyi önemsiz sayamıyacağını, şahsına ait hususi veya resmi bir kusurun bahsedilmesini engellemek istemeyeceğini, ancak fırka reisinin bundan istisna tutulmasını" istedi. Sonra, "belki ben de söz alabilirim" diye kürsüyü divana bıraktı. Divan başkanı Galip Bey ilk sözü önerge sahibi İhsan Bey'e verdi. Topçu İhsan, Rauf Bey'in İstanbul'da verdiği beyanatın fırkayı ikiye bölme amacı taşıdığını, İttihat–Terakki Merkezi Umumisinin gayrı mesul ricalinden bahsedildiğine göre, gayrı mesul rical kimlerdir, merkezi umumi nerededir ve kimlerden mürekkeptir? Cumhuriyet ilanının aceleye getirilmesi ne demektir, bunların açıklansın diyerek kürsüden indi.

İhsan Bey'den sonra kürsüye gelen Rauf Bey, "yanlış anlaşılmadan dolayı üzüldüğünü, Ankara'ya gelir gelmez Büyük Reise üzüntüsünü bildirdiğini; ifade edemiyeceği derecede ruhen bağlı olduğu o büyük zatın maruz kaldığı rahatsızlık nedeniyle" derdini anlatamadığını; hükümetin hakem olmasını istediği halde bunun da gerçekleşmediğini belirterek sözlerine başladı...

Rauf Bey, ateşe benzin dökmeyecek kadar politika ustasıydı; konuşması boyunca bol bol milli mücadele ve Mustafa Kemal yoldaşlığı kullandı; hiçbir şey olmamış gibi birlik- beraberlik görüntüsü sergiledi: "... Göreceksiniz arkadaşlar aramızda esasta hiçbir fark yoktur... Bu

981 CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923–1924), Haz. Yücel Demirel, s. 17 Bilgi Üniversitesi Yayınları 2002

Levent Şahverdi Arşivi

milli cihadda başımızda büyük reisimiz olduğu halde deruhte ettiğimiz milli vazife harp noktai nazarından öyle mesut bir netice vermiştir ki, bu milletin en aciz ferdine bile yetecek kadar şeref doludur. (...) Fakat efendiler bizim tenkit edeceğimiz bir nokta varsa o da eserdir; en halis niyetle başlayıp uğrunda canlar verdiğimiz çok kuvvetli prensiplerin tatbikatında yapılan hatalar yüzünden sakatlandığını da zannederim hiçbirimiz (ceffel kalem) reddedemeyiz...."[982]

Rauf Bey verdiği beyanata gelecek yerde, Amasya ve Erzurum yollarında dolaşıyordu. Recep Bey (Peker), 1 Kasım 1923 tarihli beyanatın kürsüden okunmasını isteyerek, kaçak güreşen Rauf Bey'i mindere çekti. Okunan beyanatını dinledikten sonra konuşmaya devam etti.[983] Rauf Bey konuştuğu halde konuşmuyor, söylediği halde söylemiyor gibiydi. Renkli polemikler ancak kendinden sonraki hatipler konuşunca ortaya çıktı. Hamdullah Suphi, Recep (Peker), Vasıf (Çınar), Rasih Efendi, Şükrü (Kaya), Ağaoğlu Ahmed ve nihayet Başvekil İsmet Paşa konuştular ... Rauf Bey'i ve tartışmayı iyi kavramak için, diğer konuşmalardan sonra kendine dönmeyi daha yararlı görüyoruz.

Rauf Bey'den sonra kürsüye gelen Hamdullah Suphi, Rauf Beyin sözlerinden tatmin olmadığını söyledi. Ancak cümleleri, cumhuriyet heyecanını tutuşturan müzikal bir terennüm gibi salona serpilmeye başladı. Rauf Bey'in İstanbul matbuatı ile ilişkisinden Abdülmecid Efendi'yi ziyaretine kadar değişik konulara değinerek uzun bir konuşma yaptı:

"... *Ben hiçbir ihtilal bilmiyorum ki nisan yağmuru gibi bir memleket üzerine damla damla dökülsün. Büyük fikirler daima kasırga halinde, daima hamle halinde yürür. Onun için tereddüde, sui tefehhüme yer bırakmaz, inkılapların yolu üzerinde bazı masum ve bazı günahkar birçok insanların kanlarından hasıl olma geniş bir iz vardır.(...) Muhterem Rauf Bey dediler ki, tabii biz de insanız, ağzımızdan yanlış bir söz çıkabilir, şüphesiz mümkündür... Bir taraftan yeni doğan çocuğun, müessesenin yaşamasını istiyoruz, saltanatı tehlikeli görüyoruz ve saltanatın avdet etmesi büyük felaketlere sebep olur diyoruz; diğer taraftan sözlerimiz, bilhassa bu fırkanın mensupları tarafından söylenen sözler tehlikeyi artırıyor. (...) Arkadaşlar, İstan-*

982 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 20–21

983 Rauf Bey'in Vatan ve Tevhid-i Efkar gazetelerine verdiği 1 Kasım 1923 tarihli demecin tam metni için Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 23–30

Levent Şahverdi Arşivi

bul'da bir müessesemiz vardır, bu müessese ünvanını değiştirerek namını sürdüren Hilafet müessesesidir. Her hafta halife hazretleri cuma selamlığına giderken yaptığı merasimi biliyor musunuz? Doğrudan doğruya saltanat merasiminin tekrarından başka bir şey değildir... Cumhuriyetimiz bu kadar yeni ve daha köklerini salmamış iken, daha kalplerde birleşmemiş iken ve o müessesenin azaları saltanatı iade etmeyi mantık mantık düşünürken, biz eğer takım takım oraya gidersek ve devamlı arz-ı hülus edersek gösterdiğimiz manzara ne olur?..." [984]

Hamdullah Suphi'nin belagat estetiğine dayalı sözleri ardından Vasıf Bey (Çınar) kürsüye geldi; o da Rauf Bey'i tatmin edici bulmadı. Hamdullah Suphi kadar olmasa da, heyecan yüklüydü: "... Dediler ki cumhuriyetin ilanına saik olan şey, heyet-i vekilenin teşkil edilememesidir.... Şimdi Rauf Beyden soruyorum, TBMM'ni sırf heyet-i vekileden kurtulmak için cumhuriyet ilan etmiş basit çocuklardan mürekkep bir heyet mi zannediyor? TBMM, cumhuriyeti tarihi bir zaruret, milli ve vatani bir menfaat, en ulvi bir gaye olarak telakki ettiği için ilan etmiştir. Asırlardan beri bu memleket ve bu milleti yıkan, ezen, mütefessih bir zümrenin tasallutundan kurtarmak için ilan etmiştir..."[985]

Antalya mebusu Rasih Efendi, Rauf Bey'in ilerici oluşundan kuşku duyarcasına ve kendini ispatlarcasına milli hakimiyet ilkesi ve devlet reisliği makamı üzerinde durdu... İslam baştan aşağı cumhuriyet demekti; saltanat ve hilafetin irsen babadan oğula geçişini kabul etmek bu asırda mümkün olamazdı, cumhuriyetin bunu bir daha cihana duyurmak için kurulduğunu, devlet reisiniz kimdir diyenlere cevap verildiğini söyledi... Rasih Hoca, Rauf Bey'in nezaket eseri söylediği bir söze itiraz etti: Ne demek Gâzi Paşa'nın şahsını istisna etmek? Gâzi Paşa da Ankara mebusu değil mi? Sorumluluk onda da varsa, niye istisna edilsin? Rasih Hoca bununla, Gâzi'nin ismi arkasına sığınma nezaketinin gösteriş riyakarlığı olduğunu söylüyordu.[986]

Rasih Hocadan sonra Halk Fırkası umumi katibi Recep Bey (Peker)

984 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 41–45

985 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 45–46

986 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 46–47. Konya Akseki doğumlu olan Hoca Rasih Efendi (1883–1952), Konya İrfaniye ve Mısır El-Ezher'de edebiyat ve içtimaiyat okumuştu. Çok konuşanlardan biriydi. Medrese kültüründen gelmesine rağmen Cumhuriyet kültürü ve devrimlerle barışık nadir hocalardan biriydi. 1920'de seçildiği Mecliste görevini 1950 yılına kadar aralıksız sürdürdü.

Levent Şahverdi Arşivi

kürsüye geldi. Harb-i Umumide millete ekmek yerine gübre ve saman çöpü yedirenler arasında bulunan Tanin sahibi Hüseyin Cahid ile Rauf Bey'in yan yana duruşunu eleştirerek, Cumhuriyet aceleye getirildi sözlerine cevap verdi: "... Efendiler acele yaptınız diyorlar. Bilhassa ben cumhuriyetçiyim, cumhuriyet taraftarıyım diyenler cumhuriyette acele ettiniz diyorlar. Bu neye benzer? Yunan ordusu bir kabus halinde Sakarya'da Afyon'da bulunurken, hepimiz Yunanın denize dökülmesini istiyorduk. Büyük zaferi akıllara hayret verecek ve dünyanın hayret ettiği cüret ve cesaretle onbeş günde elde eden bir orduya acele ettiniz, bu kadar müşkül vaziyeti onbeş gün içinde kaldırıverdiniz, bu kadar acele olur mu? deselerdi, bunu hangi mantık kabul ederdi. Bunun için bir kanun, bir ölçü, bir usul var mı arkadaşlar?.. Cumhuriyet acele olmamıştır; bu tabii bir neticedir..."

Recep Bey epey uzun konuştu; ondan da parlak bir cümle seçelim: *"... Efendiler, hürriyet mücerred (soyut) bir kavram değildir ve bu mukaddes silahı yalnız kendileri için, yalnız kendi hasis menfaatleri için kullananların elinde tutmak üzere o kadar ulvi mevkilere düşmesi caiz olan bir silah hiç değildir..."* [987]

Recep Peker'den sonra Şükrü Kaya konuştu, fazla uzatmadan bir anekdotla kürsüden indi. [988] Toplantı öncesinde Meclis kulisinde Rauf Bey'le karşılaşmışlar, cumhuriyetçi olup olmadığını sorunca, elbette cumhuriyetçiyim demiş... Madem cumhuriyetçisin, o halde cumhuriyet düşmanları arasında ne işin var diye sormuş!. Şükrü Kaya diyor ki, "Rauf Bey'in bugünkü konuşmasından tatmin olmadım, hakimiyet-i

987 Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 53 vd.

988 1883 İstanköy doğumlu Şükrü Kaya, Galatasaray Lisesi ve Hukuk Mektebi sonrası, Paris Hukuk Fakültesi mezunu (1912). Hakimlik ve Mülkiye Müfettişliği yaptıktan sonra İskan Genel Müdürü oldu (1916). İzmir'in işgalinde Müdafai Hukuk Cemiyetini kurdu. İstanbul'un işgalinden sonra tutuklanıp Malta'ya sürüldü (1920). Kurtulunca Anadolu'ya geçip Milli Mücadeleye katıldı. Lozan Konferansına danışman olarak katıldı (1922). Menteşe mebusu seçilerek İsmet Paşa hükümetinde Ziraat Vekili oldu (1924). Fethi Bey kabinesinde Hariciyeye getirildi. Dördüncü İsmet Paşa hükümetinde Dahiliye Vekili olan Şükrü Kaya (1927), Atatürk'ün ölümüne kadar kurulan bütün hükümetlerde aynı görevi 11 sene sürdürdü. Atatürk'ün ölümünde İsmet Paşa'yı tasfiye etmek isterken kendisi tasfiye oldu. CHP içinde etkili bir isim ve ideoloğlardan biriydi. Eserleri ve çevirileri vardır. Bkz. Hakkı Uyar, Şükrü Kaya, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm c. 2, içinde, s. 80 İletişim 2003

Levent Şahverdi Arşivi

milliyenin nasıl doğduğunu anlattılar ve hikayeyi 1 Kasım tarihine getirip bıraktılar... Zannederim orada kalmalarında bir mana vardır; çünkü Cumhuriyet 1 Kasım 1922'de doğmuş, kararı da o gün alınmıştır.." Şükrü Kaya, demek ister ki, Rauf Bey ne kadar anlamamazlıktan gelse de, cumhuriyet aslında saltanatın kaldırıldığı gün ilan edilmiştir... Şimdi ilan edilen sadece devlet reisini belirleyen basit bir işlemdir. Bu memlekettte Cumhuriyetin devrildiği gün ne ne millet, ne din ne de vatan kalırdı...[989]

Fazla uzatmamak için Yunus Nadi ve Ahmed Süreyya Bey'in konuşmalarını geçiyoruz. Sıra Ağaoğlu'na gelmiştir. Ahmed Ağaoğlu ile Rauf Bey Malta sürgününden arkadaşlardı, ona Rusca öğretmişti. Rauf Bey'in Ağaoğlu ile teorik sistem tartışmasına giremezdi. Ağaoğlu, kibar üslubuyla Rauf Bey'in Ebüzziya'nın sözlerini tekrardan ileri gitmediğini, devlet ricaline yakışmayan bir yola saptığını; konu dışına çıkmadan bir tezadına değineceğini söyledi: "Rauf Bey, en iyi idarenin refah ve saadeti temin eden usul olduğunu söylüyor, fakat bunun adını müphem bırakıyor. Cumhuriyet usulüne gelince de, cumhuriyet kelimesinin büyük bir mucize ifade etmediğini, acele ilan edilmesinin endişe yarattığını söylüyorlar..."

Rauf Bey ile Ağaoğlu birbirine laf atarak tartışmaya girdiler. Ağaoğlu, Cumhuriyetin aceleye getirilmesine bir misal de ben vereyim derken, herkesi güldürdü: "Bir baba erkek çocuğu arzu ediyor. Çocuk erken doğuyor, çocuk bugün doğdu diye beni müjdeliyorlar. Ay! hanım niçin acele ettin, yarın doğursaydın, niye bugün doğurdun, diyebilir miyiz? arkadaşlar!."

Darülfünun kürsüsü gibi rahat konuşan Ağaoğlu, sözünün bir yerinde, "diyorlar ki heyet-i vekile buhranı olmasa bu iş olmazdı. Evet efendiler, bu da sebep olmuştur, bütün olaylarda bir sebep vardır." Recep Bey oturduğu yerden "*Âyet de öyle nazil olmuştur...*" diye laf atacaktır. Demek ister ki her ayetin bir "*inzal sebebi*" olduğuna göre bunun da gerekçesi olmalıydı. Cumhuriyetin aceleye getirilmesine geldi: Rauf Bey'den sorarım, saltanatın ilgası kararı mecliste kaç saatte verilmiştir... üç saatte... Bu memlekette saltanatın kaldırılması mı mühimdir, yoksa bir kelimenin ilan edilmesi mi? Saltanat ilga edilirken iki gün

989 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 58 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

önce hiç kimsenin aklına bile gelmiyordu. Rauf Bey neden bunu acele görmeyip de hararetle tasdik ettiler?[990]

Ağaoğlu'dan sonra ikinci defa kürsüye gelen Rauf Bey Hamdullah Suphi'den başlayarak eleştirileri cevapladı. Konuşmasının entelektüel içeriği polemik ustalığı kadar güçlü sayılmaz. Hamdullah Suphi'nin olağanüstü şartlar içinde bulunma söylemine katıldığını belirttikten sonra, kontra bir soruyla öne atılır:

"... İhtilal ve inkılaplarda en samimi bir kardeş ve arkadaş da olsa millet kararıyla kafası koparılır, fakat öldükten sonra da bu namussuz adam denmez, namusuna dokunmak kimsenin aklına gelmez..."[991]

Rauf Bey bu cümlesi köşeye itilme ızdırabıdır. Halife ziyaretini eleştirenlere insani bir özlem üzerinden cevap verir: "... Halife hazretleri görüşmek istediler, ben de bunu dini ve ahlaki bir vazife telakki ettim, bundan kaçınamazdım, ben kukla değilim, benim de duygularım var, ben de insanım..." [992] Bu sözler Hamdullah Suphi'ye cevaptı, ama muhatabı *"fazla masumsunuz!"* Rauf Bey diye laf atarak tatmin olmadığını gösterdi. Rauf Bey bunun altında kalacak kadar özden kopuk değildi; *"Onun diğer adı saflyet ve aptallıktır zannederim, ama ben o kadar da saf değilim efendim!..."*

Rasih Hoca'nın sözlerine cevaben: "... Dinin esasının cumhuriyet olduğundan bahis buyurdular. Efendiler, Kısas-ı Enbiyayı çocuk iken bendeniz de okudum. İslam tarihini bu yaşta iken kendi lisanımız ve ecnebi lisanından mükerreren okudum. Dört halifenin cumhuriyet reisi olarak intihap edildiklerine kani olan bir müslüman ve Türk arkadaşınızım... İslamın cumhuriyet olduğuna ve ahlakiyatın İslamiyete istinat ettiğine kani bulunarak cumhuriyet taraftarıyım..."

Rauf Bey- Rasih Hoca atışmasını yorumlayabiliriz: Cumhuriyetin kavramsal içeriği İslami söylem üzerinden algılanırken; medrese muhafazakarlığı yeri gelince meşrutiyete, yeri gelince cumhuriyete, yeri gelince demokrasiye gerekçe bulabildiği gibi, işine gelmeyince de küfür saymıştır. Modern kavramlara *"onun en iyisi bende de var"* diye

990 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 67 vd. Malta sürgününde Ahmed Agaoğlu ile dostluğunu hayli ilerleten Rauf Bey'in bu konuşmasından hayli alındığını tahmin edebiliriz.

991 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 68

992 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 69

Levent Şahverdi Arşivi

içi boş söylemler geliştiren zihin yapısı... Rauf Bey, cumhuriyeti felsefi ve insani duyarlığın akılcı özünden değil İslamî duyarlığın söz dağarcığından algılar... Yunus Nadi'nin "cumhuriyet, hakimiyet-i milliyenin son tezahürü değildir" diyen sözlerine anlamsız bir cevap verirken gülüşmelere sebep oldu: "... *Milletin kendi hakimiyetine taraftar olan adamlardanım. Bunun adı cumhuriyettir. Başımla birlikte cumhuriyetçiyim...*"

6. İsmet Paşa: Hata ettiniz Rauf Bey

İsmet Paşa bu tartışma ve polemikleri yerinden izliyordu; Rauf Bey'den sonra söz aldı. Grubun başkanı ve çiçeği burnunda Başvekildi. En azından Rauf'a karşı kendini göstermesi gerekiyordu. Gâzi Paşa da locada dinlediğine göre, herkes onun önünde sınavdan geçiyordu. Bol alkışlı ve toparlayıcı bir konuşma yapan İsmet Paşa, kendinden beklenmeyen, bir siyasetçi portresi çizer. Hamdullah Suphi üslubuna ulaşmasa da, etkili ve realist cümleler kurmuştur:

"... Cumhuriyetin ilanı eğer bir milletin mukaddes ideali, bir ateşi, bir mefkuresi ise; o milletin bütün hararetini göstermesi gayet tabiidir, tabii olmayan milli davanın timsali addolunan kimselerin bunun karşısında vaziyet almasıdır. Her hadise için bir sebep aranabilir, ama yeni bir inkılabın ateşiyle ayağa kalkıp güçlü görünülmesini gerektiren bu günlerde her davranış bir mana ifade edecektir..."

İsmet Paşa'nın kullandığı kavramlar, kurduğu cümleler, cumhuriyetin bilinç düzeyini idealize ediyordu: "... Cumhuriyet idaresi muvaffak olacak mı, olmayacak mı? Muvaffak olduğu takdirde iyi olduğuna ancak o zaman inanırız" gibi bir akıl yürütme söz konusu olamazdı. Hiçbir kimse bu yolun selamet ve isabetini, elde edeceği başarı ile ölçemez, umudunu buna bağlayamazdı... Cumhuriyet idealini içselleştirme mantığı tutarlı ve anlamlı olmalıydı: Şu örneği verdi İsmet Paşa: "... Arkadaşlar, milli mücadelenin herhangi bir safhasında kudretimiz dahilinde olmasaydı da, düşman istilası altında ezilseydik, takip ettiğimiz yol ve davamız yanlış mı sayılacaktı?.."[993]

Hem moral verme, hem esere sahip çıkma bakımından grubun ağır topu görünmeye çalışan İsmet Paşa, Rauf Bey'i sarsıcı ithamlardan da çekinmez: *"... Rauf Bey, Rauf Bey! Siyaset yapıyoruz, hatalarımızı bir bir*

993 Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 84

Levent Şahverdi Arşivi

ihtar etmeliyiz. Siz basit bir iktisadi işletme sahibi gördünüz mü ki, daha başlarken bu işi başaramıyacağım diye sermayesini tehlikeye atsın!. Bir işe başlayan adam daima sonunun selamet olacağını düşünür... Bahusus böyle inkılap zamanlarında hükümet ricali, siyaset ricali herhangi bir şüphe gösteremez. Hatadır, hata ettiniz Rauf Beyefendi!..."[994]

Rauf Bey'in Tevhid-i Efkar'a verdiği demecin bir cümlesi İsmet Paşa'nın da hedefine düştü: "... Üst tabakada şekil değiştirerek devletin menfaati ve umumun ihtiyacını tatmin etmeyi düşünmek fahiş hatadır..." Rauf Bey bununla, "cumhuriyet ilan edip devletin tepesine bir adam koymakla halkın menfaati sağlanmış olmaz" demek istiyordu. Rauf Bey'in bu küçümseyici tavrını görmezden gelmedi:

"... Kimdir bu üst tabaka, kim düşündü ki, cumhuriyet ilan olununca harabeler bir günde mamure olur. Bunu kim düşündü? Harabe harabe olarak duruyor. Asıl fahiş hata, bu kadar hassas günlerde halkın maneviyatını bozup bu noktada tereddüde sevketmektir. Bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek, fahiş hata işte odur..."[995]

Umulmaz kürsü hakimiyeti sergileyen İsmet Paşa'nın bu cesaretini Gâzi desteğine, alkışları da saha avantajına bağlayabiliriz. Rauf Bey'in Cumhuriyet aceleye getirildi iddiasını, doğal mecrasında yürüyen Anayasa değişikliği sayarak, kontra bir soruyla cevapladı: *"... Ben yakınen biliyorum ki, kendileri burdan dört ay evvel ayrılırken devlet reisi meselesini halletme kanaatinde ısrarlı idiler. O halde siz devlet riyasetini nasıl çözecektiniz? Kaç ihtimal vardı Rauf Bey?.."*[996]

İsmet Paşa'nın bu ifadesi Rauf'un istifasını verdiği gün (4 Ağustos) Çankaya'da söylediği sözlerin yüzüne vurulmasıydı. O toplantıda, "devlet reisliği makamının güçlendirilmesini istemiş, potansiyel devlet reisi olarak Hilafet makamını düşündüğünü" ima etmişti. İsmet Paşa Lozan'da iken Çankaya buluşmasında söylenen bu sözleri ona Mustafa Kemal kopya vermiş olmalıydı. Şimdi o sözleri hatırlatıyordu. Rauf Bey ise devamlı olarak Mustafa Kemal'in *"Meclis hükümeti bize mahsus bir idaredir, biz bize benzeriz"* sözünü tekrarlıyor, 'vicdanını tatmin eden en iyi sistem' olarak bunu görüyordu. Mustafa Kemal'in sözlerine sığındığı bu idare şekli, geçiş döneminin sistemiydi. Devlet başkanı olmadan

994 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 85
995 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 85
996 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 86

Levent Şahverdi Arşivi

onun görevini fiilen meclis başkanı yapıyordu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yapılırken, padişah ve halifenin yetkilerinin açıkça belirtilmesini isteyen saltanatçıları Mustafa Kemal engellemişti. Devletin adı ve reisi belirsiz, hükümetin adı TBMM hükümeti, kabine üyeleri İstanbul hükümetinin vekili, orduları TBMM ordusu idi. Rauf Bey'in önerdiği sistem budur, devlet reisliğini dolduracak kimse de Hilafet makamında oturan kimse olmalıydı...

Konuştukça açılan, açıldıkça sertleşen İsmet Paşa, Rauf Bey'in Halife ziyaretine gelerek, Lozan'da Lord Curzon'a gösterdiği çetin cevizliğini burada da gösterdi. Heyecanı ateşleyen sözlerinin en sivri noktası burasıydı:

"... Devlet adamı olarak hiçbir zaman aklımızdan çıkaramayız ki, hilafet orduları bu memleketi harabeye çevirmiştir... Tarihin herhangi bir devrinde bir halife zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemahal koparacağız... Türkiye Cumhuriyetine ve Türkiye devletine karşı vaziyetlerini ve mecburiyetlerini kalben, izanen, vicdanen ve şeklen her suretle, bir iman ile muhafaza eden halifeler makam-ı akdeslerinde daima ihtiram görecekler. Fakat Türkiye'nin devlet ve memleketine karşı herhangi bir halife, ananeten, fikren ve şeklen, usulen, zımnen ve sarahaten Türkiye mukadderatına alakadarmış gibi vaziyet almak isterse, Türkiye ricalini taltif edermiş, iltifat gösterirmiş gibi bir zihniyet ile düşünürse, bunları memleketin hayatıyla ve mevcudiyetiyle zıdd-ı tam addedeceğiz, hareketlerini de vatan ihaneti sayacağız."[997]

İsmet Paşa Halifenin beyaz at üstündeki hükümdar pozlarını ihanet sayacak kadar ileri gider. Rauf Bey, İsmet'in yüzünü görmemek için nasıl Ankara'dan Sivas'a uzaklaşmışsa, İsmet Paşa da karşı öfkesini şimdi üretir... Kürsüden inerken ağzından saçılan alevler, özür dileme dışında Rauf Bey'e tek bir açık kapı bırakmıyordu:

"... Rauf Bey beyanatlarında bizimle tam bir zıddıyet içinde gördüğümüz noktaları geri alarak, bu Fırka içinde yürümek kararında mıdırlar? Yoksa bunları muhafaza ederek fırkamız dışında ve Mecliste bizimle karşı karşıya çalışmak kararı mı verecekler? Söz ve karar şimdi kendilerine aittir!.."[998]

997 Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 91
998 Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 94

Levent Şahverdi Arşivi

7. Rauf Bey'in yumurta–tavuk hikayesi

İsmet Paşa ardından üçüncü kez kürsüye çıkan Rauf Bey'in sükuneti kaybolmuş gibiydi. Öfkesini şöyle dışarı vurdu: "... Haysiyet sahibi bir insana, bu yaşa gelmiş bir insana, bu kadar badireler geçirmiş bir insana, karşısına geçip yüksek sesle ihtar etmek doğru değildir. Ben İsmet Paşa gibi kimseyi azarlamıyacağım, okul çocuğu da değilim..." Gerçekten de Rauf Bey'e siyasi hayatında bu kadar ağır sözlerle saldırılmamıştı. Üstelik bu sözler locadaki Gâzi Paşa önünde söyleniyordu. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın konuları kendine göre yorumlayıp sonuçlar çıkardığını, arkadaşlarının fırka kurma tekliflerine itibar etmediğini, konuşmasının bir zümrenin kanaatleri değil şahsına ait olduğunu belirtti; hükümetle ve ***muhterem reisimizle*** aramızda hiçbir ihtilaf, hiçbir ikilik yoktur diyerek devam etti.

Grup toplantısının amacı, Rauf Bey'i hizaya getirip çatlak seslere gözdağı vermekti. Muhalefetinin nedenleri demeç vermeden önce de belliydi. Ama şimdi Mardinizadelerin Kalamış köşkünde Vatan muhabirine konuşur gibi rahat değildi. Beklenen özür veya samimi bir itiraf hezimeti sayılırdı. İsmet Paşa'nın çektiği noktalara gelmeyecek, özür de dilemiyecekti. Rahat görünmeye çalışsa da sinirliydi... Koskoca Grubta kendini destekler tek kişi çıkmamış, tek alkış yükselmemiş, üstelik alaylı sözlerle iğnelenmişti. En zayıf en hassas noktası Halife sempatisiydi; kürsüye çıkan herkes yüzüne bunu vuruyordu. Bunları ötelemek için belagatını kullandı: "... Halifenin davetini reddetmek, terbiye ve ahlakına sığmazdı, gene çağırılsa gene giderdi." Hamdullah Suphi'nin oturduğu yerden *"çok masumsunuz beyefendi"* tarizine ufak bir sitem gönderdi. Arkadaşları biraz daha insaflı olamaz mıydı?:

"... Ben cism-i câmid (cansız) veyahut şırınga ile müteharrik kukla gibi hareket eder bir insan mıyım? Beni de duygulu bir insan olarak kabul etmeniz lazımdır!."

Umulmaz bir radikalizmle karşılaşan Rauf Bey'in etno kültürel diaspora bilinci her şeyi açığa vurmasını engelliyordu. Sadece kendinin değil tüm ecdadının kursağında saltanatın lokmaları vardı. Cumhuriyet kavramının bilinç düzeyindeki kararma noktası bu hendikaba dayanıyordu. Karşısındaki türedilerin bağırıp çağırarak önüne koyduğu Cumhuriyet kavramından ne anlıyordu. Anladığı ve algıladığı Cumhuriyet

Levent Şahverdi Arşivi

kavramına öyle bir tanımlama getirdi ki, siyasal düşünce literatüründe o gün de bugün de karşılığı bulunamaz. En parlak sözleri:

"... Efendiler diyorum ki cumhuriyetin tekamülü benim nokta-i nazarımca bila-kayd ü şart hakimiyet-i milliyedir. Hakimiyet-i milliyenin tekamülü cumhuriyet değildir. Bu esas üzerine saatlerce, günlerce münakaşa götürülebilir. Her cumhuriyet bila-kaydüşart hakimiyet-i milliye değildir. Fakat bilakayd ü şart hakimiyet-i milliye her zaman cumhuriyettir. (...) Efendiler! bunu tekrar ediyorum. Bilinsin ki her cumhuriyet bila kayd ü şart hakimiyet-i milliye değildir. Fakat bilakayd ü şart hakimiyet-i milliye tekamül etmiş cumhuriyettir...(...) Makam-ı mualla-yı hilafetin istinadgâhı Türkiye bulundukça mahfuziyetine kaniyim..."[999]

Saltanat ve hilafet karşısında Rauf Bey'in Cumhuriyeti algılama bilinci kaosa sürüklendiği için, kavramların altını üstünü eski literatürden doldurur. Bu konuşma yapılırken, hilafet henüz kaldırılmamış, TBMM'nin manevi kişiliğinde (mündemiç) sayılmamıştı. Hilafetin meşruiyetini de halen modern hukuk değil fıkıh literatürü/ şer'i müdevvenat belirliyordu:

(1) Halife için ilahi irade tecelli etmeliydi;

(2) Ata ve ecdattan tevarüs edilmeliydi;

(3) Halife i'la-yı kelimetullah uğruna fütuhatta bulunmalıydı;

(4) Nihayet halifeye biat edilmeliydi...

Gerçi şimdilik biat edilmiş görünen bir Halifemiz vardı, fakat bir de yanında Cumhurreisliği makamı ihdas edilmişti. Modern düşünce meşruiyet kaynağını artık göklerde değil yerlerde arıyordu. Abdülmecid Efendi, son Abbasi halifesi *Mütevekkil-Alellah*'tan farksız; saltanat oktoritesi de köy imamlığına indirilmiş gibiydi...

Rauf Bey'de bilinç tutulması yaratan nokta da burasıdır. Hilafet ancak tevarüs edilen saltanat reddedilerek savunulabilir, cumhuriyet hilafetin değil saltanatın alternatifi diye benimsenebilirdi. Bu noktadan hareketle ***"Cumhuriyet mi milli iradeden, yoksa milli irade mi cumhuriyetten çıktı"*** önermesi Rauf Bey için bir yumurta–tavuk hikayesine benziyordu. Yumurta mı tavuktan çıktı, tavuk mu yumurtadan... Soyutlamanın arkaplanı bilgi kirliliği, bilinç tutulması ve zihin karmaşasıdır. Tarihsel ve teorik bilinç evrilmeden cumhuriyet algılanamazdı. Gerçi

999 Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 97–98

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey mutlakiyeti *saltanat-ı ferdiye (diktatörlük)* diye reddediyor, Vahdeddin'e hain diyebiliyordu; ama Latin Amerika diktatörlükleri de birer cumhuriyetti. *Hakimiyet-i milliye* kavramını *demokrasi* saymak gerekirse de, terminolojinin anlam kısırlığı buna da cevaz vermiyordu. Gâzi Paşa'ya açıkça *diktatör* diyemeyenler *saltanat-ı ferdiye* diye masumlaştırıyordu.

Bir ara Rauf Bey, ***"makam-ı muallayı hilafetin istinadgahı Türkiye bulundukça mahfuziyetine kaniim"*** cümlesini kullanmıştı. Bu cümle ağzından çıkar çıkmaz, Yusuf Akçura yerinden fırlayıp ***"Türk milleti!"*** diye bağırdı. Yusuf Akçura niye alevlenmişti? Bu çıkışla, *"Hilafetin dayanağı Türkiye değil, Türk milletidir"* demek mi istemişti? ***Üç Tarz-ı Siyaset*** Risalesiyle Osmanlı kozmopolitizmini çok önceleri masanın altına süpüren bu Tatar / Türk milliyetçisinin manidar tepkisi,[1000] yani ***"Türk milleti"*** diye bağırması salonda alkış tufanı kopardı. Salonun hissiyatını kavrayan Rauf Bey bu coşku seline duyarsız kalamazdı:

"(...) Türk milleti, Türklüğü kabul eden, Türk harsını kabul eden ve Türk bayrağını bayrak eden ve Türk teessürlerini anlayan insanlara Türk milleti derler (bravo, devam sesleri). Türk milleti onun istinadgahı bulundukça emin olacağına kâil olan insanlardanım. Bir noktayı da meclisi alinize arzedeyim ki tereddüt kalmasın... Efendiler Türk harsı, Türk irfanıyla taallüm etmiş (okumuş) bir fert olarak ve Türkiye'nin şerefiyle hayatını yaşayan bir arkadaşınız sıfatıyle söylüyorum ki, ahlakiyatım ve terbiyem İslam'dır ve makam-ı mualla-yı hilafetin yanlış içtihadıyla bundan evvel memlekete ihanet eden o hainin [Vahdeddin kastedilir?] teşebbüslerine göz yummak ve vatanın bir karışını feda etmek taraftarı değilim ve hayalimden bile geçmez. Bunu vazıh olarak arzediyorum. (...) Cumhuriyet

1000 Volga kıyısında büyüyen Sorbon eğitimli meşrutiyet Türkçüsü (1876–1935), Yusuf Akçura, Tanzimatın Osmanlıcılık ve Abdülhamid'in İslamcılık tezini *"Üç Tarzı Siyaset"* kitabıyla iflasa sürükledi. Kitap Abdülhamid sansürünün geçersiz olduğu Kahire'de yayınlanmıştı (1904). Cumhuriyetin revize ettiği Türk siyasal ulusculuğunu Fransız devriminden esinlenerek savunan Akçura; Devrimler konusunda Mustafa Kemal ile mutabıktı. Zihinsel ve ahlaki otoriteye körü körüne itaat eden "skolastik" düşünceyi reddediyor, çağın gereklerine uyumu savunuyordu. Ona göre çağdaşlaşma endüstri toplumu olmak değildi. Batının siyasal kurumlarını almak yetmez, toplum ve devlet yaşamında özgürleşme, dogmalardan kurtulup akıl ve bilimi önder kabul etme demekti. *Bkz. Yusuf Akçura, Üç Tarzı Siyaset, TTK 1998 Ankara; Bkz. Gürhan Kat, Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura, AAM. Ankara 2010*

Levent Şahverdi Arşivi

ismiyle herşeyin bittiğine hükmetmeyelim. Hakimiyet eldedir. Cumhuriyet onun tekamülü değildir, hakimiyet onun tekamülüdür."[1001]

Üç kere kürsüye çıkıp sekiz saatlık toplantının yarısını kullanan Rauf Bey, bu sözleriyle oligarşi sultasına meydan okumuş görünse de; sağdan soldan yükselen sataşmalar sinirlerini iyice bozmuştur. Kürsüyü de salonu da terkeder: ***"... Ben şimdi buradan çıkıp gidiyorum arkadaşlar, kararınızı serbestce veriniz. Cenab-ı Hak milletimize refah ve saadet versin. Şahsımız payidar değildir; fanidir. Fikirler her zaman payidardır."(Alkışlar, Rauf Bey salonu terketti).***[1002]

Rauf Bey salonu terkedince ortalığı sessizlik kapladı. Cılız alkışların kime ve niye çıktığı belli olmasa da, bazıları için kürsü yenilgisnin sevinci olabilirdi. Gerilen sinirleri yumuşatmak da Hamdullah Suphi'ye düştü. Artık Rauf'un üzerine gitmemeli, yanlış anlamanın giderildiğine dair bir tebliğle konu kapatılmalıydı. Nitekim öyle yapıldı; ertesi gün yayınlanan Fırka tebliğiyle, güya iş tatlıya bağlanmış oldu: ***"İstanbul'daki beyanatı üzerine yapılan tartışmalarda Rauf Bey'in tatmin edici açıklamalarda bulunduğu, cumhuriyetçi ve saltanat-ı meşruta aleyhtarı olup fırkadan ayrılmayacağını beyan etmesiyle müzakere sona erdi..."***

Meclis çatısında yoğun ateş karşısında Rauf Bey'in polemik usta-

1001 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 103. Rauf Bey çok hassas yerinden vurulmuş, "Türk" ve "Türklük" kavramlarının anlam boyutuna istemeyerek sürüklenmiştir. Emir Paşa'nın (Marşan) Meclisin ilk açılış günlerinde gösterdiği sertlik burada yumuşamış görünür. Rauf Bey aynı tartışmaya Menteşe Mebusu Esaf Efendinin 20 Ekim 1340(1924) tarihli *"mübadiller önergesi"* görüşülürken gene sürüklenecek; o tartışma sonunda CHP'den istifa edip tamamen kopacaktır. Bkz. Rauf Bey'in yolayrımı bölümü...

1002 Bkz. Yücel Demirel – Osman Zeki Konur, CHP. Grup Toplantısı Tutanakları, s. 104, Bilgi Üniversitesi Yayınları 2002. Cumhuriyetin kavramsal ve ideolojik boyutu, kutsal büyüsünü en azından bilinç düzeyinde "demokrasi" kavramına kaptırmış görünür. Cumhuriyet teorik planda demokrasiyi de kavrayan bir sistemdi. Rauf Bey'in Mustafa Kemal için kullandığı örtülü "diktatörlük" suçlamasını, 1923'e günümüzden bakan etno-kültürel arayışlar, "otorite yoğunlaşması" diye masumlaştırrr. Rauf Bey'in her sözünü mahzı keramet sayanlar, bu konuşmasını da, ***"Mondros gibi, Malta sürgünü"*** gibi kahramanlık sayar. Demokrasi için eğer yararlıysa Hilafete de dönebilirler. Rauf Bey'in konuşmasının önemini kavramlarla değil kullanılan kelime haznesiyle ortaya koyan Taha Akyol, tarihyazımı için iyi bir malzeme sunar. Oturup saymış. Meğer grup toplantısında taraflar 30.444 kelime üzerinden birbirine saldırmışlar. Kısrakların kuyruğundaki kılları saydırmak da, modern öncesi tıbbın tedavi yöntemlerinden biriydi?. *Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 346*

Levent Şahverdi Arşivi

lığını da kabul etmemiz gerekir. Yayınlanan tebliğe rağmen, toplumun muhafazakar/ dindar köklerinden gelen gelenekler hurafe bile olsa üzerine şal örtülemezdi. Esas ihtilaf, Hilafetin dinsel otoritesinden beslenen kan uyuşmazlığıydı. Rauf Bey ve muhalifler Cumhuriyet aceleye getirildi diyerek halka sorulmasını istiyorlardı. Saltanat dinciliğinin sultasında kalıyor da, liberal aydınlar kalmıyor muydu? [1003]

Rauf Bey nekahet dönemine terkedilse de, rejim ihtilafının sonu gelmeyecekti. Şok edici asıl travma 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırılınca yaşandı. Darbe sanki kendine indirilmişti. Rauf Bey'in Halk Fırkasından tamamen kopması için Menteşe Mebusu Esat Efendi'nin mübadele önergesini beklenmeliydi. Nekahet dönemi Paşalar komplosu denilen olayla bitecek, köprüler tamamen atılacaktı. 10 Kasım 1924 Rauf Bey'in istifa tarihidir. Dilekçede, ***"Şimdiye kadar velev zahiren olsun sizinle beraberdim, artık fırka defterinden adımı silebilirsiniz"*** diyordu.[1004]

Oturumun son sözü Hamdullah Suphi'nindir. Rauf Bey'in ideolojik bilincini muhafazakarlık algısıyla değerlendirir:

"... Aylardan beri memlekette şöhret bulmuş iki cümle var: Hakimiyet-i milliye mi cumhuriyetin ekmel şeklidir, cumhuriyet mi hakimiyet-i milliyenin ekmel şeklidir? Herkes bilir ki İngiltere'de bir hakimiyet-i milliye (demokrasi) vardır ve İngiltere kralı merasime yarar bir gölgedir. Uzun bir mazisi olan Türk milleti ve onun münevver sınıfı, gölgeden bir halife saklarsa bir adam çıkıp da diyemez mi? Hilafet makamının şeklen bekasında ne mahzur vardır?[...] Rauf Bey diyor ki, ben Müslüman evladıyım, makam-ı mualla-yı hilafeti haiz olan zat emrederse itaatsizlik edemem... Halife emrinin muta olması o zatın şahsından değil, o makama hürmettendir. Acaba sekiz ay zarfında Rauf Bey'in o makama ait fikirleri değişmiş midir? Derin bir tahlil yapınız, şüphe ve buhranın sebebi mahafazakarlıktır. Aramızdaki fark bundan hasıl oluyor. Bunu açıkca söyleyemediği için o meşhur cümleleri işitiyorsunuz, cumhuriyet mi, hakimiyet-i milliye mi evveldir?..."[1005]

1003 Yücel Demirel – Osman Zeki Konur tarafından CHP. Grup Toplantısı Tutanakları (1923–1924), adıyla yayına hazırlanan kitabın s. 11–111 arası, 22 Ekim 1923 tarihli zabıt olarak verilmiştir. Bu tarih 22 Kasım 1923 olarak düzeltilmelidir.

1004 Bu sözler gösteriyor ki Rauf Bey Fırka ortamına hiçbir zaman ısınamamış ve iğreti durmuştur. Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, age. s. 602

1005 O günün zihinsel kavramlaştırmasında Demokrasi sözcüğü henüz yaygın değildir. Hakimiyeti milliye = milli irade kavramıyla bu ifade edilmek istenir. Halbuki cumhuriyet bir yönetim şekli olup, halk iradesi olan demokrasi bunun

Levent Şahverdi Arşivi

(...) Biz cezri [radikal] olarak teceddüt yoluna girmiş ve maziden kalan çürümüş bir hilafetin ilk felaket gününde karşımıza çıkacağını anlamış kimseleriz. Cumhuriyet çabuk ilan edildi telaşları aramızdaki bu farktan, gizlenen mizaç ve muhafazakarlıktan doğuyor.[...] ***Sanılıyor ki şahısların peşinde şuna buna ruhunu kaptırmış esirleriz. Arkadaşlar size bir namus söylüyorum; fikirlerimizi sevdiklerinden dolayı sevdiklerimiz, fikirlerimizi muzaffer kıldıklarından dolayı sevdiklerimiz ve rüyalarımızı hakikat haline koydukları için sevdiklerimiz, milleti her şeyden yüksek tutan mefkureden inhiraf etsinler, başımıza tahakküm gücü haline geçsinler, eğer onların candan düşmanı olmazsak biz milliyetperverler namussuz adamlarız!?.*" *(Bravo sesleri, alkışlar)*[1006]

uygulama tarzıdır. Aydınlanma ikliminde çiçek açmış modernite kavramlarını algılamakta acze düşen muhafazakar kültür, aklını dogmalardan özgürleştiremediği sürece seküler/laik düşünceyi de kavrayamaz.

1006 (abç) Konuşma ve tartışmaların tamamı için Bkz. CHP. Grup Toplantısı Tutanakları(Yücel Demirel-Osman Zeki Konur) s. 595–610, Bilgi Üniversitesi 2002

Levent Şahverdi Arşivi

13

Hilafetin sonu ve Rauf Bey

1. Cumhuriyet ruhu ve hilafet

Abdülmecid Efendi'nin halife seçildiği görüşme zabıtlarını daha önce vermiş, tartışma üslubunu dikkate alarak *"Hilafet komedyası"* adını vermiştik. Bu bölümde Hilafetin kaldırılması ve kurumsal arkaplanı üzerinde duracağız. 1517'den beri Osmanlı siyasal sistemin merkezinde Saltanatın en önemli payandası haline gelen Hilafet kurumu, teorik düzeyde bile olsa tartışılamazdı. Halife-Sultan sisteminde cumhuriyetin gündeme gelmesi bile ihanet sayılırdı. Midhat Paşa'nın hayatına karışan Yıldız Mahkemesinin arkasında, *"hanedan-ı Ali Osman yerine biraz da hanedan-ı Midhat"* olsun dedikoduları vardı.[1007] Bir sonraki Jön-Türk kuşağı bile saltanatı kaldırma niyetinde olmadığı gibi, Meşrutiyette de gündeme gelmemişti. İstiklal Harbi gibi toplumu temelden sarsan olaylar yaşanmasa gene gündeme gelmeyecekti. Cumhuriyet düşüncesi Büyük Zaferin meyvesi olup, en güçlü direnç noktası, saltanatın şemsiyesi altındaki hırka ve lokma kültürünün, modernizmin platonik idealarını sindirememesidir.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM saray karşısında farklı bir cephe gibi görünmekle birlikte, farklı yapılanmayı düşününenler fikrini açıklayamıyordu. Mücadelenin önceliği saltanatın yapısı değil, varlı-

1007 Midhat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yol arkadaşı Yeni Osmanlılar ile içkili sofralar kurduğu, *"Hanedan-ı Ali Osman yerine biraz da hanedan-ı Midhat olsa ne olur?"* dediği yolunda tevatürler üretilmişti. Midhat Paşa sadece Abdülaziz'in katlinden yargılanmamış, biraz da böyle patavatsız sözlerinin ceremesini çekmiştir. *Bkz. Midhat Paşa'nın Hatıraları (Haz. O.S. Kocahanoğlu), Tabsıra-i İbret ve Mirat-ı Hayret, Temel Yayınları, İstanbul 1999.*

Levent Şahverdi Arşivi

ğını düşmana karşı koruyamıyan İstanbul hükumetiydi. Milli hareketin Hilafet ve Saltanatı kurtarma amacıyla silaha sarıldığı sanısı zamanla netleşecekti. Geçici bir Anayasa olarak ortaya konulan 20 Kânunsani 1337 (Ocak 1921) tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, *"Hakimiyet bila kayd ü şart milletindir"* ifadesiyle ulusal egemenliği benimsemiş; bu madde ile ideolojik tercihini ortaya koymuş oluyordu.[1008]

Milli Mücadele dönemeç noktasına zaferden sonra gelebildi ve saltanat hilafetten ayrılarak egemenliğin dünyevi gücü ortadan kaldırıldı. Saltanatın kaldırılıp Abdülmecid'in halife seçilmesi, Cumhuriyete yönelişin en karakteristik sonucudur. Asıl tuhaflık saltanat kaldırılırken hilafetin bırakılmasıydı. 1 Kasım 1922'den 29 Ekim 1923'e kadar, bir yıl devam eden bu sürece *"Halifeli Milli Hakimiyet"* veya *"Halifeli Meclis Hükümeti"* denilebilir. Cumhuriyetin ilanıyla sistemin tepesinde Halife ve cumhurbaşkanı bulunan iki makam oluştu. Bu da halifeli cumhuriyet demekti.[1009] Bir yanda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, öte yanda Halife Abdülmecid Efendi... Biri cismanı öbürü ruhani iki siyasal kişilik. Cumhurbaşkanının yetki ve sorumluluğu modern sistemlerde yasalarla belirtilmişti; ancak Halife'nin görev ve sorumluluğu belirsizdi. Bunu belirleyen bir kanun da mevcut değildi.

Belirsizliğin ikinci noktası, hilafetin bütün İslam âlemini ilgilendirmesiydi. Cumhuriyetçi radikaller saltanat kaldırılınca hilafet de kaldırılmış biliyor, en uygun zamanda saltanatın uzantısından da kurtulmak istiyorlardı. Halifeliğin kaldırılacağı söylentileri Ankara'nın başkent olması ve ardından cumhuriyetin ilanıyla yaygınlaştı. İçerde ve dışardaki hilafet lobisi diken üstündeydi. Abdülmecid Efendi'nin istifa edeceği söylentileri dolaşmaya başladı. Bu dedikodular ardından 10 Kasım 1923 tarihli Tanin'de Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey'in Abdülmecid Efendi'ye bir "Açık Mektubu" yayınladı:

"... Bu makam size atalarınızdan kalmadır. Onu kişisel bir üzüntüye,

1008 Bkz. İştar B. Tarhanlı, Müslüman Toplum Laik Devlet, Afa 1993, s. 15–16. Bu madde ve ilkenin ilk günden beri toplumun muhafazakar yapısını dikkate alarak daima ihtiyatlı davranan Mustafa Kemal Paşa ve etrafındaki grubun görüşü olduğu kabul edilmelidir.

1009 Bkz: Mehmet Ö. Alkan, Türkiye'de Hilafetin İlgası ve Mısır Ulemasının Tepkisi, Toplumsal Tarih, Mart 2011, sayı: 207

Levent Şahverdi Arşivi

tamamen yıkılıp yokolmasına sebebiyet vermeye hakkınız yoktur. Halifelik, atalarınızın yardım ve kararı ile Türklüğe kazandırılmış bir güç, bir manevi zenginliktir... Acaba dünyanın neresinde, tarihin hangi çağında görülmüştür ki, bir millet atalarından miras olan bu kadar önemli bir gücü, manevi zenginliği kendi isteğiyle elinden çıkarsın? Hayır bu bir intihardır!"[1010]

Meşrutiyette birbiriyle kanlı-bıçaklı olan İttihatçı Hüseyin Cahid'in kucağını Dersim'in ağa-eşraf soyundan Hilafetçi Lütfi Fikri'ye açması, *"İttihatçılarla İtilafçıların hilafet kampanyası"* sayılabilir. Ertesi gün de Hüseyin Cahid'in yazısı geldi. Cumhuriyetin ilanını önleyemeyenler Hilafet makam için harekete geçmişlerdi. Hüseyin Cahid'e göre: "Hilafet elden çıkarsa 5-10 milyon nüfuslu Türk devletinin İslam dünyasında hiçbir önemi kalmazdı." Onlar için "millet iradesi" yeterliydi, cumhuriyete gerek yoktu. Millet iradesi Halifenin irade-i seniyyesi ile de geçerli olabilirdi.[1011]

Lütfi Fikri'ye Akşam'da Necmeddin Sadak ağır bir eleştiri getirir, fakat daha ağırı Ankara'dan gelecektir: *"... Sen ki milletin kaderiyle ilgili değildin, bu yöne dokunmak, onu bozmak hakkından yoksunsun. Şimdiye kadar aldığın yabancılık vaziyetine bir süre daha devam et. Seyirci kal..."* [1012] İstanbul'un dış destekli hilafet lobisi Ankara'da esen rüzgarların farkındaydı. Lütfi Fikri'nin "açık mektubu" tartışıla dursun, hilafet lobisi gündemi sarsacak bomba gibi bir haber patlattı. *Tanin, İkdam ve Tevhid-i Efkar* gazeteleri 5–6 Aralık 1923 tarihli sayılarında İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han ile Şii lideri Seyyid Emir Ali'nin, Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği mektubu yayınladılar.[1013] 24 Kasım 1923 tarihli İngilizce mektup İsmet Paşa'nın eline geçmeden Halifecilerin gazetelerine düşmüştü. Mektupta, Halife üzerindeki belirsizliğin giderilip bir statü tanınması isteniyordu:

"... Ehl-i sünnetin vahdetini ve Peygamber makamını temsil eden Halife- İmamın saygın ve etkin bir konumda değerlendirilmesi, nüfuz

1010 Lütfi Fikri Bey'in 10 Kasım 1923 tarihli Tanin'de çıkan *"Huzur-u Hazreti Hilafetpenahi'ye Açık Ariza"* sının tam metni için bkz. Yücel Demirel, Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, s. 161–166, İstanbul 1991

1011 Bkz. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 510, YKY 2002

1012 Bkz. T.Z. Tunaya, İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, s.195

1013 Emir Ali ve Ağa Han'ın kimlik ve kişilikleri için bkz. Mustafa Kemal Öke, Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası, s. 110–112, Aksoy Yayınılık 1991

Levent Şahverdi Arşivi

ve şerefinin en az Papa kadar olması, Türkiye'nin teşkilat-ı siyasiyesinden teb'id edilmemesi..." [1014]

Hindistan'da oturmayıp Londra sefahat âlemlerinde skandallar çıkaran, cahil bir cemaatın sırtından sefih ve ayyaş bir hayat süren İngiliz piyonu Ağa Han, dünyanın en zenginleri arasındaydı. On milyonluk cemaatinin gelirlerini altın-elmas üzerinden tahsil ederdi. Mektupla Türkiye'nin siyasal tercihine karışıyordu.[1015]

Kraliyet danışmanı Emir Ali[1016] ile İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han'ın Türkiye'nin iç siyasal rejimine müdahale etmesine Ankara'nın sessiz kalması beklenemezdi. Başvekil İsmet Paşa, konuyu TBMM 8 Aralık 1923 tarihli Gizli Celsede gündeme getirdi. İsmet Paşa, "Bir İngiliz oyunu olan bu mektupla, halifeye siyasi ve dünyevi bir vazife verilme, hatta Kürt meselesini de kışkırtma amacı güdüldüğünü ileri sürdü. Bu oyuna kapılarak mektubu yayınlayan gazeteler yayın yoluyla vatana ihanet cürmü işlemişlerdi. Cumhuriyet hükümeti bu saldırıyı karşılamak zorundaydı." İsmet Paşa İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi teklifini de Meclise verdi.[1017]

Dikkat edelim. Cumhuriyet ilan edileli bir ay olmuştu. İsmet Paşa ardından Rauf Bey söz aldı. Harbi Umumiden beri İngiliz siyasetinin böl parçala yönet oyunları üzerinde duran Rauf Bey şöyle konuştu:

"... Ağa Han İsmailiye mezhebinin reisidir, bilinir ki Hasan Sabbah'a da-

1014 İsmet Paşa'ya hitaben yazılan mektubun özgün metni için Bkz. Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, Temel Yayınları 2006, s. 167; ve Azmi Özcan, Pan-İslamizm, s. 245, İsam Yayınları, Diyanet Vakfı 1997

1015 Bkz. Seçil Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, Temel Yayınları 2006; Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, III, s. 166.

1016 Emir Ali, İngiliz Kızılay Cemiyetini kurarak Robert Frew adlı ajan aracılığıyla Hindistan Hilafetçilerini İngiliz Muhipleri Cemiyeti perdesi arkasından Vahdeddin hilafetine bağlama işini yöneten zattı. İstanbul'da çevirdiği fırıldaklar bilinmektedir. Ağa Han ve Emir Ali Hindistan'da amaçlarına ulaştılar; Müslümanlar Gandhi cephesinden ayrılarak Vahhabilere çevrildi ve yıllarca sonra Hindistan ikiye bölünerek Pakistan İslam devleti doğdu. Bkz. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 512

1017 Hıyaneti Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkında kanun ve İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi kurulmasına dair Başvekil İsmet Paşa'nın teklifi: TBMM. GCZ. I: 64, Celse: 2, 8.12.1339 (1923) c. 4, s. 316 vd.. Görüşmeler sonunda Cebelibereket Mebusu İhsan Bey riyasetinde bir İstiklal Mahkemesi kuruldu. İstanbul'a giden mahkeme yargılama sonunda Lütfi Fikri Bey'i 5 yıl küreğe mahkum etti. Mete Tuncay, Tek Parti Yönetimi, 4. Baskı, s. 86

Levent Şahverdi Arşivi

yanır. Yani alevilik veyahut batınilik mezhebinin birinci ve en müessir takipçisidir, sünniliğe muhaliftir. İngilizler içimize girerek şii-sünni ihtilafı çıkarmak istemektedirler. Bütün alem-i İslamın makamı hilafeti ve halifesidir düsturu esasisini kabul etmiş olan milletler, eğer halifeye bir mevki vererek yani Türk Milleti üzerinde cismani bir kuvvet vererek idaresine müdahale ettirmek kasdında iseler, küstahlık etmeyin, bu sizin vazifeniz değil, Meclisin hakkıdır diyebiliriz. Yok eğer biz ilan ettikten sonra halife, hilafet, İslamın halifesidir ve maneviyatla meşguldür dedikten sonra, eğer o Müslüman Hintliler demek istiyorlarsa, bunun bizim üzerimizdeki hakkı nedir? Derecesi nedir onu sormak istiyorlarsa, zannederim ki, o kısımda da bunlara hak vermek lazımdır. İstiklal Mahkemesi göndermeye gelince, bunu sükunetle düşünmemiz lazım ve bu meseleyi hükümetin müdahalesine mahal kalmadan müddeiumumilik takip etmelidir... İstiklal Mahkemesinin hariçteki ismi bir ihtilal mahkemesidir. Son karardan önce mütehassıslar tarafından teşrih edilmesini rica ediyorum... "[1018]

Rauf Bey, İngiliz maşaları ile Türk dostu Hint liderlerini birbirinden ayırarak, birincisini tel'in ederken ikincisini anlayışlı karşılamak gerektiğini söylemekte... Asıl duyarlılığı ise başka noktadaydı... Bir yandan Hilafet Komitesinin İngilizlere alet olma niyetini eleştirirken öbür yandan hilafete destek veriyor ve İsmet Paşa'nın İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderme teklifine karşı çıkıyordu. İstiklal Mahkemesinin taviz vermeyen karakterini biliyor, ancak cumhuriyet ilanında kendini destekleyen gazetecilere sahip çıkması da gerekiyordu. Ne var ki konuşması etkili olmadı.[1019]

Rauf Bey'den sonra Yusuf Akçura kürsüye geldi: *"... Ağa Han ekseriyetin malumu olduğu üzere İsmailiye mezhebinin ve ehli sünnet noktai nazarından 'fırkai dalle' denilen bir fırkanın mücessem bir Allah'ıdır. Uluhiyyeti temsil eder." (...) "Hilafet Türklerin elinde bulundukça; Türkiye*

1018 23 Kasım 1923 hesaplaşmasından beri nekahat dönemi yaşayan Rauf Bey İsmet Paşa'nın teklifine olumlu yaklaşıyor görünse de, söylemek istediği, İstiklal Mahkemesi gönderilmeden davanın sivil mahkemede takip edilmesidir. Görüşmelerde İstiklal Mahkemesi gönderilmesi kabul edilmiştir. Bkz. TBMM. GCZ. İ: 64, celse: 2, 8.12.1339(1923) c. 4, s. 317 vd.

1019 Rauf Bey, Refet Bey ve Karabekir daha önce Abdülmecid Efendiyi ziyaret ederek, Cumhuriyeti ilan edenlerle aynı fikirde olmadıkları mesajını vermişlerdi. Hatta o günlerde İstanbul'da bulunan Refet Paşa Abdülmecid Efendiye bağlılığını göstermek için "Konya" isimli bir at hediye etmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

devletinin, TBMM iktidarına istinad ettikçe bizim için yararlı olacak bir müesesesedir. Aksi takdirde, bizim için ve bütün İslam alemi için faydalı olacak müessese, bizim için de bütün İslam alemi için de muzır olabilir... "[1020]

Meclisin en donanımlı inkılapçısı Yusuf Akçura hilafet tarihçesine ve emperyalist devletlerin oyunlarına temastan sonra, Rauf Bey'in iyi niyetine katılmadığını, inkılabın da henüz bitmediğini savundu: "... İkinci meseleye geliyorum; kim ne derse desin zannediyorum ki, Türk milleti tekrar siyasi doğuşlar devresinin harp devirlerini geçiriyor. Sanıldığı gibi, İstiklal Harbi bitmemiş, onu kazanmak için gösterdiğimiz inkılapçı hareketler nihayet bulmamıştır. Artık bundan sonra çift çubuk ile ticaretle geçirecek hale gelindiği fikri bendenizce yanlıştır..."[1021]

8 Aralık 1923 görüşmesi Türkiye'nin egemenlik hakkına dışardan müdahaleye karşı kararlılık gösterisiydi. Ancak lider kadronun çağa ayak uydurma ve ilerdeki reformlara engel olacağını düşündüğü hilafeti kaldırma hazırlığı da seziliyordu. Mektup olayının ardında İngiliz parmağı olduğuna inanılır.[1022]

İsmet Paşa'nın aciliyet önergeli teklifi kabul edilerek İstanbul'a İstiklal Mahkemesi gönderilmesi için Heyet-i Umumiye kararı alındı. Dördüncü celsede mahkeme üyeleri de belirlendi.[1023] 13 Aralık 1923 tarihli gizli celsede, İstiklal Mahkemesi hakkında Adliye Encümeni mazbatası görüşüldü. Encümen adına Konya Mebusu Musa Kazım Efendi ve Rauf Bey konuştular. İki gün önceki konuşmasının dikkate alınmadığına üzülen Rauf Bey İstiklal Mahkemesine karşı çıktı. Bundan sonra Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, doğal hukuk ve doğal hakim ilkesi üzerine konuştular. "Usulü Muhakemat Kanunu gereğince, hiç kimse ait olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz. Kanun-i

1020 TBMM. GCZ. İ: 64, celse: 2, 8.12.1339(1923) c. 4, s. 322

1021 TBMM. GCZ. İ: 64, celse: 2, 8.12.1339(1923) c. 4, s. 324

1022 Bkz. Mustafa Kemal Öke, Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası, s. 116 Aksoy Yayın 1999

1023 Mahkeme üyeleri: İhsan Bey (Eryavuz) başkanlığında Konya Mebusu Refik (Koraltan), Kütahya Mebusu Cevdet (Izrap) ve Hakkari Mebusu Asaf Beyler. Mahkeme Savcısı Manisa Mebusu Vasıf Bey (Çınar). İlk olarak Lütfi Fikri ile Halife Yaveri Ekrem Bey, İkdam gazetesi sahibi Ahmed Cevdet, Tanin'den Hüseyin Cahid ve Tevhidi Efkar sahibi Velid Bey gözaltına alındı. Gazeteciler mektup yayınlamada kasıtlı davranmadığı için beraat ettirilirken, Baro başkanı olan Lütfi Fikri Bey beş sene hapse mahkum edildi. Fakat bu ceza çok geçmeden TBMM tarafından 412 sayılı kanunla kaldırıldı. (TBMM. ZC. 11.2.1924)

Levent Şahverdi Arşivi

Esasi'ye göre bazı mevadd-ı mahsusayı rü'yet ve hükmetmek salahiyetini haiz mahkeme ve komisyon kurulamıyacağını" söyledi. Ders verme, mugalata yapma tepkileri arasında,[1024] Antalya Mebusu Rasih Hocanın mevcut kanundaki bütün yetkilerin kullanılmasını isteyen önergesi kabul edildi. Rauf Bey oylamaya katılmayarak tepki gösterdi.[1025]

19 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'a gelen Topçu İhsan başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi Lütfi Fikri'yi beş yıla mahkum etmiştir.[1026] Mahkeme heyeti İstanbul'a gelince Ordu Müfettişi Karabekir'e nezaket ziyareti yapmamıştı. Ancak emrindeki Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa Karabekir'den habersiz mahkeme heyetini karşılamıştı. İlginç yanı o günlerde Fevzi Paşa da İstanbul'daydı, Müfettiş Paşa'yı küçük düşürme ve istifaya zorlama operasyonu sayılabilir. Daha ilerisi İstanbul'da padişah lehine çıkacak bir isyanı bastırmak için gizlice Eskişehir'deki Kemalettin Sami Paşa'ya emirler verilmişti.[1027]

İstanbul-Ankara arasında bu gerginlikler yaşanır, İstiklal Mahke-

1024 Bkz. TBMM GCZ. c. 4, s. 347, 13.12.1339 (1923). Tabii hakim ilkesini savunarak İstiklal Mahkemesine karşı çıktığı için Feridun Fikri Bey'in konuşmasını Taha Akyol, hukuk tarihinin şeref sayfalarına geçirir. Mustafa Kemal ölünce Karabekir'den de önce CHP'ye vaftiz olan Feridun Fikri "tabii hakim" ilkesini değil amcası Lütfi Fikri'yi savunur. Kanun-ı Esasi (1876) ve Ceza Muhakemeleri Usulünü örnek gösterir. Aynı zamanda hukukçu olan gazeteci Taha Akyol ise aynı konuyu, bir sene sonra yürürlüğe girecek ve henüz mevcut olmayan 1924 Anayasasının 83. maddesini "ihtilal hukukunun" despotluğuna örnek gösterir. *Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 379. Anımsayalım, Bu konuşma olurken 1924 Anayasası kabul edilmemişti.* "Tabii hakim" ilkesi de 1924 Anayasası'ndan önce Kanun-ı Esasi'nin 89. maddesinde düzenlenmişti. *"Her ne nam ile olursa olsun bazı mevadd-ı mahsusayı rü'yet ve hükmetmek için mahakim-i muayyene haricinde fevkalade bir mahkeme veyahut hüküm vermek salahiyetini haiz kamisyon teşkili katiyyen caiz değildir."* "Tabii hakim" ilkesi en çok mütareke hükümetleri zamanında ihlal edilmiş, divan-ı harpler suçsuz adam asarken Lütfi Fikri ve Feridun Fikri seyirci kalmıştır. Tabii hakim ilkesini ihlal ettikleri için Edirne Mebusu Şeref Bey ile İzmit Mebusu Sırrı Bey Meclis-i Mebusana sual takriri bile verdiler. *"Taktil ve Tehcir mesaili için Hususi Divan-ı Harp teşkilinin Kanun-ı Esasiye muhalif olduğuna dair"* takrir görüşmeleri. Buna rağmen adalet tarihinin şeref sayfalarında Şeref ve Sırrı Beylere yer vermek kimsenin aklına gelmez, olaylar hukuku değil hukuk olayları izler. *Bkz. MMZC. (İçtima-ı Fevkalade), 9. İnikat, 12 Şubat 1336 (1920) Perşembe, s. 98–99.*

1025 Vatan, 28 Kanunuevvel 1339; zikeden Mete Tuncay, age. s. 84

1026 Lütfi Fikri Bey daha sonra M. Kemal'in aracılığıyla çıkarılan özel bir kanunla affedilmiştir (13 Şubat 1924).

1027 Bkz. Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor, s. 116–117

Levent Şahverdi Arşivi

mesinin yargılamaları sürerken Mustafa Kemal Harp Oyunları vesilesiyle komutanları İzmir'e davet etmişti. [1028] İstanbul gazetecileri için de 4 Şubat 1924'te yemekli bir toplantı düzenleyerek üç saatlik bir konuşma yapmıştı. Mustafa Kemal, Hilafeti kaldırmak üzere kamuoyunu olgunlaştırıcı temaslar yapıyordu.[1029]

2. Cumhuriyet bütçesi ve hanedan ödeneği

Aynı günlerde TBMM'de cumhuriyet hükümetinin ilk Bütçesi görüşülüyordu. Halife Abdülmecid Efendi Ankara'ya ödeneğinin artırılmasını isteyen dilekçe göndermişti. Başvekil İsmet Paşa 22 Ocak 1924 tarihli telgrafla Ankara'daki gelişmeleri İzmir'de bulunan Gâzi'ye bildirdi. İsmet Paşa'yı aynı gün İzmir'den cevaplayan Gazi Mustafa Kemal'in aşağıdaki telgrafı, Hilafet sürecini hızlandıran gelişmeleri açıkladığı için aynen alıyoruz:

Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

C: 22.1.1924 şifreye: Hilâfet makamı ve Halifenin şahısları hakkında yanlış anlama ve yorumların doğması, Halifenin kendi tutum ve davranışlarından doğmaktadır. Halife, özel yaşamı ve özellikle dışardaki yaşamı ile ecdadı padişahların yolunu izler görünmektedir. Cuma alayları, yabancı devlet temsilcilerine memurlar göndererek ilişki kurmak, tantanalı gezintiler, saray hayatı, sarayında yedek subaylara varıncaya kadar kabul edip onların şikayetlerini dinlemek ve onlarla beraber ağlamak gibi davranışlar bunlar arasındadır. Halife Türkiye Cumhuriyeti ve Türkiye halkı ile karşısındaki durumunu düşündüğü zaman, İngiltere Krallığı ile Hindistan Müslüman halkı veya Afgan Devleti ile Afgan halkı karşısında Hilafetin ve Halifenin durumunu bir ölçü olarak göz önünde tutmalıdır.

Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün korunmakta

1028 19–22 Şubat 1924 tarihlerinde İzmir'de düzenlenen Harp Oyunlarına Başvekil İsmet Paşa, Meclis Reisi Kazım Özalp, Karabekir, Ali Fuat ve Fevzi Paşa'lar dahil ordu ve kolordu komutanlarının tamamı katılmıştır. Taha Akyol İzmir'deki Harp Oyunlarına Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın davet edilmediğini yazmış, bu yanlış bilgi üzerine yanlış yorumlar yapmıştır. Halbuki Karabekir oyunlar sonunda ispirtizma deneyimi bile yaparak Abdülhamid'in ruhunu çağırmıştır. *Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 383.*

1029 4 Şubat 1923'te yemeğe katılan gazeteciler: İkdam sahibi Ahmed Cevdet, Tanin başyazarı Hüseyin Cahid, İleri başyazarı Celal Nuri, Akşam başyazarı Necmeddin Sadak, Vakit başyazarı Mehmed Asım, Tercüman-ı Hakikat başyazarı Şükrü, Vatan başyazarı Ahmed Emin, Tevhid-i Efkar başyazarı Velid Ebüzziya (bulunmadı). Hüseyin Cahid ve Ebüzziya toplantı sonrasında da eski yollarına devam ettiler. Bkz. A. Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 2, s. 916.

Levent Şahverdi Arşivi

olan Hilafet makamının, hakikatte ne dinen ve ne de siyaseten hiçbir manası ve varlık sebebi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti safsatalarla varlığını ve bağımsızlığını tehlikeye atamaz. Hilafet makamı bizce, en sonunda tarihi bir hatıra olmaktan öteye, bir öneme sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin veya resmi heyetlerin, kendisiyle görüşme yapması bile cumhuriyetin bağımsızlığına tecavüzdür. Başmabeyncisini Ankara'ya göndermek veya güvenilir birinin yanına gönderilerek, hükûmete hissiyat ve temenni isteğinde bulunması bile Cumhuriyet Hükûmeti ile karşı karşıya gelmesi demektir. Buna da yetkili değildir. Kendisiyle Cumhuriyet Hükûmeti arasında Başkatibini haberleşmeye aracı kılması da fazladır. Başkatip Bey'in böyle küstahlıktan kaçınması da kendisine hatırlatılmalıdır. Halifenin geçimini sağlaması için Cumhurbaşkanı ödeneğinden mutlaka daha az bir ödenek yeterlidir. Maksat, debdebe ve gösteriş değil, insanca hayat ve geçimini sağlamaktan ibarettir. Hilafet Hazinesinden maksadın ne olduğunu anlayamadım. Hilafetin hazinesi olamaz. Böyle bir hazine ecdadından miras kalmışsa resmen ve açıklıkla bilgi alınarak bana bildirilmesini rica ederim.

Halifenin aldığı ödenekle karşılanamayan yükümlülükler neler imiş ve 15 Nisan 1923 tarihinde Hükûmet ne gibi vaadlerde bulunmuştur? Bunu da lütfen bildiriniz. Halifenin ikametgahını belirleyip tesbit etmesi, hükûmetin şimdiye kadar yapması gereken bir görevdi. İstanbul'da milletin boğazından kesilen paralarla yapılmış birçok saraylar ve bu sarayların içindeki birçok kıymetli eşya ve malzemeler hükûmetin durumu tespit etmemesi yüzünden yok olup gidiyor. Halifenin yakınları, sarayların en değerli eşyalarını Beyoğlu'nda, şurada burada satıyorlar diye söylentiler vardır. Hükûmet bunlara bir an önce el koymalıdır. Satılmak gerekiyorsa Hükûmet satmalıdır. Halifenin kadrosu, iyice incelenmek ve düzenlenmek gerekir ki, Başmabeynciler, Başkatiplerinin bulunması, Halifeyi halâ saltanat rüyaları içinde uyutmasın! Fransızların kral, hanedan ve mensuplarını Fransa'ya sokmakta, bağımsızlık ve egemenlikleri için yüz sene sonra bile mahzurlu görüp dururken, her gün ufuktan saltanat güneşinin doğmasına duacı bir hânedan ve mensupları hakkındaki tutumumuzla, Türkiye Cumhuriyetini, nezaket ve safsataya kurban edemeyiz.

Türkiye Reisicumhuru
Gâzi Mustafa Kemal[1030]

Hilafeti kaldırmak için ilk adım, bütçesi görüşmelerinin 20 Şubat 1924 birleşiminde atıldı. Bütçede hanedana ayrılan ödenek önemli yekûn tutuyor, Cumhurbaşkanlığı ve Meclis ödeneğinin üstünde yer alıyordu. *Türkiye Cumhuriyeti 1924 mali yılı Bütçe Tasarısında* gider-

1030 Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, s. 629, Temel Yayınları 2006

Levent Şahverdi Arşivi

ler toplamı 126. 087.739 TL. yekun tutuyordu. TBMM'ne ayrılan miktar 920.822 lira, Cumhurbaşkanlığı için kabul edilen 208.770 lira iken; Hilafet ve hanedana 331.695 lira ödenek ayrılmıştı.[1031]

Abdülmecid Efendi, kendine ayrılan ödeneğin azlığından şikayet ediyor, hükümdar pozlarında kabuller veriyor, şatafatlı selamlık törenleri yapıyordu. Ziyaretine gelenlerle ağlaşma sahneleri yaşanıyordu. Basında yeni bıraktığı sakalıyla resimleri basılıyor, bir yandan modern kişiliği öne çıkarılıyor, öbür yandan kızı Dürrüşehvar Sultan herkesin sevgilisi oluyordu. Musahip ve mabeyn katipleri, *"Müslüman Papalığı"*nın doğacağı umudundaydılar.[1032]

İstanbul ve Ankara'da iki egemenlik alanı varmış görüntüsü kesip atılacak düğüm halini almıştı. 1924 Bütçe tasarısı da TBMM'de görüşülmeye başlanmıştı. Hilafetin kaldırılması ilk defa hanedan ödeneği görüşülürken telaffuz edildi. 25 Şubat 1924 oturumunda söz alan İstanbul Mebusu Yusuf Akçura, "Hanedana ödenek ayırmanın Cumhuriyetin temel ilkelerine aykırı olduğunu, ne iş yaptığı ne hizmet gördüğü ne gibi fazileti olduğu bilinmeyen adamlara ödenek ayrılamıyacağını" söyleyerek, Fransız devrimine kadar uzanan bir konuşma yaptı. Bir parağrafını alabiliriz:

"... Hanedan denilerek bilmiyorum erkek ve kadın kaç kişi para alacaktır. Bu adamlar damatlar ve sairelerle beraber oldukça büyük bir küme teşkil eder. Bunlar tufeylidir. Ve bunlara böyle iş görmeksizin beslenmek kendilerine zarar vermek demektir. Bunlar gürbüz adamlar, iyi yemek yemişler ve maruf bir aileden gelmişlerdir. Bunları böyle sadakacılığa indirmek iyi bir şey değildir. Bunları eski zamanların hocaları ve hacıları gibi besleyip oturtmaktansa, iş görsünler herkes gibi kazansınlar, kendileri için de ar olan millet sadakasıyla geçinmesinler. Bahusus düşünsünler ki, bu adamları ferih fahur saraylarında, yalılarında, zevk ve sefahatle geçindiren çiftçilerdir. Kendilerine verilen paranın kaynağı zavallı fakir köylü, ameledir... Bunlara para verişimizin nedeninin belki kanlarında milyonda bir olmak üzere, Türk milletine hizmet etmiş olan Yavuz'un ve Fatih'in kanı bulunabileceğini, ancak çoğunda Sultan Vahdeddin'in de kanı bulunduğunu görürüz..."[1033]

1031 Bkz. TBMM II. Dönem Zabıt Ceridesi, c. 6, s. 166–167.
1032 Bkz. Niyazı Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, age. s. 511
1033 Bkz. TBMM ZC. II. Dönem, c. 6, s. 242 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

27 Şubat 1924 celsesinde söz alan Komisyon sözcüsü Ali Cenani Bey (Gaziantep), eğer Meclis kabul ederse Yusuf Akçura'nın görüşlerine komisyonun katılacağını söyledi. Yusuf Akçura'dan daha radikal konuşmayı 27 Şubat günlü ikinci oturumda Saruhan Mebusu Vasıf Bey (Çınar) yapacaktır. Konuşmadan bir bölüm:

"... Cumhuriyeti ilân ettiğimiz zaman, Cumhuriyetin ruhu esasisini, Cumhuriyetin mevcuduyetini daima tehdit edebilecek olan bu müesseseyi ortadan kaldırmaya lüzum görmedik. Fakat arkadaşlar Cumhuriyetin ilânı akabinde, asırlardır milletin başına bela olarak, zevk içinde yaşayan yine harekete gelmek, yine saltanatı elde etmek arzusuna düştü... Yıktığımız müessese en felaketli bir günümüzde tekrar başımıza bela olmak için hazır müheyya beklemektedir... O halde arkadaşlar, elinde cismani bir kudret olmayan herhangi bir seyl-i tehâcümün karşısında yine sarayına kapanmaktan başka çaresi olmayan halifenin Türk Cumhuriyetinin aziz siyaseti dahilinde manası nedir? O halde arkadaşlar, bu Meclisin tasdik edeceği bütçede, bundan sonra Türk milletinin Türk Cumhuriyetinin bütçesinden hilafet için verilecek hiçbir tahsisat yoktur..."[1034]

Halifelik yerinde kaldıkça saltanatın kaldırılmış sayılmayacağını söyleyen Vasıf Bey, devlet parasıyla debdebe süren bu ortaçağ kurumuna artık yer kalmadığını ileri sürerek konuşmasını bitirdi.[1035]

Oturumun daha ateşli konuşmasını Afyon Mebusu Mehmed Emin (Yurdakul) yaptı. Fransız devrimi ile Türkiye'deki oluşumu karşılaştırarak, saltanatın halen halifelikle devam ettiğini, vicdan ve ruhlara vurulan zincirlerin ancak devrimle kırılacağını, Allah ve Peygamber varken İslâm dininde aracıya gerek olmadığını savundu... Teorik de olsa hanedan üzerine insanın tüylerini ürpertecek en ideolojik kokuşma ve soysuzlaşma eleştirisi Ağaoğlu Ahmed Bey'den gelir:

"... Bu Bizans, bu saraylar, bu Babıali, bu Meşihat, bu fetva kapısı entrikaları, bu padişah, bu kafes arkası harem, bu hayası burulmuş zenci harem ağaları, bu cariyeler, yatağa alınan kul cinsi müstefreşeler, bütün bu geçmiş

1034 Bkz: TBMM. ZC. İ: 113, 27.2. 1340, c. 2, sayfa 413; ayrıca bkz. Tülay Alim Baran, Vasıf Çınar, s. 18 Arma; Seçil Akgün, Halifeliğin Kaldırılması, 2006 s. 185 Temel.

1035 Vasıf Çınar bu konuşması ve Hilafetin kaldırılması sonrasında yenilenen II. İnönü hükümetinde (6 Mart 1924 - 22 Kasım 1924) Maarif Vekili olmuş ve Tevhidi Tedrisat Kanununu uygulamaya geçirmiştir. Vasıf Çınar'ın bu konuşmasının tam metni önemine binaen bölüm sonunda ek olarak verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

asırlardan kalmış, yıpranmış, çürümüş müesseseler zaten yıkılmaya mahkum değil miydi? Bu cinayet ve ihanet odakları her türlü yaşama hakkını zaten kaybetmiş değil miydi?"[1036]

3. Hilafeti kaldıran teklif

TBMM'nin İkinci Dönem ilk toplantısı 1 Mart 1924'de Gâzi Mustafa Kemal'in nutkuyla açıldı. Bütçe görüşmeleri de dikkate alınırsa, halifeliğin kaldırılması daha önceden planlanmış görünür. Hilafetin kaldırılacağı haberleri İstanbul'a yansıyınca telaşa kapılan Abdülmecid Efendi şahsına ve hanedana yönelik eleştirilerden üzüntü duyduğunu iki telgraf ve acıklı bir lisanla TBMM Riyasetine bildirdi: "... Dört küsur asırdan beri bu devlet ve millete vedîatullah olan hilafetin ilgası alem-i İslam üzerinde suitesirat tevlid ve alem-i nasranice de din-i mübin-i Ahmediye'nin mani-i terakki olduğu hakkındaki istinadatı te'yid ederek millet hayatına pek elim ve hazin bir hadisedir." [1037] Meclisin vicdanına sığınan bu girişim hiçbir etki yapmadığı gibi bilakis daha sert tepki doğurdu.[1038]

Hazırlanan teklifler önce 2 Mart 1924 Pazar günü İsmet Paşa riyasetinde toplanan Halk Fırkası Grubunda görüşüldü. Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi'nin zabıtlara geçen 9 maddelik teklifi şöyleydi:

Hilâfetin ilgasına ve Hanedan-ı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Teklif-i Kanunî

Madde 1 – Halife hal' edilmiştir. Hilâfet, Hükûmet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemic olduğundan hilâfet makamı mülgâdır.

Madde 2 – Mahlu' Halife ve Osmanlı saltanat münderisesi hanedanın erkek ve kadın bilcümle âzası ve damatlar Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnudurlar. Bu hanedana mensup kadınlardan mütevellit kimseler de Âl-i Osmanî'den addedilirler.[1039]

1036 Cumhuriyet propoğandacısı diyerek ötelediği Ağaoğlu Ahmed Bey'in bu satırlarını tarih ve isim vermediği gazete makalesinden Mevlanzade Rıfat aktarmıştır. *Bkz. Mevlanzade Rıfat, Türkiye İnkılabının İçyüzü, s. 211.*

1037 Bkz. M. Bardakçı, Şahbaba, s. 531

1038 Abdülmecid Efendinin gönderdiği ve buraya almaya gerek duymadığımız 29 Şubat ve 1 Mart 1340 tarihli iki telgrafın metni için bkz. Fahri Çoker, agm.

1039 İlk teklifte hanedana mensup kadınlardan doğan kimseler hanedandan sayılmayıp sürgün dışında bırakılmışken, yasalaşan son şeklinde hanedandan sayılarak sürgüne dahil edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Madde 3 – İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kanunun ilânı tarihinden itibaren âzami on gün zarfında Türkiye Cumhuriyeti arazisini terke mecburdur.

Madde 4 – İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk vatandaşlık sıfatı ve hukuku merfudur.

Madde 5 – Bundan böyle ikinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde emval-i gayrimenkuleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mahakim-i devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürurundan sonra hiçbir mahkemeye hakk-ı müracaatları yoktur.

Madde 6 – İkinci madde mezkûr kimselere masarif-i seferiyelerine mukabil bir defaya mahsus ve derece-i servetlerine göre mütefavid olmak üzere Hükûmetçe tesbit edilecek mebaliğ ita olunacaktır.

Madde 7 – İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki bilcümle emval-i gayrimenkulelerini bir sene zarfında Hükûmetin malûmat ve muvafakatiyle tasfiyeye mecburdurlar. Mezkûr emval-i gayrimenkuleyi tasfiye etmedikleri halde bunlar Hükûmet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8 – Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişahlık etmiş kimselerin Türkiye Cumhuriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut amval-i gayrimenkuleleri millete intikal etmiştir,

Madde 9 – Mülga Padişahlık sarayları ve kasırları ve emakin ve sairesi dâhilindeki mefruşat, takımlar, tablolar, âsar-ı nefise ve sair bilûmum emval-i menkule millete intikal etmiştir.

Madde 10 – Emlâk-i Hakaniye nâmı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülga Padişahlığa ait bilcümle emlâk ve sabık Hazine-i Hümâyun muhteviyatlarıyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikal etmiştir.

Madde 11 – Millete intikal eden emval-i menkule ve gayrimenkullerinin tesbit ve muhafazası için bir Nizamname tanzim edilecektir.

Madde 12 – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyyü'l- icradır.

Madde 13 – İşbu kanunun icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.[1040]

Fırka Grubunda teklif üzerine Ahmet Süreyya (Karesi) ve Feridun Fikri (Dersim) konuştuktan sonra maddelere geçildi. İlk sözü Abdullah Azmi Efendi (Torun/ Eskişehir) aldı; "Öteden beri Türklerin omuzunda bulunan Hilafet emanetini silkip atmayalım, bunda milletin menfaati yoktur, bir encümen teşkil edip, bu makamı erbabına tevcih edelim...

1040 2 Mart 1924 tarihli CHP Grup Toplantısında görüşüllen teklif 3 Mart tarihli görüşmelerde son şeklini alarak, 431 sayılı kanun olarak yasalaşmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

İbkasında mani yok, fakat atılmasında mahzur vardır. Müslümanlar için bir imam lazımdır, bu da *Akaid Kitaplarında* mevcuttur. Hilafeti kaldırmakla İngilizlerin ekmeğine yağ sürmüş oluruz..."

4. Mustafa Kemal halife olsun

Birinci Cihan harbinde çöpe atılan, İstiklal Harbinde kendi halkına karşı kullanılan cihad fetvalarını unutarak, bu kadar medrese teorisinden sarfınazar ederek akaid kitaplarına sığınan Şer'iye ve Evkaf Vekili Abdullah Azmi Efendi; Yahya Galip ile atışmalı bir söz düellosuna da girdi. Buna rağmen tarikat muktesebatından ne ileri ne geri adım atamıyordu. Peki kime tevcih edelim sorusu yöneltildi, ancak cevap veremyip sükutu seçti. Bu soruyu, hemen ardından konuşan Musa Kazım Efendi yanıtladı:

"... Halife şu anda abes bir vaziyette, fakat hiç olmazsa İslam aleminde bir vahdettir. Mazarratı olmayan bu makamı muhafaza edelim; bu vezaifi ifa için reisicumhura halife demekte ne mahzur görürsünüz? Manevi bir kuvveti temin edecek hilafetin de Reisicumhura verilmesinde ne mahzur vardır? Vallahi yoktur, hiçbir mahzuru yoktur! Reisicumhura vazife-i askeriye veriyoruz, vazife-i hariciye veriyoruz, bilcümle kavaninin vasf-ı idaresini veriyoruz. Vasf-ı hilafeti de verelim ve buna tahammül edelim..." [1041]

Musa Kazım Efendi bu teklifiyle resmen ve alenen Mustafa Kemal Paşa'yı halife ilan etmeyi öneriyordu. Etkisi görülmediği gibi, söz alan da olmadı. Bundan sonra Adliye Vekili Seyyid Bey kürsüye geldi.

1041 Her iki konuşma için bkz. Y. Demirel/ O.Z. Konur, CHP Grup Toplantısı Tutanakları, s. 399–403, Bilgi Üniversitesi 2002. Nutuk'tan: *"... TBMM hilafeti lağvettiği zaman Antalya mebusu ulemadan Rasih Efendi, Hilal-i Ahmer namına Hindistan'da bulunan bir heyetin reisi idi. Rasih Efendi Mısır'a uğrayarak Ankara'ya geldi." Benden mülakat isteyerek şu beyanatta bulundu: "Seyahat ettiği memleketlerde ehl-i İslam benim halife olmamı istiyormuş. Selahiyet sahibi heyetler Rasih Efendiyi bana bu hususu tebliğ için tevkil etmişler..." Rasih Efendiye verdiğim cevapta, bu teveccüh ve muhabbete teşekkür ettikten sonra dedim ki, "zatıaliniz ulemadansınız; Halifenin reis-i devlet demek olduğunu bilirsiniz. Başlarında kralları, imparatorları olan tebaanın, bana isal ettiğiniz tekliflerini ben nasıl kabul edebilirim. Halifenin emir ve nehyi ifa olunur. Beni halife yapmak isteyenler emirlerimi infaza muktedir midirler? Binaenaleyh mevzuu, medlûlü olmayan mevhum bir sıfatı takınmak gülünç olmaz mı? Açık söylemeliyim ki, ehl-i İslamı bir halife heyulasiyle işgal ve iğfal etmek isteyenler, Türkiye'nin düşmanıdırlar. Böyle bir oyunu hayal eylemek de ancak cehil ve gafletin eseri olabilir."* Bkz. Nutuk, Temel Yayınları, s. 632; E. Ziya Karal, Atatürk'ten Düşünceler, s. 36, İş Bankası 1969

Levent Şahverdi Arşivi

Seyyid Bey'e göre; "... Evvel emirde hilafet meselesi, dini ve itikadi olmaktan ziyade dünyevi bir mesele olup; millete ait hukuk ve mesalih-i amme cümlesindendir. Bu mesele o kadar mühimdir ki, âlem-i İslamda şimdiye kadar böyle bir inkılap vaki olmamıştır; değil âlem-i İslamda, belki kürrei arzda vaki olan inkılapların en büyüğü en mühimmidir..."

Seyyid Bey'in o günkü konuşmasını günümüz demokrasi medreselerinde yetişen akademisyen ilahiyatçılar bile algılama zorluğuna düşebilir. Ayetse ayet, sünnetse sünnet, tarihse tarih, tefsirse tefsir, bilgiyse bilgi... Seyyid Bey devam eder:

"... Muhterem Efendiler! Kuran-ı Kerim'e müracaat ederseniz görürsünüz ki, bizim şekl-i hilafet hakkında, yani İslam hilafeti hakkında hiçbir ayet-i kerime yoktur. Kuran-ı Kerim emr-i hükümette yani idare-i memleket hususnda bize iki düstur gösteriyor. Biri bugün âlem-i medeniyette cari olan kaide-i meşverettir ki bunu Kuran bize bin üçyüz sene evvel vazetmiştir. O da 've emruhum şûra beynehüm' düsturudur. Müslümanların işi kendi aralarında meşveretle görülür demektir... (...) Kuran'da zikrolunan ikinci düstur da ulü'l-emre itaattir. Kuran'da, 'Etî'ullahe ve etî'ur-resule ve uli'l-emri minküm' ayet-i celilesi vardır. Manayı münifi, Allah'a ve peygambere ve içinizden emir sahibi olanlara itaat ediniz demektir. İşte bu ikinci düsturdur. Bu da anarşiyi, hükümetsizliği ref ve def etmek, zabtı rabtı memleketi temin etmek içindir ki, evamir-i hükümete itaatin dinen vacip olduğunu beyan ediyor. İşte Kuran'da memleket idaresi hakkında bu iki ayetten başka ayet yoktur..."[1042]

Seyyid Bey konuşma arasında, *"Başka ayet var mı ulemayı kiram hazretleri?"* diye kendi kendine sordu. Niyeti kendinden önce konuşan Hocalara hitap etmekti. Şayet İslam fıkhında gözünden kaçırdığı bir nokta varsa, onları da yanıtlamak istiyordu. Hocalardan hiç ses çıkmadığı görüldü... Sadece Erzurum Mebusu Ziyaeddin Efendi *"Hadisi şerifler vardır, icmaı ümmet vardır"* diyebildi. Bunu da cevapladı Seyyid Bey: "... Malumdur ki İslamiyette Kuran metni şeriattır, hadis-i şerifler de şerh-i şeriattır. Fakat hadisten maksat sahih olanıdır. Bugün kitaplarda mevcut olan, dillerde dolaşan hadislerin bir kısmı sonradan uydurulmuştur. Bir kısmı da zaiftir; ihticaca salih değildir. (...) Efendiler dikkatinizi çekerim, tırnak kesmek, sakal bırakmak gibi en fer'i

1042 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, age. s. 407–8, Bilgi Üniversitesi 2002

Levent Şahverdi Arşivi

adetlere, umur-u sıhhıyeye müteallik birçok hadis olduğu halde, halifenin nasb ve tayin edilmesi, şartlarının neler olduğu hakkında sarih ve kat'i hiçbir hadis yoktur. Dikkat çekici değil mi? Bunun sebebi şudur ki, hilafet öyle zannolunduğu gibi dini bir mesele değil, dünyevi bir meseledir. Zamana örf ve adete göre değişir..."

Seyyid Bey'in konuşması uzun olduğu için hepsini burada aktaramıyoruz. Şunu belirtelim ki, bazılarının hiç duymadığı veya duymak istemediği şeri hükümler ve sözler onun ağzından çıkacaktır. Fırka Grubunda konuşulan aynı mesele ertesi günü meclis genel kuruluna getirildi. 3 Mart 1924 tarihli oturum Meclis Reisi Ali Fethi Bey riyasetinde açıldı. Bir gün önce Grupta ele alınan üç tekliften biri olan 431 sayılı Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun görüşülecekti.[1043]

5. Tarihi oturum başlıyor

3 Mart 1924 tarihli oturumun gündemi önceden belli olduğu için TBMM'nin locaları tıklım tıklım doluydu. İlk sözü alan Rize Mebusu Ekrem Bey konuştu.[1044] Bunun Gümüşhane Mebusu Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) söz aldı. Ona göre: "Hilafetin ani şekilde kaldırılması İslâm adına sakınca doğurur, iç politika açısından bir kuvvet olan hilafet kalkınca düşmanların ekmeğine yağ sürülmüş olurdu. Vahdeddin gibi bir 'hain' yüzünden asırlarca bu memlekete hizmet eden bir hanedan sürgüne gönderilmemeliydi. Yanındaki iki tane sırmalı uşağı dört tane adamdan mı korkuluyordu; hanedan mensuplarını parasız pulsuz ecnebi diyarlara göndermek Türk milletinin şerefini yükseltmezdi; hiç olmazsa halife Etlik'te bir köşke getirilip oturtulabilirdi..."[1045]

Meclisin tek bağımsız ve muhalif üyesi Zeki Bey kürsüye çıkınca

1043 Reşat Kaynar ve Ergun Özbudun'un Hilafetle ilgili önemli tebliğleri için Bkz. Laikleşmede 3 Mart 1924 tarihli Kanunların önemi (Panel), AAM. Ankara 1995.

1044 A.E. Yalman Gâzi'nin nutkunu ve Hilafetin kaldırılması görüşmelerini kaçırmamak için Ankara'ya gelmişti. Anılarında yazar: *"... Nutuk'taki sihirli ifadeleri ve 25 yılda aşılacağı sanılan yolun tek yılda tamamlanmasını hayretle gördüm. Bu akıllı işler neden daha önce düşünülüp yapılmamıştı? Bana öyle geldi ki, Cumhuriyet ve demokrasinin icaplarını tam olarak yürüterek, istikrarlı, medeni ve asri bir idare kurma düşüncesi, meğer keşfedilmemiş bir maden gibi Paşa'nın gözlerinin ışığında şuurlu bir şekil almış gibiydi."* A.E. Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, s. 927. A.E. Yalman'ın bu düşünceleri, Hüseyin Cahid'de de görüldüğü gibi yıllar sonrasının pişmanlıkları kabul edilmelidir.

1045 Bkz. 3 Mart 1340 tarihli 2. Celse, TBMM. ZC. D: II İçtima Senesi: I, cilt: 7, s. 32

Levent Şahverdi Arşivi

porotesto sesleri yükselmeye başladı. Gürültü patırtı arasında konuşuyor, İstanbul Mebusu Ali Rıza ve Cebel-i Bereket mebusu Topçu İhsan *"Saray casusu, jurnalci, Damat Ferid dostu, âdi adam.!"* cinsinden laf atıyorlardı: Zeki Bey asker kökenli Ali Rıza Bey'e *"ben Levazım hırsızı değilim"* diye karşılık verdi. Oturumu yöneten Ali Fethi Bey (Okyar) müdahale ederek Zeki Bey'in rahat konuşmasını sağladı. Fakat bilgi dağarcığı zayıftı, etkisiz kalıyordu. Zeki Bey ile Kastamonu Mebusu Dadaylı Halit Bey dışında hilafeti savunan çıkmadı.[1046]

Zeki Bey'e cevap vermek üzere Saruhan mebusu Vasıf Bey kürsüye geldi. Hem inkılap havarisi hem birikimli görünüyor, hilafetçilerin zihin arkasını iyi biliyordu: "An'anat ve âdât-ı İslamiye yalnız Zeki Bey'in ruhunda tecelli etmemiştir. Bu milleti en büyük felaketten kurtaran, Meclis-i âlinizi teşkil eden üçyüz arkadaşın ruhunda da hissiyat-ı islamiye mündemiçtir. Kimse Zeki Beyden din dersi alacak değildir, Patrona Halil isyanından beri İslamcılar hep bu İslam hissiyatına sığınmışlardır..." Zeki Bey'i[1047] din sömürgeni olmakla suçlayan Vasıf Bey'e göre, bir milletin hayatına ordu ve din karışmamalıydı. Hilafeti anlamak için eskilere gitmeye bile gerek yoktu, daha dün yaşananlar ortadaydı. Konuşmasını sürdürdü:

"... Diyorlar ki biz zaferi kazanırken hilâfeti kurtaracağız diye propaganda yapmış, bunu ilân etmişiz, şimdi nasıl oluyor da geri dönüyoruz. Meclis-i Âlinin geri döndüğünü gösteren hiçbir hadise yoktur; husule gelen şey hadisatın, zamanın bir zaruret-i katiyesi olarak tecelli etmiştir. Arkadaşlar, bir milletin siyaseti bir devletin şekl-i idaresi hiçbir zaman kafalarda kısılmış

1046 Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) İkinci Meclisin tek muhalif mebusuydu. Medrese kültürünün kulaktan dolma bilgileri dışında seviye görülmez. Sonradan yazdığı anılarında zabıtlarda görülmeyen epeyce mantık dışı mizansen kurgulamış, kendine Mustafa Kemal'in işareti üzerine saldırıldığını iddia etmiştir.

1047 Zeki Bey'in yazdığına göre, bu oturumdaki sözleri nedeniyle İsmet Paşa'nın Meclisteki odasına çağırılarak öldürülmek istenmiş. Üstünde bulunan Barabellum ve Simitvesson iki kovboy tabancasıyla sırtını duvara dayayıp "üzerime gelmeyin, yakarım" diye savunmaya geçmiş. Bunun üzerine odadaki Ali Rıza Bey ile Topçu İhsan geri çekilmişler. Bu cengaverliğe yanındaki Dadaylı Halit Bey de tanık olmuş. Atik davranmasa Mustafa Kemal tayfası kendini muhakkak öldürtecekmiş. Tam bir filim senaryosu... Zeki Bey odadan kurtulunca Faik Bey'le beraber kaldıkları eve gitmişler. Faik Bey'in anılarında hiçbir kayıt bulunmaz. Erzurum Kongresi günlerinde, Karabekir'in makamında Zeki Bey'in gene iki eli tabancalı olarak, bir sırtını duvara dayayan kovboy serüvenini daha okuruz... *Bkz. Zeki Bey'in özel arşivimizdeki Anıları s. 189–192.*

Levent Şahverdi Arşivi

kalmış bâtıl düşüncelerle, kıymetsiz oldukları birçok âsarı ile sabit olan görüşlerle izhar edilemez. Cihan bir tekâmül yolu takibetmektedir. Beşeriyetin bugünkü vaziyeti, şekli idaresi, telâkkiyatı, zihniyeti müthiş bir tahavvül ve inkişaf etmektedir. Zeki Bey istiyor mu, Halid Bey istiyor mu ki, dün söylediğimizi ne kadar zararlı görsek yerinde sayarak yerinde durarak muhafaza edeceğiz. Zeki Bey zannediyor mu ki: İnkılâp idaresi yaratmak için Meclis-i Âliyi tekâmülün icabettiği safhalar karşısında kaldığı zaman dünün mızır tesirlerine kapılarak yerinde duracaktır? Hayır! Zeki Bey hiç telâş etmeyiniz her hadisede her zamana göre milletin menfaatini milletin selâmetini gördüğümüz zaman yekvücut yürüyeceğiz... O padişah bizi boğmak, bizi ezmek için hilâfeti kullanmıştır. Sakarya'ya gelen Yunan Ordusunun hilâfet ordusu olduğuna beyannameler neşretmiştir. Dini kullanmıştır. Meclisimiz anladı ki: mızır olan yalnız padişahlık değil, ondan da tehlikelisi elindeki hilâfet kuvvetidir..."[1048]

6. Seyyid Bey'in konuşması

Oturumun en uzun konuşmasını Adliye Vekili ve İzmir Mebusu Seyyid Bey yapmıştır. Hilafetin dini değil dünyevi bir kurum olup çağdaş sistemlerde yeri olmadığını açıklayan Seyyid Bey, saltanat ve hilafetin başından beri tüm zamanlar için geçirdiği tarihsel süreci ortaya koydu; Medrese geleneğinin vicdanındaki yanlış bilinci susturacak bilgiler ilk defa onun konuşmasında dile gelecektir. İslamın ne kadar fıkıh ekolü, mezhep imamı, uleması, ne kadar ayet ve sahih hadisleri varsa hepsini değerlendirir. Konuşmasından aktaracağımız bazı bölümler tam bir vaaz belagati sergiler:[1049]

"... Burada istitrat kabilinden bir garibe zikredeyim. Taftazani namı ile meşhur cümlenizin bildiği bir zât vardır. Ünvanından anlaşıldığı veçhile büyük âlimdir. Fakat İslâm tarihine ve ahvali ulemanın teracümüne hakkiyle vâkıf olmadığı anlaşılıyor. Bu zât *'Şerh-i Akait'* denilen kitabının *'Eimme-i dinden ehli hal ve ukut hulefa-yı Abbasiyenin hilâfetinde ittifak etmişlerdi'* diyor ki yanlıştır. Tarihi hakikate külliyen mu-

1048 3 Mart 1340 tarihli 2. Celse, TBMM. ZC. D: II İçtima Senesi: I, cilt: 7, s. 21–69.

1049 Seyyid Bey 2 Mart 1924 Pazar günü CHP grubunda da konuşmuştur. Dikkati çeken nokta, konuşmanın grup zabtındaki metni ile Meclis zabtındaki metinlerinin aynı olmasıdır. Her iki konuşmanın üslubu irticalen yapıldığı hissini verdiğine göre, parti grubu ile Meclisteki konuşma metinlerinin aynı olması iki itimali akla getirir. Ya Grup zabtı ile Meclis zabtı karıştırılmıştır veya önceden hazırlanan konuşmalar yazılı metin halinde iki yere de verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

gayirdir. Bilirsiniz ki İmam-ı Âzam imamların en büyüklerindendir. 80 tarihinde tevellüt ve 150 tarihinde vefat etmiştir. Hem Emeviler hem Abbasiler zamanında berhayat bulundu. Emevi hilafetini de Abbasi hilafetini de kabul etmemişti. Emevilerin hükümran oldukları esnada İmam Hüseynin oğlu Zeynelâbidin'in mahdumu ve Yemen kıtasında bulunan *Zeydiye* fırkasının imamı meşhur *İmam-ı Zeyd* Hazretlerine biat olunmasına elaltından fetva verdirdi. Onun için Emeviler zamanında Irak Valisi ve Kumandanı *İbnihüreyre* tarafından darp ve hapsedilmişti. İbnihüreyre her gün hapishaneden çıkararak insan içinde kırbaçlatır sonra yine hapseylerdi. Abbasiler zamanında da İmam-ı Âzam, Hazret-i Hasan'ın evlâdından *Nefsizekiye* denmekle mâruf Mahmud Mehdiye muavenet ve biat olunmasına, zekât, ağnam ve âşar gibi şer'i vergilerin ona verilmesine gizli fetvalar verirdi. Bunun içindir ki Abbasilerin iki Halifesi *Ebu Cafer ve Mansur* tarafından hapsedilmiş ve nihayet hapishane derununda vefat eylemiştir."[1050]

Seyyid Bey dört halife ve Emeviler devrinden modern zamanlara gelerek konuşmasını sürdürür: *"... Günümüzde milletler için en faydalı hükümet şekli cumhuriyet ve meşverettir. Kuran'ı kerim buna işaret ediyor. İşte bakınız mesele dönüp dolaştı, çocukların bile anlayacağı bir mesele oldu. Bunu büyütmek, başka manalar vermek, hurafe ve masallara kadar gitmekte ne mana vardır. Evet bunun bir manası vardır, o da görenektir efendiler, görenektir. Kafalar alışmış, gözler alışmış, zihinler alışmış, başka bir şey değil..."*[1051]

Seyyid Bey'e göre terakkiye mani olan İslamiyet değil, cehalet ve körü körüne taklitçiliktir. Zamanımızda İslamiyet garip kalmış ve her tarafını hurafeler sarmıştır. Yirmi otuz yıllık tetebbu mahsulü fıkıh bilgilerini ve dinimizin hakikatlerini riyasız ortaya koyan Seyyid Bey, amacının dosta düşmana karşı dinimizi yüceltmek olduğunu ilave eder. Konuşması uzadıkça uzar. Arkadaşlar isterseniz burada keseyim deyince, (devam hocam, devam) sesleri yükselir. Sözü Osmanlının vakıf anlayışına da getirir: "... Maalesef Osmanlı hanedanının her türlü zulümlerine katlanarak alışmışız. Memleketi malikânelerine çevirip

1050 3 Mart 1340 tarihli 2. celse, TBMM. ZC. D: II İçtima Senesi: I, cilt: 7, s. 2–69,
1051 Bkz. TBMM'nin 3 Mart 1340 tarihinde mün'akit 2. ictimaında Hilafetin Mahiyeti Şer'iyyesi hakkında Adliye Vekili Seyyid Bey tarafından irad olunan nutuk. TBMM Matbaası Ankara 1340.

Levent Şahverdi Arşivi

milleti uşak gibi kullanmışlar. Bir şey dememişiz. Bilirsiniz, vaktiyle her hangi bir zatın mallarını müsadere ederlerdi. Şuna, buna istedikleri emvali, araziyi peşkeş çekerlerdi. Avrupa'dan utandıkları için Gülhane Hatt-ı Hümâyunu neşrolunca, medeni bir devlet olacağız artık müsadere mülgadır demişler ve 93 Kanun-ı Esâsî'sine de koymuşlardır. Halbuki o vakte kadar bütün zenginlerin mallarına istedikleri gibi tasarruf eder, istedikleri gibi müsadere ederlerdi. Ahali mallarını bundan kurtarmak için bir çare aramış, bir adam büyük zengin olursa, sivrilirse derhal malı müsadere olunur. Bunun önüne geçmenin çaresi nedir diye ahali kıvranmaya başlamış."

"Ne yapsınlar en iyi çareyi vakıf usulünde buldular. Zanneder misiniz ki, bu vakıflar hayır için yapılmıştır? Hayır! Vakıfnamelere bakarsanız görürsünüz, elli bin lira kıymetinde bir mal, senede beş, on bin lira varidat getiren emlâk vakfediliyor. Fakat hayır cihetine topu topu yüz lira masraf ihtiyar olunuyor. Meselâ falan sebile kırk okka gaz, falan camie seksen okka zeytinyağı, falan mescide otuz, kırk tane mum şart ediliyor. Üst tarafı evlâdına şart ediliyor. (Handeler, alkışlar). Bu neden? Çünkü müsadere ediliyor. Müsadereden kurtarmak için başka çare yok. Maksadım tezyif değil, hakayık-ı tarihiyeyi arz etmek."[1052]

Seyyid Bey'in zihnindeki gerçeklik duygusu zabıtlara geçenlerden ziyade, geçmeyenlerdedir. Bunu da kimseye bırakmadan kendi sorup kendisi yanıtlar: *"... Madem bütün bunları biliyordun da, şimdiye kadar neden söylemedin, diyeceksiniz?" Tarihsel doğrular o kadar söylenemez, o kadar söylenemezdi ki: "Asırların alışkanlığıyla devlet de, millet de, hilafetin mukaddes ve büyük bir şey olduğuna o kadar inanıyordu ki, söyleyemezdik. Söyleyen de zaten mahvolurdu!.."*

Seyyid Bey'in bu konuşması riyayı iman haline getirenler nezdinde ihanet ve küfür nişanesi olarak görülür. Medrese kültürü için olgunun tarihsel ve evrimsel gerçekliği değil, kutsalda yeşeren lânet retoriği

1052 Seyyid Bey'in konuşması sonradan bir risale halinde yayınlanmıştır. Bkz. TBMM'nin 3 Mart 1340 tarihinde mün'akit 2. ictimaında Hilafetin Mahiyyeti Şer'iyyesi hakkında Adliye Vekili Seyyid Bey tarafından irad olunan nutuk. TBMM Matbaası Ankara 1340. Yeni harflerle sadeleştirilmiş metin, Bkz. Seyyid Bey, Hilafetin Mahiyeti Şer'iyesi, Haz. Suphi Menteş, İstanbul 1969; ayrıca Karahisar-ı Sahib (Afyon) Mebusu Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin (Çelikalay) risalesi için bkz. İsmail Şükrü, Hilafet-i İslamiyye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bedir Yayınevi 1993

Levent Şahverdi Arşivi

önemlidir.[1053] Zeki Bey'e göre Seyyid Bey'i öyle bir hastalığa düçar olmuş, öyle bir belaya sürüklemiş ki, ihanetinin bedelini en zelilane şekilde ödemek zorunda kalmıştır: "*Azamet-i ilahiyenin tecelliyatına bakınız ki, senesine varmadan Seyyid Bey'in gırtlağına yakın ve dilinin ortasında bir yara açıldı. Ve çok fazla cerahat gelmeye başladı. Aynı zamanda o kadar pis bir koku çıkıyordu ki, aile efradı bile odasına giremiyordu. Her tarafa gitti çare bulamadılar, bir buçuk sene çekerek öldü...*"[1054]

Adliye Vekili, müderris ve değerli bir fıkıhçı olan Seyyid Bey'in (1873-1925) Hilafetin mahiyeti şeriyesi üzerine yaptığı bu konuşma geleneksel kültüre manifesto mahiyetindeydi. Konuşması fıkhi ve tarihsel mantığıyla değerlendirilme yerine başka yönlerden İslam'a zarar verdiği noktasına çekilir.[1055]

Seyyid Bey'in ardından Başvekil İsmet Paşa söz aldı. Milli Mücadelede Hilafet makamından destek değil köstek gördüklerini ve bağımsızlığımızı hilafet fetvalarına isyan ederek kazandığımızı ifade etti. Öfkeyi hitabet sanatına dahil etmeyen ilginç bir cümle de ondan aktarabiliriz: "... Türk milleti, Seyfül-islam tabirini Hilafet Türklere geçtikten sonra almadı. Türkler Müslüman olduğu zamandan beri, onu aldı. Nasıl ki dünyada hakiki ve temiz Müslümanlar; hakiki ve temiz Müslümanlık için mücahedatta bulunan ve bulunmaya vaziyetleri mü-

1053 Günümüz İslam dünyasındaki zihinsel geriliğe sorumlu arayan medreseli akademisyen bir tarihçinin bilinç dışı yorumunu verebiliriz: "... Asıl sebebi her neden ve her nereden kaynaklanırsa kaynaklansın ve biçimi her ne şekil ve surette olursa olsun gerçekleştirilen ilga ile yıkılan sadece saltanat ve hilafet değil hiç şüphesiz ki bütünüyle Doğu olmuştur." *Bkz.. Metin Hülagü, Vahdeddin, s. 269, Timaş 2010.*

1054 Bkz. Zeki Kadirbeyoğlu, orjinali bizde olan yayınlanmamış Anıları, s. 189.

1055 Başka bir Seyyid Bey yorumu: "... Doğru ve yerinde tesbitler yapan Seyyid Bey siyaseten kuşatamadığı, uluslararası irtibat noktalarını yeterince bilmediği bir alanda iyi ve vasıflı bilgilerini başkalarının emrine tahsis edecek kadar saf bir adamdı. O kadar ki, üst bir kurum olan Hilafeti hem dini, hem de fıkhi deliller serd ederek feda etmiş, alt bir mesele olan Medeni Kanunu kurtarmanın peşine düşmüştü. Başını verip ayağını kurtarmaya çabalamak gibi gibi bir şeydi yaptığı... Kısa bir zaman sonra saflığının mükafatı kabilinden işi bitmiş biri olarak kenara itilecek ve 1 yıl sonra İstanbul'da bilinmeyen bir insan olarak vefat edecektir. Çemberlitaş'ta Sultan Mahmud haziresindeki mezarının yeri bile belli değil..." *Bkz. İsmail Kara,Türk Medeni Kanunu Lozan'dan mı çıktı, Ankara'dan mı?, Derin Tarih Temmuz 2012, sayı: 4, s. 54.*

Levent Şahverdi Arşivi

sait olan Türklere şimdiye kadar atfı teveccüh etmişlerse bundan sonra da böyle olmasına mani yoktur. Şimdiye kadar mevcud olan teveccüh ve merbutiyet bundan sonra da devam edecektir..."[1056]

Mecliste hilafet kaldırılırken Ordu Müfettişi Karabekir Balıkesir bölgesinde *"terbiye-i münferide"* teftişi yapıyordu.[1057] İstanbul'a geldiğinde Abdülmecid Efendiyi sınır dışı edilmiş buldu, kendine soran bile olmamıştı. Milli Mücadelenin dört temel rüknünden biri olduğuna göre, düşüncesini öğrenmemiz gerekirdi. Anılarına yazmıştır:

"... Tıpkı Cumhuriyetin ilânında olduğu gibi, Hilafetin lağvı ve hanedanın hudut dışı edilmesi kararı da bir kaç kişi arasında kararlaştırılıyor ve Halife benim mıntıkamda olmasına rağmen, bana bir haber dahi verilmiyordu. Biz bu işi de madunlarımızdan ve onlar da sivil makamlardan öğreniyorlardı. (...) Ordu Müfettişliği ve İstanbul mebusluğu sıfatlarıma olduğu kadar devlet ve millet işlerinde canla-başla çalıştığıma Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalara karşı yaptığım yardımlara zerre kadar hürmet olunmadığının açık ve acı bir misali. (...) Bir gün mimbere çıkıp Hilafet makamının kudsiyeti ve halifenin lüzumundan bahset; bir gün de ani bir kararla, 'hilafet kaldırılmış, Halife hudut dışı edilmiştir' de; herkes boyun eğip dinlesin! Bir gün İslâm dinini göklere çıkar; bir gün de onları kaldırmaya yürü! (...) Bütün dünyaya ve tarihe ve hele kendi halkına karşı çok çirkin ve saygısız olan bu hareketlerin, bizim gibi ordu müfettişi ve mebus olanlara bile haber verilmemesi, bu makamları hiçe sayacak kadar artan istihfafın bir görünüşü idi... Hanedanın birden hudut dışı edilmesi, onların tasarrufunda bulunan tarihi ve kıymetli eşyaların da yok pahasına toptan Yahudilerin eline geçmesine sebep olması, haklı olarak herkesin elemini artırıyordu..."[1058]

7. Abdülmecid Efendi'yi tanıyabiliriz

Abdülmecid Efendi Abdülaziz ve Hayranıdil kadından Dolmabahçe Sarayında doğdu *(29 Mayıs 1868 – Paris 23 Ağustos 1944).* Babası öl-

1056 Bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, c. VIII, s. 64

1057 Hilafetin kaldırılmasıyla birlikte, Erkan-ı Harbiye-i Umumumiye Riyasetinin de kabineden çıkarılıp ordunun siyaset dışına çıkarılmasını Karabekir Paşa "tam diktatörlük" olarak nitelemektedir. Bkz. Kazım Karabekir, Günlükler, 3 Mart 1924 Pazartesi, c. 2, s. 909.

1058 Bkz. Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 12, s. 3944–45. Abdülmecid Efendi sürgüne giderken Saraydaki tarihi ve kıymetli eşyaların yok pahasına Yahudilerin eline geçtiğine dair bu iddiayı sadece Karabekir Paşa dillendirir.

Levent Şahverdi Arşivi

düğünde (1876) sekiz yaşındaydı.[1059] Bu yaşta kolağası rütbesi verilmiş, muallim mösyö Bernrand Barielles'den Fransızca dersleri almıştı. Resim ve edebiyata meraklı, dil bilen, piyano çalan, Batılı kültürü ve çelebi tavrıyla bilinirdi. Haremi Kafkasyalı hanımlardan ibaretti. Kendi annesi Abaza idi. Birinci hanımı Şehsuvar hanım Çerkez Ubuh'tu. İkinci haremi Hayrünnisa üçüncü haremi Atiye Mehisti hanımlar Abaza idi. Bir de gözdesi Behruze hanım vardı.[1060] Kızları Mısırlı prensesler gibi modern giyinir, tesettür cinsi kıyafet giymezlerdi. [1061] Ağabeyi Yusuf İzzeddin Ef. intihar edince Veliahdlığa yükseldi (4 Temmuz 1918). İttihatçılar Vahdeddin'i sevmezken Mecid Efendiye sempati duyardı. Vahdeddin Sultan Abdülmecid'in, kendisi Abdülaziz'in şehzadesi idi. İki amcaoğlu rekabet içindeydiler. 1918 Kasımında "Associadet Pres" muhabirine verdiği demeçte: *"Halifenin egemenliğini tehdit etmeyen herhangi bir kontrolu memnuniyetle kabul edeceğini"* söylemişti.[1062] İzmir'in işgali üzerine İngiliz kralına çektiği telgrafla dikkati çekmiş (25 Mayıs 1919), Vahdeddin'le bu yüzden araları açılmıştı. Bunu duyan Vahdeddin, *"Mecid Efendi bize tariz edip kendine pay çıkarıyor, bu muhilli haysiyettir"* diye öfkelenmişti. Aynı Abdülmecid 26 Mayıs 1920 Saltanat Şurasından çıkarken ağlayarak Vahdeddin'in peşine düşüp kendini affettirmeye çalışmıştı.[1063]

Abdülmecid Efendi'nin hiç sevmediği Damat Ferid idi. Paris Barış Konferansından kovulunca bir layiha ile Vahdeddin'e itirazını bildirdi (16 Temmuz 1919). Damat Ferid de onunla uğraşmaktan geri kalmaz İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'e onu veliahtlıktan çıkaracak veraset usulü önermişti.[1064] Damat Ferid Anadolu Hareketi ile açıktan

1059 Bilindiği üzere Sultan Abdülaziz Hüseyin Avni Paşa ve Midhat aşa ekibinin saray darbesiyle tahtından indirilerek II. Abdülhamid tahta çıkarıldı. Çırağan sarayında iken intihar etti. Abdülaziz öldürüldü mü intihar mı etti sorusu karanlık bir nokta olarak kalmıştır. İ.H. Uzunçarşılı Yıldız Mahkemesi kitabında intihar ettiği sonucuna varmıştır. Bkz. Midhat Paşa'nın Hatıraları/Mir'at-ı Hayret, c. II, (Haz. O.S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları 1997

1060 Bkz. Afife Rezzemaza, Saraydan Sürgüne, s. 121, Timaş 2013

1061 Abdülmecid Efendinin biyoğrafisi için Bkz. Necdet Sakaoğlu, Osmanlılar Ansiklopedisi, c. I, s. 67, YKY. 1999

1062 Bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, (Çev. Cemal Köprülü), s. 12, TTK Ankara 1991

1063 Abdülmecid Efendinin Haşmetli İngiliz kralına gönderilen mektubun sureti için Bkz. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, age. s. 13

1064 Bkz. Sina Akşin, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, s. 280, İş Bankası 2010

Levent Şahverdi Arşivi

mücadeleye girince Abdülmecid tekrar sertleşti, ancak oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi'yi Vahdeddin'in kızı Sabiha Sultanla evlendirdiği için (Kasım 1920) bu sıhrıyet tavrını etkiliyordu.

Abdülmecid Efendi'nin meçhulde kalan yanı Mustafa Kemal'in kendini Ankara'ya isteme hikayesidir. İki sene yaverliğinden sonra Ankara'ya geçip Mustafa Kemal'in emrine giren Yümnü Bey (Üresin);[1065] Bolu-Düzce, Çapanoğlu isyanlarının çıktığı, Halife Ordusunun Anadolu Hareketini tepelemek için hazırlandığı günlerde (1920 Temmuz /Ağustos) İstanbul'a gönderildi.[1066] İnebolu yoluyla İstanbul'a gelen Yümnü Bey, Mustafa Kemal'in mektubunu Miralay Asım Bey (Gündüz) aracalığıyla Abdülmecid'e iletti. Hamdullah Suphi'nin tavsiye mektubu da yanındaydı. [1067] Asım Beyle görüşen Abdülmecid Efendi sonunda teklifi müsbet karşılamadı:

"... Anadolu'ya geçmeyi ve mücadeleye katılmayı çok isterdim; fakat bu kararın hanedanın vaziyetinde nasıl bir değişiklik göstereceğini, millete ve memlekete faydalı olup olmayacağını sarahatle anlayıncaya kadar beklemeyi tercih ederim.... Bu zamanda memleketi bölücü bir hareketi benden istemeyin. Mustafa Kemal Paşa'ya muvaffakiyet temenni ederim. Beni mazur görsün, vaziyetin inkişafına intizar edelim..."[1068]

Yümnü Bey Ankara'ya eli boş döndü. Mustafa Kemal'in Abdülmecid Efendiye nasıl bir rol vereceği belirsizdi. Ancak, "Padişah İstanbul'da tazyik altında gelemiyor, ama Veliaht Milli Mücadeleyi tasvip etti" diye isyanlara tedbir düşünülmüş olabilirdi. *"... Eğer Abdülmecid Efendi Ankara'ya gitseydi oradaki gericilerin birleşme odağı haline*

1065 Yümnü Bey (Üresin) Abdülmecid Efendinin yaveri iken Ankara'ya geçerek Milli Mücadeleye katılmış ve sonradan korgeneral olmuştur.

1066 Abdülmecid Efendinin Haşmetli İngiliz kralına gönderdiği mektubun sureti için Bkz. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, age. s. 13

1067 O sırada Erkanıharp Miralayı olan Asım Bey, Harp Akademisinde ders veriyor, aynı zamanda Ömer Faruk Efendi'ye hocalık yapıyordu. Sonradan orgeneral ve Genelkurmay 2. Başkanı olan Asım Gündüz Paşa. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşı. Bkz. Asım Gündüz, Hatıralarım, (Yazan İhsan Ilgar) Kervan Yayınları 1973, s. 40

1068 Olaya yüklenen geniş arkaplan için Bkz. F. Kandemir, Abdülmecid Efendi Anadolu'ya nasıl geçti (Geçemedi). Yakın Tarihimiz, sayı: 23, c. II, s. 289–90; Ayrıca bkz. N. Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, İş Bankası Kültür Yayınları 1975, s. 36–50. Yazar bu hikayeyi Yümnü Bey'den dinlediğini, getirdikleri arasında Hamdullah Suphi ve Cami Bey'in mektupları da bulunduğunu ifade eder.

Levent Şahverdi Arşivi

gelirdi. O zaman da Atatürk genelde devrimleri, özellikle Cumhuriyet devrimini yapmakta daha çok zorluk çekebilirdi..." [1069]

İkinci İnönü zaferinden sonraki günlerde, bu sefer Şehzade Ömer Faruk Efendi davet almaksızın Ankara'ya geçmek üzere Miralay Asım Bey'e kendisi ricada bulundu. Beraberce İnebolu'ya geçtiler. Ankara'ya çekilen telgrafta, "vatani askerlik görevini yapmak üzere geldiği" bildirildi. Mustafa Kemal'in İnebolu'ya gelen cevabı Ömer Faruk Efendi'yi nazikçe reddediyordu:[1070]

"... Vatan ve milletin bütün hanedan-ı saltanat erkanının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanın hululüne intizaren, şimdilik İstanbul'da temdidi ikamet buyurulmaları meftur oldukları hamiyyet-i vataniyye iktizasından görüldüğü maal-ihtiram arzolunur efendim."

27 Nisan 37 (1921) *TBMM Reisi Mustafa Kemal* [1071]

Daha sonraları *Ankaralının Defteri* tefrikasında "Millici" takma adıyla Ömer Faruk Efendi'nin bu macerasını İngilizler hesabına bir saray entrikası olabileceği imasında bulunmuştur. [1072] Sürgünde bulunan Ömer Faruk Efendi bu tefrikaya tekzip gönderdiği halde basılmamış, o da tekzibini bilgilendirme babında Arif Oruç'a göndermiştir. Anadolu'ya geçiş sebebini şu üç noktaya dayandırır Ömer Faruk Efendi:

(1) Düşman taarruzu karşısında müdafaai mülk için açılan gaza-yı istiklale her ferdi vatan için iştirak emrinde vicdan mükellefiyetini yerine getir-

1069 Bkz. Sina Akşin, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, s. 283, İş Bankası 2010

1070 "Mustafa Kemal bir insanı davasına yararlı olacağı zaman kullanmasını iyi bilirdi. Meclis yeni kurulurken Veliahd'ın şahsiyetinden faydalanmayı düşünmüş ve kendisini Ankara'ya davet etmişti. Halbuki şimdi bir ordu kurulmuş, İnönülerde düşmana iki darbe vurulmuştu. Artık Mustafa Kemal'in Osmanoğullarından birinin maddi ve manevi dayanağına ihtiyacı kalmamıştı." Asım Gündüz daha sonra bizzat Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya istendi ve ölene kadar Fevzi Paşa'nın yardımcısı oldu. *Bkz. Asım Gündüz, Hatıralarım, s. 43*

1071 Bkz. Naşit Hakkı Uluğ, Halifeliğin Sonu, s. 47. Telgrafın orjinali için ayrıca bkz. M. Bardakçı, Neslişah, s. 310; N.H. Uluğ o günlerde Hakimiyet-i Milliye'de çalışıyordu. Ankara kulislerinin içinde ve Mustafa Kemal'in yaveri Mahmud (Soydan) ile beraberdi. Abdülmecid Efendi daha sonra bir mektupla ve Mustafa Kemal'den habersizce Fevzi Paşa'ya müracaatla Anadolu'ya kabulünü istemiş, ancak Fevzi Paşa mektubu Mustafa Kemal'e bile göstermeden yırtıp sepete atmıştır. Bkz. N.H. Uluğ, age. s. 58.

1072 Bkz. Ankaralının Defteri, Milliyet gazetesi, 21 Nisan 1933

Levent Şahverdi Arşivi

mek. (2) Milli hareketi idare eden zevatla hükümeti merkeziye arasındaki mübayenet-i efkarın hanedan aleyhine bir cereyan ihdas etmekte olduğunu görerek, bu ikisi arasında bir telif vasıtası olmak. (3) Milletin sinei hamasetinden doğan bu müdafaa azmine hanedanın bigane kalmadığını fiilen isbat etmek. Mustafa Kemal Paşa beni bu saha-i fedakariden uzaklaştırmak suretiyle maneviyetının belki de en büyük engelini ortadan kaldırmıştır.[1073]

Damadı Ömer Faruk Efendi'nin yarın kalmış Anadolu macerasını kızı Sabiha Sultan'dan öğrenen (29 Nisan 1921) Vahdeddin, sinir krizleri geçirdi. [1074]Damat Ferid ve İngilizlerin yardımıyla Abdülmecid Efendi'yi Çamlıca köşkünden Fer'iye Sarayına aldırarak kara tarafını telörgüyle çevirtti, deniz tarafına devriye motorları, kapısına da polisler koydurdu.[1075] Abdülmecid, De Robeck'e yazdığı mektupta, kendini hapsetme iradesi gösteren bu davranışı protesto ettiğini İngiltere kralına iletmesini istedi. Hayatını Vahdeddin ile rekabete harcayan Abdülmecid, amcaoğluna da ağır bir mektup yazdı: *"... Altı asırlık tarih bize bakıyor. Ve İslamiyet kan ağlıyor. Beni benden sual etmeyip şahs-ı hümayununuzu elinde baziçe-i ihtiras yapan Ferid gibilerin tezviratına nasıl inanıyor ve aile-i necibemize karşı tahkirata nasıl tahammül buyuruyorsunuz..?"* [1076]

Abdülmecid Efendinin Ankara'ya Vahdeddin'den sempatik baktığı belliydi. Sakarya muharebesi olurken Yüksek Komiser Rumbold'a söylemişti: "... Padişah, Damat Ferid'e güvenerek akılsızlık etmiştir. Neden Nasyonalistlerle doğrudan temas etmiyorsunuz. Nasyonalistlerin siyasetini akılsızca bulmakla beraber, onlar sırtlarını duvara dayayan harp askerleridir..."[1077] Vahdeddin, Ankara'ya sempati duyan Veliahd ile şehzadelere haddini bildirme kararı aldı. Bunun için Sadrazam Tevfik Paşa'yı harekete geçirdi; *"Hanedan-ı Ali Osman Umuru*

1073 Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin tekzip metni için bkz. Mete Tunçay, Arif Oruç'un Yarın'ı (1923), İletişim 1991, s. 130-133

1074 Şehzade Ömer Faruk Efendi'nin Anadolu'ya geçerken Vahdeddin'e yazdığı mektup için bkz. Murat Bardakçı, Şahbaba, Belge: 23, s. 507.

1075 Bkz. Gotthard Jaeschke, İngiliz Belgeleri, age. s. 17; Sina Akşin, age. s. 284

1076 Bkz. Sina Akşin, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, s. 284; ayrıca bkz. Avni Paşa Anlatıyor, s. 258–59

1077 Bkz. G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, age. s. 19. Veliahd Abdülmecid Efendi'nin göz hapsine alınması sonrasında Sultan Vahdeddin'e yazdığı 16 Eylül 1920 tarihli mektup için bkz. Murat Bardakçı, Şahbaba, s. 487

Levent Şahverdi Arşivi

Kararnamesini" çıkarttırdı (7 Şubat 1922). Anılan kararnameye göre, serkeşlik eden şehzadelerin aylıklarını indirmek, törenlere almamak, evlerinde 6 ay hapsetmek gibi cezalar verilebilecekti.[1078]

Vahdeddin yurt dışına kaçtığında arkasında böyle bir ilişki yumağı bırakmıştı. Kaçışın ardından toplanan TBMM hemen ertesi günü saltanatı kaldırıp Hilafete Abdülmecid Efendiyi seçmişti. (18 Kasım 1922). Dolmabahçe Sarayına yerleşen Abdülmecid Efendi, doğup büyüdüğü sarayı iyi tanırdı. Saltanatın gücü kalmasa da hanedan Mecidîlerden Azizîlere geçmişti. Abdülmecid'in halifeliği 19 Kasım 1922'den 3 Mart 1924'e kadar yaklaşık 15 ay sürdü. Vahdeddin 20 Kasım 1922'de Malta'ya varışında berberi Şükrü Efendi'ye, "*Bizim budala demek saltanatsız hilafete razı, yani tekke şeyhi olacak*" diye alay etmişti. Halbuki Celal Nuri, saltanatsız hilafeti çoktan köy imamlığına indiriyordu.[1079]

Karabekir Müfettiş olarak 12 Kasım 1923'te Abdülmecid Efendiyi ziyarete gittiğinde, Dolmabahçe Sarayı'nda izzet ikrama boğarak bir buçuk saat yanında alıkoymuş, birkaç kere kalkmaya niyetlendiği halde bırakmamıştı. Devamlı olarak Vahdeddin'in şerrinden bahsediyordu. Ertesi gün Dr. Adnan ile yemeğe çağırdı. Dalgın gözlerini uzun süre yere dikiyor, sağa sola gönderdiği anlamsız bakışlarla, babası Abdülaziz'in akıbetini anımsatıyordu. Gözlerini kaçıra kaçıra Karabekir'e söyleniyordu: ***"Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var, istemezlerse bunları da alır giderim.!"*** Bu umutsuz sözlerle Müfettiş Paşa'ya ilave roller yüklediği belli oluyordu.[1080]

Saray, saltanat ve harem, hanedanın üç değişmez simgesidir. Ankara'nın bazı şartlar getirmesine rağmen, Abdülmecid Efendi "*Halife-i Müslimin ve hadimü'l – haremeyn – eş -şerifeyn*" ünvanını kullanıyor; Selamlıkta hil'at giyerek beyaz at üstünde Fatih Sultan Mehmed görüntüleri sergiliyordu. Bir yandan yabancı misyon şeflerini kabul ediyor, bir yandan hanedan ödeneğinin artırılmasını istiyordu. Kutsalda

1078 Takvimi Vekayi No. 4386'dan nakleden G. Jaeschke, İngiliz Belgeleri, s. 19

1079 "... Sultan Reşad zamanında hanedan âzasının defteri tanzim edilecekti. Vahdeddin ve Abdülmecid Ef. kendi haremlerine ait bilgileri vermekten çekiniyorlardı. Ben Üsküdar mutasarrıfı iken, hanedan üyesi görünmeyen çocukların hakları kaybolacağı kendilerine anlatılınca çar naçar bilgi vermişlerdi..." Bkz. Süleyman Kani İrtem, Sultan Vahideddin, s. 266–267, Temel Yayınları 2003,

1080 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, c. I Kazım Karabekir, s. 451

Levent Şahverdi Arşivi

meşruiyet arayan tavırları dünyevi siyasetin uzağındaydı. Saltanatsız Halifeliğin debdebesine razı iken, Ankara'dan tehdit rüzgarları esmeye başlamıştı. Mustafa Kemal cumhurreisi seçilince Abdülmecid Efendi ile karşılıklı tebrikleştiler; kelimeler soğuk, cümleler sıcak değildi. Biri cumhurreisi biri halife... Kim kime saygı duyacak, kim kime hürmet edecek, belirsizdi..

8. Abdülmecid - Mustafa Kemal ilişkisi

Şimdi de veliahd olarak hanedanın iki numaralı ismi, aynı zamanda potansiyel egemenlik gücü tasavvur edilen Abdülmecid Efendi'nin şahsında, Hilafetin kaldırılmasından iki sene önce yaşanan bir tartışmayı görelim: *Tarih: 24 Kanunuevvel(Aralık) 1337(1921) Cumartesi, yer TBMM salonu.* İki açık celseden sonra dinleyici locası boşaltılarak Dr. Adnan Bey riyasetinde üçüncü gizli (hafi) celseye geçilmiştir. Padişah Vahdeddin, Abdülmecid Efendi de Veliahd... Abdülmecid Efendi kendini hanedanın potansiyel mirasçısı görmekte, Ankara ile gizlice flört etmekte. Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş, o da bunu Meclis gündemine taşımıştır. Önce Abdülmecid Efendi'nin mektubu okunur.[1081] Oturumun gizli olmasını isteyen ve ilk konuşmayı yapan Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinden anlaşıldığına göre, Abdülmecid Efendi daha evvel Mustafa Kemal'e bir iki mektup daha göndermiştir. Mustafa Kemal mektupları şahsına değil TBMM riyasetine yazmasını, aksi halde cevap vermeyeceğini bildirir. Veliahdın son mektubu *"Meclis-i Kebir-i Milli"* adına yazıldığı için Mustafa Kemal Paşa mektubu gündeme getirir.[1082]

Mustafa Kemal'in takdim konuşması ardından söz alan İlyas Sami Efendi (Muş),veliahdın mektup göndermesinden memnun olmuştur; "bir hafidi Osmani olduğunu isbat için kendisinin Ankara'ya davet edilmesini" teklif eder. Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, "bu pek muzır ve fena bir şey olur ve gayrı mümkündür. Bu günlerde bunu karıştırmak doğru değildir." diyerek İlyas Sami Efendiye karşı çıkar. Asıl reddiye Besim Atalay'dan (Kütahya) gelecektir:

"... Arkadaşlar, millet daima dünyayı düzeltecek bir Mehdi gelece-

1081 Mektubun metni zabıtlarda bulunmuyor.

1082 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s.522, TBMM Basımevi Ankara 1950. Veliahd Abdülmecid Efendinin Meclis Riyasetine gönderdiği mektup ve Müdafaai Milliye Vekilinden istizah.

Levent Şahverdi Arşivi

ğine itimat etmiştir, eski tabiriyle süddei seniyyeye yüz sürmek beliyyesinde... O vaktin idaresinden memnun olmaz, vaktin veliahdine ümit bağlardı. Abdülhamid zamanında Veliahdlerden ümidi halas beklerdi. Ondan memnun olmaz ikinci veliahdden ümit ederdi. O geçer, ondan da memnun olmaz üçüncüsüne bel bağlardı. Millet yaşamak yollarını, istiklalini şahıslarda değil artık kendi azim ve iradesinde aramalıdır. İstihlasını da şüphesiz öyle efendim... Avamın ruhunu tahlil ettiğin vakitlerde daima gelecek padişahlardan, veliahdlerden halkın arasında şöyle veya böyle bulunmaktan büyük ümitlere düşmüştür..."[1083]

Besim Atalay konuşurken itiraz sesi duyulur: *"Allaha itimadın lazım..!.."* Yükselen bir Hocaefendi sesidir, Besim Atalay Hocanın laf atması üzerine konuşmasını derinleştirir: "... Ben de hocaydım efendi hazretleri... Allah'a itimadın ne olduğunu senin kadar ben de bilirim... Sultan Selimi Salis istisna edilirse, hatta Fatih dahil olduğu halde, hiçbirisi memleketi ciddi şekilde düşünmemiş, çiftlik olarak görmüştür. (Gürültüler)(Devam devam sedaları)... Son hadis olan vekayi üzerine millet hakimiyetini eline aldı. İstihsal etmiş olduğumuz hakimiyeti, velev ki yüksek olsun bir şahsın eline vermek taraftarı değilim... Onlar senelerden beri bin türlü yokluk içinde yuvarlanan bu milletin ne vakit imdadına koşmuş, ne vakit hatırını sormuşlardır... Bugün muvaffakiyet görünce bizi soruyorlar ve bir menfaat için bizi yokluyorlar."[1084]

Konya Mebusu Vehbi Bey ile Sivas Mebusu Emir Paşa, nihayetinde "bir tebrik zımnında"gelen böyle bir mektup üzerine bu kadar derine gitmenin gereği olmadığını, bir selam göndermenin münasip olacağını belirtirler. Ardından Edirne Mebusu Şeref Bey(Aykut) söz alır. Hem dolu hem öfkelidir:

"... Efendiler, 16 Mart tarihinde altı asrın Türk ve İslam imanı yaşattığı İstanbul işgal edilirken ve sizin vekilleriniz sürüklenirken bu Efendi nerelerdeydi? İzmit karşısında sizin efendiler, sizin sevkettiğiniz Anadol'un imanlı evladı İngilizlerle çarpışırken ve Mehmetçiğin kurşunu İngilizin kalbine girdiği vakit; İstanbul hastanelerine gidip tebrik eden bu efendi, şimdi size mektup yazıyor... Taymis muhabirine saltanat veliahdı olarak Sevr ahitnamesini tatbikten başka çare yoktur diyen bu efendidir. Ben milli mefahirimizle iftihar eder ve maziyi de anlarım. Dünyada babamı da çok severim. Fakat

1083 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s.522
1084 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s.523

Levent Şahverdi Arşivi

öldüğü gün ağlaya ağlaya babamı mezara koydum ve evime döndüğüm vakit ağlıya ağlıya yedim ve içtim. Fakat babamı unutarak... Evet efendiler, bize fatihleri, Yıldırımları yaratan ve Yavuzları meydana getiren ve Hilafeti bu millete getirenler bu hanedan idi. Fakat orada durunuz. Bir Meclis ki iradei milliyeye hakim ve millet mukadderatına hakimdir dedikten sonra, iki senedir devam eden mücadelede düşman karşısında bu kadar fedakarlıklar gösterildikten sonra, cılız bir ses işitilmiş ve millet yükseldikten sonra buna nim(yarım) bir iltifat... Yine bütün ümit Anadolu'da... Anadolu çalışacak, çalışacak ve ineğin südünü, efendinin haşmetli sarayına götürecek..." [1085]

Kangırı Mebusu Hacı Tevfik Efendi Veliahd taraftarı olarak halk lisanından bir iki söz söylemiştir: "... Efendiler, böyle şahtan padişahtan, Veliahdden gelen mektuplarla bir şey kaybetmeyiz. Elimizden bir şey mi kaybediyoruz ki böyle telaşlanıyoruz... Ecdadımın kabrine hürmet ettiniz, unutmadınız, teşekkür ederim diyor. Mamafih bize bir aşinalık yapıyor, biz de aşinalık yaparsak gayemizi feda mı etmiş oluruz? Herhalde buna bir cevap verilmelidir. Fakat ne kızı vermelidir, ne de geleni küstürmelidir..."[1086]

Esas konuşması gereken, Mustafa Kemal idi; olayın arkasını önünü bilen, mektuba muhatap olan, gizli celsede tartışılmasını, Meclisin hissiyatını öğrenerek politikasına zemin hazırlamak isteyen oydu. Uzun uzun konuşup verilecek cevabın müsbet ve olumsuz yönlerini analiz etti. Mektubun muhtevasından saltanat ve hilafet makamının hatta İngilizlerin haberi var mıydı, yok muydu? Bunlar üzerinde tahliller yaptı. Hazırladığı cevap metnini de okudu... Ama cevap gönderilmeli miydi? Konuşmanın ilginç noktası, Anadolu'ya geçmesi için Mustafa Kemal'in Abdülmecid Efendi'ye haber gönderdiğini ve netice çıkmadığını açıklamasıdır.

1085 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s.524. Ottowa doğumlu bir akademisyen burada konuşan Edirne Mebusu Şeref Bey'i iki ayrı yerde Karakol Cemiyeti üyesi ve İttihatçı fedai Şeref Çavuşoğlu diye tanıtır; kaynak olarak da Zürcher'i gösterir. Halbuki Şeref Bey (Aykut) son Osmnlı Meclisinde bulunan, Maltaya sürülen, oradan kurtulduktan sonra TBMM katılan kişidir. Zürcher'in bu yanlışa düşeceğini sanmayız. Eğer öyleyse Ahmed Vefik Paşa'yı yüksek rütbeli subay göstermek, Vahdeddin'i 1 Aralık 1923'te yurt dışına kaçırmak, Osmanlı takviminin 1917 yılında değiştiğini bilmemek ve yanlış bilgiler üzerine yorumlar yapmak kadar düzeltilmeye muhtaçtır... *Bkz. Selim Deringil, Simgeden Millete, s. 280-281, İletişim 2007.*

1086 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s.524.

Levent Şahverdi Arşivi

Gene konuşmadan anlıyoruz ki, Ömer Faruk Efendi de Mustafa Kemal'e mektuplar göndermiş; hatta İnebolu'ya padişahın veya babasının muvafakati ile emri vaki yapmak üzere gelmiştir. Ona öğretilen şey, tantanalı bir merasimle Ankara'ya gelip padişah veya halife olabilme niyetidir. Mustafa Kemal bu gizli fesadı anladığı için Ömer Faruk Efendi'yi İnebolu'dan geri çevirmiş...[1087]

Mustafa Kemal'den sonra Celal Nuri konuştu. Gazeteci olarak Abdülmecid Efendi ile aşinalığı vardı. Abdülmecid Efendi hergün fikir değiştiren yanar döner bir karakterdi. Bir anısını anlattı:

"*... Birgün bana dedi ki, bizden hayır beklemeyiniz. Çünkü Abdülmecid (dedesini kasteder) isminde her türlü tereddiye girmiş bir padişah vardı. Bunun üç oğlu tahta çıktı. Birisi Sultan Murad; zır deli oldu hal' edildi. İkincisi Sultan Hamid, sonra Mehmed Reşad hakkında bir şeyler nakletti. Akıbet bu padişahtan (Vahdeddin) bahsetti, onu da gördük dedi. Babam Sultan Aziz'in nasıl öldüğünü bilirsiniz. Biraderim de intihar etti, ben de sinirleniyorum. Hem bu lakırdıları söylerken büyük bir ihtilaç, asabi bir bir hal içindeydi... O mektubu yazarken İrgilizler mi tahrik etti, Zatı Şahane mi diye düşünülüyor. Halbuki onun aklına bir şey eser, hemen gelir yazar...*"[1088]

24 Aralık 1921 tarihli bu gizli oturumdan, hanedan için olumlu bir sonuç çıkmadı. Celal Nuri Bey'in (Gelibolu) önergesi kabul edilerek, okunan mektubun sadece malumat kabilinden bir yerde kalması ve Mustafa Kemal tarafından cevap yazılmasına gerek olmadığı kararı alındı... Saltanat ve Hilafet kaldırılmadan iki yıl önce Abdülmecid Efendi'nin şahsında cereyan eden bu görüşmeler, hanedanın adım adım tükenip sona yaklaştığını gösteriyordu.

9. Hilafetin tarihsel arkaplanı

Hilafetin tarihsel ve kuramsal arkaplanı bu kitabın sınırlarını aşar, ancak kısaca belirtelim ki, Selçuklu ve Osmanlı döneminde saltanat ve egemenlik Hakan veya Sultan'ın dünyevi otoritesinde temsil edilmiştir. Yavuz Selim Mısır'ın fethinde *"ehli hal ve akd"* şartına uymadan, kılıç zoruyla hilafeti de üzerine almıştır. Yükselme devrinde Halife ünvanı fazla öne çıkmazken, gerileme döneminde otoriteye manevi ağırlık vermek için Halife vurgusu öne çıkarılmıştır. Sorulabilir: Halifelik dünyevi süreçler için mi bağlayıcıdır, yoksa dinsel /manevi alanlarla

1087 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s.525-526
1088 Bkz. TBMM. GCZ. Devre:1 İçtima Senesi: 2, İ:133, C.3, s. 526

Levent Şahverdi Arşivi

mı sınırlıdır?[1089] Geleneksel düşünce hilafetin iktidar gücü olmadan anlamsız kalacağını savunurken; modern egemenlik anlayışı demokratik iradeye dayanmayan skolastik anlayışı çağdışı saymıştır.

Altı asırlık Osmanlı teokrasisi TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla egemenlik alanından çıkarıldı. Gerek bu karar gerek 3 Mart 1924 tarihli Halifeliği kaldıran yasa, erken cumhuriyette Risale savaşı denilen yeni bir platforma taşınmak istenir. Konunun can alıcı noktası Hilafetin tarihsel misyonuna yüklenen kutsallıktır. Hilafetin kutsallığı nedir, nereden kaynaklanır? Geleneksel anlayışta Halife, Hz. Peygamber'in vekili sayılır, bu vekaleti yüklenince "uluhiyyet" kazanır, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi görülürdü. Onun düşünce ve kararlarını eleştirmek, Tanrı'nın tercih ve kararını beğenmemek, dolayısıyle Tanrı'ya karşı gelmek anlamına gelirdi. Halbuki hiçbir kimse Allah'a vekil olamaz, bu imtiyaz kimseye tanınmamıştır.[1090]

Hilafet üzerine ilk eleştiriyli Muhbir'de bir makaleyle Ali Suavi yapmıştır: ***"... Artık kemal-i cesaretle ve bila -tereddüt hükmederiz ki halife, imam, padişah, hasılı her ne nam ve ünvan ile olursa olsun hiçbiri peygamberin kaim-i makamı veya vekili değildir. Riyasete geçtiğinde (Padişah peygamber postunda oturunca) Peygambere vekalet manası cahilce bir sözdür. Bir şer'i esasa müstenid değildir. Peygambere vekalet manası Hulefayı Raşidin'in bile hatırına gelmedi. Nerede kaldı sonradan gelen sümüklülere..."***[1091]

Sultan V. Murad'ı tahta çıkarayım derken 7–8 Hasan Paşa tarafından başı sopayla ezilen 1870'li yılların sarıklı ihtilalcisi, o yıllar toplumunda karşılık bulmayan bu görüşleri yazabiliyordu.[1092] Meşrutiyet devri anlayışından daha ileri görünür; çünkü Abdülhamid tahtından indirilirken (27 Nisan 1909), kimsenin aklına hilafeti kaldırma düşüncesi gelmemişti. İttihat-Terakkinin Kanun-ı Esasi değişikliğinde padişahın yetkilerini sınırlama dışında bir düşünce yoktu. Osmanlı aydını cumhuriyeti aklına getirse diline getiremez, diline getirse söyleyemezdi.

1089 Bkz. Tayfun Atay, Din Hayattan Çıkar, s. 182

1090 Bkz. Hamdi Kalyoncu, Liderlere Tapınma Psikolojisi, s. 100, Maarifet 2006

1091 Ülûm gazetesi, nr. 16'dan nakleden Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, s. 601, İletişim Yayınları 1994; ayrıca bkz. Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, Temel Yayınları, 2006 s. 29

1092 Bkz. Süleyman Kani İrtem, Ali Suavi Olayı, Temel 2003;

Levent Şahverdi Arşivi

Meşrutiyetin Kastamonu Valisi Süleyman Nazif'in Ebüzziya Tevfik'e gönderdiği mektup (1911), saltanatın ve hilafetin çürüyüşünü de dile getirir. Süleyman Nazif'in bu yazısından uzunca bir alıntı:

"... (Hilafet ve Milliyet) meseleleri hakkında bu keremnamenizle dermeyan buyurduğunuz mütalaatta pek musip ve haklısınız. Söz aramızda: Hilafet bizim için daima bir bâr [yük] olmuş ve dört asırdan beri şevket-i milliyemizi kemirmekte teganni edip durmuştur.(...) Dikkat edilmiyor ki bizim devr-i istilamız ve devr-i ittilamız hilafetin Osmanlılara intikalinden sonra kapanmaya başlamıştır. Sultan Süleyman Fransuva'yı Şarlken'e karşı lütfen himaye buyurduğu zaman, âleme iras-ı hiras eden satvet ve vekarı haremeyn-i şerifeynin birkaç senelik hâdimliğinden değil, berrin ve bahrin birkaç asırlık hakimliğinden ahz ve istihsal ediyordu. Bugün de sözüm ona hadimül-haremeyniz, fakat bu unvan-ı semavi, Karadağ'ın bizimle temeshur etmesine mani olmuyor. Bu dertler kimseye kabili izhar değildir. Çünkü derhal techil ederler, neuzubillah tekfir ederler.

Biz halife olduktan sonra her akşam selamlıktaki misafirleri iz'az, i'tam etmek için haremdeki evlat ve ayalini aç bırakan Anadolu'nun züğürt hanedanlarına benzedik. Asker ve memurumuzun senede dört ay maaş alamadıkları zamanlarda bile sürre-i hümayunun intizam-ı irsalatına, şedaid-i iklim ve mevasim altında çıplak gezen askerleri libase bedel, merakidi mübarekeye puşideler ihda olunur ve Yemen'deki asakir-i mahsureyi tahlis için sevk olunacak kuvvayı imdadiyeye tahsis olunan vapurlara Çerkez Mehmed (Paşa) Buhara Hacılarını irkab ederdi. Hani hilafeta Asya'dan Cava'dan Sumatra'dan hücum eden tufeylileri millet hesabına kendi gıda ve nafakamızla besledik.

Eğer hilafet bir kuvvet olsaydı, birkaç yüz milyon Katoliğin reisi ruhanisi olan Papa bugün Vatikan mahbesine tıkılmış olmazdı. Damarlarımdaki kan halis Türk kanıdır ve ebaen cedden Müslümanım. Hatta bu hususta diğer Osmanlı Türklere biraz da tefevvuk, yani takaddüm iddia etmeye hakkım vardır. (...) İttihad-ı İslam'a nasıl itimad olunsun ki 93'te Hilafeti saran Moskof ordusunun binlerce efradı da Müslümandı. Ve onlar Arafat dağında nasıl aşk ve şevk ile tekbir getirirse Şıpka Balkanında da öyle vecd ve heyecanla kurşun attılar. İttihad–İslam Namık Kemal denilen hayalperest bir sabiyyi edebinin desti dehasında eğilip bükülen bir oyuncaktan başka şey değildir. Fakat bu oyuncağa hala bir sanem bir mabut nazarıyla bakılıyor. Bunun tehlikesini, zararını, faydasızlığını, hatta imkansızlığını iddia eden hamiyyetli makule ashabı, mabud-u hakikiyi inkar etmiş kadar müstahakk ta'yip ve tekfir olunuyor..."[1093]

1093 Süleyman Nazif'in Tasvir-i Efkar'da çıkan 29 Ocak 1911 tarihli mektubun orjinali için bkz. Resimli Tarih Mecmuası, Yeni seri Ocak 1956, sayfa: 44–45. Bkz. Seçil Karal Akgün, Halifeliğin kaldırılması ve Laiklik, Temel 2008, s. 286. Süley-

Levent Şahverdi Arşivi

Süleyman Nazif, Abdülhamid İslamcılığının aldatıcı yüzünü gördüğü gibi, İstanbul'un işgal faciası ve Malta sürgününü de yaşadı. Ankara'nın *irade-i milliyesi* ile Sarayda hüküm süren *irade-i seniyyeyi* kıyaslar. Gereksiz bir hilafet tartışması çıkaran Lütfi Fikri'nin yazısını okuyunca kaleme sarılır. Hilafet yaygarası koparan Ziyad Ebüzziya ve Lüfi Fikri'den daha az vatansever; hırka ve lokma Müslümanından daha az inançlı, tarihten ders almayacak kadar da kör değildi.:

"... Garbın tedvin ettiği hukuk-u esasiyeden istediğiniz kadar bahsediniz, fakat hilafet hakkında keşke hiç şakk-ı şefe [ağız açma, konuşma] etmeyeydiniz. Resulullah'ın naaş-ı mübareki henüz toprağın altına tevdi edilmeden, halifesini intihap etmiş olan ashab-ı kiram, bir gün gelip de yedi yaşında bir çocuğun 'Sultan Mehmed Rabi' namıyla o hilafete el koyacağını acaba hatıra getirmiş mi idiler? (...) Pederinin idamını mutazammın yazılan fermanın manasını anlamaksızın bâlâsına tuğrasını vazettiren sabi Mehmed-i Rabi a'lem mi idi? Beşikteki bi-günah kardeşlerine kadar hanedanının büyük küçük her ferdini bir günde kılıçtan geçiren Selim-i Evvel'e a'del diyebilir misiniz? Sultan İbrahim'e a'kal vasfını ıtlak etmek istihzaların en dilhiraşı olmaz mı? Gölgesinden korkan Abdülhamid'e eşca'[cesur] lakabını mı israf edeceğiz?.. Kurun-u vustadan kalan bir hurafeye siz adeta kudsiyet vermek istiyorsunuz. Misak-ı Milliyi harikalar, mucizeler göstererek tahakkuk ettiren bir heyet-i icraiye karşısında Damat Ferid'ler, Çerkez Anzavurlar, Nemrut Mustafa'lar acaba semadan mı ahz-ı kuvvet ettiler?... Bir hükümdarın menfi bir hareketi dahi bazen müsbet bir fenalık değil midir? 'Memleketin zihin seviyesinin düşkün olma' sebebi size heyet-i icraiyeyi bu memleket haricinde aramak lüzumunu mu ihsas ediyor.? Hükümdarın seçtiği heyetleri de gördük: Düşmanla ittifak edip efrad ve ümmeti birbirine kestirdiler; düşmanı Sakarya'nın ta ötelerine kadar getirdiler...

Milletin intihap ettiği heyeti de gördük. Edirne kalelerine bugün necm ü hilal rekzediyor. Cenabı Hakk hepimize insaf versin azizim..."[1094]

Yönetim olarak saltanat ve hilafetin çağ dışı kaldığının anlaşılması

man Nazif Halifeliğin "göstermelik gücüne" inanırken, Celal Nuri "Halifeliğin köy imamlığına benzediğini" düşünür. Lübnan'da Doğru Yol gazetesini çıkaran Refik Halid, Vahdeddin'in ölümü arkasından yazdığı yazıda Celal Nuri'ye "politika piçi", Süleyman Nazif'e "müdahane (dalkavuk) fahişesi" diye saldırmıştı. Gün gelecek aynı Refik Halid, "Vahdeddin'in artık bizi kandırması bahis konusu değil" diye nedamet getirecektir. ?!

1094 Süleyman Nazif, Lütfi Fikri'nin "Hükümdarlık Karşısında Tefrik-i Kuvva Mesaili" Risalesine karşı yayınladığı, "Lütfi Fikri Bey'e Cevap, Hilafet, Milliyet ve Tefrik-i Kuvva Mesaili" Risalesinde yazmıştır. Bkz. Dursun Ali Akbulut, Saltanattan Ulusal Egemenliğe, Temel Yayınları 2006, s. 190–191; bkz. İsmail Kara, Hilafet Risaleleri, c. 5, s. 567, Klasik 2005

Levent Şahverdi Arşivi

için, zihinleri altüst eden toplumsal bir felaketin yaşanması gerekiyor; tarih de adım adım kahramanını hazırlıyordu. Ankara ve İstanbul arasında ortaya çıkan ikilik Milli Mücadelenin hem şanssızlığı hem şansıdır. Toplumu temelden sarsan tarihsel bir dönemeç yaşanmasa ve Mustafa Kemal gibi bir lider çıkmasa saltanat ve hilafet kaldırılamazdı. Bu iki kurumu geri getirmek için tarihi geriye çevirmek, İstiklal Marşını yeniden yazacak bir ortam gerekir. Saltanat kaldırılıp Abdülmecid Halife seçildiği halde, onu devletin başında görmek isteyenlerin umudu tükenmemişti. Yunus Nadi'nin, *"Yeni Bir Cidal Devri"* başlıklı yazısı, hilafeti diriltmek isteyenlere ezici bir yumruk gibiydi: *"Türk milleti bağımsızlığını kurtarmaya çalışırken, başımızda padişah veya halife görmek isteyen sefil ruhlu beş on kılıç artığı vardı, bunlar gün gelecek kendi kanlarında boğulacaklardı..."*[1095]

Bu yazıdan Mustafa Kemal'in haberi olmadığı düşünülemezdi. Abdülmecid halife seçildiği sıralarda, İstanbul'da *"Vahdeddin'in İhanetleri ve Firarı"* isimli bir Risale yayınlandı. Risalenin (broşür) yazarı Muzaffer Muhyiddin Efendi, Halife-Sultanın kutsal gölgesi ile cismani varlığını yerlerde sürüklüyordu:

"... Vahdeddin Osmanlı İmparatorluğunun kemikleri üstünde dört sene saltanat süren bunak ve nâmert bir hükümdardı. Saltanat süren Mehmedlerin en sonuncusu ve tac ve tahtı uğruna vatanlar milletler kurban eden hükümdarların en pespayesi oldu. Türkiye devleti yeni necatlar içinde şanlarla, zaferlerle, i'tilalarla doğarken, eski Osmanlı İmparatorluğu, son tahtının üstünde cebin namertlikler, ihanetler, Mumammed ümmetinin masum kanı ve ahıyle, lanet naraları içinde, kendi üzerine yıkıldı..."[1096]

Başka bir risale de Abdünnafi Efendi tarafından yayınlanmıştı. Aynı zamanda müderris olan Abdünnafi Efendi, saltanat ve hilafeti işgal edenlerin şirke bulaşmış kutsallığına, fıkıh boyutundan gerekçeler sunarken, reddiyesinde duygusal satırlar da bulunuyordu:

"... Bu zatın bir kerre müçtehid olmadığı mesail-i şeriyeye adem-i vukufuyla sabittir. Sahib-i rey ve tedbir bulunmadığı da Ferid Paşa gibi ahval-i ümmetten bihaber bir cahil ademi kendine başvekil tayin etmesi ve

1095 Yeni Bir Cidal Devri, Yeni Gün, 26 Kasım 338(1922) tarihli makalenin tam metni için bkz. Dursun Ali Akbulut, Saltanattan Ulusal Egemenliğe, s. 93

1096 Muzaffer Muhyiddin, Vahideddin'in İhanetleri ve Firarı, İstanbul 1338. Risale için Bkz. Dursun Ali Akbulut, Saltanattan Ulusal Egemenliğe, s. 38

Levent Şahverdi Arşivi

düşmana karşı namus-u İslamı muhafaza için mücahede eden karındaşlarını ezmek için muhterem mücahitlere bagilik ve eşkiyalık isnadiyle fetva aldırmasıyla sabittir. Şeci olmadığı ise âr-ı firarı irtikabı ile müsbettir. Adil olmadığı ise izaha muhtaç değildir... Şu halde firar eden Vahdeddin halife değil belki ümmetin kendisine lanet okuduğu ve hanedanın meyanelerinden tard eylediği bir şakidir. Bunun züll-i firarı irtikabı, alem-i İslam için pek hayırlı bir vakıa teşkil eder. Çünkü merkumun vaziyetine muttali olmayan alem-i İslam onun melanetine şimdi gereği gibi vakıf olurlar. Binaenaleyh düşmanlarımız sevinmesin belki ağlasınlar!."[1097]

Dikkati çeken nokta bu iki broşürün de halife seçimi ardından (18 Kasım 1922); ve Abdülmecid Efendi'nin padişahlık hülyasının sönmediği günlerde yayınlanmasıdır. Fakat hilafeti asıl tartışmaya çeken Afyon Mebusu İsmail Şükrü Efendi'nin *"Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi"* isimli risalesi (28 sayfalık broşür) olacaktır.[1098] Bu risale yayınlandığında (15 Ocak 1923) Mustafa Kemal İzmit Basın Konferansında gazetecilerle buluşuyordu.

Hoca Şükrü Efendi Risalesinde, 1 Kasım 1922 tarihli Meclis kararına karşı tavır alıyordu: "... İlga olunan şey tahakküm ve tasallut-u şahsidir ki zaten İslamiyet bunu kabul etmemektedir. İbka olunan şey de aynı hükümet olan hilafet-i celile-i İslamiyedir ki, bunun manayı aslisini, hukuk ve vezaif-i şerisini iptal etmek hiçbir kimsenin, hiçbir meclisin elinde olmadığı bütün müslümanlarca malumdur... Büyük Millet Meclisi ile meclisin intihap ve biat ettiği halife-i müslimin arasında ayrılık gayrılık yoktur. Halife meclisin meclis halifenindir."[1099] Şükrü Efendi halifeyi yeni devletin başkanı görmek istiyordu. Bu gerçekleşince baştaki adama padişah değil de halife denilecekti.[1100]

Şükrü Efendinin risalesinden İzmit'teki Mustafa Kemal Paşa'yı ilk

1097 Abdünnafi Efendinin biyoğrafisi ve "Alem-i İslamın Dikkatine: Firari Vahdeddin Halife Değildi" başlıklı risalesi için Bkz. İsmail Kara, Hilafet Risaleleri, c. III, s. 348, Klasik 2005.

1098 Bu Risale 15 Ocak 1923'te Mustafa Kemal'in İzmit Basın Toplantısı sırasında yayınlanmıştır. Bkz. G. Jaeschke, Yeni Türkiye'de İslamlık, s. 121 ve Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c. II, 1973, s. 19.

1099 Bu risalenin tam metni için bkz. O.S. Kocahanoğlu, Yeni Türkiye'nin Doğuşu kitabımız. Şükrü Hocanın 18 Kasım konuşmasından anlarz ki, Risaleyi yazacak kadar, (en azından Kadir Mısıroğlu'nun iddia ettiği gibi Eşref Edip'e bırakmayacak kadar ve ondan daha fazla) medrese donanımına sahiptir.

1100 Bkz. Dursun Ali Akbulut, Saltanattan Ulusal Egemenliğe, s. 52

Levent Şahverdi Arşivi

defa Meclis Başkatibi Recep Bey haberdar etmiştir. 15/16 Ocak 1923 tarihli şifre telgrafında şunlar yazılı: "... Bugün Ankara'da 'Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi' adında bir risale yayınlandı. İmza sahibi Afyon Mebusu Hoca Şükrü olup, yeni kurulan Ali Şükrü Bey matbaasında basılmıştır. Risalede, 'Şeriata göre halifenin hükümetin ve devletin reisi bulunması zaruri ve şer'i bir emirdir' denilmekte, kanunların onun tasdikinden geçmesi savunulmaktadır. Risaleden bir nüsha özel kurye ile gönderilmiştir."[1101]

Dahiliye Vekili Fethi Bey de (Okyar) Mustafa Kemal'i haberdar etme gereği duyar; aynı tarihli gizli ve acele şifrede daha açık ifadeler kullanılır. Özetle: "... Risalede, Hilafet Allah'ın emaneti, idare merkezi ve memurların bağlı olduğu en üst imamet makamı olarak gösterilmektedir. Milli egemenlikle bağdaşmayan bu görüşler için en küçük bir önem vermeme yönünü uygun bulmaktayız. Konuyu Rauf ile görüşüp ayrıca arzedeceğim."[1102]

Fethi Bey ertesi günkü şifresinde, Hoca Şükrü'nün TBMM'nin varlığı ve hukukiliğini inkar ettiğinden 'Hiyaneti Vataniye Kanunu' gereğince yargılanmasını Adliye Vekaletinden isteyeceğini belirtir. Mustafa Kemal'i gezi boyunca devamlı bilgilendiren Recep Bey, diğer telgrafında Hoca Şükrü'ye risaleler yoluyla cevap verilmesini uygun görür. Dikkati çeken nokta Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'in Mustafa Kemal'in uyarısından sonra harekete geçmesidir. Rauf Bey de iki şifre telgrafla (19 ve 20 Ocak 1923 tarihli) hükümetin düşünüp uygulamaya koymak istediği tedbirleri Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir. Rauf Bey'e göre, Şükrü Hocanın risalesi hem Anayasaya, hem Ceza Kanununa, hem Matbaalar Kanununa göre suç teşkil etmektedir. Konu er geç Meclise gelecek; belki dokunulmazlığı bile kaldırılacaktır.[1103]

Konuyu burada keserek güncel bir soruya cevap arayalım. Acaba hilafet neden saltanatla birlikte kaldırılmadı.?[1104] Rıza Nur'un öner-

1101 Telgrafın orjinali için Bkz. Dr. Cengiz Kürşat, Büyük Zaferden Sonra Siyasal İslamın İlk İrtica Girişimi, Hakimiyet-i Milliye ve Hilafet-i İslamiye ile İlgili Belgeler, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Eylül 2001, sayı: 56, s. 63

1102 Telgrafın orjinali için Bkz. Dr. Cengiz Kürşat, agm. BTT. Dergisi, Eylül 2001, sayı: 56, s. 64

1103 Telgrafın orjinali için Bkz. Dr. Cengiz Kürşat, agm. BTT. Dergisi, Eylül 2001, sayı: 56, s. 65

1104 Mete Tunçay bu soruya, "Lozan görüşmeleri sırasında halifeliğin varlığının ge-

Levent Şahverdi Arşivi

gesinin görüşüldüğü 30 Ekim 1922 oturumunda İkinci Grup oylamaya katılmayıp nisabı engellemişti. 1 Kasım 1922 celsesinde, Rıza Nur'un önergesi ile Hüseyin Avni'nin önergesi birleştirilerek ve Hilafetin devamı şartıyla saltanat kaldırılabilmişti. Hüseyin Avni'nin müdahalesi olmasa hilafet de kaldırılmış olacaktı. Cumhuriyetçi radikaller hilafeti de saltanat gibi istemediği halde rıza göstermek zorunda kaldılar. Yani gelenekçiler ile yenilikçiler berabere kaldılar. Halifeliğin geç kaldırılmasının cevabını, Atatürk'ün, *"uygulamayı bir takım safhalara ayırma ve milletin duygu ve düşüncelerini hazırlayıp adım adım hedefe ulaşma"* stratejisi içinde bulabiliriz.[1105]

Bazı inkılapların Halk Fırkası Programına (1923) konulmayış nedeni Nutuk'ta şöyle açıklanır: "... Bununla birlikte programa dahil edilmemiş mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Mesela cumhuriyetin ilanı, hilafetin ilgası, Şer'iye Vekaletinin lağvı, medrese ve tekkelerin kaldırılması, kıyafet inkılabı... Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden evvel cahil ve gericilerin milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun görmedim. Çünkü bunların zamanı gelince çözüleceğinden ve milletin memnun olacağından emindim..."

Hilafetin kaldırılmasını zorunlu kılan bir etken, Cumhurbaşkanlığı ile Hilafetin nasıl telif edileceği meselesidir? Parlamenter sistemde cumhurbaşkanının görev ve yetkileri belliydi; ama Halifenin görev ve sorumluluğu ne olacaktı? Gerçek şuydu ki, milli, demokratik ve laik devlette halifeliğin yeri olamazdı. Halifeliğin teokratik ruhanî nüfuzu Türkiye'yi aşıp İslam alemine uzandığına göre, Cumhuriyet rejiminde önemli bir devlet makamının bir hanedan mensubuna ait olması milli egemenlikle bağdaşamazdı. Bu nedenle halifeliğin kaldırılması milli devlet yapısında önemli ve zorunlu bir adım olmuştur...[1106]

Hilafeti kaldırmanın diğer politik/ideolojik etkeni, genç cumhuriyeti tehdit edecek potansiyel tehlikeden korumaktır. Halifenin etrafında toplanan meşruti monarşiye dönüştürme umutlarının boşa

rekli görülmesi ve devrimleri adım adım gerçekleştirme taktiği izlenmesi" şeklinde iki şıklı bir cevap verir. Ne var ki saltanat kaldırılırken henüz Lozan'dan söz etmek olası değildi. Bkz. M. Tunçay, Tek Parti Yönetimi... s. 71.

1105 Bkz. Ergun Özbudun, Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyetin Laikleşmesindeki Önemi, (Panel tebliği), AAM Ankara 1995, s. 21

1106 Bkz. Ergun Özbudun, Halifeliğin Kaldırılmasının Cumhuriyetin Laikleşmesindeki Önemi (Panel tebliği), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995, s. 22

Levent Şahverdi Arşivi

çıkarılması gerekiyordu. Abdülmecid Efendinin Halife seçildiği 18 Kasım 1922 celsesinde Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Mersin Mebusu Selahaddin ve Ali Şükrü Bey, Halifenin yetki ve sorumluluğunun belirlenmesini istemişlerdi. "Allah'ın gölgesi" ve "Hz. Peygamberin vekilini" devletin başında görmek siyasal dinciliğin hülyalarından biridir. O halde milli iradenin üzerinde "Demoklesin Kılıcı" gibi duran bu kurumun devamına izin verilemezdi. Modernizmin siyasal teorisinde, egemenlik gücü ancak halkın iradesinden alınabilir; ilahi ve aşkın referanslara dayandırılamazdı.[1107] İstanbul basını ile küskün Paşaların ve dış mihrakların Mustafa Kemal'in siyaset sahnesindeki üstünlüğüne karşı, Halifeyi alternatif iktidar odağı yapma niyetleri söndürülmeliydi.[1108]

10. Rauf Bey ne kadar hilafetçi?

Şimdi de hilafete yüklenen meşruiyetin spekülatif boyutunu Rauf Bey üzerinden irdeleyelim. Çünkü siyasi hayatının en yoğun eleştirisini bu noktadan aldı. Refet Bey'in Keçiören Köşkünde (*19 Temmuz 1922) ve* Çankaya'da yapılan veda toplanısında (4 Ağustos 1923) eşref saate sıkıştırılan sözlerini Mustafa Kemal unutmamıştı. Birinin baş meselesi Büyük Taarruz öbürünün baş meselesi saltanatın geleceğiydi. Rauf Bey'in hiçbir zaman yalanlamadığı anahtar cümleler o toplantıda sarfedilmişti: *"... Rauf Beyden dinlediklerimin hülasası şuydu: Meclis, saltanat makamının ve belki de hilafetin kaldırılması görüşünün benimsenme*

1107 Hilafet kaldırılınca Hint Müslümanlarının 19 Mart 1924'te topladığı Hilafet Konferansı, bu kararı protesto etti. Bkz. Azmi Özcan, Pan-İslamizm, s. 247. Hindistan müslümanları Mustafa Kemal Paşa'nın Halife olmasını teklif ettiği halde bu istek de reddedildi. Bkz. M.K. Öke, Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası/ Hilafet Hareketi, s. 122

1108 Bkz. Tayfun Atay, Din Hayattan Çıkar, İletişim 2004, s. 197. "... Hilafetin Türkiye'ye Yavuz Selim tarafından ve 1517'de Mısır'ın fethiyle getirildiği sanılır. Yavuz güya Memluk devletinin himayesinde bulunan son Abbasi Halifesi Mütevekkil Alellah'ı İstanbul'a getirmiş ve Halife, hilafet kılıcını Ayasofya camiinde padişahın beline bağlayarak halifeliği Osmanlı hükümdarına devretmiştir. Ama Yavuz Selim zamanında kaleme alınmış tarih kitaplarında bu olaydan tek kelime olsun bahsedilmez. Bu rivayeti ilk defa ortaya atan kişi, asırlar sonra yaşamış olan ve İstanbul'daki İsveç sefaretinin baştercümanı Mouradgea d'Ohsson'dur. D'Ohsson, 1788'de yayınlanan "Tableau General deL'Empire Ottoman" isimli eserinde, "halk arasında böyle bir söylentinin varlığından" bahsedecek ve yazdıkları sonradan efsane haline gelecektir..." Bkz. Murat Bardakçı, Bir Hilafet Masalı/Tarihin Arka Odası, Sabah Gazetesi, 4 Mart 2007 Pazar.

Levent Şahverdi Arşivi

endişesi içindedir. İlerde alacağımız tavırlardan şüphe edilmektedir. Bu nedenle meclise güven verici açıklama yapılması lüzumuna inanıyorum...»[1109]

Rauf Bey'in söyledikleri doğruydu. Daha saltanat ve hilafet gündemde bile yokken İkinci Grup bu makamın akıbetinden endişeleniyordu. Zaten kendisi de muhalifleri temsilen konuşuyordu. Arkadaşının fikrini öğrenmek isterken onun kontra sorusuyla kendisi karşılaştı. Peki bu konuda siz ne düşünüyorsunuz Rauf Bey? İşte cevabı:

"... Ben, makam-ı saltanat ve hilafete hissen ve vicdanen merbutum. Çünkü benim babam Padişahın nan ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin ricali sırasına girmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha muhafaza-i sadakat borcumdur. Halifeye merbutiyetim ise terbiyem icabıdır... Bizde milleti elde tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemiyeceği kadar yüksek görülmeye alaşılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felaket ve hüsran doğurur. Bu asla doğru değildir..."[1110]

Rauf Bey'in ömrünün sonuna kadar yakasına yapışan sözler işte bunlardı. Refet ve Ali Fuat Paşaların da bulunduğu bu toplantıda Lider de Rauf Bey'i yoklamış, ertesi gün Mecliste zaferden sonra bir fert gibi kenara çekileceğini söylemişti. Ne yazık ki politikanın yolları inişli çıkışlı olduğu için, bundan dört ay sonra saltanat kalkacak Rauf Bey de Mevlid-i Nebevi şerefine bunu bayram sayacaktır.

Rauf Bey'in hilafetçi tutumuna diğer örnek 4 Ağustos 1923 tarihli görüşmede söyledikleridir. Ali Fuat Paşa ile Çankaya'ya çıkmış, istifa ederken bile arkadaşına Hilafetin tahkim edilmesini istemiştir:[1111]

Rauf Bey: "... Hükümet başkanlığından ayrılırken sizden ricam Devlet Başkanlığı makamını güçlendirmenizdir." Nutuk, Rauf Bey'in bu sözlerini değerlendirir: Ne demek istediğini anlamıştım. Rauf Bey Devlet Başkanlığı olarak Hilafet makamını düşünüyor ve benden o

1109 Bkz. Nutuk, s. 512–514 Temel 2006. *"Atatürk'ün İhtilal Hukuku"* isimli kitabının her sayfası ve satırında Mustafa Kemal ve devrimlerine eleştiri altında gizli kinini sergilemekten çekinmeyen bir gazeteci yazar, bu Keçiören toplantısına Dr. Adnan Bey'i de dahil eder ki belki bilgi yanlışını düzeltebilir.

1110 Bkz. Nutuk, s. 511, Temel 2006

1111 Rauf Bey ve Ali Fuat Paşa Çankaya'da cereyan eden bu görüşmeyi 25 Temmuz 1923 diye tarihlendirir. Görüşmenin ayrıntı ve doğru tarihlendirmesi bir sonraki "Çankaya'da bir veda partisi" bölümünde açıklanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

makama kuvvet ve yetki verilmesini istiyordu. (...) Cumhuriyetin ilanından sonra kendisiyle Ankara'da yaptığımız bir görüşmede,[1112] "Cumhuriyete niçin karşı olduğunu, yapılan şeyin Ankara'dan ayrılırken benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başkası olmadığını söylediğim zaman; 'ben Devlet Başkanlığı makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilanını aklıma getirmiş değildim' dedi..."[1113]

Rauf Bey ne Keçiören ne Çankaya Köşkünde söylediği sözleri tekzip etmemiştir. Mustafa Kemal'e gelince, Hilafet ile Cumhuriyet birbiriyle bağdaşmayan iki kurum iki düşünce olarak, önce teoride ayrışmalıydı. Mustafa Kemal daha Erzurum'da iken Mazhar Müfit'e şunları not ettirmişti: ***"Açıkça söyleyeyim: Şekl-i hükümet zamanı gelince, Cumhuriyet olacaktır (20 Temmuz 1919)"***[1114] Mustafa Kemal'in zihnindeki Cumhuriyet çok önceden idealize edilen bir düşüncedir. Bunun başka bir tanığı da Erzurum Kongresi sırasında Albayrak Mektebi müdürü olan Süleyman Necati Bey'dir. Bir bahar günü öğrencileri Köşk denilen mesire yerine götürür. Davetlileri arasında Mustafa Kemal ile Rauf Bey de var. Sarışın Paşa'nın etrafını saran çocuklar ***"Yaşasın Cumhuriyet"*** diye bağırırlar. Albayrakçı Necati burada, "Âli Osmanın artık tefessüh etmiştir" tezini savunurken, Rauf Bey babasının Hilafet vasiyetini tekralamakta:

"Âli Osmandan başka rehber kabul etmiyorum. Babamın vasiyeti vardır. Âli Osman zeval bulursa git, başka İslam hükümetlerinin birine hizmet et!."[1115]

Süleyman Necati Bey'in cevabı şu olur: "... Siz gidebilirsiniz, bizim başka gidecek yerimiz yoktur... Bu ve buna mümasil mükalemeler gösteriyordu ki yeni bir hükümet tesis etme fikri yalnız Mustafa Kemal'de vardı. En yakın arkadaşları bile bu idrak derecesine şaşırmışlardı.

1112 Burada kastedilen görüşme, Cumhuriyetin ilanından sonra 22 Kasım 1923'te yapılan ve Rauf Bey'in hesaba çekildiği Halk Fırkası Grup toplantısı öncesinde yapılan görüşmedir.

1113 Bu görüşme yapılırken unutmamak gerekir ki, Halife başımızda, Cumhuriyet ilan edilmemişti.

1114 Mazhar Müfit'in cevabı: "... Aman Paşam bu kadar da hayalci olmayalım..." Bkz. M.M. Kansu, Atatürk'le Beraber, c. I, s. 74

1115 Bkz. Süleyman Necati Güneri, Hatıra Defteri, (Haz. Ali Birinci), s. 77–78, Erzurum Kitaplığı 1999 (Dergah).

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanoğulları saltanatının bir mesned olamayacağını ben ve arkadaşlarım çoktan anlamıştık..."[1116]

Rauf Bey üzerinden yapılan her spekülasyona inanmak zorunda değiliz; ne var ki, gerek Nutuk'un yazdıkları gerek yolculuk boyunca izlenen söylemler, Rauf Bey'deki saltanat/hilafet tutkusunun vazgeçilmez kök paradigma olduğunu gösterir. Nimetini gördüğü bir kuruma saygı duyması için özel nedeni vardır. Kendini savunurken Halife seçiminde (18 Kasım 1922) Mustafa Kemal'in konuşmasını hilafeti benimsediğine delil göstermesi de doğru değildir.[1117] Çünkü o konuşma, Halifeyi Ankara'ya getirmek isteyen Yusuf Ziya ve Ali Şükrü takımının çarpık fanatizmine cevaptır; daha ilerisi *millet iradesinin hilafet makamının üstünde olup ortaklık kabul etmeyeceğine* meydan okumadır.

Rauf Bey zora düşünce kendini Karabekir üzerinden güçlendirir. Ve şöyle savunur: Karabekir de kendisi de körü körüne hilafete dokunulmasın diyen adamlar değillerdi. Aksine, Mustafa Kemal ve İsmet ile oturup uzun müzakereler sonunda, "Yeryüzünde yalnız kalan Türkiye'nin, İslam alemi ile yakınlığını sağlayacak bir kuvvet gördükleri için, dokunulmasın istiyorlardı. Bu yakınlık sağlanamaz, inkılaplara engel olduğu görülürse o zaman kaldırılabilirdi. Bütün mesele, şu nazik zamanda faydalanılacak bir kuvveti, kendi elimizle atmakta acele etmemekti..."[1118]

Şunu belirtelim ki, Mustafa Kemal'in saltanatın kaldırıldığı ve Abdülmecid'in halife seçildiği oturumdaki konuşmaları kesinlikle hilafet lehine değildir. Rauf Bey'in bu siyaset zekasını hilafetçi desteği saması, kendi bilinç kararmasının itirafıdır. 18 Kasım 1922 görüşmesinde Şeriye Vekili Mehmed Vehbi Efendi de kendisi de muhaliflerle aynı

1116 Ne kadarına ve nasıl inanmak gerektiğini bilemiyoruz ama, Erzurum'daki çocukların bile telaffuz ettiği *"Cumhuriyet"* kelimesi, daha büyüklerin kafasına henüz sığamıyordu. *Bkz. Süleyman Necati Güneri, Hatıra Defteri, (Haz. Ali Birinci), s. 77–78, Erzurum Kitaplığı 1999 (Dergah).*

1117 Bkz. F. Kandemir, Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 95

1118 Rauf Bey'in anılarından şu gerçeği de öğreniriz; Mustafa Kemal Paşa ile Karabekir Paşa'yı birbirinden ebediyyen ayıran temel nokta Hilafet konusuymuş. Kendisi de Karabekir ile aynı düşüncede olduğuna göre, Mustafa Kemal ile anlaşmazlığının temelini ortaya koymuş olur. Bkz. Feridun Kandemir, Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 100

Levent Şahverdi Arşivi

fikirde oldukları halde çekingen davranmalarının sebebi budur. Karabekir'in niyetleri üzerinden Mustafa Kemal değerlendireceği yerde, önce bu stratejiyi kavraması gerekirdi. Üstelik Karabekir saltanatın kaldırıldığı günün gecesi Mustafa Kemal'in yanında değil, Vehbi Efendi'nin evindeydi.

Rauf Bey'in bir zaaf noktası da, Hilafetin kaldırılmasını İngiliz oyununa bağlamasıdır. Eskiden hilafet yanlısı olan İsmet Paşa, Lozan'da Hahambaşı Nahum Efendinin telkiniyle, hilafet düşmanı kesilmiş, Mustafa Kemal"i de ikna ederek melanetin öncüsü olmuşlar.[1119] Lozan bölümünde de değinildiği üzere, Rauf Bey komplo teorisine sığınmakla bir yandan Lozan'nın tarihsel önemini silerken, bir yandan da kendi sorumluluğunu sıfırlamış olur. Halbuki komplo figürü gördüğü Nahum Efendi, kendi Bahriye Nazırlığı zamanında mütareke için görevlendirilmiş, Köstence'ye gidecek vasıtayı da kendisi ayarladmıştır. Lozan'da ona görev veren de kendisidir. Bunlarla Mustafa Kemal'in hilafet makamına ikiyüzlü davrandığını ima eder:

"... Bu tahrik ve teşvik içinde, sabık Halifeden bahsedilmesi, malum muarızlarımın iptidadan beri bana atfetmeye çalıştıkları 'Halifecilik' ve 'Sultancılık' hikayesinin tekrarından ibaretti. İlla beni halifeci, sultancı göstermekte ısrarla inad ediyorlardı... Benim Halife ve Sultanlarla, hiçbir vesile ile herhangi bir hususi münasebetim olmamıştı. (...) Hamdolsun, bütün askerlik hayatımda dahi bir defa olsun ne yâver-i hass-ı hazret-i şehriyâri kordonunu taktım, ne de zât-ı akdes-i şehriyârilerine ve hanedân-ı celili'ş şânlara ferdi sadâkat ve ubûdiyyet arzettim... Halife ve Padişaha karşı bu durumda kalmış olan benim gibi bir insanı, halifeci, padişahcı tanıtmak için sarfedilen gayretlere acımamak elden gelmezdi...."[1120]

Görülüyor ki Rauf Bey kendini, Mustafa Kemal'in bağlam dışı sözleriyle savunur. *Veliahdın refakatinde Almanya'ya gitmesini, hazret-i fahr-î şehriyari kordonuyla Samsun'a çıkmasını, kongreler dönemi ve TBMM'nin açılışında padişaha sadakat mesajları göndermesini,* gerekçe göstermesi, kendi zaafını saklayan bir politika cilvesidir. Beş buçuk sene Yıldız Sarayında Abdülhamid'in müşaviri Bucknam Bey'e refakat zabitliği yapıp bu sayede dünyaları dolaşan Rauf Bey; Şûra-yı Bahriye Reisi ve Âyan üyesi Muzaffer Paşa'nın oğlu olarak ve yılda

1119 Bkz. F. Kandemir, Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, s. 96
1120 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 411

Levent Şahverdi Arşivi

iki terfi birden alarak rütbe ve nişan bolluğuna nail olmuştur. *"Ben bu toprağın nimetiyle büyüdüm, kanımın her zerresinde Saray'ın lütûf ve ihsânı vardır"* sözleriyle de zaten bunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal ise, Osmanlı bürokrasisinin kişisel otorite, bey/ paşa kayırmacılığına dayalı terfi sisteminden hiç yararlanmamış, kaderin önüne serdikleri müstesna her makama dişi tırnağıyla gelmiştir.

Rauf Bey'in saltanat ve hilafete sadakatini gizlemesi ufak bir sempatinin bile gerilik sayıldığı erken Cumhuriyette doğal karşılanabilir. Hilafetin teorik/ideolojik arkaplanı bir yana, Cumhuriyet devrimleri yeni sorunlar yaratmış; etno-kültürel ve geleneksel yapıları ulus bütünlüğü içinde modernleştirmek istemiştir. İmparatorluk bakiyesi yeni devlet ister istemez homojenleşiyor, geçmişin süzülen değerleri zamanın seküler ruhuna evriliyordu. Erken Cumhuriyet muhalefeti üzerine uzmanlaşan Cemil Koçak, Rauf Bey'in hilafetçiliğini 1922–24 ortamının söz ve eylemleriyle değil, Hindistan seyahatına çıktığı günlerin (1935) argümanları üzerinden yorumlar:

"... Rauf Orbay rejimin temel ilkelerini içselleştirmişti. Onlarla herhangi bir sorunu bulunmuyordu. Rejimin Orbay hakkındaki iddiaları ise gerçek değildi. Orbay, yakın geçmişi ve hali hazırdaki durumu rejimin temellerine ters düşmeden benimsemişti. Onun muhalefeti, rejimin iddiası aksine daha çok ayrıntıda idi. Orbay, Hilafetin dahi kaldırılmasını rejimin meşruluk ve haklılık argümanları ile savunurken, yakın geçmişin siyasal ideolojisini büyük ölçüde paylaştığını açığa vuruyordu..."[1121]

Daha ilk cümlesinde yanılgı ve çarpıtma bulunan yukardaki sözler, nesnel gibi görünürse de nedensel olmayan ideolojik çarpıtma içerir. Kimlik ve kişilik fenomenlerini bir yana bırakan basit bir savunmadır. Rauf Bey Cumhuriyet devrimlerini sadece benimser görünmüştür. Ne Rauf Bey'in ne Karabekir'in hatta ne Cebesoy'un, devrimlerin erdemi üzerine inşaacı bir destek vermediği açıktır. Karabekir Paşa bunu açıkça yazmaktan da çekinmemiştir. Madem öyle, ozaman Rauf Bey'in derdi nedir? Aradaki anlaşmazlık basit sebeplere veya Lozan'dan çekilen bir kaç telgrafa bağlanabilir mi? Rauf Bey'in hendikabı kırkambar gibi içine her olumsuz düşüncenin depolandığı muhafazakar havuzun, etno -kültürel duyarlıklar dışında ne olabilir?. Diktatörlük paranoyası yoksa

1121 Bkz. Cemil Koçak, Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler, s. 27, İletişim Yayınları İstanbul 2011

Levent Şahverdi Arşivi

geçti mi? Mustafa Kemal ile yoldaşlık serüveni başından sonuna kadar izlendiğinde, iyi - kötü günlerin yoldaşlığı, tatmin olmamış arzuların gerisindeki mesafeli desteğin pişmanlıklarını yansıtır. Kurucu siyasetin olağan ve reel mecrasına uyum sağlayamadığı, gönül rahatlığıyla içi ısınmadığı için Mustafa Kemal'e huzursuz ve tatminsiz şekilde veda etmek zorunda kalmıştır. İşin hakikati de gerçeği de budur..[1122]

1122 Rauf Bey'in takipçisi etno-kültürel diaspora grubu Mustafa Kemal ismi ve cumhuriyet bilincine aynı mesafeyi günümüzde de sürdürmekte...

Levent Şahverdi Arşivi

14

Hesaplaşma ve yol ayrımı

1. İlk adım Paşalar komplosu

Daha önce gördüğümüz 22 Kasım 1923 tarihli grup toplantısıyla nekahat dönemine terkedilen Rauf Bey, fırka grubuna sessiz sedasız ve gönülsüz olarak gelip gidiyor, Mustafa Kemal de saltanatın arka bahçesinden kurtulmanın planlarını yapıyordu. Rauf Bey'in olan biten hazırlıkları geriden izlediğini, en azından bütçe müzakerelerini takip ettiğini bilmemiz gerekir. Nihayet beklenen vakit gelmişti. 3 Mart 1924 tarihli üç kanunla Cumhuriyet ilanından daha büyük inkılap hamleleri Meclise sunulmuştu:

(1) 429 Sayılı Şeriye ve Evkaf Vekaletinin Lağvına Dair Kanun.
(2) 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu.
(3) 431 Sayılı Hilafetin İlgası ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun...

Yeni devletin kimlik ve ideolojisini belirleyen bu kanunlar, Rauf Bey'in mayasını bozmuş, titrediği Hilafet kurumu tarihe karışmıştı. Bu yasalara Cumhuriyet ilanı gibi tepki koyamaması, konuşamaması, bir demeç bile verememesi Rauf Bey'in duyarsızlığını değil, çaresizliğini gösterir. Mustafa Kemal güçlendikçe açık siyaset güdecek, devrim kanunlarını devreye sokacaktır. Rauf Bey'in politika beraberliği yaptığı ikinci grup siyaset dışı kalmış, Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordu müfettişliği ile Ankara'dan ayrılmış, Refet Paşa ve Dr. Adnan İstanbul'da görevli bulunuyordu. Rauf Bey'in mesai arkadaşı

Levent Şahverdi Arşivi

İsmail Canbulat gibi beş on kişiye inmişti. Kerhen de olsa saltanatın kaldırılmasını istemişti ama, Hilafetin kaldırılmasına rıza gösterdiği söylenemezdi. Ancak hilafeti açıktan açığa savunmak, devrimlere karşı çıkmak kolay değlildi.

Rauf Bey nekahet döneminde Halk Fırkasından kopmuş sayılabilirdi. İkinci dönemin ilk toplantı yılı boyunca, devletin başına geçmiş türedileri izlerken kopuş gerekçeleri gittikçe artıyordu. Bunun için bahane aranırken, Muğla Mebusu Esat Efendi'nin *"mübadele gensorusu"* (27 Ekim 1924) ve Müfettiş Paşalar üzerinden eyleme dönüşen Paşalar Komplosu kopuşa fırsat yaratacaktır.

Lozan' görüşmeleri ve Meclis açılışına raslaması nedeniyle Büyük Zafer için ilk kutlama töreni yapılamamıştı. 30 Ağustos 1924'e raslayan ikinci kutlamaya hükümet büyük önem veriyordu. Gâzi Paşa dahil tüm devlet erkanı Dumlupınar'da yapılan törene katılacak, Meçhul Asker Abidesi'nin de temeli atılacaktı. Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gönülsüz de olsa Ordu müfettişi olarak törene katıldılar. Törende Rauf Bey yoktu. Paşalar tören sonrasında İzmir'e geçerek 9 Eylül İzmir'in kurtuluş gününde bulundular. [1123] Kutlama töreninden sonra üç arkadaş Rauf Bey'in annesinin evinde buluştular.[1124] Rauf Bey temmuz ortasında Avrupa'dan dönen İttihatçı Rahmi Bey (Aslan) ile de görüşmüştü. Ali Fuat Paşa'ya göre, bu üçlü buluşmada bazı konularda görüş birliğine vardılar:

(1) Gerek Rauf Bey nezdinde, gerek Paşalar aleyhinde hükümet gizliden gizliye hafiyelik yaptırıyordu;

(2) Özel mektupları açılıyor, Paşaların Genelkurmaya verdiği raporlar dikkate alınmıyordu.

(3) Mustafa Kemal tüm işlerini kolordu komutanlarına yaptırıyor, müfettiş paşaların şeref ve haysiyetleriyle oynanıyordu.

(4) O halde bütün arkadaşlar Mecliste toplanırsa kısmen olsun bu fenalıkların önüne geçilebilirdi.[1125]

1123 Törenin muhalif cenahtan görünüşü için Karabekir cildine bakınız.

1124 Rauf Bey İzmir'de bulunduğu halde Dumlupınar'da yapılan zafer kutlamalarına katılmamıştır. Davet edilip edilmediği bilinmiyor ama, küskünlüğünün devam ettiği açık...

1125 Nutuk'a Cevaplar, c. 12 / s. 3971; A.F. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, s. 494. Rauf Bey anılarında, İzmir'de yapılan bu toplantıya değinmediği gibi Paşaların istifası arkasındaki stratejiye de hiç değinmez.

Levent Şahverdi Arşivi

Nutuk'un Paşalar komplosu dediği istifa eylemi bu İzmir toplantısında kararlaştırılır. Fakat eylem sadece bir istifa eylemine benzemiyordu. Karabekir İzmir'den İstanbul'a geçmiş, Ali Fuat Paşa da bir buçuk ay hava değişimi almıştı. Üç arkadaş İstanbul'a gelerek Rauf Bey'in evinde tekrar buluştular; İzmir'de alınan kararı gözden geçirdiler. Varılan kararın can alıcı noktası şuydu; *"Cumhuriyetin bir şahıs veya zümreye alet olmasını önlemek, bunun için Mecliste mücadele etmekti."*[1126] Karabekir İstanbul'da işlerini bitirerek 11 Ekim 1924'de Ankara'ya döndü. Doğruca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı ziyaretle geciken terfi meselesini açtı. Garp cephesinde herkes iki rütbe aldığı, terfi süresi de dolduğu halde, haksızlık giderilmiyordu. Kars harekatı ardından ferik rütbesi verildiğine göre, 1. Ferik rütbesi bekliyordu. Aynı günlerde Doğuda Nasturi isyanı patlak vermiş, İngiltere ile savaş durumu belirmişti. Karabekir Paşa İzmir'de varılıp İstanbul'da teyid edilen kararı uygulamaya geçirdi, 26 Ekim tarihli istifası elindeydi:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine

Bir senelik Ordu Müfettişliğim zamanında, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların ve gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve endişem çok büyüktür. Üzerime düşen görevimi, mebus olarak daha bir vicdan rahatlığı ile yapacağıma inandığım için, Ordu Müfettişliğinden istifa ettiğimi arzederim Efendim. Milli Müdafaa Vekaletine de arzolunmuştur. [1127]

26 Ekim 1924'te Fevzi Paşa'nın makamına gelen Karabekir, Ordu Müfettişliğinden istifasını vererek, satrancın ilk hamlesini yaptı. Bir senedir gizliden gizliye yaşanan gerilim su yüzüne vurmuş oluyordu. Hamlenin Çankaya'da oturan Şah'a yönelik olduğu açıktı. Karabekir'in ardından, 30 Ekim günü de Konya'dan gelen 2. Ordu Müfettişi

1126 Ali Fuat Paşa Rauf Bey'in İstanbul'daki evine akrabası ve İttihatçıların ünlü İzmir Valisi Rahmi Bey ile beraber gittiğini yazar. İsmail Canbulat da oradadır. Zürcher, bu toplantılarda alınan kararın aynı zamanda yeni bir fırka kurma kararı olduğunu yazmıştır. Zaten başkası da olamazdı. *Bkz. Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s. 65*

1127 Mustafa Kemal, Nutuk, s. 633 3. Baskı Temel Yayınları 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

Ali Fuat Paşa da istifasını verdi. Ali Fuat Paşa'nın hamlesi de görülünce Mustafa Kemal eylemin adını *Paşalar komplosu* koydu. [1128] Nutuk'a göre bu istifalar bireysel değil birbiriyle bağlantılı toplu ve planlı bir eylemdi. Arkasında Rauf Bey'in bulunduğu eylem üzerine ilk tepki hiç umulmayan yerden, Çankaya'dan gelecektir.

Bu iki istifa teamüllere uymuyordu; arkasındaki saikleri değerlendiren Mustafa Kemal eylemi kendi otoritesine kafa tutma diye yorumladı. Zaten muhaliflerin parti kuracağı dedikoduları dolaşıyordu. Mebusluktan ayrıldığını Meclise bildiren, ancak meclis tatilde olduğu için işleme konulmayan Refet Paşa'nın istifası da Rauf Bey tarafından geri aldırılmıştı. Olayı, *"boşa çıkarılmış komplo"* diye niteleyen Mustafa Kemal'in müdahelesi beklenmeyen sertlikte oldu:

"... Bir komplo karşısında bulunduğumuzu anlamakta bir saniye bile tereddüt etmedim. Görünen durum şuydu: Rauf Bey hükûmet başkanlığından çekildiğinden beri Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa arasında bir tertip ve bunun için ordunun ele alınması düşünülmüştür. Karabekir 1. Ordu Müfettişliğine gittikten sonra, politikadan hoşlanmadığını ileri süren Ali Fuat Paşa da rütbesi yükseltilerek 2. Ordu Müfettişliğine gitmiştir. 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile bölgedeki Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa'nın da tertibe katılacağı hesaplanmıştır. Bir sene ordular üzerinde çalışıp kendi lehlerine kazandıklarını sandılar; Cumhuriyetin ilânı ve hilafetin kaldırılması, tertipçileri birbirine yaklaştırdı. Harekete politika yolundan geçmek için uygun zaman ve fırsat bekliyorlardı. Siyasî alanda ve orduda hazırlıkları yeterli gördüler. Rauf Bey ve benzerleri, Meclisin tatil dönemine rastlayan aylarda, İkinci Grup vasıtasıyla milleti kışkırtmak için çalıştılar. İstanbul'da Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve Son Telgraf ve Adana'da Abdülkadir Kemalî Bey'in Toksöz gazeteleriyle anlaştılar. Bu gazetelerle aleyhimizde fikir kargaşası yarattılar. Hakkari bölgesinde, Nasturi ayaklanması ile uğraştığımız sırada, İngiltere de bir ültimatom vermişti..." [1129]

Komplo algısı ve isabet derecesi ne kadar haklıdır bilinmez, fakat muhalifleri yakından izleyen Mustafa Kemal hükümet aleyhine darbe kokusu almıştır. Gerçi darbe hazırlığıyla ilgili ikna edici kanıtlar sunmamıştır. O zaman da sonradan da bunu doğrulayacak bir veri ortaya

1128 Ali Fuat Paşa Müfettişliğe çıkarken terfisi yükseltildiği bu konuda şikayeti olmamalıydı. Bkz. Nutuk, s. 634 3. Baskı Temel Yayınları 2006.

1129 Bkz. Nutuk, Temel, s. 640. Temel Yayınları 2006

Levent Şahverdi Arşivi

çıkmamıştır, ancak satrancın filleri ve vezirleri derhal harekete geçirilir. Mustafa Kemal açısından Karabekir ile Ali Fuat Paşa istifa etmiyor, kendine meydan okuyorlardı. [1130]

İstifaların verildiği gün Mecliste Menteşe Mebusu Esat Efendinin *Mübadiller önergesi* görüşülüyordu. Muhalifler, Cumhuriyet ve hilafet sonrasının birikmiş öfkelerini bu önerge vesilesiyle hesaplaşmaya dönüştürüp İsmet Paşa hükümetini silkelemek istiyorlardı.[1131]

2. Çankaya harekete geçiyor

Reisicumhurluk konumu gereği tarafsız kalması gereken Mustafa Kemal'in tam cepheden kavgaya girmesi, beklenir durum değildir. Verilen istifaları kendi otoritesine itaatsizlik saymış; Ali Fuat Paşa'nın davetine gelmeyişini de kanıt göstermiştir. Oyunun arkasına ordu üzerinden harekete geçme ihtimali yerleştirilince çaresi de operasyon olacaktı. Mustafa Kemal ilk olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın mebusluktan istifasını Meclise bildirmesini istedi. Fevzi Paşa isteği yerine getirdi. Bunun ardından ordu ve kolordu kumandanlarına çektiği telgrafla istifaları istendi.[1132]

30/31 Ekim sabahına kadar, 1. Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa (İzmir), 2. Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa (Balıkesir), 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa (Pangaltı), 5. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa (Adana) cevaplarında, Mustafa Kemal'in teklifine uydular. Sadece Diyarbakır'daki 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile 7. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar istifa etmediler.[1133]

1130 Karabekir Paşa'nın notlarına bakılırsa Kolordu komutanları Müfettişlerden ziyade Mustafa Kemal'e sadık kişilerdir. Karabekir'in Nutuk'taki suçlamaları gördüğü halde, anılarında bunlara sessiz kalması dikkat çekicidir. Ali Fuat Paşa ise Siyasi Hatıralar'ında komplo iddiasını kabul etmez, o da olaya sessiz kalmayı tercih eder.

1131 "... Atatürk'ün arkadaşları zaferden sonra Türkiye'nin çok partili demokrasi olacağını sandılar. İkincisi ruhsal açıdan saltanatın/hilafetin kaldırılmasını İslami geçmişle sert kopuşu kabul etmeye isteksiz idiler. Milli Mücadelede önemli rol oynadıklarını düşünen ve kişisel hakimiyet kurulmasından endişe eden arkadaşları arasında kaçınılmaz bir rekabet vardı. Ancak rekabetin İslami muhafazakarlıktan mı, siyasi liberalizmden mi, kişisel hırstan mı etkilendiğini söylemek olanaksızdır." *Bkz. William Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, çev. Ahmet Fethi, s. 68, Hil Yayın 1996.*

1132 Hatırlanmak gerekir ki ordu ve kolordu kumandanları aynı zamanda mebus seçiliyor, üzerinde olan iki görevden birini tercih ediyordu.

1133 Telgraf metinleri için Bkz. Nutuk s. 637–639 Temel 2006

Levent Şahverdi Arşivi

Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar mebusluğu tercih edince, askerî görevlerine son verildiler. Operasyon bununla kalmadı, Milli Müdafaa Vekaleti Karabekir ve Ali Fuat Paşaların, devir–teslim yapmadan meclise giremiyeceklerini bildirdi ve meclisten çıkarıldılar. Kısacası Karabekir ve Ali Fuat Paşalar gensoru görüşmelerine katılamadılar.[1134] Cumhuriyete yönelik tehdit algısı Nutuk'ta şöyle değerlendirilir:

"Ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için raporlar sunduğundan ve onlar dikkate alınmadığı için 'üzüntü ve ıztırabım büyüktür' diye söz eden Müfettiş Paşa, memleketin üçte birini kaplayan koskaca bir orduyu, keyfinin istediği anda, beş satırlık bir yazıyla başsız bırakmanın ne derece disiplin bozucu ve hafif bir davranış olduğunun farkında değil. Dikkate alınmadığını iddia ettiği raporları ve planlarıyla yapamadığı işi, mecliste yapmaya kalkışan Müfettiş Paşa, hiç de uygun olmayan bir zamanda, kötü bir anarşi örneği gösterdiğini anlamak istemiyor. (...) Ordunun yükselmesi için, görüş ve düşüncelerine değer verilmediğine gücenen kişi, devir ve teslimin kanuni bir görev olduğunu, ordunun disiplinini düşünerek bunu yapmaya mecbur olduğunu bilmez görünür. Üzerindeki askerî görevin sona erdiğini Meclise resmen bildirecek makamın, ona askerî görevi vermiş bulunan makam olması gerektiğini dikkate almıyor... Vatanı savunma görevini ve gizli vesikaları, devlet onun şahsına mı teslim etmiştir ki, Müfettiş Paşa, yeni kumandana göstermeden, istediğine terk ve teslim etmektedir?"[1135]

Paşalar eyleminin sonucuna bakılırsa, Mustafa Kemal en azından eylemi boşa çıkarmış, kumandanların iki görevi birarada yapma uygulamasına son verilmiştir. İsmet Paşa'nın mübadillerle ilgili normal önergeyi Gensoruya çevirmesi de, ortamı siyasal hesaplaşmaya dönüştürmüştür. Fırka şahinleri Rauf Bey'in saltanat ve hilafetçiliğini ikide birde yüzüne vurarak, nerdeyse istifaya zorlamıştır. Gensoru sonucunu Gümüşhane mebusu Zeki Bey şöyle eğerlendirir: *"Sanki mebuslar hükümeti değil, hükümet mebusları hesaba çekti.."*

1134 Karabekir Paşa'nın gensoru görüşmelerine katılmadığı kendisi için belki hayırlı olmuştur. Hiç olmazsa Topçu İhsan'ın Refet Paşa'ya verdiği cevabı duymamış oldu. Topçu İhsan şöyle haykırıyordu: "Bu memlekette seksen bin Refet Paşa, yüz bin Kazım Karabekir vardır!"

1135 Bkz. Gâzi Mustafa Kemal, Nutuk s. 641, Temel 2006

Levent Şahverdi Arşivi

3. Bir gensorunun anatomisi

Lozan Antlaşmasında Yunanistan'daki Türkler ile Anadolu Rumlarının mübadelesine dair bir protokol imzalanmıştı. 30 Ocak 1923 tarihli bu protokolun amacı, orada kalan Türkleri Balkan felaketine benzer katliamlardan kurtarmaktı. Yunanistan'ın Batı Trakya dışında yaşayan Türkler Anadolu'ya, Anadolu Rumları da Yunanistan'a gidecekti. [1136] Bu karşılıklı göçürme ve yerleştirmenin literatürdeki adı *"mübadele"*-dir. 1924 yılının yaz bahar ayları Ege'nin iki tarafında tarihin kaydettiği büyük bir sosyal faciayı yaşayacaktır. İstanbul, İzmir ve Samsun limanlarına indirilen mübadiller, Yunanistan'a gidecek Rumların yerine iskan edilecekti. Yeni kurulan *Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti* iyi organizasyon yapamadığı için mağduriyet ve haksızlıklar yaşanmıştı.[1137]

Esat Efendi'nin bu faciayı gündeme getiren önergesi 20 Ekim 1340 (1924) tarihli celsede okundu: "... *Yunanistan'dan ne kadar mübadil ve muhacir geldiğini, ne kadarının nerelere iskan edildiğini (6/14)*" soruyordu. Önerge 27 Ekim 1924 günü görüşülmeye başlandı. Riyaset kürsüsünde Ali Fethi Bey vardı. İlk sözü alan Mübadele, İmar ve İskan Vekili Bursa Mebusu Refet Bey'in verdiği bilgiye göre, Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki bir milyondan fazla Rum Yunanistan'a gönderilmiş; Serfiçe, Koçana, Yanya ve Karaferye'den 400.000'e yakın muhacir de Selanik yoluyla getirilmişti. Anadolu sahillerine taşınan "mübadiller" Samsun, İzmir, Karesi, Bursa, İstanbul, İzmit, Antalya, Konya, Adana, Kastamonu ve Sivas illerine dağıtılmış; nakil sırasında 3.819 kişi ölmüştü.[1138]

Mübadele ve İskan Vekilini dinleyen Esad Efendi, "*inanana bin cevap... bu cevaplara ancak gülünür*" diye itiraz ederek önergesinin gensoruya (istizah) çevrilmesini istedi. Teklifi kabul edilince görüşmelere 30 Ekim 1924 Perşembe günü başlandı. Tekrar söz alan Esat Efendi

1136 Üç yıllık Yunan işgali sırasında Rumların Ege bölgesinde Müslüman ahaliye uyguladığı zulüm, ırza geçme ve ihanet eylemleri iki halkı birarada yaşayamaz hale getirmişti. Türk Taarruzu üzerine Egede ve Trakya'daki Rumların çoğu Yunan ordusuyla birlikte kaçmışlardı. Geride kalanların Müslüman ahalinin intikam hislerine uğrayabilirdi. İki taraftan 1.5 milyon insanın yaşadığı felaket için bkz: Ayşen Gür, Onlar Buralı, Biz de Oralıydık, NTV Tarih, Sayı. 36, Ocak 2012

1137 Mübadele hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Arı, Büyük Mübadele(1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1995

1138 Görüşmeler hakkında Bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, . D: II, İ: 2, c. 9–10

Levent Şahverdi Arşivi

iskan sırasında gördüğü tabloları, gözü yaşlı anlatırken herkesin ağzını yüreğine getirdi.[1139] Kürsüye gelen Rıza Nur, konunun Lozan'da ortaya çıkış nedenlerini anlattı. Ona göre protokolun amacı, orada kalan Türkleri Balkan Harbinde görülen katliamlardan kurtarmaktı. İstiklal Harbinde Ege bölgesinde müslüman ahaliye Yunan askerinin ırz tecavüzleri, yakıp yıkmaları işbirlikçi Türkler ve Rumlar eliyle yapılmıştı. Bu yaşananlardan sonra iki halkın birarada yaşaması imkansız hale gelmişti. Batı Trakya dışında kalan Türkler Anadolu'ya, Anadolu Rumları Yunanistan'a gönderilecekti.[1140]

Esad Efendinin kendisi de Balkan Harbinde herşeyini bırakarak Gümülcine'den gelen bir muhacirdi. Oradaki medrese tahsili ilmiye rütbesi ile taltif edilerek Aydın'a yerleştirilmiş; Aydın'ın işgalinde, *"kitabını koynuna silahını boynuna"* takarak Kuvayı Milliyeci olmuştu. Rumeli göçmenlerinin acı sefaletini ağlaya ağlaya kürsüde anlatışı herkesi üzüntüye boğdu. Verilen bilgilerden tatmin olmadığını bildirince, önergesi gensoruya (istizah) çevrildi. Görüşmelerine de 30 Ekim 1924 Perşembe günü başlandı.[1141]

Muhaliflerin konuyu hükümet aleyhine gösteriye dönüştüreceğini anlayan İsmet Paşa 5 Kasım 1924 Çarşamba günü kürsüye geldi; *"Ben güzel taktiği (tahtie) severim, madem öyle isteniyor, tüm icraatımız masaya yatırılsın, ne söylenecekse herkes söylesin, gizli şey kalmasın"* diyerek, önergeyi hükümet adına göğüsledi. Savunma sadece, Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Beye bırakılmayacak, karşı taarruzla güvenoyuna dönüştürülecekti.[1142] İsmet Paşa'nın önerisi üzerine soru önergesi gensoruya çevrildi. Güvensizlik çıkarsa hükümet çekilecekti.

1139 Menteşe (Muğla) Mebusu Esat Efendi'nin (1862–1957) kendisi de Balkan Harbinde herşeyini Gümülcine'de bırakarak İstanbul'a sığınmış bir mülteci idi. Oradaki medrese tahsili hükümet tarafından ilmiye rütbesi sayılarak taltif edilmiş ve Aydın Sultanisine muallim atanmıştı. Yunanlıların Aydın'ı işgali üzerine gönüllü ve gençlerden oluşan müfrezesiyle mücadeleye girişti. Kitabını koynuna, silahını boynuna takarak dağa çıktı. Askere moral vermek üzere konuşmalar yaptı ve Milli Ordu Müftüsü ünvanı verildi. Esat Efendi İkinci dönemde Menteşe'den tekrar seçildi.

1140 Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar–Belgeler, Birinci Kitap, c. 1 s. 118–121. Mübadele konusunda arşiv belgelerine dayalı bir araştırma için Bkz. Salih Özcan, Milli Devlet Olma Sürecinde Mübadele, Konya 2010.

1141 TBMM. ZC. Devre: II, İçtima: 2, cilt 9–10.

1142 Bkz. Erik Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, s. 76

Levent Şahverdi Arşivi

6 Kasım 1924 Perşembe günü görüşmelere kaldığı yerden devam edildi. Tüm mesaisini buna ayıran TBMM, gece gaz lambaları yanana kadar oturum yapıyordu. Tunalı Hilmi, Feridun Fikri, Halis Turgut, Vehbi Efendi, Hamdullah Suphi, Rauf Bey, Refet Paşa gibi otuza yakın mebus konuştu. Eskişehir mebusu Arif Bey(Ayıcı), ziraat ve tohumluk konularını eleştirirken, "köylü efendilerin ikinci bir şikayeti de orman meselesi" deyince, Bozok mebusu Salih Bey *"Yahu bugün efendi dediğin köylülerin yirmi tanesine ayını baktırıyordun, kimi aldatıyorsun bu sözlerle!?"* diye müdahale etti. Arif Bey *"şimdi mebusum o zamanlar başkaydı"* deyince Ali Saip Bey, *"şimdi tövbe mi ettin"* dedi.[1143] Daha sonra Adliye Vekili Necati Bey, Maarif Vekili Vasıf Bey, Ziraat Vekili Şükrü Kaya, Dahiliye Vekili Recep Bey, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa eleştirileri cevapladılar.[1144]

4. Rauf Bey: Allah derim!

Görüşmelerinin en parlak hatibi Rauf Bey olacaktı. Kazım Paşa'dan (Özalp) sonra söz alan Rauf Bey, polemikten kaçınıp nezaketini terketmese de, en çok onun konuşması gerdi. Çünkü gerginliğin arkaplanında kendisi vardı: *"... Bendeniz şahsen İmar ve İskan Vekaletinin sual ve istizahını hükümete teşmil etmeyi muvafık bulmuyorsam da, İsmet Paşanın civanmert hareketini takdir etmemek elimden gelmez..."* diyerek ironik bir giriş yaptı. Rauf Bey elebaşı görüldüğü için, her sözünden anlam çıkarılıyor, her kelimesi diken gibi batıyordu. Hükümetin sıkıştığını zanneden Rauf Bey de gayet rahat konuşuyordu: "... Madem ki hatalar yapılmıştı, madem ki âti için tedrici tekamül veya

1143 Eskişehir Mebusu Arif Bey, Mustafa Kemal'in Müfettişlik karargahıyla Samsun'a çıkmıştı. Batı cephesinde Fırka kumandanı iken İnegöl ormalarında yakaladığı ayı yavrusunu büyüterek yanında gezdirmiş, bundan dolayı adı Ayıcı Arife çıkmıştı. Mustafa Kemal'den her türlü korumayı görmüş, ikinci dönemde itirazlara rağmen Eskişehir'den mebus seçtirilmişti. İsmet Paşa kini yüzünden muhalif cephede mevzilendi. İki sene sonraki (1926) İzmir Suikastinin merkezinde Şükrü Bey ile suikast planı yaptığı ve tetikçileri evinde sakladığı ortaya çıktı. O günler Ankara'sında otomobili olan tek mebustu. Suikast yargılamasında hizmetçisiyle yüzleştirildi, tetikçileri evinde ağırladığı anlaşıldı. Bir ihanet psikolojisi yaşıyordu. İdama mahkum oldu. Mustafa Kemal'e yazdığı af mektubu eline geçmemişti. Bkz. O.S.K., Atatürk'e Kurulan Pusu, Temel 2014.

1144 8 Kasım günü yapılan oylamada 19 muhalife karşı 148 oyla İsmat Paşa hükümeti güvenoyu aldı. Muhalif oy veren 19 mebus daha sonra TCF kurucusu olanlardır. İsimler için Bkz. TBMM. ZC. c. 10, s. 165 vd. TBMM Basımevi Ankara 1975

Levent Şahverdi Arşivi

kati tekamül istikametinde gidilecekti, o halde onların ıslah ve ikmali çareleri düşünülmeliydi. Gensoru o şekilde başlamıştır ki Meclis, bir kasıt karşısında bulunan hükümete hücum vaziyeti almıştır..."

Oturumdaki havadan memnun görünen Rauf Bey, durumu şöyle değerlendirdi: "... münekkidler hükümete hitap ederken kasten bir iş yapmışlar, ona hücum ediyorlar vaziyetinde görüyorum..." Halk Fırkasının psikolojik direncini Yunus Nadi, Topçu İhsan ve Mazhar Müfit'in konuşmalarında buluruz. Rauf Bey bir yıl önce bu kürsüde yaşanan *"Cumhuriyet kavgasının"* rövanşına alıyor, hükümeti sıkıştırdığını sanıyordu. Köy Kanunu, demiryolu siyaseti, Şekavet Kanunu, Ergani madenleri, İstanbul Belediyesi üzerinden çeşitli konularda eleştiriler getirdi. İktisat Vekilinden bir soru soracağım deyince gülüşmeler oldu; zira bu vekaletin adı değiştmiş *"Ticaret Vekaleti"* olmuştu. Rauf Bey'in bu sürçü lisanı, kaynayıp gitmedi. Zabıtlardan:[1145]

Mazhar Müfit (Denizli): Cumhuriyet değiştirdi İktisadı, daha Cumhuriyetin teşkilatından bile haberin yok...

Rauf Bey (İstanbul): Allah derim!.

Mazhar Müfit Bey (Denizli): Size daha çok Allah dedirteceğiz Rauf Beyefendi!...

Rauf Bey: (...) Rauf her zaman Allah der. Rauf'un tehditle, tedhişle kanaat-i vicdaniyesinin inhiraf edeceğini zannediyorlarsa çok rica ederim, tebdil-i kanaat etsinler...

Reis Bey: Çok rica ederim efendim...

Mazhar Müfit: Bendenize bakarak "Allah derim" dediler, efendim. Ben de cevap verdim (gürültüler).[1146]

Halk Fırkası nezdinde itibarını yitirmiş görünen Rauf Bey alaya alınıyor, defterden silinmiş görünüyordu. Konuşmanın bir yerinde: "... ***Şiarımız, mesleğimiz bila kayıt ve şart hakimiyet-i milliye esasıdır...***" deyince, şahinlerin nasırına basmış oldu. Yunus Nadi ve Ali Saip Bey ayağa kalkıp ***"Cumhuriyet!"*** diye bağırdılar. Rauf Bey'in cevabı gecikmedi: ***Hakimiyet-i milliyenin yegane tecelligahı Büyük Millet Meclisidir...*** Bu diyalog bir yıl önce yaşanan *yumurta-tavuk hikayesine* benziyordu. Aradan bir sene geçmesine rağmen Rauf Bey *"Cumhuri-*

1145 Rauf Bey'in konuşmasının tamamı için bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, D: 2 c. 10, 6.11.1340 (1924) tarihli içtima, s. 98 vd.

1146 bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, D: 2 c. 10, 6.11.1340 (1924) s. 100

Levent Şahverdi Arşivi

yet" kelimesini telaffuz edemiyor, meramını *millet hakimiyeti* kavramıyla ifade ediyordu....

Rauf Bey'den sonra Dahiliye Vekili Recep Bey (Peker) kürsüye geldi. O'na göre Meclis her zaman bir mektep ve fen akademisi gibi sessiz olamaz, müzakereler sırasında zaman zaman feveranlar görülebilirdi. Köy Kanunu niçin uygulanmadı, eşkiyalık niçin kaldırılmadı diye soran Rauf Bey'e verilen cevaptan anlıyoruz ki, Anadolu'nun dağları eşkiya ve çetelerden halen temizlenmiş değildi. Okuma yazma bilen adam bulunmadığı için 46.000 köyde, idari ve yargısal birçok hüküm içeren yeni Köy Kanunu uygulanmaya geçiriememişti.

Recep Bey'in İstanbul belediyesi hakkındaki sözlerine verdiği cevaptan anlıyoruz ki, Rauf Bey'in sinirini bozacak kadar polemik ustası ve çetin cevizdir: "... Huzurunuzda tekrar edeceğim, İstanbul kabuklu bir meyve gibidir. Taze bir ceviz düşününüz, onun acı renkli koyu ve fena bir kabuğu vardır. O ince yeşil kabuk (gışa / kışır) kalktıktan sonra içinden süt gibi mübarek bir meyve çıkar. İstanbul hakikatte o meyvenin içindeki hayat usaresi taşıyan sütlü meyvenin aslıdır. Fakat İstanbul'un açık, sert, hakikatle yan yana gelmeyen hırçın bir kabuğu var. O kabuğu gören millet aldanmasın. İstanbul ve Anadolu yekpare bir vatandır. O acı kabuk zamanla kuruyacak, temiz meyve hakikat gibi ortaya çıkacaktır..."[1147]

Recep Bey Anadolu insanından kopuk Bizantinist ve kozmopolit kafalara taş atıyordu. Konuşmanın özünden ziyade kabuk (kışır) benzetmesinden alınan Rauf Bey, ***"ben de kabuk muyum?"*** diye Recep Bey'e laf attı. İstanbul'da hasta yatarken ziyaretine gelmediğine göre, Recep Bey'in kastettiği Rauf Bey değildi. Cevap vermekte de acizlik gösteremezdi: ***"... Ama millet kürsüsüne çıkan kişi ya lehte ya aleyhte konuşur, aleyhte ise açıkça hükümetin düşmesini ister. Aksi halde Rauf Bey'in hedefsiz atışları 'malayani' sözlerden ibaret kalırdı, vaziyetin tarifi de bundan ibaretti..."***

5. Rauf Bey ne kadar cumhuriyetçi?

Başvekil İsmet Paşa evinde hasta yattığı için, onun yükünü Recep Peker omuzlamıştı. Sözünü Rauf Bey'in en hassas noktasına getirdi:

"... Sırası gelmişken bir noktaya daha temas edeyim; Rauf Bey buraya

1147 Recep Bey'in konuşmasının tamamı için bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, D: 2 c. 10, İçtima: 6.11.1340(1924) s. 110 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

*çıktılar, bir arkadaşın sorusu üzerine **'cumhuriyet'** kelimesini telaffuz edemediler... (...) Muhterem arkadaşlar, latife etmiyorum. Büyük bir inkılaptan çıktık, münevver bir istikbale gidiyoruz. Bütün ahkamı, bütün vuzuhu ile hedefe yürüyoruz. İçimizde bir mebus sıfatıyle bulunan ve bu kadar seneler de memleketi idare etmiş olan Rauf Beyefendi, sırası gelmiş ve arkadaşlar bir fırsat vermişken, neden bu küskünlük ki, bu mukaddes ismi telaffuz edemiyor? (...) Şayanı dikkattir bu zat, İstanbul'da kıyametleri kopardı ve biliyorsunuz, acele oldu, şöyle oldu böyle oldu diye elinden gelen her kuvveti sarfetti ve huzurunuza çıktığında bütün onlardan ricat ve yemin ederek dedi ki, **ben Cumhuriyetçiyim, ben milliyetçiyim.** (...) Beratı zimmet asıldır diyorlar. Halbuki bugün bu nazariyeyi gördükten sonra ben Kütahya Mebusu Recep, İstanbul Mebusu Rauf Bey'den şüphe ediyorum. Çıksınlar, bu kürsüden veya başka bir mahalden söylesinler ki, bir tereddüde mahal yoktur. Aksi takdirde Rauf Bey'in Cumhuriyete olan merbutiyetinden şüphem vardır ve bu şüphem devam edecektir. Hakikat budur..."*[1148]

Bu isnatlar karşısında Rauf Bey sessiz kalamazdı, tekrar kürsüye geldi. Gene zabıtlardan verelim:

Rauf Bey (İstanbul): Rauf Cumhuriyetçi midir, değil midir diye şüphe varmış. Sizin her tereddüt ettiğiniz zamanda ben tekrar yemin ve kasem etmeye mecbur muyum? (Mecbursun sesleri) Hayır efendiler! Kimsenin kimseden şüphe etmeye hakkı yoktur.

Ali Bey (Karahisarı sahip): ***Sen de o vakit bu topraklarda oturamazsın, ecdadının, babanın, dedenin geldiği yerlere gidersin. Bu topraklar bunu istiyor...***[1149]

Rauf Bey (Devamla): Efendiler! ... Benim Müdafaai Hukuk namzedi olarak halk fırkasına intisap etmek şartı ile aldığım vekalet dairesinde, tam manasıyle Cumhuriyetçi olduğumu söyledim. Daha fazla ifade edeyim. Gizli defterler, gizli fikirler sizde var, bizde yok...

Recep Bey (Kütahya): Siz kim, biz kim? Kabul edemeyiz, gazeteler yazdı, koridorlarda fiskoslar devam ediyor. Hakikat meydana çıksın...

1148 Bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, D: 2 c. 10, İçtima: 6.11.1340(1924) s. 111 vd.

1149 Afyon mebusu Ali Çetinkaya'nın koyu milliyetçi bu çıkışı Rauf Bey'e Kafkasya yolu gösteriyordu. Rauf Bey bu noktalara girmez; ancak Meclisteki milliyetçi düşüncenin zihin arkası onun muhalefetini etno-kültürel noktaya bağlamaktadır. Ali Bey iki sene sonra ortaya çıkacak İzmir suikastinde İstiklal Mahkemesi Reisi olarak Rauf Bey'i gıyabında on seneye mahkum edecektir. Rauf Bey'in Paris mektubunda düşman ilan ettiği Ali Bey işte bu Kel Ali'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Rauf Bey (Devamla): Şimdi efendiler Rauf Cumhuriyetçi midir? Rauf hakimiyet-i milliyenin bilâ kaydı şart tecelli ettiği bir vatan evladıdır ve Türkiyelidir. Fakat bu mesele üzerinde o vakit de muhalif kaldığımız bir nokta vardı. Rauf Cumhuriyetçidir, ama Cumhuriyet mi hakimiyet-i milliyenin tekamülüdür, yoksa hakimiyet-i milliye mi cumhuriyetin tekamülüdür? diye bir sual varit oluyor... Şimdi ise bila kayıt ve şart hakimiyet-i milliye esasına müstenit bir idareyi, demokrasi denilen halk idaresini tesis etmek için milletten vekalet aldık. Bir takım arkadaşlarımız milletin bu hakkını Meclisten alıp şu veya bu makama, Meclisi fesih ve kanunları red hakkını vermek istediler. İşte ben buna muhalifim... O malum fırka müzakeresinde[1150] beni asıl itham ettikleri nokta, saltanat-ı meşruteye taraftar, dediler. Ben o zaman ikna ettim ki, ben saltanat-ı meşruteye de taraftar değilim. Meşrutiyetin mümeyyiz vasfı nedir efendiler, milletin hakkından bir kısmını bir zata veya makama vermektir. Ben buna da taraftar değilim. Millet bilsin, cihan bilsin, bu kadar kavi millet hakimiyeti taraftarıyım ve düsturum budur... Efendiler benim için mevzubahs olacak, herşeyden evvel Türk milletidir, Türk vatanının muhafazasıdır ve bunun inkişafı, mahfuziyeti, îlâsı ve tamamiyeti için hakimiyet-i milliyenin hiç bir arızaya tabi olmayarak tecellisi taraftarıyım... (gürültüler?)

Rauf Bey (Devamla): "İzah ediyorum efendiler... Hergün şüpheyi mucip olarak susayım mı? İşte efendiler bu itibarla benim için halkın hakimiyetini bila kayıt ve şart istimal edecek bu cumhuriyetten başka hükümet şekli yoktur ve bir noktayı daha söylemek isterim. Bazılarınız Rauf halifecidir dediler. ***Efendiler! Değil halifeci ve sultancı olmak, bu makamın hukukunu almak istidadında olan herhangi bir makamın aleyhindeyim.*** İşte arkadaşlar layık olduğu veçhile izah edemedimse işaret buyurun tekrar izah edeyim..."

Bilindiği üzere Rauf Bey'in yumuşak karnı Cumhuriyet meselesidir. Gerçi bu konuda tam bir yıl önce sıkı bir sınavdan geçmiş, sonra nekahate terkedilmişti. Ancak konuşması içinde kaldırılmış olduğu halde hâlen "hilafet makamının mahfuz hukukundan" bahsediyordu. Rauf Bey'in samimi olmayıp bilinç kararmasından kurtulamadığın

1150 Burada kastedilen bir sene önce Cumhuriyetin ilanı sonrası 1923 kasım aynda Halk Fırkası grubunda yapılan tartışmadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya koymak için Dahiliye Vekili Recep Peker tekrar söz aldı. Tartışmanın en gergin en alevli noktası burasıydı:

"... Bendeniz hükümet namına söz istiyorum. Rauf Bey yine maksadı muğlak ve muallel olarak bıraktılar. Haklarıdır ifade ettiler. Ben de ehemmiyet verdiğim bir noktayı ifade edeceğim. Bir defa hakimiyet-i milliyenin tecellisine taraftar oldukları içindir ki, cumhuriyet ilanında Millet Meclisinin hakkı başka birisine veriliyor diye muhalefet ettim dediler. Bu mugalatadır. Çünkü efendiler; Teşkilatı Esasiye Kanunu yenidir. İtirazları ise ilan zamanından daha eskidir. Ben hakimiyet-i milliyenin kendilerinden daha eksik bir mikyasta olmaksızın taraftarı olduğumu iddia ederek mukabele ediyorum ki, veto hakkını ve esbabı mucibesini müzakere esnasında arz etmiştim. Veto hakkının yani kanunların ikinci defa müzakere edilmek üzere, millete gitmek üzere Reisicumhurun intihabı cedide ilan etmesi hakkının Reisicumhura verilmesinin taraftarı idim ve ona yine taraftarım ve aynı zamanda kendileri kadar Cumhuriyetçiyim... Fazla söylemiyorum. Bir nokta daha var. Buyurdular ki, ben İstanbul'da bu meseleye muhalefet ettiğim zaman Millet Meclisinin haklarının başkasına verilmesi mevzubahis idi, onun için muhalefet ettim dediler. Efendiler bu da tamamen mugalatadır. O zaman Teşkilatı Esasiye Kanunu mevzubahis değildi ve böyle bir hakkın kimseye verilmesi veya verilmemesi asla mevzubahis değildi. Veto ve fesih hakları malum olduğu üzere altı ay evvel mevzubahis oldu. Halbuki itirazları daha eski ve Cumhuriyetin ilanı zamanına aittir. Hakikatin bu noktasını tenvir etmek üzere kürsüye çıktım..."[1151]

Sekiz on gün süren görüşmelerin son üç gününde tartışma ideolojik kavgaya dönüşmüş; Esad Efendi verdiği önergeden pişman olmuştu. 8 Kasım 1924 Cumartesi günü oyunun son perdesi oynanacaktı. Feridun Fikri, görüşmenin meclis soruşturmasına (anket parlamenter) dönüştürülmesini istedi. Yunus Nadi, Refet Paşa, Abidin Bey, Mahmut Esat Bey (Bozkurt), Adliye Vekili Mustafa Necati, Maarif Vekili Vasıf, Ziraat Vekili Şükrü Kaya ve Rıza Nur konuştular.

Aynı zamanda Teşkilatı Esasiye Encümeni reisi olan Menteşe Mebusu Yunus Nadi, Halk Fırkasının şahinleri arasındaydı. O da Rauf Bey'e yüklendi. "... Şimdiye kadar hem nalına hem mıhına vuran Rauf Bey, yoktan bir vatan yaratan TBMM'ne ve Cumhuriyet

1151 Bkz. TBMM. Zabıt Ceridesi, D: 2 c. 10, İçtima: 6.11.1340 (1924) s. 113 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

meselesine halen gelemedi. Korkmayınız beyler, İsmet Paşa giderse başkaları yok mu sanıyorsunuz?.. Rauf Bey daha dün, "*değil halifenin sultanın bu makamın mahfuz hukukunu almak istidadında olan herhangi bir makamın aleyhindeyim, sakın kimse almasın, günün birinde belki lazım olur*" dememiş miydi? Cumhuriyet ilan edildiği, bütün makamlar Teşkilatı Esasiye'de belirlendiği halde, Rauf Bey'in hala milli hakimiyet ve cumhuriyet kıyaslaması yapması safsatadan ibaret değil midir?...

Yunus Nadi Bey de bir yıl önceki tartışmaya döndü: "... Rauf Bey güya bizden ayrılmak istemediler, fakat ben artık ondan ayrıldım, otursun yerinde yanıma gelmesin... Teşkilatı Esasiye'nin açık hükümlerini, cumhuriyeti beğenmeyen adamlar halen içimizdedir. Dikkat edecek, açık söyleyeceksiniz. Ve ben kendi hesabıma söylüyorum ki, öyle adamların kafası kesilir efendiler... (Bravo, alkışlar)..."

Yunus Nadi, sözünü Refet Paşa'dan da esirgemedi: :"... İstanbul'a gitmiş gizli görüşmeler yapıyor, ortaya bir "dörtler" bir "beşler" meselesi çıkarıyor. Bilmem ki, "*karanlık odada*"[1152] verilmiş sözler, edilmiş yeminler varmış, istifa edip orada toplanan arkadaşlarını iş başına getirecekmiş... Beyler dağ başında mı yaşıyoruz, böylesi laflar bir mebusun söyleyeceği şeyler midir? Demirci Efeyi getirip de hükümet mi kuracaksın be adam? İşte meclis burada..."

6. Milyon Refet Paşa, milyon Karabekir

Mudanya mütarekesi ardından özel temsilci olarak İstanbul'a gönderilen Refet Paşa'nın, Abdülmecid Efendi ile gizli yazışması öğrenilince defterden silinmişti. Paşalar müfettişlikten ayrılıp meclise dönme kararı alınca kendisi de istifasını vermiş, Rauf Bey geri aldırmıştı... Karanlık kutuyu andıran Refet Paşa kürsülere fazla çıkan biri değildi. Ankara'ya geldi geleli ağzından düzgün bir söz de çıkmış değildi. Konuşma sırası kendine geldi. Ancak o polemik için değil, Yunus Nadi'nin salvosunu savuşturmak için çıkmıştı. Sözünün başında Rauf

1152 Milli Mücadele yoldaşları arasında önemli hizmetleri geçtiği halde Refet Paşa meçhullerin dibine savrulmuş kişiliktir. Anıları da ortaya çıkmamıştır. O günlerde Akşam gazetesine verdiği demeçte, Amasya buluşmasını ve o günlere uzanan emeğini hatırlatarak, aynı arkadaşları biraraya getirmenin özlem ve nostaljisini yapmıştı. Haziran 1919'da beş kişi tarafından imzalanan Amasya Tamimi'nin hazırlandığı Karanlık Oda'yı hatırlatarak, güya o günlerdeki samimiyet ve beraberliğe özlem duyduğunu vurgulamak istemişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Beyle aynı fikri paylaştığını, söylediği her şeyin kendi düşüncesi olduğunu belirtince daha baştan kaybetmiş oldu...

Hükümete bir eleştiri getirmediğine göre, Refet Paşa da Rauf Bey gibi hilafetçi damgası yememek için kürsüye çıkmıştı: "... Efendiler vicdanınıza, insafınıza müracaat ederim, bir an bir dakika düşünün, acaba beni saltanatçı kabul edebilir misiniz?" diye sordu. Topçu İhsan, devamlı sözünü kesip her kelimeyi boğazına tıkıyordu. Rauf Bey taraftarlığı ve Abdülmecid Efendi'ye mektupları hışıma uğraması için yeterliydi. [1153] Şimdi sorgulanan eskilerin Refet Paşası değil, alafranga bıyıklı yeni Refet Paşa'ydı. Akşam gazetesine verdiği demeci yüzüne vuran öfkeli hatipleri yumuşatma niyetindeydi. Meclis dışında bir hükümet kurma anlamına gelen demeci kürsüden okununca: ***"Her şeyin fevkinde bir arkadaşlık vardır"*** diyerek duvara vuran öfkelerin insafına sığındı. Amasya günlerine uzanan fedakarlığını sayıp döktükçe, bu sefer de Cebelibereket (Osmaniye) Mebusu Topçu İhsan, ***"herşeyin fevkinde olan arkadaşlık değil vatandır"*** dedi. Mustafa Kemal yoldaşlığı ve Amasya günlerine sığınmak artık gına getirmişti. Topçu İhsan öfkenin son perdesindeydi:

– Bu memlekette seksen bin tane Refet Paşa, milyon tane Kazım Karabekir vardır!

Refet Paşa'nın saltanatçı ve hilafetçi değilim sözleri ikna edici olmadı; atılan laflardan sözünü tamamlayamadı. Yoldaşlar birbirini iyi tanırlardı. Söz darbesinin en ağırı Mazhar Müfit'ten geldi: ***"... Sen her zaman dönmüş, mahiyet değiştirmiş bir adamsın; sen sensin ama Refet Paşa kim?"*** Refet Paşa'nın bunaldığını tahmin edilebilir. Onu bu sıkıntıdan başkanın sesi kurtardı:

– Oturuma bir saat ara veriyorum arkadaşlar...

8 Kasım 1924 tarihli öğleden sonraki ikinci oturum kavganın son perdesidir. İlk sözü Saruhan Mebusu Abidin Bey aldı. Birkaç girizgah-

1153 Refet Paşa İstanbul'da iken Abdülmecid Efendiye, İstiklal Harbinin tarihi bir hatırası ve yadigarı olarak "Konya" isimli bir at hediye etmiş, Abdülmecid Efendi de teşekkür etmişti. Mektubu şöyle: *"... Cenab-ı Cebrail, Hazret-i Fahr-i Kainata (S.A.M.) tebliğ-i risalet eylediği gibi, zatı devletiniz de Halife Hazretlerine tebliği vekalette bulunmuş oldunuz. Bu vesileyle size Allah'ın gölgesi ve Peygamberimizin vekili Halife Hazretlerinin özel selamını ve hayır dualarını müjdelerim."* 7 Ocak 1923 Başyaver Şekip Hakkı. Refet Paşa ile Halifenin bu diyalogundan ancak hilafetin kaldırılmasından sonra haberdar olunmuştu.

Levent Şahverdi Arşivi

tan sonra, Maarif Vekili Vasıf Bey'e (Çınar) bir soru soracağım diyerek saldırıya geçti. İkisi de Manisa mebusuydu. Vasıf Bey'in salonda olmadığı söylenince daha rahatladı: *"Burdaysa işitsin, yoksa zabıtlardan okusun ona tam bir cumhuriyetçi gibi sual soracağım"* dedi. Muhalifler sakız gibi çiğnenen Cumhuriyet sözünden amiyane tabirle gıcık kapmaya başlamıştı. Alaycı sözler duvarlara çarpıyordu:

– Tam bir cumhuriyetçi gibi mi soracaksınız, Abidin Bey!

– Evet tam bir cumhuriyetçi gibi, hem de kanlı canlı cumhuriyetçi gibi soracağım!

İnsan yüreğinden kopan böylesi kindar ve öfkeli sözlere ancak ihtilal meclislerinde raslanabilir. Bu meclisin de Danton ve Robespiyer'leri eksik değildi. İnsan Cumhuriyetçi olabilir, kralcı ve padişahçı olabilir; ama *"kanlı ve canlı cumhuriyetçi"* nasıl olunurdu? Topçu İhsan, *"bunun aması yok mu?"* Abidin diye sorunca, Abidin Bey konuşma insicamını tamamen kaybetti... Onu zabıtlardan izleyenler bile, Abidin Bey'in ağzından çıkan husumet alevlerinin cumhuriyete bilendiğini farkediyordu! [1154]

Abidin Bey'den sonra düello bitmedi. İzmir Mebusu Mahmut Esat, Mustafa Necati, Maarif Vekili Vasıf, Maliye Vekili Abdülhalık, Şükrü Kaya ve Rıza Nur... Konuşmaların hepsini vermeye yerimiz müsait değil. Ama Mahmut Esat'ın konuşmasını vermeden geçemeyiz. Polemik

1154 Saruhan Mebusu Abidin Bey (1890–1926) Darülfuun Hukuk mezunudur. Babıali baskınında(1913) Yakup Cemil'in yanındaki militanlar arasındaydı. Biraz Avukatlık yaptı biraz Müdafaai Hukuk'ta göründü. İkinci dönemde Manisa Mebusu seçildi. Yavaş konuşur sesi uzağa gitmezdi. *"Kanlı–canlı cumhuriyetçi"* olduğunu söylemesi, muhaliflerin, hatta İttihat–Terakki'yi diriltmek isteyenlerin fedaisi olduğunu gösteriyordu. Muhalefeti sönmedi. Kanlı–canlı cumhuriyet kini kendini suikaste kadar sürükledi. İzmir Suikastinde Ziya Hurşit ve Sarı Efe Edip ile Gaffarzade otelinde rol paylaştığı ortaya çıktı (15 Haziran 1926)... Katillerin kaçmasını sağlayacaktı. İstanbul'daki *"katiller komitesinin"* kararlarını Ankara'daki Rauf Bey'e gizlice ulaştıran, bazılarının yurt dışına kaçmasını tebliğe aracı olan Abidin Bey'di... Suikastin dışında görünmek için Mahmut Şevket Paşa vapuruna atlayıp Sarı Efe Edip'le İzmir'den uzaklaştı. İstanbul'da tutuklandı. Yüzleştirmede, rolünü inkar edemedi, avukat olduğu halde kendini savunamadı. *"İstiklal Mahkemesi avukatların laf cambazlığına gelmez"* cümlesi onun için söylenmiştir. İdama mahkum oldu. Sehpası önünde sadece annesi hıçkırıyordu. O'nu yargılayanlar gensoru görüşmelerinin öfkeli cumhuriyetçileriydi. Abidin Bey'in konuşmasın için Bkz. TBMM. ZC. D: 2 İ: 2, c. 10, s. 98–113

Levent Şahverdi Arşivi

yapmaya değil Rauf Bey'in kafa karışıklığını gidermek için kürsüye geldiğini söyleyen Mahmut Esat, ülkeyi ileri götürecek başarının samimiyet ve açıklıktan geçtiğini ifadeyle şunları söyledi:

[...] Arkadaşlar, Adliye Vekili kanunları bir takım yeni şekillere koymuştur; fakat unutmayınız ki, içindeki kanunlar onüç asır evvel Bağdat çöllerinde yazılmış ve onüç asırdan beri Türkün mukadderatını idare eden kanunlardır hâlâ... (Bravo sesleri). [...] Bunların bir kısmı yüz senelik veyahut yüz on senelik Frenk kokmaktadır. Şu halde kanunlarımızın bir kısmı Arap bir kısmı Frenk kokmaktadır. Biliyoruz ki inkılâbımız memleketin muhtaç olduğu bütün noktalara parmağını basamamıştır. Bence büyük işler yapmıştır, beş asırlık bir tarihin alamayacağı vekayii beş senenin içine sokmuştur. Bunda şüphe yok. Bununla birlikte inkılâbın her noktasına parmak basmış değil, yalnız siyasi sistemlerini değiştirmiştir. Unutmamak lazım ki yüz seneden beri, Tanzimattan beri tanzim edile edile nihayet şu son şekli, şu güzel sistemi almıştır. Yüz sene sarfetmişizdir. Daha ne iktisadi sistemimize ne de ictimai sistemimize inkılâp parmağını basmamıştır.

[...] Dün Rauf Beyefendi bu kürsüde hakimiyet ve cumhuriyet meselesinde o noktaya iliştikleri için noktai nazarımı arzetmek isterim. Rauf Beyefendiye göre hakimiyet-i milliye cumhuriyetin tekamülüdür. Bendeniz bunu itiraf edeyim, esaslı surette anlayamadım. (Kimse anlayamadı sesleri) Hakimiyet-i milliye başka bir meseledir; cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet idaresi, istibdat gene başka bir meseledir. Efendiler bir kısmı eşkal-i hükümettir; diğerleri milletin idaresinin infaz ve tatbikidir. Bu dört şekil içinde muhtelif şekilde hakimiyeti milliyenin tatbik edildiğini görürüz. Hatta istibdatta bile bir parça vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla. Binaenaleyh bu iki şeyi karıştırmamak lazımdır. Hakimiyet-i milliye cumhuriyetin tekamülü demek değildir; çünkü hakimiyet-i milliye şekil değildir, meselenin ruh ve esasıdır. Ne biliyoruz ki ilim yarın daha ileri gitmeyecek, cumhuriyetten daha iyi bir şekil ortaya koymayacak!..[1155]

1155 Mahmut Esat /Bozkurt (1892–1943), henüz 32 yaşındaydı. İstanbul Hukukundan sonra İsviçre Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirip 'Osmanlı Kapitülasyonları' üzerine doktora yapmıştı. İzmir'in işgalini duyunca İsviçre'den memleketi Kuşadası'na geldi. Şükrü Saraçoğlu ile Kuva-yı Milliye çetelerine katıldı. İsviçre dağlarından Anadolu'ya koşarak silaha sarılan ilk hukuk doktoru. 28 yaşında ilk meclise seçildi. Rauf Bey kabinesinde İktisat, Fethi Bey ve İsmet Paşa kabinesinde Adliye Vekilliği yaptı. (22 Kasım 1924 – 25 Eylül 1930) Cumhuriyetin hukuk reformunu yapan, seçkinci tezleriyle *Atatürk İhti-*

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmut Esat Bey birikimli biriydi. Ona göre toplumları önderler harekete geçirir; Türk devrimi 1839 Tanzimatı, 1876 Kanun-ı Esasisi ve ikinci meşrutiyetten gelen yüz yıllık birikimin sonucuydu. 17 Şubat 1926 tarihli Medeni Kanun Cumhuriyetin en can alıcı devrimiydi, gerekçesi kendi kaleminden çıkmıştı:

"... Gelenek ve göreneklere kesin olarak bağlı kalma davası, insanlığı en iptidai durumundan bir adım dahi ileri götüremiyecek kadar tehlikeli bir nazariyedir. Hiç bir medeni millet, böyle bir inanç çevresinde kalmamış ve hayatın ihtiyaçlarına uygun hareket ederken, zaman zaman kendini bağlayan gelenek ve görenekleri yıkmakta tereddüt etmemiştir. Gerçekler karşısında babalar ve atalardan gelen inançlara her ne olursa olsun bağlı kalmak akıl ve zeka icabı değildir. Aslında devrimler bu konuda en etkin bir araç olarak kullanılmışlardır..."

8 Kasım görüşmeleri ardından güven oylamasına geçildi. 19 red oyuna karşı 148 oyla hükümet güven tazeledi. Red oyu verenlerden 11 mebus ertesi gün Halk Fırkasından istifa ettiler. Refet Paşa, Rauf, Adnan, Canbulat (İstanbul) Sabit (Erzincan), Halet, Rüştü Paşa, Ziyaeddin Efendi (Erzurum) Halis Turgut (Sivas), Feridun Fikri (Dersim), Faik Bey (Ordu). Rauf Bey'in istifa dilekçesi kısaydı:

"Perşembe günü cereyan eden müzakereye verilen şekil, şimdiye kadar velev haricen olsun muhafazasına çalıştığım birlik imkanını artık selbetti. Cumhuriyet idaresinin teyit ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere fırkadan ayrıldığımı arzederim."[1156]

İstifaların ertesi günü CHP fırka grubu durumu görüşmek üzere toplandı(10 Kasım 1924). Dahiliye Vekili Recep Bey sözü istifalara getirdi: Rauf Bey dilekçesinde, "şimdiye kadar velev *zahiren olsun*

lali isimli eserinde Kemalizm kavramını o kullanan odur. İslam motifli Gökalp Türkçülüğünden ziyade Yusuf Akçura'nın seküler milliyetçiliğinden etkilenir. Cumhuriyet eliti Lozan'da, İmparatorluğun sadece siyasi mirasıyla uğraşmayıp, kendilerini geleneğe borçlu hissetmedikleri hilafetle de vedalaştılar. Bozkurt–Lotus davasında (1926) Lahey Adalet Divanında Türkiye'yi haklı çıkaran Mahmut Esat, Adliye Vekilliğinden ayrılınca (1930) Üniversitelerde inkılap dersleri verdi. Gür saçlı sert bakışlı bu ülkücü öldüğünde kalemi elindeydi. Osmanlı kozmopolitizminden Türklüğe ihtida eden ülkücü diyebiliriz. Atatürk öldükten sonra toplanan CHP'nin 29 Aralık 1938 tarihli olağanüstü kurultayında Milli Şef ve Ebedi Şef kavramlarını öneren kişi de Mahmut Esat Bozkurt idi.

1156 Bkz. A.F. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, s. 509

Levent Şahverdi Arşivi

muhafaza ettiğim birliği artık muhafaza edemiyeceğim, kalbimin merbut olmadığı sizden ayrılarak cumhuriyeti teyit ve tevsik edeceğim" diyor. Rauf Bey bizimle yürürken aramızdaki vahdeti haricen muhafaza edilecek bir merasim gibi telakki etmişler ve bizden epey zamandan beri kalben ayrılmışlardır. Fırka kitabetine yazıyor ki, "*defterde ismim vardır o ismi siliniz.*" Yani benim sizinle rabıtam yalnız defterde kayıtlı ismim dolayısıyledir, bu bağlantı ile sizi aldattım, sizden göründüm fakat sizden ayrı düşündüm. Başka emeller taşıyan biriyim, defterinize yanlışlıkla geçen ismimi siliniz demektedir. Rauf Bey ve İsmail Canbulat bu kadar istihfafkar olmaya mezun değildir.[1157]

O günlerde Cumhuriyet isimli bir fırka kurulacağı söylentileri dolaşıyordu. Bunu önlemek için Recep Bey'in teklifiyle Halk Fırkasının ismine "*cumhuriyet*" kelimesi ilave edildi. Toplantıda bulunan Malatya Mebusu Reşit Ağa da söze karıştı: "*... Efendiler bunlar cumhuriyetçiyim, şöyleyim böyleyim diyerek istifa etmişlerse de kalpleri bunu söylememiştir. Çünkü bunlar iktidara geçmek için kavga ediyorlar (bravo sesleri). Eğer vekalete girselerdi bizimle beraber olacaklardı. Bundan müteessiren hiçbir vakit cumhuriyetçi değildirler. Hakikati hal bundan ibaret olup, bunların yaptıkları post kavgasından başkası değildir....*"[1158]

İstifaların zihinsel kodlarını Hamdullah Suphi okur: "... Gambetta bir nutkunda: Her yeni cumhuriyet, mazinin binbir feci mirasını omuzlarında taşıyan bir müessesedir, diyor. Cumhuriyet, maziye ait günahların, cinayetlerin, o kadar ağır bir yükünü taşır ki kendisi bir tesviye yapmak vazifesini deruhte ettiği için maziden gelen ağır yükler altında ezilecek gibi görünür. Cumhuriyetin ilk başlarda vaziyeti bu kadar fecidir. Fakat onun kurtarıcı bir kuvveti vardır. O kuvvet kendini doğuran fikre imandan gelir. Onu itham edenler haksız olduklarını bilahare anlamak zorunda kalırlar. Ve cumhuriyet elinde mefkurenin bayrağı bir daha yükselir... (...) Muarızlarımızda kafi derecede açıklık, samimiyet yoktur. Rauf Bey'in istifası rica ederim açık yazılmış mıdır? Senelerden beri muayyen bir gaye için çalışan bir kâlp adamı sıfatıyla çok defa deruni bir muhasebe yaptım ve kendi kendime dedim ki, acaba biz mi

1157 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, age. s. 602

1158 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, age. s. 596–98. Adıyaman/Besni doğumlu Reşit Ağa (Ağar) (1875–1935), toprak ağası eşraf kökenli olup birinci dönemde Malatya'dan seçilmişti. III, IV ve V. dönemlerde Antep'ten seçildi.

Levent Şahverdi Arşivi

yanılıyoruz? Onlar bizden daha yüksek, daha derin düşünen, hataları daha iyi gören, daha liyakatli vatanperverler midir? Acaba biz dalalete düşmüş insanlar mıyız? Yaptığım tahliller sonunda onların yanlış gördüklerine kanaat getirdim...[1159]

1159 Bkz. CHP Grup Toplantısı Tutanakları, age. s. 602

Levent Şahverdi Arşivi

15

Rauf Orbay İzmir suikastinin neresinde?

1. Kısa bir gezinti

Burada İzmir Suikastinin ayrıntısına girmeyecek, sadece Rauf Bey bağlamı üzerinden olaya dokunacağız. Suikastin arkaplanında komitecilik geleneği ve siyasi ihtirasların yol verdiği çok sayıdaki etken bulunduğu halde, konu daha ziyade Milli Mücadele paşaları nedeniyle aktüel hale gelmiştir. Olayın Rauf Bey bağlamını kavramak için kısa bir gezinti yapmamız gerekecektir. [1160]

Rauf Bey Mustafa Kemal'in ilk yoldaşlarından biri olmasına rağmen birbirinden kopmaları Lozan'ın imzalanması ardından başladı (4 Ağustos 1923). İstifasını vererek küskün şekilde Sivas'a gittiğinde seçimler oluyordu. Sivas'tan İzmir'e annesinin yanına geçmiş, Meclis'in açılışında bulunmamıştı (11 Ağustos 1923). İzmir'den Ankara'ya dönecek yerde İstanbul'a geçti. Küskünlüğü devam ediyordu. Cumhuriyetin ilanında muhalif paşalar ve Adıvar ile İstanbul'dalardı. Ankara'ya dönünce ağır bir cumhuriyet hesaplaşması ve bir yıllık nekahat dönemi geçirdi, gensoru görüşmeleri ardından zaten iğreti durduğu Halk Fırkasından ayrıldı(1924 Kasım). İttihatçıların desteği ve küskün arkadaşlarıyla Terakkiperver Fırkayı (TCF) kurdular. *Terakkiperver* kelimesi İttihat–Terakkiyi çağrıştırmak, *Cumhuriyet* de saltanatçı ithamını önlemek için *(Rıza Nur'un tavsiyesi de buymuş)* seçilmişti. Fırka

1160 Suikastin geniş arkaplanı için şu eserimize bakılmalıdır. Atatürk'e Kurulan Pusu/ İzmir Suikastinin İcyüzü, 4. Baskı 2012; Konunun Karabekir yönünden değerlendirilmesi için Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi, c. I Kazım Karabekir, Temel Yayınları 2010

Levent Şahverdi Arşivi

programının İttihatçılar arasında görüşüldüğü, kurucuların gizli ittifaktan haberli olmadığı, Kör Ali İhsan'ın ifadesinde geçiyordu. Karabekir şöhretinden yararlanılan sembol, Rauf Bey öfkeleri Terakkiperver Fırkaya yönlendiren organizatördü.[1161]

Terakkiperver Fırkanın Şeyh Sait ayaklanması ardından kapatılması ve devrimlerin başlaması üzerine birikmiş öfkeler suikast planını gündeme getirmişlerdi. İzmir suikastinin iddianamesinde iki noktadan hüküm kurulur. Birincisi; tertibin İttihatçı organizasyonu ve Ankara'daki ilk girişimin devamı olması, İttihatçılarla ittifak olmadan suikaste girişilemiyeceği inancıdır... İkinci nokta, bazı Terakkiperver mebusların Ankara planının içinde (Şükrü ve Arif Beyler), diğerlerinin de bundan haberli olmasıdır. Suikasti planlayanlar İzmit Mebusu Şükrü, Eskişehir Mebusu Ârif, Ziya Hurşid ve eski Ankara Valisi Abdülkadir idiler. Planlama Şükrü Bey'den, fedailik Ziya Hurşid'den... Ziya Hurşid, 1925 Aralık ayında Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u alarak Ankara'ya gelmiş; Meclis binası, Vekiller Heyeti toplantı salonu, Ankara Kulübü ve Çankaya yolunda keşifler yapmışlardı. Şükrü Bey içkili bir akşam sofrasında Erzincan Mebusu Sabit Bey'e ağzından kaçırmasa, suikast Ankara'da iken başarıya ulaşabilirdi.[1162] Sabit Bey, Şükrü Bey'in planını Rauf Bey'e söyleyince telaşa kapılır. Rauf Bey sabah erkenden Faik Bey'i uyandırarak kardeşi Ziya Hurşid'i bulup suikasti önlemesini ister. Faik Bey Ankara'da Ziya Hurşid ve Şükrü Bey'i Eskişehir Mebusu Arif'in köşkünde bularak suikasti engeller. [1163] Şükrü Bey Faik Bey'e, *"Mustafa Kemal ölürse sana ne birader!" diye çıkışır*. Şükrü ve Arif Beyler deşifre olunca, büyü bozulmuş, Ziya Hurşid ile tetikçiler İstanbul'a dönmüşlerdir.[1164]

1161 Rauf Bey bağlamında olarak bu kitabın bir eksiği Terakkiperver Fırka macerasının bulunmamasıdır. Bu geniş konu ayrıca incelenecektir.

1162 Rıza Nur Suikastin başarısız kalıp Ziya Hurşid'in şehit olmasına sebep olarak Şükrü Bey'in boşboğazlık yapmasını gösterir.

1163 Ne derece inandırıcıdır bilinmez, Rauf Bey bu olayın ertesi günü trenle İstanbul'a gittiğini söyler. Rauf Bey'in bu anlatımı için bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda bir İnsanımız, c. 5, s. 292–294

1164 İzmir Suikastinden altı ay önce Ankara'da yaşanan tertibin bu ilk safhası Erzincan Mebusu Sabit Bey ile Ordu Mebusu Faik Bey'in olayı anlatmasıyla ortaya çıkmıştır. Faik Bey bu olayı İzmir yargılamasında anlattığı gibi, sonradan Dünya gazetesinde de ifşa etmiştir. Şükrü ve Arif Beyler ile Ziya Hurşid'in Ankara macerasını, Rauf Bey ve diğer Terakkiperverlerin suikast karşısındaki tutumları

Levent Şahverdi Arşivi

2. Psikolojik ve ahlaki boyut

Rauf Bey'in suikast girişiminde göze çarpan ilk nokta, olayın psikolojik ve ahlâki boyutudur. Rauf Bey ve arkadaşları Ankara'daki girişimi öğrenince (1925), kendi aralarında görüşmüş, tertipçiler kendi arkadaşları olduğu için sessiz kalmışlardır. Ali Fuat Paşa'ya göre, "Sabit Bey'in intikal ettirdiği haber Şükrü Bey ve Ziya Hurşid'den tahkik edilmiş, olayı inkar etmeleri üzerine,'*şüpheli bir duyumdan*' öteye geçmeyen bu haber ciddiye alınmamıştır."[1165]

Ziya Hurşid Ankara fiyaskosu ardından plandan vazgeçmemiş, altı ay sonra İzmir Suikasti ortaya çıkmıştır. İzmir suikasti 16 Haziran 1926'da ortaya çıktığında Rauf Bey Türkiye'de değildi. Suikastten bir ay önce ***(12 Mayıs 1926) Meclisten 45 günlük izin alarak, tropik malarya tedavisi*** için Viyana yakınındaki Baad Gastein kaplıcasına gitmişti.[1166] Rauf Bey'in anılarını derleyen Cemal Kutay, Rauf Bey'in ağzından Suikast üzerine yanlış bir motif eklemiştir:"... *Bunun üzerine Meclis İkinci Reisi olan yakın arkadaşım Ali Fuat Paşa'ya*

için Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastinin İçyüzü, Temel Yayınları, 4. Baskı 2015

1165 "... Hükümete bildirmemiz cihetine gelince, bunu hadiseden şüphelenip bize anlatmış olan Sabit Bey'e bırakmıştık. Bizler neyi haber verecektik. Sabit Bey'in şüphelerini, Şükrü Bey ile Ziya Hurşid'in kati surette inkar etmelerini mi bildirecektik.?" Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Temel 2005, s. 615–617

1166 Rauf Bey'in Viyana'da olduğu gerçek iken, Keçiören'de İbrahim Süreyya'nın evinde iki gün saklanıp, ortalık yatışınca trenle kaçırıldığını yazanlar var. İbrahim Süreyya Yiğit'in anılarını yayınlayan oğlu Nuyan Yiğit, babası ile Rauf amcası arasındaki Çerkez dayanışması adına, babasını da suikastin mürettibi yapmıştır. Babası ile Mustafa Kemal'i tanıştırdığı Yenice kaymakamlığı hikayesi ve kendi ailesi dahil, yazdıkları kronoloji ve bilgi yanlışlarıyla dolu. *Bkz. Nuyan Yiğit, Atatürk'le 30 Yıl, İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.* Bu yanlış bilgileri gerçekmiş gibi hiç ilgisi olmayan bağlamlarda bir hanım yazar da kullanır: *"... Mustafa Kemal'in yakın dostu Süreyya Yiğit, Rauf Orbay'ı evinde saklamış, ardından Avrupa'ya kaçmasına yardımcı olmuştu..." Bkz.* İpek Çalışlar, Latife Hanım, s. 372, Doğan Kitap 2006; Doğrusu Rauf Bey'in anılarında olduğu halde, her iki yazar da bu yanlış bilgiyi uyarımıza rağmen düzeltmediler. Aynı yanlışı Taha Akyol da kullanır. Rauf Bey'e i "devlet adamlığı masumiyeti" ve Atatürk figürü üzerinden masumiyet karinesi ekler: *"... Bu tutuklama furyasında Rauf Bey'i kurtarıp yurtdışına çıkmasını sağlayan kişi, Atatürk'ün en yakın ekibinden İbrahim Süreyya Yiğit'tir. Yiğit soyadını Atatürk vermiştir. İzmit Mebusu İbrahim Süreyya, Rauf Bey'in masum olduğunu ve değerli bir devlet adamı olduğunu biliyordu..."* Bkz. Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, s. 491, Doğan Kitap, 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'dan ricada bulundum. Üç ay için izinli sayılmama delaletini istedim. Sıhhi vaziyetimi bilen aziz dostum en kısa zamanda bu dileğimi yerine getirdi. 14 Ağustos 1339 (1924) tarihli telgrafıyla üç aylık mezuniyetimin Meclis Genel Kurulunca kabul edildiğini bildirdi." [1167]

Suikast 1926' haziranında oluyor, Cemal Kutay 1924 yılında Rauf Bey'e izin aldırıp yurt dışına gönderiyor. Üstelik Ali Fuat Paşa da o tarihte Konya'da Ordu Müfettişi. Bu yanlış bilgi üzerinden sayfalarca kurgulama ve sulandırma yapılır. [1168] Halbuki Rauf Bey suikast ortaya çıktığında Dr. Adnan ve Halide Edip'le Viyana'dadır. Halide Edip *"Rauf Bey'in bu ani gelişinden rahatsız olduğunu"* belirtir. Dolayısıyle Rauf Bey tutuklama furyasına yakalanmadı; mahkemenin davetine uyup ifade vermeye de gelmedi. Diğer arkadaşları gibi karakter sınavından geçmedi. Ordu Mebusu Faik ve Erzincan Mebusu Sabit Beyler, Ankara'da yaşanan ilk gelişmeleri anlatınca, Rauf Bey de *şaibede* kalmış oldu. Mahkeme Rauf Bey'in durumunu *hastalık bahanesiyle yurt dışına uzaklaşma* olarak değerlendirdi. [1169]

3. Faik Günday'ın ifşaatı

İzmir Suikasti üzerine en açık bilgiyi Terakkiperver Fırkanın Ordu Mebusu Faik Bey vermiştir. Suikastin Ankara safhasını mahkemeye anlattığı gibi, anılarına da yazarak Rauf Bey'in İttihatçı şüreka ile kurduğu ilişkiyi açıklamıştır:

"... Yıllar sonra, mevsuk bir membadan şu hakikati öğrendim: Terakkiperver Fırkanın umumi heyeti ile idare heyeti ve parti grubu gibi uzuvlarından başka İstanbul'da daha yüksek bir heyet varmış. Bu da olsa olsa

1167 Bkz. Cemal Kutay, Yüzyılımızda bir İnsanımız, c. 5, s. 291

1168 Cemal Kutay'ın burada verdiği yanlış bilgi İzmir Suikasti sırasında değil Rauf Bey'in Başvekillikten istifa edip Sivas'a gittiği (4 Ağustos 1923 sonrası) günlere ait bilgidir.

1169 Bir önceki dipnotta iki kitaptaki yanlış bilgilere dikkati çekmiştik. Şimdi de *"tarihçiliği kendine doğuştan verilmiş bir hak"* gören, Yılmaz Öztuna'nın bir yanlışını görelim: *"... İstiklal Mahkemesi Rauf Bey'i 10 yıl ağır hapse mahkum etti. Ancak generaller, Rauf Bey'i, şüphesiz Atatürk'ün tasvibini alarak Türkiye'den kaçırdılar. 1933'te 10. yıl affına rağmen Rauf Bey'e 1935'e kadar dönme izni verilmedi..." Bkz. Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Portreler, s. 301, Ötüken 1998.* Baştan sona yanlış bu cümleyi Rauf Bey biyoğrafisine koymak için tarihçi olmak değil, cehl-i mürekkep geçinmek yeterlidir. Sadece bu cümlesini düzeltmek yetmiyor, diğer hurafelerini de görmek gerekiyor. Yılmaz Öztuna'nın *"Hanedanlar Tarihi"* kitabındaki fahiş hatalar için 80 sayfalık bir kitap yazılmıştır. bkz. *Ali Birinci, Müverrih-i Mâder-zâdın Fülannamesi, İstanbul 1994*

Levent Şahverdi Arşivi

İttihat ve Terakki topluluğundan başkası değildir. Böyle bir heyetin mevcudiyetinden benim ve birçok arkadaşımın o zaman haberimiz yoktu. Meğer, bu heyetin verdiği gizli karar ve talimata göre hareket edilirmiş..."[1170]

Aynı zamanda fedai Ziya Hurşid'in de ağabeyi olan Faik Bey, gazete ifşaatından yıllar sonra yazdığı anılarında, Rauf Bey için daha çarpıcı iddialarda bulunur:

"... Heyhat... seneler sonra Ali Fuat Paşa bana şu sözleri zaman zaman hikaye etmiş ve söylemişti: 'İstanbul'da Büyük Meclis kararını ***Saruhan Mebusu Âbidin***[1171] *vasıtasıyla paşalara ve Rauf Bey'e bildirmiştir. Bu kararda, şayet memlekette arkadaşlara karşı hükümet tecavüzî bir harekete geçerse bunların müdafaası için liderlerin ve paşaların yarısının şimdiden Avrupa'ya gitmeleri muvafık olur. Gidecekler hemen gitsinler...' Rauf, Dr. Adnan ve Rahmi Beylerin Avrupa'ya gitmeleri mutlaka bu kararın neticesidir. Bu kararın suikast hadisesiyle alakalı olduğundan şüphe edilemez. İstanbul'da* ***Büyük Meclis*** *kimlerden müteşekkildir; ne suretle kurulmuş tamamen meçhulümdür. Yalnız İttihat ve Terakki bakıyesi Cavid Bey ve arkadaşları olduğundan şüphem yoktur. Bütün çok kötü ve caniyane teşebbüs ve teşekküllerde Rauf'un parmağı olduğuna kuvvetle inanıyorum. Benim tekliflerimi kabul edip Fırkayı feshetselerdi ve suikast vak'asından hükümeti haberdar etselerdi, İzmir Suikasti faciası belki de vukuu bulmayacaktı..."*[1172]

Faik Bey'in verdiği bu bilgiler eğer iftira değilse, sadece Rauf Bey'i değil İttihatçıların akıldanesi Cavid Bey'i de töhmet altında bırakır. Terakkiperver Faik Bey, suikast davasından beraat etmiş; hayatının sonuna kadar da menkubi kalıp Karabekir köşkünün müdavimi olmuştur. Bu açık ithamlarına rağmen arkadaşları da onu dışlamadılar. Suikastin Ankara ayağında Rauf Bey ile yaşadıklarını mahkemeye anlatırken ve anılarını yazarken eskiden daha masumdur.[1173] Hatırat'ında raslanan

1170 Bkz. Süleyman Beyoğlu, Faik Bey'in Hatıraları, s. 461

1171 Saruhan Mebusu Abidin Bey, İzmir yargılamasında idam hükmü giyip asılanlar arasındadır.

1172 Ordu mebusu Faik Günday'ın eski yazı hatıratı Yüksek Lisans tezine konu olmuştur. Bkz: Süleyman Yatak(Beyoğlu), Faik Günday'ın Hayat ve Hatıratı, İ.Ü. Tarih Semineri Kütüphanesi, K. 309, İstanbul 1986, s. 74–75. Süleyman Yatak (Beyoğlu) Faik Günday'ın gazete ifşaatı dışındaki anıları bir kitapta toplanmıştır. Bkz. İki Devir Bir İnsan, Faik Günday'ın Hatıraları, Bengi,2011

1173 Faik Bey'in iddialarını daha sonra Karabekir bağlamında cevaplandıran F. Kandemir, Faik Bey'i *"arkadaşlarını töhmet altına sokan"* müfteri diye itham etmiştir. Geniş bilgi için Atatürk'e Kurulan Pusu kitabımıza bakılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıntılar ilk ifşaatına tam yansımadığı için yıllar sonra anılarını kaleme almıştır.

Faik Bey'in yıllar sonra Cebesoy'un tanıklığına dayandırdığı yukardaki bilgiye ihtiyatla yaklaşılsa bile Rauf Bey etrafındaki *"şaibeyi"* de ortadan kaldırmaz. Sanıklardan biri de, *"ben Avrupa'ya gidiyorum, siz ne yaparsanız yapın"* diye menzil dışına uzaklaştığını söylemiştir. Bu ifade, Rauf Bey'in *"suikast hazırlığını biliyor olmasını"* ve yurtdışına gidişini de bunun bahanesi olarak kuvvetlendirir.[1174]

İstiklal Mahkemesi, Londra elçiliğine tebligat gönderdiği halde bu davete Rauf Bey icabet etmedi. Yargılamaları yurt dışından izledi ve gıyabında 10 seneye mahkum edilince, Paris ve Londra'dan Meclis Başkanına gönderdiği mektuplarla kendini savundu. Rauf Bey'in bu mektupları abul edilmeli ki üslup harikası metinlerdir. Ateş püsküren bazı cümlelerini seçebiliriz: *"... işkence altında verilmiş ifadelere itibar edilmesine, dokunulmazlığının dikkate alınmamasına, Sabit Bey beraat ettirilirken kendinin mahkum edilmesine (...) Milletin haklarını gasbeden katiller topluluğu, şahsi hırslarını intikam hislerini tatmin için kullanan mütegallibe gürûhu"* gibi ağır ifadeler başta İstiklal Mahkemesi heyeti içindir. Bu ithamlara elbette "kuvve-i icraiyye gürûhunun" başındaki İsmet Paşa ve Mustafa Kemal de dahildir.[1175] Rauf Bey bu *"kâtiller ve câniler gürûhunu"* muhatap almadığı için mektubunu mahkemeye değil, *"boğulmuş fikir ve vicdânını"* bu cânilere teslim eden Meclis Başkanına yazmıştır. 12 Ekim 1926 tarihli mektubundan:

"... TBMM namına icra-yı kazâ eylediğini iddiadan hayâ etmeyen ve cürm-ü hıyanetkâraneye teşebbüsleri anından itibaren bizatihi vazifeden sâkıt ve gayrı meşru olarak İstiklal Mahkemesi namını kullanan kesânın (kimselerin) kanun dışı bir heyet-i bâgiye ve bu bâgiyelere müzâheret ve muâvenet eyliyen hükümet-i hâzıranın da şâki yataklarından mürekkep olduğu" (...) "Eğer fertlerin en kutsal fikir ve söz hürriyeti Anayasa teminatı altında bulunsaydı, gelmekte tereddüt etmezdim... Ancak üyeleri siyasi

1174 Rauf Bey bu bilgiyi Paris mektubunda reddetmiştir. Geniş bilgi için bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu/İzmir Suikastinin İçyüzü, 4. Baskı, Temel 2012

1175 Görülüyor ki Rauf Bey'in bütün köprüleri atacak şekilde Atatürk'e getirdiği suçlamalar, Nutuk'u okumadan önce yapılmıştır. Dolayısıyle Nutuk'ta Rauf Bey'e yöneltilen suçlamalar Mustafa Kemal'in cevabı sayılmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

hasmımız, bazıları da şahsi düşmanlarım olan zevâttan mürekkep mahkeme huzuruna çıkarak siyasi ihtiras ve şahsi garezlerini tatmin için kurulan tuzağa kendimi teslim etmeyi uygun bulmadım..."[1176]

Rauf Bey, *Heyet-i bâgiyeden* saydığı mahkeme huzurunda kendini bu cesaretle savunamazdı. Çapraz soruların tuzağına düşmedi, yüzleştirilip karakter sınavından geçirilmedi. Eğer ifade vermiş olsaydı, Ankara'da sabah erkenden yaşanan koşuşturmacayı ve herkesin duyduğu olayı neden Karabekir'e söylemediğini,[1177] neden sakladığını açıklamış olacaktı. Partinin lideri Karabekir bunu neden duymamıştı? Yani Rauf Bey, mahkeme karşısında dramatik sahneler yaşamadı, baskın görünmek için hücumu tercih etti. [1178] Özel hayatında centilmen davranışlar sergilediği bilinen Rauf Bey'in *eşkiya topluluğu* diye Ankara'ya meydan okumasını; *"siyasi mevtâ"* haline getirilip *"vatan haini mevkiine düşürülmesini"* ancak bu çerçevede anlayabiliriz. Bunlar Rauf Bey'in ruhunda birikmiş nefreti açıklamıyor. İnsan olarak Onun psikolojisi bize şu atasözünü hatırlatır: *Yumuşak huylu atın çiftesi sert olurmuş!..*

4. Bilinç düzeyinin analizi

Rauf Bey'in kimlik ve kişiliğinin derinliklerinde tepkiye dönüşen ve onu buralara sürükleyen *"seçilmiş travma"* daha önce değerlendirilmişti. Şimdi de bu analize yardımcı olacak bir rapor sunalım. Araştırmacı Hakan Özoğlu'nun aktardığı İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral L. Bristol'a ve suikast öncesine ait 26 Temmuz 1924 tarihli istihbarat raporu:

1176 Bkz. Rauf Bey'in anılan mektupları kitabın ekleri arasındadır. İddianameye göre Rauf Bey Ankara girişiminden haberdar olduğu halde sessiz kalıyordu. Sabit Bey'den duyunca telaşa kapılma nedeni ucunun kendine dokunacağıydı. İddianame için bkz. Atatürk'e Kurulan Pusu....

1177 Karabekir İzmir'de verdiği ifadede, Ankara'da yaşanan girişimi hiç duymadığını, kimsenin kendisine birşey söylemediğini, "eğer bunu iddia eden varsa erkekçe gelip yüzüme söylesin" demiştir. Girişimi Rauf Bey duyacak, diğerleri duyacak, Manisa Mebusu Abidin Bey İstanbul–Ankara arasında kuryelik yapacak, ama Karabekir duymayacak?!

1178 Karabekir Paşa İzmir'de verdiği ifadede, Ankara'da yaşanan ve gerçekleşmeyen girişimi hiç duymadığını, kimsenin kendisine birşey söylemediğini, "eğer bunu iddia eden varsa erkekçe gelip yüzüme söylesin" dediğini biliyoruz. Rauf Bey duyacak, diğerleri duyacak, Manisa Mebusu Abidin Bey İstanbul–Ankara arasında kuryelik yapacak, ama fırka lideri Karabekir duymayacak?!

Levent Şahverdi Arşivi

*"... [Gizli örgütün] siyasi önderleri, çok daha faal ve ivedi bir programdan yanadır. Onların nihai hedefi, iktidardaki [Kemalist] hükümeti devirmek ve **meşruti bir monarşi kurmaktır.** Bu liderlerin fikrince, Türkiye'nin gelecekteki meşruti monarkı **Abdülmecid Efendi** ya da II. Abdülhamid'in büyük oğlu Selim Efendi olacaktır. Hareketin siyasi önderleri kısa süre önce Erenköy'de bir toplantı yaptılar. Aralarında **Rauf Bey ve Refet Paşa**'nın da bulunduğu 25 kişi toplantıda hazır bulundu.*

*Rauf Bey Türkiye'de İngiltere örneğindeki gibi bir meşruti yönetim kurulması için etraflı bir konuşma yaptı ve **cumhuriyetin Türkiye'ye uygun bir yönetim biçimi olmadığını beyan etti.** Refet Paşa, Yunanlılara karşı savaşta askeri bir lider olarak Mustafa Kemal Paşa'nın izinden gitmeye istekli olduklarını, ancak siyasi bir diktatörlükte onun ve çetesinin ardına düşmeyi akıllarından geçirmediklerini söyledi. Ülkeyi Mustafa Kemal Paşa'nın değil Millet Meclisinin yönetmesi gerektiğini belirtti.(...) Lozan Antlaşmasının yürürlüğe girmesini bekleyerek Türkiye'yi dezavantajlı duruma düşürmemek için şimdilik harekete geçmediler. Ancak Anadolu'daki gizli ajanlarıyla propoğandaya geçmiş bulunuyorlar. **Abdülkadir Bey**...[İzmir suikastinde asılan eski Ankara valisi] bu hareket için çalışıyor. Atılacak ilk adım meclisin feshi ve yeni bir seçim olacak. Bunun ardından meşruti bir yönetim fikri gündeme getirilecek. Meşruti bir monark seçilecek, fakat hanedan üyelerinin dönmesine izin verilmeyip, sadece emekli aylığı bağlanacak..."* [1179]

Libyalı Şeyh Sünusi'nin özel katibi Osman Fahrettin'den alındığı belirtilen bu Rapor, hilafetin kaldırılmasından dört ay sonrasına aittir; Terakkiperver Fırka da bundan sonra kurulmuştur (17 Kasım 1924). Hakan Özoğul'a göre bu raporu teyid eden ciddi bir kaynak olmasa da, inandırıcılığı için kuşku duyacak bir neden de yok. Yan bağlantılarıyla değerlendirilirse, Rauf Bey'in sadece saltanat ve hilafetçiliğine, cumhuriyet karşıtlığına değil, İzmir suikastine uzanan süreçte İttihatçı şüreka ile ilişkisine de ışık tutmaktadır...

Rauf Bey'in Mustafa Kemal ile anlaşmazlık nedenlerinin en başında diaspora bilinci gelir. Osmanlı toplumunda barış içinde yaşadığı sanılan Kafkas kökenli gruplar Mütareke sonrasında güvensizliğe sürüklenmiş; üvey vatanları Anadolu parçalanma sürecine girince, Wil-

1179 (abç) ABD. Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol'un 17 Haziran ve 26 Temmuz 1924 tarihli raporlarının değerlendirmesi için *bkz. Hakan Özoğlu, Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, s. 199, Kitap Yayınevi, 2011 İstanbul.*

Levent Şahverdi Arşivi

son prensiplerine göre *"anavatan"* umutları canlanmıştı. Çok sayıda Çerkez subayın Teşkilat-ı Mahsusa içinde yer alması, Deli Fuat Paşa, İsmail Canbulat, Rauf Bey gibi aydınların katıldığı Çerkez Kongresi de (24 Şubat 1919) bu arayışların ürünüydü. Rauf Bey'in İbrahim Süreyya (Yiğit) ile çıktığı Ege turunda Ethem kardeşler, Bekir Sami ve Yusuf İzzet Paşalarla buluşması, bir gelecek arayışıdır.[1180]

Rauf Bey'in önerisiyle Ege'de oluşan Ethem müfrezeleri, bölgedeki diğer çeteler aksine kapalı bir cemaat örgütü idiler. Hem dava hem cemaat örgütü oldukları için yeni kurulan nizami birliklere katılmaları o kadar ağır gelmişti. Yunan tarafına çekilerek silahını İsmet Paşa'ya doğrultan Ethem kardeşler, General Papulas himayesinde *Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti* adına İzmir'de kongre düzenlediler. 19 vilayetten Çerkez delegelerin katıldığı kongrede Rumca, Fransızca, Türkçe olarak bir beyanname yayınlandı. 24 Ekim 1337 (1921) tarihli ***"Çerkez Milletinin Düvel-i Muazzama ve Alem-i İnsaniyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi,"*** diaspora davasını ortaya koyacaktır :

"... Çerkezler Birinci Dünya Harbinde kanun zoruyla savaşmış, Osmanlı idaresinde ezilip horlanmışlardır... Çerkesler Mustafa Kemal'in gayri insani harekatını ve sakim siyasetini yakından görüp anlayınca – rücuu' mucip mahzuru azim olmayacak – bir müddet-i kalile zarfında Çerkeslik amali dairesine pişman olarak geri dönmüşlerdir. (...) Çerkeslik haklı ve tabii bir kararla kendisine halas ve necat vaad eden ve bunu işgal mıntıkasında fiilen isbat eden Yunan ordusuna iltihak etmeyi menafi-i hayatiye ve milliyesi iktizasından addetmiştir.(..) Yunan hükümeti fahimanesi haiz olduğu medeni ve insani vasıfları icabı olarak Ermeni ve bilhassa Rum muhacirlerle eşit ve fazlasıyle Çerkes muhacirlere alaka göstererek iskanlarını temin etmiştir.(...) Çerkes milleti Rum unsuruyla eşit haklar dairesinde kaderlerini birleştirdiğinden, fiilen Yunan hükümetinin himayesine alınmalıdır.(...) Sulh konferansına haklarımızı savunmak üzere murahhaslarımız Lozan'a davet edilmelidir."[1181]

1180 Rauf Bey'in anılarında bu etkinlikler hakkında tek kelime yazmaması ilginç. Çenkez Kongresi ve Rauf Bey'in Ege bölgesi temasları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, s. 58–61, 2. Baskı, Bengi Yayınları 2007

1181 24 Teşrinievvel 1921 tarihli Bildirinin metinleri için Bkz. Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. II, s. 610; Ayrıca Bkz. Türk İstiklal Harbi/ İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, VI. cilt, s. 318–322, Genelkurmay 1974

Levent Şahverdi Arşivi

Bildirideki söylem sadece Ankara'ya başkaldırıyı değil, diasporasının ana topluma duyduğu güvensizliği de yansıtır.[1182] Halbuki Çerkez toplumu, Saraya cariye verme dışında Osmanlı toplumunun en itibarlı kategorisi sayılan askeri ve mülki kadrolarda önemli görevlere gelebiliyor, statüleri engellenmiyordu. Türklerden daha çok korunuyorlardı. Osmanlı toplumunun empoze edici ve dışlayıcı baskısı olmadığı halde, sosyo-kültürel bir grup olarak yaşadığı toplumla entegre olamıyorlardı. Asimile olmakla entegre olmak başka başka şeylerdi.[1183]

Bu bildiriye ister Osmanlıya sadakat ister ulus bilinci açısından bakılsın, anatopluma yabancılaşmayı ve Ethemin *"Yorgi Ethem'e"* sürüklenme psikolojisini de açıklayıcıdır. Ethem'in ağabeyi *Pesevu Reşid Bey'in* de imzaladığı yukardaki bildiri, Yunan uçakları tarafından cephedeki asker üzerine atılan bildirilerden farksızdır. Ethem ve yandaşları sadece Kongre toplamakla kalmamış, işgal altındaki Ege'de kurdukları süvari birliği ile kendilerine has yerel otorite de oluşturmuşlardı. [1184] İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un Londra'ya gönderdiği 13 Aralık 1921 tarihli raporda, *"Çerkezlerin Karadeniz kıyısında İngiltere himayesinde özerk bir devlet istedikleri"* bildirilmiş; Lord Curzon da Lozan'da Çerkez affı üzerinde durmuştur.[1185]

5. Anadolu Cemiyeti ve Çerkez Ethem

Yunanlıların Türk ordusunu durduramıyacağı Sakarya'da anlaşılınca İngilizler İzmir bölgesine özerk statü verilip başına Hıristiyan vali getirme projesini ortaya attılar. Bilge Umar yazmıştır: "... Şaşılacak şeydir; Batı Asyada bağımsız bir devlet kurulması fikrini, önce, Ankara'ya düşman bazı padişahçı Türkler ortaya attılar. Bunların kurduğu *Anadolu Cemiyeti,* İstanbul'daki Yunan Siyasi Temsilcisi *Triandafilacos* ile temasa geçerek, *'Batı Anadolu Özerk Hükümeti'* kurulması

1182 Bkz. Michel Bruneau, Diasporalar, ve uluslar ötesi mekanlar, Çev. Erdem Tazegül. Diaspora toplumları ve kimlikler üzerine makalelerin derlendiği bir kitap bkz. Diaspora ve Kimlik, Der. Mehmet Ali Yolcu, Kömen Yayınları, Konya 2015.

1183 Asimilasyon, entegrasyon ve kimlik konusunda bir değerlendirme için şu makaleye bkz. Nur Vergin, Kişisel Tarih ve Kimlik İnşası: Nasıl Türk Olunur?, Doğu–Batı Dergisi, Yıl: 2011 sayı: 56

1184 Çerkez Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi ve yorumlar için Bkz. Ahmet Efe, Çerkez Ethem, s. 360 vd. 2. Baskı, Bengi Yayınları 2007

1185 Gotthard Jaeschke'den zikreden Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. II, s. 610

Levent Şahverdi Arşivi

için yazılı tekliflerini 11 Aralık 1921'de İstanbul Yunan Temsilcisine sundular."[1186] İzmir bölgesini Yunan Komiseri Giritli Aristidis Stergiadis yönetiyordu.[1187] Bu fikrin önderleri, Manisa Mutasarrıfı (Hüsnüyadis!), Balıkesir'de *Gavurcu İrşad*, Bursa Müftüsü Ömer Fevzi, [1188] *Teali-i İslâm Cemiyeti* idi. Bursa belediye dairesinde toplanarak Cenova Konferansına Bursa müslümanları adına bir beyanname gönderildi. (4 Mayıs 1922).[1189] Bursa Evkaf Müdürü, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi, Tekke Şeyhi, Bursa Müftüsü ve diğerlerinin imzaladığı bildiriyi İzmir'deki Islahat gazetesi aynen yayınladı.[1190]

İşgal bölgesinde sakat ve yaşlı kadınların, uykudaki kızların çırpına çırpına ırzına geçildiği, yüzlerce gayrı meşru çocuk doğduğu,

1186 Gizli İngiliz belgesinde Cemiyet üyelerinin adları verilmemekte, yalnız üyelerden birinin eski nazır olduğu bildirilmekte. Bkz. Bilge Umar, age. s. 247.

1187 Venizelosun yakın arkadaşı ve "onun yerini hiç kimse dolduramaz" dediği Giritli Aristidis Stergiadis hakkında geniş bilgi için Bkz. Yavuz Özmakas, İyonya'da Son Akşam, Yüksek Komiser Stergiadis'in İzmir Günleri, Şenoca Yayınları, İzmir 2010; ayrıca bkz. Toplumsal Tarih Dergisi, Aralık 2010 sayı: 204 s. 82–85

1188 Ömer Fevzi, medrese kültürünün işbirlikçi ve dinci siyasetçilerinden biridir. 1908 Meclisinden Hüdavendigar(Bursa) mebusu olarak da tanırız. Varna-Pazarcık doğumlu bir Rumeli çocuğu. Defter-i Hakani ve Evkaf İdaresinde çalıştı. Mustafa Sabri Şeyhülislam olunca Hürriyet-İtilaf familyasının tüm hacı hocasına gün doğmuştu. Ömer Fevzi Bursa müftülüğüne atandı. Bu görevi yanında Hürriyet-İtilaf Bursa Kulübünü de yönetti. Halkın kuva-yı milliye safında Yunan işgaline direnmesine karşı çıktı. Gümülcineli İsmail ve Nemrut Mustafa'nın Bursa Valiliğinde Anzavur hareketini destekledi. Halkı milli kuvvetler aleyhine örgütlemek için 150'lik Aziz Nuri ile köy köy dolaştı. Milli kuvvetler tarafından Kütahya'ya sürüldü, Bursa'nın işgali gerçekleşince tekrar döndü. Hurma kültürünün ihanet tarihine geçecek son marifetini Süleyman Nazif'in *"İmana Tasallut Risalesi"*nden öğreniriz. Bursa Yunan işgaline girince, çok şükür kuva-yı milliyeden temizledik" diye işgali alkışlayan Ömer Fevzi, Kostantin Eskişehir'e Efzun alaylarını teftişe geldiğinde, tebrik telgrafı çekme hayasızlığı gösterdi. Anadolu Cemiyeti üyesi ve İyonya devleti kurulması taraftarıydı. Bu işbirlikçi din adamı Lozan'dan sonra Bursa mebusu Necati Bey'in "Bu Ömer Fevzi Vahdeddin'den daha melundur" demesi üzerine Yüzellilikler listesine alındı. (bkz. Ali Sarıkoyuncu, Milli Mücadele'de Din Adamları, 1997; Kamil Erdeha, Yüzellilikler, Tekin 1998.

1189 20 Mart 1922'de açılan Cenova Konferansına Bekir Sami ve Celaleddin Arif gözlemci olarak katılmışlardır. (G. Jaeschke, Kronoloji, c. I, s. 178). Ankara'da İkinci Grup Mustafa Kemal'in yetkilerini almaya çalışırken, Bursa'da bunlar oluyordu.

1190 Bu bildiri metni İzmir'deki Islahat gazetesinin 9 Haziran 1922 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Bkz. Zeki Arıkan, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, s. 151–152, AAM., Ankara 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

intiharlar yaşandığı halde,[1191] Teali-i İslam Cemiyeti Reisi İskilipli Atıf Hoca nelerle uğraşıyordu: "Mecûsi ve Nesara" taifesinin "şapka, zünnar, gıyyar, gasli ve küstiç"ini küfür alameti saymak için İmamı Ahmed ve Ebu Davud'dan, el-Camiu's Sagir ve Feteva-i Hindiye'den deliller getiriyor, ama namusu kirletilen kadın ve kızlar için, sarı sayfalı müdevvenattan tek satırlık bir delil bulamıyordu![1192]

İzmir'deki Yunan Fevkalade Komiseri Stergiadis İyonya Devletinin kuruluş bildirgesini 31 Temmuz 1922'de Hükümet konağı önünde yapılan törenle açıkladı. İzmir Belediye Başkanı Hacı Hasan Paşa, Karşıyaka Belediye Başkanı Ahmed Şükrü ve Hoca Hulusi Efendi de törene katıldılar. Hacı Hasan Paşa'nın yaptığı *"ahali-i İslamiye namına teşekkür"* konuşmasından sonra, Rum cemaatı adına Armonya gazetesi müdürü Kaprisi konuştu. Bundan sonra Ermeni, Musevi ve Katolik cematı liderlerinden temsilciler konuştu. Kurulacak yeni özerk/kukla devlete son teşekkür konuşmasını bir *Çerkes* temsilci yapmıştır.[1193]

Bir yandan Ege bölgesinde Yunan himayesine giren, bir yandan da Moskova'daki Enver Paşa'nın Ankara istasyon şefleriyle temasa geçen Ethem yandaşları, 9 Eylül zaferinden sonra Atina'ya geçip kamp kurdular. İzmir'deki Çerkez Kongresi eğer bir İngiliz–Yunan tezgahı idiyse; *İyonya Devletine* teşekkür konuşması yapan Çerkez temsilci bu kadar masum bir kukla mıydı?[1194]

1191 Bkz. M. Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi ve Malta Hatıraları, s. 245

1192 Atıf Hoca'nın küflü yorumları toplum inşasında rol alıyordu: *"Kafirlere mahsus ve onların kıyafet alameti olan şapkayı bir zaruret olmadan kendi arzusu ile giyinmek küfürdür. Bunu ancak Mecusilik, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi küfrün çeşitlerinden birini iltizam edenler ve kalpleri küfür rengi ile boyanmış olanlar giyebilirler."* Asırlardır yanlış yorumlanan Ebu Davud'dun bir Hadisine dayanıyordu. *"Bir kavme benzemeye çalışanlar, o kavimdendir."* Bkz. İskilipli Atıf Hoca, Frenk Mukallitliği ve Şapka, Matbaai Kader 1340; Ege'deki Yunan mezalimi için ayrıca Bkz. Arnold Toynbee, Batı Meselesi, age. s. 201 vd.

1193 Çerkez Ethem o sırada Yunan karargahı himayesinde ve İzmir'deydi. İyonya Devletinin ilan günü konuşan Çerkez temsilcinin adı verilmez.31 Temmuz 1338 (1922) tarihli bildiri 1 Ağustos tarihli İzmir Şark gazetesinde yayınlanmıştır. Bildiri ve Yunan hükümet kararnamesinin tam metni için Bkz. Zeki Arıkan, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını, s. 257–260, AAM. Yayını, Ankara 1989

1194 Ege'de ilk direnişi başlatan Ayvalık Mevki Kumandanı Yarbay Ali Çetinkaya Esat Efendi'nin Mübadiller önergesi görüşülürken (1924) *"O zaman sen de cedlerinin geldiği Kafkasya'ya gidersin. Bu topraklar bunu istiyor."* diye Rauf Bey'in yüzüne bağırırken belki hissiyatı eskiyi hatırlıyordu. Rauf Bey'in Paris mektubunda Kel Ali'yi boy hedefi seçmesi, sadece bu yargılama pozisyonu için miydi?

Levent Şahverdi Arşivi

Bu olanlardan Rauf Bey adına sonuç çıkarmak belki spekülasyon sayılabilir. Zira olayların bir kısmı kendisi Malta'da iken cereyan etmiş, Ankara'ya dönünce Ethem Yunan tarafına geçmişti. Ancak Ethem'i mücadeleye sokan, Teşkilat-ı Mahsusa fedaisi olarak Afgan seferine götüren Rauf Bey'dir. Ethem'in babası ve ailesini yakından tanırdı, Çerkez büyüğü olarak sofralarına oturmuş, onu Milli Mücadeleye kazandırmıştı. Malta'ya sürülmeyip Mustafa Kemal'in yanında bulunsa, Ethem'in sürükleneceği maceraları bilmesek de, vicdan azabı çekerek sessiz kaldığı muhakkaktır! Ethem'in ihaneti tescil edildiğine göre, Mustafa Kemal ile işin aslını konuşmaları fayda vermezdi. Köprülerin altından çok sular geçmişti. Bu nedenlerle anılarında Ethem olayına dair tek cümle yazmamış, polemik açmaktan kaçınmıştır...

Kimlik ve kişilik arayışını tazeleme amacıyla Çerkez Reşid'in torunu yayınladığı bir kitapta, İngiliz, Yunan, Fransız arşivinden belgeler sunmuştur. Belgelerde, Rauf Bey'in adı da geçer. Yunan Dışişleri Güvenlik Dairesinden Jandarma Komutanlığına yazılan, 22 Kasım 1923 tarih [*1927 olmalı?*] ve Anti-Kemalist Dosya 1927–2 numaralı istihbarat belgesinde, Atina'daki Çerkez aktivitesi üzerine çarpıcı bilgiler verilir. Bir paragrafı almakta yarar görürüz:

"... Yunanistan'daki Türk ve Çerkezlerden oluşan anti-Kemalist güçlerin Küçük Asya'da halkı ayaklandırmak ve kendi taraftarlarını harekete geçirmek, rejimi yıkıp Mustafa Kemal'i öldürmek için bir gerilla gücü oloşturduklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Bunlar emirleri Paris, Nice[1195] ve Berlin'deki Anti Kemalist liderlerden almaktadırlar. Bu liderlerin önde gelenleri: ***Vehip Paşa, Rauf Bey*** *ve Şerif Paşa'dır.* [1196] *Söz konusu faaliyetleri bunlar finanse etmekteler.*

Kemal tarafından alınan karşı önlemler, ***özellikle Hacı Sami'nin öldürülmesi****, buradaki faaliyeti yürüten komitenin eylemliliğini yükseltti....*

1195 O sırada sabık Halife Abdülmecid Efendi Nice'de sürgündeydi. 150'lik muhalifler de kendisiyle temas sağlamak istiyorlardı. Abdülmecid'in gelini Sabiha Sultan'ın Ömer Faruk Efendiye mektubunda İzmir suikastinin izleri görünür: *"... Ankara ve İstanbul'da olup bitenlerden tabii haberdarsın. Bu kadar mükemmel hazırlanan bir işin başarısız kalması cidden şayanı teessüf! Memleketin en güzide kısmını teşkil eden bir kısım muhalif bu fırsatta ortadan kaldırılırsa ne yazık, ne yazık!..."* Bkz. Murat Bardakçı, Neslişah, Everest 2011, s. 318

1196 Buradaki Şerif Paşa, Süleyman Nazif'in "Boş Herif" adını taktığı Meşrutiyet ve Mütarekenin bağımsızlık yanlısı Kürt Şerif Paşa olmalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Komite, Türkiye'ye yapılacak çıkartmanın Yunan adalarından olmamasını, çünkü bunun Yunanistan'ı zor duruma sokacağını ve ayrıca Yunan Hükümetinin böyle bir girişimden haberdar olacağını bilmekteler.... Komite, Türk Büyükelçisine ve elçilik mensuplarına yönelik bir suikastten de caydı, çünkü böylesi bir eylemin, Komite üyelerinin Yunanistan'daki konumlarını zedeleyeceğini gördü.."[1197]

Ethem kardeşlerin masumiyeti adına yayınlanan bu Yunan belgesinin siyasal bağlamı doğru okunursa, Rauf Bey'in İttihatçılarla muhalefet stratejisini, Wehip Paşa ve Rauf Bey'in yurt dışında kimlerle düşüp kalktığını da anlatır. Kuşcubaşı kardeşler ve Ethem'in ağabeyi Reşid komitenin beyni, Enver'in Türkistan yoldaşı Hacı Sami de İzmir'deki köstebek Sarı Efe'nin yoldaşı...[1198]

Ethem kardeşlerin sergilediği ihanet elbette Çerkez toplumunun genel tavrı olarak görülemez. Nitekim çok sayıdaki Çerkez asıllı komutan Milli Mücadelenin en önünde yurtseverlik örneği vermiş; İstanbul'daki *Çerkez Teavün Cemiyeti* de İzmir Kongresini kınamıştır. Mustafa Kemal için *"şarlatan, cambazbaşı, deccal"*[1199] sıfatlarını bol bol kullanan Ethem'in kahramanlıktan ihanete uzanan şımarıklığına gözlerini kapayanlar; Kuva-yı Seyyare ve Yeşilordu çeteciliğinin Enver Paşa'ya uzanan izlerini görmezler.

Çerkez milliyetçisi bir yazar, Mütareke sonrasında Çerkezlerin içine düştüğü travmayı; asimilasyon (eski dilde bel' olunmak) gibi propoğandalar etkisinde canlanan bir şuursuzluk hali dlarak görür. Yunanla çarpışan kuva-yı milliye karşısında Hilafet Ordusunun kurulduğu günlerde, Sarayın uğursuz baykuşları Adapazarı yöresi Çerkez köylerinde dolaşarak şu telkinlerde bulunmuşlar:

"... Kuva-yı Milliye çeteleri Çerkezleri imha için kurulmuştur, padişahın sancağı altında toplanmak farz olmuştur!." nakaratı ve altınlarla satın alı-

1197 Bkz. Emrah Cilasun, Baki İlk Selam/Çerkez Ethem, s. 226, Belge Yayınları 2004. 27 Aralık 1927 tarihli başka bir Yunan belgesinde de şunlar yazılı: "Küçük Asya seferi sonucu 3000 Çerkez geldi. Bunlar göçebe yaşayan, savaşçı ve haydut insanlardır. Amaçları komşu demokrasiyi yıkmaktır. Bunun sonuçları Yunanistan için kötü olur. Liderlerine iyi yaşam koşulları sunmalıyız. Geri kalanlarını 'eski' Yunanistana dağıtıp, onlara toprak vermeliyiz. Aksi takdirde Yunanistan'ın başına bela olurlar." Emrah Cilasun, age. s. 227

1198 Çerkez Sarı Efe Edip İzmir yargılamasında idam edilmiş, Çerkez Hacı Sami de daha sonra Kuşadası'da çıkan bir çatışmada öldürülmüştür.

1199 Bkz. Çerkez Ethem'in Hatıraları, Dünya Yayınları, Güniz Basımevi 1962

Levent Şahverdi Arşivi

nan Çerkez eşrafı da bunlara kanmıştır. Vahdeddin Çerkez eşrafına şöyle seslenir: "... Benim kahraman Çerkezlerim, haydi göreyim sizi, iyiliğinizin bedelini, benden sonra evladım ve hanedanım ödeyecek ve ilelebed minnettar kalacaktır. Ruh-u Peygamberi yardımcınız olsun... Eskişehir hududlarına kadar Düzce ve Bolu havalisi kamilen tuğyan etti. Kıtal başladı..."[1200]

Çerkez Ethem meselesi doğrudan bu kitabın konusu olmasa da hatırat cinsi safsataları kavramak için Ali Fuat Paşa'yı okuyabiliriz:

(...) Cüretkar bir çete reisi olan Ethem, etrafına toplanan korkak fakat desisekar, resmi vazifelerinde hırslarını tatmin edemeyip cahilin kuvvetinden istianeye, para ve şöhret budalalarının teşviki ile mühim işler yaptığına inanmıştır. (...) Büyük işler içinde bir nokta kalan Çerkez Ethem'in Sivas Kongresi ve onun Şefinden tegafül etmeleri tabii görülmelidir. Çünkü bunlar büyük işleri kavrayacak insanlardan değillerdi.(...) Kurtuluş uğruna ortaya atıldığını iddia eden Ethem insan soyuyor, paralar topluyor, maiyetini kendine bağlamak için paralar dağıtıyor ve herbiri zengin kesiliyor... Demek ki bunlar zengin olmak için kurtuluş tarafına çalışıyor. (...) Hatırat sahibinin kumandanlarımızın liyakat ve iktidarları hakkında söz söylemeye ne selahiyet ne iktidarı vardır. Yazdıkları da küstahlıktır (...) Vakıa Ethem Anzavur ve Yozgat isyanlarında muvaffak oldu. Fakat bu hareketleri vatan ve kurtuluş aşkından ziyade zengin olmak hevesinden ileri gelmiştir. Esasen ihanetleri ve düşman safına kaçmalarına bir sebep de kazandıkları paraları kaçırmak olmuştu..."[1201]

Saltanatın kaldırılması ardından Ethem yandaşları ile *"Anadolu İhtilal Komitesi,"* "İ'la-yı Vatan" ve "Tarikat-ı Salahiye" grupları Atina'ya taşınmış; saltanatı geri getirmek ve halkı ayaklandırmak için propogandaya girişitiler. 14.4.1923 tarihinde Kazdağı Domuz Çukuru denilen yerde, Anzavur'un oğlu Kadir Çetesi ile çıkan çatışmada beyannameleri ele geçirildi. Beyannamede Rauf Bey için ***"vatanın gerçek kurtarıcısı ama Mustafa Kemal'in yanında bulunması büyük talihsizlik"*** deniliyordu.[1202]

1200 " Bkz. M. Fetgerey Şoenu, Çerkes Meselesi, Bedir Yayınları 1993, s. 26–27. (Bu risale 1923 yılında eski harflerle ve şu isimle yayınlanmıştır. ***[Çerkez meselesi hakkında Türk vicdan-ı umumisine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine Ariza, İstanbul Karabet Matbaası 1339–1923]***

1201 Metnin tamamı için Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasal Belgeler, Temel 2005, s. 334–338

1202 Bkz. TİTE. Arşivi, 26/3546'den nakleden Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri,

Levent Şahverdi Arşivi

"Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi" 1923 Şubatında posta ile İstanbul'daki *medreselere* bir bildiri göndermişti. Çatılmış iki tüfeğin ortasında patlayan bir bomba, yanında ***İllüstrasyon*** dergisinde çıkan bir fotoğraf yer alıyordu. *Yakın Tarihimiz* dergisinde yayınlanan bu resimli bildiride, Mustafa Kemal, Latife Hanım, Rauf Bey, Recep (Peker) ve Mahmut (Soydan), sandalyeler üzerinde yanyana oturuyorlardı. Bildirinin bazı parağrafları aynen şöyledir:[1203]

"Ey ümmet-i Muhammed! Kur'anın emirlerine sırt çeviren, İslam ve milli muaşeret adabını ayaklar altına alan, düşman Ankara kapılarında iken Gazi'lik ve müşirlik peşinde koşan... Yarın senin karı ve kızının ne durumlara getirileceğini, ırz ve namusunun mübah kılınacağını düşün, vicdanına kulak ver! Dininin, namusunun ne kıratta bir Millet Reisi elinde oyuncak olduğunu anla! Ey dindaş! Fazla söze hacet yok, din ve ırk ocağımızın ta mahremine kadar uzanan bu eli bugün kırmazsan, dinine, Kur'anına, ırz ve namusuna ölünceye kadar veda et!..."[1204]

Bu Beyanname Latife Hanım'ın erkekler arasında oturuyor olmasından hareketle dini duyguları tahrik etmek; Teali-i İslam Cemiyeti ruhuyla, Cumhuriyet rejiminin kadını ve toplumu yere batıran ahlak anlayışı üzerinden lekelemek istemiştir...[1205]

İzmir Suikastinden sonra yurda dönmeyen Rauf Bey 1927 kışını Fransa/Montekarlo'da geçirmişti. Mısır'da bulunan İsmail Canbulat'ın eşi Nuriye Hanıma 12 ve 31 Kânunsani 1927 tarihli iki mektup göndermiştir. Birinci mektupta aynen şu ifadelere raslanır:

"... *Hanımefendi, hayatta çok acı gördüm. Pek çok sevdiğim, taabbüt*

c. I–II, s. 392, İleri Yayınları İzmir 1995. Lozan görüşmeleri sırasında yayınlanan bu beyannamelerden biri daha önce dikkate alınmıştır.

1203 M. Kemal Latife Hanımla 29 Ocak 1923'te evlenmiştir. Bu bildiri yayınlandığında İsmet Paşa Lozan'dadır. İngiliz ve Yunan desteğiyle, Eşref Kuşcubaşı'ya Atina'da kurdurulan bu komitenin merkezi 17 Nisan 1923'te Midilli'ye taşınmıştır. Komitenin ikinci başkanı(reisi sani) Ethem'in ağabeyi Çerkez Reşid, daha sonra Türkiye'ye Bolşevizmi sokmak isteyenlerin öncüsü olduğu iddiasıyla Komintern'e başvurmuştur. Atina ve Amman'a yerleşen Çerkez diasporası, Ethem kardeşler ve bu örgüt yolyla ihanete devam etmiş, 1926 İzmir Suikastine kadar Mustafa Kemal'in peşine düşmüştür.

1204 Görsel malzemeli Bildirinin metni ve geniş açıklaması için Bkz. Yakın Tarihimiz dergisi, Cilt II, s. 87.

1205 Anadolu İhtilal Komitesi isimli bu hayali ismin, Atina'da yuvalanan Çerkez diasporası ili ilgili olduğu anlaşılmıştır. Cumhuriyet devrimlerinin müdahale ettiği"Din" değil, modernliğe karşı çıkan bu zihinsel yapıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

derecesinde merbut bulunduğum çok yakınlarımı, sevgili arkadaşlarımı kaybettim. Fakat aziz ve necip İsmailimizin acısı bana çok ağır ve bir ara tahammül edemiyeceğim kadar yakıcı ve yıkıcı geldi. Katiller elinde şehit düşen merhumun hûn-ı paki inşallah yakında zalimleri boğacak, adalet behemahal tecelli edecek, Cenabı Hak merhumun intikamını çok zaman tehir etmiyecektir.(...) İnşallah uzak olmayan istikbalde fiiliyatı müşahede ile göz yaşlarınızın inkıtaını görmek bizim için de arzu edilen bir gün olacaktır."[1206]

Rauf Bey'in 31 Ocak1927 tarihli diğer mektubu birincisinden daha hazin görünür:"*... Ankara'nın tekmil hırs ve hiddeti benim üzerimde toplandığı anlaşılıyor. İşittiklerim doğru ise Gâzi Hazretleri benim vücudumu izale için her vasıtaya baş vuruyormuş!! Gece uykularını bile bu maksad-ı hayır (!!) için kaybediyormuş! Muhafız Taburu Kumandanının*[1207] *belki de bu maksatla seyahate çıktığını işittim?! Takip ettiriyorum ve çok gülüyorum. Zavallılar! Paris'te beni çok sıkı takip ettirmeye çalıştılar, fakat bilmem ne dereceye kadar muvaffak olacaklar."* [1208]

Bu iki mektup ve gelişen olaylar içinde yaşayan Rauf Bey'in yurt dışında da masum dolaşmadığı, eski Teşkilat-ı Mahsusa misyonundan uzaklaşmadığı anlamına gelebilir.

6. Halil Bey'den Dr. Nazım'a

Rauf Bey ve arkadaşlarının Mustafa Kemal'i kazanma, hiç olmazsa İsmet Paşa karşısında tarafsız kalmasını sağlama planı başarısız olmuş; devrim sürecinde Terakkiperver Fırka da kapatılmıştı. Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmanın meşruiyeti de oluşmaya başlamış; İttihatçılığın fedai ruhu henüz yok olmamıştı. Nankörlük ve ihanet tam bir travma

1206 *Bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Vesikaları Açıklıyoruz: Rauf Orbay Atatürk aleyhindeki mektuplarında neler yazıyordu? Tarih Dünyası, 1 Aralık 1964 Sayı: 1 s. 3* N.A. Banoğlu yazısında Rauf Bey'e ait mektupların hususi arşivinde bulunduğunu belirtir. Ayrıca Bkz. Nurşen Mazıcı, Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet, s. 135–136, Dilmen Kitabevi, İstanbul 1984

1207 Rauf Bey burada İsmail Hakkı Tekçe'yi kastetmiş olmalıdır. Harbiye kökenli bir subay olan İsmail Hakkı Bey(1892- 1975), Meclisin açıldığı günlerde Doğu cephesinden gelerek Mustafa Kemal'in korumalığını üstlenmiş sonra Muhafız Taburunu kurmuştur. Kendisi de eski bir komitacıdır. 18 yıl Atatürk'ün muhafızlığını yaptıktan sonra orduya dönmüştür. Tekçe hakkında ilginç bir makale için bkz. İsmail Akbal, Son Komitacı, Derin Tarih, 2012/4, s. 98.

1208 Bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Vesikaları Açıklıyoruz: Rauf Orbay Atatürk aleyhindeki mektuplarında neler yazıyordu? Tarih Dünyası, 1 Aralık 1964 Sayı: 1 s.3

Levent Şahverdi Arşivi

psikolojisidir. İttihat-Terakkinin eski komitecisi Şükrü Bey, Malta'dan kendini kurtarıp Trabzon'a vali atayan, mebus seçtiren adamı da temizleyebilirdi. Halil Bey'in Milas'tan Dr. Nazım'a yazdığı 27 Aralık 1924 tarihli mektup, suikast dahil her yöntemi mübah kılan komiteci anlayışa sesleniyordu:

"*... Kim sebebiyet verirse versin, şu sırada inkılapçılar arasında ikiliği muzır bulurum. Çok katı bir inkılap yapıldı... Hülyaperver olmayalım. Buhran daha çok devam edecektir. İnkılapçıları öldüren en büyük tehlike, henüz buhran devam ederken onlar arasına sokulacak fraksiyon ihtirasıdır. Fransa'da ilk cumhuriyeti öldüren de budur... Çok korkarım ki biz de Cumhuriyet mazallah ölürse, vatan da beraber elden gider. Meşrutiyetten sonra dahili ve harici suikastlere karşı memleketi ve hürriyeti ancak tesanüt ve teyakkuzla ayakta tutabildiğimizi unutmayalım. Ne demek istediğimi zannederim ki kafi derecede izah edebildim....*"[1209]

Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in her gittiği yerde "Gazoz Paşa" diye dalga geçen Dr. Nazım Bey'e yazdığı bu mektup, Malta dönüşü neden İttihatçıların peşine takılmayıp Milas'taki çiftliğine çekildiğini; Ziya Gökalp'ın neden İstanbul'daki İttihatçı Şürekaya karışmayıp Diyarbakır'a gittiğini açıklayıcıdır. Devletin temeline tek tuğla koymamış ne kadar İttihatçı, saltanatçı ve hilafetçi varsa hepsi 1924'te muhalefete geçerek, önce Ankara'da(1925), olmayınca İzmir'de pusu kurdular... Ordu Mebusu Faik Bey'in Ali Fuat Paşa'dan naklettiği bilgiyi ciddiye alarak, bir spekülasyon da biz yapalım. Eski Teşkilat-ı Mahsusacı Rauf Bey, Manisa Mebusu Abidin eliyle İttihatçı şürekadan aldığı istihbaratı değerlendirip, sırf bunun için ve suikasttan iki ay önce Viyana'ya uzaklaşmış olamaz mıydı?[1210]

1209 H.R. Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, YKY. 2004, s. 283. Konunun ve belgenin arkaplanı için Dr. Nazım Bey'in yargılanması bölümünde geniş bilgi verilmiştir. Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastinin İçyüzü, 2. Baskı, Temel Yayınları 2006.

1210 Rauf Bey, gıyabında on seneye mahkum oldu. İddianameden: "... Mefsuh İTC rüesasından bazılarının da alakadar bulunduğu ve ancak maznun sıfatıyla tevkif edilen bu eşhasın suikast ile irtibat ve alakaları görülmekle beraber, daha geniş ve şümullü siyasi faaliyette bulundukları ortaya çıktığından, başlı başına mevzu teşkil eden bu davanın ayrıca rüyed ve intaç edilmesi hakkında makamı acizinin talebi, heyeti celilerince muvafık görülerek dokuzuncu muhakemenin ikinci celsesinde 6 Temmuz 926 kararı ile işbi davayı esasiden ayrılarak Ankara'da görülmesi karara bağlanmıştı..."

Levent Şahverdi Arşivi

7. Her sözün bir cevabı vardır

Rauf Bey'in yurt dışından Meclis Reisi Kazım Paşa'ya gönderdiği mektuplarda üstü kapalı eleştirilerinin hepsi rejimin radikal karakterine ve Mustafa Kemal'e yöneliktir. İzmir suikastinin gizli ve ayrıntılı bilgilerine İstiklal Mahkemesinden fazla Mustafa Kemal sahip olmuştur. Nutuk'ta Rauf Bey'e geniş yer ayırdığı halde suikast konusuna girmemiş, ancak İkinci Grubun stratejisini Rauf Bey bağlamında değerlendirmiştir:

"... Nihayet İkinci Grup adıyla bir grup kuruldu. Bu grubu kuranlar, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlı ve kongrelerdeki gayelerin takipçisi olduklarını iddia ediyorlardı. İkinci Gruba görünüşte önayak olanlar, Selahaddin ve Hüseyin Avni Beyler idiler. Birinci derecede kışkırtıcı rol oynayanlar ise Rauf ve Kara Vâsıf Beylerdi. Bu grubun faal ve inatçı bir üyesi olan Samsun Mebusu Emin Bey,[1211] *son zamanlarda bir vesile ile Ankara'ya gelmişti. Bütün işin içyüzünü anlamış, kışkırtıcı ve fesatçı olanları lânetliyordu. Emin Bey bana şunları anlattı: Rauf Bey, İkinci Grubu aşırı hareketlere tahrik ve teşvik ediyormuş... Emin Bey, Rauf Bey'e demiş ki: "Sizin, bizi sürüklediğiniz bu iş sehpaya kadar gider. O zaman bizimle beraber bulunacak mısınız?" Rauf Bey şu cevabı vermiş: "Beraber olmazsam nâmerdim...!"*[1212]

Emin Bey'in buradaki *"namertlik"* söylemi açılınca, 2 Aralık 1922 celsesinde İkinci Grubun seçim kanununu hakkında verdiği değişiklik teklifine ulaşırız. Teklif, Selanikli Paşa'nın mebus seçilmesini engelleme tezgahı idi. Mustafa Kemal kürsüye gelerek teklifin komisyona gitmesini önlemişti. Rauf Bey ve Dr. Adnan dahil muhalifleri sehpaya götürecek "nâmertlik" meselesi işte bu tezgahtı. [1213] Bu olayın dolaylı cevabını Rauf Bey'in Paris mektubunda görürüz: "... Müdafaa-i Hukuk

1211 Canik mebusu Emin Bey (Geveci) (1889–1934) Hukuk Mektebini bitirdikten sonra savcılık ve avukatlık yaptı. Samsun'da Müdafaai Hukuk Cemiyetini kurdu. Son Osmanlı Meclisine seçildi. Meclisin kapatılması üzerine Samsun'a döndü ve ilk Meclise 14 Temmuz 1920'de katıldı. Sivas ve Samsun İstiklal Mahkemesi üyesi ve başkanı oldu. Daha sonra 2. Grupta yer alan Emin Bey, Mustafa Kemal'in mebus seçilmesini engelleyen teklifi verenler arasındaydı. O sırada Rauf Bey Başvekil, Adnan Bey Meclis ikinci reisi idi...

1212 Bkz. Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, s. 476 Temel Yayınları 2003

1213 Bkz. O.S. Kocahanoğlu, Yeni Türkiye'nin Doğuşu, s. 256. Görüşmeler için bkz. TBMM. ZV. c.25,İ:49,2.12.1338,s. 159 vd. Erzurum Mebusu Necati Beyle rüfekasının İntihabı Mebusan Kanunun tadiline dair kanun teklifi(2/603).

Levent Şahverdi Arşivi

Grubu içinde bugün mahkeme riyâsetini işgâl eden zatın da [Ali Çetinkaya] dahil bulunduğu muhalif ve gizli bir komitenin teşkili ve gizli müzakerelerde bulunarak ve gruptaki diğer arkadaşlarının iyi niyetlerini ve emniyetlerini kötüye kullanarak grup mukarreratına 'mütehâkkim ekalliyet' şeklinde tesir yapmağa kalkışmaktan ibarettir..."[1214]

Kendini taraf görmediği için İzmir suikastine anılarında hiç yer vermeyen Rauf Bey, kendisi Viyana'da iken olayın olduğunu, Londra'da bulunan Halide Edip ve Adnan Bey'in ziyaretinde öğrendiğini yazar. Anılarında olayın ayrıntısını intikal ettirecek yerde gönderdiği mektupları koyar,[1215] sonra da Kandemir'e şunları yazdırır:

"... Cumhurreisine karşı İzmir'de tertiplenen suikast teşebbüsünde müşevvik bulunduğum tahakkuk ettiğinden" denecek kadar akıl ve havsalanın alamıyacağı bir garabet ve cüretle, benim gidip kendilerine teslim olmam bildiriliyordu. Halbuki, bahis mevzuu olan İzmir hâdisesinden aylarca evvel, Ankara'da vukua gelmek üzere olduğu sonraları yayınlanan muhakeme zabıtlarında görüldüğü gibi – iddia edilen yine Cumhurreisi aleyhine diğer bir suikast teşebbüsünün – Erzincan mebusu Sabit Bey'in beni haberdar etmesi üzerine, bizzat müdahalem ile tatbik sahasına çıkarılamadığı da aynı İstiklâl Mahkemesince ilân ve bu yüzden de Sabit Bey alenen tebrik edilerek sorumsuz sayılmıştır. Öyle iken, aynı mahkeme beni on sene sürgün cezasına mahkûm ediyor."(...) "Bu ne biçim akıl, mantık ve adalet anlayışıdır ki, şayet var idiyse bir suikast teşebbüsünü haber alıp bana da haber veren Sabit Bey'i serbest bırakır da, onun haberdar edişiyle müdahale edip, bu teşebbüsün tatbik sahasına konmasını engelleyen beni, on seneye mahkûm eder? Ben ömrüm boyunca, nâmertçe ve sefilce bir hareket saydığım suikast denilen sapıklığın herhangi bir tezahürüne nerede ve ne zaman şahit oldu isem, nefretle red ve meneylediğimi beni yakından tanıyanların hepsi bildikleri gibi, beni ithama kalkanların da, herkesten iyi bilmemelerine imkân yoktur. O kadar ki, içlerinde teşebbüs ettikleri suikastlar, tarafımdan muhalefetle menedilmiş olanlar bile vardı..." [1216]

1214 Rauf Bey'in burada bahsettiği "gizli komite", mahkeme reisi Ali Bey dahil birinci grup taraftarlarının muhaliflerin Mecliste çıkardığı bazı engelleri aşmak için kurduğu *Selamet-i Umumiye Komitesi* olmalıdır. Bu konu için Bkz. Ahmet Demirel, Tek Parti'nin Yükselişi, s. 64 vd. İletişim 2012

1215 Anılan Londra ve Paris mektupları kitaba ek bölüm olarak konulmuştur.

1216 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 388–389, Temel Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

Olaylara soğukkanlı bakılırsa Rauf Bey'in suikastin manevi ikliminden soyutlanması oldukça zordur. Masum görünenlerin çoğu planlamada olmasa da projeden haberlidir. Ankara tertibini Rauf Bey öğrendiği, tetikçiler on gün Ayıcı Arif Bey'in evinde misafir edildiği, Ankara'da Ziya Hurşid'i kendisi arattığı halde bir adım ötedeki Çankaya'ya haber veremez, bana değmeyen yılan bin yaşaasın diye köşeye çekilirler. Bir fincan kahve içecek dostlukları kalmamıştır... Sabit Bey beraat ederken kendi mahkumiyetine kızma nedeni budur.

Yargılama sonuçlarını yorumladığımızda, Rauf Bey mahkemeye çıksa büyük ihtimalle diğer paşalar gibi beraat ettirilecekti. Kamu vicdanı en az Karabekir kadar onun için de hassas olmalıydı. On yıl gurbet ellerde onur mücadelesi vermesi, *"Hindistan'da kaplan avına çıkarak hasret gidermesi,"* CHF'nın bir tebliği ile zaten affa uğramış bir isnattan kurtarılması, ahlakî sorumluluğunu ortadan kaldırmıyordu. Atatürk ölünce muhalifler, aralarında sivri diken gördükleri İsmet Paşa'ya sığınarak kimi Meclis Reisi, kimi bakan, kimi mebus, kimi büyükelçi oldular; Milli Şef'lik sultası eskiden daha otoriter geçerken, İsmet Paşa'ya *diktatör* diyemediler. Ama saygıda kusur etmez göründükleri Adama küs gittiler. Şu da var ki, Rauf Bey diğer yoldaşları gibi davranmayıp kişilik bağımsızlığını ve eski nezaketini koruyarak, en azından zevahiri kurtarmış görünür.

İsmet Paşa'ya "arkadaşlarını sattı" suçlaması da getirildi. Halbuki o arkadaşlarının daha ağır akıbete uğramaması için Gazi ile sürtüşmeye bile girmiştir: *"... İzmir'de Atatürk'le ciddi olarak görüştüm. Ona, Terakkiperver Paşaların bu işle doğrudan ilgileri bulunduğuna tertipçi olduklarına inanmıyorum. Görecekleri muamelenin adalet üzerine olmasını ve bir gayret mahsulü olmamasını kesin olarak isterim, dedim. Atatürk'le mutabık kaldık. Söz verdi."*[1217]

8. Bir masumiyet karinesi

Yargılamanın Gazi Paşa'nın etkisinden uzak kalmadığı elbet söylenebilir; ancak nihai hükmün en azından bazıları için vicdanları kanatacak sonuçları sineye çekme sağduyusu gösterildiği de bir gerçektir. Seçilen kurban ölmediğine göre verilen beraat kararlarına mağdurun çekemiyeceği ağırlıklar yüklendiği de söylenebilir. 1926 yılının hukuk/

1217 Bkz. İsmet İnönü, Hatıralar, Bilgi Yayınevi 2. Kitap, s. 213/Bkz. OSK. Atatürk'e Kurulan Pusu, Temel Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

zihniyet algısına günümüz penceresinden cevap arama yerine konuyu hukukun ve tarihin realitesine bırakmamız gerekir:

Komplo yaklaşımlarına şu söylenebilir: İstanbul ve Ankara'da Şükrü ve Ârif Beylerin evindeki toplantıları Ankara polis müdürü Dilaver Bey düzenlememiş, Ziya Hurşid'i kendini öldürsün diye, İzmir'e Gazi Paşa göndermemişti. Meclis yaz tatiline girip herkes memleketine dağıldığı halde, Karabekir Ankara'da neyi bekliyordu? Cafer Tayyar Paşa, suikastten sekiz gün önce Ankara'ya gelip Meclis kütüphanesinde Karabekir ve Arif Bey'le (Ayıcı) görüşüp, aynı akşam trenle neden İstanbul'a dönmüş olabilirdi?[1218] Rauf Bey suikast öncesinde Meclisten izin alıp Viyana'ya gerçekten tedavi için mi gitmişti?. İzmir suikasti acaba hiçbir arkaplanı olmayan basit ve sıradan bir av partisi miydi?...Kara Kemal intihar ederek sırlarını neden yanında götürmüştü? Abdülkadir, neden saklanıp Bulgar sınırında yakalanmıştı? Mustafa Kemal öldürülse, Rıza Nur katilleri neden hürriyet şehidi olarak ilan etmeye hazırlık yapıyordu?

Sonuncu Şükrü, Ziya Hurşid' dir.
Millet yolunda ölen şehiddir.
Kahramanlığını söylet işittir!
Savur bombayı, adın söylensin![1219]

Suriye cephesinde Cemal Paşa'nın Çerkez asıllı bir fedaisi vardır: Hasan Amca. Bu adam ***Doğmayan Hürriyet*** kitabında hangi kundakçılara seslenmiş olabilirdi?

"... Evet! Yaktılar, yıktılar. Bu işin bir numaralı kundakçıları gecenin karanlıklarına karışıp kaçtılar. Dönmek üzere gittiklerini söyleyerek. Çoğu dönmedi, dönenleri de oldu. Eteklerinin altında saklı hıyanet hançerleriyle İzmir'de toplandılar. Kendilerini Malta zindanlarından, milletin istiklal ve haysiyetini düşman çizmeleri altından kurtaran adamı öldürmek için toplandılar. Bütün insanlıkla beraber cumhuriyet savcısı da şöyle haykırdı:

1218 Ziya Hurşit Cafer Tayyar Paşa'nın İstanbul'a dönüşünden sonra İzmir'e hareket etmiştir. 19.6.1926 tarihli Gazi'nin tegrafı için bkz. Cumhuriyet Arşivi, Vesika no. 1058, ABÜ. c. 18, s. 238/Uğur Mumcu, Gazi Paşa'ya Suikast, Umag Vakfı, 1996, s.15-16

1219 Bkz. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, c. IV, s. 1835

Levent Şahverdi Arşivi

– Sizi gidi cibilli katiller sizi..."[1220]

Bağımsızlık ve özgürlüğünü her şeye rağmen *"savaş demokrasisi"* içinde kazanan Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ortamı ve felsefesi günümüz postmodern *"demokrasi aşkı"* ile anlaşılamaz. Demokrasi kültürü sanki Almanya'da, İtalya'da kol geziyor, İspanya ve Rusya'da cirit atıyor, uygarlığa şaşı bakan medrese öğretisi ışık saçıyor da, sadece Ankara karanlıktı? Sanki cumhuriyet kendine özgü iç dokusuyla toplumsal oluşum geçirmiyor, tarihsel determinizm çarkları durmuş makine gibi hiç işlemiyordu? Üzerinden yüz yıla yakın süre geçmiş siyasal kavgalara günümüz penceresinden nedenler arama yerine, tarih olayı kendi koşullarında değerlendirmemizi bizden bekliyor... Yargılamalar sürerken *"kılına bile dokunamazlar"* yaygarası koparılmasa, belki idamlar olmaz, *Nutuk* da hiç yazılmazdı!..

1220 (abç) Bkz. Hasan Amca (Hasan Vasfi Kıztaşı), Doğmayan Hürriyet/ Bir Devrin İçyüzü, s. 188, İstanbul 1958. Bu satırlar Çerkez Hasan Amca'nın kitabını noktalayıp nefes aldığı son satırlarıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

BÖLÜME EK:

RAUF BEY'İN LONDRA VE PARİS MEKTUPLARI[1221]

-I-

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Londra, 30 Haziran 1926

Bugün nezdime gelen Londra Sefareti Başkâtibi Mehmet Ali Şevki Paşa'nın ibraz ettiği bir varakada, taklib-i hükûmet gayesiyle yapılmak istenen suikastta müşevvik vaziyetinde bulunduğum tebeyyün ettiğinden, hakkımda tevkif müzekkeresi isdar edildiği ve İzmir'deki Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne müracaat etmekliğim yazılı bulunuyordu.

Taklib-i hükûmet gayesiyle herhangi bir suikastte müşevvik olamıyacağımı söylemeyi zait addederim. Ancak sıhhî sebepler icbariyle ve resmî mezuniyetle, iki aya yakın bir zamandan beri Avrupa'da bulunduğum halde, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile müemmen teşrîî masuniyetimin ayaklar altına alınarak, bu mertebe açık surette taarruza uğramasına hayret ve teessür eder ve bu muameleyi reddetmeyi bir vatanî vazife addeylerim.

Bir zamandan beri vatanda, vatandaşların vicdan ve fikir hürriyetlerini boğmağa mâtuf teşebbüsler vukua gelmekte ve bu hususta hâdiseler ve vesileler îcat ve ihzar edilmekte idi. Hattâ yalnız şahsî hürriyet ve masuniyetin ilgasına değil, vicdanî hislere bile taarruzdan çekinilmemekte idi. Matbuat hürriyeti ilga edilmiş ve mukaddes olarak ilân edilen fikir ve vicdan serbestîsi bilhassa Meclis haricinde boğulmuş idi.

Yalnız milletvekillerinden müteşekkil ve milletin mukadderatına yegâne hâkim olan Büyük Millet Meclisi, şeklen ve zâhiren olsun bu gibi taarruzlardan masun gösteriliyordu. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun sarahatına rağmen vâki olan bu son tevkif teşebbüsü ile, milletin sesi de tamamiyle boğulmuş

1221 Rauf Bey'in bu mektupları eski yazı orjinalleriyle birlikte yayınlanmıştır. Bu konuda dikkatimi çeken rahmetli Erol Şadi Erdinç'e teşekkürler. Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Haz. O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2005

Levent Şahverdi Arşivi

ve esasları aynı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile muayyen ve Cumhuriyet İdaresi aleyhine taklib-i hükûmet cürmü ika' edilmiştir.

Kanun mucibince, Yüksek Meclisçe tetkike tâbi tutulmadan, hâdiseden iki aya yakın bir zaman evvelden beri, hariçte bulunan bir mebusun tevkifine teşebbüs ve tevkif müzekkeresinde de "müşevvik olduğu tebeyyün eden" ifadesiyle, muhakemeye değil, suale bile lüzum görmeden hüküm veren İstiklâl Mahkemesinin, ne gibi âmiller ve tesirler altında vazife ifâ eylediğine dikkat nazarınızı celbederim.

Her millet ferdi için mukaddes olan söz ve vicdan hürriyeti ve bunları kâfil Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve münakaşa serbestisi masum olsa idi, bir dakika bile süremeyecek zaman içinde, vicdanen emin bulunduğum mutlak masumiyetimin tahakkuk edeceği şüphesizdi. Her türlü kanunî kayıtlar ve şahsî mukaddesatımın ayaklar altında çiğnendiği, bu son hâdiseler ile tahakkuk ettikten sonra, mürettep siyasî tezvirlere ve şahıslarımıza müteveccih suikasta cevap verebilmek için, heyet-i umumiyesi, siyasî hasımlarımızdan mürekkep ve azasının bazısı ise şahsî düşmanlarım olduğu – kendi ifadeleriyle – müsbet bulunan kimselerden mürekkep bir mahkeme huzuruna çıkarak siyasî ihtiraslarını ve şahsî garezlerini tatmin için tevkifhaneye ve dolayısıyla kurulan tuzağa nefsimi ilka' etmeyi muvafık bulmadım. Çünkü; masuniyetime kasem ettiğim Teşkilât-ı Esasiye Kanunun ihlâline, bilerek muvafakat suretiyle yardım etmeyi, vatan ve milletime karşı hiyanet telâkki ederim.

Reis Paşa Hazretleri!. İstiklâl Mahkemesinin, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa ve Cumhuryet idaresine karşı yaptığı bir suikast ile, irtica ve taklib-i hükûmete cesaret ettiği tezahür ettiğinden, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile, Cumhuriyet İdaresi aleyhine irtica yapan bu cüretkârlar ve bu irticaa muvafakat ve müzaharet eyleyen İcra Kuvveti – yâni hükûmet – hakkında taraf-ı devletlerinden, kanunî selâhiyetinizin istimali zamanı gelmiş ve belki de geçmekte olduğuna nazar-ı dikkat-i âlilerini celbeder ve bu hususta tereddüt buyurulmayacağı kaydiyle te'yid-i hürmet eylerim efendim.

İstanbul Mebusu
Hüseyin Rauf

- II -

İstanbul Mebusu Rauf Beyefendi'ye

Ankara, 9 / 8 / 926

30 Haziran 926 tarihli mektubunuz alınmıştır. İstiklâl Mahkemesinin hakkınızda tevkif müzekkeresi istar etmesi ve mahkemeye müracaatınızın tebliği münasebetiyle beyan ettiğiniz mütalâalar, kanunî ahkâma muvafık değildir. Mebusların teşrîî masuniyetlerinin ne gibi ahvalde dikkat nazarına

Levent Şahverdi Arşivi

alınmayacağı Teşkilât-ı Esasiye Kanununda sarahaten mezkûr olduğundan bu hususta tafsilâta girişmeyi zait addederim.

Mektubunda vatandaşların fikir ve vicdan hürriyetlerini boğmağa mâtuf teşebbüsler vukua getirilmiş olduğunu ve bunun için hâdiseler ve vesilelerle hazırlandığını bildiriyorsunuz. Kanaatiniz delillere müstenit değil ve yanlıştır. Son vak'alar üzerine elde edilen deliller ve vesikalar, kanaatinizin aksini isbata kâfi bir derece ve ehemmiyettedir.

Taklib-i hükûmet gayesiyle suikast tertiplerinin devam ettiği anlaşıldığına nazaran, hâdiseler ve vesileler hazırlandığını iddiada musir olmıyacağınızı ümit ederim.

Büyük Millet Meclisinin kabul ettiği kanunların hükümleri haricinde yapılmış bir muamele yoktur. Türkiye'de hürriyet-i kelâm mukaddes ve müemmendir, buna şüphe etmeyiniz. Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş ve onun namına vazife yapmakta olan İstiklâl Mahkemesinin adaletinden emin olarak, huzurunda isbat-ı vücut etmekten içtinap etmemenizi tavsiye ve muhakemeniz neticesi olarak milletin muvacehesinde masumiyetinizin tezahüratını temenni eylerim efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi Kâzım

-III-

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

9/8/926 tarihli cevabî tahriratınız teahhürle alındı. Türk vatandaşı olarak, Türkiye'de carî kanunlardan başka hiç bir tesir, kuvvet ve ilham ile âmil ve müteharrik olmakla me'luf bulunmadığımdan ve tahriratınızda ileri sürdüğünüz beyanat ve mütalâalarınız, hâdiseler ve ahvalin hakikatine tamamen mugayir bulunduğundan, bu gibi hallerde riayet edilmesi gereken kanun ve mevzuatı aramak ve dermeyan etmek için cevap vermekte maatteessüf bir müddet gecikmek mecburiyetinde kaldım.

30 Haziran 926 tarihli resmî müracaatname ile dermeyan ettiğim hususlar ve mütalâalar tamamiyle kanunidir. Tekrarını ve teyidini bu nokta-i nazardan vazife addederim. Çünkü 1341/1925 tarihli tab' ve neşrolunan Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Dahilî Nizamnamesinin teşrîî masuniyete dair olan on yedinci maddesinde aynen: "Hiç bir mebus, Meclis dahilindeki rey ve mütalâasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalâasının ve beyanatının Meclis haricinde irad ve izharından dolayı mes'ul değildir. Gerek intihabından evvel ve gerek sonra aleyhinde cürüm isnat olunan bir mebusun, maznunen isticvabı veya tevkifi veyahut muhakemesinin icrası heyet-i umumiyenin kararına menuttur. Cinaî cürm-ü

Levent Şahverdi Arşivi

meşhut bundan müstesnadır. Ancak bu takdirde makamı aidî Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhinde sadır olmuş cezaî bir hükmün infazı, mebusluk müddetinin hitamına kadar ta'lik olunur. Mebusluk müddeti esnasında mürur-u zaman cereyan etmez." diye masuniyet kâfi sarahatle yazılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisince de bu maddeyi – sonradan nakzeder bir kanun çıkarılmamış olmasına nazaran – cevabî tahriratınızda İstiklâl Mahkemesinin mebusların teşrîî masuniyetleri hakkında sarih olan yukarıki kanunî kayıtları ihmal ve ilga suretiyle tevkif müzekkeresi ısdar ve İcra Heyetinin (Yâni Hükûmetin) bu müzekkereler ahkâmını infaz eylemelerini kanunî görmenizi ve bilhassa milletin mukadderatına yegâne hâkim ve kanunların mastarı olan Büyük Millet meclisi Riyaset Makamından tarhına da olveçhile iş'arda bulunmanızı kanun, akıl ve mantık ile telif imkânı bulamadım. Mütegallibenin cebr ü şiddeti altında, fikir ve vicdan hürriyeti sindirilmemiş, mevzu kanunları mütalâa ve anlayacak kadar maariften nasibi olan her vatandaşın benim bu kanaatimi tasdik edeceğinden şüphem yoktur.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bahsettiğim madde-i mahsusasının bir fıkrasında "Cinaî cürm-ü meşhut bundan mestesnadır" diye yazılı bulunmuş olmasının, kanuna ve dolayısıyla Cumhuriyet idaresine vurulan sarih darbeyi örtmek için bir tevil fürcesi olarak gösterilmesi uzak ihtimaline karşı da Usul-ü Muhakemât-ı Cezaiye Kanununun cürm-ü meşhuta dair olan otuzsekizinci maddesinde aynen, "İcra olunmakta ve yahut henüz icra olunmuş olan cürüm, cürm-ü meşhuttur. Velvele-i nâs üzerine tutulan, veyahut cürmün irtikâbını müteakiben onun faili veya şeriki bulunduğu müeyyit olan eşya ve esliha ve evrak ve edevat ile derdest edilen eşhasın mürtekip oldukları cürümler, cürm-ü meşhut kabilinden addolunur." diye tefsire yer vermiyecek ve Türkçe okuyan ve anlayan kimsenin kat'î sarahatle göreceği veçhile yazılıdır ve işbu madde-i mahsusa ile cürm-ü meşhut ve cürm-ü meşhudun en uzak ihtimalleri tafsil edilmiştir. Bu kanunî sarahata ilâveten ve bu maddenin kat'iyet derecesini tevsikan Büyük Millet Meclisinin ikinci içtima devresi zarfında mebuslardan bazıları tarafından ika' edilen cürümler hakkındaki takibat da berveçhiâtî zikrolunur:

İstanbul'da bir matbaada muharrir bir mebusun kafası, diğer bir mebus tarafından kırıldığı halde carihler Meclisin içtima halinde olmamasından ve kanunî mesağ bulunmamasından dolayı tevkif ve muhakeme edilmemişlerdi. Meclisin geçen seneki tatili esnasında, aynı İstiklâl Mahkemesi Maraş Mebusu Tahsin Bey'in, intihap dairesinde irtikâp edilen cinayette müşevvik ve mürettip olarak isticvabına lüzum görmüş ise de, Meclis Riyasetine müracaat etmiş ve Meclisin içtimaa başlamasında mesele Heyeti Umumiyede müzakere edilerek, maznunun masuniyetinin ref'ine karar verildikten sonra muhakeme edebilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ardahan Mebusu merhum Halit Paşa, Meclisin toplantı halinde bulunduğu zamanda, mebusların ve zabıta heyetinin gözleri önünde Meclis koridorunda dört mebus arasında katledilmiş ve fakat bu efendiler de tevkif olunmamış ve aksine günlerce serbest ve bir arada bulunarak, nihayet mes'uliyetsizlik ve beraat kararı almağa muvaffak olmuşlardır.

Çünkü; fikri, vicdanı hür, hayatî emin olarak Millet Meclisinin riyaset makamını ihraz eden bir zatın, bu gibi menfur haller karşısında yapacağı yegâne işi bu konudaki sarahatine itaat ile, kanunun hâkimiyetini temin edip; gâsıp ve mütegallibenin, heves ve ihtiraslarına âlet etmek istedikleri devlet kuvvetlerini ellerinde diledikleri gibi kullanmalarına mümanaat ve bu suretle vatandaşların ve memleketin hayat ve şerefini siyânet eylemekti. Aksi takdirde, devletin ve milletin kurtuluş ve selâmetini sağlayan kanunların hâkimiyeti emri mühimmi mânasız kalır ve bu yüzden vatanın varlığı tehlikeye maruz kalacağı da şüphesiz bulunurdu.

İşte bu kanaat ve mülâhazadır ki, beni bir milletvekili sıfatıyla ve vazifeten, makamınıza derhal müracaate mecbur etti ve sizin kanundan başka dayanağınız bulunamıyacağı ümidiyle, felâketin devamının men'ine muvaffak olacağınız zannı hasıl olmuştu... Halbuki; hâdiseler aksi olarak tecelli etti ve siz sarih olan hükûmet darbesine boyun eğmekle kalmadınız, gönderdiğiniz resmî tahriratla, bunu bana meşrû göstermeğe de çalıştınız...

Şu halde, ya Büyük Millet Meclisi Reisi bulunmanıza rağmen, sizin de Millet Meclisi esas kanunlarını ilgaya teşebbüste muvaffak olan, harici heyetle birlik bulunduğunuza veyahut, hareket, fikir ve vicdan hürriyetine mâlik ve sahip olmadığınıza, hatta hayatınızın tehlikeye maruz bulunduğuna hüküm etmek zarureti hâsıl oluyor.

Birinci şıkkı, aksi tamamiyle sabit oluncaya kadar, kabul etmek istemiyorum. İkinci şık varit olunca; Büyük Millet Meclisi Reisinin dahi fikir ve vicdan hürriyetine mâlik olmadığı ve dolayısıyla şahsî mukaddesatından mahrum edildiği bir ülkede, fikir ve vicdan hürriyeti ve mal ve can emniyetinden bahis dahi abes hatta gülünç olur ve bu suretle de cevabınızda bahsettiğiniz "Türkiye'de hürriyet-i kelâm ve vicdan mukaddes ve müemmendir" fıkrasını, bizzat sizin içinde bulunduğunuz vaziyet, reddi gayrî kabil bir surette cerh eder. Hulâsa; ya irtikâp edilen hiyanetkârane taklib-i hükûmet cürmüne taammüden iştirâkinizi, yahut da başta siz bulunduğunuz halde, Türkiye'de vatandaşların fikir, kalem ve vicdan hürriyetlerinin cebir ve kahır ile ilga edildiğini itiraf etmeniz lâzım gelir. Ben şahsen, henüz hakkınızda ve memlekette ikinci şıkkın varlığına kanî olanlardanım.

Her cümlesi, devletin mevzu kanunlarına müstenit olan bu hakikatleri, mütalâa ettikten sonra, hükûmet darbesine, hainâne bir tarzda teşebbüs ve maalesef – muvaffak da olan, üstelik de – Büyük Millet Meclisi adına icrayı kaza (yani vatandaşları muhakeme eylediğini) iddiadan utanmayan ve bu

Levent Şahverdi Arşivi

hıyanetkârane cürme teşebbüsleri anından itibaren, kendiliğinden vazifeden sakıt ve binaenaleyh gayrimeşrû olarak İstiklâl Mahkemesi ismini kullanan kimselerin, kanun dışı bir bağîler heyeti ve bu bağîlere müzaheret ve yardım eyleyen bugünkü hükûmet azalarının da şakî yataklarından mürekkep olduğunu ve keza cinaî teşebbüsleri anından itibaren – velev aralarında Cumhurreisine suikast fikrinde olanlar bulunsa bile – bu hususta bu heyetin ittihaz ve infaz eylediği cezaî hükümlerin, kâtil ve zulümden başka bir fiil olamayacağını kat'iyetle kabul etmek kanunî ve mantıkî bir zaruret olur.

Sizce başka şekilde gösterilmesinin, bence ancak bir suretle bir tefsiri kabildir ki, o da vatanın bir çok namuskar, vefakar evlatları gibi sizin de hayatınızın mütegallibe ve mütehakkimlerin elinde tehlikeye maruz bulunmakta olmasıdır. Bu halde bile cevabi yazınızda; İstiklal Mahkemelerinin adaletine dair verdiğiniz teminatı ve bu yolla millet muvacehesinde beraat eylemem suretiyle, iğfal tarzındaki teminat ve mütalaalarınızın manasını anlamak, maalesef bence mümkün olamamıştır. Sizin gibi eski bir asker – velev vazife mecburiyeti dolayısıyla olsa dahi – bir kaç defa hayatını cephelerde istihkâr etmiş bir zat için, kendi hayatı mukabili olsa dahi "Fidye-i necât" olarak bir vatandaşı şakîlerin dâm-ı iğfaline sevk ve ilkaya teşebbüs, en iptidaî ahlâk kaideleriyle telif edilemez, pek ağır bir harekettir.

Reis Paşa; tahsilimi ikmâl ettikten sonra, yirmi sekiz senelik hayatım, fasılasız bir surette daima fiilî millet ve devlet hizmetlerini yapmakla geçmiştir. Bu hayatın her dakikası hakkında, herhangi meşrû bir heyete, her zaman hesap vermek benim için mucibi şeref olur. Vatan ve millete musallat olan, fikir ve vicdan hürriyetini ve hatta mal ve can emniyetini ilgaya maalesef – şimdilik – muvaffak da olan bagî bir idârenin yıkılışında, bu vazifeyi de ifa eylemek benim için şerefli bir hâdise olacaktır.

Fakat sizin tavsiye buyurduğunuz gibi, hunhar ve gasıp ve bagilerden mürekkep ve her birinin gözünü hırs ve ihtiras kanı bürümüş gayri meşrû bir heyet ile, bunların müzahirlerine karşı böyle bir mecburiyetten hamdolsun müstağniyim.

Bir zamandan beri, örüp kurdukları iğfal şebekesine düşürdükleri bazı vatandaşların maruz kaldıkları gibi, bagîlerin elinde katledilirken dahi, faciayı, boğulan sesiyle milletin umumî vicdanına duyurup anlatmağa çalışmak mecburiyetinden, kaderin sevkiyle henüz vareste bulunuyorum. Buna rağmen bu heyetin müstekreh ve türlü tedhiş ve tazyik vasıtalarına müracaatla, gûya aleyhime olarak ilân eyledikleri hususları kısaca bir tahlil gözünden geçirmek, belki hâlâ beyaza, siyah demekle hakikaten siyah olacağı batıl zannında, gerçeklerin ilânihaye gizlenebileceği ve güneşi çamurla örtebilecekleri ham hayalinde bulunan bazı gafiller için, intibah vesilesi olabilmesi itibariyle faydalı olacağını zannediyorum.

Geçmişteki bazı vak'alar dolayısıyla, sizce de malûmdur ki; hattâ fikir

Levent Şahverdi Arşivi

halinde olsa dahi, suikast denen şey, bence menfurdur. Malûm hâdise üzerine, İzmir'de sanıkları muhakeme için değil, "Evvelden tertip edilmiş usul ve dereceler dairesinde ve tasmim olunmuş bulunduğu gibi" mahkûm etmek için bir araya gelen ve fuzûlî olarak "İstiklâl Mahkemesi" adı verilen heyetin, ilk toplantısından malûm mukarreratı ittihaz eyledikleri zamana kadar, maalesef acı facialarla dolu safhalarından ve vakî müşafahattan, bugünkü vaziyetim dolayısıyla görüp okuyabildiğim kadarından hülâsa edebildiğim izviyat, çıkarılan tevkif müzekkeresinde feveran beyan eyledikleri – hiç bir delile müstenit bulunmayan müşevvik olduğum hususunun – her ne suretle olursa olsun teyidine imkân bulamamışlardır. Çünkü böyle bir şey yoktur ve olamaz. Bu müşafahatım İzmir safhasında, yüksek Meclis toplantı hâlinde ve ben Ankara'da bulunduğum sırada, Erzincan Mebusu Sabit Bey, birlikte ikâmet ettikleri arkadaşlarıyla bir eğlence âleminde, cereyan eden bazı mübhem ve imalı ifadelerden; Reisicumhur Hazretlerine karşı suikast fikrinin mevcudiyetinden şüphe ediyor ve ertesi günü de bu şüphesini bana naklediyor.

Şüphe ve tahmin derecesini geçmemekle beraber, bu malûmat üzerine, benim hareketim derhal; Ordu mebusu Faik Bey'i bularak, Sabit Bey'in en kuvvetli delil olarak: "Ankara'da bulunmuş olmasını gösterdiği" Ziya Hurşit Bey'in, filhakika orada bulunuşunun sebebini öğrenmek ve Sabit Bey'in şüpheleri hakkında sorup soruşturmak ve Faik Bey'in kat'iyen haberdar olmadığını görünce de, Bazı askerlik işlerini takip için Ankara'ya geldiğini söylemiş olan – kardeşi – Ziya Hurşit Bey'in – kendisinin de tedbir olarak tavsiye eylediği veçhile – her türlü şüphe ve tereddütleri izale için, derhal Ankara'dan uzaklaştırılmasını teklif ve temin etmek oluyor. Bu hareket tarzını ve tatbikatı daha ileri götürerek, aynı günde, Sabit Bey'den de, ihbar eylediği suikast fikrinin sadece şüphe üzerine olduğunu ve ihbarından sonra yaptığı bazı tetkikler neticesinde, böyle bir işin herhangi bir delile müstenit bulunmadığına, kendisinin de kanaat getirdiğini bizzat kendisinden işittim.

Bunlar, hakikatin hülâsasıdır; daha evvelleri, hattâ kendi şahıslarımız aleyhinde düşünülmüş ve tevcih edilmiş ve teşebbüse geçilmiş suikastler ve bazılarının tarafımdan nasıl men edildiği hakkındaki, sahih malûmata müstenit hususların açıklanmasını bazı kimselerin, zalim heyet elinde gadre ve felâkete uğramamaları için – bugün vatanın başına çöken – bağî ve gâsıp idarenin zevaliyle, kanunların hükümran olacağı zamana tehir ediyorum.

Heyetin İzmir'deki tahkikatları neticesinde, Sabit Bey'in şüphesinden beni haberdar etmesi keyfiyeti kendisi için beraat ve tebriki mucip olmuştur. Şayet bir tasavvur mevcut idi ise, Sabit Bey'in şüphesini bildirmesi üzerine benim fiilen harekete geçerek, her türlü suikast ihtimalini önleyecek şekilde tedbirler alma suretiyle vaki olan sarih ve dürüst hareketim neden cezalandırılmamı mucip oluyor ve mahkûm edilmem isteniyor?

Levent Şahverdi Arşivi

Hâlâ hâkim sıfatını muhafazada inad ve temerrüt eden hey'et azası ise; hapis veya sürülmeleri istenen aralarında benim de bulunduğum beş kişiden ellerine geçirdikleri üç milletvekilini katl ve benimle bir buçuk seneden beri memleket dışında bulunan sabık bir milletvekilinin hükmünü, devâm ettirdikleri facianın Ankara safhasına naklediyorlar.

Memleket ve milletin felâketi pahasına olsa da, ikbâl telâkkî eyledikleri hırs ve ihtiraslarıyla, hunharca intikam hislerini tatmin ve temin eyleyerek, gaspettikleri mevkileri muhafazada isrâr eden bu zatlar Ankara musafahatı esnasında ise, İttihat ve Terakkî ricâl ve rüesasının, güya kötü idarelerini teşhir ve tescile de çalıştılar ve o idare zamanında, mesleğimde vatanıma hizmet etmekten mahrum edilecek kadar mergup olmayıp, itimada şayan görülmeyen şahsımı da bahis mevzuu ederek benim şimdi İttihat ve Terakki Cemiyetini ihyaya teşebbüs etmiş olduğumu göstermek istediler. Fakat unuttular ki, heyetin – yâni mahkeme heyetinin – bizzat reisi bulunan zat, mütarekenin imzalanışıyla İttihat ve Terakkî ricalinden bazılarının vatanı terkettikleri zaman ve hattâ İttihat ve Terakkî Hükûmetinin yerine gelen kabinenin – vukuf peyda ederek – İttihat ve Terakkî teşkilâtını ilga ettiği âne kadar, memleketi terk eden ricalin şahıs ve makamlarını muhafaza için mâlûm askerî teşkilât dışında mürettep ve gizli bir silâhlı kuvvetin mühim bir kısmının kumandanlığı vazifeleriyle müşerref bulunuyordu. Ve keza aynı mahkeme heyeti azasından olan ve her nedense hâlâ – asıl adı yerine – müstear isimle yad edilen bir diğeri de harp zamanında mülâzim – teğmen – rütbesiyle Enver Paşa'nın kardeşinin emirberi ve daha sonra – vefat eden – sabık padişahın bendegânından ve muhafızlarından bir maiyet zabiti idi.

İdare şeklinin değişmesine ve vatan ve millet hesabına bunca felâketler kaydedilmesine rağmen, hâlâ mütenebbih olmıyarak, itiyad hasebiyle sabık mesleklerinden devam eden bu efendiler, beni İttihat ve Terakkî Cemiyetini ihyaya teşebbüs fiilinden başka bir de, Birinci Büyük Millet Meclisinde "ikinci grup"un teşekkülüne delâlet ve nihayet – intihar eden – Kara Kemal Bey'le gizli müzakereler yapmak suretiyle – yukarıda beyan edilen maksadın – istihsaline çalışmakta ittiham ve mâlûm şekil ve surette gûya mahkûm ediyorlar.

Halbuki o zaman – yâni Birinci Büyük Millet Meclisince intihabat – kararlaştırılıp ilân edildiği âna takaddüm eden günlerde ve sulh imza edildiği vakte kadar ben, münhasıran devletin çok hassas ve hayati olan dış işleri ve umumî meseleleriyle gece gündüz meşgul olmak mecburiyetinde bulunuyordum. O kadar ki, uydurulan tarzda ve siyasî hizibler şu veya bu zatla müzakere için değil, bunları dinlemeğe bile vaktim yoktu. Bu keyfiyet, o zaman, birlikte, ayni kabinede çalıştığımız sizce de itiraf olunur zannındayım. Gene sizce de malûmdur ki, intihabat esnasında faaliyette bulunmak üzere

Levent Şahverdi Arşivi

teşekkül eden komisyona o zaman mesai arkadaşlarımın hemen hepsi iştirak ettikleri halde, yalnız ben iştirak edememiştim.

Şu halde İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîve heyetinin ve bunlara müzaharetve yardım eden İcra Heyetinin (Yani Hükûmetin) bahsettiğim mevzu kanunlar hilâfına hangi kuvvet veya mücbir âmire mağlûben mutavaat ile Büyük Millet Meclisinin emniyetini, caniyâne bir surette suiistimal ve aynı Millî Meclisin vâzeylediği kanunu ilga suretiyle hiyânet-i vataniye cürmünü irtikâba cesaret eylediklerini sormak bihakkın varit olur.

Türk vatandaşlığı mevkîve iddiasında bulunan her millet ferdinin, tâbi olması lâzım gelen kuvvet, kanundur. Türk Cumhuriyetinin temel taşı da yalnız ve ancak kanunların mutlak hâkimiyetir. Aksi takdirde ahlâkî ve kanunî kayıtlardan beri ve aldatma yoluyla Hükûmet kuvvetlerini eline geçiren cür'etkâr gasıplar, müzahirleri tufeyliler tarafından en kızıl müstebitlerin yüzünü ağartacak surette zulüm ve cinayete müstenit bir kaahir idarenin husul ve teessüsüne meydan verilmiş olacağına kaaniim. Bundan dolayıdır ki; Londra elçiliği vasıtasıyla İstiklâl Mahkemesinin icra eylediği mâlûm tebliğiyle, ahvâlin hakikatine vâkıf olunca, vakit geçirmeden yukarıki kanun maddelerinden hak ve salâhiyet iktisap ederek derhal makamınıza müracat ettim.

İstiklâl Mahkemesi Heyeti ile, bunlara müzaheret ve yardım eden İcra Heyeti tarafından irtikâp olunan Taklib-i Hükûmet hainâne cürmüne dikkat nazarınızı celp ile aynı kanun maddeleriyle mecbur bulunduğunuz veçhile, selâhiyetlerinizden biri ve en basiti olan mecburî içtimaa davet suretiyle, vukubulmakta olan cüretkârane teşebbüse derhal mâni olmanızı taleb ve istida eyledim.

Bu tarzda dürüst hareketinize, ne gibi tesirlerle ve saiklerin mâni olabileceğini, cevabınızı aldıktan sonra düşündüm ve sizin de fikir ve vicdanınızın boğulmuş ve hürriyetinizin gaspedilmiş, hâttâ hayatınızın emniyeti suiistimal suretiyle, Hükûmet kuvvetlerini ele geçirenler tarafından tehlikeye mâruz bulunduğu fikir ve mülâhazalarına vâsıl oldum. Bu hareket tarzım, bugün beni imhâya kadar ileri giden zatlar tarafından kötüye te'vil edilerek, nifakçı tezvirlere vesile olmuştu.

Birinci Büyük Millet Meclisinde, ikinci grubun teşekkülü sebebine gelince, sizce de unutulmamış olacağı veçhile "Müdafaa-i Hukuk Grubu" içinde – bugün mahkeme riyâsetini işgâl eden – zatın da dahil bulunduğu muhalif ve gizli bir komitenin teşkili ve gizli müzakerelerde bulunarak ve gruptaki diğer arkadaşlarının iyi niyetlerini ve emniyetlerini kötüye kullanarak grup mukarreratına "mütehâkkim ekalliyet" şeklinde tesir yapmağa kalkışmaktan ibarettir.

[Kara] Kemal Bey'le münasebetlerime gelince; ben bu zatı ilk defa, Mondros Mütarekenamesi akabinde, Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da – bugün müze olan – Şişli'deki evinde ve kendileri

Levent Şahverdi Arşivi

vasıtasıyla, çok mahrem müzakereleri esnasında tanıdım. Ondan sonra, Malta'da müşterek esaret hayatımızdaki münasebetlerimizin, içtimaî nezaket derecesini geçmediğini, o zaman orada bulunan ve bugün bana bühtan eden zatlar da çok iyi bilirler.

Feci bir surette katl ve şehit edilen İsmail Canbolat Bey merhum, çok sevdiğim ve muhabbetinden ziyade vatanî hamiyeti ve ahlâki seciyesine hürmet ettiğim pek aziz bir dostumdu. Merhumu milletvekili seçtirmek hususundaki tavsiyemi, suikastla alâkalı gösterecek kadar iftiraya cür'et, mukabele edemiyecek surette susturulmuş namuslu insanlara, âhirete göçmüş mağdurlarla istihzayı, bir nevî fazilet sayan bu zatlar, bilirler ki, merhum İsmail Canbolat Bey, benden evvel, çok daha evvel Selânik'te Kolağası Mustafa Kemal Bey'in arkadaşı ve dostu idi. Mütarekeye takaddüm eden günlerde Halep'te Ordu Kumandanı bulunan Mustafa Kemal Paşa, zamanın hükümdarına çektiği telgrafnâmede, memleketin selâmeti için teşkilini teklif ettiği kabineye merhum İsmail Canbolat Bey'in behemehal sokulmasını isteyecek kadar, kendisini muktedir ve bilhassa emniyete lâyık görüyordu. Mütarekeyi takip eden günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın evindeki devamlı içtimalarda, tevkif edildiği güne kadar merhum Canbolat Bey de hazır bulunuyordu.

Malta'dan benden evvel kurtulup vatana dönen merhum, Meclis Reisi bulunan Mustafa Kemal Paşa ile, samimî münasebetini idame etmiş ve intihabat esnasında, seçim komitesinin de reisi bulunan müşarünileyh tarafından, fikir cereyanlarını takip ve iş'ar vazifesiyle görevlendirildiğini, bugün Ziraat Vekili bulunan Sabri Bey söylemişti. İstanbul mebusluğuna seçilmesi, mezkûr komitece kararlaştırılmış olan merhumu, intihabatı idare eden kimselerden birine, tarafımdan tavsiye kadar meşrû ve tabiî ve kanun nazarında cürüm teşkil etmesi imkânı olmıyan başka ne gibi bir hareket tasavvur edilebilir?

İzmit Mebusu Şükrü Bey merhum ile, ilk defa Malta'da müşterek – esaret hayatımızda görüştüm. Aramızda hususiyet ve mahremiyet bulunmadığını, bana isnatta bulunan zatlar da pekâlâ hatırlarlar. Merhum, Malta'dan döndükten sonra, İzmit'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisliğine seçilmiş bulunuyor – ve işittiğime göre – idare teşkilâtındaki gayret ve faaliyeti, merkezdeki rüesaca takdir ile yâdediliyordu. Bir aralık komitece Ankara'ya dâvet olunarak, o zaman nâzik ve hassas saydıkları Trabzon Vilâyeti intihabatını idareye memur edildiğini de zannederim, merhumun çok yakın dostu olan bizzat sizden işitmiştim. Daha sonra aynı Şükrü Bey'in bu Trabzon Vilâyeti Valiliğine tâyin edilmesi de, Dahiliye Vekâletinin lüzum ve inhası üzerine olmuş idi ki, bütün bunlar, merhumun hizmetlerinin takdire şayan görüldüğünü gösteriyordu.

Bir cürüm olmamakla beraber, mebus seçilmesi için, Şükrü Bey hakkın-

Levent Şahverdi Arşivi

da hiç kimseye ne ağızdan ne de yazı ile hiçbir tavsiyede bulunmadım. Bu konudaki iftira da, ötekiler gibi halis yalandır. Şükrü Bey'in mebus seçilmiş olduğunu ise, ancak yerine diğer bir valinin tâyinine sırf resmî vazife dolayısıyla muttali olunca, öğrendim. Bu hakikatlerin hepsi – bizzat siz de dahil olduğunuz halde – bugün işbaşında bulunanların ve İstiklâl Mahkemesi âzalığı iddia edenlerin birçoğu tarafından pekâlâ bilinen şeylerdir.

Büyük Millet Meclisinin İkinci içtima devresinde bir fırka teşkili hakkında şu veya bu zat ile vâki olan ve şimdi ittihamı mucip görülen hasbihallerime gelince, bugün kabine riyasetinde bulunan zatın "alenî ve resmî bir fırka teşkil etmemiz için" vâki olan feryat ve ısrarına ve o sırada Dahiliye Vekili bulunan zatın bir aralık Matbuat Cemiyetinde verilen ziyafette:

"Cumhuriyet idaresinde fırkalar zarurî ve elzemdir. Yok ve yapılmıyorsa kabahat bizim midir?" tarzındaki tasvip edici mütalâasına ve herşeyin üstünde olarak bu baptaki kanunî mesağa rağmen, benim, yâni medenî haklarına sahip bir Türk vatandaşının bu hususdaki konuşmalarını, töhmeti mucip bir hareket gibi görebilmek, ancak kanunları pervasızca küçümsiyerek ilga ve hırs ve hevesleri uğruna vatandaşlarının mukadderatına taarruz eyleyen ve – aslâ meşrû olmayan – makamlarının kuvvetinden istifade ile alemi hapis ve katil eylemeği kendilerine meslek ve zevk edinen, kanunî idareden hilkaten kaçınır olan (cebbâr azınlık) suretinde hayat ve kudret bulan Ortaçağ zihniyetli bu insanlarca mümkündür.

Bu, İstiklâl Mahkemesi denilen heyet, ittihamnâme şeklinde millet umumî efkârına arzetmek cüretinde bulunduğu hezeyannâmede, aleyhimdeki fesat karıştırıcı yalanları arasında Bursa ve İzmir suikast teşebbüslerinden evvel, ***sıhhî mecburiyet dolayısıyla Avrupa'ya giderken,*** *benim güya: "Ben gidiyorum, siz ne yaparsanız yapınız!" diyerek hareket ettiğimi ifade ediyor ve bunu suikasta taraftar olduğuma kuvvetli bir bürhan olarak göstermek istiyorlar ve saçma (delili) şahsen kat'iyen tanımadığım, ismini de ilk olarak bu hâdise dolayısıyla gazetelerde gördüğüm bir bedbahta, kimbilir ne kadar tazyikler – hattâ idam edilirken söylediği veçhile, hayatının bağışlanması vaadi gibi – ne kadar teşvikler karşılığında söylettirildiği kuvvetle maznun ve diğer bir mevkufun – gene böyle asıl ve esası olmayan – ifadesine mâtuf beyanatına istinat ettiriyorlar.*

Ben, bu sözü güya, Ziya Hurşit Bey'e söylemişim. Her türlü teşebbüs ve tertibatı tereddüt etmeden pervasızca ikrar eylediği söylenilen Ziya Hurşit merhum, benim hakkımda bu yolda beyanatta bulundu mu? Hayır bulunmamıştır, bulunamazdı, çünkü bu ifade mürettep ve şeni bir iftiradır.

İcra Vekilleri Riyasetinde bulunduğum zaman, grupları maharetle teşkil ve idare eylediğim isnadı ise, pek gariptir. Filvâki, hâlâ fuzulî olarak hâkim sıfatını taşıyanlardan ikisinin dahil bulunduğu gizli zümre, daima bir silâhlı mücadele ile neticelenmek istidadını gösteren tehdit ve tedhiş havası tesi-

Levent Şahverdi Arşivi

sine çalışıyorlardı ve bazen bu yoldaki cüretlerini meclis müzakereleri esnasında salon kapılarını elleri tabancalarında olduğu halde tutarak, evbaşâne tavırlarla müzakere ve münakaşa serbestliğini men'e teşebbüs derecesine kadar vardırıyorlardı.

Kendileriyle, aynı cür'eti gösteren diğerlerini men'e ve tehdide mâruz kalanları da teskin ve temin eyler ve bu efendilerin bugün icrasına muvaffak olabildikleri zulüm ve itisa'fa, o zamanlar da teşebbüs etmelerine meydan vermezdim.

Dahilî ve haricî vaziyetin o zamanki fevkalâde hassasiyet ve ehemmiyetine rağmen tasavvur ve irtikâbına tevessül eyledikleri bağiyâne hareketleri, bazan uzlaştırıcı tedbirler ve bazen de kanunların şiddetli hükümlerine müracaatla men'eylerdim. O zaman muvaffak olamadıklarına, bugünkü icra heyetinin himaye ve müzaheretlerini kazanarak Büyük Millet Meclisinin emniyetini, şen'i bir surette suiistimale ve kanunları ilgâya bugün maalesef, muvaffak olmuş bulunuyorlar. Hiddet ve garezleri, bugünkü elîm mevkie düşünceye kadar kendilerine muhalefet ve mümanaatım dolayısıyla zayî ettikleri zaman ve fırsatlardan doğmakta ise, doğrudur ve böyle olunca da, kendi nokta-i nazarlarından, haklıdırlar.

Buraya kadar anlatmak mecburiyetinde bırakıldığım vak'aları ve hakikatlere müstenit malûmâtımı, hiçbir kanunî sıfat ve mevkii kalmıyan bağiler heyetinin isnatlarına karşı, kendimi müdafaa için yazmıyorum. Çünkü, kanunu harekât rehberi ittihaz eden, ne bir Hükûmet, ne de içtimaî bir heyet veya fert müvacehesinde şekâvetkârane mukarretlarının kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Ancak, bu zalimlerin zulüm ve itisaf sebepleri içinde namus ve mevcudiyetleri her an tehlikede bulunan vatan evlâtlarının şeref ve namuslarını korumağa medar olur düşüncesiyle, milletin mukadderatına yegâne hâkim olan Büyük Millet meclisi âzalarına hitâben, senelerden beri tasmim edilmiş ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet idaresi aleyhine ve bu idare şeklinin değiştirilmesine müteveccih bir "ferdî hâkimiyet ve azınlık teşebbüsü"nün hainâne maksat ve tertibatının bir kısmını söylemek istiyorum.

Reis Paşa! Bu heyet ve müzahiri olan İcra Kuvveti Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet idaresi aleyhine taklibi hükûmet cürmü irtikâp etmiş ve bugün için bu teşebbüsünde muvaffak olmuştur ve yine bu heyet, meclisin tatili zamanını ganimet bilip bu baptaki madde ve kanunî sarahate kat'î surette aykırı olduğuna bakmaksızın, mebuslardan bazısını tevkif ve bazısını da fecî bir surette katletmiş ve hiç bir maddî menfaat ve mükâfat beklemeksizin daima vatan ve milletin saadet ve selâmetine hayatını vakfetmiş ve millî istiklâlin kurtulmasına muhtelif cephe ve vazifelerde tebcile değer hizmetler görmüş olan bir kısmını da tehdit ve tedhişe cür'et ve haklarında tertip olunan menfur iftiraları matbuat vasıtasıyla ilân suretiyle de teşhir küstahlığında bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Aziz vatan bugün câri ve hâkim olan idare ve zihniyet ile, aziz vatandaşların her ân maruz bulundukları tahammül edilemez ıztırap ve tehlikelerin hakikî mürtesemi işte bu kara levhadır. Bu fecî felâkete çaresâz olabilmek için tek meşru yol ve çare, Büyük Millet Meclisi âzalarının, bu derece mühim ve hayatî tehlike karşısında olsun her türlü şahsiyât ve fırtkacılık hislerinden sıyrılarak, cihanın hayret nazarları önünde, milletin mes'ut azim ve celâdetinin mahsulü olan (istiklâl)ini onun için muhakkak bir tehlike teşkil eden bu zalimlerin kahhar pençesinden, bir an evvel kurtarmağa teşebbüs eylemeleridir.

Arka arkaya ve çok acı tecrübelerle edindiğim ve İkinci Büyük Millet Meclisinin toplantı devresinde millet kürsüsünden mükerreren ifâde eylediğim kanâat; millet ve vatanın saâdet ve selâmeti ancak, "hükümranlık haklarını ferağ ve tecezzi kabul etmez bir surette şahsiyetinde toplıyan ve millet mukadderatına yegâne hâkim bulunan" Büyük Millet Meclisinin, esaslı hatları Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş Cumhuriyet idâresini her nevî şahsiyetlere, zümrelere – ve derecesi ne olursa olsun – mütecaviz kuvvetlere karşı tereddütsüz ve katiyetle müdafaa ve bu kuvvetin, en ufak bir kısmını dahi tatil ve halelden korumasıyla mümkündür. Aksi takdirde; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve idâre tarzı, dahil ve hariçte haysiyet ve ciddiyetini ve haiz olduğu fazilet ve emniyet hassasını kaybederek, bugün görüldüğü gibi bir oyuncak derecesine düşer.

Memlekette, asrın ilmî ve amelî telâkkileriyle taayyün etmiş fikir ve vicdan hürriyetini te'min ve tatmin edecek, vatanı sükûn ve refah yolunda saadet ve selâmet gayesine ulaştırmağa çalışacak olan Millî Hâkimiyet idâresinin, her kuvvet ve şahsiyet üstünde bulundurulması esası ihmâl ve zaif ile kuvvetliye, fakir ile zengine eşitce tatbik edilmesi şart olan kanunların hâkimiyeti ihlâl edilirse, evvelce de bilvesile söylediğim gibi, bir devresine şahit olduğumuz zalim ve cüretkâr bir azınlığın intikamcı idâresini mümkün kılan meşhur müstebit Kızıl Sultanların yüzünü ağartacak bir istibdat sesleri – her zamanda, her yerde olduğu gibi – suikast teşebbüsleriyle ve menfur gizli komitelerin teşekkülleriyle neticelenir ve bundan sonra da, sırasıyla irticalar ve ihtilâller doğar ve bu âfetler vatanın selâmetini milletin emniyet ve istiklâlini – belki de artık kurtarılması kaabil olmıyacak surette – inhilâl çukuruna sürükler. Bunu görmek ve bilmek için ne dehayâ ne de cihan tarihinde pek derin vukûf ve behreye lüzum vardır.

Vatan ve milletimizin onsekiz seneden beri maruz kaldığı felâketlerin, her şuurlu vatandaşta husule getirdiği acı tecrübeleri ve millet efrâdının mübarek kanlarıyla kıpkızıl hale gelmiş levhayı, bir ân için şahsiyet ve menfaat gibi her türlü ihtiraslardan sıyrılarak, ciddiyetle tetkik ve tahlil eylemek kifayet eder.

İlk Kanun-u Esasî'nin, zamanın hükümdarı tarafından nasıl tâdil edildi-

Levent Şahverdi Arşivi

ği, Meşrutiyet devrinde de kezâ Kanun-u Esâsî'nin millî hâkimiyet esasından sarsacak bir tarzda nasıl tâdil olunduğunu ve bu ikinci cür'et neticesi olarak millî istiklâl ve vatan selâmetinin ciddî bir tehlikeye maruz kaldığı hayatî anda, hükümdarın Millet Meclisini nasıl bir hamlede ilga suretiyle millî hâkimiyeti darbelediği malûmdur.

Bugün şahidi olduğumuz teşebbüslerle tatbikat da tıpkı ve fakat daha vahim ve mühlik bir vaziyeti hazırlayıp, doğuracaktır. Derhal lâzım gelen teşebbüslerde bulunarak, bu haller kaldırılıp kayıtlardan ve şartlardan münezzeh ve Millî Hâkimiyet idaresini en hassas kıskançlıkla muhafaza edecek hür, âdil ve kanunî bir hükûmet esasları vaz'olunmaz ise, müstebit azınlıkların zalim ve kahredici idâresi yüzünden millet, hâkimiyetini tamamen kaybedecek, vatan muhakkak bir tehlikeye düşecektir. Hakikî vaziyet şayet tarafsız olarak mütalâa olunursa, bu mertebe ciddî ve hayatî olduğu görülür.

Yegâne çare ve ümit, tekrar edeyim ki, Büyük Millet Meclisinin kanunî hakkını derhal istimal ile herşeyden evvel millet efradının hayal, hürriyet ve namusuyla, vatanı bu zalim türedilerin gasıp ellerinden kurtarmasındadır.

Teşebbüs edildiği söylenilen suikastta ve fikir hürriyetlerini imhayı şiâr edinen bu idârenin daha ziyade devamı halinde millet ve vatanın zararına olarak doğacak fevkâlâde vahim ahval ve hâdisat için sebepler ve menbalar aramak icap ediyorsa; bunu hile ve desiselere tevessül ve vaziyeti tertip edilmiş plân dairesinde i'zam ve tevsî suretiyle yüksek meclisi iğfal ederek, gayrî vazıh ve müzakeresi esnasında bizzat mecliste de söylediğim veçhile – sükûnu (takrir) yerine (ihlâl) edecek bir kanuna malik ve bu kanunu şahsî heves ve ihtiraslarını te'min ve intikam hislerini tatmin edecek şekilde tatbika hevesli icra heyeti ile, bunun cürüm ortağı olan İstiklâl Mahkemesi ismini taşıyan malûm takımın, teşebbüs ve icraatında aramak lâzım gelir.

Sarsılmaz bir kanaat halinde muhafaza ettiğim mütalaalarımı, meclis kürsüsünden ifade ve izah etmek vazife ve şerefinden, hükûmet kuvvetlerini meşru olmıyan bir tarz ve surette bugüne kadar ellerinde tutmağa muvaffak olan mütegallibe zümresi tarafından menedilmiş bulunuyorum. Mebus olarak vazifemi, bilmecburiye yazı ile ifa suretiyle, kanunî hak ve selâhiyetimi kullanmağa teşebbüs ve yüksek meclise keyfiyeti arzeyliyorum.

Büyük Millet Meclisi âzalarına, millet ve vatanı felâketten kurtaracak olan karar ve icraâtında muvaffakiyet ve hayatımı şeref ve istiklâlinin yükselip mesûn kalmasına vakfettiğim ve her türlü muhalefet ve mümanaat karşısında bundan böyle de aynı meslek ve yolda devam ile daima hizmetlerimi, minnettarane arz edeceğim mübarek vatan ve aziz milletime saadet ve selâmet dilerim efendim.

Hüseyin Rauf

Levent Şahverdi Arşivi

16

Yurdunu kaybeden adam...

1. Uzun bir ayrılık

Rauf Bey'in buraya kadar verdiğimiz acı tatlı hayat hikayesine, kendisi Viyana'da iken ortaya çıkan İzmir suikasti tuz biber ekmişti. İstiklal Mahkemesi gıyabında 10 yıla mahkum edince (26 Ağustos 1926), ister istemez sürgüne sürüklendi. Mahkeme kararı 3 Aralık 1926'da TBMM'de okununca mebusluğu da fiilen ve hukuken sona erdirildi. Kendi ifadesiyle artık, "vatandaşın mukaddes olan hak ve hürriyetlerine tamamen sahip olabileceği bir devrin gelmesini bekleyecek"tir.

Rauf Bey'in bundan sonraki yurt dışı hayatı, yasal olarak firari, vicdanına göre sürgünde bir vatanseverliktir. İzmir yargılamaları sürerken Adıvar ailesiyle birlikte mekan değiştirip Londra'ya geçtiler. Meclis Reisi Kazım Paşa'ya Paris'ten gönderdiği mektuplarla hem içini dökmüş hem rahatlamıştı. Halide Edip ve Adnan Bey kadar sosyal ilişkileri gelişkin olmasa da, onun da Londra'da eski Bahriyeli arkadaşları vardı. O da okyanusların dilinden anlar, şileplerde uzun yol kaptanlığı yapabilirdi. Rauf Bey sürgün yıllarını İngiltere ve Fransa'da geçirir. Anılarına bakılırsa iki üç kere de suikastten kurtulur. Birinci suikast girişimi 1928'de Fransa'nın Akdeniz kıyısındaki Manton'da bir pansiyonda kalırken, kendi yokluğunda meçhul bir şahısla yapılmak istenir. İkincisi de 1929'da Monte Carlo'da denenir. Yüzellilik listesinde bulunan *"Ömer Kaptan"* kimliğinde biri güya Suriye'deki dostlarından bir mektup getirmiştir. Mektupta, Suriye'deki yoldaşı kendine suikast düzenleceğini hatırlatmaktadır. Tesadüf ki orada Rauf ismini taşıyan kendi dostu başka bir Dr. Rauf Paşa daha vardır. Suikastçi yanlışlıkla

Levent Şahverdi Arşivi

onun kapısını çalıp uzaklaşmış. Suriye'deki zattan bilgi isteyince böyle bir mektup göndermediğini anlayan Rauf Bey, bu adamın İstanbul Polisi ve Kahire elçiliğimizin ortak girişimiyle gönderildiğini anlar...

Üçüncü suikast girişimi 1932'de olur. Bir dostunun evinde rasladığı ve eskiden de tanıdığı Ali Şükrü isimli zengin biri, güya Rauf Bey'i "Türkiye'de halkın idareden nefret ettiğini, servetini muhalif bir gazete çıkarılması için sarfedeceğini, kendisi hareketin başına geçer ve sabık Halifeyi de yanına alırsa bir isyanla hükümetin devrileceği" yolunda teşvik ve tahriklerde bulunmuş...[1222]

Rauf Bey Balkan Harbinde Hint Sıhhiye Heyetiyle İstanbul'a gelen Doktor Ensarî ve Ş. Kuşeyri ile tanışmıştı. *1933 Mart ayında* gemi sahibi olan bu iki dostundan bir teklif aldı. Kendini Hindistan gezisine davet ediyorlardı. Dostları güzel bir gezi planı hazırlamıştı. Seyahatte Bombay, Beopal ve Hayber geçidine kadar uzanıp kendisi için tertiplenen av partilerine katıldı. Hindistan ormanları içinde arslan kaplan avına çıktılar. Hint aristokrasisinin önde gelen ricaliyle tanıştılar. Üniversitelerde Hintli (Pakistanlı) aydınlara konferanslar verdi. Yazdığına göre: Türk Kurtuluş Savaşı ile yapılan inkılâpların ancak Mustafa Kemal gibi müstesna bir şahsiyetin önderliğiyle yapıldığını, Türk milletinin Mustafa Kemal gibi bir evlâda sahip olmakla talihli bir millet olduğunu ve bu talihin devam ettiğini ifade etmekten geri kalmadı...[1223]

Rauf Bey'in Hindistan seyahatinde Hilafet lehinde, rejim aleyhinde konuştuğu üzerinde Türkiye'de dedikodular yürütülmüştür. O zamanki Hariciye Vekaleti Arşivini inceleyen Cemil Koçak, Rauf Bey'in Hindistan seyahati hakkında Bağdat–Kahire ve Londra elçilikleri ile Ankara arasında yapılan yazışmalarda, bunu doğrulayan bir belgeye raslamadığını ifade etmiştir. Görünen o ki, Ankara'nın hilafet konusunda taşıdığı endişelere rağmen, Rauf Bey'in konferanslarında Türkiye ve devrimler aleyhine değil bizzat lehine konuştuğu anlaşılır.[1224]

1222 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, (Haz. O.S.K) Temel Yayınları, s. 411. Rauf Bey bu ve benzeri girişimlerin hükümet bağlantılı olduğunu, "halifecilik ve sultancılık" gibi iğrenç hareketlerle lekelenerek kendisini vatan haini mevkiini düşürmek istedikleri iddia edilir. Hatta üçüncü girişimi yapan adamın kimliğini araştırıca İstanbul Polisinde görevli olduğunu, bir kaç kere para mükafatıyla taltif edildiğini öğrenmiştir.

1223 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, s. 413.

1224 Bkz. Cemil Koçak, Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler, s. 25–32, İletişim 2011.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonra, bir de Çin yolculuğu yapan Rauf Bey, Şanghay elçimiz Hulûsi Fuat Türkgeldi'ye misafir oldu. O sırada, Sovyet hükümetinin Rahmi Bey'i – eski İzmir Valisi – Moskova'da tevkif ettikleri haber alındığından, belki kendine de rahat vermezler düşüncesiyle Moskova'ya uğramadı... Pekin'den kara yoluyla Nankin'e geçen Rauf Bey, oradan Londra'ya geri döndü. Bir defasında Mısırlı Prens Tosun Paşa ve oğulları daveti etmişlerdi; bunun üzerine Londra'dan Mısır'a giderek bir pansiyonda kalmaya başladı. Hem bir hava değişikliği yapacak hem piramitleri ziyaret edecekti.[1225]

2. Rauf Bey'in yurda dönüşü

Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü dolayısıyle 28.10.1933 tarihli bir Af Kanunu çıkarılmıştı. Kanun çıktığında Rauf Bey Mısır'daydı. Kendisi de af kapsamına girmesine rağmen, sıradan katiller arasında kendini aklanmış saymıyordu. Bununla beraber İstanbul'daki yakınları dönmesini istiyorlardı. Aile büyükleri olan Aziz Bey'in vefatı üzerine hemşiresi Mısır'a kadar geldi. Ailemiz başsız kaldı, *"Ya siz İstanbul'a gelin, ya biz buraya göçelim"* diyordu. Dokuz yıldır süren ayrılık Rauf Bey'in özlemini artırmıştı. Türkiye'ye dönmeye karar verdi. *5 Temmuz 1935* tarihinde İstanbul'a geldiğine göre, çıkarılan af kanunundan iki yıl sonra dönmüş oluyordu.[1226] Yazdığına göre, İstanbul hayatı polis takibinden kurtulmuş değildir. Galata Rıhtımına ayak bastığı andan itibaren etrafını hafiyeler çevirmiş, Teşvikiye'deki evi gözetim altında tutulmuştur. Fakat ne de olsa vatanına kavuşmuştu.[1227]

Rauf Bey Hindistan'da (Pakistan) iken Kudüs Müftüsü de oradaydı. Hilafet Kongresi toplanacağı beklentisi vardı. Anlaşıldığı kadarıyla Rauf Bey özellikle Hilafet konusunda Pakistan ulemasının umulan ve beklenen telkinlerine önem vermez. Niyazi Berkes'in anıları da bunu doğrular. Niyazi Berkes'in yazdığına bakılırsa: "Türkiye'den ayrıldıktan sonra Hindistan'ı ziyaret eden Rauf Bey de, Halide Edip Hanım da Atatürk ve Cumhuriyet aleyhine hiçbir şey söylemediklerini tahkik ettim." Niyazi Berkes, Asya Mektupları, s. 137, YKY 2001

1225 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, Temel Yayınları, s. 414.

1226 Bkz. Nur Özmel Akın, Ölümünün 36. Yıldönümünde Büyükelçi Rauf Orbay, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Temmuz 2000, sayı: 42, s. 20.

1227 Rauf Bey'in yurda döndükten sonra polis takibinde oluşu ne kadar gerçekçi veya abartılıdır bilinmez. Dönmeden önceki günlere ait olmak üzere, yeğeni Zafer Orbay şunu anlatır: "... 1930 yıllarında polisler aramaya gelmişler. Erenköy'deki Köşkün alt katında Atatürk'ün büyük üniformalı bir resmi vardı. Üzeri yazılıydı. Herşeye rağmen duruyordu orada. Aneannem, 'benim bu memleket için hayatını veren oğluma bu mu yapılır?! dedi, indirdi duvardan resmi aşağı-

Levent Şahverdi Arşivi

Dostu Ali Fuat Cebesoy Rauf Bey'in ziyaretine gelmişti. Şimdi onu dinleyelim: "... Atatürk, Rauf Bey, Karabekir ve Refet Paşa gibi arkadaşlarıyla eski dargınlığı gidermek istiyordu. Kendisi küskün vaziyetten kurtulup yeniden samimiyet kurmuştu. Fakat Atatürk'ün etrafını alan müfritlerin kinlerini yenmenin kolay olmadığı da belliydi..." Bir kaç defa sofrasında Rauf Bey'den bahseden Atatürk, bir akşam sofrada onun şerefine şampanya bile ısmarlamıştı. Sofrada bulunan Ali Fuat'a, "Rauf da senin gibi aramızda bulunamaz mı?" demişti. Bu sözlerden cesaret alan Cebesoy, ertesi gün Başvekil İsmet Paşa'nın da rızasını alarak, İstanbul'a yollandı. Atatürk'ün duygularını aktarınca heyecanlanan Rauf Bey: "Atatürk büyük adamdır. Ama etrafında toplananlar, ona lâyık olamadılar. Benim de ona karşı hürmetim var, buluşmak isterim, fakat etrafındakilerin oyunundan çekinirim" dedi.[1228]

Rauf Bey'in tereddüdünü yenen Ali Fuat Paşa yanına alarak beraber Ankara'ya geldiler. Çankaya Köşkü'ne çıkarak durumu Gazi'ye arzetti. Halk Fırkası Umumî Kâtibi Recep Bey de Köşkte bulunuyordu. Recep Bey'den sonra Gâzi'nin yanına girdi. Temasları hakkında bilgi verdikten sonra Atatürk kendisine şunları söyledi: "... Umumî Kâtip Recep Bey, Rauf Bey'in Halk Fırkasından normal şekilde istifa etmediğini, dolayısıyle öncelikle bunun tashih edilmesi yani istifanın geri alınması gerektiğini söyledi." Böyle bir şeyi ben de olsam yapmam. "Rauf Bey'e fırka namzetliğini kabul ettirebilirsek mesele şerefli şekilde hallolur. Gidiniz arkadaşınızı bu noktada toplayınız. Rauf Bey'le mülâkatımızda münakaşayı mucip bir sebep bırakmayalım, aramızda gücenme olmasın. Sen, bu ciheti ona anlatır beraber gelirsiniz" dedi.

Cebesoy anılarına devam eder: "Paşam! İsteğinizi yerine getirmek isterim; ama çektiği acılar Rauf Bey'i hassas yapmıştır; mukavemet

ya, üzerinde tepine tepine camını da kırdı, resmi de yırttı. Kadıncağız oğlunun birini Karadeniz'de kaybetmişti., diğeri Avrupa'da yaşıyordu." Bkz. Rauf Bey'in Yeğeni Zafer Orbay ile röportaj. Cemal A. Kalyoncu, Aksiyon Dergisi sayı: 574/ 05.12.2005

1228 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, s 645–649, Temel Yayınları 2005. Rauf Orbay'ın Hatıraları (Haz. O.S. Kocahanoğlu), s. 410 vd. Ali Fuat Paşa bu ziyaret için tarih vermiyor ama, 1936 yılı olabilir. Cebesoy aynı yıl içinde Karabekir Paşa ile Atatürk'ü de barıştırma girişimi yapmış, hatta Karabekir ile Dolmabahçe Sarayı'na beraber geldikleri halde buluşma gerçekleşmemiştir. Bkz. Cebesoy, Siyasi Hatıralar, age. s. 650

Levent Şahverdi Arşivi

edeceğinden korkarım" deyince Atatürk: "Rauf Bey'in ne mebus seçilmesinden vazgeçebilirim, ne onu müstakil seçtirebilirim... Bu söylediklerimi O'na anlatınız, anlayışlı arkadaştır, teklifimi kabul eder. Fuat Paşa, bu meselenin hallini senden beklerim..."

Cebesoy'a göre Gâzi'nin etrafındaki muhterisler aşılamadı. İsmet Paşa nezdinde yaptığı girişimlerden de netice çıkmayınca, Gâzi ve Rauf Bey görüşmesi gerçekleşmedi.[1229] Bu hikayeyi Rauf Bey de Cebesoy'a benzer şekilde anlatır. Cebesoy, Gâzi'ye yakınlığına dayanarak emeklilik mağduriyetini gidermiş üç yıl önce de müstakil Konya mebusu seçtirilmişti. Ama Rauf Bey'in durumu kolay çözülecek cinsten değildi. Görüşemeden bir sonuç alamadan İstanbul'a döndü.[1230]

3. İsmet İnönü ve Rauf Orbay

Ali Fuat Paşa bu girişimlerin arkasını ayrıntılı yazmıyor, ama iki dostun barışamadığını biliyoruz. Başka bir temas olmadığı da görülüyor. Yıllar geçtikçe Rauf Bey'in sıkıntı ve öfkeleri azalmadan devam etti. Mustafa Kemal hakkındaki sözlerinin ne kadar samimi olduğu kestirilemez, ama bir türlü barışamadığı arkadaşı artık ölüm döşeğindeydi. Ölüm arkadaşlarının hepsinden önce Mustafa Kemal'in peşine düşmüştü. Dolmabahçe sarayında, sonbahar yapraklarının yerlere düştüğü mevsimdie Dünya yuvarlağı güneş etrafında durup dinlenmeden turlarını tekrarlıyor; küremize uğrayıp geçtiği 365 günden biri yaşanıyordu. Benzerleri gibi bir daha gelip gidecek, fakat 10 Kasım 1938 Perşembe gününe takvimin diğer yapraklarından ayrı bir anlam yüklenecekti. Cumhuriyetin kurucu ve efsane kahramanı hayata gözlerini yummuştu...[1231]

Atatürk öldüğünde Rauf Bey İstanbul'daydı. Hissiyatını bilemeyiz ama, Karabekir'i arayarak cenaze törenine beraber katılma teklifinde

1229 Bkz. Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I–II, s 645–649, Temel 2005. Cebesoy'un yazdıklarında anlıyoruz ki, iki eski arkadaşın barışmasını öncelikle kendisi istemiş, bunun için araya girmiş ama başarılı olamamıştır.

1230 Bkz. Ahmet Demirel, İsmet İnönü, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, c. I içinde, s. 130, İletişim 2003

1231 Atatürk öldüğünde Rauf Bey İstanbul'daydı. Karabekir'e telefon ederek birlikte cenaze merasimine katılmayı teklif ettiği halde, Karabekir özel olarak davet edilmediği için katılmadı. Ama Rauf Bey yalnız başına cenazenin İstanbul'daki uğurlama kortejine katılıp saygısını gösterdi. Sarayburnu'na kadar yürüdü. Bkz. Atatürk-Karabekir Kavgası isimli kitabımız.

Levent Şahverdi Arşivi

bulundu. Karabekir'in yüreği Rauf Bey kadar yumuşak değildi; özel davet yapılmadığını ileri sürerek olumsuz cevap verdi. Karabekir Paşa'nın 14 Kasım 1938 tarihli Ajanda notunu okuyabiliriz:

"*... Rauf Bey merasime birlikte köprüden iştirak etmeyi teklif etti. Çağrılmadıkça gitmeyi mahzurlu buluyorum dedim ve gitmedim. Programda mütekaitlere bile yer bırakılmamış!...*"[1232]

Rauf Bey önerdiği halde, Karabekir Paşa'nın katılmadığı tören, Dolmabahçe–Köprü–Sarayburnu arasında yürünerek yapılan uğurlama töreniydi. Rauf Bey kalkıp gitti, cenaze kortejine katılarak son görevini yerine getirdi. Karabekir'in 19 Kasım 1938 tarihli ajanda notu eski günlerin hissiyatından kurtulamadığını gösterir:

"Atatürk'ün cenaze merasiminde malül Gâziler ve emekli zabitler ve hatta generallerin adı anılmadı. Halbuki Erzurum ve Sivas Kongreleri azaları dahi levhalarla ve mevcutlarıyla görünerek, İstiklal Harbi tarihi canlandırılmalı idi. Yapılan merasimde tarih değil hal düşünülmüştür."[1233]

Mustafa Kemal sonrası için oyunlar hazırlayan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya gibi siyasetçiler bulunsa da, üzerinde sadece mebusluk sıfatı bulunan İsmet Paşa ertesi gün TBMM'de ittifakla Reisicumhur seçildi (11 Kasım 1938). Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, çıktığı ilk yurt gezisinde (6–12 Aralık 1938) Atatürk'ün çevresinden uzaklaşan eski muhaliflerle barışma politikasının mesajlarını vermeye başladı:

"... Unutmayınız ki sınıf ve zümre farkı tanımaksızın, büyük Türk Milletinin yekpare bir insanlık ve medeniyet kitlesi olmasını ideal tutan partimizin başlıca kuvveti, bütün vatandaşların muhabbet ve itimadı olduğu gibi, başlıca vazifesi de bütün vatandaşların ihtiyaçlarını temindir... Milletin kalbinde kazandığımız bu itimadı gelecek zamanlarda daha ziyade yükseltmek hedefimiz olacaktır."[1234]

İnönü'nün benimsediği yumuşama siyasetinin ilk işareti Karabekir ile özel katibi gibi yanında dolaşan Feridun Fikri'de (Düşünsel) görüldü. Bu ikisi bir anda İsmet Paşa taraftarı kesilerek CHP'ye *"vaftiz"* oldular. İnönü eski küskünlükleri giderip barış havası estirmek istiyor,

1232 Bkz. Karabekir, Günlükler c. 2 s. 1075; Yeğeni Zafer Orbay'ın ifadesine göre Karabekir'in katılmadığı cenaze törenine Rauf Bey katılmıştır. Bkz. Cemal Kalyoncu, Zafer Orbay ile Röportaj: Aksiyon Dergisi, s. 574/ 05.12.2005

1233 Bkz. Karabekir, Günlükler c. 2 s. 1075;

1234 Bkz. Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, s. 63.

Levent Şahverdi Arşivi

Hilmi Uran da buna *"İnönü'nün mürüvvet siyaseti"* diyordu.[1235] Fazla zaman geçmedi; 18 Aralıkta Çankaya Köşkü Karabekir–İsmet Paşa görüşmesine sahne oldu. Karabekir, Rauf Bey, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Hüseyin Cahid[1236] gibi muhalifler partiye davet edildiler. Karabekir Paşa 31 Aralık 1938 ara seçiminde İstanbul mebusu seçtirildi. Refet Paşa ve Cebesoy 9 Ocak 1939'da CHP'ye katıldılar. 4 Mart 1939'da İnönü'nün Dolmabahçe sarayında verdiği çay ziyafetine Rauf Bey[1237] dışında 700 kişi katılmıştı. Aynı gün Dr. Adnan ve Halide Edip Adıvar çiftinin de Türkiye'ye döndüğünü gazeteler yazıyordu (9 Ocak 1939)..

Rauf Bey, Karabekir gibi davranmayıp İsmet Paşa'nın mürüvvet siyasetine mesafeli durmuştur. Daha sonra Ankara'ya davet edilen Rauf Bey, Çankaya'da Başvekil Refik Saydam tarafından karşılandı. Dostlukları Erzurum ve Sivas Kongresine iniyordu. Ancak kendini mahkum eden İstiklâl Mahkemesinin ünlü Reisi Ali Bey de Nafia Vekili olarak oradaydı. Rauf Bey'in hemen nevri döndü. "Beni bu adamla karşılaştırmak için mi çağırdınız?" diyerek, uzanan eli sıkmadı. Ali Çetinkaya şaşkınlık içinde gözden kaybolmuştu...[1238]

Cumhurreisi İnönü salona inince dereden tepeden konuşuldu ve Rauf Bey'e beraber çalışma teklifinde bulundu. Ancak Rauf Bey yaralıydı. "İstiklâl Mahkemesi kararı tashih edilmedikçe" kabul edemiyeceğini bildirdi. İsmet Paşa, kararın umumî afla ortadan kalktığını söyleyerek üzerinde durmamasını rica etti. Birkaç gün sonra Anadolu Ajansı, radyo ve gazeteler, şu beyannameyi yayınladılar:

1235 "İnönü, Reisicumhur olduktan sonra 22 Aralık 1938 tarihli bir namzetlik kararı ile İstanbul'dan Karabekir'i, Burdur'dan Hasan Rıza Soyak'ı, Bolu'dan Fethi Okyar'ı, Çankırı'dan Hüseyin Cahit Yalçın'ı mebus seçtirdi." *Bkz. Hilmi Uran, Hatıralarım, Ankara 1959, s. 348*

1236 Özellikle cumhuriyetin ilanı sırasında Atatürk'e muhalefetiyle öne çıkan ve İstiklal Mahkemesinden kıl payı kurtulan Hüseyin Cahid, İsmet Paşa sayesinde Çankırı mebusu seçilmiş ve ölene kadar CHP'nin kalem savaşçısı olmuştur. Duyduğu pişmanlığı, *"esasta aynı fakat yöntemde ayrılıyorduk"* cümlesiyle açıklar. Sivri kalemini bu sefer Falih Rıfkı'nın yerini aldığı Ulus gazetesinde Menderes için kullanacak, 1951'de dokunulmazlığı kaldırılıp ilerlemiş yaşında rağmen tekrar hapislere düşecektir. Bkz. F. Mehmet Sancaktar, ... Hüseyin Cahit Örneği, s. 27

1237 İsmet İnönü'nün başka bir İstanbul ziyaretinde Rauf Bey Dolmabahçe'ye hemşiresi ile davet edilip görüşülecektir. Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Anılar, Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 20–21

1238 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, (Haz. O.S. Kocahanoğlu), İstanbul 2005, s. 423

Levent Şahverdi Arşivi

Kastamonu Mebusu Hüsnü Açıkgöz'ün ölümü dolayısıyla boşalan Kastamonu Mebusluğuna eski İstanbul Mebusu ve eski Başvekil Rauf Orbay'ın Genel Başkanlık Divanınca namzetliği kararlaştırılmıştır. Rauf Orbay hakkında evvelce İstiklâl Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının ref'i için vâki müracaatı üzerine yapılmış olan hukukî tetkikte araya girmiş olan Umumî Af, isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhâkemenin iadesini de gayrı mümkün kılmış ve esasen muhakeme iade edilebilseydi beraatinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür. Sayın ikinci müntehiplere bildirir ve ilân ederim. 22.10.1939

C.H.P. Genel Başkan Vekili
Başvekil
Dr. Refik Saydam[1239]

22 Ekim 1939 ara seçiminde Hüsnü Açıkgöz'ün ölümüyle boşalan Kastamonu mebusluğuna aday gösterilen Rauf Bey, yurt dışı mahrumiyeti ve inziva hayatından biraz olsun kurtuluyor; af meselesine de pratik bir çözümle gönlü alınıyordu. Rauf Bey'in mebus olmasına kendinden ziyade Velid Ebüzziya sevinir, eskiden yerlere vurduğu Halk Fırkası ve İnönü'nün barış politikasını Tasvir-i Efkar'da tebrike şayan ve kadirşinas bir davranış olarak göklere çıkarır.[1240]

Rauf Bey mebus seçilmesine rağmen diğerleri gibi Halk Fırkasına girmeyip müstakil kaldı. İsmet Paşa Karabekir'den de Rauf Bey'den de eski defterlerin kapatılıp Atatürk hakkında saygısızlık yapılmamasını istemişti.[1241] Rauf Bey Meclise girince Karabekir Paşa gibi sağa sola uzanıp gösteriş ziyaretleri yapmadı. Atatürk aleyhinde gazetelere demeçler verip polemikler yaratmadı, sorumlu bir devlet adamı gibi geri planda kaldığı görüldü...[1242]

Rauf Bey'le Karabekir'i kıyaslayabiliriz: Rauf Bey'den önce Meclise taşınan Karabekir, fazla zaman geçmeden Tan muhabirini köşküne

1239 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, (Haz. O.S. Kocahanoğlu), İstanbul 2005, s. 423

1240 Ebüzziya'nın makalesi için Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, age. s. 429

1241 Bkz. İsmet İnönü, Defterler I, s. 266–267. İnönü'nün burada kastettiği halef–selef meselesidir. Atatürk üzerine

1242 Bkz. Cemil Koçak, Tek Parti Yönetimi ve Milli Şeflik Sistemi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: c. 2 Kemalizm, içinde, s. 137. Sadece İsmet Paşa'nın telkini olduğu için değil kişisel tutumu nedeniyle de Rauf Bey buna ölene kadar uymuş, Ebedi Şef'le polemiğe girmemiştir. Karabekir ise milletvekili olduktan sonra nisan ayında Tan gazetesine verdiği demeçle bu sözüne uymamıştır. Ayrıntı için bkz. Atatürk-Karabekir Kavgası kitabımız. Atatürk öldü yaşasın İsmet Paşa...

Levent Şahverdi Arşivi

çağırarak Atatürk aleyhine konuştu. Bu beyanatı verirken iki arkadaşı Zeki (Kadirbeyoğlu) ile Rauf Bey de yanındaydı. Her tarafta görünme ve konuşma özgürlüğünün tadını çıkaran Karabekir, polemiği de başlatmış oluyordu. Köşkünde yıllardır menkubiyet arkadaşlığı yapan Zeki Bey, anılarında Karabekir'i değerlendirir:

"... Meclisin açılışından kısa süre sonraydı. Rauf Bey ile Karabekir'i Ankara'da ziyarete gitmiştik.[1243] *Karabekir iki gazeteciye beyanat veriyor ve (biz) iki misafirini de şahit göstererek konuşuyordu. Beyanat Mustafa Kemal aleyhindeydi. Rauf Bey ve ben hayretimizi gizleyemedik. Herkes onu sembol yapmış iken, daha kefeni solmadan hücuma geçmek, hele iki misafiri de şahit göstermek ne kadar yersiz, ne kadar aculane bir hareketti. Dayanamadım masanın üzerinden bir kağıt alarak Karabekir'e hitaben, "Paşam! bu beyanat bugün için hiç de muvafık değildir. Her şeyin bir zamanı vardır. Lütfen bundan sarfınazar ediniz" diye yazarak kendine uzattım. Rauf Bey beyanatın mümkünse tehirini rica etti ise de sözlerimde yanlış birşey yoktur dedi... Beyanat neşredilince İstanbul gazeteleri müttefikan Karabekir'e hücuma geçtiler... Karabekir bu kısa görüşü neticesi yapılan acı tahkir karşısında sönmüş, silinmiş bir şahsiyete döndüğünden tutulacak bir vaziyeti kalmamıştı. Karabekir'in sebebiyet verdiği bu vaziyetten ben şahsen çok müteessir oldum.*

Kendisine bir mektup yazmak mecburiyetinde kaldım. "Paşam müteessir olmayın, siyaset hayatında kimsenin dostu yoktur. Vaktiyle bizi dinlemediniz. Şimdi sizden beklenen yegane hareket, istifanızı cebinize koyup kürsüye çıkmak, matbuatın nankörce hücumuna cevap verdikten sonra, istifayı verip çekilmektir. Sizi sevenler böyle görmek isterler. Bu damga başka türlü silinmez." Paşa bunu yapacak medeni cesareti gösteremedi. Demek insanlar gözüktüğü gibi değilmiş. Mamafih zaman ve siyaset onu da yoğurup halletmiş ki, 1946 intihap devresinde CHP'nin meclis reisi oldu. Allah muvaffak eylesin diyelim...[1244]

Zeki Bey'in yazdığına bakılırsa, ikbal kapısından uzak kalmanın

1243 Zeki Bey'in yazdığı bu olay, Karabekir Paşa'nın anılarında 4 Nisan 1939 gününe kaydedilmiş. Bkz. Karabekir, Günlükler, c. 2, s. 1088

1244 Zeki Bey'in orjinali bizde olan Anıları, s. 247–249. Karabekir köşkünün menkubiyet günleri müdavimi olan Zeki Bey'in intibalarını, Faik Günday da tekrarlar. Bazı kısımları atılıp bazıları yer değiştirilerek bu Hatırat yayınlanmıştır. Bkz. Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları, Sebil Yayınları İstanbul 2007

Levent Şahverdi Arşivi

özgürlük ufkuna dalan Karabekir Paşa, mebus seçilmesi üzerinden üç ay geçtiği halde, İsmet Paşa'ya verdiği "eski defterleri kapatma sözünü" unutmuş, Atatürk'ün kefeni solmadan hırs ve öfke boşaltmıştır.

4. Rauf Bey'in Londra Büyükelçiliği

Rauf Bey'in yeniden siyasete girdiği yıllarda İkinci Dünya Harbi Avrupa'yı kan ve ateş deryasına sürüklüyordu. Ülkenin birinci konusu savaş meselesiydi. Birinci Dünya Harbinden önemli dersler alan, İngiltere ve Almanya'yı yakından tanıyan İnönü *"saldırıya hazırlıklı olma ve mecbur kalmadıkça harbe girmeme"* gibi tarafsızlık politikası izliyordu. Rauf Bey'in yazdığına bakılırsa mebus seçildiğinin altıncı ayında kendine Londra Büyükelçiliği teklif edildi. Savaşın en yoğun döneminde yapılan bu teklif İngilizler nezdindeki ilişkileri Rauf Bey'in iyi yöneteceği umuduna bağlanmalıdır. Rauf Bey açısından bakıldığında ise Ankara'da yaşanan fiili siyasette eskisi gibi iddialı olmadığı anlamı çıkarılabilir.[1245]

Rauf Orbay Londra elçiliğine atanmış ve bu görevi iki yıl sürmüştür (17 Şubat 1942 – 9 Mart 1944). Londra'ya gidince, İngiliz çevrelerin her türlü dostça davranışınan memnun olarak çalışmaya başladı. Başvekil Çörçil diğer elçilere göstermediği yakınlığı gösteriyordu. Rauf Bey ne kadar İngiliz taraftarı görünse de, Osmanlı döneminden beri ömrü İngiliz siyasetiyle cebelleşmekle geçmişti. 1914'de Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarını teslim almaya gittiğinde parası ödendiği halde İngilizler teslim etmemişlerdi. Mondros Mütarekesini Amiral Calthorpe ile Agememnon zırhlısında kendisi imzalamış, amiralin sözlerine inanma saflığını göstermişti. Bu andlaşma hilafına Boğazlara girip İstanbul'u işgal eden (13 Kasım 1918), Yunanlıları İzmir'e çıkaran (15 Mayıs 1919) İngilizler olacaktı. 16 Mart 1920'de İstanbul'u fiilen işgal edip kendini Malta'ya süren de İngilizlerdi.

Eskiye dayalı güvensizlik unsurlarını zihninde taşıyan Rauf Bey, yeri gelince İngiliz devlet adamlarına bunları hatırlatıyor; intikamını bu sözlerle alıyordu. Yirmi sene sonra İkinci Dünya Harbinde Almanlara karşı İngiliz siyasetininin galip geleceğine, Türkiye'nin tarafsız kalması gereğine inanıyordu. Rauf Bey'in Londra Büyükelçiliğindeki olayların ayrıntısı bu kitabın kapsamını aşmaktadır; ancak İngiliz

1245 Bkz. Nur Özmel Akın, Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği, s. 11, Bağlam Yayınları 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

başkentinde önemli diplomasi rolleri oynamıştır. Örneğin Milli Şef döneminin kültür politikası paralelinde Halkevleri'nin Londra şubesi onun zamanında açılmış, yakınlaşma ve ülkemizi tanıtma amacıyla 120 kadar İngiliz siyasetçisi fahri üye yapılmıştır.[1246]

Bir toplantıyı hatırlar: Çörçil ile Kahire'de buluşan İnönü Ankara'ya dönünce Rauf Bey'in de katıldığı bir toplantıda İsmet Paşa, Fevzi Çakmak, Kâzım Orbay, Başvekil Saraçoğlu, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu vardı. İsmet Paşa Çörçil görüşmesini "İngilizler harbe girmemizde ısrar ediyorlar" diye özetlemişti. Rauf Bey: "Bir sene içinde beşyüz tank, beşyüz uçak, top, tüfek cephane verilecekti. Vaadettikleri şeyleri vermedikleıine göre; İngilizler harbe girmemizi istiyemezler" dedi. Müzakereler sonunda harbe girilmemesi kararlaştırıldı. Yoksa Balkan Harbi gibi, mukadder felâketten kaçınılamıyacaktı. Toplantı sonrasında Başvekil Saracoğlu, siyasî vaziyeti açıklaması için Rauf Bey'i kabine toplantısına dâvet etti. Avrupa ahvali ve İngiltere'nin politikasını açıklayan Rauf Bey, sözü Hariciyeye getirerek eline (kurye) pasaportu verilen adamlara döviz ve altın kaçaklığı yaptırıldığını, devlet sırlarının ihlal edildiğini ileri sürdü...

Vekillerden biri, "Harpten evvel Beyoğlu'nda bir tek Türk dükkânı yokken, şimdi birçok Türkler orada iş sahibi oldular, dükkânlar açıp müesseseler kurdular" dedi. Rauf Bey hükûmet içinde böylesi zihniyetin bulunduğunu görünce memleket hesabına üzüldü. Mahrem evrakın şunun bunun elinde oyuncak edilmesine mâni olamıyacağını anlamış olması istifası için yeterli bir sebepti.

Rauf Orbay Londra'da hadiselerin gidiş seyri hakkında sözü geçen biri olmuştu. Çörçil kendine akıl hocası gibi muamele etmiş; eşitler arasındaki bir ilişki ve karşılıklı güven esasıyle gelişecek Türk–İngiliz dostluğunu tehdit eden tehlikeleri Rauf Bey açıkça görmüştür. Edindiği dostluklara dayanarak ilişkileri sağlam hale getirmek için gerekeni yaptığı halde, Hariciyeden gerekli ilgiyi görmemiştir.[1247]

Yazdığına göre, bir müddet sonra Münir Ertegün'ün vefatı üzerine boşalan Washington Büyükelçiliği teklif edildi. Hariciyenin keşmekeşi devam ediyordu. Geçinemediği Hariciye Vekili Numan Menemencioğ-

1246 Bkz. Nur Özmel Akın, Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği, s. 211 vd.

1247 Bkz. Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c. 2, s. 1172–73 Pera Yayın, İstanbul 1997

Levent Şahverdi Arşivi

lu Paris gibi mühim bir merkeze, Devlete gaile açacak başka biri başka merkeze atanmıştı. Londra'dan müstacel kaydiyle yazdığı şifrelerin kapağının bile açılmadığını görmüştü. Washington Büyükelçiliğini kabul etmediği gibi Ankara ile soğuk ve mesafeli bir ilişkisi oldu. Devlete bu kadar hizmet etmişken geri plana itilmesi Rauf Bey'i rahatsız etmişe benziyor. Bir defasında Türk gazetecilerin Londra seyahati yapacağını Times gazetesinden öğrenmişti. Kendine haber verilmeyen bu olayı duyunca istifa edecektir...[1248]

5. Rauf Bey'in marjinal siyaset hevesi

Rauf Bey istifadan sonra İstanbul'a gelerek köşesine çekildi. Anılarına bakılırsa siyasî hayattan çekilip evine kapandığı halde hafiyeler gene peşine takılıyordu. Sanki Abdülhamid devri. Harp sona ermiş demokrasi cephesi kazanmıştı. İstanbul'a gelen İnönü, Rauf Bey'i Dolmabahçe'ye davet ederek Karabekir'le Terakkîperver Fırkayı tekrar kurmaları teklifinde bulunmuş. İnönü Halk Fırkası Reisi ve Cumhurreisi olarak gene önde kalacak, Rauf Bey de karşısına çıkıp siyaset yapacaktı... İsmet Paşa'nın entrika kokan bu senaryosunu gülerek karşılayan Rauf Bey bu konularda oldukça tecrübeliydi....

1945 sonrasının yumuşama ikliminde muhalefet partileri kurulmaya başlamıştı. 5 Ağustos 1921'de devraldığı Genelkurmay Başkanlığını 12 Ocak 1944'e kadar aralıksız sürdüren Fevzi Paşa, yaş sınırından emekli edilince, İsmet Paşa'ya öfkelenip politikaya atılmış, DP listesinden bağımsız İstanbul mebusu seçilmişti(1946). İsmet Paşa CHP listesine aldığı Karabekir'le Fevzi Paşa faktörünü dengelemiş oluyordu. Halk arasında Milli Şef'e yalnız Fevzi Paşa karşı gelebilir, İsmet Paşa onun kılına dokunamaz diye biliniyordu. Ne var ki Milli Mücadelenin efsane ismi Fevzi Paşa, 1948'de Millet Partisi kurucuları arasına katılarak askeri ve siyasal kariyerini oyuncak haline getirdi. Niyazi Berkes o günlerde Mareşal Fevzi Paşa'ya ziyarete gitmişti:

"... Erenköy'de Fevzi Paşa'nın köşkündeyim. Birden bire kalemini masanın üstüne koyarak gerilmiş bir sesle bana döndü: 'Görüyorsun oğlum nelerle uğraşıyoruz. Onların o altı okları yok mu? Onları birer birer kırıp g...tlerine sokacağım' dedi. Şaşırdım ve ne diyeceğimi bilemedim. Büyük adamın aklını oynatmış olduğuna hükmettim."

1248 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 430. Ayrıca bkz. Süreyya S. Berkem, Rauf Orbay İstifa Ediyor, Rauf Orbay'ın Verdiği Ders, Hayat Mecmuası, sayı: 33, 1964

Levent Şahverdi Arşivi

(...) "... Anladım ki bu zat, değil ülkede aklı başında bir düzen kurmak, basit bir politikacalık bile yapamayacak kadar zavallıydı. Yıllarca altı okun nimetlerini yemiş, şimdi küskünlük içinde iş olarak bula bula okları kırmayı bulmuş... Kaderimizle oynayan insanlar bunlardı demek."[1249]

Politik oyunlardan yılgın görünse de Rauf Bey'in gözü gene siyasette görünüyordu. O sırada CHP Parti müfettişi olan Sadi Irmak'ın yazdığına bakılırsa, kendinin uyarılarına rağmen CHP'den aday olmayan Rauf Bey, 1948'de Vatan gazetesinin teşvik ve desteği ile İstanbul'dan bağımsız aday oldu. Ancak 8.000 oy alarak büyük yenilgiye uğradı.[1250] 15 Ekim 1949'da Rauf Bey'in CHP'den ihracına karar verildiğini gazeteler yazdı....[1251]

Rauf Bey tekrar politikaya dönmesi için İzmir'in tanınmış kişilerinden bir teklif aldı. Teklifte şöyle deniliyordu: "... Ege ve İzmir'de yüzbinleri aşan yurttaşlarımız gibi, bizler de sizin tekrar siyasî hayata girmenizi şerefli ve hür mazinize lâyık bir azim ve imanla Türk demokrasisinin gelişmesine yardımınızı ümit etmekte idik.(...) Demokrasilerin anası olan Anglosakson demokrasileri böyle inkişaf etmiştir. Bizdeki kanun pek az yaşadı, memleketimizde şahsî masûniyet yerine 'Takrir-i Sükûn' rejimi teessüs etti. Biz hâlâ aynı rejim ve hava içindeyiz. Ciddî bir muhalefet partisini bu millet uzun zamandır beklemektedir. Bu hareketin başına geçenler arasında sizin de bulunmanızdan daha tabiî bir şey olamaz. Halk Partisi Genel Başkanının zâtı devletinizi inzivada veya pasif bir durumda bırakmak yahut tarihî mesuliyetleri sizin omuzunuza yükleme hususunda gayret sarfetmektedir. Biz biliyoruz ki, bir devlet adamının siyasî ve ahlâkî karakteri yalnız bir defa teşekkül eder ve aslâ değişmez. Size güveniyoruz ve galiba Türk tarihi bir kere daha sizi bekliyor. Arzu ederseniz bu mektubumuzu neşredebilirsiniz. Milletten gizli bir hareketimiz yoktur."[1252]

Rauf Bey yaşlanmış, geçirilen bunca badire ardından enerjisi azal-

1249 Bkz. Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar (Haz. Ruşen Sezer), s. 360–361, İletişim Yayınları İstanbul 1997.

1250 "Rauf Bey'e erkenden bir yaşlılık kompleksi gelmiştir. DP ve sonra da CHP kendisine adaylık teklif etmişler, her defasında gelenlere, 'ben yaşlıyım, siz de yaşlısınız, gençleri arayın' tavsiyesinde bulunmuştur." Bkz. Sadi Irmak, Atatürk ve Çevresi, İÜ. Rektörlük Yayını, s. 99, İstanbul 1974

1251 Bkz. Yeni Sabah 15 Ekim 1949

1252 Bkz. Rauf Orbay'ın Hatıraları, s. 434 Temel Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

mıştı. Siyaset zekası var fakat liderliği yoktu. Bir ara Rauf Bey'in Millet Partisine girdiği duyuldu.[1253] Hesapsız kitapsız politika cilvelerinden yorgun düşen Rauf Bey, burdan da ağzı yanınca siyasete ebediyen veda ederek, hayatının sükûn yıllarına ve sessizliğe dönecektir.

Rauf Bey'in son günlerine ait bir anekdot. Gazeteci Ayhan Hünalp Hamidiye kahramanı Rauf Bey'den bir röportaj almak için evine gitmişti. Güya bununla prestij sağlayacaktı. Ancak röportaj yerine feleğin çemberinden geçmiş bu adamdan güzel bir nasihat alarak döndü. Ayhan Hünalp'i okuyalım:

"... 1959 yılı eylül ayında Rauf Bey ameliyattan yeni kalkmıştı. Aksaray'da Bulvar Palas'ın bir odasında Marmara'yı seyrediyordu. Tercüman gazetesi adına bir röportaj istemiştim. Israrım üzerine ricamı kabul etmişti." O günkü notlarıma göre şunları söylemişti:

"... Böyle herhangi bir adamın tavsiyesi olmadan çıkıp gelmişsiniz. İyi ama evladım, ben sizi tanımıyorum ki. Sizin benim hakkımda neler yazacağınızı nereden bileyim? Öyle değil mi evladım? Evet, bir gazeteci olarak haklısınız. Fakat ben de hususiyetini, mahremiyetini kendisine saklamak isteyen, bir vatandaş olursam? Köşesine çekilmiş bir insanı nasıl olur da efkarı umumiye önünde yirmi beş kuruşa teşhir edebilirsiniz? Değil mi evladım? Mahremiyetim benimdir, sizin de ona hürmet etmeniz gerekmez mi? Siz ikide bir bana 'Hamidiye Kahramanı' falan diyorsunuz. Ne kahramanı evladım? Vazifemdi benim, bir kumandan, bir asker başka ne yapabilirdi yani? Haydi evladım güle güle. Yok öyle el öpme; buna alışmamalı gençler. Hem el öpenlerin çoğu sonradan öptükleri o eli ısırırlar. Haydi güle güle evladım... Böyle kırıla kırıla öğreneceksiniz herşeyi..."[1254]

6. Bir kahramanın ölümü

Hüseyin Rauf Orbay ***16 Temmuz 1964*** Perşembe günü saat 13 sularında Cihangir'deki evinde, kalp yetmezliği sonucu vefat etti. Biz dahil kim ne yazarsa yazsın Rauf Bey Milli Mücadelenin kahraman bir evladıydı. Ölüm haberini Hürriyet, Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Tercüman, Son Havadis, Hergün gazeteleri ilk sayfadan verdiler. Son nefesini verirken kardeşi İffet Hanıma *"Donanma nerede"* diye sayıkladığı yazıldı. 18 Temmuz 1964 Cumartesi günü Teşvikiye camiinde

1253 Bkz. Hergün gazetesi, 1 Mayıs 1952.

1254 Bkz. Ayhan Hünalp, Rauf Orbay ile bir konuşma, Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 1970, Sayı: 11, sayfa: 80

Levent Şahverdi Arşivi

öğle namazından sonra, top arabasına konulan cenazesi Harbiye'ye götürüldü. Ömrü boyunca gemilerin serenlerinde dalgalanır gördüğü Türk bayrağı bu sefer kendini sarmalamıştı. Buradan kalkan cenazesi Sahrayı Cedi aile mezarlığına defnedildi. Hayatın cilvesine bakınız, yıllardar inzivaya çekilmiş ve şimdi öbür aleme yollanırken, İsmet İnönü gene başbakandı. Bu yaşına rağmen Ankara'da koalisyon hükümetinin başındaydı. Rauf Bey'in vefatını öğrenen İnönü, *"çok müteessir oldum. Memleketine çok hizmet etmiş kıymetli evlatlarından biriydi. Hatırasını minnetle anacağız"* diyerek üzüntüsünü dile getirdi. Ama cenazeye gelemedi. İstanbul Valisi Niyazi Akı Rauf Bey'in ailesini ziyaretle İsmet İnönü ve İstanbul halkının taziyelerini bildirdi.[1255]

18 Temmuz tarihli Hürriyet gazetesinin sekizinci sayfası *"Barbaros'tan sonra Akdeniz'i titreten Türk denizcisi"* başlığıyla Rauf Bey'e ayrılmıştı. 19 Temmuz tarihli Hergün'de Cemalettin Saraçoğlu tam sayfalık bir röportaj yayınladı. Son Havadis'in birinci sayfa haberi: *"Her ikisi de tarihe gömüldüler: Orbay toprağa verildi Hamidiye ise jilet olacağı günü bekliyor."* Habere göre, "Rauf Bey'le sembolleşen Hamidiye'yi Maliye Bakanlığı hurda fiyatına satışa çıkarmıştı. Hiç olmazsa müze yapılamaz mıydı?."[1256]

Gazeteler Rauf Bey haberi vermekte yarıştılar. Milliyette, Ulunay'ın tarihe gülümseyen *"Takvimden Bir Yaprak"* köşesi ile Çetin Altan'ın "Taş" sütunu arasında tam sayfalık uzun yazıyı Ahmed Emin Yalman yazdı: *"Rauf Orbay'ın Şeref Dolu Hayatından Çizgiler."* Balkan Harbi, Mütareke ve Milli Mücadeleye ait yazı Atatürk resimleriyle süslenmişti: Balkan Harbinde donanmanın ataletine karşı Süleyman Nazif *"Mürtedin Tacı"* başlıklı eleştiri yazısı yazmıştı. Rauf Bey Hamidiye destanı ile gönüllere su serpince aynı Süleyman Nazif bu sefer şunları yazar: ***"Rauf seni arıyorum, alnından öpmek için değil, donanma hakkında haksız yazılar yazan kalemimi ayağının altında kırmak için..."*** Yalman'ın yazısı devam eder: "... Sonradan büyük kurtarı-

1255 Bkz. Milliyet Gazetesi 17 Temmuz 1964 Cuma. Kandemir'e göre İsmet Paşa gibi Üniversite gençliği ve aydınlar da Rauf Bey'i unutmuşlardı.

1256 Bkz. Son Havadis Gazetesi 19 Temmuz 1964 Pazar No.1406. Hemen burada belirtelim ki, Rauf Bey'in vefatı üzerine basındaki tüm yazıları benim için tarayan değerli arkadaşım Mehmet Doğan'a (Kayserili), bu yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

cı ile Rauf Bey arasında fikir ihtilafları olmuş, 1926–35 arasında dokuz yıl Fransa, Londra, Hindistan ve Çin'de dolaşmıştır. Buna rağmen Atatürk'e karşı saygısı hiç sarsılmamış, şu sözleri hep tekrarlamıştı:

Atatürk'ten başka bütün kumandanlar tarafından seve seve Lider kabul edilebilecek kimse yoktu. Başkaları ne kadar hizmet etmiş olursa olsun baş kurtarıcı rolü Atatürk'tedir. Ona şükran borcumuz ebedidir."

A.E. Yalman makalesinde Rauf Bey'in sürgün yıllarına dair bir de anekdot aktarır: "... Rauf Bey Hindistan/ Kalküta'da bulunurken Türkiye'de ezan Türkçe okunmaya başlanmış, bundan şikayetçi bir grup fanatik Pakistanlı Müslümana Rauf Bey şunları söylemiş:

"'Siz Allah'ın yalnızca Arapça anladığını sanmak gibi bir günaha giriyorsunuz. Arapça'ya bu kadar kıymet veriyorsanız, biz bir grup müslümanlar neden birbirimizle İngilizce konuşarak anlaşıyoruz?' Atatürk dine değil yobazlığa ve taassuba karşıdır. Bundan otuz yıl sonra İslam dinini hurafattan kurtarıp, onun yüksek ruhunu yaşatmaya çalışan bir öncü sıfatıyle bütün müslümanlardan saygı ve anlayış görmelidir..."[1257]

A.E. Yalman, Cumhuriyetin ilanında Rauf Bey yanında Cumhuriyete bayrak açanlar arasındaydı. Şeyh Sait İsyanı ardından Takrir-i Sükun dönemi ve İstiklal Mahkemesinde yargılanmış, beraat karşılığında kalemini kırmak zorunda kalmıştı. Aradan uzun yıllar geçmiş, ülke siyaseti nerelerden nereye gelmişti. Yalman, Rauf Bey'in sık sık ziyaretine giden eski dostuydu. Son yaptığı ziyaretlerden birinde Rauf Bey'in pişmanlık hissiyatını yansıtan sözleri, ruhunu teslime hazır bir fâninin vasiyetini andırıyordu: *"... Memleketin bana olan nimetlerinin hakkı ödenmez, fakat söyle Emin, borcumu ödemek için elden geleni yaptım mı? Hatalı bir hareketim, kimseye fenalığım oldu mu? Vicdanım rahat olarak gözümü kapayabilir miyim? Çok şükür gözlerim görüyor, kitap okuyabiliyorum, kulağım işitiyor, oda içinde rahat hareket edebiliyorum. Bu yaşımda daha ne isteyebilir, ne bekleyebilirim..?"*[1258]

CHP'nin yayın organı Ulus gazetesi, Rauf Bey'in ölümünü iki ya-

1257 Rauf Bey'in ölümünden bir kaç gün sonra Türkiye'ye ziyarete gelen Pakistan Devlet Başkanı Eyyüp Han da, Rauf Bey'in Pakistan konferanslarında bu sözleri söylediğini tekrarlamıştır. Bkz. Kandemir, Söyleyemedikleri... s. 7

1258 Günlük gazete yazısından çok dergi makalesine benzeyen Ahmed Emin Yalman'ın uzun ve resimlerle desteklenmiş makalesi için Bkz. Milliyet gazetesi 24 Temmuz 1964, sayfa 3.

Levent Şahverdi Arşivi

zıyla karşıladı. Biri 18 Temmuz tarihli Cihat Baban'ın başyazısı. Tarihimizin hesap kitap yapılmadan evlatlarından vatanperverlik beklediği bir devirde adını duyuran kısa bir Rauf Bey öyküsünden sonra, Cihat Baban makalede şu noktaya ulaşır:

"... Onu inzivadan çıkarmak için 1946'dan sonra büyük gayretler sarfedildiğini biliyoruz. Bunların hiçbirine değer vermedi. 'Mizacım siyasetin souplesse arayan ihtiyaçlarına uymuyor' diyordu. Milli birlik fikrinin dağılmasını istemiyordu. DP. onu kendi saflarına çağırdı. Verdiği cevap 'ben uzun yıllar politikadan ayrı yaşadım. İsmim olduğu için bu mücadeleye davet ediliyorum, halbuki şahsen siyaset dışında kaldığım için, Türkiye'deki son gelişmelerden haberim olmadı. Şimdi siyasete karışıp mevkii almam hata olur" demişti.[1259] Ulus'un ikinci yazısı, Serbest Kürsü köşesinde Saim Besbelli imzalı ve gayet olumlu bir yazıdır.

Cumhuriyet'teki ilk yazıyı Rauf Bey'in dostu emekli Deniz Albayı Yavuz Senemoğlu yazdı. Bir cümlesi var ki tam Rauf Bey kişiliğini yansıtır: *"Siyasetin nankör tecellisi ne olursa olsun amme vicdanının sağduyusu için Rauf Orbay Türk milletinin vicdan albümünde itina ile saklanacak bir aile fotoğrafıdır."* Rauf Bey'in ölümü Erzurum Kongresinin yıldönümüne de rasladığı için, bu vesile ile de söz konusu edildi. İsmet Giritli'nin *"Erzurum Kongresi ve Rauf Bey"* başlıklı yazısı ile Said A. Terzioğlu'nun yazısı bu meyanda... Bilinenleri tekrarlamış olmakla birlikte İsmet Giritli, Milli Mücadele içinde Rauf Bey'in hizmetlerini değerlendirir. Sait A. Terzioğlu da Erzurum Kongresinin hayatta kalan son temsilcisi Cevat Dursunoğlu ile bir röportaj yapmıştır...[1260]

Rauf Bey'e biraz eleştirel yaklaşmakla beraber hakkını da veren, işe biraz da felsefe karıştıran yazı İlhan Selçuk'un *"Pencere"* köşesinde çıkmıştır. Kemalist çerçeveden objektif ve saygılı görünse de o günlerin ideolojik ağırlığını taşır:

"... Rauf Bey kahraman bir vatan evladıdır, namuslu ve şerefli bir insandır; ama kafa yapısı bakımından bir Osmanlı ıslahatçısıdır. Denebilir ki: bu nasıl olur? Atatürk'ün Başvekilliğine kadar yükselmiş bir insan.! Atatürk ihtilalinin en dikkate değer yanı da burasıdır. Nitekim devrimlere inanmışlarla inanmamışlar, inanmış görünenler yakın tarihin objektif incelemesinde

1259 Cihat Baban, Başyazı/Rauf Orbay, 18 Temmuz 1964 Cumartesi
1260 İsmet Giritli, Erzurum Kongresi ve Rauf Bey, Cumhuriyet 23 Temmuz 1964

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya çıkacaktır. Üzerinde durulması gereken nokta şudur: Devrim olgusu içinde bazan devrimlere karşı duranlar, dalkavuklukları ve mürailikleri yüzünden devrimci görünen inanmamış kişilerden daha az zararlı olmuşlardır. Atatürk'le beraber olanları da ikiye ayırmalıyız: Çıkarları için inanmış görünüp beraber olanlar; gerçekten devrimlere inanıp bağlanmış olanlar... Öyle görünüyor ki Rauf Bey, bütün bunların dışında kalacak kadar karakter sahibiydi...."[1261]

Cumhuriyet'in ikinci sayfasında Reşat Kaynar'ın "Rauf Bey ve Milli Egemenlik" başlıklı akademik bir makalesini okuruz. Nostaljik değerlendirmeler görülen yazıda, Bahriye nazırlığı ve Milli Mücadele günlerinden sonra konu Atatürk beraberliğine getirilir:

"... Rauf Bey bir Osmanlı ıslahatçısı değildi. Osmanlı ıslahatçısı Padişaha dayanarak şekilci ıslahat yapabilmiştir. Rauf Bey millete dayanarak radikal bir ıslahatın yapılmasını ister. Bu noktada Atatürk'ün yanındadır. Asıl ayrılık izlenmesi gereken yolda olmuştur."

"Atatürk, batıl inançlarla ve ortaçağ müesseselerinin kadroları ile bağlanan milli iradenin medeniyet savaşında sağlam bir teminat olamıyacağını düşünür. Asıl teminat yetişecek gençliktir. Bunun yetişmesine kadar sıkı disiplin altında mütecanis bir partiye dayanmanın isabetine inanır. Rauf Bey ise, nasıl kurtuluş savaşı Meclisteki serbest tartışmalarla idare edilmiş, denetleme sürdürülmüş ve muhalefet susturulmamışsa, medeniyet savaşında da muhalefetle ve denetleme ile yürütüleceğine kanidir."

"(...) 1946'da demokratik rejime girmek isteyen İnönü, Rauf Bey'in de tekrar politikada yer almasını istiyordu. Kendisiyle muhalefetin kurulması yolunda görüşürken, Rauf Bey yıllarca önce savunduğu ve Atatürk'e de belirttiği bir esası tekrarladı. Bu esas İnönü'nün CHP genel başkanlığını bırakarak yalnız Cumhurbaşkanı kalmasıydı. İnönü o zamanlar bunu yapamadı. Şimdi anlıyoruz ki, Rauf Bey'in ileri sürdüğü bu esas yerine getirilseydi, Rauf Bey de muhalefete geçecek, yaratacağı itidal iklimi ile sonraları gördüğümüz facialar belki yaşanmayacaktı."[1262]

Reşat Kaynar'ın yazısı, üstü kapalı imalarla Atatürk devrimlerini hedef aldığı ve tarafsız kalmadığı gerekçesiyle Niyazi Ahmet Banoğ-

1261 İlhan Selçuk, Pencere: Rauf Bey, Cumhuriyet 24 Temmuz 1964

1262 Bkz. Prof. Reşat Kaynar, Rauf Bey ve Milli Egemenlik, Cumhuriyet 5 Ağustos 1964, No. 14371. Yazarın buradaki facia benzetmesi, sanırız 27 Mayıs ihtilali ve Menderes'in akıbeti olmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

lu'nun tepkisini çeker. O günlerin popüler tarihçisi Banoğlu, *Tarih Dünyası* dergisinde bir makale yazar: "... Sayın Reşad Kaynar, Rauf Bey'i ölümünden sonra hayırla yadedecek birçok konuyu ele alacak iken, damdan düşercesine hükümler vermeye sevkeden sebepleri araştıracak değiliz. Fakat Kaynar'ın kanaatları hilafına Rauf Bey'in Avrupa'ya sığındıktan sonra durmadan Atatürk inkılapları aleyhindeki şahıslarla işbirliğine girdiği bir realitedir."[1263] Bu girişten sonra Niyazi Ahmet Banoğlu Rauf Bey'in Avrupa'da bulunduğu sırada Mısır'da yaşayan İsmail Canbulat'ın eşine yazdığı iki mektuptan alıntılar yapar. Mektubun bir paragrafı şöyle:

"Katiller elinde şehit düşen merhumun hun-ı pâki (temiz kanı) inşallah yakında zalimleri boğacak, Cenabı Hakk merhumun intikamını tehir etmeyecektir."[1264]

Tercüman gazetesi, içerik ve yazar kadrosu itibariyle o günler gazeteciliğinin "esnaf" seviyesidir. Ahmet Kabaklı'nın 19 ve 23 Temmuz tarihli iki yazısı da basit ve sıradan bir yazıdır: "... Bazı kimseler iki büyük dostun arasına girdiler. Rauf Bey'in adı zorla bir suikast teşebbüsüne karıştırıldı. Bu nedenle nice yıllarını yurt dışında geçirdi. Vaktiyle onların arasını açanlar, hala tarihe ektikleri düşmanlık tohumu asırlarca sürüp gitsin istiyorlar..."[1265]

Kadircan Kaflı *"Merhaba"* köşesinde, Rauf Bey'in Çerkezliğine vurgu yaptıktan sonra etno kültürel diaspora yoldaşı için güzel bir analiz yapar. Şunları yazmıştır: "... Denizcilerin karadakilere nisbetle daha temiz daha açık kalpli olduğu söylenir; bunun üzerine kesin bir incelemem yok, fakat muhakkak olan şu ki Rauf Orbay'ın şahsiyetinin teşekkülünde babasının ve kendinin denizci olması başlıca etki yapmıştır. Şan, şeref ve cesaret sahibiydi, politikacıların çoğunda olmayan feragat duygusuna sahipti. Allahın huzuruna alnı ak çıkabilecek nadir insanlardan biriydi..."[1266]

1263 Bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Vesikaları Açıklıyoruz: Rauf Orbay'ı Atatürk, Ahmed Rıza, Talat Paşa ve İnönü'den üstün tutan Profesöre cevap, Tarih Dünyası, 1 Aralık 1964, Sayı: 1

1264 Niyazi Ahmet Banoğlu, 12 ve 31 Kanunsani 1927 tarihli iki ayrı mektuptan paragraflar sunmakta ve orjinallerin kendi hususi arşivinde olduğunu belirtmektedir. Geniş bilgi için İzmir suikasti bölümüne bakınız.

1265 Bkz. A. Kabaklı, Orbay'ın ardından, Tercuman 23 Temmuz 1964

1266 Bkz. Kadircan Kaflı, Merhaba köşesi, Tercuman 23 Temmuz 1964

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynakça[1267]

- Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: 4 İçtima Senesi: 1(1920), c. 1, TBMM Basımevi 1991
- Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtimaı Fevkalade), Devre: 4, İçtima Semesi: 1 (1920), c. 1, TBMM Basımevi 1992
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, c. 1, TBMM Matbaası Ankara 1959
- TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: 1 İçtima Senesi: 2, c. 14 (1921), TBMM Matbaası 1958
- TBMM. Zabıt Ceridesi, D: 2 İçtima Senesi: 2, cilt: 9–10, TBMM Matbaası Ankara 1975
- TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: 1 İçtima Senesi: 4, c. 28 (1923), TBMM Matbaası 1961
- Ahmet Hamdi Başar, Gâzi Bana Çok Kızmış, Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2007
- Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet, İletişim 2009
- Ahmet Demirel, Tek Partinin Yükselişi, İletişim Yayınları, 2012
- Ahmet Efe, Çerkez Ethem, Simurg, İstanbul 2006
- Ahmet Efe, Kuşçubaşı Eşref, Bengi, İstanbul 2007
- Ahmet Ali Gazel, Lütfi Fikri'nin Tanzimatı, Çizgi Y. 2007
- Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, (c. I–II) Nehir, İstanbul 1992–1993
- Ahmet Necip Günaydın, Milli Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa, Sivas 2000
- Ahmet Yeşil, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cedit Neşriyat, Ankara 2002

1267 Yararlanılan ve kullanılan kaynaklar metin içinde genellikle kısaltılmadan ve tam künyesiyle verildiği için bazı eserler ve özellikle makaleler kaynakçaya alınmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Ali Birinci, Tarih Yolunda, Dergah Yayınları, İstanbul 2001
▷ Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele Hatıraları, Temel 2000
▷ Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, 2000
▷ Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, Temel Yayınları, İstanbul 2007
▷ Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, Temel Yayınları, 2004
▷ Ali Fuat Cebesoy, Bilinmeyen Hatıralar, Temel Yayınları, 2006
▷ Ali Fuat Cebesoy'un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler, (Haz. O. S. Kocahanoğlu), Temel Yayınları 2005
▷ Ali Fuat Cebesoy, Birüssebi ve Gazze Meydan Muharebesi, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara 1938
▷ Ali Haydar Bayat, Keçecizade Mehmet Fuat Paşa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988
▷ Ali Naci Karacan, Lozan, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971
▷ Ali Naci Karacan, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa, Bilgi 1993
▷ Ali Sarıkoyuncu, Atatürk ve Din Adamları, TDV. Ankara 2010
▷ Anthony D. Smith, Ulusların Etnik Kökeni, Çev. Sonay Bayramoğlu, Dost Kitabevi 2002.
▷ Arnold J. Toynbee, Hatıralar/Tanıdıklarım, Çev. Deniz Öktem, Klasik Yayınları 2005
▷ Arsen Avagyan, Çerkesler, Belge Yayınları 2004
▷ Ayfer Özçelik, Ali Fuat Cebesoy, Akçağ, Ankara 1993
▷ Ayhan Yüksel, Doğu Karadeniz Araştırmaları,Kitabevi 2009
▷ Ayşe Hür, Öteki Tarih II, Profil 2012
▷ Bekir Sıtkı Baykal, Heyet-i Temsiliye Kararları, TTK. 1989
▷ Bekir Sıtkı Baykal, Erzurum Kongresi Belgeleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1969
▷ Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1996
▷ Benoist–Mechin, Mustafa Kemal Çev. Zeki Çelikkol, Bilgi 1995
▷ Benjamin C. Fortna, Mektebi Hümayun (Çev. Pelin Siral), İletişim Yayınları, İstanbul 20005
▷ Berthe Georges–Gaulis, Kurtuluş Savaşında Türk Milliyetçiliği, Rado Yayınları İstanbul 1981
▷ Bilal N. Şimşir, Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976
▷ Bilal Şimşir, Lozan Telgrafları, c. I–II, Ankara 1990
▷ Bilal Şimşir, Atatürk ve Afganistan, Avrasya S.A. Merkezi 2002

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Bülent Tanör, Anayasal Gelişme Tezleri, YKY. İstanbul 2008
▷ Bülent Gökay, Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997
▷ Cahit Tanyol, Türkler ve Kürtler, Era Yayıncılık 1993
▷ Cavid Bey, Felaket Günleri c. I–II, Temel Yayınları, İst. 2000
▷ Celal Bayar, Ben de Yazdım, c. I–III, İstanbul 1967, Baha Matbaası
▷ Cemal Kutay, Çerkez Ethem Dosyası, Boğaziçi, İstanbul 1989
▷ Cemal Kutay, Osmanlıdan Cumhuriyete / Yüzyılımızda Bir İnsanımız, 5 cilt, Kazancı, İstanbul 1992
▷ Cemil Koçak, Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler, İletişim 2011
▷ Cemil Koçak, Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır, Timaş 2012.
▷ Cengiz Özakıncı, Dil ve Din, Otopsi Yayınları 2007
▷ Cevdet R. Yularkıran, Reşid Paşa, Sivas Valisi Reşid Paşa'nın Hatıraları, 3. Baskı Sivas 2009
▷ Charles V.F. Townshend, Irak Seferi ve Esaret, Çev. Tarih-i Askeri-i Osmani Encümeni, (Haz. Recep Ahıshalı), Yeditepe 2007
▷ Colin Imber, Şeriattan Kanuna (Çev. Murteza Bedir), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004
▷ Clarence Richard Johnson, İstanbul 1920(Çev. Sönmez Taner, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2011.
▷ Cüneyt Gezer, Göz Zinasını Bıraktıran Kitap, Gelenek Y., 2011
▷ Deniz Bilgen, ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi, Kaynak 2004
▷ Dilek Zaptçıoğlu, Yeterince Otantik Değilsiniz Padişahım, İletişim Yayınları 2012
▷ Doğan Cüceoğlu, İnsan ve Davranışı, Remzi 2007
▷ Doğan Dirik, Vali Paşa Kazım Dirik, İstanbul 2008
▷ Dursun Ali Akbulut, Saltanattan Ulusal Egemenliğe, İst, 2006
▷ Dursun Ali Akbulut, Albayrak Olayı, Temel, İstanbul 2006
▷ Doğan Dirik, Vali Paşa Kazım Dirik, İstanbul 2008
▷ Emine Gürsoy Naskali, Örtülü Ödenek Davası, Yassıada Zabıtları–I, Kitabevi Yayınları 2005
▷ Emre Kongar, Atatürk, Remzi Kitaevi, İstanbul 2008
▷ Ender Kuntsal, Bucknam Paşa, İş Bankası 2017
▷ Enver Behnan Şapolyo, Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi Tarihçesi, Ankara 1969

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp Kitabevi, Ankara 1944
▷ Erdem Güven, Mekan, Kimlik ve Yahudilik, Sosyal Yayınlar 2011
▷ Erdem Sönmez, Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı, Tan Yayınları 2000
▷ Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, İzmir 1995
▷ Erik Jan Zercher, Milli Mücadelede İttihatçılık, Bağlam 1995
▷ Fahrettin Kırzıoğlu, Bütünüyle Erzurum Kongresi, Ankara 1993,
▷ Fahriye Emgili, Boşnakların Türkiye'ye Göçleri, Bilge Kültür 2012
▷ Faik Ahmet Barutçu, Siyasi Anılar, Milliyet 1977
▷ Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Bateş, İstanbul 1969
▷ Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Hatıraları (1914–1919), İş Bankası Ankara 1965
▷ Falih Rıfkı Atay, Batış Yılları, Bateş
▷ Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Bateş
▷ Faruk Alpkaya, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu, İletişim 1998
▷ Feridun Kandemir, Kazım Karabekir'in Yakılan Hatıraları, Yakın Tarihimiz, İstanbul 1964, Ercan Matbaası
▷ Feridun Kandemir (Toplayan): Kazım Karabekir, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1948
▷ Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul 1965
▷ Feridun Kandemir, Mustafa Kemal ve Arkadaşları, İstanbul 1969
▷ Feridun Kandemir, İkinci Adam Masalı, İstanbul 1968
▷ Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay, İstanbul 1965
▷ Ferudun Ata, İşgal İstanbulunda Tehcir Yargılamaları, TTK, 2005
▷ Ferudun Ata, Nemrut Mustafa, Temel Yayınları, İst. 2007
▷ Fikret Başkaya, Reel Atatürkçülük, Maki Basın Yayın, 2007
▷ G. K. Söylemezoğlu, Başımıza Gelenler, Kanaat Kitabevi, 1939
▷ General Trikupis, Hatıralarım (Çev. Ahmet Angın), İstanbul 1967
▷ Germaine Tillion, Harem ve Kuzenler, Metis, 2006
▷ Gustave Le Bon, Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları, Çev. Abdullah Gökçen, Ufuk Yayınları, 1999
▷ Gümüşhanevi Ahmed Ziyaeddin, Ehli Sünnet İtikadı, Bedir Yayınevi, 7. Baskı, Miladi 1996/Hicri 1417.

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Günay Çağlar, Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası, AAM, Ankara 1997
▷ Gündüz Vassaf, Tarihi Yargılıyorum, İletişim 2007
▷ Hadiye Bolluk, Kurtuluş Savaşı'nın İdeolojisi, Hakimiyeti Milliye Yazıları, Kaynak Yayınları, İst. 2003
▷ Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, 1973
▷ Halil İnalçık, Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Belleten Atatürk Özel Sayısı içinde, TTK, Ankara 2001
▷ Haluk Hepkon, Jön Türkler ve Komplo Teorileri, Kırmızı Kedi Yayınları 2012
▷ Hans–Lukas Kieser, Türklüğe İhtida, Çev: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2008
▷ Hasan Şen, Kemalist Modernleşme ve İslamcı Gelenek, Kadim 2012
▷ Hasan Ali Yücel, Geçtiğim Günlerden, İletişim Yayınları 1990
▷ Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Sebil 1996
▷ İhsan Sabri Balkaya, Ali Fethi Okyar, TTK, Ankara 2005
▷ İhsan Ilgar, Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, Kervan İst. 1973
▷ İlhan Bardakçı, Taşhan'dan Kadifekala'ye, Milliyet 1975
▷ İsmail Yakıt, Atatürk ve Din, Ötüken 2006
▷ İsmail Habip Sevük, Atatürk İçin, Kültür Bakanlığı 1981
▷ İsmail Tokalak, İslam Ülkeleri Neden Geri Kaldı, Gülersoy Yayıncılık, İstanbul 2011
▷ İsmet İnönü, Hatıralar, II. cilt, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987
▷ İsmet İnönü, Defterler I–II, YKY, İstanbul 2001
▷ İştar Gözaydın, Diyanet, İstanbul 2009, İletişim
▷ İlham Lutem, M.K. Atatürk I, Avrasya Bir Vakfı, Ankara 2003
▷ İzzeddin Çalışlar'ın Not Defterinden On Yıllık Savaş Günlüğü, Haz: İsmet Görgülü, Güncel Yayıncılık, İst. 2007
▷ Işıl Çakan, II. Meclis, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999
▷ Johannes Glasneck, Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, çev: Arif Gelen, Onur Yayınları, Ankara 1976
▷ Kamil Erdeha, Vilayetler ve Valiler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975
▷ Kazım Çavdar, Kazım Karabekir, Sobe Matbaası İzmir, Tarihsiz.
▷ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, İstanbul 1933–1951
▷ Kazım Karabekir, İstiklal Harbiliz, Türkiye Yayınevi 1969

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Kazım Karabekir, Nutuk'a Cevaplar, c. 1–12, Emre 1997
▷ Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul 1982.
▷ Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Emre İst. 2000
▷ Kazım Karabekir, Çocuk Davamız I–II, Emre, İst. 2000
▷ Kazım Karabekir, Günlükler I–II, YKY 2009
▷ Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi, AAM, Ankara 1997
▷ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967
▷ Kral Abdullah, Biz Osmanlıya Neden İsyan Ettik, Çev. Halit Özkan, Klasik İstanbul 2006
▷ Lord Kınross, Atatürk, Sander Yayınları, İstanbul 1978
▷ Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar IV, Dergah,1982
▷ Mahmut Soydan, Ankaralının Defteri, İş Bankası, İstanbul 2007
▷ Mark T. Gilrerhus, Tarih ve Tarihçiler, Birleşik 2011
▷ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk / Tam Metin, Temel Yayınları 2003
▷ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk / Belgeler, Temel Yayınları, 2006
▷ Mazhar Müfit Kansu, Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I–II, TTK. Ankara 1966.
▷ Mehmet Gönlübol, Milli Mücadelede Dış Politika (Olaylarla Türk Dış Politikası içinde), SBF Yayını 5. Baskı, Ankara 1975
▷ M. Cemil, Lozan, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933
▷ M. Cemil Özgül, Heyet-i Temsiliyenin Ankara Çalışmaları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989
▷ Metin Ayışığı, Ahmet İzzet Paşa, TTK 1997
▷ Mustafa Kemal Öke, Binbaşı Noel'in Faaliyetleri (1919), Ankara 1988
▷ Mustafa Kemal Öke, Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası, Aksoy Yayıncılık 1999
▷ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul 1967
▷ Kemal Karpat, Elitler ve Din, Timaş 2009
▷ M. Sadık Bilge, Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Eren Yayın 2005
▷ Mehmet Şeref Aykut, Trakya Milli Mücadele Tarihi, Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler (Haz. Hasan Berke Dilan), Alfa 2010
▷ M. Ertuğrul Düzdağ, Yakın Tarihimizden Gizli Çehreler, İz Yayıncılık 2012
▷ Mehmet Şeref (Aykut), Birinci Millet Meclisi, Yeditepe 2011

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Mehmet Akif Tural, Saltanatın Otopsisi veya Milli Hakimiyet Yolunda Çekilen Çileler,Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1999
▷ Mete Tunçay, Arif Oruç'un Yarın'ı (1923), İletişim Yayınları 1991
▷ Metin Ayışığı: Mareşal İhmet İzzet Paşa, TTK, Ankara 1997
▷ Metin Heper: İsmet İnönü, Tarih Vakfı, İstanbul 1999
▷ Mirliva Sedat, Filistin'e Veda, Yıldırım Orduları Bozgunu, Yeditepe İstanbul 2009
▷ M. Philips Price, Türkiye Tarihi, İş Bankası, Ankara 1969
▷ M. Fetgerey Şoenu, Çerkes Meselesi, Bedir 1993.
▷ M. Şahap Tan, Bugün'ün Dervişi(M. Şevket Eygi), Garanti Matbaası, İstanbul 1970
▷ Muhiddin Nalbantoğlu: İstiklal Marşımızın Tarihi, İstanbul 1967
▷ Murat Bardakçı, Şahbaba, Pan Yayıncılık 1999
▷ Murat Bardakçı, Neslişah, Everest 2012
▷ Mustafa Balcıoğlu: Teşkilat-ı Mahsusa, Nobel Ank. 2001
▷ Mustafa Ragıp Esatlı, İttihat–Terakkinin Son Günleri, Bengi Yayın, İstanbul 20007
▷ Naşit Hakkı Uluğ, Emperyalizme Karşı Türkiye (1922–1924) Belge Yayınları, (Matbaa ve tarih bulunmuyor)
▷ Nazmi Eroğlu: Cavid Bey, 1 Harf Yayınları, 2006 İstanbul
▷ Necati Öner, Bilginin Serüveni, Vadi Yayınları 2005
▷ Necip Fazıl, Rapor 11/13, Büyük Doğu 2009
▷ Necip Fazıl, Sahte Kahramanlar, Büyük Doğu 1976
▷ Necip Fazıl, Hücum ve Polemik, Büyük Doğu 2009
▷ Necip Fazıl, Son Devrin Din Mazlumları, 7. Baskı, Otağ Matbaası, tarihsiz.
▷ Necip Fazıl, Cinnet Mustatili, Ocak 1977, Özkaya Matbaası.
▷ Necdet Öklem, Hilafetin Sonu, Ege Üniversitesi Yayını 1981
▷ Nikolas Trikupis, Trikupis'in Hatıraları, İstanbul 1967
▷ Niyazi Berkes, Asya Mektupları, YKY, İstanbul 2001
▷ Nuri Bilgin, Cumhuriyetin Bellek Kişileri, T. Tarih, S: 169, 2008
▷ Nuri Bilgin, Siyaset ve İnsan, Bağlam, İstanbul 20005
▷ Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Doz Yayın 1997
▷ Orhan F. Köprülü, Fuad Paşa, İslam Ansiklopedisi, C.4, s,672-683, İstanbul 1964.
▷ Osman Selim Kocahanoğlu, Divan-ı Harb-i Örfi, Temel 2007

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Osman Selim Kocahanoğlu, Atatürk'e Kurulan Pusu/ İzmir Suikastinin İçyüzü, Temel Yayınları 2005
▷ Osman Selim Kocahanoğlu,İttihat Terakkinin Yargılanması ve Sorgulanması, İstanbul Temel 1998
▷ Osman Selim Kocahanoğlu, Talat Paşa, Temel Yayınları 2008
▷ Osman Selim Kocahanoğlu, Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı, Temel Yayınları İstanbul 2000
▷ Osman Selim Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi/ c. I, Kazım Karabekir, Temel Yayınları 2010
▷ Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Atatürk, Devlet Arşivleri Genel Md. Ankara 2007
▷ Osman Akandere/Hasan Ali Polat, Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşıtı Politikaları, AAM. 2011
▷ Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Arma 1998
▷ Orhan Koloğlu, Vahideddin, Pozitif, İstanbul 2007
▷ Osman Okyar, Fethi Okyar'ın Anıları, İş Bankası, Ankara 1999
▷ Ömer Hakan Özalp, Ubeydullah Efendi'nin Malta Afganistan ve İran Hatıraları, Dergah Yayınları 2002
▷ Özgür Türesay, Ebüzziya Tevfik ve Milleti İsrailiye, Tarih ve Toplum, 2007/2008 Sayı: 6, s. 97–115
▷ Paul Gentizon, Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu (Çev: Fethi Ülkü), Bilgi Yayınevi 3. Baskı 1995
▷ Philip H. Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, Arma, İstanbul 2003
▷ Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, Anadolu Yayınları 1970
▷ Rauf Orbay'ın Hatıraları, (Haz. O.S.K.) Temel Yayınları, 2005
▷ Rıdvan Akın, TBMM Devleti, İletişim Yayınları 2000
▷ Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım, Frankurt am Main 1982
▷ Rıza Tevfik Bölükbaşı, Biraz da Ben Konuşayım, Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yayınları 1993.
▷ Ruşen Eşref Ünaydın, Bütün Eserleri, Milli Mücadele, c.: 7, Haz. Necat Birinci – Nuri Sağlam, TDK 2002
▷ Sabahattin Özel, Milli Mücadelede Trabzon, TTK 1991
▷ Sabahattin Özel / Işıl Çakan, Türk Devrimi Mülakatlar, İş Bankası Kültür Yayınları 2011
▷ Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, Cem Yayınevi 1976
▷ Sabahattin Selek, Milli Mücadele, Örün Yayınları,1982

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Sadi Irmak, İlk Mücahitler, Genç Yayıncılık 1986
▷ Sadi Borak: Mustafa Kemal'in Vatandaşlıktan Çıkarılması, Ankara 2004
▷ Sadun Tanju: Atatürk'ün Yanındaki ve Karşısındakiler, 1981
▷ Salahi R. Sonyel: Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemler, TTK. Ankara 1995
▷ Salahi R. Sonyel: Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı, I–III cilt, TTK, Ankara 2008
▷ S. Nigar Keramet, Halife 2. Abdülmecid Efendi, İst. 1964
▷ Samet Ağaoğlu, Kuvayı Milliye Ruhu, 4. Baskı 1973
▷ Seçil Karal Akgün, Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik, Temel Yayınları, İstanbul 2006
▷ Selahattin Tansel, Mondrostan Mudanyaya Kadar, 4 cilt, Kültür Müsteşarlığı, Ankara 1973
▷ Selim Deringil, Simgeden Milleti, İletişim 2007
▷ Selma Yel, Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri, AAM 2002
▷ Selçuk Esenbel, Japon Modernleşmesi ve Osmanlı, İletişim 2012
▷ Serap Tabak, Kazım Dirik Paşa, KaraM Yayınları, Çorum 2008
▷ Sevtap Demirci, Belgelerle Lozan, (Çev. Mehmet Moralı), Alfa Yayınları, 2011
▷ Sina Akşin: İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İş Bankası, c. I–II, Ankara 1998
▷ Süha Ünsal: İkazcı Mehmet Şükrü Bey, Dipnot Ankara 2007
▷ Süleyman Beyoğlu, İki Devir Bir İnsan/ Faik Günday ve Hatıraları, Bengi Yayınları 20001
▷ Süleyman Ataseven, Rauf Orbay Biyografisi, (Yüksek lisans tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir 1997
▷ Süleyman Kani İrtem: Meşrutuyet Doğarken, Temel 1999
▷ Süleyman Kani İrtem: Yıldız ve Jön-Türkler, Temel 1999
▷ Süleyman Kani İrtem: Meşrutiyetten Mütarekeye, Temel 2004
▷ Süleyman Kani İrtem, Sultan Vahideddin, Temel 2006
▷ Süleyman Hatipoğlu, Filistin Cephesinden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa, Yeditepe Yayınları 2009
▷ Süleyman Külçe, Mareşal Fevzi Çakmak, İzmir 1946
▷ Şerif Mardin'e Armağan, İletişim Yayınları 2005

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Ş. Can Erdem, Sadrazam Damat Ferid Paşa, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2002.
▷ Şevket Süreayya Aydemir, Tek Adam, 3 cilt, Remzi 1969
▷ Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Remzi 1967
▷ Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitap 2008
▷ Taha Akyol, Atatürk'ün İhtilal Hukuku, Doğan Kitap 2012
▷ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, Hürriyet Vakfı C. I-II, İstanbul 1986
▷ Tarık Mümtaz Göztepe, Vahideddin Gurbet Cehenneminde, Sebil Yayınları 1968
▷ Tarık Mümtaz Göztepe, Vahideddin Mütareke Gayyasında, Sebil Yayınları 1994
▷ Tarık Saygı, İngiliz Generali Towshend ve Türkler, Paraf 2011
▷ Tarık Mümtaz Göztepe, Vahdeddin Gurbet Cehenneminde,
▷ Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, 1981
▷ Turgut Güler, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas, İstanbul 2006
▷ Turgut Özakman, Rıza Nur Dosyası, Bilgi 2009
▷ Türk Parlamento Tarihi, c. III. TBMM Vakfı Yayınları
▷ Taha Akyol, Ama Hangi Atatürk, Doğan 2008
▷ Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor,
▷ Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK 1969
▷ Uluğ İğdemir, Heyet-i Temsiliye Tutanakları, TTK 1975
▷ Uriel Heyd, Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002
▷ Vahdeddin Engin, Hesaplaşma, Yeditepe Yayınları 2011
▷ Vahdet Keleşyılınaz, Teşkilat-ı Mahsusanın Hindistan Misyonu, Atatürk Araştırma Merkezi 1999
▷ Vamık Volkan – Norman Itzkowitz, Ölümsüz Atatürk, Bağlam 2006
▷ Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, İnkılap 1963
▷ Veli Yılmaz, Fevzi Çakmak, Kastaş 2006▷ William Hale, Türkiye'de Ordu ve Siyaset, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın 199
▷ Veysi Kayıran, Reis Paşalar, Berikan Yayınevi Ankara 2011
▷ Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler, Salyangoz 2007
▷ Yaşar Nuri Öztürk, Allah ile Aldatma, Yeni Boyut, İst. 2008
▷ Yaşar Nuri Öztürk, İmam-ı Âzam, Yeni Boyut 2009
▷ Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Atatürk, İletişim, 2005 İstanbul

Levent Şahverdi Arşivi

▷ Yavuz Aslan, TBMM Hükümeti, Yeni Türkiye Yayını, 2001
▷ Yener Oruç, Atatürk'ün Fikir Fedaisi Reşit Galip, İst. 2007
▷ Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk Hayatı ve Eseri, TTK Ankara 1997
▷ Yusuf Kemal Tengirşek, Vatan Hizmetinde, İstanbul 1967
▷ Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş, İstanbul 1978
▷ Yücel Demirel, CHP Grup Toplantısı Tutanakları, Bilgi Üniv. Yayınları, İstanbul 20002
▷ Zekai Güner, Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu, Kültür Bakanlığı, Ankara 1999
▷ Zekeriya Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, TTK 2001
▷ Zeki Arıkan, Tarih Gezintileri, Tarihçi Kitabevi 2012
▷ Zeki Sarıhan: Kurtuluş Savaşı Günlüğü c. I–IV, TTK 1996

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Dizin

A

Abbas Halim Paşa 256
Abdullah Azmi Efendi 289, 505, 506
Abdullah Cevdet 48
Abdurrahman Şeref Bey 83, 433, 471
Abdülaziz Mecdi Efendi 214, 239
Abdünnafi Efendi 527
Abdürrahim Efendi (Şehzade) 368
Abidin Bey (Manisa) 551, 553, 554, 563, 565
Abilov (Azerbaycan elçisi) 297
Adana 64, 101, 110, 145, 188, 214, 290, 442, 541, 542, 544, 623
Adapazarı 35, 273, 274, 320, 572
Adnan Bey (Adıvar Dr.) 8, 139, 243, 280, 290, 291, 333, 337, 338, 340, 348, 353, 354, 361, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 386, 387, 389, 409, 413, 450, 475, 520, 532, 577, 578, 596
Adriyatik 88, 90
Afgan 5, 40, 94, 95, 105, 106, 126, 131, 257, 263, 306, 500, 571
Afganistan 94, 95, 96, 97, 98, 257, 616, 622
Afrika 30, 39, 40, 64, 86, 87, 97
Afyonkarahisar 166
Agememnon 106, 605
Ağa Han 15, 495, 496, 497
Ahd-ı Millî 222
Ahmed Ağaoğlu 254, 255, 256, 257, 263, 265, 266, 269, 473, 482
Ahmed Emin Yalman 64, 96, 115, 253, 263, 268, 473, 610, 611
Ahmed İzzet Paşa 100, 103, 130, 180, 184, 237, 343, 344
Ahmed Nesimî 256
Ahmed Paşa (Enver'in babası) 257
Ahmed Rüstem Bey 189
Ahmet Kabaklı 614
Ahmet Yaşar Ocak 26, 45, 46
Aka Gündüz 267, 268
Akhisar 131, 132, 168, 390
Akka 68, 272
Akşehir 287, 296, 298, 299
Alâiye Medresesi 270
Albayrakçı Necati 533
Albayrak Mektebi 533

Levent Şahverdi Arşivi

Alfred Rüstem Bey 189
Ali Birinci 29, 56, 72, 156, 157, 533, 534, 562, 616
Ali Cenani Bey 411, 503
Ali Cevad Bey 82
Ali Çetinkaya 144, 464, 549, 570, 578, 602
Ali Ferid Paşa 138
Ali Fuat Başgil 36
Ali Fuat Cebesoy 42, 45, 79, 106, 179, 188, 275, 284, 295, 385, 403, 416, 454, 458, 467, 469, 561, 573, 599, 600, 616
Ali Fuat Türkgeldi 115
Ali Galip 148, 176, 191, 192, 201
Ali Hikmet Paşa (Balıkesir) 542
Ali İhsan Paşa 97, 256, 263, 264, 265, 289
Ali Kabuli Bey 59
Ali Kemal 166, 170, 176, 242, 244, 260, 290, 345, 347, 379, 436
Ali Naci 164, 375, 381, 382, 418, 431, 616
Ali Nuri Bey (Okday) 323, 346
Ali Rıza Bey (Bebe) 294, 415, 509
Ali Rıza Paşa 88, 191, 206, 207, 208, 209, 212, 213, 216, 222, 233, 234, 442
Ali Saip Bey 546, 547
Ali Suavi 524
Ali Şükrü Bey 237, 402, 410, 415, 419, 420, 421, 422, 441, 529, 531
Amasya 6, 13, 52, 128, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 143, 147, 158, 160, 168, 169, 184, 191, 192, 193, 194, 208, 209, 270, 276, 291, 292, 354, 454, 479, 552, 553
Amasya Tamimi 6, 133, 134, 136, 160, 552
Amstrong 93
Anadolu Cemiyeti 10, 165, 166, 304, 568, 569
Anadolu Osmanlı İhtilal Komitesi 573, 574
Andrew Ryan 344, 443
Ankara 6, 7, 8, 9, 13, 15, 16, 36, 39, 42, 43, 44, 45, 50, 53, 65, 66, 68, 72, 83, 87, 95, 104, 105, 107, 108, 110, 131, 132, 141, 142, 143, 145, 148, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 169, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 211, 212, 213, 217, 222, 224, 226, 234, 236, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 261, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 284, 287, 288, 289, 290, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 312, 313, 316, 318, 320, 322, 323, 324, 325, 329, 330, 331, 336, 338, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 351, 354, 356, 361, 364, 365, 368,

Levent Şahverdi Arşivi

375, 376, 378, 379, 380, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 393, 394, 402, 405, 409, 411, 413, 418, 419, 420, 421, 422, 425, 427, 428, 430, 431, 432, 435, 438, 439, 440, 441, 443, 444, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 480, 486, 489, 494, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 506, 508, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 523, 526, 527, 529, 530, 533, 534, 538, 540, 546, 552, 554, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 588, 589, 591, 597, 599, 602, 604, 605, 606, 607, 610, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625

Antalya 68, 69, 145, 214, 326, 470, 480, 499, 506, 544

Antep 78, 79, 150, 179, 187, 557

Aralov (Rus elçisi) 297, 298, 438, 439

Arif Bey (Kocabaş) 92, 218, 229, 235, 238, 316, 368, 471, 546, 579, 580

Aristidis Stergiadis 303, 304, 569

Arnavut 34, 46, 84, 90, 387, 388, 460

Arnavutluk 45, 90, 91

Asım Bey (Gündüz) 516, 517

Asya Mektupları 598, 621

Atina 54, 347, 372, 570, 571, 573, 574

Averof 89, 91, 93, 111, 122

Avni Bey (Bozok) 271, 282, 283, 326, 332, 368, 370, 371, 372, 387, 388, 397, 399, 400, 407, 420, 423, 433

Avni Paşa 125, 126, 129, 130, 341, 515, 518

Âyan Meclisi 194, 233, 237, 240, 242

Aydemir 49, 60, 65, 340, 385, 389, 422, 437, 451, 454, 496, 624

Aydın 113, 130, 132, 145, 159, 191, 423, 466, 545

Aydın Doğan 159

Ayıcı Arif Bey 579

Ayşe Şasa 65

Azerbaycan 96, 119, 297, 306, 316

Aziz Bey 65, 130, 132, 271, 312, 598

B

Baad Gastein 561

Bağdat 95, 96, 97, 98, 261, 348, 555, 597

Bağnam Paşa (Buknam Bey) 5, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 84

Bakü 119, 200, 366

Balkan Harbi 5, 86, 87, 91, 117, 270, 372, 606, 610

Bandırma 103, 105, 106, 112, 127, 128, 130, 131, 132, 168

Levent Şahverdi Arşivi

Barbaros 89, 92, 270, 610
Barış Konferansı 375, 439, 545
Batı Trakya 222, 391, 544, 545
Batum 54, 129, 155, 165, 188, 219, 223, 234, 257, 263, 303, 366
Bayburt 157, 199
Bedia Akarsu 23
Bekir Sami Bey 37, 54, 57, 143, 147, 148, 178, 181, 184, 185, 187, 191, 198, 264
Bekir Sıtkı Baykal 190, 191, 192, 193, 197, 616
Benbow zırhlısı 255
Berlin 35, 85, 120, 212, 257, 380, 381, 392, 571
Bernard Lewis 27
Berthe George-Gaulis 377
Besim Atalay 364, 371, 373, 520, 521
Beynamlı Mustafa Hoca 336
Beyrut 69, 81, 89, 90, 148, 184, 187, 223, 232
Bilinç tutulması 5, 23, 28, 488
Bitlis 8, 107, 143, 146, 148, 156, 187, 232, 354, 355, 357, 367, 387, 396, 404, 406, 409, 411, 412, 443, 531
Bizans 57, 122, 475, 503
Bogos Nubar Paşa 188, 226, 227, 263
Breslav (Midilli) 94
Budapeşte 77
Bursa 163, 166, 198, 241, 301, 304, 305, 359, 377, 378, 396, 426, 443, 544, 569, 592
Bükreş 384, 385
Büyük Doğu 621

C-Ç

Cafer Tayyar Paşa 541, 580
Calthorpe 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 122, 233, 237, 265, 428, 605
Câmi Bey 264
Canik (Samsun) 146, 386, 388, 389, 423, 459, 577
Cavid Bey 4, 61, 99, 102, 107, 113, 118, 119, 120, 201, 258, 379, 384, 414, 415, 435, 436, 441, 473, 475, 563, 617, 621
Cebelitarık 74
Celal Bey (Bayar) 457
Celaleddin Arif 92, 144, 155, 162, 205, 213, 226, 231, 232, 235, 290, 368, 381, 427, 569
Celal Nuri 237, 261, 267, 268, 359, 500, 519, 523, 526
Cemal Bardakçı 204, 269
Cemaleddin Çelebi 202
Cemaleddin Efendi (Şehzade) 202
Cemalettin Saraçoğlu (gazeteci) 68, 610
Cemal Kutay 33, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 89, 118, 119, 131, 256, 293, 299, 374, 447, 455, 560, 561, 562, 617
Cemal Paşa (Büyük) 93, 98, 119, 120, 169, 200, 207, 209, 234, 254, 263, 303, 380, 580

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa (Mersinli) 93, 98, 119, 120, 169, 200, 207, 209, 234, 254, 263, 303, 380, 580
Cemil Koçak 56, 536, 597, 601, 603, 617
Cemiyet-i Akvam 384, 385, 396, 407
Cenova 74, 569
Cevad Abbas 127, 172
Cevat Abbas 128, 151, 152, 153, 202, 299, 624
Cevat Dursunoğlu 136, 137, 141, 142, 160, 612
Cevat Paşa (Çobanlı) 207, 234, 254, 256, 463, 541, 542
Cevdet Paşa 296
Chicago Daily News 179, 185
CHP 150, 155, 159, 426, 475, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 488, 490, 491, 492, 499, 505, 506, 507, 510, 556, 557, 558, 601, 602, 604, 607, 608, 611, 613, 625
Churchill 94, 384
Cihat Baban 612
Çankaya 9, 10, 14, 15, 16, 50, 153, 156, 175, 176, 293, 299, 335, 339, 340, 341, 419, 420, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 468, 469, 470, 473, 476, 485, 531, 532, 533, 540, 541, 542, 560, 579, 599, 602, 618
Çapanoğlu 273, 516
Çerkez Abdullah Bey 64
Çerkez Ethem 10, 62, 97, 105, 106, 107, 130, 131, 132, 264, 271, 273, 274, 275, 276, 380, 567, 568, 570, 572, 573, 615, 617
Çerkez Kongresi 567, 568, 570
Çerkez Teavün Cemiyeti 572
Çetin Altan 610
Çırağan 515
Çin 598, 611
Çolak Selahaddin 15, 183, 200, 278, 280, 282, 294, 295, 297, 307, 330, 361, 362, 365, 366, 367, 372, 402, 411, 417
Çörçil 605, 606
Çukurova 108, 137, 150, 191, 206, 226

D

Damat Ferid 103, 116, 117, 124, 125, 126, 129, 139, 142, 159, 160, 161, 162, 191, 207, 208, 209, 211, 233, 234, 237, 240, 241, 247, 275, 308, 342, 344, 442, 443, 509, 515, 518, 526, 624
Deli Fuat Paşa 85, 567
Demirci Efe 215
Derne 87
De Robeck (Amiral) 255, 515, 518
Derviş Vahdeti 4, 31, 85, 253, 473, 474, 622
diaspora 12, 33, 34, 35, 36, 37, 131, 176, 177, 276, 311, 487, 537, 566, 567, 614
Doğan Cüceoğlu 21, 22, 617

Levent Şahverdi Arşivi

Dolmabahçe 92, 111, 461, 514, 519, 599, 600, 601, 602, 607
Draç 90
Dr. Nazım 10, 118, 257, 575, 576
Dr. Refik (Saydam) 140, 603
Dumlupınar 539
Durak Bey (Erzurum) 396, 424
Dürrüşehvar Sultan 502
Düyun-u Umumiye 258, 435
Düzce 35, 273, 274, 320, 516, 573

E

Ebul'ula Mardin 31
Ebüzziya Tevfik 472, 473, 525, 622
Edirne 112, 175, 191, 195, 213, 217, 218, 225, 237, 242, 254, 305, 306, 308, 309, 322, 326, 408, 410, 412, 418, 420, 432, 499, 521, 522, 526
Elazığ 107, 143
Emin Bey (Geveci Canik) 65, 163, 386, 388, 389, 396, 409, 411, 425, 426, 470, 577
Emin Sazak 426, 460, 470
Emir Ali 15, 495, 496
Emir Paşa 37, 41, 48, 176, 177, 178, 490, 521
Endonezya 49
Enver Behnan Şapolyo 42, 43, 203, 204, 472, 617, 618
Enver Paşa 37, 40, 49, 53, 54, 55, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 119, 120, 172, 201, 257, 258, 303, 366, 419, 434, 570, 572, 589
Erbil 98
Erzincan 144, 148, 187, 196, 198, 227, 468, 469, 556, 560, 562, 578, 588
Erzurum 6, 11, 13, 52, 107, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 192, 193, 196, 200, 205, 206, 209, 213, 215, 216, 220, 222, 224, 230, 231, 232, 246, 253, 268, 271, 277, 281, 290, 296, 297, 337, 362, 368, 386, 388, 396, 411, 419, 423, 424, 459, 479, 507, 509, 533, 534, 556, 577, 601, 602, 612, 616, 618
Erzurum Kongresi 6, 133, 134, 136, 141, 142, 143, 145, 147, 148, 150, 156, 157, 163, 164, 167, 174, 187, 509, 533, 612, 616, 618
Esad Efendi (Aydın) 40, 423, 465, 467, 544, 551

F

Fahrettin Kırzıoğlu 142, 143, 147, 165, 618
Faik Bey 140, 157, 236, 433, 459, 460, 509, 556, 560, 562, 563, 564, 576, 588
Faik (Kaltakkıran) 10, 83, 140, 157,

Levent Şahverdi Arşivi

187, 236, 238, 254, 256, 433, 459, 460, 472, 509, 556, 560, 562, 563, 564, 576, 588, 602, 604, 618, 623
Falih Rıfkı Atay 42, 50, 430, 464, 473, 618
Fatih Sultan Mehmed 519
Fehim Paşa 80
Feridun Fikri Bey 498, 499
Feridun Kandemir 59, 60, 84, 92, 295, 296, 310, 534, 618
Fethi Bey (Okyar) 105, 120, 123, 290, 309, 310, 452, 456, 457, 458, 459, 461, 464, 465, 466, 468, 469, 476, 477, 481, 508, 509, 529, 544, 555
Fevzi Paşa 51, 60, 138, 162, 194, 199, 243, 269, 276, 279, 284, 285, 286, 290, 296, 297, 298, 300, 310, 313, 377, 390, 399, 447, 457, 458, 461, 463, 499, 500, 517, 540, 542, 607
Fiç Moris 112
Filistin 33, 99, 123, 211, 221, 621, 623
Fledelfiya 72
Franche Despere 99
Franklin Bouillon 378, 380
Fransa 36, 57, 78, 93, 108, 120, 196, 277, 283, 308, 309, 322, 381, 418, 442, 501, 574, 576, 596, 611
Freud 20, 33
Fuat (Bulca) 36, 41, 42, 45, 55, 58, 79, 85, 86, 105, 106, 112, 115, 117, 123, 124, 125, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 168, 169, 178, 179, 188, 193, 194, 200, 201, 202, 203, 222, 240, 247, 271, 273, 274, 275, 276, 284, 285, 290, 291, 293, 294, 295, 298, 299, 308, 312, 317, 318, 342, 343, 359, 372, 374, 385, 389, 390, 394, 402, 403, 410, 416, 417, 422, 423, 426, 432, 434, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 457, 458, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 475, 476, 477, 500, 532, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 561, 562, 563, 567, 573, 576, 598, 599, 600, 602, 616

G

Galiçya 97
Gavurcu İrşad 166, 569
Gazze 90, 120, 155, 616
Gelibolu 88, 172, 234, 391, 523
General Harbord 6, 186, 188, 189, 190
Georges Jacgues Danton 283
George Washington 44
Geyve 274
Giresun 148, 164, 419, 475
Girit 64, 65, 68, 303
Goben (Yavuz) 94, 120
Gothard Jaeschke 130, 378
Gustave Le Bon 24, 36, 618
Gustav Jung 20
Gülcemal (Kadınefendi) 67, 385

Levent Şahverdi Arşivi

Gülcemal (vapur) 67, 385
Gümüşhane 143, 157, 158, 161, 162, 290, 460, 463, 508, 543

H

Habibullah Han 94
Habip Bey 257
Hacıbektaş 202
Hacı Hasan Paşa 570
Hacı Sami 571, 572
Hacı Şükrü Efendi 402
Hafız Mehmed 365, 366, 408, 410
Hakimiyet-i Milliye 59, 237, 244, 290, 305, 464, 469, 474, 517, 529
Hakkı Behiç Bey 37, 187, 207, 272
Halep 95, 123, 222, 223, 387, 591
Halide Edip Adıvar 44, 300, 602, 619
Halide Onbaşı 299, 307
Halil Bey 10, 176, 256, 460, 575, 576
Halil Paşa 79, 96, 119, 257
Halis Turgut 546, 556
Halit Bey 144, 165, 509
Halit Bey (Dadaylı) 144, 165, 509
Halkevleri 606
Hamdullah Suphi Bey 316, 409
Hamidiye 5, 13, 40, 52, 62, 65, 71, 79, 81, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 125, 172, 254, 255, 262, 270, 471, 476, 609, 610
Hamidiye Kahramanı 65, 254, 609
hanedan ödeneği 9, 500, 502
Harput 176, 261
Harrington 264, 308, 348, 349, 450
Hasan Bey (Saka) 384, 385, 402, 430, 431, 432, 434
Hasan Fehmi Bey 269, 290, 461
Hasan Rami Paşa 71, 76, 80
Havza 133, 153, 168, 169
Haydarpaşa 121, 123, 179, 188, 268, 322, 450, 476
Hayfa 90
Hayim Naum Efendi 102, 378
Haymana 203, 269
Hayri Efendi (Ürgüplü) 79, 102, 241, 256
Heyet-i Temsiliye 11, 52, 147, 148, 159, 176, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 216, 224, 226, 244, 251, 272, 336, 616, 624
Hırvat 308
Hıyanet-i Vataniye Kanunu 346
Hicaz 47, 80, 211, 263, 402
Hindistan 16, 95, 96, 97, 116, 259, 496, 500, 506, 531, 536, 579, 597, 598, 611, 624
Horace Rumbold 344, 427, 438
Hudeyde 69
Hukuk Fakültesi 113, 481
Hurşid Efendi 140, 141, 144, 156, 157
Hürriyet Gazetesi 42
Hürriyet-İtilaf 141, 222, 436, 569
Hüsamettin Ertürk 98, 201, 619
Hüseyin Avni Bey 271, 282, 283, 326, 332, 368, 370, 371, 372,

Levent Şahverdi Arşivi

387, 388, 397, 399, 400, 407, 420, 423
Hüseyin Cahid 253, 256, 258, 267, 472, 473, 474, 475, 481, 495, 498, 500, 508, 602
Hüseyin Hüsnü Paşa 85, 106, 268
Hüseyin Kâzım (Kadri) Bey 217
Hüsnü Açıkgöz 156, 603
Hüsrev Gerede 135, 136, 184, 202, 206, 209, 217, 237, 243, 251, 264
Hüsrev Sami 176, 177, 178, 187, 193
Hz. Peygamber 31, 330, 524

I-İ

Ilıca 136
Irak 95, 97, 99, 101, 102, 111, 211, 261, 280, 392, 402, 511, 617
İbn-i Alkame 162
İbrahim Süreyya 37, 130, 140, 176, 178, 202, 237, 245, 254, 269, 561, 567
İbrahim Talî (Dr.) 269
İffet Hanım 65
İhsan Bey (Eryavuz) 414, 477, 478, 496, 498
İ.H. Uzunçarşılı 29, 515
İktisat Kongresi 390
İlhami Güler 20, 39
İlhan Selçuk 612, 613
İmam-ı Âzam 49, 511, 624
İmana Tasallut Risalesi 263, 569
İngiltere 54, 57, 64, 70, 71, 72, 74, 77, 93, 94, 101, 103, 104, 110, 112, 181, 183, 196, 213, 214, 220, 221, 242, 279, 289, 308, 309, 322, 324, 346, 381, 384, 394, 395, 402, 416, 418, 420, 443, 491, 500, 518, 540, 541, 566, 568, 596, 605, 606
İntihab-ı Mebusan Kanunu 463
İran 95, 96, 97, 98, 257, 277, 306, 316, 622
İskenderun 68, 69, 402
İskilipli Atıf Hoca 166, 241, 262, 570
İsmail Canbulat 85, 96, 123, 254, 267, 448, 452, 460, 539, 540, 557, 567, 574, 614
İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy) 79, 130, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 209, 214, 243, 276
İsmail Habip 336, 619
İsmail Hakkı Okday 65, 66
İsmail Hami Danişmend 243
İsmailiye mezhebi 495, 496
İsmail Safa Bey 290, 461
İsmet Paşa 8, 9, 14, 46, 50, 51, 60, 61, 116, 156, 164, 258, 273, 286, 287, 288, 289, 292, 297, 298, 300, 309, 313, 318, 319, 322, 325, 326, 341, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 401, 402, 403, 404, 405, 408, 409, 410, 415, 419, 422, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440,

Levent Şahverdi Arşivi

441, 443, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 461, 462, 465, 466, 468, 469, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 484, 485, 486, 487, 495, 496, 497, 498, 500, 504, 509, 513, 535, 542, 543, 545, 546, 548, 552, 555, 564, 567, 574, 575, 579, 599, 600, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 610, 616
İsrail 49
İstanbul 2, 4, 15, 20, 21, 22, 27, 29, 31, 34, 36, 39, 43, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 200, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 214, 217, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 229, 232, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 259, 261, 263, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 278, 289, 290, 294, 298, 301, 303, 304, 305, 308, 309, 312, 313, 314, 316, 318, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 331, 332, 335, 337, 338, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 353, 354, 355, 357, 361, 362, 366, 368, 372, 373, 375, 377, 378, 379, 380, 382, 385, 387, 389, 392, 403, 406, 407, 408, 409, 413, 418, 419, 420, 421, 427, 428, 431, 433, 434, 435, 436, 440, 441, 442, 443, 450, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 486, 490, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 509, 512, 513, 514, 516, 517, 521, 526, 527, 531, 536, 538, 540, 541, 544, 545, 547, 548, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 559, 560, 561, 562, 563, 565, 566, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 580, 581, 582, 583, 585, 590, 591, 597, 598, 599, 600, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 610, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625
İstiklal Mahkemesi 41, 156, 164, 187, 233, 408, 496, 497, 498,

Levent Şahverdi Arşivi

499, 549, 554, 562, 564, 577, 596
İsviçre 258, 380, 385, 555
İtalya 55, 57, 65, 70, 71, 86, 87, 90, 108, 196, 238, 308, 322, 381, 405, 418, 581
İttihat-Terakki 34, 75, 78, 79, 80, 88, 93, 99, 100, 112, 117, 123, 124, 175, 212, 441, 442
İyonya Devleti 241
İzmir 4, 10, 16, 32, 35, 56, 57, 58, 65, 68, 69, 70, 79, 89, 92, 103, 105, 106, 109, 112, 127, 130, 131, 132, 141, 145, 154, 155, 156, 158, 164, 168, 177, 183, 197, 210, 213, 214, 215, 216, 229, 234, 268, 290, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 347, 364, 366, 385, 389, 390, 408, 418, 419, 432, 433, 436, 438, 441, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 460, 461, 462, 465, 467, 468, 475, 481, 500, 510, 515, 539, 540, 542, 544, 546, 549, 554, 555, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 574, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 588, 592, 596, 598, 605, 608, 614, 618, 619, 622, 623
İzmit 75, 139, 309, 354, 379, 385, 403, 409, 410, 421, 422, 499, 521, 528, 544, 560, 561, 591
İzzet Bey 142, 148, 187, 229, 304, 323
İzzet Holo Paşa 72, 106
İzzet Paşa 35, 80, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 130, 138, 180, 184, 200, 237, 301, 343, 344, 442, 615, 620, 621
İzzettin Paşa (İzmir) 542

J

Japonya 76, 308, 381, 402
John Searle 24
Joseph C. Grew 383, 384
Julien Benda 28

K

Kabakçı Mustafa 166
Kabil 98, 401
Kadircan Kaflı 614
Kadir Mısıroğlu 301, 338, 528
Kalamış 471, 487
Kambur İzzet Bey 229, 304
Kanun-u Esasi 100, 192, 471
Kapitülasyonlar 393
Karadeniz 64, 70, 88, 92, 93, 95, 96, 104, 107, 119, 127, 129, 145, 148, 220, 221, 268, 277, 323, 568, 599, 616
Karaferye 79, 544
Karahan 302, 303
Kara Kemal 118, 123, 125, 201, 256, 258, 263, 264, 265, 476, 580, 589
Karakol Cemiyeti 6, 200, 522
Kara Todori Paşa 381

Levent Şahverdi Arşivi

Kara Vasıf 123, 132, 176, 178, 179, 182, 183, 185, 187, 193, 194, 198, 200, 201, 236, 237, 238, 245, 254, 265, 268, 278, 280, 282, 289, 294, 295, 296
Karay Hoca 87
Karesi 214, 241, 290, 341, 433, 505, 544
Kasımpaşa 81
Kastamonu 48, 156, 161, 163, 175, 217, 268, 269, 290, 509, 525, 544, 603
Kazım Bey (Yurdalan) 142, 150, 151, 153, 168, 171, 172, 217, 297
Kazım (Dirik Miralay) 4, 6, 79, 112, 116, 140, 142, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 205, 211, 212, 217, 222, 236, 237, 238, 243, 281, 290, 293, 297, 310, 325, 326, 327, 332, 333, 341, 342, 359, 366, 389, 424, 425, 432, 451, 456, 457, 458, 461, 476, 498, 499, 500, 506, 514, 519, 543, 546, 553, 559, 577, 596, 617, 618, 619, 620, 622, 623, 624
Kazım Karabekir 4, 79, 116, 153, 154, 156, 167, 171, 172, 173, 326, 327, 332, 341, 366, 389, 456, 458, 499, 514, 519, 543, 553, 559, 618, 619, 620, 622, 624
Kazım Paşa (Özalp) 154, 155, 290, 293, 432, 451, 457, 461, 476, 546, 577, 596
Kelkit 158
Kemalettin Sami 201, 463, 476, 499
Kerkük 98
Kırklareli 88
Kırşehir 203, 302, 326, 420
Kızılbaş 49
Kızıldeniz 39, 64, 69
Kiel 77
Kirmanşah 96, 98
Koçana 544
Kongre Paşası 203
Konya 169, 188, 193, 196, 198, 204, 212, 235, 240, 269, 289, 297, 298, 318, 335, 359, 385, 405, 461, 467, 470, 471, 480, 497, 498, 521, 540, 544, 545, 553, 562, 568, 600
Korfu 90
Kostaki Vayani Efendi 240
Kovarna 88
Kozan 290
Kör Ali İhsan 560
Köstence 102, 385, 429, 535
Köy Kanunu 547, 548
Kral Kostantin 347
Kudüs 87, 102, 598
Kupas Efendi 79
Kuşadası 79, 264, 555, 572
Kut-ül-Amare 101
Kuva-yı Milliye 132, 161, 162, 209, 225, 226, 234, 241, 242, 244, 249, 273, 339, 555, 572

Levent Şahverdi Arşivi

Kuva-yı Seyyare 131, 132, 273, 318, 572
Kuzey Afrika 30, 40, 64, 86, 87
Kuzu Paşa 51
Kürt 7, 41, 48, 84, 192, 201, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 260, 262, 263, 357, 412, 413, 426, 496, 571
Kürt meselesi 7, 226, 230, 233
Kürt Şerif Paşa 227, 263, 571
Kürt Teali Cemiyeti 229, 232

L

Latife Hanım 446, 447, 454, 561, 574
Laz 48, 560
Libya 59, 86, 211
Liverpol 77, 112
Lloyd George 221, 341
Londra 10, 16, 57, 60, 72, 76, 77, 93, 94, 103, 108, 112, 116, 233, 234, 244, 264, 265, 278, 309, 323, 344, 345, 438, 443, 461, 496, 564, 568, 578, 582, 590, 596, 597, 598, 605, 606, 607, 611
Lord Balfour 116
Lord Curzon 344, 378, 381, 383, 384, 385, 386, 394, 402, 415, 418, 427, 431, 436, 486, 568
Lord Kınross 44, 153, 431, 453, 620
Lord Plümer 255, 261
Louis Edgar Browne 179
Loyd Corc 330
Lozan 7, 8, 9, 11, 13, 14, 15, 36, 40, 50, 58, 61, 113, 116, 166, 223, 253, 258, 263, 289, 308, 322, 324, 325, 343, 354, 357, 358, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 396, 397, 400, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 415, 417, 418, 420, 422, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 457, 458, 461, 463, 465, 468, 473, 475, 476, 481, 485, 486, 513, 529, 530, 535, 536, 539, 544, 545, 556, 559, 566, 567, 568, 569, 574, 616, 620, 623
Lozan Konferansı 385, 389, 406, 414, 417, 453, 616
Lübnan 69, 211, 526
Lütfi Fikri Bey 229, 494, 495, 496, 498, 499, 526

M

Macaristan 93, 100, 104
Mahmud Bey (Siirt) 434
Mahmud Paşa (Çürüksulu) 242
Mahmud Şevket Paşa 86, 129
Mahmut Esat Bey (Bozkurt İzmir) 290, 461, 551, 556
Malatya 188, 557

Levent Şahverdi Arşivi

Malta 7, 11, 13, 50, 51, 62, 71, 90, 98, 108, 122, 144, 201, 207, 208, 209, 223, 234, 237, 241, 245, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 276, 278, 280, 289, 323, 409, 473, 481, 482, 483, 490, 519, 526, 570, 571, 576, 580, 591, 605, 616, 620, 622
Malta sürgünü 7, 11, 62, 208, 490
Maraş 196, 206, 214, 215, 216, 239, 585
Massigli 381, 430, 431
Mazhar Müfit (Kansu) 137, 139, 140, 146, 152, 153, 156, 186, 187, 199, 202, 206, 245, 246, 250, 326, 341, 533, 547, 553, 620
M. Cemil (Bilsel) 377, 393, 439, 440, 620
Mecusilik 570
Mediha Muzaffer 31, 32
Medrese 26, 297, 361, 363, 424, 480, 509, 510, 512
Medrese-i Kuzat 363
Medrese kültürü 512
Mehmed Akif 283, 298
Mehmed Ali Bey 80, 125, 126, 128, 129, 130, 255
Mehmed Emin (Yurdakul) 470, 503
Mekke 49, 387, 470, 472
Menderes 426, 475, 602, 613
Men'i Müskirat Kanunu 163
Mevlanzade Rıfat 84, 504
Mevlüt Ağa 137
Michotte de Welle 289
Midhat Paşa 4, 493, 515
Midhat Şükrü 79, 175
Milliyet Gazetesi 610
Misak-ı Millî 218, 223, 236, 306, 337, 395, 409
Misak-ı Millî Beyannamesi 223
modernite 17, 18, 25, 26, 27, 44, 332, 492
Mondros Mütarekesi 6, 35, 99, 115, 119, 130, 217, 232, 263, 376, 432, 442
Moskof 525
Moskova 34, 37, 156, 257, 263, 276, 284, 293, 570, 598, 616
Muammer Bey (Uşşakizade) 307
Mucur 203, 460
Mudanya 7, 115, 309, 322, 324, 375, 376, 377, 378, 379, 403, 406, 408, 416, 552
Mudanya Mukavelesi (Konferansı) 406
Mudanya Mütarekesi 309, 322, 375
muhafazakar 26, 39, 184, 283, 284, 313, 440, 441, 442, 491, 492, 494, 536
Murat Bardakçı 106, 184, 518, 531, 571, 621
Musa Kazım Efendi 112, 281, 325, 333, 359, 424, 425, 461, 498, 506
Musolini 381
Mustafa Asım Efendi 240

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Atatürk 192, 204, 501, 620
Mustafa Necati Bey 461
Mustafa Reşid Paşa 374
Mustafa Sabri 139, 166, 240, 241, 259, 344, 443, 569
Musul 8, 78, 79, 98, 214, 222, 223, 233, 261, 357, 381, 384, 385, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 405, 406, 407, 409, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 436
Muş 211, 290, 325, 326, 387, 388, 520
Muzaffer Muhyiddin Efendi 527
Muzaffer Paşa 33, 64, 65, 66, 67, 71, 77, 79, 535
Mübadiller önergesi 542, 570
Müfit Hoca 335, 341
Münir Bey (Vali) 72, 140, 156, 170, 171, 379
Münir Ertegün 606
Mütevekkil-Alellah 488

N

Nadir Ağa 76
Namık Kemal 525
Napoli 74
Nevzad Hanım 67
Newton 26
New York 72, 74, 381
New York Times 381
Nice 571
Nisab-ı Müzakere Kanunu 463
Niyazi Ahmet Banoğlu 575, 613, 614
Niyazi Akı 610
Niyazi Bey (Berkes) 433
Niyazi Salih Baba 202
Nogaro 431
Numan Menemencioğlu 606
Numan Usta 236, 268
Nurettin Paşa (Sakallı) 308, 379
Nurettin Topçu 283
Nuri (Conker) 4, 32, 46, 47, 72, 86, 201, 237, 261, 267, 268, 323, 346, 359, 361, 500, 519, 523, 526, 569, 621, 622, 624
Nur Vergin 28, 53, 568
Nutuk 4, 12, 50, 56, 57, 58, 59, 63, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 142, 143, 147, 149, 150, 152, 162, 174, 178, 183, 185, 192, 193, 196, 199, 205, 207, 224, 226, 245, 247, 252, 253, 291, 292, 293, 308, 324, 325, 327, 335, 336, 339, 368, 376, 377, 421, 429, 432, 433, 434, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 457, 464, 465, 467, 468, 470, 471, 474, 475, 477, 501, 506, 508, 514, 530, 532, 534, 539, 540, 541, 542, 543, 564, 577, 581, 620

O-Ö

Odessa 93, 118
Otuzbir Mart (31 Mart) 4, 5, 52, 53, 54, 59, 72, 80, 81, 82, 83, 84,

Levent Şahverdi Arşivi

85, 93, 112, 126, 172, 175, 241, 243, 323, 361, 419, 422
Osman Tufan 95, 130, 132, 622
Ömer Faruk Efendi 184, 516, 517, 518, 523
Ömer Fevzi (Mardin) 6, 31, 40, 86, 90, 92, 95, 97, 143, 161, 164, 165, 166, 167, 211, 241, 301, 443, 569
Ömer Lütfi Bey 132, 270, 276, 354
Ömer Mümtaz 176, 187, 193
Ömer Naci 126
Ömer Vehbi Efendi 359
Ömer Yaver Paşa 138, 345

P

Pakistan 496, 598, 611
Papulas (General) 567
Paris 10, 16, 36, 72, 85, 93, 102, 113, 139, 156, 166, 180, 188, 196, 212, 226, 227, 230, 231, 233, 309, 378, 380, 441, 442, 444, 481, 514, 515, 549, 564, 570, 571, 575, 577, 578, 582, 596, 607
Paşalar komplosu 10, 491, 538, 540, 541
Patrikhane 111, 122, 401
Patrona Halil 509
Paul Gentizon 622
Pelle (General) 308, 309, 344, 352, 427
Pera Palas 75, 123
Peşaverli Abdurrahman 95, 130
Peyk-i Şevket 71, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 105
Polverista kışlası 258
Port-Said 90
Post-modern 39, 49, 263

R

Rahip Fru (Frew) 194
Rahmi Bey 79, 103, 106, 263, 268, 539, 540, 598
Raif Efendi (Hoca) 142, 148, 160, 182, 187
Rasih Efendi (Kaplan) 326, 479, 480, 506
Rauf Ahmed 188
Rauf Bey (Orbay) 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 46, 50, 51, 52, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 145, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 167, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 193, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 205,

Levent Şahverdi Arşivi

206, 207, 209, 213, 214, 216, 217, 222, 224, 225, 226, 235, 236, 237, 238, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 280, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 320, 322, 327, 328, 329, 330, 332, 336, 337, 338, 339, 340, 348, 349, 350, 352, 353, 365, 366, 367, 370, 375, 376, 377, 378, 380, 382, 385, 390, 394, 397, 398, 399, 400, 403, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 416, 417, 418, 421, 422, 427, 428, 429, 431, 432, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 493, 496, 497, 498, 499, 529, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 543, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614

Rawlinson 253, 265, 268

Recep Bey (Peker) 457, 479, 480, 481, 482, 529, 546, 548, 549, 556, 557, 599

Recep Zühtü 130

Refet Bey (imar iskan vekili) 133, 135, 168, 170, 184, 185, 187, 269, 279, 309, 318, 372, 497, 531, 544

Refet Paşa 10, 57, 133, 135, 166, 182, 183, 200, 241, 269, 278, 279, 290, 291, 293, 294, 310, 318, 319, 322, 323, 327, 343, 345, 348, 349, 351, 352, 367, 368, 372, 377, 389, 447, 448, 453, 472, 475, 476, 497, 538, 541, 543, 546, 551, 552, 553, 556, 566, 599, 602

Refik Bey (Konya Mebusu) 237, 405

Refik Halit 118, 212, 222, 223

Reşadiye 5, 93, 94, 605

Reşad Paşa (Dr. Baştabip) 346

Reşat Hikmet (Bey) 103, 116, 211, 212

Reşat Kaynar 508, 613

Reşid Bey (Çerkez) 105, 123, 568

Reşid Paşa (vali) 80, 94, 170, 174, 175, 176, 177, 196, 197, 201, 374, 617

Levent Şahverdi Arşivi

Rıfat Bey 92, 290, 342, 343, 346, 419, 421, 423
Rıfat Efendi (Müftü) 472
Rıza Nur 7, 16, 37, 162, 166, 217, 220, 222, 230, 238, 239, 243, 290, 296, 316, 326, 330, 332, 333, 335, 340, 376, 378, 379, 383, 401, 402, 411, 421, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 441, 459, 460, 461, 529, 530, 545, 551, 554, 559, 560, 580, 622, 624
Rıza Tevfik 232, 240, 241, 242, 345, 622
Rober Von Paseviç 120, 121
Roma 120, 136, 258, 263, 264, 267, 380, 381
Romanya 241, 308, 381
Roosevelt 5, 73, 74
Rumeli 35, 75, 79, 81, 87, 91, 175, 192, 211, 259, 373, 545, 569, 577
Ruşen Eşref (Ünaydın) 191, 300, 434, 622
Ruzwelt 190
Rüştü Paşa 155, 161, 162, 164, 556

S-Ş

Sabiha Sultan 65, 518, 571
Sabit Bey (Sağıroğlu) 465, 468, 560, 561, 564, 565, 578, 579, 588
Sabri Bey (Toprak) 319, 464, 591
Sadullah Bey 103
Sadullah Efendi 148, 187
Said Halim Paşa 94, 120, 267, 442
Sait Molla 194, 436
Salâh Cimcoz 256
Salih Efendi (Yeşil Hoca) 281
Salih Paşa 191, 192, 193, 194, 208, 234, 235, 244
saltanat-ı ferdiye 283, 489
Saltanat Şurası 139, 164
San Remo 55, 67, 163
Sarayburnu 600, 601
Sarıkamış 97
Seçil Akgün 186, 188, 189, 338, 496, 503
seçilmiş travma 32, 34, 66, 565
Seferyadis 166
Selanik 43, 65, 70, 78, 79, 84, 85, 87, 99, 175, 222, 282, 307, 323, 359, 374, 473, 544
Selim Melhame 80
Sema Yisrael 87
Serap Tabak 153, 155, 623
Serfiçe 544
Server Tanilli 23
Servet Bey 148, 187
Sevr 116, 122, 234, 242, 247, 252, 326, 352, 375, 431, 432, 434, 515, 517, 518, 521
Seyyid Abdülkadir 231, 232, 233, 234, 412
Seyyid Bey 9, 162, 268, 461, 506, 507, 508, 510, 511, 512, 513
Sırp 46, 78, 90, 308
Sırrı Bey (Bellioğlu) 354, 403, 404, 409, 410, 411, 422, 499
Silifke 68, 90

Levent Şahverdi Arşivi

Sisam 5, 78, 79, 93
Sivas Kongresi 6, 149, 150, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 201, 247, 272, 275, 313, 362, 372, 573, 617, 620, 624
Siyonizm 440, 442
Son Havadis 609, 610
Sudan 97
Sultan Abdülaziz 29, 515
Sultan Abdülhamid 4, 59, 77, 80, 82, 84, 85, 323, 361, 428
Sultan Abdülmecid 67, 515
Sultan Murad 523
Sultan Reşad 67, 70, 85, 92, 94, 99, 519
Sultan Vahdeddin 99, 143, 235, 266, 346, 474, 502, 518
Suriye 45, 64, 69, 90, 98, 99, 101, 180, 184, 198, 211, 221, 263, 387, 391, 392, 402, 405, 442, 580, 596, 597
Süleyman Nazif 96, 237, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 267, 268, 525, 526, 569, 571, 610
Süleyman Necati 160, 213, 386, 388, 423, 424, 533, 534
Süleyman Şefik Paşa 53, 54, 138
Sürmene 142, 164, 165, 408
Şakir Paşa 70, 82, 125, 129, 138
Şam 45, 49, 98, 99, 101, 155, 175, 232
Şanghay 598
Şark-ı Karib Çerkezleri Temin-i Hukuk Cemiyeti 567
Şekip Hakkı Bey 476
Şeref Bey 84, 213, 217, 218, 222, 225, 254, 408, 409, 412, 418, 420, 433, 471, 499, 521, 522
Şerif Mardin 30, 31, 52, 623
Şevket (Galatalı) 49, 60, 64, 71, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 105, 126, 129, 138, 170, 172, 200, 201, 237, 292, 340, 437, 451, 496, 554, 621, 624
Şevket Süreyya Aydemir 60, 340, 437, 451, 496, 624
Şevket Turgut Paşa 138, 170, 172
Şeyh Said 15, 58, 155
Şıpka 525
Şıra adası 89
Şişli 55, 123, 126, 127, 128, 129, 131, 184, 197, 201, 471, 590
Şükrü Bey 16, 237, 329, 402, 410, 415, 419, 420, 421, 422, 441, 460, 469, 529, 531, 546, 560, 561, 576, 591, 592, 623
Şükrü Hoca 280, 364, 389
Şükrü Kaya 433, 481, 482, 546, 551, 554, 601
Şükrü Naili Paşa 475, 499, 542
Şükrü Saraçoğlu 555

T

Taftazani 335, 510
Taha Akyol 135, 155, 253, 291, 292, 301, 332, 336, 337, 490, 499, 500, 561, 624
Tahsin Paşa 77, 80
Talat Paşa 4, 62, 79, 99, 100, 103,

Levent Şahverdi Arşivi

117, 118, 119, 120, 303, 380, 614, 622
Talat Tekin 25
Tanpınar 25
Tarikat-ı Salahiye 573
Teali-i İslâm Cemiyeti 166, 569
Tebriz 96
Teceddüt Fırkası 118
Tekirdağ 88, 433
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 540, 545, 615
Tercüman 500, 609, 614
Teşkilat-ı Mahsusa 37, 95, 96, 97, 123, 128, 131, 132, 257, 276, 567, 571, 575, 621, 622
Tevfik Efendi (Hacı) 136, 260, 354, 522
Tevfik İnci 62, 89, 255
Tevfik Paşa 65, 72, 93, 94, 100, 121, 124, 125, 139, 208, 209, 217, 225, 240, 243, 301, 323, 324, 325, 326, 330, 331, 343, 344, 346, 351, 518
Tevfik Rüştü (Aras) 93, 433
Tirebolu 148, 164
Tokat 136, 198
Topal Osman 419, 421
Topçu İhsan 296, 477, 478, 499, 509, 543, 547, 553, 554
Tosun Paşa 598
Townshend 101, 102, 103, 111, 264, 289, 617
Trablusgarp 68, 70, 75, 84, 86, 87, 97, 105, 117, 126
Trablusşam 68
Trabzon 15, 97, 144, 146, 148, 150, 156, 158, 160, 161, 162, 164, 165, 167, 175, 187, 194, 195, 198, 209, 212, 237, 277, 290, 365, 366, 368, 402, 408, 410, 415, 419, 420, 460, 471, 474, 520, 576, 591, 622
Trakya 88, 150, 154, 155, 167, 180, 211, 214, 219, 220, 221, 222, 223, 237, 255, 308, 309, 322, 377, 391, 392, 394, 397, 402, 403, 407, 544, 545, 570, 620
Trikopis 301, 304
Tunalı Hilmi Bey 424
Turhal 136
Türkocağı 259

U

Ubeydullah Efendi 97, 98, 622
Ulunay 610
Ulus 37, 38, 47, 150, 154, 167, 173, 475, 602, 609, 611, 612
Ulviye Sultan 65
Urfa 150, 214, 433, 470, 504
Uriel Heyd 259, 260, 624

V

Vamık Volkan 32, 43, 624
Van 107, 143, 146, 156, 193, 423, 443
Vangenheim 94
Varna 88, 569
Vasfi Efendi 240, 241
Vasıf Çınar 364, 503

Levent Şahverdi Arşivi

Vehip Paşa 54, 55, 571
Velid Ebüzziya 256, 261, 472, 473, 500, 603
Venizelos 78, 303, 381
Viyana 16, 58, 72, 85, 212, 464, 561, 562, 576, 578, 580, 596
Von Kress 120
Von Vas Muss 94

W

Washington 44, 72, 73, 80, 606, 607
Wilson Cemiyeti 179, 182, 188

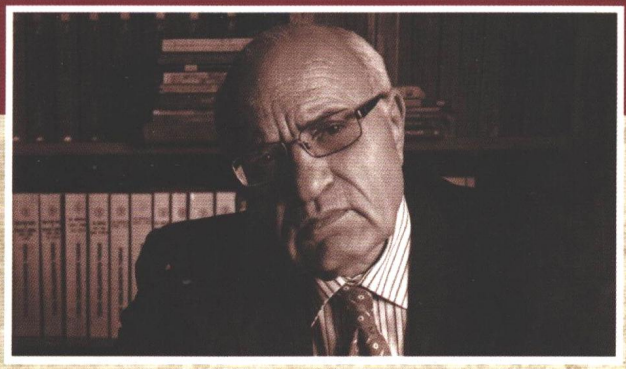
Y

Yafa 68
Yahya Galip (Kargı) 203, 269, 318, 326, 372, 420, 506
Yahya Kemal 242, 433, 435
Yakup Kadri 128, 298, 340, 437, 438, 440, 624
Yakup Şevki Paşa 54, 144, 256, 261, 268, 280, 623
Yanya 54, 66, 243, 544
Yavuz Senemoğlu 91, 612
Yemen 47, 61, 68, 69, 70, 84, 92, 96, 125, 129, 198, 208, 211, 429, 511, 525
Yeni Bir Cidal Devri 421, 422, 527
Yeşilordu 271, 272, 572
Yıldız Mahkemesi 29, 515
Yıldız Sarayı 76, 81, 301
Yılmaz Öztuna 29, 91, 562
Yunus Nadi 4, 11, 237, 238, 245, 253, 421, 422, 438, 464, 470, 474, 482, 484, 527, 547, 551, 552, 625
Yusuf Akçura 266, 489, 497, 498, 502, 503, 556
Yusuf Hikmet Bayur 150, 625
Yusuf İzzet Paşa 35
Yusuf Kemal 41, 48, 116, 213, 217, 222, 237, 268, 281, 290, 307, 309, 310, 376, 377, 433, 434, 458, 465, 468, 625
Yusuf Ziya Bey (Bitlis Mebusu) 354, 355, 356, 357, 359, 367, 396, 406, 409, 411, 412, 413
Yümnü Bey (Üresin) 516

Z

Zafer Orbay 40, 65, 66, 598, 599, 601
Zahumkale 64
Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) 143, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 346, 462, 463, 508, 509, 510, 513, 543, 604
Zeynel Abidin Efendi 240
Ziyad Ebüzziya 526
Ziyaeddin Efendi 507, 556
Ziya Gökalp 255, 258, 259, 260, 576
Ziya Hurşid 16, 140, 141, 156, 157, 294, 330, 333, 337, 365, 560, 561, 563, 579, 580
Zülfü Bey (Tigrel) 269, 270, 407

Levent Şahverdi Arşivi



Bi kitabın adına ve içeriğine bakılarak kesinlikle polemik ve sansasyon amaçlı yazıldığı sanılmamalı... Tam bize göre, tam bizim gibi ve tam içimizden iki tarihsel aktörün kurtuluş ve kuruluş mücadelesinde yaşanan olayların bilinmeyen yönleri farklı bir bakışla ortaya konulmaktadır.

Bağımsız portreler çizilme yerine, Rauf Bey kişiliği okunarak Mustafa kemal portresi, Mustafa Kemal portresi okunarak Rauf bey kişiliği ortaya çıkarıldı. Etno-kültürel Rauf Orbay muhafazakarlığı ile, ana toplum büyük kimlik odaklı Mustafa Kemal devrimciliğini anlaşmazlığa sürükleyen kan uyuşmazlığının ideolojik kök paradigmaları acaba hangi noktalara dayanıyordu?

Atatürk'ün karizmatik ve otoriter vesayetinden kurtulamayan Rauf Orbay, yoldaşının parlayan yıldızını söndüremediği gibi, önderliğini de benimseyemedi. İçine kapalı diaspora tedirginliği, en yakınında bulunurken bile en uzaklara savrulmasına neden oldu. Yoldaş oldular ama bir türlü sırdaş olamadılar.

Sivil-asker yüzlerce aktörün yer aldığı kurtuluş ve kurtuluş mücadelesi elbette sadece Mustafa Kemal'in eseri değildi. Ne var ki tarih yapan devlet kuran önderlerin gerçek rollerini doğru yerine koymak için, tarihe şaşı bakan zihinlerin bilgi ve bilinç aydınlığına kavuşması gerekiyordu. Şamatacı ve ikiyüzlü siyaset oyunlarını daima geçersiz kılan Mustafa Kemal, satrancını da ustaca oynuyordu...

Bu kitap, iki yoldaşın Milli Mücadele ve sonrasında birbirlerine karşı aldıkları tavır ve oynadıkları roller üzerine bir denemedir.

ISBN 978-975-410-109-6

9 789754 101096

THG
0010867
LNA

TEMEL

Levent Şahverdi Arşivi